

1960-1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana

Actes del VIII Congrés de la CCEPC

Barcelona i Cornellà de Llobregat, 10, 11 i 12 de novembre de 2011

1960-1980.
Transicions i canvis
a les terres de parla catalana

Actes del VIII Congrés de la CCEPC
(Barcelona · Cornellà de Llobregat,
10, 11 i 12 de novembre de 2011)

• *Publicacions de la Coordinadora
de Centres d'Estudis de Parla Catalana - 7* •

1960-1980.
Transicions i canvis
a les terres de parla catalana

Actes del VIII Congrés de la CCEPC
(Barcelona · Cornellà de Llobregat,
10, 11 i 12 de novembre de 2011)

Directors de l'edició:
Ramon Arnabat Mata
Josep Santesmasés i Ollé

COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA
INSTITUT RAMON MUNTANER
COSSETÀNIA EDICIONS

Editen:

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana
Institut Ramon Muntaner
Cossetània Edicions

Primera edició: novembre 2012

Cossetània Edicions • C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 602 591 • Fax 977 614 357
cossetania@cossetania.com • www.cossetania.com

© dels textos: els autors
© d'aquesta edició: els editors

Correcció lingüística: Pineda Vaquer

Fotografia de la coberta: *Difusió dels actes del Congrés de Cultura Catalana. Febrer-març 1976.*
Nicolás Vargas. Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Fons PSUC-ICV

Fotografia de la contracoberta: *Manifestació a la Rambla Nova de Tarragona contra la privatització del servei municipal d'aigües.*
Octubre 1977. Arxiu Històric de Tarragona. Fons Federació d'Associacions de Veïns de Tarragona

Amb el patrocini de:

Amb el suport de:

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Impulso GS

ISBN: 978-84-9034-036-3

Dipòsit legal: T-1155-2012

Índex

PRESENTACIÓ. <i>El VIII Congrés de la CCEPC: els canvis en l'àmbit local en uns temps de transicions</i> per Ramon Arnabat Mata i Josep Santesmases i Ollé	11
CONFERÈNCIA INAUGURAL. <i>Les transicions democràtiques: una conquesta ambigua</i> per Jordi Borja (Universitat Oberta de Catalunya)	19
CONFERÈNCIA. <i>El catalanisme nord-català i els reptes polítics (dels anys 1960 al 1981)</i> per Andreu Balent (professor d'història i geografia).....	35
ÀMBIT 1	
Ideologia, cultura i identitats	
PONÈNCIA. <i>Noves idees i praxi cultural en una societat en canvi sota la dictadura</i> per Carles Santacana (Centre d'Estudis de l'Hospitalet / Universitat de Barcelona)	61
PONÈNCIA. <i>La producció cultural i la difusió de les idees, de la dictadura a la democràcia a les Illes Balears</i> per Sebastià Serra (Universitat de les Illes Balears).....	79

ÍNDIX

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT I. <i>Quan les idees van passar a ser accions i propostes. Transicions i canvis a la Universitat, l'Església i els nous barris a partir de la dècada dels seixanta</i> per Jordi Mir Garcia (Universitat Pompeu Fabra)	99
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT I	
<i>Les inundacions del 1962 al Vallès. La reacció popular i governamental a partir del cas de Rubí</i> per Ramon Batalla i Galimany.....	113
<i>El naixement de la consciència ecologista al Baix Llobregat en resposta als projectes de desviament del riu Llobregat i d'abocador al Garraf</i> per Josep Campmany Guillot (Centre d'Estudis de Gavà)	129
<i>La premsa local a l'Aleixar (Baix Camp) i la represa de la llibertat d'expressió escrita periòdica (1976-1979)</i> per Josep M. Ferran Torrent (Centre d'Estudis del Priorat) i Josep Maria Grau i Pujol (Centre d'Estudis de la Conca de Barberà)	143
<i>Els canvis en els models de comunicació: l'aparició de la premsa local als barris de Barcelona. La revista Carrer Gran de Gràcia com a model</i> per Joan Àngel Frigola i Berbel (Taller d'Història de Gràcia Centre d'Estudis)	149
<i>Les accions conjuntes de la premsa forana de Mallorca en defensa de la llengua, la cultura i el territori</i> per Rafel Puigserver Pou (Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani, UIB)	161
<i>Del SEU al SDEUB. La protesta estudiantil a la Universitat de Barcelona (1956-1968) segons els dietaris de la Facultat de Filosofia i Lletres</i> per Agustí G. Larios (Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i els Intel·lectuals).....	173
<i>La CNT davant el nou model polític i sindical de la transició. El cas de Mallorca</i> per Pere Josep Garcia Munar	187
<i>Les joventuts de Convergència Democràtica de Catalunya i el seu paper polític en els primers anys de la transició (1976-1980)</i> per Josep Lluís Martín i Berbois (Universitat Autònoma de Barcelona).....	199
<i>Els plantejaments sociopolítics vers la immigració a Mallorca als anys seixanta i setanta</i> per Elisabeth Ripoll Gil (Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani, UIB)	211

ÍNDIX

- El moviment de resistència antifranquista a Vilafranca del Penedès i a l'Alt Penedès*
per Daniel Sancho París (Institut d'Estudis Penedesencs)..... 225
- Vilafranca del Penedès: l'Església blava vs. la de «clergyman». La informació religiosa als setmanaris «Panadés» i «Tothom» de 1971 a 1975*
per Enric Tomàs Guix (llicenciat amb Periodisme i Ciències de la Comunicació per la Universitat Autònoma de Barcelona, 1978)..... 237

ÀMBIT 2

Moviments socials

- PONÈNCIA. *Església i moviments de resistència antifranquista a Catalunya*
per Jaume Botey (Universitat Autònoma de Barcelona) 265
- PONÈNCIA. *Antifranquisme, catalanisme i canvi polític (1956-1977)*
per Xavier Domènech (Universitat Autònoma de Barcelona) 287
- RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2. *Moviments socials*
per Mercè Renom (Centre d'Estudis del Baix Llobregat) 309
- COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2
- La vaga de dones del tèxtil a Mataró a la postguerra*
per Margarida Colomer i Rovira (Centre d'Estudis Argentonins
Jaume Clavell)..... 323
- El moviment veïnal i la seva capacitat de millorar les condicions de vida col·lectives d'un barri: el cas de Llefia (Badalona)*
per Miguel Cuesta Gómez (Universitat Autònoma de Barcelona -
Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica) 331
- D'immigrants a gironins: el cas de germans Sàbat*
per Xavier Carmaniu Mainadé (Institut d'Estudis Gironins)..... 343
- La crisi del moviment veïnal a finals de la dècada del 1970 a l'Hospitalet de Llobregat*
per Manuel Domínguez López (Centre d'Estudis de l'Hospitalet) 355
- Les vocalies de dones: espai de conscienciació feminista en la Catalunya de la Transició*
per Meritxell Ferré Baldrich (Grup de Recerca Consolidat ISOCAC -
Universitat Rovira i Virgili) 367
- Associacions de veïns i associacions de pares d'alumnes. Moviments de base de la Transició a Sant Boi de Llobregat*
per Roger Mirabent Zenón (Universitat de Barcelona) 379

ÍNDIX

<i>Democràcia i llibertats: lluita política, obrera i ciutadana a Viladecans (1970-1979)</i> per José Antonio Morales Rodríguez (Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat)	389
<i>La memòria antifranquista dels seixanta i setanta a Granollers</i> per Eduard Navarro i Domènech (Centre d'Estudis de Granollers).....	401
<i>Sociabilitat i antifranquisme a Catalunya: l'Alt Penedès, 1939-1979</i> per Ramon Arnabat Mata (Grup de Recerca ISOCAC - Universitat Rovira i Virgili)	411
<i>Aportacions de l'Església mallorquina a la Transició democràtica (1960-1975)</i> per Joan Josep Matas Pastor (Centre d'Ensenyament Superior Alberta Giménez, adscrit a la Universitat de les Illes Balears)	433
<i>Els inicis del moviment social per a la defensa del territori a Menorca: el cas de s'Albufera des Grau (anys 1974-1975)</i> per Laura Piris Coll	445
<i>Comissió Intermunicipal d'Urbanisme - CIU: la lluita per l'urbanisme democràtic al Baix Llobregat (1976-1979)</i> per José Fernández Segura i Elionor Sellés i Vidal (Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat).....	457
<i>La tancada de Motor Ibérica des dels mitjans de comunicació de l'època</i> per Jordi Rabassa Massons (Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica, UAB)	469
<i>96 dies de vaga a la fàbrica Roca (1976-1977)</i> per Albert Alonso Quiñones (Centre d'Estudis de Gavà)	481
<i>Les representacions de la Barcelona de la Transició en el cinema documental: els espais públics i els imaginaris culturals i socials</i> per Josep Costa i Mas (Universitat d'Alacant)	491

ÀMBIT 3

Associacionisme i sociabilitat

PONÈNCIA. <i>Sociabilitats de gènere: descobertes i noves conquestes</i> per Josepa Cucó i Giner (Universitat de València).....	503
PONÈNCIA. <i>Sociabilitat popular a la Catalunya del segon franquisme: espais de llibertat en construcció</i> per Montserrat Duch Plana (Universitat Rovira i Virgili).....	517

ÍNDIX

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3. <i>Associacionisme i sociabilitat</i> per Marc Andreu Acebal (Universitat de Barcelona)	531
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3	
<i>El fons documental de la Magistratura de Barcelona, reflex dels canvis jurídics de la transició en l'àmbit de la justícia laboral</i> per Àngels Barbero Garalut i Alexis Serrano Méndez (Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya)	547
<i>La preservació de la memòria històrica del moviment associatiu de Nou Barris 1960-1980</i> per Neus González-Monfort i Arnaldo Gil-Albacete (Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris (Barcelona, Catalunya)	573
<i>Un barri en lluita. L'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar en els seus inicis (1971-1979)</i> per Pau Vinyes i Roig (Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, Tot Història Associació Cultural, Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals de la Universitat de Barcelona).....	585
<i>L'Associació de Veïns Penyafer de Santa Margarida i els Monjos, exemple de la lluita veïnal a un municipi de l'Alt Penedès</i> per Daniel Sancho París (Institut d'Estudis Penedesencs).....	599
<i>La Festa de la Tardor, el lloc d'encontre de l'associacionisme sancugatenc</i> per Domènec Miquel Serra i Jordi Casas Roca (Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès)	611
<i>Obra Cultural Balear de Menorca: un episodi de la transició cultural a Menorca</i> per Josep M. Vidal Hernández (Institut Menorquí d'Estudis).....	621
<i>El Casal de l'Espluga de Francolí: un assaig social, 1962-2010</i> per Andreu Morta i Mora (secretari particular de Lluís Carulla (1963-1990) i de la Fundació Jaume I Carulla (1990-2003)) i Josep M. Vallès i Martí (membre de la Junta del Casal (1964-1981), president de l'entitat entre 1981 i 1985, president del Consell Social (1985-1991) i gerent del Casal (2006-2008)).....	635
<i>La constitució i la construcció del Casal de Vila-rodona. Entre l'herència i la modernitat</i> per Josep Santemases i Ollé (Centre d'Estudis del Gaià).....	647

ÍNDEX

<i>Mossèn Joan Masip en l'HOAC catalana a comarques</i> per Xavier Garcia (periodista, escriptor, membre del Centre d'Estudis del Priorat i la Ribera d'Ebre)	661
---	-----

PRESENTACIÓ

El VIII Congrés de la CCEPC: canvis i transformacions socials en l'àmbit local en un temps de transicions

Ramon Arnabat Mata
Josep Santesmases i Ollé

Editors

La Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (CCEPC) i l'Institut Ramon Muntaner (IRMU), amb la col·laboració del Centre d'Estudis del Baix Llobregat i del Museu d'Història de Catalunya i la complicitat de les universitats dels Països Catalans, van convocar el VIII Congrés de la CCEPC amb l'objectiu de promoure la recerca sobre els canvis ocorreguts en les societats del conjunt dels territoris de parla catalana entre 1960 i 1980, recerques realitzades des de la perspectiva del món local —els pobles, les ciutats i els seus barris, el món associatiu—, en les quals s'estudiessin aspectes vinculats a les dinàmiques o iniciatives territorials d'àmbit social, cultural, religiós, lúdic, esportiu, reivindicatiu, ecologista i/o naturalista, feminista, educatiu, associatiu, etc.

El VIII Congrés de la CCEPC, organitzat amb el títol *1960-1980. Transformacions i canvis a les terres de parla catalana*, es va celebrar els dies 10, 11 i 12 de novembre de 2011 al Museu d'Història de Catalunya (Barcelona) i al Citilab de Cornellà del Llobregat, amb la participació de dos conferencians, una taula rodona, sis ponents, tres relators i trenta-cinc comunicants. A més de comptar amb la participació directa dels assistents a les tres jornades de congrés, moltes altres persones van poder seguir el seu desenvolupament en directe a través de *streaming* emès per Internet. Tot plegat ha permès assolir l'objectiu d'analitzar, a partir de la recerca, l'estudi i el debat, la implicació participativa de les persones i els col·lectius, des del seu lloc de vida, en els processos

de tot ordre experimentats durant aquestes dues dècades, un període de transformació social, efervescent i creatiu. Recerca, estudi i debat realitzats des de perspectives disciplinàries diverses: la història, la politicologia, la sociologia, l'antropologia, l'economia...

Durant les dècades dels seixanta i dels setanta del segle xx, tant la societat catalana i espanyola (antifranquisme, moviments socials, canvi demogràfic i social...), com l'europea (Maig del 68, Primavera de Praga, moviments feministes, ecologistes i pacifistes...) i la mundial (contracultura americana, lluita per la independència a l'Àfrica, formulació del panarabisme i del panafricanisme...), experimentaren un seguit de canvis i transformacions impulsades per les mobilitzacions socials, mobilitzacions que van empènyer el poder polític a realitzar reformes socials i polítiques que milloressin el benestar de les persones i dels col·lectius que conformaven les comunitats locals. La coincidència d'una fase econòmica expansiva i l'increment de la participació dels ciutadans en la vida social i política, ja fos a través de les formes institucionalitzades o al seu marge, va permetre albirar que el canvi era possible: canvi en les formes de fer política, canvi en les formes de relacionar-se entre els sexes, canvi en la relació entre la humanitat i el medi, canvi en les formes de viure en família i en comunitat... En definitiva, els canvis que es movien entre les utopies, els projectes i les realitats, eren viscuts pels ciutadans de forma individual, familiar i col·lectiva amb intensitat. D'aquí que el VIII Congrés de la CCEPC hagi volgut analitzar aquestes dues dècades, i sobretot hagi volgut fer un èmfasi especial en la participació ciutadana en aquests, tant des de la perspectiva local (centres d'estudis) com més general (universitats). Massa sovint els canvis i les transformacions socials se'ns presenten com l'obra de determinats personatges i col·lectius reduïts, marginant la participació popular. Massa sovint la història «oblida» les «veus baixes» dels processos històrics. Aquest Congrés ha volgut donar veu als «oblidats» i als «sense veu» que, sovint, són protagonistes dels canvis i de les transformacions socials.

El llibre que teniu a les mans recull les intervencions realitzades al llarg del VIII Congrés de la CCCEPC amb el títol: *1960-1980. Transformacions i canvis a les terres de parla catalana*. La conferència inaugural, «Les transicions democràtiques: una conquesta ambigua» pronunciada per Jordi Borja (UOC), parteix de la subjectivitat d'una persona implicada en el procés des de la militància i l'activisme. Borja ens radiografia el temps de la transició anant a buscar-lo des del llarg període franquista, ens descriu els moviments socials, polítics i culturals que propiciaren els canvis de mentalitats en la societat i que maldaven per un canvi polític vers la democràcia, però Borja també s'interroga sobre les possibilitats del procés. En part respon, en part es mostra crític i, fins i tot, denuncia retraïments, renúncies i oblits programats.

Les sessions del Congrés van comptar també amb la conferència d'Andreu Balent, «El catalanisme nord-català i els reptes polítics (dels anys 1960 al 1981)», el contingut de la qual ens presenta bona part del moviment català d'aquestes dècades fins a l'arribada del poder de les esquerres a França. Ho fa també des de la subjectivitat que comporta

haver-ne estat testimoni, actor i protagonista. Balent ens emmarca la Catalunya del Nord en les crisis industrials i agrícoles i en l'esclat del turisme de costa. Ens retrata la política nord-catalana, ens presenta el naixement d'un nou catalanisme, amb relacions amb el sud, i ens ofereix una minuciosa constatació de moviments i grups culturals i polítics que es desenvoluparen durant les dècades referides.

Hem agrupat els textos (ponències i comunicacions) en tres blocs, seguint els àmbits del Congrés: «Ideologia, cultura i identitats», «Moviments socials» i «Associacionisme i sociabilitat». Dins de cada un dels àmbits, els textos estan organitzats de la manera següent: primer trobareu les ponències, a continuació, la relatoria corresponent i, finalment, les comunicacions ordenades en funció de la relatoria per tal de facilitar la seva comprensió i comparació.

En el primer bloc, «Ideologia, cultura i identitats», hi trobem la ponència del professor Carles Santacana (UB), «Noves idees i praxi cultural en una societat en canvi sota la dictadura», en la qual ens aproxima al procés històric d'aquest període, tot incidint, per exemple, en el dinamisme cultural de la societat catalana i en el protagonisme dels joves amb fenòmens com la Nova Cançó. No oblida el panorama internacional i europeu, la lectura oberta del cristianisme a partir del Concili Vaticà II, la gran difusió del marxisme en el món cultural i la relació entre ambdues concepcions. Altres fenòmens que condicionen la societat són la mobilitat de la població, l'onada migratòria, la transformació sociològica vers una societat de consum i l'ocupació de territori. Ens quedem amb la idea, àmpliament documentada, que la cultura s'avança a la política en el procés transformador de la societat.

La ponència del professor Sebastià Serra (UIB), «La producció cultural i la difusió de les idees, de la dictadura a la democràcia a les Illes Balears», constata com des de la dècada dels anys seixanta fins als anys vuitanta, a les illes de Menorca, Menorca, Eivissa i Formentera es produeix un canvi profund que afecta l'economia i la societat, des de l'impacte del turisme de masses fins a la política de finals de la dictadura passant per un conjunt d'aportacions en el terreny de la cultura i de les idees formulades per part de professionals i d'intel·lectuals. La producció cultural i la difusió d'idees que s'analitza es refereix, bàsicament, al terreny de l'educació, al món de les publicacions periòdiques i editorial, al moviment associatiu i a les activitats culturals. Es fa èmfasi en un conjunt d'iniciatives que, partint de plantejaments ideològics, arriben en alguns casos a importants mobilitzacions ciutadanes. Fou una etapa de propostes de canvis, de mobilitzacions, de continuïsmes i de tensions a unes illes que deixaven de ser el «paradís» que el franquisme intentava transmetre.

Jordi Mir (UPF) ha optat per utilitzar la relatoria escrita d'aquest àmbit per remarcar dos temes que s'hi tracten i que de fet afloren en diverses aportacions del Congrés: la universitat i l'Església. La universitat en tot el seu procés de transformació des del sindicat franquista, el SEU, fins a la voluntat democràtica que introdueix la ruptura quan es va crear el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona.

És ben certa l'afirmació que, abans del procés polític de la transició, representat pels coneguts polítics que ocuparen els màxims càrrecs de l'Estat i representacions dels partits polítics, «la societat ja havia començat a canviar i ho va continuar fent després». En el cas dels sectors transformadors de l'Església, Mir se centra sobretot en les experiències de les parròquies de Santa Coloma de Gramanet, emmarcades en els moviments veïnals propis dels barris de nova edificació.

Les comunicacions d'aquest àmbit es poden agrupar, en funció dels temes tractats, en mobilitzacions populars (Ramon Batalla i Galimany), creació de consciència i mobilitzacions vertebradores (Josep Capmany Guillot), rellevància de la premsa (Josep M. Ferran Torrent, Josep M. Grau i Pujol, Joan Àngel Frigola i Berbel i Rafel Puigcerver Pou), moviment universitari (Agustí G. Larios), organitzacions sindicals (Pere Garcia Munar), participació política de la joventut (Josep Lluís Martín i Berbois), migracions internes (Elisabeth Ripoll Gil), franquisme i antifranquisme (Daniel Sancho París) i Església (Enric Tomàs i Guix).

El segon bloc, «Moviments socials», s'inicia amb la ponència de Jaume Botey (UAB): «Església i moviments de resistència antifranquista a Catalunya», en la qual es fa un exhaustiu repàs a la participació d'un important sector de l'Església catòlica en la variada xarxa de resistència antifranquista, tot fent especial èmfasi en el catalanista, el moviment obrer i universitari, l'Acció Catòlica especialitzada com la HOAC o la JOC i després en el sindicalisme de classe i les noves formacions polítiques en la clandestinitat, les parròquies i el moviment veïnal.

A continuació trobem la ponència de Xavier Domènech (UAB), «Moviments socials, societat civil i canvi polític a Catalunya», on es fa un exhaustiu repàs als moviments socials d'aquest país al llarg del període conegut com a tardofranquisme i de la Transició, a través d'obres de referència i monografies locals o de casos que han esdevingut modèlics, tot fent incidència en les relacions entre els moviments socials i el canvi polític, on es constata l'articulació de les noves xarxes relacionals formals i informals tant en els barris, com en les fàbriques, en les quals s'expressava la lluita pels interessos immediats i la lluita contra el règim franquista identificat com a enemic comú. Domènech emfatitza que, en aquests espais, interactuaven els diversos nivells de la societat civil catalana de signe opositor, produint fenòmens militants completament nous en les tres grans cultures marc de l'antifranquisme català: la catòlica progressista, la comunista i la catalanista.

Segueix la relatoria de Mercè Renom (CEMS-UPF i CECBLL), que analitza amb detall les catorze comunicacions presentades des d'àmbits molt diversos, tant pel que fa a la cronologia, com pels espais analitzats i les fonts emprades. Organitza la seva exposició al voltant de quatre eixos: 1) comunicacions que tracten de moviments cívics i veïnals de composició plural i heterogènia, com les associacions de veïns, o bé altres moviments més específics; 2) comunicacions que presenten lluites per la defensa del territori; 3) comunicacions que se centren en les vagues obreres de 1976; i 4) una comunicació

que tracta de la capacitat que té el cinema de mostrar les societats i les cultures. Renom conclou que, en el seu conjunt, les comunicacions presentades en aquest àmbit mostren l'important paper dels moviments socials antifrancistes en l'erosió del règim, la seva iniciativa en l'assumpció i difusió de les demandes de democràcia social i política que van marcar la Transició espanyola, la gestació d'una nova cultura política, l'impuls pel canvi polític i la formació de persones preparades per assumir responsabilitats institucionals en la democràcia.

Finalment, trobem les comunicacions presentades sobre «Moviments socials», agrupades en quatre apartats. El primer apartat inclou els nou textos que tracten dels moviments cívics i veïnals de composició plural i heterogènia, com les associacions de veïns, o bé altres moviments més específics, com els de joves, d'ensenyants, de pares i mares, culturals, etc. A més, una comunicació està dedicada al paper de l'Església catòlica mallorquina en la mobilització social antifrancista. Els seus autors són José Miguel Cuesta (barri de Llefà de Badalona); Xavier Carmaniu Mainadé (barri dels Germans Sàbat de Girona); Manuel Domínguez (la crisi del moviment veïnal a l'Hospitalet); Meritxell Ferré Baldrich (les vocalies de dones); Roger Mirabent Zenón, en col·laboració amb Carles Serret Bernús (associacions de veïns i associacions de pares d'alumnes a Sant Boi de Llobregat); José Antonio Morales Rodríguez (lluita política, obrera i ciutadana a Viladecans); Eduard Navarro Domènech (memòria antifrancista a Granollers); Joan Josep Matas Pastor (l'Església mallorquina) i Ramon Arnabat (antifrancisme a l'Alt Penedès).

El segon apartat inclou els dos textos que tracten sobre moviments socials de defensa del territori presentats per Laura Piris i Coll (s'Albufera des Grau de Menorca) i José Fernández i Elionor Sellés (Comissió Intermunicipal d'Urbanisme al Baix Llobregat). En el tercer apartat trobem dos estudis sobre vagues obreres i moviment obrer: el de Jordi Rabassa Massons sobre el paper dels mitjans de comunicació davant del tancament de Motor Ibèrica i el d'Albert Alonso Quiñones sobre la vaga a la fàbrica Roca (1976-1977). El quart i darrer apartat d'aquest segon bloc recull el text de Josep Costa Mas sobre les representacions de la Barcelona de la Transició en el cinema documental.

El tercer bloc, «Associacionisme i sociabilitat», s'inicia amb la ponència de Josepa Cucó (UV), «Sociabilitats de gènere: descobertes i noves conquestes», que s'estructura en dues parts diferenciades. A la primera s'aclareix el terme de sociabilitat i s'hi introdueix la perspectiva de gènere i la diacronia, alhora que es presenta a grans trets el panorama que mostrava la sociabilitat a Europa i l'Amèrica del Nord durant la segona part del segle XIX i la primera del XX. A la segona part s'analitzen els canvis i les inèrcies que es produeixen en els referits temps, utilitzant com a material de reflexió dos estudis etnogràfics realitzats a Europa sobre dones de classes populars urbanes.

A continuació trobem la ponència de Montserrat Duch (URV), «Sociabilitat popular a la Catalunya del segon franquisme: espais de llibertat en construcció», on traça un estat de la qüestió dels estudis sobre sociabilitat popular a la Catalunya de la dècada dels

seixanta i setanta del segle xx. Duch conclou que és evident que, a Catalunya, entre el 1960 i el 1980, apareixen nous espais per trobar-se i reunir-se, noves estructures per associar-se, nous rituals per celebrar... en la lògica de l'avenç modernitzador. I, afegeix, aquestes noves sociabilitats van crear nous espais vivencials, de convivència, d'inclusió social, que van servir per anar fent pràctica i acció col·lectiva socialitzant, tot vivint relacions d'*être ensemble*, facilitant una fita prou ambiciosa en termes de cohesió social.

La relatoria d'aquest àmbit va a càrrec de Marc Andreu (GRANMA-UB), que organitza la seva anàlisi de les nou comunicacions presentades en quatre blocs: arxius i noves fonts documentals; associacions de veïns: sociabilitat i lluita; experiències associatives cap a la politització, i el món rural. El text conclou afirmant que la historiografia comença a tenir clar (però encara no en la seva justa mesura) el paper de l'associacionisme veïnal i de la sociabilitat popular urbana en ambients no metropolitans i allunyats de la influència directa dels moviments socials. I afegeix que aquesta línia de treball, al costat de la de redimensionar a l'alça la importància del moviment associatiu i la sociabilitat popular urbana en comparació amb el paper ja reconegut del moviment obrer com a agent de canvi i transició, són les principals aportacions de la majoria de comunicacions d'aquest àmbit.

Les comunicacions han estat agrupades en quatre apartats. El primer el configuren dos textos que comparteixen el caràcter instrumental a l'analitzar arxius o fons documentals fins ara poc explorats pels investigadors, malgrat la seva importància: Àngels Barbero Garalut i Alexis Serrano Méndez estudien el fons documental de la Magistratura de Barcelona; i Neus González-Monfort i Arbaldo Gil-Albacete, les formes de preservació de la memòria històrica del moviment associatiu de Nou Barris (1969-1980). En el segon, trobem els treballs de recerca sobre associacions de veïns com a exemples de lluita i actors protagonistes efectius del canvi i transició a nivell local: Pau Vinyes i Roig estudia l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar; i Daniel Sancho París, l'Associació de Veïns Penyafel de Santa Margarida i els Monjos (l'Alt Penedès).

El tercer apartat l'integren dues recerques que analitzen realitats associatives que van actuar com a paraigües o com a incubadores del procés de canvi polític, social i cultural durant la transició: la de Domènec Miquel i Jordi Casas sobre la Festa de Tardor a Sant Cugat del Vallès i la de Josep Miquel Vidal sobre l'Obra Cultural Balear de Menorca. En el quart i darrer apartat, hi ha tres textos vinculats al món rural i als canvis viscuts en zones de la Catalunya Nova, molt lligats a personalitats concretes amb forta ascendència en el món associatiu local: el de Josep M. Vallès i Martí Andreu Morta i Mora sobre el Casal de l'Espuga de Francolí; el de Josep Santesmasés i Ollé sobre el Casal de Vila-rodona; i el de Xavier Garcia sobre mossèn Joan Masip en l'HOAC catalana a comarques.

Aquest llibre, doncs, ofereix una àmplia visió i anàlisi dels moviments socials com a factors de canvis i transformacions en els països de parla catalana entre 1960 i 1980. Aquests moviments socials són estudiats a nivell local i comarcal des de Catalunya, el

PRESENTACIÓ

País Valencià, les Illes i la Catalunya del Nord, sense perdre de vista el marc general, i mitjançant la recerca realitzada pels centres i instituts d'estudis locals i comarcals i les universitats dels territoris de parla catalana, amb un enfocament pluridisciplinar (històric, sociològic, politològic i antropològic) que permet obtenir una visió polièdrica, tant des del punt de vista cronològic, com temàtic i geogràfic dels canvis socials i dels moviments socials que els protagonitzaren durant aquestes dues dècades.

CONFERÈNCIA INAUGURAL

Les transicions democràtiques: una conquesta ambigua

Jordi Borja¹

1. NOTA SOBRE EL COEFICIENT PERSONAL, ÉS A DIR, EL SUBJECTIVISME INEVITABLE DE L'AUTOR

Nascut a 1941, fill de pares de classe treballadora, republicans, catalanistes i represaliats. Infància i adolescència a l'Espanya negra dels anys quaranta i cinquanta. L'ambient del carrer i el que transmeten els mitjans de comunicació contrasta amb el que hi ha a casa i sobretot a l'escola: a partir dels quatre anys vaig a Les Écoles Françaises. El 1958 ingreso a la universitat; al cap d'uns mesos començo a conèixer estudiants de cursos superiors que progressivament es manifesten com antifranquistes, catalanistes, més o menys d'esquerres. M'integro al Comitè de Facultat, nucli clandestí que desenvolupa activitats polítiques i culturals i que té una gran influència a la «Cámara de Facultad», un consell format per cinquanta estudiants elegits, deu per cada curs, que formalment és l'estructura del SEU a cada facultat o escola. Als divuit anys assumeixo la responsabilitat del «comitè» (a proposta del que ho era fins aleshores, Isidre Molas) i ingreso

¹ Geògraf urbanista. Director de l'Àrea de Gestió de la Ciutat i d'Urbanisme de la Universitat Oberta de Catalunya. President de l'Observatori DESC (Drets Econòmics, Socials i Culturals). Va formar part del govern de Barcelona de 1983 a 2005 i va ser membre del PSUC de 1960 a 1987. El seus darrers llibres són *Llums i ombres de Barcelona* (Editorial Empúries / Grup 62) i *Revolución urbana y derecho a la ciudad* (editat a l'Amèrica Llatina).

al PSUC. Una de les primeres activitats va ser precisament encapçalar una delegació de representants de diverses facultats i escoles reclamant al rector i al cap del SEU la creació d'una Càtedra de Llengua i Cultura Catalanes (que es va aconseguir). Els caps de setmana canvio els papers: construcció de nuclis «cívics» i obrers amb treballadors de Pegaso, amb membres de la Unió Excursionista de Catalunya, amb professionals de Badalona, etc. Aquesta activitat va provocar un exili forçat a finals de 1961.

No m'estendré gaire més, solament vull indicar des de quina posició parlo, com em vaig situar en el món, en el meu país. Vaig viure set anys a París. A finals de 1968 torno a Barcelona malgrat dos ordres de «busca i captura». Milito a Bandera Roja i retorno al PSUC al 1974. Passo uns mesos a la presó. Em vinculo als inicials moviments populars dels barris. Dono classes a la universitat i treballo de tècnic a l'Ajuntament de Barcelona, però em cessen per publicar una crítica a l'urbanisme de la ciutat. M'integro a la direcció clandestina del PSUC, responsable dels moviments populars i de la política municipal. Formo part de l'Assemblea de Catalunya. Visc intensament el procés de transició de 1975 a 1982.

Assumeixo, doncs, que el meu record i la meva reflexió sobre aquest període està inevitablement condicionat per una forta subjectivitat. Es manifesta una irreprimible tendència a veure la part positiva del procés. Hi ha un fet objectiu: s'aconsegueixen els objectius bàsics, els mínims si es vol, però era el que es plantejava als anys setanta: llibertats, amnistia, estatut d'autonomia. Ara ens sembla «normal» i «insuficient», a mi també: esperàvem que sobre aquestes bases es progressaria tant en l'aspecte social com nacional, però en aquell moment ho vam viure com una victòria. El fet de tenir una quota de responsabilitat política en el procés em fa tendir a pensar que es va fer el que calia, la qual cosa és discutible, però mai podrem saber si era o no possible fer uns plantejaments més radicals que imposessin uns canvis polítics i socials més avançats.

Era possible anar més enllà? No ho sé. Cal donar una resposta de blanc o negre? No ho crec. El discurs habitual de les elits polítiques ha estat respondre «blanc»; ara sovint es manifesta un pensament crític que diu «negre». La realitat és grisa. El que és segur és que no és, però, el canvi que volíem. Pensàvem que tot just s'iniciava un procés transformador en tots els àmbits de la vida col·lectiva i ens hem trobat amb una regressió de la democràcia que ens ha portat trenta anys enrere. Alguna cosa es va fer malament aleshores.

No renego de res del que es va fer des de la lluita democràtica en la dècada dels setanta. Tampoc vull especular sobre si la història podria haver estat diferent, però sí que cal avaluar els costos i els beneficis que ens ha portat la Transició fins avui. Hem de tenir-ne presents els beneficis, que ja sabem (Constitució i Estatut, drets i llibertats, polítiques socials, fins i tot, però molt condicionades pels interessos econòmics d'un capitalisme financer especulatiu), però també els costos, per acció i omissió. D'aquests costos és del que cal parlar, per no continuar anant endarrere, per anar endavant, i també cal reflexionar sobre les ocasions perdudes.

2. QUAN I COM VA COMENÇAR LA TRANSICIÓ

A partir dels anys cinquanta, i més clarament als anys seixanta, la dictadura va anar perdent el control de la societat, però mantenia intacta la seva capacitat repressora. Les múltiples resistències van anant desenvolupant-se molt lentament. Les lluites obreres, la progressiva ocupació per la base del «sindicalisme vertical», els comitès o grups d'empresa i posteriorment les CCOO van emergir en paral·lel amb els moviments universitaris. A finals de la dècada dels seixanta apareixen a les principals ciutats els moviments de barris i cívics que sovint estableixen formes de relació amb col·legis i sectors professionals i periodístics. Els moviments pedagògics i les escoles d'estiu es polititzen a partir de finals dels seixanta. Hi ha una gradual ocupació dels espais públics per part de la ciutadania i es multipliquen les iniciatives culturals que la censura i la policia no poden aturar. Es desenvolupa el «catalanisme cultural» mitjançant llibres i publicacions, la Nova Cançó, teatre, cinema, arts i les entitats il·legals o teòricament prohibides com l'Institut d'Estudis Catalans, l'Òmnium Cultural, Rosa Sensat, etc.

Aquesta limitada autonomia que conquesta la societat civil indica que el model inicial d'estat feixista, amb vocació totalitària, ha fracassat, però l'Estat manté una força i una voluntat repressives que no permeten que les esclatxes generades el posin en qüestió. Ens referim a l'evolució d'una part de la cúpula eclesiàstica, que a poc a poc se'n distancia; als sectors patronals i del mateix règim polític partidaris d'una certa acceptació del sindicalisme i de les organitzacions socials independents del govern, i a personalitats properes al govern que estableixen contactes amb sectors de l'oposició política clandestina per començar a preparar una sortida quan desaparegui el dictador. Però la dicotomia Estat-societat dels primers anys setanta indicava un equilibri. L'Estat no podia controlar ni reprimir el conjunt de la societat, però sí els intents polítics de les forces que s'hi enfrontaven, i la societat accentuava la seva relativa autonomia però ni podia, ni en part volia, un enfrontament directe amb el conjunt d'aparells de l'Estat.

Què més calia per iniciar realment una transició cap a la democràcia? Malgrat els esforços dels sectors d'esquerres i nacionalistes (catalans i bascos), en especial del PCE i del PSUC, des de finals dels quaranta, de promoure un aixecament popular a tot el país, aquest mai es va arribar a produir. L'Estat franquista disposava d'una capacitat repressiva dissuasòria i la feia servir: llargues condemnes de presó i condemnes a mort fins al darrer moment.

La guspira que va posar en moviment el canvi polític va ser, com és prou conegut, la mort del dictador. En aquell moment es va fer evident que l'entramat governamental de la dictadura no es podia mantenir. El país havia perdut la por, els hereus del franquisme no tenien ni projecte, ni lideratge, ni unitat. La societat modernitzada no es deixaria governar per una colla de dinosaures i l'ingrés a la Unió Europea exigia un model polític formalment democràtic, però també es va comprovar que no hi havia un projecte unificador de les forces polítiques democràtiques (com per exemple el Programa del Consell Nacional de Resistència a la França de 1945). Amb prou feines

les forces polítiques van acordar *in extremis* els punts de l'Assemblea de Catalunya (llibertats, amnistia i autonomia), és a dir, un primer pas cap a la democràcia política. A la resta d'Espanya, ni aquests mínims estaven clars. L'esquerra, com és el cas del PSOE, o no estava disposada a promoure una «revolució política», per molt pacífica que fos, com ha passat a Tunísia o Egipte, o bé no podia fer-ho aïlladament, com és el cas del PCE-PSUC, ja que no tenia prou poder de convocatòria i s'hauria posat en contra a la resta de les forces polítiques que aixecarien la bandera de l'«anticomunisme». Era inevitable que es produís una negociació que fos tolerada pels poders fàctics (militars, econòmics, mediàtics, governs occidentals), la qual cosa suposava pactar amb el rei i el govern reformista que encapçalava Adolfo Suárez.

Per altra part, els partits «democràtics», excepte els comunistes, no tenien cap força present, sinó més aviat «expectant», un potencial suport electoral encara no verificat. Per tant, aquests partits (o projectes de tals) havien d'aparèixer com a portaveus de les demandes democràtiques que s'expressaven o s'endevinaven en la societat. També comptaven, però, amb la tutela i el suport de poders fàctics o poc visibles (grups econòmics i mediàtics, governs occidentals, cúpules militars i de l'Església, etc.). Finalment, es van fer els pactes que van iniciar el procés democràtic que va permetre substituir el sistema dictatorial militar per una monarquia parlamentària, però amb limitacions com: autonomies per a tothom (cal dir, però, que es reconeixien les «nacionalitats», a les quals s'atorgava un règim especial); constitucionalització de la unitat d'Espanya, garantida per les «Fuerzas Armadas»; monarquia, bandera i himne, símbols continuïstes respecte al franquisme; un intent de pacte social (els «Pactos de la Moncloa»), que es va aprofitar per contribuir a la desmobilització dels treballadors, que ja estaven afectats per la crisi industrial de l'època; amnistia per a tothom, que es va utilitzar per evitar judicis dels qui havien comès delictes vinculats a la repressió de la dictadura i per rebutjar la memòria democràtica, i anul·lació dels judicis als condemnats per antifranquistes. Òbviament, es va deixar fora dels pactes qualsevol programa de transformació econòmica i social, es van mantenir els privilegis de l'Església catòlica, es va legitimar, per omissió, el franquisme i la democràcia es va reduir als seus aspectes procedimentals. El resultat va ser la Constitució i l'Estatut, un començament possible d'un procés democràtic que més de trenta anys després no ha avançat, al contrari, s'ha produït una regressió democràtica i autonòmica.

Malgrat aquestes limitacions, el canvi polític s'havia iniciat i el pacte de les cúpules es va fer com a resultat de la forta pressió social que es va expressar a tot el país, a les grans ciutats espanyoles i especialment a tot Catalunya. Recordeu els dos primers diumenges de febrer de 1976, quan els ciutadans de Barcelona van ocupar el centre de la ciutat reclamant els quatre punts de l'Assemblea de Catalunya. Certament, era un inici; les limitacions o insuficiències del canvi eren evidents, però s'esperava que en un marc polític democràtic el procés democràtic avançaria.

La Transició va ser una conquesta popular gestionada per les forces polítiques. Es pot discutir si es podia haver aconseguit més o menys, encara que seria un debat que no pot tenir conclusions. El que sí que cal criticar és que no es possessin sobre la taula els temes pendents per desenvolupar la democràcia i que en els anys següents, després del fracassat cop d'estat, amb circumstàncies més favorables, no es recuperés la voluntat rupturista respecte a l'herència del franquisme.

3. LES FEBLESSES RELATIVES DE LES FORCES POLÍTIQUES I SOCIALS DEMOCRÀTIQUES

¿Va haver-hi un projecte de futur del conjunt de les forces polítiques i socials anti-franquistes o d'un bloc d'esquerres a Espanya, com va succeir a França amb el programa de CNR citat, i en part a Itàlia? No, de cap manera. El PSOE estava més pendent de fer acords amb els sectors centristes que amb el PCE-PSUC ¿I, a Catalunya, es va construir un projecte polític de futur entre totes les forces catalanistes? El que més s'hi va assemblar va ser l'ideari difós que es podia considerar un avenç de democràcia política i social que es va perdre pel camí. Van quedar els quatre punts de l'Assemblea de Catalunya, importants, fins i tot decisius a curt termini, però que es limitaven a obrir el procés transitori, no a donar-li contingut, i malgrat aquesta reducció d'objectius el centredreta catalanista no s'hi va apuntar fins al darrer moment. Ens vam quedar a mig camí. ¿Havíem cavat la nostra tomba, com va dir Saint-Just referint-se a la Revolució Francesa?

Si no hi ha un projecte polític que vagi més enllà de les regles de joc no es construeix un bloc popular, una «societat política», un poble (*demos*) com a subjecte polític. El PSUC (i altres col·lectius a l'esquerra dels socialistes), com fins i tot ha reconegut el president Jordi Pujol, va jugar aquest rol constructor en els darrers anys de la dictadura, però difícilment podia fer-ho sol en el procés iniciat de transició. Estaven en l'escenari polític altres forces que tenien una important influència sobre la ciutadania, com es va demostrar en les eleccions de 1977, 1979 i 1980. El PSUC vivia una situació contradictòria. La seva influència en els col·lectius socials més mobilitzats generava desconfiança i fins i tot temor en les altres organitzacions polítiques, que solament es movien en el àmbit institucional. Hi havia interès a aïllar-lo. Un exemple de la seva força va aparèixer en el moment de la seva legalització. A tot arreu, o gairebé, on hi havia moviments socials democràtics, el PSUC era la força hegemònica o en formava part, però aquesta força no era suficient ni per imprimir una orientació més avançada al procés de la Transició, ni per hegemonitzar un bloc polític en el marc de les institucions. Massa fort per no ser temut i no prou fort per ser determinant.

Les organitzacions socials es van desenvolupar en els anys setanta com a moviments sociopolítics: CCOO, associacions de veïns i altres entitats ciutadanes, moviments universitaris, educatius i culturals, Unió de Pagesos, etc. Tornem al mateix exemple,

la SEAT. Quan es van legalitzar les CCOO es van distribuir deu mil carnets del sindicat entre treballadors que en la seva majoria havien participat en les lluites dels anys anteriors, però la legalització i el reconeixement institucional de les organitzacions socials i el nou marc polític que facilitava el diàleg amb els diversos agents econòmics i amb les institucions va significar la seva progressiva sectorialització. La seva dimensió sociopolítica es va anar convertint en part de la seva història. Els partits polítics es van concentrar en les institucions i les organitzacions socials, en la relació amb les mateixes institucions. Els conflictes socials es plantejaven per negociar sectorialment quan una decisió d'una administració pública o del empresariat creava un greuge material o menystenia un dret adquirit. La dimensió política dels problemes, l'objectiu transformador de les relacions de poder i un horitzó de canvis profunds de la societat es van anar perdent durant la Transició i els anys posteriors.

4. PRECEDENTS DE LA TRANSICIÓ

Des del final de la Guerra Civil (1939) fins a la mort del dictador (1975), va haver-hi alguns moments que semblava possible que s'iniciés el procés de recuperació de la democràcia. Primer, al final de la guerra mundial (1945). Van intentar-ho comunistes i anarquistes i alguns grups nacionalistes de Catalunya i del País Basc, però ni per la via de la lluita, fins i tot armada, ni de les gestions polítiques dels opositors moderats amb alguns sectors conservadors i més o menys propers al franquisme (monàrquics inclosos) van tenir el més mínim èxit. Els governs occidentals preferien un govern que va ser aliat de Hitler i Mussolini que córrer el risc que s'imposés un govern d'esqueres amb participació dels comunistes. S'anunciava la guerra freda i es va constatar la relativa passivitat dels sectors opositors moderats.

A inici dels anys cinquanta s'inicia una desigual represa econòmica, destacant-ne la urbanització i la industrialització, especialment a la regió de Madrid i també, malgrat als obstacles polítics, a Catalunya (novament cal citar l'exemple SEAT) i al País Basc. L'autarquia era un fre al desenvolupament: el segell nazi-feixista aïllava el país i el manteniment de la dictadura militar era un anacronisme. Novament es va manifestar la timidesa o la covardia dels sectors burgesos i dels sectors polítics moderats i la complicitat internacional, especialment del govern dels Estats Units i del Vaticà, mitjançant el pacte amb un i el concordat amb l'altre. Malgrat l'opció del PCE-PSUC per la política de reconciliació nacional i l'emergència d'una oposició social protagonitzada per una generació que no va viure la guerra (lluites obreres i universitàries, iniciatives polítiques i culturals), no es va definir cap alternativa política unitària capaç de desvetllar una gran majoria de la població vençuda o sense la mínima consciència política.

Els anys seixanta van ser els anys de «modernització»: creixement econòmic de la indústria i els serveis, predomini de la societat urbana, etc. Arriba al treball i a les universitats la generació nascuda després de la guerra, emigren més de dos milions de

treballadors i el país es converteix en principal destí del turisme europeu. La societat s'assembla progressivament a la dels països europeus i el destí lògic, per raons polítiques i econòmiques, era integrar-se en el procés d'unió europea acabat d'iniciar, però la dictadura franquista era inacceptable per als governs i les opinions públiques europees. Es van multiplicar les lluites socials, a les fàbriques i als barris, les iniciatives culturals i educatives, les preses de posicions democràtiques dels sectors professionals. Neixen les Comissions Obreres, les associacions de veïns, la Unió de Pagesos i els sindicats d'estudiants; una part important de l'Església de base es distancia i fins i tot s'enfronta a la dictadura; el nacionalisme basc i català es radicalitza i es fa present en la lluita antifranquista; els col·legis professionals es converteixen sovint en focus d'oposició a la dictadura i comunistes i cristians, ambdós catalanistes, són les corrents dominants en l'oposició al franquisme.

La societat va canviar, però l'estat dictatorial no, i mantenia, no el control social i cultural, però sí la capacitat repressiva, el domini dels grans mitjans de comunicació i el control de la política pública. Les forces polítiques teòricament oposades, de la dreta fins al socialisme, es mantien, amb algunes excepcions, expectants, com els governs occidentals. No es van poder mai concretar unitàriament ni projectes alternatius ni accions contra la dictadura ni cap presència internacional. Com hem dit a l'inici, sense projecte polític arrelat en la societat no hi ha poble com a subjecte polític.

Es va entrar en els anys setanta amb una societat moderna i oberta, en què els valors democràtics s'anaven imposant. S'hi va entrar amb una multiplicitat de col·lectius socials mobilitzats contra la dictadura, amb propostes alternatives, econòmiques, en el món del treball, de reforma escolar i per a la universitat, nacionalitàries o autonòmiques, per a les ciutats i per al camp, per desenvolupar la llibertat i la creativitat cultural i per acabar amb la llosa del domini en la vida pública de l'Església catòlica. Però eren propostes de la «societat política», d'origen divers i que no s'integraven en un projecte polític ni en un conjunt de forces unides com alternativa de govern. Per altra part, es mantenia la superestructura de l'Estat repressiu, anacrònic però real i les forces polítiques conservadores, centristes o socialistes esperaven rebre'n l'herència sense prendre cap risc ni plantejar-hi cap projecte unitari.

5. LA TRANSICIÓ I LES SEVES AMBIGÜITATS

La transició iniciada després de la mort del dictador és resultat de la història anterior. Sense la figura del dictador, l'Estat franquista comença a dissoldre's i les oposicions, a unir-se. Però ni el primer es dissol del tot ni les oposicions concreten una alternativa política conjunta, excepte a Catalunya, amb els quatre punts de l'Assemblea.

Es va configurar una nebulosa superestructura política democràtica (conservadors i socialistes) que pretén representar la «nova societat», a la qual s'hi afegixen parcialment els sectors que van lluitar contra la dictadura, principalment els comunistes (menys

els nacionalistes radicals bascos i catalans). Aquesta nebulosa pacta amb un sector important del règim anterior, que opta per una democràcia monàrquica i vigilada. Resultat: la Constitució i l'Estatut. És un avenç important, però que no correspon a les expectatives socials i nacionals democràtiques. No es podia governar com abans, però tampoc hi havia un projecte polític fort, unitari i arrelat en la societat, de democràcia avançada, és a dir, que significués una ruptura i una deslegitimació de la dictadura i de les forces socials i ideologies que van fer-la possible i la van mantenir; que proposés les transformacions socials i econòmiques per desenvolupar una «democràcia real», i que facilités el reconeixement de les nacionalitats i el dret a l'autodeterminació. La Transició va estar en gran part tutelada per l'exèrcit, l'Església, l'alta burocràcia heretada del franquisme (inclosa la judicatura) i el gran capital, financer i industrial.

Es podia anar més lluny, aleshores? És impossible de donar una resposta clara, de sí o de no. D'oportunitats de radicalitzar el procés probablement n'hi va haver, ¿potser la reacció protagonitzada pels treballadors als assassinats dels advocats de CCOO d'Atocha? No obstant, va ser d'un grup residual d'extrema dreta, sense cap vinculació amb els sectors reformistes. Una altra teòrica oportunitat es va produir immediatament després de les primeres eleccions (1977). Els partits d'esquerres van guanyar a la majoria de les ciutats, especialment a Catalunya, i el govern «reformista» era reticent a convocar eleccions municipals a curt termini. Per tant, subsistien els governs municipals designats pel franquisme. Una ocupació dels ajuntaments era possible, però solament la podien liderar els comunistes. Era una ruptura del procés tàcitament pactat per les forces polítiques; hauria estat considerat probablement com un cop de força del PCE-PSUC, encara que hi participessin altres forces polítiques que probablement farien marxa enrere i aïllarien els sectors a l'esquerra dels socialistes. A Catalunya s'hauria pogut convocar una consulta popular, prèvia a la Constitució i a l'Estatut, per totes les forces catalanistes, però calia una unitat que ni tan sols s'havia aconseguit durant el franquisme i menys encara en un període en què els partits es preparaven per competir en les diverses eleccions pendents (generals i municipals el 1979, autonòmiques a Catalunya el 1980, generals el 1982).

Per altra part, els lideratges polítics democràtics d'esquerres (els comunistes inclosos) consideraven que radicalitzar el procés no solament els aïllaria de gran part de la societat i dels sectors moderats i centristes, sinó que també hi havia un risc real d'un cop contrari al procés democràtic per part de les «Fuerzas Armadas» i de la dreta neofranquista. D'intents se'n van produir quan la legalització del PCE i quan ETA va intensificar els atemptats mortals. Després del famós 23 F de 1981, un cop militar que va estar a punt de reeixir davant dels dubtes monàrquics i de la acceptació tàcita del govern nord-americà, els lideratges polítics van considerar que es confirmaven les seves anàlisis sobre la precarietat del procés democràtic i la força de les tendències involucionistes. Per tant, es van «sacralitzar» els pactes, explícits i tàcits, de l'inici de la Transició. El problema és que, quan un procés democràtic s'interromp quan tot just

ha començat, no solament no progressa, sinó que retrocedeix. El marc polític i legal s'interpreta en clau restrictiva i regressiva i les forces més conservadores i vinculades al passat es legitimen només modificant lleugerament el seu llenguatge, i al cap del temps fins i tot recuperant el de les èpoques pitjors del passat, com ha estat el cas del PP «aznarista», de la Conferència Episcopal i d'una part de les elits empresarials.

El cop d'estat fallit i les posteriors eleccions de 1982, en què el PSOE va obtenir majories absolutes, van cloure la Transició. La democràcia havia guanyat i semblava que s'obria un ample i transitable camí per al desenvolupament democràtic. Era un miratge. La regressió comença, primer per omissió i també mitjançant actes.

6. L'OPORTUNITAT PERDUDA

La situació creada pel cop d'estat i el seu desenllaç (1981) s'hauria pogut interpretar com una oportunitat de desenvolupar el procés democràtic. Tot el que tenia a veure amb el règim anterior semblava derrotat, deslegitimat, rebutjat. El PSOE va obtenir una victòria aclaparadora a les eleccions generals; el partit centrista, la UCD (reformistes procedents del franquisme), es va desfer; Aliança Popular (després PP) no tenia credibilitat democràtica i es considerava un fantasma del passat. A la cúpula de l'Església hi havia una forta presència dels sectors més oberts a la societat i menys doctrinaris i a l'exèrcit dominaven els comandaments que es van pronunciar pel respecte al marc constitucional, fos per convicció o per interès. Era el moment de realitzar la segona Transició. Motius i objectius no en faltaven. El sistema electoral discriminava les poblacions de les grans ciutats i els partits que no formaven part del bipartidisme volgut per la dreta i els socialistes, en especial l'esquerra que havia lluitat contra el franquisme. El procés autonòmic, extraordinàriament confós com a marc legal, financer i administratiu, si no evolucionava cap al federalisme estava condemnat a crear conflictes i desigualtats i a degradar-se. El poder financer, cada cop més poderós i menys controlat, que havia estat especialment complaent amb el règim anterior, va expansionar-se ràpidament, quan un estat eficient exigia almenys una nacionalització parcial de la banca, com calia fer també amb diversos grups empresarials, industrials i mediàtics, molt vinculats al franquisme i que havien gaudit dels privilegis que generaven competència deslleial. Res de tot això es va fer, ni es va plantejar.

Era urgent replantejar les relacions amb els Estats Units, especialment les de caire militar, que havien creat una situació de país colonitzat. En canvi, es va entrar a la OTAN. Calia denunciar el Concordat amb el Vaticà, però se'n va fer un de nou que mantenia i en alguns casos augmentava els privilegis i el finançament de l'Església catòlica i s'ignoraven tant les altres cultures religioses com el caràcter laic de l'Estat que proclamava la Constitució. La renovació gradual de l'exèrcit es va anar fent «gràcies» a l'intent de cop militar, però es va pagar (i continua) un cost elevat en modernització tecnològica (és a dir, armament sofisticat) quan un país com Espanya en tindria prou

amb uns forces armades simbòliques. Tampoc es va abordar la renovació radical de la judicatura, on les cúpules eren (i continuen sent) un refugi de dinosaures identificats amb el franquisme o ultraconservadors.

Hi hagué una omisió significativa: la memòria històrica democràtica, és a dir, l'anul·lació dels «judicis» polítics del bàndol franquista durant la guerra i dels tribunals militars i d'ordre públic al llarg de la dictadura dels quasi quaranta anys. El reconeixement de drets de tots els depurats o condemnats. L'honor que es mereixen els que van lluitar o van expressar les seves idees o sentiments democràtics, catalanistes o socials i que van ser reprimits, inclosos els que van lluitar en defensa de la Segona República (fins i tot els estrangers). L'obertura de les fosses on estaven enterrats, sense nom i sense cap referència, milers de víctimes de la repressió franquista. Les indemnitzacions degudes a les víctimes o a les seves famílies. El judici polític i moral als que van cometre delictes que afecten els drets humans, als que ho van ordenar i ho van tolerar i als jutges que no ho van sancionar ni denunciar. La denúncia política i moral de les «autoritats» o dirigents polítics, religiosos, judicials, o de mitjans de comunicació que es van posar incondicionalment al costat dels que es van aixecar contra la Segona República i que després van servir la dictadura. I honorar tot allò que es va fer i a tots aquells que van actuar contra la dictadura i per les llibertats. La llista podria ser més llarga.

Gairebé res del que acabem d'exposar es va fer. Si ho comparem amb el que s'ha fet a Xile o Argentina, ens hauria de caure la cara de vergonya. En la primera Transició era probablement més difícil desenvolupar una política recuperadora de la memòria històrica. Es van promoure nombroses iniciatives des de la societat i sovint des dels ajuntaments, o amb el seu suport. Es pot entendre per la precarietat de la situació i l'equilibri de forces, però a partir de finals de 1982, quan comença el llarg període de govern del PSOE, aquesta omisió és injustificable, però comprensible. El PSOE no s'havia distingit gaire en la lluita contra la dictadura i en canvi volia marginar els sectors polítics que ho van fer. Aquesta omisió l'hem pagat (i encara dura) molt cara, tots plegats, fins al punt que s'ha perseguit fins a les més altes instàncies de la judicatura un jutge per pretendre que calia jutjar els crims comesos per la dictadura. En realitat, s'ha pretès equiparar Segona República i alçament militar, terrorisme planificat del bàndol militar i actuacions violentes de grups incontrolats, autors de la repressió de la dictadura al llarg de gairebé quaranta anys i lluitadors antifranquistes.

Una de les primeres iniciatives posteriors al cop d'estat fracassat del 23 F, pactada entre la dreta i el PSOE, va ser la LOAPA. Afectava molt directament a Catalunya i indicava que, per una part, es pretenia fer marxa enrere en el procés autonòmic, recuperant el centralisme uniformista de l'espanyolisme ranci, i per altra part, reforçar el bipartidisme entre una dreta en recomposició i el PSOE que no volia ningú a la seva esquerra. La LOAPA era una llei que pràcticament reduïa a mínims les competències i els recursos de les autonomies. Era contrària a la Constitució i el Tribunal Constitucional va haver d'anul·lar-la. No es va abordar el canvi en la reorganització política territorial

quan era necessari i possible, en aquell període «constituent» de l'organització de l'Estat. Si hi havia comunitats autònomes, no tenien sentit les províncies com a departaments de l'Estat central, ni tampoc com a ens locals, ja que el que calia era promoure l'agrupació dels municipis per superar el minifundisme existent. En canvi, es va produir una aberrant inflació institucional.

El PSOE, en guanyar les eleccions de 1982, va veure confirmada la viabilitat del seu projecte bipartidista, que en la pràctica suposava congelar el procés democràtic en el marc d'una Constitució interpretada amb criteris restrictius. El «centredreta» es tornava a compondre a partir de la dreta dura (AP). L'alternància bipartidista exclouïa qualsevol dinàmica transformadora.

Paradoxalment, en l'àmbit de l'esquerra aquest projecte va trobar un aliat objectiu en el PCUS (el PC de la Unió Soviètica), que va complotar obertament per trencar el PCE-PSUC. Cal dir que la mala gestió de les diferències internes en el si dels partits «eurocomunistes» ho va facilitar. La davallada electoral dels comunistes i la fragmentació de l'espai «esquerrà» va consolidar el bipartidisme. Cal dir que després del 23 F es va establir un pacte tàcit entre la dreta, els poders fàctics i mediàtics i el PSOE per aïllar el «comunisme», precisament quan el sistema comunista soviètic que espantava el món occidental capitalista s'enfonsava i els partits comunistes occidentals s'adherien absolutament a la democràcia, al pluralisme i al conjunt de llibertats hereves del millor liberalisme clàssic. Una situació curiosa: quan el comunisme «soviètic» desapareixia i el comunisme espanyol i català era inequívocament democràtic, minoritari electoralment i respectat pel seu protagonisme en la lluita antifranquista, reapareixia l'anticomunisme.

A la dreta i al PSOE solament li calia pactar quan era necessari amb el «centrisme» nacionalista català i basc, als quals se'ls concedien amb comptagotes les transferències que corresponien a les autonomies. Tot plegat creava un escenari conservador del qual no se'n podia esperar ni transformacions socioeconòmiques favorables a les classes populars ni transformacions polítiques que facilitessin l'intervenció d'aquestes classes en la vida política. El bipartidisme va reduir la democràcia a les institucions, a les eleccions i als sondejos i la relació amb les organitzacions socials, a la negociació sectorial i al clientelisme. La política era un monopoli quasi exclusiu de les cúpules polítiques en funció de la seva presència institucional (mitjançant un sistema electoral favorable al bipartidisme).

Fóra inexacte considerar que aquest període (els anys vuitanta) de transició fallida va ser globalment negatiu. Es va consolidar la «democràcia representativa» de matriu liberal conservadora, que era un avenç considerable respecte al passat. Els governs socialistes, en un període de creixement econòmic, van practicar polítiques socials redistributives. Es va crear un inici de *welfare state* (estat del benestar) en els àmbits de l'educació i la sanitat. Però tot això no va ser suficient per reduir significativament les desigualtats existents. Es va reformar el sistema fiscal, però no va afectar gaire als ingressos dels sectors mitjans i alts, que no procedien dels salaris, i s'ha demostrat insuficient fins

per mantenir els serveis públics establerts per complir les lleis. Es van ampliar els drets individuals i en relació amb col·lectius discriminats, especialment a les dones, però, en canvi, es va regular de forma discriminatòria l'estatus de la població d'origen immigrant (Llei d'estrangeria). Es va millorar conjunturalment la situació dels ajuntaments, descapitalitzats, mitjançant els pressupostos de liquidació de deutes, però no es va fer la reforma de l'organització territorial pendent, a la qual ja ens hem referit, ni un sistema definitiu de finançament adequat a les prestacions que en el marc democràtic assumien. Cal dir que els ajuntaments han estat la institució que va desenvolupar polítiques més favorables i innovadores en relació amb els sectors populars, però aquest desajust entre demandes i recursos ha conduït a les pràctiques urbanitzadores especulatives i a l'endeutament que ens ha portat fins a la situació actual.

El període que hem qualificat d'oportunitat perduda (primer govern del PSOE) ens ha deixat una herència cultural nefasta: la cultura del diner i de la cobdícia, fossin quins fossin els resultats i les formes. Es van celebrar els èxits d'empresaris més que dubtosos, es va proclamar el principi «què importa que el gat sigui blanc o negre, si mata ratolins», es van generar complicitats que amb el temps van generar corrupció. El lema *enrichissez vous* de Guizot, representant del capitalisme salvatge de mitjans del segle XIX, es podria aplicar a l'ideologia que van compartir els responsables polítics i els mitjans financers, empresarials i mediàtics.

7. REFLEXIONS SOBRE EL PASSAT MIRANT AL FUTUR

La Transició es va quedar a mig camí, no solament a causa del desfasament entre les realitats i les expectatives que havia generat l'esperança democràtica, sinó també des d'un punt de vista més objectiu. La monarquia imposada, el manteniment dels aparells de l'Estat procedents del règim anterior, la renúncia a intervenir sobre els poders fàctics que havien donat suport a la dictadura, la deslegitimació de les ideologies antidemocràtiques, tot plegat va generar una gran feblesa de les bases sobre les quals es va iniciar el procés democràtic i que, malgrat les aparences, han acabat mostrant la seva precarietat. Ens hem referit a les oportunitats perdudes, a la falta d'audàcia primer, malgrat que la relació de forces permet dubtar sobre si era possible anar més enllà a finals dels setanta. Posteriorment, en un marc més favorable a partir de les eleccions de 1982, els governs successius es van conformar, o satisfer, amb una democràcia formal.

Cal dir que el procés democràtic tenia una feblesa original. La resistència al franquisme no va poder, ni saber, ni voler (per part de gran part dels sectors polítics opositors, la majoria relativament passius) construir un bloc unitari i elaborar una alternativa política democràtica amb continguts polítics, socials, culturals i econòmics. Aquesta feblesa va facilitar que la dictadura durés fins a la mort del dictador. Va caler que es fragmentés el bloc de poder franquista i la pressió dispersa però relativament forta de diversos sectors socials per crear condicions per iniciar la Transició, que es va concretar

en un pacte inicial amb una part dels actors hereus del règim anterior i les forces polítiques opositores, amb una forta presència de les que escassament havien combatut la dictadura. No es va construir un «poble» com a actor polític. En part ho van fer, a Catalunya almenys, el PSUC i el catalanisme, però per separat, i no era suficient per pesar en el procés de la Transició.

El fet és que el procés democràtic iniciat a finals dels anys setanta va resultar frustrant per a les classes populars. La coincidència amb la crisi industrial i l'augment de l'atur, el retraïment de la inversió privada i les limitacions dels recursos públics a causa d'una fiscalitat anacrònica, la inestabilitat política, el manteniment dels símbols del passat, l'emergència d'un embrió de «classe política» que es va distanciar gradualment de la societat per concentrar-se en les institucions, les batalles d'aparell per anar a les llistes electorals, els pocs representants electes que procedissin de la lluita antifranquista, tot plegat multiplicava el malestar d'un important sector de la població treballadora que, per una part, tenia grans esperances en la democràcia i, per altra part, veia com el canvi polític coincidia en l'empitjorament de les seves condicions de vida o del seu entorn. S'havia «venut», especialment entre la militància política o social, la idea que la democràcia tindria efectes immediats en la vida de les persones i que a més obriria un camí de transformacions socials molt favorables a les classes populars, però ni una cosa ni l'altra.

Quelcom de semblant va succeir respecte a la relació entre Catalunya i Espanya. Les forces catalanistes i d'esquerres havien preconitzat sempre el dret a l'autodeterminació, el reconeixement nacional i d'entrada el restabliment de l'Estatut d'Autonomia. Solament es va aconseguir un estatut limitat per una constitució bastant confosa en el cas de les autonomies, es va abandonar l'autodeterminació i el reconeixement nacional de fet va quedar per a ús intern, ja que el terme nacionalitat va ser entès per part de l'Estat espanyol com una identitat cultural específica. És a dir, de l'autodeterminació es va anar a parar a l'autonomia, de la nació, a ser equiparada com una regió més d'Espanya (*café para todos*), del federalisme com a possible alternativa a la independència a no tenir altra perspectiva que resistir per defensar el manteniment de l'autonomia relativa expressada en l'Estatut. La precarietat política i jurídica de l'autonomia s'ha expressat al llarg de trenta anys per les reiterades interpretacions restrictives que n'han fet el Tribunal Constitucional i els governs espanyols (fossin PSOE o PP), tant a l'hora de fer lleis, decrets o altres imposicions legals com quan han hagut de judicar les iniciatives normatives catalanes (com ha succeït amb l'actual Estatut, reformat unilateralment per les Cortes i després pel TC).

La no deslegitimació de la «cultura franquista» i dels poders fàctics quan era més fàcil ha ressuscitat als anys noranta: llibertinatge econòmic, manipulació mediàtica, nacionalcatolicisme, nacionalisme patrioter, menyspreu del debat polític, despolitització ciutadana, conservadorisme ancestral, etc. no solament han ressuscitat, sinó que també han contaminat les forces polítiques, els aparells de l'Estat i el conjunt de la

societat espanyola, en què subsisteix un pòsit de desconfiança envers la política, de por als canvis, d'individualisme primari i de passions elementals. Un exemple han estat les «campanyes anticatalanes», promogudes per la caverna política i mediàtica, però que han trobat ressò en una part significativa de la intel·lectualitat espanyola d'origen democràtic i progressista i en amplis sectors de la població de la resta de l'Espanya. Un altre exemple és com s'han desenvolupat campanyes per desprestigiar el sindicalisme de classe i les lluites dels treballadors contra la regressió social i laboral. Més recentment, s'ha criticat ferotgement el pensament crític, els moviments catalogats d'antisistema, per part no solament de la dreta tradicional, sinó també de sectors considerats democràtics, lliberals i catalanistes. En trobem un altre exemple en com s'ha promogut des dels diversos governs la ideologia hiperseguritària i la identificació de l'amalgama de col·lectius socials (joves, immigrants) potencialment crítics o reivindicatius com a «classes perilloses», que han justificat la deriva autoritària i repressiva dels actuals governs de Catalunya i Espanya.

Si als anys vuitanta s'hagués desenvolupat el federalisme, el laïcisme, el control públic de l'economia financera, el reconeixement i valorització de sindicats i organitzacions socials, s'hagués reconegut oficialment i públicament la lluita antifranquista que en gran part van portar a terme les classes treballadores i s'hagués promogut i exaltat la memòria democràtica, si s'hagués entès el procés democràtic com a mobilització i participació ciutadana, la ideologia superseguritària, etc., ara probablement no tindríem un dels governs més reaccionaris d'Europa. Les recents campanyes «anticatalanes» i l'actual discurs públic contra els sindicats i les resistències dels treballadors són exemples de la degradació de la convivència democràtica.

El resultat ha estat un bipartidisme que, a la recerca d'un centre, per naturalesa inestable, cau sempre cap a la dreta. PP i PSOE no són el mateix, en una democràcia les formes són importants i ací rau la principal diferència entre ells, però les polítiques sovint són intercanviables en economia, seguretat, autonomies, participació ciutadana, etc. Sota el parany «neoliberal», la democràcia s'ha convertit en un escenari on actua una oligarquia, els actors són els partits majoritaris i els autors, directores, escenògrafs i apuntadors són els representants dels poders fàctics nacionals i europeus, disfressats de «mercats».

La democràcia reduïda a la seva dimensió «procedimental», per molt que se sacralitzi, no és democràcia. La democràcia real és aquella que correspon principalment a l'esquerra: fer efectius els drets de tots els ciutadans i els objectius de llibertat, igualtat i solidaritat. Si l'esquerra no és transformadora no és esquerra i si la democràcia no és real, material, no és democràcia.

La confrontació entre dreta i esquerra, que podria oferir alternatives clares i facilitaria una repolització saludable de la ciutadania, ha quedat diluïda tant a l'Estat espanyol com a Catalunya. En el primer cas, per la falsa imatge dels actors: la dreta, extrema dreta inclosa, es presenta com a centre i fins i tot disputa el vot popular als socialistes i

el PSOE es proclama com l'esquerra real malgrat haver abandonat fa temps qualsevol projecte de transformació social i establir una relació estrictament electoralista amb les classes populars. A Catalunya, la confusió és deguda a l'existència de dos eixos que no se superposen: catalanisme i dreta-esquerra. Una part important del catalanisme és conservador i una part important de la teòrica esquerra no és catalanista. L'Assemblea de Catalunya prefigurava un bloc sociopolític progressista i catalanista, sense comptar amb la involució conservadora d'una part del catalanisme i la submissió d'una part de l'esquerra al PSOE.

8. NOTA DE CONCLUSIÓ SOBRE LA MEMÒRIA DEMOCRÀTICA

Per acabar, volem fer una referència especial a la qüestió de la negació de la «memòria històrica». És un factor causal de la regressió democràtica i un símbol i test d'aquesta regressió. El govern socialista dels vuitanta es va negar a desenvolupar una política de recuperació de la memòria democràtica i de deslegitimació de l'ideologia feixista o reaccionària. Van caler més de vint-i-cinc anys perquè es votés una llei de «memòria històrica», més orientada en el reconeixement dels morts i de les seves famílies que de les idees i comportaments del franquisme, i ara, a Catalunya i probablement molt aviat a la resta de l'Estat, segurament es paralyzaran gran part de les activitats iniciades.

El silenci, l'oblit i la impunitat en relació amb les idees i als crims del franquisme (polític, militar i ideològic) i dels seus còmplices (judicatura, Església, patronal, etc.) han representat un cost polític i sociocultural molt gran que ara estem pagant, un cost que posa en qüestió la democràcia, ja que el sistema polític actual apareix deslegitimant, els ciutadans no se senten ben representats i les polítiques públiques no són les esperades, no corresponen a les promeses de la democràcia. No s'ha deslegitimant el franquisme i els seus successors, s'ha deslegitimant la democràcia en la seves formes i continguts actuals.

A la Transició es va establir un «règim d'excepció» per a la classe política del franquisme i per a tots aquells que van col·laborar-hi. El resultat el trobem ara a la judicatura, als mitjans de comunicació, a l'episcopat i a les sectes ultres de l'Església, a la cúpula empresarial i al PP, hereu directe del franquisme, que actualment és el més reaccionari dels governs posteriors a la dictadura i que disposa d'una majoria política que difícilment es podia imaginar als anys vuitanta.

Cal fer memòria democràtica de la lluita popular antifranquista. Incorporava tres elements fonamentals: 1) la llibertat de les persones, és a dir, els drets polítics i civils iguals per a tots; 2) els drets socials i econòmics, que es fan efectius mitjançant polítiques públiques, i 3) el dret d'autodeterminació dels pobles de l'Estat. Vegeu, per exemple, els punts de l'Assemblea de Catalunya i els programes i reivindicacions dels partits i moviments socials. El primer s'ha complert solament a mitges, els segon i el tercer en gran part no s'ha complert. És a dir, un terç de democràcia no és una democràcia.

La resistència avui pot trobar una base de partida en la memòria democràtica com seria, entre altres temes: recuperar l'autodeterminació i afirmar la identitat cultural i lingüística, defensar els drets i llibertats que es neguen o es qüestionen (enfront de l'Església, el PP o la dreta social i cultural), oposar les polítiques públiques al servei del capitalisme especulatiu, les del control públic i de la participació social enfront dels bancs i dels sectors parasitaris, etc.

La negació de la memòria històrica i democràtica no ha estat un oblit, ha estat una política dels governants de la Transició fins ara. La no memòria no és oblit, és negar la veritat i la veritat és reconèixer que la societat està dividida, els diversos sectors socials, classes i pobles, poden tenir interessos i valors oposats. La por dels governants de després de 1981 i els seus interessos de «classe política» els ha portat interessadament a negar la memòria històrica i a renunciar a confrontar-se amb les idees i interessos que estaven vinculats amb el franquisme. Avui podem comprovar el resultat. La realitat actual no és la veritat democràtica.

CONFERÈNCIA

El catalanisme nord-català i els reptes polítics (dels anys 1960 al 1981)

Andreu Balent

Col·laborador del Dictionnaire du mouvement ouvrier, mouvement social [«Maitron»], Centre d'Études des Mouvements Sociaux du XXe Siècle, Université de Paris I (Sorbonne), CNRS. Professor d'història i geografia, catedràtic de liceu jubilat

1. INTRODUCCIÓ

El text que segueix és un esbós històric del desenvolupament del moviment català a la Catalunya del Nord, que, entre el 1968 i el 1981, conegué una nova empenta, tot reeixint a treure les seves preocupacions de l'àmbit purament cultural per tal d'enfocar la problemàtica del país de manera global, integrant una reflexió econòmica i social que forçosament havia de desembocar a una praxi política. D'antuvi, assenyalarem el perquè dels límits cronològics d'aquest estudi.

1968 va ser l'any dels coneguts fets que marcaren un trencament de primera importància en la història de l'Estat francès i molt més enllà d'aquest espai. Haurem, però, d'integrar a la nostra reflexió els anys anteriors al 1968, ja que, en un període de gran eferescència tan al Nord com al Sud, prepararen aquesta ruptura cabdal.

El maig de 1981 va veure la victòria electoral de les esquerres a l'Estat francès. Amb la fi d'unes quantes il·lusions, fou el punt de partida d'una nova etapa de la història del moviment catalanista a la Catalunya del Nord, que coincidí també amb la fi de la transició postfranquista a la resta dels Països Catalans.

S'ha d'afegir que, en el procés de conscienciació catalana a les terres catalanes de l'Estat francès, la problemàtica dels lligams amb el que passava enllà de la frontera, sobretot al Principat, jugà un paper de primer ordre. En el curs de la nostra exposició

ja veurem com va actuar aquesta dialèctica nord/sud, entre un nord que coneixia una revifalla de la identitat catalana i un sud que experimentava noves formes de lluita en contra d'una dictadura a vegades ferotge però que havia d'enfrontar-se a un moviment popular que integrava cada vegada amb més forces les reivindicacions nacionals catalanes.

A la introducció donarem algunes dades sobre la situació econòmica i social del país i la postura dels partits de la Catalunya del Nord, integrats en sistema polític estatal francès. Afegirem que, com a historiador, la redacció d'aquest treball ens planteja un problema: el d'haver estat testimoni i, a vegades, actor i protagonista, de fets que relatem. Hem hagut de referir-nos a la nostra memòria, a cops forçosament selectiva o subjectiva, però hem procurat distanciar-nos del tema estudiat. També hem utilitzat l'escassa bibliografia² que hem trobat, ja que aquests anys van ser poc estudiats amb una mirada d'historiador. Hem fet servir la documentació pròpia acumulada durant tots aquests anys, però no els arxius públics.³ Dels pocs sondejors que van tenir l'avinentsa de fer-hi vam trobar uns documents relatius als intercanvis entre joves del nord (entre els quals l'autor d'aquestes ratlles) i del sud amb l'ajuda de l'abadia de Sant Miquel de Cuixà (Conflent).

1.1. La mutació econòmica i demogràfica de la Catalunya del Nord

Als anys 1960-1980, la Catalunya del Nord va experimentar una mutació econòmica i demogràfica.⁴ Enric Solans, de la Universitat de Perpinyà,⁵ analitzà pertinentment l'economia local qualificant-la d'*economia de la renda*, que es caracteritza sobretot per una creixent terciarització.

² Mentre redactàvem aquesta comunicació s'acabaven de publicar dos llibres: Júlia TAURINYÀ (2011), *Les organitzacions de reivindicació catalana a Catalunya Nord*, Prada, Terra Nostra, 96 p. i Nicolas BERJOAN (2011), *L'identité du Roussillon: Penser un pays catalan à l'âge des nations*, Perpinyà, Editorial Trabucaire, 366 p. El segon, només el vam fullejar ràpidament abans de venir a Cornellà de Llobregat. El vam llegir més endavant de manera acurada: es tracta d'una obra important i hem de reconèixer el mèrit de l'autor, tot i que no compartim la totalitat dels seus enfocaments i que discrepem sobre uns punts de detall. N. Berjoan ha procurat donar sempre una perspectiva històrica al tema que estudia després d'una investigació seriosa. El primer llibre, amb una cronologia molt semblant a la de la nostra comunicació, no té aquestes qualitats. S'hi troben moltes errades de detalls i d'interpretació. L'autora desconeix el context (i, a vegades, la cronologia) de la història política i social de l'Estat francès amb la qual s'articula el seu tema d'estudi. A més, havent-me interrogat com a testimoni, no retrobo coses essencials que li vaig comunicar; a cops sembla atribuir-me uns propòsits parcialment erronis en els quals no em puc reconèixer. S'ha d'utilitzar, doncs, amb moltes precaucions.

Anteriorment s'havia publicat una recopilació parcial de dades, útil però que deixà fora del seu propòsit molts fets relacionats amb la història de la politització del catalanisme: Pere VERDAGUER (1974), *Defensa del Rosselló català*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 255 p.

³ Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals. Els documents es troben essencialment a la sèrie W (cal permís per tenir-hi accés).

⁴ Jean SAGNES (*et al.*) (1999), *Nouvelle histoire du Roussillon*, Perpinyà, Editorial Trabucaire, p. 313-321.

⁵ Henri SOLANS (1993), *Essai sur l'économie des Pyrénées-Orientales*, Perpinyà, Le Publieur.

1.1.1. *La crisi industrial*

Els sectors industrials que s'hi havien desenvolupat, la majoria dels quals d'ençà els anys 1860 (el tren arribà a Perpinyà el 1858) patiren la crisi i desaparegueren:

- Mines de ferro i metal·lúrgia (sobretot al Conflent), amb tancaments massius els anys 1962 i 1963; els últims, el 1986.
- Tèxtil, espadenyas i calçats del Vallespir, amb un declivi progressiu a partir dels anys 1960 fins a la dècada de 1980. Avui dia és residual.
- Ram agroalimentari: els tancaments de destil·leries i de fàbriques de conserves de fruites, sensibles ja als anys 1970, es van agreujar amb la crisi del sector agrícola de les fruites i de les hortalisses.

1.1.2. *La crisi agrícola*

L'agricultura, després d'haver experimentat una doble mutació entre els anys 1860 i la Primera Guerra Mundial, havia estat durant temps el sector més dinàmic de l'economia nord-catalana. La crisi va danyar els dos pilars de l'agricultura a la plana rossellonesa.

Els vinyars, com els del Llenguadoc mediterrani veí, van patir un declivi i diverses mutacions. Les fruites i les hortalisses formaven un sector poderós des dels anys 1900/1910 i es mantingueren fins al principi del decenni 1980, però després van patir unes crisis successives que van dur a la seva contracció tant a nivell de les superfícies conreades com al de la seva contribució a la formació de la renda nord-catalana.

Aquests sectors de l'agricultura —fonamentalment s'ha de subratllar aquí la catalanitat lingüística i cultural de la pagesia de la plana rossellonesa— es van oposar a l'entrada de l'Estat espanyol a la CEE mitjançant manifestacions, a vegades violentes, amb un fort contingut «antiespanyol». Els catalanistes, minoritaris, hagueren de topiar amb aquesta realitat.

L'agricultura de muntanya (comarques pirinenques de l'interior) conegué la crisi i el retrocés. La part del sector agrícola en conjunt de la de la població activa minvà.

1.1.3. *El desenvolupament del turisme de massa al litoral*

La creació de grans infraestructures turístiques al litoral mediterrani fou, als anys 1960, una decisió estatal. Es van urbanitzar de cop i volta importants sectors del litoral mediterrani. Aquest procés va ser viscut per molta gent com un espoli i analitzat pel catalanisme polític dels anys 1970 com una manifestació del «colonialisme interior», concepte elaborat per uns occitanistes d'esquerra a mitjans dels anys 1960.⁶ Cal dir que l'empenta del turisme va accelerar el pas a l'economia «rendista» descrita per Enric Solans a finals dels 1990, incitant els propietaris de capitals a invertir en aquest

⁶ Robert LAFONT (1967), *La Révolution régionaliste*, París, Gallimard.

sector, en detriment d'altres activitats productives, i els propietaris de finques agrícoles a aprofitar els beneficis de la venda d'aquestes. El sector primari (agricultura, pesca i mineria) formava el 40% de la població activa el 1954 i només el 15% el 1982.

1.1.4. *El pes del sector públic*

Molts assalariats formaven part de les plantilles de funcionaris de l'Estat, de les col·lectivitats territorials (del municipi de Perpinyà en primer lloc) i de les empreses públiques com ara la SNCF,⁷ amb grans estacions com les de Perpinyà, Cervera i Vilafranca de Conflent. Aquest sector públic, hipertrofiat en relació amb les mitjanes estatals, accentuà la relació de dependència de la Catalunya del Nord de cara a l'Estat i a les seves decisions polítiques i econòmiques. El sector terciari representava ja un 38% de la població activa el 1954, però assolí el 64% el 1982.

1.1. La demografia

Els anys 1960 també van ser una època de mutacions. Entre les censos de 1936 i 1954, la població va estancar-se: 233.300 el 1936, 228.800 el 1946 i 230.300 el 1954. En aquest sentit, el cens de 1962 significà l'inici d'un creixement important que encara s'està concretant avui dia (la població, el 2009, era de 454.750 habitants).

L'any del cens de 1962, precisament, es produí pel port de Portvendres la migració massissa dels europeus d'Algèria (els *pièds-noirs*), una part dels quals s'establí a Catalunya del Nord. També s'inicià un corrent migratori de la França interior, a un moment, els anys 1970 i 1980, on el jovent nord-català que tenia una formació secundària i/o universitària estava obligat a fer el camí invers cap al nord, França endins, ja que no trobava al país els llocs de treball que corresponien a la seva qualificació. Els que s'hi instal·laren, a vegades per un temps breu, eren jubilats, rendistes amb diners o aturats sense feina del nord de França buscant el sol i un clima benigne. Més endavant, de mica en mica, com arreu de l'Estat, altres immigrants també vingueren dels països del sud, particularment de Magrib, per ocupar llocs de treball poc qualificats. Es tractava, de fet, d'un procés d'intercanvi de població.

Aquest fenomen va ser integrat a l'anàlisi del «colonialisme interior» que es popularitzà a partir de 1968.

⁷ Société Nationale des Chemins de Fer, empresa de ferrocarrils creada el 1937, propietat de l'Estat.

1.2. La política nord-catalana i els nous reptes del catalanisme (1960-1980)⁸

La vida política nord-catalana forma sempre part de la de l'Estat francès i s'insereix en el marc del seu sistema de partits. Tot i això, el particularisme «local» es transparenta sempre en el seu funcionament. El catalanisme, polititzant-se al final del decenni 1960, interpel·là els partits, que hagueren de posicionar-se de cara a les seves interrogacions.

Als anys 1960-1980, a la Catalunya del Nord, com a molts departaments del «Migdia» francès, dominava l'oposició d'esquerra al gaullisme⁹ majoritari a la resta de l'Estat.

El PCF¹⁰ conservà molt protagonisme a la Catalunya del Nord des de l'Alliberament (1944) fins al 1981: era un partit amb molta implantació i influència que tingué escons de diputats, però que no aconseguí mai tenir la majoria al consell general¹¹ del Departament dels Pirineus Orientals ni tampoc conquerir l'Ajuntament de Perpinyà. El PCF de la Catalunya del Nord, per motius que analitzarem més enllà, manifestà sempre interès per a la cultura catalana.

De fet, dominà l'esquerra moderada que, amb la Guerra Freda, el 1947, preferí pactar amb les dretes moderades, aïllant a la vegada el PCF i les altres dretes, la gaullista en primer lloc. L'esquerra moderada va ser encapçalada per dues figures cabdals, Pau Alduy i Lleó Joan Gregory.

Pau Alduy (1914-2006) començà la seva carrera a les files socialistes, però als anys 1960-1970 passà a les dretes, en part per captar els vots dels «repatriats» d'Algèria, component important de la població de Perpinyà d'ençà el 1962. Pau Alduy era diputat des del 1956 i va ser alcalde de Perpinyà de 1959 a 1993. Tingué «simpaties catalanes», motivades en part per motius electorals. Va promoure institucions com la Casa Pairal (Museu Etnogràfic Català), va crear el Centre de Documentació de la Cultura Catalana i ajudà les escoles catalanes de la xarxa associativa La Bressola. El 1969, al moment del referèndum sobre la «regionalització» de l'Estat, manifestà de manera contundent la seva voluntat de promoure una «regió catalana» al si de l'Estat francès, separada de la del Llenguadoc. Als anys 1980 participà a l'intent de creació d'una Unió per la Regió Catalana.

Lleó Joan Gregory (1909-1982), alcalde de Tuïr (1947-1982), senador dels Pirineus Orientals (1948-1982), fou l'home fort del Consell General abans ser-ne formalment

⁸ Vegeu Jean SAGNES (*et al.*) (1999), *Nouvelle histoire du Roussillon*, i Jean SAGNES (dir.) (1985), *Le pays catalan*, volum II, p. 799-868.

⁹ La V República es va instal·lar després dels fets del 13 de maig de 1958 a Alger. La nova constitució es va aprovar per referèndum el 28 de setembre d'aquell any i es promulgà el 4 d'octubre.

¹⁰ Partit Comunista Francès.

¹¹ Equivalent de la diputació provincial a l'Estat espanyol. Els consells generals dels departaments, però, són elegits en sufragi universal des del 1848.

el president (1973-1982). Definí, ja als anys 1950, les grans perspectives a llarg termini de l'evolució de la Catalunya del Nord (les infraestructures i el problema del domini de les aigües fluvials i de la irrigació amb la construcció de pantans). Cal afegir que el Consell General encapçalat per Gregory no manifestà mai cap sensibilitat catalana.

Als anys 1970, Alduy i Gregory s'aproparen, després d'haver-se enfrontat el 1959 a l'elecció municipal de Perpinyà, i passaren a aliar-se amb les dretes al Consell General, ja que ambdós rebutjaren —definitivament el 1976—, per raons diverses, el pacte estatal del PS amb el PCF (Unió de les esquerres, 1973). Un PS¹² renovat, del qual Alduy va ser exclòs a finals de març de 1976 per la seva postura a les eleccions al Consell General i al qual Gregory no s'adherí mai formalment, va tenir en compte l'empenta del nou catalanisme d'esquerra dels anys 1970, sent sensible a temàtiques escampades per aquests («colonialisme interior», el popular eslògan *Volem viure al país*, suport a les iniciatives en favor de la llengua i de la cultura catalanes...).

Després de 1952 (any de l'exclusió del dirigent estatal d'origen nord-català Andreu Marty [1886-1956],¹³ molt preocupat pels problemes relatius a la identitat catalana i que tenia molta influència a les files comunistes nord-catalanes), havia minvat l'interès del PCF de Catalunya del Nord pel català i a la cultura catalana. Després del 1968, això va canviar. L'empenta del nou catalanisme polític i la popularització d'alguns dels seus temes tingueren un ressò entre la seva militància i fins i tot en una part de seu nucli dirigent. Responsables del GREC (Grup Rossellonès d'Estudis Catalans, durant anys la màxima entitat cultural catalana del país), com ara l'escriptor comunista d'expressió catalana Jordi Pere Cerdà [Antoni Cayrol] (1920-2011) o Pere Verdaguer (nascut el 1929),¹⁴ feien un eficaç *lobby*, participant, amb un dels principals dirigents de la federació comunista dels Pirineus Orientals, Joan Català (1920-1984), en la redacció d'un manifest¹⁵ favorable alhora a la descentralització administrativa i a la promoció de la llengua i de la cultura catalanes a totes les institucions públiques.

El 1976, la creació de la Bressola provocà debats i polèmiques. L'escola catalana, a causa de la postura de l'Estat,¹⁶ forçosament havia de ser «privada». Per aquest motiu,

¹² El PS va ser fundat al congrés d'Épinay-sur-Seine (de l'11 al 13 de juny de 1971). Substituïa definitivament l'antiga i desacreditada SFIO (Secció Francesa de la Internacional obrera)

¹³ Recordem que, durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939), va ser el dirigent de les Brigades internacionals i de llur base d'Albacete. També va ser l'últim secretari de la Internacional Comunista.

¹⁴ Professor de l'ensenyament secundari, secretari general del GREC, molt pròxim, aleshores, al PCF.

¹⁵ *Pour la culture et la langue catalanes une avancée de la démocratie, manifeste de la Fédération des Pyrénées-Orientales du Parti Communiste Français = Per a la cultura i la llengua catalanes, una avançada de la democràcia, manifest de la Federació dels Pirineus Orientals del Partit Comunista Francès* (1978), Perpinyà, 48 p. Segons fons orals, el principal redactor d'aquest text no firmat va ser Joan Català, ajudat, per cert, per Jordi Pere Cerdà i Pere Verdaguer.

¹⁶ Malgrat les gestions del GREC, no feia res d'eficaç per tal de promoure l'ensenyament del català i encara menys en català.

tant els comunistes com els socialistes, contraris a les escoles privades i esperant amb confiança la victòria electoral de les esquerres, rebutjaren la Bressola.

2. EL NAIXEMENT D'UN NOU CATALANISME A LA CATALUNYA DEL NORD A FINALS DELS ANYS 1960 I ELS SEUS ANTECEDENTS

2.1. El record dels anys 1930 i del moviment «Nostra Terra»

2.1.1. *Els anys 1930, la Segona Guerra Mundial i la postguerra*

La consciència catalana —els moments d'empenta i també els de retrocés— a la Catalunya del Nord al llarg del segle xx va anar lligada a la conjuntura politico-social del Principat. Això va passar per exemple als anys 1930, quan la proclamació de la República i el desenvolupament de les institucions autonòmiques van permetre a la vegada la progressió del fet cultural català i la normalització lingüística. D'aquesta manera, es va desenvolupar el moviment «Nostra Terra»,¹⁷ al voltant de la revista del mateix nom. No obstant, la derrota del febrer de 1939, el trencament que va generar la Segona Guerra Mundial i, sobretot, els efectes destructors de la dictadura franquista per la catalanitat allunyaren la Catalunya del Nord del Principat, esdevingut molt poc atractiu. Significà també un aprofundiment de la francesització d'unes comarques que miraren cada vegada més cap al nord.

Els protagonistes del catalanisme nord-català dels anys 1930 deixaren durant uns quinze anys tota acció col·lectiva en favor de la cultura catalana. Uns quants, individualment i de manera escassa, gairebé confidencial, conreaten la pràctica literària. D'altres, estudiosos, continuaren, sovint fora de qualsevol marc institucional, manifestant el seu interès per la recerca i la investigació en temes nord-catalans.

Entre el 1945 i el 1952, la catalanitat fou conreada de manera voluntarista pel PCF. Això era cosa d'Andreu Marty (1886-1956), un dels seus màxims dirigents fins 1952, any en què va ser foragitat del partit. Atent ja a la catalanitat abans de 1939, Marty provava d'enfortir el sentiment català. Així, manifestà el seu suport a un jove cerdà, Antoni Cayrol (1920-2011), militant comunista eixit de les files de la Resistència, que començava a escriure en català una obra cabdal. El 1948, Marty va ser a l'origen d'un projecte de llei per a l'ensenyament del català al Departament dels Pirineus Orientals i als liceus i facultats de lletres de Tolosa de Llenguadoc i Montpeller. Aquest projecte de llei era firmat, a més, per tots els diputats comunistes d'origen nord-català (Joan Llante, Jaume Gresa, Leo Figueres i Andreu Tourné, aquest diputat del Departament).

¹⁷ Vegeu Andreu BALENT, «Alfons Mias (1903-1950), el fundador de "Nostra Terra", durant la Segona Guerra Mundial», article que ha de ser publicat el 2012 en un volum de miscel·lànies de l'editorial Afers (Catarroja).

La vida parlamentària va transformar aquest projecte, que acabà per donar llum a una llei minimalista, eixamplada a totes les llengües regionals (la llei Deixonne, 1951).

2.1.2. *La prehistòria de la revifalla catalanista dels anys 1968-1981 (1960-1968)*

En aquest sentit, 1960 va ser una data important, ja que es despertaren uns homes de la generació anterior que només conreaven les lletres o treballaven en el camp de les ciències socials.

El 19 de març de 1960 es va fundar el GREC (Grup Rossellonès d'Estudis Catalans), a iniciativa de Pau Roure, un funcionari colonial a punt de jubilar-se nat el 1907, per tal de promoure l'ensenyament del català, mitjançant l'aplicació real de la llei Deixonne de 1951.

A la segona meitat dels anys 1960 es notà un canvi: elements de la jove generació¹⁸ que encara estaven a les universitats o fins i tot als liceus —instituts de segona ensenyança— començaren a plantejar-se altra vegada la problemàtica catalana en relació amb la situació de les comarques del nord. Sabien més o menys que gent més gran es bellugaven en el marc del GREC. El 1967 es trobaren al Liceu Aragó de Perpinyà uns quants alumnes que s'interessaven molt pel català. Seguïem (jo en formava part) des del 1966 els cursos facultatius de llengua catalana (era l'aplicació de la llei Deixonne) que donava al liceu el Sr. Moisès Bernadach, que també donava cursos de castellà, català i portuguès al Col·legi Literari Universitari, avantpassat, amb el CSU, de la Universitat de Perpinyà, que havia de ser restaurada més endavant (1971). L'any del batxillerat vaig trobar-me a la mateixa classe que Pere Grau, fill de Roger Grau, un dels destacats animadors de Nostra Terra a la segona meitat dels anys 1930. Ens apropà el nostre comú interès per la «cosa catalana».

En el marc del «Club UNESCO» del liceu i animats per un professor d'història, el Sr. Malet (era el nostre professor de la classe «terminal» de filosofia) i el professor de rus, Sr. Weinstein, (aleshores destacat militant del PCF i dirigent departamental del SNES, el sindicat de professors de l'ensenyament secundari), vam ser a l'origen d'una enquesta sobre l'ús del català entre els alumnes del liceu. Pere Grau en va publicar els resultats a la revista cultural de Prada, *Conflent*.¹⁹ Gràcies a Pere Grau, uns quants d'entre nosaltres coneguèrem l'existència de «Nostra Terra» i els plantejaments catalanistes de la generació anterior.

¹⁸ Donarem alguns noms dels que s'ajuntaren al tomb dels anys 1966-1967: del Liceu Aragó, Pere Grau, Gerard Alexandre i Andreu Balent; de l'escola d'agricultura de Montpeller, Llorenç Planes, i de l'escola dels «Arts et Métiers» de Bordeus, Reinald Dedies. Joan Pere Pujol, de més edat, no estudiava ni als liceus, ni a les universitats o a les grans escoles. El grup s'eixamplà el 1968, aglutinant també dones.

¹⁹ Pere GRAU (1967), «Une enquête du club UNESCO du lycée Arago sur la situation de la langue catalane en Roussillon», *Conflent*, 39, p. 136.

Tot això ha de ser contextualitzat en el marc —i l'ambient— d'aquests anys d'efervescència política de la segona meitat dels anys 1960, ambient que no era específic de l'Estat francès però que tenia un ressò més general, cosa prou coneguda que no comentarem aquí.

També teníem notícies del que passava al Principat, i també al País Valencià. Sabíem més o menys què hi passava aleshores, tant a nivell polític com cultural. Coneguérem la Nova Cançó i Raimon, que vingué a cantar a Perpinyà. Ens arribava la revista *Serra d'Or*, que llegíem amb interès. Sabíem alguna cosa de l'efervescència política de l'antifranquisme català i provàvem de lligar amb els clandestins, cosa que no era fàcil a causa de les circumstàncies de l'actuació clandestina de l'oposició. Els antifranquistes presents a Perpinyà, si eren d'esquerra no eren gaire catalanistes, ja que es tractaven d'elements comunistes o anarquistes sovint refugiats o fills de refugiats del 1939: això ho lamentàvem, ja que la majoria de nosaltres ens decantàvem per les esquerres pels motius més generals de la conjuntura política del moment, tant estatal (rebuig del gaullisme a França) com internacional (anticolonialisme, guerra del Vietnam, etc.) que no comentarem aquí. A Perpinyà, eren actius catalanistes els oriünds del sud, però de la generació anterior. Els del FNC, els germans Cornudella o Manuel Valls de Gomís no entenien ben bé el nostre interès de joves del nord pel catalanisme polític que consideraven exclusivament (o gairebé) com reservat als catalans de l'Estat espanyol. A més, durant els anys 1940-1944 havien actuat amb la resistència francesa a Vichy i al Tercer Reich i tenien una certa consideració per la democràcia francesa. Josep Maria Batista i Roca, sovint venia a Perpinyà (sojornava a l'Hotel Royal Roussillon), on tenia contactes amb gent que venien del sud, però també amb gent del nord, com Gilbert Grau, germà de Roger, l'itinerari polític del qual era ben singular, ja que, arran de la guerra d'Algèria, passà del nacionalisme francès —i dretà— al català i va apropar-se al Consell Nacional Català de Batista i Roca. Batista ens apropà, però aquest nacionalisme, allunyat de les preocupacions socials de les esquerres, no podia seduir la majoria de nosaltres.

Entre els joves nord-catalans que tornaren a lligar aleshores amb la problemàtica catalanista, uns quants venien dels mitjans cristians. Un d'ells, Reinald Dedies, que poc després esdevindria el primer cantautor de la «Nova cançó rossellonesa», estava entusiasmat per la campanya que duïen a les terres des Sud amb el lema «Volem un bisbe català». Per mimetisme, es van fer a Perpinyà unes pintades amb el mateix lema. També tres de nosaltres, empesos per Reinald Dedies, vam anar a Núria per la muntanya després del «robatori» de la marededéu que van fer per tal d'evitar-ne la coronació en presència de les autoritats franquistes. Aquesta actuació ens havia impressionat. Buscàvem, ja, els contactes amb els joves activistes del catalanisme antifranquista i trobàrem els nostres primers interlocutors entre els que més endavant formaren el PSAN, però que encara eren escassos, ben fluixos i de cap manera estructurats. També el fenomen ja esmentat de la Nova Cançó catalana, així com l'expansió de l'edició de llibres en català (popularitzada per exposicions de llibres catalans pel GREC a Perpinyà

i per l'actuació discreta però eficaç de Jordi Pere Cerdà²⁰ —que havia deixat el seu ofici de carnisser per la direcció de la Llibreria de Catalunya de Perpinyà— com a divulgador de la cultura catalana prop dels joves), donaven una percepció moderna de la cultura catalana, allunyada del folklore i del tradicionalisme.

2.1.3. *La fundació del GCJC (1967)*

El juny de 1967 es va constituir el GCJC (Grup Cultural de la Joventut Catalana). Pau Roure, del GREC (que patia una greu crisi interna amb l'escissió de la seva ala dretana, encapçalada principalment per Enric Guiter, universitari que també havia participat a l'aventura de «Nostra Terra» i que formà l'IREC²¹), volia lligar amb els «joves» que no s'hi adherien. Per aquest motiu, els envià una convocatòria. Invità també al seu fill, l'economista Joan Lluís Roure, i a la muller d'aquest, Nicola, una sociòloga, tots dos de més edat que el grup de joves d'instituts o de primers anys d'universitat.

Els joves²² respongueren, però el projecte de Pau Roure escapà al seu promotor, ja que aquests, aviat sense el seu fill i la seva nora, no es podien quedar amb problemàtiques estrictament «culturalistes» com les del GREC. L'ambient es trobava en la politització i la nova generació no escapava al procés de radicalització, ja que les lluites d'alliberament del «Tercer món» que hi contribuïren (només cal pensar en el suport al Vietnam) donaven uns temes de reflexió relatius a les problemàtiques d'alliberament nacional.

L'any universitari 1967-1968 va ser decisiu. Un grupat de joves nord-catalans (uns set o vuit) que, després del batxillerat, vam anar a parar a Montpeller per seguir la carrera universitària, formàrem una secció montpellerina del GCJC. Amb Pere Grau (nascut el 1948) seguïem els cursos del mateix grup de primer any de la carrera d'història i vam tenir l'avinentsa de conèixer joves occitanistes del COEA,²³ encapçalat per Robert Lafont, professor a la mateixa universitat. Les problemàtiques desenvolupades per aquests occitanistes d'esquerra ens seduïren, ja que sortien del marc estret del «culturalisme» estricte del GREC. Al mateix temps, uns quants de nosaltres ens apropàrem als ESU (estudiants del PSU, molt actius al si de la UNEF montpellerina —jo mateix m'adherí a aquest partit l'abril de 1968, uns dies abans de l'inici dels famosos «fets de maig»—). Aquesta adhesió satisfia els dels GCJC, que s'adheriren al PSU, ja que uns integrants occitans del COEA també ho havien fet. El PSU ja havia ratificat el concepte del COEA, teoritzat

²⁰ Comunista militant, Jordi Pere Cerdà [Antoni Cayrol] (1920-2011), un dels escriptors de llengua catalana a la Catalunya del Nord més important del segle xx fou, el 1960, un dels fundadors del GREC. Molt pròxim als occitanistes d'esquerra, en primer lloc de Robert Lafont, no els seguí quan, al 1960, uns d'ells van promoure una politització de l'occitanisme, politització que precisament va seduir els «joves».

²¹ Institut Rossellonès d'Estudis Catalans.

²² Entre aquests destaquen Joan-Lluís i Jaume Roure, fills de Pau Roure, Maria Dolors i Andrea Solà, Pere Grau, Andreu Balent, Gerard Alexandre (del Liceu Aragó), Joan Pere Pujol i Lluís Creixell.

²³ *Comitat Occità d'Estudis i d'Acció*, fundat després de la gran vaga dels miners de carbó de la Sala (Decazeville, Aveyron), el 1962.

pel mateix Robert Lafont, de «colonialisme interior», que importàrem a la Catalunya del Nord en ocasió dels fets de maig i que el nou catalanisme polític nord-català va fer seu.

A Montpeller, el GCJC s'havia eixamplat a elements de més edat, com per exemple el vallespirenc Llorenç Planes, estudiant a l'escola d'agronomia. Al maig de 1968, uns nord-catalans que eren estudiants a Tolosa s'aglutinaren també al grup, que de cultural només tenia el nom, ja que s'havia polititzat.

3. MAIG DE 1968

S'ha d'esmentar, sense detallar, la participació d'aquests elements del jovent al moviment a Montpeller i a Perpinyà mateix. Pel maig de 1968, hem d'assenyalar també la incorporació al GCJC de Miquel Mayol (nascut el 1941), estudiant a París de més edat que acabava la seva carrera de dret, i de Reinald Dedies, que seguia una carrera a l'École des Arts et Métiers. Era el punt de partida d'una «carrera» de catalanista que va continuant avui dia (2012).

Un fet important, també, va ser la participació d'alguns d'aquests elements (M. Mayol, A. Balent, R. Dedies) a la campanya electoral del PSU a la circumscripció de Ceret, amb A. Claux com a candidata. Els joves, molts dels quals encara no votaven, donaren el to a la campanya. El tema del «colonialisme interior» adaptat a la Catalunya del Nord fou per primera vegada desenvolupat i escampat fora dels cenacles habituals.

Passat el maig 1968, sorgí la idea d'una universitat popular com les que es crearen a diversos llocs després d'aquests fets, inspirada també en les diades culturals organitzades ja pels occitanistes. El projecte, però, era un xic prematur i faltava temps. El GCJC organitzà, doncs, amb el GREC, que trobà sobretot el suport de Pere Verdagner i de Jordi Costa, unes diades culturals catalanes a Prada. L'any següent desembocarien en la primera Universitat Catalana d'Estiu. La idea inicial del GCJC era, però, la divulgació prop del «poble» d'una cultura catalana moderna i amb compromís social i polític. S'ha d'esmentar la participació del jove Lluís Llach, que per primera vegada venia a la Catalunya del Nord. Era l'inici d'una llarga col·laboració entre aquest i els amics que va fer al nord dels Pirineus. Les diades de Prada van permetre també eixamplar els contactes entre les terres catalanes del nord i les del sud.

En els mesos posteriors al maig 1968 s'incorporaren al GCJC més elements, com Helena Hugues i Maria Àngels Falquès.

4. DEL MAIG DE 1968 A LA FUNDACIÓ DE L'ECT (ESQUERRA CATALANA DELS TREBALLADORS), 21 D'OCTUBRE DE 1972: LA CREIXENT POLITITZACIÓ DEL CATALANISME

La majoria dels socis del GCJC (i, més tard, del FJC, Front de Joventut Catalana) dels anys 1969-1971 eren estudiants a Perpinyà, Montpeller, Tolosa i París. Alguns eren

també del PSU, de la Lliga Comunista (trotskista) o de la Gauche Prolétarienne (maoïsta). D'altres rebutjaven, ja, l'adhesió a una organització política d'àmbit estatal francès.

Passats els mesos de maig i juny de 1968, el GCJC fou el nucli on s'estructurà el nou catalanisme polític. El GCJC mateix actuà en el camp polític desenvolupant unes anàlisis esquerranes que experimentaven una triple influència: de l'occitanisme d'esquerra, del PSU i del nou catalanisme d'esquerra que s'estava estructurant al Principat en les lluites contra la dictadura franquista.

També el GCJC creà un portaveu, *Clam*,²⁴ que, per primera vegada i en català, tenia un discurs nou que pretenia lligar les problemàtiques culturals, econòmiques, socials i polítiques del país, un discurs nou que discrepava amb la retòrica de les generacions anteriors, fins i tot la més oberta, la que havia fundat el GREC fins al trencament definitiu de 1967 amb els conservadors tradicionalistes que prosseguiren amb llur visió cultural de la catalanitat a les files de l'IREC.

4.1. El GCJC i el referèndum del 27 d'abril de 1969

Una primera etapa d'aquesta politització fou la campanya pel referèndum de l'abril de 1969 convocat per de Gaulle sobre un projecte de «regionalització» de l'Estat francès. El GCJC va participar la campanya en favor del «no», fent pinya amb Alduy, que avançà per primera vegada el concepte d'una regió catalana. En aquesta campanya intervingueren també gent menys esquerrana, d'idees socials moderades però d'un nacionalisme català ben marcat. Aquests, d'una generació anterior —pensem en primer lloc en Gilbert Grau (1922-1994), oncle de Pere Grau—, de mica en mica havien fet el pas cap a un catalanisme intransigent però conservador.²⁵ El GCJC participà, doncs, en la coalició electoral de circumstància²⁶ que es creà al moment de la campanya del referèndum, al març de 1969 a la Casa Pairal: el Comitè Provisori per la Regionalització i l'Estatut Particular del País Català. Rebutjava el centralisme de París i també refusava la perspectiva d'una regió Llenguadoc-Rosselló amb Montpeller com a capital. El

²⁴ Publicació modesta, ciclostilada, que comptà amb tres números i que fou substituïda per *La Falç*. *Clam* obligà d'una certa manera *Sant Joan i Barres*, el portantveu del GREC, a editar els seus números totalment en català, ja que precedentment deixava espai al francès. L'IREC també publicà d'antuvi el seu butlletí, la *Revista catalana*, en català, sense deixar lloc al francès. *Clam* fou l'any següent (1970) el títol del primer grup excursionista de muntanya, fundat per components del GCJC i del Grup Pirinenc Rossellonès, avantpassat de l'actual GPRENC, Grup Pirinenc Excursionista Nord-català.

²⁵ Hem d'assenyalar que aquests nous «nacionalistes catalans» (Gilbert Grau, però també, Josep Deloncle (1913-1990), etnòleg, fundador (1963) de la *casa pairal* de Perpinyà i molt pròxim, d'altra banda, a Pau Alduy) venien sovint de les dretes radicals amb destacada ideologia nacionalista francesa. Alguns d'ells ja havien creat el 1962, un *Comité de l'Union des deux Catalognes dans l'Europe nouvelle*, d'ideologia federalista europea. Pensaven en una mena d'euroregió (terminologia «anacrònica», posterior i no utilitzada, és clar, en aquests anys) catalana transfronterera. També eren pròxims al federalista «etnicista» Guy Héraud (1920-2003), professor de dret públic a Estrasburg i en relació amb Josep Maria Batista i Roca.

²⁶ Amb adhesions ecumèniques de moltes entitats culturals, de totes les tendències polítiques.

27 d'abril de 1969, el «no» l'emportà al referèndum i, de moment, la important mobilització popular aconseguida al voltant d'aquest tema de l'«estatut particular de País català» no tingué cap filiació com a tal.

Els sectors més dretans i conservadors que el mantingueren en vida després del referèndum havien de fundar l'ARC (Acció Regionalista Catalana) a la tardor de 1971, amb la perspectiva de tenir una estructura per les eleccions legislatives del 1973. Hi participaren homes com Josep Deloncle, Pau Roure, Joan Gensana (d'Elna) i Pere Alies (de Pollestres). Gilbert Grau en fou l'ànima. El FJC, inspirant-se a la vegada en el COEA i el PSAN,²⁷ aleshores va pretendre lluitar alhora contra el «colonialisme interior», pel socialisme i per l'alliberament nacional dels Països Catalans. Els lligams amb el PSAN es concretaren també a través dels membres del FJC que estaven adherits al PSU, els militants del qual participaven a les sessions de formació teòrica i política que els ESU²⁸ de Perpinyà, Montpeller i, a cops, Tolosa del Llenguadoc organitzaven a Fullà (Conflent), a la «casa familiar de vacances» propietat d'una associació encapçalada per les senyorettes Ayats afilades al PSU.

4.2. Afirmació política del catalanisme i activisme cultural (juny de 1969 - finals de 1975)

4.2.1. *El paper de la Universitat Catalana d'Estiu, la mutació del GCJC amb la seva transformació en FJC (Front de la Joventut Catalana)*

Si el 1969 GREC i GCJC encara pogueren col·laborar en l'organització de la Universitat Catalana d'Estiu de Prada, malgrat les seves discrepàncies, aquesta decebé els joves activistes nord-catalans. No obstant, fou atractiva per a la gent del Sud, que hi trobaren un lloc de lliure expressió fora de l'abast de la censura i de la repressió franquistes, però no assolí un dels objectius fixats: la popularització d'una cultura catalana viva a les comarques del Nord. El GREC aprofità la situació per tal de fer més acadèmica la universitat, però això no concernia tant el GCJC, ja que era fora dels seus objectius. Tot i amb això, la UCE fou sempre, el 1969 i als anys 1970, un lloc de contacte entre activistes del Nord i del Sud i contribuí així a la radicalització del nucli eixit del GCJC.

Cal destacar un fet significatiu: el 12 d'octubre de 1969, el GCJC, reunit en assemblea general a Sant Miquel de Cuixà, decidí canviar de denominació. Agafà aleshores la de FJC (Front de la Joventut Catalana), decidint, d'altra banda, repartir la seva actuació pública entre diversos «fronts»: el polític i el cultural, entre d'altres. Legalment, el GCJC continuà de fet, ja que estava registrat com associació (llei de 1901) i no s'havia notificat a la prefectura el canvi de nom i d'estatuts.²⁹

²⁷ Els lligams es van establir a la UCE de Prada del 1969.

²⁸ Estudiants Socialistes Unificat: estudiants del PSU.

²⁹ Això permetrà al GCJC renéixer legalment, més endavant, en d'altres conjuntures.

«La cultura és política»: aquesta afirmació era un lema comú en els anys que se-guiren el 1968. Per aquest motiu, la politització cap a l'esquerra del jove catalanisme nord-català multiplicà, fora de la UCE, les iniciatives culturals.

Des del final de 1968 fins a l'estiu de 1970 es multiplicaren les iniciatives culturals. La que es destacà amb més empena fou la del grup Guillem de Cabestany.

4.2.2 *La Nova Cançó rossellonesa i el Grup Guillem de Cabestany*

El primer cantautor rossellonès, Reinald Dedies, era eixit del nucli GCJC/FJC. Començà a cantar sol i gravà el seu primer disc el 1971. El Grup Guillem de Cabestany,³⁰ «filial» del GCJC/FJC, arrellegà aviat altres elements com Jordi Auvergne, Marcel·la Barbe, Miquel Mayol, Helena Hugues i, més endavant, Antoni Ortega, Maria Andrea, Pere Figueres, Joan Pau Giné i encara d'altres. La creació posterior de l'ECT (Esquerra Catalana dels Treballadors) dugué els components del grup a separar-se de l'organització mare, per tal de ser independent de les forces polítiques, encara que fossin «catalanes» i d'esquerra. Els components del Grup Guillem de Cabestany tenien consciència de fer un «acte de resistència a l'opressió cultural francesa». Els militants comunistes (del PCF) que integraren el Grup Guillem de Cabestany (Jaume Figuerola, Brígida Place, Enric Santiago i d'altres) introduïren un nou debat al si del grup, ja que els que eren militants o pròxims a l'ECT rebutjaven el tarannà «francès» del PCF i el jutjaven incompatible amb la lluita d'alliberament de la Catalunya del Nord. El 1975, aquests comunistes se n'anaren del Grup Guillem de Cabestany i formaren L'Agram.

El Grup Guillem de Cabestany desenvolupà una intensa agitació cultural, multi-plicant els concerts, les participacions a festivals o a manifestacions reivindicatives de caire social i/o polític.

4.2.3. *El debat al si del FJC i la creació del CREA (Comitat Rossellonès d'Estudis i d'Animació)*

Mentrestant, a les files del FJC, el debat oposà aviat els qui volien constituir una formació política purament nord-catalana i els que pretenien mantenir una presència en les formacions polítiques «revolucionàries» d'àmbit estatal més favorables a les reivindicacions de les diverses nacionalitats de l'Estat francès, com ara el PSU.³¹ Jo mateix, per contribuir al debat, vaig escriure a la revista *Que Faire?* (publicada a París

³⁰ Del nom d'un poeta trobador rossellonès del segle XII.

³¹ Que, per cert, conegué una greu crisi interna (estatal amb conseqüències «locals») a partir de mitjan 1971. Cal dir, també, que molts elements destacats de l'occitanisme com ara Iu Roqueta (de Besiers) o l'agitador occitanista del moviment d'acció vitívola del Llenguadoc Joan Huillet, mantenien, de moment, llur adhesió al PSU. A finals de la tardor de 1972, elements «catalanistes» destacats del partit dimitiren sense adherir-se, però, a la nova ECT. El PSU «mantingut» de la Catalunya del Nord no deixà, però, de defensar la identitat catalana amb determinació: així, un dels més destacats elements, Antoni Glory (d'altra banda animador del GPRENC),

per un dels corrents del PSU i consagrada a les minories nacionals de l'Estat) una anàlisi del «cas» nord-català relacionat amb l'empenta de la reivindicació nacional de cara al franquisme a la resta dels Països Catalans.³²

El CREA³³ (*Comitat* Rossellonès d'Estudis i d'Animació) va ser fundat el juliol de 1970 pels que precisament tenien com a projecte la creació d'un partit «revolucionari» genuïnament nord-català. Una assemblea del nou *Comitat* (31 d'octubre de 1970) assenyalà rotundament la incompatibilitat entre l'adhesió al CREA i a una altra organització política. Decidí la publicació d'un portaveu públic, *La Falç*, i d'un butlletí intern, *Nova Resistència*. Mantingué contactes preferencials privilegiats amb el PSAN, al qual manllevà temes propagandístics. Publicà el 1974 una obra d'un militant seu, Llorenç Planes, *El petit llibre de Catalunya Nord*, que va tenir força difusió. Va difondre arreu del país un cartell que tingué molt ressò, desenvolupant el lema «No a la colonització. Resistència!».

4.2.4. Del CREA a l'ECT (juliol de 1970 - octubre de 1972)

Calgué esperar dos anys perquè el CREA es transformés —al congrés fundacional dels dies 21 i 22 d'octubre de 1972 a Pradells (municipi de Sant Llorenç de Cerdans, Vallespir), seguit d'un segon plet a Fullà, a la casa familiar de vacances a principis de 1973— en un veritable partit, l'Esquerra Catalana dels Treballadors (ECT), amb Miquel Mayol com a secretari i Joan Pere Pujol com a tresorer. La perspectiva d'una participació a les eleccions legislatives de la primavera de 1973 estava ben present entre els qui van decidir fundar un partit. Mentrestant, la base del CREA s'havia eixamplat, incorporant nous militants com Ignasi Fortuny, Domènec Bernardó, Joan L'Héritier (de Ribesaltes), Pere Iu Baron (ferroviari oriünd de Vernet, Conflent) o Raimon Gili (amb arrels a Castellnou i que vivia a París, on estava lligat a nuclis maoistes).

4.2.5. ARC i Sometent

4.2.5.1. L'Acció Regionalista Catalana i el Partit Federalista Europeu de Catalunya

Altres grups amb ambicions catalanistes també es desenvoluparen abans i després de les eleccions legislatives de 1973.

Els catalanistes conservadors de l'ARC, en ocasió del seu plet del 9 de juny de 1972, no deixaren d'estructurar-se i d'enfortir-se, adherint-se el 1973 a la Internacional Federalista (amb el nom de Partit Federalista Europeu de Catalunya),³⁴ on era influent

participà el 1977 a les eleccions municipals de Perpinyà a la llista de la Unió de les Esquerreres amb els «grans» partits (PS i PCF en primer lloc).

³² Andreu BALENT (1971), «Le mouvement national catalan», *Que Faire?* (París), núm. 8-9, p. 26-33.

³³ Cal remarcar el mimetisme de la denominació de la nova organització, el nom de la qual tenia molta semblança amb la del COEA.

³⁴ Secció del Partit Federalista Europeu encapçalat per Guy Héraud, amb el qual Gilbert Grau mantenia uns lligams estrets.

el professor de dret Guy Héraud. Es demanava, en el marc de la legislació vigent aleshores,³⁵ que el departament dels Pirineus Orientals constituís un *Établissement public régional* separat del Llenguadoc-Rosselló. Malgrat les discrepàncies i les polèmiques esquerranes del catalanisme, es mantingué una posició de no bel·ligerància, a nivell electoral, que es manifestà per exemple a les legislatives de 1973.

Al marge de l'ARC cal esmentar la revista *Terres Catalanes* (1971-1978), fundada per Ramon Boix. Malgrat que no era el portaveu oficial de l'ARC, *Terres Catalanes* desenvolupà unes anàlisis molt pròximes i durà més temps que l'organització política.

4.2.5.2. El grup comunista Sometent

Un altre grupet polític d'extrema esquerra d'àmbit purament «local», el grup comunista Sometent, fundat a principis de 1973, integrà les problemàtiques catalanes en els seus plantejaments i utilitzà parcialment el català en el seu butlletí i la seva propaganda.³⁶ El grup, que havia adoptat momentàniament els idearis maoistes, desaparegué als voltants de 1974-1975, després del desencant del postmaoisme i després, també, de la dinàmica estatal de la Unió de les Esquerreres i de la reconstrucció local del partit socialista, amb uns elements més oberts a les problemàtiques culturals i institucionals catalanes. El seu principal dirigent, J. Maubuisson, es va aproximar al PS a través, en gran part, dels amics del bimensual satíricopolític *Truc*³⁷ (1974-1980).

4.2.5.3. Una creixent interconnexió amb el sud

Aquesta interconnexió amb el sud ja era cada vegada més estreta i fecunda. A nivell polític, s'anà cada vegada més lluny. Els del nord preparaven material clandestí per tal d'assegurar-ne la difusió clandestina al sud. S'organitzaren al nord xarxes de passos clandestins de material (i de militants) per carretera i, sobretot, per la muntanya. Se'n van beneficiar moltes organitzacions i entitats.

També s'organitzà el suport polític i material (amb ajuda judicial quan era necessari) a refugiats polítics del Principat que fugien de la repressió franquista. Així es multi-

³⁵ Foren les lleis de «descentralització» promogudes pel ministre de l'Interior Gaston Defferre (PS) i votades el 1982, que transformaren les regions en col·lectivitats territorials com els departaments i els municipis.

³⁶ Format per militants locals d'un dels corrents estatals del PSU, el seu principal animador era un enginyer agrícola occità instal·lat a Tuïr, Jacques Maubuisson (*Jaume Bardissa*, pseudònim emprat per escriure una obra que va tenir prou ressò: *Cent ans de guerre du vin* (1976), Tema Éditions, París, 192 p.). Júlia Taurinyà escriu erròniament (p. 58) que vaig ser un dels impulsors de la seva creació. Implicat les primeres setmanes, vaig quedar fora d'aquesta iniciativa i, sense adherir-me a qualsevol altre partit, vaig participar a moltes de les accions del moviment català de la Catalunya del Nord.

³⁷ Publicació fundada pel periodista banyulenc Lluís Monich, *Truc* criticà l'establishment nord-català i fou un lloc de confluència i convergència per a molta gent després de 1974. Els «amics» de *Truc* arplegaren socialistes (P. Serre, Michel Jomain, H. Vuillemin...), catalanistes d'esquerra (de l'ECT o de fora: Pere Iu Baron, Andreu Balent...) i elements eixits de Sometent com Maubuisson.

plicaren els actes de solidaritat amb les lluites antifranquistes al sud, mentre la policia francesa feia perquisicions diverses, en particular al local de l'ECT.

D'altra banda, els monjos de Sant Miquel de Cuixà van contribuir al suport concret als catalanistes del nord, aixoplugant reunions al monestir i ajudant a nivell financer publicacions «esquerranistes i separatistes» (terminologia policial). Així consta en documents de la policia.³⁸

La creació de l'Assemblea de Catalunya (fundada el 7 de novembre de 1971), moviment unitari de gran empenta, va permetre enfortir els lligams, ja que nord-catalans hi participaren en actes o manifestacions a diverses ciutats del Principat. Personalment, recordo haver anat a la manifestació convocada a Ripoll el 12 de novembre de 1972 amb catalanistes de Perpinyà, afiliats o no al CREA. Tornàrem a casa molt impressionats.

4.2.5.4. Les eleccions legislatives del març de 1973

La primera volta (7 de març) va ser una data important, ja que per primera vegada els partits catalanistes ECT i ARC hi presentaren candidats. La no bel·ligerància entre catalanistes d'esquerra i de dreta va permetre les candidatures no concurrents de Gilbert Grau (ARC) a la primera circumscripció i de Miquel Mayol (ECT) a la segona. Els resultats no foren massa importants: 1,22% dels sufragis per Miquel Mayol i 2,08% per Gilbert Grau, és a dir, un conjunt de 2.113 electors si sumen els dos candidats.³⁹ La novetat, però, d'aquestes candidatures tingué un ressò que anà molt més enllà dels nuclis militants del catalanisme polític, interrogant les formacions d'àmbit estatal.

4.2.5.5. Catalanisme polític i activisme social: una visibilitat creixent

En aquests anys, el catalanisme polític, sobretot el CREA/ECT —però no únicament— va anar adquirint una visibilitat i influència pública que l'apartà del seu estat de cenacles esquifits o de grupuscles marginals. Esdevingué un «moviment social» alhora polític i cultural que anà molt més enllà de les organitzacions que el constituïen, amb una influència que no s'ha de mesurar amb els resultats electorals dels partits catalanistes després del 1973, ja que aquesta irradiava molt més enllà, influenciant gent que continuava votant per partits estatals francesos. Un tema nou fou el mediambiental (el PSU i el COEA havien estat uns pioners en la popularització d'aquest, ja al final del decenni 1960, fent el lligam amb el «colonialisme interior»), que començà a mostrar la seva cara durant aquests anys i que hauria d'eixamplar-se encara més en la segona part dels anys 1970. S'han d'esmentar, entre altres lluites rellevants que mogueren

³⁸ Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals, sèrie W no classificada, informe dels *Renseignements généraux* (policia política) de Perpinyà, 26 de juny de 1971, «L'abbaye de Saint-Michel-de-Cuxa, un foyer révolutionnaire». S'hi esmenten els noms de Miquel Mayol, Andreu Balent i René [sic] Dedies.

³⁹ Si els votants pels dos eren «catalanistes», els seus electorats no coincidien totalment, ja que el component esquerra/dreta era també present en la votació i en la perspectiva de la segona volta.

molta gent i una gran diversitat d'organitzacions, les que anaren contra els projectes de l'exèrcit que amenaçaven espais naturals emblemàtics (el bosc de Barrès als confins del Capcir i de la Cerdanya el 1972;⁴⁰ les Corberes catalanes, el 1973);⁴¹ contra els projectes de carreteres forestals al massís del Canigó, el 1973; contra el projecte d'endegament del paratge de les Bulloses a la Cerdanya, el 1975, i, amb els occitans (1975), contra el projecte d'una central nuclear, vora el mar, a la Novela (Aude). Sempre es lligaren aquestes problemàtiques mediambientals amb la discriminació cultural que patia la Catalunya del Nord.

4.2.5.6. La dinàmica cultural

Durant aquests dos anys el «moviment català» —al si del qual les barreres entre «política» i «cultura» havien desaparegut— experimentà una dinàmica de creixement que anà molt enllà dels seus elements motors, el nucli eixit del GCJC/FJC, que, d'altra banda, no havia acabat d'enfortir-se d'ençà el maig de 1968, amb les seves divisions o escissions ulteriors. Es tracta d'una dinàmica que havia d'irradiar a la societat política tradicional dels partits d'àmbit estatal francès i influir el món cultural més enllà de la «cultura catalana» *stricto sensu*.

Ja hem esmentat les iniciatives del Grup Guillem de Cabestany. Cal afegir-ne unes altres. En primer lloc, el Centre Cultural Català (CCC), fundat el 1973 gràcies a un refugiat del sud, Salvador Figueres, que posà a disposició de l'entitat els locals radicats a la seva casa al carrer de Sant Mateu de Perpinyà. Aleshores s'hi reuniren no únicament els refugiats catalans del sud, sinó les noves entitats culturals nord-catalanes que proliferaren, l'història de les quals seria massa llarg de reconstituir en el marc d'aquesta comunicació. El CCC⁴² substituï momentàniament les iniciatives públiques de les col·lectivitats territorials, que trigarien uns quants anys abans de ser institucionalitzades, a l'excepció de la universitat, de la qual parlarem més endavant. Entre aquestes entitats culturals i/o cíviqes esmentarem l'Escola Popular Catalana,⁴³ fundada també el 1973 i que organitzava cursos de català per correspondència, el Socors Català i la Federació d'Entitats per a la Defensa de la Llengua i de la Cultura Catalanes. El 1974, la Biblioteca As de Bastos, emanació de Societat Cooperativa Nord-catalana d'Edició i de Difusió, es va crear a iniciativa de militants de l'ECT, entitat de gran dinamisme, matriu de la majoria de les iniciatives culturals d'aquests anys.

⁴⁰ Es formà un Comitè de Salvaguarda de la Cerdanya i del Capcir.

⁴¹ Es van lligar aquestes lluites amb la dels pagesos del Larzac (Aveiron), frontal i emblemàtica, contra l'Estat, que pretenia eixamplar un camp militar. Aleshores es va difondre el lema: *Volem viure al país*.

⁴² Avui dia continua en un altre local.

⁴³ Fundada a iniciativa de l'ECT, aquesta associació es fusionà el 1974 amb la Biblioteca Catalana de Margarida de Descatllar.

A la universitat es creà el 1972 —a iniciativa del nord-català Joan Borreil⁴⁴ i del barceloní Jordi Estivill,⁴⁵ dos universitaris que s’havien amistançat a la UCE de Prada— el Centre Pluridisciplinari d’Estudis Catalans (CPEC), que publicà entre 1974 i 1976 quatre números d’una revista de llengua catalana d’alt nivell acadèmic, *Aïnes*. S’hi dirigiren, de manera delegada,⁴⁶ unes tesines amb temes catalans i s’hi publicaren obres més generals.⁴⁷ El CPEC, animat per Borreil i Estivill, que havien de desplaçar-se des de París o Barcelona, minvà i acaba per desaparèixer a finals dels anys 1970.

4.3. 1975: la fi d’una primera etapa

El judici de Burgos provocà, poc abans de la mort de Franco, unes manifestacions multitudinàries a Perpinyà, on alguns intentaren assaltar el consolat d’Espanya. Però aviat la desaparició del dictador i els anys de «transició» que seguiren modificaren parcialment les condicions de les intervencions del «moviment català» a la Catalunya del Nord. També les perspectives polítiques a l’Estat francès, amb la idea que el canvi de majoria permetria el desenllaç d’algunes reivindicacions, tingueren certa influència, amb la il·lusió (tot i que aleshores no era percebuda com a tal) que el «nou» PS al poder era el mitjà privilegiat per satisfer-les, sobretot quan es va ensumar que després del trencament del pacte amb el PCF el 1978 les coses podrien anar encara més de pressa.

5. DEL 1976 AL MAIG DE 1981

5.1. Un dinamisme persistent, uns anys d’aprofundiment de les lluites catalanistes

5.1.1. La diversificació de l’acció cultural

L’empenta cultural continuà amb la creació de La Bressola, la primera escola en català de la Catalunya del Nord. Aquesta iniciativa agosarada, sense gaires mitjans i amb l’hostilitat de les direccions dels grans partits i sindicats d’esquerra d’àmbit estatal, reeixí, però, a vèncer les dificultats amb la implicació de sectors de la societat civil i a vegades de col·lectivitats territorials, com el municipi de Perpinyà, que manifestaren concretament una voluntat d’aproximació amb un «sud» que experimentava el canvi

⁴⁴ Fill de Tuïr (Rosselló) i de Mosset (Conflent), Joan Borreil (1938-1992) era aleshores professor de filosofia a París VIII/Vincennes.

⁴⁵ Nascut el 1943, sociòleg, adherit a la Societat Catalana de Sociologia.

⁴⁶ Amb, per exemple, la Universitat de Vicennes, ja que la jove entitat perpinyanesa no tenia encara habilitació per fer-ho.

⁴⁷ *Diccionari bàsic francès-català* de Lluís Creixell, Domènec Bernardó, Reinald Dedies i Bernat Rieu (primera edició 1974) i *Història de les organitzacions obreres a Catalunya-Nord* d’Andreu Balent (1977).

de la transició a la democràcia. L'escola, tot i les dificultats de tota mena, va reeixir a desenvolupar-se fins a la crisi de 1981 i a la fundació de l'Escola Arrels, i també després.

El 1976 s'intentà constituir una Assemblea d'Intel·lectuals i Artistes de la Catalunya del Nord, projecte que no reeixí.

S'organitzaren amb èxit, sota la sigla altra vegada unitària i cultural de GCJC, uns festivals de *Nova cançó* i les *Sis hores de cançó catalana*, al palau dels reis de Mallorca de Perpinyà.

Més tard (1981), l'associació Arrels farà les gestions per tal de posar en servei la primera emissora en llengua catalana del país. La història d'aquesta ràdio pertany, però, al període històric posterior al 1981.

El nombre d'organitzacions i associacions nord-catalanes que integraven en els seus programes la preocupació per la defensa de la identitat del país seria massa llarg per detallar-ne el llistat. Es trobaven puntualment en comitès *ad hoc* per accions concretes: faltava un organisme unitari. Fou la Federació per a la Defensa de la Llengua i de la Cultura catalanes, fundada el 1980, la que acabà per arreplegar més de cinquanta associacions. La Federació va dur aleshores una acció unitària amb més empenta i credibilitat, desenvolupant campanyes per a la generalització de l'ensenyament de la llengua en primer lloc.

Per acabar, l'Ajuntament de Perpinyà, gràcies al dinamisme d'un tinent d'alcalde, Lluís Lliboutry (1924-2006), eixit de les files de l'antiga SFIO però convençut de la validesa del discurs catalanista, va ser a l'origen de la creació del Centre de Documentació i d'Animació de la Cultura Catalana (CEDACC). Va tirar endavant el projecte i va donar-li consistència. Josefina Matamoros va dirigir el nou centre amb molt dinamisme. La cultura catalana ara tenia un primer suport institucional fora de la presència a la universitat, tractada més amunt.

5.1.2. El «moviment català» i les lluites socials i mediambientals

1976 fou també l'any d'una implicació del catalanisme als grans moviments socials o mediambientals que conegué el país.

En primer lloc, la crisi vitícola de la Catalunya del Nord i del Llenguadoc mediterrani assolí el seu auge el 1976. Els comitès d'acció vitícola es manifestaven des del 1975. El 4 de març de 1976, unes topades entre manifestants i forces de l'ordre provocaren a Montredon (Aude) una matança amb quatre morts. Es convocaren manifestacions multitudinàries i diades «vila morta» i després «regió morta», que mobilitzaren sectors de la societat molt més enllà del món agrícola. N'hi hagué una a Perpinyà, és clar, però la més important tingué lloc a Montpeller el 29 d'abril de 1976. Occitanistes — especialment del MIVOC (Moviment d'Intervenció Vitícola Occità), encapçalat pel ja esmentat vinyater activista de Valrós, Joan Huillet— i catalanistes lligaren amb el moviment, inspirant una orientació general qualificada rotundament de «regionalista»

per molts, periodistes o historiadors. Al mateix moment, creixia la solidaritat amb la llarga lluita dels pagesos del Larzac.

L'incendi gegant dels Aspres (1976) despertà una presa de consciència mediambiental en la qual els temes del catalanisme polític es barrejaren amb els dels ecologistes a les files de l'Associació de Salvaguarda de les Aspres, que es formà després del cataclisme.

A l'agost de 1976, una altra lluita, alhora social i mediambiental, començà al Bordigó, al litoral salanquès. Es tractava de defensar les casetes populars. Es constituí un comitè de defensa, al si del qual els catalanistes eren presents i difongueren amb èxit les problemàtiques del «colonialisme interior».⁴⁸

El 1977, el projecte de la societat Minatome de desenvolupar una mina amb finalitats nuclears al terme municipal d'Illa fou l'ocasió d'una altra mobilització popular i de denúncia de la situació d'exploració de la Catalunya del Nord. Fins i tot l'alcaldeessa comunista d'Illa discrepà amb el seu partit, que donava suport a l'energia nuclear.

D'altres lluites mediambientals es desenvoluparen al Conflent, Capcir, Cerdanya i al litoral (Paulilles), contra diversos projectes turístics, la llista dels quals seria massa llarga per a desenvolupar aquí, amb una constant: la popularització i la difusió de les anàlisis dels catalanistes.

5.2. El fracàs del catalanisme polític

Al mateix temps que es difonien els temes de les reivindicacions catalanes, aquests anys foren els del fracàs del catalanisme polític, amb la creació de diversos grupuscles de l'ECT a través d'un procés d'escissiparitat fatal.

Els «dretans» de l'ARC/PFEC deixaren de mica en mica d'actuar, però el nucli representat per l'ECT tenia protagonisme i influència en el marc d'una dinàmica favorable a les esquerres que acabaria per triomfar el 1981.

El 1976, l'ECT va lligar amb joves de liceus (instituts de batxillerat) que havien lluitat des de 1975 en contra de la reforma del ministre Haby i que descobrien llur catalanitat alhora que estaven atrets per la pertinència a l'eslògan *Volem viure al país*. El 1977 ingressaren l'ECT, però l'escissió ulterior d'aquesta trencà aquesta dinàmica esperançadora.

El març de 1977, l'ECT va tenir un èxit relatiu, amb un 2,9% dels sufragis expressats, a les municipals de Perpinyà,⁴⁹ amb Pere Iu Baron encapçalant una llista comuna amb la Lliga Comunista Revolucionària i la participació de gent de la «societat civil».⁵⁰ El partit havia lligat amb partits i organitzacions diverses, fins i tot amb el PCF, que comptava amb els vots de la llista d'extrema esquerra i catalanista per la segona volta.

⁴⁸ Bourdigou, *le massacre d'un village populaire* (1979), Marcévol, Éditions du Chiendent, 197 p.

⁴⁹ La capital de la Catalunya del Nord no era el lloc més favorable per presentar amb èxit una llista. Aquesta va rebre un bon acolliment durant la campanya, inclòs per part de gent que no la van votar.

⁵⁰ Entre la qual l'autor d'aquestes ratlles.

No obstant, les dissensions internes provocaren una primera escissió el 1977 lligada a una anterior —del PSAN— al Principat. Els més «revolucionaris» se'n separaren i, després d'una picabaralla per tal de conservar el portaveu, *La Falç*, fundaren una *Nova Falç*. Al mes d'octubre agafaren una nova denominació, la d'Organització Socialista d'Alliberament Nacional (OSAN), que es va fusionar el març de 1979 amb el PSAN «provisional» del Principat.

Pel seu costat, l'ECT, encapçalada per Mayol, s'oposava al maximalisme dels escissionistes, proposant unes alternatives polítiques més «realistes», com ara l'autonomia de la Catalunya del Nord. De mica en mica, aquests grups anaren perdent protagonisme i desapareixeran després del 1981, quan es farà una recomposició del catalanisme polític.

La victòria electoral de François Mitterrand al maig de 1981 semblà oportuna a uns quants per desenvolupar una nova estratègia per tal de pesar en el debat sobre la descentralització i la regionalització de l'Estat.⁵¹ Així, Miquel Mayol fou a l'origen de la creació de l'URC (Unió per la Regió Catalana) el 1981, amb la perspectiva de construir un ampli front en favor d'una regió catalana. Però els èxits inicials i el fracàs final d'aquest intent formen part de la història del període següent.

6. CONCLUSIÓ

La victòria electoral de les esquerres a l'Estat francès clou un període, el dels anys «post 1968», d'efervescència, de mobilització i d'il·lusions que havia aprofitat el moviment català del nord dels Pirineus.

Els anys següents foren els del desencant.⁵² Molts catalanistes, abans revolucionaris, es tornaren «realistes» i es convertiren aviat a les normes liberals que de mica en mica s'anaren imposant durant els anys 1980. El moviment català no conegué mai més els èxits relatius del decenni anterior. S'ha de reconèixer, però, que el PS, que «oblidà» moltes de les promeses que feia abans de 1981, va permetre la consolidació d'institucions com ara les escoles catalanes de La Bressola, que signaren un conveni amb Jack Lang, ministre de la Cultura. Ràdio Arrels pogué desenvolupar-se en un marc legal i la presència del català a l'ensenyament públic millorà, encara que es va quedar a un nivell insatisfactori. Uns resultats ben migrats, un balanç ben magre.

En el conjunt de l'Estat, a finals del decenni 1980 i al principi dels anys 1990 es va manifestar una revifalla del «jacobinisme», que es concretà en una sacralització de la «República», una i indivisible que, trencant amb l'*aggiornamento* més descentralitzador d'amplis sectors de les esquerres a partir dels anys 1960, no facilità la feina del

⁵¹ Concretament foren les lleis Defferre (del nom del ministre d'Interior) de 1982. Es van concretar en el marc de les regions preexistents, com ara el Llenguadoc-Rosselló, amb cinc departaments: fou un fracàs per l'URC, que tenia com a projecte la creació d'una regió nord-catalana monodepartamental (Pirineus Orientals).

⁵² No únicament pel catalanisme de la Catalunya del Nord.

moviment català ni la dels homòlegs de les altres minories lingüístiques de l'Estat.⁵³ Avui dia vivim en aquest ambient no gaire engrescador. Els anys 1960 i 1970 semblen, als joves d'avui, una mena d'edat d'or, tot i que no ho foren, és clar, però aleshores es podia viure amb més optimisme i aquesta esperança estimulava l'acció.

⁵³ Tendències similars es manifestaren també a les dretes estatals, encara que de manera diferenciada.

ÀMBIT 1
IDEOLOGIA, CULTURA
I IDENTITATS

PONÈNCIA

Noves idees i praxi cultural en una societat en canvi sota la dictadura

Carles Santacana

Centre d'Estudis de l'Hospitalet / Universitat de Barcelona

Les pàgines que segueixen volen ser una aproximació necessàriament breu a un procés històric decisiu dels temps recents, a saber, la irrupció en els anys seixanta de debats i iniciatives que van capgirar la dinàmica cultura catalana i van construir-ne uns nous referents, que d'alguna manera van ser vigents fins als anys vuitanta. L'objectiu és ambiciós, i només es podrà formular de manera esquemàtica, raó per la qual prioritzem la visió general al detall de les recerques que justifiquen cadascuna de les idees exposades i a una exposició *in extenso* de la bibliografia.

El títol del Congrés posa l'accent en el canvi, en la transició, en definitiva, en l'estudi/anàlisi d'una situació de dinamisme. La descripció que anirem fent donarà la raó a aquest títol, però potser paga la pena incidir primer en què aquests canvis es produeixen mentre el país viu sota el control d'una dictadura que precisament no es destaca en els terrenys cultural i polític per apel·lar a la novetat, perquè sabem que la *Nueva España* que anunciaven el 1939 era precisament molt rànica. Poso l'accent en aquesta aparent disjuntiva inicial perquè és important remarcar que tot el dinamisme cultural i ideològic del període es va fer al marge i/o en contra de la dictadura i, per tant, en un context molt complicat. Malgrat això, però, la cultura oficial va anar esllanguint-se, sense projecte, sense capacitat d'adaptació, sense capacitat de captar les noves generacions, fins a arribar a la situació paradoxal dels anys setanta, quan pràcticament era inexistent: el poder polític era exclusivament en mans de la dictadura, que controlava totes les institucions, i en canvi no eren capaçs de promoure una vida cultural oficial.

És aquesta una situació fàcil de constatar en les zones on la cultura de l'antifranquisme va tenir més incidència, però que no deixa de ser interessant fer evident, ja que aquesta característica del franquisme no es produí en altres dictadures similars.

No obstant aquest element, el dinamisme cultural que va experimentar la societat catalana d'aquests anys no té a veure preferentment amb aquesta «deixadesa» de la cultura oficial, sinó amb d'altres arguments, entre els quals cal posar l'accent en el canvi generacional, la dinàmica internacional i la transformació socioeconòmica del país. Com veurem més endavant, un dels elements que capgira la situació en els anys seixanta és el moviment universitari, tant estudiantil com de joves professors, precisament en la institució que tenia reservada la conformació i reproducció de la cultura en un sector social més elitista; i un altre, en el de la cultura de masses, que és el fenomen de la Nova Cançó. Tots dos tenen un element comú: els seus protagonistes són els joves¹ i, en el seu cas particular, la nova generació afegeix un element d'identitat específic, és la primera generació que no ha viscut la Guerra Civil. Fins als anys cinquanta la dinàmica cultural i política encara es planteja en termes de postguerra. Entre els intel·lectuals consolidats abans de 1936 uns romanien i s'adaptaven a la dictadura i el gruix dels més rellevants havien marxat a l'exili. Els joves menys reconeguts havien tingut més opcions de quedar-se intentant passar desapercebuts, però en la majoria de casos havien quedat sense mestres ni referents. En arribar a la dècada dels seixanta la situació era ben diferent. Els joves universitaris formats en els primers anys de la dictadura, sota un discurs i unes consignes oficials, se n'havien anat apartant i, a més, s'havien anat apropant a la petita minoria que fins i tot en els moments més difícils dels anys quaranta havien adoptat posicions resistents. Ara, en els anys seixanta, aquests joves començarien a prendre protagonisme, mirant-se les polèmiques de la generació anterior amb una certa distància. Fixem-nos, si no, en el consell de redacció de *Serra d'Or* o en els autors dels primers llibres d'Edicions 62 o en l'equip editorial de l'Enciclopèdia Catalana: en general són gent jove. Fem-ne alguna petita comprovació. Si ens fixem, per exemple, en la revista montserratina observem que en el seu consell assessor ampliat només hi havia dos membres que estiguessin prop de la cinquantena (Alexandre Cirici [1914] i Josep Pla o Maria Aurèlia Capmany [1918]), mentre que el gruix dels seus components amb prou feines estaven al voltant dels trenta anys, com Miquel Porter (1930), Ricard Salvat (1934), Xavier Fàbregas (1931), Ernest Lluch (1937); també n'hi havia nascuts a la dècada dels vint, com Joan Triadú, Josep M. Castellet (1926), Jordi Sarsanedas (1924) o Jordi Carbonell (1924). Passaria una cosa semblant si prenguéssim com a referència els organitzadors del Congrés de Cultura Catalana de 1964, que havien iniciat el procés el 1961: tots eren de la dècada de 1920, excepte

¹ Sobre el paper dels joves vegeu Carles SANTACANA (1988), «La irrupció dels joves: La generació del 68», a Carme MOLINERO i Pere YSÀS, *Història: Política, societat i cultura dels Països Catalans, volum XI: De la dictadura a la democràcia, 1960-1980*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 182-197.

Joaquim Molas (1930) i el més jove, Francesc Vallverdú (1935); és a dir, que els que estaven plantejant una relectura de la cultura catalana havien iniciat el projecte quan tenien uns trenta i pocs anys, i el que és més rellevant: tenint en compte les dificultats per la transmissió de la cultura catalana en la postguerra, aquests grups que emergien tenien una consciència generacional enormement marcada.

Juntament a aquest fet generacional, el segon element explicatiu de fons és el panorama internacional. Si bé és cert que la Guerra Freda manté tota la seva intensitat i condiciona enormement la dinàmica cultural, els anys seixanta aporten tres eixos amb enorme influència en el món de les idees. El primer és la celebració del Concili Vaticà II (1962-1965), que significa l'*aggiornamento* del pensament catòlic, en un sentit d'aproximació als problemes terrenals, compromís amb la vida quotidiana del poble i una aposta per l'ecumenisme. Òbviament, l'impacte del Concili va ser important en tot el món catòlic, però no amb la mateixa intensitat. En alguns països europeus l'aposta de pensadors com Mounier o Maritain ja havien avançat una acció democratacristiana que encaixava força amb els postulats del Concili. En canvi, a l'Espanya del nacionalcatolicisme, el Concili es podia interpretar com una esmena a la totalitat a l'Estat oficialment catòlic i a l'Església. Certament, abans del Concili alguna petita minoria catòlica havia encetat una lectura oberta del cristianisme; és en aquest sentit que es parla d'una etapa preconiliar de la revista *El Ciervo*, però certament la cobertura vaticana a tot el debat sobre les implicacions de la vida religiosa va canviar radicalment l'escenari i arribaria a produir propostes impensables poc temps abans. En aquest sentit, un factor exogen (el Concili de l'Església al Vaticà) seria fonamental per fer possible un nou debat de grans implicacions culturals i ideològiques.

Sense disposar d'una referència concreta com en el cas del Concili, els anys seixanta també s'associen a una gran difusió del marxisme en el món cultural europeu, i especialment en el món acadèmic i universitari. Naturalment, el marxisme havia inspirat obres teòriques i acció política molt abans, però és ara quan el marxisme assoleix prestigi i reconeixement en amples cercles culturals, amb figures definitòries del compromís polític de l'intel·lectual, com Jean-Paul Sartre, Louis Althusser, per exemple, o l'escola sociològica de Frankfurt, de manera que autors com Herbert Marcuse o Erich Fromm es converteixen en referències obligades, alhora que es descobreixen lectures innovadores del marxisme, com la de Gramsci. Més enllà dels textos clàssics de Marx o Lenin, en aquesta etapa els arguments més potents eren els que modernitzaven els seus postulats a partir d'un marxisme influït per l'existencialisme o les teories de Freud, i que en alguns casos fins i tot feien compatibles amb el cristianisme. Tot plegat s'inscrivía en un clima que al·ludia a un temps de dissidència i heterodòxia, amb manifestacions que anaven més enllà, al terreny de la utopia, com el Maig del 68 i el moviment hippy, que poc tenia a veure amb el marxisme, però sí amb l'empenta de sectors joves del món desenvolupat.

El tercer element de fons que creua tot el període no fa referència a corrents ideològics, sinó a la transformació socioeconòmica que paral·lelament experimentava el país. Als anys seixanta, la dictadura va entendre que la seva supervivència passava per sumar-se a l'auge econòmic que vivia Europa i per això va liberalitzar la política econòmica. El resultat pràctic va ser una gran mobilitat de població, que es traduïa en grans i accelerats transvasaments de població de les zones rurals a les urbanes, tant a l'interior de Catalunya com també amb l'arribada d'una gran massa de població procedent de les regions espanyoles més empobrides. Aquest procés va significar una enorme transformació del paisatge humà i material i la qüestió fonamental és el nou paisatge humà que transforma la onada immigratòria i que tornarà a situar aquest tema en el centre del debat cultural i polític.² També cal tenir en compte la transformació sociològica que va operar la nova societat de consum en la població autòctona, tant des de la perspectiva de l'ascens social dels sectors obrers com dels nous paràmetres socials i culturals modernitzadors de la burgesia. La forma en què es produeix l'ocupació massiva de territori també farà aparèixer nous plantejaments, com un incipient ecologisme,³ inicialment fill del proteccionisme naturalista però que connectà també amb un discurs alternatiu internacional.

Per últim, hi ha una qüestió important per a l'estructuració de la cultura catalana, que és el paper de l'exili. Si bé és cert que en les dècades dels quaranta i cinquanta bona part de la cultura catalana es mantenia gràcies a la consistència de l'exili, en els anys seixanta l'exili perd força i no té cap intervenció rellevant, més enllà del simbolisme i el testimoniatge, i la pràctica cultural es trasllada a l'interior. Es continuaran celebrant els Jocs Florals a l'exili, però el vigor de l'exili de 1939 declina, no només per la desaparició biològica, sinó pel retorn dels que eren joves el 1939, com Pere Calders, Tísner, Jaume Miravittles, etc. De fet, Rafael Tàsis, que havia retornat el 1948, va ser un reintrodutor d'exiliats a la cultura resistent de l'interior. Una altra qüestió, en aquest terreny, és un nou exili, quantitativament reduït, que és format per persones de l'oposició al règim que decideixen passar la frontera, però que no té a veure amb l'exili de 1939. També cal considerar la presència de gent de l'interior en activitats organitzades des de l'exili, com alguns jocs florals celebrats a Europa als anys setanta, on acudeixen escriptors de l'interior. Es tracta, però, d'una relació diferent entre exili i interior.

² Trobareu un resum d'aquestes posicions a Josep TERMES (1984), *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries.

³ Vegeu l'obra pionera que recull aquest moviment, Xavier GARCIA, Jaume REIXAC i Santiago VILANOVA (1979), *El combat ecologista a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62.

1. QUINES NOVES IDEES?

En aquest nou context, tant internacional com espanyol i català, les dècades dels seixanta i dels primers setanta aporten diverses novetats al món de les idees, entre les quals cal destacar la reformulació del catalanisme, l'europeisme, la revisió del catolicisme i la irrupció acadèmica del marxisme.

Amb relació al catalanisme, al final dels cinquanta i inici dels seixanta tothom està arribant a una mateixa conclusió. Malgrat l'intent d'aniquilar el catalanisme i posteriorment de desvirtuar-ne les restes de la cultura catalana autoritzades públicament, una minoria prou consistent n'havia mantingut un mínim d'activitat a la clandestinitat i començava a reparèixer amb expressió específicament cultural a través d'algunes estructures legals, especialment utilitzant les plataformes catòliques, les úniques legals que escapaven del control més directe de les autoritats. Diem que tothom estava arribant a aquesta conclusió perquè des dels que impulsen aquest ressorgiment es parla explícitament de la Nova Renaixença, però també és molt significatiu que des d'instàncies oficials es constata amb alarma aquesta nova situació, posant l'èmfasi en què seria interessant que el règim conduís i encapçalés aquest ressorgiment de la cultura catalana, impeding així que la cultura catalana es convertís en element de reivindicació política.⁴

Com dèiem, es parla de Nova Renaixença, fonamentada en el ressorgiment cultural, però que portava implícita la superació de la divisió social que havia suposat la Guerra Civil en la societat catalana. Hi ha una mirada cap al passat per explicar la Catalunya contemporània, projecte que es visualitza molt bé amb Jaume Vicens Vives i la seva *Notícia de Catalunya* (1954), certament anterior, i *Industrials i polítics* (1958), que no és només un llibre d'història del segle XIX, sinó que projecta les preocupacions sobre la societat catalana contemporània i la seva conflictivitat. Vicens és un *orientador* fonamental d'aquesta Nova Renaixença, però mor prematurament el 1960, justament quan estava definint un projecte i uns àmbits d'actuació (*Serra d'Or*, Cercle d'Economia, contactes amb Josep Tarradellas...). La interrogació sobre la realitat catalana, amb un anar i venir entre història i realitat actual, també va incitar altres autors, com Joan Fuster, que publica el 1962 *Nosaltres, els valencians* i més endavant Josep Melià, amb *La nació dels mallorquins*, inicialment amb el títol *Els mallorquins* (1967). És evident que som en un moment de redefinició del país,⁵ que no només implica aquests mirades específiques sobre cada territori, sinó la formulació del concepte de Països Catalans, degut sobretot a Joan Fuster, que l'emprava amb naturalitat a l'obra esmentada i també a *Qüestió de noms* (1962), on entrava directament en la qüestió, amb una defensa

⁴ Vegeu els treballs sobre el Consejo Nacional del Movimiento de Carles SANTACANA (2000), *El franquisme i els catalans: Els informes del Consejo Nacional del Movimiento, 1962-1971*, Catarroja, Afers.

⁵ Tot i els anys que han passat, encara és una guia bàsica molt útil per seguir les reformulacions polítiques del catalanisme el llibre de Josep M. COLOMER (1984), *Espanyolisme i catalanisme: La idea de nació en el pensament polític català (1939-1977)*, Barcelona, L'Avenç.

contudent de la denominació, un al·legat que combinava l’afirmació de la unitat cultural de tot l’àmbit lingüístic amb la diversitat de cada territori. Naturalment, abans de la Guerra Civil havien estat diverses les iniciatives d’agermanament basades en el fet cultural, però no havien aconseguit encunyar una denominació única ni la qüestió s’havia plantejat com a central. Les paraules de Fuster el 1962 se situaven en un altre tipus de discurs. Deia aleshores el de Sueca:

I millor encara, la de «Països Catalans», que tant s’ha estès en els últims deu anys, i que amb això mateix ha fet la prova de la seva viabilitat. Països Catalans té, en primer lloc, l’avantatge de la concisió i de la «normalitat». En té, de més a més, un altre, que provisionalment salva i acull les persistències dels particularismes tradicionals: és un plural. He dit abans que hi ha particularismes perquè hi ha particularitats. Negar que, dins la nostra radical «unitat de poble», no existeixen uns matisos regionals de perfil decidit, seria estúpid i suïcida. La història i les estructures socioeconòmiques ens han marcat, fins avui, amb un «caràcter» local lleugerament distint. La «unitat» que som abraça i tolera una pluralitat perceptible. És lògic que el nom que pretenem imposar-nos reflecteixi aquesta pluralitat alhora que afirmi i afermi la nostra unitat. Per això Països Catalans és el terme més oportú que hi podríem trobar. Estic persuadit que no sols és el més oportú: crec, que és l’únic que, en les nostres circumstàncies actuals, pot servir-nos. (Joan Fuster a *Qüestió de noms*, 1962).

Certament, el marc dels Països Catalans marca de manera decidida tot el nou univers cultural catalanista que sorgeix en els anys seixanta; el més important no és que Fuster i alguns amics l’impulsessin, sinó que hi haurà iniciatives estables que seguiran aquesta proposta, entre les quals cal destacar la revista *Serra d’Or*, de la que parlarem més endavant, que duu a la pràctica aquesta definició, acollint escriptors i propostes culturals de tot l’àmbit lingüístic, que inicien un procés de recuperació en paral·lel, i amb moltes interseccions. Cal insistir que el més important no és la definició del concepte, sinó l’ús real en el nou món cultural que estava sorgint, com es demostra amb el fet que el llibre de Fuster fos el que va inaugurar la vida d’Edicions 62, però també que fos el territori triat per Badia i Margarit per iniciar la divulgació a *Llengua i cultura dels Països Catalans*. Més encara, però, que els intercanvis i les complicitats, va créixer enormement, i de fet es va generant, un circuit cultural alternatiu que circula per tot el territori de llengua catalana. L’aposta de la *Gran enciclopèdia catalana* pels Països Catalans va ser, en aquest sentit, una prova de compromís real i pràctic, gestat també a mitjans dels seixanta i amb resultats palpables des del primer fascicle, el 1969. També en aquesta direcció es va gestar el darrer gran projecte d’aquesta etapa, el Congrés de Cultura Catalana de 1975-1977. En definitiva, doncs, la posta en marxa de la noció de Països Catalans esdevé un dels gran eixos del ressorgiment cultural dels seixanta, que curiosament s’esgota també amb el pas a l’etapa de l’Espanya de les autonomies.

A banda d'aquesta necessitat de redefinir-se, quan s'actua enfront de la regionalització espanyola, es produeix una altra reflexió sobre la transformació humana de la societat catalana, que viu un procés d'immigració que canvia el paisatge humà i físic de Catalunya. És una qüestió fonamental, entre d'altres coses perquè els immigrants d'aquesta etapa no tenen l'oportunitat de conèixer la cultura catalana, sinó que arriben a Catalunya amb el discurs oficial franquista com a únic referent. Durant l'etapa republicana, el debat s'havia orientat sobretot cap a la discussió sobre la relació entre immigració i anarquisme. Ara, els termes eren força diferents, sobretot perquè l'anarquisme es podia donar per pràcticament desaparegut. En canvi, l'impacte demogràfic de l'onada migratòria era potentíssim, i suposava l'arribada de més d'un milió de persones sobre una població preexistent que no arribava als quatre milions. Encara més, els nouvinguts es concentraven en unes àrees molt determinades, on el seu propi volum era una dificultat objectiva per a les interrelacions amb la població autòctona, sobretot quan urbanísticament es va tendir a construir barris de nova planta, on la població d'origen immigrant era amplíssimament majoritària. Aquests condicionants obligaven a replantejar la qüestió. La proposta que va tenir una major funcionalitat sociopolítica va ser la que va plasmar Francesc Candel, *Els altres catalans* (1964), que posa en el centre d'atenció el debat sobre la immigració que ja s'havia iniciat en els anys de la República, encara que ara amb una orientació molt diferent. Cal dir que l'obra de Candel era més intuïtiva que teòrica. En realitat es tractava d'un gran reportatge, d'un fresc sobre la dura realitat dels nous suburbis, que de fet ja havia presentat el 1957 en forma de novel·la a *Donde la ciudad cambia su nombre*. Un any després va publicar un article titulat «Los otros catalanes», on ja es perfilava el llibre que el faria més famós i que va tenir un gran impacte públic (va ser el llibre en català més venut el Sant Jordi de 1964) i el caràcter d'eslògan del seu títol van donar-li una gran projecció. La qüestió de fons, que obligava a repensar la Catalunya que emergia en aquell moment, era sobretot el perill d'escissió social, contra el qual la major part del catalanisme volia contraposar la imatge d'un sol poble. «Els altres catalans» volia indicar que la població nouvinguda també havia de poder ser catalana, que s'havia de facilitar la integració. Clar que tot això era pur voluntarisme, ja que no es disposava d'instruments per aconseguir-ho, però s'entenia que era una qüestió cabdal. Ja s'hi havia referit també Jordi Pujol, que, amb la sensibilitat del catolicisme social que visitava els barris d'immigrants, havia proclamat que és català que viu i treballa a Catalunya, i vol ser-ne. Pujol i Candel esdevenien, en aquest sentit, plenament complementaris, encara que no necessàriament coincidents. De fet, Pujol va estar darrera de l'obra de Candel des del primer moment i des de molts sectors del catalanisme es considerava vital donar una resposta a aquell gran repte, que estava vinculada a l'anàlisi de les condicions de vida dels nouvinguts i fins i tot a les causes que els havien expulsat dels seus llocs

d'origen. És significatiu d'aquest rerefons de crítica social que la censura franquista⁶ es va mostrar més intervencionista precisament en les *parts* del llibre de Candel que es referien a la situació social a Andalusia, lloc d'origen de molts dels immigrants. Tot i que l'obra de Candel s'hagi constituït en la referència habitual (de vegades només en clau de titular) de l'imaginari català en aquesta qüestió, això no pressuposa, però, una unanimitat. Des de posicions nacionalistes, Manuel Cruells publicà *Els no catalans i nosaltres* (1965), resposta evident que expressava una posició radicalment contrària i que d'alguna manera entroncava amb plantejaments amb què s'havia tractat el tema abans de la Guerra Civil des d'alguns sectors. En qualsevol cas, la temàtica s'expressava amb força i fins i tot hi havia algunes publicacions oficials que avaluaven el fenomen, però sense cap referència als problemes d'identitat, alhora que des de les ciències socials eren diverses les aproximacions.⁷

En la redefinició del catalanisme d'aquests anys hi influeix també el nou referent que significa Europa. Certament, abans de la Guerra Civil el catalanisme havia seguit amb interès el desenvolupament de les reivindicacions nacionalistes presents a Europa, com la dels irlandesos o els txecs, i també solucions polítiques com la monarquia dual. En el període d'entreguerres s'havia seguit de ben a prop la Societat de Nacions en el context de la irrupció del dret d'autodeterminació. Europa era també sinònim de modernitat. Ara, en el context de la Guerra Freda, Europa havia quedat dividida entre els dos blocs i l'Europa occidental es trobava amb la necessitat de reafirmar-se entre els dos grans pols internacionals que representaven els Estats Units i la Unió Soviètica. Les grans potències europees eren ben poca cosa i necessitaven generar un nou pol en el panorama internacional. La noció d'Europa va prendre aleshores un nou sentit, que va concretar-se doctrinalment en el I Congrés Europeu celebrat a l'Haia el 1948. Des d'aleshores l'Europa occidental es percep com un conjunt, identificat amb els valors democràtics. Més enllà de la lentíssima evolució feta des dels estats, la construcció europea es va dotar d'un organisme anomenat Moviment Europeu, que acceptava la participació de consells nacionals integrats per exiliats en representació dels països dictatorials. Per aquesta via, Europa s'identificava amb la democràcia i es contraposava explícitament a la dictadura franquista. A més, la presència espanyola es feia a través d'un consell federal, amb una estructura que permetia l'existència d'un consell català del moviment europeu. La conjunció d'elements generava una imatge d'Europa que no només era sinònim de modernitat confrontada al retrocés de la postguerra franquista, sinó que a més s'identificava amb democràcia i antifranquisme. Tot plegat va afegir connotacions positives per integrar amb més força l'europeisme en la

⁶ La recent edició a cura de Jordi Amat posa de relleu les circumstàncies en què es va publicar el llibre i la intervenció de la censura. Vegeu Francesc CANDEL (2008), *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62.

⁷ Vegeu Clara PARRAMON (2009), «La contribució de la immigració en la construcció identitària: Interpretacions i fets», Jordi CASASSAS (dir.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Galerada, p. 635-667.

imatge d'un catalanisme que volia identificar-se amb el «nord enllà», que descriuria Salvador Espriu. Per tant, més enllà de les lectures econòmiques i tècniques que feien els estats arran del Tractat de Roma de 1957, als quals el franquisme volia sumar-se, certament l'uropeisme va esdevenir un nou element inherent a la reformulació del catalanisme, tot i que durant uns anys no era un eix comú a tot el catalanisme. La Guerra Freda allunyava el PSUC d'aquests postulats, ja que entenien que la construcció europea era purament un mercat capitalista. Per això, els comunistes no van participar oficialment en la cèlebre reunió del Moviment Europeu de Munic el 1962, tot i que Francesc Vicens va fer-hi acte de presència a títol personal, en un pas que cal interpretar com una primera aproximació a l'uropeisme. En aquest sentit, els nuclis republicans, liberals i socialdemòcrates catalanistes, a l'exili i a l'interior, van ser els qui van seguir amb interès el nou concepte europeu, intentant incidir-hi a través del Consell Català del Moviment Europeu, organisme no governamental dirigit pel socialista Enric Adroher *Gironella*. D'aquesta manera hi havia diverses aproximacions a Europa: l'estat franquista ho intentava des del punt de vista tècnic i econòmic, alguns economistes i tècnics independents ho vinculaven sobretot a la dimensió econòmica i finalment intel·lectuals i polítics que hi veien la dimensió de modernització i democratzació. Per això l'uropeisme més profund i conseqüent es va convertir en una referència de primer ordre en la definició d'una alternativa democràtica. A més, des del catalanisme es pensava que Europa permetria també superar el paper central dels estats i es predicava una certa visió d'una Europa federal en què les nacions sense estat podrien tenir algun paper; aquesta esperança i el tradicional europeisme de Catalunya conferien al nou concepte europeu un gran atractiu fins esdevenir un signe d'identitat del catalanisme antifranquista.⁸

2. CATOLICISME I MARXISME COM A GRANS EIXOS DE REFLEXIÓ

Junt a la redescoberta i redefinició intel·lectual del país, el món cultural i polític situat al marge del franquisme fa una altra feina, que és redefinir els projectes culturals i polítics. Els qui ofereixen aspectes més nous són dos pols ideològics: el catolicisme i el marxisme.

Pel que fa al catolicisme, podríem distingir dos tipus de reflexions. D'una banda, la que es fa des del catolicisme explícitament catalanista i de l'altra, la d'aquells que

⁸ Vegeu Pilar de PEDRO i Queralta SOLÉ (1999), *30 anys d'història d'uropeisme català, 1948-1978*, Barcelona, Mediterrània. Trobareu una idea més àmplia del que aquí s'exposa a Carles SANTACANA (2011), «Europeísmo y catolicismo en el discurso cultural y político catalán de la posguerra», *Cercles: Revista d'Història Cultural*, núm. 14, p. 25-37, i també a Carles SANTACANA (2009), «La dimensió europea de la política catalana al llarg del segle XX», a Albert BALCELLS (coord.), *Els Països Catalans i Europa durant els darrers cent anys*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 255-265.

reflexionen sobretot des de la lògica religiosa, sense considerar fonamental l'adscripció identitària catalana. Respecte del primer, hem de dir que s'articula ja des de mitjans anys cinquanta i que té un clar component generacional, el que s'ha conegut com a «generació dels fets del Palau»; són persones d'extracció menestral o benestant, que han viscut el drama de la Guerra Civil a través de l'entorn familiar i que ara prenen posicions des d'un catalanisme catòlic amb sensibilitat social. No reivindiquen la Lliga, sinó el pensament catòlic europeu i una definició d'un catalanisme interclassista. El catalanisme esdevé l'element fonamental de la seva reflexió i de la seva idea de compromís temporal. Encara que el nom que més projecta aquest nucli és Jordi Pujol, cal pensar en un moviment més ampli, amb el mestratge de Raimon Galí. El CC de 1954 n'havia estat el pròleg i anirà generant un nucli demòcrata potent al llarg dels seixanta. No és aquest el moment per analitzar el complex món del CC, possiblement sobrevalorat i que va ser molt ric pels seus protagonistes, però també molt conflictiu internament. En aquest món hi ha llibres que circulen clandestinament, com el de mossèn Armengou, *Justificació de Catalunya*, una mica confús, i d'altres propostes més sòlides, com les d'Anton Canyellas i Miquel Coll,⁹ des de la democràcia cristiana, i les noves formulacions de Jordi Pujol, que tenen un fort component generacional¹⁰ (també de retret a les generacions anteriors) i d'especial incidència en el caràcter social del catalanisme catòlic, especialment atent, a més, a la nova realitat social que representava la immigració. Aquesta és la base del seu *Construir Catalunya* (1958), que només circula clandestinament. L'esforç de Pujol per furnir un discurs propi va anar acompanyat pel prestigi que la seva detenció i estada a la presó arran dels fets del Palau de 1960 li va reportar en el món de l'oposició. D'aquesta manera, el catalanisme catòlic es fa definitivament democràtic i trenca amb qualsevol vel·leïtat integrista, en una perspectiva que mira obertament cap al futur. De fet, el sentit profund d'aquesta revisió religiosa servia sobretot per deixar el conformisme dels catòlics amb el franquisme, que portava aquests nuclis a postulats alternatius, encara que aquest procés es feia des de la pròpia consideració primera de la religió. Xavier Muñoz, dirigent del CC que acabaria evolucionant cap al socialisme, ho expressa dient que:

[...] de la mateixa manera que Franco havia utilitzat la religió per penetrar en l'esperit de la gent, nosaltres la utilitzaríem per separar-nos de Franco, i per veure, a través d'ella, quines eren les apropiacions indègudes del franquisme. Separar l'Església del franquisme era deixar-lo sense suport moral, opció defensada a la llarga per nosaltres a través dels principis cristians. La manera més ràpida d'accedir al catalanisme i a la democràcia, com després ho va ser per a entrar al camp del socialisme. Per sobre de tota postura

⁹ Sobre Miquel Coll Alentorn i els sectors democratacristians en general, vegeu Albert BALCELLS (1999), *Miquel Coll i Alentorn: Historiografia i democràcia*, Barcelona, Proa.

¹⁰ La visió dels protagonistes a Enric CIRICI (2001), *La generació dels Fets del Palau*, El Prat de Llobregat, Rúbica.

ideològica, existia per a nosaltres la veritat religiosa, que era la que, en definitiva, donava validesa a qualsevol posició.¹¹

En tot aquest procés hi ha un nom propi molt important, que és la controvertida figura de l'abat Escarré, decisiu en la conformació d'aquests nuclis en la segona meitat dels anys cinquanta i que esdevingué un mite arran de les declaracions al diari francès *Le Monde* el 1963 i del seu forçat exili.

Tanmateix, aquesta no era l'única línia del catolicisme que es distanciava del franquisme. N'hi va haver d'altres igualment importants que contestaven el nacionalcatolicisme. El nucli de la revista *El Ciervo*,¹² amb els germans Gomis,¹³ ja apuntaven en aquesta direcció des de finals dels anys cinquanta, allò que alguns estudiosos en diuen l'etapa preconiliar. El Concili, però, dóna ales a unes reflexions sobre el paper de la religió, i de la institució eclesiàstica, que van en sentit oposat a l'Església oficial del nacionalcatolicisme. Per a aquests autors, la seva reflexió posa l'èmfasi en el cristianisme, més que no pas en el catolicisme, primer pas cap a una concepció ecumènica que havia de començar per no desqualificar els protestants. Inlluïts per pensadors com Mounier, volen afavorir el diàleg amb els no creients i posen al centre del seu pensament la qüestió social. Volen trencar amb la identificació del cristià amb la persona conservadora. Per tant, diàleg entre fe i ateisme, i també reivindicació de la justícia social. El Concili ajudava a aquestes reflexions, però va acabar el 1965. Tanmateix, aquesta línia de pensament no s'aturà, tot el contrari, amb un aprofundiment en la qüestió social. Va ser aleshores quan alguns van teoritzar sobre l'acció dels catòlics en els medis obrers i també van iniciar-se les reflexions sobre el diàleg entre cristianisme i marxisme, en un context en què no només pesava la reflexió teòrica, sinó que també incidien les experiències personals de molts militants de les organitzacions catòliques especialitzades, com la JOC i l'HOAC, que van fer viure a molts la realitat dels barris obrers. En la segona meitat dels seixanta, mossèn Josep Dalmau publica *Distensions cristiano-marxistes* (1967), on ja plantejà la possibilitat de ser cristià i marxista alhora, i altres obres com *Agonia de l'autoritarisme catòlic* (1968) o *l'Església subterrània o la missa secularitzada* (1969). Mentre, Lluís M. Xirinachs escrivia *Secularització i cristianisme* (1969) i Jordi Bertran publicava *Pels difícils camins de la missió obrera* (1968). Es tracta només d'uns exemples, però només l'enumeració dels títols resulta prou indicativa de la orientació d'aquests autors i la concentració en un espai de temps tan reduït mostra

¹¹ Xavier MUÑOZ (1990), *De dreta a esquerra: Memòries polítiques*, Barcelona, Edicions 62, p. 72.

¹² Un treball clàssic és el de Josep Antoni GONZÁLEZ CASANOVAS (ed.) (1992), *La revista «El Ciervo»: Historia y teoría de cuarenta años*, Barcelona, Península.

¹³ Les autobiografies de tots dos germans són especialment interessants per entendre les motivacions i el context en què actuaven, i també les reflexions teòriques i les iniciatives periodístiques i associatives centrals en aquests grups del cristianisme independent. Vegeu Llorenç GOMIS (1996), *De Memòria: Autobiografia 1924-1994*, Barcelona, Edicions 62, i Joan GOMIS (1994), *Memòries cíviques (1950-1975)*, Barcelona, La Campana.

l'extraordinari ritme amb què es desenvolupava aquest procés, que alguns van fer desembocar en l'organització Cristians pel Socialisme, creada el 1973, amb protagonistes de referència com Alfons Comín¹⁴ i Joan García-Nieto. Paral·lelament, si observem el catàleg d'editorials cristianes com Estela o Nova Terra,¹⁵ no només trobaríem alguns dels llibres citats, sinó també un munt de traduccions d'una literatura sociològica i política pensada per fornir els militants catòlics d'arguments d'intervenció en la vida social, en una direcció radicalment oposada al conformisme del gruix de la jerarquia catòlica.

Si pel cristianisme hem arribat al marxisme és perquè naturalment aquest corrent de pensament va ser el gran galvanitzant del món cultural i polític de la dècada. No és que el marxisme fos estrictament cap novetat. Manuel Serra i Moret ja havia traduït el Manifest Comunista als anys vint i els grupuscles comunistes abans de la Guerra Civil, i el PSUC després, van difondre tant com van poder el pensament de Marx i Lenin. No obstant això, el que esdevé rellevant en els anys seixanta és el predicament del marxisme no únicament entre els joves militants comunistes procedents del món obrer, sinó sobretot en els cercles intel·lectuals i en l'àmbit universitari i de les ciències socials, on el marxisme esdevindrà «el mètode d'anàlisi de la realitat». Un dels elements en aquest procés va ser el canvi de relació entre el PSUC i el món intel·lectual. Després que els intel·lectuals procedents de la Unió Socialista de Catalunya abandonessin el PSUC amb l'esclat de la Guerra Freda, el PSUC era un partit de base específicament obrera, sense massa contacte, fins i tot distanciat del món de la cultura, considerat molt sovint burgès. A principis dels cinquanta el PSUC, era conscient que no participava del debat cultural, i per això va impulsar la revista *Cultura Nacional*, pràcticament desconeguda fins un recentíssim article de Giaime Pala.¹⁶ Era una forma d'aproximació des de la distància, vista com a necessària, però alhora amb reticència. Per això és interessant el que succeí immediatament que canviaria notablement aquesta panoràmica. Es tracta de la formació d'un nucli d'estudiants universitaris del PSUC el 1956, amb uns joveníssims Francesc Vicens, Josep Fontana, Salvador Giner, Josep Termes, Jordi Solé Tura..., que plantejaven una situació totalment nova. Tot i que la relació entre la direcció a l'exili del PSUC i aquests joves va ser sempre molt complexa, el PSUC va constituir aleshores el comitè d'intel·lectuals, que li permetia obrir-se a nous sectors socials en el marc de la política de reconciliació nacional. Era una aposta més fruit de l'estratègia que del convenciment profund de la direcció del partit, com s'aniria demostrant amb el pas dels anys, amb múltiples friccions entre aquests joves estudiants,

¹⁴ Vegeu la interessant biografia elaborada per Albert MARZÀ (1995), *Alfonso Comín, esperança en la història*, Barcelona, Edicions 62.

¹⁵ La monografia sobre aquesta editorial permet entendre la feina que havien de fer. Vegeu Dolors MARÍN i Agnès RAMÍREZ (2004), *Editorial Nova Terra 1958-1978: Un referent*, Barcelona, Mediterrània.

¹⁶ Giaime PALA (2011), «La sombra de Zdanov: Notas sobre la revista cultural del PSUC *Cultura Nacional* (1954-1955)», *Cercles: Revista d'Història Cultural*, núm. 14, p. 201-228.

ràpidament convertits en professors i intel·lectuals. L'episodi de la defenestració de Claudín, Semprún i Vicens el 1964-65 —tan ben explicada per Giaime Pala¹⁷ n'és una mostra concloent. Tot i aquestes limitacions per incidir en el partit, certament el nucli marxista articulat al voltant del PSUC va ser un motor important del pensament d'esquerres de l'època, amb una claríssima voluntat d'incidència, com mostra la creació de la revista *Quaderns de Cultura Catalana* i posteriorment *Nous Horitzons*,¹⁸ des d'on es pretenia generar una nova hegemonia cultural. A mitjans seixanta, el nucli editor el formaven Manuel Sacristán, Francesc Vallverdú, Josep Fontana, Josep Termes i Xavier Folch, però també hi van escriure autors no comunistes, com Josep M. Castellet, Alexandre Cirici, Joan Fuster, Ernest Lluch i altres. Per al nucli «psuquero», els temes de preocupació essencial eren dos: d'una banda, el que aleshores anomenaven «qüestió nacional catalana»; de l'altra, la recuperació històrica i literària, on calia buscar la base d'una interpretació nacional popular de regust gramscian. Des de *Nous Horitzons* es feia una lectura marxista del fenomen nacional en què s'havia d'anar a la configuració d'un catalanisme popular; tanmateix, en paral·lel, Jordi Solé Tura va publicar el 1967 *Catalanisme i revolució burgesa*,¹⁹ que posava l'accent en l'origen burgès del catalanisme i que va ser molt polèmic. Mostrava moltes de les contradiccions del moment, ja que *Serra d'Or* el va distingir com a millor llibre de l'any, mentre que a la mateixa revista Josep Benet en va fer una rèplica contundent. No era l'única interpretació possible del fet nacional català des del marxisme; de fet, va ser a finals dels seixanta quan va néixer un independentisme marxista, que es va concretar políticament amb la creació del PSAN el 1969; la qüestió, per tant, era força més oberta.

3. PLATAFORMES DEL MÍNIM COMÚ DENOMINADOR: LA CULTURA S'AVANÇA A LA POLÍTICA

Ens hem referit fins ara al context dels anys seixanta, tant internacional com de la mateixa societat catalana, al sorgiment i a l'expressió de noves idees, al protagonisme dels joves. Tot plegat, però, actua en dos nivells diferenciats. D'una banda, els nous

¹⁷ Vegeu Giaime PALA (2010), «Els dubtes de l'intel·lectual: La crisi Claudín-Semprún al PSUC (1964-1965)», *Afers*, núm. 66, p. 463-478. Trobareu una visió genèrica i recent del paper del PSUC en aquells anys a Carme MOLINERO i Pere YSÀS (2010), *Els anys del PSUC: El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, L'Avenc, Barcelona.

¹⁸ Sobre aquesta important revista comptem amb una recent monografia: Carme CEBRIÁN i Marià HISPANO (coord.) (2011), *Nous Horitzons, l'optimisme de la voluntat: Revista teòrica i cultural del PSUC*, Barcelona, El Viejo Topo.

¹⁹ Els motius que van guiar l'autor i com va viure la polèmica es poden seguir a Jordi SOLÉ TURA (1999), *Una història optimista: Memòries*, Barcelona, Edicions 62, p. 249-267 i una anàlisi des de la perspectiva de l'estructuració de la cultura catalana, a «El catalanisme polític a prova», a Salvador GINER (*et al.*) (1996), *La cultura catalana: El sagrat i el profà*, Barcelona, Edicions 62, p. 107-130.

protagonistes han d'ocupar espais, siguin públics o clandestins, i necessiten ser reconeguts. No poden ser-ho com a dirigents d'institucions oficials o líders d'opinió que ocupen els espais privilegiats dels grans mitjans de comunicació. Han de començar a ser reconeguts a través de petites institucions o de publicacions que els identifiquen, i això es pot fer encara que la projecció sigui molt limitada. Tanmateix, per altra banda, més endavant també aspiren a guanyar aquesta projecció pública, de manera que, per exemple, quan Joan Fuster assumeix una secció de «llibros catalanes» a *La Vanguardia* això es converteix en tot un esdeveniment, ja que representa un salt de difusió molt rellevant. En aquest sentit, tan importants són les accions d'un nivell com de l'altre, però s'ha de tenir present que són d'abast prou diferenciat. Des d'un punt de vista operatiu, l'altra qüestió important és l'assoliment d'un mínim comú denominador que permeti fer compatible el debat cultural amb la consolidació d'un front comú de la intel·lectualitat antifranquista. Al llarg dels anys seixanta, aquest procés avança de manera constant, tot i les dificultats objectives que significava, per exemple, la Guerra Freda, referència aleshores ineludible. Tot i això, l'activisme cultural i les topades amb la dictadura, com per exemple l'expulsió dels professors solidaritzats amb els estudiants que van constituir el 1966 el SDEUB, afermaven els vincles d'aquest món cultural alternatiu, amb molts espais oberts a la col·laboració plural. De manera continuada, això s'expressava, per exemple, en revistes que van articular en gran mesura el debat cultural català de l'època. Més enllà del que podien significar *Destino* o *Tele/Estel*, cal concedir un paper fonamental a *Serra d'Or*,²⁰ legal i amb notable projecció, emparada pel refugi que significava en aquell context l'aixopluc de Montserrat, i que va ser un espai de trobada de totes les sensibilitats catalanistes antifranquistes, des dels catòlics als comunistes, amb les lògiques tensions, com recollia Joan Triadú a les seves memòries, però en definitiva significava la plasmació d'aquest mínim comú denominador. Salvant les diferències, que són moltes, *Nous Horitzons*, revista oficial del PSUC, també obria el seu espai a col·laboradors no estrictament comunistes, sobretot als situats en altres latituds de l'esquerra, perquè prioritzava la construcció de la cultura de l'antifranquisme.

Més enllà de les revistes, la construcció d'aquesta cultura es constata en algunes iniciatives, de les quals destacarem aquí el Congrés de Cultura Catalana, que en realitat obrí la porta a iniciatives posteriors que van accentuar les vies de col·laboració. Segons Giaime Pala,²¹ el comitè d'intel·lectuals del PSUC va ser el nucli bàsic d'una proposta poc coneguda, però fonamental en aquell moment: el Congrés de Cultura Catalana, celebrat finalment el 1964 en la clandestinitat, i que no s'ha de confondre amb el que

²⁰ Carme FERRÉ (2000), *Intel·lectualitat i cultura resistents: «Serra d'Or», 1959-1977*, Cabrera de Mar, Galerada.

²¹ Giaime PALA (2010), «Els dubtes de l'intel·lectual...», la gènesi no s'explica de la mateixa manera al llibre de Teresa MUÑOZ (2006), *Josep M. Castellet: Retrat de personatge en grup*, Barcelona, Edicions 62, que hi dedica unes interessants pàgines.

es dugué a terme entre 1975 i 1977 en plena transició. Tot i que no sabem massa detalls perquè no se'n conserven els textos, el Congrés de 1964 té un interès molt remarcable, atès que volia reunir les noves i les velles generacions d'intel·lectuals per analitzar la cultura catalana i posar-la al dia. Hi van participar Joaquim Molas, Maria Rúbies, Joan Lluís Marfany, Miquel Porter Moix, Ramon Aramon, Joan Solà, Oriol Casassas, Jordi Carbonell, Alexandre Cirici Pellicer, Ernest Lluch i Heribert Barrera, entre altres, que cobrien àmbits temàtics molt diversos, des de la llengua i la filologia a la geografia, la biologia, la medicina, el teatre, l'economia, la física o el cinema. El concepte de cultura, doncs, era molt ampli, i implicava de fet un repàs complet a la realitat catalana. També té interès constatar que, junt als joves impulsors, hi havia una munió de persones que van signar el suport a la iniciativa, i que havien de formar una Comissió d'Honor, on figuraven des de Ramon d'Abadal, Pere Bohigas, Josep Carner, Joan Coromines, J.V. Foix, Joan Miró, Jordi Rubió, Pau Vila, Josep Trueta i molts altres. És a dir, els qui promouen i tiren endavant el Congrés són la generació jove i es proposen fer la «seva» aposta cultural, però alhora busquen un suport i reconeixement per part d'una altra generació, la que havia protagonitzat l'etapa de preguerra.

Tot i el seu caràcter clandestí, el CCC marca un tipus d'interrelacions en el món cultural, que passa per diverses plataformes i que es consolida en accions reivindicatives, com la Caputxinada de 1966 en suport dels joves estudiants universitaris, i també en plataformes d'actuació cultural, com les revistes esmentades, en projectes com el d'Edicions 62, i també en una proposta de gran abast, la Gran Enciclopèdia Catalana. Aquesta era segurament l'aposta més ambiciosa generada en aquells anys, tant per la seva intencionalitat com per la dificultat. Ambiciosa, perquè aspirava a què la cultura catalana disposés d'un instrument normal en les cultures consolidades, una referència sistemàtica del seu coneixement en tots els àmbits, l'instrument d'una cultura moderna i nacional, que és precisament el que el franquisme li negava. Ambiciosa també per la falta de referents anteriors, perquè a més plantejava com a marc territorial del seu contingut els Països Catalans i perquè tot aquell esforç s'havia de fer des de la iniciativa social, sense suport oficial. Com explica en les seves memòries Jordi Carbonell²² —que en va ser el seu primer director entre 1965 i 1971—, el projecte va viure enmig de l'entusiasme i la implicació dels qui hi participaven, però també amb conflictes derivats de la mateixa complexitat del projecte i de les tenses relacions entre els qui hi treballaven i els qui havien de finançar el projecte. Aquestes circumstàncies es repetirien en altres projectes de l'època, també per la distància ideològica entre una majoria d'intel·lectuals clarament inclinats a l'esquerra i uns mecenes que no compartien aquells plantejaments i a més es preocupaven per la viabilitat econòmica dels projectes. Tot i això, la Gran

²² La rica trajectòria biogràfica de Jordi Carbonell en els anys explicats aquí interessien sobretot pel paper que hi va tenir a l'Institut d'Estudis Catalans, a la Gran Enciclopèdia Catalana i també a l'Assemblea de Catalunya. Vegeu Jordi CARBONELL (2010), *Entre l'amor i la lluita: Memòries*, Barcelona, Proa.

Enciclopèdia, que començà a ser una realitat el 1969, amb l'edició del primer fascicle, era un pas extraordinari que feia emergir tota una cultura que continuava proscrita o distorsionada en els àmbits culturals i educatius oficials.

El Congrés de 1964, la Gran Enciclopèdia iniciada el 1963, la Caputxinada de 1966, la presència de professionals demòcrates en els col·legis professionals també a partir de 1966 i molts altres elements complementaris ens permeten explicar que en menys d'una dècada el panorama cultural català havia canviat profundament i que les iniciatives sorgides al marge de la cultura oficial agafaven cos, presència pública i en ocasions s'enfrontaven obertament al poder franquista. A la segona meitat dels seixanta aquesta dinàmica va prendre encara més consistència i la cultura catalana antifranquista va protagonitzar episodis prou importants, com la commemoració el 1968 de l'Any Fabra, en record i homenatge a Pompeu Fabra, que havia mort a l'exili de Prada feia vint anys, la institució del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1969), amb la polèmica pel cas Pla, el Festival de Poesia de 1970 o l'inici de la Universitat Catalana d'Estiu el 1969, que en les seves primeres edicions va permetre concentrar en espai i temps al gruix de la intel·lectualitat i els científics catalanistes, gaudint d'una llibertat inimaginable al Principat.²³ La força dels sectors que s'atrevien a tirar endavant aquestes iniciatives combinada amb la incapacitat del franquisme per trobar alguna alternativa per integrar-les va generar una extrema politització de les propostes culturals, que en algun cas van assolir una enorme extensió popular, amb fenòmens també nous com la Nova Cançó, que combinava la cultura de masses i el contingut contestatari. Encara que en proporcions lògicament més reduïdes, també era un amplificador social l'anomenat teatre independent, amb una enorme extensió per tot el territori. Tot aquest conjunt d'iniciatives i el seu jove lideratge van ser claus per entendre el grau d'imbricació de l'oposició política al franquisme, que fou capaç de generar una proposta unitària que anava més enllà dels partits, amb la fundació de l'Assemblea de Catalunya el 1971. Certament, els partits havien aconseguit una unitat que incloïa els comunistes amb la Taula Rodona de 1966, però cal recordar que l'Assemblea no era un organisme unitari dels partits, sinó que incloïa altres grups, plataformes territorials i persones independents, que en el moment inicial van tenir força protagonisme i que si tenien alguna rellevància en la societat catalana era pel seu paper actiu en la mobilització cultural, de manera que el treball conjunt fet per molts intel·lectuals d'orientació ideològica diferent se'n treia rendiment després en clau explícitament política.

No tenim espai ara per descriure aquest procés, però sembla evident que el procés que hem explicat en aquestes pàgines no només va servir per modernitzar la cultura catalana i situar-la en els paràmetres dels debats internacionals, que ja és prou im-

²³ És molt interessant analitzar el professorat i els temes tractats a Prada aquells anys. Vegeu «1968-1993 25 anys d'Universitat Catalana d'Estiu a Prada» (1993), *Revista Terra Nostra*, núm. 85-86.

portant tenint en compte el context institucional advers, sinó que també va ser útil per fer possible la dinàmica unitària de l'Assemblea, que cal recordar que va sorgir després de la tancada d'intel·lectuals a Montserrat el desembre de 1970 i arran de la creació de l'Assemblea Permanent d'Intel·lectuals Catalans. A partir d'aleshores i fins a 1975, la cultura catalana —connotada clarament com a antifranquista— va eixamplar la seva base, tot i les creixents dificultats causades per les multes governatives, les suspensions d'actes culturals i les accions de l'extrema dreta contra editorials i llibreries. Tot aquest pòsit d'idees i de vertebració social acabaria tenint la seva màxima expressió en l'etapa de la transició. Es tracta del Congrés de Cultura Catalana celebrat entre 1975 i 1977, ara sí, com una activitat legal. Aquell Congrés²⁴ va definir una determinada concepció de cultura, de catalanitat i de poble i va determinar uns eixos d'actuació, que esquemàticament eren: vinculació entre tradició, anàlisi de la realitat i projecte de futur; validesa pel conjunt dels Països Catalans; pluralitat d'enfocaments i necessitat de fer possible la participació popular en les definicions i praxi cultural. Aquests eixos mostraven un tipus de preocupacions molt vigents en l'època i resumien d'alguna manera la forma en què s'havia anat construint la cultura catalana als anys seixanta. Tot plegat suposava un gruix cultural que podia ser fonamental per a una societat i unes institucions democràtiques que començaven a semblar possibles. La pregunta, però, és si aquell llegat va ser suficientment tingut en compte i de quina manera els principals actors del procés que hem descrit van trobar el seu lloc en la nova etapa. O, dit d'una altra manera, si el Congrés de Cultura Catalana i el que significava va ser la fi d'una etapa o la projecció cap al futur.

²⁴ És interessant llegir els textos elaborats en aquell moment, tant els tres volums de resolucions com el volum que inclou «manifest i documents». Vegeu *Congrés de Cultura Catalana* (1978), Barcelona, Curial, 4 vol.

PONÈNCIA

La producció cultural i la difusió de les idees, de la dictadura a la democràcia a les Illes Balears

Sebastià Serra Busquets

Professor d'Història Contemporània de la Universitat de les Illes Balears

Des dels anys seixanta ens trobem amb un conjunt d'iniciatives en el terreny de la investigació, de l'estudi i de la difusió de la cultura en general, amb un compromís creixent per part de professionals i intel·lectuals, amb la idea d'avançar cap a una democràcia; i a determinats col·lectius també es plantejava la idea de l'autonomia, la justícia social i la defensa del territori. El camí cap a una cultura crítica avança lentament; en un primer moment per part d'individus i de grups minoritaris, però a partir de finals de la dictadura i fins i tot un anys abans, es produirà una acceleració, això sí, controlada.

De totes maneres, alguns col·lectius de professionals i intel·lectuals durant la dictadura havien reprès l'ús de la llengua catalana en públic, això sí, sense posar en qüestió la dictadura.

La premsa clandestina d'ençà que es publica bàsicament a Mallorca, a partir dels anys seixanta, ofereix plantejaments a favor de la ruptura democràtica, de denúncia de manca de llibertats i de repressions polítiques i socials i es va obrir a anàlisis sobre aspectes culturals i d'identitat. Les col·leccions, sobretot *Nostra Paraula*, del Partit Comunista d'Espanya, i Democràcia Proletària, de la OIC, ens donen prou elements d'anàlisi des d'aquesta perspectiva.

Aquests aspectes a què fem referència no es desenvolupen de manera lineal ni tampoc s'espargeixen per tot el territori. En aquest sentit, llarg és el camí i moltes les contradiccions que trobarem. La por davant la dictadura va ésser un tema essencial.

La duresa de la dictadura és un fet a tots els àmbits de la societat, si bé hem de matisar que els grans impactes del turisme a la nostra societat, i de la liberalització econòmica en definitiva, fa que s'observin canvis de costums, d'hàbits en el consum en general i en el cultural de manera específica. Però aquests són aspectes que es donen lentament, i moltes vegades al marge de la reivindicació democràtica. La repressió és vigent a tota l'etapa de la dictadura i s'endureix als darrers anys. Els seus efectes es donen en el món de la cultura però també en el món del treball i l'activitat política.

Els col·lectius de professionals tingueren una gran importància tant a l'hora de promoure els moviments associatius de diverses característiques com en la producció cultural i organització d'activitats culturals. Cal ressaltar la importància de persones que s'havien format a la Universitat de Barcelona i que promouran la utilització de la llengua catalana a tots els àmbits. Tindran incidència en col·legis professionals, alguns dels quals tenen estructures organitzatives de Catalunya i Balears. Hem de destacar, cada vegada més, ja començats els anys setanta la difusió de plantejaments democràtics i en l'organització d'activitats col·lectives de professionals del Col·legi d'Arquitectes, que plantegen la realitat urbanística en tots els seus aspectes, del Col·legi de Doctors i Llicenciats, del Col·legi d'Advocats o del Col·legi de Metges. D'aquests col·lectius apareixen algunes publicacions significatives, articles i a vegades reportatges a la premsa escrita. Les temàtiques referides als drets humans, la problemàtica educativa i les problemàtiques sanitàries tenen ressò públic.

El camí cap a la reconstrucció del pensament democràtic tindrà a la premsa un protagonisme en principi limitat però important.

Al decenni de 1960 tingué lloc la incorporació de nous periodistes a les redaccions dels diaris, sobretot d'*Última Hora* i de *Diario de Mallorca*, que ajudaren al fet que aquestes publicacions intensifiquessin la seva tendència liberal i la posició a favor de la democràcia. Al començament de la dècada de 1970, des dels diaris *Última Hora* i *Diario de Mallorca* i de la revista *Lluc*, es creà un procés de reconstrucció del pensament democràtic. D'aquesta manera, es preparà el procés de democratització que es dugué a terme després de la mort del general Francisco Franco. Aprofitant les possibilitats que oferia la lleugera obertura informativa del règim, sobretot arran de la promulgació de la llei de premsa de 1966, es començà a reflectir —a través de les seccions d'espectacles, de cultura o de local i també de reportatges— una visió crítica de la societat mallorquina enfront de la realitat oficial del règim. Redactors i col·laboradors habituals de la premsa diària, com Antoni Serra, Jacint Planas Sanmartí, Josep Tous Barberan, Antoni Maria Thomàs, Antoni Alemany, Joaquim Morales de Rada (Xim Rada), Josep Melià, Andreu Ferret, Llorenç Capellà, Carlos Meneses, Sebastià Verd i Marc Verger, hi jugaren un paper important. Posteriorment s'afegiren a aquesta nòmina periodistes nous, com Joan Bosco Marquès, Andreu Manresa, Pere Bosch, Joan Martorell, Santiago Miró i Joana

Maria Roque. Aquest relleu generacional de finals dels anys seixanta i principis dels setanta possibilità una transformació de l'activitat periodística illenca.²⁵

Des de 1972 s'observa l'impuls d'un periodisme d'opinió que té molta d'importància durant tota la dècada. Les controvèrsies entre *Diario de Mallorca* i *Baleares*, diari del Movimiento, en ocasions arribaren al jutjat, com en el cas dels articles referents al Procés 1001, que el diari *Baleares* vinculava amb l'autoria moral de la mort de Carrero Blanco. Les divergències ideològiques entre distints mitjans de comunicació eren importants, però també es detecta una forta competència informativa.

Els canvis empresarials i de criteris a l'hora d'informar i de donar cabuda a les pàgines d'opinió és un fet ben rellevant a cada diari. És significatiu que la difusió de cada diari evolucionés ràpidament. A Menorca, el *Menorca* apuntalava el diari, la seva hegemonia i amb l'arribada de la democràcia s'obria el pluralisme polític, cultural i social. El *Diario de Ibiza* seguia unes pautes de premsa tradicional i hegemònica. A Mallorca, el *Diario de Mallorca*, després d'importants canvis empresarials, seria el de major difusió als inicis de la transició i seria substituït per *Última Hora* els anys vuitanta, després del canvi empresarial dels anys setanta i amb Pere Serra Bauçà al davant. La premsa es feia en castellà i amb alguns articles i cartes al director en català. Les seccions a la premsa diària en llengua catalana eren escasses.

En aquest context, la premsa diària esdevé, en certa manera, plataforma de debat social i polític. S'estimulava el debat i la lluita democràtica. Hem de remarcar, als inicis de la transició democràtica, l'existència de pàgines o seccions a càrrec de col·lectius que plantejaven la reforma democràtica, és el cas del col·lectiu «Tramuntana» en el *Diario de Mallorca*, i de la «Columna de foc» a *Última Hora*, on es plantejava una campanya en favor de la cooficialitat del català.

La revista *Lluc* de la Congregació dels Missioners dels Sagrats Cors, en col·laboració amb l'Obra Cultural Balear, a partir de començaments dels anys setanta, va incorporar gradualment temes d'actualitat i esdevindrà una important publicació cultural on hi participen un gruix de periodistes i professionals i n'eren redactors en cap Josep Maria Llompart i Pere Llabrés Martorell. La publicació té diverses etapes, però pel que fa a continguts amb forta incidència en la transició democràtica cal fer referència als anys entre 1974 i 1976. La revista va fer una brandada defensa de la llengua pròpia i de la reivindicació autonòmica.

Una revista tradicional que va fer un tomb significatiu el 1975, quan n'era director Pere Bosch Fillol, va ésser la revista *Cort*, amb temàtiques i col·laboradors de certa diversitat ideològica, però que en el seu conjunt plantejaven el camí de la reforma democràtica com a l'autonomia i els drets humans i socials.

²⁵ Arnau COMPANYY (2004), «La premsa d'opinió a Mallorca. Des dels inicis a la transició democràtica», *Lluc*, Palma, núm. 837, p. 29.

La recepció de publicacions com *Serra d'Or*, *El Ciervo*, *La Vanguardia* i els seus corresponents corresponsals, crearen grups d'opinió. L'aparició amb prou suport del diari *Avui* i de *El País* a 1976 és un fet remarcable a l'hora de formar grups d'opinió.

Un col·lectiu molt important a l'hora de la producció cultural i de l'organització d'activitats és el del món de l'ensenyament. Des de finals dels anys seixanta els col·lectius de mestres s'anaven organitzant en diverses perspectives: proposaren reformes educatives en molts d'àmbits; propugnaren la democratització dels col·legis professionals i sindicalisme democràtic; organitzaren escoles d'estiu, participaren en les activitats de Rosa Sensat a Catalunya, i s'implicaren en organitzacions socials i culturals. L'educació és un gran tema de debat des de dins el sistema polític i des de fora. El col·lectiu dels ensenyants va protagonitzar nombroses reivindicacions a l'època de la dictadura.

Un aspecte diguem-ne estructural en el món de la producció cultural i en el de la difusió de les idees és la diferenciació existent entre les persones que reivindicaven l'ús de la llengua catalana i la utilitzaven i les que seguien amb l'ús hegemònic de la llengua castellana en els àmbits professionals i en les publicacions. Des de la perspectiva democràtica, es donaran els dos col·lectius, essent majoritari l'ús de la llengua castellana però avançant considerablement a tots els àmbits l'ús de la llengua catalana, que es veia afavorit per l'ús habitual dels sectors populars de llengua pròpia. És clar que l'impacte de la immigració i la falta de programes d'integració van fer que es comencés a detectar els anys setanta un canvi sociolingüístic que ha estat i és objecte de debat en el si de la societat.

En els anys seixanta es donen prou paradoxes. El desembre de 1960 se celebra el 25è aniversari d'una publicació important de la Part Forana de Mallorca, tant per a la informació com per a la persistència en la defensa de la llengua i cultura pròpies, el setmanari *Felanitx*. El gener de 1963 apareix el *Majorca Daily Bulletin*, fet transcendent des de la perspectiva de la història del turisme. El dia 1 de gener de 1969 aquesta publicació periòdica capdavantera dedicà un número extraordinari a Joan Miró, home compromès amb idees democràtiques i amb el país. Durant tota la dictadura el diari hegemònic era el *Baleares*, del Movimiento, però a finals dels anys seixanta ja es detecta l'augment de la difusió del *Diario de Mallorca*, *Última Hora*, *Menorca* i *Diario de Ibiza*. El 1963 es reivindicava la Universitat de les Illes Balears, que havia estat clausurada el 1836. Existiren a partir de finals dels anys seixanta alguns estudis universitaris organitzats amb les universitats de Barcelona, i el 1978 s'aprovà el decret de creació de la Universitat de les Illes Balears. A Eivissa i Formentera va agafant força el moviment hippy, que en algunes ocasions serà reprimat per les autoritats però en moltes d'altres els residents estrangers en general col·laboren amb iniciatives públiques turisticoculturals i en determinades ocasions tenen iniciatives pròpies. El 1964, a Maó, s'organitza una associació d'Amics de les Nacions Unides. El 1964 es reivindiquen les festes de Carnaval. Els anys seixanta es fan a Palma festivals de la Nova Cançó amb la censura prèvia i les actuacions de Raimon, Guillem d'Efak, Maria del Mar Bonet,

Lluís Llach, Guillermina Motta, Pi de la Serra, Joan Ramon Bonet... Les activitats de Joventuts Musicals a Mallorca i Menorca proliferen: el 1963 celebren el 13è congrés a Palma i organitzen recitals com el de Raimon, el 1965. El Cercle Artístic de Ciutadella organitza els Jocs Florals de 1966 i a l'Ateneu de Maó es fan cicles de conferències. Les problemàtiques laborals del sector turístic no tenen ressò en els mitjans de comunicació fins ben començats els anys setanta i, més enllà de la clandestinitat, les activitats de difusió de plantejaments socials reivindicatius no es donen fins els anys setanta. La revista *Cort* serà segrestada l'agost de 1975 per un article de Josep Melià. El llibre de Gregori Mir, *El mallorquinisme polític*, s'edita el 1975 a París, amb el pseudònim Anselm Lull.

L'impacte en el conjunt de la societat a través dels mitjans de comunicació de masses de tot el que implicava la transformació econòmica i el món del turisme es dona de manera gradual però amb un gran procés d'acceleració. Visites d'artistes i famosos, rodatges de pel·lícules, festivals de cançó, concerts, promoció de grups musicals, el món de les discoteques emblemàtiques dels anys seixanta i setanta, programes de ràdio musicals o les noves pel·lícules, encara que classificades segons el seu grau de «perillositat» per l'autoritat civil i religiosa, tenien un gran ressò i una importància creixent en les mentalitats i costums. Simultàniament hem de ressaltar la importància en el terreny de la producció cultural i la difusió de les idees de tot aquest bagatge. De fet, l'oci sofreix unes transformacions radicals des de finals dels anys seixanta sobretot a les poblacions costaneres i en els nuclis urbans.

En aquest context s'han de ressaltar tot un conjunt de grups musicals que, amb creacions pròpies o a través de la difusió de nous estils i tendències, fan que el que anomenem «música lleugera» es vagi internacionalitzant. Els impactes que s'aniran donant entre sectors de població jove són importants.

Un tema prou singular des de la perspectiva musical amb àmplies repercussions socials és la creació de grups de les Illes Balears com «Els Valldemossa», que amb un estil propi i utilitzant diverses llengües amb algunes arrels populars ofereixen un ventall d'estils amb gran incidència entre la població autòctona, però també en el món del turisme. Des d'aquesta perspectiva havien sorgit, ja abans dels inicis dels anys seixanta, un conjunt de creadors que popularitzaran a través de lletres i músiques Mallorca com a destí turístic, però amb implicacions culturals àmplies. Un precedent seria Pere Bonet de Sant Pere, que des dels anys quaranta fins els anys vuitanta ofereix els seus recitals, patint problemes amb la censura.

És evident també la gran importància i el ressò de la producció ideològica i cultural dels Cursets de Cristiandat, amb la gran incidència de Càritas, que fa la primera assemblea diocesana el maig de 1960, de les Germandats Obreres d'Acció Catòlica, tot homenatjant el sociòleg i sacerdot de gran transcendència des dels anys trenta Bartomeu Quetgles Gayà, l'*Schola Lul·listica Majoricensis*, la Societat Arqueològica Lul·liana i l'ampli moviment associatiu catòlic des d'Acció Catòlica fins a les congregacions reli-

gioses. Les activitats de la Congregació Mariana a Palma significaren un revulsiu per a determinats temes de debat públic.

A l'hora d'analitzar els informes que des dels estaments oficials, des del poder polític, es fan de la situació econòmica, social i cultural, observem per una banda, el reflex d'un pensament desenvolupista en termes econòmics com a objectiu fonamental que en determinades ocasions ens planteja determinats dèficits socials, sobretot en el terreny de l'educació i de l'habitatge, i també contradiccions entre un pensament diguem-ne tradicional del règim polític respecte als costums i l'oci de la societat i els grans canvis socials i culturals que es van donant. Les ponències de les jerarquies religioses en els informes dels organismes públics relacionats amb l'OSE, el Sindicat Vertical, i amb el Govern Civil, posen de relleu les contradiccions esmentades. Un fet destacable és, ja als anys seixanta, la participació com a tècnics en molts d'aquests informes de persones que tindran gran importància fins a finals del segle xx en àmbits diversos de l'administració. Cal destacar en el sector de la formació professional i de l'energia Felicià Fuster.

Des dels cercles de poder es van organitzant tot un conjunt d'iniciatives culturals que en determinades ocasions aconseguiren ressò en el conjunt de la societat. En aquest sentit, la importància del diari *Baleares*, de Radio Juventud i de les publicacions de la Organización Juvenil Española i de la Sección Femenina fan una tasca de difusió important amb persistència però amb seguiment desigual.

Cal destacar determinats grups de professionals que en moltes d'ocasions aconseguiren ésser funcionaris públics i que posaren en marxa algunes de les reformes culturals que, si bé es donaren lentament, han tingut importància. A tall d'exemple, els projectes de museus públics que encara avui dia no s'han culminat. Els projectes i realitzacions de l'arquitecte Gabriel Alomar Esteve, que va ésser director general de Patrimoni del govern espanyol, tingueren un pes específic, i l'historiador i funcionari Guillem Rosselló Bordoy va tirar endavant un projecte museístic i teoritzà, significativament, a la revista *Cort* sobre la manca d'assistència dels ciutadans als museus als anys setanta.

La recerca en matèria històrica en certa manera és nombrosa, sobretot referida a la prehistòria i a l'edat mitjana. Són escassos els estudis de la història contemporània. Cal destacar els estudis de patrimoni històric, que eren publicats sobretot al *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* i a la *Revista de Menorca*. L'aparició de la revista *Randa* el 1975 a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, dirigida per Josep Massot i Muntaner, va significar un revulsiu. Els temes de la història de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera tenien una difusió minoritària en el conjunt de la societat, important a determinats nivells locals, amb la pressió ideològica d'enfortir el concepte de nació-estat i amb poca anàlisi de problemàtiques socials, culturals i econòmiques. S'ha de remarcar l'existència de nombrosos col·lectius d'investigadors.

El món de l'educació va donar lloc a importants estudis, debats i amb el temps a realitzacions de projectes. En aquest sentit el pla de construcció de centres educatius públics des de finals dels anys seixanta és important, més en l'ensenyament primari

i secundari que en la formació professional. El debat de totes aquestes qüestions no va ésser gaire potent però sí que va existir, i encara avui dia podem debatre un conjunt de projectes i idees culturals de l'època.

Dins el marc de les recerques promogudes en el si del Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani de la Universitat de les Illes Balears des de 1986, s'han tractat un conjunt de temàtiques entorn a la conjuntura dels vint anys objecte d'aquest congrés: *1960-1980. Transicions i canvis*. Encara que pugui semblar un tòpic, podríem definir l'etapa com de grans transformacions, ja posterior en tots els sentits a la qual Santiago Rusiñol havia anomenat «l'illa de la calma», encara que lentament es va donant una mobilització social i cultural important.²⁶

Una qüestió prèvia. Fem referència al conjunt de les Illes Balears però cal tenir ben present la realitat específica de cada una de les illes. Els processos socials, econòmics, culturals i polítics, amb molta de freqüència, estan diferenciats a Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera. Els mecanismes de dobles centralitzacions eren ben coneguts. A més del centralisme de l'Estat, existeixen moltes mostres del centralisme de la Diputació Provincial amb seu a Palma. Les reivindicacions des de Menorca i Eivissa s'havien donat històricament enfront d'un centralisme mallorquí. També cal esmentar les reivindicacions dels formenterers enfront del centralisme exercit per les autoritats des d'Eivissa i des de Mallorca. És significatiu que en el moment en què comença la transició democràtica es dissol la Diputació Provincial i es constitueixen els Consells insulars i el Consell General Interinsular.

Una recerca concreta, la de Josep Maria Buades Juan, amb el títol *Intel·lectuals i producció cultural a Mallorca durant el franquisme (1939-1975)*,²⁷ posa sobre la taula una sèrie d'interrogants que ens condueixen a la necessitat de noves recerques i ens aporta molts d'elements per a la reflexió sobre el paper dels intel·lectuals durant la dictadura i sobre la creativitat quan manca la llibertat d'expressió, però també sobre la cultura oficial com a mitjà d'adoctrinament. A les conclusions, amb el títol «El final d'una època», l'autor assenyalava:

Emperò, la societat mallorquina del setanta-cinc tenia poques coses en comú amb la societat del trenta-sis. En els últims vint anys del franquisme, hom havia viscut una autèntica transició econòmica, social, cultural, i havia donat algunes mostres palpables de desig de canvi polític. Des de finals dels anys cinquanta, l'economia de l'Estat espanyol s'havia obert a l'exterior, i les Illes Balears foren segurament la província espanyola en què més es va notar aquesta obertura exterior. El creixement econòmic derivat del turisme transformà per complet les bases de l'economia mallorquina. La manca de mà d'obra

²⁶ Vegeu *L'Avenç*. Dossier núm. 267 (2002).

²⁷ Josep Maria BUADES (2001), *Intel·lectuals i producció cultural a Mallorca durant el franquisme: 1939-1975*, Palma, Cort. Buades va obtenir el títol de doctor l'any 2000 i va ésser publicada al 2001 suprimint els capítols epistemològics i metodològics, així com la cronologia.

implicà un canvi en el sentit dels fluxos migratoris, que fins els anys seixanta havien estat emigratoris i a partir d'aquesta data es convertiren en immigratoris. L'obertura a l'exterior també implicà la ràpida recepció de costums i modes estrangeres. Els joves illencs acceptaren en general de bon grat aquests nous models forans en detriment de les manifestacions culturals tradicionals de l'illa. També entre els intel·lectuals s'advertí el pes de la internacionalització. Bona part de les inquietuds culturals dels joves intel·lectuals mallorquins dels seixantes i setantes són perfectament homologables a la dels seus homònims estrangers. L'occidentalització de la cultura mallorquina i l'acceptació dels motlles nord-americans i europeus occidentals foren durant aquells anys un fet incontestat.

També en l'esfera política s'advertien símptomes de canvi. Els partits d'esquerra començaren a reorganitzar-se en la clandestinitat. Un nou sindicalisme de classe, allunyat de les estructures dels sindicats verticals, començava a donar mostres d'activitat i capacitat de mobilització. I fets com l'elecció de Josep Melià com a procurador a Corts, en perjudici del candidat oficialista, deixaven ben paleses les ànsies de democratització d'un ampli sector de la societat mallorquina.

En el moment de la mort del dictador quedava meridianament clar que la societat illenca tenia poc a veure amb els projectes totalitaris dels anys quaranta. La societat civil havia evolucionat, i molt sovint ho féu a despit de les propostes ideològiques que venien del règim. El franquisme, davant d'aquestes circumstàncies, i a pesar dels esforços dels sectors d'extrema dreta, era una cosa del passat. Els anys de tancament de fronteres, de persecució política i de genocidi cultural havien deixat ferides profundes en el poble. Ara, amb la mort del dictador, s'obria un període d'incerteses, però també d'il·lusions. El país no era el mateix i la política no podia quedar al marge d'aquests canvis.²⁸

Aquesta visió que ens dona es complementa amb una anàlisi publicada anteriorment respecte als intel·lectuals mallorquins que havien difós la ideologia franquista en una societat on la dictadura havia estat hegemònica des de 1936 a Mallorca, Eivissa i Formentera i des de 1939 a Menorca, després d'una important repressió.²⁹

Els punts d'inflexió a partir dels anys seixanta ens duen a considerar la importància de les transformacions econòmiques, sobretot a Mallorca i a Eivissa, amb la gran importància del turisme, dels serveis i la construcció, la transició d'emigració a immigració, l'ampliació de les infraestructures educatives ja a finals dels anys seixanta i setanta, els canvis en els mitjans de comunicació i publicacions en general, les noves tendències literàries i musicals, els moviments i canvis en el catolicisme sobretot a partir del Concili Vaticà II i els seus efectes en el conjunt de l'Església, la nova producció

²⁸ Josep Maria BUADES JUAN (2001), *Intel·lectuals i producció cultural a Mallorca...*, p. 535-536. Vegeu també Josep MASSOT I MUNTANER (1992), *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme: col·laboració, oposició, exili*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Pere ROSSELLÓ BOVER (2004), *La cultura a Mallorca: 1936-2003*, Palma, Documenta Balear.

²⁹ Josep Maria BUADES JUAN (1997). «El paper dels intel·lectuals mallorquins en la difusió de la ideologia franquista», a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 53, p. 353-368.

cultural, la renovació de determinades festes populars i les noves modalitats d'oci. Es dona un creixent compromís públic d'intel·lectuals, creadors i professionals.³⁰

El llarg camí cap a la democràcia i cap a la reivindicació cultural, i consegüentment cap a un marc de llibertats individuals i col·lectives, estarà subjecte a múltiples contradiccions, petits avenços i retrocessos. La por, la repressió, el camí de la censura a l'autocensura, la importància creixent de la defensa de la llengua catalana com a llengua pròpia, la defensa dels drets socials, del territori, del dret a l'associacionisme i a la llibertat d'expressió són un conjunt de qüestions essencials que es van reivindicant d'una manera discontinua però que, encara que a partir de minories, es van espargint a diversos sectors de la societat de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera, sobretot els anys setanta.

Els mecanismes de transmissió ens mostren una gran diversitat entre unes poblacions i unes altres, depenent la majoria d'ocasions de la presència d'intel·lectuals i professionals i d'algun nucli d'associacionisme cultural. Resten moltes barrades i pobles relativament al marge d'aquests impactes. Des de la perspectiva lingüística trobam nuclis on la presència de la llengua catalana és mínima i en canvi a altres indrets existeix un ús i difusió lingüística i cultural important.

Es poden ressaltar la importància els anys seixanta del Moviment Escolta i Guiatge de Mallorca, de l'Obra Cultural Balear, de Joventuts Musicals, de la Casa Catalana, d'alguns nuclis associatius de tipus local i de l'associacionisme social i polític des de la clandestinitat a la democràcia.

L'Obra Cultural Balear s'havia fundat l'any 1962 per iniciativa de Francesc de Borja Moll amb l'objectiu de fomentar la llengua i la cultura. En foren fundadors un conjunt de professionals, alguns dels quals alts funcionaris de l'administració, persones d'àmplia formació cultural, molts dels quals amb important producció literària i, en alguns casos, històrica i patrimonial. En foren fundadors Josep Capó Juan, Guillem Colom, Miquel Forteza, Miquel Fullana Llompart, Miquel Marquès i Bernat Vidal Tomàs, Pau Alcover, Bartomeu Barceló i Joan Pons i Marquès. Durant el decenni dels seixanta, l'OCB es dedicà principalment a l'organització de cursos de llengua i literatura catalanes, i de cursos per al professorat de català. Durant els anys setanta, conegué un període d'extensió a diversos pobles i d'important creixement del número d'associats, i diversificà la seva actuació. Es creà l'Obra Cultural Balear de Menorca i de Formentera. Les delegacions de pobles, els recitals, els cinefòrums, els seminaris, els debats, la campanya de normalització lingüística, l'assumpció de la responsabilitat de la revista *Lluc*, els cursos de cultura, els grups de joves, el secretariat d'educació, entre d'altres, foren les seves activitats, tot participant activament en la reivindicació de la democràcia i de l'autonomia.

El sector del catolicisme, des de la seva diversitat, ens dona una producció en el terreny de les idees prou interessant. Els moviments de solidaritat social i difusió

³⁰ Vegeu *Memòria viva*, Pujals, Payeras i Mestre.

d'anàlisi i d'idees socials avançades, els moviments especialitzats d'Acció Catòlica, els nuclis de joves treballadors i estudiants, els sectors de professionals... posen de relleu la importància d'aquest sector.³¹

Els efectes de la nova societat de consum i els impactes del turisme de masses a partir dels anys seixanta en el terreny de la producció cultural i de les difusió de les idees és un tema en què cal aprofundir. Les transformacions econòmiques i socials tenen un ritme força interessant i denoten en moltes ocasions fortes contradiccions en el món de la cultura i de la política. Les reflexions crítiques arriben ja molt avançats els anys setanta, i en moltes d'ocasions ja a l'etapa de la crisi econòmica de 1973. En el moment del *boom* turístic, sobretot a Mallorca i Eivissa, trobam una sensació de «perplexitat» entre una part dels sectors culturals, encara que petits grups, sobretot escriptors, narradors, ens fan anàlisis prou interessants.

Un aspecte central a considerar són el conjunt de publicacions i d'activitats culturals entorn a la reflexió damunt la identitat històrica i cultural. El 1967 s'havia publicat *Els mallorquins* de Josep Melià, després de tres anys per ésser autoritzada, que va tenir un important impacte i que cal relacionar amb les obres de Jaume Vicens Vives de 1954 i de Joan Fuster de 1962.³² Moltes de les publicacions de pobles i alguns dels diaris es feren prou ressò de la visió global respecte la història de Mallorca que plantejava l'autor, molt més enllà dels estudis filològics, sobretot de Francesc de Borja Moll³³ i de les publicacions de narrativa, de les obres de teatre i de la poesia.

Un dels aspectes a destacar en la pervivència de la llengua catalana a nivell popular és la producció teatral, en general de tipus costumista, però també amb altres tipus d'obres que es representaven a diversos companyies a les festes de pobles i barriades i també en els teatres a les ciutats. Cal ressaltar tot un conjunt de companyies teatrals emblemàtiques, com la Companyia Artis, i autors com Joan Mas, Pere Capellà, Antoni Mus i posteriorment Alexandre Ballester a Mallorca i les representacions a Menorca d'obres d'Àngel Ruiz i Pablo, quan al 1965 es va celebrar el centenari del seu naixement.

La difusió d'obres narratives i de poesia eren inferiors quantitativament, encara que la seva importància qualitativa fos important. En aquest sentit determinades obres de Josep Maria Llompart, Baltasar Porcel, Guillem Frontera, Gabriel Janer Manila, Llorenç Capellà, Antoni Serra, Maria Antònia Oliver, Antònia Vicens, Damià Huguet, Miquel López Crespí i Antoni Mus, entre d'altres, obrien noves perspectives que s'afegien a les que oferien altres autors de procedència de totes les terres de parla catalana i que veien editades algunes de les seves obres a Editorial Moll, que havia aconseguit, en molts

³¹ Vegeu Bartomeu BENNÀSSAR, Pere FULLANA i Jaume MATEU.

³² Josep MELIÀ (1967), *Els mallorquins*, Palma, Daedalus. Joan FUSTER (1964), *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62. Jaume VICENS VIVES (1962), *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Destino.

³³ Francesc de BORJA MOLL (1962), *Diccionari català-valencià-balear*. Palma, Moll, 10 v.

de casos, el vistiplau de la censura. Una part important d'aquests autors ens planteja elements de reflexió sobre la societat, el seu present i el futur.

La difusió de la majoria de les obres era minoritària, i amb poc impacte en el sistema educatiu i a la premsa periòdica, ràdio i televisió. De fet, un dels temes a destacar en aquesta etapa és el de la desinformació i la falta d'anàlisi crítica que posen de relleu alguns dels professionals de la cultura.³⁴

Els anys anteriors, avançada la dècada dels cinquanta, s'havien publicat algunes obres en llengua catalana, moltes d'elles amb les iniciatives editorials de Francesc de Borja Moll, que a la vegada havia continuat amb la tasca del *Diccionari Català-Valencià-Balear* iniciat amb Mn. Antoni Maria Alcover a una època d'importants iniciatives culturals, trencada per la guerra civil i la dictadura. Per a una anàlisi de gran part de la producció de la cultura catalana dels anys trenta fins al 1936 es pot consultar la reedició en facsímil del 2009 i amb un profund estudi introductor i la publicació *La Nostra Terra (1928-1936)*.

Durant les dècades dels anys cinquanta però sobretot dels seixanta i setanta hem de fer ressò de l'obra en llengua catalana de més difusió i de més incidència en la societat. Es tracta de la *Rondalles mallorquines*, denominació amb què es coneix popularment l'*Aplec de rondalles mallorquines d'en Jordi des Recó*, de Mn. Antoni Maria Alcover, que havien estat publicades des de 1896 fins a 1931 per l'autor (a partir de 1932 Francesc de Borja Moll en continuà la publicació redistribuint les rondalles amb vint-i-quatre volums incorporant-hi d'altres que no s'hi havien inclòs). Les rondalles de Mn. Alcover varen tenir una gran acceptació entre el públic mallorquí i, de fet, van ésser durant molts anys pràcticament la única via d'accés per a una majoria de la població a la llengua catalana que es va veure intensificada quan es donaven a través de Radio Popular a les nits.

Des de la perspectiva de la literatura popular hem de destacar les obres de Joan Castelló Guasch a Eivissa i Formentera, i a Menorca la recuperació de l'obra de Francesc Camps i Mercadal (Francesc d'Albranca).

Tot el conjunt d'iniciatives culturals que donaven lloc a una producció que cal valorar de molt important per a la supervivència de la llengua i cultura pròpia tenia moltes dificultats per a la seva difusió. Hem esmentat, fins ara, el que podem considerar de més àmplia difusió fins ben avançats els anys seixanta, encara que també de manera minoritària veurem augmentar la difusió de la cultura pròpia a finals dels seixanta a través d'alguns programes de Radio Popular, el circuit de Catalunya i Balears de Televisió Espanyola, d'algunes pàgines culturals dels diaris, de la premsa forana i local, d'algunes revistes específiques com *Lluc* (a partir de 1962 bilingüe i des de 1967 en català), *Cort* i la *Revista de Menorca* de l'Ateneu de Maó, i ja als inicis dels anys setanta amb

³⁴ Antoni SERRA BAUÇA (1971), *Gent del carrer*, Palma, Moll.

altres publicacions, entre les quals *Eivissa*, editada des de 1973 per l'Institut d'Estudis Eivissencs, i *El poble de Formentera*,³⁵ publicada per l'Obra Cultural Balear d'aquella illa.

Als anys setanta són importants els suplementes culturals de diaris, alguns dels quals en català, com és ara el d'*Última Hora* a partir de 1973, amb col·laboradors com Blai Bonet, Josep Maria Llompart, Isidor Marí i Aina Moll.

Una polèmica molt important que es va publicar al *Diario de Mallorca* el 1972 és la que era coneguda com de «Pep Gonella», que obria un ampli debat respecte a la llengua pròpia, la utilització de les variables dialectals i, en definitiva, respecte al seu ús. A la polèmica, que va tenir un impacte important, intervingueren el filòleg Francesc de Borja Moll i altres estudiosos i investigadors, però també opositors que majoritàriament signaven amb el pseudònim. La polèmica va ésser recollida a un llibre.³⁶

El desenvolupament econòmic dels anys seixanta i setanta va produir uns canvis econòmics prou importants, amb una transició, primer relativament moderada, i després accelerada, del sector de l'agricultura, ramaderia i pesca cap al dels serveis; bàsicament a la construcció, l'hostaleria i determinades indústries molt enfocades cap al consum, es dona un impacte tant econòmic com social pel que fa al número de treballadors i la seva problemàtica. Estava ja allunyada l'antiga reivindicació de port franc que s'havia donat a distintes etapes històriques i que sempre havia estat desatesa pel govern de l'Estat i ens trobàvem davant unes transformacions econòmiques amb gran ressò en el conjunt de la societat i que de fet començarien a tenir importància en el terreny de les idees.

Aquesta realitat, juntament amb la transició de l'emigració a la immigració, l'increment de població a les poblacions costaneres i als nuclis urbans, els ritmes de la urbanització..., dona lloc a impactes socials, econòmics, culturals i polítics transcendents.

L'anàlisi i els plantejaments de noves idees a partir d'aquestes realitats socioeconòmiques es dona lentament i en moltes d'ocasions amb manca d'anàlisi crítica a partir de noves estructures organitzatives com ASIMA (Asociación Sindical de Industriales de Mallorca) el 1964, i que organitzen una escola de formació empresarial: IBEDE (Instituto Balear de Dirección Empresarial) a començaments dels anys setanta on participaran una important diversitat de professors i ponents provinents de l'exterior la majoria i que plantegen les noves polítiques econòmiques i socials ja amb la perspectiva de la Comunitat Econòmica Europea. Publiquen *Economía Balear* des de 1969. A la Fundació Europea Dragan, des de 1968, també es desenvoluparan un conjunt d'iniciatives bàsicament dirigides al món empresarial, on els estudis i l'anàlisi de la realitat es consideren prioritàries. En aquestes instàncies econòmiques hi participen

³⁵ Arnau COMPANYY (coord.); Sebastià SERRA (coord.) (1994), *La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*, XII Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma, Institut d'Estudis Balearics.

³⁶ Pep GONELLA (1972), *Polèmica*, Palma, Moll.

nombrosos empresaris que tindran a partir dels anys seixanta grans responsabilitats en el món econòmic i en alguns casos en el món polític.

A algunes publicacions com és ara el *Butlletí de la Cambra de Comerç*, a l'època en què va estar dirigit pel geògraf Bartomeu Barceló Pons, trobam importants articles monogràfics que des d'una perspectiva històrica obrien noves perspectives d'anàlisi de l'economia i de la societat. En part recollint aquest esperit, amb una metodologia moderna, hem de destacar una publicació de començament dels anys setanta, de la Confederació de Caixes d'Estalvis, amb el títol *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares* i a partir de la meitat dels anys setanta la publicació de les evolucions econòmiques de Banca Catalana primer, i de la caixa de les Illes Balears, Sa Nostra, després. Volem destacar tres publicacions dels anys setanta de Llorenç Capellà, dues aparegudes a 1975 i una de 1977, on entrevista empresaris, polítics i treballadors amb responsabilitats importants. D'aquestes entrevistes se'n pot fer una important anàlisi de la realitat.

La producció cultural canvia el seu ritme tant qualitativament com quantitativament. Un fenomen que destaca és la nova narrativa, sobretot a Mallorca, on des dels anys seixanta nous novel·listes i autors teatrals plantegen noves realitats socials i econòmiques i no pocs interrogants. Molts dels quals utilitzen el català a les seves publicacions, sobretot a llibres, però també a algunes publicacions periòdiques locals i a algunes revistes. Encara que lentament, a alguns programes de ràdio i a través del circuit de Catalunya i Balears de Televisió Espanyola, arriben informacions culturals i notícies de publicacions noves i de l'evolució social i cultural.

L'anàlisi de les noves realitats socials i econòmiques s'havia encetat des d'anys abans, i molt concretament hem d'esmentar els treballs d'un grup de tècnics en el si dels consells econòmics sindicals i de les assemblees de turisme, dels anys seixanta i fins als setanta. En aquests documents oficials es troba una anàlisi prou exhaustiva sobre els canvis econòmics, sobre el problema de l'habitatge, sobre les mancances en el món de l'educació, sobre les noves realitats turístiques. És evident que aquests estudis tenien una difusió relativa i centrada en persones i institucions amb responsabilitats bàsicament polítiques o administratives. De tota manera, volem ressaltar una part important d'aquests estudis, atesa la seva importància a l'hora de conèixer la política concreta de la dictadura.

Els ritmes d'aparició de plantejaments culturals relativament crítics és lent i es dóna en el si del moviment associatiu i dels mitjans de comunicació, que publicaran tot un conjunt de seccions on s'observa una obertura informativa i en moltes ocasions reflexiva damunt les noves realitats socioeconòmiques. És evident que el pas de la censura prèvia a l'autocensura i les sancions i amenaces que es produïen des de les autoritats polítiques no afavorien la publicació de notícies i anàlisis polítiques, i que la por era determinant en tots els àmbits socials, però tot i així, i escorcollant en determinades publicacions, hi trobam notícies i reflexions importants.

Existeixen diferències a l'hora de les anàlisis econòmiques entre uns tipus d'estudis i uns altres, i en determinades ocasions, l'anàlisi crítica no es troba, i en tot cas, les referències a problemes socials, apareixen però no a les publicacions de més difusió. Tot i així, escorcollant paperassa a diversos arxius, anàlisi de problemàtiques diverses que es feien i fins i tot a publicacions locals diverses, anem trobant perspectives d'anàlisi de certes denúncies socials o si més no plantejaments per a la reflexió social i política.

Un punt d'inflexió al final de la dictadura va venir donat per l'empenta dels professionals sobretot en els col·legis d'arquitectes, doctors i llicenciats, advocats, del col·lectiu de cada vegada més ampli de periodistes que a la premsa escrita, la ràdio i la incipient televisió feien esforços informatius molt importants, i l'augment dels creadors en el món de la literatura i la pintura. Sorgien noves empreses culturals i ja n'hi havia algunes consolidades.

El Congrés de Cultura Catalana iniciat a meitat de la dècada dels setanta significarà la convocatòria d'un ampli col·lectiu de persones entorn el món de la cultura que participarà d'amplis debats i del foment de la creativitat. Les aportacions de professionals i de persones del món de la cultura al conjunt del congrés foren nombroses a distints àmbits i els actes realitzats a cada illa tingueren ressò ben especial. De distints debats del congrés sorgiren iniciatives força significatives com pugui ésser la convocatòria de la primera manifestació que resultà massiva en favor de l'autonomia, el 29 d'octubre de 1977, a Palma.

Al final de la dictadura, ja a Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera existia una producció cultural en llengua catalana relativament potent i amb uns àmbits de difusió concrets que, si bé no hegemònics, sí que tenien incidència a part important de la població. Durant la transició agafarà molta d'importància la temàtica política com a objecte d'informació i de debat. La producció ideològica s'accelera des de la perspectiva de la construcció democràtica però també, encara que amb una certa complexitat, pel que fa a estructurar l'autonomia. El debat cultural és dinàmic i ens trobam amb una etapa prou creativa, amb plantejaments rupturistes i amb la dicotomia entre la cultura expressada en llengua catalana i la expressada en llengua castellana. En el terreny de les problemàtiques socials, en el de l'economia i en el de la defensa del territori es plantegen moltes d'iniciatives a través de publicacions periòdiques especialitzades, a través de la premsa local, a través dels mitjans de comunicació de masses i amb una important producció de llibres.

El moviment associatiu, sindical, patronal, juvenil, ecologista i cultural es desenvolupa d'una manera desigual però quantitativament i qualitativament amb gran incidència.

BIBLIOGRAFIA

AGUILERA, Octavio (1988). *Revistas mallorquinas durante el franquismo (1945-1974)*. Madrid: Ediciones BG.

- ALEMANY MORELL, Guillem (1987). «Les associacions de veïnats a Palma». A: *Mallorca, ara*. Palma: Fundació Emili Darder, p. 103-111.
- ARNABAT, Ramon; MARÍN, Martí (2001). *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*. Valls: Cossetània Edicions.
- BARCELÓ PONS, Bartomeu (1964). *El segle XIX a Mallorca*. Ciutat de Mallorca: Obra Cultural Balear.
- (1968). «Evolución reciente de la población en las Islas Baleares y su composición: crecimiento absoluto, crecimiento natural y migraciones». *Mayurqa*, [Palma], núm. 168, p. 121-167.
- (1970). *Evolución reciente y estructura actual de la población de las Islas Baleares*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- BENNÀSSAR, Bartomeu (2001). *Procés al turisme. Turisme de masses, immigració, medi ambient i marginació a Mallorca (1960-2000)*. Palma: Leonard Muntaner.
- (2004). *Iglesia y sociedad en Mallorca: de la dictadura a la democracia (1974-1979)*. Palma: Leonard Muntaner.
- BUADES JUAN, Josep Maria (1997). «El paper dels intel·lectuals mallorquins en la difusió de la ideologia franquista». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, [Palma], núm. 53, p. 353-368.
- (2001). *Intel·lectuals i producció cultural a Mallorca durant el franquisme: 1939-1975*. Palma: Cort.
- (2002). «Cultura i societat del 1960 fins a la mort de Franco». *L'Avenç*, [Barcelona], núm. 267, p. 31-34.
- CALVO, Pere; GARCÍAS, A.; PÉREZ, Jesús (1990). «El moviment sindical a l'àmbit turístic». *Estudis Balearics*, [Palma], núm. 37-38, p. 159-170.
- CAPELLÀ, Llorenç (1975). *15 empresaris mallorquins (economia, societat, cultura)*. Palma: Moll.
- (1975). *Les ideologies polítiques*. Palma: Moll.
- (1977). *Mallorca, i el món obrer*. Palma: Moll.
- CERDÀ SUBIRACHS, Joan; RODRÍGUEZ BRANCHAT, Rosa (1999). *La repressió franquista del moviment hippy a Formentera (1968-1970)*. Eivissa: Res Publica.
- Ciutat compromís de tots: 15 anys d'associacions de veïns a Palma* (1992). Palma: Ajuntament de Palma i Gràfiques Planisi.
- COL·LECTIU FEMINISTA (1987). «Els diferents camins dels feminismes a Mallorca». A: *Mallorca, ara*. Palma: Fundació Emili Darder, p. 139-155.
- COMAS, Albert; HUGUET, Joan; SANTANA, Manel (2004). *Història de la UGT a les Illes Balears. Un segle de lluita sindical*. Palma: Documenta Balear.

- COMPANY, Arnau (1993). *Catàleg de 100 anys de premsa diària de les Balears*. Palma: Hora Nova.
- (2004). «La premsa d'opinió a Mallorca. Des dels inicis a la transició democràtica». *Lluc*, [Palma], núm. 837, p. 25-38.
- COMPANY, Arnau (coord.); SERRA, Sebastià (coord.) (1994). *La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*, XII Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- (2001). *El moviment associatiu a les Illes Balears*, XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- DURAN PASTOR, Miquel (coord.); SERRA BUSQUETS, Sebastià (coord.) (2008). *Les Illes Balears: un ésser viu. 25 anys d'autogovern (1983-2008)*. Palma: Institut d'Estudis Autonòmics.
- FERRER, Pere (2002). «Una illa sacsejada pel turisme de masses». *L'Avenç*, [Barcelona], núm. 267, p. 24-30.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1970). «El padre lector Júpitero Serra: en la conmemoración del 200 aniversario de la misión de San Diego de Alcalá, 16 de julio de 1769». *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, [Palma], núm. 810-811, p. 121-129.
- FULLANA PUIGSERVER, Pere (2011). *Una llarga història de servei: Càritas Diocesana de Mallorca (1961-2011)*. Palma: Càritas Mallorca.
- FUSTER, Joan (1964). *Nosaltres, els valencians*. Barcelona: Edicions 62.
- GABRIEL SIRVENT, Pere (1973). *El moviment obrer a Mallorca*. Barcelona: Curial-Lavínia.
- GARCIA MUNAR, Pere Josep (2008). *Dragonera pels dragons!: Història de la lluita ecologista per salvar Sa Dragonera (197-1995)*. Palma: Edicions del Moixet Demagog.
- GINARD FERON, David (1993). «Comisiones Obreras en las Islas Baleares (1968-1978)». A: RUIZ, David (dir.). *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Madrid: Siglo XXI, p. 429-450.
- GINARD FERON, David (1994). *L'esquerra mallorquina i el franquisme*. Palma: Documenta Balear.
- (1998). *L'oposició antifranquista i els comunistes mallorquins: 1939-1977*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GONELLA, Pep (1972). *Polèmica*. Palma: Moll.
- GRUP D'ESTUDIS DE SA NATURALESA DE SES PITIÛSES (1991). *La lluita per ses Salines*. Eivissa: Mediterrània.
- JANER MANILA, Gabriel (1975). *Implicació social i humana del teatre. Biografia apassionada de Cristina Valls*. Barcelona: Dopesa.

- (1979). «El teatre de Pere Capellà». *Lluc*, [Palma], núm. 688, p. 181-188.
- (1982). «El teatre regional com a metàfora». *Randa*, [Barcelona], núm. 13, p. 165-184.
- LLOMPART, Josep Maria (1964). *La literatura moderna a les Balears*. Palma: Moll.
- MANRESA, Joan (1987). *25 anys de nova cançó a Mallorca*. Palma: Ajuntament.
- MARIMON, Antoni (coord.); SERRA, Sebastià (coord.) (1998). *La Transició a les illes Balears*, Simposi 25 anys IEB. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- MARIMON RIUTORT, Antoni; RAMIS, Caterina (2002). «Transició i democràcia». *L'Avenç* [Barcelona], núm. 267, p. 36-44.
- MARIMON RIUTORT, Antoni (dir.); SERRA BUSQUETS, Sebastià (dir.) (2012). *Diccionari de partits polítics de les Illes Balears (1900-2008)*. Palma: Lleonard Muntaner Editor.
- MARÍN LLADÓ, Carles (1999). *Gabriel Fuster Mayans (Gafim): un periodista a la Mallorca franquista*. Palma: Lleonard Muntaner.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1978). *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1992). *Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme: col·laboració, oposició, exili*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1996). *El primer franquisme a Mallorca. Guerra civil, repressió, exili i repressa cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Biblioteca Serra d'Or.
- MATAS PASTOR, Joan Josep (2005). *De la sacristia al carrer: acció catòlica espanyola a Mallorca (1931-1959)*. Palma: Lleonard Muntaner.
- (2009). *Ràdio Popular de Mallorca, 1959-2009: d'emissora diocesana a Cope*. Palma: Lleonard Muntaner.
- MATEU, Jaume (2006). *Marginàlia. Jaume Santandreu i l'exclusió social a Mallorca (1967-2007)*. Palma: Lleonard Muntaner.
- MELLÀ, Josep (1967). *Els mallorquins*. Palma: Daedalus.
- (1967). *Cap a una interpretació de la història de Mallorca*. Barcelona: Mediterrània.
- (1977). *La nació dels mallorquins*. Barcelona: Selecta.
- MESTRE SUREDA, Bartomeu (1987). «Algunes reflexions sobre política cultural». A: *Mallorca, ara*. Palma: Fundació Emili Darder, p. 215-225.
- (1987). *Crònica de la nova cançó catalana*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- MIR, Gregori (1970). *Literatura i societat a la Mallorca de postguerra*. Palma: Moll.
- (1990). *El mallorquinisme polític, 1840-1936: del regionalisme al nacionalisme*. París: Edicions Catalanes de París. 2 v.
- MOLL (1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 v.

- NADAL, Antoni (1990). *El 1r de Maig a Mallorca, 1937-1989*. Palma: Ajuntament de Palma.
- PAYERAS FEMENÍAS, Miquel (1999). *Les utopies esvaïdes. Crònica política de la Transició democràtica a les Illes Balears, 1974-1978*. Palma: Cort.
- (dir.) (1995). *Memòria viva. Mallorca des de la mort de Franco fins avui, 1975-1995*. Palma: Promomallorca.
- PICORNELL BAUZÀ, Climent (1994). «Els impactes del turisme». A: BENÍTEZ MAIRATA, Josep; RIPOLL MARTÍNEZ, Antònia; SERRA BUSQUETS, Sebastià. *Turisme, societat i economia a les Balears*. Palma: Emili Darder, p. 11-35.
- PONS BOSCH, Jordi (ed.) (2003). *L'autogovern a Mallorca: de la Diputació Provincial al Consell de Mallorca*. Palma: Consell de Mallorca, Departament de Cultura.
- PUJALS, Margalida (2002). *Oci als anys seixanta. Música, cançó i sales de festa*. Palma: Cort.
- RAPOSO, José Manuel (dir.); SANTOJA, Luis (dir.) (1974). *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro. 5 v.
- RODRÍGUEZ BRANCHAT, Rosa (2003). *Avantguarda artística i societat a Eivissa: 1933-1985*. Eivissa: Res Publica.
- ROMERO, José Miguel (1997). *Crònica d'una illes. Eivissa i Formentera, 1968-1974*. Eivissa: Res Publica.
- (1999). *Cròniques d'unes illes. Eivissa i Formentera, 1975-1977*. Eivissa: Res Publica.
- ROSSELLO BOVER, Pere (2004). *La cultura a Mallorca: 1936-2003*. Palma: Documenta Balear.
- RUSIÑOL, Santiago (1922). *L'illa de la calma*. Barcelona: Antonio López.
- SANTANA, Manel; PUJALS, Margalida (2002). «La població. Dades de la seva evolució». *L'Avenç*, [Barcelona], núm. 267, p. 22-23.
- (2002). «Una societat que es mobilitza». *L'Avenç*, [Barcelona], núm. 267, p. 45-48.
- SERRA BAUÇÀ, Antoni (1971). *Gent del carrer*. Palma: Moll.
- SERRA, Sebastià *et al.* (1998). «La situació social i econòmica durant la Transició». A: MARIMON, Antoni (coord.); SERRA, Sebastià (coord.). *La Transició a les illes Balears*, Simposi 25 anys IEB. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 39-46.
- SERRA, Sebastià (2001). «Els canvis socials». A: ARNABAT, Ramón (ed.); MARÍN, Martí (ed.). *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*. Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut d'Estudis Baleàrics, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 593-519.
- SERRA BUSQUETS, Sebastià (2002). «Mallorca després de la calma». *L'Avenç*, [Barcelona], núm. 267, p. 19-21.

— (2003). *Projectes modernitzadors a Mallorca des de finals del segle XIX fins al final de la dictadura franquista*. Palma: El Far de les Crestes.

TRIAS MERCANT, Sebastià (1995). *Història del pensament a Mallorca*. Palma: Moll.

VICENS VIVES, Jaume (1962). *Notícia de Catalunya*. Barcelona: Destino.

Quan les idees van passar a ser accions i propostes: transicions i canvis a la universitat, l'Església i els nous barris a partir de la dècada dels seixanta³⁷

Jordi Mir Garcia
Universitat Pompeu Fabra

El fet d'haver historiat el franquisme i la Transició volent explicar el procés polític viscut ha portat a considerar massa factors que intervenen en el procés únicament de manera instrumental. És el cas, per exemple, del moviment universitari, l'obrer o dels sectors transformadors de l'Església. Quan les històries del franquisme i la Transició espanyola en parlen, ho fan, majoritàriament, valorant en quina mesura la seva tasca va tenir incidència en el pas d'un règim a un altre. Aquesta és la preocupació. La consideració rebuda dependrà del pes que els atorgui l'analista en qüestió en el procés

³⁷ Aquest text es presenta com a contribució del relator de l'àmbit *Ideologia, cultura i identitats. Moviments socials. Associacionisme i sociabilitat*, del VIII Congrés de la CCEPC: 1960-1980. *Transicions i canvis a les terres de parla catalana*. Aquesta relatoria incorpora estudis dels corrents, moviments o grups des de la perspectiva de la renovació davant el discurs «oficial», l'aportació de nous plantejaments, la capacitat de crear consciència col·lectiva i sensibilització social. En aquest volum es podran llegir les comunicacions presentades. Aquest text no vol ser-ne una descripció i valoració; el lector, a diferència de l'assistent al congrés, ja té a la seva disposició tots els textos. El relator, en aquest cas, busca oferir algunes contribucions que poden tenir interès per posar en relació, de manera més directa o indirecta, amb la feina per les persones participants en les seves comunicacions: Batalla (mobilització popular), Campmany (creació de consciència i mobilitzacions vertebradores), Ferran i Grau, Frigola, Puigserver (rellevància de la premsa), Larios (moviment universitari - SEU/SDEUB), Garcia (organitzacions sindicals), Martí (participació política de la joventut), Ripoll (migracions internes) i Sancho i Tomàs (franquisme, antifranquisme i Església).

de la fi del franquisme i l'arribada de la democràcia. Aquesta consideració no és una qüestió banal, no ha estat fàcil introduir-los al relat historiogràfic dominant, però amb això no és suficient. No es tracta només de plantejar discursos interpretatius alternatius als existents, encara que hi ha motius per continuar argumentant en aquesta direcció. Hem de reclamar allò que considerem rellevant per a l'estudi del desenvolupament de la mateixa societat. Es tracta de desemmascarar aquest tàcit cànnon del que és important estudiar i el que no. En disciplines tan àmplies com la història o la filosofia, si ens posem a veure què és allò que ha entrat dins del que mereix ser historiat de la segona meitat del nostre segle, amb què ens trobarem?

Em sembla que en aquest moment sabem bastant de la història per acceptar que la Transició, amb una lletra t majúscula, va ser, en paraules de Santiago Carrillo, un pacte entre sectors «moderats», «aperturistes», del règim i una part de l'oposició política. Com ell diu, d'una altra manera la cosa no hagués sortit perquè el poder continuava a les mans i l'oposició no va tenir ocasió de prendre'l. Bé, això no ho discutirem ara. Aquesta és la història per dalt i convé aprofundir-hi per tenir un millor coneixement. Però aquesta és una part, només una part a la qual em seria difícil en aquest moment atribuir un percentatge del total. El que és clar és que aquesta sola no explica el que s'ha viscut en els darrers cinquanta anys de la història. Ni tan sols s'explica a ella mateixa. La història per dalt no s'entén sense la història per baix. Per aquest camí s'ha introduït en els últims anys la pregunta per la influència de la mobilització en el pas del franquisme a la democràcia. Però siguem rigorosos: abans de poder calibrar el grau d'influència del moviment obrer, universitari o catòlic, haurem estudiar-lo. Història pròpia davant d'història subordinada.

Història pròpia davant d'història subordinada vol dir, d'entrada, que no s'estudia en funció d'un objectiu més gran d'entendre. És història per entendre la matèria per ella mateixa. Aquesta comunicació vol contribuir a l'anàlisi del moviment universitari i de sectors de l'Església transformadora que van ser elements constitutius del PCE. Els resultats obtinguts són útils per a la història pròpia i per a la història general, però no s'han obtingut a partir d'una història subordinada. La importància de la seva obra va molt més enllà de si Franco va morir al llit o no. Fins i tot va més enllà del pas del franquisme a la democràcia. En el seu interior i en el seu activisme es va generar una obra que mereix ser analitzada com la proposta d'una nova construcció social.

Joan Carles de Borbó i Borbó, Suárez González, Carrillo Solars, Fraga Iribarne, González Márquez, Martín Villa... tots ells són protagonistes d'un procés que va portar d'un lloc a un altre. Per a ells, tots els mèrits que calgui. Però la societat, abans d'aquest procés, ja havia començat a canviar i ho va continuar fent després. Qui només es fixi en el que va passar a *palau* no podrà entendre res que el porti més enllà d'aquesta esfera. El moviment universitari a Barcelona i les parròquies de Santa Coloma de Gramenet poden ser dues mostres de la rellevància del pensament i l'acció que des de mitjans

dels anys seixanta va començar a transformar la nostra societat i va fer pensar que quan arribés el final del franquisme una utopia concreta es podia materialitzar.

1. LA REFORMA DE LA UNIVERSITAT

El curs 1963-1964³⁸ és de gran rellevància en la construcció d'una alternativa a l'organització universitària franquista. Durant aquest curs a la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona té lloc la tercera edició de la revista oral *Siega*. Consistia en la preparació d'unes ponències per a la seva exposició i discussió entre els estudiants que després es passaven a paper i eren extensament distribuïdes. La primera edició va ser el 1962 i la segona, el 1963. La publicació que el març de 1964 va començar a córrer entre els estudiants recollia sis ponències. La primera, «Situación cultural y científica», començava recordant en què havia consistit el treball realitzat l'any anterior. El 1963 es va exposar que els problemes universitaris no eren més que una conseqüència dels problemes que afectaven la societat del país. El règim polític existent no reconeixia els mètodes habituals per assegurar la representativitat dels càrrecs, la seva renovació... Alhora, el mateix règim era generador d'una ideologia, un conjunt de normes que afectaven de manera negativa molts camps de la vida. Com a conseqüència directa d'aquesta ideologia es produïa la inexistència de la llibertat de pensament, el que suposava enormes dificultats per a la formació intel·lectual de cada un. Els universitaris insistien, també, en l'aguda divisió en classes de la societat espanyola.

La repercussió d'aquests problemes a la universitat es feia evident. Es tractava d'un centre, reservat a uns pocs, en què els mètodes de selecció del professorat no eren forçosament eficaços i això permetia als catedràtics que poguessin mantenir una línia ideològica determinada o ser incompetents. Els plans d'estudi no estaven ben elaborats, per dos motius principalment: perquè els catedràtics competents eren els menys i perquè aquells més interessats, els estudiants, no tenien ni veu, ni vot. Els estudiants, malgrat les crítiques que feien, podien acceptar que la seva competència científica potser no fos del tot suficient, però demanaven poder opinar i decidir. La ponència acabava amb els resultats als quals porta aquesta situació: baix nivell intel·lectual a la universitat, esterilitat de l'ensenyament impartit en les càtedres, desenvolupament de l'esperit de competència i individualisme en els estudiants i els catedràtics.

Les següents ponències aprofundien en l'àmbit universitari. La segona estava dedicada al futur dels estudiants d'economia. S'observaven les seves perspectives laborals

³⁸ Per a l'estudi del moviment universitari a Barcelona continua sent necessària la consulta de Josep M. COLOMER I CALSINA (1978), *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial. Per a una anàlisi més enllà dels esdeveniments, una lectura imprescindible és la de FRANCISCO FERNÁNDEZ BUEY (2006), «Memoria personal de la fundación del SDEUB (1965-1966)», *Hispania Nova*, núm. 6. Consultable en línia:

<<http://hispanianova.rediris.es/6/dossier/6d023.pdf>>

i la formació de la qual mancaven per poder millorar les seves perspectives. També s'atenia al Col·legi d'Economistes davant de la preocupació per aconseguir un mitjà d'associació eficient. En la tercera, «Características de un sindicato», es definia amb precisió i detall què hauria de ser alguna cosa digna d'aquest nom. En la quarta es presentava amb la mateixa precisió i el mateix detall perquè el SEU (Sindicato Español Universitario) no ho era. El SEU no era independent, perquè estava controlat pel govern. No era representatiu: no es preocupava per la resolució dels problemes dels estudiants. No era democràtic, perquè els òrgans de direcció no es triaven lliurement i perquè no es vinculaven als estudiants. El SEU tampoc podia ser un sindicat perquè no hi havia llibertat de sindicació: la llibertat per a l'elecció del grup que podia representar millor els interessos dels estudiants estava totalment coaccionada. Finalment, com a conseqüència de tot allò exposat amb anterioritat, no podia ser considerat un sindicat per la seva ineficàcia.

La cinquena ponència es va dedicar a «La ayuda al universitario» i continuava aprofundint sobre les funcions d'un sindicat. La ponència partia de la constatació de la gairebé insignificant presència a la universitat de l'any 1965 d'estudiants procedents de famílies obreres i camperoles, un 2%. A això s'afegia, també, el desequilibri existent entre el medi rural i la ciutat. Es destacava, com ja s'havia fet a la primera, la pèrdua de capacitats que això suposava. Dels estudiants sorgeix un discurs crític contra la universitat per una qüestió de classe i de capacitació. Són enormement durs amb aquells que tenen el privilegi de la formació universitària però no els acompanya la responsabilitat corresponent. Veuen en l'increment dels ajuts a l'estudiant un mitjà per contribuir a eliminar aquesta situació (matrícules gratuïtes, beques i pensions d'estudi, allotjament universitari, menjadors, assegurança escolar, préstecs de llibres i apunts, etc.). Un sindicat hauria d'ajudar els seus afiliats, entenem que en un doble sentit: a través d'organismes assistencials propis i pressionant el Ministeri d'Educació Nacional, diputacions, cambres d'indústria... per augmentar els seus pressupostos d'ajuda per als estudiants. Això estava molt lluny del que feia el SEU i ho il·lustraven amb el cas de les residències universitàries o col·legis majors. A Barcelona només n'hi havia dos del SEU, la resta eren privats, amb el que això suposava per al preu a pagar pels estudiants. El problema, però, no era només d'escassetat en l'àmbit públic, també de la reglamentació imposada en aquests centres. Responien a la ideologia de la qual participava el SEU i això afectava les sol·licituds per les beques que hi estaven relacionades.

La publicació acaba amb l'exposició de la sisena ponència, que serveix per desenvolupar les conclusions de les anteriors. En ella es fa explícita la reivindicació per la qual treballa el conjunt del moviment universitari en aquest moment:

La conclusión, pues, no puede ser otra que la siguiente: necesitando un sindicato para la defensa de nuestros intereses, la solución de nuestros problemas y la representación de los universitarios en la sociedad y careciendo de un órgano que pueda llamarse sindicato, tal como ha sido definido anteriormente, tenemos la necesidad de conseguirlo

por nuestra propia iniciativa, para lograr que nuestras dificultades sean expuestas y resueltas honradamente; y para conseguir una real participación en la vida del país.³⁹

Ni més ni menys. El seu objectiu és una proposta de gran ambició, formulada obertament des d'un dels principals centres de poder de la societat franquista. Els mateixos estudiants volen crear i fer funcionar unes estructures per a la representació dels universitaris davant dels poders públics, sense jerarquies imposades. Treballen per un sindicalisme democràtic, perquè la vida democràtica sigui a la universitat. No és una proposta sorgida del no-res. Els estudiants, que portaven uns anys aprofitant les estructures del SEU per poder desenvolupar els seus projectes, ara consideraven que era el moment per fer el pas definitiu. El SEU s'havia anat eixamplant progressivament; en determinats àmbits podia ser representatiu dels estudiants, però no en tots els nivells. Estem davant del creixement d'una generació, sense la por interior de la guerra, que se sap portadora de la raó.

1.2. Democràcia és autogestió, representativitat, informació, influència i revocació

El pas del temps no només afecta les persones, també les idees. El problema és quan no en som conscients. ¿Què entenien per democràcia aquests joves que havien nascut i crescut en dictadura? Amb data de 10 de març de 1965, un butlletí d'informació de la facultat de ciències tractava de les exigències de la democràcia. Tota concepció realment democràtica, afirmaven, partia del principi de la sobirania popular. Aplicant aquest principi, al sindicat obtenien que totes les decisions concernents al mateix havien de tenir com a fonament la voluntat dels estudiants expressada de forma majoritària. Les decisions serien preses per la majoria dels estudiants. Davant de la impossible participació de tots en totes les tasques s'aplicava la delegació de funcions i l'elecció per sufragi directe dels representants, revocables, amb autonomia i capacitat decisiva dins d'un àmbit. La participació, però, no es limitava a l'elecció de representants, consistia en la constant informació i en la influència a través d'aquests en tota actuació. La possibilitat de revocar els representants que no actuessin d'acord amb la voluntat de la majoria era considerada un tret fonamental de la democràcia.

Un element no recollit en aquest text però permanentment present, com els ja vistos, era el de l'autogestió. S'expressa bé en un text editat pel Departament d'Informació de Filosofia i Lletres, amb data 21 de novembre de 1966, que porta per títol *La verdadera democracia es la que nos sirve de fundamento, y tiene un nombre: autogestión*. L'autogestió es reconeixia com el primer pas a donar per aconseguir «l'autèntica reforma de la

³⁹ *Siega*, núm. 3 (març 1964?), p. 20. L'exemplar d'aquesta revista, com els altres documents consultats, es poden consultar a l'arxiu del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, concretament en el Fons DU (Documents Universitat).

universitat». S'argumentava que els problemes que afectaven estudiants i professors havien de ser resolts per organismes autònoms i democràtics. És per això que urgia el reconeixement del sindicat d'estudiants i de les associacions de professors. D'aquí en sortiria l'autogestió. L'objectiu era que tots els nivells universitaris participessin en els òrgans de gestió, hi estiguessin representats, poguessin participar en l'elecció de càrrecs de govern i participessin en el seu control. La universitat no podia estar regida per criteris aliens.

Convé insistir que l'objectiu no era la democràcia per ella mateixa. La democratització de la universitat, amb la participació d'aquells sectors fins ara exclosos, era iniciar el procés cap a la reforma de la institució. La vida democràtica a la universitat permetria la seva reforma. Segurament, el moment en què el moviment expressa de manera més clara i contundent la seva proposta per a una nova universitat és en el procés de constitució del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB).

1.3. Per una universitat democràtica

El 9 de març es constitueix el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona. Els estudiants fan oficial la ruptura amb el SEU i tot el que això implica. Durant aquest procés es van elaborar i aprovar els documents bàsics del sindicat: declaració de principis, estatuts i el manifest «Per una universitat democràtica».⁴⁰ Tots tres són de gran rellevància, però el que més difusió va tenir va ser el manifest, probablement perquè, més enllà de la qüestió sindical dels estudiants, recollia la voluntat d'aquells que també els donaven suport en el que finalment era el seu objectiu: la universitat democràtica. El manifest començava presentant que era secundat per estudiants, professors, graduats universitaris, professionals de la ciència, la tècnica, la literatura i les arts, juntament amb altra gent interessada per la universitat. El primer punt estava dedicat a «Les causes de l'endarreriment universitari espanyol» i es destacava la degradació de la vida cultural com a conseqüència de l'emigració científica, artística, literària i universitària causada per la Guerra Civil i per la supressió de les llibertats polítiques i civils. Encara més, en parlar d'endarreriment, es feia referència a les conseqüències de viure en una societat en què l'emigració econòmica era soferta per la població. Difícilment es podia dir més clar.

El segon apartat estava dedicat a «L'actual política universitària de l'administració». Es plantejava l'existència de dos possibles camins que la universitat espanyola tenia davant. El primer, el que s'estava seguint, el de l'aplicació del «desarrollismo» a la universitat, era presentat com la via tecnocràtica. En el manifest es parlava d'una

⁴⁰ El manifest «Por una universidad democrática» es pot consultar a diverses publicacions. Com a mínim reconeixement a la decisiva participació que va tenir a la seva gènesi, vegeu Manuel SACRISTÁN LUZÓN (1985), *Intervenciones políticas: Panfletos y materiales III*, Barcelona, Icaria, p. 50-61.

institució abocada al rendiment tècnic. Consideraven que les mesures que s'aplicaven a la universitat tendien a fer-ne una mera fàbrica d'especialistes que possibilitessin mecànicament el funcionament de l'economia i la «satisfacció de les necessitats tecni-coeducatives i administratives que aquella suscita». El segon camí s'exposa en el tercer apartat del manifest, es tracta de «la reforma democràtica de la universitat». És la proposta del moviment: s'ha de unir el progrés tècnic amb el progrés social. Per aconseguir-ho reclamaven una qüestió prèvia que ja hem vist: havia d'existir una mica del que no tenia aquest país, la representació ciutadana. Sense la intervenció dels afectats no seria possible. La reforma vindria després i havia d'incorporar diverses qüestions. Calia que l'educació deixés de ser un privilegi, per motius de justícia i per necessitat d'una societat moderna que reclamava l'alta capacitació de molta població. La universitat havia de valorar les matèries per la seva validesa per dominar intel·lectualment la realitat. També demanaven consciència del fet que la societat espanyola era un conjunt de diverses cultures nacionals.

La reforma universitària uniria el procés de democratització amb una formació oposada a l'especialització tecnocràtica que estava fomentant el govern franquista. Calia buscar una formació intel·lectual àmplia. S'afirmava que totes les iniciatives culturals, socials i polítiques del saber i de l'educació eren tan universitàries com els temaris d'examen. Partint de la situació del moment, afirmaven que el primer pas per aconseguir-ho era la supressió de la censura que afectava les activitats culturals dels estudiants. En aquestes hi podia estar l'origen:

En el curso de los últimos años los estudiantes españoles han conseguido crear numerosas formas de auténtica vida universitaria que hoy están en peligro, pero que deben considerarse como una prometedora base de partida para llegar a una Universidad satisfactoria desde el punto de vista de la formación de los universitarios.⁴¹

Una universitat lliure es concretaria en: el caràcter representatiu dels òrgans acadèmics, que haurien de ser elegits pel professorat i els estudiants; el lliure ensenyament, al marge del control polític exercit en els tribunals d'oposició a càtedres o les mesures disciplinàries; la llibertat d'investigació, que, encara que en part ja estava conquerida per la caducitat de la ideologia oficial, tampoc havia de patir les barreres de la concessió de fons i beques; la llibertat d'expressió, que completaria les d'ensenyament i investigació, i, finalment, la llibertat d'associació, com a garantia de l'exercici de les altres llibertats; si manca tot, quedaria sense consolidar.

El manifest finalitzava amb l'apartat on es recollien quatre mesures pràctiques a prendre per avançar cap a una universitat democràtica: crear i consolidar els organismes universitaris democràtics; constituir comissions de professors i estudiants per elaborar

⁴¹ Manuel SACRISTÁN LUZÓN (1985), *Intervenciones políticas...*, p. 57.

la reforma democràtica de la universitat; celebrar el Congrés Nacional d'Estudiants; i programar un Congrés Nacional Universitari amb representativitat de tots els estaments de la universitat.

2. ELS AFORES DE L'ESGLÉSIA

De les parròquies de Santa Coloma de Gramenet⁴² va sorgir un discurs crític i renovador de l'Església amb les seves actuacions corresponents i una proposta de comunitat ciutadana que es va concretar en el moviment veïnal del que van ser impulsors i protagonistes constants. Aquesta història no és única, s'assembla a la que podem trobar en altres llocs de Catalunya i de l'Estat espanyol. A mitjans dels anys seixanta, tres joves havien estat nomenats rectors de noves parròquies en els barris que estaven creixent amb l'arribada de la migració a la recerca de feina i una nova vida. Eren espais en construcció amb una adequació mínima per a la seva habitabilitat. Aquests sacerdots joves es van veure davant d'una parròquia amb poca experiència, però amb la sensibilitat necessària per saber que allò exigia algun tipus d'actuació. No van trigar a arribar diferents respostes. Les que veurem aquí tenen a veure amb la seva activitat sacramental i amb l'impuls de les publicacions a través de les quals van difondre les seves propostes.

A les parròquies no era estranya l'elaboració de notes o butlletins per a la comunicació amb la comunitat. Ells van anar més enllà. El gener de 1969 apareixia el primer número de la revista *Gramma*,⁴³ una publicació d'àmbit local en la qual les parròquies apareixien com a editores. Com en tantes ocasions, n'eren les impulsores i un fonament imprescindible. La voluntat era clara: contribuir a superar els enormes reptes que la població i els seus habitants tenien. Així ho exposaven a l'editorial:

Pensábamos —y era el pensar de muchos— que una población que ha crecido tanto, y tan rápidamente, que cuenta ahora con tantos habitantes, necesitaba un órgano de encuentro y de toma de conciencia de ella misma. *Gramma* nace con el deseo de prestar este servicio. Quiere ser un instrumento puesto en las manos de todos los que trabajan para mejorar Santa Coloma, y de todos los que viven en ella, beneficiándose de las

⁴² Per al seu estudi són fonamentals els textos elaborats per Jaume P. SAYRACH (2001), *En el Fondo: Parròquia de Sant Joan Baptista (1965-1979)*, Santa Coloma de Gramenet, Edicions Fòrum-Grama; Jaume P. SAYRACH (1977), «L'església de Sta. Coloma de Gramenet durant el franquisme (1965-1975)», *Àgora*, núm. 2, i Jaume P. SAYRACH (2007), *L'esperança d'una església pobre i evangèlica: Santa Coloma de Gramenet, 1965-1980*, Santa Coloma de Gramenet, Edicions Fòrum-Grama. Altres referències d'interès són GRUP D'HISTÒRIA JOSÉ BERRUEZO (2006), *Una ciutat dormitori sota el franquisme: Santa Coloma de Gramenet, 1939-1975*, Barcelona, Carena; Marcelo LÓPEZ RODENAS (1982), *Historia social de Santa Coloma Moderna, 1954-1979*, Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

⁴³ És molt recomanable la consulta de la monografia d'Eugenio MADUEÑO i Joan CATA (1988), *Gramma, El Maresme: Dues revistes heroiques*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

ventajas de una tan populosa concentración y padeciendo por los problemas que un crecimiento tal ha creado.⁴⁴

I podem pensar que ho van aconseguir, en la mesura que durant anys va ser un espai per a la informació, la formació, la reflexió, el debat, la deliberació i la proposta del que volia ser Santa Coloma. A les seves pàgines es van tractar especialment continguts relacionats amb les condicions de vida a la ciutat (immigració, treball, educació, urbanisme, salut, transport, situació de la dona, gestió política, religió, cinema...). Amb articles rigorosos i incisius, s'aixecà la veu contra els abusos soferts i es construí ciutadania i acció col·lectiva. És una publicació feta des de baix, per periodistes i activistes, que intenta respondre a les necessitats de la comunitat de la qual són part. No hi ha concessions i això va tenir també la seva resposta en forma de repressió judicial.

Una segona revista, *Correspondència*,⁴⁵ va ser d'àmbit estrictament religiós. Hi van participar al costat d'altres sacerdots de tot Catalunya. El seu origen era anterior: havia sorgit el desembre de 1963 entre un grup de sacerdots amics consiliaris de JOC (Joventut Obrera Catòlica) i ACO (Acció Catòlica Obrera). Va ser pensada com una publicació per als capellans de Barcelona que estaven en ambients obrers, però ràpidament es va convertir en un efectiu mitjà de comunicació entre persones implicades d'indrets molt diferents, encara que principalment a Catalunya. Al cap de dos anys ja tenia més de sis-cents subscriptors. Estaven compromesos amb una nova Església i una nova societat, fet que també els va ocasionar problemes, tant amb el ministeri d'Informació i Turisme com amb la mateixa jerarquia eclesiàstica, que en diversos moments van sancionar i van intentar prohibir la revista.

2.1. Bodes, batejos, comunions, enterraments i rams

El març de 1969, des de la parròquia de Sant Joan Baptista del barri del Fondo a Santa Coloma Gramenet, es distribueix un full informatiu mecanografiat.⁴⁶ Porta per títol allò a què volia donar resposta: «Por qué no hay bendición de ramos en nuestra parroquia». Es destaca com a raó més important que la benedicció ha perdut el seu caràcter religiós per esdevenir una simple festa, en molts casos un esdeveniment de luxe i despesa. No volen que l'Església transmeti aquesta imatge, ha de ser més evangèlica.

⁴⁴ «Editorial» (1969), *Gramma*, núm. 1 (gener), p. 1.

⁴⁵ Per conèixer més aquesta publicació i el món al qual va pertànyer és molt recomanable la consulta del primer volum, de dos, d'un dels seus impulsors, Oleguer BELLAVISTA (1998), *El ble que fumeja*, Barcelona, Claret, i també JOSÉ FERNÁNDEZ SEGURA (2005), *La participación de los católicos en el movimiento obrero en Barcelona (1946-1978)*, tesi doctoral dirigida por Joan Olivé Puigdomènech en el Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona, data de defensa 9-11-2005. Consultable en línia:

<<http://www.tdx.cat/handle/10803/1984>>

⁴⁶ Aquest document, com tots els citats en aquest apartat, es poden consultar a l'Arxiu Històric de Santa Coloma de Gramenet. Formen part del Fons Jaume P. Sayrach.

Entenen que Crist la vol senzilla i pobra. La gent l'ha de veure com un lloc on trobar suport en els moments de sofriment o lluita. No és un lloc on es va en ocasions de grans solemnitats. Reconeixen que els fa mal el canvi. Lamenten que aquesta decisió pot entristir sobretot les mares que tanta il·lusió posen en les coses dels seus fills, però molt més important és el que es pot guanyar. La decisió no pretén ser exclusiva d'aquesta parròquia, forma part del treball conjunt de les parròquies de Santa Coloma. En el mateix text citat s'explica com s'ha realitzat el procés de deliberació. El diumenge 9 de de març, com en cada festivitat, es van celebrar dues misses i en aquestes una votació. El diumenge anterior s'havia anunciat la seva celebració. Va ser una votació secreta que va donar com a resultat cent trenta-dos vots a favor de la supressió i trenta-tres en contra. Un any després, a *Gramma* (núm. 15, març de 1970), s'informava que s'estava procedint a una àmplia consulta amb la voluntat de decidir la supressió o no de la benedició. L'any anterior s'havia suprimit ja a Singuerlín i al Fondo.

Aquesta és una mostra clara de la transformació que des de les parròquies s'intentava operar a l'interior de la mateixa Església. Cal valorar la rellevància d'aquest canvi i el que implica. Aquesta voluntat no es va aturar el 1969: quatre anys després, un butlletí informatiu es feia arribar a totes les famílies de Santa Coloma. El 1973 s'anuncia com l'any de nous passos per a la reforma: des de l'1 gener de 1973 es regirien canvis significatius respecte de batejos, comunions, casaments i enterraments. Els canvis s'havien acordat en l'assemblea de sacerdots, religiosos i cristians de la població. Vegem com s'exposaven les modificacions. Batejos: l'espera d'un mes es prolonga a sis mesos, s'augmenta el termini per a la reflexió dels pares. Comunions: s'ajudarà els pares a que ells mateixos preparin els seus fills, sobretot amb l'exemple, i passaran a celebrar-se durant tot l'any, no exclusivament al maig i juny; es vol evitar convertir la Primera Comunió en una festa de nens. Casaments: els contraents acudirán al Jutjat Municipal independentment de la visita a la parròquia. Per a aquells que vulguin casar-se a l'església, se'ls ajudarà a veure que la seva decisió ha de respondre a una exigència de fe i no del costum, de la tradició. Finalment, els enterraments: se suprimeix la presència del cadàver a l'església. En el cas que els creients ho desitgin, la pregària es realitzarà en el propi domicili. Tots aquests canvis es presenten com a necessaris per poder ser una Església més lliure i més verdadera. Es treballa, també, per a una major llibertat i responsabilitat de les persones. L'Església que es vol ha d'estar més propera al que consideren la veritat dels evangelis.

El procés que havia portat fins la comunicació oficial al conjunt de la població s'havia anat desenvolupant públicament des de 1969. En el primer número de *Gramma*, en una nota a la secció «Iglesia», s'informava que l'últim número de la revista *Correspondència* estava dedicat al matrimoni. Defensaven la separació entre la celebració religiosa i la civil. Demanaven que es donés a conèixer que ja era possible fer només l'enllaç civil. En el segon número li tocava el torn a la Primera Comunió. Informen que ja des de l'any anterior s'havien introduït canvis en tota Santa Coloma de Gramenet. Es van

suprimir els vestits especials, es va fixar una edat mínima... Explicaven que, abans de prendre la decisió, es parlava amb les famílies. Majoritàriament les raons per les quals les famílies volien celebrar la Primera Comunió no eren de fe, eren de tradició, de convenció, d'aparença, del què diran... Finalment, es felicitaven que aquestes reformes havien estat ratificades recentment per l'arquebisbat.

En el número de *Gramma* corresponent a agost-setembre de 1970 apareixia un article, titulat «¿Por qué no se casa por lo civil?» i signat per J.P. Sayrach, en què s'aprofunda en el que ja s'ha assenyalat i expressava en veu alta un desig. Sent un moment en què s'estava parlant de revisar el Concordat entre la Santa Seu i el Govern espanyol, podia ser una bona oportunitat perquè quedés estipulada la separació de les dues esferes en la celebració del matrimoni, la civil i la religiosa. Com hem vist a *Gramma*, es va parlar en diferents moments del matrimoni, i també del celibat. Era una opció que es reconeixia valuosa, però no forçosa. Hauria de ser voluntària, el que alhora permetria la incorporació de bons cristians. També a *Correspondència* es va abordar el tema. Al març de 1970 es va realitzar una enquesta adreçada a lectors i amics de la publicació. Es van rebre cent seixanta-tres respostes, cent set de sacerdots. La dada més significativa és que, d'aquests, cent sis es van manifestar a favor de la possibilitat de sacerdots casats.

Aquests capellans joves eren la manifestació d'una nova Església, vista amb recel per diversos sectors del seu entorn, que era capaç de formular obertament qüestions que no havien estat tractades anteriorment. S'havia vist ja el 1970, i es continuaria veient, per exemple, en publicar a *Gramma*, el gener del 72, un reportatge amb el títol «Lo que vale morirse: Radiografía de un tinglado mortuorio», on es denuncia el benefici que fa l'empresa privada que gestiona el Servei Municipal de Pompes Fúnebres. Es defensa la necessitat d'un servei públic i la promoció de la incineració, pels avantatges que pot suposar. Mesos després, en la línia de les reformes que ja hem vist, arribava el torn dels enterraments. El setembre del mateix any, Jaume P. Sayrach anunciava que l'Església continuava la reforma i formulava com a títol per al seu reportatge «¿Se suprimen los entierros?» Els enterraments no se suprimien, ja ho hem vist en el comunicat per 1973; el que es volia suprimir era una Església que encara obligava a distingir en el nou cementiri de Santa Coloma de Gramenet el recinte dels catòlics dels no catòlics. Era necessària una reforma de l'Església que, entre altres coses, permetés la separació entre l'àmbit cívic i el religiós.

2.2. La reforma de l'Església

La formulació, entre 1969 i 1973, dels canvis que afecten a la benedicció de rams, a les primeres comunions, als casaments, als batejos o als enterraments, són una manifestació concreta del procés de reforma en el si de l'Església que determinats sectors estaven realitzant. Altres manifestacions es trobaven en el quefer diari dels capellans, en la seva implicació en el moviment obrer, en el moviment veïnal... Tot havia de contribuir. El maig del 69, la secció d'Església a *Gramma*, signada per C. Viñas i

A. Antonijoan, exposava obertament la necessitat de posar les bases de la reforma de l'Església. Estan en contra d'una Església que com a estructura tendeix a l'immobilisme nacional, que participa dels excessos d'autoritarisme, i a la qual les seves riqueses immobilitzen i allunyen de ser l'Església dels pobres. Aquest és el pecat de l'Església. Davant d'aquesta realitat demanen la revisió de vida (concepte i expressió inequívoca de la JOC i la JOCF, que van tenir molta presència a les parròquies de Santa Coloma): cal veure fins a quin punt aquests pecats estan també en les persones i impedeixen que siguin homes nous i Església vàlida. El text, que porta per títol «Condiciones para una reforma de la Iglesia», és clar. Els fins immediats són fer un gir a l'estructura autoritària de l'Església en quatre direccions: fer que perdi pes polític, dur-la a admetre el pluralisme, facilitar la pastoral als que són a la base i aconseguir aclarir la seva subsistència econòmica. És la manifestació més evident de les divergències d'un determinat sector de l'Església respecte de la seva jerarquia i les línies a seguir que marca. Estem en l'essència del conflicte, en allò que guia l'actuació d'aquests capellans joves, que després tindrà diferents manifestacions.

Van ser anys de grans expectatives per a aquests joves que del seminari havien passat a exercir en els barris en expansió i amb majors necessitats. La reforma que anhelaven no avançava com molts voldrien i van arribar abandonaments de l'Església. Es podia seguir treballant des d'altres llocs. És possible que alguna cosa d'això estigués darrere de la columna que Sayrach publica a *Gramma* el juny del 1970. Porta per títol «¿Por que no dejo la iglesia?». Afirmar que el motiu fonamental per no abandonar l'Església és entendre que la situació en pecat de l'Església és una desviació de l'evangeli. Més encara, és la contradicció de la seva línia més original. Aquest moviment per a la reforma troba el seu sentit en l'evangeli: és una oposició a la institucionalització de l'Església que ha oblidat els orígens. Sayrach recorda quan el bisbe va desautoritzar les actuacions públiques dels sacerdots arran dels fets a via Laietana. Es refereix a la manifestació d'un grup de sacerdots joves el maig de 1966. S'havien concentrat al Palau Arquebisbal i finalment es van dirigir a la Prefectura Superior de Policia a via Laietana per protestar pel tracte infligit a un dels delegats del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona, Joaquim Boix Lluç. Aquesta era una part de l'Església amb la qual no volien tenir gaire a veure. A la banda oposada, recorda a Camilo Torres, el capellà colombià mort a la guerrilla el 1966 que, en deixar la sotana per anar a la guerrilla estava convençut que seguia el manament cristià.

Mesos després, el mateix Sayrach, que dedicava una part dels seus esforços a la teoritització i difusió de les idees promogudes per aquests sectors, signava un altre article a manera de reportatge titulat «El desafío a la Iglesia». Era març de 1971 i s'aprofundia en la reflexió sobre els canvis que s'estaven produint a les noves parròquies, no només de Santa Coloma, canvis que es podien observar ja en els mateixos edificis amb sales senzilles, lluminoses, sense imatges de sants, espais adreçats a les assemblees de la comunitat més que a la pregària solitària. Aquests canvis tenien a veure, com ja hem

vist, amb la pràctica dels sacraments, amb el bateig, la primera comunió, el casament, els enterraments... Canvis que buscaven la reflexió, la capacitat transformadora de l'evangeli. Canvis que desconcerten una part important de la ciutadania, perquè suposen una alteració dels hàbits. Sayrach acaba amb aquestes paraules:

La presencia de los mismos ateos y de tantos hombres de buena voluntad que sin predicarse cristianos trabajan por la humanidad, constituye un desafío a la iglesia que se ve acusada de proferir muy bellas palabras, pero de estar lejos de los sufrimientos de los pequeños. Queda un largo camino por recorrer. Sólo si el creyente se convierte en un hombre «para los demás hombres», la reforma que hoy pone en crisis a la iglesia habrá llegado al fondo.⁴⁷

A principis de 1977, quatre anys després de la reforma iniciada formalment el 1973, les parròquies difonien un butlletí amb el títol «Sacramentalització». Els capellans començaven a fer balanç i es convidava a la reflexió en la comunitat. La reforma era molt ambiciosa, buscava la transformació de l'Església pel que fa a la fe i a la política. Ara, al 1977, des de les parròquies són més clars en l'enunciació en aquest segon aspecte. La sacramentalització massiva responia a un «muntatge social», al fet que a l'Espanya catòlica no es concebia viure sense passar per l'Església. Això tenia molt poc a veure amb la fe, més aviat allunyava d'aquesta. Alhora, augmentava la consciència entre la població de la funció política de l'Església com a element conservador d'una societat que uneix religió i ordre civil. Es pregunten pels resultats que han tingut els canvis operats. Diuen patir pels molts veïns enfadats que marxen de la parròquia. Es pregunten si poden fer mal quan l'objectiu era el contrari. Resulta aclaridor analitzar la diferent recepció que van tenir aquests joves sacerdots entre la població. Canviava de manera substancial, en general, entre pares i fills. Altres persones els fan arribar l'opinió que donen una imatge nova de l'Església. Es tracta d'una Església que, d'una banda, vol deixar lliure la gent i, de l'altra, es preocupa dels problemes que considera que realment interessin i preocupen la gent.

Estem ja en un moment en què allò per què estaven treballant des de principis dels seixanta pot rebre un suport decidit des de la política local. El 1979, el mateix butlletí que el desembre del 1972 servia per anunciar els canvis en les celebracions, comunicava que Lluís Hernández, un dels rectors, es presentava com a cap de llista a les eleccions municipals. Es presenta pel PSUC, i no seria l'únic. El butlletí és una carta dels sacerdots de Santa Coloma al seu company. No tots comparteixen la seva decisió. No obstant això, comparteixen l'opció presa a favor dels pobres, d'una societat més solidària, de la classe obrera. S'expressen en aquests termes. Alguns tenen dubtes sobre l'elecció del partit. No tenen clar que això es pugui aconseguir millor des d'aquesta opció. Tots estan pel lligam necessari entre l'Església i la classe obrera, un lligam que l'Església ha trencat en massa ocasions per estar hipotecada amb la classe poderosa. Declaren que

⁴⁷ Jaume P. SAYRACH (1971), «El desafío a la Iglesia», *Gramma*, núm. 27 (març), p. 16.

són molts els que no volen aquesta hipoteca i treballen per desfer-la. Coincideixen en el fet que el gest d'Hernández els ajuda d'una manera decisiva. Fou elegit.

2.3. La mala educació

Durant els anys de la Transició es va establir una contraposició forta entre reforma i ruptura. Eren dues maneres d'abandonar el franquisme. Encara avui, entre historiadors hi ha alguna discussió sobre com etiquetar el procés resultant. Trieu la que vulgueu, però a ningú li costarà identificar les diferències entre la nostra societat actual i la que podria recollir els plantejaments dels universitaris i capellans que hem vist. Com a historiadors, historiadors de les idees o filòsofs polítics ens interessen perquè van ajudar a configurar, en part, la nostra societat. Com a ciutadans, ens poden interessar perquè continuen ajudant a pensar, perquè formen part d'una tradició en la qual es troba en passat i el futur.

Els joves estudiants i capellans van néixer i es van formar en una societat dictatorial amb normes i valors que no compartien. Van tenir la innocència, la ingenuïtat, la decisió, la insistència, de defensar les idees i els actes que van considerar justos. Podien ser reprimits pel seu comportament, i ho van ser, però la claredat dels seus objectius i la convicció que no podien ser negats van fer que aportacions seves fossin decisives per a la transformació d'aquest país. No es va aconseguir tot allò plantejat, potser ni el més evident, però la universitat i l'Església que va quedar després del seu pas no va ser la mateixa. Això es va deixar sentir en el conjunt de la societat, també. Els uns i els altres van desenvolupar un discurs constructiu, en positiu, rigorós que assenyalava el que no funcionava i plantejava alternatives de clara aplicació. Els seus discursos van ser unitaris, van plantejar opcions de trobada per al conjunt de les persones que volien avançar en una mateixa direcció.

La universitat va expulsar bona part dels delegats dels estudiants, també professors còmplices, però alguns d'aquests, després del període d'allunyament, van tornar a la universitat com a professors ajudants. Una part dels catedràtics i professors titulars els reconeixia la seva raó. La universitat d'avui segueix pel camí tecnocràtic, ha perdut la vitalitat cultural dels seixanta, però seria molt pitjor sense els seus esforços. La reforma de l'Església no es va desenvolupar en la mesura que els hagués agradat. L'Església d'avui, podem mirar a la Conferència Episcopal, continua generant desafecció. Tampoc queda molt de les sales senzilles, lluminoses, més aptes per les assemblees de la comunitat que per a la pregària solitària, desproveïdes d'imatges de sants... Ara, a la parròquia del Fondo hi ha les imatges que mai hi va haver i el llatí hi és, si més no a les parets. Però el treball de les comunitats de base s'ha anat consolidant, i de la mateixa manera la distinció entre el pla civil i el religiós que defensaven. ¿Hi ha qui pugui imaginar com hauria estat la vida en els barris que es van configurar a partir de la migració dels anys cinquanta i seixanta sense el treball de les parròquies i el del moviment ciutadà que van ajudar a impulsar?

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 1

Les inundacions del 1962 al Vallès: la reacció popular i governamental a partir del cas de Rubí

Ramon Batalla i Galimany

1. INTRODUCCIÓ

Encara no coneixem amb exactitud els efectes de les greus inundacions que el 25 de setembre de 1962 van afectar les àrees properes a la Riera de Rubí, als rius Ripoll i Besòs i a la part baixa del Llobregat. En termes de vides humanes van ser catastròfiques. Les xifres oficials, probablement curtes, van parlar de 447 morts recuperats (tres-cents catorze sense identificar) i de tres-cents desapareguts.⁴⁸ També van ser molt importants els danys que van afectar habitatges, indústries, ponts, carreteres, ferrocarrils, etc. Diaris i revistes van publicar suplementos gràfics amb les fotografies esgarrifoses de la destrucció i un nou mitjà que ja començava a ser influent, la televisió, escampà les punyents imatges arreu.

Entre les poblacions afectades, els titulars destacaven el nom de Rubí. «Rubí, la villa más castigada por el desastre», anunciava la premsa.⁴⁹ Proporcionalment al seu nombre d'habitants, segurament sí que es podia parlar així, però no en termes absoluts. Els danys a la indústria van ser més importants a poblacions com Sabadell, Terrassa

⁴⁸ *La Vanguardia Española* (7 d'octubre de 1962).

⁴⁹ *La Vanguardia Española* (3 d'octubre de 1962).

i Castellar del Vallès⁵⁰ i en el nombre de morts les xifres ballen tant que és difícil aclarir si n'hi va haver més a Rubí o a Terrassa.⁵¹ Però independentment del lloc que ocupés Rubí en el rànquing del dolor, aquesta població, amb Terrassa i Sabadell, va ser un dels punts neuràlgics de la geografia d'aquella catàstrofe.⁵²

Malgrat la gravetat dels fets, no hi ha gaires estudis sobre el tema. Les causes meteorològiques sí que han estat tractades, com també els crèdits per a la reconstrucció industrial, i hi ha publicacions sobre els efectes en algunes poblacions,⁵³ però està per fer un estudi històric de conjunt. No és això el que es fa en aquest article. Aquí s'aborda, sobretot, la mobilització popular solidària per ajudar els damnificats i la reacció governamental, així com les conseqüències polítiques que va tenir, tant a nivell general com a Rubí.

2. EL POBLE DE RUBÍ SURT AL CARRER EN SUPORT DELS AFECTATS

El desbordament de la riera i la inundació de les parts baixes de Rubí es va produir entre les deu i les onze de la nit del dimarts 25 de setembre. Cap a les onze, la població que vivia a prop de la riera i al centre començà a adonar-se del que havia passat. El barri de l'Escardívol i part del de Can Fatjó havien desaparegut aigües avall; dotzenes de cases, amb els seus habitants, i també fàbriques senceres; els morts, que es comptaven per centenars, havien anat a parar al Papiol, a Molins de Rei i fins al Mediterrani; gent ferida; gent sense casa ni béns de cap mena; molta gent que havien perdut familiars i amics i que els buscaven desesperadament; treballadors sense empresa; fàbriques, carrers i cases plens d'aigua i de fang. L'afectació al sector industrial va ser important. Dinou indústries, que donaven feina a 1.167 treballadors, van patir danys. Set empreses van

⁵⁰ Per a les poblacions més afectades, Jordi Calvet i Puig dóna aquestes xifres de pèrdues a la indústria, en milions de pessetes: Sabadell 456, Terrassa 303, Castellar del Vallès 140, Rubí 118 i Montcada i Reixac 117. Vegeu Jordi CALVET I PUIG (2002), «Els crèdits de la riuada», *Terme* (Terrassa), núm. 17, p. 153.

⁵¹ Per a Terrassa s'ha parlat de 351 morts (Xavier MARCET i GISBERT (1987), «Franquisme i antifranquisme a Terrassa (1939-1979)», a *Història de Terrassa*, Terrassa, Ajuntament de Terrassa, p. 443) i per a Rubí s'han donat diverses xifres. S'ha donat també la xifra de 351 morts a Carme MOLINERO i Pere YSÀS (1986), «Rubí al segle XX: Una vila en transformació», a *Aproximació a la història de Rubí*, Rubí, Ajuntament de Rubí, p. 268, i se n'han comptabilitzat cinc-cents a Jordi VILALTA i MARTÍNEZ (1987), «Aquella nit de fa 25 anys», *Butlletí del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí*, núm. 26, p. 293.

⁵² Sobre la rierada a Rubí vegeu Jordi VILALTA i MARTÍNEZ (1987), «Aquella nit de fa 25 anys», p. 292-293; Josep PRAT i CASTAN (2000), «1962-1979: De la rierada a la democràcia», *Butlletí del Grup de Col·laboradors del Museu de Rubí*, núm. 44, p. 74-84; Meritxell MORENO, Gemma PONS i Christian RUIZ (2001), *Rierada de Rubí de 1962*, Rubí, Ajuntament de Rubí i *Les dones i la rierada* (2006), Rubí, Ajuntament de Rubí.

⁵³ Jordi CALVET i PUIG (2002), «Els crèdits de la riuada», *Fa 35 anys: les riuades* (1997), Sabadell, Museus Municipals de Sabadell; Àngel Luis ACÍN CALVO (1999), *La riuada del 25 de setembre del 1962*, Montcada i Reixac, Ajuntament de Montcada i Reixac; *La riuada de 1962 a Sant Adrià de Besòs* (2007), Sant Adrià de Besòs, Ajuntament de Sant Adrià del Besòs.

LES INUNDACIONS DEL 1962 AL VALLÈS

ser destruïdes totalment, tres van sofrir danys importants i nou més es van inundar i van tenir danys parcials.⁵⁴

Aquesta és la quantificació que va fer l'Ajuntament, cap al novembre-desembre de 1962, dels danys causats per la rierada a Rubí.⁵⁵

Morts identificats inhumats a Rubí	78
Morts identificats inhumats fora de Rubí	39
Morts sense identificar traslladats a Terrassa	100
Desapareguts	139
Habitatges totalment destruïts	61
Habitatges destruïts parcialment	62
Obrers en atur	66
Obrers ocupats en brigades	57
Obrers afectats	1.167
Danys en béns i serveis municipals (milions de pessetes)	16,35
Danys a la indústria (milions de pessetes)	145,7
Danys a l'agricultura (milions de pessetes)	84
Danys a establiments comercials (milions de pessetes)	0,6
Famílies damnificades	104 ⁵⁶
Persones damnificades	398
Ferits (6 greus, 50 lleus i 244 menys lleus)	300

Molts rubinencs van sortir al carrer amb ganes d'ajudar, però tot el poble estava a les fosques i l'àrea propera a la riera era un gran fangar. Durant la nit, però, poc es podia fer, a part d'atendre alguns ferits i damnificats a centres de socors improvisats a l'ajuntament i a l'estació. Un farmacèutic es va aventurar a anar a Barcelona a la recerca de sèrum. L'alcalde, Miquel Rufé Majó, li va encarregar que anés al Govern Civil per donar avís del que havia passat, però en tornar va dir que no hi havia trobat ningú que el pogués atendre.⁵⁷ Rubí estava aïllat: no hi havia electricitat ni telèfon i els arbres caiguts tallaven la carretera de Terrassa.

⁵⁴ *Relación de industrias afectadas por el reciente temporal*, 30 de setembre de 1962. Arxiu Municipal de Rubí (AMR). Beneficència i Assistència Social. Rierada 1962. Informes al Govern Civil. Caixa 686.

⁵⁵ *Resumen de datos relacionados con la catástrofe de Rubí de 25 de septiembre de 1962*, sense data. AMR Beneficència i Assistència Social. Rierada 1962. Atenció als damnificats. Caixa 684.

⁵⁶ Després de les rierades posteriors, del 4 i 7 de novembre de 1962, que afectaren fortament a les Fonts, el nombre de famílies damnificades es va elevar fins a 192 i el de persones damnificades, a 479. *Resumen de datos relacionados con la catástrofe de Rubí de 25 de septiembre de 1962*, sense data. AMR Beneficència i Assistència Social. Rierada 1962. Atenció als damnificats. Caixa 684.

⁵⁷ Declaracions de Miquel Rufé a Sebastià Vivas (1978), «Les campanes van tocar a sometent», *Avui* (17 de setembre).

La matinada del dia 26, els primers raigs de llum van acabar de demostrar la gravetat del que havia succeït. L'emoció davant del dolor i la desgràcia de tants veïns, familiars i amics generà una reacció ciutadana: calia sortir a ajudar. Els rubinencs i rubinenques es van dividir la feina, segons la mentalitat de l'època des d'un punt de vista de gènere. Abans de les sis del matí més de mil homes van formar brigades que, amb camions i automòbils, es van traslladar a les vores de la riera per fer l'única cosa que s'hi podia fer: recuperar cadàvers al mig d'immenses masses de fang, canyes i brossa.⁵⁸ Les dones voluntàries, mentrestant, van començar a recollir i repartir menjar i roba als afectats i també als voluntaris.

3. MITJANS MOLT PRECARIS

La catàstrofe havia desbordat completament les possibilitats d'actuació de l'Ajuntament, ja molt minses abans de la rierada. Rubí tenia més d'onze mil habitants, però els equipaments públics eren molt deficients. No hi havia cap centre mèdic ni cap ambulància. La seguretat pública anava a càrrec d'alguns guàrdies civils i de només dos policies municipals. L'Ajuntament tenia una quinzena d'empleats propis, més uns quants col·laboradors externs. Hi havia també deu polítics, nou regidors i l'alcalde, tots a temps parcial, que, exceptuant l'alcalde, no cobraven cap salari. Si avaluem, en números rodons, en una trentena les persones vinculades a l'Ajuntament per a una població d'11.089 persones ens surt per al 1962 una ràtio d'un empleat municipal per a cada 369,6 habitants. El mateix càlcul per al 2010 dona una xifra d'111,5 persones.⁵⁹ És a dir, els serveis municipals, mesurats en personal, eren proporcionalment menys d'una tercera part dels actuals. Però les mancances no afectaven només l'ajuntament: també eren clarament insuficients els serveis educatius, el clavegueram, l'abastiment d'aigua, l'enllumenat públic, el servei telefònic, etc. Un exemple concret: a finals de 1964 només una vuitena part dels carrers estaven pavimentats, els altres eren de terra i onze carrers s'havien asfaltat després de la rierada.⁶⁰ A més, la feblesa dels serveis públics s'havia anat agreujant i havia quedat encara més a la vista per l'important creixement demogràfic dels anys precedents: el 1962 hi havia 3.088 persones més que el 1955, un augment del 38,6%. Tampoc no hi havia res que s'assemblés a un pla de protecció civil. Hi havia només un servei de bombers voluntaris, que a més havia perdut el magatzem amb la rierada. És a dir, l'administració pública local del franquisme era, en

⁵⁸ *Rubricata* (Rubí) (14 d'octubre de 1962).

⁵⁹ A finals de 2010, l'Ajuntament de Rubí tenia sis-centes seixanta persones en nòmina i la població era de 73.591 habitants. És a dir, 111,5 habitants per assalariat.

⁶⁰ *Memoria de la gestió corporativa, 1964*. Ajuntament de Rubí. Arxiu de la Delegació del Govern a Catalunya. Corporacions Locals. Caixa 21.

realitat, esquelètica, amb escassos recursos econòmics i gens autònoma.⁶¹ Per tant, era poc eficaç. Clar que el país era també molt més pobre, es cobraven pocs impostos i es donaven molts menys serveis.

4. RÀDIO BARCELONA VA LIDERAR LA REACCIÓ POPULAR

Aquesta era la situació de Rubí i dels altres pobles que van sofrir la riuada: molts braços disposats a ajudar, però amb escassos mitjans materials. En un primer moment faltava de tot: diners, medicaments, mitjans de transport, menjar, roba, eines, màquina d'obres públiques, etc. Tot això calia buscar-ho a fora. Però on? Per començar, el matí del dia 26 de setembre, a Barcelona i a Madrid ningú sabia res del que havia passat. Els diaris no en parlaven. És a dir, grans inundacions a vint, a trenta quilòmetres d'una gran ciutat com Barcelona, amb potser un miler de morts, i dotze hores després ningú en sabia res. Això també ens diu molt del grau de desenvolupament del país i de l'eficàcia de la seva administració. A més, la màxima autoritat provincial, el governador civil, Matías Vega Guerra, aquell dimecres 26 de setembre era a Madrid, igual que l'alcalde de Barcelona, Josep Maria de Porcioles.

Els primers a adonar-se que alguna cosa grossa passava en relació amb la tempesta de la nit anterior van ser els periodistes de Ràdio Barcelona, que, de bon matí, volent informar sobre el tema i veient que les comunicacions telefòniques amb el Vallès estaven tallades, van enviar-hi dos equips mòbils. A les deu del matí la notícia de la gravetat de les inundacions va sortir per antena, en connexió també amb Ràdio Madrid, i així es va donar el primer crit d'alarma, que en les hores i dies següents va donar la volta al món.⁶² Durant el matí la informació es va anar incrementant i a partir del migdia el locutor Joaquín Soler Serrano, d'acord amb el director de Ràdio Barcelona, decidí deixar de banda la programació habitual dedicada a l'entreteniment i posar-se a informar només sobre les inundacions del Vallès. Espontàniament primer, i a partir de les crides fetes des de l'emissora després, una enorme quantitat de gent va començar a portar de tot: aliments, diners, medicaments, roba i tota mena d'objectes per als damnificats. Les autoritats locals s'adreçaven a Ràdio Barcelona demanant ajut. Soler Serrano va explicar, per exemple, que l'alcalde de Rubí li havia demanat «100 kilos de pan, 100 linternas, cocinas, excavadoras, bombas de extracción de agua».⁶³ La resposta a aquestes demandes va ser fabulosa. A les set de la tarda va sortir la primera expedició amb ajut: trenta-dos camions i cotxes que van dirigir-se cap a Terrassa. Poc després,

⁶¹ Martí MARÍN (2000), *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, Lleida, Pagès Editors, p. 487.

⁶² Manuel TARÍN-IGLESIAS (1982), «Veinte años de las inundaciones», *La Vanguardia* (24 de setembre).

⁶³ Entrevista de Manuel del Arco a Joaquín Soler Serrano, *La Vanguardia Española* (28 de setembre de 1962).

vint camions més, plens de càrrega solidària, van dirigir-se a Rubí.⁶⁴ Es va haver d'habilitar el Palau Municipal d'Esports com a punt de recollida de tot el material que portava la gent i les empreses. Els dies següents van començar a arribar productes de tot Catalunya, de tot Espanya i d'arreu. La mateixa nit del dia 26, els alcaldes de les poblacions afectades comunicaven al periodista Soler Serrano que tenien, almenys de moment, les necessitats de menjar i roba cobertes.⁶⁵ De fet, a Rubí, i probablement no va ser l'únic cas, es va arribar a fer malbé menjar. Aleshores Ràdio Barcelona, veient que ja no es necessitava ajut en espècie, va obrir una subscripció per recollir diners, amb un resultat també extraordinari: en cinc dies van recollir 30 milions de pessetes.⁶⁶ Les campanyes solidàries es van multiplicar, estenent-se a altres emissores i a tota mena d'organismes, tant oficials com privats.⁶⁷

5. RUBÍ REP AJUT EXTERIOR I S'ORGANITZA

A les sis del matí del dia 26 de setembre va arribar el primer ajut exterior a Rubí: una ambulància de la Creu Roja de Sant Cugat.⁶⁸ Durant les hores següents l'ajut material no parerà d'augmentar. Així ho narrava el setmanari local *Rubricata*:

Las emisoras habían dado cuenta de las proporciones de la tragedia, y se iniciaba una campaña de ayuda a todos los pueblos afectados por la riada, que tuvo rápido eco en la sensibilidad de todos los pueblos de Cataluña. La entrega de víveres, ropas y donativos para la ayuda de los damnificados fue un aluvión de caridad jamás visto. «Hermanos, no estáis solos» clamaban los micrófonos. Y de todos los pueblos, de Barcelona, afluían camiones repletos de lo más indispensable, hasta el punto que se tuvo que decir que las necesidades estaban cubiertas.⁶⁹

L'onada solidària impulsada des de Ràdio Barcelona, però, no es va limitar a recollir ajut material i econòmic. Immediatament, molts voluntaris van presentar-se a l'emissora disposats a ajudar. En paraules de Soler Serrano:

⁶⁴ Entrevista de Manuel del Arco a Joaquín Soler Serrano, *La Vanguardia Española* (28 de setembre de 1962); Sebastià VIVAS (1987), «La solidaritat popular amb els damnificats no va tenir límit», *Avui* (18 de setembre).

⁶⁵ Entrevista de Manuel del Arco a Joaquín Soler Serrano, *La Vanguardia Española* (28 de setembre de 1962).

⁶⁶ *La Vanguardia Española* (3 d'octubre de 1962).

⁶⁷ Sobre la campanya de Ràdio Barcelona vegeu Joan MUNSÓ CABÚS (2003), *Joaquín Soler Serrano: A fondo*, Barcelona, Planeta, p. 171-181; Rosa FRANQUET (1994), *Ràdio Barcelona: Setanta anys d'història (1924-1994)*, Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya, p. 63-66.

⁶⁸ Declaracions de Miquel Rufé a Sebastià VIVAS (1987), «La nit més llarga», *Avui*.

⁶⁹ «Inolvidable efeméride para Rubí» (1962), *Rubricata*, (14 d'octubre).

Teníamos aquí médicos que querían ser útiles, hombres y mujeres donantes de sangre, voluntarios para cualquier tarea de rescate y muchos taxis que cargábamos rumbo a todas las zonas afectadas.⁷⁰

Els dies que van seguir a la rierada, molta gent de Barcelona i d'altres ciutats no afectades es va traslladar als municipis sinistrats per ajudar en el que calgués: buscar cossos entre el fang, netejar cases, fàbriques i carrers, classificar roba, repartir menjar, etc. Aquest voluntariat es va incrementar molt el diumenge 30 de setembre, el primer dia festiu després de la rierada. Ja el dia abans l'alcalde de Rubí demanà a la Policia Municipal de Barcelona deu unitats motoritzades per a la regulació del trànsit, «que se considera será considerable».⁷¹ Efectivament, tal com descrivia *Rubricata*:

El domingo día 30 de septiembre, podemos considerarlo memorable para nuestra villa, ya que se puso de manifiesto el espíritu de solidaridad de Cataluña hacia nuestra tragedia. Ya muy de mañana, llegaron camiones de distintas localidades, repletos de hombres, dispuestos a colaborar en los trabajos de limpieza y recuperación de cadáveres. [...] Se calcula en 5.000 hombres los que aquel domingo se pusieron al servicio de la causa de nuestra villa.⁷²

Malgrat la manca de mitjans materials, les autoritats rubinenques, encapçalades per l'alcalde Miquel Rufé, van actuar amb celeritat i organització per fer front a la difícil situació, per canalitzar tant la solidaritat exterior com la dels mateixos rubinencs i per aprofitar, com veurem més endavant, la bona disposició governamental a ajudar les poblacions afectades.⁷³

Els serveis sanitaris, dirigits pel cap local de Sanitat, Pascual Giner Soria, a més de curar els ferits i d'evacuar-ne els més greus cap a hospitals de Barcelona i Terrassa, van posar la vacuna del tifus a tots els habitants de Rubí, van analitzar l'aigua per comprovar-ne la potabilitat, van disposar la cremació de les escombraries per evitar focus d'infecció i van desinfectar i desratitzar la zona propera a la riera. Ramon Farran Pons, el primer tinent d'alcalde, va estar al front dels serveis d'allotjament de les persones que havien perdut totalment o parcial el seu habitatge. Els responsables de la distribució de menjar, roba i medicaments van ser el regidor Joan Mas Alzamora i Maria del Rosario Pujalte, delegada de la Sección Femenina. L'estadística dels morts, damnificats i dels danys materials va estar al càrrec del regidor Antoni Cahís Oller. Al camp de futbol de la UE Rubí es feia l'emmagatzematge dels objectes recuperats (bidons, llaunes, teixits, bobines de paper, etc.) i el lliurament als seus propietaris.

⁷⁰ Entrevista de Manuel del Arco a Joaquín Soler Serrano, *La Vanguardia Española* (28 de setembre de 1962).

⁷¹ Carta de Miquel Rufé a la Policia Municipal de Barcelona. AMR. Correspondència. Sortides. 1962. Caixa 292.

⁷² «Inolvidable efeméride para Rubí» (1962).

⁷³ «Acta de la reunión celebrada con los miembros de las comisiones de los servicios de auxilio», 3 d'octubre de 1962. AMR. Beneficiència i Assistència Social. Rierada 1962. Atenció als damnificats. Caixa 684.

Fruit, doncs, de l'esforç dels rubinencs i de l'ajut exterior, al cap d'un parell de dies les coses van començar a normalitzar-se. El divendres 28 es va recuperar la connexió telefònica, l'electricitat, les comunicacions amb Terrassa (amb autobús) i els nens i nenes van tornar a l'escola.

6. EL GOVERN, DESBORDAT: NI PREVENCIÓ NI ASSISTÈNCIA

Les inundacions del Vallès van ser una ensopegada per al govern de Franco, perquè van mostrar clarament la ineficàcia del sistema polític i l'endarreriment de l'Espanya de l'època.

a) Una planificació urbanística insuficient o inexistent. Saltava a la vista que l'enorme destrucció i el gran nombre de morts no eren només el resultat d'un fenomen meteorològic extraordinari. Eren també el producte de la deixadesa, del caos urbanístic, d'uns municipis amb recursos econòmics escassos i d'una administració central que, pel que fa a les inversions a Catalunya, per exemple en la canalització de rius i rieres, seguia la llarga tradició «absentista» de l'Estat. Entre uns i altres havien permès la urbanització de llocs molt propers als cursos fluvials. La pressió immigratòria creava una gran demanda d'habitatges, l'oferta era escassa i els preus elevats facilitaven la construcció en terrenys totalment inapropiats. Mentrestant, el govern restava inactiu i l'administració local, que, com hem vist, sobrevivia amb mitjans precaris, autoritzava gairebé qualsevol edificació. El mateix dictador, Franco, confessà al seu cosí que les coses no s'havien fet bé.⁷⁴

Sobre les finances municipals de la Catalunya d'aquells anys, l'economista Jordi Petit i Fontserè escrivia:

Existeix un nivell baixíssim d'inversions reals en les despeses de les Corporacions Locals; en contrapartida, el percentatge de despeses de personal i de manteniment dels serveis ateny el 70%. El total que representen les Corporacions locals dintre de l'activitat econòmica del Sector Públic és sensiblement petit.

Petit estudiava en el mateix article el dèficit fiscal català, una tradició que, com és sabut, es manté ben viva, i arribava a la conclusió que, amb dades de 1960, l'Estat espanyol havia recaptat a Catalunya el 22,2% del total d'impostos, mentre les despeses que hi havia fet eren de només el 3,37%.⁷⁵ Aquestes realitats, evidentment, no podien aparèixer als mitjans informatius de més audiència, la televisió, la ràdio o la premsa

⁷⁴ Franco li va dir: «Algo de lo ocurrido se debe a la condescendencia de los funcionarios de la Confederación [del Pirineo Oriental?] con la población forastera que viene de otras regiones de España, en especial de Murcia y Andalucía, a trabajar a Cataluña, y por falta de medios levantan sus humildes viviendas cerca de los ríos, debajo de los puentes algunos; hay en todo esto mucho que corregir». FRANCISCO FRANCO SALGADO-ARAUJO (1976), *Mis conversaciones privadas con Franco*, Barcelona, Editorial Planeta, p. 350.

⁷⁵ Jordi PETIT i FONTSERÈ (1963), «El sector públic», a *Llibre de l'any 1962*, Barcelona, Alcides, p. 251-259.

diària. Algunes veus, però, podien filtrar-se per denunciar la situació des de mitjans minoritaris, com la revista *Serra d'Or*. Josep Benet hi va afirmar que permetre a les persones la construcció tan a prop dels rius i rieres era «exposar-les a perdre, en un terme més o menys curt, habitatge, parament de casa i àdhuc la vida».⁷⁶ També l'escriptor Josep Maria Espinàs ho descrivia amb precisió en un anuari:

Gairebé totes les pèrdues humanes i materials no s'han produït per «trista casualitat», sinó, ben al contrari, per «trista lògica». Si els rius han fet la seva funció normal, alguns propietaris, arquitectes i ajuntaments no l'han feta en proposar, dirigir i autoritzar les edificacions tan acostades als rius i a les rieres.⁷⁷

Pel que fa a la manca de planificació urbana el cas rubinenc és diàfan. L'Ajuntament treballava encara amb un Pla d'ordenació de 1935, redactat quan Rubí tenia poc més de la meitat dels habitants de 1962.⁷⁸ L'arquitecte Oriol Bohigas explicava també a *Serra d'Or* la situació urbanística de Rubí:

En virtut d'una decisió superior, i segurament a la vista de la inoperància de l'Ajuntament en temes urbanístics, actualment el pla de Rubí és en curs d'estudi per la Comissió Provincial, la qual cosa és una mesura en certa manera excepcional, perquè la Llei del Sòl estableix d'una manera general una mena de sobirania municipal sobre aquesta tasca.⁷⁹

L'alcalde que es va trobar amb la rierada quan feia sis mesos que tenia el càrrec, Miquel Rufé, reconegué, molt més tard, que «moltes morts es podien haver evitat», i alhora es defensava dient que la disbauxa urbanística l'havia heretat dels anteriors consistoris.⁸⁰

b) Una administració pública centralitzada, llunyana i poc operativa. Cal afegir també que la dictadura de Franco era un règim extraordinàriament centralitzat i jerarquitzat. Tot estava dissenyat perquè actués de dalt a baix, de Franco i el seu govern cap avall, seguint una estricta piràmide, que, començant al Ministeri de Governació, seguia pels governs civils i acabava als ajuntaments. Pel que fa a Catalunya, l'administració pública era un organisme doblement distant. D'una banda, geogràficament: tot s'havia de decidir a Madrid. Ja hem dit que, tal com havien de fer sovint, el dia 25 de setembre, mentre els rius catalans embogien, el governador civil i l'alcalde de Barcelona eren a la capital d'Espanya fent gestions. A més, els càrrecs principals eren ocupats per

⁷⁶ J.B. (Josep BENET) (1962), «Informació sobre les inundacions de setembre», *Serra d'Or*, núm. 11.

⁷⁷ Josep M. ESPINÀS (1963), «Apunt sobre les inundacions de setembre», a *Llibre de l'any 1962*, Barcelona, Alcides, p. 336-338.

⁷⁸ Miquel LLUGANY i PAREDES (1987), «Solventar el desastre con el desastre», *La Vanguardia* (25 de setembre).

⁷⁹ O.B. (Oriol BOHIGAS) (1962), «Informe sobre els plans d'ordenació d'algunes zones afectades», *Serra d'Or*, núm. 11.

⁸⁰ Salvador VIVAS (1987), «L'especulació urbanística va afavorir el desastre dels aiguats», *Avui* (17 de setembre).

forasters que feien una estada temporal a Catalunya, amb una carrera que depenia molt més de la fidelitat a Madrid que dels esforços per resoldre els problemes del territori que administraven. Com que no existia cap institució pública d'abast català, a part de la capitania general, les principals autoritats a Catalunya eren els governadors civils, amb una jurisdicció estrictament provincial i totalment sotmesa als capricis del poder central. Doncs bé, de les quaranta persones que van ocupar aquest càrrec a Catalunya entre 1939 i 1976 només quatre, un 10%, eren catalans de naixement.⁸¹

Si combinem la problemàtica econòmica, l'escassa inversió de l'Estat a Catalunya, la precarietat econòmica dels ajuntaments, el centralisme dels organismes decisoris i el caràcter foraster de molts dels polítics importants, el resultat només podia ser la manca d'actuacions preventives i les dificultats per reaccionar davant d'un problema greu com aquestes riuades.

Amb claredat, però amb obligada prudència, l'escriptor Josep Maria Espinàs denunciava la manca de reacció del govern:

El caràcter excepcional de l'aiguat sembla justificar moltes absències i moltes inoperàncies; però precisament quan es produeix un fenomen d'aquesta mena, una crisi extraordinària, i gairebé només llavors, sabem adonar-nos de la deficient situació que admetem cada dia amb còmoda inconsciència [...].

Entristeix, i irrita, que les inundacions ens demostrin que no tenim a la nostra disposició les forces públicament organitzades que podrien actuar amb rapidesa i sense reserves. Per això [...] els que volien fer alguna cosa de profit topaven amb l'obstacle de la informació deficient, la manca d'un pla d'actuació, etc.⁸²

Efectivament, la capacitat de resposta immediata de l'administració pública va ser molt limitada. Ja hem vist la lentitud en la transmissió de la informació. Durant tota una nit ni a Barcelona ni a Madrid es va saber res del que passava al Vallès, tot afectant milers de persones; una manca de reflexos que no va passar desapercebuda a un antifranquista catòlic i catalanista com Maurici Serrahima, que el 26 de setembre, comentant la riuada, anotà al seu diari personal:

El que és inversemblant és que, d'uns fets que van passar ahir a les onze del vespre, els diaris d'aquest matí no en diguessin res! Això vol dir quina mena de premsa tenim, i quins periodistes! [...] Una festa qualsevol que s'acaba a quarts de tres del matí és ressenyada l'endemà i d'una cosa així no en saben res! [...] Una vergonya!⁸³

⁸¹ Josep CLARA (1989), «Els governadors civils del franquisme a Catalunya: Notes sociològiques», a *L'època franquista: Estudis de les comarques gironines*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 40-41.

⁸² Josep M. ESPINÀS (1963), «Apunt sobre les inundacions de setembre», p. 337.

⁸³ Maurici SERRAHIMA (2004), *Del passat quan era present, III (1959-1963)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 402.

Pel que fa a l'assistència immediata als afectats, ja hem vist d'on va sortir: de la solidaritat voluntària de molts conciutadans i entitats que, davant del desastre, van aportar ajut material, diners i esforços. Amb un catalitzador clar: la campanya de Ràdio Barcelona i la veu del locutor Joaquín Soler Serrano. Aquest periodista va fer una bona descripció del que havia succeït:

Pienso que todo ello demostró la capacidad de respuesta de los ciudadanos de Barcelona y de su región, su eficacia, su solidaridad, su rapidez... Creo que fue la demostración democrática más poderosa del franquismo antes de que llegara la democracia. Porque allí no había autoridades que mandaran. Todo lo hizo el pueblo por sí mismo. Fue una sensación de apremio enorme, una cosa muy hermosa.⁸⁴

I el govern espanyol, què? Segons el testimoni de Manuel Tarín-Iglesias, director de Ràdio Barcelona, la primera autoritat que el va trucar, poc després de les deu del matí del 26 de setembre, des de Madrid, va ser el ministre de l'Exèrcit, Pablo Martín Alonso. És significatiu que la trucada era per demanar informació a l'emissora, quan hauria d'haver estat a l'inrevés.⁸⁵

Els bombers de Barcelona es van mobilitzar pel seu compte des del primer moment: la nit del 25 al 26 de setembre van rebre més de mil demandes de socors.⁸⁶ Però el govern, pel que fa a ajut efectiu i immediat, només va enviar l'exèrcit i les forces d'ordre públic (policia armada, guàrdia civil i mossos d'esquadra). Ignorem la xifra total de personal dels cossos armats que es va desplegar per les zones afectades. La xifra de tres-cents que va donar en unes declaracions el vicepresident del govern, general Muñoz Grandes, és inversemblant per escassa. Però, en tot cas, el fragment és significatiu del poc personal governamental enviat en comparació amb el nombrós voluntariat civil:

Al ver los miles de civiles que, encuadrados por apenas trescientos hombres de nuestra guarnición local, se han lanzado a las calles, a las carreteras, a los campos, para ayudar a sus vecinos, amigos o desconocidos, en un verdadero alarde de desinterés, mi corazón se llena de orgullo.⁸⁷

La primera autoritat a acostar-se a Rubí, a mig matí del 26 de setembre, va ser el capità general de Catalunya, general Luis de Lamo Peris, prometent l'ajut de l'exèrcit. El mateix dia 26 ja hi havia a Rubí més de dos-cents guàrdies civils de l'Acadèmia de Sabadell treballant en el desenrunament.⁸⁸ Aquells primers dies també va desplegar-s'hi

⁸⁴ Entrevista a Joaquín Soler Serrano, *Diario de Terrassa*, suplement especial «Las riadas de 1962. 25 años después» (25 de setembre de 1987).

⁸⁵ Manuel TARÍN-IGLESIAS (1982), «Veinte años de las inundaciones», *La Vanguardia* (24 de setembre).

⁸⁶ *La Vanguardia Española* (27 de setembre de 1962).

⁸⁷ *La Vanguardia Española* (27 de setembre de 1962).

⁸⁸ «Dantesco cuadro de Rubí, devastado por la furia de los elementos», *La Vanguardia Española* (27 de setembre de 1962).

la Policia Armada, per mantenir la seguretat. El dia 27 van arribar soldats del regiment d'Artilleria de Costa núm. 7⁸⁹ i noies de la Sección Femenina, que ajudaven en l'atenció als damnificats. L'exèrcit va acudir-hi amb celeritat, però en conjunt la mobilització governamental va ser, les primeres setmanes, força insuficient i els problemes es van anar solucionant sobretot per l'actuació dels mateixos afectats, de les autoritats locals i dels molts que solidàriament s'hi van afegir.

Maurici Serrahima va ser ben clar en el seu dietari. El 3 d'octubre hi anotava:

El fracàs de totes les institucions oficials en l'ajut dels damnificats del Vallès i en els problemes immediats de recerca, aliments, auxili, reparació, apuntalament, etc., després de la catàstrofe de l'altre dia, ha estat absolut. [...] Res no va funcionar. Els camions de l'exèrcit, necessaris per al transport i per fer claror a la nit en els llocs de treball, hi van anar a grups, pocs i mal avinguts, sense ordre i sobretot sense gasolina, o només en duien per poques hores.⁹⁰

7. REACCIÓ GOVERNAMENTAL: INJECCIÓ DE DINERS I MOLTA PROPAGANDA

El volum del desastre va col·locar el govern espanyol a l'aparatador mundial. Les imatges de destrucció i mort van causar una forta impressió a tot l'Estat i també internacionalment. El govern de Franco volia projectar una imatge seriosa. A principis dels anys seixanta, la dictadura tenia un full de ruta que passava per assolir la credibilitat interna i externa amb un projecte de modernització econòmica i social, el *desarrollismo*, tutelat des dels organismes econòmics internacionals. La catàstrofe de les inundacions qüestionava precisament la capacitat tècnica i l'eficàcia de l'administració espanyola.

Un cop produïda la inundació, si el govern espanyol no va respondre amb més celeritat no va ser per falta de voluntat sinó per incapacitat. Aviat es va adonar que la primera impressió havia estat negativa: la societat civil havia reaccionat més i millor; Ràdio Barcelona li havia passat al davant. Malgrat aquestes entrebancades inicials, el govern es va moure ràpidament per capgirar la situació amb tres línies d'acció: fer acte de presència a les poblacions afectades, prendre mesures d'ajut i de reconstrucció i transformar el dolor per les pèrdues humanes en una clima d'emoció col·lectiva de solidaritat amb les víctimes. Tota la «nació» espanyola en acció, liderada pel govern.

Aquesta operació també cal entendre-la en clau d'integració dels catalans a la política del règim. La classe dirigent franquista era conscient que ni la repressió pura dels primers anys quaranta ni el «regionalismo bien entendido» que s'havia impulsat després havien acabat amb la consciència nacional de molts catalans i catalanes.⁹¹ Es va fer publicitat

⁸⁹ *La Vanguardia Española* (28 de setembre de 1962).

⁹⁰ Maurici SERRAHIMA (2004), *Del passat quan era present*, III, p. 405-406.

⁹¹ Carles SANTACANA (2000), *El franquisme i els catalans: Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*, Catarroja, Barcelona i Palma, Afers, p. 22-31.

de l'operació d'ajut a les ciutats afectades fent un gran èmfasi en la solidaritat de tot Espanya i en l'amorosa col·laboració de totes les províncies en l'ajut a Catalunya.⁹²

Aquesta és la cronologia bàsica de l'actuació governamental:

- Dia 26 de setembre. El vicepresident, general Agustín Muñoz Grandes, va aterrar a Barcelona, acompanyat de quatre ministres, i tant ell com els ministres van començar a fer reunions, a visitar les zones afectades i a prendre mesures d'ajut. El Ministeri de Governació va obrir una Subscripció Nacional pro Damnificats, per recollir donatius. Cap al vespre, el governador civil també tornà i es va adreçar a Ràdio Barcelona per ordenar la finalització del programa especial. Les autoritats es farien càrrec de tot. Els periodistes s'hi van negar i veient, a més, que la resposta popular era extraordinària i hauria estat un problema aturar-ho, van acordar habilitar el Palau Municipal d'Esports per recollir els donatius i continuar amb la campanya de recollir diners.⁹³
- Dia 27. A Barcelona, Muñoz Grandes ja estava acompanyat de set ministres. Es multiplicaven les visites als pobles, els discursos, les fotografies amb les víctimes i els reportatges televisius.
- Dia 1 d'octubre. Aquest dia, que havia estat declarat de *Luto Nacional*, Franco, el seu govern i la cúpula de l'Estat es van traslladar a Barcelona per presidir un solemne funeral a la catedral. Se celebrà també un consell de ministres a Barcelona que acordà les mesures d'ajut: el *Caudillo* va «adoptar» els municipis sinistrats, es va crear una comissió dins del Pla de Desenvolupament per implementar l'*Operación Barcelona* d'ajut a la reconstrucció, amb un pressupost inicial, ampliable, de 30 milions per a les feines immediates de desenrunament, neteja i reconstrucció, es van projectar un crèdit de mil milions a les indústries afectades, crèdits als comerços i particulars, un subsidi d'atur per als treballadors que havien perdut la feina, la canalització dels rius i rieres desbordats, la recuperació dels terrenys agraris, la construcció de 3.230 habitatges a la província de Barcelona i de ponts, escoles i l'escorxador de Rubí.⁹⁴
- Dia 2. Franco i la seva «cort» ministerial van visitar els pobles i ciutats afectats, envoltats d'un núvol de periodistes i promentent que la propera primavera tornaria per veure com anaven les tasques de reconstrucció.

⁹² Titulars de *La Vanguardia Española* d'aquells dies: «España entera acude en ayuda de Barcelona», «Toda la nación, asociada al dolor de las víctimas», «Unánime presencia de las provincias en nuestro esfuerzo», «Emocionante hermandad de regiones y estamentos» (28 de setembre de 1962); «Comunión de las provincias hermanas con nuestro dolor» (29 de setembre de 1962), «Movilización total de las provincias españolas» (30 de setembre de 1962); «Constantes manifestaciones de solidaridad de España entera» (2 d'octubre de 1962).

⁹³ Entrevista de J.M. Hernández Ripoll a Joaquín Soler Serrano, *Diari de Barcelona* (25 de setembre de 1987).

⁹⁴ *La Vanguardia Española* (2 d'octubre de 1962).

Informativament, l'operació va ser molt eficaç. Durant gairebé dues setmanes el desplegament del govern per les ciutats catalanes va ser intens, amb les corresponents portades dels diaris, reportatges radiofònics i imatges a la televisió i al No-Do. Els titulars de la premsa emfatitzaven l'ajut governamental, la solidaritat i la comunió espiritual de totes les «regions» espanyoles i l'agraïment dels catalans al *Caudillo*, alhora que magnificaven la participació de les organitzacions del *Movimiento* en l'ajut i minimitzaven, si és que en feien esment, la mobilització d'organitzacions com els Minyons de Muntanya, de caràcter catòlic i catalanista.⁹⁵ La dimensió propagandística del viatge de Franco a Catalunya queda clara a les memòries de Manuel Fraga, quan anotà que del Consell de Ministres celebrat a Barcelona se'n va donar una referència televisada, «por primera vez», i quan assenyala un èxit dels seus serveis: «logramos [...] una foto sensacional de Franco, abrazado emocionado a una viuda en llanto».⁹⁶

El cas, però, és que les zones sinistrades van rebre importants inversions estatals, en forma de canalització de rius i rieres, ponts, escoles, habitatge social i altres obres públiques. Aquest impuls constructiu, a més d'atraure mà d'obra, va millorar les comunicacions i va servir d'accelerador d'un procés que, de fet, ja havia començat uns anys abans de la catàstrofe, quan a la segona meitat dels anys cinquanta tant la indústria com el nombre d'habitants havien començat a créixer. Després de la rierada, però, el desenvolupament va continuar amb molta més força i velocitat. Entre 1960 i 1975 la població de Rubí es va més que triplicar, passant de 9.907 a 35.915 habitants. Poques ciutats van créixer a aquest ritme. El conjunt del Vallès Occidental, per exemple, en el mateix període només va doblar la població.

8. L'OBSESSIÓ ANTICATALANISTA DE LA FALANGE I DOS CAPS DE TURC

Els tràgics fets del setembre de 1962 van desencadenar tensions entre les «famílies» del règim a Rubí i a Barcelona. La gran mobilització popular dels catalans en ajut dels afectats va fer evident que entre els voluntaris que lluitaven contra l'aigua i el fang no eren pas gaires els que lluien la camisa blava de la Falange. En canvi, els grups de joves amb l'uniforme dels Minyons de Muntanya fent tota mena de feines eren ben visibles. Això molestà algunes jerarquies del règim. En el cas de Rubí, va costar el càrrec a l'alcalde Miquel Rufé i Majó. El dia 30 de setembre, quan un gran nombre de

⁹⁵ Mostra d'alguns titulars del diari *Abc* d'aquells dies, semblants als de tots els diaris: «El Jefe del Estado se halla en constante comunicación con Barcelona» (28 de setembre de 1962), «Incesantes aportaciones de ayuda de toda España» (30 de setembre de 1962), «Continúa el movimiento nacional y mundial de ayuda a Cataluña» (2 d'octubre de 1962), «El Caudillo fue acogido con clamorosas y conmovedoras muestras de entusiasmo y gratitud» (3 d'octubre de 1962), «En un ambiente de solidaridad entusiasta se celebró el Día de Barcelona en Madrid» (9 d'octubre de 1962).

⁹⁶ Manuel FRAGA IRIBARNE (1980), *Memoria breve de una vida pública*, Barcelona, Planeta, p. 49.

voluntaris eren a Rubí fent tasques d'ajut, l'inspector provincial de la Falange, Carlos Maria Hernández Palmés, va tenir una discussió amb les autoritats rubinenques. Aquest és el relat del falangista:

La localidad de Rubí se vió invadida de muchachos vestidos con el uniforme de los denominados «Minyons de Muntanya» [...] Se distribuieron con espectacularidad, y frente al Ayuntamiento colocaron una mesa en la que unos muchachos con grandes papeles de llamativos títulos, distribuían o simulaban distribuir el trabajo y organización. Al llegar a Rubí el suscrito Inspector [...] ordenó la retirada de todos los uniformes de la localidad, cuya orden fué también dada por el Excmo. Sr. Gobernador Civil de la Provincia. Se cumplió la orden, pero para demostrar el carácter catalanista de la localidad de Rubí, y la complacencia y simpatía que con el mismo tienen todos sus vecinos, hay que hacer constar que esta Inspección se encontró con la oposición de todos los que estando allí presentes, ostentaban cargos políticos.⁹⁷

Miquel Rufé va ser cessat poc després pel governador civil, Matías Vega Guerra, amb el sarcasme d'haver de signar, el 15 d'octubre, una carta de dimissió causada per «una enfermedad que súbitamente se le ha producido».⁹⁸ També va ser cessat de la *Jefatura Local del Movimiento* i de la direcció del setmanari local *Rubricata*. L'alcaldia va caure a les mans de Manuel Murillo Iglesias, que va prendre possessió el 21 de novembre de 1962. Hernández Palmés, el cap falangista, havia assegurat al governador civil que Murillo era «totalmente adicto al Movimiento» i que era l'únic rubinenc que podia ser «un buen Alcalde y un buen Jefe Local».⁹⁹

A Matias Vega, però, li va passar el mateix que a Rufé. Uns mesos després va ser cessat del seu càrrec perquè al ministre secretari general del *Movimiento*, José Solís Ruiz, també li havia fet mal als ulls veure tants escoltes i tan pocs falangistes posats a la feina. Calia buscar algun culpable. Els jerarques del *Movimiento* a Barcelona van acusar el governador civil (i *jefe provincial del Movimiento*), que ja tenia una certa fama de liberal, de passivitat, de ser massa tebi i el ministre Solís va promoure la destitució de Matías Vega, que es va fer efectiva el 3 de gener de 1963.¹⁰⁰ De passada, el govern de Franco trobava un cap de turc davant l'evidència que ni la prevenció ni l'assistència del règim havien estat a l'altura de les circumstàncies amb ocasió de les inundacions. El governador Vega Guerra, però, va caure tou, perquè el van compensar nomenant-lo ambaixador a Veneçuela.

⁹⁷ Informe de Carlos Maria Hernández Palmés al governador civil, «Ampliación de las referencias de Rubí». 25.10.1962. Arxiu de la Delegació del Govern a Catalunya. Rellu d'Alcaldes. Caixa 833.

⁹⁸ Carta de Miquel Rufé al governador civil, 15 d'octubre de 1962. Arxiu de la Delegació del Govern a Catalunya. Rellu d'Alcaldes. Caixa 833.

⁹⁹ Informe de Carlos Maria Hernández Palmés al governador civil, *Op. cit.*

¹⁰⁰ Jaime ARIAS, «Incidencias políticas de una jornada», *La Vanguardia* (25 de setembre de 1987).

El naixement de la consciència ecologista al Baix Llobregat en resposta als projectes de desviament del riu Llobregat i de l'abocador al Garraf

Josep Campmany Guillot

Centre d'Estudis de Gavà

1. INTRODUCCIÓ

En aquest treball descriurem els moviments socials sorgits en resposta a dos projectes del tardofranquisme molt agressius ambientalment, com foren la instal·lació de l'abocador metropolità d'escombraries a la Vall de Joan, al massís de Garraf, a cavall dels termes de Gavà i Begues, i el desviament del riu Llobregat, amb plena afectació sobre el terme municipal del Prat de Llobregat.¹⁰¹

La importància d'aquests moviments, i el seu interès des d'un punt de vista històric, rau en dos dels seus aspectes: en primer lloc, tot i que les agressions s'originaren en uns municipis molt concrets, els dos moviments —més el primer que el segon— no es van limitar geogràficament als municipis afectats, sinó que van transcendir i van tenir un ressò d'abast nacional; en segon lloc, el fet que els moviments ultrapassessin el marc local i aprofitessin les esclatxes del sistema franquista per fer-se notar va dotar-los d'un ressò mediàtic força inusual a l'època. De fet, els dos moviments constitueixen la primera expressió del moviment ecologista a Catalunya.

¹⁰¹ Una versió més extensa d'aquest treball es pot trobar a: Josep CAMPANY (2009), «L'abocador del Garraf i el desviament del Llobregat, dos projectes claus en el naixement de la consciència ecologista», *Materials del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), núm. 15, p. 19-29.

2. UN MACROABOCADOR EN UN ESPAI NATURAL¹⁰²

El massís de Garraf és un espai molt especial. Les roques calcàries que conformen el seu paisatge pelat, foradades per desenes d'avencs, amb la màquia de garric i margalló que el caracteritza, el doten d'un encant especial i el converteixen en un espai molt singular situat a pocs quilòmetres de Barcelona. De fet, ja el *Regional Planning* proposat pels germans Rubió i Tudurí per encàrrec de la Generalitat republicana preveia dotar el massís de la condició de parc natural. Tot i això, a principis dels anys setanta, l'espai no gaudia de cap protecció específica i formava part d'aquell territori proper a Barcelona mal comunicat i, d'alguna manera, «arraconat» respecte de les ciutats metropolitanes més properes (Gavà, Castelldefels, Viladecans). La temptació d'usar aquest espai com una espècie de «pati del darrere» de la metròpoli es va fer imparable quan l'Ajuntament de Barcelona, que buscava desesperadament un indret on dipositar les deixalles urbanes,¹⁰³ va escollir una vall recòndita del vessant oriental del massís de Garraf, la Vall de Joan, situada entre els termes municipals de Begues i Gavà, amb un únic accés practicable per aquest darrer municipi, per emplaçar-hi l'abocador metropolità. L'Ajuntament de Barcelona va arrendar els terrenys en un temps rècord i va aprovar la concessió per a la gestió privada de l'abocador el 27 de novembre de 1971. L'abril de 1972 quedava enllestit el projecte tècnic de l'abocador.

La primera notícia d'aquest projecte va arribar a Gavà al ple municipal del 27 de gener de 1971.¹⁰⁴ Era el primer cop que l'afer de l'abocador de Garraf s'esbombava fora dels estrictes i impermeables cercles de poder barceloní. En aquella època, dins del franquisme local, s'havien configurat dos sectors que ja havien entrat en col·lisió en les eleccions municipals restringides de 1960; l'un procedia de l'antiga Lliga Regionalista i l'altre s'havia configurat entorn dels directius de l'empresa Roca Radiadors.¹⁰⁵ El 1972, els primers controlaven el consistori, mentre que els segons hi tenien alguns regidors.

L'anunci de l'abocador va esdevenir un element de primer ordre en la rivalitat política local: el sector minoritari va aprofitar el descontentament popular contra el projecte per desgastar el sector governant. Gràcies, doncs, a aquesta situació, els sectors populars van disposar de marge per protestar i l'abocador del Garraf, i no cap altra

¹⁰² Més detalls de la lluita contra l'abocador fins a l'any 2006 es poden trobar a: Josep CAMPMANY i Javier GARCIA (2009), «Trenta-cinc anys de lluita social contra l'abocador del Garraf i els inicis del moviment ecològic (1972-2006)», a *Constructors de consciència i de canvi: Una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, p. 457-476.

¹⁰³ Per a detalls sobre com es va gestar la decisió d'implantar l'abocador al Garraf, vegeu Pau PÉREZ DE PABLO (2009), *1972-2006, olor de podrir: El despropòsit del Garraf*, Barcelona, Federació Catalana d'Espeleologia.

¹⁰⁴ Arxiu Municipal de Gavà, Actes de Plens, 27.1.1972.

¹⁰⁵ Josep CAMPMANY (2001), «Aproximació a alguns aspectes del franquisme a Gavà», a *El franquisme al Baix Llobregat*, Barcelona, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 310-316.

de les agressions mediambientals que llavors es perpetraven, va originar la primera manifestació explícitament ecologista del nostre país.

Al poble, l'ambient es va anar escalfant a través de la premsa barcelonina, gràcies a les filtracions sorgides del sector en minoria a l'Ajuntament de Gavà: un redactor del *Brugués*, periòdic local editat pel Movimiento, que alhora era corresponsal a *El Correo Catalán*, va ser el primer en fer públic el projecte d'abocador al Garraf, l'1 de febrer de 1972.¹⁰⁶ Una setmana després, el 8 de febrer, Gavà va aparèixer plena de fulls volants convocant una manifestació davant de l'Ajuntament per al dia 10 de febrer. Els fulls volants, en català, van ser preparats a l'empresa Roca pel sector municipal en minoria. A les oficines de l'empresa, amb ple consentiment dels directius, també es prepararen les pancartes que van encapçalara aquella convocatòria, amb lemes com «Basuras no», «No queremos basuras», «No queremos ser el estercolero de Barcelona».¹⁰⁷ La Falange local també va acordar amb les forces d'ordre la no intervenció durant la nit de la protesta. És remarcable l'actitud passiva de la policia i la guàrdia civil, que contrasta vivament amb la brutalitat que havien exhibit, només tres mesos abans, a la mateixa factoria de Roca, en ocasió d'una vaga de treballadors, una de les més significatives del despertar obrer del Baix Llobregat.¹⁰⁸ Clarament, doncs, des d'un sector del règim s'estava donant marge a les protestes ciutadanes.

La manifestació del 10 de febrer de 1972, que acabà amb el llançament d'escombraries davant de la porta de l'Ajuntament i amb una esbrincada davant la casa de l'alcalde, convocà més d'un miler de persones.¹⁰⁹ Va ser la primera manifestació ecologista de la història de Catalunya. Tenint en compte l'època de repressió en què es realitzà, la reacció es pot considerar multitudinària.

Una altra manifestació va tenir lloc quatre dies després,¹¹⁰ però només va aplegar dues-centes cinquanta persones. I és que els actors polítics que van impulsar la primera, sorpresos del ressò popular, van plegar veles ràpidament i se'n van anar desentenent, i més quan, dos dies després, les forces de l'oposició democràtica (bàsicament la cèl·lula del PSUC creada dins de l'empresa Roca Radiadors) van convocar una tercera manifestació. En aquesta ocasió, el full volant convocant la manifestació es va picar en una

¹⁰⁶ Agustín MARTÍNEZ (1972), «“Un asunto particular, no oficial” en el Pleno Municipal de Gavà», *El Correo Catalán* (Barcelona) (1 de febrer).

¹⁰⁷ *La Vanguardia Española* (Barcelona) (11 de febrer de 1972) i Jaume VENDRELL-CAMPANY (1972), *Diario de Barcelona* (Barcelona) (12 de febrer).

¹⁰⁸ Ignasi RIERA i José BOTELLA (1976), *El Baix Llobregat, 15 años de luchas obreras*, Barcelona, Ed. Blume, p. 84-85. Francisco RUÍZ ACEVEDO, Antonio GARCÍA SÁNCHEZ i Vicenç LIZANO BERGES (2003), *El estilo sindical del Baix Llobregat: El sindicalismo bajo la dictadura franquista, 1960-1976*, Barcelona, Ed. CCOO, p. 134.

¹⁰⁹ *La Vanguardia Española* (Barcelona) (11 de febrer de 1972) i Jaume VENDRELL-CAMPANY (1972), *Diario de Barcelona* (12 de febrer).

¹¹⁰ Agustín MARTÍNEZ (1972), *El Correo Catalán* (Barcelona) (15 de febrer).

altra màquina i en castellà. Aquest cop sí, la concentració va ser dissolta per la policia, que fins i tot va enviar-hi una tanqueta amb mànegues d'aigua.¹¹¹

Les mobilitzacions van motivar l'inici del procés de substitució de l'alcalde, Jaume Rafanell —vinculat a sectors de l'antiga Lliga— per un directiu de Roca, Joan Jesús Muñoz Blay, que va prendre possessió el gener de 1973. En el moment en què el canvi va quedar garantit, a finals de febrer de 1972, els sectors dirigents locals es van desentendre del problema de l'abocador i, de fet, escassament un mes després de la gran manifestació del 10 de febrer de 1972, el Ple Municipal del 23 de març de 1972 —amb el vot favorable dels regidors abans opositors— concedí el permís de lliure trànsit pel terme als camions d'escombraries que portarien les deixalles a l'abocador.

Ara bé, arribats a aquest punt, la notable mobilització popular que havia tingut lloc al febrer va afavorir la difusió de la notícia de la instal·lació de l'abocador entre sectors científics i tècnics sensibilitzats pel medi ambient, cosa que va quallar en un moviment d'abast nacional. El punt de contacte entre la mobilització purament local i conjuntural amb els mitjans científicotècnics va ser el món excursionista, sobretot el relacionat amb l'espeleologia, que comptava a Gavà amb una de les entitats més arrelades: la Unió Muntanyenca Eramprunyà, integrada a la Federació de Muntanya.

Van ser aquests sectors els quals, un cop apaivagada la protesta local, van agafar protagonisme. El 8 d'agost de 1972, *El Noticiero Universal* informava amb grans titulars del que els corresponsals gavanencs ja havien publicat mig any abans.¹¹² El 13 d'agost, el *Diario de Barcelona* denunciava el projecte i anunciava l'aparició d'un informe del Comitè Catalanoblear d'Espeleologia, depenent de la Federació Catalana de Muntanyisme.¹¹³ L'informe es va presentar en conferència de premsa al Col·legi d'Aparelladors. El 7 de novembre, al mateix Col·legi, es va fer una taula rodona amb participació de professors universitaris, que més endavant realitzaren conferències seguides massivament a Vilanova i Sitges. Va ser a partir d'aquest moment que el debat s'elevà a un nivell més ampli, tècnic i polític, en què el tractament del problema dels residus municipals esdevingué el centre de la discussió.

Malgrat tot, el 2 de novembre de 1972, la Comisión Provincial de Servicios Técnicos va atorgar la llicència d'activitats de l'abocador. Vint-i-dos dies després, la Comissió Permanent de l'Ajuntament de Gavà va acordar, tot i desconèixer el projecte tècnic,

¹¹¹ Tot i tenir constància de la convocatòria de manifestació per al 16 de febrer, no en va sortir cap ressenya a la premsa barcelonina. La descripció dels enfrontaments amb la policia, a: Antoni BOSCH (1988), «Josep Soler Vidal: Un record dels últims anys de la dictadura», *El Boscater Negre* (Gavà), número especial de novembre, p. 22. El PSUC va reconèixer que era darrere d'aquesta mobilització anys després: COMISSIÓ D'ECOLOGIA (1978), «Vertedero de Garraf, un atentado ecológico», *Llibertat* (Gavà), òrgan del PSUC, núm. 4 (gener), p. 4.

¹¹² Mario CAROL (1972), «Barcelona dispone ya de un vertedero de basuras», *El Noticiero Universal* (Barcelona) (9 d'agost).

¹¹³ Gabriel JARABA (1972), «Garraf: El vertedero controlado puede provocar una gran catástrofe ecológica», *Diario de Barcelona* (Barcelona) (13 d'agost).

demanar diverses mesures correctores, enumerades en només vint-i-dues línies.¹¹⁴ Pura lletra morta: el 29 de gener de 1973 se signava la concessió per gestionar l'abocador. Per la seva banda, el ple de l'Ajuntament de Begues (no el de Gavà) va atorgar la llicència d'activitats. L'alcalde d'aleshores, Jordi Guasch, ho féu a canvi que les autoritats metropolitanes subministressin aigua potable a la població, arreglessin la carretera de Gavà a Begues i que el nom oficial de l'abocador fos «abocador de Garraf» i no «abocador de Begues».

El 15 de febrer de 1974, l'abocador del Garraf va iniciar les activitats, tot i que la inauguració oficial no es va produir fins al 25 d'abril de 1974. No obstant, el debat continuà, i al desembre de 1974 es van fer públics els resultats d'un estudi de la Universitat de Barcelona segons els quals l'activitat no complia els condicionants tècnics. El debat arribà fins i tot a la televisió, amb una taula rodona al programa Giravolt del canal català de TVE, el 7 de gener de 1975. En paral·lel, *TeleXprés* publicava un informe de l'Escola d'Espeologia explicant que els pous d'aigua de boca del nucli del Garraf (terme de Sitges) i el riu subterrani de la Falconera estaven contaminats.¹¹⁵ La protesta científicotècnica arribà a l'apogeu amb l'acte informatiu convocat el 18 de febrer de 1975 a l'aula magna de la Universitat de Barcelona, per la Comissió Cultural de la Facultat de Ciències Geològiques, l'Escola Catalana d'Espeologia i l'Associació de Geòlegs d'Espanya. Hi intervingueren Ramon Folch, Carles Gràcia, Ramon Margalef i Joaquim Montoriol, professors universitaris, Pau Pérez per l'Escola d'Espeologia, l'advocat Joan Antoni Raventós i el biòleg Joan Senent-Josa. En una sala plena a vessar, amb sis-centes persones, el discurs de Joan Senent-Josa és el més recordat, ja que va vincular la problemàtica de l'abocador a la situació de dictadura que es patia i va advocar pel canvi democràtic. Aquest fet va donar transcendència a l'acte, que va tenir una gran repercussió, i va evidenciar el compromís del món universitari en la defensa del medi ambient.

El moviment iniciat amb motiu de la lluita contra la implantació de l'abocador del Garraf va culminar, l'any 1976, en el marc del Congrés de Cultura Catalana, amb el Llibre Blanc de la Natura als Països Catalans. Segons el seu inspirador, «l'anunci del projecte de l'abocador del Garraf va ser-ne el detonant».

Cal recordar que l'ecologisme català neix amb l'abocador del Garraf. Sense saber-ho, de fet. No és un naixement ni un acte fundacional. És un naixement de circumstàncies, ni anunciat, ni desitjat. L'ecologisme català no va néixer, simplement va començar. Uns espeleòlegs es van posar les mans al cap en saber que l'Ajuntament de Barcelona volia abocar les escombraries en un massís càrstic i ja hi van ser.

¹¹⁴ Arxiu Municipal de Gavà. Actes de la Comissió Permanent, 24.11.1972.

¹¹⁵ Pau PÉREZ (2002), «L'abocador del Garraf: 30 anys d'història d'una aberració», *Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa* (Terrassa), núm. 108 (gener-juny), p. 334-347.

I afegeix, rememorant els fets del 1972:

Cadascú reaccionava a la seva manera. L'Escola Catalana d'Espeleologia féu bandera del Garraf. Uns altres començaven la reacció antinuclear, arran de l'entrada en funcionament de la Central de Vandellós, l'agost d'aquell 1972. Va ser l'any de la Conferència d'Estocolm, també. Hi ha moments en què tot sembla confluïr. Llegíem les notícies del que passava al món, i miràvem al nostre voltant. Vam reaccionar com vam saber. Entre 1972 i 1976 va passar quasi tot: va sortir el «Llibre blanc», es va fundar DEPANA, s'engegà el Congrés de Cultura Catalana, amb el seu Àmbit d'Ordenació del Territori i la seva Campanya per la Salvaguarda del Patrimoni Natural, l'Assemblea de Catalunya llençà la iniciativa Salvem Catalunya per a la Democràcia...¹¹⁶

3. EL CAS DEL DESVIAMENT DEL LLOBREGAT¹¹⁷

Tot i que els projectes de desviament del Llobregat, en relació amb el sanejament del Delta, són antiquíssims, la proposta que va motivar la reacció de tot un poble i el lligam entre consciència ecologista i consciència comarcal té el seu origen en les catastròfiques riuades del 1962.¹¹⁸

Així, el *Butlletí Oficial de l'Estat* de 16 d'octubre de 1962, declarava d'urgència el projecte de canalització del Llobregat des de Martorell al mar. A mitjan 1964, una enginyeria va començar a redactar els estudis previs per a la canalització, i poc després, a finals del 1965, en unes jornades ministerials a Madrid, ja es lligava la canalització del riu amb una possible ampliació del port de Barcelona.¹¹⁹ Això va quedar reflectit en el projecte tècnic de canalització i desviament presentat a inicis de 1967.¹²⁰

La possibilitat de desviament va aixecar de forma immediata l'oposició pratenca. La raó principal del rebuig era econòmica: els propietaris agrícoles del Delta s'oposaven a les expropiacions que l'operació comportaria, especialment perquè es parlava d'una operació d'expropiació a preus de sòl agrícola que acabaria amb la cessió dels terrenys al Consorci de la Zona Franca i una posterior requalificació a sòl industrial, operació

¹¹⁶ Ramon FOLCH (2009), «Pròleg», a *1972-2006, olor de podrit. El despropòsit del Garraf*, Barcelona, Federació Catalana d'Espeleologia, p. 7-8.

¹¹⁷ Es poden trobar més detalls sobre la lluita contra el desviament fins al 2001 a Jesús VILA (2009), «Trenta anys de lluita contra el desviament del riu Llobregat (1971-2001)», a *Constructors de consciència i de canvi: Una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, p. 405-456.

¹¹⁸ Un bon recull de fonts per estudiar les conseqüències socials i polítiques de les riuades de 1962, a: Beatriu PASARÍN (2003), *El riu Llobregat i la protesta social: Materials per l'estudi de les mobilitzacions socials arran de les inundacions (1962-1976)*, Cornellà, Fundació Utopia Joan N. Garcia-Nieto.

¹¹⁹ J. PEDRET MUNTAÑOLA (1965), «Jornadas de estudio en el ministerio de obras públicas sobre el futuro del área metropolitana de Barcelona», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (14 de novembre), p. 37.

¹²⁰ E. CANALS (1978), «El desvío del Llobregat, "eterno proyecto" franquista: Importantes intereses privados esperan su realización », *El País* (Ed. Barcelona) (14 de juny).

en què els beneficis revertirien no als propietaris locals sinó al Consorci, controlat per grans famílies de la burgesia de Barcelona, alhora que desenes de famílies pratenques perdrien el seu mitjà de subsistència. A principis de juliol es reunia el plenari de la Comissió d'Urbanisme i Serveis Comuns de Barcelona i Comarca, sota la presidència del governador civil, que aprovà un avanç de pla per a l'ordenació industrial del marge dret del Llobregat, àmpliament contestat al Prat de Llobregat.¹²¹

Es donava la circumstància, a més, que el Prat vivia una situació política excepcional en el context franquista, ja que les restringides eleccions municipals del 1966 pel «tercio familiar» donaren la victòria al que ben aviat esdevindria el Moviment de Regidors Democràtics del Prat.¹²² De nou, doncs, com en el cas de Gavà amb l'abocador del Garraf, l'existència d'una dinàmica política pròpia en l'àmbit municipal va possibilitar que l'oposició al desviament adquirís notorietat i transcendència, tant a la premsa barcelonina com a la local: el setmanari *Prat*, periòdic de la Falange local dirigida amb certa independència política, va editar un número especial on qualificava la proposta de «projecte descabellat» i es divulgaven tots els motius pels quals la ciutadania del Prat s'oposava al desviament.

Finalment, però, el 2 de març de 1968, la Direcció General d'Obres Hidràuliques va aprovar un projecte de canalització del riu Llobregat des de Molins de Rei al Mar, que mantenia el traçat natural del riu.¹²³ S'evitava el desviament, però ja s'havia inoculat a la ciutadania una gran sensibilitat per la problemàtica del riu, tot i que els arguments encara no eren de caire ecologista.

Ara bé, quan semblava que la proposta de desviament quedava oficialment descartada, la Presidència del govern va crear una comissió interministerial per a l'estudi de l'entorn portuari de Barcelona, el juliol de 1969, on hi participaven l'Ajuntament de Barcelona, la Diputació, el Govern Civil, els ministeris i altres organismes de l'administració implicats,¹²⁴ i més tard va incorporar l'Ajuntament de Prat i altres institucions. Aquesta comissió interministerial va reconsiderar el projecte de 1968 i va acordar, el desembre de 1970, que el riu havia de ser desviat uns 3 quilòmetres al sud per permetre l'ampliació del port, tot lligant canalització i desviament. Segons es va saber després, l'alcalde del Prat, present en la darrera i definitiva votació de la

¹²¹ «Proyecto de enlace del paseo marítimo con el paseo de Carlos I: Avance de plan para la ordenación industrial de la margen derecha del Llobregat», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (2 de juliol de 1967), p. 23.

¹²² J.R. GORDO (1997), *La rebel·lió d'un poble (El moviment de Regidors Democràtics al Prat de Llobregat, 1966-1979)*, El Prat, Rúbrica Editorial.

¹²³ J.A. DOLS i J. BORJA (1973), «El encauzamiento del Llobregat», *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, AC (Barcelona), núm. 91, p. 62-65.

¹²⁴ Ordre 1969/00908 de la Presidència del Govern, de 14 de juliol de 1969, *Boletín Oficial del Estado*, (Madrid), núm. 174 (22 de juliol de 1969), p. 11561.

comissió, no es va oposar al desviament.¹²⁵ Aquestes conclusions van ser ratificades per la Comissió Delegada del Govern per a Afers Econòmics a principis de 1971, que va incloure el desviament entre les previsions del III Plan de Desarrollo.

Unes noves inundacions la nit del 20 al 21 de setembre de 1971, en què la manca de canalització va provocar una gran afectació, van servir de pretext per accelerar l'execució del desviament, ja que canalització i desviament anaven lligats. El Ministeri d'Obres Públiques, en un comunicat publicat el 23 de setembre, anunciava la convocatòria del concurs per adjudicar la redacció del projecte¹²⁶ i la Cambra de Comerç pressionava perquè l'execució comencés al més aviat possible. Concretament, l'encàrrec a l'enginyeria era reformar el projecte de 1968 per tal d'adoptar «una solució urbanística molt més àmplia i important per al futur desenvolupament urbanístic, industrial i portuari de Barcelona, segons les directrius de la Comissió Interministerial per a l'estudi del port de Barcelona».

El projecte de canalització i desviament va ser redactat per l'enginyeria EDES i va sortir a exposició pública el 17 de gener de 1973, durant només vint dies. L'obra es preveia que costaria, expropiacions incloses, 2.044 milions de pessetes i tres anys de treballs. L'alcalde de Barcelona, J.M. Porcioles, va enviar immediatament un telegrama d'agraïment a Madrid.¹²⁷

El projecte modificat va tornar a mobilitzar la societat pratenca. El 23 de gener hi va haver una gran assemblea de la Germandat Sindical de Pagesos on es va evidenciar que més d'un centenar de famílies perdrien les terres de conreu a causa del desviament i es va decidir impugnar el projecte. Més important encara va ser l'assemblea del 5 de febrer a l'Artesà, amb dos milers d'assistents, en què parlaren Jaume Codina, l'alcalde Josep Lloret, el president de la cambra agrària local i un dels procuradors en corts d'aleshores, Eduardo Tarragona.

Aquesta reunió és molt remarcable perquè el discurs que hi va fer Jaume Codina per primer cop tenia un marcat caire de defensa del medi ambient. Parlava de l'equilibri entre aqüífers del delta, de la salinització que comportaria el desviament, de la destrucció de les platges i acabava dient que «estem davant d'un atemptat a l'equilibri i a l'ecologia de la comarca», alhora que qualificava d'operació especulativa el projecte de desviament. Fixem-nos en la data: només quinze dies abans de la conferència a l'aula

¹²⁵ Jaume CODINA (1973), «El Prat y el desvío del Llobregat», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (11 de febrer), p. 24.

¹²⁶ «Petición de que se incluya en el III Plan de Desarrollo el encauzamiento de los ríos Besós y Llobregat», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (23 de setembre de 1971), p. 5 i «La Cámara de Comercio solicita la urgente cumplimentación de ayudas por inundaciones», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (24 d'octubre de 1971), p. 29.

¹²⁷ José Maria MILAGRO (1973), «El cauce que se abandona, a partir del puente de la autovía de Castelldefels, será rellenado», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (19 de gener), p. 27 i «El proyecto de encauzamiento y desvío del Llobregat», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (20 de gener de 1973), p. 25.

magna de la Universitat en contra de l'abocador del Garraf. L'ecologisme guanyava protagonisme a la comarca.

Finalment, doncs, l'oposició al desviament es dotava d'un argumentari purament ecològic. Alhora, Codina començava a multiplicar les aparicions per diverses poblacions de la comarca per tal d'explicar la postura pratenc, que no es negava a la canalització del riu, però sí al desviament. Alguns d'aquests actes foren prohibits pels ajuntaments del règim, mentre que l'oposició democràtica dels municipis de la vall baixa (Cornellà, especialment, amb actes informatius com el que tingué lloc al Centre Social Almeda el juliol de 1975), que havia trobat en les riuades de 1971 un motiu més de reivindicació, enllaçava amb el nucli democràtic del Prat.¹²⁸ També es va portar la polèmica i l'argumentari als diaris barcelonins, cosa que motivà airades reaccions de la Cambra de Comerç i de l'autoritat portuària.

Malgrat el reduït temps d'exposició pública, que a causa de les protestes de Joan Antoni Samaranch, un altre dels procuradors en corts, es va allargar fins al 27 de febrer, el projecte va rebre cinc-cents tretze al·legacions, totes desestimades pel Consell de Ministres de 9 d'agost.¹²⁹ També es van desestimar, entre el 17 de juny i el 22 d'agost de 1975, tots els recursos de reposició i alçada que es van elevar contra el projecte.

En l'endemig d'aquesta batalla legal, però, es van produir dos fets rellevants: d'una banda, l'enllaç entre la consciència ecològica contrària al desviament del riu i la vindicació comarcal, que començava a despuntar: el mateix Jaume Codina, el novembre de 1974, junt amb deu estudiosos més de la comarca, van decidir fundar a Martorell una entitat comarcal d'estudis, de la qual va sortir com a vicepresident impulsor l'historiador pratenc, i que, en ser legalitzada sis anys després, va donar lloc al Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.¹³⁰ D'altra banda, arran d'unes noves eleccions municipals franquistes, el 3 de febrer de 1974, Jaume Codina, junt amb d'altres destacats opositors al desviament, com Pere Baltà i Pau Vilà, van aconseguir entrar al consistori pratenc i esdevenir-hi majoria, de forma que passaren a ocupar tinències d'alcaldia i a dirigir la política consistorial del dia a dia, malgrat que l'alcalde, nomenat directament pel governador civil, no els fos favorable. Gràcies a aquesta circumstància, l'Ajuntament del Prat va fer costat en tot moment a les reivindicacions en contra del desviament del Llobregat.¹³¹ Gràcies a això, l'Ajuntament del Prat, l'Hospital de Sant Pau (amb terres

¹²⁸ EUROPA PRESS (1973), «Cornellà: El proyecto de encauzamiento del Llobregat. Varios cargos sindicales solicitan la convocatoria de una asamblea clandestina», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (22 de febrer), p. 35.

¹²⁹ José Maria MILAGRO (1974), «El encauzamiento del río Llobregat, aprobado», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (10 d'agost), p. 42, i José Maria MILAGRO (1974), «El ministerio de obras públicas ha desmentido las alegaciones contra el desvío del Llobregat», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (9 d'octubre), p. 31.

¹³⁰ «Editorial» (2007), *Baix Llobregat. Butlletí del CEBLL* (Sant Feliu de Llobregat), núm. 82 (maig-juny), p. 1.

¹³¹ «Converses» (2008), *Xipreret. Butlletí d'Informació de l'Ateneu de Cultura Popular de l'Hospitalet* (L'Hospitalet de Llobregat), núm. 216 (juliol), p. 6.

al Prat afectades pel desviament) i un parell de particulars van interposar un plet davant del Tribunal Suprem. El tema, doncs, quedava en mans de la Justícia.

Ara bé, l'arribada de la democratització i el restabliment de les institucions catalanes, juntament amb la crisi econòmica i l'alentiment de l'expansió portuària, van provocar que el projecte de desviament, aprovat i adjudicat, no es comencés. L'obra de canalització entre Molins de Rei i el Prat, trams I i II del projecte, foren adjudicades l'octubre de 1974, però el tercer tram, el del desviament, no s'adjudicà fins al 24 de gener de 1975, i encara no es va començar a executar a causa de l'oposició generada.

Mentrestant, Jaume Codina i els opositors al desviament seguien fent feina argumental en contra del desviament, encarregant i fent publicitat de tot un seguit d'informes tècnics en relació amb les afectacions a l'aquífer deltaic, com els que foren exposats al Ple Municipal del 24 de febrer de 1975. Un nou acte multitudinari, amb prop de dos milers d'assistents, va tenir lloc diumenge 27 d'abril de 1975 a l'Ateneu del Prat, mentre l'Ajuntament demanava al Ministeri d'Obres Públiques que no s'iniciessin encara les obres, a l'espera de la sentència al contenciós administratiu. Entre les actuacions municipals hi ha, per exemple, la petició de zona catastròfica, l'octubre de 1975, per destrucció de l'aquífer, o la publicació d'anuncis a la premsa barcelonina, el 9 de desembre de 1975, en contra de la salinització, el desviament i l'ampliació interior del port. També, el gener de 1976, l'Ajuntament va requerir al president de la Diputació de Barcelona un posicionament oficial sobre el desviament. La Diputació, el 21 de juliol, en un ple, va donar suport a les reivindicacions contra el desviament dels ajuntaments del Prat, Viladecans, Gavà i Castelldefels. La campanya també va motivar un punt d'inflexió en la postura del Ministeri: el 17 de febrer de 1976 el ministre declarava que «per al tram final del Llobregat, escollirem la solució que Barcelona considerés més convenient», declaració que obria a l'esperança.¹³²

El 28 de juliol de 1976 es produïa una primera manifestació, no legalitzada, de centenars de persones pel mig del Prat, amb pancartes on hi deia «Desviament no, canalització sí», arran de la notícia que el Ministeri preveia pagar ja als pagesos que havien de ser víctimes de les expropiacions el valor de les collites. Un nou acte va tenir lloc l'endemà, al Casal Municipal de Cultura, en què es va presentar la Junta de Defensa Local contra el Desviament i es va llegir un comunicat de suport de l'Assemblea Democràtica de la ciutat. Com a resultat d'aquests moviments, el governador civil, preocupat per mantenir l'ordre en els moments més delicats de la transició (feia poc que Suárez havia pres possessió del càrrec de president del govern i es començaven a discutir els pactes que donarien lloc a les primeres eleccions democràtiques el 1977) va acordar aturar els procediments d'expropiació. El ple municipal de setembre va

¹³² José María MILAGRO (1976), «Desvío del Llobregat: "Para el tramo final escogeremos la solución que Barcelona considere más conveniente"», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (17 de febrer), p. 5.

convocar una gran manifestació contra el desviament i, el 10 de setembre, en un Casal Municipal de Cultura pleníssim, es va presentar la *Crida del Prat a qui vulgui escoltar-li*, amb ple suport de les assemblees democràtiques del Baix Llobregat. El 17 de setembre, una magna manifestació de prop de 25.000 persones va omplir la ciutat del Prat amb el crit unànime en contra del desviament. No era una data casual: l'endemà, els diaris barcelonins publicaven l'anunci oficial amb la llista d'expropiacions previstes. A redós d'aquest moviment massiu tenim també la primera notícia d'un grup ecologista local a la comarca: el Grup de Defensa del Medi Ambient del Prat, que el 29 i 30 d'octubre de 1977 organitzava ja en solitari unes jornades en contra del desviament.

Finalment, però, la sentència del Tribunal Suprem en relació amb els contenciosos interposats per l'Ajuntament i els afectats fou negativa: es desestimaven tots.¹³³ La sentència va marcar el final de la campanya popular. Si aquesta s'havia creat en un marc insòlit en els finals del franquisme (partits polítics d'oposició i entitats ciutadanes aliats amb l'Ajuntament), amb una ferma oposició al desviament i coincidència en els argumentaris tant de l'oposició democràtica com de l'Ajuntament, després de la sentència els posicionaments es van replantejar. Primer, l'Ajuntament va reconsiderar l'oposició en una sessió celebrada el 6 de maig de 1978. Aquest canvi va motivar la dimissió dels que fins aleshores eren els regidors de l'Assemblea Democràtica.

A partir d'aquell moment, l'oposició al desviament quedà en mans d'una comissió intermunicipal de partits opositors, sindicats i associacions cíviques. Aquesta comissió havia posat, al setembre de 1977, i d'acord amb el Ministeri d'Obres Públiques, la decisió final en mans dels parlamentaris catalans acabats d'escollir, que van traspasar la responsabilitat de la decisió final a la naixent Generalitat. El flamant conseller d'Obres Públiques del primer govern Pujol, Josep Maria Cullell, acabaria decidint, el març de 1982, la canalització provisional del darrer tram del riu per la llera existent i posposar almenys quinze anys les obres de desviament. Finalment, el desviament es va pactar en el marc del Pla del Delta del Llobregat l'any 1994, entre els ajuntaments del Prat i Barcelona, la Generalitat i el Ministeri. L'obra es va executar l'any 2004.

4. CONCLUSIONS

En aquest treball s'ha presentat el desenvolupament cronològic de dues molt àmplies protestes, coincidents en el temps i pràcticament en l'espai, que marquen el naixement de la consciència ecologista en els àmbits nacional i comarcal. Cap de les dues mobilitzacions, al capdavant, va tenir èxit, ja que l'abocador del Garraf es va implantar i va estar en funcionament durant més de trenta anys (es clausurava el 31 de desembre de

¹³³ «El Tribunal Supremo, ni en contra ni a favor del desvío del Llobregat» (1978), *La Vanguardia Española* (Barcelona) (13 d'abril), p. 1, i Mateu SERRA (1978), «El Supremo desestima el recurso del Ayuntamiento», *La Vanguardia Española* (Barcelona) (13 d'abril), p. 27.

2006), encara que els seus efectes perduraran durant molts més decennis, i el desviament del Llobregat es va portar a terme l'any 2004.

Ambdues mobilitzacions, tot i coincidir en el temps i en l'espai, mai van coordinar-se ni van compartir relat, però van permetre aglutinar i organitzar per primer cop respostes ecologistes a problemàtiques concretes del nostre país: va ser fent oposició a l'abocador del Garraf que els àmbits acadèmics van comprometre's en un moviment social nou a tot el món, que amb el temps, en confluïr amb les protestes antinuclears, esdevindria el moviment ecologista català. I va ser fent oposició al desviament del Llobregat que es va forjar una determinada manera d'entendre la comarca, molt lligada a la terra i al medi, i va impregnar un moviment comarcal renovat i sense gaire paral·lelismes amb la resta del país, a excepció feta de les mobilitzacions de fa uns anys a les Terres de l'Ebre.

5. FONTS I BIBLIOGRAFIA

5.1. Arxius

Arxiu Municipal de Gavà (Centre d'Història de Gavà)

5.2. Premsa

Boletín Oficial del Estado (Madrid)

El Correo Catalán (Barcelona)

La Vanguardia Española (Barcelona)

Diario de Barcelona (Barcelona)

El Noticiero Universal (Barcelona)

El País (Ed. Barcelona)

Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, AC (Barcelona)

Llibertat (Gavà)

Baix Llobregat (Sant Feliu de Llobregat)

Xipreret. Butlletí d'Informació de l'Ateneu de Cultura Popular de l'Hospitalet (L'Hospitalet de Llobregat)

5.3. Bibliografia

BOSCH, Antoni (1988). «Josep Soler Vidal: Un record dels últims anys de la dictadura». *El Boscater Negre* [Gavà], número especial de novembre, p. 22.

CAMPMANY, Josep (2001). «Aproximació a alguns aspectes del franquisme a Gavà». A: SANTACANA, Carles (dir.): *El franquisme al Baix Llobregat*, Barcelona: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 310-316.

CAMPMANY, Josep; GARCIA, Javier (2009). «Trenta-cinc anys de lluita social contra l'abocador del Garraf i els inicis del moviment ecologista (1972-2006)». A: PRAT, Enric;

- RENOM, Mercè; HACHUEL, Esther (dir.); RETUERTA, M. Luz (coord.). *Constructors de consciència i de canvi: Una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*. Sant Feliu de Llobregat: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, p. 457-476.
- CAMPANY, Josep (2009). «L'abocador del Garraf i el desviament del Llobregat, dos projectes claus en el naixement de la consciència ecologista». *Materials del Baix Llobregat* [Sant Feliu de Llobregat], núm. 15, p. 19-29.
- FOLCH, Ramon (2009). «Pròleg». A: PÉREZ DE PABLO, Pau. *1972-2006, olor de podrit: El despropòsit del Garraf*. Barcelona: Federació Catalana d'Espeleologia, p. 7-8.
- GORDO, J. R. (1997). *La rebel·lió d'un poble (El moviment de Regidors Democràtics al Prat de Llobregat, 1966-1979)*. El Prat: Rúbrica Editorial, 1997.
- PASARÍN, Beatriu (2003). *El riu Llobregat i la protesta social: Materials per l'estudi de les mobilitzacions socials arran de les inundacions (1962-1976)*. Cornellà: Fundació Utopia Joan N. Garcia-Nieto.
- PÉREZ DE PABLO, Pau (2002). «L'abocador del Garraf: 30 anys d'història d'una aberració». *Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa* [Terrassa], núm. 108 (gener-juny), p. 334-347.
- (2009). *1972-2006, olor de podrit: El despropòsit del Garraf*. Barcelona: Federació Catalana d'Espeleologia.
- RIERA, Ignasi; BOTELLA, José (1976). *El Baix Llobregat, 15 años de luchas obreras*. Barcelona: Ed. Blume, p. 84-85.
- RUÍZ ACEVEDO, FRANCISCO; GARCÍA SÁNCHEZ, ANTONIO; LIZANO BERGES, VICENÇ (2003). *El estilo sindical del Baix Llobregat: El sindicalismo bajo la dictadura franquista, 1960-1976*. Barcelona: CCOO, p. 134.
- VILA, Jesús (2009). «Trenta anys de lluita contra el desviament del riu Llobregat (1971-2001)». A: PRAT, Enric; RENOM, Mercè, HACHUEL, Esther (dir.) RETUERTA, M. Luz (coord.). *Constructors de consciència i de canvi: Una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*. Sant Feliu de Llobregat: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, p. 405-456.

La premsa local a l'Aleixar (Baix Camp) i la represa de la llibertat d'expressió escrita periòdica (1976-1979)

Josep M. Ferran Torrent

Centre d'Estudis del Priorat

Josep Maria Grau i Pujol

Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

Durant el franquisme, la regulació de la premsa es basà en la llei d'impresma del 22 d'abril de 1938 i la de premsa del 18 de març de 1966 (14/1966), que marcava la línia de la censura prèvia en el control de continguts i l'autorització governativa a l'edició de noves publicacions, el règim tenia una doble necessitat de protegir-se del judici públic i de crear una opinió favorable per evitar una crítica que el desprestigiés dins del seu territori de govern.¹³⁴ La creació de diaris, primer de la Falange i després del Movimiento, anà en aquesta direcció i el seu exponent a nivell provincial fou el *Diario Español de Tarragona*.

A la comarca del Baix Camp sorgiren diverses iniciatives periodístiques privades. El 1952 apareix el setmanari *Reus* i la *Revista del Centro de Lectura de Reus*; el 1953, la *Revista Cambrils*; a la Selva del Camp, el 1959 s'inicia *Adesel*; a Riudoms, el 1968,

¹³⁴ Elisa CHULIÀ RODRIGO (1999), «La ley de prensa de 1966: La explicación de un cambio institucional arriesgado y sus efectos virtuosos», a *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales* (Madrid), vol. 2, p. 197-220.

la revista *L'Om* i el 1973 surt el setmanari *La Voz de la Costa Dorada. Semanario gráfico de actualidad*.¹³⁵

No cal dir que la llengua vehicular de les revistes era la castellana; un cas a banda són les publicacions de l'Església catòlica, sotmeses sols a la censura eclesiàstica. En especial cal remarcar-ne els fulls parroquials,¹³⁶ molts dels quals escrits en català.

Amb la mort del dictador trobem noves iniciatives com *Mestral* (1978-1979), el 1979, *Mirador*, a Alforja i el 1976, a l'Aleixar, *Això... Aleixarenc*, que serà l'objecte del nostre estudi.

L'Aleixar, l'any 1977 comptava amb set-cents quatre habitants i la seva economia es basava en l'agricultura; amb cent quaranta pagesos és, doncs, un municipi rural sota la influència de l'àrea de mercat de Reus, on també hi treballaven alguns residents.

FITXA DE LA PUBLICACIÓ

1. Nom de la publicació: *Això... Aleixarenc*.
2. Subtítol: *Periòdic napigràfic i informatiu local*.
3. Lloc d'edició: l'Aleixar (Baix Camp).
4. Periodicitat: mensual.
5. Llengua: català; inclou algun article en castellà.
6. Data del primer número: 6 de gener 1976 (núm. 1). Data de l'últim número: 14 de juny de 1979 (núm. 14).
7. Contingut: informació local i opinió.
8. Editor: Grup de Publicacions Independent de l'Aleixar.
9. Adreça: carrer del Pont de l'Abadia núm. 1 de l'Aleixar.
10. Equip de redacció: Josep M. Ferran Torrent (director), Jordi Camprubí, Alfred Mariné, Miquel Mariné i Ferran Figueras.
11. Col·laboradors: Josep M. Anglès, Julià Caruda, Pilar del Olmo, Agustí Garcia, Flora Gebellí, Montserrat Llauredó, Màrius Llauredó, Montserrat Llauredó, Eloi Mariné, M. Teresa Olesti, Pere Mariné, Josep-Ramon Pàmies, Lídia Pàmies, Albert Pallarès, M. Àngels Salvat, Anton Serra i Jordi Vinyals.
12. Format: foli.
13. Tècnica d'impressió: multicopista. Realitzades per Joan Bassa Col·legi Sant Pau de Tarragona.
14. Colors: blanc i negre.
15. Nombre habitual de fulls: 8, 8, 11, 7, 10, 9, 10, 7, 7, 7, 8, 7, 9, 9. Total: 119 fulls en un total de 237 pàgines. Mitjana de 16,9 pàgines per revista.

¹³⁵ Jaume GUILLAMET (1983), *La premsa comarcal: Un model català de periodisme popular*, Barcelona, p. 307-308 i 417.

¹³⁶ A Reus, el 1946 trobem ja l'existència d'una *Hoja Parroquial* que es mantindrà amb capçalera pròpia fins al 1950, quan a nivell diocesà es treu una revista similar.

16. Nombre habitual de columnes: 1.
17. Tiratge: Entre tres-cents exemplars la primera vegada, una mitjana de dos-cents exemplars. Les dos finals, 125 i cent cinquanta. Un total de catorze mil folis, quinze clixés electrònics i dos-cents cinquanta clixés normals.
18. Preu: No hi ha dades sobre la subscripció anual ni el preu per exemplar. Els números 13 i 14 es van facilitar sols a subscriptors sense cobrar cap suplement, fins liquidar el fons capital.
19. Edicions extraordinàries: núm. 7 (24 de juliol 1977).
20. Multes: No.
21. Col·leccions completes conservades per les famílies Olivé Climent i Caruda Pàmies, entre altres.
22. Gestions actuals. Actualment es fan gestions per a la seva digitalització a través de la Biblioteca Xavier Amorós de Reus. Se'n farà una còpia per a l'Arxiu Comarcal de Reus i una altra per a l'Arxiu Intern AIXÒ de CERADAI de l'Aleixar.

Els historiadors de la premsa anomenen aquest tipus de publicacions amb el qualificatiu de marginal, entenent que neixen fruit de la voluntat de comunicació d'un grup de persones envers el seu entorn, en el nostre cas un poble, i que a la vegada no disposa de mitjans econòmics ni tècnics ni utilitza els canals de distribució de la resta de premsa. En aquesta tipologia entrarien també els revistes escolars o les de caràcter polític, les darreres considerades il·legals.¹³⁷ Nosaltres creiem que podríem incloure la capçalera *Això... Aleixarenc* dins del tipus de premsa local, atenent el seu abast territorial centrat exclusivament en el municipi de l'Aleixar.

Els antecedents els trobem a l'any 1968, en les festes de Nadal, quan la parròquia, regida per Mn. Josep Raventós i Giralt (1963-1971), edita la monografia *L'Aleixar*, amb el dipòsit legal número T-3786-1968, gràcies a un grup d'una vintena de nois i noies de la vila. La idea inicial era de continuïtat («esperem un altre dia tornar», escriuen en la presentació) i el contingut era molt similar a una revista amb seccions diverses, com noticiari, poesia, bibliografia, pàgines d'història i d'economia, espai per a entitats com la Cooperativa, la Parròquia de Sant Martí i també per als joves, sense oblidar l'etimologia de cognoms i topònims, on destaca un article d'Albert Manent Segimon sobre l'origen del nom de l'Aleixar i la seva grafia normalitzada. La llengua emprada en aquest modest butlletí cultural editat per la Parròquia era la catalana. Encara que no hi consta, és un número únic i comptava amb tretze pàgines. L'edició era feta en ciclostil.

El 1976, de nou un altre grup de joves de l'Aleixar, en una nova etapa política de transició vers la democràcia i arrecerats al voltant del Casal Josep Guardiola (creat

¹³⁷ En alguns llocs d'aquesta tipologia de periodisme s'ha publicat un catàleg. Vegeu per exemple el treball de Sixte MORAL REIXACH (1979), «Premsa marginal a Vilanova (1960-1977)», *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 2, p. 175-194.

el 1971), funden una nova revista amb el títol *Això...Aleixarenc*. El seu ideari era catalanista. En aquell moment, la vida associativa local era intensa: des del 1877 es mantenia la societat La Unió, però arrossegava problemes econòmics. També hi havia la Cooperativa Agrícola (1957), un club de futbol, un esbart dansaire (1970), la Unió de Pagesos (el 1977 a l'Aleixar tenia seixanta afiliats), una Societat de Caçadors (1968) i una Comunitat de Regants.¹³⁸ Al capdavant de la parròquia hi havia Mn. Joan Curieses Garcia (1971-1978), que organitzà una junta parroquial, grups de catequesi, d'economia, litúrgia i Càritas. L'Ajuntament el presidia Joan Olesti Ferré (1976-1993).

Les activitats del grup de joves no se cenyien només a la confecció de la revista, sinó també a l'organització de concursos de ping-pong, escacs, jocs de cartes com la botifarra, cursos de català, a més de reclamar serveis que mancaven, com per exemple una biblioteca municipal, un poliesportiu i unes piscines, reivindicar la catalanització del nomenclàtor urbà i la campanya pel canvi dels noms propis dels aleixarencs en la llengua catalana al registre civil, la potenciació de la Festa Major, la cavalcada de Reis, l'Aplec de Sardanes, la necessitat de crear una escola mixta entre els pobles de l'Aleixar, Maspujols i Vilaplana per tal d'evitar el desplaçament a Reus, denunciar la crisi del sector agrari a conseqüència dels baixos preus de comercialització dels seus productes, una manifestació en contra la pena de mort, etc.

Cal tenir present que a l'any 1977 a l'Aleixar sols hi residien de manera continuada 125 famílies i de forma temporal, trenta-vuit i que a curta distància té una ciutat com Reus. Les noves idees arribaven des de la capital comarcal, però també des de Barcelona, a través dels forasters que hi havien establert la seva segona residència o dels emigrants que passaven les vacances al seu poble d'origen.

Aquesta revista presentava trets molt singulars: no formava part de cap entitat en si ni tenia supervisió de persones adultes, comptava amb l'autorització de la parròquia per utilitzar el local del primer pis com a seu de la revista, no comptava amb cap ajut econòmic ni subvenció, estava sufragada únicament per les seves subscripcions i pel voluntarisme, era totalment lliure i independent, sols es demanava respecte i tolerància, tothom podia escriure signant amb el seu nom o amb pseudònim; la seva filosofia de la redacció era casalista, amb apologia del casal com un projecte federal d'entitats i de poble que sols seria possible per mitjà d'un congrés d'entitats; a la vegada era localista, carregada d'aleixarisme.

Quan el novembre de 1976, a iniciativa d'un jove de 19 anys, en Josep Maria Ferran, convocà una xerrada en la qual va exposar la iniciativa i es posa en marxa la preparació del primer número, la revista ho féu de forma clandestina, sense control governatiu ni dipòsit legal, encara que l'Ajuntament en coneixia la seva existència. Era tota en català

¹³⁸ Sobre la trajectòria de les associacions esmentades vegeu el llibre de Fina ANGLÈS i Joan-Miquel VENTÓS, *L'Aleixar*, Valls, 2004.

i d'expressió totalment lliure, tothom podia expressar les seves opinions, sempre que no es faltés a l'honor dins de la pràctica dels principis democràtics de la convivència. Els escrits eren signats amb el propi nom o amb pseudònim de l'autor.

Ens trobàvem dins d'un any d'eufòria, ja que mig any abans el club de futbol va guanyar el trofeu primavera de futbol comarcal. Així, les idees, les opinions i les iniciatives culturals i polítiques van estar enmig de notícies del gran esperit participatiu de l'afecció esportiva, símbol d'unitat i poble. Entre la gran diversitat d'entitats i la pluralitat d'opinions i d'idees de la població, els articles publicats tractaren temes molt diversos, des de problemes de l'agricultura fins al feminisme, l'avortament o la recuperació de les llibertats. No hi mancava un apartat d'opinió o cartes al director anomenat Paraula, on els veïns aportaven iniciatives a desenvolupar o simplement pensaments; la majoria els signava amb pseudònim (exemple: una pensionista, primavera). També es féu ressò del referèndum del 15 de desembre de 1976 i de les primeres eleccions del 1977. Per facilitar l'exercici de la participació ciutadana a la revista, es van instal·lar tres bústies: una a l'abadia, una altra a l'entrada de l'església i una tercera sota l'aparell de televisió de la Societat Recreativa. En ocasions també hi figurava una relació del moviment demogràfic de la vila (naixements, matrimonis i defuncions).

Això... Aleixarenc es mantingué fins a l'any 1979 i se n'editaren catorze números, el primer any un cada mes, amb un total de dotze números, el segon any, 1978, un sol número i el tercer any, 1979, un sol número, el darrer.

En el número 7 del juliol de 1977 llegim que una part dels habitants de l'Aleixar criticaven la revista per ser d'esquerres o anarquista i l'equip de redacció reacciona afirmant que és «apolítica, és un grup de joves i de veïns, és oberta... independent i autònoma...».

En l'aspecte econòmic, en l'exercici del 1977 els ingressos de la revista foren de 24.232 ptes., de les quals un 94% provenien de les vendes i la resta, d'aportacions particulars; per contra, les despeses sols pujaren a 21.842 ptes., per la qual cosa hi hagué un superàvit de 2.390 ptes. Un dels obstacles principals fou la manca d'una multicopista pròpia, que aleshores es pressupostava per unes quatre mil pessetes i no es pogué adquirir mai.

Alguns articles es publicaren en castellà, com la secció d'esports (resultats de partits i alineacions), però no era per motius ideològics sinó simplement perquè l'autor no dominava el català. També s'inseriren treballs sobre la història de la literatura catalana, amb una clara voluntat de suplència als temaris de l'escola del moment o a la ignorància d'una part dels habitants per a la seva pròpia cultura. Novament hi trobem la participació del literat Albert Manent Segimón, el qual redactà un interessant treball sobre la parla local: «Algunes particularitats del parlar de l'Aleixar (la fonètica)», número 8 (28 d'agost de 1977).

La revista, a la primavera del 1977, va sofrir un sabotatge violent, la seva seu fou violentada: portes rebentades, arxiu destruït i robats tots els exemplars de la revista

editada fins al moment. El seu promotor i director també va ser amenaçat per telèfon per veus anònimes, que parlaven en espanyol amb una veu seca i freda.

La revista comptà amb la complicitat de l'Església, ja que s'imprimia al col·legi de Sant Pau de Tarragona. Posteriorment, del 1979 al 1987, l'Aleixar comptà amb un butlletí municipal que, a banda de la informació estrictament pròpia de l'administració i de l'equip de govern, també inclogué textos d'història, literatura, folklore, entrevistes, etc.

Alguns membres de la revista *Això...Aleixarenc*, com Jordi Camprubí, Eloi Mariné i Joan Olesti, a més de Josefina Serra, participaren en el Congrés de Cultura Catalana, formant un grup al Baix Camp que es reunia periòdicament en diferents localitats.

La desaparició de la revista fou per voluntat pròpia però sobretot per manca de constància dels col·laboradors.

L'objectiu d'aquesta comunicació ha estat simplement el de donar a conèixer una experiència de premsa local, que volia enfortir el debat sobre la identitat, canalitzar idees per millorar el poble, fomentar la participació, la informació i la cultura i normalitzar l'ús de la llengua autòctona. Esperem haver refermat la memòria col·lectiva d'uns fets succeïts en un petit poble rural del Camp de Tarragona en el període de la transició democràtica al voltant d'una revista on tothom podia escriure. Això li dona un caràcter singular, ja que en les publicacions sempre hi ha prioritats, cert nivell de selecció i supervisions.

Els canvis en els models de comunicació: l'aparició de la premsa local als barris de Barcelona.

La revista *Carrer Gran* de Gràcia com a model

Joan Àngel Frigola i Berbel

Taller d'Història de Gràcia

La premsa, els mitjans de comunicació en general, van ser, d'alguna manera, observadors, protagonistes i, alhora, un dels motors dels canvis socials i polítics viscuts en la transició del franquisme al règim democràtic.

El mitjà de comunicació és un observador de la realitat que interpreta i explica als seus receptors, ja siguin televidents, oïdors o lectors. D'aquesta manera, incideix en la realitat i, per tant, es converteix en motor dels canvis socials, sobretot en un moment de canvi tan important com va ser a Espanya, i a Catalunya, la transició cap a la democràcia. Els mateixos mitjans de comunicació van fer un canvi molt important; ells mateixos van transitar cap a un model més obert, més lliure i més plural.

El règim franquista havia establert, encara en plena Guerra Civil, un control estricte en el món de la comunicació, amb una censura que abraçava tots els camps de la informació i la creació intel·lectual i que, en ocasions, havia arribat a ser esperpèntica, sobretot en el món dels espectacles.

En començar la dècada de 1960, la informació era totalment controlada pel règim. De televisió només n'hi havia una, Televisión Española, de titularitat estatal. En el món de la ràdio, la informació només podia ser oferta per Radio Nacional de España, que era qui elaborava els butlletins informatius que havien de ser emesos per qualsevol emissora que volgués incloure informació en la seva programació.

En el cas dels diaris, hi havia més oferta informativa, però estava sotmesa a la censura prèvia. A Barcelona, les capçaleres del moment, a banda dels dos diaris del Movimiento (*La Prensa* i *Solidaridad Nacional*) eren totes creades molt abans de la Guerra Civil (*Diario de Barcelona*, *El Correo Catalán*, *La Vanguardia* i *El Noticiero Universal*). Òbviament, tota la informació es feia en castellà.

El 15 de març de 1966 va entrar en vigor la Ley de Prensa e Imprenta, coneguda com a Llei Fraga, que feia recaure en el director de les publicacions la responsabilitat del que s'hi deia al seu interior. A la pràctica, va aparèixer l'autocensura dels mitjans per tal d'evitar problemes.

No fou fins al 14 de setembre de 1964 que va aparèixer el primer diari creat per la iniciativa privada des del 1939. Fou *TeleXprés* i entre els seus impulsors hi havia Carles Sentís, Federico Gallo i Andreu Avel·lí Artís, que en fou el primer director. Aquest diari, després de passar pel Grup Godó, l'any 1977 va afegir-se al Grup Mundo. El 1968 havia aparegut *Diario Femenino*, que l'empresari Sebastià Auger va comprar per convertir-lo en *Mundo Diario* (1974). A final de 1976, aquest mateix empresari va llençar una nova capçalera: *Catalunya Express*. Tots tres diaris van desaparèixer el 1980 en fer fallida el Grup Mundo.

La mort de Franco el 20 de novembre de 1975 i la consegüent obertura política cap a un estat democràtic van produir un important canvi en el món de la premsa, tot i que no va ser fins al 25 d'octubre de 1977 (gairebé dos anys després de la mort del dictador) que va desaparèixer la obligació de les emissores de ràdio de connectar amb el «parte» de Radio Nacional.

El primer diari que va atrevir-se a trencar una mica amb la uniformitat imperant i que va optar per acostar-se als barris va ser *Mundo Diario*. Jaume Serrats Ollé, un dels seus directors, que posteriorment també ho va ser de *Catalunya Express*, explicava els objectius del diari:

Mundo Diario naixia per superar l'anomenada síndrome de la plaça de Catalunya que patia la premsa dretana de Barcelona, preocupada per enfocar només una determinada realitat i amagar en canvi la seva rica pluralitat. Per aconseguir aquest objectiu es va dissenyar principalment una operació sustentada en un senzill tríode informatiu: els barris, el món laboral i la universitat. Tres sectors que mereixien una especial atenció, perquè eren els centres on s'estaven cuinant els missatges del futur.¹³⁹

És, doncs, al Grup Mundo de Sebastià Auger on la premsa va començar a acostar-se al barri, a parlar del dia a dia de la gent i a explicar quins eren els seus problemes, neguits i necessitats.

¹³⁹ Rafael ARACIL, Andreu MAYAYO i Antoni SEGURA (2004), *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya: Els mitjans de comunicació*, Barcelona, Centre d'Estudis Internacionals; Universitat de Barcelona, p. 174.

A final de l'any 1976, el Grup Mundo llença un nou diari: *Catalunya Express*. Josep Maria Casasús i Xavier Roig n'expliquen el projecte:

Dins de les diverses alternatives del model genuí popular-sensacionalista, a *Catalunya Express* s'optà per l'acreditada fórmula dels *tabloids* anglesos aleshores representats per *Daily Mirror* i *The Sun*. Deixant de banda la diferència de formats, les solucions de contingut s'inspiraven també d'alguna manera en els nordamericans *Daily News* i *New York Post*, en el francès *France-Soir* i en l'alemany *Bild*.¹⁴⁰

Catalunya Express és, doncs, un diari sensacionalista, amb grans titulars, molta foto i textos més aviat concisos, però el que ens interessa d'aquest diari és el projecte que va tirar endavant entre el darrer trimestre de 1978 i els primers mesos de 1979: un suplement setmanal dedicat a informar sobre els barris de la ciutat. Ben mirat, no sembla que aquest suplement lligui gaire amb la línia sensacionalista del diari: el contingut s'adiria més amb els altres diaris del grup, *Mundo Diario* o *Tele/eXprés*.¹⁴¹ Sigui com sigui, va ser *Catalunya Express* la capçalera que va fer un pas més per apropiarse a la realitat dels barris.

Jaume Serrats Ollé, director de *Catalunya Express*, que venia de dirigir *Mundo Diario*, explica que es va endur els quatre caps de redacció que tenia en aquell diari i va endur-se també cap a *Catalunya Express* la voluntat d'apropiar-se als barris. Explica Jaume Serrats, en conversa telefònica:

Es tractava de lligar el diari amb determinats col·lectius; en aquest cas, d'acostar-se a la gent dels barris i tocar temes que altres diaris no tocaven per arribar a aquestes persones i buscar que això es traduís en més vendes. De fet, a *Mundo Diario* ho vam aconseguir.

Jaume Serrats explica també que en aquella època de canvi, i a poc temps de les primeres eleccions municipals, les associacions veïnals eren plenes de militants de partits, sobretot dels partits d'esquerres i en aquells moments del PSUC, que havia estat legalitzat tot just un any enrere i que era un partit molt actiu, amb unes bases que es mobilitzaven amb facilitat. Jaume Serrats explica:

Més d'una vegada recordo haver trucat algun líder del PSUC per demanar-li que ens portés gent per omplir la sala del *Club Mundo* en alguna de les conferències o activitats que s'hi organitzaven, i la sala s'omplia. Sabedors que el moviment veïnal era ple de militats comunistes, el suplement era també una manera d'acostar-nos-hi i de buscar nous lectors per al diari.¹⁴²

¹⁴⁰ Josep Maria CASASÚS i Xavier ROIG (1981), *La premsa actual: Introducció als models de diari*, Barcelona, Edicions 62 (Llibres a l'Abast; 163), p. 193.

¹⁴¹ Josep Maria Casasús i Xavier Roig inclouen *Mundo Diario* en el model híbrid d'opinió-informatiu i *Tele/eXprés*, en el model informatiu-interpretatiu.

¹⁴² Conversa amb Jaume Serrats.

El nom del suplement que *Catalunya Express* va començar a editar el setembre de 1978 era *Los barrios de Barcelona* i per tirar-lo endavant es va crear el que podem anomenar una petita redacció, amb un periodista provinent de *Mundo Diario* al capdavant —Jesús Vived— i uns joves encara estudiants a la Facultat de Ciències de la Informació de Bellaterra: Josep Prades, Albert Closas, Albert Musons, Vicenç Sanclemente i qui signa aquesta comunicació. El suplement, de vuit pàgines, tenia el mateix format que el diari i no portava publicitat. El tema de portada era la història d'un barri i les informacions feien referència a les reivindicacions veïnals del moment, però també a les activitats culturals i a la vida associativa. Sempre es buscava l'equilibri territorial i es mirava que tots els barris hi tinguessin presència; si una setmana havia sortit Sant Antoni, es mirava que al següent sortís Horta, el Carmel o el Clot. A la contraportada hi havia un espai per a cartes de la ciutadania, i una petita agenda d'activitats als barris.

La jove redacció d'aquest suplement va posar-se en contacte amb els responsables de totes les associacions de veïns del moment, que eren una de les principals fonts d'informació. Cal recordar que aquells moments, de gran activitat veïnal, la incipient democràcia encara no havia arribat als ajuntaments, els barris eren plens reivindicacions i de demandes de millora i els membres dels partits polítics encara no havien fet el definitiu salt a la política municipal, tot i que ja s'hi estaven preparant, ja que les primeres eleccions democràtiques a l'ajuntament eren a punt d'arribar. Va ser també el moment d'algunes victòries veïnals, com la compra del parc de les Aigües, al barri del Guinardó, per part de l'Ajuntament de Barcelona, encara sota el mandat del darrer alcalde designat pel govern: Josep Maria Socías Humbert.¹⁴³

Aquest suplement va tenir una vida curta, no va arribar més enllà dels primers mesos de 1979. El Grup Mundo estava immers ja en la crisi econòmica que va acabar amb la desaparició de l'empresa.

Tot i aquests intents d'acostar-se a la realitat dels barris per part de les capçaleres del Grup Mundo, en general, la premsa de Barcelona no ha tractat mai bé els barris de la ciutat. De sempre (encara avui) els barris han estat notícia, bàsicament, quan s'hi ha produït alguna desgràcia o si hi ha tocat la grossa de la loteria de Nadal i en els primers anys del període que ara estudiem, encara més. És potser per això que, com diu Manuel López:

Quan uns veïns s'uneixen i constitueixen la comissió gestora del que ha de ser la seva associació, es forma immediatament una ponència per crear el corresponent butlletí. Sense disposar d'espai a les emissores de ràdio i TV, amb poques línies a la premsa convencional, a aquests gestors els queden pocs mitjans per donar-se a conèixer, per explicar les seves propostes, per combinar les seves accions amb estratègies de comunicació.¹⁴⁴

¹⁴³ Jaume Serrats afirma que l'alcalde Socías va ajudar a la radicalització dels barris.

¹⁴⁴ Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari: La premsa de barris a Barcelona, 1968-1977*, Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona (Vaixells de Paper, 15), p. 20.

Durant la dècada del 1970 hi va haver un esclat de la premsa de barris, lligada molt estretament a l'eclosió del moviment veïnal. Manuel López ho explica així:

Per regla general, tota publicació de barris sorgida entre els anys 1968 i 1977 ho ha fet sota el paraigües legal d'una entitat veïnal. Des dels seus primers fulls no numerats, fins a les ben presentades revistes de barris com ara *Revista Les Corts* i *Quatre Cantons*, el moviment veïnal dedica una bona part dels seus homes i dels seus esforços a la tasca editora.¹⁴⁵

López xifra en unes cinc-centes persones les que feien que mensualment poguessin aparèixer un munt de revistes i butlletins als barris de Barcelona entre 1972 i 1975, moment de màxim esplendor, si més no en el nombre de capçaleres, de la premsa de barris.¹⁴⁶

La premsa de barris de Barcelona ha estat estudiada, en diversos moments, per persones diferents. Jo em baso en tres treballs concrets: el de Josep Maria Huertas Claveria i Manel Vilaseró, de 1982;¹⁴⁷ el de Manuel López, de 1994;¹⁴⁸ i el de Gerard Maristany i Albert Musons, de 2002.¹⁴⁹ Pel que fa al cens d'aquestes publicacions, utilitzo el d'aquests darrers, ja que en ser l'últim en ser publicat, recull i incorpora el dos anteriors, com expliciten els mateixos autors en el seu treball.¹⁵⁰

Aprofitaré també la definició de premsa de barris que fan Maristany i Musons:

Aquella que, generada per qualsevol mena d'entitat o col·lectiu d'un determinat àmbit territorial, té com a funció primordial captar i difondre informacions i opinions susceptibles de ser d'interès general per a tot el conjunt d'habitants d'un nucli territorial concret que mai arribarà a ser el del conjunt de la ciutat.¹⁵¹

Segons aquests mateixos autors, hi ha diversos editors de premsa de barris: associacions de veïns, associacions de comerciants, empreses independents, entitats de promoció de la comunicació local i moviments alternatius. En el nostre cas, però, ens n'interessen només dos: les associacions de veïns i les empreses independents, perquè els altres models són posteriors a l'època que estudiem i, sobretot, per dues raons: primer, perquè l'inici de la premsa de barris es troba en el moviment veïnal i, segon, perquè

¹⁴⁵ Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*, p. 20.

¹⁴⁶ Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*, p. 26.

¹⁴⁷ Josep Maria HUERTAS i Manel VILASERÓ (1982), *La premsa de barris a Barcelona*, Barcelona, Servei de Premsa Diputació de Barcelona i Àrea de Cultura Ajuntament de Barcelona.

¹⁴⁸ Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*

¹⁴⁹ Gerard MARISTANY i Albert MUSONS (2002), *Del desencant a la contrainformació: La premsa de barris a Barcelona 1976-2001*, Barcelona, Col·legi de Periodistes de Catalunya i Diputació de Barcelona (Vaixells de Paper, 28)

¹⁵⁰ Gerard MARISTANY i Albert MUSONS (2002), *Del desencant a la contrainformació...*, p. 119.

¹⁵¹ Gerard MARISTANY i Albert MUSONS (2002), *Del desencant a la contrainformació...*, p. 10.

Carrer Gran, la revista nascuda a Gràcia i que va ser un dels principals models d'edició per part d'una empresa independent, és objectiu d'aquesta comunicació.

A la dècada de 1970 hi va haver algunes experiències, força reeixides, de publicacions que utilitzaven les entitats veïnals com a cobertura legal. Tot i que, segons explica Manuel López: «la premsa de barris ha funcionat sempre sota un règim d'estricta democràcia interna», el mateix autor reconeix que «on sí van sortir problemes va ser en l'elaboració dels editorials, en el cas que no els fes un membre de la junta directiva i aquesta l'aprovés prèviament».¹⁵²

En el fons, qui té la titularitat de la publicació n'és el responsable i per molt obert i democràtic que es vulgui ser, és molt probable que acabi demanant canvis si no es troba còmode amb el resultat final del producte. En aquest sentit, *Carrer Gran* va ser un cas singular: a l'hora de començar la gestació de la revista, ja es va tenir clar que calia tenir independència; per això es va crear una empresa editorial propietat dels mateixos promotors de la publicació: Carrer Gran Edicions SL.

Anem a pams, però, i fem primer una ullada al que va ser i al que va significar la premsa de barris. Diu Manuel López: «La premsa de barris va portar implícits una sèrie de valors com el de la participació o com el de la ruptura de l'*status quo* polític, a nivell local, difonent problemes urbanístics, culturals i socials.» I afegeix: «A la premsa veïnal encara se li ha d'afegir una altre valor: el de recuperar la idea de barri com a lloc convivencial més immediat.» I ens diu també que «el fenomen de la premsa de barris sorgit a Barcelona els anys setanta no va tenir equiparació a altres ciutats de l'Estat i molt difícilment es podria trobar a altres països veïns».¹⁵³

Ens trobem, doncs, davant d'un fenomen molt barceloní que, per altra banda, va servir, i molt, a la normalització del català com a llengua d'ús comú en el món de la informació, i d'això en deixen constància Josep Maria Huertas i Manuel Vilaseró l'any 1982:

Cal valorar el paper que juguen les publicacions en la normalització del català. Les xifres són prou eloqüents. L'any 1977, el còmput dels tants per cent de català a cada publicació donava un 38%. Ara el resultat és un 83%.¹⁵⁴

Recordem que el primer diari escrit en català, l'*Avui*, no va veure la llum fins el 23 d'abril de 1976 i l'any 1993 encara hi havia només dos diaris que utilitzaven el català: l'*Avui* i el *Nou Diari* (antic *Diari de Barcelona*).¹⁵⁵ Podem dir, sense por a equivocar-nos, que el món associatiu en general i la premsa de barris en particular, van tenir un

¹⁵² Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*, p. 21.

¹⁵³ Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*, p. 10-11.

¹⁵⁴ Josep Maria HUERTAS i Manel VILASERÓ (1982), *La premsa de barris a Barcelona...*, p. 15.

¹⁵⁵ Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*, p. 32.

paper molt important pel que fa a l'extensió de l'ús de català a la societat durant les dècades de 1970 i 1980.

Tots els autors que han investigat la premsa de barris coincideixen a destacar la dificultat que suposa analitzar-la a causa del seu origen absolutament atomitzat, al fet que la majoria desapareixien amb la mateixa facilitat amb què naixien i per la poca, gairebé nul·la, disposició a fer-les arribar als arxius públics.¹⁵⁶ En aquest sentit cal tenir en compte que moltes de les publicacions eren clandestines i algunes van ser perseguides directament pels regidors franquistes.¹⁵⁷

Gerard Maristany i Albert Musons quantifiquen en cinquanta-una les revistes de barri existents el 1976, mentre que el 1990 n'hi havia setanta-vuit. Per data de naixement de la publicació, ens diuen que abans de 1976 havien nascut trenta-cinc revistes (existents en el moment de l'edició del llibre, el 2002), mentre que en el període 1976-1980 en van néixer seixanta-dos.¹⁵⁸

Sigui com sigui, la premsa de barri, sorgida principalment del moviment veïnal, tot i que hi va haver també algun cas en què es va utilitzar la cobertura legal de l'Església catòlica,¹⁵⁹ va estendre el sentit de pertinença al barri, alhora que es feia ressò de les mancances que hi havia en aquelles moments i reclamava millores per cobrir les necessitats del veïnat. I tot això es va anar fent amb més voluntat que recursos, que mai van arribar a ser gaire grans.

Amb el franquisme arribant al seu punt final —tot i que a principi de la dècada de 1970 no es podia saber amb exactitud, tothom ho intuïa—, la societat va començar a preparar el canvi. El moviment veïnal va anar prenent força a l'entorn de tota mena de reivindicacions: contra plans urbanístics que pretenien destrossar barris —com el cas de la Via 0 a Gràcia— o per demanar tota mena de millores que solucionessin situacions absolutament deficitàries (infraestructures, equipaments, transports...). Aquest és el cas de barris com el Carmel o tota la zona de Nou Barris. L'emergent moviment veïnal buscava la forma de comunicar-se amb el veïnat i, atesa la impossibilitat d'accedir als mitjans de comunicació del moment, va decidir crear el seu propi mitjà: així va aparèixer la premsa de barris. Després, la necessitat d'aconseguir nous lectors va fer que la premsa generalista decidís començar a informar de què passava als barris, camí que, com hem vist, van iniciar *Mundo Diario* i, a través del suplement, *Catalunya Express*.

¹⁵⁶ Tots els censos que s'han fet fins ara han tingut molt en compte les col·leccions particulars i totes les persones que han treballat el tema coincideixen en deixar clara la possibilitat que hi hagi mancances.

¹⁵⁷ Manuel López explica com el regidor Calvo Martínez havia donat ordre a la Guàrdia Urbana de confiscar els exemplars de la revista Vila de Gràcia que trobessin. Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*, p. 95.

¹⁵⁸ Gerard MARISTANY i Albert MUSONS (2002), *Del desencant a la contrainformació...*, p. 15.

¹⁵⁹ Es tracta de *Quatre Cantons*, al Poblenou. Manuel López explica que «va ser una revista legal que va esquivar el control del Ministerio de Información y Turismo al posar-se sota l'empara de l'Església catòlica». Manuel LÓPEZ (1994), *Un periodisme alternatiu i autogestionari...*, p. 46.

L'estiu de 1978, dos joves graciencs, Albert Musons i Vicenç Sanclemente, estudiants de la Facultat de Ciències de la Informació de la Universitat Autònoma, van decidir editar una revista al seu barri i van demanar consell a un conegut periodista del món de la informació local, implicat també amb la premsa de barri: Josep Maria Huertas Claveria.¹⁶⁰ Aquest els va adreçar a un periodista gracienc, jove, però ja amb força experiència en el món de la premsa local: Manuel López.¹⁶¹ En paral·lel, es va afegir al projecte un altre estudiant: qui signa aquesta comunicació.

A la tardor de 1978 es va constituir el grup promotor, al qual es van afegir altres joves estudiants, persones recent llicenciades i alguns membres de l'Associació de Veïns Vila de Gràcia. El consell de redacció inicial estava format per deu persones: Víctor Vilaseca, Vicenç Sanclemente, Jordi Romero, Carles Gosálvez, Albert Musons, Joana Uribe, Isidre Ambrós, Kim Vilar, Pepita Sabater i Joan Àngel Frigola.¹⁶²

El grup promotor va creure, des de bon començament, que la revista havia de donar servei al barri i a les entitats, però que havia de ser independent. Alhora, tenia la intenció de ser alguna cosa més que un mitjà de comunicació i per això es va decidir crear una empresa editorial: Carrer Gran Edicions SL. Per obtenir els mínims diners necessaris es va utilitzar un sistema similar al que s'havia utilitzat per crear el diari *Avui*, tot i que, això sí, amb molta més modèstia. Els promotors de *Carrer Gran* van llançar-se a buscar persones que volguessin participar en l'aventura:

Un seguit de persones varen subscriure's a la revista abans que aquesta sortís, algunes pagant quantitats superiors al valor de la subscripció. Un petit nucli, no més d'una vintena de persones de Gràcia feren aportacions voluntàries de 10.000 pessetes a retornar en un futur d'empresa rendible, que mai arribaria.¹⁶³

Carrer Gran va fer un pas important en el món de la premsa de barri. A més de tenir voluntat de servei al barri i voler ser independent respecte de qualsevol entitat o associació, va buscar fer-ho amb professionalitat. La revista es va voler dotar, des de bon començament, dels elements necessaris per funcionar com una empresa, amb professionalitat i buscant l'autofinançament. No es va buscar en cap moment fer negoci, però sí que es volia tenir suficient capacitat econòmica per aconseguir que algunes persones en poguessin viure. Aquest objectiu no es va poder assolir en els deu anys de vida de la revista, tot i que sí que es van pagar percentatges per la captació de subscripcions o de publicitat.

¹⁶⁰ Aleshores treballava a *TeleXprés* i formava part de la redacció de *Quatre Cantons*.

¹⁶¹ Manuel López havia dirigit la *Revista de les Corts i Vila de Gràcia*, que acabava de desaparèixer. Ell seria el primer director de *Carrer Gran*.

¹⁶² El procés de gestació de *Carrer Gran* va coincidir en el temps amb l'edició del suplement *Los barrios de Barcelona* de *Catalunya Express*, on també col·laboràvem, com s'ha vist abans, Vicenç Sanclemente, Albert Musons i jo mateix.

¹⁶³ MARISTANY i ALBERT MUSONS (2002), *Del desencant a la contrainformació...*, p. 94.

Per altra banda, *Carrer Gran* sempre es va voler implicar a fons amb la societat a la qual donava servei. Així, en la crida inicial es preveia un «Consell Consultiu format per gent significativa del barri, d'ampli aspecte ideològic, i representants d'entitats i sectors d'opinió de Gràcia».¹⁶⁴ En realitat, aquest «consell consultiu», no va arribar a existir mai, però sí que hi va haver una organització força democràtica de la redacció.

Carrer Gran Edicions SL. era, oficialment, propietat de cinc persones, entre les quals hi havia qui signa aquesta comunicació,¹⁶⁵ però les decisions importants sempre van ser preses pel consell de redacció, que era format pel conjunt de redactors i redactores que formaven el cos de la revista. Així, cada any es feia una assemblea en què es revisava l'activitat de la revista en l'exercici que s'acabava i els responsables rendien comptes de la seva gestió. Es repassaven tant el nombre de vendes, les entrades per subscripcions i per publicitat, com el funcionament de les diverses seccions. Finalment es decidia, per votació, qui havia d'exercir les diverses responsabilitats: direcció, redacció en cap, fotografia, administració... Aquells primers anys, fins i tot els editorials eren aprovats pel consell de redacció, que en realitat era l'assemblea dels redactors i redactores de la revista.

Una mostra del nivell d'implicació de *Carrer Gran* amb el món associatiu i l'activitat sociocultural de la vila de Gràcia és el fet que, des del primer moment, va organitzar tota mena d'esdeveniments, des de taules rodones amb els candidats, de Gràcia i de Barcelona, a les primeres eleccions municipals de la democràcia, fins a exposicions fotogràfiques i balls per festa major o per cap d'any.¹⁶⁶

Carrer Gran va estar sempre molt pendent de l'actualitat de Gràcia, però no va oblidar mai que la vila formava part d'una realitat urbana més gran, Barcelona,¹⁶⁷ i també va tenir molt present el país: Catalunya. Així, entre les entrevistes que va publicar, n'hi ha amb el president de la Generalitat, Josep Tarradellas,¹⁶⁸ o el president del Parlament de Catalunya, Heribert Barrera.¹⁶⁹ També va dedicar un espai important a la cultura.

La distribució de la revista va ser un dels maldecaps de qui s'encarregava de la gestió. En un primer moment, el van fer un parell de persones amb motxilles. Després era un dels membres de la redacció amb el seu cotxe. Es va provar de contractar una empresa distribuïdora, però els paquets de revistes retornaven sencers, sense cap indici

¹⁶⁴ *Una proposta al servei de Gràcia*. Manifest inicial de *Carrer Gran*.

¹⁶⁵ En el moment de la constitució de l'empresa, l'any 1978, encara no s'havia aprovat la Constitució Espanyola i la majoria d'edat era a partir dels vint-i-un anys. Això va fer que els dos membres més joves, un del quals era qui signa la comunicació, no poguéssim formar oficialment part de l'empresa. Poc després, ja amb la majoria d'edat fixada als divuit anys, algunes de les persones que havien formalitzat l'empresa en el moment de la seva creació per tal de donar suport a la iniciativa, es van retirar i aleshores vam entrar oficialment a «l'accionariat».

¹⁶⁶ De fet, els balls de cap d'any i de festa major també servien per recaptar fons amb el bar.

¹⁶⁷ Bona mostra n'era el nom de la secció de política municipal: Casa Gran / Ca la Vila.

¹⁶⁸ *Carrer Gran* (Gràcia), núm. 5 (segona quinzena octubre 1979).

¹⁶⁹ *Carrer Gran* (Gràcia), núm. 16 (primera quinzena juny 1980).

que indiqués que havien arribat a sortir del magatzem, i es va haver a tornar al sistema casolà, molt més fiable.

Pel que fa a la publicitat, hi havia dos números a l'any amb els quals s'aconseguia equilibrar la balança: els especials de festa major i de Nadal. El número de festa major, amb la programació dels carrers, va arribar a esgotar-se en alguna ocasió. També es va exhaurir el número 72,¹⁷⁰ que recollia, una per una, totes les afectacions del PERI¹⁷¹ que proposava l'Ajuntament. La gran majoria de persones afectades van saber-ho que ho eren per la revista, cosa que va provocar un daltabaix al Districte: els afectats es van organitzar i van presentar un gran nombre d'al·legacions. Finalment, l'Ajuntament va haver de refer el PERI.

El 1979, any del naixement de *Carrer Gran*, va ser «un moment de certa eufòria comunicativa a Gràcia. El 13 de juny havia conquerit les ones el primer programa de La Campana, emissora lliure, i el 20 de setembre va néixer *El Badall de Gràcia*».¹⁷²

Com molts altres projectes de comunicació local (premsa, ràdio, televisió...), *Carrer Gran* va ser una escola de periodistes que actualment treballen en diversos mitjans, però va ser també un model que va obrir la porta a altres projectes. Amb posterioritat a *Carrer Gran* van sorgir experiències com *Sant Andreu Express*, que cobria els districtes de Sant Andreu, Nou Barris, Horta-Guinardó i Sant Martí,¹⁷³ o *Nou Barris 9*.¹⁷⁴ Actualment s'edita, a Gràcia, *L'Independent*, un setmanari editat per DeBarris, que edita també en altres llocs com Barberà del Vallès o Sant Adrià de Besòs.

En els seus deu anys de vida, *Carrer Gran* va impulsar diverses activitats, com una mostra gastronòmica de restaurants del barri per la festa major de 1984, any en què va fer un programa de ràdio diari sobre la festa major en col·laboració amb Ràdio Avui-Cadena 13. L'any 1986, *Carrer Gran* va assolir una important fita en el món de la comunicació local: TV-Gràcia. Eren les primeres emissions de televisió local a Barcelona i van tenir lloc, amb motiu de la Festa Major de Gràcia, entre els dies 14 i 24 d'agost. L'experiència va ser comandada per Albert Musons i Carles Geli, tots dos de l'equip directiu de la revista, però això ja va més enllà de l'àmbit d'aquest Congrés.

¹⁷⁰ *Carrer Gran* (Gràcia), 72 (segona quinzena maig 1983).

¹⁷¹ El PERI, Pla Especial de Reforma Interior, és un instrument d'ordenació urbanística que, en el cas de Gràcia, proposava enderrocar i modificar bona part del nucli antic de la vila.

¹⁷² Gerard MARISTANY i Albert MUSONS (2002), *Del desencant a la contrainformació...*, p. 41. *El Badall*, tot i presentar-se com a «Revista d'Informació General de la Vila de Gràcia», ho feia des d'una perspectiva humorística i satírica, més en la línia de revistes com *La Pipa d'en Roc*.

¹⁷³ Editat pel Grup Express, va existir entre abril de 1986 i juliol de 1998. Al final de la seva vida, va intentar llençar *Gràcia Express* i *Barcelona Express*.

¹⁷⁴ Nascut el 1990, l'any 1995 va convertir-se en *Ciutat Nord* i el 1997 va llençar tres edicions: Nou Barris, Sant Andreu i Sant Martí. El 2005 va passar a ser *Més Ciutat*, amb una sola edició per a Nou Barris i Horta-Guinardó. L'últim número va sortir el gener de 2007. (Bloc del Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada: <<http://elpou-grupdestudis.blogspot.com>>).

BIBLIOGRAFIA

- ARACIL, Rafael; MAYAYO, Andreu; SEGURA, Antoni (2004). *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya: Els mitjans de comunicació*. Barcelona: Centre d'Estudis Internacionals; Universitat de Barcelona.
- CASASÚS, Josep Maria; ROIG, Xavier (1981). *La premsa actual: Introducció als models de diari*. Barcelona: Edicions 62 (Llibres a l'Abast; 163).
- HUERTAS, Josep Maria; VILASERÓ, Manel (1982). *La premsa de barris a Barcelona*. Barcelona: Servei de Premsa Diputació de Barcelona; Àrea de Cultura Ajuntament de Barcelona.
- LÓPEZ, Manuel (1994). *Un periodisme alternatiu i autogestionari: La premsa de barris a Barcelona, 1968-1977*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya; Diputació de Barcelona (Vaixells de Paper; 15).
- MARISTANY, Gerard; MUSONS, Albert (2002). *Del desencant a la contrainformació: La premsa de barris a Barcelona 1976-2001*. Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya; Diputació de Barcelona (Vaixells de Paper; 28).
- Bloc del Grup d'Estudis de la Vall d'Horta i la Muntanya Pelada:
<<http://elpou-grupdestudis.blogspot.com>>.

Les accions conjuntes de la premsa forana de Mallorca en defensa de la llengua, la cultura i el territori

Rafel Puigserver Pou

Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani, UIB

1. INTRODUCCIÓ

La premsa forana de Mallorca constitueix un model específic de premsa local que es caracteritza per ser editada per entitats o associacions sense ànim de lucre, per presentar la realitat amb consciència identitària i ecològica i per la seva contribució a la normalització lingüística.

La premsa a la part forana de Mallorca és present des del darrer quart del segle XIX i durant tot el segle XX. Es tracta d'un tipus de premsa amb l'objectiu d'informar i entretenir els habitants respecte a la realitat local dels pobles i omplir el buit comunicatiu que la premsa general que se publicava a Palma no cobria. De fet, Mallorca presenta una configuració espacial pròpia on la capital de l'illa aglutina tot un conjunt de serveis i activitats que fan que els mitjans de comunicació mostrin el seu interès per tot allò que succeeix a Palma, mentre deixen una mica de banda la realitat de la resta de Mallorca, cosa que encara succeeix actualment.

Per tant, des de principis de segle XX trobam una premsa local incipient i disseminada, que no tenia cap model a seguir, tot i que hi podem trobar una certa similitud amb la premsa comarcal de Catalunya, cosa que podria confirmar el caire excepcional d'un fenomen característic dels territoris de parla catalana. No obstant això, mentre a Catalunya la premsa comarcal pot incloure i potenciar la presència de publicacions

diàries i setmanals de veritable cobertura comarcal, en el cas de la premsa forana de Mallorca és més important la procedència (localitat d'edició) de les publicacions que no la funció comunicativa, ja que aquesta queda absorbida pels mitjans de comunicació amb seu a la capital balear.¹⁷⁵ A més, l'articulació social i institucional de la part forana de Mallorca en comarques és molt feble o gairebé inexistent.

Des de 1975, els canvis polítics, socioeconòmics i culturals provocaren profundes transformacions en els mitjans de comunicació de Mallorca, sobretot arran del Decret Llei sobre la llibertat d'expressió d'abril de 1977, que modificava la Llei de premsa i impremta de 1966.

En aquest context es recuperaren, evolucionaren i aparegueren un conjunt de publicacions foranes que tenen el seu origen en entitats, agrupacions o consells parroquials, centres i associacions culturals, algunes de les quals vinculades a l'Obra Cultural Balear¹⁷⁶ (OCB). Darrere d'aquestes entitats ciutadanes (i també de les mateixes publicacions) hi trobem un conjunt de persones amb una certa sensibilitat cultural i lligades a moviments antifranquistes, que des dels anys setanta o abans havia iniciat uns mitjans poc professionalitzats i rudimentaris que, en alguns casos, constitueixen una autèntica tasca artesanal de maquetació.

Així doncs, trobam publicacions que abasten tots els nuclis d'un municipi, com *Sa Comuna* (Selva, Biniamar i Caimari); d'altres abasten només un nucli del municipi com *Portocristo* (Manacor) i d'altres, només un sol municipi, com és el cas d'*Es Saig* d'Algaida. Malgrat que l'estructura supramunicipal a Mallorca és escassa, hi ha hagut algun intent de fer premsa amb un caire comarcal. Podem destacar l'exemple de Manacor, amb les publicacions *Manacor Comarcal* o *Perlas y Cuevas*.

Un tret que podem posar de relleu és l'heterogeneïtat de la periodicitat de les publicacions foranes: trobem publicacions esporàdiques o d'aparició irregular, d'altres de quinzenals, mensuals, bimestrals, trimestrals i, fins i tot, semestrals, encara que es pot afirmar que les més comunes són les mensuals i bimestrals.¹⁷⁷

Mallorca presenta un ventall de publicacions foranes, majoritàriament amb consciència identitària, que connecta amb la realitat actual de la societat mallorquina conformada en les transformacions turístiques i immigratòries, entre la comunicació

¹⁷⁵ Miquel COMPANY FLORIT (1994), «La premsa forana de Mallorca a l'actualitat: Canvis d'actitud a la fi de 1993», a *La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica: XII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, Institut d'Estudis Balearics, p. 206.

¹⁷⁶ Entitat cívica i cultural creada a Palma el desembre de 1962 encapçalada per Francesc de Borja Moll, amb l'objectiu de fomentar la llengua i cultura catalana a les Illes Balears. El 1971 es va constituir en associació. En els anys seixanta es dedicà a l'organització de cursos de català per a professors. Ens els anys setanta es va anar expandint cap als pobles. Tot i que en els inicis se la relacionava amb moviments d'oposició al franquisme, a partir dels anys vuitanta ha desenvolupat una tasca de normalització lingüística i d'impuls al procés autonòmic.

¹⁷⁷ Arnau COMPANY MATES (2001), «La premsa» a la veu «Mallorca», *Gran enciclopèdia de Mallorca, volum 23, apèndix A-Z*, Palma, Edicions Promomallorca SL, p. 281-286.

global i local. Aquest és l'actiu més important: la defensa de la informació identitària com a bé públic i no mercantilitzant.¹⁷⁸

En consonància amb la difusió de la informació local i de l'ecologisme, la premsa forana també ha contribuït a la defensa de la llengua catalana i, en certa manera, a l'«alfabetització» de bona part de la població que no sabia ni llegir ni escriure en català; cal destacar també la seva contribució en la defensa de l'autogovern, en la presa de consciència com a nacionalitat històrica i en la difusió de valors democràtics.

2. L'ASSOCIACIÓ DE PREMSA FORANA DE MALLORCA

La constitució de diverses publicacions en l'Associació de Premsa Forana de Mallorca ha contribuït a aquesta tasca de fer país, de normalització lingüística, d'associacionisme i de professionalització, i ha assegurat la persistència d'aquestes revistes, en la defensa dels seus interessos i en la consecució de recursos econòmics i periodístics.

L'Associació de Premsa Forana de Mallorca té el seu origen l'any 1977, amb Gaspar Sabater de la revista *Dijous* d'Inca i Rafel Ferrer de *Perlas y Cuevas*, quan plantejaren la possibilitat d'agrupar les revistes editades als distints pobles de Mallorca. Durant el 1978 es van dur a terme diverses trobades a Sineu, Manacor, Inca, Felanitx, Sóller i Artà, municipis amb una certa tradició de premsa local. En aquestes trobades s'acordà la creació de l'Agrupació de Premsa Comarcal, encara que finalment adoptà el nom actual d'Associació de Premsa Forana de Mallorca. No obstant això, la legalització com a associació va tenir lloc el 27 de març de 1980, quan s'aprovaren els seus estatuts i es va crear l'anagrama de l'Associació. Poc després començarien les assemblees ordinàries per elegir les juntes directives.

Entre els seus objectius es troba representar, gestionar i defensar els interessos de les publicacions i, també, potenciar el foment i la difusió de la llengua catalana, tot i que no totes les publicacions històricament associades han tingut el català com a llengua d'ús habitual.

La seva primera seu fou a Inca, on hi va estar fins a 1984, quan es traslladà al municipi de Sant Joan, al carrer de la Princesa núm. 24, just al costat d'allà on es troba la seu actual. El 1984 és també el primer any en què es concediren els Premis Premsa Forana, que s'han anat concedint de forma continuada al llarg dels anys vuitanta i noranta.

El 1990 fou l'any de les modificacions dels estatuts: el domicili social passà al núm. 22 del carrer de la Princesa de Sant Joan (una anhelada seu social, que aconseguiren l'abril i que patiria una important restauració), es fixà l'obligació de les publicacions associades a incorporar l'anagrama de l'associació a les capçaleres i s'amplià a tres anys

¹⁷⁸ Josep Lluís GÓMEZ MONPART (2002), «L'ecosistema comunicatiu balear: Tradició i modernitat al segle XXI», *Informe econòmic i social de les Illes Balears (2001)*, Palma, Sa Nostra, p. 455-459.

el període de mandat de les juntes directives. Ja en els anys noranta, la premsa forana, tot i mantenir-se com a premsa voluntarista i amateur, experimentà un procés de consolidació de setmanaris i quinzenals, més professionalitzats i dedicats sobretot a continguts informatius, que s'ha anat consolidant fins als nostres dies.

3. LES ACCIONS CONJUNTES EN DEFENSA DE LA LLENGUA I CULTURA

La majoria de les publicacions que s'emmarquen dins de l'etiqueta de la Premsa Forana empren la llengua catalana (pròpia de Mallorca) en les seves publicacions. Si més no, trobem alguna publicació bilingüe, però no n'hi ha cap que sigui íntegrament en castellà. I és que la defensa de la llengua pròpia ha estat una de les màximes tant de l'Associació com de les publicacions associades. De fet, en les seves pàgines hi trobam nombroses mostres d'articles i continguts en defensa del català i criticant l'ús per part de les administracions públiques de la llengua castellana.

L'Associació de Premsa Forana va dur a terme des de bon principi una tasca en la recerca de convenis amb diverses institucions, com el Consell Insular de Mallorca i la Conselleria de Cultura del Govern Balear, per la normalització lingüística de les publicacions, mitjançant les campanyes de correcció de barbarismes dedicats a diverses temàtiques: esports, motor, el carrer, aliments, els estudis, cos i salut...

Les revistes i els autors que hi publicaven articles s'han fet ressò de les activitats desenvolupades per l'Obra Cultural Balear (de gran actualitat sobretot en els anys vuitanta) i d'altres temàtiques relacionades amb la llengua. Diverses revistes publicaren la Llei de Normalització Lingüística;¹⁷⁹ es feren ressò de la campanya «Volem mitjans de comunicació en català»;¹⁸⁰ de la campanya de normalització dels noms i llinatges¹⁸¹ i ja en els anys noranta de la campanya per la no desaparició de Ràdio 4 de Ràdio Nacional d'Espanya.¹⁸²

Ara bé, des de l'Associació es van dur a terme una sèrie d'editorials conjuntes en defensa de la llengua catalana durant els anys vuitanta i val a dir que hagueren de continuar durant els noranta i la primera dècada del segle XXI.

¹⁷⁹ El Parlament de les Illes Balears va aprovar la Llei 3/1986, de 29 d'abril de normalització lingüística. Aquesta llei fou recorreguda per qüestió d'inconstitucionalitat per part del Govern estatal davant el Tribunal Constitucional, recurs que va perdre el Govern Balear.

¹⁸⁰ Fruit d'aquesta campanya, i després d'un intens debat parlamentari, fou col·locat a la serra d'Alfàbia el repetidor de l'emissora autonòmica catalana TV3, que seria gestionat fins al 2005 per l'Associació Voltor, SA, entitat cívica privada vinculada a l'OCB, durant el mes d'agost de 1985.

¹⁸¹ Tot i que l'OCB sempre ho ha promogut en diferents èpoques, ha realitzat campanyes de normalització dels noms i llinatges, com la publicada a la revista d'Algaida (1986), *Es Saig*, núm. 71, p. 26.

¹⁸² Ràdio 4 de RNE, fins aleshores l'única emissora que emetia exclusivament en llengua catalana, fou finalment clausurada el 25 de juliol de 1991. La crítica a la seva desaparició fou publicada poc després a «Editorial: Un altre atemptat a la nostra cultura» (1991), *Revista Pòrtula*, núm. 107, p. 3.

Això no obstant, la primera acció en defensa de la llengua es va fer quan encara no havia estat constituïda l'Associació de manera legal, en una reunió de treball a Sóller celebrada el setembre de 1978 que va concloure amb un editorial conjunt en defensa de la llengua catalana a les escoles, aprofitant que s'havia recuperat el català a les escoles de Catalunya. Del text se n'extreia que la recuperació del català passava per les escoles i per això també reclamaven l'aplicació del català a les escoles de Balears, com ja havia passat a les de Catalunya, i donaven suport a la petició que el Consell General Interinsular¹⁸³ havia fet a les administracions de l'Estat en aquest mateix sentit. En aquella reunió de 1978 s'acordà el paper que havien de jugar les revistes en aquesta tasca:

[...] pertoca a la premsa illenca, a la diària i a la forana, una missió prou important: la de fer ambient i formar opinió a l'entorn de totes aquelles qüestions relacionades amb la propera autonomia i amb els conseqüents traspessos de serveis que aquella comporti. Començant per fer que la nostra llengua recobri a les escoles públiques i privades dels territoris balears i pitiusos el lloc que li correspon; denunciant i oposant-nos a la burda maniobra de darrera hora de traslladar a escoles peninsulars els mestres insulars ja preparats per ensenyar-la. I combatent amb criteri serè i equànime la campanya insidiosa que uns falsos mallorquinistes, emparant-se en una escafida [*sic*] política de campanar, intenta boicotejar les legítimes aspiracions dels pobles de l'arxipèlag, entossudint-se en rebutjar la catalanitat del nostre origen ètnic i del nostre parlar a l'atribuir gratuïtament a Catalunya unes imaginàries ambicions imperialistes. Tasca honrosa però ingrata a la que, no obstant ens hem de lliurar amb il·lusió, conscients de que amb ella contribuïrem a despertar en moltes consciències adormides la noció de la nostra personalitat nacional.

Aquesta declaració d'intencions és una de les característiques de la premsa forana: la defensa de la llengua i, en alguns casos, combatre les idees que apuntaven a una unió entre Catalunya i Balears. La llengua i la pertinença a l'Estat espanyol o la possibilitat d'una suposada independència de les Illes juntament amb Catalunya també ha estat present durant les seves pàgines, encara que aquest plantejament darrer no suposa un principi editorial de l'Associació sinó simplement d'algunes publicacions.

Tanmateix, la premsa forana també va jugar un paper important en el paper de difondre els plantejaments autonomistes com el que s'havia publicat en els anys setanta sobre l'autonomia¹⁸⁴ o un altre sobre la formació de les mancomunitats.¹⁸⁵

¹⁸³ Institució que exercia com a òrgan de govern durant l'etapa preautonòmica i que era la precursora del Govern Balear sorgit després de les primeres eleccions al parlament Balear celebrades el 1983, una vegada aprovat l'Estatut de les Illes Balears.

¹⁸⁴ «Els pobles davant l'autonomia» (abril de 1978).

¹⁸⁵ «Les mancomunitats i la Mancomunitat "Pla de Mallorca"», (1983), *Es Saig*, núm. 28, p. 2.

El II Congrés Internacional de la Llengua Catalana se celebrà a Palma el mes d'abril de 1986.¹⁸⁶ Algunes revistes es feren ressò d'aquest Congrés i publicaren fragments d'alguns discursos dels autors que hi intervingueren. Destaquen les de l'escriptor Josep Maria Llompart, expresident l'Obra Cultural Balear, que deien:

Una persona pot desistir-se del seu país, desentendre's de la cultura que li és pròpia; però mentres conservi la llengua originària com a part de si mateixa i del seu viure quotidià, conservarà la seva identitat... I si això és així en l'individu, igual podem dir de les col·lectivitats humanes, dels pobles i de les nacions. La cultura peculiar d'un país pot ésser atacada i erosionada fins a convertir-se en una ruïna; però mentres romanguí en el seu lloc aqueixa clau de volta que és l'idioma, tota reconstrucció, tota recuperació és possible...

[...] ¿A Mallorca, a les darreries del segle xx, vivim en la nostra llengua? Hauríem de tenir prou coratge per contestar que cada dia menys, que ens trobam en la fase aguda d'un procés accelerat de substitució lingüística i que, si no hi posam tots plegats un remei urgent i eficaç, aquest procés pot esdevenir un fet consumat dins el segle XXI...

[...] ¿Com podem deturar i invertir el procés de substitució lingüística?... Per tal d'aconseguir aquest estadi absolut de normalització és imprescindible:

- Una presència constant i integral en els centres d'ensenyament.
- Una presència constant i creixent del català en els mitjans de comunicació; premsa, ràdio, televisió, cinema, espectacles.
- Una presència constant i exemplar del català en els actes de l'administració pública.
- Una presència constant i absoluta del català en el carrer, en els rètols oficials i particulars, en els anuncis, en els cartells, en les indicacions i avisos. No hem de tenir por de ser radicals en aquest aspecte ni de cometre cap descortesia envers els qui no pertanyen a la nostra comunitat lingüística. Ben al contrari, és una greu ofensa als castellanoparlants suposar-los incapaços d'entendre que «port» vol dir «puerto»... i que «centre ciutat» vol dir «centro ciudad». Desenganyem-nos, de beneïts no en tenen cap pèl.
- I finalment i òbviament, una presència constant i exclusiva del català en les relacions familiars i humanes en general, erradicant d'una vegada i per sempre aquell complex d'inferioritat lingüística que ha empès molts de mallorquins a abandonar en aquesta casta de relacions el seu idioma propi, convertint-se així en una pàl·lida, penosa i a vegades grotesca imitació d'ells mateixos.¹⁸⁷

¹⁸⁶ El II Congrés Internacional de la Llengua Catalana se celebrà a Palma el mes d'abril de 1986. Aquest Congrés tenia per objecte centrar-se en l'estudi sociolingüístic del català. Un total de set àrees científiques centraren el debat al llarg de tots els territoris de parla catalana. Al costat d'aquestes sessions de convocatòria especialitzada i restringida, una munió d'actes de caire més popular i divulgatiu es van celebrar per totes les terres de parla catalana.

¹⁸⁷ «II Congrés Internacional de Llengua Catalana» (1986), *Es Saig*, núm. 83, p. 15.

L'Associació de Premsa Forana va distribuir entre els seus associats un editorial en el qual s'adheria en aquest Congrés, amb «la voluntat de treballar, enmig d'un panorama profundament castellanitzant de molts mitjans de comunicació illencs, per un ús normal i correcte del català a Mallorca, per reivindicar —com resumia el lema del Congrés— el dret de “viure en català, oberts al món”».¹⁸⁸ Amb aquest editorial, la Premsa Forana:

1. «Assumeix la funció que li correspon en l'empresa de normalització lingüística del nostre poble. Les publicacions que la integren s'esforçaran en aconseguir un millor ús de la llengua catalana, com a vehicle normal i habitual d'expressió, i al mateix temps mantindran una línia de contingut encaminada a orientar la consciència dels lectors cap a un més gran respecte envers de la llengua pròpia».
2. Pren consciència del «paper que pot representar en l'establiment d'una tradició de bon llenguatge periodístic [...] i procurarà usar un llenguatge correcte, senzill i natural que tenguui un màxim de possibilitats d'anar imposant-se com a model a seguir».
3. Adopta el criteri d'afavorir la normalització lingüística i que les ajudes de caràcter econòmic destinades a aquest fi i rebudes a través de l'Associació serien «repartides de manera proporcionada a la presència efectiva del català» a les pàgines de les revistes, d'acord amb uns criteris de computació que s'establiren amb aquest fi.

Igualment, la premsa forana mostrà interès en la defensa de la cultura. En aquest sentit, cal destacar el primer editorial conjunt en la defensa del Museu Regional d'Artà, que fou fundat en els anys el 1927 per un grup d'erudits interessats en estudiar les manifestacions historicoartístiques de la comarca d'Artà i que havia estat pioner en les excavacions arqueològiques, gràcies també a les ajudes de l'Ajuntament d'Artà i de la Diputació de Balears. Després de la troballa de cinc guerrers, l'administració central va obligar el Museu a guardar-los en dipòsit i el 1982 una comunicació del Ministeri de Cultura obligava a traslladar-los al Museu de Mallorca.

Aquesta comunicació va tenir una resultat una mobilització important de les revistes del municipi de Bellpuig i Sa Comare Beneta, les quals ben aviat reberen el suport de la resta de publicacions que publicaren el juny de 1982 un editorial conjunt¹⁸⁹ on es defensava que «la constància, la dedicació i la forma com els artanencs han sabut servir el seu Museu són garantia de la seva responsabilitat futura» i que conclouïa amb una sèrie de preguntes, carregades d'intencionalitat:

- Quines garanties tenen les persones que depositen els seus objectes al Museu, si el mateix Estat és el primer en aixecar els seus?

¹⁸⁸ L'Associació de Premsa Forana va distribuir entre els seus associats un editorial en què s'adheria a aquest Congrés, editorial que es publica el març de 1986.

¹⁸⁹ «El Museu Regional d'Artà, preocupació de la Part Forana» (1982), *Sant Joan*, núm. 115, p. 3.

- No ens diu la més moderna pedagogia que els objectes han d'ésser observats dins l'ambient on han estat trobats?
- Com queda premiada la feina dels fundadors?
- Quines raons ocultes pot haver-hi en aquesta comunicació? (del Ministeri de Cultura)
- Què passaria si la Diòcesi també aixecava els seus dipòsits que té al Museu de Mallorca?

Des de l'Associació de la Premsa Forana es va fer incidència en la importància de la cultura i el paper que havien de jugar les institucions, especialment les corporacions locals. En un altre editorial conjunt, «Els Ajuntaments i la cultura», es denunciava que la cultura no era un problema específic o exclusiu dels ajuntaments, però sí que era necessària «una política cultural ben organitzada i eficaç, [en què] els ajuntaments hi tinguin assignat un paper preponderant, sobretot si volem avançar cap a un model d'estat de línia autonòmica». Per això, continua el mateix editorial, «la cultura autèntica ha de sorgir del poble i s'ha d'ajustar a les seves peculiaritats». Després de denunciar l'esterilitat del que denominen una «cultura oficial, fabricada i manipulada per uns organismes que no tenien base popular», afirmen que als ajuntaments no els pertoca fer cultura, sinó impulsar-la amb accions coordinades i coherents, garantint una «una bona política cultural aplicada amb fe, entusiasme i, en especial, inspirada en la realitat autèntica del nostre país, en consonància amb les nostres arrels vertaderes i orientada cap als horitzons que poden constituir el nostre únic possible futur».¹⁹⁰

Per tant, des de l'Associació de Premsa Forana s'escriguren editorials en el sentit de la contribució de normalitzar i promoure la cultura, de tal manera que contribueixi a la tasca de fer país.

4. LES ACCIONS EN DEFENSA DEL TERRITORI

La defensa del territori de Mallorca i del seu voltant des de la perspectiva ecològica ha estat una de les màximes que les revistes de la part forana han dut a terme. De la mateixa manera que amb la llengua, les revistes han dut a terme campanyes en defensa de determinats indrets de cadascun dels pobles però també de Mallorca. La diferència, però, és que en aquestes ocasions les accions es feren sense editorials conjunts, sinó a partir del ressò d'articles que havien publicat altres revistes.

Un dels temes que es tractaren en les revistes fou l'intent d'urbanització de l'Illot de sa Dragonera (pertanyent al municipi d'Andratx) a inicis dels anys vuitanta, quan a les Illes encara no havíem entrat dins el període autonòmic i amb Jeroni Albertí com a president del Consell General Interinsular. Davant de l'intent d'una empresa cons-

¹⁹⁰ «Els ajuntaments i la cultura» (1983), *Llucmajor de pinte en ample*, núm. 17, p. 3.

tractora, els grups i organitzacions de caire ecologista, amb una important participació de la societat civil mallorquina, van protestar amb el crit «Dragonera lliure» que va aconseguir el seu objectiu. Després d'una intensa campanya ecologista, l'Audiència Nacional decretà la impossibilitat de la urbanització. Més tard, el 1987, el Consell Insular de Mallorca va acabar comprant d'aquest indret i, més endavant, el Govern Balear va aprovar la seva protecció com a parc natural. Aquesta defensa ecologista va comptar des del primer moment amb el suport d'algunes de les publicacions foranes.

A la segona meitat dels vuitanta un altre intent d'urbanització que també va veure com s'aixecava la societat civil fou el de sa Canova en el municipi d'Artà. L'intent de crear un nou complex *Bahía Nueva* va provocar que algunes revistes s'adherissin al moviment «Salvem sa Canova», amb la publicació de diversos articles. Tot i que no es féu de manera conjunta, diverses publicacions tornaren a publicar un editorial fet per la revista *Coa Negra* el març de 1988, que duia per títol «Mallorca en venda» i en el qual s'afirmava que:

No hi ha hagut desgràcia més grossa per a la nostra illa que la nostra petita autonomia caigués en mans d'aquells que creuen que Mallorca és un gran pastís, del qual se'n poden fer tallades i vendre-les a bon preu. Es carreguen l'illa, i diuen que ho fan per crear riquesa, per generar activitat econòmica; però el que els interessa és el seu profit, la seva part de la tortada. Ara ha tocat a Sa Canova d'Artà, un bocí de Mallorca on els arenals verjos es toquen amb els pinars espessos i amples. [...]

I darrera Sa Canova hi vendran les cales que encara queden verges de la zona de Manacor [...] i les autopistes, el túnel, cent ports esportius. [...] I en els seus discursos, plens de paraules que no volen dir res, xerraran de «lo nostro» i fins i tot, qualche vegada, faran declaracions dient que a Mallorca hi ha massa gent, i que convé modificar la Constitució per aturar la venguda de gent de fora. I tots quedarem contents davant com defensen el nostre treball i la nostra terra els nostres governats.

Finalment, diverses publicacions de l'Associació de Premsa Forana publicaren articles per reclamar una Cabrera lliure, fora de la presència dels militars, i la seva reconversió en un parc nacional i reserva integral. Algunes, com la revista *Es Saig*, es van decidir a donar suport en aquest editorial a la Proposició de Llei Orgànica presentada pel Parlament de les Illes Balears que proposava que Cabrera fos declarat Parc Nacional Marítim i Terrestre, tot recordant que:

El Parlament de Balears és sobirà i competent per prendre decisions que afectin la integritat del seu territori i el Parlament espanyol hauria de respectar-los escrupulosament. Seria de desitjar, per tant, ara que encara som a temps d'evitar un atropell a la sobirania popular de les illes, que l'acció política dels partits amb representació parlamentària a Balears i a Madrid foren conseqüents amb els seus propis actes i del Parlament de l'Estat emanarà la desitjable declaració de Parc Nacional per a Cabrera. Altres decisions foren un frau i a la vegada un desbarat imperdonable.

5. A MODE DE CONCLUSIÓ

Les publicacions periòdiques de la part forana de Mallorca han estat i encara són els principals mitjans de comunicació que tenen les diverses entitats locals, persones i administracions públiques per informar de manera propera d'allò que passa en els diversos municipis de Mallorca.

La constitució de diverses publicacions en l'Associació de Premsa Forana de Mallorca ha contribuït a aquesta tasca i ha assegurat la persistència d'aquestes publicacions en la defensa dels seus interessos i en la consecució de recursos econòmics i periodístics.

Des dels inicis, fins i tot abans de la seva legalització com a Associació, la premsa forana de Mallorca, amb coordinació o a partir d'iniciatives d'algunes revistes que motivaren l'adhesió d'altres, ha desenvolupat una tasca important no només en la difusió dels conceptes de democràcia i autogovern, sinó també en la defensa de la llengua i cultura pròpia de Mallorca i també en la difusió de la consciència nacional dels territoris de parla catalana. Totes aquestes accions les ha desenvolupades també des d'una perspectiva de consciència ecològica en defensa del territori i de la protecció d'espais naturals.

Ha estat una tasca dura, no exempta de polèmiques polítiques, ecològiques i culturals que sovint han derivat en situacions de dificultats econòmiques i encara continuen actualment.

6. BIBLIOGRAFIA

- COMPANY FLORIT, Miquel; SÁNCHEZ, Gracià (coord.) (1995). *L'Associació de Premsa Forana de Mallorca 1978-1995: 17 anys de premsa local*. Sant Joan: APFM.
- COMPANY FLORIT, Miquel (1994). «La premsa forana de Mallorca a l'actualitat: Canvis d'actitud a la fi de 1993». A: SERRA BUSQUETS, Sebastià; COMPANY MATAS, Arnau (ed.) (1994). *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals: La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 206.
- COMPANY MATES, Arnau (2001). «La premsa a la veu "Mallorca"». A: *Gran enciclopèdia de Mallorca. Volum 23: Apèndix A-Z*. Palma: Edicions Promomallorca, p. 281-286.
- CORTES SERVERA, Josep; FERRER MASSANET, Rafel (1987). *L'Associació de la Premsa Forana de Mallorca (1978/87)*. Manacor: APFM.
- Els estudis i la premsa local en el segle XXI. Volum 1: La premsa local* (2009). Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.
- GÓMEZ MONPART, Josep Lluís (2002). «L'ecosistema comunicatiu balear: Tradició i modernitat al segle XXI». A: *Informe econòmic i social de les Illes Balears (2001)*. Palma: Sa Nostra, p. 455-459.

- SERRA BUSQUETS, Sebastià (2001). *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XX*. Palma: Edicions Cort (Els Ullals; 6), p. 177-234.
- (ed.) (2000). *El segle XX a les Illes Balears: Estudis i cronologia Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani*. Palma: Edicions Cort (Els Ullals; 5).
- SERRA BUSQUETS, Sebastià; COMPANYY MATAS, Arnau (ed.) (1994). *XII Jornades d'Estudis Històrics Locals: La premsa, la ràdio i la televisió des d'una perspectiva històrica*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, p. 27-50.

Del SEU al SDEUB: la protesta estudiantil a la Universitat de Barcelona (1956-1968) segons els dietaris de la Facultat de Filosofia i Lletres¹⁹¹

Agustí G. Larios

Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i els Intel·lectuals

1. CONSIDERACIONS GENERALS

En els darrers anys, els treballs de recerca històrica sobre les universitats de l'Estat espanyol han experimentat un desenvolupament força notable, i en aquests moments l'embranchada prové de la tasca de nombrosos estudiosos que hi aporten un enfocament analític ben rigorós. Val a dir que, des de fa uns quants anys, a la Universitat de València hi funciona un grup de recerca menat per Mariano Peset, el Centro de Estudios sobre la Historia de la Universidad (CESHU).¹⁹² En el cas de Catalunya, el coneixement històric sobre la Universitat de Barcelona (en endavant, UB) comença a tenir un abast cronològic i temàtic certament remarcable, gràcies a algunes aportacions força rigoroses i renovades procedents del mateix àmbit acadèmic.¹⁹³ Principalment, es tracta d'obres col·lectives que han suposat una aproximació primerenca i amb voluntat de bastir una

¹⁹¹ Aquest text es deriva d'una recerca més àmplia en procés de realització, motiu pel qual les hipòtesis i conclusions aportades tenen un cert caràcter provisional.

¹⁹² Altres grups de recerca sobre la història de les universitats són el Centro de Historia Universitaria Alfonso IX (CEHU) de la Universitat de Salamanca i l'Instituto Antonio de Nebrija de Estudios sobre la Universidad de la Universidad Carlos III de Madrid.

¹⁹³ Joan BADA (*et al.*) (1990), *Història de la Universitat de Barcelona: I Simposium*, Barcelona, Universitat de Barcelona; Santiago ALCOLEA (*et al.*) (1991), *La Universitat de Barcelona*, Barcelona, Universitat de Barcelona;

visió de conjunt en clau històrica sobre la UB a l'època contemporània, acompanyades d'algunes aportacions parcials ben concretes.¹⁹⁴

Per la nostra banda, ens hem centrat en l'estudi de les activitats de protesta i les mobilitzacions diverses dels estudiants de la UB entre 1956 i 1968 a partir d'un fons documental que roman gairebé inèdit, com és el fons de les cròniques de la facultat de Filosofia i Lletres.¹⁹⁵ Fonamentalment, hem emprat tres dietaris que, en conjunt, abasten el període entre 1954 i 1973.¹⁹⁶ A més, hem consultat la documentació diversa (sobretot invitacions d'actes culturals organitzats per la facultat o aliens en què participaven professors universitaris, però també fulls clandestins de l'alumnat) i el recull de premsa sobre la projecció pública de les activitats de la facultat i els seus membres.¹⁹⁷

Tot i que el fons documental és més ampli cronològicament, hem volgut circumscriure aquest treball al període entre 1956 i 1968, ja que considerem aquests dotze anys l'etapa nuclear del moviment estudiantil a la UB d'ençà la Guerra Civil. No hem d'oblidar que, com afirma J.M. Colomer, «el curs 1956-1957 a Barcelona, com l'anterior a Madrid, significava un profund trencament del conformisme i la frivolitat de la majoria dels estudiants universitaris, i l'inici d'un procés de conscienciació social i política que havia de portar a la configuració del moviment estudiantil com una de les forces — juntament amb el moviment obrer, que també renaixia per aquelles dates — de

Jordi CASASSAS, Josep M. FULLOLA i Francisco GRACIA (coord.) (2008), *La Universitat de Barcelona: Libertas perfundet omnia luce*, Barcelona, Universitat de Barcelona.

¹⁹⁴ Cal destacar, a banda d'aquestes obres, dues monografies producte de recerca acadèmica que han estudiat a fons dos aspectes circumscrits cronològicament al franquisme: Jaume CLARET (2003), *La repressió franquista a la universitat catalana: La Universitat de Barcelona autònoma, de la Segona República al primer franquisme*, Barcelona i Vic, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives i Eumo; i Josep M. COLOMER (1978), *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial.

¹⁹⁵ Part d'aquest fons ha estat la base de Josefina MATEU i M. Dolors MATEU (1990), «La Facultat de "Filosofia y Letras" segons el "Diario" escrit durant el deganat del prof. Felip Mateu i Llopis (1957-1960)» a Joan BADA (*et al.*) (1990), *Història de la Universitat de Barcelona* p. 139-168; i, també, d'Agustí G. LARIOS (2010), «Les conferències dels professors de la facultat de Filosofia i Lletres (Universitat de Barcelona), 1954-1960», comunicació presentada a la Trobada Galeusca d'Historiadors/es. Agraïxo a Jordi Casassas que em donés a conèixer l'existència d'aquest fons i el seu suggeriment d'estudiar-lo, així com a M. Àngeles del Rincón, degana de la facultat de Geografia i Història de la UB, haver-me facilitat extraordinàriament l'accés a la documentació i la seva consulta.

¹⁹⁶ Dos d'aquests dietaris van ser signats pel cronista de la facultat, el catedràtic Antonio Palomeque, i de l'altre no hi ha constància d'autoria; sobre això, hom pot consultar Josefina MATEU i M. Dolors MATEU (1990), «La Facultat de "Filosofia y Letras"...». En qualsevol cas, es tracta dels volums següents: Antonio PALOMEQUE (1954-1962), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras 13 marzo 1954 a 20 junio 1962*; Antonio PALOMEQUE (1962-1973), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras junio 1962 a septiembre 1973*, i (Felipe MATEU) (1957-1960), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona comenzado a 1 de julio de 1957 con motivo del nuevo Decanato de la misma*.

¹⁹⁷ L'encapçalament comú de la *Crónica de la Facultad de Filosofía y Letras* està acompanyat dels subtítols *Comprende invitaciones, programas de conferencias y participaciones en actos académicos* o *Comprende recortes de prensa y hojas clandestinas estudiantiles*, segons el cas.

combat antifranquista més ferm i continuat». ¹⁹⁸ I, d'altra banda, com veurem, podem considerar que el 1968 el moviment estudiantil a la UB va assolir una plena politització com a moviment d'oposició al franquisme. Així doncs, el que centra les planes següents és l'anàlisi del procés de transició del moviment estudiantil entre aquestes dues dates ben significatives, tot mirant de contribuir al coneixement de la mobilització estudiantil com a manifestació de l'oposició social al règim dictatorial franquista.

2. LA UNIVERSITAT DE BARCELONA DURANT EL FRANQUISME

En instaurar-se el règim franquista, els seus dirigents es van afanyar a imposar una cultura única a la població de l'Estat espanyol, fet que no s'havia esdevingut fins a aquell moment durant la història contemporània d'Espanya però que altres règims de signe feixista ja havien encetat. ¹⁹⁹ El procés de transformació cultural menat pel franquisme presentava dos vessants complementaris i connectats. Per un costat, el règim va executar l'eliminació de soca-rel de qualsevol mena d'expressió cultural vinculada directament o indirectament amb els passats avenços socioculturals republicans o, fins i tot, amb el liberalisme que va permetre que s'esdevingués la República; d'aquesta manera, es va produir un trencament radical amb les tradicions culturals anteriors. Per un altre costat, el franquisme va posar en marxa una tasca monumental de substitució dels patrons culturals estigmatitzats, menada, a més de per l'Estat, per dos grans agents ideològics i culturals que sovint van competir entre si per tal de fer-se amb el control dels espais de producció cultural: l'Església catòlica i la Falange. ²⁰⁰

Des d'un punt de vista ideològic, la cultura franquista era una barreja força singular; com afirma Borja de Riquer, «una compleja mezcla, no siempre armoniosa, entre el viejo antiliberalismo católico y el nuevo fascismo». ²⁰¹ Darrere d'un aiguabarreig d'idees-força ben primàries, com ara l'autoritarisme jeràrquic dels militars, el nacionalisme patriòtic, el catolicisme tradicionalista i l'estigmatització dels contraris —per tant, l'antiliberalisme i l'anticomunisme—, la ideologia franquista s'aglutinava a redós de la seva predestinació salvadora d'Espanya, per tal com consideraven que calia tornar-la a

¹⁹⁸ Josep M. COLOMER (2003), *Els estudiants de Barcelona...*, vol. 1, p. 132.

¹⁹⁹ Martí MARÍN (2008), «El franquisme i la seva repressió del projecte republicà», a J. SANTESMASES (dir.), *Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana*, Valls i Barcelona, Cossetània i Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, p. 108.

²⁰⁰ M. Josepa GALLOFRÉ (1997), «El projecte espanyolitzador i la nova cultura pública», a Borja DE RIQUER (dir.), *Història: Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. 10, p. 196-215; Agustí G. LARIOS, Xavier PUJADAS i Carles SANTACANA (1999), «Els intel·lectuals catalans durant la dictadura franquista», a Jordi CASASSAS (coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona, Pòrtic, p. 325-392; i Francisco MARTÍNEZ (2005), «La cultura oficial franquista a Catalunya», a Josep M. SOLÉ SABATÉ i Joan VILLARROYA (dir.), *El franquisme a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, vol. 2, p. 163-176.

²⁰¹ Borja DE RIQUER (2010), *La dictadura de Franco*, Barcelona i Madrid, Crítica i Marcial Pons, p. 291.

nacionalitzar i a «catolitzar». En la construcció del nou estat franquista, la universitat havia de ser, semblantment, nova i, doncs, havia de regir-se pels principis ideològics del règim: havia de ser jeràrquica, catòlica, espanyolista i falangista.²⁰² Però també, com a plataforma de producció i difusió cultural, havia de ser formadora d'una nova elit intel·lectual que esdevindria la base dirigent de l'estat en el futur, motiu pel qual es va abocar a la reproducció i perpetuació del corpus ideològic franquista.²⁰³

En 1943, després d'haver executat un escapçament brutal del cos docent universitari, el règim franquista va configurar un nou marc legal mitjançant la llei d'ordenació universitària.²⁰⁴ El resultat, però, va ser la recuperació del model d'universitat liberal —centralista i jeràrquic— configurat a l'Estat espanyol a mitjans del segle XIX,²⁰⁵ però abans d'això, la UB, que havia estat una institució educativa senyera durant la República, va perdre el seu règim d'autonomia el gener de 1939.²⁰⁶ En definitiva, s'hi va menar un «model d'universitat nacionalsindicalista i agressivament catòlic que, al cap i a la fi, frustraria la possibilitat que Barcelona mantingués uns estudis superiors de nivell».²⁰⁷ En la mateixa llei d'ordenació universitària es va reconèixer com a òrgan universitari la que havia estat considerada pel règim franquista una eina d'enquadrament universal dels estudiants universitaris: el Sindicato Español Universitario (SEU). Tot i l'obligatorietat de sindicació dels estudiants, que també fixava la llei de 1943 —i que, a la pràctica, portaria a la seva burocratització com a ens de proveïment i gestió de serveis per als alumnes—, el cert és que la capacitat de control que realment va exer-

²⁰² Segons el ministre Ibáñez Martín, «la Universidad nueva habrá de responder a la contextura política y al nuevo estilo de la nueva España y tendrá el mismo sentido unitario del Estado. En ella han de convivir estrechamente, en perfecta armonía, la Iglesia y la sociedad. [...] También incorporará en sus juventudes el espíritu de la revolución nacional», *Abc* (24-10-1939).

²⁰³ Alicia ALTED (1991), «Bases político-ideológicas y jurídicas de la universidad franquista durante los ministerios de Sainz Rodríguez y la primera época de Ibáñez Martín (1938-1945)», a Juan José CARRERAS i Miguel Ángel RUIZ CARNICER (coord.), *La universidad española bajo el régimen de Franco (1939-1975)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, p. 95-124; Elena HERNÁNDEZ SANDOICA (1991), «Reforma desde el sistema y protagonismo estudiantil: La Universidad de Madrid en los años cincuenta», a Juan José CARRERAS i Miguel Ángel RUIZ CARNICER (coord.), *La universidad española bajo el régimen de Franco...*, p. 391-414; M. Encarna NICOLÁS (1991), «La universidad en los años cuarenta: por una cultura unitaria y tradicional» a Juan José CARRERAS i Miguel Ángel RUIZ CARNICER (coord.), *La universidad española bajo el régimen de Franco...*, p. 341-370; i Carolina RODRÍGUEZ (2002), *La Universidad de Madrid en el primer franquismo: ruptura y continuidad (1939-1951)*, Madrid, Dykinson.

²⁰⁴ Jaume CLARET (2003), *La repressió franquista a la universitat catalana...* i Jaume CLARET (2006), *El atroz desmoche: La destrucción de la universidad española por el franquismo, 1936-1945*, Barcelona, Crítica.

²⁰⁵ Mariano PESET (1991), «La Ley de Ordenación Universitaria de 1943», a Juan José CARRERAS i Miguel Ángel RUIZ CARNICER (coord.), *La universidad española bajo el régimen de Franco...*, p. 125-158.

²⁰⁶ Francisco GRACIA i Josep M. FULLOLA (2008), «La nit! 1939-1954», a Jordi CASASSAS, Josep M. FULLOLA i Francisco GRACIA (coord.), *La Universitat de Barcelona...*, p. 100-147, i Jaume CLARET (2003), «La repressió franquista a la Universitat de Barcelona: La fi de l'autonomia universitària», *Afers*, núm. 45, p. 319-335.

²⁰⁷ Santiago ALCOLEA (et al.) (1991), *La Universitat de Barcelona*, p. 172.

cir el SEU fou molt més limitat del que els dirigents franquistes esperaven d'aquesta organització sindical falangista.²⁰⁸

La UB havia de cobrir en exclusivitat les necessitats de formació superior d'un districte universitari que comprenia Catalunya i les Illes Balears. Inicialment, la seva estructura acadèmica estava formada per cinc facultats, que disposaven, en alguns casos, de seccions. Hi havia la facultat de Filosofia i Lletres (amb les seccions de Filosofia, Filologia Clàssica, Filologia Romànica i Història), la facultat de Ciències (amb les seccions de Ciències Exactes, Ciències Fisicoquímiques, Ciències Químiques i Ciències Naturals), la facultat de Dret i Ciències Polítiques (amb les seccions de Dret i Ciències Polítiques), la facultat de Medicina i la facultat de Farmàcia.²⁰⁹ Al llarg de la dècada dels anys cinquanta, la UB va travessar una etapa de transició que conduiria, en les dècades següents, a la seva massificació, amb un augment nombrós d'alumnes i professors i sense el monopoli dels estudis universitaris a Catalunya (el 1968 es va crear la Universitat Autònoma de Barcelona i el 1971, finalment, la Universitat Politècnica de Barcelona, posteriorment de Catalunya). En qualsevol cas, tot i la manca de recursos, es van posar en marxa algunes iniciatives per fer front a la necessitat de creixement que s'albirava, com ara el pla parcial de la zona de la Diagonal (1956) i les noves seus de les facultats de Farmàcia (1957) i de Dret (1958). A més, en el terreny acadèmic, va tenir lloc l'inici dels programes de doctorat (a partir del decret de 1953) i la creació de la Facultat de Ciències Polítiques, Econòmiques i Comercials (1956) i d'algunes càtedres especials a la facultat de Filosofia i Lletres.²¹⁰

Els rectors de la UB, com els de la resta d'universitats espanyoles, eren nomenats pel govern a proposta del ministre d'Educación Nacional de torn. Eren la figura de màxima autoritat dins d'una universitat, com hem apuntat suara, absolutament jerarquitzada i, a més de la seva condició d'autoritat acadèmica, hi actuaven com els representants del govern. Entre 1957 i 1969 es van succeir tres rectors al capdavant de la UB: Antonio Torroja, en un dilatat mandat perllongat entre 1957 i 1965; Francisco García-Valdecasas, entre 1965 i 1968, que va tenir una actuació molt destacada per fer front les protestes dels estudiants de tal manera que fins i tot va ser considerat per molts com el «rector-policia»; i, finalment, Manuel Albaladejo, entre 1968 i 1969.

²⁰⁸ Miguel Ángel RUIZ CARNICER (1996), *El Sindicato Español Universitario (SEU), 1936-1965*, Madrid, Siglo XXI.

²⁰⁹ Francisco GRACIA i Josep M. FULLOLA (2008), «La nit! 1939-1954», p. 131.

²¹⁰ «La Universidad de Barcelona ha visto, además, enriquecido el cuadro de sus enseñanzas con la creación de la Facultad de Ciencias Políticas, Económicas y Comerciales, con las Secciones de Pedagogía y de Filología Moderna en la Facultad de Filosofía y Letras y con la nueva Escuela de Idiomas Modernos», segons la memòria de 1956 (p. 5). Les càtedres especials, segons consta a la mateixa memòria (p. 35), van ser la Milà i Fontanals, la Ciutat de Barcelona, la Felip Pedrell i la d'estudis hispanoamericans contemporanis.

3. ELS ESTUDIANTS DE FILOSOFIA I LLETRES I LA DINÀMICA DE LA PROTESTA ESTUDIANTIL

En reiniciar-se les activitats acadèmiques després de la Guerra Civil, el curs 1940-41, la UB comptà amb 4.149 alumnes, un 16,79% dels quals —és a dir, 697— de la facultat de Filosofia i Lletres. Quinze anys més tard, el curs 1956-57, gairebé s'havia doblat el nombre d'alumnes tant de la universitat —que passà a ser de 7.782 persones—, com de la facultat —que augmentà fins a les 1.131 persones.²¹¹ Aquest lent però constant creixement de l'alumnat de la UB anticipava, en realitat, l'enorme creixement que va experimentar en el període 1956-1968 que estudiem en aquestes línies. I és que dels 7.782 alumnes esmentats es va créixer fins als 18.205, fet que suposà un augment d'un 233,93%. I si aquesta pujada fou considerable en el conjunt de la UB, encara ho va ser més en el cas de la Facultat de Filosofia i Lletres, que passà dels 1.131 alumnes el curs 1956-57 als 4.127 alumnes el curs 1968-69.²¹² És a dir, es tracta d'un creixement percentual d'un 364,89%; això vol dir, a més, que l'alumnat de Filosofia i Lletres va augmentar el seu pes dintre del conjunt de la UB, ja que corresponia al 22,66% dels total dels alumnes. D'aquesta manera, la de Filosofia i Lletres esdevingué la facultat amb més nombre d'alumnes el curs 1968-69.²¹³ Malauradament, encara estem mancats d'aproximacions precises al vessant sociològic de l'alumnat de la UB, així com del resseguiment de la transformació experimentada arran de la massificació esdevinguda, sobretot a finals de la dècada dels anys seixanta. La informació de què en disposem actualment és ben migrada, global, imprecisa i indirecta, com ara les dades que la plataforma estudiantil Solidaritat Universitària, creada el curs 1955-56, esmentava al seu manifest fundacional en establir una classificació socioprofessional dels alumnes del primer curs de la UB matriculats el curs acadèmic de 1953-54 de la manera següent: industrials, 26%; comerciants, 18%; terratinents, 6%; de professions liberals, 41%; empleats, 7%, i obrers, 0,4%.²¹⁴

Sigui com sigui, durant la dècada de 1950 la UB era encara una institució acadèmica que, tant per la finalitat que el règim li atorgà com per la composició socioeconòmica del seu alumnat, estava consagrada a la formació superior de l'elit catalana. Ara bé, una de les transformacions que va experimentar l'alumnat de la UB i que es va manifestar en la que algun autor ha anomenat la generació de 1957 —establint un cert

²¹¹ Francisco GRACIA i Josep M. FULLOLA (2008), «La nit! 1939-1954», p. 112; *La Vanguardia Española* (5.10.1957).

²¹² Carles SANTACANA (2008), «Entre el creixement i els intents de renovació, 1954-1975», a Jordi CASASSAS, Josep M. FULLOLA i Francisco GRACIA (coord.), *La Universitat de Barcelona...*, p. 173.

²¹³ Concretament, la distribució per facultats era la següent: 4.127, a Filosofia i Lletres; 3.625, a Econòmiques; 3.510, a Medicina; 3.270, a Ciències; 2.326, a Dret; 1.347, a Farmàcia. Carles SANTACANA (2008), «Entre el creixement i els intents de renovació...», p. 173.

²¹⁴ Citat a Josep M. COLOMER (1978), *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, vol. 1, p. 114.

paral·lelisme amb la generació de 1956 a Madrid—²¹⁵ és la seva desvinculació vital de manera directa amb la Guerra Civil. Vol dir això que, si els alumnes de la postguerra eren persones que havien pres part directament en el conflicte, a partir de la segona meitat de la dècada de 1950 l'efectiu estudiantil de la UB estava nodrit per catalans que, per motius generacionals, havien bastit la seva percepció del trasbals de la Guerra Civil a partir de referents indirectes. Aquest factor ajudaria a entendre l'esllavissament operat pel moviment estudiantil en desplaçar-se des de posicionaments minoritaris de resistència, que maldaven per fer de pont amb la intel·lectualitat de l'etapa d'abans de la guerra, cap a una nova actitud renovada i més integradora ideològicament.

Fet i fet, la relació establerta al llarg dels anys 1956-1968 entre la UB i els seus alumnes va estar condicionada per dos elements cabdals. D'entrada, i de manera molt notable, es va configurar una relació dialèctica fonamentada, sobretot, en una dinàmica d'acció-reacció, per tal com les accions de protesta de l'alumnat tot sovint comportaven una reacció punitiva i repressiva per part de l'autoritat acadèmica. En un altre sentit, aquesta relació no es va mostrar estàtica tothora, sinó que va anar fluctuant amb el pas del temps i va travessar diverses etapes, com a conseqüència de les influències procedents d'altres grups socials —d'estudiants a Madrid, d'obers, d'estudiants europeus, etc.— i del procés de maduració propi com a moviment social, vers postures marcadament polititzades i d'oposició global al règim franquista.

Com hem apuntat suara, durant les dues primeres dècades del franquisme l'oposició estudiantil de la UB va anar a càrrec d'alguns grups reduïts que mantingueren una actitud de resistència que incloïa les accions puntuals subversives —com ara pasquins, pintades, etc.—, però també les més duradores de base cultural —com, per exemple, l'edició d'algunes revistes culturals com *Curial*, *Fòum* i *Ictini*.²¹⁶ Ara bé, hom pot considerar el 1957 i, més concretament, l'assemblea del paranimf, com el moment que fixà amb rotunditat un canvi de cicle en l'evolució dels estudiants de la UB i donà pas a una primera fase de desenvolupament com a moviment d'oposició.²¹⁷ En aquest sentit, com afirma C. Santacana, «l'assemblea del paranimf del 1957 és una fita d'enorme transcendència en la vida universitària barcelonina durant el franquisme, perquè

²¹⁵ Pablo LIZCANO (2006), *La generación del 56: La Universidad contra Franco*, Madrid, S&P.

²¹⁶ Agustí G. LARIOS (2001), «Els joves intel·lectuals i les revistes culturals durant el període 1945-1954», a Ramon ARNABAT i Martí MARÍN (ed.), *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*, Barcelona i Valls, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana i Cossetània, p. 459-470.

²¹⁷ Cal diferenciar entre les accions de resistència menades pels membres de les generacions que havien viscut la guerra i les accions d'oposició menades pels membres de les generacions, per als quals la guerra era una referència indirecta. Altrament dit: «la diferència s'estableix, més que entre dos períodes o generacions, entre unes *estratègies de resistència* i unes *estratègies d'oposició*. Més que una substitució d'unes persones o mètodes per altres, cal parlar d'una diversificació de les formes d'acció política dels antifranquistes a partir dels anys cinquanta». Sergio RODRÍGUEZ TEJADA (2002), «Estratègies d'oposició i moviment estudiantil antifranquista: una reflexió des del cas valencià», *Recerques*, núm. 44, p. 142.

assenyala un dels primers moments estel·lars del protagonisme dels estudiants, que hi provoquen una sotragada important. La dinàmica encetada en aquell moment no es va aturar. Tot al contrari, les bases organitzatives i de discurs que s'havien posat el 1957 es van anar ampliant, amb un element nou que va caracteritzar aquesta nova fase. Si fins al 1957 l'eix fonamental de la reivindicació dels estudiants era la seva pròpia situació i el desig de treure's del damunt el tap repressiu que representava el SEU, en la nova etapa aquesta línia d'actuació anirà acompanyada cada cop més d'un projecte molt més global, de transformació del conjunt de la universitat i amb unes connexions cada cop més grans amb alguns professors i nuclis intel·lectuals opositors a la dictadura». ²¹⁸

L'assemblea del paranimf van tenir lloc el 21 de febrer de 1957 i va ser precedida d'aldarulls i del tancament de la universitat; l'acció estudiantil de més ressò tal vegada fou el llançament de retrats de Franco i de José Antonio Primo de Rivera al carrer el 15 de febrer. ²¹⁹ A l'assemblea lliure d'estudiants que s'hi va realitzar es van plantejar reclamacions com ara les dimissions del ministre i del rector, la dissolució del SEU, la convocatòria d'un congrés d'estudiants i la creació d'una càtedra de llengua catalana; al capdavall, es va convertir en un tancament d'estudiants que se saldà amb nombroses detencions i expedients disciplinaris d'alumnes. ²²⁰ Al dietari de la facultat de Filosofia i Lletres, el cronista inscriu l'anotació següent:

[18.2.1957] Nuevos alborotos estudiantiles. A partir del día 18 y coincidiendo con la última clase de la mañana, se produjeron algunos disturbios entre la masa estudiantil que culminaron el día 21 con la irrupción violenta de estos en el Paranimfo donde permanecieron hasta las 4 de la tarde. Al salir fueron recogidos los carnets y 15 fueron detenidos por la policía, consecuencia de ello fue la aplicación de sanciones [...], y al enterarse de ellas los estudiantes una gran parte de ellos se abstuvieron de entrar en las clases, hasta el día 1º de marzo en que se volvió a la normalidad faltando a ellas solamente los sancionados. ²²¹

L'assemblea del paranimf va ser la culminació d'un procés previ d'agitació i conscienciació iniciat amb les protestes per la invasió soviètica d'Hongria, el 6 de novembre de 1956, i per la vaga de tramvies de gener de 1957. ²²² En qualsevol cas, arran de l'assemblea del paranimf, el moviment estudiantil de la UB va encetar una nova estratègia consistent en l'aprofitament de les mateixes institucions estudiantils del règim,

²¹⁸ Carles SANTACANA (2008), «Entre el creixement i els intents de renovació...», p. 168.

²¹⁹ Arnau FIGUERAS (2005), *Història de la FNEC*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 248.

²²⁰ Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA (2009), *Rebelión en las aulas: Movilización y protesta estudiantil en la España contemporánea, 1865-2008*, Madrid, Alianza, p. 249-250.

²²¹ Antonio PALOMEQUE (1954-1962), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras...*, p. 40.

²²² Al dietari de la facultat, el primer esdeveniment hi és consignat amb l'entrada «Huelga estudiantil» [6.11.1956], i el segon amb dues entrades: «Alborotos y cierre de la Universidad» [14/15.1.1957] i «Reapertura de las clases en la Facultad» [1.2.1957]; en aquesta darrera anotació s'esmenta que la facultat havia romàs tancada durant quatre setmanes.

de manera que va anar prenent cos una realitat nova d'infiltració dins del SEU, que esdevindria una plataforma eficaç per desenvolupar, sobretot, accions culturals de conscienciació —com ara conferències, lectures poètiques, cinefòrums, representacions teatrals, etc.—, que implicaven simultàniament la desfalangització progressiva del SEU. Amb tot, aquesta estratègia d'ocupació per la via democràtica, amb la incorporació d'estudiants no falangistes com a delegats de cursos, no es va poder deslliurar de l'acció repressora menada per les autoritats acadèmiques, amb el suport de les forces policials, que sovint havien de fer incursions dins del recinte universitari per tal de posar fi a les concentracions dels estudiants.²²³ Aquests fets són considerats pel cronista de la facultat com a «agitación estudiantil» i són consignats al dietari de la manera següent:

[23.2.1962] *Pequeña agitación estudiantil*. El día 23 en las clases de la mañana se notó una menor asistencia a las clases por parte de los alumnos de algunos cursos en señal de protesta por la detención de tres estudiantes que habían sido cogidos la noche anterior en los pasillos de la Universidad pintando las paredes.

[10.5.1962] *Agitación estudiantil*. Del 10 al 15 y, en las últimas horas de la tarde, ha tenido lugar cierta agitación entre los estudiantes de nuestra Facultad y de la de Ciencias Económicas, dando lugar a algún incidente que ha motivado la detención de unas decenas de estudiantes, la mayoría de los cuales ya han sido puestos en libertad.²²⁴

Segons les anotacions del dietari de la facultat, l'any 1965 va ser especialment intens pel que fa a les activitats d'oposició dels estudiants de la UB, tal vegada perquè es van accentuar les postures contraposades del moviment estudiantil i de les autoritats acadèmiques. Els estudiants de la UB havien consumat l'ocupació del SEU després que s'aconeguís que els representants del sindicat falangista a les facultats fossin elegits pels mateixos estudiants i mitjançant fórmules de coordinació pròpies, com la Coordinadora Interfacultats (la «Inter») i l'ADEC, havien encetat un procés de construcció d'una proposta alternativa al marge del SEU, la creació d'un sindicat independent d'estudiants. Per un altre costat, la crisi del SEU com a organisme d'enquadrament era una evidència per al règim, que va decretar la seva substitució per les Asociaciones Profesionales de Estudiantes (APE), les quals van suscitar l'oposició frontal dels estudiants. La reacció de les autoritats acadèmiques de la UB, encapçalades pel nou rector García-Valdecasas a partir de juliol de 1965, va ser de repressió i sanció als estudiants. Tot aquest procés va ser consignat al dietari de la facultat amb diverses anotacions:

[2.3.1965] *Inquietud estudiantil*. El martes 2 de marzo en el patio de letras se reunió a las 12 una Cámara abierta de los estudiantes de nuestra facultad [...]. En ella se acordó una huelga de cuatro días como protesta por estos acontecimientos en solidaridad con los estudiantes de Madrid, principalmente con los de nuestra Facultad de Filosofía y

²²³ Julián DELGADO (2005), *Los grises: Víctimas y verdugos del franquismo*, Madrid, Temas de Hoy.

²²⁴ Antonio PALOMEQUE (1954-1962), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras...*, p. 97 v i p. 100.

Letras que había sido clausurada. Este acuerdo fue transmitido por el delegado del SEU a la Junta de la Facultad ordinaria que se reunió momentos después y en la que también estuvieron presentes los representantes de los alumnos elegidos libremente y extraoficialmente por ellos.

[16.3.1965] *Nuevos incidentes estudiantiles*. El día 16 tuvo lugar en el patio de Letras (aula 13) una Cámara de la facultad y al día siguiente, 17, en el patio se congregaron a las 12 ½ una gran cantidad de estudiantes de todas las Facultades para celebrar una Asamblea Conjunta. Como el paso por los patios solo estaba permitido a los alumnos de Letras y Ciencias previa presentación del carnet, los demás, que deseaban entrar empujaron a los bedeles que los pedían y penetraron en el recinto universitario sin que los guardias que había en las aceras intervinieran. En el acto al aire libre se tomaron, entre otros acuerdos, hacer huelga los días 17 y 18. Al terminar salieron pacíficamente pero un grupo numerosos se trasladó al comedor del SEU donde fueron dispersados por la fuerza pública. [...]

[2.12.1965] *Incidentes estudiantiles*. El día 2 de Diciembre después de celebrada en el patio de nuestra Facultad sin permiso de la autoridad una Asamblea de Distrito en la que intervinieron estudiantes de otras Facultades y Escuelas una vez que arrollaron a los bedeles que pedían el carnet en la entrada, se dirigieron al vestíbulo del Rectorado violentando una de sus puertas lo que obligó al Sr. Rector y Junta de Gobierno que se hallaba reunida a conminar a los estudiantes a que depusiesen su actitud. Al no conseguirlo la Junta requirió la ayuda de la fuerza pública y una vez cerrada la puerta violenta sin resistencia volvió a salir a la calle. A las 4 ½ de la tarde los estudiantes que quedaban abandonaron el recinto universitario entregando su carnet, que al día siguiente les fue devuelto.

Como consecuencia de estos hechos los dos días siguientes, 3 y 4, hicieron huelga, asistiendo sólo a algunas clases un pequeño número de alumnos.²²⁵

L'articulament del moviment d'oposició estudiantil avançava decididament, a desgrat de la repressió de les autoritats. El curs acadèmic 1965-66 es va produir la seva culminació en constituir-se el Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB), el 9 de març de 1966, al Convent dels Pares Caputxins de Sarrià. Després de dos mesos de preparació prèvia, en aquesta reunió clandestina d'estudiants —acompanyats d'alguns intel·lectuals i professors universitaris— se'n van aprovar els estatuts i el manifest *Per una universitat democràtica*.²²⁶ La presència de la policia al convent va fer que els concentrats prenguessin la decisió de no abandonar el recinte

²²⁵ Antonio PALOMEQUE (1962-1973), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras...*, p. 20, p. 21 v i p. 27-27 v.

²²⁶ Lluís CALVO (coord.) (2002), *La Caputxinada*, Barcelona, Residència d'Investigadors CSIC-Generalitat de Catalunya; Josep M. COLOMER (1978), *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, vol. 1, p. 215-240; Joan CREXELL (1987), *La Caputxinada*, Barcelona, Edicions 62; Julián DELGADO (2005), *Los grises...*, p. 180-191; FRANCISCO FERNÁNDEZ BUEY (2009), *Por una universidad democrática: Escritos sobre la universidad y los movimientos universitarios (1965-2009)*, Barcelona, El Viejo Topo; i Carles SANTACANA (2008), «Entre el creixement i els intents de renovació...», p. 170-172.

conventual, tal com havien previst, en constituir el SDEUB, fet que hom coneix com a Caputxinada. El setge policial es va perllongar durant dos dies i, al capdavall, es va cloure amb la irrupció per la força dels efectius policials dins del convent. Al dietari de la facultat, aquest fet hi és consignat només breument i gairebé de manera indirecta:

[10.3.1966] *Irregularidades en la asistencia a clase*. Del 10 al 15 de marzo los alumnos en su inmensa mayoría dejaron de asistir a clase en solidaridad con los retenidos en el convento de los Capuchinos.²²⁷

A partir d'aquest moment, l'embranchida de les accions d'oposició estudiantil es va endinsar en una espiral d'acció-repressió enorme. La idiosincràsia del SDEUB es fonamentava en unes pràctiques democràtiques i obertes a la totalitat de l'alumnat —sobretot mitjançant assemblees—, però, alhora, la mateixa existència del sindicat democràtic era una il·legalitat insuportable contrària a l'essència dictatorial del règim. Per aquesta raó, les autoritats franquistes van escometre una tasca repressiva brutal sobre els estudiants demòcrates, molts dels quals van ser sancionats amb expedients disciplinaris, van haver de continuar els seus estudis a altres universitats o van haver d'incorporar-se al servei militar.

La repressió aplicada sobre els estudiants demòcrates de la UB va alimentar i alhora va coincidir amb una radicalització del moviment estudiantil, que encetava una nova etapa de politització definitiva i assimilava les influències de les revoltes d'estudiants de maig del 68 a França. D'aquesta manera, aquest moviment va depassar les accions pròpies de les fases anteriors —la distribució de propagandes clandestines, la realització d'activitats de conscienciació emprant els recursos del SEU o la celebració d'assemblees de base democràtica— i va assajar una nova tipologia d'accions d'oposició, tal vegada més efectives i contundents, com ara les ocupacions i tancaments de càtedres, els judicis crítics als catedràtics i les ocupacions d'instal·lacions acadèmiques.²²⁸ De tot plegat, els dietaris de la facultat en donen testimoni, com ara les ocupacions de càtedres:

[15-10-1968] *Alteraciones de la vida académica*. Desde el comienzo de las clases el día 15 un grupo de estudiantes ha venido desarrollando una intensa campaña de propaganda a base de murales y hojas firmadas por la Unión de Estudiantes Revolucionarios (UER), Agrupación estudiantil Revolucionaria (FUDE) y Partido Socialista Unificado de Cataluña, ocupando el día 25 la clase de H^a Universal del grupo A, hecho que se repitió el 28 y el 30, así como otras aulas (la 10 y la 11 el día 26 de 12 a 13, siguiendo la política de ocupaciones y clausura de cátedras programado por la U.E.R. (hoja nº 2 del día 28).²²⁹

²²⁷ Antonio PALOMEQUE (1962-1973), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras...*, p. 30 v.

²²⁸ «Con estas acciones se pretendía, por una parte, criticar los contenidos de aquellas asignaturas impartidas por catedráticos reaccionarios, conservadores o "tecnócratas" y denunciar, por otra, el carácter autoritario de la universidad burguesa.». FRANCISCO FERNÁNDEZ BUEY (2009), *Por una universidad democrática...*, p. 105.

²²⁹ Antonio PALOMEQUE (1962-1973), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras...*, p. 54 v.

Altrament, el qüestionament de l'autoritat de determinats professors va arribar a derivar en agressions físiques o amenaces d'agressions, com ara les sofertes pel degà Joan Maluquer de Motes i pel catedràtic Antonio Palomeque:

[14.11.1968] *Continúan los incidentes en la Facultad*. Han continuado las alteraciones y campaña de descrédito que culminaron el día 14 con un tumulto que se produjo a la hora de la salida en la puerta de nuestra Facultad y con un incendio provocado con botellas de líquido inflamable lo que obligó a personarse en este lugar nuestro decano, Dr. Maluquer, exigiendo a los alumnos que depusiesen su actitud recibiendo un rociado de este líquido que prendió en sus ropas y cabello. Apagado el fuego, la fuerza pública penetró en el local por orden del Sr. Rector accidental disolviéndose el grupo y siendo alcanzado por algún golpe el propio Sr. Decano y la Prof. Agregada Srta. Ana Mª Muñoz, que allí se encontraba. Una vez se identificó el Dr. Maluquer, la policía se retiró inmediatamente a instancias suyas.

[29.11.1968] *Incidente con el Dr. Palomeque*. [...] Ante la actitud amenazante de un grupo de activistas que esperaba en el patio para impedir la clase-seminario, los alumnos que pensaban asistir se dispersaban, no sin antes advertir el Profesor de lo que se preparaba. En vista de esta amenaza el Dr. Palomeque, subió a su despacho [...], pero minutos después, [...] subió el grupo, irrumpiendo, sin poder ser contenidos por el Profesor adjunto, Sr. Florit y en el mencionado despacho donde se hallaban dedicados a la investigación los catedráticos Drs. Seco y Palomeque, éste se levantó y preguntándole lo que deseaban, manifestaron que por mayoría de votos habían acordado expulsarle de la Universidad y que a pesar de ello seguía dando clase por la tarde y noche (con el grupo nocturno E siempre hubo normalidad), tras un breve diálogo en el que intervino el Dr. Seco, amenazaron a dicho Profesor Palomeque sacarle por las buenas o a la fuerza, pero ante la negativa a salir, optaron por abandonar el despacho no sin antes decirle que sufriría las consecuencias amenazándole con lanzarle a la cara ácido clorhídrico.²³⁰

L'epíleg o colofó d'aquesta etapa de predomini del SDEUB tal vegada sigui l'entrada d'un grup d'estudiants al rectorat, el 17 de gener de 1967, i el llançament del bust del dictador Franco per la finestra a la plaça Universitat. Aquesta acció directa d'assalt al rectorat va ser consignada al dietari de la manera següent:

[17.1.1969] *Asalto al Rectorado y nuevo cierre de la Universidad*. El día 17 a última hora de la mañana y después de celebrar una asamblea de distrito en el Paraninfo, un grupo de unos 70 alumnos de diferentes procedencias forzaron la puerta que comunica el claustro de Ciencias con el vestíbulo del Rectorado y penetraron violentamente en el despacho del Sr. Rector viéndose asediado y zarandeado y empujado hacia la ventana con intención de defenestrarle. Afortunadamente pudo ser rescatado de los agresores por un grupo de bedeles y administrativos, arrojando a la calle por la ventana un busto de bronce del Jefe del Estado y la bandera nacional. Este grupo en el despacho hizo

²³⁰ Antonio PALOMEQUE (1962-1973), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras...*, p. 55 i, p. 56 i 56 v.

muchos destrozos y colgó de la ventana dos banderas rojas con la hoz y el martillo. Poco después fue desalojado el edificio por los bedeles. Como consecuencia de estos sucesos la Junta de Gobierno, reunida esa tarde, acordó suspender las actividades en todas las Facultades.²³¹

4. ALGUNES CONCLUSIONS PROVISIONALS

Finalment, no voldríem estar-nos de cloure aquest text sense fer remarca, ni que sigui breument, d'alguns aspectes concrets del tema tractat. De primer, consignem una obvietat en considerar que cal continuar i ampliar els estudis sobre la història de la UB. Ben cert que els estudis realitzats recentment ens han aportat un coneixement força valuós sobre aquesta institució acadèmica catalana des d'un punt de vista històric; amb tot, en una comparativa amb la producció historiogràfica sobre altres universitats de l'Estat espanyol, constataríem com és de llarg encara el camí a recórrer en la investigació sobre el passat de la UB. Altrament, en l'aspecte concret de la mobilització estudiantil durant el franquisme, el cas de la UB és força rellevant —només comparable amb la Universitat de Madrid, en el context espanyol—, i encara ara l'estudi de referència de què disposem data de 1978. Consegüentment, entenem que revisar, des d'una perspectiva actual, el discurs històric sobre el cas català per tal d'incorporar-hi una anàlisi documentada eixamplada amb, per exemple, la base memorialística i integrar-hi els referents més recents d'estudis sobre el moviment estudiantil a altres universitats en permetria assolir un coneixement més acurat.

Segonament, cal recordar que «la década de 1960 convierte la protesta universitaria en estructural, en una componente sustantiva de la vida de las universidades».²³² Reportem aquestes assenyades paraules no tant per palesar el dinamisme del moviment estudiantil d'oposició —que, amb més encert o menys, va desenvolupar la capacitat d'adaptar-se a l'entorn clandestí i sobreposar-se als embats del règim—, com, més aviat, per posar en valor la tasca d'oposició del moviment estudiantil de la UB al règim dictatorial amb una proposta pròpia i global d'una universitat democràtica i catalana. I tot plegat només va ser possible gràcies a la tasca de molts estudiants de la UB que prengueren l'opció d'una actitud compromesa amb els seus companys i, sobretot, amb la societat, acomboiats, a partir d'un determinat moment, per alguns professors universitaris més compromesos amb l'opció transformadora.

En darrer terme, i en certa mesura connectat amb l'aspecte anterior, cal parar esment en la dimensió política de la universitat durant el franquisme, per tal com, ultrapassant el vessant que ateny a la dimensió interna de la institució —i, doncs, formatiu de l'elit

²³¹ Antonio PALOMEQUE (1962-1973), *Diario de la Facultad de Filosofía y Letras...*, p. 30 v.

²³² Elena HERNÁNDEZ SANDOICA, Miguel Ángel RUIZ CARNICER i Marc BALDÓ LACOMBA (2007), *Estudiantes contra Franco (1939-1975): Oposición política y movilización juvenil*, Madrid, La Esfera de los Libros, p. 18.

destinada a dirigir el règim en el futur—, en sobresurt el vessant extern de la UB en la mesura que va assolir una projecció pública gens menyspreable, no només cultural i científica, sinó de referent cívic de democràcia —de manera que, en aquest sentit, van arribar a comptar amb el suport d'alguns intel·lectuals i entitats socials i culturals referencials.

La CNT davant el nou model polític i sindical de la transició: el cas de Mallorca

Pere Josep Garcia Munar

1. INTRODUCCIÓ

La Transició va ser un període de canvi esglaonat en matèria política (eleccions, Constitució, etc.) i de relacions laborals (Pactes de la Moncloa, Acord Bàsic Interconfederal (ABI), Acord Nacional de Treball (ANE), eleccions sindicals, negociació col·lectiva, etc.), així com un canvi d'actors en aquests àmbits. La CNT va ser-ne un de principal i, per tant, és interessant analitzar la seva postura i acció envers aquests canvis, però per què cal analitzar la postura d'una organització d'àmbit nacional des d'una perspectiva local? La CNT és una organització federal que, lluny de redirigir línies polítiques i sindicals confeccionades pel Comitè Nacional, fa un procés a la inversa, on les assemblees, sindicats i federacions locals confeccionen les seves pròpies postures. Per tant, l'autonomia d'aquestes fa que la seva posició envers la situació i els canvis esdevinguts sigui de primer ordre. Així, també serà important comprovar l'avenença o no de les postures de la CNT mallorquina en relació amb les línies generals de la Confederació.

És interessant apuntar que tant aquest sindicat com la seva acció, el seu pensament i la seva evolució han estat molt poc estudiats en el període de la Transició.²³³ L'àmplia majoria d'estudis sobre sindicalisme i moviment obrer es refereixen als sindicats majoritaris, les eleccions sindicals i el procés de pactes entre sindicats, patronal i govern. És de justícia, doncs, valorar el paper que tingué la Confederació dins d'aquest procés, sobretot en els seus inicis, quan l'hegemonia sindical de CCOO i d'UGT no estava tan marcada i la CNT pareixia de nou una alternativa potent.

2. CANVI POLÍTIC I DE PANORAMA SINDICAL

En els últims anys del franquisme, però sobretot després de la mort del dictador i fins més o menys finalitzada la transició política —que se sol situar entre l'intent de cop d'estat del 23 de febrer de 1981 i l'ascens al poder del PSOE al 1982—, l'Estat espanyol va viure un procés de canvis profunds i accelerats que van acabar configurant un nou model polític i de relacions laborals²³⁴ que va afectar en gran mesura la legislació laboral i sindical del país.

Els últims anys del franquisme foren de fortes mobilitzacions i gran conflictivitat social, política i laboral. Aquest fet feia que la legislació imperant fins al moment fos insuficient i s'hagués de fer una renovació legislativa profunda. Així, per exemple, la legislació en matèria de conflictes col·lectius (1958 i 1962) va haver de ser renovada amb la reforma de la Llei de Convenis el desembre de 1973 per intentar posar fre a la multiplicació de conflictes que s'estaven produint, però va resultar insuficient des del primer moment i en pocs anys, l'abril de 1977, ja es van ratificar els diversos convenis internacionals de l'Organització Internacional del Treball (OIT), que reconeixien el

²³³ Juan GÓMEZ (1984), *Relanzamiento de la CNT, 1975-1979*, Madrid, CNT-AIT; Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera al proceso de Pacto Social, CNT (1976-1981)*, Madrid, FAL; Joan ZAMBRANA (1999), *La alternativa libertaria: Catalunya, 1976-1979*, Badalona, Fet a Mà; Luis A. EDO (2006), *La CNT en la encrucijada: Aventuras de un heterodoxo*, Barcelona, Flor de Viento; Alfredo GONZÁLEZ i Juan Pablo CALERO (2004), «La CNT en la Transición: Una raíz profunda», a *Actas de las VI Jornadas de Castilla-La Mancha sobre Investigación en Archivos*, Guadalajara; Julián VADILLO (2004), «El anarquismo y anarcosindicalismo en la España de la Transición» a *Actas de las VI Jornadas de Castilla-La Mancha sobre Investigación en Archivos*, Guadalajara.

²³⁴ Hi ha nombrosos estudis sobre els canvis produïts i el sindicalisme, per exemple: Carme MOLINERO i Pere Ysàs (2001), «La transición democrática, 1974-1982», a Carme MOLINERO, José M. MARÍN i Pere Ysàs, *Historia política de España, 1939-2000*, Madrid, Eumo; Álvaro SOTO (1998), *La Transición española a la democracia: España, 1975-1982*, Madrid, Alianza; Javier TUSELL (1990), *La Transición española a la democracia*, Madrid, Historia 16; José M. MARÍN (2006), «Condicionantes económicos y sociales de la Transición» a Carme MOLINERO, *La Transición, treinta años después: De la dictadura a la instauración y consolidación de la democracia*, Barcelona, Península; José M. MARÍN (2009), «Les organitzacions socials durant la Transició: Sindicats i patronal» a Pere Ysàs (ed.), *La configuració de la democràcia a Espanya*, Vic, Eumo; Santos JULIÀ (1994), «Los orígenes sociales de la democracia en España», *Ayer*, núm. 15, p. 165-188; Manuel REDERO i Tomás PÉREZ (1994), «Sindicalismo y transición política en España», *Ayer*, núm. 15, p. 189-223.

dret i la llibertat d'organització i d'afiliació dels empresaris i els treballadors. A més, es van ratificar els acords que defensaven el dret de sindicació a l'àmbit nacional i a la confederació en l'àmbit supranacional, com el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics i el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals. Al mateix temps, l'abril de 1977, es va aprovar la definitiva Llei d'Associació Sindical, que va permetre la legalització definitiva dels diversos sindicats.²³⁵

Per altra banda, en aquests anys, i perquè la reforma i la transició poguessin avançar, es van produir una sèrie de reformes per tal de desmantellar l'estructura sindical franquista. Una de les primeres mesures fou la creació de l'Administració Institucional de Serveis Socioprofessionals (AISS) l'octubre de 1976.²³⁶ Era el primer pas que es va completar amb un decret²³⁷ que eliminà la sindicació obligatòria el juny de 1977 i un altre decret²³⁸ de desembre de 1977 en què s'establí el final de l'Organización Sindical Española (OSE) i es regulà la representativitat en les relacions laborals, les relacions de treball, la vaga i el conflicte col·lectiu, entre altres coses, tot quedant les eleccions sindicals com a hegemòniques en les negociacions.

A tot això hem de sumar-hi el procés de Pacte Social que es va impulsar des del govern per implicar tots els agents polítics en el procés de la transició. És a dir, des del govern d'Aldolfo Suárez es va intentar crear un consens en temes econòmics i polítics entre les principals forces polítiques i sindicals per evitar problemes majors. Així s'aconseguí que els partits i sindicats més representatius es responsabilitzessin de la bona marxa del país en uns moments en què s'estava travessant una forta crisi econòmica i un procés inflacionista molt acusat. Es tractava de la confecció d'un pla econòmic que permetés estabilitzar la situació econòmica per tal que no afectés el procés de canvi polític.²³⁹ Així, després d'un període d'estira-i-arrosses, finalment s'arribà a un acord entre govern i partits, el 25 d'octubre de 1977, anomenat Pactes de la Moncloa. En un primer moment, les centrals majoritàries s'oposaren a aquests acords, però prest els assumiren i feren campanya al seu favor, probablement pressionades pels respectius partits polítics que tenien vinculats (CCOO-PCE i UGT-PSOE).²⁴⁰ Però aquest procés

²³⁵ Una altra llei important fou la Llei d'Eleccions Sindicals (desembre de 1977). Vegeu Joaquín GARCÍA (1987), *Organizaciones sindicales y empresariales más representativas: Posición jurídica y dimensión política*, Madrid, MTAS; i Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*

²³⁶ Real Decreto 19/1976, octubre de 1976.

²³⁷ Real Decreto 31/1977 de 2.6.1977.

²³⁸ Real Decreto 3149/1977 de 6.12.1977.

²³⁹ Enrique FUENTES (1986), «De los pactos de la Moncloa a la Constitución (julio de 1977 - diciembre de 1978)», a José L. GARCÍA (dir.), *La economía española de la transición y la democracia, 1973-1986*, Madrid, CIS. Vegeu també Joan TRULLEN (1993), *Fundamentos económicos de la Transición política española: La política económica de los acuerdos de la Moncloa*, Madrid, MTSS, p. 142-155; Rodrigo ARAYA (2009), «Asegurar el pan y la libertad: La postura de Comisiones Obreras ante el Pacto de la Moncloa», *Historia del Presente*, núm. 14, p. 153.

²⁴⁰ Rodrigo ARAYA (2009), «Asegurar el pan y la libertad...», p. 153 i 155; Robert M. FISHMAN (1996), *Organización obrera y retorno a la democracia en España*, Madrid, CIS; Ilse M. FÜHRER (1995), *Los sindicatos*

de Pacte Social no només es refereix als Pactes de la Moncloa, sinó a tot un procés de pacte que va tenir el seu punt àlgid en aquests acords, però que va venir marcat per una successió de reformes pactades a partir d'aquest moment.²⁴¹

Un pas més en aquest procés fou la firma, el 10 de juliol de 1979, de l'ABI, que fou un acord entre la CEOE i la UGT que establia elements com els drets i deures bàsics en les relacions laborals, la representació dels treballadors a les empreses i l'autonomia dels interlocutors socials, convertint així els convenis col·lectius en peces clau del nou ordre laboral. Aquest acord fou la base per a l'aprovació per part del govern de l'Estatut dels Treballadors (ET) el 10 de març de 1980. Així quedava consolidat el nou marc de relacions laborals on les eleccions, la negociació col·lectiva i els delegats agafaven un poder molt per sobre dels mateixos treballadors.

Ja el juny de 1981 es va firmar l'últim gran pacte de la Transició en matèria sindical, l'ANE, firmat per la CEOE, UGT i CCOO. Aquest acord va consolidar la moderació salarial i unes pràctiques sindicals adscrites a l'«alta política, lluny de les negociacions de caràcter més democràtic que es donaren fins l'any 1977...».²⁴²

Amb tot, aquests acords, fruit del procés de Pacte Social, acabaren de fixar els drets i els deures bàsics dels treballadors i donaren un paper hegemònic als delegats sorgits de les eleccions sindicals i als convenis col·lectius. Aquests pactes, a mesura que s'anaven signant, anaven fixant els marges de la negociació col·lectiva, els límits salarials reivindicables, una moderació salarial cada cop més gran, l'assumpció per part dels sindicats de la responsabilitat en els índexs de productivitat, etc., a més d'implantar un model sindical «corporatiu basat en la legitimitat oferta per les victòries en les eleccions sindicals i la disposició de mitjans materials i financers», tot donant la representativitat als comitès d'empresa i als delegats de personal, acabant per reconèixer a aquestes entitats sindicals i empresarials la capacitat de firmar i pactar acords professionals o convenis marc, un suport definitiu al fet que la negociació estigués fora dels centres de treball.²⁴³

Com veiem, aquests pactes tingueren grans conseqüències sobre els treballadors. Són molts els historiadors que coincideixen en com de positius foren per a l'assoliment de la democràcia, la rebaixa de la inflació i l'estabilització econòmica,²⁴⁴ però també són molts els que hi veuen un cop molt dur cap als treballadors i les seves mobilitzacions. En primer lloc, la responsabilització de les centrals majoritàries, i per extensió de tots

en España: De las luchas de clases a estrategias de cooperación, Madrid, CES, 1995; José M. MARÍN (2009), «Les organitzacions socials durant la Transició...», p. 198 i José M. ZUFIAUR (1985), «El sindicalismo español en la Transición y la crisis», *Papeles de Economía Española*, núm. 22, p. 202-234.

²⁴¹ Per l'AMI, ABI, ET, etc. hi ha nombrosos estudis, però és interessant veure Joaquín GARCÍA (1987), *Organizaciones sindicales y empresariales...*

²⁴² Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*, p. 160.

²⁴³ Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*, p. 157.

²⁴⁴ Rubén VEGA (2011), *Historia de la UGT 6: La reconstrucción del sindicalismo en democracia*, Madrid, Siglo XXI.

els treballadors, de la bona marxa de l'economia del país, va tenir un paper molt gran en la desmobilització entre les seves bases.²⁴⁵ En segon lloc, els pactes tingueren quatre grans conseqüències en el terreny sindical: un descens de la participació i mobilització; un debilitament dels sindicats; un incompliment constant dels aspectes més beneficiosos per als treballadors i la pèrdua de poder adquisitiu dels treballadors.²⁴⁶ Encara hi ha historiadors que veuen en la firma d'aquests pactes una intencionalitat per part de l'Estat quant a la pacificació del moviment obrer i una subordinació dels interessos dels treballadors als partits polítics. És a dir, els pactes es donaren per dividir sindicalment i políticament els treballadors i per disciplinar la classe obrera mitjançant la participació electoral aconseguint així la pau social.²⁴⁷

Tot i això, no podem obviar que aquest procés de pactes fou àmpliament acceptat pels treballadors de tot l'Estat, que s'afiliaren majoritàriament a les centrals que apostaren per aquests pactes (CCOO i UGT).²⁴⁸

3. LA CNT 1976-1982

Enmig de l'allau d'organitzacions de tot tipus que es donà durant els anys de la Transició, s'emmarca el «rellançament» de la CNT a nivell de tot l'Estat. Tot i que durant el franquisme trobem diversos grups de la CNT organitzats, no fou fins a finals del franquisme, i sobretot després de la mort de Franco, quan més força agafa l'anarcosindicalisme (i també l'anarquisme).²⁴⁹ Així, a partir del desembre de 1975 se celebrà una primera reunió a Madrid per constituir el primer Comitè Regional de la CNT a l'interior. El febrer de 1976 es va constituir formalment a Sants (Barcelona) el Comitè Regional de Catalunya. El 25 de juliol de 1976 es va constituir el primer Comitè Nacional de la CNT i el 7 de maig de 1977 va ser legalitzada.²⁵⁰ A partir d'aquest moment s'anaren formant els diversos sindicats, federacions locals i comitès regionals per tota la geografia espanyola, tot i que en pocs anys va produir-se un pro-

²⁴⁵ Javier TUSELL (1990), *La Transición española a la democracia*, p. 94-95; i Rodrigo ARAYA (2009), «Asegurar el pan y la libertad...», p. 153.

²⁴⁶ Álvaro SOTO (1994), «Comisiones Obreras en la Transición y consolidación de la democracia: De la Asamblea de Barcelona a la huelga general del 14D (1976-1988)», a David RUIZ (coord.), *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Siglo XXI, p. 468.

²⁴⁷ Rodrigo ARAYA (2009), «Asegurar el pan y la libertad...», p. 159; NEXO AUTONOMÍA (2002), «Autonomía obrera y transición democrática: Una aproximación crítica», a FRANCISCO QUINTANA (coord.), *Asalto a la fábrica: Luchas autónomas y reestructuración capitalista, 1960-1990*, Barcelona, Alikornio, p. 13-79; Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*

²⁴⁸ David RUIZ (1994), *Historia de Comisiones Obreras*; Rubén VEGA (2011), *Historia de la UGT 6...*

²⁴⁹ Ángel HERRERÍN (2004), *La CNT durante el franquismo: Clandestinidad y exilio (1939-1975)*, Madrid, Siglo XXI; Juan GÓMEZ (1984), *Relanzamiento de la CNT...*; Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*; Joan ZAMBRANA (1999), *La alternativa libertaria...*

²⁵⁰ Juan GÓMEZ (1984), *Relanzamiento de la CNT...*, p. 12-13; Julián VADILLO (2004), p. 4-5.

cés de declivi que tindria el seu màxim exponent en l'escissió, després del V Congrés (finals de 1979), de bona part de la militància.²⁵¹

A Mallorca, ja hi ha notícies del relançament de la CNT l'estiu de 1976,²⁵² però no fou fins a la setmana del 6 al 13 de novembre de 1976 quan la Federació Local (FL) de Palma va fer la seva assemblea constituent.²⁵³ La FL va tenir des de llavors un fort creixement, fet que va portar a constituir diversos sindicats i seccions en el seu si.²⁵⁴ A més, la CNT va comptar amb una altra FL a la ciutat d'Inca, que va restar activa des de 1977 fins a finals de 1982,²⁵⁵ tot i que mai assolí les quotes d'afiliació dels sindicats majoritaris.²⁵⁶

4. LA POSTURA DE LA CNT ENVERS EL PROCÉS DE CANVI

La CNT, des del principi i a causa del seu caire llibertari, que li conferia una visió radicalment rupturista i transformadora, va optar per fer una oposició a totes les reformes pactades i a la majoria de lleis sindicals que s'anaren dictant al llarg dels anys de la Transició i que acabaren consolidant la democràcia i un nou model sindical que, com hem vist, estava basat en la representativitat d'uns delegats sortits d'unes eleccions sindicals cada vegada més allunyats de la base treballadora.

Així, tot aquest procés implantat *de facto* a partir de la firma dels Pactes de la Moncloa va afectar en gran mesura la CNT i a la seva estratègia i pràctica sindical. El Pacte de la Moncloa va posar en mans de les organitzacions sindicals dependents dels partits firmants la iniciativa dels convenis. Així, la major part dels convenis col·lectius negociats i firmats després dels pactes foren signats per UGT i CCOO, tot quedant la CNT relegada a la marginalitat i essent molt poques les ocasions en què va poder participar de les plataformes de negociació i en la mateixa negociació.²⁵⁷

Davant d'aquest nou model sindical, sorgit del pactisme entre sindicats, partits, l'Estat i la patronal, la CNT va proposar una sèrie d'alternatives i va portar a terme un bon nombre de campanyes per demostrar, segons el seu criteri, com de mal enca-

²⁵¹ Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*, p. 121-136; Juan GÓMEZ (1984), *Relanzamiento de la CNT...*, p. 239-241; Joan ZAMBRANA (1999), *La alternativa libertaria...*, p. 198-202.

²⁵² Els sindicats constituïts eren Construcció, Banca, Ensenyament, Comerç, Espectacles, Hosteleria. *CNT Informa* (1976), núm. 1 (estiu).

²⁵³ Arxiu de la Federació Local de Palma de Mallorca (AFLPM), *Actes de l'assemblea constituent*, 6/13-10-1976.

²⁵⁴ Entre els anys 1976 i 1981, la FL de Palma va comptar amb més de disset sindicats i seccions. AFLPM, *Actes i documents*.

²⁵⁵ AFLPM, *Carta de la FL d'Inca*, 1-12-1982.

²⁵⁶ CCOO va arribar a tenir entre 25.000 i trenta mil afiliats i la UGT, uns catorze mil, mentre que la CNT tingué una afiliació màxima al voltant d'uns cinc-cents o sis-cents afiliats. Arxiu de CCOO, *Organització, fulls solts*; *Història de la UGT a les Illes Balears* (2004), Palma, Documenta Balear, p. 195.

²⁵⁷ Juan GÓMEZ (1984), *Relanzamiento de la CNT...*, p. 104.

minades estaven aquestes reformes i per fer sentir la seva veu i la seva disconformitat contra tot allò que ells anomenaven un «pacte de solidaritat amb el capitalisme per part de les centrals CCOO i UGT».²⁵⁸ Aquestes campanyes van ser molt potents, sobretot a Barcelona, i ja des dels primers pactes, els Acords de la Moncloa. Així, la CNT, moviments assemblearis i moviments autònoms, a més d'altres centrals minoritàries, intentaren impulsar una estratègia de no acceptació dels pactes, ja que «suposava la submissió del moviment obrer a la dinàmica parlamentària del nou sistema democràtic i als plans que el Capital es disposava a desenvolupar amb posterioritat (crisi, reestructuració i atur endèmic)».²⁵⁹

A Mallorca també es va fer sentir la veu dels anarcosindicalistes davant d'aquest procés de pactes socials. Per ells, aquest pacte no era més que un intent del govern, juntament amb altres partits, de forjar un pacte social entre treballadors i patronal, fet que suposava carregar sobre les espatlles dels treballadors les conseqüències de la crisi capitalista d'aquells moments. A causa de tot això, la CNT es va solidaritzar amb les protestes del sindicat Unió de Pagesos de Mallorca i amb la manifestació (la primera que es va fer) del 23 de novembre de 1977 contra els pactes.²⁶⁰ La proposta dels cenetistes mallorquins davant la imposició dels Acords de la Moncloa era la de promoure una assemblea amb tots els treballadors de l'illa per conèixer la seva opinió,²⁶¹ cosa que no es va aconseguir.

Des d'aleshores, el procés de pacte social va continuar el seu camí i foren pocs els que com la CNT dedicaren tants esforços a combatre'l i intentar demostrar l'error per a la classe treballadora que suposava acceptar aquests pactes.

Amb la firma del següent gran pacte, l'ABI, firmat el 10 de juliol de 1979, la CNT va iniciar de nou campanyes contra aquest procés del Pacte Social a tot l'Estat.

A Mallorca, la FL de Palma va iniciar una campanya el mateix mes de juliol de 1979 contra les centrals sindicals, contra la patronal i contra l'Estat per la firma dels nous pactes i per la no negociació dels convenis, que amb aquest nou acord quedaven com una peça fonamental en les relacions entre les empreses i els treballadors, tot suposant un fre al mètode assembleari i a les demandes d'aquests últims que haurien de passar per un comitè negociador que en molts casos ni coneixien.²⁶² Per tot això, la CNT va organitzar una festa per recaptar fons per la campanya i va fer una tirada de tres mil pamflets explicatius contra aquest pacte acabat de firmar.²⁶³

²⁵⁸ Juan GÓMEZ (1984), *Relanzamiento de la CNT...*, p. 103.

²⁵⁹ Joan ZAMBRANA (1999), *La alternativa libertaria...*, p. 164.

²⁶⁰ *Diario de Mallorca*, 22.11.77, p. 14; 23.11.77, p. 15; i 24.11.77, p. 15.

²⁶¹ AFLPM, *Acta d'una assemblea al local de CCOO*, 3.12.1977.

²⁶² AFLPM, *Acta del ple del Comitè Local (CL)*, 4.7.1979; i *Acta del Sindicat de Oficis Varis (OV)*, 5.7.1979.

²⁶³ *Butlletí Informatiu*, juliol de 1979.

Encara durant tot l'any 1979 la CNT va seguir manifestant la seva oposició a aquest procés, expressant un «rebuig total a tot estatut que no surti dels treballadors»²⁶⁴ i afegint «que ningú gosi fer estatuts pels treballadors sense ser treballadors».²⁶⁵ Com veiem, la CNT no acceptava cap norma que dictés com s'havien d'organitzar els treballadors i molt menys que posés límits a la seva acció.²⁶⁶

Però prest, el 10 de març de 1980, es va aprovar pel govern l'ET sense gairebé oposició visible. Les campanyes de la CNT no havien donat els seus fruits i el procés de Pacte Social avançava gràcies al paper desenvolupat per CCOO i UGT.

Anticipant-se a l'aprovació de l'ET, la CNT va intentar per tots els mitjans fer arribar el seu missatge als treballadors. Per aquest sindicat, l'Estatut no era més que la continuació d'un procés que comportava cada cop més la pèrdua de llibertat i de drets dels treballadors davant les empreses. Per això, uns quants dies abans de l'aprovació, la CNT va convocar un debat públic per discutir l'ET, a més d'iniciar una nova campanya contra aquest i contra el Conveni Marc.²⁶⁷ Encara més: la CNT va dedicar la jornada de l'1 de maig de 1980 a la reivindicació contra l'Estatut, el Conveni Marc i contra l'atur. A més, en el marc d'aquesta celebració es van fer unes jornades culturals l'acte central de les quals fou una xerrada i un debat sobre aquest Estatut.²⁶⁸

Tot i amb això, com hem vist, de poc serviren els esforços mobilitzadors de la CNT, ja que aquests pactes s'anaven aprovant cada cop amb menys oposició.

Per altra banda, i molt lligat a tot aquest procés, trobem també que la CNT es va oposar frontalment a la nova legislació sindical que implicava l'hegemonia de les eleccions sindicals i dels convenis col·lectius, quant a la negociació i a les relacions sindicals dels treballadors i els empresaris.

A nivell de centrals sindicals a tot l'Estat, la possibilitat de convocar eleccions sindicals com a mitjà per obtenir representativitat a l'hora de les negociacions dels convenis col·lectius, que s'establiren a finals de 1977, fou acollida amb entusiasme. Les centrals majoritàries, UGT i CCOO, i la patronal acolliren i impulsaren aquesta mesura que els va permetre, entre altres coses, «desfer-se» dels sindicats minoritaris. Prova d'això és el pacte de la necessitat del 10% de vots perquè una central pogués formar part en les negociacions col·lectives.²⁶⁹ Amb les eleccions sindicals, els sindicats majoritaris obtenien gairebé la totalitat dels representants i, per tant, les negociacions els foren molt més senzilles, a més de més rentables pel que fa a la propaganda, i, perquè no dir-ho, amb els recursos econòmics propis i el suport dels seus respectius partits polítics, la partida

²⁶⁴ AFLPM, *Acta de l'assemblea del CL*, 10.9.1979.

²⁶⁵ AFLPM, *Acords pel ple regional de Catalunya*, 15/16.9.1979.

²⁶⁶ *Última Hora*, 18.9.79, p. 15.

²⁶⁷ AFLPM, *Acta del Sindicat d'OV*, 28.2.1980; i *Acta del Sindicat d'Hoteleria i Turisme*, 29.2.1980.

²⁶⁸ AFLPM, *Actes del Sindicat d'OV*, 10.4.1980 i 17.4.1980.

²⁶⁹ Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*

pareixia guanyada abans de jugar-se. No obstant, no podem obviar que tant la UGT com CCOO tenien un suport més important, com demostra el fet que tenien més afiliats i més vots en les eleccions.

En aquest context, la CNT va optar majoritàriament per oposar-se a les eleccions sindicals i a tot el que sorgís d'uns pactes rubricats en els despatxos de les «altes esferes» sindicals i patronals, sense comptar amb els treballadors.²⁷⁰ D'aquesta manera, la CNT, juntament amb altres grups assemblearis, s'oposà frontalment a les eleccions sindicals i a la representativitat dels delegats sindicals en les negociacions col·lectives, tot iniciant en tot l'Estat una sèrie de fortes campanyes sota el lema «si ningú treballa per tu, que ningú decideixi per tu» i propugnant el boicot actiu a aquestes eleccions.²⁷¹

A la FL de Palma, la postura davant de les eleccions sindicals, que fou amplemunt debatuda a nivell intern, fou sempre negativa a la participació de la CNT en aquestes eleccions. A causa d'això, es van fer campanyes cada cop que es convocaven eleccions sindicals per mostrar el seu rebuig i propugnar el boicot.²⁷² Pels anarcosindicalistes mallorquins, les eleccions sindicals eren «la implantació a l'empresa del mètode parlamentari burgès i són imposades des del govern amb el suport de les centrals sindicals col·laboracionistes. [...] amb les eleccions sindicals el que es pretén és frenar el procés d'organització dels treballadors en els seus sindicats de classe i anular l'assemblea general de fàbrica com a millor exponent de la unitat d'acció. Aquesta pràctica suposa buidar de contingut a les organitzacions sindicals».²⁷³

Però els llibertaris mallorquins eren conscients que, encara que aquesta postura fos la més coherent, per la CNT tindria grans conseqüències en quant a la força que aquesta central tindria a l'hora de la negociació, així com també eren conscients dels esforços que haurien de fer com a organització per no perdre terreny davant de les altres centrals. En les seves pròpies paraules: «Doncs bé, en un moment donat hem dit, i hem dit bé, que no participaria la CNT en les eleccions sindicals. Si som coherents, estem irremediablement sense delegats i sense comitès d'empresa unitaris i oficials. Si no tenim delegats ni comitès oficials, vol dir que jurídicament estam fora de la negociació dels convenis col·lectius».²⁷⁴

Des de la CNT es propugnava una forma diferent per la negociació dels convenis col·lectius. Refusaven de ple la representativitat dels treballadors electes, que en molts

²⁷⁰ Aquesta decisió d'oposar-se a les eleccions sindicals no fou fàcil per a la CNT: va tenir molts debats interns, baralles, escissions i abandonaments.

²⁷¹ Pablo C. CARMONA (2004), *Transiciones: De la asamblea obrera...*; Joan ZAMBRANA (1999), *La alternativa libertaria...*; Juan GÓMEZ (1984), *Relanzamiento de la CNT...*

²⁷² Són moltes les ocasions en què trobem campanyes de la FL contra les eleccions, essent aquest tema un dels cavalls de batalla de la CNT, no sols de Mallorca. AFLPM, *Acta de l'assemblea del CL*, 10.9.1979; *Acords d'Hoteleria pel Ple Regional de Catalunya*, 15/16.9.1979; entre molts altres.

²⁷³ *Última Hora*, 17.10.80, p. 12.

²⁷⁴ AFLPM, *Acta de la FL*, sense data.

casos deixaven de treballar per ser representants sindicals. Per contra, proposaven que el poder sorgís de les assemblees i que des d'aquestes s'articulés la negociació. Era una visió completament diferent que pretenia una negociació de baix a dalt, refusant el sentit dels sindicats com a corretja de transmissió. Així, la negociació partia de les assemblees de fàbrica o centres de treball que havien d'iniciar un procés de debat per establir un esborrany de plataforma reivindicativa, que després s'havia de continuar confeccionant amb debats a diferents nivells, des de les assemblees de base passant per assemblees territorials fins a arribar a establir una plataforma marc per al ram. Aquesta plataforma de ram havia de fer-se pública a tots els treballadors afectats i a totes les empreses, que havien de discutir-ne la conveniència com a punt de partida de la negociació. Un cop acceptada la plataforma, des de les assemblees dels centres de treball s'elegirien els representants per a la negociació, establint un límit mínim per davall del qual no s'admetrien acords. Aquests representants també havien d'aprovar els seus acords a les assemblees, convertint-se així en portaveus dels treballadors. Aquesta forma de negociació havia de fer-se per a cada centre de treball i, com a molt, a nivell local. Es refusava així tot conveni territorialment més ampli.²⁷⁵

Per altra banda, no podem deixar de tractar la postura de la CNT envers les diverses eleccions polítiques i referèndums que durant els anys de la Transició s'anaren convocant.

La CNT tenia una postura molt ferma davant del nou sistema polític, refusant-hi de ple qualsevol participació. En ser un sindicat de caire llibertari i, per tant, estar contra el sistema parlamentari només hi havia dues opcions possibles: o bé expressar-ho públicament i propugnar un boicot a les eleccions, cosa que en algunes ocasions va passar i es va demostrar poc efectiva, desgastant al sindicat per la demostració de l'escàs poder de mobilització; o bé optar per deixar de banda les eleccions, ja que no s'hi jugaven res. Aquesta última postura fou l'adoptada majoritàriament per la FL de Palma. En paraules del sindicat d'Oficis Varis (OV): «la nostra postura antiparlamentària i antiestatual la tindrem que demostrar en la nostra pràctica diària».²⁷⁶ Fins en el referèndum de la Constitució de 1978 la postura de la FL fou la de «passar» d'aquest.²⁷⁷

5. CONCLUSIONS

Amb tot, l'antipartidisme de la CNT, l'oposició al joc democràtic, a les eleccions sindicals i a la representativitat dels delegats sindicals sorgits d'aquestes, l'estratègia diferent per a la negociació dels convenis col·lectius, la posició pactista de la resta de centrals majoritàries amb el govern i la patronal, i la successiva pèrdua de poder i drets

²⁷⁵ AFLPM, *Acta del Ple Regional de Catalunya*, 24/25.3.1979.

²⁷⁶ AFLPM, *Acta del Sindicat d'OV*, 25.1.1979.

²⁷⁷ *Diario de Mallorca*, 7.11.78, p. 15.

dels treballadors que suposava el procés de Pacte Social... portaren a la CNT a postures de forta bel·ligerància contra el nou model polític i sindical que s'estava establint després de la mort de Franco, conscients que la manipulació dels treballadors per part de les cúpules sindicals era, en part, també culpa dels mateixos treballadors.²⁷⁸

Així, tot i les múltiples campanyes, acusacions i l'oposició frontal al procés de pacte i pèrdua de drets dels treballadors, la CNT i altres centrals sindicals contràries a aquest Pacte Social van esdevenir simples espectadors d'un procés en què les grans protagonistes foren tant UGT com CCOO. Any rere any, les centrals majoritàries i pactistes es veieren cada cop més beneficiades, tot obtenint uns percentatges de representació molt alts en les successives eleccions sindicals,²⁷⁹ cosa que portà encara més a la marginació de la CNT en el camp de la negociació sindical.

BIBLIOGRAFIA

- ARAYA, Rodrigo (2009). «Asegurar el pan y la libertad: La postura de Comisiones Obreras ante el Pacto de la Moncloa». *Historia del Presente*, núm. 14.
- CARMONA, Pablo C. (2004). *Transiciones: De la asamblea obrera al proceso de Pacto Social. CNT (1976-1981)*. Madrid: FAL.
- EDO, Luis A. (2006). *La CNT en la encrucijada: Aventuras de un heterodoxo*. Barcelona: Flor de Viento.
- FISHMAN, Robert M. (1996). *Organización obrera y retorno a la democracia en España*. Madrid: CIS.
- FUENTES, Enrique (1986). «De los pactos de la Moncloa a la Constitución (julio de 1977 - diciembre de 1978)». A: GARCÍA, José L. (dir.). *La economía española de la transición y la democracia, 1973-1986*. Madrid: CIS.
- FÜHRER, Ilse M. (1995). *Los sindicatos en España: De las luchas de clases a estrategias de cooperación*. Madrid: CES.
- GARCÍA, Joaquín (1987). *Organizaciones sindicales y empresariales más representativas: Posición jurídica y dimensión política*. Madrid: MTAS.
- GÓMEZ, Juan (1984). *Relanzamiento de la CNT, 1975-1979*. Madrid: CNT-AIT.
- GONZÁLEZ, Alfredo; CALERO, Juan Pablo (2004). «La CNT en la Transición: Una raíz profunda». A: *Actas de las VI Jornadas de Castilla-La Mancha sobre Investigación en Archivos*. Guadalajara.

²⁷⁸ AFLPM, *Plataforma pel conveni d'Hoteleria de 1979*.

²⁷⁹ Els resultats de les primeres eleccions sindicals a les Illes ja donaren un resultat del 35,8% a CCOO, el 34% a UGT, i el 30% restant entre USO, CSUT i independents. *Història de la UGT a les Illes Balears* (2004), p. 220.

- HERRERÍN, Ángel (2004). *La CNT durante el franquismo: Clandestinidad y exilio (1939-1975)*. Madrid: Siglo XXI.
- Història de la UGT a les Illes Balears* (2004). Palma: Documenta Balear.
- JULIÀ, Santos (1994). «Los orígenes sociales de la democracia en España». *Ayer*, núm. 15, p. 165-188.
- MARÍN, José M. (2006). «Condiciones económicas y sociales de la Transición». A: MOLINERO, Carme. *La Transición, treinta años después: De la dictadura a la instauración y consolidación de la democracia*. Barcelona: Península.
- (2009). «Les organitzacions socials durant la Transició: Sindicats i patronal». A: YSÀS, Pere (ed.). *La configuració de la democràcia a Espanya*. Vic: Eumo.
- MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere (2001). «La transición democrática, 1974-1982». A: MOLINERO, Carme; MARÍN, José M.; YSÀS, Pere. *Historia política de España, 1939-2000*. Madrid: Eumo.
- NEXO AUTONOMÍA (2002). «Autonomía obrera y transición democrática: Una aproximación crítica». A: QUINTANA, Francisco (coord.), *Asalto a la fábrica: Luchas autónomas y reestructuración capitalista, 1960-1990*. Barcelona: Alikornio, p. 13-79.
- REDERO, Manuel; PÉREZ, Tomás (1994). «Sindicalismo y transición política en España». *Ayer*, núm. 15, p. 189-223.
- SOTO, Álvaro (1994). «Comisiones Obreras en la Transición y consolidación de la democracia: De la Asamblea de Barcelona a la huelga general del 14D (1976-1988)». A: RUIZ, David (coord.). *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Madrid: Siglo XXI.
- (1998). *La Transición española a la democracia: España, 1975-1982*. Madrid: Alianza.
- TRULLEN, Joan (1993). *Fundamentos económicos de la Transición política española: La política económica de los acuerdos de la Moncloa*. Madrid: MTSS.
- TUSELL, Javier (1990). *La Transición española a la democracia*. Madrid: Historia 16.
- VADILLO, Julián (2004). «El anarquismo y anarcosindicalismo en la España de la Transición». A: *Actas de las VI Jornadas de Castilla-La Mancha sobre Investigación en Archivos*. Guadalajara.
- VEGA, Rubén (2011). *Historia de la UGT 6: La reconstrucción del sindicalismo en democracia*. Madrid: Siglo XXI.
- ZAMBRANA, Joan (1999). *La alternativa libertaria: Catalunya, 1976-1979*. Badalona: Fet a Mà.
- ZUFIAUR, José M. (1985). «El sindicalismo español en la Transición y la crisis». *Papeles de Economía Española*, núm. 22, p. 202-234.

Les Joventuts de Convergència Democràtica de Catalunya i el seu paper polític en els primers anys de la transició (1976-1980)

Josep Lluís Martín i Berbois
Universitat Autònoma de Barcelona

1. LA FORMACIÓ DE LES JOVENTUTS DE CONVERGÈNCIA DEMOCRÀTICA DE CATALUNYA

Aprofitant la important manifestació de seguidors del Futbol Club Barcelona que es desplaçaren a Montserrat per celebrar el 75è aniversari del club el 15 de novembre de 1974, un conjunt de catalanistes antifranquistes, encapçalats pel banquer i activista Jordi Pujol i Soley, creen la formació política Convergència Democràtica de Catalunya (CDC).

Les nombroses trobades amb altres activistes d'arreu del territori català feren que el projecte polític de CDC anés consolidant-se amb el pas del temps. El 15 de novembre de 1975, es dugué a terme a l'Hospitalet de Llobregat la II Assemblea General del partit; malgrat que no es constituí cap grup juvenil, sí que hi assistí un petit grup de joves que amb el temps acabarien convertint-se en l'Equip Sectorial de Joves de CDC o Joventuts de Convergència Democràtica de Catalunya (JCDC). El 28 de març de 1976 se celebrà la III Assemblea al Centre d'Influència Catòlica Femenina de la Via Augusta de Barcelona, que serví per constituir-se formalment com a partit. Unes setmanes després es creà l'Equip de les JCDC. Temps enrere, aquest grup ja havia elaborat un document on expressà la voluntat de crear un grup juvenil:

Crear un Moviment Juvenil al si de CDC per donar una imatge de partit jove, i obtenir la credibilitat necessària per aconseguir l'afiliació del jovent del país. Per això s'ha de crear l'organització inicial i confeccionar un Programa propi que, en la línia del Programa del partit, sigui atractiu i just.²⁸⁰

Per a CDC, l'edat de militància de les JCDC havia d'estar compresa entre els disset i els vint-i-cinc anys, tot i que també especificava que es podia ser flexible amb l'edat, sempre dins d'uns marges. El document també feia referència a la possibilitat de crear un comitè directiu format exclusivament per militants joves. Aquest grup dirigent es dividiria en àrees i dependria del Comitè Executiu de CDC.

En un inici hi havia dos nuclis de joves a la formació de CDC: un a Barcelona i un altre a Mataró. En el grup de la ciutat comtal destacaven Joan Oliveras, Xavier Capell i Jordi Pujol i Ferrusola. El bloc de Mataró estigué encapçalat per Ramon Camp i Amadeu Farré. L'1 de maig de 1976 aquests dos grups es trobaren per primer cop en una acció d'activisme penjant pancartes amb els eslògans «Una Catalunya per a tothom» i «Som una nació» a l'Autopista de Barcelona-Mataró.

Un cop finalitzada la celebració de la II Assemblea Comarcal de CDC al Maresme, el 27 de juny de 1976, una quinzena de joves provinents dels mencionats grups es reuniren amb el secretari general adjunt de CDC Miquel Roca i Junyent al domicili de Ramon Camp per constituir formalment les Joventuts de CDC i convocar la I Assemblea de l'Equip de les JCDC pel 6 de juliol de 1976. L'assemblea es dugué a terme en el futur local de CDC, al carrer de Provença de Barcelona, un lloc que prosseguia sent clandestí, ja que el rètol de l'entrada del local encara hi figurava el nom de Centre de Documentació Catalana.²⁸¹

Ramon Camp fou escollit com a primer coordinador de l'Equip i membre d'enllaç amb el Consell Territorial. El primer Comitè Executiu de la Coordinadora estigué format per Amadeu Farré (Universitat), Antoni Panella (Comarques), Núria Fornas (Institut i COU), Albert Sala (Estudis), Lluïsa Fornas (Informació), Josep M. Ugarte (Trelladors), Joan Oliveras (Propaganda), Jordi Pujol i Ferrusola (Activisme) i Xavier Capell (Institucions Culturals). El membre fundador de CDC Josep M. Cullell i Nadal assistí a l'Assemblea com a representant i fundador del partit.

La debilitat del govern de Carlos Arias Navarro obligà a escollir, el 3 de juliol de 1976, Adolfo Suárez González com a nou president del govern espanyol. Les JCDC aprofitaren per denunciar, a través d'un comunicat, la greu situació que patia l'Estat i vaticinaren que amb l'arribada de Suárez prosseguiria l'immobilisme polític i, per tant,

²⁸⁰ Arxiu de la Joventut Nacionalista de Catalunya (AJNC). Caixa 1976-1980.

²⁸¹ Joan MARCET (2001), «Formació i fase de definició de Convergència Democràtica de Catalunya (1974-1977)», a Joan B. CULLA, *El pal de paller: Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000)*, Barcelona, Pòrtic, p. 56.

la continuïtat del règim. També afegiren la demanda d'una sèrie de llibertats polítiques per a Catalunya i els presos polítics:

1. El reconeixement de l'autodeterminació per Catalunya, per tal que el poble català pugui escollir sense imposicions de cap mena, la fórmula secreta d'entesa que més li valgui, amb els altres pobles que avui constitueixen l'Estat espanyol, assumint la reivindicació de l'Estatut i de les seves institucions, tan sols com a punt de partida mínim i no negociable. 2. Les llibertats contemplades en la carta dels Drets de l'Home en les Nacions Unides com a principis immutables i bàsics per a bastir una democràcia sense adjectius i sense exclusions. 3. L'amnistia immediata per a tots els presos polítics sense cap discriminació, que avui encara omplen les presons de l'Estat espanyol.²⁸²

Per tal d'obtenir un major funcionament intern, les JCDC establiren un conjunt de normes amb el nom de Bases d'Organització de les JCDC. L'Assemblea General, formada per tots els militants o per delegats en proporció a la militància, representava el màxim òrgan de la formació política i juvenil i tenia la potestat d'escollir els membres de la Coordinadora, decidir i aprovar les línies d'actuació dels òrgans de direcció i modificar les bases i l'estructuració i direcció de les JCDC. També es crearen uns equips de treball coordinats per un membre de la Coordinadora General com, per exemple, el d'estudis i documentació i l'òrgan de redacció interna, el *Butlletí*. El novembre de 1976 aparegué el primer número de la revista externa de les JCDC amb el nom de *Seguem*.

A principis de 1977, Ramon Camp deixà temporalment la direcció de la formació per dur a terme el servei militar; això comportà que es realitzés, tal com preveien les bases de la formació, una assemblea per escollir un nou coordinador. L'elegit fou Joan Oliveras, cap visible de l'organització a Barcelona, que ja havia compartit el liderat de les JCDC amb Ramon Camp.

Durant el mandat d'Oliveras, del gener de 1977 fins al febrer de 1978, es produí un important creixement de la militància i de l'estructuració territorial, amb la coordinació de Barcelona a partir de districtes, tal com feia CDC. També cal destacar la participació dels membres de les JCDC en els diversos actes polítics de CDC durant els primers comicis generals després del franquisme. Un cop finalitzats els comicis generals del 15 de juny de 1977, les JCDC realitzaren un pas més per a la seva consolidació política amb l'organització del seu primer Congrés. Això significà un augment de la presa de consciència com a organització i la voluntat de dotar-se d'un ideari polític; tanmateix, aquest fet permeté l'ampliació de la Coordinadora Nacional (a partir de llavors Coordinadora Nacional Ampliada).

La nova Coordinadora sortí de l'elecció democràtica d'un delegat de cadascuna de les quatre comissions que hi havia: Declaració programàtica; Estatuts; Congrés i Jornades de Treball i Conselleria i Generalitat. Posteriorment, s'havia d'aprovar el reglament

²⁸² Comunicat de les JCDC a la I Assemblea de Convergència Democràtica de Catalunya (juliol de 1976).

de funcionament del congrés de les JCDC, el qual s'havia de celebrar durant el 4 i 5 d'octubre de 1978. Finalment, aquest no es dugué a terme perquè ja s'estava treballant en el projecte per constituir la futura Joventut Nacionalista de Catalunya (JNC).

Tot i la bona trajectòria de la formació, les JCDC patiren les primeres discrepàncies polítiques internes arran de la tria del candidat que les havia de representar a la llista de Convergència i Unió (CiU) a les futures eleccions al Parlament de Catalunya del 20 de març de 1980. La presència de tres candidats, Lluís Vilalta, Joan-Francesc Pont i Ramon Camp, enterbolí l'estabilitat del Comitè Executiu Nacional (CEN) de les JCDC, ja que cadascú «jugà les seves cartes» per ser l'escollit. Després d'alguns previsibles retraïments entre els implicats, el Consell Nacional de les JCDC decidí, el 5 de desembre de 1979, que el membre que havia d'anar a les llistes de CiU seria Ramon Camp, perquè era el màxim representant de l'organització.

2. LA CREACIÓ DE LA JOVENTUT NACIONALISTA DE CATALUNYA

En una reunió de la Coordinadora de les JCDC, sota la direcció de Joan Oliveras, sorgí la idea d'un nou projecte polític juvenil, de caire molt més ampli que les joventuts d'aquell moment. La idea era força agosarada i arriscada, ja que suposava un avançament del desitjat projecte del Partit Nacionalista de Catalunya (PNC). Malgrat que CDC no donà suport a la idea, en especial el seu màxim dirigent Jordi Pujol, les JCDC inscrivieren el PNC en el registre de partits polítics el 4 d'abril de 1978.²⁸³ Davant d'aquesta delicada situació, el partit nomenà Imma Tubella i Casadevall per coordinar i, al mateix temps, fer d'enllaç entre les joventuts i el partit fins que, a l'abril de 1978, Camp fou escollit novament, a petició del mateix Pujol, coordinador de les JCDC.

L'11 de setembre de 1977 les JCDC participaren a la Diada Nacional, que posteriorment quedà immortalitzada amb el nom d'«un milió de persones». Ramon Camp aprofità l'avinentsa per incidir en la creació de la JNC:

Cal que apleguem els nostres esforços en la construcció d'una organització nacionalista de la joventut ferma, forta i treballadora. Catalunya necessita encara del seu jovent d'una manera activa, d'una manera decidida. Si abans el necessitava com a fonament de la resistència patriòtica, ara el necessita com a capdavanter d'un nacionalisme constructiu, d'un nacionalisme d'alliberament. [...] Cap dia més bo que no pas el d'avui, cap acte més adient ni cap lloc amb més esperit nacionalista per a cridar-vos a tots, a tots els joves conscients del seu sentiment de pàtria, a unir el nostre treball, a unir la nostra lluita, en la construcció de la Joventut Nacionalista de Catalunya.²⁸⁴

²⁸³ AJNC. Registre d'Associacions Polítiques, entrada número 1.014. Barcelona, 21.7.1978. El domicili del PNC constava a la Via Laietana 126, 3r 2a.

²⁸⁴ *Convergència Democràtica* (1978), núm. 13, p. 12.

El juliol de 1978 s'encarregà a la membre de la Coordinadora de les JCDC Lluïsa Miñana que preparés el Congrés que havia de crear la JNC. Un dels actes preparatoris fou la jornada de reflexió a Barcelona sota el títol «Les Joventuts de CDC en el camí vers la constitució de la JNC i les relacions amb CDC», que es realitzà el desembre d'aquell any.²⁸⁵ Com que el 1979 fou any de dobles comicis, municipals i generals, es posposà el congrés fins al maig, però l'esdeveniment no s'aprovà fins al novembre. El CEN de CDC mostrà el seu temor davant de la possibilitat que el Congrés se celebrés abans de les eleccions al Parlament de Catalunya de l'any següent. El motiu que exposà pel partit i l'evident voluntat de no enfrontar-s'hi foren més que suficients perquè s'ajornés el Congrés, previst entre el 19 i 20 de gener de 1980, fins a l'abril. En substitució s'organitzà una Conferència Nacional.²⁸⁶

El procés cap a la creació de la JNC estava pràcticament enllestit; n'és un exemple que tots els papers lliurats a l'esmentada conferència ja duïen la capçalera de la JNC i no la de les JCDC. Aquesta Conferència era oberta a tothom, però només tenien dret a vot els cent quaranta-dos delegats. A l'acte s'aprovà una declaració electoral sobre política juvenil per tal d'incloure-la dins el programa de CDC a les eleccions al Parlament de 1980 i una proposta d'estatuts per la JNC. Malgrat la rellevància de l'acte, no es compliren algunes de les expectatives desitjades sobre la presència de delegats. L'organització havia previst cent trenta delegats però només n'hi assistiren setanta-nou.²⁸⁷

3. LA FUSIÓ AMB LES JOVENTUTS D'ESQUERRA LIBERAL

Els acceptables resultats dels comicis generals de 1977 i la rellevància política que anava adquirint CDC a Catalunya féu que Esquerra Democràtica de Catalunya (EDC) decidís unir-se a la primera formació el 27 de juny de 1978. Durant les distintes reunions entre les dues formacions sorgí la possibilitat que les joventuts polítiques de cada formació actuessin de la mateixa manera. Les Joventuts d'Esquerra Liberal (JEL) havien estat constituïdes el 26 d'abril de 1977, a l'Hotel Regente de Barcelona, per un grup d'estudiants universitaris propers al president d'EDC, Ramon Trias Fargas. Aquests joves provenien de diferents moviments polítics de la universitat, alguns com a independents (formaven part de diverses candidatures a les eleccions de representants) i d'altres com a liberals (Grup d'Estudiants Liberals). El primer comitè directiu el formaren Joan-Francesc Pont (president), Josep M. Bosch (secretari general), Araceli Drópez, Enric Bofarull i Ferran Alberch (vocals).

²⁸⁵ Daniel DALMAU (1994), *La Joventut Nacionalista de Catalunya*, Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials, p. 21.

²⁸⁶ AJNC. Acta de la sessió del CEN. 3-X-1979.

²⁸⁷ Arxiu Joan-Francesc Pont. Informe. Estat actual de les JCDC-JNC. Febrer de 1980.

A l'octubre de 1977, les JEL realitzaren una primera proposta de Comitè d'Enllaç de les JCDC-JEL. Les persones que dugueren a terme les negociacions per aconseguir la fusió entre les dues formacions polítiques juvenils foren Ramon Camp, Joan Oliveras i Marcel Riera per les JCDC, i Josep M. Bosch, Joan-Francesc Pont i Josep Soler per les JEL. En un inici, les JCDC oferiren tres llocs, dels catorze de la coordinadora, a les JEL, dos dels quals consellers nacionals. Les JCDC proposaren que Josep M. Bosch, Josep Soler i Joan-Francesc Pont ocupessin aquests llocs. En canvi, les JEL demanaven sis llocs a la coordinadora, dos dels quals consellers nacionals. En aquella mateixa reunió les JCDC acceptaren que els sis llocs proposats per les JEL (Soler, Bosch, Pont, Lacomà, Molins i Puig) passessin a formar part de la coordinadora de JCDC fins al congrés de la JNC.²⁸⁸

Tot i la resolució, pocs dies després d'aquesta reunió es reduí el nombre de membres adjudicats a les JEL a una persona. El nou acord esmentava que es mantenia el nom de JCDC i establia que cinc membres de l'antic Secretariat Nacional de les JEL formessin part de la Coordinadora Nacional. A més, dos d'ells també serien consellers nacionals de CDC.²⁸⁹

La nova Coordinadora Nacional de les JCDC, creada el 10 de juliol de 1978, estigué formada per vint-i-dues persones encapçalades pel coordinador nacional Ramon Camp. Els estatuts reconeixien la possibilitat que altres organitzacions o moviments es federessin a les JCDC, sempre que el Congrés d'aquesta ho aprovés. La militància a les JEL i a les JCDC no era incompatible; tanmateix, les JEL no serien autònomes a l'hora d'arribar a acords electorals amb altres forces polítiques, de col·laborar amb formacions polítiques rivals de CDC i de manifestar opinions contràries o divergents a CDC i a les JCDC durant els períodes electorals i preelectorals. Tot i la fusió, les JEL mantenien al seu si el grup crític anomenat Moviment Crítica Radical (MCR).

4. ELS INTENTS D'AGRUPAR NOVES FORMACIONS POLÍTIQUES JUVENILS

A finals de l'estiu de 1978, les JCDC iniciaren una ronda de contactes polítics amb les Joventuts d'Esquerra Republicana de Catalunya (JERC), amb un resultat infructuós. Malgrat això, les JCDC consideraven que calia seguir mantenint bones relacions entre les dues formacions polítiques juvenils per concretar la formació d'un front universitari nacionalista comú.²⁹⁰ La presa de contacte amb altres formacions polítiques prosseguí amb la Unió de Joves (UdJ). La finalitat era obtenir un acord d'estreta col·laboració i

²⁸⁸ AJNC. Comissió mixta JCDC-JEL. 15-VI-1978.

²⁸⁹ AJNC. Comissió mixta JCDC-JEL. 19-VI-1978.

²⁹⁰ *Full informatiu de la Joventut Nacionalista de Catalunya*, (Barcelona), núm. 0 (gener de 1979), p. 1.

d'entesa entre les dues formacions i la possible integració de la UdJ en el procés constituent de la JNC, fet que tampoc reeixí.²⁹¹

L'interès de les JCDC per enfortir les relacions amb UdJ i les JERC no eren gens casuals ni originals, perquè CDC ja havia iniciat una sèrie de converses amb Unió Democràtica de Catalunya (UDC) i Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) per integrar-los a la seva formació, fet que només s'aconseguí amb UDC el 19 de setembre de 1978. Finalment, a les JCDC només s'aconseguí que alguns membres d'altres formacions polítiques juvenils s'integressin a títol personal.

5. LA PARTICIPACIÓ EN ELS CONGRESSOS DE CDC (1977 I 1979)

Els dies 15 i 16 de gener de 1977 se celebrà el IV Congrés de CDC, el qual suposà un petit avenç polític pels interessos de les JCDC, ja que hi pogueren participar activament. La formació juvenil aconseguí obtenir un representant, escollit per la seva pròpia Assemblea, a la Comissió Permanent del partit que decidia el CEN de CDC. Pel que fa a aquest punt, l'article 19 dels estatuts de CDC exposava el següent:

L'equip de joves de CDC, compost per tots els membres que no passin de l'edat de 25 anys i que voluntàriament en vulguin formar part, constituirà, per la seva especificitat, una branca amb el reglament propi, sota la disciplina directa dels òrgans centrals de CDC.²⁹²

El V Congrés de CDC, dut a terme a Barcelona el 15 i 16 d'abril de 1978, se centrà especialment en el perfeccionament de l'estructura del partit, l'aprovació d'una alternativa municipal i, sobretot, la creació del mencionat PNC. Malgrat que darrere de la taula presidencial del Congrés hi havia, entre d'altres, el lema «El Partit Nacionalista de Catalunya», CDC rebutjà la idea de crear el PNC.

Tot i aquest entrebanc, i tal i com hem esmentat, les JCDC realitzaren la protocolització de la seva constitució, davant de notari, com a Secció Juvenil del PNC. Poc després dels comicis generals de 1979, l'organització juvenil tornà a posar èmfasi en la seva particular utopia política mitjançant el seu òrgan divulgatiu, el *Full d'informació de la Joventut Nacionalista de Catalunya*:

El poble català ha pres majoritàriament opció per Convergència i Unió. I tot patriota ha d'entendre que entorn d'aquesta força política ha de girar el nostre futur immediat.

²⁹¹ *Full informatiu de la Joventut Nacionalista de Catalunya*, (Barcelona), núm. 1 (febrer de 1979), p. 3.

²⁹² CONVERGÈNCIA DEMOCRÀTICA DE CATALUNYA (1977), *Estatuts de Convergència Democràtica de Catalunya: Estatuts aprovats pel IV Congrés del partit*, Barcelona, p. 8. Vegeu també: INSTITUT DE CIÈNCIES POLÍTiques I SOCIALS (1998), *Estatuts polítics dels partits polítics catalans, 1977*, Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials, p. 31.

Nosaltres, les Joventuts de CDC, creiem que el Partit Nacionalista Català ha d'ésser una realitat per tal de no perdre esforços en va.²⁹³

Aquesta possibilitat ben aviat es veié altre cop estroncada per la negativa del secretari general del partit, Jordi Pujol, i part del CEN de CDC, que considerava que el partit ja complia les demandes polítiques de les JCDC.

Paral·lelament, les JCDC veieren que en els Estatuts de CDC se'ls feia referència com a «Organització de joves de CDC» i que se'ls atribuïa un lloc al Comitè Executiu Nacional (CEN), al Consell Nacional del partit, plaça que fou ocupada per Ramon Camp.²⁹⁴ El paper dels joves convergents fou del tot rellevant en aquest Congrés ja que, gràcies al seu suport, s'acordà incloure l'exigència sobre l'autodeterminació de Catalunya als estatuts del partit. Finalment, però, la direcció del partit no inclogué aquesta resolució als estatuts perquè cregué que, molt probablement, el Ministeri de l'Interior no els admetria.

6. LES PRIMERES ELECCIONS GENERALS I MUNICIPALS

Les reformes polítiques del govern d'Adolfo Suárez no es feren esperar i el 16 de juliol de 1976 endegà la Llei per la reforma política amb la missió de complir un conjunt d'objectius com la reconciliació política i social dels espanyols, el respecte per les llibertats polítiques i sindicals, la legalització dels partits polítics, la celebració d'unes eleccions lliures, el reconeixement de les «diversidades regionales dentro de la unidad de España» i la integració en l'Europa comunitària.

Malgrat la tímida oposició política catalana, el 15 de desembre de 1976 el referèndum de la reforma política obtingué un «sí» rotund. El govern espanyol continuà duent a terme alguns canvis polítics, com la legalització del Partit Comunista Español i del Partit Socialista Unificat de Catalunya. Tot i així, la democràcia política no era plena, ja que encara hi havia partits com ERC, el Partit Carlí i la majoria de grups d'extrema esquerra i independentistes que estaven pendents de ser legalitzats.

A les eleccions generals de 1977, guanyades per Unió de Centro Democrático (UCD), CDC formà un pacte polític amb EDC, el Front Nacional de Catalunya, el Partit Socialista de Catalunya-Reagrupament i el Partido Socialista de Andalucía. D'aquest conglomerat de formacions polítiques sorgí el Pacte Democràtic per Catalunya.

La tasca de les JCDC en aquestes eleccions consistí fonamentalment a enganxar cartells, repartir propaganda electoral, demanar el vot amb actes com el «porta a porta» i facilitar suport logístic als mítings del partit. Tot i els successius decrets llei d'inicis de

²⁹³ *Full d'Informació de la Joventut Nacionalista de Catalunya* (1979), núm. 4, p. 6.

²⁹⁴ CONVERGÈNCIA DEMOCRÀTICA DE CATALUNYA (1978), *Estatuts de Convergència Democràtica de Catalunya*, p. 12.

1977, la majoria d'edat en aquests comicis encara fou de vint-i-un anys. La celebració de les eleccions obrí el debat sobre que la possibilitat real de vot fos de divuit anys; això comportà que l'organització juvenil dugués a terme una campanya amb l'eslògan «Vot als 18 anys».

Els comicis generals de l'1 de març de 1979, altre cop guanyats per UCD, foren pràcticament un calc de les anteriors, fet que semblava indicar que hi havia certa estabilitat política, tot i que a la pràctica això no era així, ja que encara quedaven certes actituds residuals per part de gent que no acceptava l'arribada de la democràcia al país. En són un exemple els diversos atacs que rebé la seu de les JCDC: el robatori de diners, l'explosió de còctels molotov i diverses pintades a l'ascensor i les parets de l'escala de l'edifici.

Malgrat no haver participat directament com a JCDC en les eleccions generals de 1977 i 1979, l'organització sí que ho féu a les municipals de 1979, amb l'elaboració d'un programa anomenat «Millorar la vida diària», amb el subtítol de «Fem del nostre nacionalisme un camí de realitats». Bona part del programa electoral fou elaborat per Joan Oliveras, Joan-Francesc Pont, Jordi Bonet i Josep Soler.

El programa polític sorgí d'una sèrie de discussions en el si dels diversos col·lectius locals, els quals proposaren les esmenes pertinents, que posteriorment es valoraren en el Consell Nacional de les JCDC del 25 de novembre de 1978.

Un dels diversos temes que es tractaren fou el de l'ecologisme, on les JCDC eren partidàries d'una descentralització a tots nivells. Un altre aspecte en què s'incidí fou el de «La Joventut i l'administració pública»; aquest estava dividit en apartats com la nova filosofia de la política juvenil, els consells municipals i comarcals i l'actuació municipal i les regidories de joventut. Relacionat amb l'administració pública manifestaven que el seu model ideal de societat es basava en una política de joventut feta exclusivament per joves. També proposaven una transformació de l'administració, de manera que fos possible una veritable autogestió dels afers juvenils. Aquest fet, segons ells, implicava la realització d'una política juvenil independent gestionada pels mateixos joves; en el cas que no fos possible, proposaven defensar procediments variables de cogestió administrativa i molt especialment la cogestió del patrimoni juvenil. Pel que fa a la participació, opinaven que el principal objectiu era apropar les institucions de govern i de poder als ciutadans mitjançant la cooperació entre persones i grups que propugnessin un govern directe i autogestionari. Les JCDC eren partidàries de la introducció de formes de democràcia directa amb la participació dels ciutadans al govern dels ajuntaments.²⁹⁵

El 3 d'abril de 1979 se celebraren les primeres eleccions municipals en democràcia des del període de la Segona República. A Catalunya, les formacions d'esquerres foren

²⁹⁵ JOVENTUTS DE CONVERGÈNCIA DEMOCRÀTICA DE CATALUNYA (1979), *Programa electoral de les JCDC a nivell municipal*, Barcelona, Joventut de Convergència Democràtica de Catalunya, p. 3.

clarament les vencedores a la majoria dels consistoris de les grans ciutats. Les JCDC presentaren vuitanta-tres candidats a tot Catalunya, xifra força considerable per ser una formació novella. Tretze d'aquests candidats foren escollits regidors.

7. EL DEBAT SOBRE EL REFERÈNDUM CONSTITUCIONAL

Un altre aspecte que hagué de tenir en compte la nova democràcia espanyola fou la inserció de les diverses nacions i regions dins del nou panorama polític estatal; calia dur a terme l'elaboració d'una Constitució. Després de moltes reunions i debats, aquesta fou aprovada pel Congrés dels Diputats el 21 de juliol de 1978 i ratificada per referèndum el 6 de desembre del mateix any. En el redactat de la Constitució hi hagué una presència notable de polítics catalans, entre els quals el dirigent de CDC Miquel Roca.

Tot i la «recomanació» de CDC perquè les JCDC tinguessin una actitud positiva davant de la Constitució, certament és que la formació política juvenil no tenia el mateix parer que el partit. El coordinador nacional, Ramon Camp, proposà durant una reunió del CEN de CDC que es donés llibertat de vot als militants, petició que no prosperà. Tot seguit, en un Consell Nacional de les JCDC, es decidí quina havia de ser l'actitud política de l'organització davant el referèndum, s'aprovà el programa municipal i es realitzà un balanç dels òrgans directius.

El debat fou molt intens i amb diverses propostes: la del «sí», la d'abstenir-se, votar en blanc o emetre un vot nul. La defensa del «sí» la va dur a terme el sector més oficialista que, influenciat pel partit, mirà de convèncer la militància sobre la idoneïtat del vot afirmatiu. Segons aquests, la manca d'un suport actiu a CDC suposaria un desgast pel partit. A més, afegia que aquest darrer havia adquirit un compromís important en la redacció de la carta magna, atesa la destacada participació de Roca. Per tant, la seva postura corresponia a una posició pragmàtica per mantenir la mateixa línia a l'organització juvenil i al partit.

La votació per obtenir un punt de vista unitari no aconseguí cap majoria de dos terços a favor d'una de les dues posicions; no obstant això, l'abstenció fou la posició més votada. Finalment, el Consell Nacional de les JCDC prengué la determinació de no prendre cap decisió: que cadascú votés allò que cregués més convenient.

7. LA PARTICIPACIÓ EN LA CREACIÓ DEL CNJC

El 29 de setembre de 1977 se signà el Reial decret pel qual es restablia de manera provisional la Generalitat de Catalunya. Immediatament el Secretariat de la Taula presentà una instància per poder posar-se en contacte amb els representants autonòmics. La Taula Coordinadora d'Entitats i Moviments de Joventut de Catalunya i el Consell de Forces Polítiques Juvenils reclamaren conjuntament la creació d'una conselleria específica de joventut, però aquesta sol·licitud era molt difícil de ser satisfeta, ja que

només hi havia set carteres i el tema de la joventut no era cap de les prioritats principals del flamant govern provisional.

Com que no s'obtingué resposta del govern, la Taula (representada pel sacerdot i membre de la Companyia de Jesús Enric Puig i Jofra) i el Consell (representat pel membre de les JCDC Jordi Bonet), presentaren una petició per ser rebuts pel conseller d'Ensenyament i Cultura de la Generalitat restaurada, Pere Pi-Sunyer i Bayó. La persona que s'encarregà de les demandes de les dues organitzacions fou Rosa M. Carrasco i Azemar. Les reunions amb la Generalitat s'anaren succeint i en una d'aquestes les agrupacions juvenils plantejaren la possibilitat de crear el Consell Nacional de la Joventut de Catalunya (CNJC).

Davant d'aquesta situació, la Taula i el Consell es reuniren per crear el CNJC; d'aquesta trobada en sortí l'acord de crear una comissió mixta de les dues entitats, amb cinc membres cadascuna, perquè s'encarregués de redactar un projecte d'estatuts i adreçar una instància al conseller. L'entrevista amb el conseller no fou gens positiva perquè no acceptà les demandes presentades, però sí que reconegué oficialment el CNJC com a organisme representatiu dels joves. El 26 d'abril de 1979 el president de la Generalitat de Catalunya, Josep Tarradellas i Joan, i el conseller d'Ensenyament i Cultura signaren el decret de nomenament de la Comissió Gestora del CNJC, la qual estava formada per un delegat de la Direcció General de Joventut de la Generalitat, cinc membres de la Taula de Joves de Catalunya i quatre membres de les organitzacions polítiques juvenils, entre les quals el membre de les JCDC Jordi Espona.

Finalment, l'Assemblea del 26 de gener de 1980 tancà tot el procés de creació del CNJC i de la Comissió Gestora; d'aquesta manera es constituí el primer Consell de Joventut a Espanya.

Els plantejaments sociopolítics vers la immigració a Mallorca als anys seixanta i setanta

Elisabeth Ripoll Gil

Grup d'Estudi de la Cultura, la Societat i la Política al Món Contemporani (UIB)

1. INTRODUCCIÓ

Les dècades de 1960 i 1970 són recordades, entre altres aspectes, pels moviments de població que es donaren entre la geografia espanyola i europea i la mateixa península i zones d'incipient creixement econòmic, com les illes Balears. L'arxipèlag, que fins aleshores havia expulsat població, esdevingué espai de recepció per a una mà d'obra dedicada especialment a l'hoteleria i a la construcció.

El nostre objectiu és aproximar-nos a la temàtica migratòria des del món empresarial, l'Església catòlica o el món obrer i el sindicalisme. Quins foren els plantejaments o les respostes a aquest impacte demogràfic, econòmic i sociocultural són qüestions fonamentals per conèixer i comprendre el procés de canvi viscut per la societat illenca als anys del franquisme tardà, una època eclipsada pel turisme de masses i que sens dubte ens remet a una realitat molt més complexa.

2. MALLORCA CONEIX «LA GALLINA DELS OUS D'OR»²⁹⁶ I LA IMMIGRACIÓ

Parlar de Mallorca, i de les illes Balears en general, és parlar d'una terra de migracions. Des de la darrereria del s. XVIII els illencs es desplaçaren fonamentalment al continent americà, fins que ben entrada la dècada dels cinquanta es féu palès un canvi en la dinàmica dels moviments de població²⁹⁷ i s'inaugurà una fase de desplaçaments intrínsecament lligats al que es pot considerar l'inici del desenvolupament del turisme de masses i del sector serveis en general. La disminució en el nombre de població sortint, els retorns i l'increment de desplaçaments, tant des de la península com d'abast intrainsular i interinsular, redistribuïren la població mallorquina i fixaren les arrels de canvis socials, econòmics i territorials que es consolidaren durant els anys següents.

Entre 1960 i 1969, anys de consolidació del turisme de masses, arribaren a les illes Balears, i principalment a Mallorca, més de cinquanta mil immigrants provinents d'altres províncies espanyoles, destacant Múrcia, Granada, Jaén, Ciudad Real i Albacete, on els mercats laborals eren de tipus rural. Aquesta arribada massiva de població determinà una nova configuració demogràfica, caracteritzada no sols per un creixement en el nombre d'habitants, sinó per l'augment de la taxa de natalitat, un rejuveniment i una redistribució espacial de la població en els municipis litorals, de major activitat turística.

A la taula següent es fa evident que els anys 1960-1964 marcaren un punt d'inflexió. Era una primera etapa en què predominà la immigració temporal, és a dir, aquella que residia a Mallorca durant les temporades altes del turisme o la construcció i llavors retornava al lloc d'origen. A mitjans de la dècada es definí una segona fase, en la qual els moviments migratoris es convertiren en definitius, de manera que es consolidaren nuclis de població en àrees properes a les zones turístiques.²⁹⁸

²⁹⁶ Forma col·loquial pròpia de l'època per expressar el potencial que representava el turisme com a via per a l'entrada de divises i que, atesa la situació econòmica i també política de l'Estat espanyol, calia conservar amb cura. Antònia RIPOLL (1995), «El turisme als anys 50», a *Memòria viva: Mallorca des de la mort de Franco fins avui, 1975-1995* (1995), Palma, Promomallorca, p. 27-29.

²⁹⁷ Arnau COMPANYY, Antònia RIPOLL i Sebastià SERRA (1995), «Mallorca: De l'emigració a la immigració», *Estudis Baleàrics* (Palma), núm. 51, *Societats, ideologies i moviments socials*, p. 139-161.

²⁹⁸ Jordi PONS (ed.), Sebastià SERRA (ed.) (1995), *Història de la immigració de l'Estat espanyol a les Illes Balears*, Palma, Universitat de les Illes Balears, p. 34-37.

<i>Arribada d'immigrants a Mallorca</i> ²⁹⁹				
<i>Any d'arribada</i>	<i>Homes</i>	<i>%</i>	<i>Dones</i>	<i>%</i>
1950-1954	3.906	2,52	4.444	2,87
1955-1959	4.211	2,72	4.554	2,94
1960-1964	10.358	6,70	9.811	6,34
1965-1969	11.311	7,32	11.533	7,46
1970-1974	14.149	9,15	14.798	9,57
1975-1979	8.604	5,56	9.764	6,31
1980-1984	11.606	7,51	12.238	7,91

Tal i com s'observa, la crisi econòmica iniciada al 1973 trasbalsà la creixent pujada en el nombre d'immigrants, augmentant les xifres d'atur i modificant pautes del fenomen turístic. Així, la dècada es tancà amb un descens en l'arribada de població treballadora, encara que ja als vuitanta l'economia culminà un procés de terciarització que féu possible una recuperació del sector.²⁹⁹

3. APROXIMACIÓ ALS DÈFICITS SOCIALS DE LES DÈCADES SEIXANTA I SETANTA

Realitzada aquesta aproximació a l'evolució de la immigració al anys 1960-1970, i definida la seva relació amb la terciarització de l'economia illenca, ens centrem en dos aspectes lligats, com són els principals dèficits socials de l'època i, concretament, les condicions laborals i de vida dels immigrants. L'objectiu últim és abordar els plantejaments que vers aquests aspectes sorgiren des de l'àmbit hotel·ler, l'Església catòlica i el món obrer.

3.1. Principals dèficits

A la dècada dels seixanta van tenir lloc la I Assemblea Provincial de Turisme de Balears (1963) i les reunions del II, III i IV plens del Consell Econòmic Sindical Provincial de Balears (1962, 1965 i 1969 respectivament). L'anàlisi d'aquestes reunions ens permet considerar que, si bé sorgien algunes reflexions sobre les principals mancances socials, les propostes d'actuació eren tangencials. Tres són els àmbits a destacar: habitatge, educació i sanitat. Realitzarem una anàlisi independent per mirar d'avaluar les percepcions que sobre el tema tenien les autoritats i definir si en les solucions a articular trobem una evolució al llarg del temps.

²⁹⁹ Arnau COMPANYY, Antònia RIPOLL i Sebastià SERRA (1995), «Mallorca: De l'emigració a la immigració», p. 146.

En primer lloc, i pel que fa a la manca d'habitatges, la mateixa estructura oficial del règim franquista oferia una explicació coherent: a Mallorca, la construcció va tenir una relació primordial amb les infraestructures turístiques, de manera que la construcció d'habitatges assequibles per a la població va quedar relegada;³⁰⁰ lògicament, i atenent el creixement turístic dels seixanta, la manca d'habitatges es va anar agreujant amb el temps.³⁰¹ Per una altra banda, els dèficits es donaven també en els habitatges existents, tal i com observem en aquesta valoració sobre la ciutat de Palma, que «está prácticamente sin luz, con las calles en estado de semi-abandono [...] e incluso sin alcantarillado en zonas residenciales».³⁰²

Aquesta situació explica que a mitjans dels seixanta es considerés la necessitat d'elaborar un pla específic sobre projecció urbana,³⁰³ que es materialitzà anys després en el Pla General d'Ordenació Urbana de Balears. El text aportà un estudi acurat sobre la situació a principis de la dècada dels setanta, però no comportà canvis significatius en les línies d'actuació. En conseqüència, els estudis tècnics continuaren assenyalant una

precaria situación de la vivienda rural, con una antigüedad elevada y una escasa dotación de servicios [...]. No puede considerarse, sin embargo, que la situación fuera del ámbito rural sea notablemente mejor, especialmente por lo que respecta a los estatus ocupacionales inferiores.³⁰⁴

En definitiva, si als anys seixanta tècnics i autoritats havien reconegut els dèficits i s'havien articulat propostes com la promoció de sistemes de crèdit i subvencions per promoure la iniciativa privada, als setanta encara s'acusaven els mateixos problemes, de manera que les millores pràctiques foren reduïdes.

Respecte a l'àmbit educatiu, i de la mateixa forma que en el cas dels habitatges, podem assenyalat una manca d'inversió estatal en les infraestructures, fet que discriminava l'accés a l'educació en funció de la classe social. La situació era encara més greu a les zones rurals, i si tenim en compte el factor del bilingüisme i el fenomen de la immigració, tenim un conjunt de circumstàncies que ens ajuden a explicar l'elevat

³⁰⁰ Ponencias y conclusiones del III pleno del Consejo Económico Sindical Provincial de Baleares, 1965, p. 177, (Arxiu del Regne de Mallorca - CAT 58).

³⁰¹ José Manuel RAPOSO (dir.), Luis SANTOJA (dir.) (1974), *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, Vol. III, p. 149: «Para el año 1960, las "necesidades" ascendían a 6.918 viviendas [...]. Siente años después, sin embargo, la situación no había variado sustancialmente.»

³⁰² I Asamblea Provincial de Turismo de Baleares, 1963, p. 178 (ARM - GC 1962).

³⁰³ Ponencias y conclusiones del III pleno del Consejo Económico Sindical Provincial de Baleares, 1965, p. 262 (ARM - CAT 58).

³⁰⁴ José Manuel RAPOSO (dir.) i Luis SANTOJA (dir.) (1974), *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*, vol. IV, p. 341-342.

percentatge d'analfabetisme a la província,³⁰⁵ que a inicis dels seixanta afectava a un 7,5% de la població a Mallorca.³⁰⁶ Entre les propostes de millora per a l'educació bàsica, a més del compromís de l'Estat, es considerava necessari modificar els plans d'estudi. Alhora, s'esperava que la millora del nivell cultural general afavorís la integració dels immigrants en la societat mallorquina.³⁰⁷

En relació amb la formació de la població, i específicament dels treballadors de l'hoteleria, els estudis assenyalaven com aspecte negatiu la manca de professionalitat del personal, fet que feia «extremadament difícil mantenir una eficiència turística plena».³⁰⁸ Per això s'establí l'Escola Sindical d'Hostaleria de Balears, que, no obstant, també acusà mancances tant en el nombre d'alumnes que era capaç d'acollir com en la diversitat de títols que oferia.³⁰⁹

Finalment, i pel que fa a sanitat, sembla que les carències eren acusades en l'equip professional, ja que, per exemple, no hi havia prou infermeres. Així mateix, les condicions higièniques i de sanejament eren més que dubtoses, essent gairebé inexistent la xarxa de clavegueram. En conseqüència, les línies d'actuació futures, ja per a la segona meitat dels setanta, passaven per la creació d'una xarxa de distribució d'aigua corrent completa, l'establiment d'estacions depuradores i també una millora en la nutrició de la població.³¹⁰

La conclusió que volem extreure de tot això és que, mentre les classes més desfavorides patien la manca d'infraestructures bàsiques i els turistes gaudien dels dies de sol i platja, el règim franquista s'obria políticament i econòmicament al sistema internacional, però no articulava plans efectius per resoldre qüestions socials de primer ordre.

3.2. Immigrants i hoteleria: condicions laborals i de vida

L'atracció de mà d'obra que exercí el sector turístic provocà l'arribada massiva de treballadors joves i sense qualificar, tot creient que, amb els seus serveis a la construcció, i sobretot a l'hoteleria, aconseguirien en poc temps el que per a ells representava una petita riquesa. Per això, els vaixells eren plens d'homes i dones que venien a cercar la

³⁰⁵ De la situació de l'educació se'n fan ressò al IV ple del Consejo Económico Sindical Provincial de Baleares, de 1969 (ARM - SIND B 1527), i José Manuel RAPOSO (dir.), LUIS SANTOJA (dir.) (1974), *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*, vol. IV, p. 337.

³⁰⁶ Sebastià SERRA (2003), *Projectes modernitzadors a Mallorca*, Palma, El Far de les Crestes, p. 145.

³⁰⁷ José Manuel RAPOSO (dir.) i LUIS SANTOJA (dir.) (1974), *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*, Vol. IV, p. 338-346.

³⁰⁸ I Asamblea Provincial de Turismo de Baleares, 1963, p. 203 (ARM - GC 1962).

³⁰⁹ IV pleno del Consejo Económico Sindical Provincial de Baleares, 1969, Ponencia de Enseñanza, p. 30 (ARM - SIND B 1527).

³¹⁰ José Manuel RAPOSO (dir.), LUIS SANTOJA (dir.) (1974), *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*, vol. IV, p. 338-346.

feina que els permetria no tornar a ajupir-se al camp. No sabien, però, quines condicions de feina i de vida els esperaven als hotels.

Entre les condicions de treball als hotels, assenyalem, en primer lloc, que la majoria de treballadors no disposaven d'un contracte ajustat a les normes laborals vigents. Molts el signaven en blanc i altres el signaven al seu lloc d'origen, on es desplaçaven empresaris que cercaven grans contingents de treballadors. Pel que fa als horaris, era habitual la manca d'hores per al descans entre jornada i jornada, la manca de dies lliures i els torns d'hores excessives, en les quals, a causa de la manca de personal, s'acabaven realitzant tasques que no pertocaven. Així mateix, el gaudi de la Seguretat Social era gairebé un mite, ja que molts dels treballadors no arribaven mai a ser donats d'alta, tot seguint els jocs empresarials. Els salaris eren baixos i molts cops no s'ajustaven a la categoria professional del treballador, mentre que les pagues extraordinàries com la de Nadal, aprofitant el desconeixement dels treballadors, molts cops no eren abonades; en conseqüència, les propines, que per una banda eren denigrants per als treballadors, s'acabaven convertint a la vegada en la major de les seves recompenses.

A més, molts dels immigrants que s'ocupaven en l'hoteleria van veure com el seu lloc de treball es convertia també en la seva llar, una llar improvisada als soterranis dels hotels, compartida amb altres treballadors, de reduïdes dimensions, amb escassa ventilació, de nul·la intimitat i amb les restes de l'hotel com a menú... En definitiva, una llar insalubre, però assequible.³¹¹

Ateses aquestes circumstàncies, la nostra pregunta consisteix a esbrinar com ressonaren sectors diversos de la societat. Com i quan s'articularen debats i respostes a les qüestions de la immigració en concret, i de dèficit social en general, ens ajudarà a conèixer el procés de canvi de la societat mallorquina dels anys seixanta i setanta.

4. PLANTEJAMENTS VERS LA IMMIGRACIÓ

4.1. Les autoritats polítiques

A la dècada dels setanta comencem a trobar algunes anàlisis crítiques de les autoritats pel que fa al tema de les condicions laborals i de vida dels immigrants. El governador civil de Balears, Victor Hellín Sol, dirigí un escrit al ministre d'Informació i Turisme, Alfredo Sánchez Bella, en què assenyalava les condicions laborals dels treballadors d'hoteleria, i dels quals remarcava el seu caràcter migratori:

Hace tiempo que me preocupa seriamente la situación del personal de servicio en los hoteles [...]. Tengo noticias fidedignas que las condiciones de alojamiento, manutención,

³¹¹ Bartomeu BENNÀSSAR i Carmel BONNÍN (1974), *Guta del trabajador de hostelería*, Palma, Departament de Pastoral i Turisme de la Comissió Episcopal de Pastoral.

etc. de nuestros trabajadores de hostelería están muy lejos de responder a las exigencias que la dignidad humana requiere.³¹²

També la premsa recollia les primeres notes crítiques sobre l'assumpte³¹³ i, tot i així, fou una carta pública de 1972 i signada per l'arquebisbe de València, els bisbes de Mallorca, Menorca, Eivissa, Orihuela, Albacete i els auxiliars d'Eivissa, València i el bisbe electe de Segorbe, la que aconseguí generar un debat a nivell institucional sobre les condicions de vida dels treballadors d'hoteleria:

El campo hotelero y turístico propicia una sutil explotación del hombre sobre el hombre, por razones económicas. [...] nuestras zonas turísticas provocan importantes mareas migratorias a las que difícilmente se integra y menos se acoge humanamente. Son ya reclutados y buscados en las regiones de origen, incluso con engaños, y al llegar ven multiplicarse los problemas de vivienda.³¹⁴

Com una reacció en cadena, dirigents polítics i premsa multiplicaren les valoracions, tot arribant a produir-se inspeccions i obertures d'expedients als hotels. El governador civil al 1972 recordava al ministre de Treball, Licinio de la Fuente, i també al Ministre d'Informació i Turisme, que

el problema de tipo social que afecta a gran parte del personal que trabaja en la industria hotelera [...]. Sobre este particular, hace ya algún tiempo, di la voz de alarma, pero día a día el problema se va agudizando y creo que ha llegado el momento en que se piense seriamente en afrontarlo.³¹⁵

Si a nivell insular sembla que es reconeixia la gravetat de la situació, la resposta de les autoritats estatals no era gaire alentidora. El ministre d'Informació i Turisme, Sánchez Bella, escrivia al governador civil de Balears aquestes paraules:

Aún cuando me inquieten todos los problemas que directa o indirectamente inciden sobre el turismo y, trate de instar las soluciones oportunas, comprenderás que corresponde a cada departamento ministerial, de acuerdo con sus específicas competencias, hacer frente a dichos problemas.³¹⁶

En definitiva, ens trobem una acusada incapacitat per assumir responsabilitats i competències a l'hora d'articular solucions i tot plegat explica que, si bé es donaren

³¹² Carta sense numerar de Víctor Hellín Sol, governador civil de Balears, a Alfredo Sánchez Bella, Ministre d'Informació i Turisme, el 31 d'agost de 1971 (ARM - GC 1993).

³¹³ Destaquem el titular «El tercer mundo de nuestro "boom" turístico» (1971), *Diario de Mallorca* (11 de juliol).

³¹⁴ Carta pastoral colectiva sobre turismo, 1971 (ARM - GC 1993).

³¹⁵ Carta sense numerar de Víctor Hellín Sol, a Licinio de la Fuente, ministre de Treball, dia 1 de setembre de 1972 (ARM - GC 1993).

³¹⁶ Carta sense numerar d'Alfredo Sánchez Bella a Víctor Hellín Sol, dia 18 de febrer de 1972 (ARM - GC 1993).

passes en el reconeixement de la situació, no es donaren millores substancials fins ben entrada la dècada dels setanta.

4.2. El món empresarial

A causa del creixement sobtat i improvisat del sector, els empresaris quedaren en moltes ocasions sotmesos a la voluntat dels operadors estrangers. Tot i així, ens situem davant d'un sector capitalista que percebia les condicions laborals i de vida dels treballadors des d'una perspectiva parcial. Una de les declaracions més clares sobre això, i que ens indicaria la nul·la implicació dels empresaris en la millora de la situació, diu així:

S'empra una demagògia bestial. [...] és evident que un senyor que se'n va a guanyar el pa a dos mil quilòmetres del seu indret de naixement [...] per poder enviar uns estalvis a la seva família [...] triarà el lloc més econòmic per viure. Em cregui, ningú no es romp cap os pel fet de viure en aquestes condicions³¹⁷

No obstant això, sembla que fou la crisi econòmica, el major ressò de les reivindicacions, el pes dels sindicats i el context polític de la Transició els que feren possibles nous plantejaments sobre la problemàtica dels treballadors immigrants entre els empresaris d'hoteleria. Josep Oliver, empresari turístic, opinava que l'hotelier hagué de canviar de mentalitat i assumir que els treballadors, a través de la representació legítima dels sindicats, només reivindicaven allò que els pertocava i que durant anys havien vist negat.³¹⁸ Igualment, al text *Índice de problemas urgentes del sector turístico hotelero*, de 1976 i elaborat pel Sindicat Provincial d'Hostaleria i Turisme de Balears, es considerava de justícia l'atenció als dèficits laborals.³¹⁹

4.3. L'Església catòlica

Arran del Concili Vaticà II, celebrat entre 1962 i 1965, i del seu missatge de compromís temporal, una part dels membres de l'Església catòlica s'allunyà de l'Església fidel a la dictadura franquista i gestaren i consolidaren una mentalitat de signe obrerista. Conscients de la realitat social, manifestaren una actitud solidària vers la població i definiren com els seus principals eixos d'actuació l'organització de la classe obrera i la

³¹⁷ Entrevista a Antoni Juan, director propietari de l'Hotel Majòrica, a Llorenç CAPELLÀ (1975), *15 empresaris mallorquins (economia, societat, cultura)*, Palma, Moll, p.111.

³¹⁸ Sebastià SERRA (et al.) (1998), «La situació social i econòmica durant la Transició», a Antoni MARIMON (coord.) i Sebastià SERRA (coord.), *La Transició a les illes Balears: Simposi 25 anys IEB*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, p. 45.

³¹⁹ *Índice de problemas urgentes del sector turístico hotelero*, p. 1 (ARM - SIN B 444).

lluita contra la dictadura, així com una vessant pràctica que tenia com objectiu principal donar resposta a la marginació social.³²⁰

S'han de destacar també diverses cartes i comunicacions del bisbe de Mallorca, Teodor Úbeda, que concebé la renovació eclesial segons l'esperit del Concili Vaticà II com el fil conductor de la seva tasca pastoral. A principis de la dècada dels setanta realitzà una sèrie de reflexions sobre el turisme, la classe treballadora, i específicament sobre el col·lectiu immigrant, sobre el qual requeia, al seu parer, el creixement econòmic de l'illa i els efectes més negatius de la crisi. En aquests textos era present l'esperit post-conciliar i se'n treuen consideracions com el dret a emigrar per tal de trobar els mitjans necessaris per viure, el dret al respecte personal o el deure de facilitar la integració.³²¹

La vessant pràctica i d'acció social més evident d'aquest grup d'església foren els acolliments,³²² sorgits gràcies a l'impuls de Paco Obrador, Fernando Bonnín, Ramon Ballester, Carmel Bonnín i Jaume Santandreu, que aconseguiren que Càritas Diocesana donés suport a la iniciativa. Els acolliments, que disposaren de tres centres ubicats a s'Arenal, Palma i Palmanova, eren espais de trobada on s'oferien serveis diversos com el de bar, guarderia, club juvenil o assessoria laboral,³²³ i permeteren a més l'establiment d'un lloc de reunió on es crearen i debateren idees polítiques i sindicals. L'acolliment de Palmanova nasqué com idea dels sindicalistes de l'Alternativa per a un Sindicat Unitari i Democràtic de Treballadors de l'Hoteleria (ASUDTH), amb Obrador al capdavant. Iniciatives similars foren la construcció d'habitatges per als treballadors i les classes d'alfabetització i formació sindical que Obrador, amb Jesús Pérez i Lorenzo Bravo, realitzà pels treballadors hotelers.³²⁴

4.4. El món obrer i el sindicalisme

Es considera que l'obrerisme a Mallorca patí problemes de diversa naturalesa a l'hora de consolidar-se. En primer lloc, hom acusà la manca d'integració dels obrers immigrants en el context social illenc; des d'una altra perspectiva, s'ha de valorar la manca de solidaritat de les classes mitjanes mallorquines. La inexistència d'una estructura

³²⁰ Bartomeu BENNÀSSAR (2001*a*), «Iniciatives socials i organització del clergat (1970-2000)», a Arnau COMPANYY (COORD.) i Sebastià SERRA (COORD.) (2001), *El moviment associatiu a les Illes Balears: XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, p. 217.

³²¹ A la carta del bisbe sobre l'oblit de la classe treballadora, de juliol de 1974, recollit a Bartomeu BENNÀSSAR (2001*b*), *Procés al turisme: Turisme de masses, immigració, medi ambient i marginació a Mallorca (1960-2000)*, Palma, Lleonard Muntaner, p. 450-456.

³²² Cal recordar també la ja esmentada *Guia del trabajador de hosteleria*, que denunciava les condicions laborals i de vida dels treballadors i informava dels drets i ordenances.

³²³ Jaume MATEU (2006), *Marginàlia: Jaume Santandreu i l'exclusió social a Mallorca*, Palma, Lleonard Muntaner, p. 45-46.

³²⁴ Albert COMAS, Joan HUGUET i Manel SANTANA (2004), *Història de la UGT a les Illes Balears: Un segle de lluita sindical*, Palma, Documenta Balear, p. 164.

sindical ferma, la benevolència de les autoritats vers les il·legalitats dels hotelers, així com la consideració d'acció subversiva a qualsevol manifestació dels obrers, reduïren les possibilitats de reivindicar i assolir drets més amplis pels treballadors.³²⁵

Aquest cúmul de factors, als quals cal afegir la crisi de 1973, donà lloc a un incipient panorama reivindicatiu i les noves generacions d'obers, que es negaven a acceptar els límits que la dictadura imposava, enllaçaren amb sindicats de classe anteriors al franquisme, com la Unió General de Treballadors (UGT), i altres de nova creació, com Comissions Obreres (CCOO). L'articulació d'aquestes reivindicacions implicà el sorgiment de líders sindicals, molts dels quals immigrants, com Manolo Cámara, Marcos Peralta o Rafael Azorín. Necessitem, doncs, tenir present la incidència dels immigrants en la formació del moviment sindical a Mallorca, especialment si tenim en compte que sorgí amb força en els sectors de l'hoteleria i la construcció, que, com sabem, acolliren la major part dels immigrants. A títol d'exemple, els fundadors de CCOO a Mallorca foren obrers peninsulars de la construcció que a les darreries del franquisme assoliren cert prestigi, ja que participaren en les eleccions sindicals, tot cercant la cobertura legal del vertical. Al 1973 organitzaren protestes contra el Procés 1001; en els primers anys de la Transició lideraren i participaren en mobilitzacions i vagues dels sectors de la construcció, de l'hoteleria i del metall, i al 1977 celebraren el seu primer congrés.³²⁶ Pel que fa a la UGT, l'estratègia seguida fou distinta, ja que no va voler participar en el sindicalisme vertical perquè considerava que era una forma de perpetuar les estructures, de manera que reconstruir el seu paper fins ben entrats els anys setanta és una tasca complexa.³²⁷

No pretenem en aquest espai realitzar un repàs al panorama sindicalista ni una anàlisi de totes i cadascuna de les manifestacions i vagues conegudes, però no podem deixar d'esmentar alguns episodis claus, com la vaga de cambres de pisos de l'hotel Bellver al 1973 en demanada d'un augment dels sous o el tancament d'un grup d'aturats a l'església de Sant Miquel al gener de 1976. L'objectiu d'aquesta tancada era aconseguir que les autoritats laborals atorguessin la cobertura d'atur als treballadors d'hoteleria acomiadats en acabar la temporada turística, que segons l'article 19 de la Reglamentació de Treball, només tenien dret a percebre aquells treballadors acomiadats durant la temporada. Per tal de resoldre el conflicte, tingueren lloc diverses reunions a Palma, en què hi intervingueren forces policials, mentre que una comissió de representants, en la qual hi trobem Azorín, viatjà a Madrid per plantejar un programa reivindicatiu. Paral·lelament, uns seixanta-cinc obrers s'enclaustraren a l'església i el secretari episcopal, Joan Bestard, actuà de mediador entre el governador i els obrers. La comissió

³²⁵ Llorenç CAPELLÀ (1977), *Mallorca i el món obrer*, Palma, Moll, p. 100-102.

³²⁶ Pere FERRER (2001), «El sindicalisme de classe durant la Transició democràtica», a Arnau COMPANYY (coord.), Sebastià SERRA (coord.) (2001), *El moviment associatiu a les Illes Balears*, p. 282.

³²⁷ Albert COMAS, Joan HUGUET i Manel SANTANA (2004), *Història de la UGT a les Illes Balears*, p. 150-151.

de Madrid aconseguí deixar sense efecte l'article 19 i, just abans del desallotjament pacífic de Sant Miquel, un grup de policies va treure amb violència els enclaustrats, mentre que carregà també contra els manifestants al carrer.

Aquest capítol, succeït tot just després de la mort de Franco, significà el reconeixement públic de l'existència de la crisi econòmica i la situació de control de l'empresariat sobre l'obrer.³²⁸ Així mateix, ens il·lustra la capacitat organitzativa dels treballadors de l'hoteleria i el paper referent d'alguns obrers immigrants, que a la Setmana Santa de 1976 tornaren a protagonitzar mobilitzacions.

En tot aquest entramat, una organització fonamental fou l'Alternativa per a un Sindicat Unitari i Democràtic de Treballadors de l'Hoteleria (ASUDTH), presentada al 1976 com una plataforma per a la construcció d'un sindicat de classe, democràtic, independent i unitari. El seu màxim dirigent fou Paco Obrador, de qui ja hem parlat anteriorment. La primera mobilització important que impulsà en el sector de l'hoteleria fou la vaga de 4 de juny de 1977, conseqüència de les desavinences en la negociació del conveni col·lectiu d'hoteleria, i en la qual participaren trenta mil treballadors. L'ASUDTH reivindicava la creació de nous llocs de treball, un mínim de plantilles fixes als hotels, el subsidi d'atur del 100% del salari real i la instauració de llibertats polítiques i sindicals,³²⁹ però empresaris i treballadors no es posaren d'acord en els augments salarials ni en la durada que havia de tenir el conveni que havien de signar. Tot i que no s'agilitzaren les negociacions ni arribaren a cap acord, l'ASUDTH, que comptava amb cinc mil afiliats, va demostrar la seva capacitat de negociació i pressió i, abans que tinguessin lloc noves mobilitzacions, el delegat de Treball dictà un *laudo* que no va satisfer els treballadors. A finals de l'any 1977, la major part dels membres de l'ASUDTH, a través d'un congrés d'unificació, passaren a formar part de la UGT, de manera que el seu patrimoni sindical i organitzatiu permeté la consolidació d'UGT en el sector de l'hoteleria. Obrador fou anomenat secretari general i en els primeres eleccions sindicals de la democràcia, celebrades al 1978, les candidatures ugetistes obtingueren, en el sector hotelier, un triomf aclaparador.³³⁰

5. CONCLUSIONS

La dictadura franquista impulsà el turisme per diverses raons, una de les quals eren les divises que aportava el sector, que comportà una terciarització de l'economia balear

³²⁸ Llorenç CAPELLÀ (1977), *Mallorca i el món obrer*, p. 138-153.

³²⁹ En paraules d'Obrador: «Les nostres empreses han sucuat de mala manera al immigrant [...] ens arribava en plena capacitat de producció i tal cosa vol dir que havia costat ics pessetes a l'estructura social de la qual provenia [...]. L'immigrant produïa i se'n tornava. Sense matisacions de cap mena: l'han explotat.» Llorenç CAPELLÀ (1977), *Mallorca i el món obrer*, Palma, Moll, p. 91.

³³⁰ Pere FERRER (2001), «El sindicalisme de classe durant la Transició democràtica», p. 282-285.

i una reestructuració de la població. L'allau de turistes i l'arribada de milers d'immigrants tingueren un fort impacte en la societat, l'economia i la cultura, de manera que s'acabaren provocant més transformacions en sols dues dècades que no pas en tota la primera meitat del segle xx.

Els canvis demogràfics, les condicions laborals o els dèficits socials, així com la creixent feblesa del règim polític i la crisi econòmica, constituïren un conjunt d'elements que impulsaren modificacions en els plantejaments dels obrers, que, cada cop amb major fermesa, reivindicaren allò que consideraven just, com la llibertat sindical o el dret al subsidi d'atur. L'anàlisi de la realitat propera per part dels treballadors, especialment després de la mort de Franco, demostrà que el sistema era insostenible. Tot i els entrebancs que van haver de superar, com la lentitud en el procés de transició política, el final de la dècada dels setanta ens situa enfront d'un panorama social molt distint al d'inicis dels seixanta.

Definir el paper jugat per la immigració en aquest procés és complex, però hem de reconèixer que, amb la seva dedicació a l'hoteleria i la construcció, patiren unes condicions laborals i de vida que els portaren a implicar-se amb fermesa en la reorganització del moviment obrer i sindicalisme, esdevenint fins i tot noms de referència.

6. BIBLIOGRAFIA I FONTS

6.1. Bibliografia

- BENNÀSSAR, Bartolomé; BONNÍN, Carmel (1974). *Guia del trabajador de hostelería*. Palma: Departament de Pastoral i Turisme de la Comissió Episcopal de Pastoral.
- BENNÀSSAR, Bartolomé (2001a). «Iniciatives socials i organització del clergat (1970-2000)». A: COMPANY, Arnau [coord.]; SERRA, Sebastià [coord.]. *El moviment associatiu a les Illes Balears: XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 213-219.
- (2001b). *Procés al turisme: Turisme de masses, immigració, medi ambient i marginació a Mallorca (1960-2000)*. Palma: Lleonard Muntaner.
- CAPELLÀ, Llorenç (1975). *15 empresaris mallorquins (economia, societat, cultura)*. Palma: Moll.
- (1977). *Mallorca i el món obrer*. Palma: Moll.
- COMAS, Albert; HUGUET, Joan; SANTANA, Manel (2004). *Història de la UGT a les Illes Balears: Un segle de lluita sindical*. Palma: Documenta Balear.
- COMPANY, Arnau; RIPOLL, Antònia; SERRA, Sebastià (1995). «Mallorca: De l'emigració a la immigració». *Estudis Balearics* [Palma], núm. 51: *Societats, ideologies i moviments socials*, p. 139-161.

- FERRER, Pere (2001). «El sindicalisme de classe durant la Transició democràtica». A: COMPANYY, Arnau [coord.]; SERRA, Sebastià [coord.]. *El moviment associatiu a les Illes Balears: XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 281-287.
- MATEU, Jaume (2006). *Marginàlia: Jaume Santandreu i l'exclusió social a Mallorca*. Palma: Lleonard Muntaner.
- PONS, Jordi [ed.]; SERRA, Sebastià [ed.] (2005). *Història de la immigració de l'estat Espanyol a les Illes Balears*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- RAPOSO, José Manuel [dir.]; SANTOJA, Luis [dir.] (1974). *Situación actual y perspectivas de desarrollo de Baleares*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro. 5 v.
- RIPOLL, Antònia (1995). «El turisme als anys 50». A: *Memòria viva: Mallorca des de la mort de Franco fins avui, 1975-1995*. Palma: Promomallorca, p. 27-29.
- SANTANDREU, Jaume (1990). «Turisme i marginació». *Estudis Balearics* [Palma], núm. 37/38: *30 anys de turisme a Balears*, p. 183-189.
- SERRA, Sebastià [et al.] (1998). «La situació social i econòmica durant la Transició». A: MARIMON, Antoni [coord.]; SERRA, Sebastià [coord.]. *La Transició a les illes Balears: Simposi 25 anys IEB*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 39-46.
- SERRA, Sebastià (2001). «Els canvis socials». A: ARNABAT, Ramon [ed.]; MARÍN, Martí [ed.]. *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana*. Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana; Institut d'Estudis Balearics; Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 593-519.
- (2003). *Projectes modernitzadors a Mallorca*. Palma: El Far de les Crestes.

6.2. Fonts documentals

- Índice de problemas urgentes del sector turístico hotelero, 1976 (ARM - SIN B 444).
- Ponencias y conclusiones del III pleno del Consejo Económico Sindical Provincial de Baleares, 1965 (ARM - CAT 58).
- Ponencias y conclusiones del IV pleno del Consejo Económico Sindical Provincial de Baleares, 1969 (ARM - SIN B 1527).
- Diverses cartes entre el governador civil de Balears i els Ministres de Treball i d'Informació i Turisme (ARM - GC 1993).
- I Asamblea Provincial de Turismo de Baleares, 1963 (ARM - GC 1962).

El moviment de resistència antifranquista a Vilafranca del Penedès i a l'Alt Penedès

Daniel Sancho París
Institut d'Estudis Penedesencs

1. INTRODUCCIÓ

El moviment de resistència antifranquista a Vilafranca del Penedès va tenir punts característics que el diferenciaven d'altres ciutats catalanes i espanyoles. La situació de Vilafranca i de la comarca de l'Alt Penedès, un xic allunyada de la ciutat de Barcelona, i la manca d'un teixit industrial fort com podia ser el del Baix Llobregat i el del Vallès, van comportar un altre tipus d'accions de resistència. L'inici ideològic el van començar a realitzar alguns capellans que van venir a Vilafranca a algunes de les dues parròquies existents, Santa Maria i la Santíssima Trinitat. Però això només va ser l'inici. Van venir altres coses més, com per exemple, la creació d'Unió de Pagesos, per posar un dels exemples més significatius de la idiosincràsia de la resistència antifranquista vilafranquina i penedesenca. Les paraules d'Antoni Dalmau, primer alcalde democràtic d'Igualada i president de la Diputació de Barcelona, al seu llibre *Cartes a un jove polític*, expressen amb claredat la dificultat de fer política:

Simplement, constato que molts d'ells van forjar-se en una pràctica política que no els donava càrrecs ni prebendes, sinó més aviat bastonades i presó. Arrossegaven les mateixes misèries i limitacions humanes que els polítics d'avui, però el fet objectiu és que se la jugaven molt i que corrien tota mena de riscos. Essent així, no em sembla cap

presumpció exagerada imaginar que a molts d'ells els movien sincerament uns ideals pels quals estaven disposats a molts sacrificis.³³¹

Per últim, voldria agrair molt sincerament la col·laboració de Fèlix Sogas Mascaró i d'Àngels Navarro Millares, protagonistes d'aquells temps en la lluita democràtica a Vilafranca.

2. L'ACCIÓ CATÒLICA I LA JOVENTUT OBRERA CATÒLICA A VILAFRANCA, ESPAI INICIAL DE RESISTÈNCIA

L'Església catòlica va jugar durant el règim franquista en dues posicions contraposades. L'acció de la jerarquia eclesiàstica variava segons el parer personal dels rectors i els vicaris envers les seves conviccions religioses i polítiques. A Vilafranca del Penedès, una part de la joventut —no entrarem a discernir en quin tant per cent— que no havia viscut la Guerra Civil espanyola, bé perquè havia nascut amb posterioritat o perquè era massa petita per tenir algun record, observava el franquisme amb una òptica diferent de la que havien viscut els seus pares. Aquesta joventut va trobar en els espais de l'Església a Vilafranca els mitjans necessaris per treballar —algunes vegades sense ser-ne gaire conscients— pels idearis democràtics negats en aquells temps en el nostre país.

En temps de la transició, l'Església a Catalunya, segons l'historiador Joan Bada, presenta tres períodes: 1962-1975, 1975-1979 i 1979-2004. No ens entretindrem a comentar a bastament els tres períodes, només farem un breu repàs del primer, que és el del nostre interès. Aquesta primera etapa es caracteritza per fets puntuals i significatius: les declaracions de l'abat montserratí Aureli Maria Escarré al diari francès *Le Monde*; la Caputxinada al convent dels caputxins de Barcelona; la manifestació de capellans per la Via Laietana i les reunions de les Assemblees de Catalunya a les parròquies de Sant Agustí i de Santa Maria Mitjancera,³³² per posar alguns exemples.

A Vilafranca, les associacions Acció Catòlica i Joventut Obrera Catòlica van ser l'espai de conscienciació per part de molts joves de la vila. L'Acció Catòlica era l'organisme que, ja des de ben pocs anys després de 1939, acollia els joves que no volien saber res de la Falange, de la Sección Femenina i del Frente de Juventudes. A Vilafranca, seran alguns capellans els qui introduiran els joves a nous moviments socials vinculats a l'acció política clandestina. Igualment, s'emprarà l'Església com a pantalla per realitzar

³³¹ Antoni DALMAU (2000), *Cartes a un jove polític: Què pots fer pel teu país*, Barcelona, Columna Edicions, p. 20.

³³² Joan BADA ELIAS (2005), «L'actitud de l'Església catòlica durant el procés democratitzador (Catalunya)», a Pelai PAGÈS i BLANCH, *La transició democràtica als Països Catalans: Història i memòria*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 143-146.

reunions en locals parroquials i esglésies, per difondre idearis en la premsa catòlica local, etcètera. Al llarg de la comunicació ho podreu veure.

3. LA GÈNESI

Els primers indicis democràtics a Vilafranca del Penedès els trobem el 1959. Per aquells temps, va arribar a la vila un nou capellà, Mn. Jaume Patrici Sayrach, que es movia a l'òrbita del PSUC. Mossèn Sayrach, juntament amb un grup de persones, van creure que l'Església catòlica no podia continuar tenint de parella de ball el règim franquista i, per això, de manera molt modesta, van començar a moure's per cercar cercles democràtics tot buscant joves per sensibilitzar-los. L'organització Acció Catòlica, a Vilafranca publicava una revista que es deia *Acción Católica*, però que el 1958 va fer el canvi de nom per *Acción*. Mn. Sayrach va aconseguir que el fessin responsable de la publicació setmanal i va organitzar un equip de redacció molt més obert. L'Acció Catòlica vilafranquina ja feia molts anys que feia de contrapoder a la Falange local. L'Acció Catòlica estava formada per petits burgesos, estudiants i gent jove i la Joventut Obrera de Catalunya, encapçalada per Telm Huguet, era de caire més obrer.

El nou equip de redacció, encapçalat per Francesc Olivella, va ser format per unes dotze persones. A més, es va crear un cos més ampli de col·laboradors, arribant a prop d'uns dos-cents, entre les persones que feien articles, enquestes, difusió... A partir d'aquell moment, la redacció va començar a escriure articles de caire social, com per exemple sobre les condicions de vida dels residents als habitatges del Congrés Eucarístic de Barcelona. D'aquesta manera, *Acción* va començar a fer oposició encoberta a nivell local.

Des del setmanari es van realitzar dues accions que van ser decisives en aquells moments. La primera, voluntàriament; de la segona, ningú s'esperava la repercussió que tindria. En la primera, en vistes de les eleccions pel Terç Familiar, la redacció va crear la iniciativa per enquestar la població de Vilafranca sobre qui havia d'ésser escollit com a regidor en representació del Terç Familiar. Així ho manifestava la redacció de la publicació:

6 hombres, 6 nombres tal es el número de nuevos concejales que corresponde sustituir. Los salientes y sus actuaciones respectivas las dejamos para que las juzgue la posterioridad. Hoy por hoy, lo que tratamos simple y llanamente, es hallar 6 nombres que los vilafranqueses crean con méritos para ocupar los sillones municipales [...] no podemos convertirnos en servidores de un falso e inútil sectarismo político. Ha llovido mucho desde aquellos tristes días. Es muy probable que los nombres que surjan de esta encuesta no sean los futuros concejales, por razones tan diversas como justas. Nuestro deseo, más que hallar estos nombres es el de despertar del sueño incívico en que viven

los vilafranqueses desde hace tantos años, y servir así, de una forma indirecta, a este mismo municipio.³³³

La convocatòria va rebre noranta-quatre targetes de les set-centes distribuïdes, en cadascuna de les quals el subscriptor havia d'escriure els noms de les sis persones que hom considerés més convenients. La persona que més votacions va obtenir va ser Josep Colomer Ràfols, amb 39 vots. En aquelles eleccions no va entrar com a regidor de l'Ajuntament de Vilafranca però sí que ho faria uns quants anys més tard.³³⁴

El segon fet va ser l'article «Joves i mili», escrit per Jaume Freixedas, en què es criticava el servei militar obligatori, publicat el mes de febrer de 1964:

Jo no sé si els joves que aneu a la «mili» us haveu fet aquesta reflexió (jo si): No us sembla que amb menys temps es podria fer el mateix i no perdríem un bon nombre de mesos preciosos per avançar en el nostre ofici? També cal tenir en compte el perjudici de retardar el matrimoni ja que es deixen de tenir uns guanys per anar estalviant, veient ta en la necessitat de gastar-ne pocs o molts. Està clar que com en totes les coses també en la «mili» n'hi té d'haver de bones, però, cosa estranya, ningú me las ha dites!³³⁵

Aquest article va comportar la seva detenció i l'estada durant uns pocs dies a la presó Model de Barcelona. El setmanari va estar sense publicar-se uns quants mesos, per tornar a sortir el mes d'agost, en un especial sobre la Festa Major,³³⁶ produint-se el tancament definitiu el mes d'octubre, després de publicar dos números especials i extraordinaris, un sobre la literatura catòlica actual³³⁷ i l'altre sobre la Nova Cançó.³³⁸ La decisió de tancament va ser realitzada pels capellans de les parròquies de Vilafranca. Així ho van manifestar el rector de la parròquia de Santa Maria i el de la Santíssima Trinitat en el document «Recomendación Pastoral a la feligresía de Vilafranca», signat el 23 de febrer de 1964.

A l'any 1959, a nivell català i d'Església, el cas Galinsoga, va ser important. Luis Martínez de Galinsoga, que era el director del diari *La Vanguardia Española*, va protestar públicament perquè l'homilia de la missa de l'església de Sant Ildefons s'havia fet en català. Aquest fet va provocar una forta campanya contra la publicació. Aquest fet va comportar que a Vilafranca, en alguns ambients catòlics i catalanistes, hi hagués sensibilització i molts apostessin per fer un pas endavant.

³³³ *Acción* (Vilafranca del Penedès), núm. 42 (22 d'octubre de 1960).

³³⁴ *Acción* (Vilafranca del Penedès), núm. 45 (22 de novembre de 1960).

³³⁵ *Acción* (Vilafranca del Penedès), núm. 6 (8 de febrer de 1964).

³³⁶ *Acción* (Vilafranca del Penedès), núm. 7 (30 d'agost de 1964).

³³⁷ *Acción* (Vilafranca del Penedès), núm. 8 (19 de setembre de 1964).

³³⁸ *Acción* (Vilafranca del Penedès), núm. 9 (3 d'octubre de 1964).

4. ELS INICIS DEMOCRÀTICS ALS ANYS 1960 I ELS ESPAIS DEMOCRÀTICS DE REFLEXIÓ, INTEL·LECTUALITAT I D'ACCIÓ

Un petit grup, d'ideologia d'esquerres uns i catalanistes els altres, alguns dels quals eren persones de la redacció d'*Acció*, va ajuntar-se per començar a fer política. Aquells temps eren difícils per cercar un lloc de reunió estable; moltes reunions es realitzaven a les rectories però van trobar un lloc de reunió: el Museu del Vi de Vilafranca, ja que alguns eren fills de membres de la junta i tenien accés a les claus de l'edifici del Palau Reial sense cap problema. Les reunions tenien lloc a la sala Pladellorens, una vetusta sala amb mobles i quadres sortits de la família de propietaris Pladellorens. El seu mirall d'acció eren els grups que sorgien aleshores arreu, com els que es movia per les congregacions marianes, molt emparats per l'Església catòlica. Un d'aquests grups va començar a organitzar en el curs 1957-1958 una Ruta Universitària a Montserrat amb conferències contra el règim franquista. El grup nascut a Vilafranca va ser batejat amb el nom de Centre d'Estudis del Penedès. Abans, però, hi havia les Joventuts del Museu, que organitzaven conferències i debats. El CEP va ser fundat a principis de l'any 1961 i l'equip inicial va estar format per Jaume Ràfols, Eduard Sans, Jaume Casanova, Conxita Rovires, Josep Giménez, Montserrat Miralles, Josep Ferret, Fèlix Sogas i Josep Anton Bertran. El CEP es va crear per sensibilitzar la gent més jove realitzant xerrades i debats a la Sala Grases,³³⁹ amb l'afluència de molta gent, sobretot jove.

A semblança de les Rutes Universitàries, el CEP va organitzar també unes set o vuit rutes pel Penedès, en què venien gent d'Igualada i de Vilanova i la Geltrú, per posar dos exemples. Les rutes consistien a arribar a un lloc, fer-hi nit i l'endemà, anar a caminar i fer conferències amb persones significatives com Jordi Carbonell, Ernest Lluch, Oriol Bohigas, Emili Giralt... Aquest tipus d'activitats servien per crear un ambient de germanor; en una d'aquestes, fins i tot es van aplegar unes vuitanta persones. Com que es realitzaven per la comarca, es contactava amb els «centres», és a dir, els locals socials i recreatius dels pobles, per fer-hi les conferències.

El Centre d'Estudis del Penedès, mogut per l'interès social arran dels problemes agrícoles de la comarca, va entrar en contacte amb els pagesos per fer un estudi sobre la situació dels contractes de parceria. En el document «Reflexió sobre la condició del pagès al Penedès» es demostrava que en aquell moment la pressió dels propietaris respecte als pagesos era dura. L'estudi es va publicar per primera vegada a la revista *Serra d'Or* i, després, a *Acción*. Aquest estudi va molestar alguns vilafranquins i penedesencs, tot comportant diverses denúncies al Govern Civil. Aquest fet va suposar posar *Acción* a l'ull de mira.

El 1963 va celebrar-se la tercera Feria de la Viña y el Vino. Dues persones vinculades al CEP van aconseguir formar part de l'organització, Francesc Olivella i Francesc Giralt.

³³⁹ La Sala Grases estava situada al carrer de la Font. Actualment acull l'oficina de Càrites Interparroquial.

Gràcies a la seva participació en l'organització van aconseguir un parell de coses. Primer, que es publicés una revista de la Fira en què es van poder escriure articles de tema social. Segon, amb els diners excedents es van organitzar, a primers de l'any 1964, les Jornades d'Economia del Penedès. A les Jornades es va posar en debat la necessitat o no d'industrialitzar la comarca de l'Alt Penedès en els moments en què els joves havien de marxar de la vila, ja que no aconseguien tenir feina aquí.

Des del CEP es realitzava un treball de conscienciació política. El grup va derivar-se cap a les esquerres i va aconseguir que els partits clandestins s'arribessin fins a la vila per fer-hi xerrades. D'aquesta manera, es van poder escoltar persones procedents del Front Nacional, d'ERC, d'UDC, del PSUC... i també persones no alineades en aquells moments en cap partit com Joan Fuster i Oriol Bohigas. Igualment, es van realitzar reunions amb gent d'Algèria i amb els Tupamaros d'Uruguai.

El Centre d'Estudis del Penedès va arrelar a la comarca, organitzant-se'n grups a Torrelavit, Mediona i Sant Sadurní d'Anoia. Algunes de les persones que hi van participar van ser Pepi Pérez, Carles Querol i Jaume Sadurní a Sant Sadurní d'Anoia; Francesc Gustems, Josep Sans, Joan Gallart i Rosa Ventura a Mediona; Teresa Fidel i Teresa Rovira a Torrelavit; i Josep Maria Torrents i Toni Gómez a Sant Pere de Riudebitlles. El 31 de desembre de 1961, a la casa de colònies de Penyafort, propietat de la parròquia de Santa Maria de Vilafranca, van organitzar la primera trobada comarcal.

De la mateixa manera que el cas Galinsoga va sacsejar el règim des de dos sectors, el nacionalista català i part del catolicisme, als anys 1960 altres fets també van motivar que la gent es desvetllés, com la Caputxinada, la manifestació dels capellans, les declaracions de l'abat Escarré i també la distribució dels Fulls Verds, que incloïen informacions de la BBC i de *Le Monde*. Un petit grup de vilafranquins es va encarregar de distribuir els Fulls Verds per l'Alt Penedès i també a les poblacions de Vilanova i la Geltrú i Valls.

Paral·lelament, va funcionar de manera esporàdica el grup Comissió Socialista del Penedès, format per unes deu persones de Vilafranca i la comarca per parlar del moviment obrer i la seva lluita i de la situació política. Les reunions tenien lloc en una botiga de verdura del carrer d'Oriol de Vilafranca.

5. ELS ANYS 1970: DE LA FI DE LA DICTADURA A L'INICI DE LA DEMOCRÀCIA

Durant els primers anys de la dècada de 1970, en el panorama polític clandestí de Vilafranca van començar a aparèixer alguns grups com el Partit Comunista Internacional (PCI), el Partit del Treball d'Espanya (PTE), el Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) i el Moviment Socialista de Catalunya (MSC), que després seria la Convergència Socialista de Catalunya, partit fundacional del PSC. La vinculació dels partits polítics clandestins amb alguns vilafranquins va venir per la via universitària o per contactes personals. És en aquest moment, en què entren a l'escena política Jordi Cuyàs, Josep Maria Mestres i Antonio Matas, per posar alguns exemples.

5.1. El setmanari *Tothom*

Liquidat el setmanari *Acción* el 1964 pel clergat local, el grup que encapçalava *Acción* va veure necessari crear una altra publicació: *Tothom*. Aquest grup, format per Francesc Olivella, Jaume Casanova, Jordi Biosca i Fèlix Sogas, va organitzar el setmanari. El primer número va sortir el 15 de febrer de 1969, això sí, després de dos anys de treball previ:

Les gestions han estat llargues. Per l'octubre de 1967 firmàvem la sol·licitud d'Empresa Periodística i per l'octubre de 1968 rebíem el permís definitiu per publicar setmanalment la revista *Tothom*. La revista neix ara, Vilafranca la farem créixer. Un periòdic com tota persona reflexa la vida de la societat que l'envolta. I un periòdic com tota persona ha d'assumir dinàmicament les estructures d'aquesta societat. Les transformacions de les condicions socials provocaran noves necessitats i nous anhels i facilitaran els camins per saciar-los.³⁴⁰

Al capdavant, però, consta com a editor Mn. Tomàs Pujades Coll i, com a director, Mn. Josep Anton Ventura Sala. Per aconseguir diners per poder tirar endavant els primers números de la publicació van anar a demanar la col·laboració del CIRC, grup encapçalat per Jordi Pujol, que els va atorgar la quantitat de 25.000 pessetes d'aquells temps.

El *Tothom* va patir la repressió —censura i expedients, sobretot— entre els anys 1969 i 1975. El primer segrest de la revista va tenir lloc el 22 de novembre de 1969, en què es publicava un article titulat «Els capellans contestataris», una conversa entre mossèn Sayrach i un capellà que havia assistit a l'Assemblea Europea de Capellans. Així, fins que al 1975, amb la mort del general Franco, es van acabar els ensurts.³⁴¹ A les pàgines del *Tothom* hi van col·laborar Francesc Olivella, Enric Tomàs, Joan Aguado, Jordi Valls, Fèlix Plantalech, Jordi Biosca, Àngels Navarro, Maria Antònia Mota, Toni Resta i Frederic Cuscó, entre d'altres.

5.2. Els conflictes sindicals a Vilafranca

En aquells temps, 1972, es creà, a partir de persones sorgides de la Joventut Obrera Catòlica de Vilafranca (JOC), l'Assemblea Obrera de Vilafranca. Els seus membres més participatius van ser Josep Galofré, Lluís Becerro i Àngels Navarro, entre d'altres. El naixement es va emmarcar en el moment en què algunes empreses vilafranquines com Pienso El Sol, la Madofa, la Miret, la Cinzano, la Moldy (la *Corsetera*), la Flor, tenien problemes sindicals. El primer conflicte sindical de consideració en una empresa vilafranquina va ser a Pienso El Sol al 1970. El primer acomiadament en una empresa de Vilafranca va ser el de Josep Galofré, motivat per la seva afiliació sindical.

³⁴⁰ *Tothom* (Vilafranca del Penedès), núm. 1 (15 de febrer de 1969).

³⁴¹ *Tothom* (Vilafranca del Penedès), núm. 500 (14 d'octubre de 1978).

En aquest cas, els enllaços sindicals van ser greument sancionats per defensar els interessos dels treballadors per negar-se a fer hores extres i per reclamar la presència dels sindicats en els òrgans decisius de l'empresa. Va ser important la tasca de l'Assemblea Obrera en la conscienciació col·lectiva dels treballadors i també en el repartiment de pasquins a les portes de les fàbriques.

El setmanari *Tothom*, en un article en el qual s'explicava en què consistia l'Amnistia Laboral, centrant-se sobretot en els conflictes laborals i en els acomiadaments al Baix Llobregat però també a la capital de l'Alt Penedès, explicava:

A Vilafranca no hem estat al marge del ressorgir del moviment obrer, i també hem vist com companys de treball han estat despatxats o sancionats per a defensar, sense cap organització que els recolzés, reivindicacions justes per a tot el conjunt d'assalariats: recordem Pienso el Sol, Peyton, Erandio. La construcció, i no gaires dies Madofa.³⁴²

5.3. Eleccions al «Tercio Familiar»

Al 1973 van tornar a celebrar-se eleccions pel «Tercio Familiar». En aquella ocasió, des de grups clandestins van animar a presentar-se com a candidats Josep Giralt i Josep Maria Mercader; un altre candidat, Josep Masachs, va presentar-se per la seva banda. La intenció era mobilitzar la ciutadania de la vila perquè s'escollissin «democràticament» els veïns que els representessin. S'havien d'escollir dues persones. Després de les votacions, els candidats elegits van ser Josep Giralt i Josep Masachs. El setmanari *Penedès*, òrgan pseudooficial del règim a Vilafranca, ho va valorar de la manera següent:

Hoy sábado, se procederá a la proclamación de los candidatos a Concejales de nuestro Ayuntamiento en representación del Tercio Familiar, cuyas elecciones tuvieron efecto el pasado martes, de las cuales destacaron la enorme afluencia de electores que acudieron a las urnas. Aún y cuando distintos candidatos presentaron impugnaciones de algunas papeletas, lo cierto es que si bien pueden variar el número de votos válidos, en nada puede alterar los nombres de los cinco, toda vez que la diferencia entre unos y otros en relación con las pocas impugnaciones, nos dan ya como seguros a dos Concejales Electos; éstos son don José Masachs Juvé y don José Giralt Raventós, por este mismo orden.³⁴³

Els resultats electorals van quedar de la manera següent: Josep Masachs Juvé, 2.637 vots; Josep Giralt Raventós, 2.591 vots; Jordi Cendra Aguiló, 2.167 vots; Josep Maria Mercader Ferret, 1.888 vots, i Carles Casanellas Guasch, 1.790 vots. El setmanari *Tothom* anunciava l'alta participació, en més d'un 60% del cens, i la il·lusió dels vilafanquins per exercir el seu vot:

³⁴² *Tothom* (Vilafranca del Penedès), núm. 380 (29 de maig de 1976).

³⁴³ *Penedès* (Vilafranca del Penedès), núm. 1672 (17 de novembre de 1973).

Les votacions del dimarts passat per a escollir regidors del terç familiar, van ser una novetat a la vila. Als carrers s'hi notava en l'ambient un to distint a l'habitual; la gent anava a votar, i als sectors extrems de la vila, on la població ha crescut i el total d'electors és elevat, s'originaven llargues fileres de persones que esperaven torn per emetre el vot. L'assistència nombrosa a les urnes és evident, com ho demostra el 60 per cent aproximat de votants caps de família i dones casades inclosos en el Cens. Els vilafranquins ens vam manifestar, i això és el que compta quan es creu, que ha de prevaldre sempre la voluntat de la majoria per sobre de la d'uns pocs. No val a dir que tal o qual situació és millor pel poble, sense demanar-li la seva opinió, sinó que som tots els habitants de Vilafranca, els que hem de decidir el nostre futur i les persones que han de dirigir-lo.³⁴⁴

5.4. Comissions Pageses i Unió de Pagesos

El dirigent socialista Joan Reventós Carner, que havia entrat en contacte amb alguns vilafranquins, va creure la necessitat de participar en el moviment pagès. Després de l'intent de les Comissions Pageses, vinculades al PSUC, que no van tenir el suport necessari del sector per acabar de tirar endavant, Reventós va animar la creació d'un sindicat pagès. En el sector agrari, els treballadors del camp eren més prosocialistes (POUM) que no pas procomunistes (PSUC). Així, el grup impulsor, format per Joan Reventós, Jaume Casanovas, Fèlix Sogas i Josep Maria Torrents, va anar a trobar-se amb l'històric dirigent Josep Vidal, *Pep Jai*, del Vendrell, exmilitant del POUM, que va acceptar formar part del grup fundacional del nou sindicat. Aquest grup va facilitar els contactes i els punts de trobada al Col·legi Sant Elies. Igualment, es van fer gestions amb el dirigent de la Unió de Rabassaires, Pau Padró, per poder recuperar el nom de l'antic sindicat pagès, però ell no va acceptar. Aleshores, el grup va acordar, entre set o vuit noms, que el nou sindicat pagès havia de dir-se Unió de Pagesos. Es va redactar el document fundacional de la Unió de Pagesos i va ser presentat a la primera assemblea constituent a la casa de colònies de Penyafort, el 3 de novembre de 1974. Aquesta primera assemblea, organitzada en clandestinitat, va comptar amb la logística i seguretat del Moviment Socialista de Catalunya. Després d'aquell moment, els que no eren pagesos, com el Fèlix Sogas, en van marxar; els tècnics, com l'Esteve Tomàs i l'Agustí Villarroya, hi van continuar.

5.5. L'Assemblea de Catalunya i l'Assemblea Democràtica de Vilafranca

Des del Penedès també es va col·laborar en el procés previ de constitució de l'Assemblea de Catalunya,³⁴⁵ en què van assistir el vilafranquí Fèlix Sogas i el vendrellenc Pep Jai. A la reunió per constituir l'Assemblea de Catalunya, realitzada a l'església de

³⁴⁴ *Tothom* (Vilafranca del Penedès), núm. 249 (17 de novembre de 1973).

³⁴⁵ L'Assemblea de Catalunya es va constituir per iniciativa de la Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya (CFPC) el 7 de novembre de 1971, a l'església de Sant Agustí de Barcelona. En el document «Cap

Sant Agustí de Barcelona el 7 de novembre de 1971, van assistir, de la comarca de l'Alt Penedès, Josep Maria Torrents, Fèlix Sogas, Fèlix Plantalech i el seminarista Francesc Pardo. Quan s'estava realitzant l'acte a l'església de Sant Agustí, a Vilafranca del Penedès se celebrava el *Dia de la Província*, amb l'assistència del governador civil, Tomás Pelayo Ros, i els alcaldes de la província de Barcelona. Quan l'Assemblea de Catalunya ja havia finalitzat, la policia se'n va assabentar i fou llavors quan el governador civil va tenir coneixement de la reunió i —segons alguns assistents— s'enfadà enormement.

A Vilafranca, es va crear l'Assemblea Democràtica de Vilafranca (ADV), com a delegació de l'Assemblea de Catalunya. Creada el 1975, després de la mort de Franco, va formar-se a partir de persones vinculades a partits polítics, sindicats i associacions de veïns. Les primeres accions van tenir lloc el mes de març de 1976 en què «convocà una manifestació [...] en senyal de protesta pels morts a Vitòria, Elda, Tarragona i Basauri en enfrontaments amb les forces d'ordre».³⁴⁶ A Vilafranca es van manifestar set-centes persones després d'un acte dins de la basílica de Santa Maria. El mes de juliol, l'Assemblea va tornar a convocar una altra manifestació per demanar l'amnistia amb l'assistència de mil cinc-centes persones. La tercera manifestació de l'any 1976 va tenir lloc el dia 7 de novembre, per commemorar el cinquè aniversari de l'Assemblea de Catalunya. L'ADV va participar en la Marxa de la Llibertat, en què se celebraren actes sense cap problema.³⁴⁷ A nivell de comarca, també es va crear l'Assemblea Democràtica de l'Alt Penedès, que va col·laborar en els actes d'aquest tipus que es realitzaven a Vilafranca i a la comarca. En celebrar-se les eleccions generals de juny de 1977, les assemblees vilafranquina i comarcal ja no tenien sentit d'existència, car la majoria dels seus membres ja s'havien vinculat a partits polítics.

5.6. La Comissió Municipal Democràtica

Entre les diverses opcions polítiques que sorgien a Vilafranca i les associacions de veïns que s'anaven constituint, es va crear la Comissió Municipal Democràtica. Les funcions de la Comissió van ser preparar el relleu democràtic a l'Ajuntament de Vilafranca i que les decisions que es prenen en aquell temps des de la mort del general Franco fins a les eleccions municipals no afectessin amb posterioritat a la vila. La seva constitució va ser l'11 de juliol de 1977. Els partits polítics que formaren part de la Comissió van ser: Partit Socialista de Catalunya (PSC), Convergència Democràtica de Catalunya (CDC), Partit Socialista de Catalunya-Reagrupament (PSC-R), Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), Partit del Treball d'Espanya (PTE), Partit Socialista

a l'Assemblea de Catalunya» es van proclamar els quatre punts bàsics: llibertat, amnistia, estatut d'autonomia i coordinació democràtica amb els pobles d'Espanya.

³⁴⁶ *Tothom* (Vilafranca del Penedès), núm. 410 (1 de gener de 1977).

³⁴⁷ *Tothom* (Vilafranca del Penedès), núm. 410 (1 de gener de 1977).

Unificat de Catalunya (PSUC) i el Moviment Comunista de Catalunya (MCC). La Comissió va assumir les responsabilitats següents:

1. Encapçalar un debat públic sobre cada una de les qüestions actualment plantejades en el municipi de Vilafranca.
2. Recabar de l'Ajuntament la informació necessària per a fer possible aquest debat i la seva extensió.
3. Fiscalitzar la gestió política, administrativa i econòmica de l'actual Consistori i dels funcionaris municipals, en aquelles qüestions que creiem adients.
4. Denunciar qualsevol decisió que prengui l'Ajuntament que pugui condicionar la futura gestió democràtica del nostre municipi, proposant en conseqüència les mesures convenients per a revocar l'esmentada decisió.
5. Proposar a l'actual Consistori les resolucions que cregui necessàries pel millor funcionament del govern municipal.
6. Vetllar perquè l'Ajuntament prengui les mesures adients per a assegurar la netedat de les properes eleccions municipals.
7. Negociar amb l'actual Alcaldia i demés autoritats amb competència sobre l'administració municipal, el reconeixement d'aquesta Comissió i l'obtenció dels mitjans polítics i materials per al seu funcionament.

La Comissió s'oferia com a consell assessor a l'Ajuntament de Vilafranca i li feia propostes d'acció, que en cap cas es considerarien vinculants, ja que legalment només corresponen a l'Ajuntament. La Comissió votaria les decisions segons el nombre de vots aconseguits a Vilafranca en les eleccions generals. D'aquesta manera, la representativitat s'esqueia en un vot per cada cinc-cents vots d'electors, o fracció superior a cent vots. Així, els Socialistes de Catalunya tindrien nou vots; el Pacte Democràtic per Catalunya, sis vots; la Unión del Centro Democrático, quatre vots; Esquerra de Catalunya, dos vots; Unió del Centre i de la Democràcia Cristiana, dos vots; Partit Socialista Unificat de Catalunya, dos vots; Alianza Popular, un vot; i la Candidatura d'Unitat Popular pel Socialisme, un vot.³⁴⁸

L'alcalde Pere Martí (1975-1979) havia rebut la influència dels moviments democràtics, ja que va ser president del Grup Universitari del Museu i va donar la possibilitat d'aperturisme i de diàleg entre la Comissió i l'Ajuntament de Vilafranca.

6. BIBLIOGRAFIA

- ARNABAT MATA, Ramon (coord.) (2000). *Història de l'Alt i Baix Penedès: S. XX*. Vilafranca del Penedès: El 3 de Vuit.
- ARNABAT MATA, Ramon; VIDAL PLA, Jordi (coord.) (2008). *Història de Vilafranca del Penedès*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca del Penedès.
- MARÍN CORBERA, Martí (2000). *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Lleida: Pagès Editors.

³⁴⁸ *Tothom* (Vilafranca del Penedès), núm. 439 (23 de juliol de 1977).

DANIEL SANCHO

- SANCHO PARÍS, Daniel (2008). *Trenta-cinc anys d'Òmnium Cultural a l'Alt Penedès, 1972-2007*. Vilafranca del Penedès: Òmnium Cultural, Delegació de l'Alt Penedès.
- SOGAS MASCARÓ, Fèlix (2004). *25 anys d'Ajuntament democràtic*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca del Penedès.
- SOLER BECERRO, Josep Maria (2005). *Vilafranca del Penedès, 1979-2004. Crònica de 25 anys de democràcia*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament de Vilafranca.

Vilafranca del Penedès: l'Església blava vs. la de *clergyman*. La informació religiosa als setmanaris *Panadés* i *Tothom* de 1971 a 1975

Enric Tomàs Guix

*Llicenciat en Periodisme i Ciències de la Comunicació
per la Universitat Autònoma de Barcelona (1978)*

1. INTRODUCCIÓ

El text que segueix a continuació, en coherència amb el títol, pretén mostrar —i també demostrar— com a Vilafranca del Penedès el falangisme local defensava el nacionalcatolicisme (l'Església blava) mitjançant el setmanari *Panadés*, amb un discurs molt afinat pel que fa a la informació religiosa, recordant als seus lectors el vincle quasi diví entre la dictadura i l'Església catòlica, però també fent-li avinent la vinculació de la litúrgia, les festivitats i el santoral a la vida de cada dia:

En los meses de nuestra Cruzada de Liberación se repitió el hecho de que los combates decisivos se resolvían en los días en que se celebraban las mayores fiestas de la Iglesia, [...] como en la batalla de Brunete [...] que se resolvió a las doce de la mañana del Día de Nuestro Santo Patrón [Santiago Apóstol]. Y no podía ser de otro modo cuando se combate por la fe, por España [...]. La guerra se hace más fácil cuando se tiene a Dios por aliado. [...] Hoy venimos a impetrar vuestra protección para las batallas de la paz, que nos permita salvar a España de la invasión del materialismo que amenaza el orden espiritual de nuestro tiempo.³⁴⁹

³⁴⁹ *Panadés* 31.07.1971. Reproducció d'una part del discurs del dictador a la Catedral de Santiago de Compostela en la festivitat de Santiago Apòstol.

Tant sols llegint les portades d'aquest setmanari es pot seguir fefaentment totes i cada una de les parts en què esta dividit l'any litúrgic, així com les festes d'abast estatal, nacional català i local.

*Panadés*³⁵⁰ va ser fundat l'any 1941 i era editat per la FET i de les JONS local. Tenia un tiratge, segons ells mateixos, d'uns 2.300 exemplars setmanals. Era, alhora, el portaveu oficial de l'Ajuntament i un butlletí oficial en l'àmbit local: el que deia i informava, o no, *Panadés* o el que criticava era tingut molt en compte per tothom.

Hem dividit en tres parts la defensa del nacionalcatolicisme que es fa des de les pàgines del *Panadés*. El primer, destacant, quasi sempre en portada, les efemèrides i dates més rellevants de l'any litúrgic cristià. El segon, defensant de forma tancada tots els àmbits de l'Església preconiliar, tal i com es pot deduir del discurs del dictador. Tercer, defensant la identitat i el rol social i eclesiàstic del sacerdot d'abans del Concili, un fet que els neguiteja molt, mitjançant articles reproduïts d'altres diaris —habitualment d'*El Noticiero Universal*, *La Hoja del Lunes* o *La Vanguardia*— i revistes.

Per contra, els nous paradigmes religiosos, teològics, litúrgics i morals sorgits del Concili Vaticà II (Roma 1963-65), foren publicats i defensats a través del setmanari *Tothom*, conegut popularment com el *dels capellans*, nogensmenys estava editat pel degà del Penedès, mossèn Tomàs Pujadas i Coll. D'aquest setmanari, el que es vol destacar és que el discurs en l'àmbit informatiu religiós pretenia trencar el nacionalcatolicisme en dos punts molt concrets. El primer: reivindicant la separació de l'Església i l'Estat i la supressió del dret de presentació que donava al dictador —d'acord amb el Concordat firmat l'any 1953— la facultat d'intervenir en el nomenament dels bisbes i dels rectors de parròquies de totes les diòcesis de l'Estat espanyol; aquestes reivindicacions implicaven la firma d'un nou Concordat amb el Vaticà. Segon: aplicant en la comunitat vilafranquina una de les resolucions conciliars més engrescadores, com va ser promoure el diàleg amb la societat, negant en part l'atemporalitat dels textos sagrats i comproment-se amb les reivindicacions de tota la societat, naturalment les que no anessin en contra dels seus principis teològics i evangèlics:

L'Església custodia el dipòsit de la paraula de Déu, del que menen els principis d'ordre religiós i moral, sense que sempre tingui a mà una resposta adequada a cada qüestió, desitja unir la llum de la Revelació al saber humà per il·luminar el camí recentment emprès per la humanitat. Si per autonomia de la realitat és vol dir que les coses creades

³⁵⁰ Al desembre del 1971, per acord del Consell de Ministres, *Panadés*, 31.12.1971, Vilafranca del Penedès, es catalanitza i passa a dir-se oficialment, Vilafranca del Penedès. El setmanari tardarà uns mesos a canviar les dues vocals i l'accent. En el mateix número, en què a tota portada s'anuncia el canvi de nom, el setmanari continua sent *Panadés*, tot i que el promotor del canvi va ser l'alcalde, i fervent falangista, Luis Melo García.

i la mateixa societat gaudeixen de lleis pròpies i valors que l'home ha de descobrir, fer servir i ordenar poc a poc, és absolutament legítima aquesta exigència d'autonomia.³⁵¹

Tothom surt al carrer el mes de febrer del 1969, en ple estat d'excepció, i això obligava, com abans de la Llei Fraga, a passar la censura prèvia. Ja hem anomenat l'editor, tot i que la vertadera ànima del setmanari, a la vegada que director, fou l'aleshores sacerdot Joan Anton Ventura, el qual es rodejà d'una colla de vilafranquins molt joves, tots propers a l'Església però políticament compromesos amb la democràcia i l'antifranquisme. La redacció va ser un autèntic catalitzador polític: bona part dels regidors socialistes i comunistes, i l'alcalde del primer ajuntament democràtic, eren membres de la redacció o havien ajudat, d'una manera o altra, que sortís al carrer ara fa quaranta-tres anys. Indubtablement, a més de Joan Anton Ventura, hi van tenir un paper importantíssim l'aleshores clergue, Josep M. Balcells, mossèn Frederic Ràfols i mossèn Joan Vinyeta. El *Tothom* tenia un tiratge d'uns mil cinc-cents exemplars i va ser un bon exponent de la defensa dels nous paradigmes conciliars.

Tothom és, de fet, el continuador d'un altre setmanari sorgit de l'àmbit religiós, *Acción Católica*, fundat el 1909, tancat durant la Guerra Civil i tornat a editar al 1940. El 1963, en publicar un article crític sobre el servei militar, a més de la detenció del seu autor, un mecànic a punt d'anar a fer la *mili*, va desencadenar les ires de falangisme vilafranquí, encapçalat per l'alcalde Luis Melo García, que, tot i una certa oposició del bisbat, aconseguí tancar-lo. De fet, ja feia anys que la línia editorial més oberta i socialment més compromesa, fins i tot abans de l'inici del Concili, molestava certs sectors, i no solament franquistes, de la societat vilafranquina. Aquests canvis venien de la mà del prevere Jaume P. Sayrach, aleshores vicari de la basílica de Santa Maria de Vilafranca.³⁵² A més dels canvis periodístics, també li va canviar el nom: primer, li va catalanitzar el nom *Acció Catòlica* i més tard el va simplificar, deixant només *Acció*.

L'anàlisi del discurs religiós, o informatiu religiós, dels dos setmanaris abraça del 1971 al 1975. Ens interessa aquest període perquè la dictadura franquista és plenament vigent, a la vegada que la lluita d'una part de la jerarquia eclesiàstica per treure's el *blauet* falangista de les sotanes, és a dir, per deixar de ser l'*intel·lectual moral orgànic* amb més pes en el si de la dictadura. Aquest intent de separar-se no és un rumor, sinó que s'escolta en els sermons a les esglésies, s'escriu en els diaris, revistes i setmanaris i es veu pel carrer: el *clergyman*.

L'any 1975, Vilafranca del Penedès tenia una població de 21.332 habitants i la resta de la comarca de l'Alt Penedès, de 38.105. Un total de 59.437 habitants, el 15,17% dels quals treballaven a l'agricultura (a Catalunya, un 6,48%); el 44,08%, a la indústria

³⁵¹ Concili Vaticà II, Constitució Pastoral *Gaudium et Spes*. Primera part, capítol III, *L'activitat humana en el món*.

³⁵² Pocs anys després, com a rector, fundaria l'emblemàtic setmanari *Gramma*, a Santa Coloma de Gramanet.

(a Catalunya, un 41,35%); el 12,75% a la construcció (a Catalunya, un 10,78%) i, finalment, un 28% en el sector serveis (a Catalunya, un 41,39%).³⁵³ Per tant, estem en una comarca amb dos trets diferencials importants respecte de Catalunya: la importància de l'agricultura, específicament la de la vinya; i la poca importància del sector serveis, tot i que en aquella època assistim al desenvolupament de Caixa Penedès, que arribarà a ser la tercera de Catalunya, per darrere de Caixa de Pensions (avui CaixaBank) i de la de Catalunya (que després de les fusions del 2010 i 2011, és CatalunyaCaixa) i la catorzena de tot l'Estat espanyol, abans d'ajuntar-se, fruit de la crisi, amb Caja Múrcia, Sa Nostra (Mallorca) i Caja de Granada formant el banc Mare Nostrum.

2. EL SETMANARI *PENEDÈS*

El que és normal en el setmanari *Penedès* és que publiqui en portada cada una de les parts en què està dividit l'any litúrgic, incloent-hi les festivitats més importants d'àmbit general pels catòlics, Nadal o Pasqua per exemple, així com les de caire regional, com la de la Mare de Déu de Montserrat o Sant Jordi, i les estrictament locals a Vilafranca del Penedès, Sant Raimon de Penyafort o Sant Fèlix, però, també, les festivitats religioses més importants per la dictadura, com Santiago Apóstol o San Fernando.

Les dades avalen el que diem: entre el 1971 i el 1975, la mitjana de portades amb informació religiosa del portaveu de la dictadura a la vila representen el 34,22% del total. En canvi, en l'altre setmanari, *Tothom*, tant sols representen el 16,46%. Per tant, no és d'estranyar que a través de *Penedès* puguem confegir un calendari amb totes, absolutament totes, les festes més sobresortints de l'any. L'any que hi ha més portades amb informació religiosa és el 1971, amb vint-i-sis sobre cinquanta-dues, un 50%. En canvi, al setmanari *Tothom*, és l'any 1975, amb onze sobre cinquanta-una, un 21,56%; tot i que el tipus d'informació entra dins del mateix àmbit, no té res a veure, com veurem més endavant.

No és el lloc ni el moment per analitzar les causes de la Guerra Civil, ni el paper determinant que, un cop esclatat el conflicte, va tenir l'Església catòlica espanyola en la victòria dels rebels. Partim del fet de l'existència del nacionalcatolicisme, és a dir, la unió estratègica entre el *Dedo de Dios*,³⁵⁴ com va anomenar un bisbe al dictador, i l'Església catòlica espanyola.

³⁵³ J. NOVELLA (1988), *L'economia de l'Alt Penedès*, Vilafranca del Penedès, Caixa Penedès, p. 84.

³⁵⁴ Qualificatiu emprat pel bisbe de Lleida, del Pino Gómez, per referir-se al dictador Francisco Franco (BOOL, setembre de 1955), que reproduïx el llibre d'autor anònim *Le Vatican et la Catalogne: La nomination de Mgr. González Martín a l'archeveche de Barcelona* (1967), Ginebra, Editions de Documentation Catalane, p. 16.

Ara bé, cal tenir en compte un fet històricament provat, com ens recorda el gran hispanista anglès Paul Preston en el pròleg al llibre del monjo de Montserrat Hilari Ragner, *La pólvora y el incienso*:³⁵⁵

En casi todas las grandes agitaciones políticas de periodos especialmente turbulentos [...] ha habido un telón de fondo religioso y los clérigos han tenido un protagonismo crucial, y a menudo reaccionario. [...] Muchos veían [sobretot la pagesia i els obrers] la religión como la clase enemiga que legitimaba una estructura injusta de la propiedad. [...] Los preparativos de la Guerra Civil resultan incomprensibles si no tenemos en cuenta que los católicos se sentían amenazados por la legislación secularizadora de la II República y si no conocemos cómo la derecha ocultaba su propia resistencia a la reforma bajo el manto religioso.

Ja acabada la guerra, l'Església espanyola, amb l'aval imprescindible del Vaticà i més concretament del papa Pius XII, firmen el 1953 a Madrid el Concordat entre l'Estat del Vaticà i l'Estat espanyol. Cal observar que es firma el 1953, vuit anys després de finalitzada la II Guerra Mundial, on va ser derrotat el feixisme, el nazisme i l'imperialisme nipó, una derrota sense pal·liatius duta a terme pels exèrcits que representen, d'una banda, les democràcies, encapçalats per l'exèrcit nordamericà i anglès, i de l'altra, la potència emergent aleshores, la Rússia comunista, la URSS. Com és sabut, l'Església catòlica obté el monopoli de la religió —la catòlica és l'oficial de la dictadura—, també el dret a tenir la seva pròpia xarxa escolar, una certa llibertat per editar, i ser propietària, de periòdics i revistes, així com d'emetre per ràdio, com és el cas de la COPE,³⁵⁶ de manera que, si els militars posseïen el poder polític, l'Església catòlica va esdevenir l'únic referent pel que fa a la moral i costums socials, fet que es concretà, entre altres coses, en la seva col·laboració en la censura de llibres, diaris, revistes i pel·lícules. El concordat contempla que el dictador Franco té el dret de nomenament de bisbes o dret de presentació, i aquest punt, a causa del Concili Vaticà II, provocarà els primers grinyols i després esgarrinxades entre ambdós poders.

Els articles i informacions que publica *Panadés* són, d'una banda, per mostrar la vigència d'aquesta unió estratègica entre la dictadura i l'Església catòlica, una unió que s'havia iniciat amb la Guerra Civil, tal i com afirma el cardenal català Pla i Deniel (1960) qualificant-la, «si no se quiere falsificar la historia», com «una cruzada por Dios y por España».³⁵⁷ Però, d'altra banda, el setmanari critica amb duresa l'evolució en el fons i

³⁵⁵ H. RAGUER (2001), *La pólvora y el incienso: Iglesia y Guerra Civil en España*, Barcelona, Editorial Península.

³⁵⁶ COPE, acrònim de Cadena de Ondas Populares de España, neix als anys seixanta del segle xx fruit de la unió d'unes dues-centes emissores parroquials d'arreu de l'Estat. Actualment, el 50% de les accions estan en mans de la Conferència Episcopal Espanyola; un 20% en mans de les diòcesis i el restant 30%, dels jesuïtes i dominics.

³⁵⁷ La cita, a H. RAGUER (2001), *La pólvora y el incienso...*, p. 406. Pla y Deniel fou un dels cardenals que fonamentà teològicament la Guerra Civil com a *cruzada*.

les formes de l'Església després del Concili. Fins i tot a Vilafranca del Penedès, en part per respondre a l'altre setmanari, *Tothom*, es critica l'intent de Pau VI de negociar un nou concordat en què una de les premisses era la renúncia del dictador al nomenament de bisbes. A *La cuestión del Concordato*,³⁵⁸ article que firma W. de Copin, pseudònim d'un prominent falangista vilafranquí, defensa, suaument, però clarament, el manteniment del dret de presentació per part del dictador. Que una discussió d'aquesta mena arribi a una setmanari de poble pot ser indicatiu, jo diria que molt clar, del grau de preocupació que aquesta qüestió tenia per la dictadura.

3. PANADÉS, ANÀLISI DE L'INFORMACIÓ

Del setmanari *Panadés*, entre els anys 1971 i 1975, n'hem analitzat quaranta-dues informacions relacionades amb l'Església catòlica. D'aquestes, dinou són notícies o comentaris; vuit són articles elaborats per redactors o col·laboradors habituals i la majoria, quinze, reproduïts dels diaris *El Noticiero Universal* i *La Hoja del Lunes*, tots dos ja desapareguts, i algun de *La Vanguardia*. El període no està triat a l'atzar. Atès que la dictadura encara estava en ple apogeu, analitzar les informacions durant aquests quatre anys (1971-1975) en aquest àmbit ens permetrà veure més clares les postures dels dos setmanaris vilafranquins.

Afirmant que les quaranta-dues informacions analitzades de *Panadés* estan en la línia de defensar el nacionalcatolicisme, és a dir, l'Església catòlica com a part indissoluble de la dictadura, podria quedar resolt el tema, però em sembla que fóra una barroeria. *Panadés* té un discurs religiós propi i oposat al que proposa l'altre setmanari, *Tothom*, i aquest discurs el podem dividir en tres espais. El primer és donar notícia, quasi sempre en portada, de totes les festes importants de l'any litúrgic, fent una explicació històrica, amb una clara referència a la tradició i els rituals. El segon és la defensa tancada, sense esclatxes però amb alguna excepció, com veurem, de l'Església catòlica preconiliar, deixant sempre clar el respecte per la jerarquia, de manera que no qüestionen l'autoritat del Papa ni la dels bisbes; tampoc neguen les resolucions conciliars, però, sempre amb molta habilitat, destaquen que tota norma o reflexió es desprèn únicament de la Bíblia i dels Evangelis, mai de les incorporacions doctrinals o resolucions del Concili Vaticà II, com si aquest no begués de les mateixes fonts. El tercer espai és la defensa de la identitat sacerdotal: el clergue és un ministre de Déu, ni més ni menys. Els desborda que els sacerdots, no tots, hagin baixat del presbiteri al carrer i, també, el seu canvi d'hàbits.

³⁵⁸ *Panadés*, 13.11.1971.

3.1. El primer espai

Alguns exemples: «Nuestra Sra. De Montserrat, la Gloriosa Patrona de Cataluña».³⁵⁹

El próximo martes es la festividad de Nuestra Señora de Montserrat, celestial patrona de Cataluña [...] Durante todo el día el recinto del cenobio hervirá de muchedumbre [para] postrarse a los pies de la «Moreneta» y también familias vilafranquesas tienen por costumbre cumplir con la inesquivable obligación de subir, ya el mismo día, ya otro festivo, a la Santa Montaña para orar ante la Virgen.

«El martes empezó el mes del Sagrado Corazón».³⁶⁰

Este mes de junio se recuerda a todos los cristianos, y de modo especial a todos los socios del Apostolado de la Oración [...] que hagan la comunión reparadora todos los días que puedan...

En el periodisme religiós també hi ha sinèrgies econòmiques i històriques; vegeu un exemple: «Nuestra Señora del Perpétuo Socorro»³⁶¹

[...] patrona de la Sanidad Militar y también del Ramo de los Seguros. En esta fecha del año 1960, la Agrupación de Sanidad Militar, de guarnición en nuestra villa, inició su traslado a Barcelona.

El nacionalcatolicisme té uns paradigmes, un dels quals és aquest: «Santiago Apóstol, Patrón de España».³⁶²

Al margen de todos los datos que nos puedan dar investigadores, críticos e historiadores acerca de la venida a España del Apóstol Santiago, y de su aparición en la batalla de Clavijo, nosotros creemos en todo ello porque, cristianos, no necesitamos ver para creer cuando en el fondo del alma perviven nuestro agradecimiento. Todos los datos no son nada ante un pueblo que se arrodilla a los pies de la sagrada imagen y encuentra en su veneración [...]. Para los que tenemos un sentido providencialista de la Historia, todo tiene su justificación exacta. Así el Apóstol Santiago, eligió nuestra Patria para ejercer en ella su patrocinio, porque España ha tenido siempre como norte el acercamiento de los reinos de la Fe.³⁶³

3.2. El segon espai: defensa de l'església preconiliar

L'«Asociación San Francisco de Sales», associació que agrupa sacerdots i religiosos, publica un article, amb el títol «Para honrar, amar, reverenciar y aprovecharse santamente de la Sagrada Eucaristia», que ocupa tota una pàgina de *Penedès* i, entre altres comentaris, fa aquests:

³⁵⁹ *Panadés*, 14.4.1971.

³⁶⁰ *Panadés*, 5.6.1971.

³⁶¹ *Panadés*, 26.6.1971.

³⁶² *Panadés*, 24.7.1971.

³⁶³ *Panadés*, 24.7.1971.

La Eucaristía es el sacrificio del Cuerpo y Sangre de Jesucristo, real y personalmente presente en la Hostia consagrada para alimento de la vida cristiana. [...] El nuevo Misal no ha cambiado la norma general y tradicional, desde el siglo XII, de dar el sacerdote la sagrada comunión en la boca. [...] En España no existe tal permiso. Los fieles deberían negarse a recibirla de esta forma [...].³⁶⁴

I és el mateix dictador, en el seu discurs d'ofrena a l'apòstol Santiago, el 31 de juliol del 1971, a trenta-dos anys dels final de la Guerra Civil i sis de la cloenda del Concili, qui diu «Las preocupaciones de la Iglesia son nuestras preocupaciones». El setmanari en portada destaca aquesta afirmació del dictador en l'esmentat discurs:

1. No por no haber intervenido en el Concilio podemos inhibirnos. 2. Los males que en la iglesia afloran no son tampoco cosa nueva: existían con anterioridad al Concilio, que al removerse los fondos los males salieron a la superficie. Esto es un bien para poder corregirlos.

Que es veia un home provident, en aquest cas avalat pel sant patró d'Espanya en temps de guerra i de pau, es llegeix també en l'ofrena i, de passada, recorda què ha estat i què és el nacionalcatolicisme:

En los meses de nuestra Cruzada de Liberación se repitió el hecho de que los combates decisivos se resolvían en los días en que se celebraban las mayores fiestas de la Iglesia, [...] como en la batalla de Brunete [...] que se resolvió a las doce de la mañana del Día de Nuestro Santo Patrón. Y no podía ser de otra modo cuando se combate por la fe, por España [...]. La guerra se hace más fácil cuando se tiene a Dios por aliado. [...] Hoy venimos a impetrar vuestra protección para las batallas de la paz, que nos permita salvar a España de la invasión del materialismo que amenaza el orden espiritual de nuestro tiempo.

Una prova que la xarxa d'aquests setmanaris, que hi era a pràcticament totes les capitals de comarca d'arreu de l'Estat, era una corretja de transmissió de la dictadura, és la següent notícia del 16 de desembre de 1972, a la secció «Información» del setmanari, sota el titular *TVE*:

Cada semana es más interesante la charla que da por televisión, el obispo Guerra Campos, sobretudo en estas últimas, desarrollando en textos del Evangelio y de la biblia, la libertad del creyente, es decir la libertad religiosa y lo que es la verdadera libertad. [S'ha respectat el redactat original.]

3.3. El tercer espai o la identitat del sacerdot

El 1965, ara fa quaranta-set anys, es va cloure el Concili Vaticà II. Bona part de la societat catalana i espanyola, de la classe mitjana a l'obrera, va interpretar que els cler-

³⁶⁴ Panadés, 15.1.1971.

gues baixaven del presbiteri, tot mantenint la seva condició de sacerdots, i que d'una manera diàfana abraçaven la condició de ciutadans. Es passava, doncs, del respecte per la sotana i l'alçacoll al respecte per una persona que lliurement i voluntària representava a una Església, la catòlica, però, que també se'l veia i se'l considerava ciutadà.

La dictadura no va acceptar aquesta idea. Ells, en tot cas, acceptaren del Concili el que tenia de nou, el que tenia de *moda*: de la sotana al *clergyman* o alçacoll; de la missa d'esquena als fidels i en llatí, a fer-la de cara i en les llengües *vernaculars*; que se'n fessin per TVE i predicar a través d'aquesta (com va ser el cas del bisbe Guerra Campos), fins i tot que conduïssin; però treballar, és a dir, guanyar-se un sou o vestir-se com la resta de mortals, sense cap signe extern de la seva condició o donar la comunió a la mà, no ho acceptaren de cap de les maneres. Era trencar «la cadena de mando», el seu concepte jerarquitzat de la societat. La dictadura no era civil, era militar. La religió, en definitiva, seguint la doctrina del Concili, deixa de ser un costum social per esdevenir una responsabilitat personal exercida des de la llibertat. Se'ls van fondre els galons.

En el període estudiat, al setmanari del Movimiento, *Panadés*, es publiquen vuit articles sobre la identitat sacerdotal. Set són reproduïts d'altres diaris o revistes i un, *El cura de mi pueblo*, escrit per W. de Copin, pseudònim, com ja hem dit, d'un jerarca falangista vilafraquí, el més dur i procaç de tots ells, demostra que la dictadura i els seus sequaços entenien a la perfecció el que significava perdre un aval d'aquesta mena, a més de ser una demostració, per part de l'autor, de ser un autèntic pinxo molt conscient de la seva impunitat. En plena dictadura, qui s'atrevia a respondre'l amb la mateixa contundència?

Aquest assumpte, a diferència de la qüestió concordatària, fou molt popular i afectà totes les classes socials dels anys setanta. A continuació reproduïm fragments de quatre dels vuit articles publicats, en què, explícitament, lamenten i critiquen aquest canvi del rol del clergat.

«LA PROBLEMATICA SACERDOTAL»

[...] he aquí frente a nosotros a mosén Vilardell, con su modesta vestimenta gris y sin signos exteriores sacerdotales [...] Le saludé y me dijo que continuaba en la Parroquia de St. Engracia en Verdún, y venía diariamente a Mataró, a trabajar cuatro horas, pues en Barcelona no había encontrado ocupación de similar horario. Las diferentes vestimentas en los sacerdotes —me pregunté— responde a esa pluralidad en la misma comunión [...]. ¿Y esta diferencia de vestir es una expresión de la pluralidad o de la confusión interior sacerdotal?³⁶⁵

«VALLS, SU SEMANA SANTA Y SUS IGLÉSIAS»

Desde algunas de nuestras iglesias, al pie del altar, se nos dice que las procesiones son cosa anticuada, desfasada, folklore, exhibicionismo. ¿No es exhibición trasnochada la

³⁶⁵ *Panadés*, 9.12.1972. Reproduït del *Diario de Mataró*, firma V.P.

de muchos sacerdotes con sus trajes de seglar, sin ninguna señal externa de su dignidad, contraviniendo las normas de la Santa Sede? [...] Seguir a Cristo implica una separación, debemos ser unos separados [...] nosotros aceptamos ser así, vestir de una manera especial, realizar gestos especiales.³⁶⁶

«IDENTIDAD DEL SACERDOTE»

El sacerdote no es un asistente social, ni un profesional [...]. Lo que los seglares queremos de vosotros es que nos deis a Dios, mediante vuestros poderes exclusivos de absolver y consagrar. El cardenal Primado [Mñr. González Martín] en una reciente pastoral sobre el seminario y el sacerdocio escribe: Necesitamos la presencia del sacerdote [...] que confía más en las oraciones y sacrificios que en las encuestas y diálogos, que no incurre en la ingenuidad de proclamarse marxista-cristiano [...] que no tiene miedo de hablar de los ángeles buenos y no se avergüenza de organizar procesiones [...] y no cometerá el disparate de suprimir una novena o un triduo.³⁶⁷

«EL CURA DE MI PUEBLO»

No lleva sotana y ésa es quizás la única moda que ha calado en él. Pero lleva corona y una cruz en la solapa. Es ecuaníme en sus juicios [...]. Si no se ha dejado seducir por ciertas corrientes apasionadas, tampoco quiere quedarse atrás [...]. Un día le preguntaron porque no daba la comunión en la mano. Respondió enérgico: por que es prohibido; el sacerdote no tiene que opinar, en este caso, ni hacer lo que le place, tiene que cumplir lo que está mandado por los superiores y obedecer [...] y cumplir lo que la Santa Madre Iglesia manda. [...] este cura jamás formará en una algarada callejera ni mantendrá contactos capaces de llevarle al suicidio de su ministerio [...] no quiere aparecer como retrógrado por respeto a ese Papa que llora públicamente porque no le entienden a consecuencia del hilo que él añadió a la cometa. Su nombre no será piedra de escándalo en los periódicos ni quedará inscrito en los ficheros de la policía. No bebe whisky ni sostiene nefastas relaciones.³⁶⁸

El 1974, l'alcalde de Vilafranca, el falangista Lluís Pallerola, decidí canviar-ne el director, Alfonso Chulvi Revoltós. Fins al maig, la informació religiosa va ser l'habitual, però el nou director, l'advocat José Ballester Bustos, la va fer desaparèixer. L'extrema dreta vilatana, en aquest aspecte, es quedà sense discurs periodístic, però, compte, el nou director va mantenir el principal: el suport del setmanari a la dictadura fins a reconvertir-se, ell mateix, en el líder local de la UCD mesos abans de les eleccions generals del 1977.

³⁶⁶ *Panadés*, 28.4.1973, reproduït del setmanari de Valls *Juventut de l'Alt Camp*. Firma, *Senromar*.

³⁶⁷ *Panadés*, 1.12.1973, reproduït de *La Hoja del Lunes*, firma A. Martín del Olmo.

³⁶⁸ *Panadés*, 5.1.1973, firma W. de Copin.

4. *TOTHOM*

En la introducció feiem esment que una part de la jerarquia i del clergat (incloent-hi la vaticana, el papa Pau VI), aplicant les resolucions, així com la nova teologia sorgida del Concili Vaticà II, volia trencar amb la dictadura i el seu nacionalcatolicisme en dos punts molt concrets: 1) reivindicant la separació entre Església i Estat, i 2) poder aplicar, com hem comentat en parlar de les resolucions conciliars, aquest diàleg lliure i en llibertat, entre la societat i l'Església catòlica.

Però hi ha dos fets, posteriors al Concili, que acaben d'explicar, al meu entendre, la valenta i decidida lluita i defensa d'aquests dos punts de ruptura en el setmanari *Tothom*. El primer, la campanya «Volem bisbes catalans» de l'any 1966, i el segon, l'Assemblea Conjunta de Bisbes i Capellans celebrada a Madrid el 13 de setembre del 1971. El primer afectà directament, encara que no únicament, a Catalunya. La campanya «Volem bisbes catalans», arran del nomenament per a la diòcesi de Barcelona del bisbe d'Astorga González Martín, succeint el bisbe Modrego Casaus, fou qualificada pel diari suís *La Tribune de Geneve* com el «primer conflicte popular postconciliar».³⁶⁹

Aquesta campanya, a banda d'altres documents, queda molt ben documentada en un llibre anònim editat al 1967 a Ginebra (Suïssa) amb el pretítol *Une affaire de l'après-Concile*, el títol *Le Vatican et la Catalogne* i el postítol: *La nomination de Mgr González Martín a l'archevêche de Barcelone*.³⁷⁰ En aquest, amb molta solvència i exhaustivitat, s'expliquen les causes mediantes de la campanya i el ressò social que tingué, així com la reacció de la dictadura. Indubtablement, que el setmanari *Panadés*, sempre inclogués les seves opinions o pastoral en primera pàgina, i sempre en castellà, més que fer-li un favor, el que aconseguí fou allargar la campanya de «Volem bisbes catalans».

L'altre fet, d'abast estatal, l'Assemblea Conjunta de Bisbes i Capellans, reuní a representats del clergat i a tots el bisbes espanyols a Madrid del 13 al 18 de setembre del 1971, seguint un acord adoptat per la Conferència Episcopal cinc anys abans. Els treballs previs van començar l'any 1967. Ho recorda el que va ser bisbe auxiliar de Madrid entre 1972 i 1998 Alberto Iniesta:

En mi opinión aquel fue uno de los acontecimientos más importantes de la Iglesia española de todos los tiempos. Entonces supuso un gesto aperturista de los obispos españoles no ya reunirse entre ellos para tratar los problemas del clero en el postconcilio, sino convocar a los mismos sacerdotes para reflexionar juntos y juntos buscar los caminos para la aplicación del Concilio en España. [...] Lamentablemente, tanto la

³⁶⁹ *La Tribune de Geneve*, 16.5.1966, citat al llibre *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 95, nota núm. 1.

³⁷⁰ Fou editat per Editions de Documentations Catalane a Gènova l'any 1967, en català i francès. En el llibre del monjo de Montserrat J. MASSOT i MUNTANER (2003), *Església i societat a la Catalunya contemporànea*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, s'explica que aquest llibre, en la seva part històrica, fou redactat per Albert Manent i Josep Benet i la part teològica, per l'exjesuïta Josep-Rafael Carreras de Nadal i l'exmonjo de Montserrat, Agustí Vila-Abadal. He pogut consultar-ne un exemplar cedit per Josep Colomer i Rafols.

prensa del Movimiento como algunos grupos progubernamentales promovieron —no sin vinculación y connivencia con un reducido número de clérigos ultraconservadores— una campaña de desprestigio de la asamblea como reacción a la orientación aperturista de las ponencias y conclusiones.³⁷¹

Entre altres resolucions, l'Assemblea va demanar perdó per la bel·ligerància de l'Església catòlica espanyola en l'esclat de la Guerra Civil. Així ho explica el monjo i historiador Hilari Ragner:

Es planteja la necessitat de que l'Església demanés pública i corporativament perdó per l'actitud adoptada en la Guerra Civil. Es va posar en la votació la següent proposta:

Si diem que no hem pecat, fem a Déu mentider i a la seva paraula ja no està amb nosaltres (I Jn I,10). Així doncs, reconeixem humilment i demanem perdó perquè nosaltres no sempre varem saber en aquell temps, ser veritables ministres de reconciliació en el si dels nostre poble, dividit per una guerra entre germans.³⁷²

La proposta obtingué 123 vots a favor (el 50%), cent tretze en contra (45,93%) i deu vots en blanc. En el paràgraf següent, Ragner hi afegeix aquest comentari:

L'assemblea conjunta fou una gran moment de sinceritat i autocrítica de l'Església espanyola que no ha tornat a produir-se. D'ocasions n'hi han hagut, per exemple en les beatificacions del màrtir de la Guerra Civil, en la que s'ha parlat de perdonar però no de demanar perdó, com han fet, humilment, bisbes d'altres països, assumint anàlogues responsabilitats històriques.

Probablement, amb aquesta assemblea i aquesta votació, almenys en part, quedava colgada la imatge que els bisbes espanyols havien donat durant el Concili i que l'historiador Borja de Riquer descriu d'aquesta manera:

[...] el episcopado español fue el grupo nacional que de forma más mayoritaria se opuso a las principales innovaciones conciliares y sus escasas intervenciones no interesaron a casi nadie. Fue tal la imagen de extrema derecha que ofrecieron los obispos españoles, que algunos padres conciliares, de modo jocoso, les calificaban de i fascisti (los fascistas).³⁷³

La dictadura i el dictador mai van pair els efectes del Concili, tal com afirma l'historiador Borja de Riquer: «La desafección de los católicos y la Iglesia fue sin lugar a dudas una de las cuestiones que más desasosiego provocó en el general Franco».³⁷⁴ Aquesta voluntat de l'Església de voler trencar amb la dictadura desembocà en la paradoxa següent, que també explica Riquer:

³⁷¹ *El País*, 14.9.1988.

³⁷² H. RAGUER (2001), *La pólvora y el incienso...*, p. 405.

³⁷³ B. DE RIQUER (2010), *Historia de España, volum 9: La dictadura de Franco*, Crítica i Marcial Pons, p. 528.

³⁷⁴ B. DE RIQUER (2010), *La dictadura de Franco...*, p. 527.

[...] en agosto de 1968, se decidió la creación en Zamora de una cárcel concordataria, exclusiva para sacerdotes condenados por los tribunales. [...] Se dará la curiosa paradoja que hacia 1974, en la católica España de Franco había más sacerdotes en la cárcel por motivos políticos que en todos los países de Europa juntos, incluidos los comunistas.³⁷⁵

Un dels empresonats fou el vilafranquí, aleshores clergue, Eduard Fornés.

Pel que s'ha escrit, sembla evident que si analitzem el discurs informatiu religiós del setmanari *Tothom* és molt més complex i dens que el publicat per l'altre setmanari, d'aquí que un i altre tinguin diferent textura, tant pel que fa a les explicacions com en l'espai dedicat.

5. LE VATICAN ET LA CATALOGNE

Fem servir el títol d'aquest llibre perquè, com s'ha explicat, contextualitza la història de l'Església catòlica a Catalunya. De fet, el llibre insereix la campanya «Volem Bisbes Catalans» en la lluita per superar el nacionalcatolicisme i recuperar les llibertats polítiques i nacionals, sempre amb arguments, a banda dels històrics, teològics i d'altres extrems d'encícliques, resolucions del Concili, Evangelis, etc. molt ben documentats. Un batec ideològic i teològic que es veu darrere de moltes de les informacions de caire religiós a *Tothom*.

Del llibre, en destaquem aquests paràgrafs, que, amb molta contundència atenent els seus autors (que és de suposar que eren clergues) i l'any (1967) en què foren escrits, arremeten i blasmen contra el nacionalcatolicisme:

El nou règim espanyol, instaurat al 1939 pels vencedors de la guerra civil, s'ha servit a bastament de l'Església per a la descatalanització de Catalunya. Sobretot des de l'acord de 7 de juny de 1941 entre la Santa Seu i el govern espanyol que concedeix a aquest el privilegi de patronat que amb un cert eufemisme hom anomena presentació. [...] des d'aquell moment les principals seus de terres de llengua catalanes foren sistemàticament ocupades per bisbes no catalans i políticament fidels a la línia del Règim. [...] ³⁷⁶

Les primeres mesures d'aquests bisbes no catalans foren imposar el castellà en l'ensenyament del catecisme, la predicació de l'homília, els estudis als Seminaris, en el full parroquials. Si moltes d'aquestes mesures no s'aplicaren totalment, fou degut a la resistència de molts sacerdots catalans que les consideraren antipastorals.³⁷⁷

Malgrat que l'Església a Catalunya havia sofert molt durant la guerra civil i en foren víctimes centenars de sacerdots i alguns bisbes foren immolats durant la revolució i malgrat també el llast i les actituds polítiques que representaven els nous bisbes, aquesta Església Catalana s'ha anat tornat cada vegada més viva, més pastoral i més compromesa

³⁷⁵ B. DE RIQUER (2010), *La dictadura de Franco...*, p. 535.

³⁷⁶ *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 14.

³⁷⁷ *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 18.

en l'evangelització a tot risc. [...] Ha promogut sovint, contra l'oposició de la jerarquia, moviments de base que són l'únic camí per l'evangelització del poble. [...] Aquesta nova Església Catalana ha nascut malgrat [*sic*] la jerarquia, ha trencat amb els compromisos que l'Església Espanyola va contraure amb els vencedors de la guerra civil, ha creat una certa opinió pública entre els catòlics i s'ha enfrontat respectuosament amb la jerarquia per forçar la nova frontera de l'Església que a Espanya —i Catalunya— encara és medivalitzant i preconiliar.³⁷⁸

La justificació teològica va més enllà de la campanya de «Volem Bisbes Catalans»:

La universalitat, la catolicitat, i l'encarnació són trets essencials de l'Església fundada per Crist, la qual va rebre la missió d'anunciar el missatge de salvació a tota la humanitat sense excepció. Per ells, l'Església no refusa, sinó que s'adapta, a les característiques dels homes en totes llurs dimensions, s'hi encarna, com ha recordat el [papa] Pau VI. [...] [L'Església] assumeix les peculiaritats (llengua, costums, cultura...) dels diversos pobles que evangelitza. Ningú pot ésser exclòs d'aquesta assumpció o encarnació, ja que, si hom admetés una sola excepció, l'Església deixaria d'ésser La Catòlica. [...] No és, per tant, revolucionari sinó totalment legítim que els catalans demanin que els sigui respectat el dret que té qualsevol comunitat cristiana suficientment desenvolupada de no veure's sistemàticament privada de tenir Bisbes nascuts, o almenys totalment formats, en el seu mateix context humà, lingüístic, ètnic, cultural, nacional, social.³⁷⁹

També els referents morals i polítics d'una part del clergat català als anys seixanta es veuen molt ben reflectits en aquest llibre i, com es demostrarà més endavant, es llegiran, una i altra vegada, a la informació religiosa que publica el *Tothom*.

Aquesta nova manera d'entendre la moral catòlica, que empeny a una part important del clergat a trenar la cultura teològica amb la política, es veu molt clara arran de dos greus incidents en el 1r de Maig, la Festa del Treball, ocorreguts l'any 1967: la detenció i processament de sis sacerdots per participar en una concentració de treballadors al barri barceloní de Torre Baró i, a Sabadell, el mateix dia, el bisbe deixava entrar la policia en una església en què s'hi havien refugiat uns manifestants fugint de les càrregues de la policia antiavalots. El bisbe Marcelo, que feia poc més d'un any que ho era de Barcelona, conscient de qui manava i de qui l'havia nomenat, va emetre pocs dies després una pastoral amb el títol d'*Exhortación pastoral: La acción pastoral del sacerdote en Barcelona*, en què deixava molt clara la seva oposició respecte la participació dels sacerdots en política amb l'argument que: «al tratar de cuestiones temporales apenas se puede ni se debe hacer otra cosa que exponer la doctrina y hacer aplicaciones sobre la base de múltiples hipótesis; [i posa un exemple]: yo puedo decir que los españoles tenemos derecho a la libertad de asociación y lo digo, pero no puedo precisar hasta donde llegan los límites prudentes de ese derecho».³⁸⁰ Per apuntalar aquests arguments,

³⁷⁸ *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 19 i 20.

³⁷⁹ *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 96 i 98.

³⁸⁰ *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 158-160 (epíleg).

estableix la prohibició de què els capellans signin cap mena de document públic, sent tan taxativa que fins i tot l'estén a les d'orientació pastoral.

Els arguments i la prohibició del bisbe es responen en l'esmentat llibre, amb una intel·ligent i contundent reflexió que és el referent central del clergat vilafranquí que dirigeix i anima la línia editorial, així com la informació de tipus religiós: «Callen [els bisbes] el que és injust sota el pretext que és molt difícil de dir tot el que és just i els límits certs dels drets que són incerts».³⁸¹ Pel que fa a les prohibicions de signar qualsevol mena de document públic, li responen: «Es recorden les repetides declaracions de l'Església a favor del dret a la pròpia opinió, tant si és manifestada en públic, individualment com col·lectivament, en la societat civil com en l'eclesiàstica.»³⁸²

6. *TOTHOM*: AQUESTES DUES REIVINDICACIONS PER ESCRIT

Abans feiem esment de la resposta dels anònims autors de *Le Vatican et la Catalogne* al bisbe Marcelo, ja que les dues cites, extretes de sengles articles de *Tothom*, són la resposta teològica —i intel·lectual—, així com la plasmació en un moment concret, els anys setanta del segle passat, en un lloc concret, la premsa setmanal a Vilafranca del Penedès, on s'aplica aquest ideari. Els vuit articles que a continuació s'analitzen, no solament abonen les dues reflexions que encapçalen aquest epígraf, sinó que també —i, al meu entendre, és el més important— fonamenten la idea exposada en la introducció d'aquesta comunicació: l'estratègia del setmanari pel que fa a la informació religiosa era trencar amb el nacionalcatolicisme en dos punts molt concrets, reivindicant sempre que es pugui la separació de l'Església de l'Estat i aplicar a la societat vilafranquina allò que proclamà el Concili: el diàleg de tu a tu entre l'Església catòlica i la societat, a la qual prèviament havia reconegut la seva autonomia en la història de la humanitat, la qual cosa vol dir negar, almenys en part, l'atemporalitat del seus textos fundacionals, fet aquest darrer que promou a dialogar amb la societat davant de qualsevol reivindicació.

Malgrat que metodològicament hem separat aquests dos punts de trencament amb la teologia dominant, en els articles que comentem van íntimament lligats en cada una de les diverses informacions.

L'Església s'ha d'enfrontar amb el món com el que és ella, una força moral que necessita la llibertat interior per no quedar compromès el seu missatge.³⁸³

[...] senzillament perquè em sento integrat dins el llarg corrent de creients que sabem que la presència de Déu en la història no és un privilegi d'un moment, sinó un constant en la història dels homes.³⁸⁴

³⁸¹ *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 162 (epíleg).

³⁸² *Le Vatican et la Catalogne...* (1967), p. 164 (epíleg).

³⁸³ *Tothom*, 19.6.1971.

³⁸⁴ *Tothom*, 5.4.1975.

Aquesta darrera reflexió, o definició, té la seva història. El Divendres Sant del 1975, el director del *Tothom*, Joan Anton Ventura, rep una trucada anònima. Els anònims eren un fet molt habitual aquells anys a Vilafranca del Penedès, tot i que generalment s'enviaven per correu. En aquests cas, per mitjà del telèfon, una anònima veu femenina diu: «Venim a l'Església per escoltar coses de Jesucrist i ens fa sortir [de missa] molt nerviosos. Deixi estar les coses que han passat. Parli'ns de Déu.» La resposta que dona a la dona té molla:

[...] l'anònima comunicant no vol nervis. La culpa ja està repartida entre els jueus i els romans. [...] no li parreu del present, ni del que ha passat (?), només vol que li parlin del que va passar fa 2.000 anys. Aquí és fàcil anar a segur, saber on són els bons i els dolents. Jo em pregunto moltes vegades fins a quin punt la predicació no ha fet un frau a l'Evangeli, fins a quin punt l'Església no ha sigut responsable de l'allunyament de Déu [...] fins convertir-los [els evangelis] en objectes de recreació artística i intel·lectual.

Una publicació prodemocràtica, no franquista, o antifranquista, si havia de recordar una tradició era la del seu aniversari: era la seva fe de vida. Aquest text que segueix és un bocí del llarg editorial del setmanari en el seu segon aniversari:

Però sense dir-ho a casa pas, afirmem la nostra procedència, la càrrega cristiana que ens urgeix en llibertat [dir] el si i el no a les coses humanes. [...] Sempre ens ha fet mal que la història de l'Església fos la història dels papes, que la història civil fos la del poderosos. Voldríem aconseguir treballar per la història del poble.³⁸⁵

7. LA SOLIDARITAT DELS OBRERS

La forma com es resolen els problemes, els conflictes, és una manera molt adient de veure com és, com està una societat. Sense el setmanari *Tothom*, Vilafranca del Penedès figura ser una vila catalana (en l'*españolísima Cataluña*, diguem-ho tot), plana, densa i pacífica com una bassa d'oli, d'oli congelat. Doncs no ho era tant, en contrastar informacions. Dels conflictes obrers, *Panadés* no n'escriu una lletra i menys des d'una perspectiva evangèlica. En canvi, el *Tothom* informa i opina sobre els primers conflictes obrers a la vila, però la informació no s'està de capbussar-se mirant críticament la mateixa Església catòlica i la realitat cada vegada amb menys biaixos:

El dia 26 d'aquest mes es veurà a Magistratura del Treball un judici del molts que hi ha. [...] Una empresa vilafranquina i un treballador també vilafranquí, esperen la raó. A l'empresa només li pot costar, si perd, la readmissió del treballador o diners [per indemnitzar-lo] i si guanya, res. A l'obrer, en canvi li pot costar, si perd, el lloc de treball i si guanya la readmissió o l'acomiadament amb diners. [...] Vilafranca comença a

³⁸⁵ *Tothom*, 13.2.1971.

entrar en el ritme normal d'una societat industrial dividida en capes socials pel sistema econòmic imperant [...]. Doncs bé, des de fa un temps a la nostra Vila se senten més imperants altres solidaritats, com la obrera o de classe, que passen pel damunt de les més primàries de pàtria i religió [...]. El sector obrer vilafranquí ha madurat [...] [i] no té por de trencar amb el nacionalisme, si el veu burgés, i ara àdhuc sembla que vol trencar amb la solidaritat cristiana. [Aquest fet] divideix a la comunitat cristiana: els uns creuen que és un problema artificial; altres, que la comunitat [cristiana] és de tots, [d'altres, que aquesta divisió en classes de la societat] ja no havia d'existir, [o que] ja era una mala interpretació de la línia evangèlica.³⁸⁶

8. CONCORDAT SÍ, CONCORDAT NO

Amb el títol d'«El Concordat: Negociacions entre Espanya i el Vaticà, segons la premsa», el setmanari fa un resum del que han publicat diaris i revistes sobre la qüestió que ocupa tres quarts de pàgina:

Hemos clamado lo que hemos podido en pro de la absoluta libertad de la Iglesia para la designación de sus obispos y pastores. En esto hemos seguido el magisterio insistente y clarísimo de Paulo VI. [...] ¿Como —se pregunta el ciudadano— el poder espiritual y el poder temporal, independientes y soberanos [...] pueden regatearse mutuamente parte de aquella independencia y soberanía? ¿Es deseable que exista una Concordato? [...] ¿Porqué concederse mutuamente privilegios cuando la misión es distinta? (Editorial de la revista *Incunable* 13.2.1971).³⁸⁷

En un altre article, «Concordat sí, Concordat no», es fa un resum dels resultats d'una enquesta, feta entre els lectors de la revista *Vida Nueva*, sobre si volen o no un nou Concordat. L'article està firmat per mossèn Frederic Ràfols, aleshores el màxim representant de l'equip sacerdotal a Vilafranca del Penedès:

La revista *Vida Nueva* ha fet una enquesta entre els seus lectors sobre el Concordat entre la Santa Seu i el govern espanyol. N'hi ha d'haver de Concordat, sí o no? [...] El 61% del que han contestat s'han inclinat pel NO [*sic*]. [...] No fa gaire es parlava amb un cert entusiasme de les dues societats perfectes, l'Església i l'Estat, que mitjançant els Concordats lograven [*sic*] un perfecte equilibri. Però és que ara s'ha anat descobrint que l'Església no ha de ser un poder. [...] Es voldria tornar als primer temps; l'Església anava fent sense Concordats; si un Emperador Romà respecta les llibertats, els cristians vivien en pau; si un altre Emperador era un Dictador embogit, els cristians s'ha la carregaven, com molts altres. [...] Ara es va descobrint [...] que l'únic privilegi que ens podem arrogar els cristians és Jesucrist present en la comunitat, i amb les engrunes de llibertat que acostumen a regalar els poders [...] Certament se'ns fa difícil d'imaginar-nos a

³⁸⁶ *Tothom*, 17.4.1971.

³⁸⁷ *Tothom*, 13.2.1971.

Jesucrist presentant la llista dels dotze elegits per Apòstols al Governador Pons Pilat. [...] Aquest és el desig del 61% dels lectors de *Vida Nueva*, que diuen CONCORDAT NO [*sic*]. I també el meu.³⁸⁸

En un altre número es reproduïx un comunicat que firmen cent tretze sacerdots i religiosos després d'unes jornades de convivència a Madrid per reflexionar sobre un possible nou Concordat:

En la nova ordenació jurídica de les relacions Església-Estat ha de quedar clar que una majoria catòlica del país no justifica atribuir catolicitat a l'Estat. (punt 2). Les dues institucions hauríem també de cercar la millor forma de transició a un règim econòmic de plena independència. (punt 3). L'Església, davant les greus limitacions en l'exercici dels drets d'associació i expressió, hauria d'evitar tota mena de privilegi. Es creurà més en ella, com més comparteixi la sort dels pobres econòmicament i políticament parlant (punt 5).³⁸⁹

No solament a través dels conflictes pròpiament dits es dedueix com és i com està una societat, també la podem observar pels canvis que s'observen en les seves elits, i la jerarquia eclesiàstica durant la dictadura era una d'aquestes, i poderosa. En un editorial —quasi sempre van a portada en el setmanari— es comenten i documenten els efectes de la mort del Bisbe de Madrid - Alcalá Casimiro Morcillo, tant en la diòcesi com en la Conferència Episcopal Espanyola, de la qual n'era president. El succeeix un prelat prou conegut, el cardenal Vicente Enrique y Tarancón:

Es clar [anomenen a Vicente Enrique y Tarancón] no com a bisbe titular, sinó com administrador apostòlic, cosa prevista en el vigent Concordat per a situacions especials i greus. És que hi ha alguna situació greu en la marxa de l'Església espanyola? Nosaltres més que greu la qualifiquem de decisiva. Ens referim a les gestions per l'elaboració d'un nou Concordat. [...] Però una cosa està ben clara. Si l'Església havia cedit en aquest punt [el dret de presentació] era perquè algunes avantatges li reportava.

Tot seguit fa memòria del que havia estat bisbe de Madrid i del que representà el Concili:

La crisi d'Acció Catòlica l'any 1967 que va representar el trencament amb la jerarquia d'algunes associacions catòliques ja anunciava la presència conflictiva d'aquesta nova església postconciliar tan temuda. En aquest, el bisbe Morcillo i el seu auxiliar Guerra Campos, van jugar-hi un paper decisiu. Ara el panorama de la Conferència Episcopal canvia [...] s'ha fet més lluminós amb la presència del Cardenal Primat Enrique y Tarancón. [...] L'Església s'ha d'enfrontar amb el món com el que és ella, una força moral que necessita la llibertat interior per no quedar compromès el seu missatge.³⁹⁰

³⁸⁸ *Tothom*, 27.2.1971.

³⁸⁹ *Tothom*, 21.11.1971.

³⁹⁰ *Tothom*, 19.6.1971.

9. TRENTA-DOS ANYS D'ESGLÉSIA A VILAFRANCA: DE LA POSTGUERRA A L'ACTUAL EQUIP SACERDOTAL

Aquesta informació abona la línia marcada pels autors de *Le Vatican et la Catalogne*, en la mesura que fan història de la repressió soferta per l'Església catòlica en esclatar la Guerra Civil, però també amb ànim de superar-la, en el sentit que els vencedors no han de fer de la seva victòria un aval perpetu per justificar el seu poder, en aquest cas una dictadura, i mantenir la seva ideologia i escala de valors; i negant, d'altra banda, als suposats vençuts —tan els que van lluitar en la Guerra Civil, com els seus fills i néts— el dret a veure o explicar la seva versió dels fets.

En el reportatge històric, que, de fet, és una taula rodona, hi participen vuit persones, entre les quals un sacerdot, mossèn Vinyeta, a qui, en esclatar la Guerra Civil, al 1936, assassinaren un germà, també sacerdot. A ell no el mataren perquè pogué fugir a peu de la seva ciutat nadiua, Vic, a França, des d'on pogué entrar a l'Espanya dita *nacional*. Dels altres participants, cal destacar que tres són dones. El reportatge, per abastar aquests trenta-dos anys d'història, a banda d'una introducció i d'una breu cloenda, està dividit en cinc gran temes, que s'han reduït a tres: 1) Segona República, Guerra Civil i postguerra; 2) Superar la Guerra Civil, trencar amb el nacionalcatolicisme; i 3) Efectes del Concili: l'equip sacerdotal; la divisió en la comunitat cristiana; el fracàs del Consell Pastoral.

En llegir aquests textos, tant pel que fa al vocabulari com per l'estil periodístic emprat, de vegades recargolat i abstrús, cal recordar que estem al 1971.

1) República, Guerra Civil i postguerra:

Enmig d'aquesta politització [durant la II República] l'Església es veu obligada a defensar el seu pensament i contrarestar els atacs violents de les esquerres que culminen [el 6 d'octubre del 1934] amb la crema dels temples³⁹¹ i estintolar-se amb les dretes o partits d'ordre. [En aquest context] l'Església està una posició a la defensiva que la porta a prendre partit per un cantó molt determinat. [...] Quan esclata la guerra, l'Església local junt amb tota la jerarquia espanyola, veu la possibilitat d'un alliberament d'aquest atac que està sofrint.

[Acabada la Guerra Civil esdevé] una explosió de religiositat [a la vegada que] els mitjans de comunicació presenten la pau i puixança religiosa com un fruit de la victòria dels nacionals. El poble lliga fàcilment les dues institucions, l'Església i l'Estat, i sembla que per ser d'una, automàticament n'ets d'altra.

³⁹¹ El Penedès, comarca aleshores eminentment agrícola, es veié molt afectada en declarar-se no constitucional la Llei de Contracte de Conreu. El 6 d'octubre de 1934, i liderats pel sindicat Unió de Rabassaires, els pagesos cremaren la basílica de Santa Maria, l'església dels Dolors i de Sant Pelegrí i, en part, la de la Trinitat a Vilafranca del Penedès.

Ja als anys quaranta a Vilafranca] l'Església se sent interpel·lada pels vençuts i és, per exemple, Mn. Pere Coma que propugna per suavitzar la repressió existent i es predica des de les trones que els cristians no mirin als rojos con uns enemics, sinó que hi mantinguin unes relacions normals.³⁹²

Aquesta *explosió de religiositat*, emprant una expressió del reportatge, té el seu zenit en la celebració, al 1952, de la Santa Missió i la construcció d'una capella dedicada a la Verge de Fàtima, a uns 200 metres de l'església dels protestants.

2) Superar la Guerra Civil, trencar amb el nacionalcatolicisme.

Aquesta simbiosi, el nacionalcatolicisme, es comença a trencar, a Vilafranca també, segons s'explica en el reportatge, mercès a la competència que al partit únic, la Falange i de les JONS, li oposa l'església Catòlica mitjançant les organitzacions Acció Catòlica, l'Aspirantat —amb el lema pietat, estudi i acció— adreçada al joves i dedicada al lleure i a l'apostolat, clar antecedent dels Minyons de Muntanya, i sobretot la JOC a banda del setmanari *Acció Catòlica*.

L'arribada a Vilafranca del sacerdot Jaume P. Sayrach és el trencament palès i efectiu amb l'ideari de la de la Guerra Civil i amb el nacionalcatolicisme:

Home d'una cultura i capacitat envejable, empeny als joves a noves fites [entre aquestes] a trencar amb les generacions anteriors. Es perd bona part d'aquella espiritualitat deslligada de l'acció [...]. És l'entrada del cristià a la vida pública. El setmanari Acció Catòlica passar a dir-se Acción i [comença] a denunciar els problemes del poble, amb el condicionaments de fer-ho als anys 60, que encara no hi havia la llei Fraga.

El prevere Sayrach també replanteja la JOC:

Imposant-se un compromís amb els problemes socials. Ja no és diu que s'ha de ser pacient [...] sinó que s'adopta l'actitud més arriscada d'anar a solucionar problemes concrets [...] a través de canvis profunds [de les] estructures.

3) Efectes del Concili: l'equip sacerdotal; la divisió en la comunitat cristiana; el fracàs del Consell Pastoral.

Les resolucions del Concili (1962-65) són immediatament posades en pràctica: Missa en català, abolició de les mantellines, desaparició de les processons [...] no sense la incomoditat de part d'algunes tendències més conservadores.

En el reportatge, aquesta divisió de la comunitat dels cristians a Vilafranca es descriu de la següent manera:

³⁹² *Tothom*, 25.12.1971.

Solament la gent més entrenada a descobrir les aspiracions que portaven els textos conciliaris, és capaç de comprendre els viratges actuals [de 1971].

Al 1967, el clergat vilafranquí crea l'equip sacerdotal a l'empara també de Concili. Abandonaren la divisió parroquial i visqueren tots junts i junts prendran les decisions, entre les quals hi ha la de promoure la creació del Consell Pastoral:

Elegit pels mateixos catòlics, tot i ser molt discutida la forma de fer-ho. El sector dels treballadors són els més sensibilitzats per unes corrents socials de tipus progressista [...] i és va fent més patent la diferenciació social, que arriba inclús a la mateixa Església. D'aquí sorgeixen les primeres tensions dins el Consell Pastoral [...]. És comprèn que no poden asseure'ns a la mateixa taula un treballador amb el seu empresari per discutir problemes amb un punt de partida diferent. Hi ha dimissions i ben aviat la funció per la que el Consell havia estat crear, resulta impossible de portar a terme.

[...] Aquestes divergències creen, a gran part dels creients, una difícil situació al tenir de prendre una opció, en contra del que havien viscut en la seva joventut, quan estava establerts clarament que ordre i justícia semblaven paraules sinònimes. [...] L'equip [Sacerdotal] en els seus sermons i postures personals es posa, en general, a favor dels tractats més injustament [...]. És el moment en que és diu que l'Església només prega pels treballadors (que tampoc s'abonen a recolzar-los), que bona part dels cristians [vilafranquins] van a missa als pobles de la comarca i que es comença a parlar de les dues esglésies locals.

10. LES RELACIONS ENTRE L'ESGLÉSIA I L'ESTAT ESPANYOL (20.4.1974)

Més que fer història, aquest reportatge brinda al lector un mínim de documentació per mostrar com s'han teixit les relacions de l'Estat espanyol i l'Església catòlica entre la Segona República (1931) i la celebració al de l'Assemblea de Bisbes i Capellans el 1971 i, per tant, fa esment de la firma del Concordat entre la Santa Seu i la dictadura, el 1952. La documentació intenta justificar, d'una banda, la separació d'aquests dos poders, Església catòlica i Estat; i de l'altra, vol respondre, per mitjà de documentació del Concili i de l'esmentada Assemblea, a aquells que acusen el clergat de *fer política* quan defensen el drets polítics bàsics dels ciutadans.

De la Constitució de la Segona República, òbviament, comenta els articles que fan referència a les relacions de l'Estat espanyol amb tot l'àmbit religiós. Així, esmenta l'art. 3r: *El Estado Español no tiene religión oficial* o el que ja digué un *parlamentari* durant la dictadura de Primo de Rivera sobre aquestes relacions: «[...] mientras el Ministro de Justicia y Culto sea una especie de Patriarca laico de Constantinopla, que baraje mitras, canonjías y presbíteros, la Iglesia será esclava, el catolicismo será esclavo y no habrá libertad pública ni política, en la sociedad cristiana.»³⁹³ El reportatge històric

³⁹³ *Tothom*, 20.4.1974.

també comenta l'art. 26 en què s'afirma que l'Estat no subvencionarà cap organització religiosa, així com la preeminència del poder de l'Estat, fins a dissoldre-les, sobre totes aquelles ordres religioses que «impongan, además de los tres votos canónicos, otro de especial obediencia a autoridad distinta de la legítima del Estado».

L'article va dirigit especialment als jesuïtes, que, a més dels tres vots esmentats, en prometen un quart: l'obediència al papa de Roma per damunt de qualsevol altra autoritat. Durant el període republicà, els jesuïtes foren expulsats d'Espanya. El comentari que clou aquesta època és el següent: «La nova mentalitat [que propugnava la Constitució de la II República] era difícilment acceptable per a l'Església. La mobilització dels polítics catòlics i de l'episcopat, assenyaladament del cardenal Vidal i Barraquer, no va impedir que es votessin favorablement [aquests] articles de la Constitució.»

L'Església i l'Estat de bracet, així titulen l'apartat que el reportatge dedica a les relacions de la dictadura amb Roma i molt especialment a la firma del Concordat el 27 d'agost de 1953. L'inicien amb aquesta afirmació, extreta d'un editorial de la revista de temàtica religiosa *Vida Nueva* de 24.10.1970: «Antes de este 27 de agosto [de 1953] sobre este tema no hubo en España otra cosa que silencio y después de este 27 de agosto no se escucharon sobre el Concordato otra cosa que aplausos», reflexió que contraposa a aquesta altra cita del cardenal Gomà, un dels inductors, i firmants de la *Pastoral Colectiva* dels bisbes espanyols que al 1937 donà suport al rebels: «Podimos hundirnos para siempre, y Dios que ha hallado en su vucencia digno instrumento de los planes providenciales sobre la Patria querida, nos ha concedido ver esta hora de triunfo.» En un requadre hom destaca alguns dels avantatges que un i altre, l'Estat i l'Església catòlica, treuen de la firma d'aquest Concordat. Per a l'Església: dotació econòmica, exacció d'impostos o el privilegi del fur, és a dir, la impossibilitat de judicar a un sacerdot sense el permís del bisbe, així com la inviolabilitat dels locals eclesiàstics. Per a l'Estat espanyol, el dret de presentació en el nomenament de bisbes i també de rectors de parròquies.

De l'Assemblea Conjunta de Bisbes i Sacerdots, al 1971, el reportatge n'aporta molta documentació. L'inicia recordant al lector que ja al 1968 el papa Pau VI demanà per carta a tots els caps d'estat que tinguessin el dret de presentació en el nomenament de bisbes que hi renunciessin. El dictador espanyol li va respondre que, aleshores, calia revisar tot el Concordat. Ja entrant a comentar l'Assemblea Conjunta, s'afirma que: «I és que un nou aire ha nascut dins de l'Església. Pren la iniciativa, pren consciència del seu paper i de la seva força i neix la declaració de l'Assemblea Conjunta de Bisbes i Capellans [...]. Els conflictes que avui es donen [a l'Església catòlica] s'inscriuen en la línia de l'apartat 29 de l'esmentada Assemblea.» Aquest apartat, el 29, no és res més que la còpia d'una de les resolucions del Concili pel que fa al paper dels sacerdots en el món actual:

El sacerdot, ministre de l'Església solidària amb les joies i esperances, tristeses i angoixes dels homes d'avui, del pobres sobretot i de tots els qui sofreixen (*Gaudium et spes* núm. 1) quan es donin situacions concretes que clarament conculquin la dignitat de la persona humana, té el deure greu de reflexionar amb la comunitat i el seu bisbe, de donar judicis i orientacions cristianes sobre els fets i d'oposar-se a la injustícia amb totes les seves conseqüències. En aquests casos no se'ls pot titllar de fer política, sinó que realitzen una acció veritablement pastoral.³⁹⁴

11. EL DR. JUBANY, NOU BISBE DE BARCELONA

En un article firmat pel director del setmanari, Joan Anton Ventura, es comenta d'aquesta manera el nomenament de Jubany com a nou bisbe de Barcelona:

Feia anys que els nostres bisbes venien de terres llunyanes, motivat no pas per la fraternitat que veu el germà i l'amic en tot creient de qualsevol país i raça, sinó motivat per unes raons d'estratègia política. Tot seguit, anomena la resta de bisbes de les diòcesis catalanes, tots catalans, fet que dóna un to fonètic tal a la Conferència Episcopal Catalana que ens fa possible cantar el Virolai sabent que l'entendran com un cant del poble català i com un cant religiós, inseparablement.³⁹⁵

La informació es completa amb un parell de comentaris més, un, abonant l'opinió de Jubany sobre el Concordat: «En aquest sentit ens ha agradat sempre les manifestacions del nou arquebisbe demanant la neta separació Església-Estat, dient la inutilitat d'un nou Concordat, assenyalant la independència com el clima necessari per animar des de dins la comunitat diocesana.»

Però ja a començaments de 1972, el firmant de la gasetilla fa un parell d'avertiments al nou bisbe sobre la crisi del ministeri sacerdotal i el cansament de molts capellans i d'una nova força, la dels obrers, que està canviant la societat: «El desvetllament de la força obrera i política del poble, han fet saltar la malauradament clàssica actuació de l'Església com a mantenedora de l'establishment, i avui l'AMOR [*sic*] es predica a les esglésies sota les paraules llibertat, no opressió dels drets, canvi de sistema econòmic, presència de la política...»³⁹⁶

³⁹⁴ *Tothom*, 24.4.1974.

³⁹⁵ El dia de presa de possessió del bisbe Marcelo (19 de maig de 1966), en cloure's l'acte a la Catedral, una part de públic va entonar el Virolai —com un acte més de la campanya «Volem bisbes catalans»—, fet que provocà que tothom l'hagués de cantar, o escoltar-lo, incloses «les autoridades civiles y militares». El fet, naturalment, no li va agradar. Mesos enllà, el nou bisbe, després de dir que ell la volia cantar perquè era un cant religiós, entonà el Virolai en el mateix lloc.

³⁹⁶ *Tothom*, 29.1.1972.

12. L'EXPLOTACIÓ DE LA MONJA

En aquells anys, eren monges de distintes congregacions les que dirigien i cuidaven dels malalts en clíniques i hospitals, privats i públics. A la clínica privada Sant Ramon a Vilafranca, propietat d'uns metges, les monges de la Congregació de Sant Josep eren les responsables de tot, a excepció de l'àmbit mèdic. La informació explica el perquè del titular, *L'explotació de la monja*:

Miri si tenim feina que no tenim ni temps per sortir fora de clínica per anar a missa. Ens va millor que vingui un capellà i així amb poca estona podem tornar a estar per els malalts. I es que els diumenges es redueix el personal i ens toca treballar més que mai. [...]. Què diu! No tenim ni una tarda de festa [...] estem al servei dels malalts les 24 hores de dia, els set dies de la setmana. Aquesta realitat i el fet de que la clínica, com dèiem es privada, fa dir al redactor de la informació: El que sí vull dir és la sorpresa que em causa l'estancament de l'Església que posa al servei d'un més alt benefici econòmic dels propietaris d'aquestes institucions, la vida consagrada al servei dels altres com són les vocacions religioses.³⁹⁷

El 1975, justament en la portada en què s'anuncia la mort del dictador, s'indica que «Les monges han deixat la Clínica San Ramon». En la informació de les pàgines interiors, s'especifica que la causa són problemes laborals: després de moltes dilacions, la direcció va oferir assegurar tres de les sis monges de les que hi treballen habitualment. L'ordre va respondre que totes havien d'estar assegurades i treballar les vuit hores reglamentaries, i com que la direcció s'hi va negar:

Van decidir deixar el servei. [...] No oblidem que la clínica [Sant Ramon] no és una institució benèfica [...]. En aquest cas s'han aprofitat de l'altruisme de les monges, del fet que aquestes dones, portades per la seva vocació, estiguessin disposades a treballar les hores que fossin necessàries [...] i sense tenir en compte [els propietaris de la clínica Sant Ramon que] com a treballadors a sou d'una empresa tenen dret a l'assegurança [donades d'alta de la Seguretat Social], a una jornada laboral de 8 hores i un dia de descans a la setmana per viure en comunitat, llegir, resar [...]. Estem contents i les felicitem, perquè han sigut valentes. Per a nosaltres el seu testimoniatge com a religioses queda clar i net prenent aquesta decisió.³⁹⁸

13. SECULARITZAR LA FESTA MAJOR? QUÈ, COM I PER QUÈ

Fer-se aquesta pregunta, al 1973, asseguts en una bar o discutir-ho amb llum però sense cap taquígraf, no passa de ser un divertiment, però organitzar una taula rodona i després publicar-ho en aquest setmanari dit *dels capellans* ja són figures d'un altre pa-

³⁹⁷ *Tothom*, 17.3.1973.

³⁹⁸ *Tothom*, 23.11.1975.

ner. Doncs s'hi van atrevir. A la taula de la redacció del *Tothom* s'hi asseuen creients, no creients i un sacerdot, l'aleshores el director del setmanari, Joan Anton Ventura, i també tres redactors.

La Festa Major (FM) de Vilafranca, ja recuperada la democràcia municipal, passà, durant una colla d'anys, per ser una FM de referència, tant pel model d'administració com pel gruix de balls, processons i actes folklòrics i, sobretot, perquè el 30 d'agost, el dia del patró de la vila, Sant Fèlix, ha esdevingut amb els anys la festa per antonomàsia del dit món casteller en ajuntar-se a la plaça de la vila les millors colles castelleres de Catalunya.

Tot i que el titular dóna a entendre que es discuteix el què, el com i el perquè, a l'hora de la veritat els qui participen en la taula rodona a la redacció no ho tenen gens clar: «Tant els decidits a secularitzar la Festa Major, peti qui peti, com els que ho veien com un camí difícil i que, per tant, cal anar amb peus de plom.» La demostració la tenim en la reflexió final: «L'opinió general era que la decisió sobre la secularització i com fer-ho pertanyia als membres de la comunitat cristiana de la vila.[...] Serà distret veure com s'ho fan.» El que sí que queda clar en l'article és el per què: «Les coses de la vida de l'Església catòlica han marxar per un camí nou, de renovació i de preocupació per destriar els camps estrictes del civil i el religiós, [fet que] obliga a replantejar actes de la Festa Major, de la mateixa manera que ha portat a la supressió d'altres festes eclesiasticopopulars, com el Corpus.»

El que ja era impossible en aquella època —com ara— era destriar la part de la religió catòlica que havia esdevingut folklore i a la inversa. No cal ser massa llestos per veure, amb la perspectiva que donen els anys, que, a banda d'intentar un sincer destriament, o separació, del que és religiós i civil en la FM de Vilafranca, el que es volia, realment, amb aquesta taula rodona era trencar, també a través de la FM, amb el nacionalcatolicisme, almenys a Vilafranca del Penedès. Però, a la vegada, tal com s'ha dit en la introducció referint-se al Concili Vaticà II, el setmanari organitzant aquesta taula rodona no fa res més que fer aterrar a la vila allò que sis anys abans s'havia aprovat en el susdit Concili: «Si per autonomia de la realitat es vol dir que les coses creades i la mateixa societat gaudeixen de lleis pròpies i valors que l'home ha de descobrir, fer servir i ordenar, és absolutament legítima aquesta exigència d'autonomia.»

Però com que no hi ha Festa Major sense patró, ni sense ofici, aquest, l'ofici, va provocar una intensa discussió entre els deu participants, ja que els redactors van fer la següent pregunta: en el cas de secularitzar-se, ¿l'anunci de l'ofici a la basílica calia que figurés en el programa d'actes? La primera resposta és negativa i la segona, una contraproposta: «L'Església ha de pagar els pecats anteriors en que tot [tota la festa major] estava centrada en ells. I també ¿no poden els cristians vilafranquins, en el dia de la festa del poble, fer [i anunciar] un culte eucarístic?» El que sí que resolien els tertulians és l'Entrada, un dels actes centrals de la FM, quan al final de la processó del dia del patró, davant de la basílica i just en el moment en què els portants del sant el giren

de cara a la gent (millor dit, gentada) esclata una tronada impressionant: «L'Església deixa la façana [de la basílica] perquè històricament és aquest el marc on s'ha fet. I com un veí més de la plaça, contribueix a celebrar l'acte.»³⁹⁹ Efectivament, després de trenta-dos anys de democràcia i més de dos segles de Festes Majors a Vilafranca del Penedès, l'Església catòlica continua sent un veí més de la propdita.

14. POLISÈMIA DEL VIROLAI

Un comentari en portada enquadrat amb motiu del dia de la Mare de Déu de Montserrat (27 d'abril), retrata molt bé el moment que es vivia a Catalunya i el fet que l'himne del Barça, que s'estrenaria l'any 1975, en el 75è aniversari del club, s'estava component:

Jo penso que la Mare de Déu de Montserrat, és una Mare de Déu conflictiva. Perquè s'ajunta en ella el record religiós autèntic i el símbol d'una terra. Són coses que no és poden separar.

Quan el Barça va quedar campió [de la copa de Su Excelencia el Generalísimo Franco vulgarment conegut com a Copa del Generalísimo] en la manifestació autoritzada de les Rambles [de Barcelona], la gent cantava el Rosa d'Abril i en el darrer partit [de lliga] amb l'Oviedo, va iniciar-se al camp, encara que tímidament, el mateix cant. I no em direu que no té el mateix sentit que quan s'entona a les nostres esglésies o a la Basílica de Montserrat. Són la mateixa gent que fan servir el mateix cant, però amb dos sentits diferents. Aquest és incontestablement, el llegat de la Renaixença catalana.⁴⁰⁰

15. EN CONCLOURE

El primer és recordar el que ens deia a la Facultat de Periodisme de la UAB el catedràtic de Teoria de la Comunicació, Miquel de Moragas Spa: «Estudieu bé, en profunditat, el vostre entorn més immediat, serà la vostra primera eina, i bàsica, per entendre el món.» El segon és que el nacionalcatolicisme no era una llunyana superestructura, ja que la dictadura l'exposava, la mostrava i la publicava i l'aplicava arreu.

La tercera és que trencar amb aquesta teologia dominant va ser complicat. Observem que al setmanari *Panadès* publicant cada any el mateix ja en tenia prou. En canvi, al setmanari *Tothom*, els redactors o col·laboradors havien de llegir (llibres, revistes, etc.), estudiar, pensar, redactar i publicar per rebatre el nacionalcatolicisme.

³⁹⁹ *Tothom*, 28.8.1973.

⁴⁰⁰ *Tothom*, 27.4.1974.

ÀMBIT 2
MOVIMENTS SOCIALS

PONÈNCIA

Església i moviments de resistència antifranquista a Catalunya

Jaume Botey Vallès
Centre d'Estudis de l'Hospitalet

Hi ha unanimitat entre historiadors, sociòlegs i politòlegs en el reconeixement de la contribució que van fer els cristians a la lluita contra el franquisme i en la construcció del moviment obrer, polític i sindical. Aquest és el tema de la ponència.

El període al qual em referiré va del 1939 a la mort de Franco (tot i que potser hauria hagut d'arribar fins a l'aprovació de la Constitució o, fins i tot, al 1982 amb la victòria del PSOE). La primera part, fins als anys seixanta, fa referència a la inicial organització dels moviments de resistència. La segona part fa referència a les ja existents organitzacions antifranquistes. En aquesta segona època coincideixen tres fenòmens d'una importància cabdal per als sectors cristians de Catalunya: la influència del Concili Vaticà II, la vinguda massiva de la immigració procedent de la resta d'Espanya i la decadència del franquisme.

Prerenc una visió global, perquè hi ha moltes monografies d'aspectes parcials però poques amb voluntat de perspectiva global. El propòsit és tan extens, però, que per raons d'espai no podrà ser gairebé més que una cronologia, barrejant en cada període els aspectes fonamentals en els quals els col·lectius cristians van participar. Sumàriament són:

- El corrent catalanista.
- El moviment obrer i universitari, primer en els moviments d'Acció Catòlica especialitzada com la HOAC o la JOC, i després en el sindicalisme de classe.
- Les noves formacions polítiques en la clandestinitat.

- Les iniciatives nascudes i vinculades a un territori, parròquies i moviment veïnal.
- La funció de denúncia i la funció de suplència que va complir l'Església aprofitant el Concordat.

1. IMMEDIATAMENT DESPRÉS DEL 39

Continuant les actituds bel·ligerants, després de la guerra apareixen les actituds de venjança: execucions, prohibicions o expulsions, com la de Vidal i Barraquer. La pastoral *Arrels Cristianes de Catalunya*, de 1985, ho qualificava com «el marginament injust i el sacrifici de persones i institucions».

S'imposa la ideologia i la política del nacionalcatolicisme, que entre d'altres, impulsa el cardenal Gomà, el principal redactor de la «Pastoral Col·lectiva» del 1937 a favor del cop d'estat. El nou bisbe de Barcelona, Miguel de los Santos Díaz de Gómara, és d'aquesta línia.

Immediatament després de la guerra apareixen algunes protestes, fins i tot del mateix cardenal Gomà en la pastoral *Lecciones de la guerra, deberes de la paz* de l'agost de 1939, o la de Carles Cardó, *Les dues tradicions: Història espiritual de les Espanyes*, editat a França el 1947 i a l'editorial Claret el 1977, però no van tenir cap ressò al règim.

Recordem algunes dates molt significatives del nacionalcatolicisme i de l'inicial consolidació del règim. Des de 1939, cal destacar la implantació de l'Acció Catòlica a totes les diòcesis i parròquies: Martín Artajo en fou el primer president, nomenat per Franco al 1940; Carrero Blanco també ho serà. Al 1945, Martín Artajo és nomenat ministre d'Exteriors i inicia una política d'acostament amb el Vaticà (Santa Missió de Barcelona el 1951 i Congrés Eucarístic el 1952) que culminarà amb la firma del Concordat el 1953. El Vaticà fou el primer règim a reconèixer Franco. El mateix 1953 Franco firma el tractat amb els EUA i Eisenhower visita Espanya. Franco ha rebut l'aval de dos poders internacionals imprescindibles: l'Església i els EUA. Hi hagué un intent d'assimilar l'Acció Catòlica amb el Frente de Juventudes, però fracassà, especialment a Catalunya, ja que això suposava la ruptura amb el que abans del 1936 havia significat l'emblemàtica Federació de Joves Cristians.

2. PRIMERA ETAPA: LA LENTA CREACIÓ D'UNA XARXA RESISTENT

Aspectes a remarcar:

- En el marc del nacionalcatolicisme, resistència antifranquista i disconformitat amb la jerarquia.
- Actes de resistència catalanista i de reafirmació nacional: Galinsoga, fets del Palau, cas Escarré.
- Lenta creació d'una xarxa resistent: escoltisme, altres entitats, editorials, AC especialitzada.

- Sotrac ideològic i pastoral del Concili Vaticà II i reaccions de l'episcopat espanyol i català.

Es reconstrueix un teixit social al voltant de pensament cristià i nacionalista. L'herència o presència de personalitats com Carles Cardó, Jaume Vicens Vives, Alexandre Galí, Joan Batlles o Joan Bonet van fer possible una profunda reflexió sobre les causes de la guerra civil i els requisits per sortir de la prostració sense xovinisme antiespanyolista. En aquest corrent es van inspirar el Grup Torras i Bages, que va tenir una important presència a la universitat; la Comissió Abat Oliba, amb el propòsit de promoure la reconciliació entre catalans enfrontats per la Guerra Civil; la Confraria Mare de Déu de Montserrat, des d'on s'impulsa un catalanisme obert i integrador; el col·lectiu Crist i Catalunya, amb la vocació de reunir les persones que coincidien en la voluntat de reconstruir una Catalunya cristiana i catalana, i sobretot, des d'un punt de vista d'influència social i popular, l'escoltisme. Es tractava d'influir en els cercles socialment i religiosament actius des de la «prepolítica», en la universitat, les institucions religioses i els moviments d'Església. Heus ací algunes de les fites importants d'aquests moviments i els noms de les persones que hi estigueren vinculades:

- 1941 – Continuitat de l'escoltisme: Mn. Antoni Batlle comença grups clandestins d'escoltisme.
 - Continuitat de la Lliga Espiritual de la M. de D. de M., fundada per Torras i Bages. En foren col·laboradors Lluís Millet, Gaudí, Prat de la Riba, Puig i Cadafalch, Maragall, Bofill i Mates...
- 1946 – Relacions amb el món obrer: Orientació Catòlica Professional del Dependent, per Mn. Amadeu Oller, Pere Tarrés...
 - Virtèlia, confraria de la Mare de Déu de Montserrat: Mn. Llumà, Antoni Briva, Jordi Pujol, Maria Martinell...
 - Lluïsos de Gràcia: Marc Taxonera, els germans Badia Margarit...
 - Altres institucions: Franciscàlia, congregacions marianes, ICESB.
- 1947 – Entronització de la Mare de Déu de Montserrat impulsada per l'Abat Escarré. Primers grups de la JOC: mossens Ignasi Casas, Joan Cortinas i Amadeu Oller. Pastoral obrera des de les parròquies a Can Tunis i al Port: Jaume Cuspinera, Paco Candel, Josep Verdura...; a Sants: Lleonard Ramirez, Pere Oliveres, Ricard Pedrals, Jarque i Malgosa, que provenien de l'escoltisme.

L'any 1948, el jesuïta Joan Soler de Morell funda la Germandat Missionera de Crist Treballador. El seu objectiu era l'educació i formació de joves treballadors segons l'orientació de la Doctrina Social de l'Església. A Barcelona, va estar present a Torre Baró (escola i guarderia) i al carrer de Fontanella (residència d'estudiants) i a la diòcesi de Solsona, a Gironella i a Navàs (escola de Formació Professional). Des de l'any 1954 fins al 1974 el noviciat estigué a Talarn. Jesús Moreno fou el superior de la congregació de 1970 a 1975, moment en què, de comú acord, per la dificultat

d'assolir els objectius proposats i amb la voluntat de seguir l'esperit del Concili, van decidir dissoldre la congregació.

- 1951 – Naixement d'*El Ciervo*. Llorenç i Joan Gomis i Roser Bofill creen la revista.
- 1953 – Acció Catòlica. Joan Batlles, consiliari diocesà d'AC. Josep M. Bardés, viceconsiliari.
 - Acció Catòlica «especialitzada»: HOAC, JAC, JEC, JIC, JOC. Guillem Roviroso.
 - Naixement dels «Cursets de cristiandat» i posteriors conflictes amb l'AC.
 - L'escoltisme s'estén per tot Catalunya. Creació de la Delegació Diocesana d'Escoltisme.
 - Noms d'algunes persones que van estar vinculades a aquests amplis moviments: Antoni Badia Margarit, Jaume Nualart, Jordi Bonet, Josep Benet, Albert Manent, Josep Verde Aldea, Maurici Serrahima, Raimon Galí i Anton Cañellas.
- 1954 – Refundació d'Unió Democràtica: Maurici Serrahima, Josep Benet i Coll i Alentorn.
 - Creació de Crist i Catalunya, Jordi Pujol.
 - Presència a Catalunya del moviment catòlic internacional Pax Christi, fundat el 1945.
- 1955 – El bisbe de Barcelona, Gregorio Modrego Casaus, reconeix l'escoltisme catòlic.

2.1. Primeres organitzacions obreres

Per valorar la presència de cristians en col·lectius populars i de classe cal remuntar-se al naixement dels moviments especialitzats d'Acció Catòlica (HOAC, JOC, JAR, JEC) nascuts a Europa després de la segona guerra mundial i que, com s'ha esmentat, aviat fan la seva aparició a Catalunya.

Les primeres organitzacions obreres d'inspiració catòlica a Catalunya van ser l'HOAC (1946), la JOC (1947) i l'ACO (1953). Al 1954, els jesuïtes funden la Vanguardia Obrera i Social (VOS). Aquests quatre moviments catòlics obrers inauguren una cosmovisió oposada al nacionalcatolicisme. És més, alguns militants comunistes, anarquistes i socialistes es van convertir al catolicisme i van ingressar a l'HOAC, sense necessitat d'abandonar les seves conviccions revolucionàries, fet que va influir positivament en la consciència de classe. Cal tenir present que, dins de la ideologia del nacionalcatolicisme, alguns grups, principalment HOAC i JOC, es movien encara amb la mentalitat de reconquesta catòlica de les masses obreres. Va ser Pius XII qui va proposar al cardenal Pla i Deniel la necessitat de formar a Espanya una Acció Catòlica Obrera perquè l'Església no fos absorbida del tot pel franquisme. Així, des dels seus inicis, tant HOAC, JOC, VOS i ACO, com les altres organitzacions creients, segueixen una orientació

radicalment diferent a la de la jerarquia. Si la jerarquia legitima el franquisme, els moviments catòlics obrers li treuen legitimitat.

L'any 1956 el Partit Comunista proposa la reconciliació nacional i reconeix que poden haver-hi aspectes propers amb el pensament cristià i que dins de l'Església hi ha sectors amics. Comencen les reconsideracions sobre la Guerra Civil i a reconèixer responsabilitats des de l'esquerra

Comença la influència del pensament cristià estranger, també a nivell de teologia: Maritain, Mounier...

2.2. Catòlics en el nou sindicalisme

A Espanya, enmig de les lluites, va sorgint un nou sindicalisme de classe, en el qual hi van tenir una gran participació els catòlics, juntament amb socialistes, comunistes i anarquistes. El 1956 neix a Catalunya Solidaritat Obrera Cristiana, que el 1960 va adoptar el nom de SOC. Altres militants van crear el 1958 la Federació Sindical de Treballadors (FST), que va tenir implantació a Madrid, Astúries i País Basc. Solidaritat de Treballadors Bascos (STV), vinculada des de la República al PNB, va participar en alguns conflictes. A principis dels anys seixanta STV es va associar amb UGT i CNT per crear la Aliança Sindical Obrera (ASO).

2.3. El Front d'Alliberament Popular (Felipe)

Va ser una organització política que se situava a l'esquerra del PCE, creada entre 1956 i 1957 per catòlics revolucionaris, entre els quals destaquen Julio Cerón de Madrid i Ignacio Fernández de Castro, de Santander. A més dels esmentats, de Catalunya en van formar part Alfons Comín, José Antonio González Casanova, Joan Gomis i José Ignacio Urenda (vinculats a la revista *El Ciervo*); Miquel Roca i Junyent, Narcís Serra, Manuel Vázquez Montalbán, Pasqual Maragall, Manuel Castells, Angelina Hurios i Josep M. Gasch. De la resta de l'Estat, José Pedro Pérez-Llorca, José María Maravall, Carlos Romero Herrera, Julián Campo, Vicente Albero Silla, Ángel Abad, Jaime Pastor, José Ramón Recalde, Joaquín Leguina, Nicolás Sartorius, José Manuel Romero Moreno, Antonio López Campillo i Jesús Aguirre y Ortiz de Zárate, entre altres.

Encara que en el primer FLP la iniciativa política correspon a Julio Cerón, el pensament d'Ignacio Fernández de Castro, d'inspiració de Mounier, va ser molt important. Fernández de Castro afirmava que cal impulsar «un moviment revolucionari no confessional, encara que d'evident inspiració cristiana». Rebutja l'ordre burgès i capitalista vigent. Passada la primera etapa, l'FPL va ser influït pel tercermundisme i la revolució cubana.

Al novembre de 1959 van ser detinguts disset dirigents del FLP, jutjats en un consell de guerra, acusats de rebel·lió militar per transportar fulletons que cridaven a la vaga. La defensa va presentar com a testimonis als sacerdots Llanos, Federico Sopena i José

María Díez-Alegria. El seu principal dirigent, Julio Cerón, va ser condemnat a vuit anys de presó i la resta, a sis anys. Era la primera vegada que la dictadura condemnava catòlics per delictes d'oposició política.

- 1957 – Presència de l'Opus al Govern espanyol.
- 1957-59 – Creació d'editorials cristianocatalanes i de revistes: *Estela* (1958), *Nova Terra* (1967), de les quals en van ser directors literaris Josep Verdura, Alfonso C. Comín, Ignasi Riera i Joan Carrera. Des de Montserrat: *Serra d'Or* (1955), *Qüestions de vida cristiana* (1958) i *Quaderns de Pastoral* (1969).
- 1958 – Nomenament de Joan XXIII.
- 1959 – 21 de juny, cas Galinsoga, director de *La Vanguardia*. A la parròquia de Sant Ildefons, en protesta pel sermó en català de Mn. Narcís Sagués. L'aldarull creat va obligar el Consell de Ministres a destituir-lo.
- 1960 – 19 de maig de 1960: Fets del Palau, Jordi Pujol. Cant de la Senyera.
– Església oficial, nacionalcatolicisme: el bisbe Modrego impulsa una campanya antimaterialista i d'espiritualitat, de fervor marià amb el *padre Peyton*.
- 1961-65 – Celebració del Concili Vaticà II, que impulsa el diàleg fe-món. Del seguiment del concili a Catalunya i Espanya podria dir-se:
 - Seguiment entusiasmat per part dels sectors progressistes i de base de l'Església catalana.
 - Posicionament de l'episcopat espanyol ambigu i contrari: Guerra Campos contra la desconfesionalització de l'estat.
 - Posicionament de l'episcopat català semblant a l'espanyol
 - Escàs pes ideològic a l'aula conciliar de l'episcopat espanyol i fins i tot català.
 - Important influència a Catalunya de la nova teologia i naixement de la teologia catalana: J.M. Rovira, González Faus...

2.4. El tema de la pau i antimilitarisme

Des del final de la Guerra Civil a Catalunya havien nascut petites iniciatives sobre la pau o contra el militarisme. En el context d'un règim militar, parlar d'antimilitarisme suposava anar en direcció contrària a la del règim. Primer van ser iniciatives de l'Església, com Pax Christi des de l'any 1954; més tard, arrel de la Pacem in Terris i del Concili, de les delegacions de Justícia i Pau a cada diòcesi. Però aviat apareixen també iniciatives d'inspiració civil, com les vinculades al sistema de Nacions Unides, Amics de la UNESCO i l'Associació per a les Nacions Unides, o, a l'any 1967, l'Institut Víctor Seix de Polemologia per donar contingut científic al tema de la Pau.

Fou un camí llarg en què hi van participar el mateix Víctor Seix, Frederic Roda, Joan Misser, Joan Botam, Joan i Llorenç Gomis, i molts altres, amb els debats i con-

ferències, les Rutes de Pax Christi, publicacions com *El Ciervo*, etc. Encara no s'havia formulat de manera explícita l'estratègia de la no-violència com a mètode de lluita.

2.5. Moviments especialitzats d'AC

Al 1960 s'aprovà un nou estatut de l'Acció Catòlica, que consagrà l'existència dels moviments especialitzats i donava un marge de major llibertat, tot i que aviat va despertar els recels d'una part dels bisbes. Va durar només fins a l'any 1966, immediatament després del Concili.

La principal preocupació de JOC i HOAC va ser la formació de militants amb consciència de classe. Un instrument molt important fou l'editorial ZYX, d'inspiració llibertària. Des d'un punt de vista social i filosòfic hi va tenir una gran influència el pensament llibertari i posteriorment el personalisme d'Emmanuel Mounier.

Del conservador Hogar del Empleado fundat pels jesuïtes a Madrid van sorgir dues organitzacions catòliques progressistes: el MAS i el MCE. El Moviment Apostòlic Seglar (MAS), va ser actiu impulsor del moviment obrer en la banca, l'ensenyament, la construcció, el metall i altres branques de la producció, creant, amb altres organitzacions polítiques, la Interbancària. Entre altres conflictes, va participar activament en la denúncia a la banca per l'incompliment del Plus Familiar. Posteriorment, la Interbancària es dissoldria en USO, CCOO i UGT. Alguns militants cristians de banca i del MAS també van haver de pagar per la seva generosa lluita amb detencions i presons durant el franquisme. L'organització popular més important que va néixer en el primer lustre dels seixanta va ser CCOO. En la seva fundació i extensió hi van realitzar una gran tasca militants de JOC, HOAC i VOS.

USO, 1960. El primer sindicat de classe antifranquista creat per militants obrers catòlics va ser USO. Fou impulsat per dirigents de la JOC, especialment per Eugenio Royo. Astúries i el País Basc eren les zones de major implantació. Propugnaven un sindicalisme autònom i de classe, amb l'objectiu d'arribar a la societat socialista autogestionària. Posteriorment, durant la Transició, els dirigents d'USO van dividir aquest sindicat d'inspiració cristiana i socialista en dues tendències: UGT (PSOE) i USO (UCD). La resta de militants «usistes» es van passar a CCOO (PCE) i altres van deixar el sindicalisme.

El 1960, membres de VOS funden l'Acció Sindical de Treballadors (AST), organització sindical de caràcter catòlic que va tenir gran dinamisme entre 1966 i 1970. L'AST va tenir conflictes freqüents amb el PCE pel que fa al control de les incipients CCOO. Més tard, AST es va transformar en ORT (amb forta presència cristiana), de caràcter marxista-leninista-maoista (1969) i en el Sindicat Unitari (1970). Principalment es va estendre per Madrid, Navarra i Andalusia.

A partir de 1960 el control social en mans de l'Església va afluixant, disminuint el nombre de vocacions religioses i els joves se'n van apartant. Davant de les postures reaccionàries de la jerarquia, molts treballadors cristians s'obren a una cultura moderna

i progressista. Sacerdots en actiu dissentien de la Jerarquia a favor de les llibertats democràtiques i per l'emancipació dels treballadors. El 1960 hi va haver tres-cents trenta capellans bascos que van signar un document en què reclamaven llibertats democràtiques i protestaven contra la repressió. El fet fou que, a partir de la presència en el món obrer de capellans i militants dels moviments apostòlics, van ser nombrosos els cristians que van ingressar a les noves estructures del moviment obrer i van ajudar a impulsar les incipients organitzacions sindicats, en part per la influència del Concili Vaticà II.

Milers de treballadors assistien a les reunions i cursets d'HOAC, VOS i JOC, MCE, MAS, CCP, etc. A l'HOAC hi havia una coordinació nacional en el plantejament de les vagues. La vaga de «Bandas» de Bilbao de 1966 a 1967, va poder resistir diversos mesos gràcies al fons de diversos milions de pessetes entregats pels militants. El 1960, els moviments cristians obrers van denunciar a José Solís Ruiz, ministre del Treball, que les eleccions sindicals a enllaços i jurats no tenien representativitat. El 1962 va ser un any clau en la història del moviment obrer: a la primavera es van declarar en vaga quaranta-cinc mil treballadors asturians, cinquanta mil de bascos i setanta mil de catalans.

Els militants catòlics van participar com a autèntics quadres obrers en l'organització, finançament i desenvolupament de les vagues. Van llançar un comunicat a totes les diòcesis que va ser intervingut, multant els dirigents d'HOAC i JOC. La lluita va ser molt intensa. Per això, entre altres lamentacions, el governador civil de Santander va declarar al diari provincial *Alerta* que haver permès la creació de l'HOAC li semblava «un greu error polític». L'Organització Sindical Espanyola (OSE) denunciava que les organitzacions catòliques «apel·lant a les sagrades llibertats de l'home, inciten als treballadors a associar-se a una patètica empresa d'oposició i rebel·lia». Diu Díaz Salazar que militants d'HOAC i JOC estaven presents, moltes vegades com a organitzadors, en totes les primeres vagues importants realitzades en Espanya després de la guerra civil: a la de 1947 a Euskadi, a la de març de 1951 de boicot als tramvies de Barcelona i a les de 1956 i de 1962. L'objectiu era treure legitimitat a la dictadura a través de conflictes laborals, socials i veïnals, contribuint a crear un nou sindicalisme de classe.

Al 1961 es crea el Front Obrer de Catalunya, amb una presència qualificada de catòlics, referent català del Front d'Alliberament Popular (FLP). Tenia el seu origen en la Nova Esquerra Universitària (NEU) i va tenir la pretensió de conciliar marxisme i cristianisme. Estava integrat per un grup molt heterogeni de socialistes, comunistes, membres propers a la socialdemocràcia i el centre polític reformista com Miquel Roca i Junyent. Van destacar també entre els seus integrants Pasqual Maragall i Alfons-Carles Comín. També en formaren part Angelina Hurios i Josep M. Gasch, que ho van deixar un any abans de la dissolució al 1969. La majoria dels seus membres es van incorporar a altres organitzacions d'esquerra i al naixent sindicat Comissions Obreres.

2.6. 1961. Moviment estudiantil

Després del moviment obrer, el moviment estudiantil va ser el moviment de masses més fort que va col·laborar a la caiguda del règim franquista. El desenvolupament capitalista espanyol necessitava més quadres i tècnics. Per això, el sistema guardava una prudent distància del nacionalcatolicisme educatiu. Això va portar a l'augment del percentatge d'estudiants procedents de la classe mitjana. A la universitat, de seixanta-quatre mil estudiants el 1957, s'arriba a tres-cents mil el 1975. La manifestació d'estudiants de 1956 contra el règim, exigint el Congrés Nacional d'Estudiants i la dissolució del SEU, va implicar un enfrontament amb els falangistes. A partir d'aquesta data, el moviment estudiantil es va radicalitzar. La rebel·lió estudiantil va fer impossible el control de l'Opus. Al 1961 es funda la Federació Universitària Democràtica Espanyola (FUDE) i al 1962 va guanyar les eleccions a delegats estudiantils, fent fracassar el SEU.

Al 1964, José M. Valverde, cristià i antifranquista, va renunciar a la càtedra d'estètica de la Universitat de Barcelona (*nulla aetetica sine etica*) en solidaritat amb els expulsats de Madrid, José Luis López Aranguren, Tierno Galván i Garcia Calvo.

Impuls i consolidació, malgrat les dificultats, del moviment escolta. Josep M. Martorell n'és nomenat comissari general, que serà substituït per Fèlix Martí. Altres persones que li donaren suport i credibilitat van ser Josep M. Argemí, Josep M. Gasch, Josep Muntanyola, Jordi Porta i Ricard Pedrals, Genis Samper i Ramon M. Nogués, com a consiliaris.

2.7. Repressió política del règim

A partir de 1963-64, el règim va recórrer de forma sistemàtica a detencions, tortures, sobretot en les vagues i mobilitzacions de treballadors, i estats d'excepció.

Ja abans, i per mitjà de grups «paras», s'intimidaven els moviments antifranquistes. Recordem la crema del Casal de Montserrat el 1962, gresol de moviments escoltes i del catalanisme, i els atacs continuats a campaments organitzats per l'escoltisme no addicte al règim. Malgrat els signes i indicis evidents dels autors dels fets (bandes feixistes), ni la policia ni el jutjat van «trobar» els autors (més ben dit, ni tant sols es van preocupar de cercar-los).

Abat Escarré. La postura crítica contra el règim convertí a l'abat Aureli M. Escarré en símbol i representant de l'Església catalana. El 1963 va fer unes declaracions al diari francès *Le Monde* d'oberta oposició a la dictadura, raó per la qual el 1965 el govern franquista el va obligar a abandonar Catalunya i el va obligar a renunciar al títol d'abat.

Execució de Grimau. Al 1963 es tortura i s'afusella a Julián Grimau per crims, mai comprovats, contra la dictadura. Als anarquistes Delgado i Granados, acusats de posar bombes a Madrid, se'ls executa pel procediment del garrot. Els obrers catòlics incorporats al moviment popular van patir la repressió com els altres, encara que sovint els

mitjans i estudis només parlin de repressió de la militància política i sindical, sense determinar si eren catòlics o no.

2.8. Pressions contra l'Acció Catòlica

Ja a l'any 1957, per pressions de govern, els bisbes havien forçat la dimissió de Guillem Rovirosa, el principal promotor de l'HOAC, i el 1963, va ser destituït Tomàs Malagón com consiliari nacional. L'1 de maig de 1959 van ser multats els dirigents nacionals de JOC i HOAC, Alzola i Martínez Conde, pels discursos pronunciats al teatre Arriaga de Bilbao. Franco va atacar aquests moviments en un discurs pronunciat el 27 de maig de 1962 davant de catorze mil excombatents: «La nostra prosperitat i la nostra pau interior fa mal i irrita el comunisme, i per això pretén infiltrar-se a totes les organitzacions nacionals, fins i tot fins a àrees tan oposades pel seu ideari com són les organitzacions seglars de la nostra Església, parasitades moltes vegades per la filtració dels seus agents». El cop donat a l'Acció Catòlica obrera, rural i universitària pel franquisme en els seixanta va ser molt fort. Tot i això, es va recuperar i va mantenir la seva activitat. Al 1966, Mn. Ramon Torrella és nomenat consiliari de la JOC, fet que suposà un impuls a la línia progressista de la organització. En aquesta època, la JOC era present a quasi tots els barris obrers de quasi totes les diòcesis.

Sense pretensions exhaustives, i a tall d'exemple, es poden assenyalar algunes organitzacions catòliques que a mitjans dels seixanta van optar clarament contra el franquisme, com ara l'Hermandad Obrera d'Acció Catòlica (HOAC) i Joventut Obrera Catòlica (JOC), però també altres com ara: Vanguardia Obrera Social (VOS), Moviment Catòlic de Empleats (MCE), Moviment Apostòlic Seglar (MAS), Acció Catòlica Obrera de Catalunya (ACO), Vanguardia Obrera Juvenil (VOJ), Joventut d'Estudiants Cristians (JEC), Congregació de Maria Immaculada (CEMI), Congregacions Marianes (FECUM), Escoltisme Catòlic de Catalunya, Joventut d'Acció Rural Catòlica (JARC), Moviment Rural Cristià (MRC), Comunitats Cristianes Populares (CCP), i molts altres grups catòlics integrats en parròquies, residències d'ambients obrers, camperols o universitaris.

2.9. Moviment Obrer i sindicalisme

El 1964 es va fundar a la parròquia de St. Medir de Sants (Barcelona) el sindicat Comissions Obreres. Les CCOO tenen el seu origen en les comissions obreres espontànies que els treballadors creaven per fer front a problemes concrets al marge del sindicat vertical. Al País Basc, l'inici de les CCOO es va gestar als locals de l'HOAC, al 1962. Les CCOO de Barcelona van néixer el novembre de 1964 en una assemblea celebrada a la parròquia barcelonina de Sant Medir. El militant «jocista» Pujol en va ser un dels impulsors, juntament amb altres persones procedents de JOC, ACO i HOAC. CCOO i altres grups de esquerra van trobar àmplia protecció en el clergat progressista,

que els va cedir en nombroses ocasions els seus temples i els seus locals, els seus diners i fins i tot les seves orientacions.

En els conflictes de 1964, de set detinguts de CCOO acusats d'associació il·legal, sis pertanyien a l'HOAC. Les represàlies contra els militants obrers i catòlics es multiplicaven. En motiu de les eleccions de 1966, el governador civil d'Astúries va enviar un informe al secretari general del Movimiento José Solís, sobre la trajectòria de CCOO en què deia: «constitueixen la base més àmplia i perillosa de l'oposició al Règim espanyol» i «estan dirigides pel PCE, en estreta relació amb els membres de associacions catòliques HOAC i JOC».

El 1965, les CCOO de Barcelona van ser quasi desarticulades per la gran repressió. A Andalusia les van impulsar militants de VOS i SAFA (escoles de formació professional dels jesuïtes). A Madrid, es van crear el 1966 per militants del PCE i HOAC.

La presència militant de cristians a USO, CCOO, ORT i PCE fa que avui no es pugui escriure sobre la resistència antifranquista sense tenir en compte la seva contribució. Van ser molts els sacerdots i religiosos que van donar clara orientació i respectuosa animació als laics, cap a l'organització i la lluita del moviment obrer antifranquista.

2.10. L'esquerra política

En l'informe de la direcció del PCE el 1965 sobre l'acció política i sindical del PSOE, la CNT i altres grups en les lluites obreres a Espanya es diu sobre els cristians: «Els grups polítics no comunistes que presten una atenció al moviment obrer i tracten d'influir són essencialment el PSOE, la CNT i els catòlics. D'aquestes tendències no comunistes, els que desenvolupen una activitat més intensa i extensa en el nou moviment obrer són, inqüestionablement els catòlics. [...] No és possible deixar d'assenyalar el paper positiu que en aquestes modificacions que deixen molt enrere l'època en què «catòlic» era en el moviment obrer sinònim de «groc». Hi ha molts sacerdots en ruptura amb les tradicions integristes dominants històricament en l'Església espanyola i contra les injustícies escandaloses de la nostra societat».

Felipe González declarava el 1976 que «no es pot desconèixer el naixement de noves forces d'esquerra a l'interior de l'Església a causa d'un procés de radicalització que s'està desenvolupant a la base. [...] Els catòlics progressistes constitueixen un sector amb personalitat pròpia que està a la base de certs moviments, sindicats i partits i s'han de tenir en compte». M.A. Quintanilla, del PSOE, expressava: «els cristians no només voten els partits marxistes, sinó que són marxistes, dirigents de partits marxistes i teòrics creadors que s'inspiren en els principis del marxisme». Ignacio Sotelo, del PSOE, anava més enllà: «a Espanya, una esquerra com cal i coherent només l'he trobat entre els anomenats cristians de base». Santiago Carrillo afirmava el 1967, en declaracions a la premsa francesa i italiana: «les forces d'oposició al franquisme que tenen avui dia més gran influència en el moviment obrer i en l'universitari són els comunistes i els catòlics». F. Melcior i un altre dirigent del PCE, el 1967 van publicar en *La nostra bandera* un

article, «Comunistes i catòlics», en el qual es posava atenció sobre l'existència d'«Un corrent creixent en mitjans catòlics d'adhesió al socialisme, i no a un socialisme cristià, sinó al socialisme científic, el que es basa en la socialització dels mitjans de producció».

2.11. Pacifisme

Més o menys a la mateixa època, per influència de la comunitat francesa de l'Arca, de Lanza del Vasto, apareix a Catalunya el moviment Amics de l'Arca, que impulsa la no-violència i els valors d'autosuficiència comunitària, contacte amb la naturalesa i obertura a totes les religions. Amics de l'Arca van difondre aquests principis a través de campaments (Castellterçol, Malla), la llibreria L'Arc de Santa Maria o el contacte amb persones i col·lectius afins, com Pérez Esquivel, Jean Goss o Gonzalo Arias, autor del llibre *Los encartelados*. El grup el formaven, entre d'altres, Jordi Maluquer, Lluís Fenollosa, Fèlix Saltor, Maria Casas, Marta Casas i Àngels Recasens.

3. SEGONA ETAPA: TRENCAENT AMB EL RÈGIM

Aspectes a remarcar d'aquest període:

- Salt qualitatiu en l'enfrontament amb el règim, de posició defensiva a ofensiva.
- Canvi de la situació social, política, cultural, laboral: vagues, estructures polítiques i sindicals clandestines...
- Consolidació de moviments: AC, conflicte amb la jerarquia; escoltisme, universitaris, comunitats de base.
- Conflictes polítics: manifestació de capellans, campanya «Volem bisbes catalans», presó de Zamora, detencions-multes, fets de Terrassa, detenció de Comín, procés de Burgos, tancada d'intel·lectuals a Montserrat, procés 1001...
- Cessió de locals: Caputxinada, Assemblea de Catalunya, parròquies...
- Presència a barris i línia d'acostament a la base: funció d'integració de les parròquies, reivindicacions de barri...
- Noves institucions: Justícia i Pau, Capellans Obrers, CPS, Objeció de Consciència...

3.1. Nous moviments cristians

A partir des 1966-68 es produeix l'enfortiment dels moviments especialitzats d'Acció Catòlica (HOAC, ACO i JOC..), que alhora facilita la presència de cristians en les lluites d'empreses, sobretot al Baix Llobregat i al Vallès Occidental: SEAT, Siemens, etc.

Conflicte definitiu entre l'AC i la jerarquia. Desconfiances dels bisbes espanyols amb el que s'anomena «compromís temporal». Casimiro Morcillo i Guerra Campos condemnen i exigeixen obediència. Al 1967 es redacten uns nous «estatuts» de l'AC i es decideix la destitució de tot l'equip i de l'equip de Signo («una solemne garrotada»,

en paraules d'Ignasi García Clavel). La crisi va provocar el desencís i l'allunyament dels moviments especialitzats. Un sector va posar en marxa la JOBAC. En general, però, hi hagué una escampada massiva cap a partits polítics, sindicats clandestins, etc. A Catalunya, una part important de l'equip de direcció va crear les Plataformes Anticapitalistes. Van començar al Vallès però es van estendre aviat per tot Espanya.

Impuls del moviment universitari: Catecumenat, SUC (Secretariat d'Universitaris Cristians) i al 1975, el MUEC: Oriol i Xavier Badia, Jordi López Camps, Imma Mayol, Pipo Carbonell, Narcís Castanyer, Carmina Pueyo.

Impuls de l'escoltisme, Pax Christi, FECUM (Congregacions Marianes).

Creació del SAL (Secretariat Apostolat Laical), sota la direcció de Josep M. Piñol. J.M. Martorell, J.M. Gasch...

Creació de Justícia i Pau. Creada a Catalunya l'any 1968, té per finalitat la promoció i defensa dels drets humans, la justícia social, la pau i el desarmament, la solidaritat i el respecte al medi ambient. El primer president fou Joan Gomis.

Persones significades de l'àmbit cristià i posteriorment polític: Alfonso C. Comín, Jaume Lorés, Ignasi Urenda, Pasqual Maragall, Narcís Serra, José A. González Casanova...

Presència de Montserrat. L'abat Gabriel Brasó al 1965 impulsa el Segon Congrés Litúrgic, al 1965, en commemoració dels cinquanta anys del Congrés de 1915. El nou abat, Cassià Just (1966-1989), continua la línia dels seus antecessors, especialment Aureli M. Escarré, acusant el règim d'atemptar contra els drets humans. Neix *Documents d'Església* (Publicacions Abadia de Montserrat).

Caputxinada, del 9-11 de març. El convent dels caputxins de Sarrià acull cinc-cents delegats, professors i intel·lectuals convidats en l'acte de constitució del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona. Foren assetjats per la policia i els dirigents, detinguts. Joan Botam, aleshores provincial dels caputxins, assegura que abans de donar el permís s'assessorà amb altres superiors de les congregacions religioses de Catalunya. Alguns diuen que això fou la gota que va fer perdre el respecte del franquisme als sectors cristians.

Manifestació de capellans. Dos mesos després, l'11 de maig, hi hagué la manifestació de capellans a Barcelona en protesta per les tortures a les dependències policials. Les fotografies de la pallissa policial es van distribuir per tot Europa. La premsa espanyola, sense explicar el perquè de la manifestació, es va dedicar a insultar i denigrar als capellans amb adjectius com «bonzos incordiantes, sediciosos, soberbios, antipatrióticos». La policia va agafar quatre noms —Josep Dalmau, Antoni Totusaus, Jordi Llimona, Ricard Pedrals— com a caps de turc. El judici del TOP se celebrà a Madrid el 1968 amb l'assistència de molts dels manifestants sota el lema «Jo també em vaig manifestar».

Campanya «Volem bisbes catalans». Segons el concordat, el règim tenia dret de presentar candidats a bisbes. El nomenament de Marcelo González Martín va desencadenar una campanya catalanista exigint que els bisbes de les diòcesis catalanes fossin catalans.

Desaparició de la imatge de la Mare de Déu de Núria. Pocs dies abans de la coronació canònica de la Mare de Déu de Núria va passar un fet insòlit: en va desaparèixer la imatge. La coronació estava prevista el 13 de juliol de 1967 i la imatge fou segrestada el dia 9 de matinada. No va ser un robatori qualsevol: es tractava d'una protesta. En el marc de la campanya «Volem bisbes catalans», la festa de la coronació era considerada per a molts com una provocació intolerable del nacionalisme espanyolista i franquista. La festa se celebrà igualment presidida pel ministre de justícia amb una còpia de guix. La imatge fou retornada a la seva seu l'any 1972.

A partir dels setanta apareixen a Catalunya els «sacerdots obrers»: Sebastià Heredia, Romà Fortuny, Jordi Fontbona, Josep Farràs, Joan Ramon Cinca, Joan Raventós, Miquel Elhombre, Emilià Almodóvar, Vicenç Fiol, Rossend Darnés, Agustí Ayats... Al mateix temps neix la Missió Obrera, dels jesuïtes. Josep M. Borri, Lluís Caparrós, Isidre Ferraté, Ramir Pàmpols, Jesús Lanao.

3.2. Presència als barris. Comunitats populars

Molts preveres i religiosos, bona part dels quals integrats a la pastoral obrera, van tenir cada cop més presència en la lluita per la democràcia, els drets humans i, en conseqüència, en l'oposició al franquisme. Les raons pel compromís no són fonamentalment polítiques sinó evangèliques. Es tracta d'un nou model d'evangelització, de promoció humana, de presència entre la gent. En van ser pioners Jaume Cuspinera al Besòs; Francesc Botey al Camp de la Bota; Mossèn Galvany a les barriades de la Zona Franca, el Port, Can Tunis, Cases Barates, i el Polvorín; Joan García Nieto a Cornellà, etc. Molts van ser activistes en la lluita per la democràcia.

Comunitats Cristianes Populars a l'estat espanyol. Amb l'emigració camp-ciutat, a les ciutats es van anar creant els barris obrers. A partir de parròquies humils i dels militants cristians de base, es van crear centres de conscienciació i acció ciutadana amb capacitat per reivindicar els seus drets. El 1967 es va crear a Madrid la Federació d'Assemblees Cristianes (FAC) com òrgan de coordinació de les parròquies en barris obrers, on es realitzava la missió cristiana unida a la denúncia de la dictadura, així com el desenvolupament de sindicats de classe i d'associacions de veïns. El 1967 la FAC va celebrar una assemblea multitudinària a Carabanchel, on es va rebutjar el projecte de Llei Sindical i es van demanar llibertats sindicals. Moltes d'aquestes reunions acabaven amb detencions.

El 1969 es va celebrar a València la I Assemblea Nacional de les Comunitats Cristianes de Base. A les conclusions es demana als bisbes que trenquin amb Franco. L'extensió d'aquestes comunitats per tot Espanya va fer que ja el 1974 es publicuessin les bases comunes de l'Església Popular: s'afirmava que l'Església a Espanya segueix identificada amb els opressors. Per això, altres sectors de base han optat per la classe oprimida. L'Església Popular, com a federació de comunitats de base i parròquies obres, són «una altra veu de l'Església», o bé «Església compromesa amb l'alliberament».

Presó concordatària de Zamora per capellans 1968-1976. El concordat de 1953 preveia un règim penal especial per als capellans. El bisbe havia d'autoritzar el processament i, un cop condemnats, podien complir la condemna sota la jurisdicció de la mateixa jerarquia a dependències eclesials, monestirs o similars. Entre 1968 i 1971 la jerarquia es va negar a autoritzar el processament de setanta-cinc capellans, procedents de vint-i-una diòcesis diferents. Respecte del compliment de la condemna, a partir de 1966 hi hagué capellans que van renunciar a aquest privilegi a fi de complir condemna en una presó comú, però el franquisme va preveure una presó específica per capellans, fet insòlit en un règim que es qualificava de catòlic. De 1968 a 1976 s'habilità a tal efecte un pavelló de la presó provincial de Zamora, en la qual el règim era especialment més dur que en les altres presons. Van passar-hi a prop de cent capellans, majoritàriament bascos. Alguns presos catalans van ser el meu germà Francesc Botey, Eduard Fornés i Lluís M. Xirinacs.

Al 1968, hi hagué el procés al TOP contra Alfons Comín per un article publicat a *Témoignage Chrétien* sobre el referèndum de 1966 i la repressió. Serà condemnat a un any i quatre mesos de presó per un delictes de propaganda il·legal. El 7 de juny de 1968, ETA mata Melitón Manzanás. Fou el primer mort d'ETA. La conseqüència va ser un nou estat d'excepció i un increment de la repressió amb noves detencions i tortures.

Al gener de 1969, al primer dia de l'estat d'excepció, Comín és detingut a casa seva, en una reunió amb vint-i-dos altres persones, entre les quals la vídua de Mounier. El 7 d'octubre entra a la presó per la condemna anterior. Poc després ingressa a Bandera Roja (OCE-BR), de la qual en sortirà l'any 1974: des del seu inici, a BR hi hagué una important presència de cristians.

Al 1969, Joan Carrera i altres creen el Grup Cristià de Promoció dels Drets Humans, que s'estendrà a quasi tots els arxiprestats. Hi participen activament Agustí de Semir, Conxa Millàn, Remei Ramírez, Jordi Parpal, Antonio Martín i Josep M. Gasch. D'aquest grup en sortirà la Comissió Episcopal de Solidaritat amb els Presos Polítics. Més endavant, el mateix Joan Carrera promou el Grup Sant Jordi de Promoció i Defensa dels Drets Humans.

Tancada a Montserrat. Al desembre de 1970, se celebra el procés de Burgos a setze etarres, que va tenir un important ressò internacional i pel qual van ser condemnats a mort vuit dels detinguts. L'oposició va respondre amb una vaga general. El 12 de desembre, tres-cents intel·lectuals es tanquen a Montserrat. La policia va impedir els accessos a la muntanya i va rodejar el monestir. Les gestions de l'abat Cassià M. Just van aconseguir que els assistents poguessin sortir del monestir sense ser detinguts. La tancada va concloure amb un manifest denunciant l'Estat espanyol, la tortura, l'opressió nacional i demanant l'amnistia. Franco no va tenir més remei que commutar les penes per cadena perpètua. Hi havia hagut també tancades al Col·legi d'Advocats de Barcelona, on hi participaren entre d'altres Miquel Roca i Josep M. Gasch.

Les vagues del metall a Catalunya de l'any 1971. A Catalunya van haver-hi vagues a SEAT, FASA, Siemens, AEG, Hispano Olivetti, Maquinista Terrestre i Marítima, Roca, Michelin, Unitat Hermètica i altres. Els enfrontaments amb la policia van ser de gran de duresa, especialment al Baix Llobregat. El 1971, tretze mil treballadors de SEAT a la Zona Franca es van declarar en vaga. De seguida van suspendre de sou i feina a més de quatre mil. La policia va ocupar les naus de l'empresa. Els treballadors es van defensar amb peces, cargols i eines. Al final van matar un obrer i s'acomiadà a més de cinc-cents, però el conflicte va seguir. Entre els advocats al servei de la lluita obrera destacava Agustí de Semir.

Paral·lelament, de manera incipient, comencen a trobar-se les forces polítiques en la clandestinitat en la Comissió Coordinadora de les Forces Polítiques de Catalunya (ERC, FNC, MSC, UDC, PSUC).

Al 1971 es produeixen dos canvis significatius de caràcter progressista a la cúpula de l'episcopat: Narcís Jubany és nomenat bisbe de Barcelona (1971-1990), substituint a Marcelo González Martín, i Vicente E. Tarancón, bisbe de Madrid (1971-1983), substituint a Casimiro Morcillo.

Objecció de consciència. Pepe Beúnza fou jutjat per un tribunal militar a València el 23 d'abril de 1971 per negar-se, per raons de consciència, a complir el servei militar. Començava l'objecció de consciència i desobediència civil per mitjà de la no-violència. L'objecció de consciència al servei militar fou preparada quasi com una acció col·lectiva de suport a Pepe Beúnza pels Amics de l'Arca, amb declaracions i marxés abans fins i tot de la seva primera entrada a la presó.

Assemblea de Catalunya. Al novembre es constitueix l'Assemblea de Catalunya a l'església de St. Agustí de Barcelona. Els promotors han arribat a un acord de mínims però que serà l'element aglutinant i mobilitzador de la resistència antifranquista a partir d'ara: «Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia». El règim se n'assabenta quan ja s'ha fet. Entre els assistents hi havia un ampli nombre de cristians: Josep Benet, Joan Carrera, Agustí de Semir, Lluís M. Xirinacs, Alfons Comín, Josep Dalmau... Alguns col·legis professionals també van participar en l'Assemblea de Catalunya, mitjançant l'anomenada «intercol·legial»: en Josep M. Gasch hi anava en nom del Col·legi d'Advocats. També eren membres de la Junta en Miquel Roca Junyent i en Josep Verde Aldea.

«Assemblea Conjunta». La Conferència Episcopal Espanyola havia decidit convocar una «Assemblea Conjunta» entre bisbes i capellans per afrontar els reptes que havia plantejat el Concili i el malestar evident en les relacions amb el govern. A tal efecte, van proposar una llarga enquesta preparatòria dirigida al clero sobre tots els aspectes de la vida eclesial i pastoral. Algunes de les conclusions, manifesten sobradament l'estat d'ànim del clero: «Prop del 50% dels sacerdots espanyols s'identificaven a finals dels anys seixanta amb diverses ideologies polítiques d'esquerra. El 47% dels sacerdots joves s'identificaven amb el socialisme en aquell temps. Només un 2,4% del total del clergat espanyol s'identificava amb la Falange i un 10%, amb el franquisme...» Finalment,

l'Assemblea Conjunta va celebrar-se al setembre de 1971. Fou el màxim exponent de què la institució eclesial assumia les crítiques al nacionalcatolicisme elaborades des de l'interior de l'Església per grups cristians de resistència, des del moviment obrer HOAC, JOC, VOS, MCE, CCP, col·lectius polítics, comunitats de base, etc.

Al 1972, el Ministeri d'Informació, a les ordres de Fraga Iribarne, tanca l'editorial Estela. Comença la nova editorial Laia. Comín n'és el director literari.

3.3. Inici del Moviment veïnal

El franquisme va causar un caos urbanístic a les perifèries de les grans ciutats. Això va fer que sorgissin activistes en els barris obrers, que compaginaven la seva militància en partits clandestins. Primer es van crear les comissions de barri, en totes les grans ciutats des de 1970. La seva acció en els barris era complementària amb la lluita obrera a les empreses. Aquestes comissions de barri van ser el nucli i l'arrel on van sorgir les assemblees de veïns.

Arrelades en els seus barris i parròquies, les comunitats cristianes populars van jugar un paper destacat en la creació de les associacions de veïns i en la seva orientació clarament antifranquista.

La Parròquia, lloc de referència popular, cultural i de les reivindicacions del barri. Sens dubte, les noves parròquies en barris d'immigració van ser un primer espai d'acollida i de referència per la nova població sobrevinguda, on trobaven capellans amb mentalitat conciliar. Complien la funció d'espai de trobada, d'arrelament cultural, de reivindicació veïnal, de possibilitat d'expressió de la religiositat popular. En uns barris amb molts dèficits de serveis complien, a més, múltiples funcions de suplència cedint els locals per grups d'esplai, de dones, per les noves escoles d'adults, assessories jurídiques o d'activitats culturals com cineclubs, teatre, etc. I, òbviament, complien també la funció de suplència cedint els locals de culte per assemblees per les reivindicacions de barri, sindicals, polítiques, per l'Assemblea de Catalunya de cada barri o pel naixent Congrés de Cultura Catalana.

Els volums de Huertas Claveria sobre els barris de Barcelona donen fe d'aquesta quasi espontània estructura social de base. Pel que fa a Barcelona, van tenir una especial rellevància les parròquies del Carmel, Trinitat, Verdum, Can Clos, Nou Barris, el Port, Besòs, Verneda, Bon Pastor, però també a les ciutats del voltant: a l'Hospitalet, les de Can Serra (Andreu Trilla, Jaume Salas, Jaume Botey), Sant Josep (Leandre Gassó), Pubilla Casas (Pau Gestí, Domingo Melero), Bellvitge (Josep Fabró, Ton Raventós), Sant Ramon (Josep Breu); a Cornellà, l'Almeda (Oleguer Bellavista); a Santa Coloma (Jaume i Patrici Sayrach); a Sabadell (Josep M. Borri, Carles Casademont...), etc.

Les reivindicacions van anar passant de qüestions de barri (escoles, serveis sanitaris, asfaltat...) a la denúncia política (llibertats sindicals i polítiques). La resposta del règim a qualsevol dissidència va seguir sent purament repressiva. Venia la secreta a les misses per escoltar les homilies i denunciar; el resultat eren multes contínues i

citacions policials. Els advocats determinaren que el contingut de tota homilia, segons el Concordat, tenia garantida la immunitat, que en tot cas era competència exclusiva del bisbe, però les multes, citacions i amenaces van continuar. Tot aquest enrenou està recollit en informes policials que caldria investigar.

Particularment greus foren els conflictes a ca n'Anglada de Terrassa durant els anys 1969-1970. El motiu, l'acollida que la parròquia va donar a la vaga de l'empresa AEG, alimentat per un conflicte intraeclesial amb el mossèn que el bisbat va enviar a la parròquia, contrari a la línia de l'equip pastoral. El conflicte ideològic va derivar en agressions, incendis repetits dels locals parroquials, assetjaments i maltractaments per part de la policia, greus amenaces a l'equip pastoral, etc. L'equip va elaborar una llarga nota explicativa que va titular «Carta colectiva a la opinió pública de la iglesia», firmada per tot l'equip sacerdotal de la zona: Esteve Ascacíbar, Agustí Daura, Joaquim Garrit, Alexandre García Duran, Manel Marcet, Josep Ricart, Joan Rofes, Damià Sánchez Bustamente, Ignasi Salvat i Miquel Suñol. Mn. Joan Batlles, el vicari episcopal de la zona hi va intervenir, demanant alhora una intervenció ràpida del bisbe, D. Marcelo González.

Un altre fet va ser la presència a barris de comunitats religioses, masculines i femenines, deixant les residències pròpies per viure a les barriades obreres, en un pis, com qualsevol família obrera. Cenyint-me només a l'Hospitalet i a algunes congregacions femenines, recordo les Escolàpies a Can Serra, les del Sagrat Cor, les Operàries - Avemarianes i les religioses de l'Assumpció a Santa Eulàlia, les Germanetes de l'Assumpció a la Torrassa, les de la Companyia de Maria-Lestonnac a Collblanc, les Germanes de la Sagrada Família i les Vedrunes Carmelites de la Caritat a la Florida, les Filles de la Caritat-Obinsó i les Germanes de Santa Anna a Sanfeliu, les Missioneres del Cor de Maria al Gornal i les de la Companyia de Santa Teresa a Bellvitge.

Destaco també la influència d'algunes treballadores socials que feien treball social comunitari vinculat a les parròquies, com Pilar Malla, Judit Empananza, Encarnació Pérez, Pilar Massana, Paquita Fontboté, Mercè Ridaura, etc.

3.4. Sectors de l'esquerra política

Cap a l'any 1972, les Plataformes Anticapitalistes procedents de la desfeta de la JOC citades anteriorment es transformen en Cercles Obrers Comunistes i aviat formen el nou partit OIC (Organització de l'Esquerra Comunista), que va mantenir sempre un cert esperit utòpic d'inspiració cristiana, barreja de comunisme, esperit llibertari i trotskisme. En van ser persones significades Alfons Formariz, Rosa M. Prat i Lluís Massana. L'OIC va tenir una important presència a barris obrers, on havia estat present la JOC, de manera especial a Sabadell entorn del jesuïta Josep M. Borri.

Cristians pel Socialisme, 1973. El moviment havia sorgit a Xile al 1972 a l'època de la Unitat Popular d'Allende. Aquí va començar l'any 1973 a l'anomenada «trobada d'Àvila» (en realitat a Calafell, Catalunya). Fou impulsat per Alfonso Comín i Joan

García-Nieto. L'objectiu era facilitar la confluència de catòlics i marxistes, des del marxisme antidogmàtic com a mètode d'anàlisi de la realitat i amb els partits marxistes com a compromís polític. Es tractava de reconèixer la plena «carta de ciutadania» de cristians comunistes a dins de l'Església i de comunistes cristians a dins del partit. Tingué una gran repercussió. Persones significades que en formaren part van ser, per exemple, M. Carmen García Nieto, Antonia Castellana o Carlos Jiménez Villarejo.

Després del CPS vingueren aviat les declaracions del PCE (febrer de 1975), del PCEuskadi (gener de 1976) i del PSUC (setembre de 1976), sobre la compatibilitat de la militància de cristians en el Partit Comunista. Al 1974, Comín publica amb Joan García Nieto *Juventud obrera y conciencia de clase*, a l'editorial Cuadernos para el Diálogo.

3.5. Creix l'enfrontament polític

L'enfrontament amb l'Església va arribar a extrems inconcebibles uns anys abans. El 1973 el bisbe Añoveros de Bilbao publicà una pastoral criticant les tortures i defensant la identitat cultural i lingüística del poble basc. Davant l'amenaça d'expulsar-lo d'Espanya, el Vaticà va contestar amb l'avertiment que tal expulsió significaria la ruptura del Concordat i l'excomunió de qui el portés a terme.

Lluís M. Xirinacs. A Catalunya, una de les causes de l'enfrontament entre el règim i els sectors cristians va ser la persona i les actituds no violentes de l'escolapi Lluís M. Xirinacs. Des de la seva primera vaga de fam al 1973, durant els anys setanta va protagonitzar quatre vagues de fam més, una de les quals durant el judici de Burgos a Montserrat i alguna altra de fam i de set a dins de la presó. Estigué a la presó al 1972 i al 1974-75 i, després, una llarga estada al carrer davant de la presó Model demanant llibertat als presos polítics. Fou un dels impulsors de l'Assemblea de Catalunya i a l'any 1976, de la Marxa per la Llibertat.

Detenció dels 113 de l'Assemblea de Catalunya. El 28 octubre se celebrà la segona sessió conjunta de l'Assemblea de Catalunya a Barcelona, a l'església de Maria Mitjancera. La policia ho descobreix i hi ha cent tretze detencions.

Procés 1001. El 20 de desembre de 1973 comença el Procés 1001 contra dirigents de CCOO, que va acabar amb l'empresonament de tota la cúpula del sindicat. Marcelino Camacho, el principal dirigent, fou condemnat a vint anys. Entre els processats hi ha un capellà, Francisco García Salve, que fou condemnat a dinou anys. En un altre procés contra dirigents de la USO, molts dels acusats són també cristians. El mateix dia, el 20 de desembre, ETA assassina a Madrid a Carrero Blanco.

Unió Militar Democràtica. Al 1974, a finals del franquisme, a dintre de l'exèrcit sorgeix de manera clandestina un col·lectiu insòlit, la Unió Militar Democràtica, els membres de la qual, fidels al que consideren la funció de l'exèrcit, fan objecció de consciència a l'exèrcit franquista. Tots els seus membres seran condemnats per un consell de guerra. Els comandants Josep Delàs i Juli Busquets en formen part.

A prop del seu final, la Dictadura aguditza la repressió. Al març s'executa a Puig Antich.

Objecció de Consciència. Al setembre, un grup de sis joves, seguint l'exemple de Pepe Beúnza, s'instal·la a Can Serra de l'Hospitalet per fer un servei civil alternatiu col·laborant en les tasques del barri i sota la responsabilitat de la parròquia. L'any següent, un mes després de la mort de Franco, Martí Olivella, Jesús Vinyes i altres cinc companys de la resta de l'Estat són detinguts i portats a diferents presons, però l'any següent ja no eren set sinó tretze i al següent, trenta. La sensació era de victòria, era una allau imparabile.

Tercera Sessió conjunta de l'Assemblea de Catalunya. El 8 de setembre del mateix 1974 es reuneix la tercera sessió de l'Assemblea de Catalunya, al Col·legi de les Escolàpies de Sabadell, sent superiora de la comunitat M. Pau Trayner. La policia ho descobreix, rodeja el col·legi i fa detencions, però el secretariat aconseguix lliurar-se'n, amagant-se al cambril de la Mare de Déu.

Assemblea de Vallecas. El govern, conscient de la tasca laboral, social i política antifranchista dels creients, al març de 1975 va iniciar una forta repressió prohibint la celebració de l'Assemblea Cristiana de Vallecas, preparada per a mitjans d'aquell mes i que havia de ser presidida pel bisbe auxiliar de Madrid Alberto Iniesta. Es va considerar que era un atac a l'ordre constitucional espanyol. Alberto Iniesta va ser acusat de subversiu i va haver de marxar a Roma. Per això, més de cent comunitats de base, en reunió a l'Escorial, van aprovar un document on es denunciava la connivència d'una part de la jerarquia catòlica amb el govern i la instava a la ruptura, ja que «no es pot servir dos senyors i s'ha de posar al servei del poble i dels seus interessos». En la Transició, el cardenal Tarancón va ocupar un paper decisiu a favor del canvi democràtic. Alguns van veure la nova tendència de la jerarquia eclesial com a oportunisme, mentre que altres la consideren una visió històrica responsable.

El dissabte 6 de juny del 1975, el periodista cristià Josep M. Huertas Claveria va publicar un reportatge titulat «Vida eròtica subterrània», en què afirmava que «Un bon nombre de *meublés* estan regentats per viudes de militars». A causa d'això fou processat i hagué de complir un any de presó. El cas tingué un ampli ressò en defensa de la llibertat d'expressió. Ja a la presó, se'l vinculà injustament amb un cas de terrorisme i fou de nou processat.

Les últimes execucions. La vida del dictador va acabar en un context complex i conflictiu. El 27 de setembre, enfrontat a una enorme protesta internacional i a la petició de clemència de Pau VI, Franco va firmar cinc execucions: tres membres del FRAP i dos d'ETA, (Txiqui-Juan Paredes Manot i Otaegui).

Franco mor dos mesos després, el 20 de novembre, blasmat tant a l'interior com internacionalment.

El cardenal Tarancón va tenir un significatiu paper durant la Transició. Les seves homilies, en el funeral de Franco i en la presa de possessió de Joan Carles I, marcaren el paper que durant el difícil període que venia havia d'exercir l'Església.

4. POSTFRANQUISME. ALGUNES FITES SIGNIFICATIVES

- 1976 1 i 8 de febrer, manifestacions per la Llibertat, Amnistia, Estatut d'Autonomia. Marxa de la Llibertat.
- 1978 Aprovació de la Constitució i debats sobre confessionalitat de l'Estat, laïcitat, debat sobre l'ensenyament.
- 1979 Gener, aprovació del nou Concordat o pactes amb la Santa Seu.
- 1981 23 F, intent de cop d'estat. Assemblea Diocesana de Barcelona.
- 1982 Victòria del PSOE a les eleccions generals el 28 d'octubre.
- 1985 «Arrels de Catalunya», document dels bisbes de la Tarraconense respecte la identitat nacional.
- 1986 Controvertit Referèndum del 12 de març sobre la permanència d'Espanya a l'OTAN.
- 1990 Davant la involució, poc a poc, els grups d'església progressista s'emancipen de la jerarquia.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRÉS-GALLEGO, José (1999). *La Iglesia en la España contemporánea 1936-1999*. Madrid: Encuentro.
- BALCELLS, Albert; SAMPER, Genís (1988). *L'escoltisme català (1911-1978)*. Barcelona: Barcanova.
- BELLAVISTA, Oleguer (1977). *Evolució d'un barri obrer: Almeda-Cornellà*. Barcelona: Claret.
- BLÁZQUEZ, Feliciano (1991). *La traición de los clérigos en la España de Franco: Crónica de una intolerancia*. Madrid: Trotta.
- BORDETAS, Ivan (2009). *Del suburbio al barrio: Los orígenes del movimiento vecinal en Barcelona*. Tesina de doctorat, UAB.
- BOTEY, Jaume (1986). *Cinquanta quatre relats d'immigració*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- (2009). «Les parròquies de l'Hospitalet a partir dels anys 60». *Quaderns d'estudi* [L'Hospitalet de Llobregat], núm. 21.
- CASAÑAS, Joan (1988). *El progressisme catòlic a Catalunya (1940-1980)*. Barcelona: Llar del Llibre.

- CASTAÑO, Josep (1974). *Memorias de la JOC en Catalunya: 1939-1970*. Barcelona: ICESB.
- CHAO, José (1976). *La Iglesia en el franquismo*. Madrid: Felmar (Punto Crítico).
- CLARA, Josep (1993). *Desaparició i retorn de la imatge de la Mare de Déu de Núria (1967-1972)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COSTA, Joan (1997). *Dels moviments d'Església a la militància política*. Barcelona: Mediterrània.
- CREIXELL, Joan (1992). *La «manifestació» de capellans de 1966*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DALMAU, Josep (2008). *Un capellà rebel, un sacerdot lliure: Memòries (1926-1969)*. Barcelona: Proa.
- DÍAZ SALAZAR, Rafael (1981). *Iglesia, dictadura y democracia*. Madrid: HOAC.
- FERNÁNDEZ, José (2005). *La participación de los católicos en el movimiento obrero de Barcelona (1946-1978)*. Tesis de Doctorat. UB. Inèdita.
- GUTIÉRREZ, Pepe (2004). *Elogio de la militancia: Historia de Juan Rodríguez*. Barcelona: Viejo Topo.
- HUERTAS, Josep M.; FABRE, Jaume (1976). *Tots els barris*. 7 vol. Barcelona: Edicions 62.
- Los suburbios: Compendio de las ponencias y coloquios desarrollados durante la Semana del Suburbio (1957)*. Barcelona (s. n.).
- MARTÍNEZ HOYOS, Francisco (2000). «La cárcel concordataria de Zamora». A: *Las prisiones franquistas*. (2000). *La JOC a Catalunya (1947-1975)*. Barcelona: Mediterrània.
- MOLES, Joan (2011). *Records d'un sabadellenc compromès*. Sabadell: Agrupació de veïns de Gràcia.
- MORENO, Jesús (2006). *La hermandad misionera de Cristo Trabajador: Los «porqués» de una historia tan corta*. Talarn. Inèdit.
- PIÑOL, Josep M. (1993). *El nacionalcatolicisme a Catalunya i la resistència 1929-1966*. Barcelona: Edicions 62.
- RAGUER, Hilari (2005). «Bonzos incordiantes: la oposició cristiana en Catalunya». A: *De la dictadura a la democràcia (1939-75)*. Bilbao: Desclée.
- RICART, Josep (1979). *Egara: una parroquia obrera bajo el franquismo (1963-1977)*. Terrassa: Pedagógica.
- SAYRACH, Narcís (2006). *Quan tot estava per fer: Les roquetes del Garraf, (1965-1981)*. Barcelona: Mediterrània.
- URBINA, Fernando (1977). «Formas de vida de la Iglesia en España». A: *Iglesia y Sociedad Española, 1939-75*. Madrid: Popular.

PONÈNCIA

Antifranquisme, catalanisme i canvi polític (1956-1977)¹

Xavier Domènech Sampere
Universitat Autònoma de Barcelona

La història dels moviments socials d'aquest país al llarg del període conegut com a tardofranquisme i el de la Transició, malgrat encara li quedi un ampli recorregut, compta ja amb una ampla literatura d'obres de referència i monografies locals o de casos que han esdevingut modèliques. Això és especialment cert en allò que fa referència a la història del moviment obrer, clarament el més estudiat fins ara,² però molt menys,

¹ Les reflexions que s'aporten aquí s'han desenvolupat en el marc del projecte HAR2009-782.

² Manuel LUDEVID i Antoni MULLOR (1977), *El movimiento obrero en Cataluña bajo el Franquismo*, Barcelona, Avance; Fausto MIGUÉLEZ (1977), *Seat: La empresa modelo del régimen*, Dopesa, Barcelona; Carme MOLINERO i Pere Ysàs (1981), *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*, Barcelona, La Magrana; Pere GABRIEL (coord.) (1989), *CCOO de Catalunya 1964-1989*, Barcelona, Empúries; Sebastián BALFOUR (1994), *La dictadura, los trabajadores y la ciudad: El movimiento obrero en el área metropolitana de Barcelona (1939-1988)*, València, Alfons el Magnànim; Dora PALOMERO MARTÍNEZ (1996), *Los trabajadores de Enasa durante el franquismo*, Barcelona, Sírius, 1996; Antonieta JARNE i MÒDOL (1998), *L'oposició al franquisme a Lleida*, Lleida, Pagès editors; Soledad BENGOCHEA i Mercè RENOM (1999), *Memòria i compromís*, Barcelona, Columna; Xavier DOMÈNECH (2002), *Quan el carrer va deixar de ser seu*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Xavier DOMÈNECH (2008), *Clase obrera, antifranquismo y cambio político*, Madrid, La Catarata; Enric PRAT, Mercè RENOM i Ester HACHUEL (dir.), Mari Luz RETUERTA (coord.) (2009), *Constructors de consciència i de canvi: Una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*, Esplugues de Llobregat, Centre d'Estudis Comarcals i Arxiu Comarcal del Baix Llobregat; Javier TÉBAR (ed.) (2011), *El movimiento obrero en la gran ciudad*, Barcelona, El Viejo Topo.

tanmateix, pel que fa al moviment estudiantil, on l'obra de Colomer *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, editada el 1978,³ segueix sent pràcticament l'única referència de caràcter global que tenim, en el mateix moment en què a la resta de l'Estat la història del moviment estudiantil durant aquest període ha despuntat.⁴ Aquesta mancança no sembla, a hores d'ara, que prengui el camí de ser solucionada en aquest camp de la nostra historiografia, tot el contrari que el que està succeint en el cas del moviment veïnal, on una multitud d'investigacions noves esdevindran probablement el principal camp de renovació de la història dels moviments socials en els pròxims anys, tant en termes d'omplir un buit com en els de l'especial mirada sobre la història social d'aquest país que poden incorporar fora de l'àmbit laboral.⁵ De fet, aquesta és una historiografia, la dels moviments socials, que s'ha abordat ja amb una notable amplitud de temàtiques, des d'aquelles que fan referència als aspectes més organitzatius, fins, més recentment, a les identitats implicades en l'eclosió de la protesta social i política, passant per l'anàlisi de les xarxes d'on emergiren aquests moviments, la interpretació del caràcter de la conflictivitat o què va suposar aquesta en termes de canvi polític.

En aquest text ens centrarem en aquesta última dimensió, la de la relació entre moviments socials i canvi polític, però no per aportar-hi cap dada nova, ni per ser-hi exhaustius, car en aquests moments ja hi ha altres textos on s'ha abordat àmpliament,⁶ sinó per abordar-la des d'una doble dimensió que pot aportar una llum més complexa sobre aquesta temàtica. En la primera d'aquestes parlarem de la dimensió social d'aquest procés, analitzant la interrelació que estableixen els diferents moviments socials entre ells i amb el procés de canvi polític, un camí que encara no ha estat abordat per una historiografia que s'ha anat especialitzant en cada un dels moviments sense explicar la seva especial interrelació i del qual aquí només farem una primera aproximació. En la segona dimensió intentarem introduir el caràcter específic en el qual s'insereixen els moviments socials a Catalunya, a diferència dels seus homòlegs de la resta de l'Estat; és a dir, la dinàmica nacional i com afecta això al procés de canvi polític a Catalunya. Finalment, per una comprensió més àmplia del tram de fons del canvi polític en relació amb les aspiracions de part dels moviments socials catalans, com també des de

³ Josep Maria COLOMER (1978), *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial.

⁴ José ÁLVAREZ (2004), *Envenenados de cuerpo y alma: La oposición universitaria al franquismo en Madrid (1939-1970)*, Madrid, Siglo XXI; Sergio RODRÍGUEZ TEJADA (2009), *Zonas de libertad: Dictadura franquista y movimiento estudiantil en la Universidad de Valencia*, València, PUV; Alberto CARRILLO LINARES (2008), *Subversivos y malditos en la Universidad de Sevilla (1965-1977)*, Sevilla, Centro de Estudios Andaluces.

⁵ Actualment comptem, en forma de llibre, amb poc més que una visió global que, alhora que una investigació, és una bona mirada als treballs realitzats per diversos autors fins hores d'ara en aquest camp: Carme MOLINERO i Pere Ysàs (coord.) (2010), *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria.

⁶ Xavier DOMÈNECH (2008), *Clase obrera, antifranquismo i cambio político* i Xavier DOMÈNECH (2012), *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo*, Barcelona, Icaria.

la perspectiva del teixit social català, s'hauria d'abordar la dimensió de classe d'aquest procés, però això, tot i ser clau per entendre tant la dinàmica com el final del procés de canvi polític a Catalunya, ens portaria massa lluny en l'espai que podem dedicar-hi aquí.

1. LA DIMENSÍO SOCIAL: MOVIMENTS SOCIALS I CANVI POLÍTIC

Si existeix un moviment social sota el franquisme que es manté gairebé al llarg de tota aquesta etapa com a subjecte resistent i principal preocupació continuada del franquisme, malgrat que en alguns moments pogué quedar reduït a tan sols moments episòdics de protesta, aquest no és altre que el moviment obrer. No és estrany que fos així: en part, el mateix règim nasqué per acabar amb la lluita de classes, és a dir, amb la conflictivitat social protagonitzada pels treballadors, i en l'intent eliminà qualsevol organització obrera, mentre obligava els treballadors i treballadores del país a enquadrar-se en un únic sindicat vertical, l'Organización Obrera Española (OSE), on els obrers passaven a ser *productores*, en una retòrica que els equiparava als empresaris. Tan sols un tipus d'organitzacions obreres, les catòliques, escapaven a aquest control absolut, però només en origen; altra cosa fou la seva evolució posterior. Aquestes organitzacions, com l'HOAC i la JOC, foren permeses i pensades més com una eina per tornar a cristianitzar als treballadors, en una dictadura amb un fort caràcter nacionalcatòlic, que no pas com un intent d'organitzar els treballadors per defensar els seus interessos enfront al règim o la patronal.

I amb tot, el fet fou que, si d'algun sector social sorgí una protesta per commemorar la derrota del feixisme, que volia també la desaparició del franquisme, a la fi de la Segona Guerra Mundial, fou d'aquí;⁷ no obstant, foren els obrers els que aconseguiren protagonitzar la vaga general de Manresa el 1946 o els que dugueren a Barcelona a una vaga general el març de 1951, on hi participaren tres-cents mil treballadors, aconseguint eliminar, onze anys després de finida la Guerra Civil, la cartilla de racionament.⁸ De fet, a partir de 1956 aquestes protestes aïllades esdevingueren un nou cicle de conflictivitat per onada que durà fins al 1962, amb una participació creixent de treballadors;⁹ un nou tipus de conflictivitat que va permetre, entre d'altres coses, als treballadors i treballadores recuperar el 1956 els nivells de retribució salarial percebuts abans de la guerra. Tanmateix, si bé és cert que el renaixement de la conflictivitat obrera a mitjans anys cinquanta condicionà els canvis polítics i legislatius del règim a finals d'aquella dècada i renovà les esperances de l'oposició antifranquista, el protagonisme polític

⁷ S. BALFOUR, *La dictadura, los trabajadores y la ciudad...*, p. 27.

⁸ Fèlix FANÉS (1977), *La vaga de tramvies del 1951*, Barcelona, Laia.

⁹ Per a aquest model de conflictivitat veure: Xavier DOMÈNECH, *Cambio político y movimiento obrero...*, p. 71-88

durant els anys cinquanta i fins a mitjans de la dècada dels seixanta, estigué en mans d'un altre moviment: l'estudiantil.

De fet, en aquest cas es pot parlar d'un veritable naixement del moviment estudiantil que, com a tal, no mantindrà cap línia de continuïtat amb experiències anteriors a l'àmbit universitari. L'arribada d'una nova generació a la universitat a mitjans dels anys cinquanta comportarà un xoc entre la universitat imaginada pels nous estudiants i la realitat d'una educació superior delmada pel franquisme. Inicialment, en unes trajectòries militants que són específiques d'aquesta època, joves universitaris provinents de famílies de tradició liberal o republicana moderada, catòlica o, fins i tot, falangista constituïran els primers nuclis de la dissidència estudiantil. Els primers, malgrat no haver viscut una transmissió política familiar directe, havien crescut en un àmbit de socialització que neutralitzava i feia estranys els valors del règim, a voltes perllongat amb la formació en centres que, com el Liceu Francès, escapaven al control directe de la dictadura. Els segons trobaren en el seu compromís cristià, portat als nous suburbis que s'estaven formant a les grans ciutats, una font de contradicció entre la defensa d'un règim catòlic i la realitat d'una desigualtat social lacerant. Per últim, els joves formats en famílies de tradició falangista no pogueren deixar d'observar l'abisme que separava la retòrica de la *revolución pendiente* feixista i la realitat que el Sindicato Español Universitario (SEU) era un ens repressor dins de la universitat (ser revolucionari i policia ahora no conjuga massa en aquest sentit). Una minoria de cada un d'aquests sectors visqueren aquesta contradicció en termes absoluts, ajudada per la comprovació de la diferència radical que hi havia entre els debats culturals europeus i els que ells vivien en una universitat tancada o, més enllà, quan descobrien que entre els seus principals autors de referència es trobaven intel·lectuals exiliats o d'altres de pràcticament prohibits en l'Espanya franquista, xoc que els va portar a conformar els primers nuclis dissidents universitaris, que ben aviat s'activarien en una nova protesta estudiantil.¹⁰

La protesta estudiantil dels anys cinquanta encara té un marcat caràcter de transició, igual que el tingueren aquests primers nuclis militants amb un origen que ja no trobarem amb el creixement de la universitat posterior. Així, les primeres mobilitzacions viscudes a partir de les manifestacions oficials convocades a Barcelona en contra de la invasió soviètica a Hongria el 1956, que acabaren malgrat tot amb la repressió als estudiants que havien començat cridant «llibertat per Hongria» per acabar cridant només «llibertat, llibertat», portaren a l'eclosió de una protesta ja més directa contra el règim. Tanmateix, aquest caràcter transitiu, entre el món del franquisme i el món de l'antifranquisme, encara es pogué viure al llarg del segon boicot als tramvies el febrer de 1957, protagonitzat aquest cop bàsicament per estudiants. En efecte, quan la policia

¹⁰ He abordat àmpliament aquesta qüestió a Xavier DOMÈNECH (2009), «Cenizas que ardían todavía: La identidad comunista en el tardofranquismo y la transición», a *Nosotros los comunistas*, Sevilla, Atrapasueños, p. 93-138 (p. 106-117 per aquesta qüestió).

intervingué contra els estudiants en l'ocupació posterior del paranimf a la Universitat de Barcelona, els concentrats contestaren donant vives a l'exèrcit, en un context on alguns sectors havien posat certes esperances en una assonada militar per substituir a Franco,¹¹ però, sent això cert, també ho és que precisament en aquest mateix moment és quan el moviment estudiantil esdevé una peça clau de l'antifranquisme català i en alguns sentits en prelude innovacions tàctiques i estratègiques que seran claus per a la seva eclosió posterior.

I és que, malgrat la repressió que s'aboca cap a activistes del moviment en el període 1958-1959, el cert és que bastiren una primera experiència de creació d'òrgans propis d'un moviment social, fora de les organitzacions més pròpiament polítiques o lligades directament a un sol partit, amb la creació de l'Interfacultats. Alhora, l'emergència d'un espai propi del moviment social ajudà a la confluència de les organitzacions polítiques en un espai comú que prengué el nom de Comitè de Coordinació Universitària, formada pel Partit Socialista Unificat de Catalunya, el Moviment Socialista de Catalunya i la Nova Esquerra Universitària. La trobada de diversos militants en el marc del moviment estudiantil i el treball conjunt en espais compartits van permetre superar parcialment un dels grans problemes de l'antifranquisme: la incapacitat d'articular-se de forma unitària. Això només es produïa ara a nivell universitari amb una certa solidesa, però aviat, com veurem, serà aquest mateix moviment el que permetrà que s'iniciï també aquest camí fora de la universitat. Tanmateix, no tan sols a nivell organitzatiu s'estaven donant salts qualitius; quelcom similar estava passant en allò que es refereix a les tàctiques i estratègies que estava introduint el moviment estudiantil. Al final d'aquest període inicial del moviment s'adoptà la presentació dels activistes a les eleccions de delegat de curs del Sindicato Español Universitario, principal eina de socialització i control dels estudiants per part del franquisme, com una manera progressiva d'anar conquerint espais legals del mateix règim que permetessin una major actuació pública i, a la vegada, una subversió de la mateixa organització de masses de la dictadura. Aquesta tàctica, que fou coneguda sota el nom d'«entrisme», ja havia estat postulada anteriorment en el camp del moviment obrer, bàsicament pel Partit Socialista Unificat de Catalunya, com també, però de forma menys orgànica, per militants obrers catòlics. La diferència és que ara seria aplicada des d'un moviment social autònom, compartida àmpliament per tots els activistes i que en una relació continuada entre moviment i estructures del règim, acabaria coronant-se amb èxit ja entrats els anys seixanta.

Potser un dels canvis més difícils de copsar directament, però també més important, que es va donar amb l'eclosió del moviment estudiantil fou la generació d'un nou espai referencial a la universitat franquista. Aquells primers, i petits, nuclis activistes es convertiren, malgrat tot, i en aquest malgrat tot hi ha detencions, tortures i anys

¹¹ Jordi SOLÉ TURA (1999), *Una història optimista*, Barcelona, Edicions 62, p. 95.

de presó, en referents dintre de la universitat, no tan sols en termes polítics o socials, sinó també en termes culturals i de model de vida. La combinació d'aquesta realitat, conjuntament amb la maduració d'un repertori propi de formes d'actuació, amb el fort creixement de la universitat a la dècada dels seixanta portà a la maduració del moviment estudiantil. Nous estudiants, entre els quals els que provenien dels sectors de l'elit social, política, cultural i econòmica, anaven donant pas a uns perfils socials d'origen més plural, que ompliren la universitat atorgant un grau més massiu a la seva capacitat de protesta. En aquest marc, les eleccions a delegats de 1965 esdevindran un èxit per al moviment estudiantil, aconseguint pràcticament tots els delegats en joc, cosa que portarà a la constitució del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB) i a la desaparició final del SEU, davant de la constatació que ja no servia com a aparell de control i de socialització del col·lectiu d'estudiants en els valors franquistes; contràriament, havia esdevingut una arma en mans dels opositors al règim. Alhora, en el procés constituent del nou sindicat, que portarà als fets coneguts com la Caputxinada el març de 1966, la repressió que s'abocarà contra el moviment estudiantil estarà en la base de la creació de la primera experiència d'unitat política de l'antifranquisme d'un cert abast. La creació, en aquest sentit, de la taula rodona de forces polítiques antifranquistes, per assegurar la solidaritat amb els estudiants, esdevindrà així un precedent de les plataformes d'unitat política posteriors com la Coordinadora de Forces Polítiques de Catalunya (CFPC) creada el 1969.

A mitjans dels anys seixanta, el moviment estudiantil ja havia aconseguit el que cap altra força d'oposició al règim. La desaparició de la segona organització de masses en importància del règim (la primera era l'Organización Sindical Española, on s'enquadraven els treballadors) i la conquesta d'espais de llibertat dins de la universitat que, en la pràctica, la convertien en una illa dins d'una dictadura es trobaven entre els seus principals èxits. En la pràctica, s'havia curtcircuitat la reproducció dels quadres socials, econòmics i culturals del país en els valors del franquisme, quadres que, contràriament, en alguns casos acabarien per alimentar els moviments opositors quan sortiren de l'àmbit universitari. A la llarga, així es posava en perill la mateixa reproducció del règim franquista en el temps, però això era a llarg termini; a curt termini, el cert és que just quan el moviment estudiantil arribava a la seva màxima maduració, fou un altre moviment el que emergí ja clarament com el principal subjecte d'oposició al règim: el moviment obrer.¹²

La connexió i interrelació entre aquests dos moviments, de les quals trobem moltes mostres en el registre documental, ha estat poc explorada i, tanmateix, hi ha un aspecte que sí que sembla clar. Al règim li preocupava que l'èxit assolit el 1966 pels estudi-

¹² El relat que segueix sobre l'eclosió del moviment obrer té la seva base en Xavier DOMÈNECH (2008), *Clase obrera, antifranquismo i cambio político* i Xavier DOMÈNECH (2012), *Cambio político i movimiento obrero*.

ants amb l'aplicació de la tàctica de l'«entrisme» pogués ser emulat pels treballadors, emulació que despertava «el temor de que en las actuales circunstancias se pierda el control del Sindicato, reproduciendo lo sucedido en el ámbito universitario».¹³ I és que a les alçades de 1966 el moviment obrer es trobava al bell mig del seu propi procés de maduració. El cicle de mobilitzacions per onada iniciat el 1956 havia arribat al seu zenit el 1962, quan foren uns tres-cents mil els obrers que es declararen en conflicte, amb importants conquestes en termes laborals, i el que vingué després fou un canvi global de les condicions de treball. La peça modular d'aquest canvi, que suposa increments constants de productivitat a costa de baixos salaris, fou la implementació accelerada d'una nova forma de regular les relacions laborals en l'àmbit productiu: els convenis col·lectius. En aquest nou context, el moviment obrer quedava segmentat en diferents realitats: les grans fàbriques, que comptaven amb convenis propis i certa capacitat per incidir en la negociació d'aquests convenis mitjançant la protesta; les mitjanes, que també comptaven amb convenis, però amb una menor capacitat per enfrontar-se als canvis accelerats de les seves condicions de treball; i les petites, que quedaven en mans dels convenis locals, comarcals o provincials i sense cap possibilitat d'incidir en una negociació que es feia en l'àmbit de l'OSE, controlada pels jerarques del règim. D'aquesta nova realitat emergí una doble necessitat, metabolitzada com a tal pels activistes del moviment obrer de procedència molt diversa inicialment (catòlics, comunistes, anarquistes i socialistes): incidir en l'estructura de l'OSE, tant per poder accedir als àmbits de negociació dels convenis locals, comarcals i provincials, com per poder tenir un espai legal on entrar en contacte amb la majoria dels treballadors, trobar un espai de coordinació comú entre els diferents nivells laborals per poder coordinar la conflictivitat i aconseguir recursos materials, de solidaritat i d'acció col·lectiva que ajudessin a cada una de les diverses realitats que vivien els treballadors. És a partir de la constatació que tan sols sota aquests nous principis es podia actuar en la nova situació que emergí, de la mateixa manera que s'havia esdevingut amb anterioritat en el moviment estudiantil, un nou tipus d'organització pròpia del moviment obrer en la forma de les comissions obreres externes a la fàbrica. En un procés que es gestava paral·lelament al que s'esdevenia en el mateix sentit a Biscaia, Madrid o Sevilla, després de les eleccions sindicals de 1963 es fundaren el 20 de novembre de 1964 a Barcelona, en una reunió amb setanta empreses representades, les Comissions Obreres de Barcelona, una organització que, per primer cop sota el franquisme, es mostrà capaç d'impulsar grans manifestacions desafiant el control de l'espai públic al règim.

Malgrat els temors dels sectors policials del règim en el sentit que aquest procés pogués comportar la desaparició de l'OSE, el cert és que si el règim es podia «permetre»

¹³ Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona (AHGCB), *Informes laborales*, I, JSPB, 5 d'octubre de 1966, caixa 274.

prescindir d'un aparell com el SEU, acabar amb el sindicat vertical l'hagués abocat pràcticament a la seva desaparició. Si un dels objectius bàsics del franquisme, des del seu naixement, era acabar amb la lluita de classes, l'abandonament del sindicat vertical hagués suposat una transformació que l'hagués deixat pràcticament sense sentit en una de les seves àrees fonamentals i, sobretot, entre una part dels sectors socials que li donaven suport. De fet, el bloqueig final de l'OSE a partir del creixement de la conflictivitat i els resultats de les eleccions sindicals de 1975, fou una de les causes fonamentals del viratge de sectors empresarials vers un règim que, si abans havien considerat útil, en aquells moments comencen a veure'l més com una rèmora, però per a això encara faltava una dècada. El que s'esdevingué a partir de finals de 1964 i, especialment, durant el 1965, fou una forta repressió sobre aquest nou moviment obrer fins pràcticament acabar amb ell. Tanmateix, l'emergència d'un nou tipus d'organització estava imbricada en les necessitats mateixes dels treballadors i treballadores de superar una situació on, amb la implementació d'un nou tipus de regulació de les relacions laborals, es trobaven pràcticament indefensos davant dels interessos empresarials. En aquest sentit, quan el 1966 es convocaren unes noves eleccions sindicals, al bell mig del context de l'intent més ambiciós del règim per aconseguir ampliar els consensos socials en un moment de creixement econòmic, allò que semblava inicialment eradicat reaparegué de nou. En efecte, el resultat de les eleccions sindicals de 1966 suposà una victòria de l'oposició obrera, significativament no tant a Barcelona ciutat, on aquesta oposició estava més controlada pels serveis d'informació del règim, sinó allà on les noves formes organitzatives encara no havien aparegut amb anterioritat. El principal resultat d'aquest procés fou l'aparició de la nova forma organitzativa en llocs com Sabadell, el Baix Llobregat o Badalona, en una expansió que ja no es parerà i que acabarà per afectar gairebé totes les realitats industrials de Catalunya, expansió organitzativa que anà acompanyada d'un creixement sostingut de la conflictivitat obrera a Catalunya que una intensificació, també sostinguda, de la repressió no semblava poder aturar.

Els resultats inicials de l'eclosió d'un nou moviment obrer no foren inicialment tan espectaculars en termes de confrontació política amb el franquisme ni de resultats, com havia estat en el cas del moviment estudiantil, però foren molt més preocupants per la dictadura. A diferència del cas dels estudiants, reclosos dins de l'àmbit de l'única universitat existent llavors a Catalunya, les noves formes de protesta dels treballadors s'estenien pel territori i afectaven potencialment a la major part de la població, com a mínim de l'àrea metropolitana. No és forassenyat recordar en aquest sentit que serà a l'entorn d'aquests anys quan la classe obrera industrial arribi al seu zenit quantitatiu, sense parangó al llarg del segle xx, ni abans ni pràcticament després, i que la província de Barcelona, amb gairebé més d'un milió d'assalariats, era en aquells moments la província amb més treballadors industrials de tot Espanya. El desafiament era, així, econòmic i social; l'eclosió de les noves formes organitzatives va significar una millora de les condicions salarials dels treballadors en aquest sentit, però també era polític. En

la mesura que aquest moviment necessitava per al seu desenvolupament d'un espai de comunicació i coordinació públics i de formes de manifestació també públiques, la seva pràctica tornava a definir, amb enormes costos en termes repressius, allò que es podia fer i allò que no es podia fer en un espai controlat tradicionalment pel règim. En la mesura que aquest procés tenia cert èxit, el camí que obria era utilitzat posteriorment per altres subjectes socials que, a voltes, s'incubaven en part, com en el cas dels moviments juvenils populars, de dones o de barris, dins dels seus propis espais organitzatius. En la mesura que aquest desplegament responia a les necessitats de millora de la vida de gran part de la població, tenia una força que cap altre moviment social havia tingut fins llavors. I, finalment, en la mesura que aquest moviment presentava a cara descoberta els seus activistes, tant a nivell de fàbrica o de barri com als seus principals dirigents, es produïa un doble canvi en la repressió que afectava a llurs conseqüències. Ara, les persones detingudes i empresonades ja no ho eren com a militants desconeguts, sobre els quals a vegades ningú, ni els principals afins, sabia quin havia estat el motiu que l'havia portat a ser assenyalat pel franquisme, sinó que eren persones conegudes sobre les quals tothom sabia quin havia estat el motiu que l'havia portat a la presó: defensar els interessos dels treballadors i treballadores. Així, a una acció pública li corresponia ara també una repressió pública que, fora del caràcter atemoridor que havia tingut abans, seguia present, malgrat el terror, com a arma per paraitzar actituds potencialment dissidents i despertava noves solidaritats en termes materials, públics i de decantament d'actituds cap al compromís antifranquista.

Per primer cop la repressió franquista alimentava el mateix antifranquisme. En un altre sentit, la repressió abocada sobre els moviments socials creava un nou subjecte entre l'antifranquisme polític i el mateix règim. Si abans aquest es concentrava en desarticlar les organitzacions polítiques, ara posarà gran part dels seus instruments policials al servei de l'intent de desarticlar els nous moviments socials, permetent alhora una major estabilització de l'antifranquisme més pròpiament polític i especialment al seu principal partit. En efecte, el PSUC, que havia patit caigudes continuades durant la dècada dels cinquanta i inicis dels seixanta, a partir de 1962 ja no tornarà a patir cap desarticulació dels seus organismes dirigents, fet que va permetre que l'antifranquisme polític, en els moments més durs de repressió contra els moviments socials, fes d'amplificador en el procés de visualitzar la repressió. A la vegada, en aquesta nova dinàmica, les organitzacions polítiques nodrien de nous militants i recursos les estructures dels moviments socials per garantir-ne la supervivència en els moments de perill.

Tots aquests factors expliquen en part perquè el règim no pogué acabar amb el moviment obrer, alhora que es convertia en el principal protagonista de l'oposició al franquisme. L'estat d'excepció de 1969, que fou l'intent més seriós per part de la dictadura per eradicar definitivament aquest moviment, fou una resposta immediata a la radicalització de l'activisme estudiantil, però qui aconseguí fer-hi front i sortir-ne reforçat com a principal subjecte social i polític d'oposició no fou altre que el moviment

obrer, molt més fort en termes socials. Certament, només a Barcelona ciutat al llarg de l'estat d'excepció una setantena d'activistes foren detinguts, mentre que mig centenar més hagueren de passar a la clandestinitat, però el moviment obrer, ajudat pels nous subjectes socials que s'havien incubat al seu redós (i aquí l'activisme juvenil hi tingué un paper central), fou capaç de mantenir una certa capacitat d'acció al carrer fins en les pitjors condicions, a la vegada que a nivell de fàbrica la conflictivitat no desapareixia. De fet, si a partir d'aquell moment el moviment estudiantil perdia la rellevància política i social que havia tingut fins llavors, era el moviment dels treballadors i treballadores qui prenia el relleu.

D'altra banda, el fracàs de l'estat d'excepció en el seu objectiu últim, acabar amb una nova oposició basada en els moviments socials, suposà també el fracàs dels intents del franquisme per dotar-se d'una base social més àmplia, que esperava conquerir amb les eleccions sindicals de 1966. De fet, un cop acabat l'estat d'excepció de 1969 es produí un canvi de govern on per primer cop es donava el domini absolut als tecnòcrates, enfront als que volien desenvolupar una àmplia reforma política. Aquests darrers pensaven que la forma de garantir la supervivència de la dictadura a la llarga passava per ampliar-ne els consensos socials mitjançant una major integració de diversos sectors de la població en les institucions del règim. La protesta social féu inviable aquest intent, car en una dictadura això portava a un augment de la repressió que es mostrava antitètica a tot intent d'obertura. Contràriament, pels tecnòcrates el consens social estaria garantit pel creixement econòmic sense que fes falta un intent d'aperturisme institucional. Era una solució senzilla, però absolutament dependent d'un factor: la bonança econòmica. Quan a partir de 1974 Espanya entrà en crisi, també ho féu el mateix règim, que davant per davant es trobava amb una protesta cada cop més intensa i extensa. Els seu èxit de 1969 esdevingué un fracàs el 1974 i llavors la dictadura havia perdut ja tota capacitat de proposta política més enllà de la retòrica.

Producte de tots els canvis que havien produït el moviment estudiantil i l'obrer, aquests no estaven tan sols. En gran part la supervivència d'aquest nou model d'oposició, i de fet la seva mateixa eclosió, havia tingut molt a veure amb l'emergència de noves xarxes socials i ara fou des d'aquestes noves xarxes socials d'on vingueren els nous moviments socials. En primer terme això fou especialment visible amb l'aparició del moviment veïnal,¹⁴ encara que tingué més conseqüències.

Usualment s'ha interpretat l'emergència del moviment veïnal gairebé com a conseqüència directa de la nova llei d'associacions de 1964, però la utilització majoritària d'aquesta llei com a via de legalització d'associacions de veïns lligades al moviment de barris sembla ser molt més predominant durant la dècada dels setanta que en els

¹⁴ Pel relat que segueix sobre el moviment veïnal, vegeu C. MOLINERO i P. YSÀS (2010), (coord.), *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria.

moments inicials del moviment. De fet, el seu origen el trobem en l'establiment de xarxes relacionals als barris populars, a voltes lligades inicialment a les cadenes migratòries per aconseguir proveïment de serveis bàsics, urbanístics i culturals, de forma autònoma a una dictadura extraordinàriament deficitària en aquest sentit, xarxes que sorgien d'una realitat vivencial duríssima i que, interactuant amb els nous subjectes de protesta sorgits al barri al calor del despertar del moviment obrer, juvenil i de dones, donaren lloc a les primeres organitzacions del moviment veïnal i als primers moviments reivindicatius. Sembla, en aquest sentit, que primer fou predominant l'ús de centres socials lligats a les parròquies, i només després de les associacions de veïns legals, quan ja s'assolien les primeres formes de coordinació a nivell de ciutats. De fet, fou un procés extraordinàriament accelerat que portà la conflictivitat social i política de les universitats i les fàbriques al conjunt de la urbs, articulant l'eclosió d'una veritable cultura de la protesta ja durant els anys setanta. Aquest es basava en la creença cada cop més compartida de què tan sols a partir de l'acció col·lectiva era possible la millora de la vida, per sobre de qualsevol altra opció individual, i si havia nascut primer a les universitats i fàbriques ara ja era patrimoni comú d'una part significativa de la població.¹⁵ De fet, paral·lelament a l'emergència d'aquest desafiament a la dictadura en el conjunt de la urbs i retroalimentant-se amb ella, una part del teixit social català estava transformant-se de forma significativa.

L'existència d'actituds individuals resistents a la dictadura era quelcom que existia, però que no es visualitzava durant la llarga nit franquista. És més, aquestes actituds no trobaven un espai on activar-se, sinó que es trobaven en el de la militància més clandestina i minoritària. L'aparició dels moviments socials havia permès que estudiants i treballadors primer i veïns dels barris populars després trobessin aquest espai, quan no la mateixa existència d'aquests moviments generava nous fenòmens de resistència, però més enllà activà la possibilitat de visualitzar resistències fora dels moviments socials. Aquestes no eren prou fortes com per protagonitzar per si mateixes una acció de desafiament a la dictadura, però ara els moviments socials els obrien un espai on participar, una gent a la qual dirigir-se, ja fos amb xerrades, cançons, poesies o projectes, i la possibilitat de significar-se públicament firmant manifestos de solidaritat. Alguna cosa tenia que veure això amb la incorporació en els teixits socials dels estudiants socialitzats en una universitat antifranquista, però anava més enllà.

Si la fi de l'estat d'excepció havia accelerat processos letàrgics, el despertar posterior de l'antifranquisme, amb la mobilització el 1970 contra el Consell de Guerra de Burgos on s'havien impartit diverses condemnes de mort, marcà un punt d'inflexió

¹⁵ Per això vegeu C. MOLINERO i P. YSÀS (2010), *Construint la ciutat democràtica...*; Iván BORDETAS (2010), «El movimiento vecinal en el tránsito de la resistencia a la construcción de alternativas», *Historia del Presente*, núm. 16, p. 43-63 i Xavier DOMÈNECH (2010), «Orígenes: En la protohistoria del movimiento vecinal bajo el franquismo», *Historia del Presente*, núm. 16, p. 27-42.

en la seva història. Als anys cinquanta l'oposició tenia el seu punt central d'irradiació en les organitzacions polítiques clandestines —poques i mal avingudes—; durant els seixanta havia vist com la seva centralitat basculava cap als moviments socials i ara, en la dècada dels setanta, la seva morfologia externa presentava un aspecte més complex. Incloïa a partits polítics, entre els quals sobresortia el PSUC, a moviments socials, entre els quals el moviment obrer era central, però ja no estava tan sol, essent acompanyat pel moviment veïnal, col·legis professionals, cooperatives, grups excursionistes, fundacions o la *gauche divine*, i a persones que cada vegada temien menys expressar públicament les seves opinions, entitats, col·legis i personalitats que, en menor mesura, s'havien mobilitzat contra la repressió ja en temps anteriors, però que durant aquest període passarien a la primera línia de confrontació amb el règim. Militants polítics, militants socials i militants de la cultura conformaven ara un contínuum plural i divers, però unit per un sol món, un món on els moviments socials generaven espais de llibertat, objectius comuns per l'oposició i programes alternatius per a la societat.

La societat civil relacionada amb aquests moviments metabolitzava i amplificava aquests plantejaments, amb la qual cosa creava una cultura alternativa a l'oficial que s'estenia per diferents sectors socials, i, finalment, el poder polític es veia obligat, en els principals centres industrials del país, a abandonar espais socials i a recloure's darrere del control social que li garantia la repressió cada cop més descarnada. La base d'aquest procés es trobava en un teixit social emergent que estava generant una cultura alternativa, cultura d'elit, però també cultura popular conformada pels nous signes d'identitat que sorgien dels suburbis que ara estaven convertint-se en barris amb un teixit propi, amb un color propi. Una cultura no només política, sinó feta de valors, expectatives i fins i tot estètiques, que era una confrontació amb el franquisme i que, malgrat poder estar mal avinguda, formava un sol món, un món on Pere Quart, al recital de poesia del Price, podia veure com els treballadors de la SEAT escoltaven atentament les seves belles paraules que els parlaven d'una «esperança desfeta, una recança infinita i una pàtria tan petita que la somiava complerta». Un món en el qual, segons un dels presents a la Tancada de Montserrat, on es reuniren 287 intel·lectuals i professionals que per primer cop protagonitzaven una acció col·lectiva com a grup, «Sabien què volien, què odiaven, què detestaven més que res del món. Volien canviar la pròpia vida, l'ordre, la ciutat, la urbanitat, l'urbanisme, l'espectacle, el cinema i el teatre: inventar la democràcia».¹⁶ Perquè tant els poetes com els treballadors que protagonitzaven les manifestacions, els advocats que els defensaven, els redactors de les revistes de barri, els que lluitaven per un barri amb equipaments socials o els que lluitaven per conformar una nova urbs, sentien que formaven part d'un món, un món divers, però un món que volia sortir del franquisme, en una batalla que seria integral contra un sistema de vida, contra una

¹⁶ Josep M. MUÑOZ PUJOL (1999), *La Gran Tancada*, Barcelona, Columna.

vida atrapada en el gris, i que tenia d'un nou color la societat, refent els seus valors i expectatives culturals, socials i polítiques. Aquesta tindrà la seva articulació política més acabada en l'Assemblea de Catalunya, única plataforma antifranquista de l'Estat que agrupava en el seu si a moviments, partits, entitats i personalitats per igual, fins arribar a les cent deu entitats, però que en realitat partirà d'una realitat prepolítica, del mateix desenvolupament d'una nova societat civil. Un franquisme desconcertat davant aquest nou fenomen es descriu des dels informes del Consejo Nacional del Movimiento del 1971 de la següent manera:

Por último debemos destacar que este catalanismo, cuyo Estado Mayor (se conocen todos sus miembros uno a uno), es capitalista, tiene como masa, los barbudos, melnudos, marcusianos, che-guevaristas, marxistas, intelectuales del neo-izquierdismo, los jóvenes clérigos, las monjas (en especial las castellanas), los universitarios contestatarios, a los que el Banco Urquijo sostiene económicamente y una clase media que quiere ser europea, que frecuenta las «boites» que sabe de striptis, que asisten a Montserrat, piden el divorcio, que tienen coches, y organizan huelgas y comandos.¹⁷

Aquest procés¹⁸ estigué en la base de el trencament de l'hegemonia del règim a Catalunya i creà un espai on la conflictivitat social cada cop afectava més sectors. Dels obrers industrials s'havia passat als mestres i dels veïns dels barris populars a les mobilitzacions de periodistes, metges o advocats i és aquest procés el que explica la força i intensitat que prengué la mobilització social a Catalunya en els moments claus després de la mort del dictador. L'opció continuista del règim, liderada pel president Arias Navarro, amb un programa reformista molt limitat dins del govern defensat per Manuel Fraga, tenia en aquells moments tres grans preocupacions: les eleccions municipals, el control del carrer i l'amnistia. Les primeres s'havien de celebrar, d'una forma semioberta i sense el concurs de partits polítics legals, a principis de 1976 i el règim temia que de la mateixa manera que s'havia esdevingut en el SEU el 1966 o a la mateixa OSE el 1975, la oposició s'infiltrés dins dels ens municipals aconseguint victòries en les principals ciutats del país. Així, de la mateixa manera que havia passat amb les eleccions municipals celebrades el 12 d'abril de 1931, quan les candidatures republicanes guanyaren en les principals ciutats del país portant a l'arribada de la II República, es temia que ara un procés similar podia portar a la fi de la dictadura. Finalment, les eleccions municipals democràtiques no se celebraren fins a 1979. El control del carrer, una veritable obsessió pel règim en aquells moments, fou el següent motiu de preocupació un cop eliminat el primer. Es tractava, en un moment on ningú sabia què pensava realment una població en cap moment cridada a les urnes, del

¹⁷ Carles SANTACANA (2000), *El franquisme i els catalans*, Barcelona, Afers, p. 79.

¹⁸ El que segueix és una síntesi que es pot trobar a Xavier DOMÈNECH (2012), *Cambio político y movimiento*, p. 209-223.

principal espai simbòlic de visualització per saber amb qui estava realment la gent: si amb el règim o amb l'oposició. És en aquest sentit que per al Ministre de Governació en aquells moments, Fraga Iribarne, era necessari fer palès que «la calle es mía» o que, per al governador civil de Barcelona, fos clar que «La primera batalla de la transició se da en la calle».¹⁹ Aquest fou el gran desafiament entre el règim i l'oposició lliurat al llarg del primer semestre de 1976, un desafiament que, en el seu impuls i resolució, estigué profundament marcat pel tercer problema que preocupava al primer govern de la monarquia al bell mig de la dictadura franquista: el problema de l'amnistia. I és que en aquell moment el franquisme havia donat tan sols en dates assenyalades com la de la mateixa coronació del nou rei d'Espanya, un cop finida la vida del dictador, indults, però l'indult perdonava el delinqüent polític, mentre que l'amnistia en aquells anys era considerada com una declaració de què aquest no havia comes cap delictes: una diferència substancial. Si es declarava que no hi havia causa de delictes, s'assumia en el mateix instant que reunir-se, manifestar-se, expressar-se lliurement o fer vaga, no era penable, invalidant alhora la base penal que es trobava en la base de la mateixa existència de la dictadura. Finalment fou la relació entre aquests dos desafiaments, el de l'ocupació al carrer i el de l'amnistia, el que va acabar decidint la sort del procés de canvi polític.

Finalment, durant 1976 3,5 milions foren els treballadors que entraren en conflicte i 110 milions foren les hores perdudes en conflictes laborals. El 1975 havien estat tan sols 10 milions les hores perdudes. Un país on la vaga estava prohibida, i les manifestacions també, es posava al capdavant de la conflictivitat europea. La geografia de la protesta era la geografia urbana de l'Estat espanyol. Madrid vivia un conflicte generalitzat el gener de 1976 i mentre a Còrdova es declarava una vaga general, el març el relleu l'agafà Vitòria, en un conflicte duríssim que deixà cinc obrers morts en mans de la policia al carrer. Tot això en un any en què a Biscaia es declararien tretze vagues generals, però si en algun territori la conflictivitat estava mostrant una intensitat i una extensió singular, aquest era Catalunya. Una conflictivitat generalitzada, amb les grans vagues generals de gener de 1976 al Baix Llobregat i el febrer a Sabadell; en el camp obrer, era seguida en aquest cas per una gran mobilització en tots els camps, que tingué com a màxim exponent les massives manifestacions de l'1 i 8 de febrer de 1976 a favor de l'amnistia a Barcelona.

Si el desafiament que havia establert el règim es trobava en el control del carrer, el que estava clar a finals del primer semestre de 1976 és que havia perdut, però tampoc l'oposició a nivell d'estat, malgrat els successius processos d'unitat política, es trobava en disposició d'assaltar un poder que mantenia intacta la fidelitat dels aparells de coerció de l'estat (policia i exèrcit), a diferència del que s'havia esdevingut a Portugal

¹⁹ Salvador SÁNCHEZ-TERÁN (1988), *De Franco a la Generalitat*, Barcelona, Planeta, p. 34.

l'abril de 1974, quan una part de l'exèrcit encapçalà la revolta contra la dictadura. I és per això que a Portugal hi hagué una revolució i a Espanya una transició. El règim no podia governar un país al mig d'una forta crisi econòmica; amb mig país paralytat, l'oposició no podia assaltar el poder. Es produí llavors un empat tècnic al mig del qual una monarquia amb forts problemes d'estabilització i una part important del mateix aparell del règim, per garantir la seva supervivència, iniciaren un gir radical a la situació. Arias Navarro fou substituït el juliol de 1976 per l'últim Secretario General del Movimiento, Adolfo Suárez, i aquest aprovà, per desactivar part de l'oposició al carrer, el primer decret llei d'amnistia política.

A partir d'aquí una part del règim inicià l'assumpció progressiva d'una part substancial del programa de l'oposició, no volgut fins llavors, amb una diferència substancial: el procés el controlava ell. Es plantejà ja obertament la convocatòria electoral i la legalització dels partits polítics. Fou un procés llarg el que portà a les primeres eleccions pluripartidistes, procés que tingué encara dos capítols especialment intensos: la legalització del PCE l'abril de 1977 i el mateix resultat electoral. I és que, en efecte, quan les noves Cortes es reuniren, el resultat havia estat del tot inesperat pels fills del franquisme. Certament, la Unión de Centro Democrático (UCD) havia guanyat en nombre d'escons, però si els partits que venien del franquisme, la mateixa UCD i AP (Alianza Popular), havien aconseguit el 43%, els que venien del camp de l'antifranquisme obtingueren un 49,2% dels vots. La transmutació del resultat en nombre d'escons va donar la majoria a la UCD, però el resultat era inequívoc i va succeir el que no estava previst. Les Cortes, saltant-se la llei que havia permès la contesa electoral, es van declarar constituents, trencant definitivament amb el franquisme. I si aquest fou el resultat a nivell d'estat, a Catalunya encara tingué un component més fort, amb una àmplia majoria de l'antifranquisme que deixava tan sols amb un 21,7% dels vots, sumant a UCD i AP, als fills de la dictadura. El cert és que si aquí la intensitat dels moviments socials havia estat especialment notòria, aquesta també havia comptat amb un factor diferencial respecte a l'antifranquisme de la resta de l'estat.

2. LA DIMENSIO NACIONAL: CATALANISME, MOVIMENTS SOCIALS I CANVI POLÍTIC

La relació entre moviments socials i canvi polític a Catalunya és una de les més intenses dels diversos antifranquismes desenvolupats a nivell de l'estat. A voltes això ha portat a conjurar-lo com element d'anàlisi del canvi polític espanyol, tractant-lo més com a excepció que com a norma; és a dir, es tractaria d'un procés tan específicament català que no hauria incidit en el procés general. No essent això cert en termes absoluts, l'oposició feta des dels moviments socials explotà arreu; seria, a més, precisament la particularitat catalana el que féu incidir en el procés de canvi polític general i explica

com es desenvolupa la Transició a Catalunya, encara que això, en part, sorgeix d'un procés extremadament complex i en alguns punts paradoxal.

Sota la imatge d'una Catalunya homogèniament resistent contra un règim, el franquisme, que li va ser completament aliè i hostil, la veritat és que la realitat del franquisme català és molt més amplia del que la mitologia oficial ens pot fer pensar.²⁰ És cert que la contundent i brutal implantació del franquisme va suposar la voluntat d'anihilació total d'allò que es considerava com la nèmese de l'Espanya immortal. En la visió orgànica i disciplinada de la nació feixista no hi cabia cap tipus de fractura, ja fos de classe, religió, partit o idioma. El propòsit totalitari aspirava a englobar tots els aspectes de l'individu que s'havia d'integrar en un ens superior i que superés les contradiccions: la nació espanyola. En aquest sentit, el franquisme portà l'espanyolisme fins al paroxisme i Catalunya, en la seva doble vessant de republicana, i per tant roja, i catalanista, i per tant separatista, patia una doble «necessitat» de depuració. Tanmateix, la catalanitat, entesa com un substrat sociocultural, anterior o posterior a l'acció política segons els gustos, sobrevisqué sota el franquisme, en part com a expressió d'una resistència social, cultural i política, però també en part com a adaptació del nacionalcatolicisme català, amb profundes arrels en una part de la societat catalana abans de la guerra, al nacionalcatolicisme espanyol amb el qual compartia un tram de valors comú i una contradicció: la nació de referència. Però aquesta havia estat la «falsa ruta» que havia obert la caixa dels trons, tal com anunciava un prohoms de la Lliga i posteriorment propagandista del règim com Valls i Taberner el 1939,²¹ contradicció en tot cas salvada per una experiència històrica, la de la República i la de la Guerra Civil, que el conservadorisme català no podia considerar sinó amb horror, malgrat que s'haguessin assolit durant aquells anys les màximes expressions de reconeixement dels drets nacionals de tot el segle. Tanmateix, aquest abandonament de la «pàtria» com a referència de l'acció política i l'acceptació del nou espanyolisme, no anà acompanyat d'un abandonament dels espais de sociabilitat tradicionals, impregnats de narratives, valors i referents d'una certa catalanitat que es mantenia així latent i es lligava a noves generacions que, sense l'experiència traumàtica del seus pares, en una part es trobaren de nou amb la contradicció entre el nacionalcatolicisme català i l'espanyol. És a dir, davant per davant de la contradicció entre allò que havien viscut en l'àmbit privat i el que viurien en l'àmbit públic a l'accedir a l'edat adulta, produint una evolució global d'aquest àmbit a partir d'aquesta experiència.

²⁰ Vegeu per a aquests temes Jordi FONT (2001), *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, i Antonio CANALES SERRANO (2003), «El relato mítico sobre el franquismo de la historiografía católico-catalanista», *V Encuentro de Investigadores del Franquismo*, Albacete.

²¹ Francesc VILANOVA I VILA-ABADAL (1996), «La falsa ruta de los regionalistas catalanes», a: *Espacio, Tiempo y Forma, serie V, Historia contemporánea*, p. 189-205.

Quelcom d'això podem trobar en el camí que va de l'Entronització de la Verge de Montserrat el 1947, que una part de la historiografia ha interpretat com un acte de resistència —en tot cas autoritzat per les mateixes autoritats del règim—, quan es pot contextualitzar perfectament en l'àmplia mobilització nacionalcatòlica del període viscuda arreu d'Espanya, com també ho podem trobar entre l'abat Escarré de Montserrat, franquista acèrrim i amic personal de Franco, als anys quaranta i el mateix abat fent les declaracions el 1963 a *Le Monde* contra el règim que el portaren a l'exili. Un bon símptoma d'un procés més profund el podem veure a partir dels mateixos fets de la Caputxinada, protagonitzats pel moviment estudiantil, que va portar a «los propios “cruzados” a convertirse en salteadores de conventos»,²² fets que portaren a la lectura d'homilies crítiques amb el règim llegides de Balsareny fins a Mataró, passant per vint-i-tres esglésies del centre de Barcelona de substrat no precisament popular, i a manifestacions posteriors on:

Personas ajenas al movimiento político e incluso algunos antiguamente pertenecientes a Falange, han tenido el que su hijo hubiera estado en la Constituyente como un honor. Padres de familia burguesa han dicho a sus hijos que deben acudir a las manifestaciones!!! Y ello repito, no es una reacción particular, sino que la hemos podido apreciar en diversas familias en absoluto conocidas como antifranquistas. [...] Ha tenido este movimiento una gran divulgación. El hecho de que haya por en medio los «capuchinos» ha granjeado la amistad y simpatía de gran número de católicos.. [...] Algunos individuos francamente franquistas hasta el presente, se han discutido seriamente con sus amistades por este problema y han rechazado abiertamente la dictadura.²³

Semblaria llavors que els fills es retrobaven amb els pares en un ambient substancialment diferent al de 1947. Tanmateix, no es pot donar més importància a aquesta evolució d'una part del nacionalcatolicisme català que la que té, en part perquè no prengué una força rellevant fins als anys setanta, en part perquè el catalanisme es trobava estès entre sectors de classes mitjanes que provenien d'una tradició més republicana que no pas conservadora. És més, el cert és que en aquests compassos inicials l'existència d'aquest sector o sensibilitat no es trobava en disposició de transmutar-se en acció política, més enllà de la campanya de la «P» o els «Fets del Palau», que no van passar pràcticament la frontera del canvi de dècada entre els anys cinquanta i els seixanta. El debat viscut en el marc del CC —Crist Catalunya o Cristians Catalans— entre aquells que defensaven la necessitat de «fer política» i aquells que, capitanejats per Jordi Pujol, es decantaven per «fer país» i «construir Catalunya», ens indica quin fou el camí que seguiren finalment els elements més conscients d'aquest món. En el marc

²² AHPCE, *Carta de Emilio*, 18 de març de 1966, caixa 56.

²³ AHPCE, *Informe que presenta Casanova sobre los recientes hechos universitarios*, març de 1966, caixa 56. Per a la repercussió d'aquests fets en el règim, vegeu: AHGCB, *Notas Informativas*, març de 1966, caixa 16.

de l'antifranquisme polític, la seva opció hagués estat clarament minoritària, com fou la d'UDC, i alhora hagués presentat contradiccions amb el seu sector social d'origen, que encara es movia en gran part dins de les aigües del franquisme.²⁴

Es tractava de construir una nova hegemonia, en un projecte que de fet no es tanca globalment fins als anys vuitanta, i en aquest sentit la construcció de Catalunya com a nació partia d'aquests sectors de la seva articulació cultural i civil, impulsant i finançant les iniciatives que anessin en aquest camí, plantejaments que no feien sinó retornar a les mateixes arrels del catalanisme polític de finals del segle XIX, quan Prat de la Riba, enfront a la tendència homogeneïtzadora de l'Estat, es va plantejar oposar-li l'heterogeneïtat de la societat civil catalana, entesa ella mateixa com a nació.²⁵ Es tractava així, en primer terme, de construir la societat civil com a construcció de Catalunya en tant que entitat nacional en oposició al franquisme, per realitzar posteriorment la seva institucionalització nacional i és en aquest espai on el catalanisme d'arrel catòlica, igual que en un altre sentit el catalanisme republicà, i els sectors socials que representava entraria en contacte amb l'antifranquisme polític d'una manera que no es va donar a la resta d'Espanya més enllà del catolicisme social. Per dir-ho ras i curt, no hi ha una figura com Jordi Pujol, detingut i empresonat pel franquisme, banquer disposat a finançar activitats catalanistes considerades desafectes pel mateix règim, a la resta de l'Estat. Però el tema va més enllà d'una figura i el que representava i acabà per afectar a una gran part del teixit social català quan va entrar en interacció amb el nou antifranquisme dels moviments socials.

L'evolució d'aquests sectors permet comprendre una part de la dinàmica diferencial catalana en el tardofranquisme i l'establiment de consensos amplis a l'entorn de la problemàtica nacional. Malgrat la centralitat de l'acció social i política, aquesta corresponia, a partir dels anys setanta, als moviments socials antifranquistes, que eren els que obrien espais de llibertat per on transitaria el desplegament d'una nova societat civil catalana, a la vegada que, amb la seva acció col·lectiva, feia emergir les contradiccions latents d'aquesta mateixa societat, decantant actituds com es va esdevenir amb els fets de la Caputxinada. Destacava en aquest protagonisme el moviment obrer i els partits que li eren pròxims, especialment el PSUC, amb un discurs del fet nacional català heretat directament del període republicà que s'implementava en una base militant conformada bàsicament per nous catalans. Aquests nousvinguts d'altres terres, no van ser en aquest context «integrats», difícilment ho podien ser en una societat i una cultura clarament interferides pel règim, sinó innovadors i constructors de noves definicions sobre la catalanitat, tot plegat en un procés complex on la nova definició del que era ser català —«són catalans aquells qui viuen i treballen a Catalunya»— tan sols n'era

²⁴ Vegeu l'últim treball sobre aquestes temàtiques: Antonio SANTAMARIA (2011), *Els orígens de Convergència Democràtica de Catalunya: La reconstrucció del catalanisme conservador (1939-1980)*, Barcelona, El Viejo Topo.

²⁵ Enric UCÉLAY-DA-CAL (2003), *Imperialismo catalán*, Barcelona, Edhasa, p. 42-44, 82-85, 126-168.

la punta del iceberg. De fet, en aquests sectors, o en minories significades d'aquests, hi haurà una apreciació prepolítica del problema de la identitat, apreciació plural que passava de la consideració del problema català des de percepcions purament vivencials a d'altres més instrumentals. Així, un militant obrer, detingut per manifestar-se l'11 de setembre de 1967, quan a l'interrogatori policial li van posar la bandera espanyola al costat de la catalana a sobre de la taula i li van preguntar com podia defensar la segona si ell venia, per la seva condició migrant, de la primera, no deixà de contestar «Sí, de esta me acuerdo, es la de los señoritos, la mili y el hambre. La otra es la de comer cada día y no una, sino tres veces».²⁶

L'Estat espanyol no tan sols havia estigmatitzat la catalanitat en el procés de construcció de la nova comunitat nacional, sinó gran part dels seus propis pobladors,²⁷ cosa que explica alhora que en el primer procés migratori cap a Catalunya, iniciat a finals dels quaranta i durant la dècada dels cinquanta, molt abans de qualsevol creixement econòmic, hi hagués un fort component sociopolític que fou la base d'una part del renaixement de la militància política i social posterior,²⁸ estigmatització que diluïa els sentiments d'afecció a la identitat nacional espanyola i que obria un cert camí de simpatia cap a la catalana. I si això era així per una banda, per l'altra no es podia tampoc deixar de considerar, per part d'alguns d'aquests nous activistes provinents de la migració, que «La bandera del problema nacional ayudaba mucho, una barbaridad, te abría bastantes puertas»,²⁹ percepcions que no es construïen en el buit, o en la reflexió personal, sinó des de l'articulació de les noves xarxes relacionals formals i informals que partien dels barris i de les fàbriques i que foren la base de l'acció dels nous moviments socials i de la connexió més amplia amb un teixit social en plena transformació, en el qual s'expressava també la lluita per les llibertats nacionals, en un procés de confrontació i identificació del règim com a enemic comú. En aquests espais interactuaven els diversos nivells de la societat civil catalana de signe opositor i s'interrelacionaven a voltes d'una forma fecunda, produint fenòmens militants completament nous, a vegades d'una forma conflictiva, en les tres grans cultures marc de l'antifranquisme català: la catòlica progressista, la comunista i la catalanista. Cada una d'elles és indispensable per comprendre l'eclosió del antifranquisme i la inserció de la problemàtica nacional en aquest i en el si de la societat civil catalana. El moviment antifranquista es va nodrir

²⁶ AHCONC, Entrevista a Ángel Rey.

²⁷ Pel procés d'estigmatització d'una gran part de les classes populars, vegeu: Ricard VINYES (2002), *Irredentas: Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Madrid, Temas de Hoy.

²⁸ Angelina PUIG (1990), *De Pedro Martínez a Sabadell: Lemigració una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975*, tesi doctoral inèdita, UAB; Martí MARÍN (2006), «Franquismo e inmigración interior: El caso de Sabadell (1939-1960)», *Historia Social*, núm. 56, p. 131-151.

²⁹ AHCONC, Entrevista a Francisco Morante. De totes maneres, aquest és un tema més complex del que podem desenvolupar aquí; vegeu: A. PUIG (1990), *De Pedro Martínez a Sabadell...*; Xavier DOMÈNECH (2005), «Una ciutat: Identitat de barri i ciutadania sota el franquisme», *Arraona*, núm. 27.

de militants vinguts de la nova classe obrera, portadors d'una relectura de la identitat nacional, de professionals socialitzats en el moviment estudiantil, d'antics republicans que, amb l'obertura de l'acció política, activada des dels moviments socials, tornaven al compromís polític i també de sectors provinents del nacionalcatolicisme català. Fou un procés de mútues complicitats que no es va donar en cap altre lloc de l'Estat i que va transformar l'antifranquisme català i la relació del mateix règim i el procés de canvi polític amb Catalunya, primer perquè la pluralitat de la seva realitat no era integrable en la societat franquista (la seva mateixa existència constituïa un desafiament ineludible), però també perquè del seu si sorgiren les principals mobilitzacions polítiques i socials després de la mort del dictador, condicionant inapel·lablement l'agenda del canvi polític.

Ja hem vist com, en part, la capacitat de protesta activada el primer semestre de 1976 fou clau per iniciar el procés democratitzador, però més enllà d'això, que acomplia una part de les aspiracions de llibertat dels moviments socials i de l'antifranquisme polític, ni tan sols el resultat de les eleccions del 15 de juny de 1977, que portaren a la derogació final del franquisme com a règim, acabà amb la incidència de l'antifranquisme català en el procés de transformació de l'Estat. Si els resultats de les eleccions en el cas espanyol foren a totes llums sorprenents, els catalans irromperen amb una força insospitada. Ja hem dit que el resultat electoral dels partits fills del règim fou irrisori després de quaranta anys de control dels mitjans de comunicació i educació, arribant-se a la paradoxa que AP no es quedà sense representació a la província de Barcelona més per voluntat de la resta de partits que no pas pel resultat electoral,³⁰ però és que, a més, si la primera coalició electoral a Catalunya va ser la formada pels socialistes, amb un 28,4% de vot, el partit més votat fou el PSUC, amb un 18,2%.

De fet, la principal característica de l'antifranquisme a Catalunya fou la seva capacitat de plantejar no tan sols la lluita en termes socials o polítics, sinó també en termes d'hegemonia cultural fins aïllar al règim. Així, la intensitat de la protesta al llarg de 1976 es perllongà, un cop desactivada part de la conflictivitat política a nivell d'Estat, en el temps fins a arribar a mobilitzacions com la de l'11 de setembre de 1977, en què un milió de catalans sortiren al carrer, hegemnitzats per una esquerra que alhora era catalanista. Es feia palès que el canvi no podia limitar-se tan sols al pas de la dictadura a la democràcia: també havia de transformar-se la forma d'Estat unitari si es volia avançar i consolidar-se. Això finalment es validà amb la discussió de la constitució i amb la seva aprovació final, però molt abans, condicionant-la en part, l'octubre de 1977 Catalunya veia restablerta la Generalitat republicana, al capdavant de la qual hi havia un president que devia la seva legitimitat última al Parlament de Catalunya triat el 1932. procés que tingué llums i ombres, ja que també es constituí en

³⁰ Josep M. VALLÉS (2009), «Les eleccions del 15 de juny de 1977 i la configuració de la democràcia espanyola», a Pere Ysàs, (ed.), *La configuració de la democràcia a Espanya*, Vic, Eumo Editorial, p. 27-28.

una brillant operació de Suárez per tal d'evitar la negociació directa amb una majoria parlamentària catalana de caràcter socialista-comunista, però que suposà en termes simbòlics l'únic element de restabliment d'una institució republicana en el procés de canvi polític. Només això ja ens indica fins on havia arribat un antifranquisme que era alhora social, polític i civil.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2

Moviments socials

Mercè Renom Pulit

Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Fundació Bosch i Cardellach,

Centre d'Estudis sobre Moviments Socials de la Universitat Pompeu Fabra

S'han presentat catorze comunicacions a l'àmbit destinat a tractar els moviments socials en aquest VIII Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana: 1960-1980: Transicions i Canvis a les Terres de Parla catalana. Malgrat la seva base temàtica comuna, són molt diverses: pel marc cronològic, pels espais analitzats, per les fonts emprades o pel desigual aprofundiment de l'estudi realitzat.

Des del punt de vista de la cronologia, hi ha un ventall ampli, amb comunicacions que centren les seves anàlisis en un fet o en un moment concret, i altres que presenten un procés llarg, remuntant-se a períodes anteriors als anys 1960, per tal de mostrar els orígens i la transformació dels processos.

Pel que fa als territoris analitzats, la majoria dels treballs es refereixen a barris o ciutats de Barcelona i al seu entorn industrial, amb una destacada presència del Baix Llobregat. A més, hi ha dos estudis de fàbriques, un estudi de comarca (l'Alt Penedès), un d'àmbit general català, i dos de les illes (un de Mallorca i un altre de Menorca).

En relació amb les fonts emprades, són molt diverses. Cal tenir present el fet que molt sovint la documentació generada pels moviments socials és escassa i poc sistemàtica i el més probable és que es conservi de manera dispersa i fragmentada. El problema de la conservació de documents s'accentua en el cas dels moviments socials il·legals i clandestins, pel perill dels registres policials i la repressió. Amb el temps s'han fet recopilacions documentals i s'han anat creant els arxius històrics d'algunes organitza-

cions i moviments; en el cas, per exemple, de la comunicació que tracta de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme, els seus autors han recopilat els arxius que conservaven diferents activistes del moviment.

En moltes de les comunicacions s'ha recorregut amb èxit a vies d'aproximació indirecta, com són la premsa i la documentació administrativa o policial, però també s'han emprat amb bon criteri les publicacions de les organitzacions, els fulls clandestins, les memòries orals i els escrits personals, unes fonts que poden ser parcials, esbiaixades i distorsionades i que l'investigador ha d'estudiar críticament, contrastar i completar amb un bon coneixement del marc històric. De manera singular, una de les comunicacions ha emprat el cinema com a font per a les seves anàlisis.

Quant a la temàtica, hem establert quatre grups, tot i que la seva delimitació és imprecisa. Són els següents: 1) nou comunicacions tracten de moviments cívics i veïnals de composició plural i heterogènia, com les associacions de veïns, o bé altres moviments més específics, com els de joves, d'ensenyants, de pares i mares, culturals, etc., i, a més, una comunicació està dedicada al paper de l'Església catòlica mallorquina en la mobilització social antifranquista i en el procés de transició democràtica; 2) dues comunicacions presenten lluites per la defensa del territori, que de fet són una forma de moviments cívics i veïnals amplis; 3) dues comunicacions se centren en dues respectives vagues obreres de 1976; i 4) una comunicació tracta de la capacitat que té el cinema de mostrar les societats i les cultures.

En conjunt, els estudis mostren les característiques comunes dels diferents casos estudiats, però els mateixos estudis també reflecteixen les característiques singulars d'aquests moviments, degudes al medi on van formar-se, més o menys urbà, o suburbà, o rural. Així, presenten, també, les característiques socials, polítiques i econòmiques dels espais i dels temps estudiats i expliquen la seva relació amb la mobilització social. D'altra banda, les comunicacions posen de manifest el procés de col·laboració entre moviments (obrers, cívics o veïnals).

1. ELS MOVIMENTS CÍVICS I VEÏNALS

Els estudis sobre barris poden fer anàlisis molt detallades de les accions i mobilitzacions veïnals. Alguns es remunten als orígens de les actuacions col·lectives, expliquen els dèficits que van impulsar-les, la transformació organitzativa i les consecucions assolides. És el cas de les comunicacions de José Miguel Cuesta, «El moviment veïnal i la seva capacitat de millorar les condicions de vida col·lectives d'un barri: el cas de Llefia (Badalona)», i de Xavier Carmaniu Mainadé, «D'immigrants a gironins. El cas de Germans Sàbat». Tots dos estudis presenten la formació de sengles barris: l'un, el de Llefia, que partia d'un petit nucli de cases baixes i d'autoconstrucció aixecades als anys 1920, que va omplir-se de coves i barraques quan va rebre les onades migratòries posteriors als anys 1940 i que va transformar-se en una densa agrupació de pisos de

baixa qualitat de promoció privada o pública («Obra Sindical del Hogar i Patronato Municipal de la Vivienda»), tot passant de 2.500 (1930) persones a cinc mil (1960) i cinquanta mil (1981). L'altre barri, el dels Germans Sàbat de Girona, va ser creat de nou des de 1958, amb un nucli inicial de 227 habitatges construïts entre 1954 i 1958 pel Patronato Provincial de la Vivienda per reubicar una part de les famílies d'immigrants instal·lades en barraques a la llera del riu Ter, ampliat més endavant amb pisos de construcció oficial.

En tots dos casos, a partir de documentació escrita i/o de testimonis orals, els autors presenten els dèficits urbanístics i de serveis dels barris estudiats i expliquen les successives formes de solidaritat veïnal i d'organització col·lectiva que van anar-se desenvolupant per tal d'afrontar de manera conjunta els problemes del barri. Mostren diferents agents col·laboradors en el procés organitzatiu, des de membres del paternalisme «oficial» als del cristianisme de base, fins a militants d'organitzacions polítiques clandestines, amb una successió cronològica semblant, adequada als recursos i oportunitats respectives, un procés que abocà a un moviment veïnal important a partir dels anys 1970, especialment a la segona meitat d'aquesta dècada. Totes dues comunicacions expliquen algunes de les principals accions i reivindicacions col·lectives, tant urbanístiques (aigua, clavegueram, enllumenat, pavimentació, defensa d'espais públics...), com d'equipaments (sanitaris, educatius, de lleure, comunicacions, transports...) dutes a terme ens els barris estudiats i mostren l'important paper que van tenir els moviments veïnals en la millora del barri i de les condicions de vida del veïnat. L'estudi del barri de Llefia planteja la crisi del moviment veïnal, malgrat el desplegament d'algunes accions importants, i també presenta les dificultats de relació del moviment veïnal amb els ajuntaments democràtics posteriors a les eleccions de 1979.

Relacionades amb el moviment veïnal i, més concretament, amb les associacions de veïns, hi ha dues altres comunicacions de caràcter més específic. Una d'elles, precisament, tracta de la crisi d'aquest moviment; l'altra, que comentarem més endavant, analitza el paper de les vocalies de dones.

La comunicació de Manuel Domínguez, «L'inici de la crisi del moviment veïnal a l'Hospitalet», parteix d'un detallat cens de les associacions de veïns dels barris de l'Hospitalet de Llobregat, amb catorze associacions legalitzades entre 1970 i 1976 (tot i que algunes ja existien amb anterioritat a la seva legalització). A més de destacar la importància de la seva actuació en els respectius barris, l'autor reflexiona sobre la crisi d'aquest moviment tan present i tan actiu en l'esmentada ciutat. En general, els estudis situen la crisi del moviment veïnal a la dècada de 1980, després de la constitució dels primers ajuntaments democràtics (1979) i del transvasament de dirigents veïnals cap a la gestió municipal, però Domínguez posa en relleu que la crisi ja s'estava manifestant amb anterioritat, cap a 1977. Per explicar-ho, repassa l'activitat d'algunes associacions i ressegueix els escrits publicats pels mateixos activistes veïnals en butlletins i revistes de l'època i mostra que, després de 1975, mentre s'anaven organitzant coordinacions entre

partits i entitats diverses per reforçar les mobilitzacions veïnals, les mateixes associacions de veïns es debilitaven i en certa manera s'anaven subordinant a les estratègies dels partits. En aquells moments, alguns activistes veïnals van començar a voler capitalitzar les seves accions cap als partits als quals estaven vinculats, i això va produir algunes lluites partidistes internes pel control de les associacions.

La crisi de l'associacionisme veïnal també està tractada en altres comunicacions. Carmaniu esmenta el testimoni d'un habitant de Germans Sàbat que l'any 1977 es lamentava que l'associació de veïns havia perdut iniciativa i també es parla de la crisi de l'associacionisme veïnal en l'estudi sobre el barri de Llefà de Badalona (Cuesta) i en el que es dedica a Sant Boi (Mirabent, amb Serret), que veurem més endavant.

Per la seva banda, Meritxell Ferré Baldrich presenta la comunicació «Les vocalies de dones: Espai de conscienciació feminista en la Catalunya de la Transició». Es tracta d'una temàtica que compta amb algunes anàlisis dedicades a territoris concrets, però que no té un estudi de conjunt. L'autora s'aproxima a una visió general i posa en relleu les especificitats de l'associacionisme femení del tardofranquisme i la Transició democràtica, inscrit en el marc del moviment veïnal. A partir de la bibliografia existent, mostra que les dones foren molt actives en les lluites veïnals des del seu inici, prenent en ocasions un paper predominant i que, amb el temps, sense deixar la seva participació en les mobilitzacions ciutadanes, les dones es plantejaren nous reptes de caràcter més personal i anaren creant espais propis femenins. Així sorgiren les vocalies de dones. Ferré mostra seva la percepció que en la genealogia de les vocalies de dones hi havia les xarxes de suport als presos polítics, en què confluïren esposes de treballadors fabrils i dones advocades, com han mostrat els estudis de Clara Parramon. També es fa ressò d'altres estudis, com el de M. Pau Trayner sobre les dones de Can Serra de l'Hospitalet, en què es mostra el procés de presa de consciència feminista a partir de les pràctiques solidàries entre dones per alleugerir els efectes de les mancances infraestructurals i de serveis dels barris i a partir de l'acció col·lectiva reivindicativa, fins a prendre consciència del context patriarcal que les condicionava i assumir la necessitat de generar canvis en les relacions de gènere. L'autora de la comunicació es remet a Mary Nash per remarcar que aquesta fou una via cap al feminisme des de la lluita veïnal antifranquista, un procés distint del de les dones europees, una via que va confluïr amb altres vies polítiques o sindicals en les I Jornades Catalanes de la Dona del maig de 1976, a les quals Ferré dedica una especial atenció.

Hi ha tres comunicacions de contingut més general, dedicades a diferents moviments cívics i veïnals antifranquistes en tres ciutats: Sant Boi i Viladecans, al Baix Llobregat, i Granollers, al Vallès Oriental. Són les següents: Roger Mirabent Zenón (en col·laboració amb Carles Serret Bernús), «Associacions de veïns i associacions de pares d'alumnes: Moviments de base protagonistes de la Transició a Sant Boi de Llobregat»; José Antonio Morales Rodríguez, «Democràcia i llibertats: Lluita política, obrera i

ciutadana a Viladecans (1970-1979)»; i Eduard Navarro Domènech, «La memòria antifranquista dels seixanta i setanta a Granollers».

Els tres estudis mostren la xarxa d'organitzacions ciutadanes constituïdes per actuar col·lectivament enfront dels desajustos i els dèficits generats en les dècades estudiades i lluitar contra la dictadura franquista. Amb tot, difereixen entre si tant pel punt de vista adoptat per cada autor com per les diferències que presenten els distints contextos socioeconòmics analitzats.

La comunicació sobre Sant Boi de Llobregat mostra la vitalitat de l'associacionisme veïnal d'uns barris perifèrics de nova creació, que acolliren una nombrosa població immigrada i feren créixer la ciutat d'uns 10.500 habitants l'any 1950, a seixanta-cinc mil habitants l'any 1975. En l'estudi es fa un recorregut per les distintes associacions de veïns i les seves lluites, des de finals de la dècada de 1960, i es presenta el fet singular que, després de la mort de Franco, es crearen dues associacions de veïns al centre, una de les quals a l'entorn d'un exalcalde, enfrontades entre elles. Alhora, Mirabent i Serret fan menció de l'associacionisme que aplegava els pares d'alumnes, la seva composició i la seva activitat. Finalment, també aporten algunes reflexions sobre la crisi de l'associacionisme ciutadà de finals de la dècada de 1970.

L'autor de l'estudi centrat en Viladecans, José Antonio Morales, posa l'accent en l'anàlisi del perfil polític dels regidors elegits en les primeres eleccions municipals democràtiques d'abril de 1979, tot fent esment de la seva anterior adscripció política, sindical o veïnal, del seu perfil socioeconòmic i dels seus orígens territorials, destacant que un 60% procedien de fora de Catalunya. L'autor remarca una única presència femenina en aquell consistori, un fet general a l'època, i presenta el pes de la lluita obrera, pagesa i ciutadana en l'erosió de la dictadura, així com també el compromís dels nousvinguts en la recuperació de les llibertats polítiques i en la instauració de la democràcia en el govern de la ciutat.

Pel que fa al moviment antifranquista de Granollers, l'aproximació que fa Navarro ens presenta diversos fronts. L'autor deixa constància de l'activisme cultural desplegat en alguns espais emblemàtics, del paper de diversos grups i associacions, del moviment obrer i de l'acció política clandestina, amb un visible compromís de la parròquia i una destacada presència de cristians de base en els moviments obrers i agrícoles.

La comarca és el marc geogràfic de la comunicació de Ramon Arnabat, «Antifranquisme a l'Alt Penedès: De la resistència a la lluita». L'autor analitza la continuada oposició al franquisme que es va dur a terme en una comarca poc industrialitzada. El pes de l'activitat econòmica agrària es reflecteix en la presència de les organitzacions del sector pagès en la mobilització social, al costat de les organitzacions d'altres sectors, un fet també destacat en l'estudi de Granollers i en el de Viladecans abans comentats. La comunicació se centra en el període 1960-1980, però presenta una sòlida panoràmica de la història anterior, tot arrencant en la Segona República i mostrant el pes de la repressió franquista sobre la població de la comarca. L'autor

explica que, malgrat tot, va existir una inicial resistència a la dictadura ja en els primers anys, encara que minoritària; una resistència que s'anà enfortint amb les actuacions d'alguns sectors catòlics, en progressiu conflicte amb el règim, que afavoriren la difusió de les organitzacions d'església juvenils urbanes i rurals, així com també amb moltes altres iniciatives culturals de caràcter general. Arnabat situa el pas de la resistència a la lluita antifranquista a partir dels anys seixanta i mostra les formes organitzatives i les accions dels distints sectors (pagesia, menestrals, professionals, classes mitjanes, obrers industrials, estudiants). Explica el procés de confluència dels distints sectors en una lluita que era alhora cultural, reivindicativa i política, tot reforçant-se, malgrat algunes divergències i conflictes. Arnabat destaca com a fita important la creació de l'Assemblea Democràtica de l'Alt Penedès (1976-1977), que va aconseguir unir quasi bé tot l'antifranquisme comarcal i organitzar les mobilitzacions més importants a la comarca a favor de la Llibertat, l'Amnistia i l'Estatut d'Autonomia.

Finalment, una altra comunicació se centra en l'illa de Mallorca i analitza el paper dels moviments i associacions de l'Església catòlica en la formació de joves en els valors cívics i democràtics que marcaran la Transició. És la de Joan Josep Matas Pastor: «Aportacions de l'església mallorquina a la Transició democràtica (1960-1975)». L'autor explica les transformacions internes de l'Església catòlica i el procés que portà determinats sectors de laics, preveres i religiosos a la ruptura amb la cultura paternalista tradicional en el terreny social, i a un posterior allunyament polític del règim. A partir de l'estudi de les Joventuts Obreres Cristianes (JOC), Matas destaca les aportacions dels moviments cristians tant en la formació cívica i democràtica dels joves com en el seu compromís social i en la seva organització i mobilització, ja fos a partir de la creació d'incipients plataformes sindicals i veïnals, o bé a partir de distintes campanyes de desprestigi del règim. L'autor mostra el canvi d'orientació de l'acció pastoral de l'illa, que comptava amb una activa implantació de l'Acció Catòlica, i descriu el procés de renovació iniciat a la segona meitat de la dècada de 1950, tot fent esment dels seus principals impulsors, informant dels debats mantinguts i presentant la cronologia de la difusió de la JOC a l'illa, així com de la seva crisi. Matas també dóna compte de les distintes vies de compromís polític que van prendre, finalment, aquells militants jocistes.

2. LA DEFENSA DEL TERRITORI

De la defensa del territori, en un sentit ampli, des de les lluites pels espais destinats a serveis i lleure a les denúncies de l'especulació urbanística i a les mobilitzacions pel control dels plans urbanístics, se'n parla en moltes de les comunicacions comentades anteriorment, ja que aquest tipus d'accions van constituir una part molt important de l'activitat dels moviments cívics i veïnals, comentats fins ara.

No és estrany que els temes territorials ocupessin les agendes de l'associacionisme cívic i veïnal en aquells anys del tardofranquisme, en què el creixement urbanístic

s'havia fet a partir d'iniciatives públiques o privades molt deficientes, amb una presència generalitzada de l'especulació. Molts barris patien greus dèficits urbanístics i de serveis i persistia la pressió urbanística. La situació s'agreujà després de la mort del dictador, mentre es van mantenir els ajuntaments franquistes, els quals, tot i el seu descrèdit, podien cedir a les pretensions dels propietaris de terrenys, constructors i immobiliàries. Enfront d'això, la mobilització veïnal es féu més forta i activa. Destaca, per exemple, la mobilització dels veïns de Llefà (Badalona), que el març de 1977 van aconseguir que la Corporació Metropolitana de Barcelona suspengués durant un any les llicències a tot Llefà i que es fes un Pla Especial de Reforma Interior recollint gran part de les reivindicacions veïnals, com explica Cuesta en el seu estudi.

En aquells anys, a més de la mobilització que es feia en el marc de les associacions de veïns pels temes urbanístics dels barris respectius, s'anaren produint accions de defensa del territori en un sentit més ampli i es formaren grups dedicats a defensar de manera més específica els espais, naturals o urbans. Van ser grups que, en ocasions, van aconseguir coordinar-se amb els moviments cívics i veïnals de l'entorn i van liderar mobilitzacions de gran abast, de gran significat reivindicatiu i de control democràtic veïnal de les accions programades sobre el territori, en un context antidemocràtic.

Disposem de dues comunicacions que tracten d'aquest tipus de moviments. Són les de Laura Piris i Coll, «Els inicis del moviment social per la defensa del territori a Menorca: El cas de s'Albufera des Grau. Anys 1974-1975»; i de José Fernández i Elionor Sellés, «Comissió Intermunicipal d'Urbanisme (CIU): La lluita per l'urbanisme democràtic al Baix Llobregat (1976-1979)».

Laura Piris tracta dels orígens d'un moviment de defensa del territori que s'anà articulant a partir de 1974 amb l'objectiu de protegir una zona de la costa menorquina anomenada s'Albufera des Grau. L'autora presenta el context de desenvolupament econòmic i turístic de Menorca, l'amenaça que significaven determinats projectes urbanístics per alguns espais de l'illa, la progressiva sensibilització ciutadana per a l'estudi i la protecció del medi ambient i les campanyes que es van posar en marxa per a la seva defensa. Piris ressegueix les diferents formes que va prendre el moviment, que va iniciar-se amb uns pressupòsits científics, de caràcter naturalista i conservacionista, i es va anar transformant, prenent diferents formes organitzatives, rebent diversos suports d'entitats i persones amb autoritat científica (inclòs el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears, fins a 1978, en què va crear-se l'estructura pròpia per a les Illes Balears).

El moviment per la defensa de s'Albufera des Grau va anar canalitzant inquietuds de distintes entitats i es va projectar a través de la premsa, dins i fora de l'illa, fins a convertir-se en el referent originari del moviment ecologista balear. És important destacar les accions destinades a modificar el Pla d'Ordenació Urbana de Maó, posat a informació pública el novembre de 1973, la redacció d'un projecte de protecció de Menorca, l'any 1979, en què van col·laborar el Grup Ornitològic Balear i la Coordinadora per a la

Defensa del Territori, i una inicial consecució de mesures de protecció de la zona. El moviment va continuar més enllà del període estudiat en aquesta comunicació.

Per la seva banda, Josep Fernández i Elionor Sellés fan l'estudi de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme (CIU), que va aconseguir coordinar la mobilització de cinc municipis del Baix Llobregat (Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Sant Feliu de Llobregat, Esplugues i Cornellà), els anys 1976-1979, en una lluita contra els plans urbanístics que hi havia el propòsit de dur a terme a la zona en els anys de major indefinició política, després de la mort de Franco; uns plans inscrits en el Plan General de Ordenación de la comarca de Barcelona de l'abril de 1974.

Els autors mostren la formació de l'esmentada comissió a partir d'un grup inicial que va coordinar representants dels moviments de Sant Just Desvern i Sant Joan Despí que s'oposaven a les previsions del que s'anomenava el polígon de Sant Joan Despí, (promogut per l'Instituto Nacional de Urbanismo), que iniciava les obres el juliol de 1976 i implicava intensificar la construcció d'habitatges en una zona prou densa i mancada de les corresponents infraestructures i serveis. Representants d'altres poblacions es van anar sumant al grup inicial i van ampliar l'agenda reivindicativa amb les problemàtiques respectives. Sellés i Fernández descriuen els dèficits de la zona estudiada i donen compte de la intensa activitat de la comissió, que es projectava en diferents direccions. D'una banda, es denunciaven i es fiscalitzaven les actuacions polítiques i administratives que afectaven la zona; de l'altra, la comissió va desplegar una sòlida activitat tècnica d'estudi de la planificació prevista i d'elaboració i difusió de propostes alternatives, ja que comptava amb persones preparades per treballar i actuar en diferents àrees (jurídiques, econòmiques, urbanístiques, comunicació). En paral·lel, la comissió va obtenir el suport de les organitzacions socials, polítiques i sindicals de la zona i va desplegar una intensa mobilització, amb algunes fites molt significatives. Així, les persones que formaven la comissió es van convertir en interlocutors reconeguts per discutir i, en certa manera, negociar les seves propostes amb els responsables polítics del moment, tant amb els governants franquistes municipals o els gestors urbanístics metropolitans, encara no renovats, com amb els representants polítics de la Generalitat provisional.

Sellés i Fernández posen de manifest la influència dels treballs d'aquella Comissió Intermunicipal d'Urbanisme en l'urbanisme de la zona i posen com a exemple l'Hospital Moisès Broggi de Sant Joan Despí, inaugurat el febrer de 2010, que va fer realitat la reivindicació prevista feia més de trenta anys en el mateix lloc que ara ocupa l'esmentat servei. Els autors també remarquen la credibilitat adquirida per aquells activistes i constaten que molts d'ells van ser elegits per formar part dels ajuntaments democràtics, l'abril de 1979. Després de les eleccions, mentre els ajuntaments assumien les propostes del futur urbanístic de la zona preparades per la comissió, aquesta posava fi a la seva activitat.

3. DUES VAGUES OBRERES DE L'ANY 1976

Com és sabut, la mobilització obrera va ser un dels pilars més combatius en la lluita contra la dictadura i en la demanda de llibertats d'associació, de reunió i de manifestació. Ja a la dècada de 1940 van esclatar conflictes obrers en els nuclis industrials catalans, però en les següents dècades van fer-se cada vegada més presents, malgrat la repressió governamental. L'obligada clandestinitat no va impedir l'organització i les xarxes de solidaritat i suport de les dones i els homes dins i fora de les fàbriques, amb fórmules variades que van precedir la creació de les clandestines Comissions Obreres (CCOO) l'any 1964, amb una destacada presència de militants comunistes i de l'àmbit del catolicisme social. A les reivindicacions per a la millora de les condicions de treball s'hi anaren afegint altres de caràcter polític, que introduïen dissensions i conflictes en un moviment sindical que, malgrat tot, va mantenir l'hegemonia fins a la mort del dictador.

El estudis de Jordi Rabassa Massons, «Els mitjans de comunicació davant del tancament de Motor Ibèrica», i d'Albert Alonso Quiñones, «Noranta-sis dies de vaga a la fàbrica Roca (1976-1977) », posen el focus en dues vagues de l'any 1976 i en destaquen aspectes singulars.

Rabassa explica el tancament iniciat per dones, esposes de treballadors acomiadats de Motor Ibèrica, a la parròquia de Sant Andreu de Palomar durant vint-i-vuit dies, entre l'1 i el 28 de juny l'any 1976, data en què la policia va efectuar un brutal desallotjament. Reclamaven la readmissió dels seus marits i familiars als llocs de treball i la retirada de sancions. Al primer grup de dones s'hi van afegir altres dones, nens i alguns homes, amb una presència entre cent i tres-cents persones, segons el moment, organitzades en règim assembleari. L'autor dóna compte de la mobilització i remarca el paper de les dones en aquella important acció, algunes de les quals procedien del moviment veïnal, de Cristians pel Socialisme, de les CCOO o del PSUC, i, de manera especial, mostra la forma esbiaixada com sis periòdics barcelonins van tractar el tancament, dilatant la informació, ocultant el caràcter femení de la protesta, menysvalorant la seva importància i, en algun cas, incorporant rancis tòpics patriarcals a les notícies; en el mateix moment, altres mitjans, alguns d'ells internacionals, s'interessaren pels fets. L'autor també fa notar la falta d'atenció que presta la historiografia al protagonisme femení en les lluites obreres.

La comunicació d'Albert Alonso Quiñones se centra en la vaga que va produir-se a la fàbrica Roca, situada en els termes municipals de Gavà i de Viladecans, que aleshores comptava amb 4.500 treballadors, i va durar noranta-sis dies a finals de 1976, una vaga que havia estat precedida per una altra de quaranta-dos dies, des del febrer fins a l'abril del mateix any. L'autor destaca i analitza el model organitzatiu assembleari proposat per una part dels treballadors i explica el conflicte i la ruptura entre dues concepcions de la lluita obrera que va conduir a la marginació dels representants sindicals de CCOO. El procés de ruptura sindical es produí a partir de l'experiència de la vaga de febrer i s'anà plasmant primer en una dualitat de poders i més tard amb

l'elaboració d'unes bases que proclamaven la sobirania de l'assemblea. Amb aquests precedents, la negociació del conveni començà amb moltes tensions: un acomiadament, seguit de vint-i-quatre més, la decisió dels treballadors d'iniciar una vaga indefinida i la de l'empresa de suspendre tota la plantilla de feina i sou durant cinc dies. L'autor mostra la radicalització del conflicte a partir del moment en què la policia desallotjà la fàbrica, i explica el procés assembleari que es va anar articulant, les solidaritats que va moure la vaga, la violència desplegada i la capacitat obrera per difondre la lluita, que va arribar fins a la BBC.

4. EL CINEMA COM A REFLEX DE LES SOCIETATS I LES CULTURES

La literatura, la fotografia o el cinema, entre altres expressions artístiques i culturals, són un producte del seu temps i, en certa manera, el reflecteixen amb diferents graus de fidelitat, que una adequada metodologia ens permet desvelar. A l'àmbit que comentem es va presentar una comunicació que pren el cinema com a via d'anàlisi social; és la de Josep Costa Mas: «Les representacions de la Barcelona de la Transició en el cinema documental: els espais públics i els imaginaris culturals i socials».

L'autor se centra en dos documentals de Ventura Pons que se situen en els anys de la Transició, l'un de contemporani, *Ocaña, retrat intermitent* (1977), l'altre posterior: *El gran Gato* (2002). Costa fa una anàlisi del contingut dels documentals, de les persones, dels ambients i dels paisatges urbans presentats en les cintes. S'acompanya de les reflexions del mateix Pons i de les d'altres comentaristes i reconstrueix un moment molt significatiu de la ciutat i de la seva gent, tot destacant uns espais singulars en què van expressar-se de manera heterodoxa i transgressora les aspiracions culturals de tolerància, mestissatge, obertura i cosmopolitisme, unes aspiracions que sumaven el localisme i l'universalisme i que impregnaren, també, la política i les idees. Com a contrapunt, Costa fa una breu referència a un altre film, *En construcció* (2001), de José Luís Guerin, per presentar una altra Barcelona, la urbs maquillada i esporgada, recreada al voltant dels Jocs de 1992.

5. A MODE DE CONCLUSIÓ

El conjunt de les catorze comunicacions presentades a l'àmbit de l'estudi dels moviments socials dels anys 1960-1980 aporten coneixement sobre els problemes, les solidaritats, les col·laboracions, les divergències i conflictes, les diverses formes organitzatives, les reivindicacions formulades, les accions dutes a terme i les consecucions assolides a partir de l'acció col·lectiva d'homes i dones —encara que sovint no es remarca prou el paper d'aquestes. També incideixen en la capacitat que van tenir els processos organitzatius i les accions col·lectives per generar experiències socials que col·laboraren

en la transformació personal i política de les persones que s'hi van implicar i que es van convertir en agents de socialització i de canvi en els seus espais d'actuació.

Les comunicacions mostren l'evolució de les formes organitzatives de la mobilització social dels anys estudiats. Les primeres mobilitzacions realitzades en els distints territoris s'organitzaven en el si de les associacions existents, ja fossin parroquials, socials, esportives o culturals. Es partia d'un associacionisme variat, propi de cada localitat, que ja hi era o que s'anava creant seguint models propis de períodes menys conflictius. Amb el temps, les formes organitzatives i els repertoris de l'acció col·lectiva s'anaren uniformitzant, tot adoptant models de nova creació.

Així, es veu bé com sorgiren algunes formes organitzatives noves i com aquestes formes es generalitzaren per donar resposta a la problemàtica del moment: les Comissions Obreres, les comissions de barris, les associacions de veïns, les comissions de pagesos, la Unió de Pagesos... El seu estatus, durant anys, va ser la il·legalitat i/o la clandestinitat, com posen de manifest algunes de les comunicacions, que també expliquen les repressions desplegades. Més endavant, altres organitzacions d'àmbit nacional català van generar iniciatives en tot el territori, com Òmnium Cultural (1961), l'Assemblea de Catalunya (novembre de 1971) —que va donar lloc a la creació d'assemblees democràtiques escampades en el territori—, l'acció dels col·legis oficials —que derivà en la creació de delegacions—, el Congrés de Cultura Catalana (1975/6-1977)— o les I Jornades Catalanes de la Dona, que impulsaren moltes organitzacions locals (1976).

Van ser formes organitzatives que s'anaren estenent perquè mostraven la seva utilitat i perquè tenien una gran capacitat d'adaptació als distints espais i territoris (industrials o agraris, metropolitans o de menor densitat urbana), uns espais que compartien una problemàtica política comuna, malgrat tenir-ne de distintes en funció de les seves característiques econòmiques i socials.

Els moviments socials dels anys finals de la dictadura i de la Transició foren capaços d'actuar en espais urbans i rurals, fabrils, educatius, culturals o esportius. Van aplegar sectors de distinta procedència migratòria i local i van adquirir un caràcter interclassista, tot establint solidaritats i col·laboracions a partir de les problemàtiques compartides. Van ser capaços de plantejar debats, desacords i dissidències i també d'aplegar diverses sensibilitats i procedències en accions puntuals o moviments de més llarga durada. Van expressar-se amb accions veïnals, obreres, pageses, socials, culturals i van projectar-se cap a un futur de drets i de democràcia, preparant els fulls de ruta de molts ajuntaments democràtics en les primeres legislatures.

Van ser uns moviments socials i d'oposició política que es van anar transformant, estenent i coordinant durant algunes dècades, en estreta interrelació amb les circumstàncies del barri, de la fàbrica, de la localitat, donant resposta als dèficits, a les males condicions de vida i de treball i a la repressió cultural i política dels temps de la dictadura i els primers anys de la Transició. Més endavant, van entrar en crisi.

El camp dels estudis dels moviments socials és objecte d'interès per part de diferents ciències socials, amb distintes metodologies que és útil de posar en relació. Ens sembla oportú, aquí, comentar el model analític del cicle de les mobilitzacions socials, més emprat per les ciències polítiques i sociològiques que per les històriques, ja que les comunicacions sobre els processos de mobilització social dels anys 1960-1980, especialment aquelles que descriuen trajectòries llargues, podrien ser observades a la llum d'aquest model, amb resultats interessants. El model contempla quatre fases en el desenvolupament dels moviments socials i, en plantejar la relació entre la última i la primera de les fases, dona claus per a la comprensió de les seves crisis. En una primera fase de les mobilitzacions socials conflueixen tres condicions: *a)* la insatisfacció econòmica, cultural, política, el ventall de reivindicacions a fer, etc.; *b)* la disponibilitat de recursos materials, simbòlics, polítics, ideològics, organitzatius, etc.; i *c)* el marc institucional, normatiu, polític que impedeix vehicular la insatisfacció. Les tres condicions esmentades poden donar pas a una segona fase, en què hi ha la capacitat per a l'acció col·lectiva, i a una tercera, en què és dona la mobilització. Finalment, la quarta fase és la dels resultats, positius o negatius, les experiències, les transformacions personals i institucionals; són resultats que modifiquen les condicions de partida, de manera que creix o minora la insatisfacció, canvien els recursos i es transformen els marcs, favorablement o no. Aleshores, amb més o menys crisi, s'entra en un nou cicle, perquè l'acció dels moviments socials ha introduït variacions en les condicions de la primera etapa (insatisfacció, recursos, marc) i, en conseqüència, en la capacitat de mobilització.

Amb tot, l'aportació que fan els estudis històrics a l'anàlisi de les mobilitzacions socials és precisament la capacitat d'inscriure'ls en el seu context, més que no pas posar l'accent en les classificacions, els models i els repertoris, com fan altres enfocaments que, com hem dit abans, també tenen la seva utilitat. La història hi aporta un bon coneixement del marc econòmic, polític, ideològic i social, de les circumstàncies històriques en les quals s'inscriuen les insatisfaccions i en què es desenvolupen les mobilitzacions. És el marc el que pot fer comprendre l'entrecruament de cicles o el significat d'accions d'aparença puntual i inconnexa i el que aporta coneixement de les circumstàncies del recorregut que dona sentit a les protestes esporàdiques i les explica, tot evitant interpretacions superficials que, o bé mostren desconeixement de la realitat estudiada o, encara més greu, expressen la voluntat de minimitzar la capacitat veïnal i cívica d'actuar sobre la pròpia realitat.

Alhora, els estudis dels moviments socials aporten coneixement històric de les societats analitzades: de les insatisfaccions, de les xarxes socials, de les limitacions institucionals que permeten, o no, vehicular les inquietuds, de les reivindicacions i de les propostes. Els marcs institucionals no democràtics, o de democràcies formals poc aprofundides, les estructures jeràrquiques, patriarcal i/o molt controladores, són excloents. Sense vies institucionals i polítiques adequades per satisfer les demandes socials, els moviments socials esdevenen l'expressió política dels exclosos. A més de la

capacitat de transformació que poden tenir en determinats moments, com va ser el període tractat en aquest àmbit, els moviments socials s'avancen políticament, posen de manifest noves problemàtiques i constitueixen un repte que fa visible els límits dels sistemes vigents.

En el seu conjunt, doncs, les comunicacions presentades en aquest àmbit mostren l'important paper dels moviments socials antifrancistes en l'erosió del règim, la seva iniciativa en l'assumpció i difusió de les demandes de democràcia social i política que van marcar la Transició espanyola, la gestació d'una nova cultura política, l'impuls pel canvi polític i la formació de persones preparades per assumir responsabilitats institucionals en la democràcia.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2

La vaga de dones del tèxtil a Mataró a la postguerra³¹

Margarida Colomer i Rovira
Centre d'Estudis Argentonins Jaume Clavell

1. INTRODUCCIÓ I JUSTIFICACIÓ

La present comunicació explica un dels moviments més importants de la postguerra a Mataró i a la comarca del Maresme. La justificació d'aquest escrit és l'anomalia en què la majoria d'estudiosos de la segona meitat del franquisme fan referència a la vaga de 1951 i el boicot als tramvies de Barcelona però no diuen res dels moviments vaguístics dels anys quaranta. Aquests moviments van ser presents no només al Maresme, sinó a altres comarques del nostre país. Així ho vaig expressar en el VIII Congrés de Centre d'Estudis de Parla Catalana. Des de la taula rodona, el senyor Ramon Arnabat em va demanar que escrivís una comunicació al respecte i així ho he fet.

La postguerra a Mataró es va caracteritzar, com en altres indrets del país, amb una gran precarietat en el treball i en tota la vida social i cultural. El més punyent era la

³¹ Els editors han decidit incloure aquesta comunicació que s'aparta dels límits cronològics del Congrés, a causa del seu interès i relació amb aquesta sessió. La comunicació de Margarida Colomer permet veure els fils de continuïtat entre la tradició sindical republicana, la resistència antifranquista dels difícils anys de la postguerra i els nous moviments socials de les dècades dels seixanta als vuitanta del segle xx. Aquest escrit és un resum d'un treball més ampli sobre la postguerra a Mataró que, per manca de subvenció, encara està per publicar [Nota de l'editor].

manca de productes de primera necessitat, el racionament dels proveïments, el mercat negre amb productes caríssims, les restriccions elèctriques, els salaris que no arribaven a cobrir les despeses mínimes de les famílies treballadores i la sobreexplotació en el treball. Aquestes circumstàncies van influir en la realitat social de la ciutat i es van manifestar amb un profund malestar a la classe treballadora, que era qui les patia directament.

A la tardor de 1945, a Manresa, a causa de les restriccions elèctriques i de la gran pujada dels preus dels aliments bàsics, els treballadors i treballadores del tèxtil van fer una vaga de braços caiguts. Al cap de pocs dies d'aquest fet, els treballadors i treballadores del tèxtil de Mataró van fer el mateix. A la capital del Maresme, a diferència d'altres pobles i ciutats dels país, existia un comitè clandestí de la CNT-UGT que coordinava comissions obreres a les fàbriques de manera ràpida i prudent. Normalment feien les reunions als boscos del voltant de la ciutat, en els bars en què hi concorrien i, de manera més reduïda, a casa d'algun militant d'aquests sindicats.

La vaga del novembre de 1945 va ser un èxit i va obtenir de la patronal un plus de 75 pessetes mensuals extres per fer front al cost de la vida. Al cap de tres mesos, la patronal va deixar de pagar el plus acordat. Aquest fet fou avivat per la presència a la ciutat d'uns agents especials de vigilància de la Fiscalia de Taxes, que havien rebut la denúncia que els preus dels productes havien tornat a pujar al mercat municipal. En visita d'aquests agents, les dones es van amuntegar a la plaça amb exclamacions en contra de la pujada desmesurada dels preus dels queviures. L'ambient en general era de descontentament pels diversos motius ja esmentats.

2. EL DESENVOLUPAMENT DE LA VAGA DE 1945

Mentrestant, gent de la CNT-UGT es reunia per preparar la vaga. Van proposar que els homes no hi intervinguessin perquè estaven molt fixats per la policia. Les dones hi van estar d'acord i van decidir començar la vaga de braços caiguts com l'anterior. La vaga va començar el 7 de març amb algunes aturades puntuals i a partir del 22 al 27 la vaga es convertí en una vaga general.

La vaga va començar a la fàbrica de can Minguell i la va dirigir una treballadora coneguda amb el sobrenom de la Pepa Maca. En realitat es deia Josepa Agramunt i Costa, era casada, vivia al carrer de Fra Lluís de León, 91, era cosidora de màquina Marrow i estava afiliada a la CNT. La Pepa Maca tenia unes grans dots d'oratória i era considerada una dona valenta, amb conviccions obreristes i fidel als seus ideals. La Pepa Maca, abans de començar la vaga, va anar a la patronal a reclamar els quinze duros (les 75 pessetes). Li van contestar que no era cap llei i que, per tant, podien deixar de pagar-la quan volguessin. A partir d'aquí començà la vaga.

El dia 22 la vaga va començar amb una actitud de braços caiguts. A les sis de la tarda les dones varen anar davant de l'Ajuntament i demanaren parlar amb les autoritats. El dia 23 va continuar la vaga, però aquesta vegada sense entrar a les fàbriques. A les

onze del matí es tornaren a concentrar davant de l'Ajuntament. La Guàrdia Civil va intervenir perquè es dissolguessin, sense aconseguir-ho. A la tarda, uns agents de la Jefatura de Policía van anar a buscar a casa seva cinc treballadors com inductors de la vaga i els van portar a la presó. També van detenir unes dones per intentar interrompre una sessió de cinema en nom de la vaga general i, després d'un llarg interrogatori, les van deixar anar a casa seva.

La vaga va despertar molta solidaritat en diversos sectors de la ciutat, va parar tot el ram de l'aigua i diversos comerços i botigues. El dia 24 i el 25 continuà la vaga de braços caiguts a totes les fàbriques del tèxtil; als altres sectors, el 25 van anar a treballar. El dia 26 continuà la vaga al tèxtil i hi va haver una altra manifestació des de la Rambla fins davant de l'Ajuntament. Quan les dones eren allí, el capità de la Guàrdia Civil es va dirigir a la Pepa Maca i li va dir: «Usted no me prometió que si le daban los quince duros volvería a trabajar y no armarían jaleo?». La Pepa Maca li va contestar: «Nosaltres vam donar la paraula, però els qui no l'han complert han estat ells, que ens ho han pres!» El capità li diu «¿cómo que se lo han quitado?» i ella li contestà que sí.³²

2.1. El desenllaç

El capità entrà a l'Ajuntament, parlà amb l'alcalde Joaquim Boter de Palau i li explicà que les dones tenien raó. L'alcalde va cridar uns representants de la patronal per negociar i es va acordar tornar a pagar els quinze duros. El dia 27, però, encara va continuar la manifestació davant de l'Ajuntament, ja que si no treien els cinc homes de la presó no començaven a treballar. Aquella mateixa nit els cinc treballadors del tèxtil anaren a dormir a casa. La vaga va ser un èxit, fins i tot van cobrar els quatre dies de l'aturada. Aquesta vaga a Mataró es pot considerar una vaga general entre els dies 23 al 26 de març. El nombre de vaguistes arribà a quatre mil persones.

3. LES VAGUES DE 1947-1949

3.1. Les vagues de 1947

La primera vaga també va ser dirigida per dones, amb característiques semblants, i va començar a Sabadell, Terrassa, Mataró, Vilassar, Canet i Manresa. A Mataró, el conflicte va arribar a ser quasi una vaga general, per una acció coordinada entre treballadors de les indústries tèxtils.

³² ACM. Governació, carpetes 48, 611 i 612; Acords Municipals 28.3.1946. Llibert FERRI, Jordi MUIXÍ i Eduardo SANJUAN (1978), *Las huelgas contra Franco*, Barcelona, Ed. Planeta, p. 90. Entrevista a Teresa Cortina, octubre 2007. Museu del Gènere de Punt. Fundació Jaume Vilaseca. Fitxer del personal de la fàbrica de can Minguell.

La vaga va sorgir perquè, una altra vegada, els empresaris van deixar de pagar els quinze duros. Des del mes de febrer, uns representants del comitè CNT-UGT-PSUC es van anar organitzant de manera que la vaga tingués una extensió considerable. La primera quinzena del mes de febrer es van repartir a totes les indústries del tèxtil uns fulls volants signats pel comitè de la CNT-UGT. Les sigles del PSUC no hi eren en aquests fulls, perquè els militants d'aquest partit van considerar que si ho feien podria confondre a la classe treballadora: volien que quedés molt clar que no era una qüestió política.

La primera vaga va començar el 22 de febrer. Aquesta vegada no va ser de braços caiguts: les dones es van concentrar davant de la porta de les fàbriques i no van entrar a treballar. Més tard, i de comú acord, van unir-se amb manifestació per tota la Rambla de la ciutat fins a l'Ajuntament. Allí es van reunir amb un delegat del Govern Civil, amb el tinent coronel de la Guàrdia Civil, un delegat de la CNS i uns representants de la patronal, amb els quals van estar negociant. Les treballadores volien tornar a cobrar els quinze duros i la patronal insistia en què s'havia de parlar amb els homes que havien instigat la vaga. Les autoritats insistien en desvetllar els noms de les organitzacions clandestines i els noms dels homes que hi havia en aquestes organitzacions. Tot va ser impossible, la negociació s'anava allargant i no en sortia cap compromís.³³

3.2. Desenllaç

Amb això, el comitè de la CNS-UGT va decidir convocar els obrers del ram de l'aigua perquè se solidaritzessin amb el conflicte. El cap de poc, cinc mil treballadors del ram de l'aigua ja estaven a punt per començar la vaga. Les autoritats i la patronal van decidir tornar a pagar els quinze duros.

3.3. Conseqüències

La segona vaga va començar el mes de maig, també pel mateix motiu: la supressió dels quinze duros. A banda de la ciutat de Mataró, les vagues eren presents a totes les poblacions de Catalunya on hi havia organitzacions clandestines i en les indústries del tèxtil, les dones en foren les protagonistes. Hi van haver detencions i acomiadaments.

3.4. Any 1947

L'any 1947 hi va haver conflictes en diferents pobles i ciutats del territori espanyol on el sindicat de la UGT era present. Unes empreses de Madrid van fer vaga per primera vegada; a Toledo també hi va haver vaga i a Biscaia hi va haver vaga general amb la participació de cinquanta mil treballadors. Fins i tot els presos de les presons d'Alcalá

³³ AGC. Ordre Públic carpeta 806.

de Henares i Burgos es van declarar en vaga. La repressió va ser molt dura a tot arreu. Altrament, s'anava creant un ambient d'agitació obrera que significà un avenç molt important en el procés contra les condicions de vida i de treball a tot l'Estat espanyol. Per altra banda, aquest ambient inquietava el Govern no només per les condicions econòmiques sinó també perquè tenia por que es pogués pactar un govern alternatiu amb els aliats guanyadors de la Segona Guerra Mundial.³⁴

3.5. ANY 1948

A l'any 1948 torna a haver-hi una vaga. Aquesta començà a can Gassol de Mataró. En aquesta empresa hi havia un comitè de la UGT-CNT molt combatiu. La demanda era l'exigència de tres pessetes diàries d'augment de salari. La patronal s'hi va negar i la vaga va començar de manera immediata. La solidaritat dels treballadors d'altres fàbriques de la ciutat no va fallar. Les fàbriques de ca l'Ymbern, SA, Fontdevila i Torres també van parar en suport els companys de can Gassol. En aquesta vaga hi van participar 2.200 treballadores i treballadors i es va resoldre a favor de les demandes.

3.6. Any 1949

L'any 1949 torna a haver-hi una vaga a can Gassol. L'empresa no va pagar la paga extraordinària del 18 de juliol. Aquesta paga era considerada de tipus patriòtic com a suport a la Dictadura. Aquesta vegada els comitès de fàbrica no es dirigiran a la patronal: ho faran a partir dels enllaços sindicals. Les empreses que s'hi van implicar foren les fàbriques de can Marfà i ca l'Ymbern. El resultat fou favorable al moviment obrer. Tot i així, hi va haver diverses detencions i una forta repressió a la classe treballadora. La patronal es va endurir, no volia negociar amb cap representant obrera i amenaçava de tancar la fàbrica i acomiadar els dirigents de les vagues. Per aquesta raó, la classe obrera va haver de buscar altres mètodes d'organització de la lluita.

3.7. Consideracions

Aquestes vagues es van fer presents a totes les localitats de la comarca del Maresme en què hi havia indústria tèxtil. En les de Mataró cal considerar l'actitud de la comissió obrera, en no voler negociar amb el sindicat franquista de la CNS perquè no s'hi sentien identificades. En primer lloc negociaren amb la patronal i, quan aquesta es negà a les seves demandes, van tirar endavant unes vagues d'acció directa. Una altra qüestió destacada fou la solidaritat amb els detinguts. A Mataró existia una comissió clandestina del Socors Roig, que funcionava de manera solidària amb els detinguts per causes

³⁴ Carme MOLINERO i Pere Ysàs (1981), *L'oposició antifeixista a Catalunya*, Barcelona, La Magrana, p. 126. Llibert FERRI, Jordi MUIXÍ i Eduardo SANJUAN (1978), *Las huelgas contra Franco*, p. 93.

sindicals i polítiques i era molt important; el seu nucli originari fou la Cooperativa del Forn del Vidre. Diversos historiadors qualifiquen aquestes vagues d'espontànies. Nosaltres pensem que, si no haguessin existit les organitzacions clandestines de la UGT i la CNT, les vagues no haurien estat possibles. Moltes de les dones que estaven organitzades als comitès de fàbrica eren de la UGT o de la CNT. El més important fou la força i la convicció de les dones en mantenir-se unides en tot el llarg procés de vagues.

Aquesta força de la dona treballadora no venia només pel fet que en una reunió entre el comitè CNT-UGT se'ls demanés que dirigissin la vaga perquè els homes estaven fixats, que en realitat era veritat. També venia pel fet que les dones eren les que anaven a la plaça, les que s'afrontaven a l'alça de preus, a les cues per obtenir un tros de pa, a l'angoixa de no poder alimentar de manera correcta els seus fills, sense comptar amb les que tenien el marit a l'exili, a la presó o a un camp de concentració, i qui diu el marit, un germà, un fill... Atenent que moltes d'elles ja havien militat a sindicats de la CNT i UGT en temps de la República, tot i que en aquell temps eren legals i per tant exercir el dret a la vaga no era un delictes com en els anys quaranta. En definitiva, la dona treballadora era qui tenia més motius i condicions per encapçalat una vaga de manera coherent.

4. ELS CONFLICTES LABORALS DEL COMENÇAMENT DELS ANYS CINQUANTA

A partir del boicot als tramvies del de Barcelona el 1951 es va desencadenar una vaga general a la ciutat comtal i a diverses poblacions com Barcelona, Terrassa, Manresa i Mataró. Aquesta vaga es va preparar des del mes de febrer amb enllaços de la CNT i UGT de Barcelona, Badalona i Mataró i amb enllaços de diverses poblacions de la comarca del Maresme. El 13 de març de 1951, la vaga va començar a la fàbrica de ca l'Enric amb quaranta-sis treballadores. La comissió que coordinava aquesta vaga a Mataró estava constituïda per deu dones. A partir de la coordinadora de la fàbrica Enric es va anar estenent per ca l'Asenció i a «Hijos de Jaime Torreles». Aquest primer dia només va afectar al 30% de les obreres. Segons estimacions de la policia, la vaga va afectar el 60% de la població treballadora de Mataró. El dia 15 de març, la vaga general es va donar per acabada. Es van detenir dinou dones i sis homes a la presó de Mataró.³⁵

4.1. Maig de 1951: una altra vaga general

Aquesta vegada, molta gent no va entrar a treballar a les fàbriques i els que hi van entrar van plegar a mig matí. Segons un informe de la Falange hi va haver trenta fàbriques que van tancar les portes, perquè els treballadors i treballadores es van declarar en

³⁵ Entrevista a Catalina Pinart, maig de 2008; a Teresa Cortina, octubre de 2007; a Victòria Làzaro, març de 2008.

vaga. Segons l'informe de la Falange van parar tres mil persones de les disset mil que consten en el cens local. Les botigues aquesta vegada no van parar, però segons alguns testimonis la policia va fer tancar tots els bars del centre de la ciutat més freqüentats per gent de la CNT i UGT.³⁶

Es va mobilitzar tota la jerarquia política, des de l'alcalde Antoni Cabot i Bover fins al delegat comarcal José E. Ortega Cristobal, la Guàrdia Civil i la Guàrdia de Franco. Hi va haver vint detinguts entre dones i homes. La repressió fou brutal. La solidaritat als detinguts i a les seves famílies fou activa, com de costum.

4.2. Més conflictes

El 19 de novembre d'aquell mateix any hi va haver un intent de vaga, però la policia ho va poder impedir. El 1952, diverses fàbriques de Mataró feren aturades amb motiu de la reconciliació nacional, i el 1955 hi hagué una altra vaga al tèxtil en solidaritat amb unes treballadores acomiadades. La repressió cada vegada fou més dura i el cansament de les famílies treballadores es va fer més feixuc.

4.3. Consideracions

En aquesta nova etapa hi ha un canvi important en les orientacions dels conflictes. Fins ara havien estat únicament fonamentats en reivindicacions laborals i contra la carestia de la vida. A partir d'ara també hi haurà reivindicacions polítiques, que aniran més enllà de l'enfrontament amb la patronal. La conflictivitat laboral anirà dirigida a les polítiques socials i econòmiques del règim franquista.

Aquest canvi d'estratègia sindical i política enfront dels conflictes coincidí amb la consolidació de la política interna del règim i amb el seu reconeixement internacional. Aquesta circumstància va suposar la negativa a un canvi polític que fins aleshores era esperat per les forces clandestines d'oposició al franquisme, les quals esperaven un suport internacional. Fou així com les protestes i les agitacions del moviment obrer i popular van tenir un caràcter més ofensiu i d'acció conjunta, gràcies a la progressiva capacitat i voluntat de coordinació dels comitès de fàbrica.

Les vagues continuaren al llarg de la Dictadura. En els últims anys del franquisme es van anant diversificant els moviments i fent més àmplies les mobilitzacions, però quan recordem les mobilitzacions de la transició no hem d'oblidar les vagues de les dones dels anys quaranta i cinquanta. De tota manera, entenc que des del boicot als

³⁶ ACM. Arxiu FET-JONS, carpeta 4.3; Governació, Ordre Públic, carpetes 611 i 612. Governació carpeta 48. Entrevista a Amadeo Vives, juny de 2007; a Enric Freixenet, juny de 2008; a Rossend Dalmaru, Febrer de 2008; a Carme Vergés, juny de 2008. Arxiu FET-JONS, carpeta 4.3. ACM. Acords municipals 4-5-1951. Gregorio LÓPEZ RAIMUNDO (1995), *La primera clandestinidad, segunda parte*, Barcelona, Ed. Antártica i Empúries, p. 255. Llibert FERRI, Jordi MUIXÍ i Eduardo SANJUAN (1978), *Las huelgas contra Franco*, p. 171.

MARGARIDA COLOMER

tramvies de Barcelona el 1951, seguit de la vaga general, els conflictes ja esdevindran polítics; per això es diu des del punt de vista històric que hi ha un abans i un després en les característiques de les vagues a Catalunya.

El moviment veïnal i la seva capacitat de millorar les condicions de vida col·lectives d'un barri: els cas de Llefà (Badalona)

Miguel Cuesta Gómez

Universitat Autònoma de Barcelona - Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica

1. INTRODUCCIÓ

El moviment veïnal va ser un dels moviments populars que va contribuir a erosionar profundament el franquisme —igual que el moviment obrer i el moviment estudiantil— sobretot en els seus darrers anys. No obstant, aquest, a diferència dels altres dos, va aconseguir implicar més a diferents capes de població que tradicionalment no havien destacat per la seva participació en protestes i reivindicacions i que, en general, estaven menys polititzades.

Un dels motius que explicarien aquest fet és que el moviment veïnal tenia unes reivindicacions molt immediates i senzilles d'entendre. Això no vol dir que no tingués un corpus de reivindicacions més genèriques i elaborades, com per exemple van ser demanar la fi de la dictadura, l'establiment d'uns ajuntaments democràtics i una crítica profunda al sistema capitalista i al seu sistema de valors (als quals oferien uns altres d'alternatius).³⁷

³⁷ Ricard MARTÍNEZ I MUNTADA (2011), «Movimiento vecinal, antifranquismo y anticapitalismo», *Historia Trabajo y sociedad* (Madrid), núm. 2, p. 63-90.

Les reivindicacions d'equipaments col·lectius com escoles, hospitals, zones verdes, urbanització de carrers, clavegueram, enllumenat, i un llarg etcètera eren fàcilment assumibles per la població de barris perifèrics amb una extracció social obrera i en molts casos d'origen immigrant on les mancances en aquests àmbits eren totals. La inoperància de les autoritats franquistes locals en resoldre aquestes mancances que ells mateixos havien generat va afavorir que molta gent veïés amb simpaties les mobilitzacions i s'hi sumés. La constatació que amb les protestes s'aconseguien millores era un efecte revulsiu per al moviment veïnal, de manera que aquest va aconseguir en nombroses ocasions aturar operacions especulatives i arrencar compromisos de les autoritats locals i fins i tot supramunicipals per fer-hi obres de millora i equipaments col·lectius. Això ho analitzarem en el cas concret d'un barri.

Llefià era, fins fa poc, el districte més poblat de Badalona, amb aproximadament quaranta-cinc mil habitants.³⁸ Està format per tres barris: Sant Mori de Llefià, Sant Joan de Llefià i Sant Antoni de Llefià, però la població en general no fa grans distincions entre aquests i parla de «Llefià» de manera genèrica. Va ser poblat per les diferents onades migratòries del segle xx i xxi i els seus descendents. Amb una extracció social fonamentalment treballadora, va desenvolupar un fort sentiment de pertinença «al barri» (com tants altres barris perifèrics de grans ciutats catalanes). Les lluites que s'hi van donar als anys setanta i vuitanta van contribuir a refermar aquest sentiment i a millorar la seva qualitat de vida.

Aquesta comunicació no existiria sense un treball previ d'investigació: la meua tesi doctoral *El moviment veïnal a Llefià (Badalona)*, dirigida pel doctor Martí Marín i Corbera i presentada el setembre de 2010 a la Universitat Autònoma de Barcelona. De la mateixa manera, el meu treball actual en el Grup de Recerca de l'Època Franquista (GREF) del Departament d'Història Moderna i Contemporània i en el Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (CEFID) en la UAB, així com la recerca que estic desenvolupant actualment (la meua futura tesi doctoral) sobre el moviment veïnal en les ciutats de Badalona, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs m'han estat d'una gran ajuda.³⁹

³⁸ Segons el darrer Padró Municipal d'Habitants de 2010, la població dels tres barris de Llefià era de 44.075 habitants. Recentment, l'Ajuntament de Badalona, governat en minoria per Xavier Garcia Albiol del Partit Popular, va decidir fusionar el districte de Llefià amb el de la Salut. De vuit districtes, Badalona ha passat a tenir-ne sis. Amb aquesta fusió, el nou districte té una població de prop de seixanta-cinc mil habitants.

³⁹ Actualment gaudeixo d'una beca predoctoral FI-DGR, atorgada per la Generalitat de Catalunya. És adscrita al Grup de Recerca sobre l'Època Franquista (GREF), Grup d'Investigació consolidat (2009SGR 00710).

2. LA DIFÍCIL GESTACIÓ D'UN BARRI AMB MOLTS DÈFICITS

Les arrels de Llefia es perden fins arribar a l'època romana, però no és fins arribar al segle XX que podem trobar un nucli de població considerable.⁴⁰ Abans, el territori que avui conforma Llefia havia estat un hàbitat rural de població dispersa, amb algunes masies i camps de conreus. A finals del segle XIX i principis del XX la burgesia barcelonina s'havia interessat en aquest territori per construir-hi cases d'estiueig.

En arribar el segle XX, la demanda de mà d'obra per part de la indústria catalana i per les obres públiques que es van construir durant aquells anys (metro de Barcelona, Exposició de 1929...) va fer que a Catalunya arribessin importants contingents de població provenint sobretot de Múrcia, Almeria, el País Valencià, l'Aragó i la Catalunya interior. Als anys trenta, en vespres de la Guerra Civil, la població a Llefia ja era aproximadament de 2.500 persones,⁴¹ existint una certa urbanització del barri que tenia l'aparença d'un poble amb cases de planta baixa i d'autoconstrucció. Diverses entitats constaten l'existència d'un teixit associatiu: l'Associació de Veïns i Propietaris de Llefia i Extensions i el Centre Republicà del Foment i la Cultura en serien dos exemples.⁴²

Acabada la Guerra Civil, el flux migratori es va reprendre als anys quaranta, augmentant progressivament, i ja no es va aturar fins la segona meitat dels setanta. Al 1945 trobem una població de més de tres mil habitants; al 1960 ja en són cinc mil; al 1970, prop de 24.000 i al 1981 se superen els cinquanta mil. El creixement és superior, en proporció, a ciutats com Santa Coloma de Gramenet.⁴³ Aquest fet només s'explica per l'arribada contínua de població de la resta de l'Estat espanyol. Els llocs de procedència són diversos, però progressivament els andalusos en seran majoria, sense menyscarbar la població d'origen castellà, extremeny i d'altres territoris.

La població que va anar arribant als anys quaranta, cinquanta i seixanta, sobretot, va patir unes condicions de vida molt dures. La falta d'una política pública d'habitatge va fer que el barraquisme fos un fet habitual. A la ciutat de Barcelona, a l'any 1949, diverses fonts estimaven que entre seixanta mil i cent vint mil persones vivien en barraques, entre 4.500 i cinc mil en coves i dues-centes mil rellogadess. En les poblacions properes del seu cinturó, entre les quals Badalona, es calculaven 26.000 persones vivint

⁴⁰ Per a una visió més detallada: José Miguel CUESTA (2011), «2. Badalona i Llefia a finals del segle XIX i a principis del segle XX» i «3. El franquisme i la immigració: Creixement i consolidació del barri» a *El moviment veïnal a Llefia (Badalona)*, Tesina de doctorat inèdita dirigida per Martí MARÍN i CORBERA, Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), Universitat Autònoma de Barcelona, p. 69-147. També a Juan RICO MÁRQUEZ (2010), *Llefia: De la barraca a la dignidad*, Badalona, l'autor.

⁴¹ 2.510 habitants segons el Padró de 1936, consultable parcialment a l'Arxiu Històric de Badalona.

⁴² J.M. CUESTA (2010), *El moviment...*, p. 76-77.

⁴³ J.M. CUESTA (2010), *El moviment...*, p. 106-107.

també en infrahabitatges.⁴⁴ A Llefà, la presència de barraques i coves on les persones s'amuntegaven va ser un fet comú.⁴⁵ La majoria dels carrers del barri no estaven urbanitzats i la falta de clavegueram feia que les aigües residuals circulessin a cel obert. Mancaven equipaments col·lectius de tot tipus, sent especialment greus els dèficits en equipaments sanitaris i escoles. També des dels anys vint i trenta s'hi havien instal·lat diverses indústries com les bòbiles, que fabricaven material per a la construcció aprofitant les terres argiloses existents, i fàbriques altament contaminats com la Cruz Verde o la Rovira i Bachs. A més, les persones nouvingudes tenien el perill de ser internades al Pavelló de Missions de Montjuïc i ser deportades als seus llocs d'origen si no podien justificar una feina amb un contracte o disposaven d'un aval familiar.⁴⁶

Als anys seixanta la situació va canviar. Els canvis en la política econòmica del govern van comportar la fi de la repressió de la immigració en un moment en què aquesta mateixa política afavoria i intensificava les migracions camp-ciutat. Mentre cada cop arribaven més persones, a Llefà es creava al 1961 la parròquia de Sant Antoni de Pàdua que, regida per Joan Carrera, va impulsar els primers equipaments col·lectius per al barri: un dispensari mèdic i una cooperativa d'habitatges. Les autoritats franquistes locals tenien uns altres interessos: controlar la població d'aquestes noves barriades. És en aquest moment que s'impulsa una figura creada anteriorment, l'anomenat «alcalde de barri», i un model d'associacionisme que intentava dotar d'una base més àmplia al franquisme: associacions de «Cabezas de Familia» i associacions de veïns apareixen amb la intenció de controlar i canalitzar les relacions dels habitants amb les autoritats franquistes locals. A Llefà, les associacions de Sant Antoni de Llefà i de Sant Joan Alt respondran inicialment a aquest model.⁴⁷

L'arribada contínua de població i els dèficits acumulats de dècades anteriors van fer que finalment el franquisme decidís impulsar la construcció pública d'habitatges, alhora que donava facilitats a les constructores privades. Així, a Llefà, a finals de la dècada dels seixanta i durant la primera meitat dels setanta, es va desenvolupar una

⁴⁴ Iván BORDETAS (2009), «Habitatge i assentaments, de la postguerra a l'estabilització», a Martí MARÍN i CORBERA (dir.), *Memòries del viatge (1940-1975)*, Sant Adrià de Besòs, Museu d'Història de la Immigració a Catalunya i Ajuntament de Sant Adrià de Besòs, p. 52-69.

⁴⁵ Entrevistes a A. Navarro (6.5.2006) i F. Lillo (15.2.2006), dues persones que van arribar a Llefà als anys cinquanta i seixanta que van destacar per ser militants del PSUC i del moviment veïnal, així com a J. Carrera (8.5.2006), rector de la parròquia del barri a J.M. CUESTA (2010), *El moviment...*, p. 122-123.

⁴⁶ Sobre la repressió de la immigració, vegeu Imma BOJ (2003), *La repressió de immigración en la Barcelona franquista: El pabellón de las Misiones*, Barcelona, tesina de màster; Imma BOJ (2005), «El Pavelló de les Misions: La repressió de la immigració», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 298 (gener), p. 38-44.; Imma BOJ i Jaime V. AROCA (2009), «La repressió de la immigració: Les contradiccions del franquisme» a M. MARTÍN i CORBERA (dir.) *Memòries...*, p. 72-86.

⁴⁷ José Miguel CUESTA (2010), «4.1. L'associacionisme veïnal controlat pel règim. Anys cinquanta i seixanta» a *El moviment...*, p. 148-154. Dintre d'aquest apartat cal destacar l'entrevista a F. Rizo (5.2.2007), primer secretari de l'Associació de Veïns de Sant Antoni de Llefà i fill de l'alcalde de Barri de Llefà, Cristóbal Rizo.

febre constructora que va donar al barri la seva fisonomia actual, caracteritzada per la presència de grans blocs de pisos construïts en no poques ocasions en els llocs més inversemblants. Si les promocions públiques de l'«Obra Sindical del Hogar» o del «Patronato Municipal de la Vivienda» destacaven per la seva baixa qualitat, la iniciativa privada no ho va fer gaire millor. Les constructors privades, que van ser les que van proliferar a Llefia, llevat d'alguna excepció, van destacar per la seva voracitat especulativa, edificant de qualsevol manera, sense urbanitzar i d'una manera caòtica.⁴⁸ Els anomenats plans parcials van desvirtuar el Pla Comarcal del 1953, convertint zones verdes i d'equipaments en zones edificables. Es vulnerava la legalitat vigent davant de la passivitat de les autoritats franquistes locals, com va arribar a denunciar el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Barcelona, protagonitzant una sonora polèmica amb l'Ajuntament de Badalona l'any 1970.⁴⁹

La Llei de Premsa de Fraga, en suprimir la censura prèvia (però no la censura en si, ja que permetia el «segrest» de publicacions), havia propiciat —sense ser la seva intenció— una esclatxa que els mitjans de comunicació, sobretot la premsa escrita, van aprofitar per denunciar les arbitrietats urbanístiques i els poders locals.⁵⁰

3. EL MOVIMENT VEÏNAL COM A RESPOSTA ORGANITZADA

Sembla comprensible l'aparició del moviment veïnal per fer front a aquesta situació extremadament greu i injusta, però aquest no sorgeix de la nit al dia i no ho fa quan les condicions de vida són més dures (als anys quaranta), sinó que emergeix amb força als anys setanta. Per què llavors?

Tot i la relativa millora en el poder adquisitiu que es va donar als anys seixanta i setanta, la situació als barris perifèrics, i per tant a Llefia, continuava sent pèssima, amb moltes mancances de tot tipus pels dèficits acumulats durant tants anys, però calien més factors perquè es desenvolupessin pràctiques d'acció col·lectiva, i més quan aquestes s'havien de fer en una dictadura feixista.

⁴⁸ Testimoni de M. Reyes Bellido, militant del PTE i dirigent veïnal (secretària i posterior presidenta de l'Associació de Veïns de Sant Mori de Llefia, pionera en les lluites del barri) feta el 24.5.2006.

⁴⁹ La carta col·lectiva del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Barcelona va aparèixer publicada als diaris *La Vanguardia* i *El Correo Catalán* (30.1.1970). La rèplica de l'Ajuntament ho va fer a *La Vanguardia* (1.2.1970), *El Correo Catalán* (3.2.1970) i *El Noticiero Universal* (3.2.1970). Una contra-rèplica feta pel Col·legi d'Arquitectes era publicada a *La Vanguardia* (19.2.1970), *El Noticiero Universal* (19.2.1970) i *El Correo Catalán* (21.2.1970). A més de les irregularitats comeses a Llefia es denunciaven altres del Pla Parcial Caritg, on s'havia edificat en uns territoris catalogats com zones verdes.

⁵⁰ Martí MARÍN I CORBERA (2000), «La creació d'una política "ex novo"», a *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, Lleida, Pagès Editors, p. 424-432 i Martí MARÍN I CORBERA (1995-1999), «La nova premsa i la denúncia dels poders locals», a Borja DE RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans (Vol. XI)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 272-273.

Durant els anys quaranta, cinquanta i seixanta es van anar teixint xarxes de solidaritat i suport mutu. El fet migratori ja en depenia molt, però davant d'un panorama tant esferèidor i mancat de serveis l'ajuda mútua era fonamental per anar tirant el dia a dia, ja fos per construir la barraca i les rudimentàries canalitzacions, tenir cura dels fills... Tot això va ajudar sens dubte a forjar una consciència col·lectiva i de classe.

La parròquia de Sant Antoni de Pàdua, regentada durant els anys seixanta per Joan Carrera i Planes (un mossèn amb sensibilitat social) juntament amb altres cristians de base, va ajudar a la creació d'aquesta consciència col·lectiva. A això es va sumar la incidència —fonamental al meu parer— dels i les militants de les organitzacions polítiques clandestines, en especial les comunistes.⁵¹

El moviment obrer que es va desenvolupar als anys seixanta, sobretot al voltant de les Comissions Obreres, va ser una «escola d'aprenentatge» per a molts militants i persones no militants que van veure com amb les lluites s'aconseguien millores a les empreses. A Badalona, les CCOO van tenir una debilitat que a la llarga es va convertir en una fortalesa. Davant la impossibilitat d'organitzar-les en la majoria d'empreses badalonines, en part per les condicions del teixit productiu local (petita i mitjana empresa i proximitat amb Barcelona, que ocupava a una part important de la població treballadora badalonina), aquestes van optar per organitzar-se per barris i teixir connexions amb altres sectors antifranquistes de Badalona que no eren «classe obrera» però sí «classes populars» (petita burgesia, professionals liberals, sectors culturals i intel·lectuals, etc.).

Aquest procés no es va donar de la nit al dia, però va ser durant la dècada dels seixanta on es van anar produint aquests canvis i on el nou moviment obrer de les CCOO va prendre força i va esdevenir un referent.⁵² Aquest moviment va ser prou conegut al barri, ja que les reunions clandestines es feien a la mateixa parròquia, i servirà d'inspiració pel futur moviment veïnal, que emergirà amb força als anys setanta. Si a les empreses s'havien aconseguit millores amb les mobilitzacions, per què no es podia fer el mateix als barris?

Generacions que no havien viscut directament la guerra en arribar a l'edat adulta i veient les lamentables condicions de vida i les profundes injustícies existents van anar adquirint una consciència crítica. Els partits polítics clandestins i organitzacions de base de l'Església tenien en aquestes noves generacions un lloc on anar a recollir simpatitzants, militants i una base per impulsar mobilitzacions i accions col·lectives.

⁵¹ José Miguel CUESTA (2010), «4.2. La parròquia de Sant Antoni de Llefà i el seu paper dins el barri» i «4.3. El paper de les organitzacions polítiques antifranquistes i la connexió amb altres moviments: les CCOO badalonines», a *El moviment...*, p. 154-175.

⁵² Xavier DOMÈNECH (2008), *Clase obrera, antifranquismo y cambio político: Pequeños grandes cambios, 1956-1969*, Madrid, Los Libros de la Catarata.

A Llefià, als anys seixanta existien diversos nuclis de militants d'organitzacions polítiques clandestines. Destacarà el PSUC, que comptava amb una cèl·lula al barri anomenada «Ferrol», però, com veurem, no seran els únics.⁵³ No pocs d'aquests militants, seguint les consignes de la seva organització, van passar a impulsar les lluites al barri aportant el bagatge que ja havien adquirit a les lluites del moviment obrer.

En arribar als anys setanta, un petit grup de persones molt sensibilitzades van intentar, en un primer moment, entrar dintre l'Associació de Veïns de Sant Antoni de Llefià per intentar canviar la seva dinàmica des de dintre. Aquesta estava controlada per Fulgencio Conesa, regidor a l'Ajuntament pel «Tercio Familiar» i «procurador en Cortes» pel «Tercio Sindical del Trigo» i no els va deixar entrar.⁵⁴ Davant d'aquesta situació, es va decidir crear una comissió amb la intenció de fer una nova associació. En aquesta hi havia tres militants del PSUC, el partit que tenia una major implantació a Catalunya (Àngel Navarro, Juan Amor i Salvadora Castaño), però també tres del Partido del Trabajo de España (PTE) (Ma. Reyes Bellido, Paco Muñoz i Francisco Macareno). A més, hi havia persones no militants però amb sensibilitat d'esquerres: María Soledad Leiva, Sebastián Ardilla, Sebastián Henche, Francisco Amador i Pedro Jesús Fernández.⁵⁵ Aquest darrer va ser el primer president de la nova Associació de Veïns de Sant Mori de Llefià, que va trigar dos anys en ser legalitzada per les traves que es posaven des de el Govern Civil a una entitat que es presumia que seria «problemàtica», i va formar part del primer Ajuntament anant com a independent a les llistes del PSUC, partit on acabarà militant.

Mentrestant, a una altra associació a cavall entre el barri de Llefià i el de la Salut, l'Associació de Veïns de Juan Valera, un grup de militants del PSUC, encapçalats per Manuel Armentero i comptant amb el suport de gent jove, aconseguen fer-se amb el control de la junta, que fins al moment havia estat controlada per franquistes.

Des d'ambdues associacions es van començar a impulsar accions col·lectives per aconseguir la millora del barri i preservar espais davant l'especulació rampant. Aquestes accions van comprendre des de recollida de signatures, manifestacions, concentracions, ocupació d'espais públics i enderrocament d'obres fetes (amb el conseqüent enfrontament amb les forces policials).

⁵³ Entrevista amb A. Navarro, militant del PSUC i posterior membre de l'Associació de Veïns de Juan Valera (6.5.2006) a J.M. CUESTA (2010), *El moviment veïnal a Llefià (Badalona)*, p. 164.

⁵⁴ Entrevista a Ma. Reyes Bellido (24.5.2006) a José Miguel CUESTA (2010), *El moviment veïnal a Llefià (Badalona)*, p. 200 i Marta PUERTOLAS (29.6.1976), «San Antonio de Llefià: Una asociación de vecinos vetada», *Reforma de Badalona (Revista)*, (Badalona), núm. 6.

⁵⁵ Tot això segons ens va explicar el mateix Pedro Jesús Fernández en dues entrevistes realitzades el 26.4.2009 i el 24.5.2009, a J.M. CUESTA (2010), *El moviment...*, p. 200-201.

4. CANVIS I MILLORES ACONSEGUIDES A LLEFIÀ PER L'ACCIÓ DEL MOVIMENT VEÏNAL

Les primeres accions van començar al mes d'octubre de 1974, quan el grup que estava impulsant la creació de la nova Associació de Veïns de Sant Mori de Llefà va començar una recollida de signatures denunciant totes les mancances existents —especialment a la zona de Sant Mori— i reclamant la seva urbanització i neteja, així com la preservació d'espais per parcs i equipaments.⁵⁶ Davant de la falta de resposta municipal, van començar les mobilitzacions. Seguint exemples d'altres indrets es van fer manifestacions amb espelmes, fent visible la falta d'enllumenat públic amb la participació de diversos centenars de persones (o fins i tot milers, segons P. J. Fernández, destacant la participació de les dones), fins que l'alcalde es va veure forçat a negociar. Es van instal·lar punts de llum provisionals mentre es decidia com fer la urbanització completa.

Finalment, al mes de maig, començaven les obres d'urbanització (asfaltat, enllumenat, clavegueram...) de la zona de Sant Mori sense que el veïnat hagués d'assumir les despeses amb contribucions especials. La lentitud d'aquestes va fer que les mobilitzacions continuessin. Una d'aquestes va acabar amb repressió policial i la detenció de Francisco Muñoz, membre del PTE. La solidaritat i el desplaçament d'un grup de persones a Madrid —on estava detingut— va aconseguir el seu alliberament en pocs dies. Les obres d'urbanització d'aquesta zona de Llefà no es van acabar fins a l'any 1976, però sens dubte aquesta va ser una primera gran victòria que va ajudar a esperonar altres lluites.

La pressió veïnal havia fet que al març de 1976, en el context de la urbanització de la zona de Sant Mori de Llefà, s'inaugurés el primer parc infantil del barri, el de les Palmeres. Altres lluites importants per aconseguir espais per a parcs van ser les del solar del Gran Sol i la que va protagonitzar l'Associació de Veïns de Juan Valera per preservar uns terrenys, que van ser posteriorment batejats com a parc de Salvador Allende i plaça de la Dona. Les immobiliàries volien edificar en aquests espais i es van fer servir mètodes com l'ocupació i l'enderrocament de les obres construïdes, amb forts enfrontaments amb la Guàrdia Civil i nombroses detencions, entre les quals la del periodista Manuel Armengol.⁵⁷

⁵⁶ Segons *El Correo Catalán* del 27.10.1974 es van recollir 580 signatures. La xifra que ens donava P.J. Fernández en l'entrevista que li vaig fer el 24.5.2009 era notablement superior, d'un miler.

⁵⁷ Sobre el solar del «Gran Sol» vegeu *Mundo Diario* (20.7.1975), *TeleXprés* (26.7.1975 i 28.7.1975), *La Vanguardia* (27.7.1975) i un *Informe Policial* (1.8.1975), Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona, «Gobernadores Civiles», Caixa 200, «Dirección General de la Guardia Civil». Sobre el conflicte protagonitzat per l'Associació de Veïns de Juan Valera, vegeu *TeleXprés* (25.10.1976 i 26.11.1976) i l'entrevista a M. Armentero (10.4.2010) a J.M. CUESTA (2010), *El moviment...*, p. 212.

La mort de Franco va obrir noves expectatives de canvi i la conflictivitat va créixer exponencialment l'any 1976. En aquest context no ens ha de sorprendre que el 8 de maig es produís una nombrosa manifestació de dues mil persones que va recórrer Llefia des de la part alta fins al llavors recentment inaugurat parc de Les Palmeres. A part de les denúncies per la brutícia i la proliferació de rates, la manifestació va servir per protestar per les traves que s'estaven posant a la legalització de l'Associació de Veïns de Sant Mori,⁵⁸ que no es va produir fins al mes d'agost de 1976. Però aquesta legalització no va aturar les mobilitzacions: el 9 de setembre, una manifestació de tres-centes persones recorria la part baixa de Llefia reclamant les tradicionals millores per al barri però, també, la dimissió de tot el consistori exigint uns ajuntaments democràtics.⁵⁹ Les mobilitzacions s'estaven polititzant progressivament.

A Llefia va haver-hi moltes lluites contra les immobiliàries per les pèssimes condicions dels habitatges particulars. Molts edificis presentaven molts defectes com a conseqüència de la mala qualitat dels materials que s'hi havien fet servir. A la part alta de Llefia, la que està en un turó elevat, un conjunt d'empreses relacionades amb la immobiliària Ibusa (Vensade, Villes, Visepol i Ibume), de l'empresari Eduardo Bueno Ferrer, estaven edificant la zona, però d'una manera tan nefasta que els habitatges aviat van presentar esquerdes, humitats i altres defectes, a part de la nul·la urbanització dels carrers, a més d'haver-se edificat dos-cents habitatges més dels inicialment previstos. Van aparèixer pancartes a les balconades denunciant la situació existent i començava un litigi entre veïns i la immobiliària que va durar anys. A aquest conflicte de seguida es va afegir el protagonitzat pels veïns dels blocs del «Patronato Municipal de la Vivienda», situats molt a prop dels anteriors i que també presentaven nombrosos defectes.⁶⁰ Aquests casos van ser molt freqüents fins entrats els anys vuitanta. Ens faltaria espai per recollir-los tots en aquestes línies, però en destaco uns quants: els relacionats amb l'empresa Immobiliar vinculada a Gallina Blanca, el d'un grup de veïns amb la immobiliària Puger, S.A., vinculada a l'empresari Mestre Ferrer, i també el dels veïns del carrer de la Sagrada Família amb la immobiliària de Pablo Porta (antic franquista president de la Federació Espanyola de Futbol...), entre d'altres.⁶¹

La lluita no es va limitar a preservar espais, sinó a exigir la construcció de nous equipaments, però quan aquesta construcció era fraudulenta esdevenien conflictes, com el que van protagonitzar els veïns i veïnes que es van enfrontar al constructor Benito Solans, que estava edificant el futur mercat de Llefia excedint-se en l'espai assignat i

⁵⁸ *Mundo Diario* (8.5.1976), *TeleXprés* (10.5.1976) i *Diario de Barcelona* (13.5.1976).

⁵⁹ *TeleXprés* (1.9.1976) i *La Vanguardia* (12.9.1976).

⁶⁰ *TeleXprés* (27.5.1976, 14.6.1976 i 1.9.1976), *La Vanguardia* (2.6.1976 i 8.10.1976), *Mundo Diario* (4.6.1976).

⁶¹ Una major informació d'aquests conflictes a: José Miguel CUESTA (2010), «4.5. Les principals lluites veïnals a Llefia fins les primeres eleccions municipals (1979)», a *El moviment veïnal a Llefia (Badalona)*, p. 198-229 i a Juan RICO MÁRQUEZ (2010), «Inmobiliarias, estafa segura», a *Llefia: De la barraca a la dignidad*, p. 175-198.

ocupant part d'un terreny on havia d'anar un parc. El conflicte va arribar als tribunals, que van donar la raó al veïnat.⁶² També es van fer mobilitzacions per fer fora les indústries contaminants Cruz Verde i Rovira i Bachs, si bé això no es va aconseguir fins als anys vuitanta.⁶³

Una lluita que també es va donar amb especial intensitat a Llefia van ser les mobilitzacions per aconseguir equipaments escolars, aconseguint un enorme suport donades les greus mancances que tenia el barri. Al 1975, amb una població escolar d'aproximadament sis mil criatures, només existien dos centres estatals amb mil quatre-cents places. En dos anys, la situació s'agreuà, ja que la població en edat escolar ja era de quinze mil criatures i existien les mil quatre-cents places públiques i 4.618 places en escoles privades.⁶⁴ Això va provocar moltes mobilitzacions durant aquests anys, en especial a l'inici dels cursos escolars, no només a Llefia, sinó a tota la ciutat de Badalona, destacant les de setembre de 1977.⁶⁵ Aquests dèficits no es van anar solucionant parcialment fins als anys vuitanta (en l'E.G.B. d'aleshores i sense que tota la xarxa fos pública).

Tots aquests conflictes a Llefia van propiciar l'aparició de noves associacions, com van ser les de la ronda de Sant Antoni de Llefia i la Sant Joan de Llefia Baix (legalitzades al 1978) i que fins i tot noves juntes més combatives prenguessin el control de les antigues associacions de Sant Antoni de Llefia i de Sant Joan de Llefia Alt. La força que havia adquirit el moviment veïnal i el desbordament de les autoritats locals badalonines va quedar de manifest quan el 24 de març de 1977 la mateixa CMB va decidir suspendre durant un any les llicències d'obres a tot Llefia. Sota la pressió veïnal, va començar l'elaboració d'un Pla Especial de Reforma Interior que va recollir gran part de les reivindicacions veïnals, si més no sobre el paper.

5. ELS ANYS VUITANTA. LA BATALLA DE LA PLAÇA TRAFALGAR

Tot i l'aprovació definitiva del PERI de Llefia al novembre del 1978, van continuar existint conflictes al barri, sobretot per irregularitats urbanístiques i deficiències dels habitatges. L'arribada a l'Ajuntament del PSUC, amb una candidatura amb nombrosos dirigents veïnals, sens dubte va influir en què una part de les associacions «moderessin» les seves reivindicacions. Durant aquells anys es va donar una crisi en el moviment veïnal per diversos factors: el ja esmentat anteriorment, que anava molt lligat a les contradiccions internes del PSUC respecte el paper de les Associacions de Veïns en

⁶² *Avui* (25.3.1977 i 27.3.1977), *TeleXprés* (26.3.1977), *Mundo Diario* (25.3.1977 i 3.4.1977), *La Prensa* (1.4.1977).

⁶³ *La Prensa* (11.3.1977) i *La Vanguardia* (7.5.1977).

⁶⁴ Emma PLANAS ALSINA i Pedro Jesús FERNÁNDEZ (1987), *Història d'un barri, història d'una associació: Sant Mori de Llefia (1974-1987)*, treball inèdit, p. 28.

⁶⁵ J.M. CUESTA (2010), *El moviment...*, p. 217-221.

un context democràtic; la crisi i escissió d'aquest mateix partit al V Congrés i també la d'altres formacions revolucionàries, així com el paper d'altres forces polítiques més moderades que pugnaven pel control de les mateixes associacions (PSC i fins i tot CiU), sense negar la importància que va tenir la mateixa crisi econòmica i les seves conseqüències (atur, augment de la delinqüència, drogues) en erosionar i trencar xarxes socials establertes. De la mateixa manera, no podem obviar el paper del discurs individualista i neoliberal que va engregar una dura ofensiva durant els anys vuitanta.

No obstant, aquesta crisi va tenir molts matisos, ja que —tot i que a vegades s'ha volgut presentar els anys vuitanta com un terreny erm de lluites veïnals— van continuar existint conflictes i associacions molt combatives. A Badalona, el pes de militants de formacions polítiques com el Moviment Comunista de Catalunya o el Partit dels Comunistes de Catalunya (l'escissió del PSUC) va ser notable, arribant fins i tot a controlar la presidència i la vicepresidència de la Federació d'Associacions de Veïns de Badalona. Quan el PSUC va passar a l'oposició a l'any 1983, aquest va tornar a implicar-se més en les associacions. No obstant, llavors havia aparegut un dur competidor: el PSC-PSOE. Aquest partit era molt conscient que per disputar l'hegemonia al PSUC havia de conquerir un espai sociopolític tan important com era el moviment veïnal (fet que de nou relativitza, si més no parcialment, la seva crisi). És cert que el moviment veïnal als anys vuitanta no va reivindicar, de manera genèrica, un canvi de règim com als anys setanta, però, com veurem posant l'exemple de Llefià, en determinats casos va mantenir un alt grau de combativitat i consciència, fent, fins i tot, propostes importants d'aprofundiment democràtic.⁶⁶

A Llefià, a l'any 1986 es va donar un dels conflictes veïnals més importants de la dècada.⁶⁷ El projecte de reforma d'un espai públic, l'anomenada plaça de Trafalgar, va enfrontar una part del veïnat amb l'Ajuntament —aleshores de PSC i CiU— i de retruc va posar de manifest la divisió ja existent dins de les diferents associacions veïnals. El punt conflictiu va ser la inclusió de dos vials de circulació ràpida que havien de connectar el barri amb un ramal, anomenat «pota nord», que havia de comunicar amb Barcelona i altres barris de Badalona. Les associacions de Sant Mori i de Sant Antoni (en la primera hi havia una important presència del PSUC i en la segona, de l'MCC i el PCC) demanaven que es fessin soterrats per preservar un major espai per la plaça, però la Corporació Metropolitana i l'Ajuntament es van mantenir inflexibles en la seva proposta original. Quan part del veïnat va voler aturar les obres ocupant l'espai, seguint pràctiques executades a la dècada anterior, la Guàrdia Urbana, seguint

⁶⁶ Per una anàlisi detallada d'aquest període vegeu José Miguel CUESTA (2010), «5. El moviment veïnal (II). Crisi i revifament», a *El moviment...*, p. 230-299.

⁶⁷ José Miguel CUESTA (2010), «5. El moviment veïnal (II). Crisi i revifament», a *El moviment...*, p. 270-292. També es pot veure més informació d'aquest conflicte a Juan RICO MÁRQUEZ (2010), «La Batalla de Trafalgar», a *Llefià: De la barraca a la dignidad*, p. 243-261.

ordres de l'alcalde Joan Blanch i del regidor de Seguretat Ciutadana Juan Felipe Ruiz, els va desallotjar violentament amb una dura càrrega. Això va ser la guspira perquè durant tres mesos es donessin violents enfrontaments entre la Policia Nacional i la Guàrdia Urbana, per una banda, i una part del veïnat aglutinat per aquestes dues associacions més combatives per l'altra. La resta d'associacions veïnals del barri —on el PSC-PSOE havia anat estenent la seva influència i controlant les juntes— van donar suport a l'Ajuntament. Al final, aquest se'n va sortir amb la seva i, llevat d'algunes petites modificacions, es va fer el projecte original, desestimant la proposta veïnal de fer un referèndum vinculant al barri per decidir quin model de plaça es construïa.

6. CONCLUSIONS

El moviment veïnal va ser imprescindible per millorar la qualitat de vida col·lectiva en el barri de Llefia, igual que a molts altres barris d'extracció obrera, immigrant i popular. La seva capacitat organitzativa, els seus mètodes d'acció col·lectiva i de protesta van ser fonamentals per preservar espais públics de l'especulació immobiliària i per construir tots aquells equipaments necessaris per al benestar comú (destacant els equipaments sanitaris, educatius, culturals i de lleure). Aquest fet no va ser casual: hi havia un treball, un corpus ideològic que donava cohesió a totes aquestes reivindicacions, una ideologia que devia molt als militants dels partits polítics clandestins i a catòlics de base i que tenia un fort contingut anticapitalista; tot això mentre les autoritats franquistes estaven profundament desprestigiades per anys de inoperància i corrupció. És indubtable que, sense l'acció del moviment veïnal, les condicions de vida de la població de Llefia haurien estat molt més dolentes i s'haurien perdut la majoria —sinó la totalitat— d'espais públics que avui existeixen al barri.

Als anys vuitanta, no obstant, les coses van canviar. El moviment veïnal va esdevenir un lloc de lluita entre les diferents forces polítiques perquè sabien que el seu control era una bona plataforma per estendre la seva influència. Aquest fet, la crisi econòmica i la crisi interna que va tenir el moviment, va fer que aquest és dividís i fragmentés, però això no va significar la seva desaparició completa. Malgrat que no tenia la força i cohesió de la dècada anterior, encara es van donar episodis de lluita veïnal comparables amb els dels anys setanta, si bé la resposta de les autoritats, que ara se sentien més «legitimades» pel fet d'haver estat votades, no va ser sempre satisfactòria a les seves demandes. El cas de Llefia en va ser un bon exemple.

D'immigrants a gironins: el cas dels germans Sàbat

Xavier Carmaniu Mainadé

Institut d'Estudis Gironins

1. EL CONTEXT GENERAL

Un dels fets claus per entendre la Catalunya de la segona meitat del segle xx és l'arribada d'immigració d'arreu de la geografia espanyola. Els experts calculen que entre 1950 i 1973, 1.300.000 immigrants van venir al Principat. La majoria es van instal·lar a l'àrea metropolitana de Barcelona, on es concentrava bona part del teixit industrial català. Altres, però, van optar destins diferents. A la província de Girona, per exemple, entre 1941 i 1981, van arribar 75.461 persones. N'hi havia de Castella, de Múrcia, d'Extremadura... però la majoria eren d'Andalusia; de fet, l'any 1975, el 12% dels habitants de la comarca del Gironès havien nascut en aquella regió del sud de la península Ibèrica.

A la Girona de la postguerra, que només tenia trenta mil habitants, hi havia oferta laboral però no habitatges per absorbir aquesta massa treballadora que tenia uns recursos econòmics misèrrims. Aquesta circumstància va empènyer molta gent a buscar refugi lluny del nucli urbà i en unes condicions miserables. A la riba esquerra del riu Ter es van anar construint algunes de les primeres barraques que van proliferar a la ciutat durant dècades. La toponímia tradicional havia batejat aquella zona com Sant Ponç de Fontajau, però del nucli barraquista, aparegut el 1947, en una zona on fins llavors només hi havia mitja dotzena de masies, simplement se n'hi deia «Río».

Cal lamentar que no s'hagin realitzat estudis rigorosos sobre el fenomen del barraquisme gironí; això fa que no es disposi de dades fidedignes sobre la seva evolució al llarg dels anys. Malgrat aquest buit historiogràfic, sí que es pot afirmar que l'indret de la ciutat amb una densitat més alta de barraquistes era el Castell de Montjuïc. S'hi van traslladar molts dels que primer havien residit a «Río» però que, temorosos de les riuades, havien buscat un lloc més resguardat. Cal tenir en compte que aleshores el pantà de Susqueda encara no s'havia construït i la plana de Girona sovint patia inundacions. Segons les dades d'un informe redactat el 1957 pels funcionaris municipals, a l'àrea de Girona hi havia 467 barraques habitades per 2.096 persones, és a dir, un 7% de la població. A Montjuïc hi havia 194 barraques on malvivien 867 persones i a «Río» s'hi comptaven 141 construccions que aplegaven 561 residents. A més, també hi havia nuclis barraquistes a altres zones perifèriques, com ara les Pedreres o Torre Gironella.

Ja abans de la confecció d'aquest informe s'havia fet evident que calia un parc d'habitatges dignes per als nouvinguts. En aquest sentit, el dimarts 31 d'agost de 1954 l'únic diari de la ciutat, *Los Sitios*, publicava en portada: «El Gobernador Civil compra terrenos para la construcción de un grupo de 225 viviendas»⁶⁸. Finalment se n'acabarien fent 227.

2. LA CONSTRUCCIÓ DE GERMANS SÀBAT

Les obres per a la construcció de les vivendes es van adjudicar el gener de 1956 per 8.700.000 pessetes. La premsa explicava que, una vegada enllestides, «habrán de ser ocupadas, en forma preferente, por los productores que en el momento viven en la barriada de barracas denominada Río». Això no va succeir fins dos anys més tard, el 1958, quan per fi es van sortejar les cases. No només feia falta sort per aconseguir-les, també diners, i no pocs. Cadascuna estava valorada en 42.605,26 pessetes i, per ser-ne propietari, calia pagar una entrada de 7.000 pessetes. Després, durant els 8 anys i 8 mesos següents, s'havia d'abonar una quota de 160 pessetes mensuals i els 31 anys i 4 mesos posteriors, la mensualitat quedava reduïda a 130 pessetes. En definitiva, 40 anys pagant. Moltes de les persones van fer el pagament de l'entrada gràcies a préstecs de familiars o avançaments salarials aconseguits a les empreses on treballaven.

El dimarts 12 d'agost de 1958, a les set de la tarda, el governador civil i Jefe Provincial del Movimiento, Josep Pagès Costart, va presidir l'acte de lliurament dels habitatges, en qualitat de president del Patronato Provincial de la Vivienda, l'organisme que impulsava la construcció d'aquelles cases. Seguint el protocol de l'època, a part dels inevitables discursos triomfalistes d'algunes autoritats franquistes locals, el bisbe Josep Cartanyà va beneir els habitatges abans que els seus nous propietaris en poguessin prendre possessió.

⁶⁸ *Los Sitios*, 31.8.1954, p. 1.

Segons la definició de l'època, les cases van ser anomenades de «tipo social». Ocupaven un solar de 24 m² i tenien dos pisos. A la planta baixa hi havia una cuina-menjador, un lavabo i un dormitori. Al pis superior, dos dormitoris més i una terrassa. En total, una superfície de poc més de 48 m². En conjunt, el grup d'habitatges ocupava una mica menys de 5 hectàrees en uns terrenys que prenién el nom de Modaguera Gran pel rierol que hi passava.

A partir d'aleshores, però, tothom ho va començar a conèixer com a Germans Sàbat. Aquest era el nom escollit per l'administració franquista: volia ser un homenatge a tres germans gironins —Josep Maria, Lluís i Carles— integrants del Terç de Montserrat i morts durant la Batalla de Codo en el context de la Guerra Civil.

3. DOCUMENTACIÓ ARXIVÍSTICA I HISTÒRIA ORAL

L'ens impulsor de la construcció de Germans Sàbat va ser el Patronato Provincial de la Vivienda. Actualment, la documentació generada per aquell organisme es conserva a l'Arxiu Històric de Girona i allà es poden consultar els 227 expedients.⁶⁹ Són 227 carpetes, ordenades seguint la numeració dels habitatges. Estan plenes de papers oficials, omplerts amb cal·ligrafies insegures, de persones més acostumades a treballar que a presentar instàncies oficials. N'hi ha que, en comptes de firmar, hi posaven l'empremta dactilar del dit índex de la mà dreta. L'analfabetisme era habitual entre homes i dones que havien hagut de començar a treballar des de ben petits per ajudar a l'economia familiar. Cinquanta anys després, alguns recorden que no tenien temps d'aprendre de lletra, perquè abans havien de guanyar prou per poder menjar calent cada dia. Obrir les carpetes és recórrer la geografia espanyola: Múrcia, Ciudad Real, Granada, Badajoz, Còrdova, Albacete... Gairebé la totalitat dels ocupants de les cases havien nascut fora de Catalunya.

Ara bé, el fet que a Germans Sàbat actualment encara hi hagi veïns de la primera època permet fer un pas més enllà i recollir el testimoni directe de les seves vivències. Per a la confecció de la recerca s'ha entrevistat a dues persones: Antonio Carvajal i María Galán.⁷⁰ El primer tenia vint anys i era fill de la província de Màlaga quan va demanar la casa conjuntament amb la seva germana, per poder portar els seus pares d'Andalusia i, la segona, llavors de 22 anys, originària d'Higuera de Arjona (Jaén), casada i amb una filla de 18 mesos, buscava una casa pròpia per deixar la que tenia llogada a Sant Gregori. A Germans Sàbat, la María i el seu marit tindrien el segon fill.

María, a l'hora d'evocar les primeres sensacions en entrar al poble de Germans Sàbat, és contundent: «No había luz, ni agua, ni nada». L'aigua s'aconseguia al pou després de

⁶⁹ Arxiu Històric de Girona. Fons del Patronat Provincial de l'Habitatge de Girona (1953-2006). Lligall Germans Sàbat.

⁷⁰ Entrevistes mantingudes i enregistrades en diverses tongades entre el juliol del 2008 i el febrer del 2010.

fer una bona estona de cua. Els carrers, igual que passava en tantes altres poblacions dels entorns, no estaven asfaltats. Quan plovia, el terreny es tornava impracticable i les mares s'havien carregar els nens a coll per poder estirar els cotxets entre els bassals i el fang.

La majoria d'homes que vivien a Germans Sàbat, com ara l'Antonio, treballaven al ram de la construcció. Tot i no ser el seu cas, molts dels seus veïns ja havien participat en l'edificació de l'Hospital Josep Trueta —aleshores anomenat Residencia Álvarez de Castro— inaugurat el 1956, després de cinc anys d'obres. Més tard, també ho van fer a la zona del Puig d'en Roca, on es van aixecar un geriàtric i una nova seu per a l'hospici, que fins al moment es trobava al centre de Girona. Però fent de paleta o de manobre no n'hi havia prou per tirar endavant i es buscaven feines complementàries. L'Antonio, per exemple, aprofitava les nits per anar a carregar camions de ferralla per a una empresa que hi havia al costat de la Devesa. Altres feien de pagès, de vigilant nocturn...

Pel que fa a les dones, com la mateixa María, obtenien ingressos dedicant-se a la neteja de domicilis. A més, com marcava la moral de l'època, s'encarregaven de tenir cura de la família i de la pròpia llar.

4. LA LLUITA PELS SERVEIS MÉS BÀSICS

Haver fet sorgir un poble de 227 cases del no-res generava noves necessitats, entre les quals la de l'ensenyament per als més petits. Ja alguns mesos abans del lliurament de les cases, el març del 1958, a *Los Sitios* es parlava del «estado y situación del problema escolar de los suburbios».⁷¹ En aquest sentit, un dels cinc punts considerats essencials per millorar la situació del mapa educatiu gironí era la construcció d'una escola a Germans Sàbat en uns terrenys que ja hi havia reservats amb aquesta finalitat. Ara bé, el centre no va entrar en funcionament fins a la tardor de 1960, tot i que la inauguració oficial es va celebrar el desembre. De manera provisional, les classes s'havien començat impartint en unes aules instal·lades a l'altre costat de la carretera Nacional II. Des del febrer, les nenes ja s'havien pogut quedar al poble aprofitant un local construït pel Patronato de la Protecció de Menores i, dos mesos més tard, s'hi va habilitar una nova aula per als nens. A cadascuna hi havia setanta-cinc alumnes. L'octubre de 1960 es va arribar a quatre aules i, el febrer de 1965, es van ampliar les instal·lacions constituint-se el que, en termes tècnics, es coneixia com a Agrupació Escolar Mixta.

Aquestes mesures afectaven als nens i les nenes en edat d'escolarització obligatòria, però també calia donar atenció als més petits ja que, tal i com s'ha explicat, moltes de les mares d'aquests infants treballaven fora de casa. Per aquesta raó va començar a funcionar la llar d'infants el maig de 1961. Estava situada als locals de Protecció de Menores, just on hi havia hagut les primeres aules de l'escola.

⁷¹ *Los Sitios*, 13 de març de 1958, p. 5.

S'ha de dir, però, que aquestes mesures no van resoldre de manera definitiva els problemes educatius d'aquell territori. Bona prova d'això la trobem a les pàgines de *Los Sitios* de tota la segona meitat de la dècada dels seixanta. El maig de 1966 el diari es feia ressò d'una reunió del Consejo Escolar del Patronato de Suburbios. Aquest organisme comptabilitzava la presència de 245 escolars a Germans Sàbat i de cent deu a les barraques encara existents a Río, i en aquestes xifres no es tenien en compte el nombre de nens i nenes que viurien als futurs «albergues provisionales», que s'estaven a punt de construir a la zona de Fontajau. Precisament, el Consejo Escolar va deixar el problema «pendiente de solución definitiva hasta tanto no se lleve a término la ampliación de nuevos albergues o viviendas».

No va ser fins a l'abril de 1969 que es va aprovar la construcció del «Colegio Nacional "Hermanos Sàbat"», situat a la zona de Sant Ponç, del terme de Sant Gregori. La futura escola constaria, segons les previsions, de setze seccions d'Educació General Bàsica (EGB) més quatre grups de pàrvuls, per a infants de tres i quatre anys; així doncs, en total s'atendrien les necessitats educatives de sis-cents quaranta alumnes. Tot i l'anunci, el procés d'adjudicació no va començar fins al 1971. Les obres es van pressupostar en quasi 16.000.000 de pessetes i havien d'estar enllestides en deu mesos, perquè per fi hi hagués un centre escolar. La inauguració es va celebrar el 22 d'octubre de 1973, en un acte presidit pel Subsecretario de Educación y Ciencia, Rafael Mendizábal, de visita oficial a la província, amb la finalitat d'inaugurar diversos centres d'ensenyament.

A part de la formació reglada, a Germans Sàbat també es van organitzar altres activitats educatives. A *Los Sitios* del 28 d'agost de 1959 s'hi destacava la «magnífica labor social que llevan a cabo los llamados "casales de verano", que funcionan en los suburbios de esta capital bajo el patrocinio de la entidad "Los Amigos de los Niños"». ⁷² Aquests casals d'estiu, que van tenir continuïtat en anys posteriors, a part de fer-se a Germans Sàbat, també es van realitzar a Sant Ponç i a les barraques de «Río», a més de Via-roja, el carrer del Carme i el de Santa Eugènia de Ter. Paral·lelament, l'Auxilio Social portava la mainada de colònies fora de la ciutat, sobretot a poblacions de la Costa Brava, com ara Sant Feliu de Guíxols.

5. SENTIMENT DE PERTINENÇA A UNA COMUNITAT. ESGLÉSIA I ASSOCIACIONISME ESPORTIU

Fruit de les entrevistes realitzades als testimonis de l'època, hom es pot adonar que els habitants d'aquells habitatges de nova planta instal·lades al mig del no-res van dotar-se d'un sentiment de pertinença indiscutible. Sabien que formaven part d'una comunitat amb uns trets identitaris molt particulars. Bona prova d'això és que entre

⁷² *Los Sitios*, 28 d'agost de 1959, p. 7.

el 13 i el 18 de juny de 1959 —quan només feia sis mesos que Germans Sàbat s'havia estrenat— es va celebrar la primera edició de la festa major. Es va escollir la festivitat de Sant Antoni, patró dels paletes, perquè molts veïns de la zona treballaven al ram de la construcció. Amb el pas dels anys, la festa de Germans Sàbat ha esdevingut un referent per aquella àrea de Girona.

Un dels actes que no ha faltat mai a la festa major és la missa. De fet, moltes de les fotografies que es conserven dels primers anys de vida del poble estan relacionades amb actes religiosos, per exemple, les catifes de flors amb motiu de la diada de Corpus, o les processons de Setmana Santa. Durant els anys seixanta, al capdavant de tots, sempre hi havia mossèn Josep Iglésias Juanmiquel. Aquest sacerdot, nascut a Verges el 1930, va tenir un paper destacadíssim a Germans Sàbat, ja que va treballar de manera incansable perquè els habitants del poble disposessin dels equipaments socials i sanitaris elementals.

Iglésias —ordenat el 1953, amb estudis de teologia fets a Roma i impulsor de Càritas a Girona— va ser nomenat ecònom de Domeny i Taialà el 1961, càrrec que va ocupar durant set anys. Al llarg d'aquell període va dedicar molts esforços als habitants de Germans Sàbat, deixant un record inesborrable malgrat el pas de les dècades. Es va poder constatar arran de la seva mort, el 23 desembre de 1995. Al llarg dels primers mesos del 1996 es van succeir tota mena d'homenatges al poble i es van publicar articles als diaris. A l'apartat de cartes al director del diari *El Punt* va ser reproduït un escrit de J. López Saeta, veí de Germans Sàbat i bon amic del capellà:

Ens impactà pel seu aspecte receptiu, després, comunicatiu, alegre. El seu habitatge era «la farola»: punt de trobada, gestoria...

Ens mancava el més elemental per a una convivència digna. Mn. Iglésias va treballar-hi a fons, tot barallant-se, si calia, amb tots els estaments públics. Els resultats no tardaren a arribar: telèfon, carretera, església, camp de futbol...

Això sí, comptava amb tot un teixit d'associacions que varen anar naixent amb motiu de totes aquestes reivindicacions. L'associació de veïns, la junta del futbol, la comissió de festes, la mutualitat... feien que el poble es mogué, anés agafant entitat.⁷³

Els homenatges pòstums van culminar el 1997, quan l'ajuntament de Girona va inaugurar una plaça dedicada a mossèn Josep Iglésias Juanmiquel a la zona de Germans Sàbat, molt a prop de l'edifici on hi ha el Centre d'Atenció Primària i la Llar de Jubilats i que també serveix de seu de l'Associació de Pensionistes i Jubilats de Taialà. María Galán és membre de la junta directiva —presidida per Antonio Carvajal— i no s'està de dir que el capellà mereixia molt més que aquella plaça, però no només ell, també les monges i missioneres que treballaven al barri. Com sempre, la història oficial es fixa més en els homes que en les dones.

⁷³ *El Punt*, 25 de març de 1996, p. 11.

Segurament la bona sintonia entre mossèn Iglésias i els veïns explica que ells mateixos construïssin l'església de manera voluntària. «La iglesia se subió gratis», diu Maria. El primer dia de maig de 1967 el bisbe Jubany en persona hi va cantar la primera missa. Fins aquell moment, se celebraven els diumenges als locals utilitzats com a guarderia.

El cap de la diòcesi ja havia visitat el poble el març de 1964. En aquella ocasió havia fet el xut d'honor en el partit inaugural de la Unión Deportiva Sàbat. No era estrany que fos així, perquè els terrenys on s'havia construït el camp de futbol eren propietat del bisbat i s'havien posat a disposició dels veïns gràcies a les gestions de Mn. Iglésias. Ja en democràcia, el 1981, la diòcesi va cedir el terreny a l'Ajuntament de Girona per un període de trenta anys perquè s'hi poguessin realitzar les millores que requeria l'espai esportiu.

Al llarg de la seva trajectòria com a club, l'UD Sàbat s'ha convertit en un referent en el món futbolístic de les comarques gironines, ja que a les seves files s'han anat formant jugadors que, després, han aconseguit arribar a equips d'una dimensió més gran. La tasca del Sàbat, doncs, ha estat fonamental per promoure l'esport de base i servir de pedrera per proveir al futbol de joves talents. A més, ha actuat d'element cohesionador entre els veïns del poble, que veuen el club com una part intrínseca de Germans Sàbat.

6. DÈFICIT D'INFRAESTRUCTURES

La manca de serveis encara es feia més evident en l'àmbit de les comunicacions i els transports. El nucli d'habitatges s'havia construït al mig del no res, sense planificació d'equipaments ni tenint en compte les necessitats bàsiques de desplaçament o comunicació dels seus habitants.

No va ser fins al 1963 que es va aconseguir que s'establís un primer servei d'autobusos per arribar a Girona. Tot i això, el vehicle —de l'empresa Hispano Hilariense— no entrava al poble sinó que feia parada a la cruïlla de la carretera de Sant Gregori. A Girona s'estacionava al carrer de Joan Maragall, a prop del mercat, «que es el lugar más visitado por las mujeres», segons aclaria el diari *Los Sitios* a l'hora de descriure el recorregut.⁷⁴

Un altre problema greu era la manca d'enllumenat públic. Cal tenir en compte que aleshores l'única manera de poder accedir a Germans Sàbat era mitjançant el pont de la Barca que creua el riu Ter. Hi havia poquíssims fanals i això posava en perill la seguretat dels vianants que tornaven a casa, de fosc, després de la jornada laboral. La premsa es va fer ressò de les queixes dels veïns i finalment les autoritats hi van posar remei.

La xarxa viària era pèssima i el sistema de comunicacions, també. Tot just el setembre de l'any 1965, després d'insistir-hi reiteradament, no es va instal·lar la primera línia telefònica. El primer aparell per fer i rebre trucades es va situar al bar de la plaça.

⁷⁴ *Los Sitios*, 4 d'abril de 1963, p. 8.

El servei de correus era igual de precari: enviar una carta des de Germans Sàbat era impossible. El febrer de 1966, *Los Sitios* reclamava que es col·loquessin bústies a les noves zones que havien crescut als encontorns de Girona al llarg dels últims anys i una de les ciutades precisament era aquell grup de 227 habitatges.⁷⁵

7. EL CREIXEMENT DE LA DÈCADA DELS SETANTA

Durant la primera meitat dels anys setanta, Germans Sàbat es va anar expandint. Les famílies compraven terrenys als voltants i edificaven noves vivendes destinades als seus fills que començaven a emancipar-se. Tot i el sentiment de comunitat del col·lectiu, el poble s'anava convertint en un suburbi marginal de manera irreversible. Les autoritats ho van afavorir concentrant-hi tothom que tingués problemes relacionats amb l'habitatge. El 1970, per exemple, s'hi van construir 125 pisos de protecció oficial. Formaven l'anomenat «Grupo José María Prat», en honor al seu promotor, i estaven destinats a les famílies que malvivien als coneguts com «albergues provisionales» de Fontajau. Es tractava d'unes instal·lacions on els responsables polítics havien traslladat els barraquistes que havien hagut d'abandonar la zona de «Río» durant les inundacions de 1962. Teòricament, els «albergues» es deien «provisionales» perquè havien de ser una solució transitòria. En realitat, però, la qüestió s'havia anat eternitzant amb el pas dels anys.

Els responsables de Càritas van llençar un crit d'alerta sobre l'estat de la zona. Segons un informe publicat l'abril de 1974:

La situación del Grupo Hermanos Sábata constituye una situación poco menos que insostenible. Veamos los principales puntos negativos de esta barriada: las calles están sin pavimentar. Los baches son continuos, nadie cuida la limpieza pública y por si fuera poco, las calles están sucias y abandonadas. Los perros rompen las bolsas de basura buscando alimentos y los esparcen. No hay médico en el barrio durante la noche. Lo más práctico es ir a la Residencia del SOE aunque esté lejos. El estado sanitario es deplorable. El comportamiento de algunos vecinos que arrojan aguas sucias y desperdicios contribuye a empeorar la situación.⁷⁶

En conclusió, el 1974 Germans Sàbat era un poble deixat de la mà de Déu.

8. MOVIMENT VEÏNAL I AJUNTAMENT DEMOCRÀTIC

Amb la mort de Franco i l'inici de la transició es va anar obrint l'escletxa perquè els ciutadans comencessin a reclamar els seus drets. En aquest sentit, els moviments

⁷⁵ *Los Sitios*, 9 de febrer de 1966, p. 4.

⁷⁶ *Los Sitios*, 18 d'abril de 1974, p. 3.

veïnals —ja organitzats en la clandestinitat del franquisme— van ser molt importants, sobretot a les zones amb més mancances, com podia ser Germans Sàbat, on l'aleshores l'anomenada «Junta de Vecinos» ja feia temps que treballava per aconseguir les millores fins ara exposades.

Bona prova de la importància de la junta és que va participar en la fundació de la Federació d'Associacions de Veïns de Girona, autoritzada pel Ministeri de la Governació el febrer de 1976. Ara bé, l'Associació de Veïns de Germans Sàbat no va veure aprovats els seus estatuts fins el 8 de gener de 1978.

Des d'una òptica local, el fet que el poble hagués passat a dependre administrativament de Girona també implicava canvis.⁷⁷ Quatre mesos després de la celebració de les primeres eleccions democràtiques, que s'havien pogut fer a Espanya des del final de la Guerra Civil, *Los Sitios* del 29 d'octubre de 1977 publicava un reportatge-enquesta on recollia l'opinió dels habitants de Germans Sàbat. Algun dels testimonis —dels quals no consta la identitat— explicava que gràcies a l'associació de veïns s'havia aconseguit l'asfaltat dels carrers, tot i que «la financiación corrió a cargo de los propios vecinos en un 70% y por parte del Ayuntamiento en un 30%. Cada vecino desembolsó unas 6.000 pesetas». Ara bé, l'entrevistat es lamentava que l'associació havia perdut iniciativa,⁷⁸ potser perquè en aquells primers moments de la transició la política dominava en quasi totes les esferes de la societat, també a Germans Sàbat, on una part dels seus habitants eren políticament actius des de feia temps. En aquest sentit, un altre testimoni recordava al periodista de *Los Sitios* que en aquell històric 15-J de 1977 al poble «las elecciones las ganaron los socialistas y los comunistas. Sindicalmente, la mayoría estamos afiliados a UGT y a CCOO y una minoría está en CNT».⁷⁹ Des d'aleshores ençà el predomini de les esquerres ha estat la tònica habitual als comicis que s'han anat celebrant posteriorment, començant per les municipals de 1979, guanyades pel PSC, i que van convertir l'historiador Joaquim Nadal Farreras en el primer alcalde de Girona de l'era democràtica.

En molts aspectes, l'equip del nou batlle es va trobar una ciutat per fer i amb alguns punts que requerien una atenció urgent, com ara Germans Sàbat. Certament, durant els últims anys del mandat de l'alcalde Ignasi de Ribot de Balle, que va fer la transició municipal entre el franquisme i la democràcia, ja es van portar a terme algunes actuacions. Per exemple, es van iniciar els tràmits perquè el govern local es fes càrrec de la guarderia, fins aquell moment controlada pel Patronato de Protección de Menores, i es va acordar construir la Biblioteca Municipal de Taialà, inaugurada el novembre de 1978 pel senador Salvador Sunyer.

⁷⁷ A les darreries de 1974, Girona s'havia annexionat diversos territoris limítrofs amb el seu terme municipal. Entre aquests hi havia la zona de Sant Gregori on es trobava Germans Sàbat.

⁷⁸ *Los Sitios*, 29 d'octubre de 1977, p. 15.

⁷⁹ *Los Sitios*, 29 d'octubre de 1977, nota 10.

Paral·lelament, el Ministeri de la Vivienda ja havia mediat —el 1977— perquè els propietaris de les cases del poble poguessin amortitzar els seus habitatges de manera anticipada i l'ajuntament i l'Institut Nacional de Previsión van signar un acord per instal·lar i mantenir un dispensari de la Seguretat Social.

Ara bé, el que Germans Sàbat necessitava eren actuacions de fons, que només es podien desenvolupar amb l'estabilitat política i pressupostària que van donar les eleccions de l'abril de 1979. Als plens municipals de la primera legislatura de l'alcalde Nadal, Germans Sàbat apareixia sovint. A part de continuar les obres d'urbanització endegades pel consistori precedent, es va invertir en enllumenat públic, renovació de serveis urbanístics, asfaltat i clavegueram. D'aquella època, una de les iniciatives que va generar més debat entre els veïns va ser la inauguració d'una seu de la policia municipal al barri. La política de seguretat ciutadana del primer govern democràtic es basava en una policia de proximitat. Des de l'Associació de Veïns lloaven el procés de descentralització, però el demanaven per altres qüestions vitals com ara ensenyament, sanitat o cultura.

Una de les tasques d'aquells anys també va ser connectar Germans Sàbat i Taialà a la xarxa d'aigua potable, per deixar de dependre de pous i cisternes. El desembre de 1982, per exemple, els bombers encara van haver d'utilitzar les cubes per subministrar aigua als veïns de la zona, que s'havien quedat sense provisions per culpa d'una forta sequera.

Les millores estructurals van anar acompanyades d'una creixent activitat cultural: es van organitzar classes de català i es va ampliar l'oferta de formació per adults. A més, el 1981, l'Ajuntament va inaugurar-hi un centre social, tot perquè mica en mica, el poble fos una part més de la ciutat de Girona.

Els serveis de què es va anar dotant la zona es van construir fora del recinte primigeni de Germans Sàbat. A causa del creixement demogràfic i urbanístic, les 227 casetes van deixar de ser una illa enmig del no-res.

A partir d'aleshores, no sense dificultats, el teixit urbà de la ciutat va anar absorbint aquella part fins a esdevenir un barri de Girona i, a mesura que l'Ajuntament democràtic va començar a portar a terme accions planificades, es va anar posant fi a la sensació de marginalitat. Així es va aconseguir que els habitants de Germans Sàbat esdevinguessin gironines i gironins.

FONTS CONSULTADES

Arxius

Arxiu Municipal de Girona

Arxiu Històric de Girona. Fons Patronato Provincial de la Vivienda

Hemeroteca

Los Sitios
El Punt
Diari de Girona

Bibliografia

- ALBERCH FUGUERAS, Ramon; FREIXAS CAMPS, Pere; MASSANAS BURCET, Emili (1982). *Girona: Rius, ponts, aiguats*. Girona: Ajuntament de Girona.
- ALBERCH FUGUERAS, Ramon; CASTELLS CALZADA, Narcís (1985). *La població de Girona (segles XIV-XX)*. Girona: Institut d'Estudis Gironins.
- BUSQUETS I MORILLO, Joaquim [et al.] (2008). *Germans Sàbat: 50 anys de poble! (1958-2008)*. Girona: Associació de Veïns Germans Sàbat.
- CLARA RESPLANDIS, Josep (1991). *Girona sota el franquisme*. Girona: Quaderns d'Història de Girona; Ajuntament de Girona - Diputació Provincial de Girona.
- COSTA FERNÀNDEZ, Lluís; MAROTO GENOVER, Julià (2006). *Història de Girona*. Girona: CCG Edicions.
- El Gironès: Aproximació a l'estructura socio-econòmica* (1981). Barcelona: Caixa de Catalunya.
- FERRER GIRONÈS, Francesc (1991). *Una acció per l'habitatge: Els primers 30 anys del Patronat Santa Creu de la Selva*. Girona: Patronat Santa Creu.
- Girona i els seus barris* (1983). Girona: Ajuntament de Girona.
- LLORENTE VARELA, Ramon (2007). *Montjuïc: La història d'un poble*. Girona: Ajuntament de Girona.
- «"Mil i una veus", l'Esquerra del Ter en moviment» (2002). A: *Beca Joaquim Franch 1999, recull de projectes becats*. Girona: Ajuntament de Girona.
- OLIVER ALONSO, Josep (2000). *De la gran Gerona a l'àrea urbana de Girona: La transformació econòmica de la ciutat el darrer quart de segle*. Girona: Ajuntament de Girona; Caixa de Catalunya.
- PASQUAL, Pompeu (1974). *Población y migración en las comarcas de Gerona*. Girona: ed. Dalmau Carles Pla; Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Girona.

La crisi del moviment veïnal a finals de la dècada del 1970 a l'Hospitalet de Llobregat

Manuel Domínguez López

Centre d'Estudis de l'Hospitalet

El Centre d'Estudis de l'Hospitalet va dedicar bona part dels seus esforços durant el 2010 a recuperar la història del moviment veïnal de la ciutat, aprofitant el 40è aniversari de la legalització de la primera associació de veïns d'un dels seus barris. Entre abril del 1970 i maig del 1976 es van legalitzar catorze associacions de veïns de dotze barris diferents, de gairebé tots els barris que aleshores tenia la ciutat. Cal aclarir que les dates d'aprovacions d'estatuts podien arribar mesos o fins i tot anys després que l'entitat la demanés i existís de fet.

També hem d'esmentar experiències de mobilització veïnal portades a terme per d'altres tipus d'entitats, com ara la Cooperativa de Viviendas de La Bomba (1965), el Centre Social de la Florida des del 1965, on va sorgir una comissió de barri, la qual cosa va «retardar» l'existència d'una associació de veïns del barri, etc. La fórmula jurídica de l'associació de veïns fou la que finalment va triomfar a partir del 1970. Val a dir que el dirigent veïnal i del PSUC Felip Gómez i l'advocat Antonio Martín van jugar un paper important a la ciutat i al Baix Llobregat en l'assessorament a d'altres col·lectius en la creació d'aquest tipus d'entitats.

En la creació de les associacions de veïns jugaren un paper decisiu els militants i activistes catòlics i polítics antifranquistes, arreu⁸⁰ i a l'Hospitalet.⁸¹ Feia uns anys que s'havien trobat a les fàbriques, superant l'abisme que significava la guerra de vint o trenta anys enrere. A l'inici dels anys setanta, en alguns barris, els dos col·lectius organitzats es van buscar per fer front al desastre que hi estaven vivint. És un procés que es va donar, que sapiguem a hores d'ara, a Pubilla Casas, Bellvitge, Collblanc-Torrassa, la Florida i Can Serra.

La importància que per a la ciutat van tenir els moviments socials portats a terme en el marc d'aquestes entitats va ser enorme. Diverses generacions d'hospitalencs i d'hospitalenques han tingut una vida millor gràcies als espais no ocupats per blocs (que avui són places o parcs) o als equipaments sanitaris, escolars, esportius, culturals, etc. que hem tingut perquè la pressió popular impulsada per les associacions de veïns els van conquerir. També hem volgut destacar com aquestes entitats van ajudar a l'arrelament a la ciutat i a Catalunya de la població immigrant i com van ser un factor important en la lluita antifranquista, en la difusió dels valors democràtics i en la lluita per la igualtat de gènere.

En poc temps, les associacions de veïns van ser capaces d'atraure a milers de persones, que, amb diferents graus d'intensitat i compromís, van participar en els serveis, les activitats i les mobilitzacions que proposaven. Els anys centrals de la dècada del 1970 van ser d'activitat frenètica a aquestes entitats, que no només reivindicaven millores, sinó que també eren vehicles de relació social i generadores de serveis públics que les institucions no oferien: biblioteques, escoles, festes, etc.⁸²

Tanmateix, a finals d'aquella mateixa dècada trobem ja indicis de què s'està produint una davallada. El desembre del 1979, a la I Assemblea de les Associacions de Veïns de Catalunya, a Manresa, la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona va fer una ponència en què es deia: «la nova situació municipal ha sacsejat el moviment associatiu. Existeix una certa crisi».⁸³

La nova situació municipal a la qual es referien era, evidentment, la de l'existència dels ajuntaments democràtics d'ençà de les primeres eleccions municipals l'abril anterior. En aquestes eleccions, els partits d'esquerra que havien impulsat i fornien d'activistes i dirigents les associacions de veïns havien obtingut bons resultats. En concret, a

⁸⁰ Carme MOLINERO i Pere YSÀS (2001), «Introducció», a Carme MOLINERO i Pere YSÀS (coord.). *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la Transició*, Barcelona, Icaria, p. 24-25.

⁸¹ Manuel DOMÍNGUEZ (2007), «La reconstrucció dels moviments socials al barri», a *L'Hospitalet lloc de memòria: Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*, l'Hospitalet de Llobregat, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, p. 223-228.

⁸² Una primera anàlisi del procés la vam fer a Manuel DOMÍNGUEZ (2011) «Quaranta anys de moviment veïnal a l'Hospitalet», *Plecs d'història local* (Barcelona), núm. 141, p. 8-10.

⁸³ Citat a Josep M. HUERTAS i Marc ANDREU, Marc (1996), *Barcelona en lluita (el moviment urbà 1965-1996)*, Barcelona, FAVB, p. 30.

l'Hospitalet, les eleccions municipals del 3 d'abril (amb un cens de 203.052 electors i 119.051 votants, és a dir amb una participació del 58,2%) van tenir el següent resultat:

	<i>PSC/ PSOE</i>	<i>PSUC</i>	<i>CC/ UCD</i>	<i>CiU</i>	<i>PTC</i>	<i>Com. Cat.</i>	<i>ERC</i>	<i>MCC/ OEC</i>
<i>Vots</i>	48.686	41.457	10.581	8.763	3.918	2.135	1.842	672
<i>%</i>	41,2	35,1	8,9	7,4	3,3	1,8	1,6	0,5
<i>Regidors/es</i>	12	11	2	2	—	—	—	—

Si comparem aquests resultats amb els de les dues eleccions generals anteriors (juny del 1977 i març del 1979) veiem que en les municipals els socialistes van obtenir uns resultats una mica inferiors; els comunistes del PSUC, uns vuit punts més; l'UCD, força menys; Convergència es va mantenir i els comunistes a l'esquerra del PSUC (PTC, BEAN, LCR, MCC...) es mantenien al voltant dels 8.500 vots. El partit més «premiat» en les municipals fou el PSUC, sens dubte per la seva presència majoritària a les associacions de veïns i a d'altres entitats de barri com esplais, grups de dones, etc.

Com va influir la nova situació política municipal en les associacions de veïns? Durant molts anys ha estat un tòpic afirmar que els nous ajuntaments democràtics van buidar les associacions de veïns. Dels nous regidors, dos de socialistes i sis de comunistes havien estat dirigents d'associacions de veïns; a més, dos dels socialistes i un dels comunistes havien estat activistes del moviment veïnal amb una certa constància.⁸⁴ D'altres alts càrrecs també en procedien (per exemple, tres directors/es d'aules de cultura nomenats en aquells moments havien estat quadres d'entitats de barri⁸⁵), però no gaires més dirigents del moviment veïnal s'incorporaren a càrrecs polítics del nou consistori. Aquest importantíssim moviment popular depenia d'una dotzena de persones, d'una quinzena a tot estirar? A més, el fet que un dirigent d'un moviment social ocupi un càrrec polític no ha de significar necessàriament l'afebliment d'aquest moviment. No pot provocar un efecte contrari si ara rep el suport de les institucions? De fet, des de les aules de cultura es va intentar.

L'any 1979 ha estat percebut com el punt d'inflexió del moviment veïnal en molts estudis sobre el tema. Per exemple, en la clàssica *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, Joan B. Culla i Borja de Riquer, s'afirmava: «Les associacions de veïns, eix bàsic dels moviments populars de principis dels setanta, començaren a decaure a partir de les eleccions municipals de 1979, ja que no aconseguiren establir una relació prou

⁸⁴ Considerem dirigents veïnals a Juan Ignacio Pujana, l'alcalde, i Fina Martínez pels socialistes; a Joan Saura, Mercè Olivares, Jaume Botey, Xavier Arjalaguer, Robert González i José Carrasco pels comunistes. Els activistes són Germà Pedra, José Hernández i Santiago Díaz.

⁸⁵ Bellvitge, la Florida i Sanfeliu i una mica més tard Santa Eulàlia.

clara i complementària davant dels nous consistoris democràtics». ⁸⁶ No negaré que el «transvasament» de dirigents veïnals als càrrecs polítics municipals i, especialment, la nova situació política a partir de la primavera del 1979 van poder tenir una certa influència negativa en la vida de les associacions de veïns. En alguns casos va ser així, com també veurem en el cas de l'Hospitalet.

Però la crisi era anterior, si més no en un bon grapat d'associacions de veïns de la ciutat i, com darrerament s'està reconeixent, d'arreu. ⁸⁷ També sembla clar situar l'inici de la primera crisi del moviment veïnal català al voltant del 1977, i, en concret, de les eleccions generals del juny d'aquell any, les primeres després de la llarga i sagnant dictadura franquista, perquè l'esmentada nova situació política va començar llavors. Val a dir que a Madrid també és l'any 1977 el punt d'inflexió en les mobilitzacions veïnals, l'inici del seu declivi. ⁸⁸

En la revista *En equipo*, butlletí de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia, de febrer-març del 1978, apareixia un article, «Sobre las asociaciones de vecinos», signat per G. Marcos, en què es deia:

Desde finales de la década de los sesenta, aparecen en Cataluña una serie de luchas reivindicativas en los barrios, que tienen como motivo fundamental la defensa de las condiciones de vida de las clases populares. [...]

La importancia de estas luchas significaron en muchos casos, no sólo conseguir determinadas victorias materiales (consecución de escuelas, ambulatorios, semáforos, etc...) sino crear espacios de libertad, empezar a organizar a los vecinos desde la base, en definitiva poner en crisis a la mayoría de Ayuntamientos Franquistas. [...]

Las AA.VV. conocían su época de esplendor.

¿Cuál es la situación actual de las AA.VV.? ¿qué papel deben jugar en una situación democrática?

Las AA.VV. están en crisis. El problema de fondo estriba en determinar el significado y el alcance de esta crisis. Si se trata de una crisis coyuntural o si por el contrario estamos ante el inicio de una trayectoria que va a desembocar en la muerte de las AA.VV.

Més endavant parlarem del cas d'aquesta entitat en concret, però la reflexió és sobre el conjunt de les associacions de veïns, i l'anàlisi del seu paper i de la seva situació en

⁸⁶ Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA (1987), *El franquisme i la Transició democràtica (1939-1988)*, Barcelona, Edicions 62, p. 438. Un estudi més específic i recent en el mateix sentit és Albert RECIO i Andrés NAYA (2004), «Movimiento vecinal: Claroscuros de una lucha necesaria», *Mientras Tanto*, núm. 91-92, p. 66.

⁸⁷ Ivan BORDETAS i Anna SÁNCHEZ (2010), «El moviment veïnal en (la) Transició», a Carme MOLINERO i Pere Ysàs, Pere (coord.), *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la Transició*, Barcelona, Icaria, p. 247-258.

⁸⁸ Marcello CAPRARELLA i Fanny HERNÁNDEZ, Fanny (2008), «La lucha por la ciudad: Vecinos-trabajadores en las periferias de Madrid. 1968-1982», a Vicente PÉREZ i Pablo SÁNCHEZ (ed.), *Memoria ciudadana i movimiento vecinal: Madrid 1968-2008*. Madrid: Los Libros de la Catarata, p. 47-48, basant-se en les xifres de manifestacions i els seus participants de la tesi de Ramon Adell.

aquell moment concret em sembla d'una lucidesa extraordinària. Tot seguit, analitzarem alguns casos d'associacions de veïns de la ciutat per intentar destriar les característiques i causes d'aquest fenomen.

Bellvitge era un barri del tipus polígon d'habitatges aïllat de la resta de la ciutat, començat a habitar el 1965 i que el 1975 superava els trenta mil habitants.⁸⁹ Els desastres urbanístics i constructius només eren superats per les mancances en equipaments. Vers el 1969 sorgí una comissió de barri, que més tard endegà el camí de creació d'una associació de veïns, la que després es dirà «Bellvitge-Norte». D'aquest procés es va separar un grup que es movia al voltant d'una parròquia, perquè entenia que l'associació de veïns que en resultaria estaria massa controlada per militants de partits polítics, especialment del PSUC, i van crear una altra, anomenada «La Marina». A més, un mestre del barri es va presentar a les eleccions municipals de la tardor del 1973, va ser escollit i va crear una altra associació de veïns, «San Roque» al seu voltant, d'escassa presència. Finalment, el Casal, una entitat inicialment creada per la immobiliària que va promoure el barri per fer activitats culturals i publicitat, a partir del 1974 va canviar i va dirigir la seva acció vers la lluita veïnal.

Les diferents mobilitzacions que podem incloure dins de la categoria veïnal (amb objectius com posar semàfors, crear escoles, pal·liar els efectes de les inundacions, frenar les construccions de blocs...) van conèixer un creixement continuat fins al 1976, quan les manifestacions per aturar les obres en un edifici *in situ* foren diàries, amb càrregues policials incloses, o amb manifestacions fins a l'Ajuntament, ocupant la sala de plens. En general, les lluites van concloure amb victòries populars, fet que també ajudava a reforçar el moviment. Podem afirmar que el moviment veïnal de Bellvitge fou, si no el més important, un dels més rellevants de la ciutat, amb un impacte real sobre la qualitat del barri indiscutible.

Doncs bé, el febrer del 1978 es produí a Bellvitge una gran mobilització per millorar la situació sanitària, amb més assistència mèdica i farmacèutica, i de salubritat (cobriment de clavegueres, eliminació de rates...) i aquesta campanya la convocà el Comité Unitario de Acción Municipal. El CUAM havia estat creat l'octubre anterior i tenia com a objectiu aplegar totes les entitats (polítiques, socials, esportives, etc.) en la lluita veïnal. Venia a ser una reedició de la Taula Democràtica de Bellvitge, la concreció al barri de l'Assemblea de Catalunya, creada el 1976. Les intencions dels promotors del nou organisme unitari eren sumar forces i superar divisions d'anys anteriors, però el que estaven fent era subordinar el moviment veïnal als partits polítics.

El CUAM fou creat per militants del PSUC i del PSOE i en l'acta de l'assemblea constituent aquests dos partits són els primers en signar i els segueixen, en aquest

⁸⁹ Per Bellvitge em basaré en el que ja vam publicar fa vint anys a Manuel DOMÍNGUEZ (1991), *Taller barri de Bellvitge*, L'Hospitalet de Llobregat, Centre d'Estudis de l'Hospitalet.

ordre —i aquí l'ordre és important— quatre partits més (ORT, ERC, UDC i CDC), dos sindicats (CC.OO. i UGT), dues organitzacions polítiques juvenils (JSC i JCC), dos esplais, el Casal, l'Associació de Veïns Bellvitge-Norte i nou entitats més. En un document del març del 1978 hi apareixen un altre partit, el PTE, i la seva organització juvenil, UJM, l'Associació de Veïns San Roque i d'altres entitats del barri. La que s'oposà sempre al CUAM va ser l'Associació de Veïns la Marina, que a aquestes alçades havia optat per posicions assembleàries, en la línia ideològica de l'anarquisme o del moviment autònom. Al llarg de l'any 1978 es va configurar una assemblea setmanal al voltant de les obres d'un edifici que els altres partits i associacions havien transgirit que s'edifiqués mentre que des de l'Associació de Veïns la Marina es considerava que tampoc s'havia d'aixecar.

El fet que el CUAM, o el que és el mateix, els partits polítics, fossin els protagonistes de la lluita veïnal i que les associacions de veïns i d'altres entitats socials fossin comparses, va debilitar extraordinàriament a aquestes últimes. A començaments de l'any següent, les associacions de veïns són poca cosa més que una entelèquia jurídica. Això provocà que diferents activistes de diverses procedències es plantegessin la refundació d'una associació de veïns del barri amb les restes de les anteriors. Durant aquella tardor, el barri fou escenari d'una forta lluita en defensa de l'escola pública encapçalada per les associacions de pares d'alumnes (aleshores es deien APA), els/les PNN's dels instituts i els docents i pares/mares de la guarderia Tin-tin. És a dir, els problemes socials no s'havien solucionat. La nova associació de veïns fou legalitzada el novembre del 1979 i ha estat capaç de mantenir una lluita exemplar al llarg dels anys següents, essent un dels principals motors, per exemple, de la «guerra de l'aigua», a partir del 1991, o en la defensa de la sanitat pública, a finals del 2011.

Analitzem el cas d'una altra associació de veïns, la de Santa Eulàlia. Aquest barri havia sorgit vers el 1850 com a conseqüència del creixement de la Bordeta i de seguida esdevingué el raval industrial hospitalenc i el principal emplaçament dels sitals dels escombriaires. Si el 1930 tenia sis mil habitants, el 1960 havia arribat als vint mil i el 1980, als 35.000.⁹⁰ Per tant, el costat de les fàbriques i dels sitals, i a banda i banda de la via del Carrilet, també s'omplí de blocs amb la segona onada immigratòria.

A partir del 1974, l'associació de veïns fou capaç de treure, amb una extraordinària regularitat, un butlletí, *En equipo*, d'una gran qualitat tenint en compte els mitjans que tenien. En l'editorial del número de gener del 1975 es planyen de l'escassa assistència de socis i sòcies en una assemblea, malgrat la gran participació que havien tingut les darreres activitats i que existia un «compacto y activo grupo de más de 30 socios, que incansablemente viene trabajando en la Asociación». El número de novembre/desembre

⁹⁰ Trobareu totes les referències a la població a *Història de l'Hospitalet: Una síntesi del passat com a eina de futur* (1997), l'Hospitalet de Llobregat Centre d'Estudis de l'Hospitalet, p. 144 i 152 i els anuaris estadístics de l'Hospitalet, consultables a: <<http://www.l-h.cat/anuarisEstadistics.aspx>>.

del 1978 comença amb un article en què s'expliquen les raons del retard de mig any en la seva aparició: «porque toda nuestra fuerza, lamentablemente escasa, se ha volcado en los frentes de trabajo. [...]. Pero 15 personas no dan más de sí». Els activistes s'havien reduït a menys de la meitat. La crisi de l'entitat era evident i els membres de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia eren molt conscients de la davallada pròpia i de la que patien d'altres, com hem vist en l'inici de present text.

L'Associació de Veïns de Santa Eulàlia va ser escenari d'un enfrontament pel seu control entre les persones afins al PSUC i les que eren militants o simpatitzants d'altres grups o ideologies, des del PSOE fins a grups llibertaris. Es van produir dues disputes pel control de la junta a començaments de 1977 i 1978. La fuga d'activistes i de socis fou immediata. En un opuscle editat per un dels dos bàndols en conflicte el març del 1977 («Programa de trabajo para la nueva etapa de la Asociación de Vecinos de Santa Eulalia»), ja es denunciava que entre 1972 i 1976 s'havien produït 527 altes i cinquanta-nou baixes, mentre que en els dos primers mesos d'aquell any les baixes havien estat de quaranta-vuit i només hi havia hagut onze altes. És a dir, que els socis i les sòcies ja percebien aquests conflictes i marxaven de l'entitat.

La davallada iniciada el 1977 i accentuada el 1978 va culminar amb la desaparició de l'entitat vers el 1984 i al llarg de la dècada de 1980 també va desaparèixer l'AV del Centre, refundada el 1991. Val a dir que, com els problemes als barris no s'acaben, per enfrontar-s'hi uns altres veïns i veïnes van haver de crear una altra entitat, l'Agrupació Veïnal 5 Carrers.

Pubilla Casas fou escenari d'un altre episodi interessant. És el barri més septentrional del municipi i es barreja amb el barri de Can Vidalet, que es comparteix amb Esplugues. L'any 1926 fou dissenyat com a ciutat-jardí, amb carrers estrets disposats de forma radial. Tanmateix, s'ompliren de blocs alts durant el franquisme, passant dels vuit mil habitants el 1960 als 45.000 el 1975.

A l'Associació de Veïns de Pubilla Casas es va produir un episodi semblant al de Santa Eulàlia: la topada entre el grup que es movia al voltant del PSUC i els joves ideològicament situats a la seva esquerra (des de LCR fins a grups anarquistes) es produí al llarg del 1975, i a començaments del 1976 els primers perden la votació de la junta i els segons, la guanyen. Llavors, el sector afí al PSUC va abandonar l'associació i va crear una altra entitat, el Centro Cultural Rumbo, que també va fer activitats de caire veïnal, però que a partir de la legalització del partit (maig del 1977) va quedar buida i va morir definitivament un any més tard.⁹¹

⁹¹ Per Pubilla Casas disposem de dues fonts, la del líder de la LCR, Pere GUTIÉRREZ (2002), *Memorias de un bolchevique andaluz*, Barcelona, El Viejo Topo, p. 218-226, 240-244 i 291 i la del líder del PSUC, José CARRASCO (s. d.), *Historia del movimiento popular (vecinal) en los barrios de la Florida y P. Casas en Hospitalet de Llobregat: Impulsado por la AA.VV. Pubilla Casa [sic] y otras entidades, desde 1972 a 1979* (Mecanoscrit inèdit), p. 45-47.

L'Associació de Veïns de Pubilla Casas, dirigida per persones militants o simpatitzants de grups que van restar extraparlamentaris en les eleccions del juny del 1977, no va conèixer la crisi d'aquell any, però patí un primer cop arran del fracàs electoral de les opcions de l'esquerra comunista que participaven en la junta en les municipals del 1979. El cap de llista de la coalició Comunistes de Catalunya era el dirigent de l'associació de veïns, Pepe Gutiérrez. A partir d'aquell moment es produí una lenta davallada d'activistes i socis i sòcies. Tanmateix, la lluita per un espai conegut com «la bòbila» va mantenir la tensió organitzativa un parell d'anys més. Podem assegurar que les mobilitzacions veïnals per la bòbila foren les més importants dels primers anys de l'ajuntament democràtic.

D'altres associacions de veïns arribaren al 1979 amb una vitalitat semblant a la dels anys anteriors; és a dir, no van patir la crisi. Per exemple, l'Associació de Veïns de Sanfeliu tenia aquell any més de quatre-cents socis, el que significava un 20% de les famílies del barri.⁹² Potser la persistència d'un perill molt greu pel barri, com era la construcció pel seu bell mig del que havia de ser la Ronda de Dalt, mantenia viva la flama de la lluita urbanística veïnal. A Can Serra es va publicar el butlletí de l'Associació de Veïns amb qualitat i regularitat fins al 1981, a més de ser capaços d'organitzar assemblees i festes majors multitudinàries; ambdues coses que la resta d'associacions de veïns havien perdut la capacitat de portar a terme gairebé totalment. En aquest cas, el que es mantenia era una comunitat de lluitadors i lluitadores socials, d'origen cristià i polític, al voltant de les diferents entitats que trobaven aixopluc en la Casa de la Reconciliació, una experiència que mereix una recerca específica a fons. Tanmateix, a d'altres associacions de veïns trobem indicis de crisi anteriors al 1979, com ara Collblanc-Torrassa, Sant Josep o Granvia Sud, on el desembre del 1979 es va arribar a fer una assemblea en què es debatí si es mantenia o no l'entitat, després que la junta dimitís.⁹³

Per què es va produir la crisi al voltant del 1977? Deixem que parlin els protagonistes. L'articulista de la revista de Santa Eulàlia (G. Marcos, recordem-ho, el febrer-març del 1978) destacava tres causes:

1ª. Durante la Dictadura Franquista [...] una gran parte de la actividad de las AA.VV. iba dirigida al derrumbe del fascismo. Con la desaparición de la dictadura desaparecería esta parte importante de actividad.

⁹² Antoni MATAIX (1987), «Aproximació a la història del barri Sanfeliu», *Quaderns d'Estudi* (L'Hospitalet de Llobregat), núm. 3, p. 237.

⁹³ De Granvia Sud, tenim la crònica inèdita de Bartomeu FITÉ (2010), *Memòria històrica de l'Associació de Veïns «Ildefons Cerdà» de Gran Via Sud*; de Collblanc-Torrassa, la de Cristina SALA (1995), *Taller barri Collblanc-Torrassa*, l'Hospitalet de Llobregat, Centre d'Estudis de l'Hospitalet, p. 70-71, i de Sant Josep, l'anàlisi dels butlletins de l'Associació de Veïns, *TotsXtots*.

2ª. La mayoría de los miembros de las AA.VV. eran miembros de partidos políticos democráticos, especialmente de izquierda. Ahora con la legalidad de los partidos políticos absorben a sus militantes y tienden a desarrollar su propia zona de influencia.

3ª. La dificultad de conseguir satisfacción a las reivindicaciones ciudadanas, ante el vacío total de poder municipal, reivindicaciones que se saldaban con victorias en plena dictadura no tienen vías de negociación en estos momentos.

José Carrasco, del PSUC de Pubilla Casas - la Florida, deia (en unes pàgines mecanografiades amb una data escrita a mà al final, 28.1.83):

Durante el 1976 se pudo combinar la lucha de barrio con la ampliación de la del partido, pero en la medida que se perfilaba la pronta legalización de los partidos políticos, nosotros como partido nos olvidábamos del movimiento popular [...].

Durante este tiempo [1976 i 1977] olvidamos qué consecuencias podrían traer el abandonar casi por completo un centro cultural y recreativo, sin antes haber previsto que en el barrio había una AA.VV. la cual hacía dos años que nosotros la habíamos dejado y que por lógica era legalmente la que corresponde al barrio de Pubilla Casas. [...]

Con la legalización de los partidos y la puesta en marcha de la campaña electoral para las elecciones del 15-VI-1977 continuamos desconectados de las luchas populares y de las reivindicaciones de los barrios.

En conclusió, a la majoria de les associacions de veïns de l'Hospitalet el 1977 comença una certa decadència, lleugera o profunda, fins a portar a la seva desaparició, en algun cas. Aquesta crisi ve donada perquè els i les militants dels partits, que havien estat uns dels principals creadors i activistes de les associacions de veïns a partir d'aquell any, van començar a fer la lluita social, si més no en bona part, des del partit. Amb l'anàlisi de les associacions de veïns hospitalenques coincideixo força amb el que han explicat pel moviment veïnal de l'àrea barcelonina Ivan Bordetas i Anna Sánchez recentment.⁹⁴

Aquests autors afirmen: «[...] l'any 1977 suposava una fractura en el procés de canvi polític, inaugurant un nou temps en què el protagonisme passava de l'antifranquisme social al polític, dels moviments socials al partits polítics».⁹⁵ També centren l'anàlisi d'aquesta transformació en el PSUC, el partit majoritari en el moviment veïnal de l'època. Segons la documentació que ofereixen, aquest partit es movia en el dilema de la política institucional i la política de creació d'un poder popular alternatiu. En cap cas la seva direcció va emetre la consigna d'eliminar el moviment veïnal; tot el contrari, sempre es feien crides a enfortir les associacions de veïns i a lluitar en el seu si. Tanmateix, es va prioritzar la lluita política i, en concret, les comissions de partits que es van crear, també a l'Hospitalet, per controlar els ajuntaments tardofranquistes. Amb la legitimitat dels resultats del juny del 1977, es crearen una mena d'ajuntaments

⁹⁴ Ivan BORDEETAS i Anna SÁNCHEZ (2010), «El moviment veïnal en (la) Transició», p. 246-261.

⁹⁵ Ivan BORDEETAS i Anna SÁNCHEZ (2010), «El moviment veïnal en (la) Transició», p. 249.

a l'ombra que intentaven incidir en la política municipal, tot esperant la convocatòria d'eleccions municipals, la qual es va retardar força.

Recordem que l'articulista de l'Associació de Veïns de Santa Eulàlia destacava aquesta estranya situació com una de les causes de la crisi de les entitats veïnals. El buit de poder que patí el darrer ajuntament franquista de Perelló podia ser un obstacle més gran pel triomf de les reivindicacions populars que la resistència dels ajuntaments anteriors, amb l'ultra España Muntadas i el reformista Capdevila. A més, aquests dos anys van obligar als partits d'esquerra amb aspiracions a representació municipal a fer un esforç suplementari i competitiu per tal de guanyar presència pública com a partits.

Aquesta ullada al moviment veïnal de finals de la dècada del 1970 a l'Hospitalet crec que ens ofereix alguns elements més dels que descriuen Bordetas i Sánchez. El PSUC era el partit més important, l'hegemònic, però no era l'únic, i va perdre la seva prevalença en alguns barris. Caldria analitzar el paper del PSOE (a partir del 1978, PSC-PSOE). Si bé els seus i les seves militants no eren importants quantitativament, sí que van adquirir molta rellevància arran dels resultats electorals del 1977. No disposem de documentació sobre l'enfocament global del moviment veïnal d'aquest partit, però pels indicis que tenim sabem que els seus militants també en van fugir de mica en mica i tot sembla indicar que la consideració política que les associacions de veïns hi van rebre era menys afalagadora que la del PSUC. L'episodi del tancament del local de l'Associació de Veïns del Gornal el novembre del 1982 per ordre de l'alcalde és molt il·lustratiu.

Un altre factor a tenir en compte és el del conflicte pel control de la junta en si mateix. Independentment de què guanyés una opció política o una altra, les baralles d'aquesta mena semblen haver provocat la fugida de socis i sòcies, especialment els menys ideologitzats. Almenys és el que es diu en la documentació de Santa Eulàlia. Finalment, caldria valorar amb més profunditat, al marge de les consideracions ideològiques i basant-nos en casos concrets, la influència de les forces polítiques a l'esquerra del PSUC en el moviment veïnal, especialment on van aconseguir dirigir-lo, com a Pubilla Casas. Van abocar-lo a una radicalització sense sortida o van allargar-li la vida, ja que hi van mantenir la línia de la mobilització social no subordinada al pragmatisme polític?

Clara Parramon i Joan Camós van reflexionar sobre aquest tema fa uns anys i proposaven que les associacions de veïns havien fet dos tipus d'activitats, les purament reivindicatives i les d'autogestió de serveis i vida social, i la crisi d'aquestes entitats era provocat pel pes que tenia la primera de les dues vessants: «La crisi del moviment reivindicatiu i de les associacions de veïns és palesa en els primers anys del nou ajuntament democràtic, però, al final de l'apartat anterior, ja hem apuntat símptomes que, de prosperar, trencaven un model de representativitat que s'havia construït en base a la participació directa d'aquell veïnatge, que es definia prevalent la confluència

d'interessos col·lectius [...]».⁹⁶ L'aproximació a la documentació de l'època confirma el que s'apuntava en les paraules anteriors.

L'experiència de Can Serra, on l'Associació de Veïns formava part d'una xarxa associativa que anava molt més enllà de la protesta, també confirmaria la hipòtesi anterior. La vitalitat de l'Associació s'explicaria en les diferents activitats d'autoorganització de la vida quotidiana. Allà on la mobilització només perseguia la reivindicació, la legalització dels partits —i encara més quan arribaren al poder— treia legitimitat al moviment social en la consciència de bona part dels seus protagonistes.

Ara per ara en sabem algunes coses més i tenim algunes preguntes més.

BIBLIOGRAFIA

- BORDETAS, Ivan; SÁNCHEZ, Anna (2010). «El moviment veïnal en (la) Transició». A: MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere (coords.). *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la Transició*. Barcelona: Icaria.
- DE RIQUER, Borja; CULLA, Joan B. (1989). *El franquisme i la Transició democràtica (1939-1988)*. Barcelona: Edicions 62.
- CAPRARELLA, Marcello; HERNÁNDEZ, Fanny (2008). «La lucha por la ciudad: Vecinos-trabajadores en las periferias de Madrid. 1968-1982». A: PÉREZ, Vicente; SÁNCHEZ, Pablo (ed.). *Memoria ciudadana i movimiento vecinal: Madrid 1968-2008*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- CARRASCO, José (s. d.). *Historia del movimiento popular (vecinal) en los barrios de la Florida y P. Casas en Hospitalet de Llobregat: Impulsado por la AA.VV. Pubilla Casa [sic] y otras entidades, desde 1972 a 1979*. [Mecanoscrit inèdit].
- DOMÍNGUEZ, Manuel (1991). *Taller barri de Bellvitge*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet (Quaderns d'Estudi; 10).
- (2007). «El moviment obrer hospitalenc». A: *L'Hospitalet lloc de memòria: Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- (2007). «La reconstrucció dels moviments socials al barri». A: *L'Hospitalet lloc de memòria: Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- (2011). «Quaranta anys de moviment veïnal a l'Hospitalet». *Plecs d'història local* [Barcelona], núm. 141.

⁹⁶ Clara PARRAMON i Joan CAMÓS (1992), (1992). «Associacionisme a l'Hospitalet 1960-1982», ponència presentada a les Jornades Associacionisme: Espai, Realitat i Perspectives, maig 1992 [inèdit], p. 19.

- GUTIÉRREZ, Pepe (2002). *Memorias de un bolchevique andaluz*. Barcelona: El Viejo Topo.
- Història de l'Hospitalet: Una síntesi del passat com a eina de futur* (1997). L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- HUERTAS, Josep M.; ANDREU, Marc (1996). *Barcelona en lluita (el moviment urbà 1965-1996)*. Barcelona: FAVB.
- MATAIX, Antoni (1987). «Aproximació a la història del barri Sanfeliu». *Quaderns d'Estudi* [L'Hospitalet de Llobregat], núm. 3.
- MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere (2001). «Introducció». A: MOLINERO, Carme; YSÀS, Pere (coord.). *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la Transició*. Barcelona: Icaria.
- PARRAMON, Clara; CAMÓS, Joan (1992). «Associacionisme a l'Hospitalet 1960-1982». Ponència presentada a les Jornades Associacionisme: Espai, Realitat i Perspectives, maig 1992 [inèdit].
- RECIO, Albert; NAYA, Andrés (2004). «Movimiento vecinal: Claroscuros de una lucha necesaria». *Mientras Tanto*, núm 91-92.
- SALA, Cristina (1995). *Taller barri Collblanc-Torrassa*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet (Quaderns d'Estudi; 11).

Les vocalies de dones: espai de conscienciació feminista en la Catalunya de la Transició

Meritxell Ferré Baldrich

Grup de Recerca Consolidat ISOCAC - Universitat Rovira i Virgili

1. INTRODUCCIÓ

Fins ben entrat el segle XXI l'estudi de les accions col·lectives de les dones en el moviment veïnal català en el camí de la transició a la democràcia ha restat exclòs de les línies d'investigació de la historiografia catalana i espanyola; o com exposava la historiadora Mary Nash

Els nuclis de dones de la Transició s'organitzaven en espais molt diferents. De fet, encara és necessari que hi hagin treballs de recerca i tesis doctorals dedicades a aquests temes per poder tractar d'una manera molt més sistemàtica aquest període de la nostra història. Hi havia, per exemple, moviments o nuclis sobretot als barris. Crec que hem oblidat el pes de les vocalies de dones i els moviments dels barris en aquest moment a Barcelona.⁹⁷

No ha estat fins els darrers anys quan han sorgit un conjunt d'investigacions que defensen una explicació del procés de canvi polític basant-se en un primer pla d'acció dels moviments socials i que han incorporat la recerca sobre la relació entre el movi-

⁹⁷ L'afirmació de Mary Nash va ser feta en el curs Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya, celebrat a la seu del Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI) a Barcelona i està recollida a Rafael ARACIL i Antoni SEGURA (2000), *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya: Sindicalisme, gènere i qüestió nacional*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, p. 92.

ment veïnal i les dones que hi van participar durant el tardofranquisme i la transició democràtica

La següent comunicació, «Les vocalies de dones: Espai de conscienciació feminista en la Catalunya de la Transició», només pretén ser una primera aportació a la documentació de l'existència, les pràctiques i accions de les vocalies de dones de les associacions de veïns en el procés de democratització que es va viure entre 1975 i 1982 a Catalunya. Aquesta voluntat d'investigació representa afrontar un seguit d'interrogants, rescatar una experiència associativa que va ser rellevant per l'adveniment de la democràcia i contribuir a un millor coneixement de les especificitats de l'associacionisme femení.

L'anàlisi de l'experiència associativa de les dones en les entitats veïnals dels barris i la construcció de la seva identitat com a ciutadanes demòcrates s'ha d'inserir en un marc interpretatiu més ampli com és la consecució de la democràcia en un país que sortia de la llarga nit del franquisme.

2. MOVIMENT VEÏNAL

Fins al 1970, a Catalunya, el creixement provocat per l'allau immigratòria de persones provinents d'Aragó, Múrcia, Andalusia i Extremadura va ser superior al creixement natural. Les persones arribades es van instal·lar, principalment, a les àrees urbanes de la costa, entre el Tarragonès i l'Alt Empordà. L'àrea metropolitana de Barcelona va ser el principal nucli d'atracció, cosa que hi va comportar canvis demogràfics, infraestructurals i urbanístics.⁹⁸ L'augment de mà d'obra va ser un element clau de l'expansió econòmica com a força de treball, perquè l'arribada de noves famílies va incrementar la demanda de béns, com els habitatges; la producció d'aquests béns, a la vegada, va generar nova demanda de mà d'obra: és l'època coneguda com a *desarrollismo*.

Amb tot, l'expansió va presentar greus desequilibris. La concentració de població va tenir lloc sense cap mena de planificació urbana ni territorial i amb una nul·la sensibilitat ecològica i protectora dels recursos naturals. Ciutats i barris perifèrics van créixer de manera anàrquica, ja que es feien prevaler els interessos privats especulatiu. La presència del barraquisme i la manca absoluta d'infraestructures van ser habituals.⁹⁹

La manca d'infraestructures va generar accions reivindicatives per part dels veïns i veïnes dels barris i aquesta protesta social va esdevenir un marc decisiu de resistència

⁹⁸ Ramon ARRIBAS QUINTANA (1997), «La immigració, problema i esperança de Catalunya», a *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. XI, p. 88-90; Francisco MARTÍNEZ (2006), «L'arribada dels immigrants», a *El franquisme a Catalunya (1939-1977)*, Barcelona, Edicions 62, vol. III, p. 164-176.

⁹⁹ Laura DE ANDRÉS CREUS (2011), *Barraques: La lluita dels invisibles*, Barcelona, Ara Llibres i Mercè TATJER i Cristina LARREA (ed.) (2010), *Barraques: La Barcelona informal del segle XX*, Barcelona, MUHBA, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura.

política i social al franquisme. Els treballs clàssics dels anys setanta i vuitanta de Manuel Castells, Jordi Borja i Tomàs Rodríguez Villasante, així com les anàlisis més recents com les de Xavier Domènech, consideren el moviment veïnal com una escola de ciutadania, un espai d'aprenentatge de pràctiques ciutadanes, és a dir, defensen que el moviment ciutadà va ser un protagonista fonamental en la mobilització popular democràtica que va forçar les elits a establir negociacions formals en el procés de democratització de l'Estat espanyol.

De fet, l'acció reivindicativa veïnal fou impulsada en gran mesura per dones que vivien les conseqüències directes de la manca d'equipaments en la seva vida quotidiana. La participació de les dones en els moviments veïnals va ser molt rellevant i alhora decisiva per la seva pròpia existència. El desig de benestar col·lectiu i individual va guiar la lluita de moltes dones pel que es volia que fos la vida als barris de les ciutats catalanes.

Així, es produeix el que el sociòleg Manuel Castells va documentar com l'erupció del moviment social urbà més ampli i més significatiu viscut a tot Europa des del final de la II Guerra Mundial, i que en les ciutats espanyoles va tenir el seu punt àlgid entre 1977 i 1979. Si bé abans dels anys setanta ja s'havia conformat un notable activisme als barris populars de les ciutats més importants, va ser sobretot des d'inicis d'aquesta dècada quan es pot parlar d'una pràctica col·lectiva pensada, que s'originà en problemes socials vinculats a la ciutat i que fou capaç de produir canvis qualitatius en el sistema urbà, en la cultura i en les institucions polítiques; uns canvis que entraven en contradicció amb els interessos socials dominants.¹⁰⁰

El 1979, el nombre total d'associacions de veïns a tot l'Estat era de 5.199, el que representava el 17% del total d'associacions voluntàries existents. A Catalunya, a mitjans dels anys setanta es comptaven més de tres-centes associacions de veïns que aplegaven cent mil socis, xifra que es doblà a sis-centes tretze entitats veïnals l'any 1979, cent trenta-tres de les quals corresponien a la ciutat de Barcelona. Aquesta multiplicació del moviment veïnal tenia molt a veure amb els espais de llibertat que la ciutadania anava guanyant, amb els universitaris i professionals liberals s'incorporaven al moviment ciutadà, així com amb els sectors progressistes de l'Església que van implicar-s'hi activament i van cedir locals de reunió.¹⁰¹

Com afirmen Carme Molinero i Pere Ysàs, és a partir de 1974 quan es produeix un salt qualitatiu en les característiques del moviment veïnal. Si des de la dècada dels seixanta es va estendre la protesta i la reivindicació per les condicions materials existents, en pocs anys va ser la mateixa lògica urbana dominant la que va ser qüestionada;

¹⁰⁰ Manuel CASTELLS (1986), *La ciudad y las masas: Sociología de los movimientos sociales urbanos*, Madrid, Alianza Editorial, p. 375.

¹⁰¹ Carme MOLINERO i Pere YSÀS (coord.) (2010), *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria, Universitat Autònoma de Barcelona i Memorial Democràtic, p. 8.

és a dir, es va passar de la protesta a la proposta, es va passar de les reivindicacions de semàfors i clavegueram a plantejar una planificació urbana alternativa al *desarrollismo* franquista.¹⁰²

Segons Xavier Domènech, si en les primeres protestes veïnals de la dècada dels anys seixanta les dones havien tingut ja un paper predominant, atesa la seva preeminència en les tasques lligades a l'espai vivencial, igual que havien estat claus en la conformació de les xarxes relacionals dels barris, no és estrany que fos en el moviment urbà on les temàtiques de gènere fossin finalment plantejades amb tota la seva amplitud. Com ha documentat Claudia Cabrero en el cas d'Astúries, les protestes de finals de la dècada dels seixanta que havien estat protagonitzades per petits grups de dones i que eren limitades en el seu abast són fonamentals per comprendre la gestació de les primeres grans mobilitzacions veïnals, on el paper de les dones va esdevenir determinant tant pel nombre d'implicades com pel seu protagonisme.¹⁰³ A més a més, si es fixa la mirada en el naixement d'aquestes vocalies de dones es pot descobrir una genealogia que enllaça els moviments veïnals dels anys setanta amb les xarxes de solidaritat entorn dels presos polítics teixides per les dones en les dècades anteriors.¹⁰⁴

El procés de col·laboració entre els veïns, però sobretot entre les veïnes, va semblar les llavors d'un nou teixit associatiu; foren les dones les primeres que crearen llaços d'amistat i de col·laboració per fer més lleugera la dura quotidianitat. Davant de la manca d'infraestructures com guarderies foren les veïnes més pròximes les que es feien càrrec dels fills i filles de les treballadores del carrer. Va representar l'arrel de l'associacionisme veïnal i l'inici de la protesta per unes pessimes condicions de vida a causa de les males infraestructures dels habitatges i als pocs serveis socials i sanitaris en els quals es veien obligades a conviure: la brutícia dels carrers, la falta d'il·luminació i clavegueram, la llunyania dels centres sanitaris i de les farmàcies, tot agreujat per la manca de connexions de transport públic amb el nucli urbà i un llarg etcètera. En aquests espais mixtos, les dones van protagonitzar mobilitzacions diverses per urbanitzar i dotar de serveis bàsics els barris que, fruit de l'especulació, s'havien creat de nou en nou o bé havien crescut extraordinàriament arran de les migracions que van tenir lloc durant els anys cinquanta i seixanta.¹⁰⁵

S'ha de tenir en compte que moltes d'aquestes lluitadores veïnals eren dones que procedien del flux d'immigració arribat a Catalunya als anys seixanta; formaven part de la comunitat immigrada que Paco Candel va retratar sota el nom dels altres ca-

¹⁰² Carme MOLINERO i Pere YSÀS (coords.) (2010), *Construint la ciutat democràtica...*

¹⁰³ Claudia CABRERO (2010-2012), «Género, antifranquismo y ciudadanía: Mujeres y movimiento vecinal en la Asturias del desarrollismo y el tardofranquismo», *Historia del Presente*, núm.2, p. 9-26.

¹⁰⁴ Clara PARRAMON (2009), «Dones, immigració, moviments veïnals i benestar (1970-1980)», a *Dones en moviment(s): Segles XVIII-XXI*, Barcelona, Icaria Editorial, Universitat de Barcelona, p. 117-133.

¹⁰⁵ Clara PARRAMON i Remei CASAS (2009), *Veïnes, ciutadanes*, Barcelona, Institut Català de les Dones.

talans.¹⁰⁶ Moltes d'aquestes altres catalanes treballaven en les fàbriques tèxtils de la perifèria industrial de les àrees de Barcelona i Tarragona, en unes condicions laborals molt precàries, que eren abonades per la reglamentació franquista. A causa dels baixos salaris i a la precarietat laboral que vivien també van vincular-se al moviment obrer antifranquista, reclamant millores laborals; per tant, eren dones actives en el front obrer i veïnal. Algunes d'aquestes dones, a través de la seva integració en el moviment obrer i de la seva participació per la millora dels barris, van anar forjant un sentiment de comunitat i construint una consciència de classe que a la llarga féu aflorar una consciència de gènere que les portà a buscar respostes en els moviments feministes als seus problemes específics.

3. VOCALIES DE DONES

Les associacions veïnals s'organitzaven sovint agafant models d'activisme sindical i polític i s'estructuraven en grups de treball. Les vocalies representaven el segon nivell organitzatiu de les associacions i s'estructuraven com petites comissions de treball a partir d'aquells problemes concrets que més afectaven o preocupaven als barris on actuaven i, per tant, responien a la seva pròpia idiosincràsia; així, podem trobar vocalies de joves, de gent gran o de dones.

Les vocalies de dones, més o menys autònomes de la respectiva associació de veïns, es dedicaren, sense perdre de vista les reivindicacions centrades en la manca d'equipaments col·lectius com escoles o zones verdes, a l'exigència del dret a l'avortament i al propi cos, a la despenalització de l'adulteri o a la dotació de centres de planificació familiar, representant autèntiques experiències d'empoderament femení, relacions no exemptes de certs conflictes i debats amb el moviment veïnal i l'estrictament feminista.¹⁰⁷

En aquest ordre de coses, Mary Nash sosté que, a diferència d'altres feminismes europeus, on els grups de conscienciació van ser espais fonamentals de reunió i d'aprenentatge en un procés que va portar a la vertebració del feminisme com a moviment, a Espanya van existir altres camins de presa de consciència feminista a través de la mobilització en la lluita contra la dictadura franquista. La participació de dones en els moviments veïnals en l'oposició antifranquista, i en concret en les vocalies de dones, per millores socials als seus barris representava un escenari decisiu de lluita que facilitava, des d'un marc social, una conscienciació feminista.¹⁰⁸ Per tant, podem afirmar

¹⁰⁶ Paco CANDEL (2008), *Els altres catalans*, Barcelona, Edicions 62.

¹⁰⁷ Per aprofundir en aquestes qüestions vegeu el treball d'Eva FERNÁNDEZ (2009), *Vocalies de Dones de Barcelona a la Transició Democràtica: Una experiència emancipadora*, Treball de Màster de Teoria antropològica, diversitat cultural i relacions interculturals, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.

¹⁰⁸ Mary NASH (2007), *Dones en Transició, de la resistència política a la legitimitat feminista: Les dones en la Barcelona de la Transició*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.

que les vocalies de dones van actuar com a espais de conscienciació feminista en la Catalunya de la Transició.

El maig 1976 es van celebrar a la Universitat de Barcelona les I Jornades Catalanes de la Dona, en les quals van assistir-hi més de quatre mil persones, desbordant per complet les previsions de l'organització. Les Jornades van configurar la primera agenda política respecte a la millora de la situació de les dones, la reclamació d'igualtat i llibertat i la lluita contra la discriminació per raó de sexe a Catalunya. Les dones, més o menys organitzades en un ampli ventall d'entitats de dones, feministes, del moviment veïnal, partits polítics o sindicats, reclamaven drets bàsics socials i polítics, recursos i serveis, en camps com els de la salut, el judicial, el laboral, el domèstic o el participatiu.

Les Jornades, que van desenvolupar-se durant els dies 27, 28, 29 i 30 de maig de 1976, es van dividir en nou eixos de treball que identificaven els problemes primordials de les dones i que van servir per elaborar un memorial de greuges. Els problemes específics femenins que es van tractar anaven des de la discriminació de les dones en el món laboral fins a la qüestió de la sexualitat i la lliure disposició del propi cos. En la ponència d'obertura de l'eix «Dona i barris» s'hi podia llegir:

Les dones en molts casos protagonitzen les lluites per resoldre els problemes als barris, però succeeix que un cop resolt els problemes tornen a tancar-se a les seves cases, això fa necessari crear un organisme que agrupi les dones, un organisme que reculli les seves reivindicacions aquells problemes dels barris que d'una manera específica pateix la dona tant com els problemes propis que con a dones tenim.¹⁰⁹

Amb l'exposició de comunicacions sobre la dona als barris s'evidenciaren dues línies d'opinió: un sector del moviment veïnal defensava que la lluita havia de ser conjunta per millorar les condicions de vida generals i l'altre sector, que començava a estar vinculat al moviment feminista, volia promoure la creació d'una organització pròpia de dones. Amb les Jornades Catalanes de la Dona se superava l'àmbit municipal, i per a moltes entitats i associacions de dones representà la primera ocasió d'entrar en contacte amb el moviment feminista organitzat, tot i que, a la llarga, aquestes relacions no van estar exemptes de certes controvèrsies.

4. VOCALIES AMB NOM PROPI

L'evolució quantitativa i qualitativa del moviment veïnal al llarg dels anys setanta va enfortir la societat civil, dotant-la d'espais de reunió i discussió, d'aprenentatge de drets i formes col·lectives de treball i de plataformes i organitzacions per a una acció política pública i autònoma. En aquest sentit, el paper de les vocalies de dones resultà

¹⁰⁹ «Participació de la dona a la vida ciutadana: La dona als barris» (1977), a *Jornades Catalanes de la Dona*, l'Hospitalet de Llobregat, Alternatives, p. 83-91.

paradigmàtic d'aquest procés, tant pel que representa l'evolució del moviment com la de la mateixa societat civil. És té constància de la formació de moltes vocalies de dones, sobretot a la ciutat de Barcelona i a les ciutats de la seva àrea metropolitana, amb notícies de nombroses activitats que programaren per la vindicació dels drets i llibertats femenines i per la millora dels seus barris. Les vocalies van complir un important paper de divulgació i de transmissió de les campanyes del moviment feminista, organitzant centenars d'actes, com la celebració del 8 de març.

A partir de 1976 la xarxa de vocalies de dones era considerable i trobem documentat que a les I Jornades Catalanes de la Dona hi van participar les següents: Vocalia de Dones del Centre Social de Sants; Vocalia de Dones de Llefià; Vocalia de Dones de Montcada; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns Sant Josep (l'Hospitalet de Llobregat); Vocalia de Dones de l'Associació Veïns Can Serra (l'Hospitalet de Llobregat); Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns la Florida (l'Hospitalet de Llobregat); Vocalia de Dones de l'Associació Veïns Pubilla Casas (l'Hospitalet de Llobregat); Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns Collblanc-Torrassa (l'Hospitalet de Llobregat); Vocalia de Dones de l'Associació Veïns Barriada d'Horta; Vocalia de Dones de l'Associació Veïns de l'Esquerra de l'Eixample; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns del Carmel; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de Can Anglada (Terrassa); Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de Sant Andreu; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de la Vila de Gràcia; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns del Verdum; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns Sagrada Família; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns del Clot-Camp de l'Arpa; Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de la Sagrera; Vocalia de Dones de la Federació d'Associacions de Veïns.¹¹⁰

Entre les vocalies barcelonines participants a les Jornades Catalanes hi ha registrada l'assistència de la vocalia de l'Associació de Veïns de la Vila de Gràcia, que va ser una de les primeres a posar-se en marxa a la ciutat, l'any 1975,¹¹¹ i la vocalia del barri de Sants que, com relata una de les seves integrants:

L'any 1977 algunes dones ens trobàvem en les anomenades vocalies de dones que estaven generalment dins de les AAVV. En el meu cas era el barri de Sants. Ens trobàvem els caps de setmana al matí, amb els cavallets, la nostra roba lila i papers d'informació sobre temes de dones; ens traslladàvem a la plaça de Sants, fèiem difusió de les activitats que realitzàvem, enganxàvem cartells fets per nosaltres mateixes. Anàvem a les manis,

¹¹⁰ COMISSIÓ CATALANA D'ORGANITZACIONS NO GOVERNAMENTAL. SECRETARIAT DE LES JORNADES (1977), *Jornades Catalanes de la Dona*, p. 14-17.

¹¹¹ *Sabem fer i fem saber: Trobada de dones de Catalunya 2, 3 i 4 de juny de 2006* (2006), Barcelona, Xarxa Feminista de Catalunya.

convocàvem a les dones del barri a pel·lícules amb col·loqui, a xerrades sobre diferents temes i altres activitats.¹¹²

També a Barcelona, ja ben entrats els setanta, podem donar notícia de la Vocalia de Dones del Carmel, en la qual van arribar a participar una cinquantena de dones i que, conjuntament amb la Vocalia de Nou Barris, lluitaria per l'obertura del centre de planificació familiar de Torre Llobeta.¹¹³ Així, doncs, les accions de les vocalies a favor d'una sexualitat més lliure, pel dret a l'avortament i contra les agressions van arribar a moltes dones i van sensibilitzar els barris a través de recollides de signatures per demanar una bona il·luminació als carrers o vigilància municipal. Consignes com «Cap agressió sense resposta» o «Sortir sola a la nit» van augmentar la consciència ciutadana i van animar a compartir esforços en la construcció de la democràcia. Des de la seva experiència, les vocalies de dones van proporcionar una valuosa informació a través dels seus articles, denúncies i testimonis publicats, per exemple, en el butlletí de la Coordinadora Feminista, *Dones en Lluita*.¹¹⁴

Un altre exemple de mobilització femenina als barris de les ciutats durant els anys setanta és l'Organització de Dones de l'Associació de Veïns del Barri de Can Serra de l'Hospitalet de Llobregat. L'Associació de Veïns va néixer el 1973 i des d'aquest any fins al 1975 la participació de les dones en aquesta primera etapa es va concretar en la lluita per un habitatge digne i un barri millor; en concret, la lluita reivindicativa urbanista de les dones es va centrar en demanar un mur de contenció en uns pendents que s'esllavissaven.

Els testimonis d'aquestes dones ens demostren que, en principi, no hi ha cap consciència explícita, ni com a dones ni com a classe. Són només les agressions externes al seu espai propi (la casa, la plaça) el que fa que surtin al carrer. Podríem pensar que això no suposa cap canvi, ni en la seva consciència política i social, ni en la seva consciència de gènere, ja que no posen en qüestió el seu lloc com a dones, ni el rol exclusiu que se'ls ha assignat: el de mestresses de casa. Però aquest contacte amb el món públic amplia i modifica la seva visió del món exterior i les obliga a replantejar-se la seva pròpia realitat.¹¹⁵

¹¹² Pilar RIPOLL (2006), «La història del passat», a *Sabem fer i fem saber: Trobada de dones de Catalunya 2, 3 i 4 de juny de 2006*, Barcelona, Xarxa Feminista de Catalunya, p. 94-95.

¹¹³ Xavier DOMÈNECH (2010), «La reconstrucció de la raó democràtica: Del suburbi a la ciutat», a *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria, Universitat Autònoma de Barcelona i Memorial Democràtic, p. 8.

¹¹⁴ Conxa LLINÀS (2008), *Feminismes de la Transició a Catalunya: Textos i materials*, Barcelona, Editorial Horsori.

¹¹⁵ Mari-Pau TRAYNER (2002), «Les dones de Can Serra de l'Hospitalet: De les lluites reivindicatives dels anys 1980-1990 a la nova situació social, vint anys després», a *Les dones i la història al Baix Llobregat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 119-167.

Com afirma Trayner, o com ha analitzat Temma Kaplan, en un primer moment els moviments informals de dones que vindiquen i fan públiques les seves necessitats més immediates no busquen canviar el sistema polític o social establert, però, amb el pas del temps, la sortida al carrer d'aquestes dones i el contacte entre elles faran que prenguin consciència de la realitat social i política on viuen, sobretot en contextos autoritaris, pensament que les portarà a lluitar per la democràcia a la vegada que adquireixen una consciència de gènere.

Així doncs, les propostes i mobilitzacions plantejades pel moviment veïnal durant els anys setanta i vuitanta constitueixen un exemple de relació interclassista i intergenèrica, una escola de ciutadania on es van reformular les experiències i pràctiques socials en relació amb la problemàtica urbana, la vida quotidiana i l'acció política, representant una excel·lent oportunitat perquè les dones reinterpretessin el significat dels discursos fruit de les lluites ciutadanes, reflexionessin sobre les seves vivències, obrissin esclatxes en el sistema de gènere i reclamessin centres de planificació familiar, escoles, centres de salut, a més de crear vocalies i coordinadores pròpies en les associacions de veïns.¹¹⁶

Com ha assenyalat Giuliana di Febo, la finalitat de la creació de les vocalies era dotar d'un lloc on les dones poguessin gestionar autònomament l'espai i el temps. Les vocalies pretenien ser una plataforma on poguessin coexistir els objectius reivindicatius del barri i del conjunt del país amb els problemes específics de les dones, a través de la qual es pogués millorar la formació de les dones mitjançant xerrades, debats i cursos que tractessin temàtiques que transcendien els problemes del barri. De fet, les vocalies van servir per organitzar, en col·laboració amb les associacions, centres pioners d'assessorament jurídic o de planificació familiar, com ja s'ha exposat anteriorment.

El primer centre de planificació de Catalunya va sorgir per iniciativa de la Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns del Barri de Llevant de l'Hospitalet de Llobregat. Les seves impulsores van ser Maruja Torres i Carmina Balaguer, que entre els anys 1975 i 1976 van promoure xerrades informatives sobre la contracepció i els drets fonamentals femenins des de la seu de l'Associació de Veïns.¹¹⁷ Després de dos anys de difusió sobre informació sexual i reproductiva, i davant dels elevats índexs de consultes, se'ls féu evident la necessitat d'obrir un servei de planificació familiar a la ciutat. Les seves promotores es van posar en contacte amb el col·lectiu DAIA (Dones per l'Anticoncepció i l'Avortament), que els va facilitar l'assessorament per engegar un projecte pioner en

¹¹⁶ Ángela MUÑOZ i M. Dolores RAMOS (2009), «Mujeres, política y movimientos sociales: Participación, contornos de acción y exclusión», a *La historia de las mujeres: Perspectivas actuales*, Barcelona, Icaria, p. 69-132.

¹¹⁷ AJUNTAMENT DEL PRAT DE LLOBREGAT (ed.) (2007), *La conquesta de la llibertat de les dones: Història d'un compromís amb la Planificació Familiar*, El Prat de Llobregat, Ajuntament del Prat de Llobregat i Irene GRÀCIA (1999), «Els centres de 'planning' del Baix Llobregat: La seva creació, la seva història», *Materials del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), núm. 4, p. 29-37.

la línia de la reivindicació feminista del dret al propi cos. El centre va obrir les seves portes l'11 de març de 1977 i amb poc temps es convertí en un referent estatal.

Però no només a la demarcació de Barcelona sorgiren vocalies: a les comarques gironines tenim documentada l'existència de la Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de Salt (en aquest moment Salt era un barri de Girona), que va ser presentada en societat l'octubre de 1978, com així informava un full editat per la mateixa Associació de Veïns.¹¹⁸ Amb el temps, la Vocalia de Dones de Salt va convertir-se en el Grup de Dones de Salt, que va treballar en congruència a les propostes del moviment feminista a la població de Salt i a les seves rodalies.

La no existència de vocalia de dones en algunes ciutats no significa que als barris no hi hagués un alt grau de mobilització femenina en el context de la Transició. Un bon exemple de l'acció col·lectiva de les dones és la posada en funcionament d'una llar d'infants al barri de la Floresta a la ciutat de Tarragona. Davant de la falta de guarderies municipals, les mares dels infants van decidir obrir aquest servei, que era autogestionat i sufragat amb les aportacions de les famílies. Amb l'arribada de la democràcia, l'ajuntament tarragoní els va prometre que es municipalitzaria el servei, promesa que no es féu efectiva fins que les mares dels infants i les veïnes del barri no van tancar-se als baixos de l'edifici consistorial en senyal de protesta. Finalment, les pressions femenines van donar resultat i la llar d'infants de la Floresta va rebre l'ajuda econòmica per part de l'Ajuntament.¹¹⁹

5. CONCLUSIONS

Les demandes de benestar comú han estat encapçalades per dones, sobretot al llarg dels segles XIX i XX. A partir dels anys seixanta, a l'Estat espanyol el fort creixement industrial, el procés migratori i la proliferació a les ciutats de nous i insalubres barris obrers van reactivar la mobilització femenina relacionada amb els nivells de consum i les condicions de vida als barris. Els problemes individuals, com la falta de lloc on deixar els infants en horari laboral, eren expressats en veu alta a les vocalies de dones i es convertiren en preocupacions col·lectives per les quals fer front comú i protestar.

Temma Kaplan afirma que les dones de totes les classes socials han esdevingut més visibles en els moviments de protesta durant les últimes quatre dècades del segle XX, clamant de forma col·lectiva pels drets de les seves comunitats, però, per la seva organització i les formes de lideratge informal, les accions reivindicatives femenines no han rebut l'atenció que es mereixien en relació amb la seva significació política per la democràcia. Aquesta teorització de Kaplan respecte als moviments informals

¹¹⁸ Arxiu Municipal de Salt, Fons Associació de Veïns de Salt.

¹¹⁹ Montserrat DUCH i Meritxell FERRÉ (2009), *De súbdites a ciutadanes: Dones a Tarragona 1939-1982*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.

femenins és plenament aplicable a les mobilitzacions de les dones en els barris de les ciutats catalanes, en el context de trànsit de la dictadura franquista a la consolidació de la democràcia.

Les dones dels barris de les ciutats catalanes van participar col·lectivament en les protestes socials de la Transició: es mobilitzaren per disposar de places, mercats, ambuladoris, escoles, transports públics i per la fi de l'especulació urbanística. Des de la resistència veïnal reclamaven la dignitat de la seva comunitat i protestaven contra la carestia de vida. Van fomentar les xarxes de solidaritat comunitària i van defensar el dret a una ciutat habitable. Les dones que lluitaven en el si del moviment veïnal i els mateixos partits en la clandestinitat van afavorir l'aparició de les vocalies de dones a les associacions de veïns.

Les vocalies de dones van ser fonamentals per estendre les noves idees del feminisme, ja que van desplegar una gran activitat als barris de les grans ciutats, van formar grups d'autoconsciència, van organitzar xerrades informatives sobre sexualitat, debats, activitats culturals com recitals musicals, taules rodones, cursets i tallers. Moltes d'aquestes vocalies es van convertir en el primer nucli dels futurs col·lectius feministes i en les primeres seus dels centres de planificació familiar. Amb les seves lluites contra les agressions i a favor d'una sexualitat plaent, i les campanyes d'informació sobre contracepció crearen molta consciència social.

Radcliff afirma que, a través de la participació en associacions cíviques, sindicats, manifestacions o protestes, durant el curs de la Transició moltes persones van posar en pràctica formes de democràcia participativa que van redefinir els límits de la ciutadania.¹²⁰ Com a conclusió d'aquesta comunicació es pot afirmar que les dones que van participar en el moviment veïnal incardinades en les vocalies de dones van establir noves formes de participació femenina i van crear i estendre una forta conscienciació feminista.

¹²⁰ Pamela RADCLIFF (2007), «La ciudadanía y la transición a la democracia», a *De súbditos a ciudadanos: Una historia de la ciudadanía en España*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, p. 343-371.

Associacions de veïns i associacions de pares d'alumnes. Moviments de base de la Transició a Sant Boi de Llobregat¹²¹

Roger Mirabent Zenón
Universitat de Barcelona

PRESENTACIÓ

Primer de tot volia agrair poder presentar aquesta comunicació al VIII Congrés de la CCEPC (Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana). 1960-1980. Transicions i canvis, amb la consegüent difusió d'un tema d'història local, tendència que sol suscitar menys interès que les d'altres.

Com el mateix títol assenyala, aquesta comunicació tracta del moviment veïnal i hi donaré uns apunts sobre el de pares d'alumnes a Sant Boi de Llobregat. Ara bé, no em cenyiré a la Transició, sinó que ens haurem de remuntar molt abans per comprendre-la. De fet, hem de començar a cavall entre el 1938 i el 1939, quan els militars insurreccionats el 18 de juliol del 1936 i els seus aliats implanten a Catalunya un nou model de règim local de tall feixista i pensat per a un país bàsicament rural. Es caracteritza per acabar amb l'autonomia local en els tres sentits en què aquesta es pot donar: l'administratiu, el polític i el financer.

A nosaltres el que ens interessa és aquest últim, que suposa retallar de forma dràstica la capacitat impositiva dels ajuntaments i reduir-los la hisenda a la mínima expressió en els pressupostos ordinaris. D'aquesta manera, les oligarquies franquistes que els go-

¹²¹ Agraïments a en Carles Serret Bernús (Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat).

vernen, per poder mantenir un cert equilibri entre l'activitat municipal i les necessitats dels ciutadans, es veuen obligades a portar a terme una gestió passiva consistent en no fer res. Tot i amb això, durant la llarga postguerra es pot parlar d'una gestió marcada per una sòlida estabilitat.

A mitjans de la dècada de 1950 la Catalunya urbana comença a rebre una allau immigratòria procedent de la Catalunya interior o la de muntanya, d'Andalusia, de les dues Castelles, d'Extremadura i de Múrcia, que havia estat expulsada de les zones agrícoles a causa del procés modernitzador engegat i a una estructura de la terra dominada pels grans propietaris. En general, es tracta de persones joves que es veuen atretes per una zona que es troba en ple desenvolupament industrial: és fàcil accedir a un lloc de treball i hi ha oportunitats relatives de promoció social. Per tant, no és estrany que aviat es produeixi un espectacular *boom* de natalitat i baixi la taxa de mortalitat. Tota aquesta població nova presenta unes demandes gegantines d'habitatges, escolarització, serveis i infraestructures i significa un augment tan important del volum de les gestions ordinàries dels negocis municipals que els ajuntaments aviat es veuen desbordats.

Què passa a Sant Boi de Llobregat? Sant Boi era una tranquil·la vila de pagès que no s'estenia gaire més lluny del nucli antic i que el 1950 només tenia 10.417 habitants. A partir del 1954 s'inicia una arribada massiva d'immigrants procedents de la resta de l'Estat espanyol —sobretot Andalusia i Extremadura— que s'uneix al corrent de despoblament de les comarques interiors catalanes. El resultat és que es desenvolupa un gran eixample format pels barris de Vinyets-Molí Vell i Marianao-Poblet. En la dècada de 1960, com el creixement migratori s'intensifica, es construeixen dos barris perifèrics: Cinco Rosas (l'actual Camps Blancs) i Ciudad Cooperativa.

Al primer, l'Obra Sindical del Hogar, la promotora pública bàsica en matèria d'habitatges socials del període, edifica uns mil cinc-cents habitatges que el 1968 són ocupats per més de vuit mil habitants; és a dir, una mitjana de gairebé sis persones per habitatge. A més, es deterioren amb rapidesa perquè formen part d'un pla per suprimir el barraquisme de Barcelona i estan pensats per albergar-hi famílies només durant uns anys. Ciudad Cooperativa és un cas diferent: és una cooperativa privada d'habitatges que alça blocs al Polígon Ramon-Llull, al costat del Molí Nou. El 1965 ja compta amb 528 habitatges.

La construcció d'aquestes zones urbanes va acompanyada d'una ingent industrialització. A finals de la dècada de 1950 i principis de la següent s'aproven els Plans Parcial del Polígon Industrial, que permeten l'establiment de noves empreses al voltant de Manufacturas Españolas Dubler, SA. Així, arriben flamants indústries —moltes deslocalitzades de Barcelona a causa de la dinàmica residencial d'aquesta— i s'acaben creant quatre polígons industrials: el Fonollar, el Bullidor, les Sales i les Salines.

Però les necessitats d'habitatges, urbanístiques, d'equipaments i de serveis s'agregen al ritme del progressiu creixement demogràfic, perquè els recursos i les capacitats de l'Ajuntament per cobrir-les són insuficients. Això comporta la naixença del moviment

veïnal que pretén millorar les condicions de vida existents. Podem distingir quatre fases en la seva trajectòria, que veurem a continuació.

1. FINALS DE LA DÈCADA DE 1960 - 20 DE NOVEMBRE DEL 1975 (MORT DE FRANCO)

Les lluites s'enceten a finals dels anys seixanta i cap a mitjans dels setanta es creen les primeres associacions: l'Asociación de Vecinos Promoción Social San Ramón (Can Paulet), l'Asociación de Vecinos El Poblet (Marianao), l'Asociación de Vecinos Molí Nou y Ciudad Cooperativa, l'Asociación de Vecinos Cinco Rosas i l'Asociación de Vecinos Casablanca.

Els barris més afectats foren els dos darrers. A Cinco Rosas, el 1968 es funda el Centro Social de la Parroquia de San José Obrero, des d'on s'impulsen moltes de les accions de protesta dels veïns. Hi destaca sobretot l'assistenta social Montserrat Pugès, membre la LCR (Lliga Comunista Revolucionària). Aquest és un clar exemple de què, arran del Concili Vaticà II (1962-1965), l'Església esdevé el refugi d'iniciatives civils i polítiques de tota classe, al marge de les estructures de poder oficials.

El 30 de setembre del 1969 uns dos-cents veïns denuncien al cap provincial de l'Obra Sindical del Hogar per la decisió unilateral d'aquesta d'apujar les quotes d'amortització dels habitatges de 600 a 1.500 pessetes mensuals. L'octubre següent, la comissió permanent del Consejo Provincial de Trabajadores, òrgan del sindicat vertical, aprova un increment de les quotes d'amortització dels pisos menor que el que es pretenia i allarga el termini inicial de trenta a cinquanta anys.

El 17 de juny del 1972, l'assemblea veïnal redacta la primera taula reivindicativa, amb els objectius d'atorgar el contracte d'habitatge per part de l'Obra Sindical del Hogar, canviar de forma urgent les teulades, reparar tots els desperfectes produïts per la construcció deficient dels pisos, arranjar i conservar els jardins i els parcs infantils, netejar els carrers del barri amb continuïtat, fer funcionar l'enllumenat públic i condicionar els desguassos dels carrers i els habitatges.

Malgrat tot, el pitjor maldecap per al barri és la instal·lació d'una planta transformadora d'escombraries a uns cent metres dels habitatges, quan la legislació de l'època prohibeix instal·lar un equipament d'aquest tipus a menys de dos quilòmetres d'un nucli urbà. Entra en funcionament la primavera del 1972 i acull les escombraries de divuit municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona; és a dir, en tracta unes cinc-cents tones diàries.

Com es pot suposar, aquesta planta provoca múltiples problemes: una olor nauseabunda que s'estén per Cinco Rosas, Casablanca i la muntanya de Sant Ramon i que causa marejos i mals de cap, sorolls continuats en forma de vibracions que afecten al descans nocturn i el pas de camions per Cinco Rosas cada sis minuts i mig durant tota la nit.

Davant d'això, els veïns es mobilitzen. El 29 de juliol del 1972, a la sortida d'una reunió veïnal portada a terme al Centro Social de la Parroquia de San José Obrero, es forma una manifestació d'unes quatre-centes persones per protestar contra la planta. Immediatament s'hi presenten forces de la Policia Municipal i de la Guàrdia Civil de la Vila, que comminen als manifestants a marxar i aquests es disgreguen de forma pacífica.

El 16 de setembre, una multitud es dirigeix des del centre de Cinco Rosas fins a la planta per protestar contra els sorolls i les males olors. Hi compareix el sergent primer de la Guàrdia Civil, Pedro Herrera, amb forces del «Puesto» i policies municipals, i unes tres-centes persones els comencen a llançar pedres. Pedro Herrera, amb una actitud enèrgica, es posa a cridar-los que parin i que es dissolguin. Els de les primeres files retrocedeixen i fan caure als de darrere, se senten dues detonacions de petards que no es descarta que siguin d'armes de foc i els manifestants acaben fugint pels diversos carrers.

Com les manifestacions continuen i el conflicte va agafant un caire polític molt significat, de mica en mica es redueix l'activitat de la planta fins que el 15 de desembre del 1975 la Corporació Metropolitana de Barcelona acorda tramitar l'expedient de resolució de contracte a l'empresa que l'explota, anomenada Serconsa. Dos dies després, les escombraries es traslladen al massís del Garraf-Ordal.

Aquest conflicte és important perquè acaba costant el càrrec a l'alcalde José Figueras, que dimiteix el 25 de maig del 1973.

Pel que fa a l'Asociación de Vecinos Cinco Rosas, aquesta es comença a gestar el segon trimestre del 1973; el 16 de setembre del 1974 es presenta al Govern Civil de Barcelona la documentació per ser legalitzada i es funda de manera oficial el 12 d'abril del 1975. Tant els seus fundadors com la seva junta directiva són tots immigrants.

Passem ara a l'Asociación de Vecinos Casablanca, que es constitueix a finals del 1974 amb la nominació d'una junta gestora formada també íntegrament per immigrants i que és legalitzada el 27 de maig del 1975. El 17 de maig d'aquest darrer any presenta un escrit a l'alcalde José Sebastián Gabarró en què reclama la instal·lació i el manteniment adequats de les clavegueres, la desaparició dels pous morts, l'asfaltatge dels carrers, enllumenat públic, parcs i jardins per al solaç dels veïns, servei de transport públic per arribar al barri del centre i taxi dia i nit per als casos d'urgència.

Com que no hi ha resposta de l'Ajuntament, el setembre següent lliura a l'alcalde un nou escrit acompanyat de set-centes signatures de veïns i de trenta segells de comerciants del barri. S'insisteix amb el problema dels desguassos, que fa anys que perdura: moltes clavegueres de Cinco Rosas i de la Ronda de San Ramón estan embussades i, quan plou, la major part de les aigües del barri veï baixen Ronda avall fins desembocar a Casablanca. Des del Consistori es replica que sí que existeix preocupació pel barri, però l'activitat de l'Associació no baixa fins al 1979.

2. 20 DE NOVEMBRE DEL 1975 (MORT DE FRANCO) - 15 DE JUNY DEL 1977 (CELEBRACIÓ DE LES PRIMERES ELECCIONS DEMOCRÀTIQUES)

Es creen l'Associació de Veïns Vinyets-Molí Vell, l'Asociación de Vecinos La Unió, l'Asociación de Vecinos San José Artesano (les Orioles) i l'Asociación de Vecinos Sant Boi Centro. No obstant, les més dinàmiques continuen sent les més antigues, en especial l'Asociación de Vecinos Casablanca, l'Asociación de Vecinos El Poblet i l'Asociación de Vecinos Molí Nou y Ciudad Cooperativa. A Casablanca, el febrer del 1976 al voltant d'un miler de veïns es dediquen a la neteja general del barri amb escombres, pales, rasclets i un camió. En algunes pancartes es pot llegir: «Queremos una barriada limpia» i «El Ayuntamiento se olvida de la basura, pero no de cobrarla».

El dia 29 d'aquell mes uns quatre-cents veïns realitzen una marxa a peu des del barri fins a l'Ajuntament per lliurar a l'alcalde José Sebastián Gabarró una carta signada pel president de l'Asociación de Vecinos, Juan Esteban Padilla, en la qual es plasmen les deficiències del barri:

una falta total de urbanización del mismo, falta de cloacas y alcantarillas, falta de mantenimiento de los servicios de alcantarillas y desagües existentes, insuficiente alumbrado público, falta de transporte público con el centro de Sant Boi, falta de parques infantiles para niños, ancianos, etc., falta de limpieza, falta de señalización de tráfico.¹²²

D'aquesta manera, a principis de març l'alcalde ordena al tinent d'alcalde Juan Simón que convoqui una reunió amb els delegats d'obres, manteniment, serveis i governació i recorda a l'administrador-gerent de l'empresa d'autobusos Oliveras, S. A. la necessitat de prestar un servei regular a Casablanca. Tanmateix, la majoria de problemes no es resolen i les mobilitzacions continuen.

A Marianao, les reivindicacions són similars, però s'insisteix en tenir un centre d'assistència sanitària que eviti trasllats obligatoris a Barcelona per a quasi totes les especialitats i llocs de reunió i centres per a joves.

A més, l'abril del 1975, l'Asociación de Vecinos El Poblet presenta al Govern Civil la sol·licitud, l'acta fundacional i els estatuts per ser legalitzada, però més d'un any després encara no ha rebut l'autorització oficial. Llavors endega una campanya a la premsa i entre els veïns per pressionar el Govern Civil en aquest sentit i, tot i amb això, no l'aconsegueix fins el 12 d'abril del 1977, és a dir, dos anys després.

A Molí Nou-Ciudad Cooperativa, el 3 d'abril del 1976, l'Asociación de Vecinos, l'Asociación de Padres de Alumnos del Colegio Nacional Ciudad Cooperativa i els professors d'aquest col·legi fan una taula rodona sobre el tema escolar i tres dies després en comuniquen les conclusions a l'alcalde. Amb relació a les places escolars, demanen

¹²² Arxiu Històric Municipal de Sant Boi de Llobregat, Asociación de Vecinos Casablanca, 1.3.1976 (data del registre d'entrada), Associacions de Veïns i Propietaris.

que no s'efectuï el canvi a la nova escola en ple curs, que per al curs 1976-1977 les sis aules del pati passin a allotjar serveis (laboratoris, biblioteca...), que la perruqueria de la Calle del Alcázar de Toledo no s'utilitzi més com a classe i que es construeixin quinze aules prefabricades en un ampli solar que permeti la posterior edificació d'un parvulari. En quant a la inestabilitat del professorat, denunciem que en provoca la falta de vinculació a l'ambient escolar, la desconeixença de l'alumnat i de les seves característiques en començar el curs, el desfasament dels alumnes produït pel continu canvi de mètodes en rellevar-lo i la impossibilitat de formar un equip fix de treball pedagògic.

El 19 d'octubre, el president Gregorio Herreros comunica a l'alcalde accidental Juan Simón que la junta directiva de l'Asociación de Vecinos ha decidit que el grup juvenil Iceberg s'hi integri com a vocalia de joventut. És un grup que porta a terme activitats culturals i esportives que, en el fons, serveixen per fer reunions polítiques i sindicals clandestines. Per ser clars, és la primera escola política d'esquerres de molts joves que acaben integrant-se en partits com el PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya) o el PSAN-P (Partit Socialista d'Alliberament Nacional-Provisional) a nivell local. Els seus dirigents, entre els quals cal destacar a Jaume Rabassa, són coneguts militants del PSUC santboià.

D'altra banda, el març del 1976 es funda l'Asociación de Vecinos Sant Boi Centro, que pretén representar el Barri Centre quan l'Asociación de Vecinos La Unió, creada el febrer anterior, ja ho feia, encara que no ho havia especificat. Ens trobem davant d'un conflicte polític: l'Asociación de Vecinos Sant Boi Centro, en què hi figura l'excalde José Figueras, té un perfil de dretes, conservador i benestant, mentre que La Unió és d'esquerres. Si ens fixem en la procedència dels membres d'ambdues, el nombre de naturals de la vila i d'immigrants és més o menys similar.

Per tancar aquest període m'agradaria parlar breument de les tres associacions de pares d'alumnes més importants: l'Asociación de Padres de Alumnos del Instituto Nacional de Enseñanza Media Joaquim Rubió i Ors, l'Asociación de Padres de Alumnos de l'Escola Barrufet i l'Asociación de Padres de Alumnos del Colegio Nacional Ciudad Cooperativa.

La primera porta a terme una reunió el 25 d'octubre del 1976 en què el seu president informa sobre les gestions realitzades davant de diverses autoritats per aconseguir l'inici de les obres d'ampliació de l'institut, ja que hi ha gairebé el doble d'alumnes que en el curs anterior. Així mateix, un dels professors anuncia que el problema de la manca de professorat està pràcticament solucionat, a falta d'uns tràmits burocràtics per a la signatura dels contractes. A mitjans del 1977, a la seva junta gestora hi trobem a l'excalde José Figueras.

L'Escola Barrufet és una cooperativa de professors catalanista i d'esquerres que pertany al Col·lectiu d'Escoles per l'Escola Pública Catalana i que, per tant, segueix les línies pedagògiques de l'Escola de Mestres Rosa Sensat. A les juntes directives de la seva associació de pares d'alumnes hi ha tants cognoms catalans com d'immigrants.

Per finalitzar, el 15 de juny del 1976, l'Asociación de Padres de Alumnos del Colegio Nacional Ciudad Cooperativa celebra una reunió de pares en què es valora el desenvolupament del curs 1975-1976 i es tracten els problemes de l'inici del següent: l'adjudicació de places del professorat que haurà d'impartir les classes, la distribució dels alumnes, l'adquisició de materials i llibres de text... El component tipus d'aquesta associació és un immigrant de professió obrera.

3. 15 DE JUNY DEL 1977 (CELEBRACIÓ DELS PRIMERS COMICIS GENERALS) - 3 D'ABRIL DEL 1979 (CELEBRACIÓ DE LES PRIMERES ELECCIONS MUNICIPALS)

Les associacions de veïns i de pares d'alumnes continuen efectuant nombroses reunions, en què es tracten problemes de manca de serveis i d'infraestructures. Per exemple, el 12 de febrer del 1978 l'Asociación de Vecinos San José Artesano celebra una assemblea general ordinària per parlar sobre les gestions a fer per portar aigua potable a les Orioles.

No obstant, les mobilitzacions són mínimes. La més transcendental és la manifestació de principis de l'estiu del mateix 1978: més de mil persones, convocades pels partits, les associacions i moltes altres entitats, marxen des de la plaça de l'Ajuntament fins al carrer de la Plana, davant de la casa de l'alcalde Juan Martí, per exigir que no es reobri la planta transformadora d'escombraries, ja que diverses informacions i algunes obres semblen indicar que tornarà a posar-se en funcionament.

4. 3 D'ABRIL DEL 1979 (CELEBRACIÓ DELS PRIMERS COMICIS MUNICIPALS) - 8 DE MAIG DEL 1983 (CELEBRACIÓ DE LES SEGONES ELECCIONS MUNICIPALS)

En aquest període també hi ha poc moviment. El setembre del 1979 les associacions de pares d'alumnes de les escoles s'apleguen davant de la Casa de la Vila per reclamar millores en la qualitat de l'ensenyament i que es cobreixin les nombroses places de mestres que es necessiten. Arran del cop d'estat militar del 23 de febrer del 1981, i fins i tot després, no es mobilitza ningú i, com a colofó, durant tot aquest temps els veïns dels Canons i de les Orioles protagonitzen concentracions davant de l'Ajuntament, tancades a l'església parroquial de Sant Josep Obrer i vagues de fam perquè els seus barris siguin legalitzats.

Si fem un repàs ràpid de l'evolució dels moviments veïnal i de pares d'alumnes que acabo d'exposar, veiem, en primer lloc, que quan s'intenta resoldre la insuficiència d'habitatges, resulta que aquests són de baixa qualitat. Al costat d'això apareixen les deficiències urbanístiques, de responsabilitat directa municipal: falta de pavimentació, clavegueram i serveis (en especial els transports, la sanitat i l'escolarització). Hi ha una mobilització vertiginosa per solucionar tots aquests problemes, i, just quan arriba la democràcia, queda reduïda a moments puntuals.

Per què succeeix això? Cal aixecar la mirada per explicar-ho. La societat civil catalana va perdre iniciativa davant de la presència i l'actuació de les institucions democràtiques i dels partits polítics. Aquests, des del 1979, s'erigeixen en els únics i legítims representants de la societat i marginen progressivament els moviments socials i les seves associacions. A més, una bona part dels dirigents d'aquests moviments han passat a ocupar càrrecs a les noves instàncies de poder polític, des de les quals prioritzen l'acció institucional.

Les associacions de veïns no aconsegueixen establir una relació prou clara i complementària davant dels nous consistoris democràtics. Aviat passen a un segon pla, tant a causa del fet que molts ajuntaments en prescindeixen perquè consideren que el seu paper ja s'ha complert, com de la manca de clarificació pròpia. La crisi porta a la pèrdua d'afiliats i de vida interna i acaben quasi sempre a remolc de les iniciatives municipals.

Tal procés s'ha de situar dins de la molt més àmplia desmobilització política produïda a tot l'Estat espanyol a partir del 1979, caracteritzada per la tendència a disminuir la participació electoral, la reducció del nombre de partits polítics amb presència a les institucions, la disminució de l'afiliació en partits, sindicats i associacions de veïns i la davallada de les vendes de diaris i revistes d'opinió.

També cal assenyalar que les deficiències urbanístiques es comencen a solucionar en el primer mandat dels ajuntaments democràtics. A Sant Boi, a partir del juliol del 1981, el PSC-PSOE (Partit dels Socialistes de Catalunya-Partido Socialista Obrero Español) comença a fer obres de clavegueram, pavimentació i il·luminació de molts carrers, així com d'altres, que l'ajudaran, en part, a obtenir la majoria absoluta de les segones eleccions municipals del 8 de maig del 1983.

CONCLUSIONS

Per acabar, m'agradaria centrar-me amb dues idees. La primera és que el moviment veïnal i el de pares d'alumnes no són aïllats: existeix un microcosmos santboià format per tots els partits, associacions i entitats en què els protagonistes de la Transició local van pul·lulant. Els immigrants hi són majoria, perquè és l'única manera de canalitzar les seves demandes de necessitats bàsiques, i la transversalitat és brutal; per exemple: José Figueras —alcalde entre el 1969 i el 1973— va pertànyer a l'Asociación de Vecinos Sant Boi Centro i l'Asociación de Padres del Instituto Nacional de Enseñanza Media Joaquim Rubió i Ors; Gregorio Herreros va ser líder del PSUC, president de l'Asociación de Vecinos Molí Nou y Ciudad Cooperativa i president de l'Asociación de Padres de Alumnos del Colegio Nacional Ciudad Cooperativa...

La segona és que, gràcies al moviment civil, i en major mesura, al polític, els immigrants arriben a relacionar-se amb els catalans del poble i s'acosten al catalanisme. Així és com s'evita l'aparició d'una fractura social i es capgiren les expectatives dels mitjans oficials franquistes de diluir les reivindicacions catalanistes mitjançant la població

d'origen forà. Això s'esdevé a tota l'àrea metropolitana de Barcelona, que era i és la més destacada demogràficament, econòmicament... de Catalunya.

El grau d'integració dels immigrants queda reflectit en el pregó de Festa Major del 19 de maig del 1976, pronunciat per l'escriptor i periodista Ramón Garriga:

Cuatro palabras dirigidas a nuestros hermanos de provincias de España que, con su presencia entre nosotros, han coadyuvado, y no en escasa proporción, al crecimiento de nuestra Villa. Son muchos quienes, no habiendo nacido en Sant Boi, se han instalado entre nosotros, han absorbido y han asimilado nuestra manera de ser y hacer (y ello cada día más), y actualmente podríamos decir que son tan samboyanos y prácticamente tan catalanes como nosotros mismos. A estos hermanos quiero decirles desde aquí que, sin ellos, quizás no habríamos podido alcanzar el desarrollo que hoy día tenemos y que compartimos todos juntos, de la misma forma que compartimos las felicidades y las gozadas que la vida en común nos pueda traer.¹²³

BIBLIOGRAFIA

- CASALS, Xavier (2006). *Ultracatalunya, l'extrema dreta a Catalunya: De l'emergència del búnker al rebuig de les mesquites, 1966-2006*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres.
- MARÍN, Martí (2000). *Els Ajuntaments franquistes a Catalunya: Política i administració municipal, 1938-1979*. Lleida: Pagès.
- MIRABENT, Roger (2011). *L'oposició al franquisme a Sant Boi de Llobregat: De la gènesi al poder, 1950-1983*. Director: Carles Santacana. Treball de recerca del Màster d'Estudis Històrics. Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, Departament d'Història Contemporània.
- RIQUER, Borja de; CULLA, Joan B. (1989). *El franquisme i la Transició democràtica: 1939-1988*. Barcelona: Edicions 62.
- TERMES, Josep (1984). *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*. Barcelona: Empúries.

¹²³ *Vida Samboyana* (juny del 1976), p. 3-5.

Democràcia i llibertats: lluita política, obrera i ciutadana a Viladecans (1970-1979)

José Antonio Morales Rodríguez
Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat

Quan es produeixen les eleccions municipals democràtiques d'abril de 1979, a Viladecans, no es recupera únicament l'ajuntament com un espai democràtic després de la mort del dictador Francisco Franco, també s'oficialitza la influència d'una nova Viladecans, una Viladecans principalment obrera, immigrant, jove i escorada cap a formacions polítiques d'esquerra.

La conformació del nou consistori deixà palesa aquesta nova realitat. Per aquest motiu, a través de les característiques més importants dels regidors que componen aquest primer ajuntament democràtic, aquesta comunicació vol tractar aquesta transformació a partir de tres camps: canvi polític, canvi generacional i canvi social. Alguna de la informació que aquí es mostra apareix a la següent publicació: *Transició política i lluita social: El camí per la recuperació de les llibertats democràtiques a Viladecans (1975-1980)*, del departament de Patrimoni Cultural Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Viladecans.

JOSÉ ANTONIO MORALES

REGIDORS QUE ES COMPROMETEN EN EL SEU NOU CÀRREC EL 19 D'ABRIL DE 1979¹²⁴

<i>Regidor</i>	<i>Formació política</i>	<i>Data de naixement</i>	<i>Lloc de naixement</i>	<i>Ocupació</i>
Joan Masgrau Marcet	PSUC Independent	25/06/1912	Barcelona	Botiguer
José Luis Atienza Ferrero	PSUC	04/12/1950	Barcelona	Empleat del sector bancari
José Fernández Arenas	PSUC	02/10/1927	Província de Còrdova	Operari
Andreu Comellas Doñate	PSUC	12/06/1951	Viladecans	Empleat del sector bancari
Vicent Mazón Hernández	PSUC Independent	29/08/1946	Viladecans	Tècnic industrial
Carmelo Díaz Molina	PSUC	11/08/1943	Província de Granada	Operari
Manuel Valeriano Ramos	PSUC	21/02/1946	Província de Gran Canàries	Tècnic industrial
Vicente Romeo Pellicena	PSUC	05/04/1921	Província de Terol	Operari
Francisco Cañadas Guzmán	PSUC	06/02/1952	Província de Granada	Operari
Lucas Álvarez Ramos	PSC-PSOE	12/10/1950	Província de Zamora	Operari
Juan Pedro Martínez Pérez	PSC-PSOE	14/08/1950	Província d'Almeria	Operari
Adolfo Corbacho Pérez	PSC-PSOE	01/08/1950	Província de Cadis	Operari
Miguel García Fenosa	PSC-PSOE	10/07/1948	Barcelona	Empleat del sector bancari
Manuel Suñé i Mas	PSC-PSOE	12/05/1932	Viladecans	Pagès
María Jesús Acacio Salvador	PSC-PSOE	17/07/1934	Província d'Almeria	Mestra
Serafín Redondo Carmona	PSC-PSOE	03/08/1953	Província de Càceres	Operari
Juan José Barroso Ramírez	PTC	23/07/1950	Província de Cadis	Operari

¹²⁴ Elaboració pròpia a partir de llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de Viladecans, 19 d'abril de 1979.

LLUITA POLÍTICA, OBRERA I CIUTADANA A VILADECANS (1970-1979)

<i>Regidor</i>	<i>Formació política</i>	<i>Data de naixement</i>	<i>Lloc de naixement</i>	<i>Ocupació</i>
Josep Parellada Horta	CC-UCD Independent	23/08/1932	Província de Lleida	Industrial
Eugeni Solinas Valls	CC-UCD	24/02/1934	Viladecans	Tècnic publicista
Josep Carreras Busquets	CiU	26/04/1920	Viladecans	Empresari
Josep Castellano Blay	CiU	16/03/1931	Gavà	Industrial

1. CANVI POLÍTIC

1.1. Els regidors d'esquerres representen casi el 81% del total

Les eleccions municipals de 1979 constaten el fort suport per part de la població als partits democràtics d'esquerres des de les primeres eleccions democràtiques, les generals de 1977, a Viladecans.

RESULTATS ELECTORALS PER PERCENTATGE DE VOT A VILADECANS

<i>Eleccions</i>	<i>Generals 15/06/1977</i>	<i>Generals 01/03/1979</i>	<i>Municipals 03/04/1979</i>
PSC-PSOE	40,8%	39,2%	31,8%
PSUC	29,6%	26,4%	39,0%
UCD	11,0%	11,2%	12,1%
PD-CiU	5,1%	7,6%	10,3%
EC-PTC	5,7%	5,4%	6,8%

El més important en aquestes eleccions municipals és que el PSC-PSOE perd força a favor del PSUC, fet excepcional ara i després d'aquestes eleccions¹²⁵ que fa que en tots els barris guanyi el PSUC. Una estratègia més localista per part del PSUC, que es veu en la mateixa confecció de la llista de candidats o en el programa que presenten a Viladecans, constitueix un factor clau davant d'una opció més global i obrerista per part del PSC-PSOE. Aquest tipus de triomf enfront del PSC també s'aprecia a altres localitats de la comarca.¹²⁶

¹²⁵ Encara que es manté també aquesta tònica durant les eleccions autonòmiques de març de 1980.

¹²⁶ Vegeu Joaquim CAMPANO (2004), «Ciutats roges, pobles nacionalistes: L'estructura de partits al Baix Llobregat durant la transició (1975-1980)», *Materials del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), núm. 10.

1.2. Només dos regidors dels vint-i-un han format part de l'anterior govern municipal franquista

Per una banda, tenim, per la CC-UCD, Josep Parellada, regidor des de 1970, per terç corporatiu, i alcalde des de 1975 fins a 1979. Alts càrrecs de l'administració central, necessitats de suport, s'aprofiten del sistema piramidal franquista per dur a terme i controlar la possible evolució del règim després de la mort del dictador Francisco Franco i muntar a partir de 1977 la UCD com a plataforma política.

Al Baix Llobregat, per la seva dinàmica de dissidència i agitació, es produeix una convergència entre responsables locals i reformistes del govern central. Més estudis comarcals o de caràcter local sobre les polítiques concretes dels alcaldes en aquest període i sobre la seva relació amb l'administració de l'Estat poden estructurar una anàlisi rica sobre el comportament de l'administració local al Baix Llobregat i verificar una significativa aliança. El que sí que es pot indicar és que, dins d'aquesta connexió, s'ha d'inserir el progrés de certs càrrecs municipals comarcals, progrés relacionat amb l'aposta per sectors aperturistes del govern de Madrid.

Així, es pot apreciar en alguns responsables municipals llobregatins que es troben davant dels reis d'Espanya el dia 21 de febrer de 1976 a la sala de plens de l'Ajuntament de Cornellà. L'amfitrió, Josep Maria Ferrer, alcalde de Cornellà des de 1969 fins a 1978, passa a ser sotsgovernador del Govern Civil de Barcelona. Josep Maria Mesa Parra és alcalde del Prat des de 1974 fins a 1977, any en què és nomenat governador civil de Girona per després ser, a partir de 1979, diputat de la UCD per Barcelona (número 3 de la llista) i coordinador a nivell de la província de Barcelona de les eleccions municipals del mateix any. Vicenç Capdevila Cardona assoleix el càrrec d'alcalde de l'Hospitalet de Llobregat des de 1974 fins a 1977, quan és escollit diputat per la UCD a Barcelona (número 4 de la llista). Per últim, Josep Sebastià Gabarró Casanovas, alcalde de Sant Boi de Llobregat des de 1974 fins a 1976, deixa les seves responsabilitats municipals el 1976 per convertir-se en l'últim «sub-jefe provincial del Movimiento», dins del Govern Civil de Barcelona. En aquesta aliança, el nostre regidor, Josep Parellada, evoluciona gradualment cap a posicions reformistes, amb un compromís decisiu cap al govern central, que va des d'una important implicació en el referèndum per la reforma política de 1976, enmig de la pressió i tensió d'una de les vagues de la Roca, fins a la seva participació dins del projecte centrista.

D'altra banda, tenim, per CiU, a Josep Carreras, opositor oficial des que surt com a regidor el 1970 pel terç familiar fins a 1979. La seva lluita política, expressada en la campanya electoral de 1970, sembla més propera a una opció personal que de rebuig al règim o «entrista». S'ha d'integrar en un principi en la dinàmica trencadora i populista

que practica anys abans el procurador a corts Eduardo Tarragona.¹²⁷ Tot i així, aquesta dinàmica no treu que pugui exercir una oposició en tota regla que en cap moment és diluïda pel règim i que, pel contrari, gradualment s'identifica, com així succeeix, amb els criteris de l'oposició democràtica, dinàmica que en les eleccions municipals de 1979 es concreta en ser el cap de llista de l'opció nacionalista de centre-dreta, CiU.

1.3. Molts regidors han participat en els últims anys en les lluites obreres, associatives i polítiques que s'han produït tant a nivell local com comarcal

Alguns dels regidors que ara surten ja militen de manera activa en partits polítics abans de la mort del dictador Francisco Franco, com Lucas Álvarez i Juan José Barroso al PTE, o José Luis Atienza o Andreu Comellas, primer a Bandera Roja i després al PSUC. A més, Lucas Álvarez i Andreu Comellas tenen un important paper durant la vaga comarcal de gener de 1976 en relació amb el conflicte de Laforsa: formen part del grup de quatre persones que, en representació dels més dels cent treballadors concentrats a la plaça de la Vila de Viladecans el 19 de gener de 1976, es reuneixen amb l'alcalde Josep Parellada per reivindicar tota una sèrie de peticions clarament polítiques i antirègim, fet que reflecteix una unitat d'acció entre tendències que es manté durant la vaga de la Roca de la primavera de 1976, tot i que després d'aquesta vaga aquesta aliança a nivell local ja es dilueix. Una projecció d'aquesta nova situació d'enfrontament entre postures es manifesta en l'altra vaga de la Roca, que es produeix entre la tardor de 1976 i l'hivern de 1977.¹²⁸

No obstant això, la part més important de combat contra el règim es canalitza a través de l'Associació de Veïns Tres Torres. Creada abans de la mort del dictador, assoleix una força aglutinadora des de l'hivern de 1976 fins a la primavera de 1977, en el llinar de les primeres eleccions generals democràtiques. L'Associació de Veïns Tres Torres, que agafa com a referent tres torres arquitectòniques de la ciutat (Torre Baró, Torre Roja i Torre de la Casa Modolell), és la primera en conrear una oposició contra l'Ajuntament, una vegada mort el dictador, des d'una unitat associativa d'acció ciutadana davant dels problemes locals. Encara que sortida de l'estratègia de Bandera Roja, amb la unificació del PSUC adquireix una competència aglutinadora d'activistes que va més enllà de l'extracció social, el barri, l'origen o la ideologia per treballar d'una manera integral, sobre tota la població, i no dubta en la seva ambició en acaparar i

¹²⁷ L'empresari de Mobles Tarragona arriba a les corts franquistes, sense tenir cap suport d'una opció pro-règim, a partir d'una campanya particularment activa i remarcant idees originals que en un espai polític molt tancat representen tota una innovació que cala en els votants.

¹²⁸ Per veure l'evolució d'ambdues vagues: Albert ALONSO (*et al.*) (2008), *La vaga de la Roca (1976-1977): Una generació després*, Gavà, Centre d'Estudis de Gavà.

centralitzar tots els àmbits de la realitat que es viu. Podem trobar en aquesta associació futurs regidors com José Luís Atienza, Andreu Comellas, Francisco Cañadas, Vicenç Mazón o Juan José Barroso.

A partir de la tardor de 1977, amb una major obertura governamental, aquest paper és assumit per les diferents associacions de veïns que surten pels diferents barris. Molts dels regidors d'esquerres tenen cert protagonisme en la fundació i els primers anys de vida de les següents entitats: Associació de Veïns Barri Sales, Associació de Veïns Montserratina, Associació de Veïns Sant Josep, Associació de Veïns La Unió, Associació de Veïns Riera i Associació de Veïns Poblat Roca. Encara que també durant la tardor de 1977 es crea a Viladecans la Coordinadora de Forces Democràtiques, integrada pels únics partits organitzats i amb seu a Viladecans aleshores (PSOE, PSC, PSUC, PSPC i PTE), són les associacions de veïns les que assoleixen veritablement, abans de les eleccions municipals, el paper reivindicatiu i d'oposició contra el paper del govern municipal com a residu del franquisme i davant de les mancances de serveis.

És important destacar com alguns regidors també participen en la consolidació de la presència sindical a la localitat, com és el cas d'Adolfo Corbacho amb la UGT.

2. CANVI GENERACIONAL

2.1. La majoria dels regidors nascuts abans de la Guerra Civil eren nens quan es va produir el conflicte

Aquests regidors, encara que han patit la postguerra, no han participat en el conflicte i, per tant, no formen part de la cultura política del temps de la República. Per dir-ho d'alguna manera, són part de la generació Suárez, president del govern espanyol en aquell moment, que han desenvolupat la seva vida jove i adulta durant la dictadura i ara es troben construint un nou espai i un món polític sense continuació ni lligams amb la generacions anteriors a la seva.

Tot i així, no es pot dir el mateix de la persona que és escollida com alcalde de Viladecans pel ple municipal: el número 1 de la llista del PSUC, l'independent Joan Masgrau Marcet. Nascut el 1912, partidari de les idees nacionalistes catalanes més que de les obreristes durant la República, forma part de les inicials columnes que aniran cap a Aragó sota la bandera del PSUC. Encara que no va desenvolupar un fort activisme antirègim en l'època franquista, va ser detingut per un període de cinc mesos.¹²⁹ Mentre exerceix el seu mandat, el seu protagonisme com a independent, estil «Tarradellas», li comporta enfrontaments i distanciaments amb l'aparell polític del PSUC. No torna a repetir a la llista del PSUC a les eleccions municipals de 1983.

¹²⁹ Informació treta de treball d'investigació de Xavier Calderé.

2.2. Més de la meitat dels regidors han nascut després de la Guerra Civil, a partir de la dècada dels quaranta, i un gran nombre d'aquests regidors, els nascuts durant la dècada dels cinquanta, tenen menys de trenta anys

Aquesta data té relació amb la mitjana d'edat de la població de Viladecans, però també deixa veure el fort protagonisme de la gent jove en el canvi que s'està produint. Aquest grup posseeix un significatiu activisme i lideratge.¹³⁰ A Viladecans, representa la columna vertebral dels partits polítics i de les associacions ciutadanes i sindicals; abans de la legalitzacions dels sindicats i dels partits polítics, des d'entitats com l'Associació de Veïns Tres Torres (ja esmentada), la Comunitat de Propietaris de les Vivendes Grup Sant Jordi, el Centre Excursionista de Viladecans (CEV) o el Secretariat Local del Congrés de Cultura Catalana i a partir de la tardor de 1977, dins de formacions polítiques, sindicals, associacions de veïns o associacions de pares.

També forma part d'una inèrcia que ja està present abans del 20 de novembre de 1975 a Viladecans, inèrcia que es reflecteix en l'agitació cultural des del Centre Parroquial de Viladecans entre 1972 i 1974, en les informacions crítiques del periodista José Luis Atienza, sobretot la de l'estiu de 1973 al voltant d'un cas de triquinosi que implica a Joan Miernau Domenech, alcalde de Viladecans entre juliol de 1952 i febrer de 1967; o en la dissidència oberta i directa que provoca, per exemple, que la jove veïna de Viladecans Maria Comellas sigui una de les seixanta-set persones detingudes el 8 de setembre de 1974 al Col·legi Convent de les Escolàpies de Sant Josep de Sabadell en una reunió de l'Assemblea de Catalunya.

3. CANVI SOCIAL

3.1. El sector predominant que sobresurt en relació amb oficis és el secundari, l'indústria, destacant sobretot, els assalariats, més concretament els operaris

Entre 1975 i 1981, més del 55% de la població activa de Viladecans està ocupada dins del sector secundari, sobretot com a operaris de fàbrica. Viladecans, com una part important del Baix Llobregat, desenvolupa una destacable indústria local vinculada, principalment, a la química i a la metal·lúrgia, que permet la creació, instal·lació o ampliació de tota una sèrie d'importants factories, mitjanes empreses o tallers a Viladecans. Empreses «com Fundiciones Hispano-Italianas Rufini SA, Parker Española SA, Empresa

¹³⁰ Encara que no surt ni a la llista del seu partit en aquestes eleccions municipals, també s'hauria d'integrar en aquest grup a Jaume Montfort i Heras, alcalde de Viladecans pel PSC-PSOE a partir de 1983.

Telesco SA, Derivan SA, Festina, SAE Metron, Camy Productos Lácteos, Bru»¹³¹ formen cada vegada més part del paisatge de la nova zona industrial habilitada per a aquest creixement. Aquest fet provoca que Viladecans, entre 1971 i 1981, estigui entre els deu principals nuclis industrials de la comarca. Una part significativa dels treballadors d'aquesta nova indústria al territori forja una nova consciència reivindicativa a partir de certa qualificació laboral i majors possibilitats econòmiques, una nova consciència col·lectiva que vol més qualitat al seu espai de residència —el barri— al seu espai/lloc de treball —la fàbrica— i incidir/participar sobre els espais de decisió política. Aquesta consciència, basada en tres espais, elabora gradualment un sentiment de pertinença a l'ecosistema que habiten i un compromís per un canvi de règim perquè el considera un fort obstacle per als seus objectius de progrés. Es genera una nova resposta que no té res a veure ni amb la tradició revolucionària obrera del període republicà,¹³² ja que no es vol tant la revolució social com la millora de les condicions; ni amb la de resistència de la postguerra, perquè es reivindica un major protagonisme, visualització i capacitat de decisió.

3.2. Empresaris i industrials (de caràcter petit i local) també es troben representats

En el nou consistori es manté cert protagonisme del sector de petits empresaris i industrials que han obtingut un paper destacat a l'Ajuntament des de finals de la dècada dels seixanta i part dels setanta. S'ha de recordar, en aquest sentit, que tant Josep Parellada, regidor per la UCD i alcalde des de 1975 a 1979, com el seu predecessor com a alcalde, Vicente Galindo Miravet, han tingut empreses metal·lúrgiques a la població. Amb la crisi econòmica que assoleix força des de finals dels setanta, aquest tipus de negoci lligat al sector secundari, en línees generals, desapareix, així com la incidència pública dels seus responsables.

3.3. Les noves professions lliberals o administratives també hi tenen cabuda

En relació amb l'increment en el nivell de l'educació d'una part de la població a Viladecans, s'ha de veure certa presència de regidors amb certs estudis, que sobretot treballen al sector bancari com a assalariats. D'aquest camp laboral són dos significatius activistes ciutadans, com José Luis Atienza i Andreu Comellas, però també

¹³¹ Vegeu el capítol «Viladecans a l'època del Desarrollismo» a Carles SANTACANA (coord.) (2001), *El franquisme al Baix Llobregat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

¹³² Per conèixer el tipus de moviment laboral organitzat a Viladecans durant la República vegeu José Antonio MORALES (2001), «La vaga de juny de 1931 dels jornalers del Delta: Reorganització anarquista i problemàtica laboral al camp», *Materials del Baix Llobregat* (Sant Feliu de Llobregat), núm. 6.

Miguel García Fenosa, cap de llista per PSC-PSOE en les eleccions municipals de 1983 i provinent, abans de la unificació dels socialistes, del Partit Socialista Popular de Catalunya.

3.4. Només un dels regidors és botiguer i també un únic regidors és pagès

L'alcalde, Joan Masgrau, regenta un tenda de venda de productes per al camp. El sector agrícola a Viladecans, molt important a nivell polític i econòmic durant molt de temps, entra en una forta decadència a partir dels anys seixanta, procés molt lligat a a l'expansió de la indústria, el sector de la construcció, i l'economia de serveis. També influeix en aquesta pèrdua d'importància la constant fase de desenvolupament de noves infraestructures sobre el Delta. En definitiva, la forta urbanització incideix en un retrocés de l'economia agrícola del delta i de la seva pagesia. El 1975, només el 3,2% de la població activa a Viladecans es dedica a la agricultura. Deu anys després, aquesta xifra és únicament d'un 0,3%. Una constatació d'aquesta evolució és la reduïda presència directa al consistori de regidors pagesos en aquestes primeres eleccions democràtiques.

A més, Manel Suñé, el regidor pagès escollit, representa dins de la pagesia el sector més progressista, i aquesta dada és molt important. La Transició a Viladecans és un fenomen escassament conflictiu. Les úniques tensions fortes s'exterioritzen durant les dues vagues de Roca, però sobretot durant la que va des de la tardor de 1976 a l'hivern de 1977, amb enfrontaments dels treballadors amb les forces de seguretat, l'ultradreta, i entre sectors polítics de l'oposició democràtica, entre grups més pactistes, com el PSUC, i d'altres que aposten per la via «rupturista», com grups anarquistes, d'esquerra revolucionària o independentistes.

No obstant això, a més d'aquest conflicte en relació amb la lluita laboral de la Roca, n'existeix un altre de més intens entre la mateixa pagesia, entre sectors molt conservadors o opositors a qualsevol canvi i d'altres, sobretot pagesos joves, que consideren que és important adaptar-se als nous temps per fer front a la crisi que està patint el camp. L'enfrontament entre demòcrates i altres que no es dona en altres àmbits a Viladecans durant la Transició assoleix força entre els pagesos, encara que amb certes matisacions pel mateix context. Aquesta situació s'ha estudiat poc al Baix Llobregat, però també es repeteix a Gavà. En aquest cas, fins i tot una part d'aquest sector conservador es vincula directament amb l'extrema dreta.

Miquel Domenech, pagès jove, fundador i líder local d'Unió de Pagesos, descriu molt bé aquest panorama:

Els problemes de la pagesia de Viladecans i de la comarca d'aleshores eren els derivats de la condició periurbana del territori agrari, com ara. Però eren nous i agreujats pel creixement descontrolat, les arbitrietats de les administracions i la manca d'instruments de resposta des del sector agrari, en el qual la reivindicació havia estat ofegada pel sindicalisme vertical (Hermandad de Labradores i Ganaderos). Així, les expropiacions,

robatoris, manteniment molt deficitari dels serveis de camins i corredores eren els temes més destacats. A la comarca hi havia els desnonaments massius d'arrendataris a la Colònia Güell. A Viladecans i Gavà la lluita endegada per la Unió de Pagesos des del seu inici per aconseguir que l'aigua de la futura depuradora tornés a la xarxa de corredores per regar va ser el tema estrella. [...] S'ha de dir que l'afiliació a la Unió de Pagesos era un acte d'entrar en el nou escenari democràtic que s'iniciava, no sense dificultats i sense saber encara fins on s'arribaria. Però en el Baix Llobregat d'aleshores eren evidents arreu les ganes de canvi i d'acabar amb les restes de la dictadura que frenaven l'avenç de les forces socials. Els pagesos es veien també d'aquest món (excepte els del búnquer) i reivindicaven l'oportunitat de reclamar els seus drets i fer sentir la seva veu. Era obvi que el context no era el d'una societat rural on el pes dels pagesos podia ser important. No, això ja no seria possible en el nou sistema, en el qual s'havia de tenir veu i organització per defensar els interessos del sector, sinó, es podia quedar fora de joc. [...] El búnquer volia seguir mantenint el sector agrari tancat en ell mateix, impermeable als canvis de la societat, per a ells la Hermandad (i després les Cámaras Agrarias) eren els Ajuntaments dels pagesos i allí es decidia tot el relacionat amb la zona agrícola. Això no era veritat, les administracions de la dictadura havien decidit ja coses al marge dels pagesos i la nova societat democràtica que s'albirava no admetria un espai barrat a la seva influència, i més en un context territorial i socioeconòmic majoritàriament no agrari. Els que ens vam fer de la Unió de Pagesos, sense expressar-ho amb aquestes paraules, ho vàiem així, si no volíem quedar al marge havíem de participar en els canvis, i d'altra banda, com tothom, volíem reivindicar els nostres drets, que fóssim tinguts en compte i portar la democràcia al camp.¹³³

3.5 Només una dona entre els vint-i-un regidors

María Jesús Acacio Salvador és la primera dona regidora a la història de Viladecans. Mestra del col·legi públic Montserratina, és també l'únic regidor que treballa a l'administració i representa la presència de polítics amb estudis superiors. No és casual que sigui del sector de l'educació, ja que és un dels àmbits més combatiu durant la Transició i on destaca més la influència de gènere. I és que a Viladecans, a més de María Jesús Acacio Salvador, sobresurt, per exemple, Matilde Domínguez Tarancón, mestra de l'escola Josep Mestre, número quatre per la llista del PTC a les municipals i membre destacada de la Coordinadora de Forces Democràtiques de Viladecans, o el suport inicial que té la UGT local amb la impartició de classes nocturnes per a adults per part de mestres, com Àfrica Llorente.

¹³³ Entrevista amb Miquel Domènech.

3.6. Un nombre important de regidors viu als nous espais urbans que s'han anant desenvolupant durant els anys setanta a Viladecans

La característica principal, des d'un punt de vista físic i visual, que es dona a Viladecans i que marca totalment el canvi social és que a la zona dedicada principalment a una agricultura de secà dins de Viladecans apareixen aglomeracions d'habitatges on es concentra majoritàriament la població des de finals del seixanta. D'una manera genèrica, des d'on s'acaba el Delta fins a pràcticament les faldilles de la serralada de la Marina, surten nombroses habitatges que concentren una població d'al·luvió i que provoquen un creixement demogràfic al votant del 226,10% entre 1960 i 1970, un dels més importants de la comarca.

S'experimenta un fenomen demogràfic d'envergadura, en quantitat i composició, que genera una metamorfosi a Viladecans, procés que està estretament lligat també amb una multiplicació de les edificacions d'ús residencial. Es calcula que la construcció que es dona entre 1970 i 1975 representa per a Viladecans un increment en el nombre d'habitatges del 71,6% en relació amb els existents abans, un creixement que en la dècada dels setanta arriba a ser de 105,6%.

Es pot indicar que aquest creixement trenca qualsevol actuació urbanística ordenada. Qualsevol sentit de planificació s'oblida per l'extensió de taques urbanitzades sense cap connexió entre si, el nucli antic o el conjunt del municipi. De manera global, surten les «taques» Poblat Roca, Barri Sales, Albarrosa, Grup Sant Jordi, Montserratina i zona centre, «taques» amb greus mancances i importants dèficits en els serveis bàsics: aigua potable apta per al consum, regulació del risc d'inundacions, canalització d'aigües negres o residuals, escolarització, atenció sanitària, etc. El fort moviment veïnal surt d'aquestes «taques» i no es pot negar tampoc el gran pes de decisió que representa i que projecta al nou consistori.

3.7. Més de la meitat dels regidors han nascut fora de Catalunya. Per comunitats destaca Andalusia

El 31 de desembre de 1972, Viladecans té 27.226¹³⁴ habitants, 13.286 dones i 13.940 homes. El 59,34% provenen de fora de Catalunya. Només un 40,66% ha nascut al Principat. No obstant això, aquest últim percentatge s'ha de relativitzar si s'assenyala que sobretot una part dels nascuts a Viladecans, 4.614, i dels que venen d'altres punts de la província de Barcelona, 3.101, són fills d'aquesta població nouvinguda. Aquesta població immigrant a Viladecans té el següent perfil genèric: unitats familiars joves,

¹³⁴ Dades tretes de la revista local *La Voz de Viladecans* de gener de 1976. S'ha de tenir en compte que possibles ciutadans originaris de l'actual autonomia de Madrid s'han d'incloure dins de Castella-La Manxa i els possibles ciutadans instal·lats a Viladecans de l'actual Cantàbria o de la Rioja en aquest quadre s'ubiquen dins de Castella-Lleó.

amb fills, on la principal font d'ingressos és l'home a partir de la seva dedicació sobretot a la indústria, encara que també té importància el sector serveis.

<i>Procedència</i>	<i>Número de persones</i>	<i>Percentatge</i>
Catalunya	11.069	40,66
Andalusia	9.221	33,87
Extremadura	1.205	4,43
Múrcia	1.191	4,37
Castella-La Manxa	1.030	3,78
Aragó	1.025	3,76
País Valencià	956	3,51
Castella-Lleó	804	2,96
Galícia	318	1,17
Astúries	47	0,17
País Basc	45	0,16
Navarra	25	0,09
Balears	25	0,09
Ceuta i Melilla	24	0,09
Canàries	10	0,04
No espanyols	231	0,85
Total	27.226	100

És natural, per tant, la presència d'un fort component nou no originari de Catalunya al nou consistori, però el que despunta és la forta implicació dels novins-guts. Possiblement aquest fet és allò que marca l'empenta d'aquest temps: la recerca de democràcia i llibertats en un territori i una Catalunya jove, nova i urbana amb perspectives.

La memòria antifranquista dels seixanta i setanta a Granollers

Eduard Navarro i Domènech

Centre d'Estudis de Granollers

El període iniciat amb el Pla d'Estabilització de juliol de 1959 va permetre sortir de l'autarquia iniciada després de la Guerra Civil (1936-1939). Les mesures restrictives, però, van generar esclats diversos de malestar social. Aquest procés, que bàsicament no es va notar fins a mitjans dels anys seixanta, a Granollers va coincidir amb diverses tensions entre integrants del règim, a causa de la lluita política interna entre falangistes. En efecte, a l'any 1963, l'alcaldia de Joaquim Trullàs Cunillera es trobà fortament contestada per Camp, Miralles, Montagud, Sitges, Viaplana i Viñallonga, membres del Consejo Local del Movimiento.

Tanmateix, era al carrer on es faria visible la pugna i el malestar social i polític a través de múltiples formes: vagues a empreses, aparició de fulls clandestins que fins i tot amb to d'humor descrivien l'ambient de l'època. Un era aquest:

¡ESTABILIZACIÓN!

Si produces mucho más y comes bastante menos, Si no frecuentas los bares ni fumas tabaco bueno, Si suprimes diversiones, si te acuestas temprano, Y no vas de vacaciones, [...] Verás español sufrido, Que no hay sacrificio vano, El comercio florecido, Y la industria en primer plano. La peseta gorda y fuerte... Verás que todo ello es cierto, Si es que antes no te has muerto, Con un poquitín de suerte.

Era l'època, també, en què s'anirien configurant oposicions importants dintre de l'Església i el món universitari. Totes elles, a petita escala, les anirem trobant a Granollers. Testimonis d'aquells moments i aquells fets són Tuní Jordana, Rosa Viñallonga, Montserrat Lorente, Antonio Morillas, Anna M. Palé i Félix Rodrigo,¹³⁵ els quals, junt amb altres de Granollers i d'altres pobles de la comarca, van participar en els moviments de resistència al franquisme. Les seves explicacions i impressions han servit per fer una breu aproximació al tema de l'oposició antifranquista des de la història oral.

1. EL MOVIMENT OBRER

L'any 1958, el govern va publicar la *Ley de Convenios Colectivos*, en la qual s'acceptava clarament que les negociacions sobre salaris i condicions de treball es fessin entre els representants escollits pels obrers, enquadrats encara dins del sindicat oficial, i els empresaris. Això va generar una esclatxa que l'oposició comunista va aprofitar bàsicament per infiltrar-se en els sindicats verticals i iniciar importants moviments vaguístics, com els de 1962. Posteriorment es van anar creant les Comissions Obreres.

La participació a dins de les CCOO de cristians joves enquadrats a les JOC i HOAC va portar als bisbes, l'any 1966, a la dissolució d'aquestes. A Granollers, uns i altres hi havien tingut un paper destacat i l'agitació sindical (forta per la forta implantació industrial als polígons) havia pres, en molts casos, un caire evidentment polític.

A Granollers, la tàctica d'infiltració en el sindicat vertical va ser progressiva a través de CCOO. També UGT hi era present, però de forma testimonial, i el setembre de 1965 procurava fer sentir la seva veu a la comarca criticant el règim i assenyalant els greus problemes del ferrocarril, de l'aigua i del sanejament i la necessitat de noves carreteres i escoles.

L'octubre de 1967, a través de fulls volants, es feien dures crítiques contra alguns acomiadaments. Algunes, per exemple, encapçalaven la denúncia adreçant-se als «Trabajadores de Granollers y su comarca...» i qüestionaven el sindicat oficial per no buscar nous llocs de feina a treballadors acomiadats. Més tard, als grups Victoria y Liberación, apareixerien altres fulls escrits a ciclostil criticant la falta d'escoles, d'habitatges dignes i posant exemples de crisi industrial a Granollers, com els que hi havia a Can Torras, can Sidro Comas, can Guitart, can Piñol... Ho signava CCOO de Granollers i a partir d'aleshores serien constants les notícies oficials referides a aquest tipus d'activitats. Sembla que part d'aquella propaganda es repartia pel Maresme i el Vallès Oriental i alguns militants de Granollers participaven en el repartiment, fent reunions de coordinació clandestines al bosc de la Font del Ràdium.

¹³⁵ Tots ells van ser entrevistats l'any 2006. Les entrevistes són una de les bases d'aquesta comunicació.

Les notícies més importants correspondrien a les vagues del metall i del tèxtil, que tenien lloc a diverses empreses, sobretot en relació amb la primera, ja que va provocar importants càrregues d'antidisturbis amb armes de foc. Per evitar la repressió, els obrers ocuparen l'església de Sant Esteve de Granollers. Després s'hi farien assemblees multitudinàries, en acabar algunes misses, aprofitant que la policia tenia prohibit entrar a les esglésies. A dins s'aprofitava per informar de què passava també a Sabadell o a Barcelona. Cal esmentar que, a banda de sindicalistes de CCOO i UGT, també altres grups hi tenien activitat: el PCI organitzava el sindicat Unió Obrera i la CNT intentava reconstruir-se, malgrat que amb poc èxit i sense treball unitari.

A l'agitació que acabem de descriure cal afegir-hi, a partir de 1969, l'actuació de grups terroristes. En una d'aquestes actuacions va quedar afectat el local de CCOO a Granollers, on s'hi va llançar una bomba possiblement per part de membres d'extrema esquerra. L'activitat de CCOO va continuar sent important en el tardofranquisme i posteriorment, com ho palesaria l'intent d'assemblea que es va fer el 4 de febrer del 1976 amb Marcelino Camacho i López Bulla al pavelló antic, o el del Parquet, els quals no es van poder fer per l'actuació de la policia antidisturbis. Alguns testimonis encara recorden que al carrer de Roger de Flor hi havia policia enviada des de Valladolid que va impedir l'acte.

En el moment de ser legalitzada, CCOO tenia vuit-centes persones actives a la comarca, amb Frederic Arbós com a líder més destacat, i amb forta presència als rams de l'alimentació i de la química. En el tèxtil, hi havia gent que treballava a la fàbrica Roca Umbert, de Granollers.

El sindicat llibertari CNT, molt més reduït d'afiliats, mantingué durant aquests anys una pràctica un xic apartada d'altres formacions de classe. Amb una concepció diferent de la pràctica sindical, no participava massa del treball comú, però el seu activisme es feia notar en manifestacions o convocatòries. Cal reconèixer, però, les dificultats de la seva reconstrucció, fins i tot a la comarca, per la persecució a què es va veure sotmès fins a la Transició.

2. MOVIMENTS CRISTIANS

Durant els anys seixanta, cada cop més, sectors de l'Església van actuar com a consciència crítica del règim, la qual cosa va provocar la sorpresa i el malestar de sectors més intransigents del règim i de la societat catalana. A més, l'actuació de Vicente Enrique Tarancón i de l'abat Escarré van donar força als moviments de base. Només cal recordar la frase del mateix abat: «El règim espanyol es diu catòlic, però no obeeix els principis bàsics del catolicisme».¹³⁶

¹³⁶ Una altra fita significativa de l'oposició de l'Església catalana a la dictadura són les paraules de l'abat de Montserrat, Aureli M. Escarré, que, a més va criticar en algunes homilies l'actuació de la policia, en una entrevista que es va publicar el 1963 al diari *Le Monde*.

A Granollers era molt difícil trobar espais de relació i d'activitat social que no fossin protagonitzats, especialment, per l'Associació Cultural, de la Falange, o de sectors de la parròquia a través de la revista *Granollers, Comunitat Cristiana*. Això generarà conflictes i informes de les autoritats i baralles dures amb l'òrgan dels falangistes de la comarca, «Vallès». La parròquia deixava espais a la joventut on després hi hauria l'Escola Sant Esteve i hi feien cinema, trobades de jovent i xerrades. Esteve Sala, Josep Verde, Pere Canal, el sacerdot de Marata, Josep Cardús, Joan Camps, Josep M. Farnés o Montserrat Lorente eren actius en el grup. Tanmateix, fer les reunions i publicar la revista no era senzill: calia demanar permisos i passar la censura. El règim ho volia controlar tot.

Altres testimonis recorden el treball amb Càritas a Canovelles els anys seixanta. Hi havia capellans que volien transformar algunes activitats, però el canvi era difícil davant de les resistències d'un important pes específic d'un sector de granollerins conservadors i franquistes, molt representatiu a la parròquia. També van intentar fer canvis a les colònies Sant Esteve, fundades el 1958, però no van poder influenciar aquest espai. Per tant, diverses persones participaven en les activitats parroquials o sota el seu aixopluc fins que, de vegades, la situació era de trencament i aleshores buscaven altres espais associatius i polítics. Des de la parròquia, per tant, també hi va haver crítiques i àdhuc oposició al règim, tot i que no sempre va ser així, com en el cas de mossèn Badosa, quan criticà la manifestació de capellans a Barcelona contra, entre altres fets, la detenció de Quim Boix el mes de març de 1966, una manifestació que per cert, la policia reprimí durament.

Testimonis de l'època han explicat que l'esperit del Concili Vaticà II era molt present en aquells moments i que també a la parròquia granollerina de Sant Esteve hi havia representants de les anomenades Comunitats de Comín. La seva tasca més important era ajudar les cases més necessitades. Els testimonis han citat a Joan Girbau, Antoni Porta o Joan Segalés entre els qui intentaven apropar parròquia i carrer. Diverses granollerines optaven per aquestes activitats, enfront d'altres qualificades amb un cert to sorneguer de les «senyores d'església», granollerines molt conservadores militants d'Acció Catòlica. En aquest darrer grup, les famílies Estabanell, Treserras-Cunillera o el nom de Quimeta Canal apareixen en el record de les persones entrevistades. També hi havia un grup d'homes i de dones que formaven part de les Comunitats Cristianes Populars que feien costat a diverses famílies, tal com deien, «ajudant a pescar, més que donant de menjar».

Caldria destacar una trobada clandestina, el 1972, amb els advocats Agustí de Semir, Josep Verde i Pere Canal, entre d'altres persones d'església, ja que quedà ben manifesta la voluntat de treballar des de sectors cristians per canviar aquell Granollers tan encarcerat. Durant la Transició, el 1976, quan es va organitzar la Marxa de la Llibertat, l'historiador Joan Camps, dirigent de l'Assemblea de Catalunya, es va reunir amb diferents grups per buscar suport entre els sectors d'església. Algunes persones que abans no s'havien significat gaire prendrien a partir de llavors actituds més compromeses.

També cal citar el moviment de les Joventuts Agrícoles Rurals Catòliques (JARC), que va aglutinar un bon gruix de persones que, sota l'empareda de les parròquies vallesanes, van portar a terme una activitat molt important. L'aixopluc de les parròquies i el treball conjunt amb capellans acabats de sortir del seminari i amb idees més avançades que les de la jerarquia eclesiàstica van fer que en diversos pobles es creessin grups de treball i de reflexió cristiana. Els cognoms Tintó, Ginestí, Malàs, Bassa, Rochina, Garriga, Viñals, Lorente i Sala, per citar-ne alguns, anirien associats a uns quants grups de joves nois i noies de la comarca que serien membres actius en la voluntat de canvis dels comportaments socials, culturals i polítics de diverses poblacions.

3. GRUPS UNIVERSITARIS I CENTRES D'ENSENYAMENT

Durant la dècada del 1960 un moviment crític molt important es va anar estenent entre els estudiants universitaris. A l'inici dels anys seixanta el SEU (Sindicato Español Universitario), va admetre que alguns dels seus càrrecs sortissin de les eleccions fetes pels estudiants, però aviat, aquest, va escollir els representants més crítics amb el règim franquista. La contestació universitària va provocar el refús del SEU i l'inici d'incidents a la universitat a partir de 1963.

És aleshores quan estudiants universitaris de Granollers que començaven a anar a les facultats connectaren amb gent molt compromesa políticament com Montserrat Roig, J.M. Sòria, Paco Fernández Buey o Jordi Porta. En aquella etapa coincidiren a la universitat diversos vallesans, com per exemple Marta Estrada, Eva Oriol, Salvador Estany, Joan Garriga, Joan Camps i Montserrat Lorente. Les facultats eren un espai de formació política que permeté a aquesta generació vincular la seva brega antifranquista entre la universitat i algunes poblacions vallesanes.

4. OPOSICIÓ CULTURAL

Paral·lelament, en l'àmbit cultural van ser nombrosos els esforços en favor de la llengua catalana i d'una cultura en llibertat. A Granollers, això coincidia amb la fundació de la llibreria La Gralla el 1966 que, fundada per un nucli de quatre persones, s'organitzava cooperativament i que des del seu inici va ser un espai de dinamització cultural però també de forta conscienciació política. Eren aquells anys en els quals s'imprimien uns cinc-cents títols en llengua catalana cada any.

Aviat van començar les campanyes per exigir l'ensenyament del català a l'escola i l'ús, sense restriccions, de la llengua del país. A Granollers, jugà un paper difusor de la llengua i la cultura catalana l'Agrupació Sardanista, amb Salvador Casanova, un autèntic agitador, com també Jaume Camp, que, en una època molt conflictiva quant a la llengua, va arriscar-se a posar a l'entrada del seu taller, a la plaça de Can Sínia, un rètol on hi posava «gual permanent», no sense maliances de sectors del règim.

Així estaven les coses i valguin com exemple de les lluites que, amb fets inofensius, es tenien contra els criteris oficials espanyolistes. Casanova i Camp també van iniciar, amb altres, uns cursos de català al carrer de Barcelona que eren semiclandestins. Les activitats d'aquestes característiques no eren fàcils.

A la dècada dels setanta, les activitats teatrals a l'entorn del TAC, la presència sovintejada dels Joglars a Granollers, les Festes de Primavera en alguns pobles, activitats sens dubte de caire catalanista, i entre l'acabament del franquisme i la Transició, el Primer Congrés de Cultura Catalana, van donar consistència a diverses accions culturals, però també polítiques, d'àmbit comarcal.

També el fenomen de la Nova Cançó va ser present a Granollers, amb diverses actuacions, algunes de les quals, però, boicotejades pels intents de les autoritats oficials de convertir-les en actes a favor del règim, pretesament obert però en realitat molt tancat i endurit encara en aquells moments. Concretament, cal recordar que el CIT de Granollers, impulsat des de l'ajuntament franquista, concertà les actuacions d'alguns cantants i alguns dels testimonis antifranquistes proposaren un boicot, cosa que al final no succeí després de fer-los saber, tanmateix, les seves opinions i contrastar com havien anat els contactes. Les activitats culturals anirien de mica en mica augmentant. Anys més tard, la presència comarcal a la Universitat Catalana d'Estiu, a Prada del Conflent, permetria avançar amb major consciència cultural i política.

Un altre espai de mobilització ciutadana fou l'escolar, on diversos pares i mares reivindicaven més centres escolars i diversos ensenyants volien millorar les condicions laborals i canviar els models educatius. L'Escola del Treball aixoplugà grups molt polititzats, tant per part de docents com d'alumnes. Més tard, a partir de la creació l'any 1968 de l'Institut Roser Pujades, avui Antoni Cumella, la politització d'uns i altres encara va créixer més. Assembles, vagues, manifestacions, començaren a demostrar que el sector estudiantil i docent exigien un canvi dels mecanismes franquistes.

El febrer de 1975, la revista *Vallès*, referint-se a l'Institut, escrivia:

[...] asambleas celebradas para pedir el derecho de hacer asambleas, disconformidades, gritos, carreras y todo lo que significa el antiambiente en un centro docente han estado al orden del día durante la pasada semana en nuestro instituto.

A l'Institut, els professors més actius eren, entre altres, Vicente Bordanova, Carmen Mingarro, l'escolapi Alòs, Margarita Vert, Isabel i Aurora Campo, Matilde Martínez, Pilar Castany, Assun Armentia i Montserrat Lorente i els enfrontaments amb la direcció van ser continus. Amb la Transició, les lluites continuaren i hi va haver vagues importants per tenir estabilitat i contractes laborals o plaça a través d'oposicions, aspectes que tardarien a assolir-se. També un sector de professorat de l'Escola del Treball estava molt polititzat. Tanmateix, per les seves característiques i pel control que es tenia sobre ell a través de l'Ajuntament franquista, es feia molt més difícil la tasca política que sens dubte existia. Anys a venir, militants com Rochina, Mañero, López, Homs,

professors i també càrrecs directius de l'Escola, foren persones molt implicades en les lluites polítiques contra el franquisme.

La lluita per tenir més escoles va fer que amb els anys se'n creessin de noves: Vallès, Ponent o Granulàrius. Les mobilitzacions eren en algun cas importants, com, per exemple, l'ocupació d'espais reivindicant escoles i serveis per al barri de Ponent, acció feta a través d'unes dues-centes persones que feien pintades contra una immobiliària per tal que els cedís els terrenys. També queda en la memòria de les reivindicacions la lluita per la guarderia a prop de Roca Umbert. Les necessitats eren moltes i les mobilitzacions creixien.

5. GRUPS POLÍTIQS

A partir del 1962, el PSUC va oferir a la societat catalana un esquema d'actuació moderada: col·laboració de la burgesia amb la classe obrera per tal d'implantar el sistema democràtic. Tot i això, els records són de clandestinitat i alguns militants que vivien al mateix carrer no es coneixien entre ells. Les bases del PSUC intercanviaven informació per situar gent propera a les eleccions del sindicat vertical, sense diferenciar si eren del partit no. La feina fonamental era la d'organitzar-se, coordinar-se i sobretot fer un front sindical. Activitats com fer pancartes denunciant la falta de llibertats, repartir fulls volants i també vendre *Lluita* o *Mundo Obrero*, formaven part de les diverses accions que portaven a terme. A Mollet del Vallès era on estava més ben organitzat el PSUC. La seva estructura, una forta implantació i les activitats dels seus militants van fer que aquest partit fos un dels més importants arreu de la comarca i va mantenir en moltes ocasions discrepàncies amb altres formacions de la clandestinitat.

De Mollet o Granollers, els cognoms Tura, Bosch, Homs i Font serien alguns dels quals en formarien part més activa. A Granollers, el 1977, quan va ser legalitzat, va instal·lar-se en un local del carrer Ricomà. Allà tingueren lloc assemblees amb assistència de moltes persones tot i que «hi anava més gent que la que realment després els votava». Els programes municipals eren profundament debatuts en processos assemblearis, no sempre efectius. Les discussions eren molt ideològiques. Miquel Blancher i Rosa Ribas, que havien estat abans al PSAN i al PSC, se'ls recorda com a membres del PSUC amb una molt bona preparació intel·lectual i un carisma especial, sobretot el primer. Sembla que el partit arribà a tenir uns cent cinquanta militants molt disciplinats i actius dins i fora de l'Assemblea de Catalunya comarcal o amb accions de partit o unitàries amb altres formacions, amb les quals convocaven vagues, i arribaren a concentrar de mil a mil cinc-centes persones en alguns polígons la jornada de lluita del Primer de Maig.

Amb característiques força diferents, el Partit Comunista Internacional (PCE(i)) disposava de bases molt sòlides a la població de Canovelles, dirigides per Dolores López Resina, que al cap d'uns quants anys va passar a ser militant d'ETA. Tanmateix, l'estratègia molt radical que va seguir durant alguns anys, tant en la clandestinitat com

en les manifestacions, va fer que aquest grup mantingués moltes discussions amb altres partits i sindicats antifranquistes.

D'entre els grups que també caldria assenyalar, bàsicament s'hauria de fer referència al Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN) i, en concret, al PSAN-P o provisional. Amb la militància durant anys de Salvador Casanova i Jordi Valls, entre d'altres, i amb molts sectors joves enquadrats en aquest partit, a través, sobretot, de l'Institut de Granollers, l'empenta i la lluita ideològica van ser una constant. Tanmateix, un excés de qüestions a debatre i les dificultats i perills de la clandestinitat van fer que la seves activitats anessin minvant.

A finals del franquisme es gestà Convergència Socialista de Catalunya. Aquesta formació política serviria de base de molts futurs integrants del Partit Socialista de Catalunya (PSC-Congrés), constituït a finals de 1976. En realitat, aquest partit, que naixia amb la voluntat de conjugar una pràctica autogestionària, l'anàlisi marxista i la defensa nacional catalana, va permetre aglutinar diversos sectors i persones d'edat diversa en un projecte que el 1977 es veia frenat pel pacte que va establir amb el PSOE i que va representar, també a la comarca, un canvi d'opcions de diversos militants o integrants. Amb menor incidència caldria assenyalar la presència de Convergència Democràtica i d'Unió Democràtica, així com d'altres formacions com el Partido de los Trabajadores de Espanya (PTE), membre significat i molt actiu del qual n'havia estat Àngel Hernández, i la Lliga Comunista Revolucionària (LCR).

6. ELS GRUPS POLÍTICS OPOSITORS

La constitució de l'Assemblea de Catalunya, l'any 1971, va ser el resultat més reeixit de la coordinació de l'acció de les forces polítiques antifranquistes. La finalitat bàsica de l'Assemblea va ser la discussió i posada en pràctica de la declaració que l'any 1969 havia fet la Comissió Coordinadora. La reunió inicial d'aquest organisme, que va rebre el nom d'Assemblea de Catalunya, va tenir lloc el 7 de novembre de 1971 a l'església de Sant Agustí de Barcelona. Hi havia unes tres-cents persones que representaven grups molt diversos, una bona part dels partits polítics d'esquerra, CCOO, comunitats cristianes de base, l'Assemblea d'intel·lectuals Catalans creada l'any anterior, etc. Els seus punts bàsics eren la reclamació de l'amnistia política, de les llibertats democràtiques i de l'Estatut d'Autonomia per a Catalunya. Aquest programa es va resumir en l'eslògan que va ser reivindicat arreu del país sota el lema de «Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia».

En relació amb la constitució de l'Assemblea, Montserrat Lorente recorda que li demanaren d'anar amb Rosa Ribas i amb moltes mesures de seguretat anaren a una primera reunió, a una església de la Meridiana a Barcelona. La convocatòria, però, es va anular per quinze dies després. La trobada es va fer entrant a l'església com si anessin a missa de dotze i pujant fins a unes golfes. De Granollers, hi anaren Montserrat

Lorente, Rosa Ribas i Jordi Valls. Salvador Casanova no hi va poder assistir ja que, per motius polítics, havia estat detingut dies abans per la policia.

Les activitats de l'Assemblea a nivell comarcal van ser molt importants. Diversos treballs expliquen la dinàmica, la seva implantació per pobles, el seu funcionament i algunes de les convocatòries, manifestacions i accions més destacades. Com a organisme unitari, l'Assemblea va integrar diversos partits, sindicats i organismes de personalitat, característiques i opcions diferents, però estretament vinculades sota una mateixa estratègia final i amb un destacat contingent de persones a causa de l'estructura forjada des dels respectius pobles de la comarca. Salvador Casanova, Joan Camps i Toni Verdaguer van ser alguns dels seus membres més notables, formant part del Secretariat Permanent i assumint tasques de direcció política de l'oposició antifranquista a nivell nacional i contactes amb Josep Tarradellas quan es trobava encara a l'exili. La prematura mort de Joan Camps, ocorreguda el 1976 quant tenia vint-i-vuit anys, impedí, segurament, que aquest historiador i polític pogués assumir, a partir de la Transició, un major nivell de responsabilitats tant a Granollers com a la resta del país.

7. LA REPRESSIÓ

Les formes de repressió per part de la Guàrdia Civil, i de manera molt específica per la brigada político-social, van ser durament aplicades a la comarca. Les casernes d'alguns pobles, els jutjats granollerins com a pas previs a altres, els processaments i judicis, alguns dels quals al Tribunal d'Ordre Públic (TOP), a Madrid, són una bona mostra del rigor del règim. La impunitat seguida pel sistema franquista en moltes de les detencions per causes polítiques ha deixat a la memòria d'alguns testimonis el record de vexacions, pallisses i tortures aplicades. La intervenció d'advocats, com Verde, Canal i Garriga, en la defensa de polítics va permetre establir una xarxa de defensa dels detinguts i processats, amb l'ajuda extraordinària en diversos casos d'un comitè de solidaritat funcionant, a Granollers, amb membres de La Gralla.

El risc que tenien les manifestacions i les accions anaven associades al perills de les detencions i a les arbitrarietats d'alguns funcionaris. Queda a la memòria d'alguns testimonis les enganxades de cartells, el llançament de fulls volants, les accions puntuals sota les directrius de l'Assemblea de Catalunya, el 1972, les convocatòries i concentracions a Granollers de l'Assemblea, els anys 1973 i 1975 i el desplegament de nombroses forces policials amb actuacions contundents. Els informes sortits de la caserna de la Guàrdia Civil de Granollers van ser nombrosos, fets en alguns casos pel tinent de la benemèrita o per un dels membres de la brigada político-social. Les activitats de les forces de repressió es mantingueren molt dures fins a la mort del general Franco, el 1975, i van persistir després. El control de la Marxa de la Llibertat o de les activitats de l'Assemblea, el 1976, en són una prova ben evident.

8. PRIMERES ELECCIONS I TRANSICIÓ. VALORACIONS FINALS

Per a diversos testimonis de l'època, durant la Transició tota la feina unitària es va anar desfent. Polícies, jutges i funcionaris diversos es van mantenir al seu lloc i es va cedir massa en l'exigència inicial dels canvis que eren necessaris practicar i que no van tenir lloc. A més, les entitats van perdre molta gent que se'n va anar cap als partits, que els van absorbir, i els mateixos partits no van voler que les associacions tinguessin un gran protagonisme. Algú recorda que les informacions municipals quedaren només en això i que en més d'un ajuntament democràtic, quan les associacions van anar a proposar poder participar més directament en la gestió política, se'ls va recomanar que es presentessin a les eleccions.

Per a moltes persones vinculades durant el tardofranquisme en partits, sindicats, Assemblea de Catalunya, organismes com Amics de les Nacions Unides, després en associacions de veïns, tots amb voluntat de canvis democràtics profunds, els va comportar una certa decepció. Calia més imaginació i risc perquè el canvi es fes notar més en les formes de fer política i el desencís va portar algunes persones a optar per l'abstenció en algunes convocatòries electorals. En definitiva, la sensació de molts és encara que les formes de dictadura són persistents; que es va guanyar la llibertat, però que encara queda camí per recórrer.

Sociabilitat i antifranquisme a Catalunya: l'Alt Penedès, 1939-1979

Ramon Arnabat Mata

Grup de Recerca ISOCAC - Universitat Rovira i Virgili¹³⁷

L'Alt Penedès fou una de les comarques catalanes poc industrialitzades que registrà una oposició continuada al franquisme, des de la minoritària resistència de les tres primeres dècades (1939-1969), fins a la creixent lluita contra la dictadura i a favor de la democràcia de la darrera dècada (1969-1979).¹³⁸

L'oposició al franquisme a l'Alt Penedès tingué múltiples variables i una composició social molt heterogènia: sectors de la pagesia, menestrals, professionals, classes mitjanes, obrers, estudiants, etc., i s'estructurà al voltant d'entitats diverses: grups de joves, centres excursionistes, grups parroquials, d'Acció Catòlica o de la JOC, associacions culturals, grups de veïns, grups de treballadors, entitats culturals... No serà fins a finals de la dècada dels seixanta que començaran a aparèixer els partits polítics i els

¹³⁷ Aquest text s'ha elaborat dins del projecte *Los espacios y la memoria de la sociabilidad popular en la Catalunya contemporánea*, HAR2011-28123.

¹³⁸ Agafem com a referència de la fi del franquisme a nivell local l'any 1979, quan es tornaren a realitzar eleccions municipals democràtiques després de la Segona República. Vegeu Antonio HERRERA GONZÁLEZ DE MOLINA (2001), «Los procesos de democratización durante la transición española: Viejos debates, nuevas propuestas», *Historia Social*, núm. 71, p. 161-179; Pedro CARASA (2007), «El giro local», *Alcores*, núm. 3, p. 13-35; Pere Ysàs i Carme MOLINERO (1992), «Movimientos sociales y actitudes políticas en la crisis del franquismo», *Historia Contemporánea*, núm. 8, p. 269-280, i Xavier DOMÈNECH (2012), *Cambio político y movimiento obrero bajo el franquismo: Lucha de clases, dictadura y democracia (1939-1977)*, Barcelona, Icaria.

sindicats. Aquests espais de sociabilitat foren un punt de trobada de diversos sectors socials i esdevingueren centres de formació de ciutadans crítics. Amb tot, el canvi definitiu es produirà amb la creació de l'Assemblea Democràtica de l'Alt Penedès (1975-1977), que aconseguirà unir quasi bé tot l'antifranquisme comarcal i organitzar les mobilitzacions més importants a la comarca a favor de la Llibertat, l'Amnistia i l'Estatut d'Autonomia.¹³⁹

1. FRANQUISME I RESISTÈNCIA DEMOCRÀTICA

1.1. Guerra Civil, franquisme i repressió (1939-1945)

Durant la Segona República i la Guerra Civil a l'Alt Penedès es consolidà un potent moviment republicà (reformista i revolucionari) integrat per sindicats obrers i pagesos, partits polítics, societats culturals i d'esbarjo, etc., i que comptà amb una nombrosa participació i una potent xarxa d'espais de sociabilitat. La conflictivitat social i política durant els anys de la Segona República va girar al voltant de la qüestió rabassaire, que enfrontà pagesos i propietaris i que ja tingué un primer esclat l'octubre de 1934.

L'ampli moviment republicà i els seus espais de sociabilitat formal i informal van ser objectius preferents de la repressió franquista. L'elevat cost humà de la guerra i la brutal repressió franquista aconseguiren d'escapçar el Penedès republicà i revolucionari.¹⁴⁰ La comarca de l'Alt Penedès, amb uns 46.700 habitants l'any 1940, va perdre prop de set-cents homes al front, unes setanta persones més moriren a causa dels bombardeigs franquistes i incidents bèl·lics i cent vuitanta foren assassinades a la rereguarda republicana durant els primers mesos de la Guerra Civil. És a dir, com a

¹³⁹ Tot i que el període 1960-1980 a l'Alt Penedès ha estat poc estudiat, disposem ja d'algunes referències inexcusables per afrontar-lo, així com d'uns primers esquemes d'interpretació que s'han de validar amb recerques més aprofundides. Vegeu Ramon ARNABAT i Rosa M. BANACH (2000), «Antifranquisme i societat (1960-1976)», a Ramon ARNABAT (coord.), *Història de l'Alt i Baix Penedès: S. XX*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit, p.143-166; Ramon ARNABAT (1999), *Història de Vilafranca: Segle XX, Antifranquisme i Transició, 1960-1979*, Vilafranca del Penedès, Ajuntament de Vilafranca del Penedès, 1999 (DVD 30'); Ramon ARNABAT i Enric TOMÀS (2008), «La vila durant la dictadura Franquista (1939-1978)», a Ramon ARNABAT i Jordi VIDAL (coord.), *Història de Vilafranca del Penedès*, Vilafranca del Penedès, Ajuntament de Vilafranca del Penedès, p. 407-461, i Ramon ARNABAT i Jordi FARRÉ (comissaris) (2010), *Exposició: 1969-1979: Lluita per la Democràcia!*, Vilafranca del Penedès, VINSEUM - IEP - Memorial Democràtic.

¹⁴⁰ Ramon ARNABAT, Salvador CAMPAMÀ, Ricard CONESA, Núria JANÉ i Àngels PARÉS (comissaris) (2010), *Exposició: La primavera republicana al Penedès, 1931-1936*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs. Vegeu també Belén MORENO (2003), *Veus de Dones I: La Segona República i la Guerra Civil a Vilafranca del Penedès*, Vilafranca del Penedès, Ajuntament de Vilafranca del Penedès; i Salvador CAMPAMÀ (2008), «República, Guerra i Revolució», a Ramon ARNABAT i Jordi VIDAL (coord.), *Història de Vilafranca del Penedès*, p. 377-406.

mínim nou-centes cinquanta persones d'aquesta comarca moriren a causa directa de la guerra, i això significa un 20,3 per mil de la població.¹⁴¹

Fou, però, la repressió franquista, més que no pas la guerra, la que desmantellà l'entramat de sociabilitat republicana a l'Alt Penedès, una repressió generalitzada, sistemàtica i massiva que afectà directament o indirectament entre una quarta part i un terç de les famílies de la comarca i que causà la mort de quatre-centes vuit persones.¹⁴² Però tant important com les morts foren les altres formes de repressió: l'exili permanent (set-centes persones),¹⁴³ els empresonaments (set-centes trenta) o els camps de concentració franquista (vuit-centes). Si sumem les víctimes mortals de la guerra i la repressió republicana (nou-centes cinquanta persones) i les víctimes de la repressió franquista (2.230 persones) ens dona un total de 4.180 persones a l'Alt Penedès, la qual cosa significa el 9% de la població i entre un 25% i un 35% de les famílies de la comarca.

La brutal violència i repressió del *Nuevo Estado* contra els «vençuts» és un element fundacional i crucial del règim franquista en la seva voluntat d'exterminar l'enemic (republicans, socialistes, comunistes, anarquistes, catalanistes, demòcrates...). La repressió franquista va tenir un caràcter general: cap municipi, cap sector de la societat, cap grup d'edat, cap ideologia mínimament democràtica se'n va poder escapar, tot i que hi hagué alguns sectors més durament colpejats que d'altres. L'objectiu de la repressió franquista era destruir la classe dirigent a nivell polític i cultural i els quadres del teixit associatiu local. La suposada pau no fou res més que el negatiu de la repressió, el control social i la por. Tot i que també és cert que, per implementar la repressió, els calgué la participació d'una part de la societat catalana. Aquests són elements imprescindibles a considerar per valorar tant la pervivència del règim franquista com les dificultats de generar una oposició democràtica.

Massa sovint hem confós el silenci amb el consens o fins i tot amb el suport al règim franquista. No hem sabut apreciar prou bé la resistència callada, dels petits fets, del compromís moral, de molta gent que no ha deixat petjada escrita.¹⁴⁴ En tenim una petita mostra en el fet que l'assistència a les commemoracions franquistes no fou mai

¹⁴¹ Ramon ARNABAT (COORD.) (2010), *Tots els Noms: Victimes de la Guerra Civil al Penedès*, Vilafranca del Penedès, Institut d'Estudis Penedesencs, i Ramon ARNABAT (2011) «Aproximació al cost humà de la Guerra Civil i el primer franquisme: les comarques del Penedès, 1936-1945», a *Congrés Internacional d'Història: Per Catalunya i la República: La guerra d'Espanya dins la guerra civil europea*, Bellaterra, UAB, 2011 [en premsa].

¹⁴² Ramon ARNABAT, Jesús CASTILLO i Daniel SANCHO (2009), *La repressió del primer franquisme a l'Alt Penedès, 1939-1948*, Valls, Cossetània i Institut d'Estudis Penedesencs.

¹⁴³ Ramon ARNABAT i Rosa TORÁN (2008), *Eusebi Pérez Martín: Recordar per viure, viure per recordar*, Vilafranca del Penedès, Ajuntament de Vilafranca.

¹⁴⁴ En aquest cas és urgent treballar la història oral amb la gent «normal i corrent». Una mostra molt interessant es troba a Belén MORENO (2007), *Veus de Dones II: El franquisme a l'Alt Penedès*, Ajuntament de Vilafranca del Penedès. Sabem, per exemple, per la memòria oral que a Vilafranca del Penedès, on hi havia una caserna de l'exèrcit que estava al davant de la Rambla, quan era l'hora d'aixecar o de baixar la bandera, la Rambla es buidava de vianants, perquè la gent no volia saludar amb el braç en alt.

la desitjada pels dirigents locals, ni tant sols a la immediata postguerra, tal i com es reconeixia des de la premsa vilafranquina del règim: «los rojos ya no tienen miedo» i «la burguesía ya no tiene interés una vez se le ha resuelto el problema de su estabilidad».¹⁴⁵ A mesura que passava el temps la divergència entre la vida oficial del règim i la vida real de la gent era cada cop més gran.¹⁴⁶

Malgrat el triumfalisme públic que mostraven els jerarques del règim, el nombre d'addictes al nou règim era força reduït segons els informes polítics confidencials que es remetien des dels pobles. En una data tan propera a la guerra com el 1941, l'informe de Sant Quintí de Mediona deia que «predomina descaradament el ambiente de simpatía hacia los rojos».¹⁴⁷

De fet, el règim aconseguí adoctrinar i controlar, però mai aconseguí a l'Alt Penedès enquadrar a la majoria de la població. La seva obstinació per mantenir la divisió entre vencedors i vençuts a la guerra el portà a cercar més la submissió que no pas la conversió dels perdedors. L'estratègia de resistència adoptada per aquells que no combregaven amb els vencedors però que estaven obligats a viure sota la seva dictadura, va ser la del recolliment familiar a la llar, la indiferència, el silenci. El vilafranquí Joan Ribalta exemplifica prou bé aquesta mena d'exili interior tan poc estudiat. Professor de Física i Química de l'Institut Milà i Fontanals de Vilafranca del Penedès durant la República, va retirar-se de la docència el 1939 perquè es negà a signar l'adhesió al règim, passant a guanyar-se la vida a la botiga de vetes i fils que tenia la seva família. Amb l'arribada de la Constitució i l'amnistia de 1977 es reintegrà a l'Institut Eugeni D'Ors com a professor fins a la seva jubilació l'any 1980: «Morírem el gener de 1939, com tants centres de cultura, sota el lema de “fora el funest vici de pensar” acompanyat del “mori la intel·ligència”. Clarament es tractava d'una altra pedagogia».¹⁴⁸

1.2. L'Església catòlica i el Falangisme: de la convivència a l'enfrontament (1939-1969)¹⁴⁹

En un primer moment, les relacions entre l'Església catòlica i el nou règim foren molt bones: així es consolidà el *Nacionalcatolicismo*. L'Església catòlica veia el fran-

¹⁴⁵ *Panadés*, de 24 de gener de 1941. Vegeu-ne altres exemples a *Panadés*, de 17 d'agost de 1942 i de 13 de setembre de 1943.

¹⁴⁶ Vegeu les queixes per la poca assistència a les commemoracions del 21 de gener, data de l'entrada de les «Tropas Nacionales» a la vila i del 18 de juliol de 1936, a *Panadés*, de 28 de gener i 28 de juliol de 1956.

¹⁴⁷ Citat per Borja DE RIQUER i Joan B. CULLA (1998), *El franquisme i la Transició democràtica, 1939-1976*, Barcelona, Edicions 62.

¹⁴⁸ Santi QUESADA i Joan RIBALTA (1983), *50è aniversari de l'Institut de Batxillerat de Vilafranca*, Vilafranca del Penedès, Ajuntament.

¹⁴⁹ Ramon ARNABAT i Rosa M. BANACH (2000), «El primer franquisme (1939-1959): Misèria, repressió i feixisme», a Ramon ARNABAT (COORD.), *Història de l'Alt i Baix Penedès...*, p. 107-142; i Jordi VIDAL (1999), *Història de Vilafranca: Segle XX, El franquisme, 1939-1960*, Ajuntament de Vilafranca del Penedès, (DVD 30').

quisme com a salvador del culte catòlic i com el fre a la descatolització de la població, alhora que pretenia cobrar-se els rèdits dels nombrosos màrtirs que aportà a la causa franquista. Tot plegat resta ben reflectit en el calendari festiu de la postguerra.

A partir de mitjan anys quaranta, però, començaren a alçar-se veus dins de l'Església catòlica contràries a la posició de la jerarquia, especialment pel que fa a la repressió continuada que mantenia el règim franquista. L'opció d'una part de la base de l'Església catòlica fou la del perdó i la de tancar les ferides obertes per la guerra i ja el 1941 a la revista vilafranquina *Acción Católica* s'escrivia que:

Por encima de los rencores y odios fraticidas que agitan a toda la humanidad, destacando violentamente sobre la selva de banderas enarboladas por los más opuestos y enconados sentimientos, la A.C. levanta sus banderas blancas, banderas de paz y de amor.¹⁵⁰

La convivència entre alguns col·lectius catòlics i els falangistes serà cada cop més difícil a partir d'aquesta època, alhora que comencen a sovintejar els enfrontaments entre uns i altres, sobretot al voltant del control de la joventut. A l'Alt Penedès aquesta disputa enfrontà el Frente de Juventudes amb l'Acción Católica. A Vilafranca del Penedès l'Acción Católica començà a organitzar una part de la joventut de forma separada del Frente de Juventudes: excursions, vetllades teatrals, creació de grups de danses, organització de colònies juvenils... L'Església vilafranquina oferirà uns espais de sociabilitat alternatius als del règim que es nodriran, majoritàriament, dels fills i filles de les famílies de classe mitjana.

Un pas important en aquest camí serà la creació del setmanari *Acción Católica* (abril de 1941), fundat pel vicari Lluís Via com un apèndix de la *Fulla Parroquial* i amb el suport de mossèn Vinyeta. A partir de 1947 el setmanari experimenta una obertura cap a la societat vilafranquina i comarcal sota l'impuls de mossèn Vergés i amb la incorporació de nous redactors, entre els quals dues dones. A començaments dels anys seixanta el setmanari passa a denominar-se *Acción*, iniciant una nova etapa sota la direcció de mossèn Sayrach i la incorporació a la redacció de gent més jove.¹⁵¹

No era un cas aïllat a l'Alt Penedès. El butlletins parroquials d'altres municipis de la comarca adquiriren una gran importància i sovint oferiren petites esclatxes de llibertat i d'opinió crítica. A Sant Sadurní d'Anoia es publicà des de 1943 la *Juventut Cristiana*, en una segona època (1943-1964) i en català a partir de 1960 recollint les sensibilitats de la gent amb inquietuds a la vila i a partir de 1968 en una tercera (1968-1979), com a butlletí parroquial de Sant Pere de Riudebitlles, Sant Sadurní d'Anoia i Torrelavit, en català i amb el lema de «a temps nous, actituds noves» que reflectia el seu director

¹⁵⁰ «Banderas blancas», a *Accion Católica*, de 7 de desembre de 1941.

¹⁵¹ *Acción*, de 13 de maig de 1961: «Un periódico que se esfuerza en incorporar a Vilafranca al concierto de poblaciones responsables. Que no se conforma con callar ante lo que ve con desagrado, ante lo que puede sumir a nuestra villa en la oscuridad o lo que contradice la verdad de la vida».

Mn. Josep M. Aragonès. A Gelida es publicà a finals dels anys cinquanta i primers seixanta la revista *Ressò*.¹⁵²

L'any 1947 l'Església penedesenca endegà una campanya perquè no quedés «Ni una parroquia del Panadés sin su Centro de Juventud». Alguns d'aquests centres parroquials de la comarca es convertiren en propostes alternatives de sociabilitat a les que oferia el Frente de Juventudes i aconseguiren atreure força gent. El centre parroquial de Sant Sadurní d'Anoia, La Llar, es convertí a partir dels anys seixanta en un centre d'activitats socials que mantingué força topades amb l'Ajuntament i el Movimiento local. A la Granada també funcionà des de 1946 un centre parroquial molt actiu. A Sant Pere de Riudebitlles serà l'arribada de mossèn Francesc Montserrat el 1955 qui dinamitzarà el Centre Catequístic convertit en una centre d'acció cultural durant els anys seixanta. A Mediona, i a redós de la parròquia, l'any 1951 es crearà el Casal de l'Infant. De fet, a alguns pobles de la comarca, els cacics de tota la vida, llavors flamants falangistes, s'oposaren a què els centres parroquials de joves poguessin disposar d'un local propi i desenvolupar la seva tasca.¹⁵³

Com ha assenyalat l'historiador Jordi Vidal:

Dues qüestions portaren als membres d'Acció Catòlica a tenir una visió progressivament crítica del franquisme. La persecució cultural que el nou règim feia de Catalunya i l'aplicació de la doctrina social de l'Església.¹⁵⁴

D'aquesta doble vessant sorgiran a finals dels anys quaranta diverses iniciatives des de l'Acción Católica per atendre els sectors més marginats de la societat vilafraquina, com per exemple les classes nocturnes als obrers a l'escola Milà i Fontanals, una preocupació social que va donar lloc a la creació de les JOC, Juventudes Obreras Catòlicas, a Vilafranca del Penedès l'any 1946. També es creà la JOC femenina (1955) i la PRE-JOC, amb els aprenents (1956). La JOC adquirí gran importància a la comarca, i sobretot a la capital, a partir de començaments de la dècada dels anys seixanta. Una JOC que reclamava a les autoritats del règim:

que sean aprobadas con rapidez y sin dificultades las peticiones que los jóvenes trabajadores les dirijan con vistas a la creación de sociedades recreativas, culturales y deportivas, etc. Que, adoptando las medidas correspondientes, se garantice a la Clase Trabajadora una participación mucho más justa que la concedida hasta la fecha, en los beneficios que se deriven de la actual situación o reajuste económico.¹⁵⁵

¹⁵² Carles QUEROL (1998), *Retrats, 1865-1997: Crònica il·lustrada de Sant Sadurní d'Anoia*, Vilafranca del Penedès i Ramon Nadal editor, i Carles QUEROL (1987), *Un segle de premsa a Sant Sadurní d'Anoia, 1887-1987*, Barcelona, Diputació de Barcelona.

¹⁵³ *Acción Católica*, de 14 de febrer de 1948.

¹⁵⁴ Jordi VIDAL (1999), *El franquisme...*

¹⁵⁵ *Acción*, de 17 de setembre de 1960.

A més, l'any 1960 endegà una campanya amb força acceptació a la comarca: «Por una familia obrera nueva hacia un mundo obrero nuevo». D'aquest nucli sorgirà el grup Nova Família Obrera, que impulsà les tandes de vacances de matrimonis joves a Penyaforç, bona part del moviment cooperatiu de la postguerra i alguns dels primers sindicalistes de la postguerra.

Fou, però, en el tema de l'incipient catalanisme on es mostraren més bel·licosos els homes de la Falange local; així, l'alcalde Guilamany manifestà sense embuts l'any 1961 que:

Por parte del clero joven y seminarista y al amparo de las prerrogativas que tienen procuran siempre expresarse en catalán salvo rarísimas excepciones y como dentro de sus actividades de Acción Católica reúnen la mayoría de la juventud, esta constancia y continuo trato va creando el problema en un principio catalanista y que deriva luego en separatista.¹⁵⁶

A nivell comarcal, les Joventuts Rurals Catòliques (JRC) aconseguiren també una important presència a les comarques penedesenques i oferiren una alternativa engrescadora a les activitats del Fronte. Posteriorment, es transformaren en Joventut Agrícola i Rural Catòlica (JARC). Unes i altres van néixer al caliu dels centres parroquials dels pobles a partir de finals de mitjans dels anys quaranta. Les JARC organitzaren des de 1946 unes Jornades Comarcals que es convertiren en una demostració de força de l'Acció Catòlica enfront dels falangistes. L'any 1953, les JARC van celebrar una jornada a Vilafranca que abastà tot el Penedès, concentrant mil cent quaranta joves. A començaments dels anys seixanta tenien uns quatre-cents joves organitzats de forma permanent a l'Alt Penedès.¹⁵⁷ Aquestes Jornades Comarcals van esdevenir des dels anys seixanta unes Jornades de Joventut que se celebraven en un poble de la comarca i on s'aplegaven joves de tots els pobles. D'aquestes grups i trobades en sorgiran els principals nuclis antifranquistes locals a l'Alt Penedès.

La creixent força de l'Acció Catòlica i les dificultats de les organitzacions de la FET y de las JONS per enquadrar els veïns provocaren nombrosos conflictes entre uns i altres. A començaments dels anys seixanta, en diversos informes del Govern Civil de Barcelona, es reconeixia que a Vilafranca del Penedès «las Instituciones del Régimen y del Movimiento no han arraigado y tiene gran influencia el llamado “clero catalán” desviacionista del sentimiento de Unidad Patria» o que «la juventud se ha reunido en gran parte alrededor de Acción Católica, actuando algo el clero joven y seminarista»

¹⁵⁶ Carta al governador civil amb data de 22 de febrer de 1961 (Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona, caixa 201).

¹⁵⁷ Als pobles de Can Cartró, Sant Pere Molanta, la Granada, Sant Cugat Sesgarrigues, Pacs del Penedès, Sant Martí Sarroca, Torrelles de Foix, els Monjos, el Pla del Penedès, Puigdàlber, Guardiola de Font-rubí, Sant Quintí de Mediona, Gelida, la Ràpita, Lavern, Sant Pau d'Ordal, Sant Sadurní d'Anoia i Sant Pere de Riudebitlles.

i que, fins i tot, «los Tradicionalistas también han desarrollado alguna actividad al margen de FET».¹⁵⁸

1.3. L'oci i la cultura dels joves: nous espais de sociabilitat formal e informal (1944-1959)

L'encorsetament polític, però sobretot social i cultural, del règim franquista va fer que els joves, aquells que havien nascut una mica més enllà de la immediata postguerra, a finals dels anys quaranta i principis dels cinquanta, comencessin a cercar vies de realització personal i col·lectiva més enllà de l'estructura del règim que els ho negava i comencessin a crear espais de sociabilitat formal e informal per tal de poder organitzar el seu oci i la seva cultura. Tot plegat provocà sovint topades entre aquests joves i els falangistes, decidits a defensar els valors inalterables del franquisme.

La música fou un camp de confrontació cultural i política. Un altre camp cultural de fort arrelament a l'Alt Penedès fou el del teatre. Arreu de la comarca es crearen grups de teatre aficionats, recuperant una tradició popular dels anys vint i trenta, un teatre que sovint representava obres dramàtiques catalanes i en català, però que, a més, actuava com a espai de sociabilitat alternativa al règim. L'època de màxima expansió del teatre aficionat a l'Alt Penedès se situa als anys cinquanta.

Els petits reductes intel·lectuals que restaren al país, a mig camí entre el falangisme de Ridruejo i el catalanisme conservador, s'agruparen en el Museu de Vilafranca i un altre sector, més popular, a la Societat La Principal. Ambdós representaven els espais de sociabilitat formal entre l'Església catòlica i la Falange, tot i que ambdues estiguessin presents en una i altra.

Els petits conflictes van continuar, i alguns d'ells tingueren com a protagonistes els centres excursionistes. En tenim un exemple l'any 1950 quan, arran d'una denúncia de la Falange acusant el Centre Excursionista de Vilafranca (CEV) de deixar al cim del Montagut escrits de «Visca Catalunya» i «Mori Franco i Mori Espanya», es clausurà el CEV i la seva junta va ser engarjolada.¹⁵⁹

2. ELS GRANS CANVIS ECONÒMICS, SOCIALS I CULTURALS (1960-1970)

Als anys seixanta s'obrí un gran debat comarcal sobre la necessitat o no de canvis econòmics. Mentre el règim defensava una comarca pagesa i comercial, l'incipient

¹⁵⁸ AHGCB. Caixa 201. Informe de 16 de març de 1961. Vegeu al respecte les memòries de l'home de la primera UCD al Penedès, Josep BALLESTER (2006), *La perdiz mareada (Del olvido a la memoria)*, Vilafranca del Penedès, l'autor: «desde el primer momento me di cuenta que todos los socialistas y comunistas del PSC y PSUC, provenían de Acción Católica», p. 155.

¹⁵⁹ Francesc ROMÀ (2008), *Josep Milà: L'amor a l'excursionisme neix fins i tot en temps de guerra*, Valls, Cossetània Edicions.

oposició democràtica apostava per l'arribada de les activitats industrials que haurien de comportar una renovació econòmica i social.¹⁶⁰ Ho deia molt clar Josep Giralt, un dels líders de l'oposició antifranquista d'aquests anys i organitzador del Col·loqui d'Economia del Penedès:

[...] ens cal, encara, ampliar perspectives per damunt del sector vitivinícola i contemplar el conjunt de les activitats econòmiques de la comarca, estudiar les nostres empreses actuals, veure els sectors complementaris que caldria fomentar, les noves estructures econòmiques i comercials que s'imposen en la moderna economia, a fi d'aconseguir que les terres del Penedès puguin continuar essent l'assentament digne de les famílies actuals, i fins donar a la població comarcal les possibilitats d'un creixement, no sols vegetatiu sinó receptor si cal de l'emigració catalana i forastera, que mantingui per la nostra comarca el pes específic que tant en l'aspecte cultural, com social i econòmic, ha tingut abans en el concert de les comarques catalanes.¹⁶¹

Més endavant, a finals dels seixanta i començaments dels setanta, seran les pàgines de *Tothom*, el nou setmanari democràtic sota paraigües parroquial, les que agafin el relleu en aquestes demandes:

[...] no tant sols es arribada la hora del canvi pel canvi, sinó que si ara forgem els anys a venir cal fer-ho conscient del que fem, sense evadir-nos de res i pensant que l'evolució i el progrés no és tant sols patrimoni dels que en sortiran més beneficiats econòmicament, sinó que és cosa de tots, i tothom té dret a sentir-se acollit i a participar en les decisions del seu poble.¹⁶²

Els canvis econòmics i socials, però, no es podien aturar a voluntat dels jerarques del Movimiento i, a partir de 1960, la comarca de l'Alt Penedès experimentà canvis econòmics, socials i demogràfics de gran amplitud que acabaran transformant en una dècada la societat penedesenca: augment de la població (de quaranta-quatre mil a seixanta-mil habitants), en bona part a causa de l'arribada d'immigrants de diversos punts de l'estat; increment total i percentual de la població activa a la indústria i als serveis (del 60% al 85%); augment de la població assalariada; rejuveniment de la població... Aquest creixement va acompanyat de greus problemes socials: manca d'habitatges assequibles, dèficit de places escolars i recursos sanitaris...¹⁶³ Aquests desequilibris donaren pas a la formació de les primeres comissions de veïns informals,

¹⁶⁰ Vegeu *Acción*, de 2 de febrer i 17 d'agost de 1963.

¹⁶¹ *Acción*, de 23 d'agost de 1963. D'aquest debat en tenim una mostra en el *Coloquio comarcal sobre economia del Penedès* (1963), Vilafranca del Penedès, edició ciclostilada. A mitjans anys seixanta, des de la premsa del règim es reconeixia que calia començar a plantejar-se la industrialització de la comarca (*Panadés*, de 19 de juny de 1965).

¹⁶² *Tothom*, d'11 d'octubre de 1969 i 20 de juny de 1970.

¹⁶³ Vegeu diversos informes del moment publicats a *Acción*, 13 d'abril de 1960 i 13 de maig de 1961, i a *Tothom*, 12 d'abril de 1969 i 3 de juliol de 1971. Trobareu una visió més elaborada a Joaquim NOVELLA (1988),

uns espais de sociabilitat, a mig camí entre la formal i la informal i que esdevindrien les llavors de les associacions de veïns.

Els canvis a les zones urbanes no anaren acompanyats de canvis en les zones agrícoles, de manera que en aquestes es mantenia una estructura tradicional: un 5% de les terres eren explotades mitjançant treball a jornal; un 22%, pels mateixos pagesos propietaris; un 6%, mitjançant l'arrendament, i el 67%, mitjançant la parceria.¹⁶⁴ La incipient industrialització de la comarca havia comportat que molts pagesos compaginassin les tasques agrícoles amb el treball a la fàbrica, tal i com es denunciava des de les pàgines del setmanari *Acción*: «aquest tipus d'obrer industrial pagès, com a cosa híbrida, és estèril, és una veritable desgracia per qui hi cau». L'obrer híbrid permetia que els fabricants paguessin baixos sous als seus obrers-obrers i que els propietaris mantinguessin condicions de sobreexplotació sobre els pagesos-pagesos.¹⁶⁵

Els canvis econòmics comportaren també canvis socials i culturals. Els joves nascuts després de la guerra civil, a la dècada dels quaranta i dels cinquanta, foren els protagonistes dels primers canvis de valors que afectaren l'estructura familiar, els comportaments individuals i les actituds públiques. Especialment significatius foren els canvis que qüestionaren el paper de la dona a la família i a la societat i els que qüestionaren l'excessiva omnipresència de la religió, que portaren a una societat més igualitària entre sexes i més laica. Tot plegat donà a les dones un paper creixent a la societat, com a resultat de la seva incorporació al món del treball assalariat fora de casa i dels canvis de mentalitat al voltant de les relacions entre els sexes i les diferents formes de convivència i família.¹⁶⁶

A través de la publicitat, la música i els mitjans de comunicació i, sobretot, de la televisió, arribaven les noves modes i les noves realitats. Les seves formes de vestir i de comportar-se aniran canviant i aproximant-se a les dels joves de la resta d'Europa, amb unes noves formes de relació entre sexes, amb la difusió dels mètodes anticonceptius, i més concretament de la píndola anticonceptiva entre els joves, i amb nous tipus de matrimonis i famílies. Amb l'obertura del règim començaren a arribar les noves modes europees, la diversificació musical, les tendències artístiques i els corrents de pensament. El pop, el rock i el folk es convertiren en la banda sonora d'aquestes noves generacions i tots en tindran les seves versions locals.¹⁶⁷

Es revitalitzà la societat civil, començant per dues activitats tradicionals: els balls i els carnivals, a les quals s'afegiren diverses iniciatives culturals, sobretot a Vilafranca

L'economia de l'Alt Penedès, Vilafranca del Penedès, Caixa Penedès. Els principals municipis afectats foren Vilafranca del Penedès, Sant Sadurn d'Anoia, Santa Margarida i els Monjos, Gelida i Sant Pere de Riudebitlles.

¹⁶⁴ Vegeu Josep MUNTANER (1969), *Sant Sadurn d'Anoia i l'Alt Penedès*, Barcelona, Banco de Expansión Industrial.

¹⁶⁵ *Acción*, de 16 de novembre de 1963.

¹⁶⁶ Vegeu *Tothom*, 24 de febrer de 1973.

¹⁶⁷ Vegeu *Acción*, 3 d'octubre de 1964 i *Tothom*, 12 de setembre de 1970.

del Penedès: l'any 1953 es fundà el TEC; l'any 1958 es feien les primeres sessions de cinefòrum i teatrefòrum; el 1959 naixien els Falcons; l'any 1960 es creaven les seccions dels Escoltes a diversos pobles; el 1962 es formaven les Joventuts Musicals; el Cor Nadalenc (1947) s'independitzava de l'Acció Catòlica i el 1960 es convertia en l'Agrupació Polifònica de Vilafranca; l'any 1965 es creava la coral infantil L'Espinguet. Al Casal de Vilafranca es formen noves seccions: folklòrica, filatèlica, teatral, belles arts, esportiva, fotogràfica, etc., fins arribar a les dotze seccions i els tres mil socis. Altres pobles repregueren amb força la seva tradició musical i l'any 1956 hi havia dotze societats de l'Alt Penedès adherides als Cors de Clavé de Catalunya.

Aquesta reactivació de la societat civil penedesenca anà acompanyada, la dècada dels seixanta, del sorgiment de grups de joves a diversos pobles que començaren a organitzar-se informalment i a crear espais de sociabilitat informal per tirar endavant iniciatives pròpies, sobretot relacionades amb l'esbarjo: teatre, esports, excursions, cançó, música, ball, etc., i més endavant amb força suficient per organitzar diverses setmanes de la joventut. Alguns d'aquests grups pretenien anar una mica més enllà, com ara el Centre d'Estudis Penedesencs i el Grup Universitari del Museu (1960-1966), que organitzaren nombroses activitats relacionades amb diferents aspectes socials i polítics. A principi dels anys seixanta també es posaren en marxa les revistes parlades *Tribuna* i *Perfil 6 (Acción)* i *Ressò* (TEC), on es debateren públicament diversos aspectes econòmics, socials i culturals que afectaven a la vila i la comarca.

Un símptoma més d'aquestes transformacions fou el canvi de nom del setmanari *Acción Católica*, que passà a dir-se *Acción* l'any 1960, un canvi de nom que va anat acompanyat d'un canvi d'actitud envers el règim. *Acción*, però, tan sols durà quatre anys, ja que el 1964 fou clausurada per l'aparició de l'article «Joves i Mili» crític amb el servei militar i l'exèrcit.¹⁶⁸ Cinc anys després, el 15 de febrer de 1969, aparegué la revista *Tothom* sota la direcció del vicari de Santa Maria, Joan-Anton Ventura. Al començament va tenir molts problemes amb la censura (els tres primers anys patí tres segrestaments, dues multes i un intent de processar al seu director), però finalment aconseguí consolidar-se amb una tirada d'uns mil vuit-cents exemplars. *Tothom* oferiria una altra imatge de Vilafranca i donava veu als sectors que fins llavors havien estat silenciats. De fet, *Tothom* es convertirà en un setmanari catalanista, democràtic i progressista. Poc a poc apareixeran altres revistes locals independents que plantejaran les reivindicacions dels veïns: *Font-Tallada* a Sant Pere Molanta (1974), *Arrels* a Avinyonet del Penedès, *El Balcó* (1978) a Sant Quintí de Mediona, *El Martinet* (1976) a Sant Martí Sarroca, la tercera etapa de *Cantillepa* (1976) a Gelida o *D'Oca a Oca* (1977) a Sant Sadurní d'Anoia.

¹⁶⁸ *Acción*, de 8 de febrer de 1964. Els darrers números surten el 30 d'agost i 10 d'octubre de 1964.

Un altre aspecte a destacar és que, a partir de mitjans anys seixanta, va ser la lluita pel català la que va anar guanyant progressivament espais públics a la comarca, sobretot a les viles més grans: al teatre, a la cançó, a les revistes, als llibres, a l'escola... Va ser decisiva la implantació l'any 1972 d'una delegació d'Òmnium Cultural a Vilafranca del Penedès i la participació de diverses entitats de la comarca en el Congrés de Cultura Catalana (1975-1977).

3. LLUITA PER LA DEMOCRÀCIA

A l'Alt Penedès i, sobretot, a Vilafranca, fou a començaments de la dècada dels setanta quan l'oposició al franquisme començà a adoptar formes organitzatives pròpies, a manifestar-se públicament i a alliberar-se de la tutela eclesiàstica, tot i que encara hi cerqués refugi logístic per intentar escapar de l'aparell repressiu del franquisme. I si parlem d'organització antifrancuista hem de fer un lloc especial a la vicaria de Santa Maria de Vilafranca, ja que pels seus locals han passat en un moment o altre la majoria de dirigents polítics i sindicals vilafranquins de les dues dècades següents, tant en la vessant social com en la nacional. Amb la cobertura de l'Església, i sovint amb intents de controlar el moviment, es forjà en aquelles sales una important activitat organitzativa a la qual donaren protecció els vicaris Josep M. Balcells, Josep Anton Ventura i Francesc Pardo.¹⁶⁹

3.1. Les primeres resistències organitzades: els treballadors i els sindicats

Un dels primers llocs on es manifestà aquesta oposició serà a les empreses. Els treballadors començaren a organitzar-se i a mobilitzar-se a finals de la dècada dels seixanta amb l'objectiu de negociar i fer respectar els convenis col·lectius i les ordenances laborals. El primer moviment obrer de la postguerra a l'Alt Penedès sorgeix, fonamentalment, de la JOC i d'alguns enllaços sindicals que impulsaran l'acció sindical dins les empreses. Aquest primer moviment sindical trobarà un ressò públic a les pàgines del setmanari *Tothom*.¹⁷⁰ La pau social penedesenca s'interrompia: els obrers tornaven a aixecar el cap trenta anys després del final de la guerra civil. Els empresaris vilafranquins no acceptaren de bon grat ni les reivindicacions i ni l'organització obrera i començaren a acomiadar i sancionar els treballadors que destacaven per la seva activitat reivindicativa i, alhora, feren circular llistes negres d'aquests treballadors amb l'objectiu que no trobessin feina.

¹⁶⁹ Joan A. Ventura, que deixà el sacerdoci i exercí com a professor d'institut de literatura catalana; Josep M. Balcells que també el deixà i seguí la carrera de periodista treballant i ocupant diversos càrrecs en mitjans com TVE o BTV i ha estat diputat de Ciutadans pel Canvi; i Francesc Pardo, que seguí la carrera eclesiàstica i actualment és bisbe de Girona, després d'ocupar diversos càrrecs a la cúria barcelonina.

¹⁷⁰ Vegeu per exemple el *Tothom* de 22 de març de 1969 i de 10 d'octubre de 1970.

El primer conflicte sindical important esclatà l'any 1970 a l'empresa Piensos el Sol de Vilafranca, quan foren sancionats els enllaços sindicals, un dels quals acomiadat per defensar els seus companys de feina que no volien fer hores extres i reclamaven la participació dels sindicats en el control de la marxa de l'empresa.¹⁷¹ L'any 1971 hi hagué una vaga de professors interins de l'Institut Eugeni D'Ors. L'any 1972 es produïren nous conflictes obrers a les empreses Peyton, Cinzano i Madofa per la repressió contra els dirigents sindicals. Aquell mateix any tingueren lloc les primeres mobilitzacions dels treballadors de la banca. Un any més tard es produïa la primera vaga de mestres. A Sant Sadurní d'Anoia es comencen a negociar convenis col·lectius amb cara i ulls a les grans empreses del cava que comporten millores importants per als treballadors.¹⁷²

Producte d'aquesta conflictivitat, de la necessitat d'organitzar-se, de la postura tancada de la patronal vilafranquina i del desig d'alliberar-se de la tutela de l'Església, es posà en marxa l'any 1972 l'Assemblea Obrera, un espai informal de sociabilitat que pretenia agrupar i organitzar els treballadors més inquilts de Vilafranca i la seva comarca. L'Assemblea Obrera era un organisme unitari dels treballadors i tingué un gran protagonisme entre 1972 i 1974. Era una mena d'espai de llibertat i de debat sobre els problemes dels treballadors i les seves possibles solucions que celebrava reunions molt nombroses amb motiu dels primers de maig en algun indret de les muntanyes de la comarca. Els obrers aprengueren a organitzar-se en la clandestinitat, a participar en el debat polític i sindical i a lluitar per la defensa dels seus drets.

Els anys 1973 i 1974 es produïren també vagues importants en el sector de la construcció i del tèxtil que afectaren a diverses empreses i que sovint acabaren amb la victòria dels treballadors, aconseguint la readmissió dels acomiadats i millores salarials. Durant aquells anys es produïren diversos moviments de solidaritat amb les vagues del Baix Llobregat (Elsa i Solvay) i d'algunes empreses del Penedès (Fang, Construcciones Erandio): aturades, assemblees informatives o recollides de fons.

A l'any 1975 es continuà amb la mateixa dinàmica i es produïren diverses mobilitzacions dels treballadors per millorar els seus convenis col·lectius: a la Belcor de Vilafranca i del Vendrell, a la Cinzano i a la Tractor de Vilafranca, a la Silvalac dels Monjos i al sector de la banca. En el sector de la construcció, hi hagué vagues a La Asturiana (Vilafranca del Penedès) i a les empreses Cubiertas y Tejados i Montajes Erandio (Santa Margarida i els Monjos).

L'any 1975, la unitat obrera dels primers anys començarà a esquinçar-se arran de les discussions sobre la necessitat o no de participar en les eleccions sindicals de la CNS i de l'aparició del nucli dels partits polítics i sindicats. La majoria es decantarà per la participació i les eleccions sindicals d'aquell any comptaren amb una alta participació

¹⁷¹ *Tothom*, 17 d'abril, 15 de maig, 2 i 13 d'octubre de 1971.

¹⁷² *Tothom*, números corresponents a 1971-1973.

dels treballadors i la victòria de les candidatures democràtiques, que fins i tot ocuparen la representació obrera en les Unions de Treballadors i Tècnics.¹⁷³ Des d'aquests espais conquerits, els nous dirigents sindicals, la majoria amb una llarga trajectòria de lluita a les seves esquenes, afavoriren un procés de mobilització dels treballadors.

Als anys 1975 i 1976 es realitzen moltes reunions dels enllaços sindicals i dels treballadors per aconseguir millores en els seus convenis col·lectius. Un dels sectors on hi ha més mobilitzacions és el del tèxtil, on set-centes seixanta treballadores de diverses empreses de la comarca signaren una carta dirigida als caps sindicals de la CNS reclamant millores socials i llibertat sindical.

La tasca dels nous enllaços sindicals no fou fàcil i alguns trobaren la incomprensió dels dirigents empresarials, que els feren la vida impossible, com mostren els casos de les empreses Madofa (tèxtil) i Femsa (electromecànica), on foren acomiadats diversos enllaços sindicals. Malgrat que la Magistratura fallà a favor de la readmissió, les empreses es negaren a readmetre els acomiadats i això provocà una vaga de solidaritat generalitzada a les principals empreses de Vilafranca del Penedès.¹⁷⁴ Aquestes mobilitzacions coincidiren amb un debat entre els sindicats democràtics sobre si calia formar un sindicat únic o bé diverses opcions sindicals.¹⁷⁵

A mitjan anys setanta funcionaven a Vilafranca del Penedès tres sindicats: les Comissions Obreres (CCOO); la Unió Sindical Obrera (USO) i la Unión Obrera, hereva de l'Assemblea Obrera. Fins a l'any 1977 no s'instal·laren a Vilafranca les centrals sindicals històriques (UGT i CNT). Aquell mateix any s'implantava a la vila el Sindicat Unitari dels Treballadors (SUT-CSUT), escindit de CCOO; i la Unió Sindical de Treballadors de l'Ensenyament de Catalunya (USTEC). Les eleccions sindicals democràtiques de l'any 1978 donaren la majoria a USO i CCOO, seguits d'UGT, CSUT i no afiliats.

Els anys 1975 i 1976 esclataren definitivament els conflictes polítics i socials al Penedès i sovintejaren les mobilitzacions obreres: vagues i assemblees a la construcció, el transport, les arts gràfiques, els correus, l'ensenyament, el metall i el tèxtil. Les mobilitzacions obreres tingueren el seu punt més àlgid el mes de març de 1976, amb una vaga secundada a la majoria d'empreses vilafranquines, seguint la convocatòria dels sindicats i en ple procés de negociació col·lectiva de la construcció, el metall, el transport i el tèxtil.¹⁷⁶ El mes de maig un miler de treballadores del sector de la confecció estaven en vaga. El mes d'octubre un grup de dones convocà una manifestació contra la carestia de la vida que aplegà unes quatre-centes persones. El 12 de novembre, els sindicats CCOO i USO convocaren una jornada de lluita contra les mesures del

¹⁷³ *Tothom*, 4 i 31 d'octubre de 1975.

¹⁷⁴ *Tothom*, 7, 12, 19 i 26 de juliol de 1975.

¹⁷⁵ *Tothom*, 27 de març i 10 d'abril de 1976.

¹⁷⁶ *Tothom*, 6 de març de 1976.

govern amb aturs, assemblees i mobilitzacions i una concentració a la plaça de la Vila que fou dissolta per la Guàrdia Civil.

L'oposició sindical dels treballadors combinava la lluita reivindicativa amb la lluita política contra el règim i ocupà un lloc central en la lluita antifranquista a l'Alt Penedès durant la dècada dels setanta.¹⁷⁷ Una característica del moviment obrer penedesenc dels anys setanta és l'alt grau de participació femenina, tant a la base del moviment com entre els seus responsables. Tot plegat comportà la incorporació de nombrosos militants d'extracció obrera i de moltes dones joves treballadores a les files de les organitzacions polítiques antifranquistes,¹⁷⁸ que s'afegiren a una resistència fonamentada en els temes culturals i de classes mitjanes i sectors professionals i li donaren un caràcter més polític i alhora social.

3.2. La pagesia i la formació de la Unió de Pagesos

Pel que fa a la pagesia del Penedès, majoritàriament petit propietària i parcera, no controlava els mecanismes bàsics del procés agrari, la qual cosa feien que les seves condicions socioeconòmiques anessin empitjorant. La pagesia, sobretot la joventut, respongué a aquesta situació abandonant progressivament el camp i integrant-se al món industrial o bé compaginant ambdues activitats. El cooperativisme es plantejà com una possible solució, però, malgrat els nombrosos intents, no acabarà de quallar. La creació de la Cooperativa Vinícola del Penedès l'any 1963, i la posterior fundació de COVIDES l'any 1969, malgrat agrupar vuit-cents socis de trenta-dos pobles de la comarca, no solventaren els problemes del sector, sinó que agreujaren els enfrontaments entre petits pagesos i grans propietaris de la comarca.¹⁷⁹

Per intentar donar resposta a aquesta situació s'intentaren diverses alternatives sindicals. A mitjans anys seixanta es formaren les Comissions Pageses de Catalunya, però no acabaren d'arrelar al camp català. Després s'inicià el treball de cara a la formació de la Unió de Pagesos, un intent de seguir la trajectòria de la Unió de Rabassaires de la República. Després d'un seguit de reunions preparatòries al Col·legi de Sant Elies de Vilafranca del Penedès, una cinquantena de pagesos reunits a la casa de colònies de Penyafort (Pontons, l'Alt Penedès) el 3 de novembre de 1974 formaven la Unió de Pagesos. L'any 1976 celebrava el seu primer congrés a l'Espluga de Francolí i el 1977 era legalitzat, amb una nombrosa participació de pagesos de l'Alt Penedès.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Vegeu per a l'àrea metropolitana Sebastià BALFOUR (1994), *La dictadura, los trabajadoras y la ciudad*, València, Generalitat Valenciana.

¹⁷⁸ B. MORENO, *Veus de Dones. II...*, p. 80-112. Vegeu per a Tarragona Montserrat DUCH i Meritxell FERRÉ (2009), *De súbdites a ciutadanes: Dones a Tarragona, 1939-1982*, Tarragona, CEHSCTGO, p. 157-202.

¹⁷⁹ Vegeu Antoni SAUMELL (2004), «El cooperativisme vitivinícola i els processos de modernització agrària al Penedès, 1960-2002», *Recerques*, núm. 49, p. 132. *Tothom*, 4 d'octubre de 1969.

¹⁸⁰ Andreu PEIX (1999), *25 anys de la Unió de Pagesos*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.

El mes de març de 1977, els pagesos convocaren la Marxa de la Dignitat i un any després organitzaren una tractorada per fer sentir les seves reivindicacions. Les noves organitzacions havien de fer front als canvis estructurals en l'agricultura catalana, però la Unió de Pagesos supera, als anys setanta, el marc agrícola i a molts pobles de la comarca es converteix en un referent democràtic, en un espai de sociabilitat, que canalitza altres inquietuds.¹⁸¹

3.3. Les associacions de veïns

Des de l'any 1974, i al voltant de problemàtiques concretes als barris de Sant Julià i de l'Espirall de Vilafranca del Penedès, neixen les primeres comissions de veïns per tal d'organitzar-se i defensar millores en els seus barris, però no serà fins l'any 1975 que es formaren les primeres associacions de veïns als barris de Sant Julià i l'Espirall. Poc temps després es formaren les associacions de veïns de les Clotes i del Poble Nou a Vilafranca del Penedès. Poc a poc s'aniran formant associacions de veïns a diversos pobles de l'Alt Penedès. Aquestes associacions, en les quals trobem nombrosos dirigents polítics i sindicals antifranquistes, encapçalen la mobilització ciutadana en defensa d'una millor qualitat de vida que acabi amb les mancances urbanístiques dels barris i dels pobles del Penedès. La seva lluita va ser fonamental a l'hora de posar fi al desgavell urbanístic que només beneficiava els propietaris i constructors, amb el suport dels ajuntaments franquistes mitjançant els plans parcials. A més, sovint, i amb la col·laboració de professionals, plantejaren veritables alternatives urbanístiques de conjunt, que en molts casos seran la base per a la redacció dels primers POUM.¹⁸²

A Vilafranca del Penedès, l'any 1976 es va formar una Comissió Municipal Democràtica que integrà els principals partits polítics i les associacions de veïns per tal de vetllar per l'actuació de l'Ajuntament, sobretot pel que feia a les intervencions qüestions urbanístiques. La CMD funcionà des de finals de 1976 fins a finals de 1977.

3.4. Els partits polítics i les assemblees democràtiques

A principi dels anys setanta començaren a agafar embranzida els grups polítics. El més veterà a l'Alt Penedès serà el Moviment Socialista de Catalunya (MSC), que integrava gent progressista de procedència diversa amb inquietuds polítiques i socials, majoritàriament de la classe mitjana. L'any 1976, el MSC i altres forces socialistes de Catalunya formaren el Partit Socialista de Catalunya (PSC). Políticament, a prop hi

¹⁸¹ Vegeu *Tothom*, 4 de desembre de 1976. Vegeu Josep SANTESMASES (ed.) (2002), *Volem viure de la terra! Els pagesos en lluita, 1976-1979*, Vila-rodona, Centre d'Estudis del Gaià.

¹⁸² Vegeu els articles de Marc ANDREU, Iván BORDETAS i Manuel DOMÍNGUEZ (2011) al dossier sobre associacions de veïns publicat als *Plects d'Història Local* núm. 141 (2011), p. 1-11. També Carme MOLINERO i Pere Ysàs (coord.) (2010), *Construint la ciutat democràtica: El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria.

havia el MSC-Reagrupament. Els diversos grups socialistes formaren l'any 1978 el PSC-PSOE. També a començament dels anys setanta funcionava a diversos pobles del Penedès el grup Treballadors Autogestionaris i Socialistes (TAS), més conegut per la seva publicació *El Topo Obrero*.

Un dels grups polítics més primerencs a Vilafranca del Penedès fou el Partit Comunista d'Espanya (Internacional) PCE(i) que, a començament dels anys setanta, tingué una gran influència dins del moviment obrer i del moviment estudiantil vilafranquí. D'aquest partit sorgí el PTE, el qual posteriorment es transformà en Bloc Català dels Treballadors (BCT). El PSUC, amb una militància històrica però no organitzada, començà a estructurar-se l'any 1974 de la mà d'estudiants vilafranquins que residien a Barcelona i d'un important sector de dirigents obrers que s'hi anaren integrant progressivament. Un altre dels partits importants a la comarca de l'Alt i Baix Penedès va ser el Moviment Comunista de Catalunya (MCC), a partir de 1975.

Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), integrada majoritàriament per vells afiliats, també tornà a aixecar el cap. L'any 1974 es formaren els primers nuclis de Convergència Democràtica de Catalunya (CDC) a la comarca de l'Alt Penedès, que, posteriorment (1978), féu coalició amb Unió Democràtica de Catalunya (UDC), donant lloc a Convergència i Unió (CiU). Tot i això, el grup de gent que formà Convergència feia temps que es movia en l'àmbit del CIRC i del CC (Catòlics Catalunya, Crist-Catalunya), és a dir, del catalanisme catòlic.

La fundació l'any 1971 de l'Assemblea de Catalunya facilità la mobilització popular antifranquista en unir les principals forces democràtiques al voltant de la demanda de «Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia». ¹⁸³ El mateix dia que es fundava l'Assemblea de Catalunya se celebrava a Vilafranca el «Dia de la Província», amb l'assistència dels alcaldes de la província de Barcelona i del governador civil, dues imatges que reflecteixen prou bé la Catalunya dels anys setanta: la Catalunya democràtica enfront de la Catalunya franquista. L'Alt Penedès estigué present en la fundació de l'Assemblea de Catalunya, amb Fèlix Sogas i Josep Maria Torrents pel Moviment Socialista de Catalunya, Francesc Pardo, com a representant de la Joventut Agrícola i Rural Catòlica (JARC) i Fèlix Plantalech pel PSUC.

Des de finals de 1975 hi havia assemblees democràtiques constituïdes a Vilafranca del Penedès, a Gelida i a Sant Sadurní d'Anoia, i estaven en procés de constitució a Santa Margarida i els Monjos, Subirats, Sant Pere de Riudebitlles, Sant Cugat Sesgarrigues i Sant Quintí de Mediona, a més de l'Assemblea Democràtica de l'Alt Penedès (ADAP), de la qual formaven part la majoria d'organitzacions polítiques, sindicals, veïnals i

¹⁸³ Antoni BATISTA i Josep PLAYÀ (1991), *La gran conspiració: Crònica de l'Assemblea de Catalunya*, Barcelona, Empúries.

professionals de la comarca. L'ADAP es mou entre les reivindicacions generals del país, «lluïta per les llibertats i la democràcia», i les concretes de la comarca:

[...] tenint en compte que al Penedès hi ha una sèrie de problemes molt concrets i que no es poden deixar de banda, també impulsem accions a nivell local. Impulsar accions locals significa intentar organitzar el màxim de penedesencs a través de la Permanent perquè expressin llurs opinions sobre els problemes que ens afecten a tots i veure quines són les seves solucions.¹⁸⁴

Un seguit d'accions mostren que l'oposició política al règim franquista anava creixent a la comarca els anys setanta: les accions en contra del procés de Burgos (1970); la participació dels Castellans de Vilafranca en un aplec catalanista a Toluges (Rosselló, 1970) i a la festa del Partit Comunista Francès (París, 1973); les primeres mobilitzacions dels estudiants de batxillerat a Vilafranca del Penedès (1972-1974), o la penjada de draps negres per la Festa Major de 1973. La creixent mobilització obrera i l'augment de l'activitat dels grups polítics antifranquistes a la vila va permetre donar un salt qualitatiu i unitari amb motiu del judici i assassinat del militant anarquista Salvador Puig Antich l'any 1974 mitjançant la primera manifestació silenciosa de caràcter polític i públic a Vilafranca del Penedès el 9 de març en sortir del funeral.¹⁸⁵ Durant la Festa Major de l'any 1975 tingué lloc una segona manifestació en finalitzar la representació de l'obra dels Joglars *Àlies Serrallonga*. Aquell mateix any s'inicià a la comarca una campanya en favor dels refugiats del Sàhara que tingué una gran importància i que provocà algunes detencions i empresonaments d'alguns dels seus membres.

El 20 de novembre de 1975 Franco moria al llit amb el convenciment que ho havia deixat tot «atado y bien atado», però la crisi del sistema era ja irreversible i la mobilització antifranquista havia assolit un important suport popular. Aquell mateix any dimití l'alcalde de Vilafranca del Penedès i costa de trobar-ne el relleu. Finalment, el governador civil Martín Villa aconseguí el sí d'un monàrquic, Pere Martí Domingo, que regí l'Ajuntament vilafranquí fins a les eleccions de 1979. Martín Villa tenia molt clar quina era la situació del país en aquell moment:

Soplan vientos que hacen necesario, no por acomodación sino por la condición, de acomodarse este país y su sociedad a una democracia que haga una participación de cuantos intereses y cuantas personas están en juego. Pues bien, señores, o lo hacemos desde el sistema en un cambio paso a paso y sin desmayo, o realmente corremos el riesgo, que yo no quiero, que no deseo, [...] de que se trate de llevarnos por derrotados que nos conducirían a totalitarismo que fueron vencidos con las armas.¹⁸⁶

¹⁸⁴ *Tothom*, 6 de novembre de 1976.

¹⁸⁵ *Tothom*, 12 de gener, 2 i 16 de març, 4 de maig i 3 d'agost de 1974.

¹⁸⁶ *Tothom*, 15 de febrer i de 10 de maig de 1975.

S'acabaven, en paraules del periodista Enric Tomàs, «els quaranta anys de vacances pagades de la dreta vilafranquina».¹⁸⁷

L'activitat pública de l'oposició antifranquista s'accelerà l'any 1976 i l'ADAP convocà els penedesencs a assistir a les manifestacions en favor dels punts de l'Assemblea de Catalunya convocades el mes febrer a Barcelona. El mateix mes de febrer, l'ADAP, junt amb Justícia i Pau, desenvolupà una campanya de recollida de signatures entre les entitats vilafranquines i comarcals a favor de l'Amnistia, en la qual signaren un total de seixanta-cinc entitats.¹⁸⁸ El mes de març organitzà una manifestació a Vilafranca del Penedès en protesta per les morts de treballadors provocades per la repressió franquista a Vitòria, Elda, Basauri i Tarragona i a favor dels punts de l'Assemblea de Catalunya, Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia, que reuní unes set-centes persones. El 17 de juliol convocà una altra manifestació, aquesta de caire intercomarcal, en favor de l'Amnistia que aplegà mil cinc-centes persones. A finals d'agost coincidiren la Festa Major i el pas de la Marxa de la Llibertat, que recorria Catalunya amb el lema de «Poble català posat a caminar» i es realitzaren diversos actes de refermament democràtic i nacional.¹⁸⁹ Per l'11 de setembre va fer una crida a donar suport a les mobilitzacions en favor de l'Estatut d'Autonomia i convocant-los a la manifestació unitària a Sant Boi.¹⁹⁰ En acabar l'any, seixanta-cinc entitats vilafranquines signaven un nou manifest a favor de l'Amnistia impulsat per Justícia i Pau i l'ADAP.

3.5. Reforma o ruptura?

És cert que l'oposició antifranquista no fou suficientment forta per fer caure el règim dictatorial, però sí que el va erosionar de forma important i va contribuir a fer inviable la seva perpetuació. De fet, el règim franquista havia entrat ja abans de la mort de Franco en una crisi irreversible marcada per tres factors: una creixent divisió interna a les files del Movimiento, una oposició internacional i una oposició interna que anava guanyant suports socials, sobretot a partir dels anys setanta.¹⁹¹ Això és el que obliga a donar passos cap a la reforma política, com el que planteja Adolfo Suárez amb la Reforma Política.

L'any 1976 acabava amb el referèndum de la Reforma Política plantejat pel govern Suárez. L'Assemblea de Catalunya s'hi manifestà obertament en contra i l'Assemblea

¹⁸⁷ *Tothom*, 15 de desembre de 1978.

¹⁸⁸ *Tothom*, 14 i 21 de febrer de 1976.

¹⁸⁹ *Tothom*, 5 i 19 de juny, 6, 3 i 24 de juliol, 21 d'agost, i 4 i 11 de setembre de 1976 i *Panadès*, 28 d'agost de 1976.

¹⁹⁰ *Tothom*, 3 d'abril, 24 de juliol i 11 de setembre de 1976.

¹⁹¹ Carme MOLINERO i Pere YSÀS (2008), *Anatomía del franquismo, 1945-1977*, Barcelona, Crítica; Carme MOLINERO (coord.) (2006), *La Transición, treinta años después*, Barcelona, Península; Xavier DOMÈNECH (2002), *Quan el carrer va deixar de ser seu: Moviment obrer, societat civil i canvi política, Sabadell, 1966-1976*, Barcelona, PAM.

Democràtica de l'Alt Penedès es mobilitzà per reclamar l'abstenció amb un míting central a cal Bolet, sempre sota la presència de l'autoritat pública, que prohibí la manifestació sol·licitada per demanar l'abstenció al referèndum. En aquesta campanya foren detingudes diverses persones a l'Alt Penedès i el dia de les votacions s'obligà a diverses persones favorables a l'abstenció a assistir a les taules electorals sota pena de multa i sanció. A l'Alt Penedès es registrà una participació del 81% i un vot favorable a la Reforma política del 92%,¹⁹² uns resultats que hem d'interpretar considerant la campanya publicitària del govern Suárez, les restriccions als partidaris de l'abstenció i el record i la por al fantasma de la guerra civil. El famós triangle búnquer-reforma-ruptura s'havia decantat definitivament cap a la via de la Reforma, en la qual acabaren entrant la majoria de partits democràtics.

A partir d'aquell moment es posà en marxa la reforma política i es convocaren eleccions generals per a l'any 1977.¹⁹³ A l'Alt Penedès els partits més votats foren el PSC i el Pacte Democràtic per Catalunya, seguits de la UCD, el PSUC i l'Esquerra de Catalunya. Per aquestes mateixes dates es retirà de la plaça de la Vila la placa que informava de la fi de la guerra civil, es canvià el nom d'alguns carrers i l'Ajuntament decidí retirar les partides pressupostàries destinades a l'OJE i al Movimiento. L'any 1978 es canviaren els noms franquistes dels carrers.

4. CONCLUSIONS

Des de la immediata postguerra tenim constància de petites resistències, unes vegades individuals, d'altres col·lectives, contra el règim franquista, sovint sota l'aixopluc d'una part de l'Església local que, mitjançant el seu setmanari *Acción Católica*, permet obrir una petita esletxa comunicativa. En el període entre 1939 i 1959, a l'Alt Penedès la resistència és molt minoritària, sovint adopta la forma d'exili i d'aïllament interior i familiar i està protagonitzada per sectors de classe mitjana, menestralia i treballadors qualificats.

A partir dels anys seixanta, els canvis econòmics, socials i culturals transformaran la comarca i la societat penedesenca, sobretot el jovent. Es començarà a estructurar una societat civil que recuperarà algunes tradicions populars anteriors i la cultura catalana i crearà nous espais de sociabilitat al marge del règim. La mateixa dinàmica associativa anirà posant en evidència els límits del franquisme del *desarrollo*, tant a nivell material com immaterial, i d'aquest contrast sorgirà un moviment polític democràtic i antifranquista.

¹⁹² *Tothom*, 18 de desembre de 1976.

¹⁹³ Andreu MAYAYO (2002), *La ruptura catalana: Les eleccions del 15-J del 1977*, Barcelona, Afers.

A la dècada dels setanta apareixeran i es consolidaran a l'Alt Penedès els sindicats, els partits polítics, les organitzacions pageses i les associacions de veïns, és a dir, uns espais de sociabilitat que afavoriran la formació de cultures polítiques diverses, però fonamentalment democràtiques. Les reivindicacions seran alhora sectorials i polítiques, radicalitzant la ideologia democràtica i social i les actuacions d'enfrontament amb el règim, passant, poc a poc, de l'espai privat a l'espai públic i començant a disputar-li el carrer. Dos elements diferenciarien aquesta oposició antifranquista de l'anterior: el fort protagonisme dels treballadors i el de les dones, sempre entre sectors molt joves. La militància política i sindical antifranquista se situa entre els setze i els trenta anys de mitjana i la composició de gènere és quasi al 50%, tot i que amb variacions importants segons cada organització.

El moviment antifranquista de l'Alt Penedès estarà conformat per homes i dones majoritàriament, de la pagesia, del món del treball assalariat, dels professionals, dels instituts i de les universitats. Serà un moviment dominat pel món socialista (MSC/PSC) i comunista (PSUC, PTE, MCE), amb presència de moviments autogestionaris (TAS, USO), anarquistes (CNT) i catalanistes (ERC i CDC). En general, serà un moviment antifranquista molt radicalitzat políticament i social.

A partir de les eleccions generals de 1977, aquest moviment comença a fracturar-se entre els sectors partidaris de mantenir la lluita pel ple restabliment democràtic i els sectors que aposten clarament per la reforma política. Amb tot, les forces democràtiques unides aconseguiren una darrera victòria a finals de 1977: imposar a l'Ajuntament postfranquista una Comissió Municipal Democràtica, amb participació dels partits polítics i de les associacions de veïns, per tal de controlar l'activitat del consistori fins a les eleccions municipals.

Aportacions de l'Església mallorquina a la Transició democràtica (1960-1975)

Joan Josep Matas Pastor

*Centre d'Ensenyament Superior Alberta Giménez,
adscrit a la Universitat de les Illes Balears*

1. INTRODUCCIÓ

L'Església de Mallorca, a través de les accions i les activitats de tot un conjunt de sacerdots i laics, va desenvolupar unes tasques que podríem identificar com a escoles per i per a la democràcia. Sacerdots, capellans i associacions juvenils obreres i no obreres, entre d'altres, compliren una funció supletòria i donaren aixopluc a la resistència antifranquista. No només es tractà d'un suport material, sinó també espiritual i d'una forma de entendre i veure la vida. L'execució i interiorització de la Revisió de Vida ens conduïx inexorablement a la praxi democràtica. Així doncs, són els valors democràtics els que organitzen i estructuren moviments com les Joventuts Obreres Cristianes, de les quals ens farem ressò. La descoberta de classe, del país, l'anàlisi que fan de la seva situació, així com les actuacions que proposen per tal de millorar-la, esdevenen, en definitiva, un procés democratitzador i, alhora, democratitzant.

2. LA JOC DE MALLORCA I EL SEU COMPROMÍS AMB LA CLASSE OBRERA

L'evolució dels moviments d'especialització obrera d'Acció Catòlica —adults i juvenils— van rompre amb el catolicisme social tradicional espanyol de caràcter marcadament paternalista i enfrontat al moviment obrer, assumint perfectament postulats

obriers i evangèlics sense aparent contradicció.¹⁹⁴ Precisament, el catolicisme social és un bon fil conductor per a l'anàlisi de l'evolució del catolicisme espanyol i la seva relació amb el franquisme, des de la plena identificació i la col·laboració fins a l'allunyament i l'oposició. Doncs bé, el procés d'allunyament respecte del règim és abans social que polític. La denúncia de la insuficient política social del règim i de la insensibilitat social de les elits socials precedeix a l'oposició política de la militància catòlica.¹⁹⁵

En aquest llarg recorregut, que va des d'un rígid i ferm control jeràrquic fins a una verdadera autonomia seglar de l'associació, es produïren una gran quantitat de tensions, malentesos, dimissions i problemes. L'obrerisme catòlic serà un d'aquests.

La reconstrucció de la història de la JOC a la nostra diòcesi a través dels testimonis dels seus exmilitants i de la documentació escrita que m'han aportat em fa plantejar quatre hipòtesis a les quals intentarem donar una resposta en el decurs de l'apartat. Es tracta bàsicament de quatre aportacions que els moviments cristians feren en la lluita per a la recuperació de les llibertats democràtiques en el nostre país.¹⁹⁶

La primera qüestió gira entorn a la consideració dels moviments especialitzats com a instruments de formació i reflexió basats en una pedagogia activa que, per altra banda, constitueix la base de tota cultura política que es vulgui titllar de democràtica.

En segon lloc, la JOC i el seu mètode possibilitaren la creació i el desenvolupament de plataformes sindicals clandestines i la llavor inicial de l'incipient moviment veïnal.

En tercer lloc, voldríem destacar l'important paper que jugaren els militants de la JOC, bé com a membres del moviment o bé com a membres de les plataformes sindicals, en la configuració de la celebració de la festa de l'1 de maig a la nostra illa.

I, en quart lloc, s'han de destacar les campanyes de desprestigi del règim franquista que va engegar la JOC com a organització o alguns dels seus militants a títol individual.

Des del punt de vista metodològic, cal puntualitzar que esdevé del tot imprescindible establir unes etapes que ens permetin una millor observació de l'evolució d'aquest moviment apostòlic de joves. La majoria de les anàlisis realitzades sobre el moviment a altres diòcesis de l'Estat espanyol finalitzen amb l'anomenada crisi general de l'Acció Catòlica Espanyola esdevinguda entre els anys 1966 i 1968. És cert que la crisi suposà un punt d'inflexió molt important dins de l'evolució de l'associacionisme catòlic a l'Estat espanyol, però podem afirmar sense cap tibantor que aquests paràmetres no els podem aplicar al cas de la JOC de Mallorca, ja que aquesta continuà la seva existència fins a l'any 1972. Ara bé, també és ben cert que alguns dels membres de la JOC més compromesos entre els anys 1968 i 1972 l'anaren abandonant.

¹⁹⁴ Antonio MURCIA SANTOS (1995), *Obreros y obispos en el franquismo*, Madrid, Ediciones HOAC, p. 40-41.

¹⁹⁵ Feliciano MONTERO GARCÍA (2001), «El catolicismo social durante el franquismo», *Sociedad y Utopía: Revista de Ciencias Sociales*, núm. 7, p. 94.

¹⁹⁶ Enrique BERZAL DE LA ROSA (2000), «Los movimientos vallisoletanos de apostolado seglar en la lucha por la democracia», *XX Siglos*, núm. 44, p. 54.

Els inicis de la JOC a tot l'Estat espanyol els hem de situar l'any 1957, quan el Consell Nacional de la Joventut d'Acció Catòlica Espanyola optà per la incorporació de la metodologia de la JOC a totes les associacions juvenils de l'Acció Catòlica.¹⁹⁷ Ens estam referint al mètode de Revisió de Vida que implicava la posada en escena d'una pedagogia activa. Es tracta d'una eina d'anàlisi que permet al jove obrer esbrinar quines són les seves aspiracions obreres i donar-hi una resposta seriosa.¹⁹⁸

Un dels principals impulsors d'aquest canvi metodològic i d'estil de l'Acció Catòlica fou mossèn Josep Estelrich Costa (Sant Joan, 1922), que ocupà el càrrec de viceconsiliari de joves d'Acció Catòlica de Mallorca des de 1956 fins a l'octubre de 1957, i consiliari des d'aquella data fins a l'any 1965. La memòria del curs 1957, llegida a la XVIII Assemblea Diocesana dels Joves d'Acció Catòlica de Mallorca, ens indica el relleu de consiliari, tal i com hem assenyalat. A més a més, s'apuntava cap a l'especialització quan, entre les activitats realitzades durant l'esmentat curs, es proposà, per encàrrec del consell superior, una enquesta sobre la preocupació dels joves en els diferents àmbits.¹⁹⁹

Resultà cabdal per a l'impuls de l'especialització a la nostra diòcesi el fet que mossèn Estelrich fós director de la Residència Sant Pere per a joves obrers i estudiants des de l'any 1959 fins a l'any 1969. Aquesta estava situada en el tercer pis del Seminari Vell, l'actual Casa de l'Església. Segons Estelrich, durant el mes de setembre de 1959 s'hi desenvoluparen tota una sèrie d'encontres i reunions de dirigents seglars i consiliaris dels joves d'Acció Catòlica per tal de posar en funcionament la nova metodologia en tots els centres de la diòcesi, tal i com estava estipulat en els nous estatuts nacionals de l'Acció Catòlica Espanyola.²⁰⁰ Així doncs, esdevingueren fonamentals les Jornades Diocesanes de dirigents que van tenir lloc a l'esmentada residència els dies 25, 26 i 27 de setembre de 1959, en les quals van participar un total de quaranta joves representant a vint-i-set centres.²⁰¹

La revista *Proa* (1946-1961), publicació mensual i òrgan d'expressió de la Unió Diocesana dels joves i dels homes —des de l'any 1954— de l'Acció Catòlica de Mallorca, a partir del mes d'abril de 1959 es féu ressò del canvi d'orientació abans esmentat. La necessitat de crear equips integrats per autèntics militants que fossin capaços de fer-se presents en els seus ambients era el que es reclamava des de diverses editorials i articles d'opinió apareguts a la revista. Sens dubte, els organismes diocesans de l'Acció Catòlica Espanyola i el bisbat de Mallorca tractaren de reproduir de forma mimètica

¹⁹⁷ Josep ESTELRICH COSTA (1998), «Nota històrica sobre el laïcat a l'Església de Mallorca», *Publicacions de la Delegació d'Apostolat Seglar*, núm.1, p. 71.

¹⁹⁸ *Fundamentos de la JOC* (1960), Madrid, p. 83.

¹⁹⁹ *Unión Diocesana de los Jóvenes de Acción Católica de Mallorca: Memoria del curso 1957* (1958), Palma de Mallorca, XVIII Assemblea Diocesana, p. 3 (Arxiu Personal de Josep Estelrich Costa).

²⁰⁰ Entrevista a Mn. Josep Estelrich Costa, 10 d'octubre de 1999.

²⁰¹ «Ante las próximas Jornadas de Dirigentes», *Proa* (Palma de Mallorca), núm. 245, (setembre), p. 1 i 7.

les normatives i directius marcades pels organismes estatals del Movimiento i de la Conferència de Metropolitans.

Després de dues jornades per a consiliaris —la primera a finals d'octubre i la segona el dia 9 de desembre de 1959— i dues per a militants —l'1 de novembre i el 13 de desembre de 1959—, la Unió Diocesana comptabilitzà la formació i el funcionament d'un total de devuit equips de joves militants. D'aquests, un total d'onze pertanyien a parròquies de Palma: El Terreno, dos equips a Sant Jaume, Sant Miquel, Sant Nicolau, Sant Sebastià, Santa Catalina Tomàs, Santa Creu, Santíssima Trinitat i altres dos a l'Escola de Magisteri. La resta estaven distribuïts en els pobles següents: Felanitx, Lluçmajor, parròquia de Sant Josep de Manacor, Pollença, Sant Joan, Santa Maria i Sóller.²⁰²

En aquest context de canvi metodològic a tota l'Acció Catòlica i de creixement pel que fa al nombre d'equips de militants, ens interessa què va succeir amb la JOC de la nostra diòcesi. Per tal motiu hem recollit el testimoni de mossèn Pere Barceló que, a principis dels anys seixanta, fou consiliari del centre parroquial de joves d'Acció Catòlica de Sant Miquel de Palma i, al mateix temps, primer consiliari diocesà de la JOC. Així doncs, comentava que a principis de l'any 1961 només tenia constància de l'existència de dos equips interparroquials de nou militants cada un a la parròquia de Sant Miquel. En una entrevista concedida a la revista *Proa* assenyalava que la metodologia i la dinàmica dels moviments especialitzats encara s'havien de consolidar.²⁰³

Un altre testimoni, el de l'exjocista Francesc Vera Mula, ens indica que, a més del grup de la parròquia de Sant Miquel, també s'havia constituït un grup a Lloseta, encapçalat per Guillem Coll i Pol, posteriorment dirigent de Comissions Obreres, i integrat per un grup de joves sabaters, i un altre grup de la parròquia de Sant Matgí de Palma, situada al barri obrer de Santa Catalina.²⁰⁴

El dia 28 de novembre de 1999 vaig poder assistir per invitació expressa de l'abans esmentat Francesc Vera a un encontre d'exmilitants de la JOC de Mallorca celebrat en el monestir de Santa Llúcia a Mancor de la Vall. Com a resultat d'aquest encontre es redactà un document amb les fites històriques més importants del moviment a judici dels implicats. D'aquest esdevenen interessants les dades que exposarem en els propers paràgrafs.²⁰⁵

L'any 1959, com a equips de joves obrers existien els grups de Palma, Inca, Lloseta, Lluçmajor i Sóller. L'any següent, 1960, es fundà el moviment de la JOC femenina amb grups a Palma i Felanitx, integrat per al·lotes empleades de la llar. En aquell mateix any, un grup de treballadors militants dels equips de la JOC de Sant Matgí i

²⁰² «Información: Consejo Diocesano de los Jóvenes» (1960), *Proa* (Palma de Mallorca), núm. 249, (gener), p. 2.

²⁰³ «Los Consiliarios hablan a los seglares» (1961), *Proa* (Palma de Mallorca), núm. 264, (abril), p. 3.

²⁰⁴ Entrevista a Francesc Vera Mula, 22 d'octubre de 1999.

²⁰⁵ *La JOC a Mallorca: Referències històriques de 1959 a 1970* (1990), inèdit, 8 p.

Lloseta viatjaren a València per participar en unes jornades de formació de militants. Podem dir que aquest fet es convertí en el primer contacte de joves obrers de la JOC de Mallorca amb militants de la península.

L'any 1961 entraren en contacte i es reconegueren com a JOC els grups de joves obrers de Sant Matgí, Establiments i Lloseta. Aquests començaren una relació amb un membre del grup parroquial de Lluçmajor. La celebració a Can Tàpara de Palma d'uns exercicis espirituals dels joves de l'Acció Catòlica esdevingueren cabdals per donar cohesió al moviment. Aquests foren dirigits per Mauro Rubio, consiliari nacional de la Joventut d'Acció Catòlica Espanyola i exconsiliari nacional de la JOC.

L'any 1962, un grup de joves treballadors mallorquins participaren en unes jornades de formació de la JOC a Caldetes (Barcelona). Això va suposar el segon contacte de la JOC diocesana amb l'exterior i, sobretot, l'inici d'uns forts lligams amb la JOC de Catalunya que, com veurem, es consolidaran durant la segona meitat del decenni.

El mes de febrer de l'any 1963 Manuel Murcia, aleshores responsable de zona de la JOC de Catalunya, visità Mallorca. Cal dir que abans havia estat dirigent de la JOC a Barcelona i després serà militant sindicalista. Aquesta curta estada de Murcia a l'illa fou significativa, ja que la JOC de l'illa començava a ser valorada pels responsables i dirigents del moviment.

El mes d'octubre de 1964, un representant de la JOC, juntament amb altres responsables d'altres moviments de la Joventut d'Acció Catòlica de Mallorca, participà a la XXXI Jornada Nacional de la Joventut d'Acció Catòlica Espanyola, celebrada a El Espinar, Segòvia. A la tornada d'aquestes jornades es prengué la decisió de nomenar un cap dirigent i formar una Comissió Diocesana de la JOC que assumís la conducció i la direcció del moviment a l'illa. Al capdavant de l'esmentada comissió s'hi va situar Francesc Vera Mula, malgrat que mossèn Estelrich l'hagués avisat que gairebé no tendria recolçament de cap element de la jerarquia eclesiàstica.

La idea anterior contrasta amb el manifest elaborat per l'equip de consiliaris de la Joventut d'Acció Catòlica de Mallorca com a conclusions de les IV Jornades Diocesanes de Consiliaris de la Joventut d'Acció Catòlica celebrades al monestir de Santa Llúcia del 3 al 6 de setembre de 1962. Una lectura atenta del manifest ens permet entreveure una acceptació plena de la nova metodologia de l'Acció Catòlica per part dels consiliaris, però al mateix temps observam els conflictes entre els sacerdots motivats pel rebuig per una part d'ells de la metodologia proposada pel Consell Nacional de la branca.²⁰⁶

Ara bé, tot apunta que es tractava d'una acceptació majoritàriament superficial, poc sentida i amb un to d'obligació, ja que els autors del manifest —Mn. Josep Estelrich Costa, consiliari diocesà de la JACE; Mn. Pere Barceló, consiliari diocesà de JOAC;

²⁰⁶ *Manifiesto del equipo de Consiliarios Diocesanos de JACE de Mallorca* (1962), inèdit, p. 2 (Arxiu Personal Josep Estelrich Costa).

Mn. Ferran Mir, consiliari diocesà de la JIC, i Mn. Joan Trias, consiliari diocesà d'Aspirants— deixaven molt clar que eren els nous estatuts de l'Acció Catòlica Espanyola el mirall emprat per a la redacció del manifest. De totes maneres, resultava sorprenent el paper atorgat als seglars, que eren dotats d'un protagonisme i d'una autonomia mai vists fins aleshores.

Malgrat l'escassa participació jeràrquica, l'any 1964 s'inicià l'articulació diocesana del moviment. Així doncs, constatem l'existència de dos grups de la JOC —Lloseta i Establiments—, contactes amb un grup de Lluçmajor i dos grups d'iniciació a Sa Vileta i als Hostalets, barris obrers de Palma. Per altra banda, la JOC femenina comptava amb els grups abans esmentats de Palma i Felanitx. Cal assenyalar que aquest mateix any començaren de forma sistemàtica les relacions de la JOC de Mallorca amb la de Catalunya com a àmbit natural de vincle. Per tal motiu, s'anaven rebent els butlletins, el diari i altres documents del moviment nacional, així com també s'assistia a les reunions de responsables diocesans i federals de la Zona, normalment realitzades a Barcelona.

Entre 1965 i 1972 es produí l'apogeu i la crisi de la JOC i JOC/F de Mallorca. Aquesta etapa es caracteritzà per una intensificació de les relacions amb Catalunya a través del Comitè Federal de Zona i una desarticulació progressiva del moviment a partir de la fuga de molts militants que pensaven que ja havien cremat una etapa de la seva vida. Alguns d'ells foren els iniciadors de sindicats clandestins, de l'associacionisme veïnal i de les anomenades Plataformes Anticapitalistes. D'altres, desenganyats, abandonaren l'Església i la lluita obrera.

El mes de gener de 1965, un grup de militants de la JOC i la JOC/F participaren a les Jornades de Dirigents i en el Congrés Diocesà de la Joventut de l'Acció Catòlica de Mallorca a Can Tàpara. En aquells moments, la JOC de Mallorca comptava amb vuit grups entre preadults, joves, aprenents i iniciació.

Durant la Setmana Santa del mateix any es realitzaren unes Jornades de Formació per a militants jocistes al monestir de Cura. Aquestes comptaren amb la participació d'un membre de la JOC de Menorca i foren dirigides pel vicepresident de la JOC espanyola, Antonio Luján i pel responsable de zona, Hilari Palacín. Val a dir que les Jornades suposaren la consolidació definitiva de les relacions amb la JOC de Catalunya i amb la Comissió Nacional. Així doncs, a l'arxiu personal de Francesc Lladó, exmilitant i membre de la Comissió Diocesana, hem pogut trobar documentació referent a les Jornades. Segons aquesta, a més dels abans esmentats hi actuaren les persones següents: Mn. Josep Estelrich Costa, com a consiliari; Francesc Vera Mula, Jaume Darder, Joaquim Medina, «Chimi»,²⁰⁷ i Francesc Lladó, com a membres de la Comissió Diocesana; Josep Capó de Menorca; Jordi Sánchez, Residència Sant Pere, Jaume i

²⁰⁷ Joaquín Medina havia estat militant de la JOC de Múrcia i, una vegada casat amb la militant jocista María del Carmen Alcázar, vingué a treballar a l'illa.

Llorenç de Lloseta, com a joves militants; i, per últim, Miquel i Bernat de Sa Vileta, com a militants.²⁰⁸

En aquestes jornades s'analitzaren amb profunditat els problemes que tenien els joves treballadors espanyols i mallorquins d'aquella època. Així doncs, en primer lloc es detectaren els problemes de barri, de treball, de diversions i de família que tenien els joves treballadors mallorquins. Els militants que participaren a les Jornades van concloure que existia un descontent amb el règim, però no volien assumir el compromís de lluitar per acabar amb les seves injustícies socials.

Més tard, durant el mes de juliol de l'any 1965, dos representants de la JOC i una de la JOC/F participaren en el XVIII Congrés Nacional de la JOC i en el IX Congrés Nacional de la JOC/F, ambdós celebrats a Santiago de Compostel·la. A tots dos s'aprovaren les campanyes «Per un temps lliure al servei de la Joventut Treballadora», per als al·lots, i «Amb el nostre treball també es construeix el món», per a les al·lotes. Els testimonis consultats ens han assenyalat que les campanyes eren realitzades per cada militant en el seu ambient de treball a través de les anomenades tècniques d'acció massiva.²⁰⁹ Per tant, els militants de la JOC, així com també els de la resta de moviments especialitzats, treballaven per a la conscienciació i la solució dels problemes de l'ambient en el qual es movien.

L'any 1966, la JOC comptava amb tres grups a Palma —Sant Josep Obrer, Hostalet i Residència Sant Pere—, un a Establiments, Sa Vileta, Es Rafal i Lluçmajor, dos a Lloseta i un grup de soldats que eren jocistes peninsulars que feien el servei militar a Palma. Entre tots el grups sumaven un total de trenta-dos militants. Pel que feia a la JOC femenina, aquesta comptava amb dos grups a Palma, un a Felanitx i un altre a Lloseta; això feia un total de vint-i-quatre militants. De totes maneres, dels centres que hem esmentat fins aleshores, el més estable i el que tengué una major continuïtat fou el de Lloseta. Segons Francesc Vera, el motiu de la seva estabilitat fou que sempre tenien recanvis de responsables de grup.

En aquest moments hem de fer esment d'un esdeveniment molt important que va permetre expressar-se públicament a la JOC de Mallorca com a representant i veu de la joventut treballadora. El diumenge 14 de maig de l'any 1966, a la sala d'actes del Col·legi Sant Francesc de Palma, s'organitzà un acte commemoratiu del LXXV aniversari de l'encíclica *Rerum Novarum* de Lleó XIII. La ponència «75 anys després de la *Rerum Novarum*», redactada i llegida per l'abans esmentat Francesc Vera, explicitava, entre d'altres coses, la necessitat d'acompanyament i no de tutelatge de l'obrer.²¹⁰

²⁰⁸ *Cursillo JOC. Año 1965. Días 19, 20 y 21 de Marzo. Monasterio de Cura* (Arxiu Personal Josep Estelrich Costa).

²⁰⁹ *Técnicas y medios de acción masiva. Folletos jocistas* (1959), Madrid.

²¹⁰ Document procedent de l'Arxiu Personal de Francesc Vera Mula.

El 1966, membres de la JOC i JOC/F de Mallorca assistiren als XIX i X Congrés Nacional de la JOC i JOC/F a Àvila. Aquest fou important perquè fou el primer cop que s'aprovà una campanya unitària i conjunta entre els dos moviments. Aquesta duia per títol «Afirmem la nostra personalitat a través del treball».

El mes de desembre de 1966, Francesc Vera Mula —membre del Comitè diocesà de la JOC de Mallorca— fou elegit responsable de la JOC de la Zona de Catalunya i Balears i, per tant, membre del comitè executiu de la JOC espanyola. Aquest nomenament esdevingué fonamental perquè els militants de la diòcesi de Mallorca fossin conscients de la seva pertinença a un moviment d'àmplia implantació geogràfica. L'esmentat Francesc Vera ocupà aquest càrrec fins a finals de l'any 1970.

El 1967, a Àvila se celebraren els XX i XXI Congrés nacional de la JOC i JOC/F, respectivament, amb la participació de delegats de la JOC de Mallorca. El tema de la campanya per als dos moviments era «Solidaritat, factor de promoció humana». El mes de juliol del mateix any, una delegació de la JOC de Catalunya i Balears assistí a París a la celebració de la trobada de la joventut francesa anomenada PARIS-67. Hi participaren uns cinquanta mil joves d'ambdós sexes, tan francesos com membres de diferents delegacions de tota Europa i d'altres continents. Tot just un mes després, l'agost de 1967, una altra delegació de jocistes, representant a Catalunya i Balears, acompanyaren a Brussel·les (Bèlgica) el sepeli del fundador de la JOC, Mn. Joseph Cardijn. Tal vegada l'assistència i la difusió d'aquests dos esdeveniments fou l'inici de la conscienciació internacional dels militants de la JOC de Mallorca.

L'any 1967 suposà la consolidació definitiva de les relacions entre la JOC de Catalunya i la de Balears, no només entre els dirigents seglars, sinó també entre els consiliaris. Per tal motiu esdevé fonamental l'abundant documentació cedida per Guillem Ramis Moneny, consiliari de la JOC de Mallorca entre 1966 i 1972. Així doncs, al seu arxiu personal hi hem trobat correspondència amb alguns consiliaris de diverses diòcesis catalanes, d'entre els quals cal destacar José María de la Hoz, Salvador Bardolet i Jordi Bertrán. Aquest darrer fou el que precisament el convidà a participar del treball de coordinació entre els consiliaris de la JOC de les diòcesis catalanes i de les Illes Balears.²¹¹

A un document d'informació privada per a dirigents i conservat a l'arxiu de Guillem Ramis, la JOC de Catalunya i Balears exposava un problema punyent i que totes les diòcesis de l'Estat espanyol hagueren d'afrontar. Ens estam referint a la participació dels militants, bé a títol individual o bé com a JOC, a moviments o grups que propugnaven la justícia i la millora de les condicions de la classe obrera. En aquest cas es tractava de la participació de militants jocistes als anomenats Comitès d'Amnistia.

²¹¹ *Carta de Jordi Bertrán a Guillem Ramis*, Barcelona 13 d'octubre de 1966, un foli mecanografiat (Arxiu Personal Josep Estelrich Costa).

La resposta a aquesta qüestió fou clara i contundent. La JOC com a moviment podia i tenia el deure —conjuntament amb altres persones i moviments, malgrat que no fossin cristians— de denunciar situacions on es vulneraven els drets fonamentals de la persona. Ara bé, s'havien de tenir en compte els aspectes que a continuació assenyalam: primer, conservar la personalitat pròpia del moviment JOC; segon, no participar en cap interès de partit, tant en l'àmbit temporal com en l'ideològic; tercer, no s'havia de produir cap condició d'obligatorietat; en quart lloc, no s'havia de signar cap escrit en comú, ja que es podria interpretar com una fusió; i, per últim, cada grup havia de redactar el seu document.²¹²

La qüestió del compromís temporal dels militants dels moviments especialitzats ens permet entrar del ple en l'anomenada crisi o ruptura d'aquests moviments i, molt especialment, dels obrers. En referència a l'esmentada crisi, la JOC de Mallorca elaborà un document emmarcat en el context de les respostes diocesanes als qüestionaris preparatoris de les VII Jornades Nacionals de l'Acció Catòlica Espanyola, celebrades entre el 8 i l'11 de juny de 1967. Aquestes suposaren la manifestació més evident de la ruptura entre els bisbes i els seglars sobre com s'havia de conduir l'Acció Catòlica. De les conclusions de la jornada podem extreure la idea que l'Acció Catòlica no tenia la darrera paraula sobre el seu futur, ja que no comptava amb la confiança total de la jerarquia.²¹³

De fet, la nota que la Conferència Episcopal va emetre el mes de març de 1967 puntualitzava els límits del compromís polític i social dels militants, els riscos de la col·laboració amb els marxistes i la competència preeminent del magisteri eclesiàstic a l'hora d'emetre judicis ètics sobre les situacions polítiques. La crisi de l'Acció Catòlica Espanyola té a la vegada un caire eclesial i polític. Tal i com assenyala Feliciano Montero, traspua la tensió entre dos models d'Església i dues maneres d'entendre la relació de l'Església amb el règim polític: la dels consiliaris i seglars que, apel·lant a la doctrina del Concili Vaticà II aposten per unes alternatives democràtiques i socialitzants, i la de la majoria dels bisbes, que segueixen legitimant la utilitat del model espanyol d'Estat catòlic.²¹⁴

La resposta de la JOC de Mallorca s'articulà en dotze punts que aglutinaven quatre conceptes bàsics. En primer lloc, el concepte d'Església que ells veien que «[...] en el comunicado es más bien una Iglesia de Obispos y seglares; y no una Iglesia formada por todo el pueblo de Dios, de acuerdo con la línea del Concilio». En segon lloc, la constatació de la minoria d'edat del militant seglar, en què «[...] se le quita la respon-

²¹² *Información privada para dirigentes*, JOC Catalunya-Balears, 25 de desembre de 1967, tres fulls mecanografiats (Arxiu Personal Josep Estelrich Costa).

²¹³ A. MURCIA (1995), *Obispos y obreros*, p. 448.

²¹⁴ Feliciano MONTERO GARCÍA (2009), *La Iglesia: De la colaboración a la disidencia (1956-1975)*, Madrid, Ediciones Encuentro, p. 169-170.

sabilidad de dirigir la organización y se les anula la personalidad [...]». En tercer lloc, el paper dels consiliaris, als quals «[...] se les marca una acción que no es propia de ellos, sino de dirigentes, se clericalizan unos movimientos típicamente seculares [...]». I, en quart lloc, constaten la manca de diàleg amb el món ateu, el qual és condemnat i consideren ple de contradiccions.²¹⁵

L'any 1968 fou un temps difícil per a la JOC de tot l'Estat espanyol. Van tenir lloc dos congressos extraordinaris: les atípiques circumstàncies així ho aconsellaven. Un fou a Madrid en el mes de maig i l'altre, a Segòvia en el mes de juny. Ambdós es feren quasi de forma clandestina, no per por a les forces d'ordre públic, sinó més aviat per por a la persecució que els caps de la jerarquia espanyola sometien als dirigents més compromesos de la JOC.

Aquest ambient d'enfrontament entre els seglars i la jerarquia era perfectament visible a la carta signada per vint-i-nou militants de la JOC i JOC/F de Mallorca dirigida al bisbe Rafael Álvarez Lara (1965-1972).²¹⁶ De fet, el que feien era denunciar al bisbe uns fets que desaprovaven en la seva totalitat i, al mateix temps, exigien un canvi perquè la doctrina social de l'Església fos complida. Per tant, el paper del sacerdot i del rector parroquial fou posat en entredit per la manca de coherència entre el que predicaven i el que feien.

Com a conseqüència de la carta d'aquest grup de militants compromesos, el 3 de setembre de 1968 un grup de tres sacerdots que treballaven a l'apostolat obrer enviaren una carta al bisbe preguntant-li un suport total a la tasca a la qual s'havien compromès, alhora que constaten un allunyament de la nostra Església de la nova pastoral de missió.²¹⁷

Els membres de la JOC i la JOC/F de Mallorca prengueren consciència definitiva de pertànyer a un moviment més ampli quan el dia 30 de juny de 1968 participaren a l'Encontre de Joventut Treballadora de Catalunya i Balears, organitzat per la JOC de la zona en el Palau de Montjuïc de Barcelona. Aquest acte fou considerat per molts militants com la primera reunió pública de grans dimensions celebrada a l'Estat espanyol després de la Guerra Civil. Així doncs, segons Francesc Mengod Bonet, militant de la JOC de Mallorca entre 1966 i 1972, hi participaren uns quaranta mallorquins.

Com a resultat de l'enquesta prèvia a l'encontre es féu públic l'anomenat *Manifiesto de la Juventud Trabajadora de Cataluña y Baleares*, des del qual es feia una crida a totes les organitzacions obreres —sindicals, apostòliques o generals— perquè lluitassin

²¹⁵ *Respuesta al primer cuestionario de las VIII Jornadas Nacionales de Acción Católica*, JOC de Mallorca, 27 de maig de 1967, un foli mecanografiat (Arxiu Personal Guillem Ramis Monen).

²¹⁶ *Al señor obispo de Mallorca*, agost 1968, tres fulls mecanografiats (Arxiu Personal Guillem Ramis Monen).

²¹⁷ *Carta al nostre bisbe*, 3 de setembre de 1968, dos folis mecanografiats (Arxiu Personal Guillem Ramis Monen).

per a l'obtenció d'una autèntica promoció dels drets de la classe obrera per sobre de qualsevol ideologia.²¹⁸

A la diòcesi de Mallorca foren repartides dues mil enquestes de les quals se'n recolliren emplenades dues-centes vuitanta. Pel que fa als resultats, cal mencionar que un 54% dels joves manifesta no tenir cap problema en el seu lloc de feina, mentre que un 40% respon afirmativament a aquesta qüestió. Ara bé, els problemes més freqüents anaven en relació amb la seva difícil inserció en el món laboral i a la manca de representació i defensa sindical.²¹⁹

A partir de l'entrada en vigor dels nous estatuts de l'Acció Catòlica Espanyola en el mes de març de 1968, s'inicià el procés de fallida de tots els moviments especialitzats. Per tant, esbrinar com es reberen els esmentats estatuts a la nostra diòcesi i què féu el bisbat al respecte són qüestions que hem de formular-nos per poder entendre l'ensopiment d'aquests moviments. Així doncs, durant el mes de febrer de l'any 1968, la Comissió Diocesana d'Apostolat Seglar dissenyà i dugué a terme el Pla de Renovació Conciliar. Aquest pretenia dir la darrera paraula en matèria d'apostolat, tot seguint la línia marcada per la Comissió Episcopal d'Apostolat Seglar a nivell estatal. L'instrument bàsic d'aquest pla era l'anomenat Curs de Renovació Conciliar.²²⁰ La seva finalitat bàsica era la de promoure una mentalitat eclesial, una espiritualitat eclesial i una pastoral de conjunt eclesial; per tant, es tractava de reforçar els lligams amb la jerarquia.

La crisi generalitzada dels moviments especialitzats afectà també la nostra diòcesi. Així doncs, la destrucció dels moviments va tenir lloc entre 1968 i 1972.

3. CONCLUSIONS

Per a molts militants, la JOC esdevingué una escola d'aprenentatge dins de la vida i per a la vida i una escola per i per a la democràcia. A més a més, els atorgà una grau d'autonomia i independència molt elevat. Bernat Llabrés Ramón, exmilitant de la JOC de Lloseta, assenyala que conegué la JOC en uns moments de crisi personal i que aquesta descoberta l'omplí d'esperança i li va permetre fer una anàlisi social per posteriorment assumir compromisos de canvi. Efectivament, la JOC, igual que la resta de moviments especialitzats, a través d'una pedagogia activa introduí una escola de pensament crític que llavors no existia i que per lògica conduí a una denúncia de les injustícies socials, econòmiques i polítiques del règim.

Foren molt pocs els consiliaris que es comprometeren plenament amb la dinàmica del moviment. Aquest compromís fou un camí interior que hagueren de recórrer

²¹⁸ *Manifiesto de la juventud trabajadora de Cataluña y Baleares* (1968), Barcelona, p. 4.

²¹⁹ *Manifiesto de la juventud trabajadora de Cataluña y Baleares* (1968), p. 1.

²²⁰ *Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca*, «Comisión Diocesana de Apostolado Seglar», 2 de febrer de 1968, p. 56.

lentament i totalment en solitari. En certa manera, es tractà d'un aprenentatge en què l'exemple dels militants més compromesos fou cabdal per explicar tal evolució. No podem oblidar que per als consiliaris de la pastoral obrera la seva tasca d'apostolat no fou gens fàcil, sobretot si tenim en compte que foren moltes les incomprendions per part de la resta de clergat de la diòcesi.

Després de la crisi de l'especialització de l'Acció Catòlica, la JOC restà gairebé sense militants i sense estructura organitzativa. El compromís temporal d'alguns militants desembocà a un compromís sindical i, fins i tot, polític. Les Plataformes Anticapitalistes, en què alguns jocistes treballaren fins i tot abans de la desfeta de la JOC, les Comissions Obreres, que es reuniren clandestinament els anys 1967, 1969 i 1970 a Na Burgesa, Sa Vileta i Establiments, respectivament, i en què també hi participaren alguns jocistes, i les anomenades Comissions de Barriada, embrió de l'associacionisme veïnal de Palma, foren els espais en què actuaren els militants més compromesos, compromís que per altra banda assenyalen els mateixos militants com a causant de la crisi del moviment, ja que no saberen compaginar i compatibilitzar el treball educatiu i apostòlic de la JOC amb el compromís polític i sindical.

Els inicis del moviment social per a la defensa del territori a Menorca: el cas de s'Albufera des Grau (anys 1974-1975)

Laura Piris Coll
Institut Menorquí d'Estudis

Aquesta comunicació se centra en l'anàlisi de la primera mobilització d'ampli abast que té lloc a Menorca per la defensa d'un espai natural: el de l'Albufera des Grau, un dels indrets més rellevants de l'illa des d'un punt de vista ecològic i paisatgístic, en torn al qual s'inicia, a començaments dels anys setanta, la construcció d'una gran urbanització residencial amb el nom de Shangri-La.

Centrem l'estudi en els dos primers anys d'aquesta polèmica (1974-75), en els quals s'enceta la campanya conservacionista tot i que el cas no es resoldrà definitivament fins a mitjans dels anys vuitanta, de manera que aquest evoluciona en paral·lel a la fi del règim franquista, els anys de la Transició i el restabliment de la democràcia i, en particular, a la gestació i consolidació a Menorca d'un moviment associatiu ecologista, encapçalat pel GOB-Menorca (Grup Ornitològic Balear), que serà qui conduirà la mobilització en anys posteriors. És per això que el cas resulta fonamental per entendre el sorgiment i l'evolució del moviment ecologista a Menorca.

1. CONTEXT HISTÒRIC I SOCIAL

El desenvolupament de l'economia turística a Menorca es diferencia del procés que es dona a nivell de l'Estat espanyol i a la resta de les Illes Balears amb una incorporació tardana al *boom* turístic i un procés de creixement accelerat però amb menor intensitat

que a les illes veïnes de l'arxipèlag. En aquest sentit, no es pot parlar d'una incidència important del turisme dins de l'economia menorquina fins els anys 1967-1969, coincidint amb la inauguració del nou aeroport. Pel que fa a l'explotació del litoral, entre 1965 i 1973 es dona un procés d'expansió intensiu, però a partir de 1974 tindrà lloc un ralentiment del procés de construcció encetat, especialment des del moment en què es comencen a sentir els efectes de la crisi del petroli amb una aturada de la construcció hotelera i un replantejament de les expectatives dels urbanitzadors. Altrament, l'arribada massiva d'immigrants i turistes i el desenvolupament d'una economia de consum implicaran una sèrie de transformacions en les formes de vida i els valors de la societat menorquina.

En aquest context hi haurà una sèrie de grups que començaran a manifestar la seva sensibilitat per l'estudi i la defensa del medi ambient i que treballaran, amb els mitjans al seu abast, per la defensa de determinats espais amenaçats. Aquesta dinàmica encetada conduirà a la creació d'un veritable moviment social durant els anys de la Transició —amb organitzacions estables que faran de la defensa del medi ambient, la seva raó de ser—, avui representat pel Grup Ornitològic Balear (GOB), el qual tindrà un paper clau al llarg de la dècada dels vuitanta en campanyes per a la protecció de paratges greument amenaçats per projectes urbanístics.

2. BREU HISTÒRIA DEL MOVIMENT ECOLOGISTA A MENORCA

A partir de començaments dels anys setanta té lloc a Menorca un intent de revifar l'activitat científica relacionada amb l'estudi del medi natural, estancada a l'illa durant diverses dècades. Així mateix, de manera paral·lela a l'increment de la pressió urbanística sobre el territori, començaran a fer-se sentir les primeres veus contràries a les actuacions que es duen a terme a l'illa una conscienciació que s'anirà consolidant al llarg de la dècada dels vuitanta.

Una de les característiques a destacar dels grups que participen en les primeres campanyes per a la defensa del patrimoni natural a Menorca és que no es tracta d'organitzacions formades expressament per canalitzar les seves accions en un sentit ecologista, sinó que inicialment els uneix únicament una vocació naturalista que els durà a emprendre determinades iniciatives per fer front a agressions concretes.

El primer nucli de naturalistes organitzats a Menorca el conformen un grup de persones que comencen a reunir-se al si del Museu d'Història Natural de l'Ateneu Científic Artístic i Literari de Maó. La finalitat concreta que es proposen inicialment és dur a terme una sèrie de feines entorn a aquest museu que els permetin aplicar els seus coneixements i contribuir, al mateix temps, a la generació d'una consciència social en relació amb aquesta matèria. El catedràtic de l'Institut Joan Ramis i Ramis, José Cardona Mercadal, havia creat vocacions en els que havien estat els seus alumnes, entre els quals hi ha el jove Pere Prats, el qual tindrà un paper destacat en aquest primer grup. Hi

participen també persones com Jordi Muntaner i Josep Congost, ambdós estudiants de biologia que formen part de grups d'estudi del Museu de Zoologia de Barcelona.

Tota l'activitat inicial culmina finalment en la constitució de l'Agrupació d'Història Natural de l'Ateneu (AHNAM) el 1974. Entre les activitats que es duen a terme en aquesta agrupació hi ha una sèrie de tasques de caire científic que tenen com a element central la realització de sortides al camp destinades a l'estudi i a la catalogació d'aus i d'altres elements del paisatge de Menorca i la realització de sessions de formació en temes de natura o d'aspectes legals relacionats amb la protecció del medi ambient. Però a mesura que avança el desenvolupament turístic a Menorca, els seus membres es trobaran amb la contradicció de la seva vocació inicial i l'actitud del *deixar fer* dels ajuntaments de l'època en matèria urbanística i ambiental, de manera que es veuen abocats a reorientar la seva activitat per tal de fer front als projectes urbanístics que es comencen a plantejar. Aquesta és una de les raons que expliquen la necessitat que tindrà l'AHNAM de constituir-se com a grup independent i el que, en definitiva, els empenyerà a la creació del GOB - Menorca uns anys més tard per tal de poder tenir veu pròpia i una certa personalitat jurídica.

L'estiu de 1978 té lloc la constitució de la CDT (Coordinadora per a la Defensa del Territori) a Ciutadella, integrada pel GOB així com per un ventall ampli de col·lectius socials davant del plantejament de projectes urbanístics a la zona de Macarella i Macarelleta. La idea de la creació de la CDT es basa en la formació d'un grup que aglutini totes les entitats ciutadanes per tal d'unir esforços i forces. Entre els objectius proposats hi ha el de canalitzar el punt de vista de les diferents entitats sobre la planificació territorial a nivell insular, així com sensibilitzar l'opinió pública de la importància d'una correcta ordenació territorial. La CDT jugarà un paper determinant en l'assoliment de la paralització de determinats projectes urbanístics, com ara el de la zona de Macarella. La denegació final d'aquest projecte urbanístic serà una de les fites més importants assolides per la Coordinadora. A banda de l'organització de mobilitzacions per a la defensa de determinats espais, la CDT participarà, conjuntament amb el GOB, en la redacció d'*Un proyecto para la protección de Menorca*, el 1979, que és un recull de les exigències mínimes necessàries per assolir una protecció del patrimoni natural, però la CDT no sobreviurà a l'entrada en campanya dels partits polítics i finalment es dissoldrà.

3. EL PROJECTE DE LA URBANITZACIÓ SHANGRI-LA

El projecte ideat per a la zona sud de l'Albufera rep el nom de Shangri-La, en base a la idea inicial del promotor urbanístic Sifrid Federmann. Aquesta denominació fa referència al paradís oriental de la novel·la de James Hilton *Lost Horizon (Horitzons Perduts)* de l'any 1933 i serà utilitzada de manera recurrent a occident, posant per cas, en les composicions musicals de formacions com The Kinks o per referir-se a llocs

de descans evocant un lloc amb paisatges idíl·lics on és possible trobar-hi la pau, la tranquil·litat i el benestar continuus.

Temporalment, el projecte Shangri-La s'emmarca en un context d'un cert esgotament del model intensiu d'explotació turística que des del començament del *boom* turístic s'havia donat en determinades zones de la Península i de les illes veïnes. Es comença a trobar en aquests anys una certa orientació cap a fer un producte urbanísticament diferent del cultivat fins aleshores en altres llocs.

Des dels inicis del projecte, els promotors promocionen Shangri-La com una urbanització per a un turisme diferenciat. Els arguments de la promotora es basaran principalment en la idea de construir una urbanització d'acord amb l'estil i els models constructius tradicionals de Menorca; la importància de trobar un equilibri entre l'activitat humana i el medi natural per tal de mantenir la consonància de la urbanització amb el paisatge i la projecció d'una urbanització per a un turisme selecte.

Així exposa el mateix Federmann la seva idea en algunes entrevistes periodístiques que concedeix:

Encontré Llimpa, la fase primera de Shangril-La. Traje a Menorca uno de mis socios que dijo «Pero, oye, esto es precioso, es fabuloso; esto es un paraíso, es un Shangril-La». Y yo le respondí: «Pues así lo vamos a llamar Shangri-La». Entonces concebí la idea de hacer la urbanización que fuera el monumento a Federmann.[...] Lo dije entonces cuando me hacían entrevistas. Mi deseo y mi voluntad de que Menorca no se pareciese a Mallorca. No tenía nada contra los mallorquines, sino contra el público que visitaba Mallorca. En aquella época —le hablo de 1969 ó 70—, en Alemania la llamaban «la isla de las limpiadoras». Eso quería evitarlo en Menorca. [...] En mi concepto aquella urbanización iba a ser perfecta.[...] Las parcelas se partirían estrictamente según la topografía del terreno. Shangri-La es ligeramente ondulado por lo tanto la idea era que no se vieran las casas entre sí, y que todo fuera verde.²²¹

El projecte inicial preveia tot el voltant de la llacuna envoltat de parcel·les edificables i zones hoteleres al voltant de la costa, zones comercials i esportives i parcel·les destinades a la construcció de cases unifamiliars o xalets. L'element central del projecte de Shangri-La era el camp de golf, per al qual calia dur a terme un moviment de terres important per condicionar els terrenys per al joc.

4. LA PRIMERA MOBILITZACIÓ SOCIAL EN CONTRA DE SHANGRI-LA: ELS AGENTS PRINCIPALS

La mobilització en contra del procés urbanístic de l'Albufera des Grau la canalitzen una sèrie de persones i entitats que col·laboraran i treballaran per assolir uns objectius

²²¹ «Shangril-La, el paraíso perdido de Sifrid Federmann» (1988), *Menorca*, (Maó) (20 de setembre).

comuns: la paralització de les obres de la urbanització i la incorporació de mesures de protecció per a l'Albufera. Aquesta imbricació entre els diferents agents que hi intervenen és un dels elements a destacar de la campanya, ja que s'ha de tenir en compte que es tracta d'un procés sense precedents en el territori insular. S'observa també una tendència per part dels agents que la impulsen a cercar el suport d'entitats i persones amb autoritat científica en matèria mediambiental per afegir a la campanya un element de legitimitat que doni solidesa a les reivindicacions conservacionistes i perquè el cas tingui transcendència fora de les fronteres illenques, incrementant-ne el ressò.

Entre els agents que intervenen en la campanya per a la defensa de s'Albufera es poden distingir, per una banda, els grups que en aquells moments disposen de capacitat jurídica per incidir conjuntament en qüestions administratives relatives a la planificació urbanística i, per l'altra, aquells que aporten capital humà en el terreny dels coneixements, afegint a la reivindicació una base científica clau per a la defensa de les postures proteccionistes.

Esmentarem tot seguit els diferents agents amb protagonisme en aquesta primera mobilització:

La delegació a Menorca d'Obra Cultural Balear (OCB). L'OCB es funda l'any 1962 a Mallorca, aplegant un conjunt de personalitats compromeses amb l'objectiu de promoure la llengua i la cultura autòctones i impulsar el seu arrelament popular, fins esdevenir un dels principals aglutinadors socials i impulsor de la lluita per la recuperació de l'autonomia, la llengua i la cultura pròpies. En el cas de Menorca, els precedents de la creació de la delegació d'OCB a l'illa els trobem en la incorporació d'un grup al Club Minorica de l'Ateneu de Maó, aglutinador de la gent jove entorn a aquesta institució. Aquestes persones es proposen la dinamització del grup mitjançant l'organització d'una sèrie d'activitats culturals, però la necessitat de disposar d'autonomia i llibertat d'acció durà aquest grup a la cerca de vies alternatives. El 1973 s'enceten una sèrie de converses amb OCB amb l'objectiu de plantejar la possibilitat de crear a Menorca una delegació d'aquesta associació. Després d'aquests contactes, la delegació insular d'OCB a Menorca queda constituïda l'agost de 1973, adoptant els estatuts d'OCB i disposant d'una autonomia financera i d'actuació en tot l'àmbit de Menorca.

La participació d'OCB en suport de les plataformes conservacionistes serà clau des dels inicis de l'associació. Ja a Mallorca, l'any 1972, OCB participa en una campanya en contra de la urbanització de Cabrera, juntament amb la Societat d'Història Natural de les Illes Balears.²²² En el cas de Menorca, la reivindicació per la defensa del territori serà una de les primeres empreses en les quals OCB tindrà un paper actiu: per primera vegada, en la campanya per a la defensa de l'Albufera des Grau, i un any més tard, en la reivindicació de la protecció de les aigües del port de Maó davant del perill de

²²² Miquel RAYÓ (2004), *L'ecologisme a les Balears*, Palma de Mallorca, Documenta Balear, p. 8.

contaminació que suposava el vessament d'aigües residuals des del sector industrial de la ciutat.

Els anys en què Obra Cultural de Menorca es mantindrà més activa són els que van des de la seva formació fins a aproximadament el 1978-79. Finalment, aquesta delegació serà rellevada el 1982 per Obra Cultural de Menorca.

El Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears és un altre dels agents amb protagonisme en la campanya, el qual mantindrà aquesta estructura conjunta fins al 1978, en què les Illes Balears acaben assumint una estructura col·legial pròpia.

En un context d'expansió de la indústria del turisme i d'increment de l'acció urbanitzadora, el Col·legi d'Arquitectes manifesta la seva aposta per un creixement urbanístic controlat a través d'actuacions com les al·legacions al Pla Provincial de Balears.

L'aportació d'Agrupació d'Història Natural (AHNAM) serà fonamental per la tasca d'assessorament científic en relació amb el patrimoni natural de Menorca i les característiques de l'ecologia de l'Albufera, així com pel seu activisme, alertant, a partir de l'observació sobre el terreny, dels perills de degradació de l'espai.

Altres agents que participen en la campanya d'una manera determinant són els mallorquins Jesús Jurado, Joan Mayol i Miquel Rayó. Aquestes tres persones formen part, des de la seva constitució, del GOB - Mallorca i són els redactors de la secció «Defensa de la Naturaleza», publicada setmanalment al *Diario de Mallorca*.

Finalment, i pel que fa a la resta d'institucions científiques que donen suport i participen en la campanya d'alguna o altra manera, hi ha el Museu de Zoologia de Barcelona, el Grup Ornitològic Balear —actiu en aquells moments a Mallorca—, ADENA (Associació per a la Defensa de la Natura), la Institució Catalana d'Història Natural, el Departament de Zoologia i Botànica de la Universitat de Barcelona o la Societat d'Història Natural de les Balears.

Els mitjans de comunicació esdevindran el vehicle preferent de difusió, especialment la premsa escrita i les revistes de divulgació. A nivell insular, el diari *Menorca* serà el mitjà a través del qual es difondrà la problemàtica de l'Albufera, no sense absència de polèmiques. Així també, un bon nombre de mitjans exteriors contribuiran a la difusió del cas a través de la realització, per part dels seus corresponents, d'extensos reportatges sobre Menorca i el tema de l'Albufera.

5. LA CAMPANYA D'OPOSICIÓ A SHANGRI-LA

Els objectius perseguits amb les accions que s'enceten són, per una banda, conscienciar l'opinió pública de la importància del patrimoni natural de l'illa i, concretament, de l'Albufera des Grau, i, per l'altra, aconseguir aturar el procés d'urbanització d'aquest espai i establir unes normes de protecció i la modificació de les previsions urbanístiques per a la zona en el Pla General d'Ordenació Urbana de Maó, en procés de redacció.

Per assolir aquests objectius se seguiran dues grans línies d'actuació: una campanya de difusió de la problemàtica i la demanda de suport i assessorament científic a diferents organismes internacionals i de l'Estat espanyol que avalin les postures conservacionistes i, per altra banda, el control i seguiment de l'expedient de la urbanització, d'acord amb la planificació urbanística del municipi, i la intervenció en el procés a través d'al·legacions.

La delegació a Menorca d'OCB serà l'organització que engega la majoria de les accions en aquesta primera etapa. Com a associació, té capacitat jurídica per intervenir per la via administrativa en el procés.

OCB enceta la seva campanya de difusió a través de l'enviament d'escrits a institucions científiques, entre les quals hi ha la Universitat de Barcelona, l'Associació per a la Defensa de la Naturalesa (ADENA) o ICONA. De manera paral·lela, després de l'anunci públic d'exposició del PGOU de Maó, el novembre de 1973, el COACB i la delegació d'OCB faran arribar per primera vegada a la corporació municipal la seva oposició a l'aprovació del PGOU i les previsions inicials per a sectors concrets. Així mateix, l'al·legació presentada per OCB és acompanyada d'un escrit titulat *Breve informe parcial sobre la ecología de la Albufera de Es Grao y los daños que ocasionará su urbanización*, treball signat per Josep Congost i Jordi Muntaner. Aquest informe tècnic, juntament amb els primers articles publicats a la secció «Defensa de la Naturaleza» del *Diario de Mallorca*, seran un element clau per l'inici de la campanya de difusió.

El dia 26 de desembre de 1973 surt publicat a la premsa insular un article signat per Josep Congost titulat «La Albufera des Grao no debe desaparecer» i el dia 30 de desembre el *Diario de Mallorca* publica el reportatge «La Albufera del Grau de Menorca, amenazada por el turismo», signat per Joan Mayol i Miquel Rayó. Aquests dos són els primers articles de premsa que hem localitzat sobre aquesta qüestió i, en tot cas, els que enceten la polèmica.

El següent pas en les impugnacions al projecte el donarà el COACB, amb l'enviament d'un informe acompanyat de fotografies i plànols de la zona de l'Albufera al governador civil de la província qualificant les obres de Shangri-La de «clandestines» i demanant la seva paralització immediata. L'informe planteja per primera vegada la inexistència d'un planejament urbanístic aprovat on es prevegin les seves possibilitats de desenvolupament de la zona, en un moment en què el PGOU és encara en procés de tramitació. Poc després, el Ministeri de l'Habitatge ordena la paralització de les obres de la urbanització i, com a conseqüència d'això, l'Ajuntament de Maó sol·licita a ICONA la realització d'un informe sobre els Plans d'Ordenació i concretament de les mesures protectores per a l'Albufera des Grau, tramès uns mesos després a l'Ajuntament de Maó.

Els darrers mesos de 1974, la premsa es fa ressò de les denúncies d'incompliment per part de la urbanitzadora de les ordres de paralització de les obres i de la prohibició de pas als terrenys de l'Albufera per part dels propietaris. Aquesta inquietud es manifesta

amb l'enviament d'una carta al president del govern de l'Estat espanyol el 30 de setembre de 1974, demanant una investigació sobre l'origen de la urbanització Shangri-La.

A partir del moment en què es planteja la qüestió de l'Albufera, l'opinió pública comença a fer-se'n ressò. Des de gener de 1974 són freqüents les cartes a la premsa demanant l'aplicació de mesures per a la protecció de la zona per part de particulars i es comencen a fer públiques les adhesions de representants d'institucions científiques especialistes en matèria ambiental.

L'actuació que més ressò tindrà en el procés serà l'organització d'una campanya de difusió a la premsa insular i en diaris i revistes d'arreu de l'Estat espanyol per tal de donar el màxim ressò a la problemàtica. Així, el paper del *Diario de Mallorca* serà determinant. Des de les seves pàgines es durà a terme un seguiment periodístic de la polèmica i es publicaran un bon nombre d'articles, reportatges i cartes de suport. Com hem dit, els autors de la majoria dels articles són Miquel Rayó, Jesús Jurado i Joan Mayol i un dels aspectes que podem destacar dels seus articles és la constant referència a l'experiència mallorquina en relació amb el creixement urbanístic dels darrers anys i en casos concrets com ara el procés d'urbanització de l'Albufera d'Alcúdia. La majoria de les seves argumentacions es basaran en la idea de no repetir a Menorca l'experiència mallorquina.

La campanya de premsa es mantindrà especialment activa durant els primers mesos de 1974 amb la publicació d'una sèrie de reportatges en diaris i revistes de fora de Menorca. Alguns exemples d'aquests reportatges són: «La Albufera de Menorca, en peligro» (*TeleExpres*); «Menorca: S'Albufera des Grau para clientes selectos» (*Destino*), «El Grao: La Albufera de la discordia» (*Diario de Mallorca*), «Menorca entre el silencio y la destrucción» (*Sábado Gráfico*), «Shangri-La: El paraíso clandestino» (*Triunfo*) o «Mahón quiere salvar la Albufera» (*El Correo Catalán*).

L'abril de 1974 s'imparteix un curset d'ornitologia a l'Institut de Batxillerat Joan Ramis i Ramis de Maó, dirigit pel biòleg Bernat Mateu, en el qual hi participaran Josep Congost i Jordi Muntaner. Mesos més tard, alguns membres de l'AHNAM assisteixen a la I Convención Nacional de Asociaciones de Amigos de la Naturaleza. El motiu principal és l'organització d'una trobada de diferents associacions per posar en comú els problemes existents a nivell de l'Estat espanyol en relació amb el medi ambient. Josep Muntaner, juntament amb Ramon Folch (aleshores secretari de la Institució Catalana d'Història Natural), Pere Prats i Bernat Mateu, exposaran en aquesta trobada la problemàtica de la urbanització de l'Albufera des Grau.

Posteriorment, Jesús Jurado i Miquel Rayó participen en una conferència a l'Ateneu de Maó amb el títol «La Albufera. Su riqueza biológica, ecología. Clasificación de aves. Importancia. Sus valores culturales».

Finalment, un dels elements amb els quals s'identifica aquesta primera campanya és l'anagrama «Salvem s'Albufera des Grau», dissenyat pel publicista Jordi Altarriba

i distribuït entre la gent en format d'adhesiu. L'eslògan es mantindrà durant tota la dècada dels vuitanta.

6. EVOLUCIÓ DEL CAS: DELS INICIS DE LA URBANITZACIÓ A LES PRIMERES MESURES DE PROTECCIÓ PER A L'ALBUFERA DES GRAU

La dinàmica urbanística a Shangri-La s'inicia a començaments dels anys setanta. Entre 1971 i 1972 s'inicien les promocions publicitàries del projecte i es convida a la compra de parcel·les a particulars. Així, fins a començaments de 1974, es treballa en el traçat dels vials, la creació de la infraestructura per a la conducció d'aigua o la construcció del camp de golf.

Des de l'any 1968, el PGOU de Maó és en fase de redacció i serà aprovat inicialment per la Comissió Municipal d'Urbanisme el juliol de 1973, mentre que el Pla Provincial d'Ordenació Urbana de les Illes Balears s'aprova l'abril del mateix any. El novembre de 1973, el PGOU de Maó es treu a informació pública i durant aquest període l'Ajuntament rep una sèrie d'al·legacions en què es reclama un altre model de creixement per al municipi.

Però els esdeveniments es precipitaran a principis de 1974, especialment a partir de la publicació a la premsa de les primeres denúncies contra Shangri-La, la realització de les primeres al·legacions i la presentació per part de la COABC d'un escrit-denúncia a l'Ajuntament de Maó i al governador civil de les Illes Balears, demanant la paralització de les obres i sol·licitant l'aplicació de la legislació vigent. A partir d'aquest moment, s'enceta una via administrativa de seguiment del cas per part del Ministeri de l'Habitatge i d'altres organismes, al mateix temps que, a mesura que avança la mobilització, es posa a l'abast de l'opinió pública la informació sobre la situació de l'Albufera.

El 21 de gener de 1974, el cap regional d'ICONA per Catalunya i les Balears inspecciona la zona de l'Albufera, acompanyat per l'alcalde de Maó, i posteriorment es rebrà la visita del delegat provincial del Ministeri de l'Habitatge, que realitza una sèrie de recorreguts, un dels quals per Shangri-La. Aquesta visita anirà lligada a la presentació, per part d'aquesta Delegació Provincial, d'una ordre de paralització de les obres.

En aquest context comencen a fer-se públiques les primeres adhesions a la campanya «Salvem s'Albufera».

L'informe d'ICONA serà tramès el 2 de maig de 1974, en el qual es planteja per primera vegada la necessitat de delimitar una zona entorn a la vorera de la llacuna, prevista com a zona lliure pública, on quedi prohibida la realització de cap mena d'edificació. També defineixen una sèrie de normes de protecció per a la zona.

A mesura que avança aquest procés, la promotora i l'Associació de Propietaris de Shangri-La engegaran una sèrie d'accions per defensar la continuïtat del projecte, entre les quals hi ha una campanya en els mitjans de comunicació destinada a justificar la urbanització, tot argumentant el seu interès per protegir l'ecologia de la zona

i la possibilitat de garantir la protecció de l'avifauna de l'Albufera en conjunció amb el seu desenvolupament turístic. Per això, es remarca especialment la rectificació de determinats aspectes del projecte inicial, al mateix temps que es posa de manifest l'encetament de projectes concrets com la creació d'una societat anomenada Protectora del Grao SA, amb la intenció de crear un refugi d'aus aquàtiques assegurant la possibilitat de dur a terme «el primer ensayo de España de la convivencia de la fauna con el ser humano [...]». ²²³

Per dur a terme aquesta campanya de justificació, els promotors faran servir estratègies similars a les dels proteccionistes i, fins i tot, es dissenyarà un anagrama en la mateixa línia que el dissenyat per Jordi Altarriba («Salvem l'Albufera») però amb una variació del temps verbal («Salvaremos la Albufera»). ²²⁴

Després d'un llarg procés, el febrer de 1975 la Comissió Provincial d'Urbanisme informa sobre el PGOU de Maó, acceptant totalment l'informe d'ICONA de 18 de gener de 1975 i la delimitació de la zona de protecció efectuada.

Amb tot, aquestes primeres mesures de protecció no frenen dràsticament la possibilitat del desenvolupament urbanístic a la zona de l'Albufera sinó que es fonamenten en la possibilitat de jugar-lo amb unes normes de protecció per a l'entorn immediat de la llacuna. Per tant, aquestes resolucions no signifiquen, ni molt manco, el final de tot aquest procés, sinó que més aviat enceten una nova etapa en la pugna entre l'opció proteccionista i la dels promotors urbanístics. En tot cas, la seva rellevància rau en el fet que posen de manifest la capacitat de la mobilització ciutadana per limitar les expectatives dels inversors urbanístics, així com la seva capacitat d'incidència en la política municipal a les darreries del franquisme.

7. CONCLUSIONS

La mobilització per a la defensa de l'Albufera des Grau és la primera campanya d'ampli abast que té lloc a Menorca per la defensa del territori, al mateix temps que significa el tret de sortida d'un procés de sensibilització de determinats sectors de la societat menorquina davant de les conseqüències que l'avanç de l'economia turística comença a tenir a partir de la dècada dels setanta. Aquesta primera consciència conservacionista es materialitzarà en l'encetament de noves formes de pressió social en contra de la política municipal dels darrers ajuntaments franquistes, de manera que la dimensió que aquest moviment assoleix en poc temps significarà un impuls molt

²²³ «Objetivo de los promotores de Shangri-La. Salvar la Albufera de Menorca», *TeleXprés*, 29 de juny de 1974.

²²⁴ Des dels començaments de la urbanització, aquesta promoció un tipus de desenvolupament urbanístic respectuós amb les riqueses del paisatge.

important per a la gestació, uns anys més tard, de plataformes estructurades, amb coneixements tècnics i instruments suficients per fer front a processos llargs i dificultosos.

Aquest moviment posa de manifest, per primera vegada, la capacitat de la intervenció ciutadana per frenar determinades iniciatives urbanístiques i fa palès que la defensa del territori esdevé un element clau en la reivindicació de la democratització política i social, així com per a la defensa d'allò propi i de la pròpia identitat.

Finalment, i en relació amb les conseqüències que tindrà per a l'Albufera des Grau, aquesta primera mobilització serà determinant de cara a l'assoliment d'unes primeres mesures de protecció per a la zona i, a llarg termini, per la resolució final de la polèmica.

Amb tot, es pot afirmar que la declaració de l'Albufera des Grau com a nucli de la Reserva de Biosfera de Menorca ha estat motivada per la riquesa ambiental de la zona, però també per la seva importància des d'un punt de vista simbòlic. La seva protecció ha representat una de les fites més importants assolides pel moviment ecologista a Menorca, tenint en compte que la mobilització generada contribueix, en bona part, a la seva gestació i emmiralla els moviments posteriors per a la defensa d'altres zones rellevants de l'illa.

Comissió Intermunicipal d'Urbanisme - CIU: la lluita per l'urbanisme democràtic al Baix Llobregat (1976-1979)

José Fernández Segura i Elionor Sellés i Vidal
Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat

1. ELS INICIS DE LA CIU: PRIMERES ACTUACIONS

El nucli inicial de la CIU és la Coordinadora d'Urbanisme de Sant Joan Despí - Sant Just Desvern, que s'oposava al Polígon de Sant Joan Despí²²⁵ que va iniciar, en el mes de juliol de 1976 i en el marc del Congrés de Cultura Catalana, una campanya d'informació i oposició al pla.²²⁶ A la tardor d'aquell mateix any, la Coordinadora ja havia fet una campanya sota el lema «No al polígon de Sant Joan Despí», realitzada a través de l'associació de veïns d'aquesta població. Paral·lelament a aquesta campanya, es van dur a terme algunes negociacions amb l'Ajuntament de Sant Joan Despí que van tenir com a resultat un acord per fer estudis tècnics sobre les necessitats més urgents —sanitat i ensenyament— i un informe jurídic sobre les competències de cadascuna de les institucions respecte al pla d'aquest polígon. Aquesta primera acció és força representativa de la manera de fer i actuar de la CIU: denúncia, mobilització

²²⁵ El polígon prové del *Plan General de Ordenación de la Comarca de Barcelona*, publicat en el mes d'abril de 1974.

²²⁶ «Cronologia de l'afer dels polígons del Baix Llobregat. Juny 1976 - octubre 1978» (1978), a *Dossier Polígono S. Joan Despí (Baix Llobregat)* (Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Fons Carles Riba).

ciutadana, elaboració d'informes i estudis, negociacions amb les institucions de tota mena i presentació de propostes alternatives als plans urbanístics de l'administració.

Si la població d'aquesta zona del Baix Llobregat estava ja preocupada respecte de la manca de serveis essencials, era lògic que aquesta preocupació anés a més davant de la perspectiva d'un augment sobtat de població. En aquestes circumstàncies es va llençar una campanya de recollida de signatures en contra del pla del Polígon de Sant Joan que van ser enviades al Ministerio de la Vivienda. En el mes de maig de 1977 es va organitzar també una gran festa popular en els terrenys on era previst que es construïssin els habitatges. La festa, organitzada per les associacions de veïns, els grups d'esplai, sindicats i partits polítics democràtics, va comptar amb la participació d'unes cinc mil persones. En menys d'un any s'havia aconseguit un alt grau de mobilització, la implicació de diferents sectors socials i que els ajuntaments es mostressin oberts al diàleg.

Malgrat aquestes manifestacions ciutadanes d'oposició al pla del Polígon de Sant Joan, el 15 de juny de 1977 surt a informació pública un nou pla, en aquest cas el Pla Parcial Torreblanca,²²⁷ que va ser immediatament impugnat per diversos partits polítics, associacions de veïns i entitats de Sant Joan, Sant Just i Sant Feliu. La primera Coordinadora de Sant Joan - Sant Just es va ampliar a Sant Feliu i, al juliol d'aquell mateix any, es va organitzar una roda de premsa per denunciar el nou pla. Les raons que fonamenten l'oposició a aquest pla posen de manifest, entre altres aspectes, que els projectes responen només als interessos dels propietaris,²²⁸ que es fan al marge de la participació ciutadana i que estan mancats de transparència. Enmig d'aquestes denúncies, crida l'atenció una altra raó, que es convertirà en un dels eixos teòrics de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme. El manifest contrari al pla de Torreblanca denuncia «una política tendent a convertir la comarca del Baix Llobregat en una zona suburbial de la ciutat de Barcelona».²²⁹

A finals d'agost surten a informació pública els plans parcials de la Mallola i de Can Cervera d'Esplugues, que suposarien cinc mil habitants més en 40 Ha i que són igualment impugnats pels partits i entitats d'aquesta població. Després d'aquesta impugnació, veïns d'Esplugues i Cornellà se sumen a la Coordinadora, que passarà a denominar-se a partir d'ara Comissió Intermunicipal d'Urbanisme (CIU). Poc temps després —setembre de 1977—, la CIU serà rebuda pel senador Pere Portabella en representació de l'Assemblea de Parlamentaris,²³⁰ al qual es lliurarà un dossier sobre els quatre plans urbanístics als quals la Comissió s'oposa. Com veiem, la CIU continua amb

²²⁷ El Pla Parcial Torreblanca preveia construir mil vuit-cents habitatges per ubicar set mil cinc-cents habitants en 34 ha.

²²⁸ L'administrador del propietari majoritari (68%) d'aquest pla era l'alcalde de Sant Feliu. *Manifest a l'opinió pública sobre el Pla Parcial d'Ordenació Urbana de Torreblanca*. Juliol de 1977 (Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Fons Carles Riba).

²²⁹ *Manifest a l'opinió pública sobre el Pla Parcial d'Ordenació Urbana de Torreblanca*.

²³⁰ El 15 de juny de 1977 es van celebrar les primeres eleccions generals democràtiques.

una línia d'acció que combina els aspectes polítics i tècnics, ampliant, en aquest cas, el seu radi d'acció, sortint de la comarca i comproment els nous representants polítics.

Al novembre de 1977, la Comissió Intermunicipal d'urbanisme fa públic un informe²³¹ sobre els plans urbanístics de la zona al qual s'hi sumen els principals partits polítics. En aquest informe, a més de les dades demogràfiques i dels dèficits de serveis, la CIU posa de relleu dos aspectes importants. D'una banda, l'informe deixa clar que la planificació s'ha de fer des de la perspectiva de la comarca, per això es diu que «els gestors del Pla Comarcal han oblidat l'existència de les comarques (el Baix Llobregat en el nostre cas) i dels seus pobles, i han pensat només en l'estricta extensió de la malla urbana de Barcelona, fet que comporta la dissolució dels nuclis naturals de població».²³² D'altra banda, es destaca que els resultats de les eleccions generals de juny de 1977²³³ fan témer un canvi polític en les futures eleccions municipals «en el qual difícilment estaran representats els actuals interessos immobiliaris».²³⁴ L'informe denuncia que es vol aprofitar l'interregne entre les primeres eleccions generals i les futures municipals per eludir el control municipal democràtic i d'aquí l'acceleració en la presentació dels plans i la ferma oposició de la CIU per evitar els fets consumats. Veiem, doncs, que la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme no és només una agrupació de veïns en defensa de serveis i qualitat urbanística, sinó que és una plataforma ciutadana que reivindica la identitat de la comarca i alhora alerta sobre els perills d'una transició plena de perills per a la democràcia.

Paral·lelament a la presentació d'aquest informe, es van editar uns fulls explicatius sota el lema «Per què diem no al Polígon de Sant Joan Despí»,²³⁵ on es denuncia que el pla vol convertir la zona en un barri degradat sense les infraestructures i serveis necessaris. Alhora, s'exigeix l'elaboració d'un estudi que tingui en compte les necessitats de la població.

A finals de 1977 es va fer una exposició —«Ahir i avui»— a Sant Joan Despí sobre l'urbanisme de la zona que va tenir un gran ressò. En el marc d'aquesta exposició es va produir el primer contacte amb el Col·lectiu d'Arquitectes del Baix Llobregat, als quals s'hi sumaran altres professionals de l'economia, de la sanitat, del dret, enginyers i periodistes que col·laboraran estretament amb la CIU. No s'entén l'elaboració d'informes tècnics i la gestió de complexos assumptes de caràcter econòmic i jurídic sense aquesta implicació professional. Igualment, la CIU no hagués tingut tanta capacitat d'infor-

²³¹ *Informe de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme sobre els problemes originats pel «Polígono de San Juan Despí», el Pla Parcial Torreblanca, el Pla Parcial la Mallola i el Pla Parcial Can Cervera.* Novembre, 1977. ACBLL (Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Fons Carles Riba).

²³² *Informe de la Comissió Intermunicipal...*

²³³ El resultat de les eleccions generals al Baix Llobregat van ser favorables a les forces d'esquerra. El percentatge sumat de PSC i PSUC fregava el 64%.

²³⁴ *Informe de la Comissió Intermunicipal...*, p. 1.

²³⁵ *Per què diem no al Polígon de Sant Joan Despí.* Novembre de 1977 (Arxiu Privat d'Elisa Séculi).

mació i difusió de la seva tasca sense el compromís ferm i constant dels corresponents. La Comissió Intermunicipal d'Urbanisme era, doncs, una organització consolidada amb un eficaç funcionament intern i amb una gran capacitat d'acció.

2. LA CIU INTERLOCUTORA DE LES INSTITUCIONS

La CIU tenia capacitat de mobilització i de lideratge en el si de la ciutadania, però alhora va aconseguir ser reconeguda com interlocutora per una Corporació Metropolitana de Barcelona —CMB— que encara representava les velles autoritats.²³⁶

El nou panorama polític obert per les primeres eleccions democràtiques després de la dictadura franquista va encaminar la CIU cap a les noves autoritats electes. Així, en el mes de setembre de 1977 va connectar amb l'Assemblea de Parlamentaris de Catalunya i més tard, en el mes de gener de 1978, una vegada instaurada la Generalitat provisional, va demanar una reunió amb la Conselleria d'Ordenació del Territori i d'Urbanisme al capdavant de la qual hi havia Narcís Serra. Malgrat això, la coexistència en aquests anys de transició de dos poders obligava a negociar a dues bandes. Per una banda hi havia la CMB, amb capacitat executiva prou clara, i per altra banda hi havia una Generalitat provisional, amb tot el reconeixement democràtic però amb un escàs poder real. Una mostra representativa d'aquestes negociacions a dues bandes es pot veure en les actuacions de la CIU en els mesos de gener i febrer de 1978. El 12 de gener d'aquell any, la CIU té la primera entrevista amb el conseller Narcís Serra, que es compromet a evitar fets consumats i a fer gestions davant l'INUR.²³⁷ A finals d'aquell mateix mes, la CIU aconseguia que Socias Humbert, president de la Corporació Metropolitana de Barcelona, acceptés la paralització de l'aprovació i construcció del Polígon de Sant Joan Despí i els plans parcials de Torreblanca, la Mallola i Can Cervera.

L'aparició de les primeres instàncies democràtiques amb la Generalitat al capdavant fa que la CIU clarifiqui els seus objectius, explicant que no s'oposa al desenvolupament urbanístic de la zona

sinó que reivindica que aquest desenvolupament ha d'inscriure's en una Ordenació Territorial global de la Comarca del Baix Llobregat, pensada des del Baix Llobregat i en funció dels seus habitants, al seu torn inscrita en una Ordenació General del

²³⁶ El president de la CMB era Socias Humbert, llavors alcalde de la ciutat de Barcelona. El tècnic responsable dels plans urbanístics era Subías.

²³⁷ L'INUR (Instituto Nacional de Urbanismo) és l'organisme estatal encarregat de planificar i executar els plans urbanístics. En el mes de març de 1978, la CIU, acompanyada dels seus tècnics i altres professionals, té la segona entrevista amb Narcís Serra. En aquesta entrevista li lliuren un document d'oposició als plans signat per la pràctica totalitat dels partits, sindicats i associacions dels cinc municipis i aconseguixen que el conseller doni suport a l'elaboració d'un estudi urbanístic que representi una millora dels sectors afectats pels plans. Nota manuscrita de la CIU del 29 de març de 1978. ACBLL, fons Carles Riba.

territori de Catalunya coordinada per la Conselleria d'Ordenació del Territori de la Generalitat de Catalunya.²³⁸

A aquesta proposta segueix la immediata reclamació de les eleccions municipals democràtiques i el traspàs de competències a la Generalitat. Ambdós punts són de la màxima rellevància per encarar projectes de l'envergadura dels plans urbanístics que afecten al Baix Llobregat. Aquesta visió és acceptada tant des de la presidència de la Corporació Metropolitana de Barcelona com de la Generalitat provisional; ara bé, des de l'àrea tècnica de la CMB s'aposta per continuar endavant amb els projectes, amb el suport d'alguns ajuntaments i d'alguns propietaris. Aquesta situació, característica del temps de transició, serà denunciada profusament per la CIU.²³⁹

Les circumstàncies polítiques del moment no donaven garanties suficients de què allò acordat amb el president de la CMB fos respectat; per aquesta raó, la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme continuà amb l'organització de tots tipus de mobilitzacions, com ara presentacions d'exposicions, xerrades-col·loqui, taules rodones i manifestacions.²⁴⁰ La dilació en la convocatòria de les eleccions municipals feia témer que es prenguessin decisions irreversibles que afectessin de manera definitiva unes zones urbanes amb grans dèficits.

En aquesta situació, la CIU va desplegar una intensa activitat entorn els consistoris franquistes. Aquests portaven a terme una política de complicitat —quan no d'oberta col·laboració— amb els plans urbanístics de l'INUR. Eren uns consistoris que no tenien cap legitimitat democràtica ni suport social però que encara conservaven un poder prou important. Els alcaldes eren fortament dependents d'un Govern Civil, provinent de l'etapa franquista, que els havia nomenat, essent essencialment fidels a l'entramat de poder teixit a l'època anterior. Era lògic, per tant, que cedissin fàcilment a les pressions dels propietaris que pretenien aconseguir l'execució dels plans abans

²³⁸ Escrit de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme del 27 de gener de 1978 dirigit a Josep Maria Socias Humbert, president de la CMB. ACBLL, fons Carles Riba.

²³⁹ Subías, el tècnic de la CMB, defensa la continuació dels plans de l'INUR en un article publicat el 28 de gener de 1978 al diari *TeleXprés*. El 3 de febrer de 1978, la CIU contesta a Subías en una nota pública que difondrà a la premsa (*Resposta al Sr. Subías sobre els Plans Parcial del Baix Llobregat*. Baix Llobregat, 3 de febrer de 1978. Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, Fons Carles Riba). El 10 de febrer de 1978 es publica un article en el *Setmanari del Baix Llobregat* en la mateixa línia que la nota de la CIU. Aquesta polèmica va ser prou intensa com perquè el conegut programa de la TVE *Giravolt* se'n fes ressò l'1 de febrer de 1978.

²⁴⁰ El 25 de febrer de 1978, sota els lemes «Salvem el Baix Llobregat» i «Oposem-nos als polígons», s'organitza un cercavila que recorre els cinc municipis que formen la CIU. Aquest mateix dia es va inaugurar una exposició sobre els plans urbanístics a la Casa de Cultura de la Caixa de Pensions d'Esplugues, seguida d'una xerrada col·loqui dels tècnics de la CIU. *Nota de premsa*. Actes del 18 de febrer de 1978. Arxiu Privat de Miquel Roa. La cloenda del cicle informatiu organitzat pels tècnics de la CIU es va celebrar el 18 de març de 1978 als locals de l'Ateneu de Sant Just. Escrit de la CIU de març de 1978 on s'invita a la població a assistir a aquest acte. Arxiu Privat de Miquel Roa.

de les eleccions municipals.²⁴¹ La pressió de la CIU posava en un compromís als alcaldes més pròxims a les autoritats no democràtiques denunciant la seva actitud²⁴² o fiscalitzant les polítiques municipals respecte a l'aprovació de llicències amb l'objectiu d'evitar l'execució d'obres exigides pels propietaris i que eren de dubtosa legalitat.²⁴³ L'agrupació de propietaris del Polígon de Sant Joan Despí, per exemple, mostra la seva irritació per la política de congelació d'aquest projecte a causa de les pressions polítiques de les forces democràtiques.²⁴⁴

En aquesta situació es produeix una cursa en la qual cadascú malda per aconseguir els seus objectius, fent equilibris en una posició difícil. Els consistoris van oscil·lant davant de les pressions d'uns i altres. En algunes casos, els ajuntaments van fer d'intermediaris entre institucions estatals i membres de la CIU, adoptant el paper d'àrbitre o d'home bo. És el cas de l'alcalde de Sant Joan Despí, Baldiri Olivé, que va reunir a l'Ajuntament a representants de la CIU, a les forces polítiques i socials del municipi i a representants de l'INUR, aconseguint que aquest organisme acceptés la negociació amb un estudi previ.²⁴⁵

En altres casos, els ajuntaments mantenen una postura ambigua, quan no de deixadesa, en el control de l'execució d'obres. Aquest va ser el cas de la FORD, un exemple representatiu de l'estira i arronsa que es produeix entre els ajuntaments, la CMB, els propietaris i la CIU. Des de setembre de 1978 fins al mes de març de 1979, la CIU va fer un seguiment precís d'aquesta qüestió, observant que la FORD començava a construir sense que hi hagués la corresponent concessió de llicència d'obres. A partir d'aquí, la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme començarà una roda d'entrevistes i informes que van des de l'Ajuntament de Sant Just Desvern, fins a la CMB i a la mateixa empresa FORD. Malgrat l'acord de paralització de les obres emesa per l'Ajuntament de Sant Just Desvern i per la mateixa CMB, les obres van continuar endavant

²⁴¹ És paradigmàtic el cas de l'alcalde de Sant Feliu de Llobregat, Armengol, que era l'administrador de les finques dels propietaris de Torreblanca que estaven afectada per un dels plans de l'INUR.

²⁴² *Manifiesto de la Comisión Intermunicipal d'Urbanisme*. 12 d'abril de 1978. En aquest manifest, a més d'acusar d'irresponsable a l'INUR, es fa responsables als alcaldes de Sant Joan Despí, Sant Just Desvern i als alcaldes de Barcelona i Cornellà que, a la vegada, eren president i vicepresident de la CMB, respectivament.

²⁴³ *Carta de la Comisión Intermunicipal d'Urbanisme a l'alcalde de Sant Just Desvern (Sr. Rodolfo Sánchez Cuellar)* del 3 de maig de 1978. Arxiu Comarcal del Baix Llobregat. Fons Carles Riba. El ple municipal no lliurarà les llicències d'edificació que havien demanat la família Modolell i la FORD. Socias Humbert, President de la CMB, ratifica el compromís de no cedir les llicències. Escrit de la CIU del 10 de maig de 1978. Arxiu Privat d'Elisa Séculi.

²⁴⁴ El punt de vista dels propietaris apareix a *La Vanguardia* del 10 de maig de 1978, on es diu que l'ambient de pressió política ha aconseguit paralitzar les obres quan «hay muchos intereses lícitos que no se pueden colapsar. Se han hecho manipulaciones "salvajes" sobre el tema».

²⁴⁵ La reunió es va celebrar el 13 de setembre de 1978. Acta núm. 1 del 14 de setembre de 1978. Arxiu Privat de Miquel Roa.

en una política de fets consumats que ningú va voler aturar.²⁴⁶ De fet, en una situació que ratlla l'esperpèntic, la CMB es va desentendre de la qüestió al·legant la pèrdua dels papers relatius al cas.²⁴⁷ L'alcalde de Sant Just Desvern no va actuar malgrat que s'estava contradient de manera flagrant les seves pròpies ordres i malgrat les denúncies públiques aparegudes en alguns diaris.²⁴⁸ La FORD va acabar per construir-se sense que l'acció cívica de la CIU ho pogués aturar.

Altres casos representatius de les relacions de la CIU amb els darrers ajuntaments franquistes són els referents als plans que afectaven Cornellà i Esplugues. En el cas de Cornellà, la CIU va aconseguir que l'Ajuntament de Cornellà i la CMB impugnessin els plans del MOPU respecte a Can Bagaria i que es tinguessin en compte els projectes del Col·lectiu d'Arquitectes del Baix Llobregat respecte al pla Parcial d'Almeda.²⁴⁹ A Esplugues, la CIU va aconseguir la modificació del pla inicial de la Mallola fent pressió tant a la CMB com a l'Ajuntament d'Esplugues. En aquest cas, la CIU va col·laborar estretament amb les forces socials i polítiques d'aquesta vila.²⁵⁰

Una de les actuacions de la CIU on es mostra amb claredat la capacitat d'aquesta plataforma cívica és la relacionada amb la proposta de construcció d'un hospital que més de trenta anys després s'ha fet realitat. En aquest cas, la CIU va desplegar tot el seu potencial tècnic i polític contactant amb ajuntaments, l'INUR, la CMB, les conselleries de Sanitat i d'Ordenació del Territori de la Generalitat provisional, la Universitat de Barcelona, col·lectius de metges, forces polítiques democràtiques, sindicats, associacions de veïns i consells de sanitat de diferents municipis de la zona. A l'octubre de 1978 va sorgir per primera vegada la idea de construir un hospital que justificaria l'execució d'un pla d'infraestructures per interrelacionar tot l'entorn. Per posar dempeus el projecte es va elaborar un informe tècnic i es van fer intensos debats per tal de definir les característiques de l'hospital.²⁵¹ Les conselleries de la Generalitat —Sanitat i Ordenació del Territori— i el rector de la Universitat de Barcelona es van interessar per la qües-

²⁴⁶ CIU. *Actes* núm. 2 del 25 de setembre de 1978, núm. 4 del 18 d'octubre de 1978, núm. 6 de l'1 de novembre de 1978, núm. 18 del 7 de febrer de 1979 i núm. 21 del 7 de març de 1979. Arxiu Privat de Miquel Roa.

²⁴⁷ CIU. *Acta* núm. 18 del 7 de febrer de 1979. Arxiu Privat de Miquel Roa.

²⁴⁸ *El Correo Catalán*, 10 de febrer de 1979. J. Millet escrivia a *La Vanguardia* del 7 de febrer de 1979 que la continuació de les obres «sólo puede verse como una mano negra decidida a tirar adelante sea como sea lo que parecía salvable de la operación urbanístico-especulativa por lo que salta a la vista el deseo de tener la obra lo más avanzada posible antes de las elecciones». Les eleccions municipals es van realitzar el 3 d'abril d'aquell mateix any.

²⁴⁹ CIU. *Actes* núm. 1 del 14 de setembre de 1978, núm. 3 del 9 d'octubre de 1978 i acta núm. 4 del 18 d'octubre de 1978. Arxiu Privat de Miquel Roa.

²⁵⁰ CIU. *Actes* núm. 2 del 25 de setembre de 1978, núm. 3 del 9 d'octubre de 1978, núm. 9 del 22 de novembre de 1978, núm. 13 del 20 de desembre de 1978, núm. 17 del 31 de gener de 1979 i núm. 19 del 14 de febrer de 1979. Arxiu Privat de Miquel Roa.

²⁵¹ CIU. *Acta* núm. 4 del 18 d'octubre de 1978. Arxiu Privat de Miquel Roa. En el *Dossier «Poligono S. Juan Despi» (Baix Llobregat)* de novembre de 1978, apareix per primera vegada la proposta de l'hospital. Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, Fons Carles Riba.

tió fins al punt que, des de la Conselleria de Sanitat, es va respondre oficialment a la CIU amb un document on es fixaven els criteris que havien de regir el futur Hospital General de la comarca²⁵² que, segons s'indicava, havia de ser fins uns quatre-cents llits amb diferents especialitats reconegudes, alhora que s'acceptava la tasca docent que la CIU havia proposat. Els partits polítics, darrere de la iniciativa de la CIU, es van interessar també en la proposta i es van mostrar d'acord en tirar endavant el projecte d'un hospital comarcal que fos, alhora, un centre docent.

3. LA NORMALITZACIÓ DEMOCRÀTICA

A principis de l'any 1979, els membres de la CIU es desdoblaven en la seva activitat. Molts d'ells, membres de partits polítics, eren cridats per les seves formacions per tal de constituir la candidatura de les seves organitzacions polítiques a les properes eleccions municipals democràtiques. Altres, independents, eren sondejats pels diferents partits perquè entenien que la participació en aquella plataforma ciutadana era un actiu que no es podia desaprofitar. Així, uns i altres van encarar les primeres eleccions municipals democràtiques convocades pel 3 d'abril de 1979, gairebé dos anys després de les primeres eleccions generals democràtiques. El resultat a la comarca va ser àmpliament favorable a les forces d'esquerra,²⁵³ recollint, en molts casos, l'experiència de lluita antifranquista i en el cas dels cinc municipis de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme amb persones relacionades estretament amb aquesta entitat cívica.²⁵⁴

Amb el nou panorama polític es van reunir els nous alcaldes i regidors d'urbanisme dels cinc municipis que fins llavors havia coordinat la CIU. És a dir, només dos mesos després de les eleccions municipals de 1979, els ajuntaments d'Esplugues, Cornellà, Sant Just Desvern, Sant Feliu de Llobregat i Sant Joan Despí es reunien per assumir directament la tasca que la CIU havia dut fins llavors. En aquella reunió es van acordar les línies bàsiques d'actuació dels ajuntaments que, a trets generals, van quedar de la manera següent: el Pla parcial de Sant Joan Despí hauria d'articular els principals eixos de comunicació. S'emplaçaria en aquell pla un hospital general de cinc-cents llits amb funció docent. Es donaria especial atenció a les necessitats educatives i culturals de la zona, en especial d'EGB. Seria prioritari evitar una gran explotació comercial de la zona, hi hauria una previsió de sòl terciari per a oficines i, per últim, s'acordava crear un parc

²⁵² Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Assistència Social. Direcció General d'Assistència Hospitalària. *Criteris hospitalaris al Baix Llobregat*, d'abril de 1979. Arxiu Privat d'Elisa Séculi.

²⁵³ El PSUC i el PSC van obtenir nou alcaldies cadascun. Convergència i Unió —CiU—, tres. El independents van obtenir set alcaldies i el Front Nacional de Catalunya —FNC—, una.

²⁵⁴ Els alcaldes de Sant Joan Despí i el d'Esplugues, Carles Riba i Toni Pérez respectivament, eren membres actius de la CIU. Igualment, Ramon Rull i Maria Comelles n'eren membres destacats. El primer va ser regidor d'urbanisme de Cornellà i la segona, de Sant Feliu de Llobregat.

de gran dimensió que compregués els barrancs de la Font Santa i Pont Reixat. Aquests punts són els que van marcar el futur de la zona, amb uns ajuntaments compromesos a tirar endavant el que fins llavors havia estat tasca de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme. Amb aquesta reunió, la CIU va fer un traspàs simbòlic de la lluita ciutadana, nascuda en un context de dictadura, a les institucions locals democràticament escollides, que havien sorgit, en bona part, d'aquella mateixa plataforma.

4. COMISSIÓ INTERMUNICIPAL D'URBANISME: LA LLUITA PER L'URBANISME DEMOCRÀTIC AL BAIX LLOBREGAT

Fer un balanç de la tasca que la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme va realitzar entre el seu naixement, a l'estiu de 1976, i la seva fi, després de les eleccions municipals democràtiques de 1979, és fer una crònica de la Transició. A l'estiu de 1976 no era clar com es resoluria el que després hem anomenat Transició. S'albirava un temps de tensió entre unes forces reformistes del règim que discutien internament quin era el límit al qual estaven disposats a arribar enfront d'unes forces d'oposició que maldaven per imposar un trencament amb el règim franquista que tampoc estaven en situació de garantir. Així les coses, observar l'actuació de la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme en aquest temps d'esdeveniments decisius és apropar-nos a la Transició espanyola des d'un indret acotat, una zona del Baix Llobregat, i des de l'acció d'una plataforma ciutadana que es va convertir en un mirall de l'època en què va actuar.

Des de l'inici, la CIU deixa palès en els seus documents que no només actua defensant els interessos legítims dels ciutadans, sinó que mostren, amb extraordinària lucidesa, un gran coneixement de les condicions polítiques en les quals actuen i els objectius que pretenen assolir també en aquesta qüestió. Són conscients, per exemple, que darrere la rapidesa en què les autoritats aproven pla rere pla després de les eleccions generals de 1977 es troben les pressions d'uns propietaris temorosos de perdre l'oportunitat de treure gran profit econòmic de les seves possessions. Sabedora d'aquesta situació, la CIU entén que el camí és la pressió, el control i la fiscalització d'uns poders no democràtics però que encara poden actuar amb total llibertat.

Com hem vist, la Comissió Intermunicipal d'Urbanisme no es limita únicament a fer una tasca de denúncia, sinó que s'elaboren nous plans alternatius que parteixen d'una concepció racional i no especuladora de les necessitats de l'entorn. És a dir, la CIU proposa un nou urbanisme a escala humana i alerta dels perills que contenen els plans de les autoritats que condemnen els cinc municipis afectats a convertir-se en suburbis degradats i massificats de la gran Barcelona. La CIU combina amb gran saviesa la mobilització ciutadana, l'elaboració d'informes i estudis i la difusió de les seves propostes amb el fi de pressionar i condicionar les autoritats, que no tindran cap més remei que acceptar la seva presència i obrir espais de negociació.

Si observem detingudament la relació de la CIU amb les diferents institucions, organismes, partits polítics, sindicats i moviment socials veurem la complexitat del procés de transició. Per una banda, hi ha uns ajuntaments que, malgrat no tenir legitimitat democràtica, van jugar un paper important en el període. Pressionats per les associacions de ciutadans, es movien en una gamma que anava des de la inacció, el desinterès i deixar passar el temps fins a un paper actiu en defensa dels interessos dels propietaris i de les indicacions de les autoritats franquistes. Per altra banda, hi havia organismes oficials, la Corporació Metropolitana de Barcelona n'és un exemple paradigmàtic en el nostre cas,²⁵⁵ que estaven controlats per buròcrates de l'antic règim que afavorien els interessos dels propietaris.

Superposat a aquests poders residuals del franquisme existia a Catalunya una Generalitat provisional sense poder ni pressupost econòmic que maldava per aconseguir competències i recursos econòmics que fessin possible una actuació política eficaç. Davant d'aquesta situació, la CIU es convertí, en les qüestions de caràcter urbanístic d'aquesta zona del Baix Llobregat, en el nucli central aglutinador de tot el moviment ciutadà que havia sorgit de la lluita antifranquista.

Com hem vist, el moment polític en què es desenvolupa l'activitat de la CIU es troba en un punt d'equilibri delicat entre uns nous organismes democràtics que encara no tenen el control de la situació i uns vells poders que no han desaparegut i que veuen que el seu temps s'acaba. Des del punt de vista polític, la tasca de la CIU pren una altra dimensió, duent una activitat de suplència dels organismes democràtics que, o bé, estan per venir o bé tenen dificultats en exercir les seves funcions. La Comissió Intermunicipal d'Urbanisme s'erigeix així en la crist·lització d'un temps de transició que, si bé no aconseguí la desaparició completa del vell món, donà a llum al nou període democràtic.

BIBLIOGRAFIA

- ARACIL, Rafael; SEGURA, Antoni (ed.) (2000). *Memòria de la Transició a Espanya i a Catalunya I*. Barcelona: CEHI.
- GALLEGO, Ferran (2008). *El mito de la transición: La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*. Barcelona: Crítica.
- MARÍN, Martí (2000). *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*. Lleida: Pagès.
- (2005). *Porcioles: Catalanisme, clientelisme i franquisme*. Barcelona: Base.

²⁵⁵ També el MOPU o l'INUR.

MOLINERO, Carme; Ysàs, Pere (2008). *La anatomía del franquismo: De la supervivencia a la agonía, 1945-1977*. Barcelona: Crítica.

SOTO, Álvaro (1998). *La transición a la democracia: España 1975-1982*. Madrid: Alianza.

TUSELL, Javier (2005). *Dictadura franquista y democracia (1939-2004)*, Barcelona: Crítica.

La tancada de Motor Ibérica des dels mitjans de comunicació de l'època²⁵⁶

Jordi Rabassa Massons

Centre d'Estudis Ignasi Iglésias

Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (UAB)

L'1 de juny de 1976, més d'un centenar d'esposes de treballadors acomiadats de Motor Ibérica, la fàbrica que construïa els populars camions Ebro, van iniciar una tancada a la parròquia de Sant Andreu per reclamar la readmissió dels seus marits i fills als llocs de treball. L'acte de reivindicació i pressió a les autoritats i a l'empresa es va afegir a les protestes que els marits havien iniciat l'abril d'aquell mateix any, boicotejant les hores extra en suport d'un programa reivindicatiu que reclamava un increment salarial de 4.000 pessetes, la readmissió dels acomiadats l'any anterior i la retirada de les sancions que l'empresa havia imposat a alguns obrers. El boicot seguí durant vint dies, en els quals l'empresa acomiadà més de mil vuit-cents treballadors i s'iniciaren les primeres aturades. Posteriorment, a partir de finals d'abril s'organitzaren marxes i manifestacions pel centre de Barcelona, a les quals s'hi afegiren les dones dels treballa-

²⁵⁶ L'autor vol compartir el dubte que el títol de la comunicació sigui l'encertat. Amb el nom de «la tancada de Motor Ibérica» es coneix l'acció que van dur a terme més de dues-cents cinquanta dones a la parròquia de Sant Andreu de Palomar durant vint-i-vuit dies el juny de 1976. I precisament aquest nom fa invisible el caràcter singular d'un tancament protagonitzat exclusivament per dones i amagat per bona part de la historiografia de la lluita obrera. Incorporant «Motor Ibérica» en el títol amaguem el gènere protagonista, justament una de les crítiques d'aquesta comunicació.

dors. La Guàrdia Civil hi féu acte de presència ràpidament i a la repressió empresarial s'hi afegí la de les forces de l'ordre i la de grups no identificats amb mètodes terroristes.

En aquest context de reivindicació laboral i repressió empresarial i institucional, més de dues-centes dones, encapçalades per la Maruja Ruiz (Guadix, Granada - 1936), esposa d'un treballador de Motor Ibérica, es tancaren a la parròquia de Sant Andreu per fer encara més visible la lluita. La Maruja era aleshores una líder sindical i veïnal de Nou Barris que treballava en l'esfera del PSUC, CCOO i l'associació de veïns del seu barri. Segons destacà Montserrat Roig en un article del mes de juliol, «[...] empezaron encerrándose por sus “maridos” para acabar haciéndolo por la “clase obrera” [...]».

La tancada arribà a aglutinar més de tres-centes persones en algun moment, entre dones, nens i dos homes en vaga de fam, i fou un exemple d'organització obrera en règim assembleari. Durà fins al 28 de juny, dia en què l'església fou brutalment desallotjada per les forces de l'ordre franquistes.

Tot i la importància històrica de la reivindicació dels drets laborals a Motor Ibérica, la historiografia del moviment obrer de l'època no ha tractat de forma específica la tancada de les dones dels treballadors, malgrat la seva singularitat. Podem aventurar que un dels motius d'aquest silenci sigui el difícil enquadrament de les dones com a subjecte protagonista d'una reivindicació obrera, tradicionalment masculina en el relat dominant. Una dificultat motivada per la desídia o, potser, per la voluntat explícita d'investigadors o protagonistes masculins de mantenir-lo al marge.

En aquesta comunicació analitzem el tractament que en van fer els mitjans coetanis: la freqüència, l'anàlisi i els articles d'opinió que va generar. Iniciem el repàs el dia 1 de juny de 1976 i acabem el 31 d'agost, quan deixen d'aparèixer articles. Hem obviat les publicacions editades per partits polítics, sindicats i moviments socials, fent només referència als mitjans privats de referència de Barcelona.²⁵⁷

1. LES PUBLICACIONS DIÀRIES

Seriar cronològicament l'aparició de les notícies en els mitjans referma quin és el seu posicionament davant dels moviments socials i del seu *status quo* de forma ràpida. Per fer-ho aclaridor visualment, adjuntem el recompte de mencions que hi hagué a la premsa diària majoritària:

²⁵⁷ Les publicacions buidades són les següents. Diàries: *TeleXprés* (T/E), *Diario de Barcelona* (DB), *El Noticiero Universal* (ENU), *Mundo Diario* (MD), *La Vanguardia Española* (LVE) i *Solidaridad Nacional* (SN). Periòdiques: *Interviú*, *El Paps*, *Por Favor* i *Canigó*.

	<i>Durant la tancada</i>	<i>Després de la tancada</i>	<i>Total</i>
<i>Teleexpres</i>	15	5	20
<i>Mundo Diario</i>	15	0	15
<i>Diario de Barcelona</i>	14	1	15
<i>El Noticiero Universal</i>	6	1	7
<i>La Vanguardia Española</i>	7	0	7
<i>Solidaridad Nacional</i>	0	1	1

1.1. Les primeres notícies

Els primers que s'afanyen a fer ressò de la tancada de les dones són els que encapçalen l'anterior taula, de línia editorial progressista, *TeleleXprés* (T/E), *Mundo Diario* (MD) i *Diario de Barcelona* (DB), que ho fan el dimecres 2 de juny, amb titulars dedicats exclusivament al fet:

«Se recluyen doscientas esposas de huelguistas en Motor Ibérica». (T/E)

«Mujeres e hijos de trabajadores de Motor Ibérica se han encerrado en la Parroquia de Sant Andreu». (DB)

«Mujeres de huelguistas se encierran». (MD)

Entre els diaris més conservadors, tot i que alineats amb el missatge de la necessitat de canvi en la política espanyola cap a la democràcia, *El Noticiero Universal* (ENU) ho publica el 3 de juny, amb una notícia dedicada en exclusiva, però amb un titular menys explícit que omet el gènere de les tancades: «Se encierran las familias de los trabajadores» (ENU).

Els afins al règim, en canvi, se'n fan ressò encara després. *La Vanguardia Española* (LVE) ho fa el divendres 4 de juny, amb un titular en què, com ENU, no explicita el gènere protagonista: «Más de trescientos familiares de los trabajadores de "Motor Ibérica" siguen encerrados» (LVE).

Solidaridad Nacional (SN) no informa de la tancada fins que s'ha acabat, i la primera menció és també l'última, el dia 29 de juny. Per contra, el mateix dia en què les dones es tancaven a la parròquia, el primer anunci comercial que apareix a SN és, justament de Motor Ibérica. L'empresa ofertava llocs de treball per a les seves fàbriques de Montcada i Reixach i Barcelona. Aquest mateix anunci es publicà el dia 1 a MD.

Pel que fa al text d'aquests primers articles, els més extensos són els dels diaris que hem esmentat primer (T/E, DB i MD) i citen explícitament que qui es tanca són les dones i els fills dels vaguistes. ENU, en canvi, hi afegeix dos protagonistes: «Dos días lleva ya el encierro de las esposas, hijos, hermanos y otros familiares de los obreros [...]», quan són exclusivament les dones i els nens els qui es tanquen. Els germans i d'altres familiars, si van fer acte de presència, va ser per visitar-les durant algun dels

dies de la tancada. LVE, per complicar-ho més, encara hi afegeix els ancians, quan hauria de parlar d'ancianes: «Con el fin de atender a éstos [els infants] y a los ancianos que también se encerraron [...]»

ENU i LVE amaguen que aquesta és una acció de dones, organitzada i protagonitzada per dones i els seus fills i filles.

1.2. Un precedent immediat: «Les Jornades Catalanes de la Dona»

Justament la darrera setmana del mes de maig s'havien celebrat les Jornades Catalanes de la Dona, la primera oportunitat per a les dones de debatre lliurement sobre cultura, treball, família, sexe, etc. que el 27 de maig havia desbordat el paranimf de la Universitat de Barcelona amb la presència de quatre mil dones. Així doncs, el tema de la dona era candent aquell mes. T/E obria el mes de juny amb una editorial en què analitzava les primeres Jornades Catalanes de la Dona, que s'acabaven de clausurar i augurava que «El tema de la mujer en una sociedad machista como la nuestra, siempre resultará por lo menos polémico».

Destacar que T/E és l'únic dels diaris buidats que es posiciona de forma clara d'acord amb les conclusions de les Jornades, que constaten la naturalesa patriarcal de la societat, reforçada per la legislació franquista, i aposten per les polítiques actives d'emancipació. Les editorials i articles d'opinió de la resta —quan n'hi ha— són confusos, sinó totalment contraris, i aquesta postura es detecta a l'hora d'analitzar també la tancada, car mentre T/E sempre utilitza el gènere femení quan escriu sobre les dones tancades, la resta utilitzaran indistintament el femení o el masculí, quan no només el darrer (LVE). Als antípodes de T/E se situava SN: «Las nuevas corrientes y las modas están destruyendo el encanto femenino, la estabilidad del hogar y la educación cristiana de nuestros hijos.»

1.3. Seguiment de la tancada

La tancada provocà que el conflicte es materialitzés en un espai concret i es convertí en notícia per ella mateixa. En l'editorial de T/E del dia 5, «Los encierros, anormalidad predemocrática», es reflexiona sobre els motius que porten col·lectius a visibilitzar la seva reivindicació amb tancades, que no eren infreqüents en aquella època, però no cau en l'especificitat del que ens ocupa. Habitualment, les tancades són protagonitzades pels afectats directes de l'abús contra el que lluiten, sense tenir en compte el sexe, però en la de Motor Ibérica són les dones les que, de forma unilateral, vesteixen les granotes dels marits i fan seves les reivindicacions. Estem davant d'una tancada exclusiva de dones i nens, moltes vegades contra la voluntat dels marits.

El dia a dia de la tancada fou un fet informatiu per ell mateix més enllà del desenvolupament de les negociacions i dels fets que envoltaven la reivindicació. Quan no

es destaquen les novetats de la lluita o de la negociació s'hi encabeix alguna referència a la tancada, i a l'inrevés. Així doncs, ja el 3 de juny MD informava que:

A la cifra, próxima a los doscientos, se añadieron a lo largo de la jornada varios familiares más. Se sabe que las primeras horas de encierro se dedicaron a la organización del grupo y a la formación de comisiones [...]. Así, por ejemplo, han sido creadas comisiones para la obtención y conservación de alimentos, para atender a los niños —que salen unas horas al día a pasear por el barrio—, para informar sobre la situación [...].

T/E informa que «Un médico internista y un pediatra colaboran con los afectados» i ja més endavant, el dia 9, publica «Flores y paellas para las encerradas de Motor Ibérica»:

En la noche del lunes al martes, dos miembros del conjunto La Trinca acudieron a la iglesia y llevaron flores a las encerradas. El lunes, la Asociación de Mujeres de Sant Andreu, en colaboración con las asociaciones de mujeres de Montcada y de Mujeres Universitarias, y una representación del Departamento de Mujeres de Amigos de la CNU, entregó cinco paellas gigantes a las encerradas.

Pel que fa a l'apartat gràfic, tan sols T/E publica algunes fotografies de l'interior de l'església. Així, el dia 11 de Juny, T/E en publica una on una quinzena de dones al voltant d'una taula canten i aplaudeixen, amb un peu de foto que explica que:

alguna de ellas, vistiendo las chaquetillas de trabajo de sus maridos, cumplían ayer los once días de encierro en la iglesia de Sant Andreu de Palomar. Los ánimos, sin embargo, continuaban altos.

El 15 de juny se'n publica una altra que acompanya un extens reportatge. Està presa a la sagristia i hi veiem un grup de dones amb un armari darrere amb una gran creu al capdamunt. Justament a l'equador de la tancada es publica aquest llarg reportatge, titulat «Dos semanas de encierro en Sant Andreu de Palomar», signat per Carles Guàrdia, el qual s'introdueix en el quefer diari:

Los primeros días fueron los más difíciles —nos explica la encargada de relaciones con la prensa— en el aspecto de la convivencia. Algunas compañeras iban a coger las mantas y los colchones antes que nadie. Ahora sabemos que aquí no hay nada de nadie. Y si sólo tenemos colchones para unos cuantos, primero son los niños y luego nos repartimos lo que queda.

Es fa referència a l'organització assembleària:

Diariamente realizan una asamblea a las nueve de la noche, después que se han acostado los niños, en la que se repasa la actividad de la jornada, se informa de la solidaridad recibida, y se critica el funcionamiento de la colectividad.

I a la logística:

Los servicios se dividen en grupos que atienden la cocina, la limpieza, la sanidad, el control de la puerta, la prensa y los niños. En la sacristía se ha improvisado la cocina. Sobre los muebles destinados a guardar los ornamentos se almacenan las latas y los embutidos. Continuamente están llegando personas con comida y dinero para las encerradas. Los trabajadores de una gran empresa del metal han decidido ceder la mitad de su caja de resistencia y la han llevado a la iglesia: cien mil pesetas.

També s'aprofita per parlar de les activitats que s'hi duen a terme:

Toda una serie de actividades culturales se han desarrollado durante estos días. Aparte de las clases que cada día reciben los niños de maestros voluntarios, se han dado tres clases para las madres. Un ginecólogo habló del control de la natalidad: el Ignacio [Pujades, vicari], el de la parroquia les explicó la evolución de la iglesia en los últimos años y un exiliado chileno les comentó un documental sobre el golpe de estado que derribó el gobierno de Allende. Una especie de coral se ha improvisado.

L'endemà, el dia 16 de juny, és DB el periòdic que publica un reportatge encara més extens, que signa Teresa Rubio, basat comentaris de les protagonistes. N'escollim alguns fragments:

Nadie se mueve de su puesto de trabajo. Una de las mujeres encargadas de recibir a los visitantes, de atender a las muestras de solidaridad, a las distintas comisiones que llegan a la iglesia con donativos, nos cuenta con detalle como se emplea y distribuye el tiempo en el encierro. «Nos levantamos a las siete de la mañana y después de asear a los niños y asearnos nosotras servimos el desayuno en cuatro turnos, los niños primero, en dos tandas, luego otras dos para los mayores». [...] ²⁵⁸

A la izquierda del altar central, hay una capilla grande, habilitada como dormitorio para los niños más pequeños. Sobre dos bancos encarados se ha puesto una o dos colchonetas y mantas. Con este sistema se ha obtenido una especie de confortables y seguras cunas. La nave central de la iglesia acaba de ser puesta en orden «ha quedado ya preparada para la misa de la tarde» nos dicen. Los bancos que han servido de camas para las mujeres durante la noche están dispuestos para su cometido. [...]

Se han formado seis comisiones: Cocina, limpieza, sanidad, prensa, cuidado de los niños y puerta, esta última encargada de la recogida de paquetes, entregas de donativos y vigilancia [...].

A las diez comienza la asamblea que en algunas ocasiones se ha prolongado hasta las tres de la madrugada. En ella se intercambia información. Están presentes algunos trabajadores de Motor Ibérica que vienen reuniéndose a diario en Sindicatos, y que comunican a los encerrados como está la situación. Se leen adhesiones recibidas, se dan noticias y [*sic*] sobre las gestiones llevadas a cabo y se hace un resumen del día [...].

²⁵⁸ Els fragments en negreta reproduïxen els editats en el diari.

Els següents fragments entren de ple en una de les línies d'estudi més interessants: l'anàlisi de com aquestes dones, amb un grau de politització baix o nul i marginades de l'organització masclista de la societat franquista, esdevenen lluitadores pels drets laborals i polítics. Una lluita que, sense proposar-s'ho va més enllà de la reivindicació concreta pels seus marits i fills:

Al ver a estas mujeres con la camisa de trabajo de sus maridos despedidos, a estas mujeres que nunca habían abandonado sus hogares si no era, en algunos casos, «para ir a hacer horas», a esas mujeres que se consideran «casi todas analfabetas», encerradas en la lucha por la devolución del único bien que tenían, como es el puesto de trabajo familiar, no podemos evitar pensar en las tensiones de todo tipo a que inevitablemente tiene que sujetarles la anómala situación. La explicación tal vez se encuentre en las palabras de una de ellas «Mi marido vino ayer a buscarme, dijo que yo no podía faltar más de casa que eso es un desastre, mi respuesta fue «no» quiero seguir hasta el final. Se fue. Dos horas más tarde él mismo lo comprendió y volvió [...]». Las asambleas son una especie de terapia de grupo al mismo tiempo que establecen lazos de unión. En la de hace dos días una mujer mostró una carta de readmisión, reconociéndole los derechos de dieciséis años, que le había sido entregada a su marido y que este no aceptó. Ella dijo «Si hubiera vuelto al trabajo hubiera perdido a su mujer. Aquí luchamos por el puesto de todos los despedidos». Esas frases dan el tono del ambiente. Es tranquilo e inquieto a la vez, pero no desesperante [...].

Durant aquests dies, DB i T/E, i la resta de dies en menys mesura, indiquen les entitats, associacions de veïns, comitès de treballadors i comitès sindicals que donen suport a les dones tancades. Ressaltem el dia 19 de juny, en què DB es fa ressò d'una carta de les associacions de veïns de Singuerlín i Arrabal, de Santa Coloma de Gramenet, que aprofundeix en l'aspecte de la lluita obrera citat en l'anterior paràgraf. S'hi exposa que: «El encierro en la parroquia de Sant Andreu [...] no sólo es una muestra de la participación de la mujer en el movimiento obrero, sino también ejemplo de cantidad de experiencias recogidas en esa lucha constante de los explotados [...]».

El divendres 25 de juny hi hagué un primer intent de desallotjar la parròquia per la força. Aquesta notícia apareix el dia següent en tots els diaris buidats, excepte en el SN. Els titulars són:

- «Intento de desalojo de las mujeres de Motor Ibérica (T/E). Tensión en Sant Andreu» (MD).
- «Los encerrados de «Motor Ibérica» se hallan aislados por la policía» (DB).
- «Jornada de tensión en la iglesia de Sant Andreu del [sic] Palomar» (ENU).
- «Sigue el encierro en la parroquia de San Andrés» (LVE).

Com sempre, T/E és el que explicita el component femení de la tancada.

1.4. DESALLOTJAMENT

El desallotjament definitiu fou el 28 de juny. A quarts de sis de la tarda uns cent cinquanta policies entraren a la parròquia amb material antidisturbis. Hi hagué moments de molta tensió i violència i es destrossà força mobiliari. La notícia aparegué en els diaris del dia 29. Paradoxalment, no se'n féu cap esment a ENU, ni aquell dia ni els següents, però en aquest cas sí que sortí a SN. Els titulars foren:

«Ayer fueron desalojadas las mujeres de Motor Ibérica encerradas en Sant Andreu» (T/E).

«Se desalojó a las mujeres de la Parroquia de Sant Andreu» (MD).

«Los encerrados de San Andrés, desalojados» (DB).

«Terminó el encierro de familiares de «Motor Ibérica» en la parroquia de San Andrés» (LVE).

«Desalojados los encerrados en la Iglesia de San Andrés» (SN).

LVE i SN enllesteixen la notícia amb ben poques línies i de nou sense esmentar la presència femenina. La resta dediquen almenys una pàgina al desallotjament. L'article més complet és el del DB, signat per les inicials J.C. i que inclou declaracions de les protagonistes i dels capellans:

De pronto [...] aparecieron policías por todas partes, que fueron hacia nosotros, conminándonos a que saliéramos, a lo que nosotros nos opusimos. «Que vengan nuestros maridos, les decíamos que vengan nuestros maridos. Que venga el párroco, que venga el párroco». La policía nos fue acorralando y nos sacó fuera, llevándonos a algunos en brazos, al resistirnos a abandonar el recinto sagrado.

A partir del dia 30 de juny, només T/E, DB i ENU publiquen alguna notícia referent a la tancada que informa del reforç policial després del desallotjament i, tots tres, de les notes que fan públiques els sacerdots de la parròquia i l'Arquebisbat de Barcelona condemnant el desallotjament.

1.5. Les opinions

A més dels articles als quals hem fet referència, en què es dona notícia dels esdeveniments al voltant de la tancada de Motor Ibérica, aquest fet genera diversos articles d'opinió que són publicats exclusivament a T/E. De fet, excepte una editorial al voltant del fenomen de les tancades²⁵⁹ (en aquell moment n'hi ha diverses), qui els signa és l'escriptora i periodista Montserrat Roig.²⁶⁰ Malgrat que també escrivia a MD (amb

²⁵⁹ Ja l'hem comentada anteriorment. L'editorial es titula «Los encierros, anomalía predemocrática», del 5 de juny de 1976.

²⁶⁰ Montserrat Roig, militant aleshores del PSUC, va conèixer bé la realitat de la tancada. La seva germana, M. Isabel Roig, es va encarregar de la part logística fora de la parròquia. Casa seva es va convertir en el centre de comandament, la caserna, i el lloc on dones i nens anaven a dutxar-se quan ho necessitaven.

menys freqüència), en aquest mitjà no en publica cap, com tampoc alguns col·laboradors progressistes del diari, com Manuel Vázquez Montalbán, Marta Pessarrodona o Teresa Pàmies.

Els dos articles de Roig se centren en el paper de la dona en la societat. Seleccionem alguns fragments de «De esposa a companyera», del 8 de juliol. En el primer fragment, després de preguntar-se «¿qué deben hacer ahora las 350 mujeres de Motor Ibérica [...]?»», fa referència al procés de politització en què es veieren immerses lluitant pels drets dels seus marits:

[...] de repente, un montón de mujeres se dan cuenta de que ellas son también «sujetos activos» en la lucha de la clase obrera. Y eso, cuando para la mayoría de ellas el matrimonio representó la liberación de un trabajo deshumanizado, significa un enorme paso adelante. La «ayuda» al marido se convierte en algo más sólido. Ya no es la relación puramente afectiva, está en marcha el proceso colectivo de la solidaridad. Las mujeres de los obreros de Motor Ibérica deben de haber cambiado mucho desde el encierro. Hubo algunas de ellas que estaban seguras de que su marido las comprenderían, otras no. «Mi marido no haría por mí lo que yo estoy haciendo por él, porque él es de los que piensan que la mujer es para la casa, para los hijos, y sobretodo para el marido», le cuenta una de ellas a la periodista [...]. Han descubierto que la solidaridad no cesa en sus maridos, ni en los compañeros de sus maridos, sino que llega a las esposas de los compañeros de sus maridos que, por obra y gracia de algo insólito, se convierten en «compañeras». [...] las mujeres descubren que ya no son las mismas que antes, sus maridos también se dan cuenta de ello [...]. Ellas, si son valientes, van a seguir. Y descubrirán algo que todavía es insólito en las mujeres de nuestro país: las gracias de un papel activo en la lucha por un mundo menos aberrante [...].

En l'article «Mujer y política», del 22 de juliol, critica el difícil enquadrament de la dona i de les seves reivindicacions feministes dins dels partits polítics antifranquistes. Fa un repàs de l'escàs percentatge de dones presents en els organismes de direcció d'esquerres on, assegura, es mantenen els rols de dominació masclista presents a la societat. Després d'inserir la lluita feminista dins de les tesis marxistes, segueix:

[...] creo yo que las mujeres no forman una clase, porque entre ellas se dan las mismas diferencias que se dan entre los hombres respecto a la propiedad de los medios de producción. Pero hay que añadir que algunos teóricos han añadido un medio de producción doméstico [...] y, en cierta manera, el ama de casa constituye si no una clase por lo menos un grupo económicamente diferenciado y dedicado a un trabajo claramente subalterno. [...]

Montserrat Roig increpa directament els partits polítics acusant-los de no haver fer cap declaració posicionant-se davant de la tancada a la parròquia de Sant Andreu. Justament perquè les protagonistes de la lluita política eren exclusivament les dones:

[...] Que yo sepa, ningún partido político ha hecho una declaración pública sobre las vicisitudes de las mujeres de Motor Ibérica que se encerraron en la parroquia de Sant

Andreu. Pocos teóricos, hasta el momento, han analizado el fenómeno de esas hembras que empezaron encerrándose por sus «maridos» para acabar haciéndolo por la «clase obrera» [...] Si los partidos políticos de izquierdas siguen el camino que han llevado hasta el momento sobre la liberación de la mujer, medrosos y prudentes en el mejor de los casos, van a ser muchas las mujeres que se cansarán. Y, si ellas siguen luchando en los frentes de combate mixtos es porque creen que la opresión contra la cual se lucha vale la pena que desaparezca [...].

2. LES PUBLICACIONS NO DIÀRIES

De les publicacions no diàries consultades només podem destacar els dos reportatges que hi dediquen *Interviú* i *Canigó*.

El reportatge d'Interviú es titulava «Encierro a toda madre»,²⁶¹ firmat Ignasi Pujades, vicari de la parròquia de Sant Andreu i un dels responsables que la tancada es produís allí. L'altre era el mossèn Josep Camps. Tots dos havien treballat a Amèrica Llatina (Pujades a Xile i Camps a l'Equador), materialitzant el que predicava la doctrina de l'alliberament i, en el cas de Pujades, fundant els primers nuclis de Cristians pel Socialisme. En tornar a Barcelona, les seves trajectòries coincidiren per un atzar gens ingenu i començaren a treballar amb les comunitats de base per crear, també a Barcelona, Cristians pel Socialisme. La parròquia de Sant Andreu es convertí en un indret que acollia els lluitadors antifranquistes quan necessitaven un espai. Des de l'arribada dels dos religiosos s'hi havien dut a terme actes a favor de l'amnistia, contra la pena de mort, assemblees de treballadors o els funerals de Manuel Fernández Márquez (9 d'abril de 1973) i Salvador Puig Antich (8 de març de 1974).

El reportatge de Pujades és el més complet de tots, basat en entrevistes a les dones i profusament il·lustrat amb fotografies. El mes de convivència li donà a Pujades la confiança perquè les dones li expliquessin els conflictes amb els seus marits. L'Helena deia:

[...] mi marido aquel día había tenido mucha faena en el Sindicato y vino bastante tarde a casa. Cuando llegó, yo ya estaba preparada y tenía mi bolsa de aseo y una chaquetilla azul de la empresa [...]. Entonces llegó mi marido y dijo: «Venga, prepárame la cena, que me tengo que ir». Yo dije: «Bueno, majo, prepáratela tú, porque yo salgo ahora mismo, o sea, yo tengo cita con mis compañeras y me tengo que ir al encierro».

I la Maruja reblava:

[...] al tener que guisarse, al no tener costumbre de hacerlo, el hombre se hacía un lío y continuamente venía e insistía que ya está bien, que la cosa seguía, que la cosa no se iba a solucionar [...]. Incluso a una señora el marido le quitó los niños para presionarla,

²⁶¹ *Interviú*, núm. 11 (4 d'agost de 1976), p. 24-28.

pero la señora no se fue, e incluso la quiso acusar de abandono del hogar, pero la firmeza de la mujer hizo retroceder al marido [...].

El reportatge acaba amb sis fotografies de les destrosses provocades durant l'assalt de la policia, que contrasten amb l'ordre que transmeten les imatges disparades durant la tancada.

L'article publicat a *Canigó* porta per títol «Les valentes dones de Motor Ibérica: Una revetlla que no s'ha pogut celebrar»,²⁶² escrit per Joan Vinyes i Riera.²⁶³ Aquest és un repàs als fets que l'autor considera més importants, però no aporta més dades ni cap anàlisi.

3. CONCLUSIONS

Un dels objectius de la tancada era aconseguir que la lluita dels treballadors de Motor Ibérica tingués presència en els mitjans de comunicació. El conflicte es venia incubant des de finals de març de 1976, però tot i l'acomiadament de mil vuit-cents treballadors, l'inici de la lluita no va tenir la repercussió mediàtica esperada. En analitzar aquesta situació, les cúpules de CCOO i PSUC cregueren necessària una acció que li donés visibilitat. En aquest moment és quan la Maruja Ruiz proposà la tancada de les dones. Així ho explicava a *Interviú*:

[...] aunque se hacían las marchas y el problema se daba a la opinión pública, porque lo gritábamos en la calle, seguía existiendo el mismo boicot en los periodicos, que informaban muy poco sobre Motor Ibérica. Estuvimos hablando con los periodistas y con los de Radio Barcelona para ver si el boicot este que había tan cerrado, se podía abrir un poco, y ellos nos dijeron que sí. Entonces se decidió el encierro [...].

Constatem que la tancada provocà una revifalla dels articles dedicats al conflicte de Motor Ibérica fins i tot a nivell internacional, ja que foren diverses les ràdios i televisions foranes que s'hi interessaren. La tancada, doncs, aconseguí el seu objectiu en aquest aspecte: la premsa que hem analitzat els dispensà seixanta-cinc titulars. Sense l'acció de les dones, el conflicte de Motor Ibérica hagués comptat amb seixanta-cinc titulars menys i gairebé dos centenars de pàgines menys de presència als mitjans.

D'altra banda, de la lectura dels articles se'n desprèn la segona de les conclusions, oberta i encara per analitzar: la dificultat del gènere. Hem palesat que només tres de les publicacions diàries fan referència sempre al component femení de la tancada, i no pas sempre. Per què s'amaga el seu protagonisme exclusiu femení? Per què la indicació era directament amagar-lo? Per la incapacitat d'entendre els motius de les dones en

²⁶² *Canigó*, núm. 458 (17 de juliol de 1976), p. 16-17.

²⁶³ Joan Vinyes i Riera era cunyat de Montserrat Roig i marit de M. Isabel Roig.

una societat que l'havia relegat a un paper secundari? Cal una anàlisi acurada, però de ben segur que aquelles dones, com apuntava Montserrat Roig, apareixien de cop en el món de la lluita laboral fins i tot a desgrat, o davant de la incomprensió dels seus companys homes. Moltes qüestions que encara estan pendents de resposta i que són el punt de partida d'una investigació en què s'uneixen les dimensions de lluita obrera, lluita antifranquista, lluita veïnal i lluita feminista.

La lluita dels homes i les dones de Motor Ibérica, emperò, no aconseguí frenar els objectius de l'empresa. Les negociacions no arribaren a bon port, els treballadors no foren readmesos i Motor Ibérica tampoc cedí a les seves demandes per als qui es quedaren treballant. El conflicte de Motor Ibérica fou un dels més durs del Barcelonès. El Perich ho resumia en una vinyeta de la revista *Por Favor*,²⁶⁴ de la sèrie de *Noticias del 5º Canal*. Parafraçant el comunicat del final de la guerra civil:

(En el día de hoy, cautivo y desarmado el Ejército rojo, han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado), el presentador d'un telenotícies deia: «En el día de hoy, jodidos y cansados los trabajadores, las fuerzas patronales han alcanzado sus últimos objetivos. La huelga ha terminado. Firmado: Motor Ibérica».

²⁶⁴ *Por Favor*, núm. 111, del 16 d'agost de 1976.

96 dies de vaga a la fàbrica Roca (1976-1977)

Albert Alonso Quiñones

Centre d'Estudis de Gavà

1. INTRODUCCIÓ

A finals de 1976 hi ha una vaga clau a la història del moviment obrer, que es podria considerar l'últim conflicte laboral amb caràcter polític: la lluita dels treballadors de la fàbrica de sanitaris Roca. Aquesta vaga té una importància cabdal a la història del moviment obrer, tant per la duració d'aquesta (noranta-sis dies), com pel moment històric (transició de la dictadura a la democràcia actual), com pel marc geogràfic (el Baix Llobregat) però, sobretot, pel model organitzatiu que van crear els treballadors de Roca, un model propi i alternatiu a sindicats i partits polítics.

La fàbrica Roca s'instal·la a Gavà l'any 1917 i gràcies al monopoli dels seus productes sanitaris i a la inversió estrangera es converteix en una de les grans empreses espanyoles. La vida social, econòmica i política de la població girarà entorn de l'empresa. Des de la seva fundació tindrà un fort sistema paternalista. Per captar mà d'obra en els anys seixanta, l'empresa construeix habitatges amb l'ajuda estatal i de la banca (el Poblado Roca) i un entramat social (col·legis, hospital, centre cultural...) que millorarà la vida dels treballadors però que també suposaran una dependència total d'aquests cap a l'empresa.

Les condicions de treball eren molt dures i malalties com la silicosis o l'asma eren comunes. Aquestes dures condicions i els forts ritmes de treball desembocaran en les primeres reivindicacions i les primeres vagues: 1969, 1971, 1975 i febrer de 1976.

2. LA VAGA DELS QUARANTA-DOS DIES

Aquesta última vaga, que durarà quaranta-dos dies, tindrà un punt d'inflexió important quan els més joves es tanquen a l'església del Poblat Roca. Durant aquesta tancada, uns fets succeïts lluny, a Vitòria, afectaren, i molt, els vaguistes. Allà, una concentració obrera en una església acabà amb una càrrega brutal, foc real de la policia, i el resultat de cinc morts. Els fets de Vitòria marcaren molt els treballadors més joves: la vaga de Vitòria i la seva organització assembleària es convertiria en un model a seguir.

La votació i el pacte dels delegats per tornar a la feina va provocar l'exacerbació dels ànims i la creació d'un sector molt crític sobre com s'havia dirigit la vaga. Tot i que aquest sector estava enquadrat en Comissions Obreres, ben aviat s'inclinà per defensar una metodologia organitzativa basada en l'assemblearisme més pur. La prohibició d'aquestes, durant tota la vaga, contribuï a mitificar-les. Durant aquesta vaga de la tardor es va escenificar obertament, entre altres coses, la divisió dins de l'esquerra sindical i política entre reformistes i rupturistes.

El 10 d'abril, els treballadors es reincorporaven a la feina. La vaga havia acabat, però el conflicte no només no s'havia resolt, sinó que encara s'havia polaritzat més. En els següents mesos s'havia de negociar el conveni i la possibilitat, per tant, d'un segon conflicte s'ensumava en l'ambient.

3. ORIGEN DEL CONFLICTE

Després del final de la vaga, els treballadors més joves i polititzats proposaran la necessitat d'organitzar-se entorn de l'assemblea i al marge de la CNS (Central Nacional Sindicalista). Començaren a conscienciar la resta de treballadors, molt desmobilitzats fins el moment. Per impulsar el procés d'autoorganització van començar a fer reunions en un bar del Poblado,²⁶⁵ simulant partides de cartes, i a la muntanya, aprofitant els diumenges al matí per fer excursions. Aquest grup d'obriers va editar, entre maig i juny de 1976, una publicació denominada *Prensa Obrera. Boletín informativo de la Comisión Obrera Roca*.

El juliol de 1976 els treballadors, més de 4.500 en fàbrica, van convocar unes eleccions, sense candidats, on seran escollits quaranta-tres delegats perquè els representin. Donada la dualitat de poders (delegats de l'assemblea i CNS), l'assemblea exigirà la dimissió de tots els membres de la CNS i enviarà una carta a l'empresa i a la Delegació de Treball informant de qui eren els seus nous representants.

D'assemblees de treballadors, en aquesta època, se'n solien fer dues: una al torn del matí, la més gran, amb una assistència de mil dues-centes persones, i una a la tarda,

²⁶⁵ Poblado Roca és el nom amb què es coneix el barri on vivien els treballadors de la fàbrica Roca.

amb sis-cents o set-cents persones, en acabar la feina, però a dins de la factoria i amb el consentiment tàcit, ja que mai hi va haver autorització expressa, de l'empresa.

Al setembre, els delegats escollits assembleàriament per seccions, constituïts en Comissió Obrera de Roca, arribaren a la xifra de seixanta, representant totes les seccions de la factoria. Deixen plasmat el seu projecte, anomenat *Proyecto de Bases para impulsar la sección sindical de los trabajadores de Compañía Roca Radiadores*. A aquest document es plasmava la forma d'organització obrera i el seu projecte econòmic, social i polític. El document —un autèntic document de base— indicava que la secció sindical la constituïa l'assemblea, que es considerava l'òrgan sobirà, i que els delegats només n'eren els portaveus. No eren escollits per un temps, sinó que l'assemblea els podia cessar en el moment que cregués convenient i mai podien prendre decisions sense comptar amb l'aprovació de l'assemblea.

El projecte també deixava clar que la lluita anava més enllà de millores laborals i econòmiques. Es definia com una secció sindical única que agrupava totes les seccions, tendències sindicals i formes de pensar; autònoma i independent: «no debe depender de ningún partido político, ni organismo oficial del gobierno»,²⁶⁶ deien que havia de ser democràtica, amb respecte per a les minories i a la llibertat d'expressió i amb l'acatament de tothom a les decisions preses a l'assemblea.

El document esmentava el procés d'autoorganització dels treballadors en diversos indrets de l'Estat (València, Bilbao, Vigo, Madrid), cosa que evidència que els impulsors del nou model organitzatiu estaven en contacte i informats de fenòmens semblants d'arreu de l'Estat espanyol.

4. ÈSCLAT DE LA VAGA

Es va triar un comitè de quinze delegats per coordinar i executar els acords de l'assemblea i de les diferents comissions que es van formar per humanitzar la fàbrica. Arribà el moment de negociar el conveni i l'empresa acceptà cinc representants de l'assemblea per negociar, però després d'algunes diferències i tensions en la negociació i d'una aturada de 24 hores per pressionar a l'empresa, aquesta acomiadà un dels negociadors. Quan, el 8 de novembre, un delegat dels treballadors va adreçar-se al representant de l'empresa per demanar explicacions sobre l'acomiadat, la resposta fou que l'endemà hi hauria vint-i-quatre acomiadats més.

En una assemblea improvisada a l'interior de la fàbrica, el dia 9 de novembre, amb participació dels dos torns de treball i amb la fàbrica totalment aturada, es va prendre la decisió d'anar a la vaga indefinida fins que els acomiadats fossin readmesos. Ahora,

²⁶⁶ Cassettes Assemblea Treballadors Roca, cassette número 615 (1976). Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).

l'empresa suspenia tota la plantilla de sou i feina fins al 14 de novembre. Aquest mateix dia van ser desallotjats de la fàbrica per la policia i perseguits amb gran violència pels carrers de Gavà. Negocis i comerços van haver de tancar les portes, espantats pel clima de tensió.

L'endemà, a les sis del matí, sota una forta pluja, els treballadors convocaren una assemblea davant de la fàbrica. La Guàrdia Civil carregà contra els concentrats sense avís previ. En aquesta ocasió, a diferència del primer dia, els vaguistes van reaccionar i alguns van respondre a la policia aixecant barricades per bloquejar les entrades al Poblado i fabricant fones. Després d'un breu replegament, la policia tornà cap al migdia i va arribar a metrallar les cases dels treballadors amb foc real. S'arribaren a recollir més de dos-cents casquets de bala.

El quart dia després de començada la vaga fou un dels més durs, quan al conflicte se li va afegir la vaga general a tot l'Estat. El Govern Civil prengué la iniciativa i envià a Gavà no només la Guàrdia Civil, sinó també cinquanta jeeps de policia i camions de l'exèrcit.

Després d'aquesta nova jornada de violència va ser clau la intervenció de l'alcalde de Viladecans, Josep Parellada, que va demanar al Govern Civil que la Guàrdia Civil no tornés a entrar al Poblado, per evitar aquest tipus d'enfrontaments. El governador civil va fer cas d'aquesta petició.

Aquest inici explosiu va marcar profundament la percepció que es va tenir de tota la vaga, les dures intervencions policials contribuïren a què s'associés la vaga amb violència. Probablement les dues parts buscaven l'esclat de la vaga, per tornar a mesurar les seves forces. Per als líders obrers, la vaga era una forma de posar a prova el model organitzatiu i aconseguir esborrar el mal record de la vaga de primavera, alhora que es plantava cara al govern, just quan aquest buscava la pau social per encarrilar la reforma política. Per a l'empresa, la vaga i l'estalvi en sous que li proporcionava ja li anaven bé en un context de crisi econòmica, retracció de la demanda i augment indesitjat dels estocs.

5. L'ATURADA DELS FORNS

Els treballadors, en començar la vaga indefinida, van abandonar la producció i les instal·lacions, entre les quals els forns, que es van fer malbé. El tancament dels forns va passar a ser el cavall de batalla entre l'empresa i els vaguistes i va ser el motiu principal de l'empresa per qualificar la vaga de salvatge, responsabilitzant els treballadors que havien abandonat els forns d'haver-los malmès. Mitjans de comunicació, i fins i tot partits polítics i sindicats, van acusar els treballadors d'irresponsables i de radicals. Els treballadors van reaccionar demanant un informe al Col·legi d'Enginyers Industrials i a la Universitat de Barcelona.

L'informe va indicar que durant la vaga de març s'havien modernitzat dos dels forns, tot aprofitant l'aturada en la producció, i just abans de la vaga de novembre s'havia

fet el pressupost per modernitzar els dos forns més vells, els números 1 i 2. Durant els treballs, estava previst que els empleats que els servien agafessin vacances pagades, però aquests dos forns foren els únics que es van trencar en començar la vaga. Gràcies al conflicte, l'empresa va poder canviar els dos forns sense necessitat de donar vacances pagades als treballadors. A més, segons afirmaven treballadors, els forns tenien una assegurança que en cobria la substitució en cas d'accident.

La polèmica va quedar closa amb la sentència sobre la legalitat de l'acomiadament dels vint-i-cinc treballadors. En el veredict del tribunal, en aquest punt va donar la raó als treballadors i ho va deixar clar: «Llegando a retirarse del trabajo hasta los cuidadores del horno, los cuales no lo apagaron, ya que esto —en evitación de males mayores— fue ordenado, y no correctamente ejecutado, por técnicos directivos de la empresa». ²⁶⁷La discussió per l'incident dels forns i les acusacions de radicalitat, però, s'havien estès al llarg de tota la vaga i van motivar posicions molt enfrontades. A causa d'aquest incident i la lectura diversa que se'n va fer, moltes persones i organitzacions van donar l'esquena als treballadors de Roca.

6. L'ORGANITZACIÓ DURANT LA VAGA

El nombre d'acomiadats va augmentar el dia següent i els treballadors van començar a organitzar comitès de treball entorn de l'assemblea per preparar una llarga vaga. Els delegats escollits per negociar el conveni van deixar immediatament les seves funcions i van posar-se a organitzar la vaga. El comitè de vaga s'estructurà mitjançant les següents comissions de treball: organització interna, assessorament jurídic, caixa de resistència, informació, extensió de lluita i autodefensa. Cada comissió estava formada per un delegat i tres o quatre persones fixes. Depenent de la feina de cada comissió es demanaven voluntaris a l'assemblea per ajudar en cada acció concreta.

La comissió encarregada de la caixa de resistència estava dividida en tres grups: un de dedicat a recaptar fons; un segon encarregat d'avaluar les necessitats de cada família i un tercer que era el que efectuava els pagaments. El repartiment de diners es feia a l'església del Poblado. Pel que fa a la recollida d'ajuts econòmics, en un primer moment es va realitzar per les fàbriques de la comarca, però després es va estendre al centre de Barcelona (plaça de Catalunya i Rambles), places i mercats, partits de futbol, teatres, cines, estacions de metro, carreteres i mítings o esdeveniments que concentrassin molta gent.

La progressió dels donatius va ser creixent: a finals de novembre s'havien recollit 1.868.483 pessetes; a finals de desembre, 6.277.105 pessetes, i a 10 de març de 1977, quan es va tancar la caixa, el total recollit pujava a 12.417.101 pessetes. La caixa es

²⁶⁷ *Diario el Mundo* (Madrid), Agència EFE, núm. 1.903 d'11 de desembre de 1976.

guardava amb un gran secretisme i sovint es canviava de lloc a causa dels diversos intents de l'extrema dreta d'apropiar-se'n. Els diners recollits no arribaven a tothom, només a la gent més necessitada de menjar o de medicaments, unes tres-centes o tres-centes cinquanta famílies. Aquesta quantitat de diners, fabulosa en aquella època, va fer córrer molts rumors, típics en aquesta mena de conflictes, tant pel que feia a la seva procedència com a la seva administració. Actualment encara es conserven els llibres de comptes per desmentir aquests rumors.

El comitè d'extensió de lluita, amb la col·laboració d'altres grups, sobretot d'estudiants o de veïns, va recórrer fàbriques i barris per evitar l'aïllament i explicar i difondre la seva versió dels fets. Es va editar un mitjà propi de comunicació, el butlletí *Roca en Lucha*. El primer número, d'un total de sis, va sortir als quinze dies de vaga. Deixava clar que la vaga no només anava contra l'empresa, sinó també contra els plans del govern, i criticava les centrals sindicals per la postura inicial adoptada davant del conflicte, que afirmaven que era més pròxima a la de l'empresa que a la dels treballadors.

La comissió va editar i distribuir més de cent mil fulls informatius, setanta-mil adhesius (Roca va ser un dels primers moviments socials que va utilitzar l'adhesiu) i quinze mil cartells per reclamar solidaritat. La tasca més àrdua va ser la publicació de les jornades de lluita convocades per als dies 20, 21 i 22 de gener, coincidint amb el judici a Magistratura per la readmissió dels acomiadats. La comissió també trencà fronteres i els relats sobre el conflicte va poder-se llegir en francès, anglès i alemany.

La comissió d'informació i redacció era l'encarregada de recollir i analitzar tota la informació sobre Roca publicada als mitjans de comunicació. Després de l'anàlisi, redactaven els comunicats de premsa amb la versió del comitè, que eren preparats i distribuïts diàriament als mitjans de comunicació. La informació sobre el conflicte, gràcies també als diferents comitès de suport que es van organitzar, va arribar a tothom, i mitjans com *Libération* o la BBC van informar sobre el conflicte.

Alguns dels treballadors més joves van decidir fer una comissió d'autodefensa, per protegir organitzadament les assemblees, les manifestacions, la caixa de resistència i els domicilis dels delegats, a més de mantenir l'ordre intern al Poblado. Els intents frustrats de mantenir una postura no violenta davant de la Guàrdia Civil havien fracassat a l'anterior vaga i grups de treballadors reivindicaven a l'assemblea la pràctica de la violència.

7. L'ASSEMBLEA: ÒRGAN CENTRAL

Durant tota la vaga, els treballadors s'organitzaven a través d'assemblees diàries. Malgrat la prohibició de celebrar-les, aquestes es seguien fent cada dia al Poblado, a l'església o a la muntanya. L'assistència oscil·lava entre les 2.500 i les 3.500 persones, quan eren autoritzades, i les cinc-centes quan es feien a la muntanya, a 5 quilòmetres del Poblado, en casos en què apareixia la policia fent pressió. En aquest cas, els assistents havien de superar els controls d'accés que havia muntat el comitè de vaga per

evitar l'entrada de confidents. En elles es van prendre totes les decisions, sempre a mà alçada. Aquest tipus de votació i d'organització va provocar un enfrontament amb el gran sindicat de la comarca, Comissions Obreres (CCOO).

Les assemblees diàries servien per prendre decisions i mantenir el sentiment d'unitat entre els treballadors. Era la manera perquè, en passar totes les decisions per l'assemblea, tots els treballadors se sentissin part del moviment. A les assemblees podien parlar lliurement tots els treballadors i les seves mullers. En canvi, la gent de fora de la fàbrica, com ara polítics o sindicalistes, havien de demanar permís, cosa que provocà més d'un enfrontament. Les assemblees acabaven amb una votació per decidir si l'endemà es tornava a treballar. Acabades les votacions, es parlava de la feina a fer el dia següent i cada comissió demanava voluntaris per a les tasques encomanades.

Malgrat la gran assistència, a les assemblees hi intervenia poca gent. Això va ser utilitzat per atacar-les dient que no eren representatives, perquè només alguns s'atrevien a parlar, mentre que la gran majoria callava per por. Els delegats, en canvi, justificaven la baixa participació activa dels treballadors en les assemblees per la poca preparació per parlar en públic.

En aquest context, cal remarcar que el judici seguit a magistratura pels acomiadaments dels treballadors de Roca va acabar sent una victòria per a l'assemblearisme, no només perquè el jutge —un jutge d'un tribunal franquista que sentenciava d'acord amb l'encara legalitat del règim franquista— va haver de declarar improcedents, l'1 de febrer de 1977, els acomiadaments, sinó perquè durant el judici, no sense recursos de la part contrària, es va reconèixer la legitimitat de l'assemblea de treballadors i la legalitat de les decisions que prenia. Fins i tot es va demanar permís al governador perquè els treballadors les celebressin i es va arribar a ajornar el judici a l'espera que l'assemblea prengués algunes decisions.

8. SOLIDARITAT AMB ROCA

Els vaguistes de Roca es van adonar ràpidament de la necessitat d'estendre el conflicte no només a les fàbriques, sinó a tots els àmbits de la societat. Gràcies al treball dels diferents comitès es donarà una gran fama a la lluita de Roca. Estudiants, associacions de veïns, artistes, intel·lectuals i organitzacions van oferir la seva ajuda als treballadors i es van apropar fins a Gavà per viure de prop les assemblees i la seva organització. L'autoorganització i l'autogestió guanyaven adeptes i amenaçaven no només l'Estat franquista a punt de ser finiquitat, sinó també el futur Estat democràtic que s'estava pactant entre franquistes i les forces d'oposició moderada.

El fet que les dones dels treballadors, a diferència d'anteriors vagues, participessin activament en el treball, així com en les assemblees, on van tenir veu i vot igual que els seus marits, va fer que alguns col·lectius feministes, emergents en aquells moments, veiessin en la vaga un exemple de l'emancipació de la dona i grups com la Unió

Popular de Dones es van acostar a Gavà. Els estudiants, per la seva banda, també es van mobilitzar; de fet, aquesta experiència en marcaria a molts. Els més conscienciats socialment anaven a Viladecans o Gavà, per viure directament el que estava passant, assistir a les assemblees o oferir la seva ajuda.

També cal ressaltar l'ajuda que van tenir per part del mossèn del Poblado, Celestino Bravo. Mai va posar cap objecció perquè algunes de les assemblees se celebrassin a l'església del Poblado Roca i va oferir sempre ajuda a qui més ho necessitava. En plena vaga, va fer un comunicat que es titulava *La lluita de Roca: Reflexions d'un capellà*, on comparava les assemblees que feien els treballadors a l'església amb les assemblees dels primers cristians, quan eren perseguits

Els treballadors també van buscar solidaritat a l'exterior. És destacable el viatge que van fer dos delegats a París. El dia de Reis van aprofitar la seva estada per demanar una entrevista al president de la Generalitat de Catalunya a l'exili, Josep Tarradellas. L'entrevista es va portar a terme i l'oficina del President va emetre un comunicat en defensa dels treballadors de Roca i va fer una aportació econòmica per a la caixa de resistència. També el cantant Lluís Llach va voler mostrar-se al costat dels treballadors i va oferir un concert on es van recaptar 360.613 pessetes per a la caixa de resistència.

Però no tot van ser simpaties i ajudes: alguns sectors es mostraren molt reticents davant del conflicte. L'entramat social i econòmic que Roca havia creat a Gavà i a Viladecans després de dècades de beneficència de caire paternalista feia que la dependència de l'empresa no se circumscrivís únicament als treballadors i no acabés en concloure la jornada laboral. Gavà i Viladecans depenien econòmicament dels sous dels treballadors de Roca i durant la vaga es van deixar de moure més de 782 milions de pessetes, segons càlculs de *La Vanguardia*. Comerciants, petites empreses, tallers, pagesos i tot el sector terciari es van veure molt afectats per la vaga. Fins i tot un grup de comerciants de Viladecans va enviar una carta al governador civil alarmats per la reducció dels seus ingressos.

9. REPRESSIÓ I LA VIOLÈNCIA

La repressió i la violència foren múltiples i utilitzades per ambdues bandes. Tanmateix, els esclats més violents els van patir els treballadors, principalment els delegats escollits per l'assemblea. Aquests darrers no podien dormir a casa i havien de canviar cada dia de llit, sense saber ni tan sols ells on dormirien l'endemà. De fet, la vaga va coincidir amb els mesos més violents de tota la Transició espanyola. En aquest sentit, la violència que patiren els treballadors no només vingué des de l'ens policial. Els grups d'extrema dreta, reforçats en aquest període, actuaren amb força impunitat durant tota la vaga i no es van accontentar amb donar pallisses a treballadors, sinó que van arribar a atemptar amb explosius contra les cases d'alguns delegats i dels seus familiars.

Però els treballadors també practicaren la violència. L'assemblea va aprovar la pressió als esquirols. Així, grups de vaguistes, amb les seves mullers, feien rondes al voltant de la fàbrica per evitar que hi entressin treballadors. En un primer moment, les rondes van ser pacífiques i es pressionava els treballadors que no seguïen la vaga amb la simple presència física, crits i insults, però davant dels moviments de l'empresa i de grups de treballadors per forçar la tornada al treball es va acabar utilitzant la força física per mantenir la vaga i fer respectar així la decisió de l'assemblea. Per altra banda, grups de treballadors, sense l'aprovació de l'assemblea, van fer alguns actes de boicot contra la companyia i contra gent contrària als seus interessos.

10. EL PAPER DELS SINDICATS

La relació dels sindicats amb els treballadors de Roca van ser difícils. Com ja hem anat explicant, els dirigents sindicals, sobretot de CCOO, van tenir diverses topades amb els delegats escollits pels treballadors. Aquest moviment d'organització assembleària es contraposava al defensat per sindicats, excepte al de la Confederació Nacional de Treballadors (CNT) i dels partits polítics, que practicaven mètodes d'elecció basats en la representació. Els delegats acusaven els sindicats de donar una imatge molt negativa del conflicte i d'obviar les raons de la vaga i la violència patida pels treballadors.

Un tema polèmic, que va enfrontar sindicats i assemblea, va ser el comitè negociador. Mentre que els sindicats demanaven un comitè negociador format per sis sindicalistes i quatre treballadors, l'assemblea s'hi negava, amb l'argument que ningú no podia negociar en nom seu i que totes les decisions havien de passar per l'assemblea.

Altres temes que van enfrontar els sindicats CCOO i USO (Unió Sindical Obrera) amb el comitè de vaga va ser el sistema de vot. Mentre els treballadors defensaven el vot a mà alçada, un dels cavalls de batalla a Roca, els sindicats, per contra, demanaven el vot secret. Darrere d'aquestes formes de vot s'amagaven dues maneres diferents d'entendre la democràcia.

11. FINAL DE LA VAGA

Durant gairebé noranta dies, les negociacions entre empresa i treballadors van ser nul·les; el conflicte es trobava aturat a causa de la postura inamovible de les dues parts enfrontades: l'empresa exigia la reincorporació al treball prèviament a reiniciar les negociacions i els treballadors exigien la readmissió dels acomiadats per tornar a la fàbrica.

L'assistència al judici va motivar un dels debats més intensos entre els delegats i l'assemblea, sobre si els treballadors havien d'acceptar l'autoritat del jutge o no. Part dels delegats defensaven que el judici era una farsa i que ells no podien ser jutjats per un estament representant del franquisme i de la burgesia. En aquest cas, però, i malgrat l'oposició de la majoria de delegats, l'assemblea va decidir acceptar el resultat del judici.

Els treballadors van ser defensats per advocats del col·lectiu Ronda. Aquests joves advocats es van mostrar valents, ja que arreu de l'Estat estaven en el punt de mira dels grups terroristes d'ultradreta. Aquests advocats van rebre amenaces de mort, a més de les habituals intimidacions de la policia: només dos dies després de començar el judici pels acomiadaments de Roca es van produir els assassinats del carrer d'Atocha, a Madrid, on sis advocats i tres persones més van morir a mans d'un grup ultradretà. Els advocats van preparar el judici amb dues intencions: que el jutge declarés els acomiadaments improcedents i també que l'opinió pública conegués la realitat de la vaga. El judici va ser important per donar publicitat al conflicte, gràcies al ressò que tingué entre els mitjans de comunicació.

El judici pels acomiadaments va començar el 22 de gener a la sala número 11 de Barcelona, però el jutge, Martínez Garrido va decidir aplaçar-lo i va instar a les parts en conflicte a establir un diàleg per buscar una sortida pactada. Segons el magistrat, aquest diàleg no havia existit fins el moment. El 29 de gener de 1977 es va reprendre el judici que va durar set hores. Finalment el veredictes declarava improcedents els acomiadaments. La sentència afirmava que s'havia produït una aturada il·legal, «alteraciones muy graves del orden laboral y hasta ocupación de la factoría por parte de los productores» i que s'havien utilitzat mètodes violents i s'havia destruït part de la producció i de les instal·lacions, però no quedava demostrat que els delegats haguessin tingut un paper diferent al de la resta de treballadors. El magistrat va decidir que els acomiadats només eren representants dels treballadors i que la seva participació en els fets de la vaga no era més gran que la resta de treballadors de Roca, que l'empresa podria haver sancionat tota la plantilla, però no només als seus representats. A més, va deixar en evidència a l'empresa. Fins i tot van poder demostrar que un delegat que estava de vacances durant els fets del dia 9 de novembre havia estat acomiadat sota l'acusació de «provocar incidents».

Després d'aquest veredictes i que la família Roca comprés unes accions en mans americanes, tornant a esdevenir màxim accionista, l'empresa va anunciar que acceptava el veredictes i que no hi hauria més acomiadaments ni sancionats si els treballadors tornaven a la fàbrica en vint-i-quatre hores.

El 10 de febrer, un dia després que s'acabés l'ultimàtum, en una assemblea amb 3.500 persones, per primera vegada després de noranta-cinc dies es va votar a favor de tornar al treball davant de la falta de perspectives d'extensió del conflicte i per evitar la ruptura de la unitat que havien mantingut.

Finalment, el dia 11 de febrer, a les set del matí, rodejats per la policia, la totalitat de treballadors van sortir del Poblado després d'haver celebrat l'última assemblea de la vaga, inclosos els acomiadats, que acompanyaren fins a la porta, a l'espera del recurs que havia presentat l'empresa i que també perdrien. Abans d'entrar, van llegir l'últim comunicat que havia elaborat el comitè de vaga, sota el nom: «Nuestra huelga ha terminado: Nuestra lucha no ha hecho mas que empezar.»

Les representacions de la Barcelona de la Transició en el cinema documental: els espais públics i els imaginaris culturals i socials²⁶⁸

Josep Costa i Mas
Universitat d'Alacant

1. A MANERA DE PREÀMBUL

Des de la geografia de les representacions i de l'enfocament humanístic i de la percepció, el cinema és reconegut, pel seu valor testimonial i per la seua capacitat de síntesi, com una font de coneixement cada vegada més apreciada per a la investigació. Les representacions proporcionades per cineastes dotats d'agudes intel·lectual, sensibilitat social i riques experiències sovint proposen estructures i generen significats que fins llavors jeien eclipsats.

A. Gámir i C. Manuel han destacat les qualitats del cinema a l'hora d'abordar la varietat de fets i elements geogràfics susceptibles d'anàlisi i justifiquen la necessitat d'una aproximació a la cinematografia des d'aquesta disciplina (GÁMIR i MANUEL, 2007).

Les produccions cinematogràfiques es mostren especialment profitoses a l'hora d'oferir una explicació qualitativa sobre la imatge col·lectiva que en cada període de temps s'encunya sobre els escenaris urbans, les pràctiques socials i culturals associades a aquests i els llaços que uneixen els ciutadans amb els llocs viscuts i sentits.

²⁶⁸ Estudi realitzat en el marc del projecte «Cine y Geografía: Las implicaciones entre producciones cinematográficas y espacio geográfico en España». Referència del projecte: CSO2008-02371.

La mirada del cineasta certament conté una càrrega de subjectivitat i es fa ressò d'idees i de mentalitats col·lectives. El treball científic pot reconduir cautelosament les representacions filmiques en profit d'una lectura més ajustada a la realitat dels fets. Amb aquestes precaucions, al geògraf humanista li és factible i pertinent apel·lar a les fonts audiovisuals per dibuixar una nova cartografia del urbà, de la societat i de les activitats humanes.

És propòsit del present estudi oferir una indagació des d'una perspectiva geogràfica sobre alguns aspectes culturals, socials i espacials de la Barcelona de la primera etapa de la Transició espanyola, els quals són contemplats a través de les representacions que ens ofereixen dos produccions cinematogràfiques, una de les quals elaborada durant aquest període i l'altra, encara que datada el 2002, que remet a situacions i esdeveniments de la Barcelona de llavors. Ens referim a dos rellevants documentals de «creació» signats pel cineasta barceloní Ventura Pons: *Ocaña, retrat intermitent* i *El gran Gato*.

Certament, els seus arguments giren al voltant de dos personatges de caràcter molt singular, però les dues fonts audiovisuals van més enllà. Ambdós són transsumptes de les ganes de viure de la generació contemporània de la Transició i ambdós coincideixen a l'hora de ressaltar els valors dels espais públics acollidors, escenaris de la representació social i propiciadors de l'encontre i de les relacions humanes.

Espais públics acollidors, que van inseparablement units al model compacte de ciutat, un patró al qual respon la Barcelona objecte d'atenció, la qual ha estat molt valorada pel disseny, la qualitat de vida i les qualitats mediambientals potencials. La ciutat són les persones i els films escollits escenifiquen no només les configuracions i perfils físics de l'*urbs*, sinó també i sobretot la *civitas*, és a dir, la societat i la cultura.

Transcrivim al català converses, diàlegs i declaracions —de manera textual o bé aproximada— que hem estimat més significatives dels dos films documentals.

2. BARCELONA «EN TRANSICIÓ» (I): LES RAMBLES SEGONS «OCAÑA»

Als anys setanta, malgrat el creixement de l'antifranquisme, el règim vol controlar la situació i executa al garrot a l'anarquista Puig i Antich, destacat activista contra la dictadura (Manuel Huerga filmarà aquests esdeveniments a *Salvador*, una pel·lícula de 2006). Mesos després, la mort del dictador el novembre de 1975 propicia els primers passos per a un canvi polític cap a la democràcia mitjançant la Transició. El 1978 Espanya va adoptar una nova constitució després del referèndum que va acabar amb la dictadura.

Mark Allinson, en contextualitzar el cinema de Pedro Almodovar, manifesta:

Aunque la transformación política fue gradual —una transición más que una revolución— el cambio en el medio cultural fue rápido y, por momentos, excesivo. Así, mientras para muchos adultos la nueva democracia española representó el logro de una

ambición política radical por medios pacíficos, para la generación más joven significó una ruptura instantánea con las normas y reglas sociales y añade que si bien el auge de la *movida* tuvo lugar entre 1981 y 1985, «la energía que se liberó en esos años fue la culminación de las modas sociales y culturales que provenían desde el final de la época de Franco» (ALLINSON, 2003).

Amb tot, s'ha de dir que Barcelona era una ciutat amb tradició cosmopolita i liberal i ho va ser fins i tot durant els lúgubres temps del franquisme.

Amb el documental *Ocaña, retrat intermitent*, Ventura Pons, director, guionista i productor de cinema català i anteriorment director de teatre, va debutar en el cinema el 1977. Aquesta pel·lícula va ser seleccionada oficialment per al Festival de Cannes l'any següent.

Ocaña, retrat intermitent traça l'escàner de l'artista José Pérez Ocaña, pintor andalús, reflectint les seues vivències i provocacions, les quals es desenvolupen en la Barcelona de finals dels setanta, durant la conjuntura de la Transició. Miquel Porter assenyala que es tracta d'un «film testimonial sobre l'homosexualitat i el travestisme, però també sobre la poètica de la marginació» (PORTER, 1992: 350). De fet, és la primera vegada que la gran pantalla reflecteix el món dels marginats de Ciutat Vella en la Barcelona postfranquista.

El mateix Ventura Pons, en unes declaracions recollides per Campo Vidal, en comparar *Ocaña, retrat intermitent* amb el seu altre documental *El gran Gato*, expressa que en ambdós casos «se trata de la vida del artista que llega de fuera, y [...] se convierten en cronistas interiores pero con una mirada externa de tu propia ciudad» (CAMPO, 2004: 204).

El protagonista és homosexual, de personalitat teatrera i de vida i pensament poc ortodoxos, tot un personatge de l'escena artística *underground* barcelonina, a qui li agradaria poder viure de la pintura.

Ocaña, en una de les primeres seqüències de la cinta, explica la seua infància durant els anys cinquanta: «Bé jo tenia deu anys, l'any cinquanta, em recordo que jo sortia d'escola i em llançaven olives..., va ser un xoc fort perquè la gent em tirava pedres..., em sentia Maria Magdalena..., perquè m'odiaven, perquè era molt fina... Jo estava en un altre món, ells ho havien volgut, ells m'havien apartat del seu món, jo estava completament marginat... M'han fotut molt en aquesta vida.» En aquestes paraules d'Ocaña rememora els maltractaments que li implicava la seua condició.

Dedica unes paraules a la situació de l'època i a les discriminacions que patia per dues raons, una per ser fill d'obrer i una altra per ser part de la minoria homosexual, que en aquells dies patia persecució per part del règim franquista. Diu Ocaña, amb la seua peculiar parla: «Un dia van venir un grup de falangistes a classe per a apuntar-nos, i jo em vaig deixar que m'apuntessin perquè de totes maneres anaven a apuntar-me. Però era molt divertit perquè et portaven a la platja, però a mi mai m'hi van portar...

Esperava anar-hi algun estiu, però mai va poder ser perquè sempre hi anava el fill de l'alcalde, el fill del conserge de l'ajuntament i els regidors; els altres mai hi anaven, com que érem fills d'obriers, doncs res, mai anàvem a la platja...»

Com emfatitza el protagonista, la societat té uns paràmetres molt marcats de masculinitat, però ell trenca aquest prototip, no amaga la seua homosexualitat i es mostra tal com és pels espais oberts de la ciutat comtal: «Jo lluito per ser jo i per ser una persona, és igual com em vesteixi, sempre que arribi a ser el que vull ser.»

Al llarg del documental, Ventura Pons i Ocaña denuncien la marginació de minories com els homosexuals, transvestits, prostitutes, etc., i confereixen visibilitat a gent que va ser perseguida durament durant els anys foscos de la dictadura. Ocaña especifica per on es mouen aquestes minories —«de plaça Catalunya cap avall»— i reclama per a elles més protecció policial amb aquestes paraules: «Els policies han de cuidar de la gent marginada, jo sóc un marginat, com les putes, com els maricons, com els pispes que roben motos. Encara que sóc pintor, em puc ficar en la pell d'aquesta gent, em sento identificat amb tots...» Durant la Transició es va continuar aplicant l'encara vigent Llei de Perillositat Social per a la repressió dels homosexuals.

La cinta *Ocaña, retrat intermitent* també es fa ressò d'una manifestació dels col·lectius de gais i lesbianes per les Rambles de Barcelona, en lluita pels seus drets com a persones i per la llibertat sexual durant l'obertura que promet la Transició.

Una altra seqüència mostra una visió peculiar, heterodoxa i irreverent, sobre la religió i el fetitxisme de les imatges del culte. En ella, Ocaña escenifica una processó a mig camí entre Corpus i Setmana Santa andalusa, de caire surrealista i propera a l'espantall, la qual és protagonitzada per nombrosos homes vestits de dona i discorre amb prou faenes per carrerons molt estrets del districte de Ciutat Vella. En les abans esmentades declaracions a Campo Vidal, el cineasta Ventura Pons afirma que va punxar a Ocaña «para reconstruir falsos velorios y peculiares procesiones [...] donde él pudiera cantarnos unas saetas en el corazón de la Barcelona medieval» (CAMPO, 2004: 41).

Les Rambles són la gran artèria de Barcelona i un eix vertebrador de la ciutat comtal, un veritable node i un símbol, on el concepte de «centralitat» adquireix la màxima dimensió. L'afamat passeig, ple de quioscs, flors, ocells, artistes de carrer, cartells i lluminosos, és un dels espais públics oberts del món més concorreguts.

De manera recurrent, la cinta transmet imatges de les Rambles i reflecteix els usos i vivències d'aquest espai públic obert, pel qual una immensa i bulliciosa massa de gent transita durant tot el dia. A *Ocaña, retrat intermitent* aquest espai urbà és utilitzat per Ventura Pons com una referència simbòlica en un grau sense precedents en el cinema, com un transsumpte de la Barcelona de la Transició que, poblada per personatges excèntrics i irreverents, vol ser oberta i cosmopolita (LAURENCIN, 2005).

Per les Rambles el provocador Ocaña passeja transvestit i escandalitza els vianants amb els seus vestits d'andalusa i la seua *pose* iconoclasta. Les càmeres el mostren *ramble-*

jant per aquest passeig tan emblemàtic i concorregut per mostrar-se tal com és, cridant l'atenció disfressat de dona i amb les seues constants provocacions.

La gent es queda sorpresa mirant expectant Ocaña i el seu espectacle. És el teatre del carrer, l'escenari de les multituds festives en el passeig urbà abarrotat, dels «ramblers» —els peculiars *flâneurs* de les Rambles— a l'aguait de qualsevol novetat i espectacle. En un moment del documental, Ocaña expressa que «[...] era molt romàntic, perquè la rambla de Barcelona és molt romàntica, amb aquell port. És molt interessant quan vénen els mariners i es fiquen amb les putes i els transvestits, i a la nit surten dels bars i de les tavernes i de la vida nocturna de Barcelona. El París petit és de plaça de Catalunya cap avall, més amunt és tot un rotllo...»

En conclusió, com el mateix Ventura Pons ha subratllat lúcidament uns anys més tard, *Ocaña* ha quedat com el símbol d'un temps, d'una ciutat, d'un país que ja no existeix. Era el moment en què la gent, farta de repressió i de franquisme, lluitava i cridava per la llibertat (CAMPO, 2004).

3. BARCELONA «EN TRANSICIÓ» (II): DES DEL RECORD DEL GATO PÉREZ

Ventura Pons, vint-i-cinc anys després de filmar *Ocaña, retrat intermitent*, va plasmar en cel·luloide un retrat *puzzle* d'una altra figura emblemàtica de la Transició a Barcelona. *El gran Gato* (2002) és per al seu director un «musical documentat», una espècie de *biopic* disfressat de documental que indaga en la petjada que va deixar l'enyorat compositor, lletrista i cantant Javier Patrici, *Gato*, Pérez (1950-1990), un argentí que es va traslladar a la ciutat comtal i es va convertir en el dels grans exponents de l'anomenada rumba catalana. Les seqüències que rendeixen memòria a aquest artista a través de testimonis dels seus familiars, companys de professió, amics, coneguts i crítics tenen un caire documental i es van intercalant amb les actuacions d'un concert d'homenatge a càrrec de diversos grups musicals i cantants (entre altres, Sisa, Maria del Mar Bonet, Luis Eduardo Aute, Kiko Veneno, Martirio, Los Manolos i Lucrecia). que interpreten una selecció de les creacions més representatives de la música de Gato. El documental mostra també certs paisatges urbans de Barcelona que van ser importants en la vida del músic.

A propòsit de l'estrena d'*El gran Gato* a les sales comercials, Núria Vidal va escriure en la revista *Fotogramas* (2003):

Hace tiempo que Ventura Pons está haciendo un retrato no confesado de Barcelona a través de sus películas. [...] en todo lo que ha rodado en los últimos diez años, la ciudad ocupa un lugar determinante. En este último trabajo de difícil clasificación (¿es un documental?, ¿es un musical?) es evidente que Barcelona es el centro espiritual, el alma máter de una biografía que es tanto la del músico Gato Pérez, como la de la ciudad que lo acogió y la generación de la que formó parte [...]. Tanto una como otro impregnan

el film de tal manera que acabas con la sensación de conocer perfectamente al músico y su mundo sin salir prácticamente de un único local.²⁶⁹

Un dels entrevistats pel cineasta testimonia que quan el Gato «arriba a Barcelona el va sorprendre la multiculturalitat» i que vista des de fora, fa la sensació que «Barcelona és el sud del nord i el nord del sud». Després afegeix: «Aquí a la gent els agrada guanyar-se la vida, sense oblidar-se de viure la vida».

El raval de Gràcia, que es va agregar a Barcelona el 1897, és el segon districte amb més densitat de població i amb un nombrós contingent gitano. Va ser als seus carrers durant les festes locals del 1977 on el Gato descobreix la rumba que interpretaven els gitanos allí assentats i decideix adoptar-la: és el primer no-gitano que va fer rumba. Estudia aquesta música nascuda del carrer, se n'impregna, la popularitza la va barrejant, i alhora, la va enriquint amb altres formes musicals —una barreja de localisme i universalitat— fins acabar sent-ne un dels grans creadors i intèrprets.

El Gato Pérez es va anar introduint en aquest món gitano, sempre respectant els seus costums. En certes seqüències del film s'explica que buscava on es trobaven i es reunien els gitanos per conèixer més sobre la seua música. L'esposa del Gato explica que ella indagava on podria trobar-los i la seua primera experiència quan van anar a buscar-los: «M'han dit que és al bar Petxina de Gràcia [...] i ens va costar una mica, però al final trobem el bar Petxina. Entrem i ell [pel Gato] va al·lucinar i va dir: "Són tots gitanos!". I tot d'una demanem no sé què i ens tombem, i al bar ja no hi havia ningú, havien sortit tots fora, a la plaça.»

Tant el bar com l'espai públic obert són presentats en *El gran Gato* com a potencials laboratoris de les relacions humanes, llocs de la interacció entre els ciutadans. Uns minuts abans de l'escena anterior, Pons filma un grup de gitanos reunits al carrer, esbargint-se una estona en comunitat amb la música com a eix conductor.

El cineasta Pons va manifestar que aquesta obra li va servir per parlar «de la diversidad a través de la música [...] y de la multiculturalidad, que es una característica del mundo moderno» (CAMPO, 2004: 205).

Dos amics del Gato opinen que era un pensador, però, afegeixen, «un pensador de barra de bar». És la filosofia de la taverna: algú va apostar per deixar Internet a favor del bar: «no s'hi xateja igual». Just allí, al carrer i als bars, es coïa el *melting pot*, ja que el Gato s'amerava de la diversitat de cultures i de vivències i després ho barrejava tot per comprendre les seues cançons.

Això em recorda la seqüència de la música en la docuficció *Blue in the Face*. En l'estanc, espai «públic» que és el plató del film, cada ètnia interpreta i defensa, en franca tolerància, la seua música i les seues cançons, com a senyals d'identitat. Però al final hi ha un contagi i certa mistificació, ambdós enriquidors. S'ha produït l'intercanvi i

²⁶⁹ <<http://www.fotogramas.es/Peliculas/El-Gran-Gato/Critica>>.

el mestissatge cultural: la música és cultura i la cultura és una experiència compartida (COSTA, 2009).

La càmera de Ventura Pons recull la percepció que els interlocutors expressen sobre certs paratges de la Ciutat Vella: «El primer dia que descobreixes Escudellers és una sensació fortíssima» i apareix en pantalla un carrer medieval ple de bars i locals d'oci nocturn.

Cal destacar-ne especialment les opinions sobre el port i les Rambles expressades per Xavier Mariscal, que en una seqüència d'*El gran Gato* admira la bellesa amagada de Barcelona davant del visor fílmic: «És bellíssima, aquesta ciutat és acollonant, és com una senyora preciosa que la tenen amagada dins d'un armari.» Mariscal es refereix a les Rambles com a l'artèria d'unió de la ciutat amb el Mediterrani: «si vas del mar pujant veus com si t'anara engolint la ciutat i t'hi vas endinsant»; i prossegueix «sobretot era una ciutat que estava apegada al mar [...] i aquest port [...] es ficava per dins de la Rambla, on hi ha una impressionant barreja de gent. D'alguna manera anaves veient que la Rambla era l'úter d'una dona...». El símil és ben eloqüent. Per explicar la funció vital que les Rambles exerceixen en la ciutat, Xavier Mariscal l'equipara a l'òrgan de la gestació o reproductor femení, del qual el port, que es fica per dins d'elles, és l'element fecundador.

Altres pel·lícules han insistit en la posada en valor d'aquest espai públic com a escenari on tot és possible i al temps n'és el protagonista dramàtic. A propòsit de la dimensió coreogràfica de les deambulacions urbanes, Manuel Delgado recorda la «estremecedora secuencia de Antonio Gades subiendo de madrugada por las Ramblas de Barcelona, bailando con los expositores de postales de los kioscos, en *Los Tarantos* de Rovira Beleta» (DELGADO, 1999:73).

De tota la ciutat, l'espai més vinculat a *El gran Gato* és la sala Zeleste del carrer de l'Argenteria, que, nascuda el 1973, es va convertir en el punt de partida d'un moviment musical espontani, conegut com el *so o rock laietà*, l'epicentre musical de la Barcelona dels setanta. L'ona laietana, que va ser fruit de la hibridació cultural, i el Gato van capitanejar l'expansió mediàtica del nou so: «El músic argentí va ser capaç de donar un impuls inèdit fins al moment a fenòmens tan nostrats com la rumba catalana, que fins llavors vivia en l'anonimat més absolut com a reducte expressiu dels gitanos catalans. El Gato Pérez va ajudar a donar forma a tot aquell torrent d'idees i és va convertir en el rostre visible de molts músics que mai fins aleshores havien tingut cap contacte ni amb les càmeres ni amb la premsa».²⁷⁰

Diverses persones que intervenen en el film parlen sobre el mític Zeleste del carrer de l'Argenteria i el que significava en la Barcelona del moment. Va ser l'eix vertebrador de la moguda musical i el gresol en què s'hibridava el localisme amb l'universalitat:

²⁷⁰ «El so laietà», <<http://www20.gencat.cat/portal/site/culturacatalana>>.

«Aquest és el carrer de l'Argenteria. Al final dels setanta això era el Carnaby Street de Barcelona. Aquí va nèixer el "rock Laietà". [...] Sisa, Pau Riba, Gato Pérez. De fet aquí, a Zeleste, va nèixer l'Orquesta Platería.» El Gato —es diu en un col·loqui del film— defensava la teoria que les ciutats tenen un so, una música, com Nàpols té la tarantel·la i Lisboa el fado; per a ell, Barcelona tenia la rumba.

Un dels entrevistats testimonia que el Zeleste va ser el centre d'una música «barcelonina»: «Crec que el Zeleste en aquell moment era l'autèntic Palau de la Música. [...] Contestaven la música d'aquell moment, dels Setzes Jutges, i en lloc de seguir el rock, que en principi va ser el laietà, van sortir amb un ciri trencat, amb la rumba, el bolero [...] una música local.» Un espai públic que afavoria les relacions socials: «Bé, el Zeleste, recollia una mica el millor de cada casa, aplegava gent que pul·lulava per Barcelona fent coses. Va ser una nova llar per a tots. Allí s'hi van creuar tot tipus de músiques, entrava en contacte gent diversa, vam fer grans amistats.» I la trobada multicultural: «A mi el que em cridava l'atenció era aquesta barreja de localisme i universalisme [...] l'ambient de gent que t'hi trobaves [...] era un lloc en què era facilíssim connectar i, sobretot, lligar...»

En la qüestió del canvi accelerat, cultural i de maneres de vida, que experimenten certs sectors socials, Barcelona es va avançar a la «moguda» madrilenya: «es va convertir en la catedral, podríem dir en el Palau de la Música, d'una moguda, molt abans que existira qualsevol moguda en tot el país.»

Així mateix el seu paper transcendeix la faceta musical per a projectar-se cap als camps polític i ideològic: «Em sembla que el Zeleste no era tan sols un lloc lúdic. Hi havia tot un moviment de recuperació ciutadana, al qual Zeleste va contribuir molt. És a dir, que des del punt de vista ideològic hi havia un component fort [...] que anava en contra del sistema establert d'una manera absoluta.»

4. A MANERA D'EPÍLEG: UNA BARCELONA POSTMODERNA I GLOBAL

Els documentals de Pons ens han permès traçar un retrat, si bé parcial, d'una part del paisatge i de cert paisanatge de la ciutat comtal, i comprovar al mateix temps el potencial icònic i representatiu del centre històric i la dimensió comunitària dels espais públics més significats, les Rambles en particular.

Però avui aquesta fita de l'imaginari col·lectiu de Barcelona que Le Corbusier, en el seu moment, va jutjar el millor [carrer] del món per al gaudi del passejant, sembla que està en trànsit de morir d'èxit. A propòsit de les Rambles, Rafael Argullol (*El País*, 22/07/2011) clama contra l'espoli de la memòria:

La más grave confusión de Barcelona actualmente [...] es la de dar prioridad a la ciudad de los visitantes sobre la de los habitantes. ¡Qué magnífica ciudad para ser un extranjero de visita! [...] El visitante no sabe, ni tiene por qué saber, dónde se hallan las fuentes de la memoria. Y, no obstante, para el habitante esas fuentes son imprescindibles.

S'ha dit que les Rambles són «uno de los espacios de confluencia del planeta». No obstant, el geògraf Francesc Muñoz (*La Vanguardia*, 5.10.2009) sentència:

Hemos convertido el paseo ciudadano en un paseo predominantemente global [...] conquistado por nuestra propia marca: aquello que el mundo espera de ella. Pegar y copiar. La ciudad espectáculo ha vuelto a ganar y el ciudadano local se retrae, desaparece.

Amb posterioritat a l'etapa referida, altres creacions cinematogràfiques realitzades a Barcelona donen fe d'algunes de les transformacions operades en la ciutat comtal. Especialment rellevant en aquest sentit és *En construcción*, l'afamat pseudodocumental de José Luis Guerin (2001). *En construcción* és un film valuós per reflexionar sobre les mutacions experimentades pel Raval —l'antic Xino— molt mediatitzat per la seua immediatesa a les Rambles i al centre neuràlgic de Barcelona, reflexions que abordarem des de la Geografia en una publicació sobre la immigració i la diversitat cultural en els centres històrics (COSTA, 2008a).

Durant el rodatge, part del Raval era objecte d'una dràstica intervenció urbanística que comportava considerables transformacions físiques, funcionals i sociològiques. En part, la cinta remet a la dicotomia palesa entre la Barcelona marginada i l'opulenta. En les escenes del Raval, Guerin contraposa tres imatges: un banc situat a la plaça de Catalunya s'associa a la puixança de l'economia financera, mentre que les xemeneies del Paral·lel, restes d'una antiga central tèrmica i símbols del passat fabril de Barcelona, reduïdes a la condició de patrimoni industrial, i l'hotel que les càmeres descobreixen al costat d'aquestes, enfilen amb la vocació turística postfordista de la ciutat comtal.

Aquestes icones són exponents de l'«altra» Barcelona, la *glamourosa*, postmoderna i global, llançada el 1992 a una gran operació de màrqueting urbà i que no volia permetre en el seu si la cara desolada de l'antic Xino. En un flanc del barri s'han alçat emblemàtics equipaments culturals amb valor de centralitat: el CCCB, el MACBA i la nova Facultat de Geografia i Història. La imatge de Barcelona, metròpoli global, exigia el sacrifici i la bonificació del Raval històric

La bellesa amagada que en *El gran Gato* Xavier Mariscal atribueix a Ciutat Vella la va saber plasmar el mateix dissenyador arran que l'Ajuntament barceloní li encarregara un cartell per publicitar la nova imatge de la ciutat. Mariscal simplement va descompondre el topònim en tres paraules: BAR-CEL-ONA. El «Bar» al·ludeix a l'oci i, en certa manera, a les relacions socials, el «Cel» representa el sol, el bon clima (el paradís?), i l'«Ona» és la referència a la mar (la platja) i a la mediterraneïtat (cultura clàssica) (COSTA, 2008b). Aquesta proposta del dissenyador, ens parla de qualitat de vida o és part de la ciutat espectacle global? Pot ser que no està tot perdut i encara hi ha esperances.

BIBLIOGRAFIA

- ALLINSON, M. (2003). *Un laberinto español: Las películas de Pedro Almodóvar*. Madrid: Ocho y Medio.
- CAMPO VIDAL, A. (2004). *Ventura Pons: La mirada libre*. Madrid: Fundación Autor.
- COMAS, À. (2005). «Ocaña, retrat intermitent». A: ROMAGUERA, J. (dir.). *Diccionari del cinema a Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 445.
- COSTA, J. (2008a), «Segregación y diversidad cultural: Los barrios marginales en los documentos fílmicos». A: VALERO, J.R. (ed.). *La inmigración en los centros históricos de las ciudades*. Alacant: Universidad de Alicante-Departamento de Geografía Humana, p. 169-183.
- (2008b). «Los formatos comerciales: Factores de cambio y prácticas socio-espaciales». A: ANTÓN, F.J.; SÁNCHEZ, S. (ed.). *Comercio, servicios y transporte: Patronos de una sociedad avanzada*. Grupo Geografía de los Servicios, AGE, p. 51-60.
- (2009): «Corolario de las migraciones: La mezcla étnica en la Inner City neoyorquina según Auster y Wang». A: HERNÁNDEZ, J.; GONZÁLEZ, D.L. (ed.), *La emigración en el cine: Diversos enfoques. Cátedra UNESCO 226 sobre Migracións, Actas del Coloquio Internacional, Universidade de Santiago de Compostela, 22-23 de noviembre de 2007*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, p. 107-122.
- (2010), «Las ciudades en el cine: Perspectivas desde la Geografía». A: ÁLVAREZ ARECES, M.A. (ed.). *Patrimonio y Arqueología de la Industria del Cine*. Gijón: INCUNA: Asociación de Arqueología Industrial, Patrimonio Cultural y Natural, p. 71-78.
- DELGADO, M. (1999). *El animal público*. Barcelona: Anagrama.
- GÁMIR, A.; MANUEL, C. (2007). «Cine y Geografía: Espacio geográfico, paisaje y territorio en las producciones cinematográficas». *Boletín de la AGE*, núm. 45, p. 157-190.
- LAURENCIN, M. (2005), «Barcelone». A: JOUSSE, TH. ET PAQUOT, TH. (dir.), *La ville au cinema: Encyclopédie*. París: Cahiers du Cinéma, p. 313-317.
- PORTER, M. (1992). *Història del cinema a Catalunya: 1895-1990*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

ÀMBIT 3
ASSOCIACIONISME
I SOCIABILITAT

PONÈNCIA

Sociabilitats de gènere: descobertes i noves conquestes

Josepa Cucó i Giner

Universitat de València

Els anys seixanta i setanta del segle passat varen ser anys de moviment i de canvi en el territori espanyol. En aquest mòbil context les dones no s'estan quietes, són dones de Catalunya i del País Valencià, de les Illes i de la resta de l'Estat. Igual que ho varen fer els barons en aquells temps crucials, les dones es bellugaren, conspiraren i lluitaren i, en fer-ho, anaren descobrint-se a sí mateixes, detectant les seues potencialitats i albirant el seu cos. Tanmateix, amb freqüència, amb massa freqüència, ni les dones ni els grups que constituïren apareixen en les fotos i relats oficials d'aquells moments convulsos. Aquest és precisament l'objectiu de la meua ponència: mostrar una petita part de les vides i els combats d'aquelles dones, unes vides i uns combats en els que la sociabilitat hi juga un paper cabdal.

Estructure la ponència en dues parts diferenciades. Començaré la primera aclarint de què parlem quan parlem de sociabilitat per a introduir després, successivament, la perspectiva de gènere i la diacronia; fet això, presentaré a grans trets el panorama que mostrava la sociabilitat a Europa i l'Amèrica del Nord durant la segona part del segle XIX i la primera del XX, un panorama que entenc com el punt de partida dels processos que ocorreren en els anys que focalitzaran la mirada d'aquest congrés, els seixanta i setanta del segle passat. Després, en un segon moment, em referiré als canvis i també a les inèrcies que es produeixen en els referits temps utilitzant com a material de reflexió dos estudis etnogràfics realitzats a Europa sobre dones de classes populars

urbanes. Si més no, les associacions de dones i el moviment feminista seran en tota aquesta segona part els meus convidats especials.

1. DE QUÈ PARLEM QUAN PARLEM DE SOCIABILITAT?

Definiré el concepte de sociabilitat com les formes d'interacció suprafamiliar que ocupen l'espai social intermedi situat entre dos pols ben definits: el de les institucions altament formalitzades per un costat i el reduït àmbit dels grups domèstics per l'altre. Així entesa, la sociabilitat conforma un vast espai social que inclou tant les xarxes socials com els agrupaments formals i informals, entre els que destaquen les associacions voluntàries i les quadrilles o colles d'amics (Cucó, 2004); afegiré tot seguit que considere la sociabilitat com un immens bastidor que sustenta i dona vida als moviments socials.

Cal recordar per altra banda, com va destacar l'historiador Maurice Agulhon, que la sociabilitat és un personatge històric: és resultat i expressió de les relacions econòmiques, socials i culturals vigents en un espai i en una època, es troba unida per tant als processos i estructures que travessen al conjunt de la societat —ja siga moderna o altra—, i al tipus de societat concreta en què es desenvolupa, de la que rep i a la que atorga una textura determinada. En aquest fet rau precisament una de les secretes virtuts de la sociabilitat: dotar d'especificitat a la trama organitzativa de cada societat. D'ací l'interés per conèixer tant els tipus de sociabilitat existents en una societat en un moment donat de la seua història, com les bases socials que modelen les seues lògiques, interessos i activitats; la seua descripció i anàlisi no solament coadjuven a desvelar dinàmiques ocultes sinó a posar de manifest les seues especificitats.

2. SOCIABILITAT I GÈNERE

Com la resta d'àmbits de la vida social la sociabilitat està generitzada, la qual cosa significa que la forma com els homes i dones contruïxen i viuen els diferents àmbits de sociabilitat estan inseparablement lligats amb el sistema de gènere (rols, estereotips i estratificació de gènere) vigent en la societat. En aquest sentit, les diferències que separen a uns i altres, a homes i dones, es troben en relació amb l'espai social que els és atribuït (espai públic/ espai privat), i la posició que ocupen en la societat (dominant/ dominada).

L'estudi de la sociabilitat, en el que es combina l'anàlisi de xarxes amb la investigació dels agrupaments formals i informals, resulta encara més enriquidor quan s'aplica al món de les dones, perquè llavors ix a llum un univers infravalorat i/o socialment invisibilitzat. En efecte, com destaca Teresa del Valle (1997), l'experiència quotidiana posa de manifest que les dones viuen en xarxes que les unixen a altres dones per lligams diversos, ja siga de parentiu o de consanguinitat, d'amistat o de treballs i interessos comuns, però que sovint s'ha menysvalorat o inclús negat la seua existència, o s'ha

recalcat unilateralment el paper que complixen com a forma de enllaç amb l'espai privat i interior de la llar. Contràriament, a les xarxes creades entre barons —ja siga per mitjà de l'amistat o de les quadrilles d'amics, de la sociabilitat generalitzada dels cafès o de la convivència en associacions voluntàries, de l'experiència massiva en els esports d'espectadors o de l'associacionisme polític—, se les ha atribuït una rellevància i un pes que potència la presència i l'activitat masculina en l'espai públic.

3. SOCIABILITAT, GÈNERE I DIACRONIA

El panorama que presentaven les relacions de sociabilitat en les poblacions urbanes d'Europa i l'Amèrica del Nord durant el segle XIX i bona part del XX pot resumir-se, simplificant un poc les coses, mitjançant dos conceptes contraposats: les «comunitats públiques» d'homes i les «comunitats privades» de dones (Wellman, 1992).

Les «comunitats públiques» d'homes reunien els homes urbans en xarxes comunitàries quasi-públiques, caracteritzades per la similaritat de les seues bases socials i per la freqüentació assídua i regular dels seus components als mateixos llocs (carrers i places públiques, bars, pubs, cafès, seus d'associacions voluntàries, etc.); aquestes comunitats eren utilitzades pels homes per a divertir-se i entaular amistats, però també per a organitzar-se políticament, exercir el govern local o supralocal, i dur a terme diverses tasques col·lectives. Per la seua banda, en un context marcat per una forta divisió sexual del treball i per la consideració exclusivament masculina dels espais públics, la sociabilitat de les dones es caracteritzava per la seua major privacitat, d'ací el terme de «comunitats privades». En comparació amb les dels homes, les xarxes de dones eren més informals, es desplegaven fonamentalment en el si de la llar, on les dones es visitaven en grups reduïts per a proporcionar-se companyia i ajuda mútua.

Així les coses, el món social i mental de les societats occidentals apareixia dividit en dues meitats complementàries: «els homes van aprendre a ser instrumentals en les seues relacions amb altres homes; en les seues amistats els homes busquen camaraderia i no intimitat, compromís i no confidencialitat... Simultàniament, la separació en esferes també va convertir les dones en expertes d'allò domèstic. De manera creixent, en la mateixa mesura que els homes van abandonar l'estil expressiu, (les dones) es van convertir en adeptes de l'expressió emocional» (Wellman, 1992: 114). D'aquesta manera, la desigualtat de gènere va produir grans diferències que al seu torn van legitimar les desigualtats existents.

4. ELS CANVIS DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XX

Dos estudis etnogràfics realitzats a Europa sobre dones de classes populars urbanes pertanyents a distintes generacions i cultures ens ajudaran a captar l'abast de les transformacions ocorregudes al llarg del segle XX i la inèrcia —o si es vol, la gran potència— dels

constructes culturals de gènere, que sovint aconseguixen alterar profundament tant el significat com les conseqüències dels esdeveniments. El primer és el treball de Dolors Comas d'Argemir i altres col·legues de la Universitat Rovira i Virgili (1990), en el que analitzen més de setanta històries de vida de dones de classes populars de Catalunya entre 1900 i 1960. El segon estudi és de Kristi Long (1996), una antropòloga nord-americana que narra les experiències de les dones de tres ciutats poloneses del Bàltic en el moviment Solidaritat. Tots dos exemples ens serviran per a repensar els canvis i les permanències, i també les fortes inadequacions entre el que realment passa i el que la gent diu que passa o que ha passat.

En *Vides de dona* ens endinsem en una etapa del capitalisme industrial en què els models de gènere es troben ben perfilats. Dins d'eixe context, la reconstrucció dels itineraris laborals, domèstics i relacionals de les dones permet analitzar com les experiències i percepcions femenines són mediatitzades per les imatges culturals i fins a quin punt les reflectixen o contradiuen. En aquest sentit, l'estudi evidència que «les construccions socials referents a les diferències de gènere no són sempre coherents amb les activitats que la realitat quotidiana imposa a les dones. La imatge de l'ama de casa com a ideal... s'acaba imposant, malgrat que ben sovint contradiu la situació real de les dones obreres, obligades a treballar per a fer front a les necessitats de la família» (Comes et al., 1990:10-11).

A Catalunya, igual que a la resta de l'Estat, el model de la perfecta ama de casa va inseparablement unit a la definició d'un món propi de la dona, vinculat a la família i especialitzat en l'atenció de la llar i els fills, en el que tenen poca cabuda les relacions extrafamiliars, els interessos extradomèstics i l'oci. En consonància amb aquest model, la sociabilitat de les dones de classes populars es conforma a un patró prou homogeni: vista des de la perspectiva del cicle vital, la seua vida relacional es limita bàsicament a les relacions de parentiu i de veïnat. Només durant l'adolescència se li permetrà un allunyament d'eixos espais d'interacció i la construcció d'altres grups relacionals basats en l'edat i el sexe. Però tal etapa durarà poc, el festeig i les obligacions derivades del matrimoni contribuiran successivament a refredar les antigues relacions d'amistat. A partir d'eixe moment, els protagonistes de la sociabilitat de les dones seran, per aquest mateix orde, la parentela i el veïnat. En suma, la vida de la dona adulta suposa «en certa manera, el fi de l'oci i de les relacions d'amistat com a eixos importants de l'existència; és la consolidació de la subordinació i la dependència; és, en definitiva, l'atenció i l'atenció dels altres, de la família, com a identitat pròpia, com única i obligada realització personal» (Comes et al., 1990: 110).

Unes poques dades referides al conjunt de l'Estat espanyol durant els anys 60 i 70 del passat segle ens ajudaran a contextualitzar amb major precisió a les dones del nostre exemple. La situació no pot ser més esbalaïdora:

- la immensa majoria treballava a la llar com a mestressa de casa;
- un reduït percentatge participava en el món laboral fins casar-se i tindre el primer fill (20,1% de la població activa a principis dels anys 60, i al voltant del 24% a començament dels 70);
- a finals de la dècada del 60 solament el 19% de la població activa femenina continuava treballant fora de la llar després de casar-se;
- entre les dones la taxa d'analfabetisme era del 14,8% en 1960 (7,3% en els homes), i 10 anys més tard, en 1970, encara suposava del 12,3%;
- a finals dels 60 les dones representaven un 23% dels estudiants universitaris;
- no hi havia lleis que regularen el divorci o la separació;
- la difusió, prescripció mèdica i venda d'anticonceptius, així com l'abort eren delictes penats;
- les dones casades necessitaven permís del marit per a quasi tot;
- tota relació sexual fora del matrimoni estava condemnada pel Codi Penal.

Per expressar-ho d'una manera rotunda i clara, la situació de la dona en aquests anys es pot resumir de la manera següent: baix nivell cultural, aïllament, treballs clandestins, repressió, temors, i com a teló de fons, el franquisme. Un context certament desfavorable per a la difusió de noves idees i noves formes d'interactuar.

5. LA DONA ÉS DE LA CASA I L'HOME DEL CARRER?

Aquesta pregunta, amb la què titulava Britt-Marie Thurén (1992) el seu assaig sobre les dones en el moviment veïnal espanyol, arreplega el pensament tradicional sobre l'assignació de rols i espais a dones i homes: l'adjudicació d'allò privat, de la casa i la llar a la dona, i l'espai públic i el carrer al baró. Expressions com «dones públiques» o «fer el carrer» aplicades a l'exercici de la prostitució i a les males dones, denoten tot els aspectes negatius existents en l'imaginari popular respecte a les dones quan se situen dintre de l'espai públic; enfront estan les bones dones, de les què es dirà que són «dones de sa casa», la qual cosa indica un valor afegit al fet de ser dona: ser de sa casa. Com destaca Teresa Yeves (2005), «a les dones de la meua generació se'ns va ensenyar a conèixer a quines hores i amb qui podíem estar en el carrer, hores i companyies que eren diferents de les dels nostres germans. Per això una de les antigues reivindicacions del moviment feminista, cridava el carrer és nostre!, en plural».¹

Són reivindicacions que produïxen, en tots els casos, ruptures i canvis culturals amb l'orde establert, perquè l'eixir de casa de les dones, implica sortir de l'assignació social del sistema de gènere. Trencar amb els models existents sobre les dones, moure's del paper assignat, mai ha sigut fàcil, sempre ha generat resistències, com tot canvi important.

¹ En tots aquests paràgrafs estic seguint de prop a Teresa Yeves (2005).

Llavors i ara, les dones de sa casa, les bones dones, exercixen la seua llibertat i busquen les seues estratègies de canvi personals, i en eixos canvis, es troben amb altres dones. El trobar-se amb altres dones propicia la creació de grups i associacions de dones que són el lloc de nous aprenentatges i noves socialitzacions.

Les ruptures amb els models tradicionals de les bones dones i les experiències de canvi que provoca el fet d'associar-se evidencien la importància de la seua funció social. Perquè associar-se és un acte individual, personal i voluntari. Les dones trien per sí mateixes les seues companyies en l'espai públic i en fer-ho, el seu acte individual adquireix significat d'acció col·lectiva. Les associacions de dones donen compte del protagonisme social que produïx l'ocupació dels espais públics. És evident que les associacions de dones complixen una funció de gran valor social, que Teresa Alba (2003) circumscriu a tres àmbits distints: personal, grupal i comunitari. En el personal, possibiliten l'eixida, actuar en llibertat, el caràcter terapèutic, relacional i afectiu, donar un nou sentit a les seues vides; en el grupal, proporcionen un espai simbòlic per a la construcció de la identitat col·lectiva, el «nosaltres» de les dones, possibilitant experiències d'empoderament; i en el comunitari, el protagonisme social convertix a les dones en nous subjectes socials, introduint en les agendes polítiques aspectes no contemplats anteriorment, una dimensió política que convertix les associacions en autèntiques «escoles de democràcia», en agents de transformació social.

Abundant en l'esmentada idea Teresa del Valle (1997) destaca que l'associacionisme possibilita l'assumpció de protagonismes que ajuden a diferenciar aquest fenomen de la simple participació. El protagonisme permet erigir-se en subjectes d'allò en què es vol incidir, transformar o canviar. Una persona pot col·laborar sense ser protagonista, mentre que el protagonisme sempre suposa participació. «Les dones —destaca aquesta autora— hem sigut amb més freqüència participants que protagonistes. Participants en allò que altres persones (marits, fill, filles, etc.) protagonitzaven. Altres vegades, fora de l'àmbit domèstic, hem participat perquè els barons foren protagonistes. Tota aquesta activitat ha sigut possible gràcies a valors que ressaltaven la importància de la dona darrere del baró, recolzant-lo en l'ombra, responent a l'afirmació que la dona es realitzava amb això».

Les associacions de dones poden ser contemplades com espais-pont dins dels processos de transformació. Els espais-pont es configuren inicialment en funció de les delimitacions establides entre allò que és domèstic i l'exterior, entre allò que és interior i el que és públic; ajuden a mantindre una major fluïdesa i comunicació entre els espais suara esmentats i porten a un debilitament dels límits establerts entre ells; són espais amb característiques físiques, encara que es definisquen simbòlicament. Els locals de les associacions impliquen un pas endavant d'eixe estar dins per a eixir i tornar a entrar. Una de les metes dels espais-pont és la de ser suport per al canvi, en especial en el cas dels grups en situació de mutisme sociocultural, cas de les dones i d'altres col·lectius subordinats o minoritzats; aleshores, l'espai-pont pot servir per a iniciar la

verbalització dels seus models i endinsar-se en nous aprenentatges. Però, el destí final dels espai-pont és desaparèixer una vegada que s'han complit els seus objectius.

Quan és que les dones espanyoles comencen a inserir-se en eixe món associatiu que els esperona a endinsar-se en l'espai públic i conquerir-lo? La primera cosa que cal dir és que les dones sempre han estat presents en el teixit associatiu, encara que de forma tímida i esbiaixada; de fet, fins ben avançat el segle xx, la seua presència solament era majoritària en les organitzacions de caire religiós i/o benèfic. A més, cal tindre present l'insuportable pes del franquisme, que com una immensa piconadora havia arrasat el teixit associatiu preexistent. Dit això, i referint-nos al conjunt espanyol, cal dir que serà en els anys seixanta i setanta del segle passat quan les dones comencen a desenvolupar un rol protagonista en l'àmbit de la sociabilitat, una sociabilitat que sustentará el naixent moviment feminista.

6. SOBRE EL MOVIMENT FEMINISTA A ESPANYA: ASSOCIACIONS DE DONES I ASSOCIACIONS FEMINISTES

El feminisme dels anys seixanta i setanta és denominat habitualment com el feminisme de la segona onada, que es constrüix en molts països europeus com hereu del que és conegut com feminisme de la primera onada o feminisme sufragista. A Espanya, a més de tindre un sufragisme molt limitat, la ruptura que el franquisme va produir sobre la memòria històrica del període anterior va impedir l'establiment de qualsevol referència a una genealogia feminista. Per aquesta raó la majoria de treballs estableixen 1975 com l'any fundacional del moviment feminista a Espanya. És en aquest moment quan, amb ocasió de que l'ONU va declarar 1975 l'any Internacional de les Dones, es celebren a Madrid, encara en la clandestinitat, al desembre d'eixe mateix any, les *I Jornadas Nacionales por la Liberación de la Mujer*. Immediatament es produirà en tot el territori de l'Estat una eclosió de grups feministes que aviat es posen en marxa per celebrar Jornades feministes per tot arreu: al maig de 1976 tenen lloc les Primeres Jornades de la Dóna a Catalunya, en 1977 se celebraran a València i en el País Basc, etc.

Resulta evident que aquestes jornades no sorgeixen de no res, sinó que són la cristallització de treballs i preocupacions preexistents. Com destaca Montserrat Cervera parlant de l'associacionisme de dones a Catalunya, «els precedents més pròxims de les Primeres Jornades (1976), els trobem en dones que lluiten per la democràcia i que comencen a organitzar-se i impulsar, des d'òptiques ben diferents, discursos d'emancipació de les dones, lligats a la democràcia i al socialisme. Debats sobre si era lícit o no organitzar-se autònomament i debats sobre si el terme feminista podia identificar la lluita de les dones pel seu alliberament... Es comencen a organitzar-se grups de dones de tipus sectorial i professional entorn dels presos polítics, les condicions de vida dels barris, l'encariment de vida... A partir de llavors es creen grups i espai de dones molt diversos i en gairebé tots els àmbits» (1996: 23). En efecte, durant els anys seixanta ja

apareixen alguns grups que es preocupen per la situació de la dona al voltant de dos espais principals: en l'àmbit acadèmic i en els barris.

Com és ben sabut, a l'Estat Espanyol el moviment veïnal neix estretament lligat a la lluita obrera i a la pugna per una societat democràtica. La manca d'infraestructures i dels serveis mínims necessaris en els barris perifèrics de les grans ciutats va donar lloc als anys seixanta a un moviment associatiu de caràcter reivindicatiu, l'*ánima mater* del qual seran les Associacions de Veïns, impulsades en bona mesura pel Partit Comunista de Espanya (PCE). En dites associacions, la presència del Moviment Democràtic de Dones (MDM), creat en 1963 i vinculat al PCE, va tindre molta força.

En aquest espai veïnal les dones adopten tres models organitzatius principals, que obeïxen a distints graus de radicalització: les Associacions de mestresses de casa, les Vocalies de dones de les Associacions de Veïns, i els Centres de dones dedicats a la planificació familiar. Un estudi realitzat en la segona meitat dels anys vuitanta pel Grup de Feminisme de l'Escola de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona mostrava que el moviment feminista havia aconseguit que el seu ideari calara entre els sectors més avançats de les dones dels barris, organitzades en les Vocalies. La majoria d'aquestes dones tenia una clara percepció de la seua condició d'oprimides i una clara consciència dels seus interessos específics, però mancava una consciència precisa de quin era el projecte estratègic del feminisme, tant pel que fa a la organització com als programes de lluita concrets. La funció de les Vocalies com *espai-pont*² començava llavors a fer-se palesa.

Per altra banda, en termes generals, cal destacar l'estreta connexió existent entre universitat i feminisme. Des de principis dels setanta els grups de dones feministes universitàries van estenent-se per tota la geografia del país, al temps que el feminisme cobra presència com moviment organitzat. Des de 1972 existia en Barcelona l'Associació de Dones Universitàries, en contacte amb Lidia Falcón; quatre anys més tard, al 1976, es constituïren per les diferents facultats els Grups de Dones d'Universitat. En novembre del mateix any es funda en València el Moviment Feminista Universitari. Tanmateix, a finals de la mateixa dècada, aquestes associacions perdran vitalitat, però, les seues demandes seran repeses en la dècada següent, quan el feminisme guanye nova presència en l'àmbit acadèmic a través de la implantació dels anomenats «estudis de les dones».

Com hem pogut observar, el moviment feminista a Espanya sorgix estretament arrelat al context polític del moment i més precisament, amb una forta vinculació amb

² Com destaca Teresa del Valle (1997), els *espais-pont* són molt importants per a afavorir l'eixida d'una situació de mutisme sociocultural, com és el cas de les dones, es configuren en funció de les delimitacions establides entre el domèstic/el públic, l'interior /l'exterior; i ajuden a mantindre fluïdesa social entre eixos espais considerats com distints i separats, i afavorixen un debilitament de les fronteres que els separen.

el moviment democràtic antifranquista. Aquesta vinculació procurarà unes característiques específiques al naixent moviment feminista.³

En primer lloc, la vinculació de moltes dones al feminisme es realitza inicialment a través dels grups i organitzacions de dones que elles mateixes creen dins dels partits polítics d'esquerres. Així passa amb el Moviment Democràtic de Dones vinculat al Partit Comunista, amb l'Associació Democràtica de la Dona del Partit dels Treballadors d'Espanya, i amb els grups de dones que es creen entorn del Moviment Comunista i de la Lliga Comunista Revolucionària, uns col·lectius que conformen junt amb altres el que es coneixerà després com feminisme partidista o de doble militància. En paral·lel, aviat sorgiran altres organitzacions que defenen l'autonomia total del feminisme respecte dels partits polítics; aquest és el cas dels Col·lectius Feministes, i més tard del Partit Feminista, però també del Front d'Alliberament de la Dona i altres organitzacions vinculades al que més endavant s'anomenarà feminisme independent. Aquest fet constituirà una de les controvèrsies principals que recorrent al moviment feminista a l'Espanya dels setanta: entre les dobles militants (dones que militen en un partit polític a més de militar en el feminisme) i les independents o autònomes (que rebutgen qualsevol vinculació a un partit polític perquè aquests sempre estan dirigits —diuen— pels interessos masculins).

En segon lloc, la necessitat de promoure canvis legislatius bàsics per a les dones en un país en què les dones eren persones de segona —o tercera— categoria condicionarà el desenvolupament del moviment feminista, que haurà de lluitar per la consecució d'eixos drets. Precisament, les trobades feministes que al llarg de la segona meitat dels setanta es celebraran en diferents ciutats de la geografia espanyola afavoriran la reflexió i la posada en marxa d'iniciatives conjuntes, molt marcades aquestes per l'esmentada necessitat canvis legislatius bàsics per a la millora de les condicions de vida de les dones (anul·lació de la legislació per adulteri i la que diferenciava entre fills legítims i il·legítims; derogació de la llei de perillositat social; proposta d'una llei de divorci; etc.).

Finalment, la configuració de l'Estat espanyol com una realitat plurinacional tindrà també grans efectes en el propi moviment feminista, i provocarà que en cada autonomia la configuració del moviment adquireixi característiques específiques, tant a nivell organitzatiu, com ideològic i reivindicatiu.

En general, el moviment feminista s'estructurarà des de l'inici al voltant d'un aparell organitzatiu mínim. Així, front al model piramidal i jeràrquic dels partits polítics i del «centralisme democràtic» dels partits d'inspiració marxista-leninista, les feministes varen optar per una organització més horitzontal i assembleària. Al mateix temps però, la gran quantitat d'associacions existents i la gran heterogeneïtat d'aquestes plantejà a les dones la necessitat de dotar-se d'unes bases organitzatives més amples que impediren

³ Seguix de prop a María Martínez (2008).

la dispersió i facilitaren alhora la unificació d'esforços, sense que això significara una pèrdua d'autonomia dels distints col·lectius. D'acord amb aquests criteris, anirà conformant-se per tota la geografia de l'Estat una xarxa de coordinació que es desplegarà a tots els nivells territorials (local, autonòmic i estatal). D'aquesta manera, apareixen la Coordinadora Feminista de Catalunya, la Plataforma d'Organitzacions Feministes a Madrid, i les Assemblees de Dones a Euskadi, etc., a les quals seguirà més tard la que actualment es coneix com la Coordinadora Estatal d'Organitzacions Feministes de l'Estat Espanyol. Encara que en aquests òrgans unitaris no hi participaren tots els grups feministes —especialment les associacions Democràtiques de Dones, la Unió per a l'Alliberament de la Dona i els Col·lectius Feministes—, sí que agruparen a un gran nombre d'ells.

Aquesta fase culmina en les II Jornades Feministes estatals que es van celebrar a Granada al desembre de 1979, en les què es produïx la primera gran ruptura del feminisme a Espanya entre les dobles militants i les feministes independents. L'esmentat debat es va entrelaçar a més amb altre debat teòric, el del feminisme de la igualtat *versus* el feminisme de la diferència, la qual cosa va fer més complexa encara la situació del moviment en un context en què les dones vivien encara en una situació de forta discriminació.

7. DONES I TRANSICIÓ POLÍTICA

Per acabar, voldria presentar algunes reflexions sobre el paper de les dones en la transició política espanyola. Per fer-ho, utilitzaré com excusa un altre estudi etnogràfic que ja he mencionat abans i que ens trasllada a la Polònia dels anys vuitanta i a les lluites del moviment de Solidaritat. En el seu llibre *We All Fought for Freedom* (Tots varem lluitar per la llibertat), l'antropòloga Kristi Long (1996) narra les experiències de les dones poloneses en l'esmentat moviment, que l'autora considera que representa un dels elements definitoris de la identitat social, tant col·lectiva com personal, de la Polònia de la transició política. Defèn que «tant l'experiència de Solidaritat com la consciència històrica d'aquesta experiència estan generitzades, i que les implicacions d'aquesta distinció de gènere són importants per a les dones, sobretot perquè les seues memòries han sigut relegades a la posició de memòria privada en una conjuntura històrica en què el significat de la memòria privada s'està devaluant amb rapidesa» (1996: 12).

Per a estudiar els trets més característics de la consciència històrica del període de Solidaritat (anys vuitanta), Long analitza les narracions existents sobre les mítiques vagues d'eixa dècada, els temps de la llei d'excepció i les mobilitzacions de protesta per l'estat de la sanitat pública; investiga també les històries públiques i «oficials» de Solidaritat i la seua iconografia. El que ressalta del seu minuciós anàlisi és l'oblit sistemàtic de les dones activistes: mentre els relats ressalten el paper actiu dels homes en

l'organització, el seu lideratge de l'oposició i la protesta, l'activitat que exercixen les dones posseïx un caràcter passiu i «sacrificial».

Long realitza una esplèndida anàlisi de les imatges de la maternitat en la consciència històrica de les dones poloneses. Ens descobrix que sota les narracions de les dones subjau una figura mítica, la mare heroïna, exalçada pels moviments nacionalistes polonesos del XIX i que va tornar a reparèixer amb força en els temps del moviment de Solidaritat. «La figura de la mare heroïna definix les dones fonamentalment com a mares, i no com a treballadores, revolucionàries o inclús com a individus. A través d'aquestes imatges les dones activistes són definides fonamentalment pel gènere... però per un tipus particular de rol tradicional de gènere al servei del nacionalisme» (1996: 136).

En contrast, l'activisme femení és un aspecte important i àmpliament ignorat en la història de Solidaritat. Moltes dones van realitzar activitats vitals dintre d'aquest moviment: van organitzar cèl·lules del sindicat en els seus llocs de treball, van abastir les vagues, als empresonats, als treballadors clandestins i als activistes ocults, van treballar en la publicació i distribució de la premsa clandestina, i van ser especialment importants en el manteniment dels canals de comunicació. I van patir greus conseqüències per això.

No obstant, encara que el ser activistes en Solidaritat va transformar profundament les seues vides, la força dels estereotips i dels atributs de gènere va tindre importants repercussions en el que respecta la seua posició en la Polònia postcomunista, unes repercussions en què els aspectes negatius pareixen primar sobre els positius. De fet, els rols estereotipats de gènere i el ressorgiment del nacionalisme catòlic han representat importants obstacles per a les dones activistes, la marginació econòmica i política de les quals es va intensificar des de la caiguda del Partit Comunista en 1989. A meitat dels anys noranta, Solidaritat era un sindicat altament burocratitzat i jerarquitzat, en el que les dones estaven excloses d'una manera desproporcionada dels centres de decisió. És més, segons Long, en el si de l'actual sindicat Solidaritat, «l'hostilitat cap al feminisme i l'equiparació entre comunisme i organització de dones han contribuït a negar la legitimitat de qualsevol organització independent de dones auspiciada per Solidaritat. Quan les dones del sindicat han intentat usar el poder social, cultural i polític de Solidaritat per a la seua pròpia lluita política han tingut una oposició virulenta» (1996: 170-171).

Aquest oblit i silenciament del paper de les dones en la consciència històrica polonesa vos recorda alguna cosa? Pot ser l'etapa de la Transició espanyola? Referint-se a la dita etapa la politòloga Mónica Threlfall afirmava recentment que al mirar-la «a través d'ulls feministes, no solament es veu una història més completa, sinó que al contemplar el panorama sencer, les activitats dels que estan en el centre ja no semblen tan crucials dintre del conjunt més ampli. És a dir, que amb les percepcions de gènere es *redimensionen les figures protagonistes*. Al afegir els elements oblidats es produeix automàticament una transformació del conjunt» (2009: 26).

Sabem que el moviment feminista que es desenvolupà en l'Estat espanyol en els anys setanta no fou majoritari i que, en termes absoluts, no es podia comparar amb el moviment sindical o estudiantil. Fragmentari i amb estructures organitzatives molt laxes i informals, desenvolupà tanmateix un activisme molt important i divers —es feia de tot, des de serveis assistencials en centres clandestins de planificació familiar, fins assessories d'assistència jurídica per a dones—, capaç de traslladar a altres organitzacions les seues reivindicacions, multiplicant així el seu impacte social. De fet, una de les característiques més significatives d'aquest moviment fou la seua capacitat de portar la lluita contra la flagrant discriminació que patien les dones a Espanya a altres organitzacions com els sindicats i els partits polítics (Martínez Ten i Gutiérrez López, 2009).

Però, el moviment de dones no apareix en la foto oficial de la Transició espanyola, igual que tampoc apareixen dones en la foto oficial de la Revolució Francesa o del moviment de Solidaritat polonès. «No compartisc l'opinió —diu Mercedes Comabella, protagonista d'aquells moments, membre del PCE i del MDM— que el feminisme sorgix (en Espanya) en el llindar de la democràcia... Perquè ahí estan els fets, feminisme hi havia, dones organitzades havien, no van aparèixer per generació espontània. Sí que comença llavors una altra etapa, més gratificant i més complexa: la de la lluita feminista en un marc democràtic» (2009:256).

Com destaca l'esmentada Mónica Threlfall, no hi ha dubte que les intervencions del moviment de dones va *transformar l'agenda política de la Transició*: va aconseguir que els temes d'igualtat entre homes i dones, d'organització de la família i de control sobre la fertilitat s'acceptaren com a temes propis del quefer de la vida pública i fins i tot parlamentaria. Formalment, a més dels articles de la Constitució i de l'Estatut dels Treballadors, en aquest important període s'aprovaren nou importants lleis que recollien el principi d'igualtat. Una profunda transformació social estava en marxa.

En els anys seixanta i setanta, els espais-pont tradicionals amb què comptaven les dones —generalment de caràcter informal, i basats principalment en relacions d'amistat, veïnat, d'oci o treball—, es varen vore reforçats per altres formes d'associacionisme que van jugar un important paper en la conscienciació i praxi de la situació de desavantatge en què es trobaven les dones. El treball unitari fou llavors un gran encert. Calia conjugar ideologies diverses, formes d'organitzar-se i nivells de consciència molt diferents per a que tot eixe conglomerat poguera actuar conjuntament.

Entre les moltes consignes recurrents, el lema «*la cena Manolo te la haces tú sólo*» representava una necessitat d'acabar amb unes formes de vida alienants i reflectia la presència de mestresses de casa que el moviment feminista va saber incorporar no sense dificultats, internes i externes. Les dificultats venien de les mateixes mestresses de casa, entre les que abundava un cert rebuig del feminisme, un moviment que s'oposava a les concepcions i els valors sobre els que elles havien construït la seua vida. Les dificultats venien també de certs grups feministes mancats de l'empatia necessària i incapaços d'arribar a les ames de casa, amb les que no podien entendre's, perquè tenien situacions

i llenguatges distints. Trobar missatges i accions amb els què, dins de la seua pluralitat, les dones es sentiren reflexades no fou llavors una tasca fàcil, es tracta però d'un esforç —cal destacar-ho també— que continua vigent a hores d'ara.

Llavors no es barallaven conceptes com el de «moviment ampli de dones» (Maquiera, 1995: 269) o el de «feminisme pràctic» (Castells, 1998: 214), uns conceptes que destaquen el caràcter transformador que per a les dones té la participació associativa (en organitzacions comunitàries o en associacions de mestresses de casa), tant unes organitzacions com altres han de ser considerades com a espais de socialització activa en els que es produïxen qüestionaments, ruptures i redefinicions de les orientacions rebudes, són espais d'empoderament⁴ que proporcionen a les dones una nova identitat col·lectiva com a dones dotades de poder.

BIBLIOGRAFIA

- ALBA, Teresa (2003). «Las asociaciones de mujeres como nuevo sujeto social», *Revista Meridiam*, 2n quadrimestre (29), p. 36-39.
- CASTELLS, Manuel (1999). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura. Vol. 2. El poder de la identidad*, Madrid: Alianza Editorial.
- CERVERA RODÓN, Montserrat (1996). «Com i on ens hem organitzat les dones aquests 20 anys». A: VV.AA., *20 anys de feminisme*, Barcelona: Associació de dones per a la celebració dels 20 anys de les I Jornades Catalanes de la Dona i Ajuntament de Barcelona, p.22-29.
- COMABELLA, Mercedes (2009). «Movimiento democrático de mujeres». A: MARTÍNEZ TEN, Carmen; GUTIERREZ LÓPEZ, Purificación; GONZÁLEZ RUIZ, Pilar (eds.), *El movimiento feminista en España en los años 70*, Madrid: Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer, p. 247-266.
- COMAS D'ARGEMIR, Dolors [et al.] (1990). *Vides de dona*, Barcelona: Altafulla.
- CUCÓ GINER, Josepa (2004). *Antropología urbana*, Barcelona: Ariel.
- DEL VALLE, Teresa (1997). *Andamios para una nueva ciudad. Lecturas desde la antropología*, Madrid: Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer.
- LONG, Kristi (1996). *We All Fought for Freedom. Women in Poland's Solidarity Movement*, Boulder-Oxford: Westview Press.

⁴ El concepte d'empoderament, és «algo més que el simple fet d'obrir l'accés a la presa de decisions; també deu incloure els processos que porten a les persones a percebre's a sí mateixes amb la capacitat i el dret a ocupar eixe espai decisor, ... deu implicar desfer les construccions socials negatives, de forma que les persones afectades arriben a veure's com posseïdores de la capacitat i el dret a actuar i a tindre influència» (Rowlands, 1998: 89).

- MARTÍNEZ GONZÁLEZ, María (2008). «El movimiento feminista en la España contemporánea. Avances de una tesis en proceso de construcción», [conferència presentada en la Universitat de València].
- MARTÍNEZ TEN, Carmen y GUTIÉRREZ LÓPEZ, Purificación (2009). «Prólogo». A: MARTÍNEZ TEN, Carmen; GUTIERREZ LÓPEZ, Purificación; GONZÁLEZ RUIZ, Pilar (eds.), *El movimiento feminista en España en los años 70*, Madrid: Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer, p. 7-15.
- ROWLANDS, Joan (1998). «El empoderamiento a examen». A: ANDERSON, Mary B. (ed.), *Desarrollo y diversidad social*, Barcelona: Icaria.
- THRELFALL, Mónica (2009). «El papel transformador del movimiento de mujeres en la transición política española». A: MARTÍNEZ TEN, Carmen; GUTIERREZ LÓPEZ, Purificación; GONZÁLEZ RUIZ, Pilar (eds.), *El movimiento feminista en España en los años 70*, Madrid: Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer, p. 17-52.
- THURÉN, Britt-Marie (1992). «¿La mujer es de la casa y el hombre de la calle?». A: *Biblioteca básica vecinal*, Madrid: Confederación de Asociaciones de Vecinos de Espanya, p. 1-15.
- YEVES BOU, Teresa (2005). *Asociaciones de Mujeres y movimiento feminista*. Tesis doctoral. Facultat de Ciències Socials i Institut Universitari d'Estudis de la Dona de la Universitat de València.
- WELLMAN, Barry (1992). «Men in Networks. Private Communities, Domestic Friendship». A: NARDI, Peter M. (ed.), *Men's Friendships*, Newbury Park, CA: Sage, p. 74-114.

PONÈNCIA

Sociabilitat popular a la Catalunya del segon franquisme: espais de llibertat en construcció

Montserrat Duch Plana

Universitat Rovira i Virgili

En fer un estat de la qüestió sobre la recerca en sociabilitat em cal referir-me als debats a l'entorn de la categoria feble d'aquesta qüestió. Sociabilitat seria una categoria feble, per contra, la història política, militar, econòmica, serien categories dures, profundes, que abastarien fenòmens de més interès historiogràfic.⁵ És un debat que es va fer a la revista *Pasado i presente*. En segon lloc, dit això, volia referir-me a dues ruptures que es produeixen en dos moments històrics però que són per mi explicatives de les noves formes i tipologies de sociabilitat a la Catalunya popular urbana en el tardo franquisme. Una ruptura és la derivada de la gran ensulsiada de 1939 i una segona ruptura és la que genera uns nous marcs socials que fan possibles noves expressions de sociabilitat, és tot el procés de *desenvolupisme*, de creixement econòmic, de transformació estructural profunda en les formes de viure, de treballar i de relacionar-se entre la gent, malgrat que el sistema polític institucional segueixi vigent fins a la mort de Franco. Les qüestions més referides a les sociabilitats sorgides a l'aixopluc del catolicisme renovat a partir

⁵ AA.DD. (1992), *Forme di sociabilità*, (Milà) Feltrinelli.

Javier NAVARRO (2006), «La Noción de “sociabilidad” y la historia social y política: ¿Usos o abusos? Desafíos y posibilidades», a José María ORTIZ, Javier UGARTE i Antonio RIVERA (coord.), *Movimientos sociales en la España contemporánea*, Asociación Historia Contemporánea, Congreso (8.2006.Vitòria), p. 263-283.

AA.DD. (2001), *Sociabilidad e historiografía en la España contemporánea*, (Madrid) Ayer, 42, p. 241-252.

del Vaticà II, o aquelles coses que estan a l'interstici de processos d'aprenentatge, de compromís, de politització de la sociabilitat i de socialització política, estarien en la cruïlla entre moviment obrer, moviment veïnal i moviment estudiantil. Un altre fenomen que em sembla molt important, el migratori, serà un dels grans impactes del creixement econòmic dels anys seixanta. I també em vull referir a noves expressions de sociabilitat nacional, nacionalitzadores, de nacionalització en el sentit de «som un sol poble» o «és català tot aquell que viu i treballa a Catalunya». Coses que estan a l'empara dels processos antifranquistes. Em referiré també a la sociabilitat popular urbana no franquista. Seria un error pensar que totes les expressions de sociabilitat, tan de la pervivència de la vella, com del sorgiment de la nova, són antifranquistes, d'esquerres o anticapitalistes. Això seria un error absolut que no respondria en cap cas a la veritat dels fets.

La categoria de sociabilitat que empro des de l'ofici d'historiadora és específica, diferent, complementària en diàleg amb altres ciències socials i humanes. En la historiografia la fita inicial, ja molt vella, són els treballs d'Agulhon⁶ sobre la sociabilitat meridional a França. Aquest concepte, aquí va arribar tard. Segurament, allò que algú n'ha dit la historiografia frontpopulista tenia altres prioritats. Una fita important des d'aquest punt de vista, a banda d'algun treball escadusser, o de quelcom que parla d'això però que no s'hi reconeix des del punt de vista metodològic, va ser el sisè Congrés Internacional d'Història Local, celebrat el 2001. En aquest congrés Pere Gabriel⁷ va presentar una interessant ponència sobre sociabilismes obrers i populars i història política a Catalunya, que es deturava a la Guerra Civil, que ens és molt útil per entendre aquesta lògica de les mutacions, de les ruptures que abans us deia. Pere Solà ha fet una gran tasca a partir del buidatge per territoris dels fons d'associacions conservats als arxius provincials provinents dels governs civils. Aquests estudis són útils, el que passa és que sovint acaben el 1964 quan entrà en vigència una nova llei d'associacions a l'empara de la qual es podien crear, per exemple, les associacions de veïns. Llei molt restrictiva inicialment però que obria algunes possibilitats, de la mateixa manera com en un determinat exercici de les eleccions sindicals franquistes s'anirien creant espais de llibertat en construcció, com en el procés que culminaria en la fundació de Comissions Obreres.⁸ Comissions en les empreses o bé les associacions als barris⁹ són exemples d'una gestió intel·ligent d'un marc d'oportunitats molt reduït, molt restrictiu perquè la dictadura mantingué la seva component repressiva fins al final. S'ha parlat

⁶ Alberto VALÍN (2001), *La sociabilidad en la Historia Contemporánea*, Orense, Duen de Bux.

⁷ AA.DD., *Sociabilitat i àmbit local* (Barcelona), L'Avenç 2003, p. 141-156.

⁸ David RUIZ (1993), *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*, Madrid, Alianza, p. 69-111, 451-522. Rafael ARACIL, Antoni SEGURA (ed.) (2001), *Memoria de la transición en España y Cataluña. Sindicalismo, género y cuestión nacional*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 11-82.

⁹ Carme MOLINERO i Pere YSÀS (coords.) (2010), *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria Editorial.

molt d'altres aspectes de sociabilitats vinculades a identitats polítiques, per exemple els treballs de Jordi Canal¹⁰ sobre carlisme —que de fet és l'introduïdor del concepte, qui ha fet estats de la qüestió i ha presentat Agulhon a la comunitat historiogràfica catalana i hispànica—, o d'Àngel Duarte sobre republicanisme.¹¹ D'àmbit més local trobem els treballs sobre l'àrea reusenca que va publicar el malaguanyat Pere Anguera¹² o els de la Coordinadora de Centres d'Estudis, al voltant de la festa.¹³ La festa és un espai de sociabilitat per antonomàsia. De vida al carrer, de barreja però sovint també de confrontació. Cal força lucidesa per saber que els espais de sociabilitat no són necessàriament harmònics. Sinó que en els espais de sociabilitat en aquest cara a cara, en aquest «être ensemble» s'hi viuen també contradiccions, conflictes, baralles. Cal fugir del calaix de sastre en el que la sociabilitat sigui un concepte on hi càpiga tot. Hem de diferenciar l'associacionisme formalitzat respecte dels moviments socials com ara l'acció col·lectiva d'expressions de sociabilitat. I hem de destriar molt bé perquè a vegades se'ns confonen les coses perquè les mateixes persones, els líders socials, sovint els trobem arreu en els espais locals propis de la microhistòria. De fet algunes comunicacions que s'han presentat en aquest congrés, la de l'àrea del Penedès, les més holístiques, indiquen que aquella persona que ha migrat, que treballa a la fàbrica, que té una sociabilitat al barri a partir de la taverna, és la que després també crea el nucli de l'assemblea de Catalunya en aquell municipi, per tant ho tenim tot junt en una persona o en unes quantes persones o en unes quantes famílies. Ara bé, cal emprar els conceptes amb pertinença perquè altrament no acaben d'explicar gaire res. Per tant, perspectives metodològiques i, com sempre, necessitat d'insistir en l'equilibri entre teoria i pràctica i entre microhistòria i perspectives teòriques, sovint les que provenen de la sociologia.

M'agrada el cartell d'aquest congrés, m'agrada molt. Al cartell hi ha un 600 amb un megàfon que indica mobilització al carrer. El 600 és un signe dels canvis, ara ho veurem. Però la democràcia no la va portar el 600, lamento discrepar de l'Estapé quan a *De tots colors* diu que el 600 va portar la democràcia. Com també de qui sostingui que «ja ho tenien al cap», que Carrero Blanco ja tenia al cap que el procés de modernització portaria la democràcia. El franquisme va viure els seus primers 20 anys sobre la base d'una legitimitat d'origen en haver aconseguit una victòria militar en una guerra civil feta per aturar la democràcia de masses i el que això significava: les reformes de la República. A partir del 1957-1959 el règim viurà fonamentalment fent memòria

¹⁰ Jordi CANAL, *Dossier Sociabilidad: en torno a Maurice Agulhon*, Historia Social 1997, 29, p. 45-144.

¹¹ Àngel DUARTE (2004), *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic, Eumo.

¹² Pere ANGUERA (1977), *El Centre de Lectura de Reus: una institució ciutadana*, Barcelona, Edicions 62. Albert TESTART (2010), *El Casino menestral figuerenc 1939-1979: un estudi de sociabilitat sobre el franquisme*, Figueres, Ajuntament.

¹³ Jorge URÍA (ed.) (2003), *La cultura popular en la España contemporánea*, Madrid, Biblioteca Nueva, p. 253-262.

d'això perquè no s'oblidi, aprofitarà els *XXV años de paz*,¹⁴ però sobretot tindrà una legitimitat d'exercici basada en el desenvolupament, el creixement, el pas a la societat de consum. Pas a la societat de consum, provisió d'articles a partir de la pluriocupació... com sigui, però transformació radical de les condicions d'existència. Jo no crec que la sociabilitat sigui una categoria feble, crec que al nostre país s'ha treballat poc això, que és central, és absolutament central per fer això que en diem història social, història des de baix, història subalterna. Manuel Castells parla de tres tipus de relacions fonamentals en la història de la humanitat que tenen la seva diacronia: relacions de poder, relacions de producció i relacions d'experiència. La sociabilitat fonamentalment remet a les relacions d'experiència, al context, a les lògiques de les relacions entre les persones. Els espais de sociabilitat són molt importants des del punt de vista de l'equilibri de les persones que hi participen. O fins i tot podríem entendre el per què de les causes que fan que s'hi apropin. Els espais de sociabilitat que no són moviments socials, que no són associacions formals, que sovint són espais espontanis que potser derivaran en formalització, no necessàriament, són agències de significació, donen sentit de consciència, de pertinença, d'identitat. Els espais de sociabilitat responen a necessitats humanes de tots els temps i de totes les cultures. Ja em direu si això és una categoria feble, o és que era feble allò que s'afirmava a la declaració de sentiments de Séneca Falls¹⁵ al 1848, i abans a la declaració d'independència americana, quan deien que aspiraven a una societat de ciutadans lliures que tinguessin dret a la felicitat. Penso que està més que reivindicat el per què la sociabilitat és un concepte important, ja que estudia les coses i els espais que ajunten les persones, que les apleguen per fer quelcom, per compartir, per divertir-se, sentint-se membres.

1. LES RUPTURES EN LA SOCIETAT CATALANA

1.1. 1939. La derrota

Carles Santacana mostra com al Baix Llobregat, només el 18% de les entitats existents abans de la guerra sobreviuen al 1940. Josepa Cucó afirma que fins 1980 no hi ha la densitat associativa que hi havia abans de la Guerra. La història econòmica ens ha mostrat que hi ha pocs països en la història del capitalisme que hagin perdut de l'ordre d'una dotzena d'anys en la seva progressió econòmica, per mor de l'autarquia impulsada com a política econòmica pels vencedors. Tot això és important, és important dir-ho. Com també és important dir: què va passar amb aquelles sis-centes entitats que per la via d'adhesió col·lectiva es van apuntar al partit hegemònic portador de

¹⁴ AA.DD. (2009), *Miscel·lània en homenatge al Dr. Lluís Navarro Miralles. Magister Dilectus*, Tarragona, Arola Editors.

¹⁵ Mary NASH (2004), *Mujeres del Mundo*, Madrid, Alianza, p. 79-84.

futur a la Catalunya de 1931 que era l'Esquerra Republicana. Què se'n va fer al 1939? Alguns, anys després —i a la Fundació Irla hi ha documentació per treballar-ho— van reivindicar el seu patrimoni. Sovint era patrimoni confiscat de sindicats agrícoles o de cooperatives. Simplement el local, el cafè, d'esquerres del poble, amb aquella lògica bipolar ja que algunes expressions de sociabilitat sovint s'expliquen a la recíproca. El casino i el casal.

Amb l'ensulsiada del 1939, després de les seqüeles de la repressió, de la derrota, de la denúncia, de la inculpció, de l'exili... era impossible que aquelles velles sociabilitats es refessin. Però a més a més a Catalunya hi va haver un procés sobtat de creixement urbà. Hi ha qui diu que efectivament la revolució industrial a Espanya es fa durant el segon franquisme. A Catalunya hi havia hagut industrialització a partir de la capitalització agrària des de finals del XVIII i amb el tèxtil del XIX, però des d'un punt de vista de mercat espanyol, de generació de classe treballadora, etcètera, la revolució industrial es faria en aquest període. Amb un gran moviment migratori i un sobtat creixement urbà que es fa palès en l'evolució de les ciutats grans i mitjanes. Aquest creixement urbà, amb l'aparició de barris, sovint suburbis, va diluir vincles preexistents, sovint de sociabilitat basada en relacions de veïnatge, que es van capgirar perquè algunes persones ja no hi eren, o per la repressió, pel silenci que s'imposava, per la atemoriment de la gent. Però és que a més a més arribaven noves persones. Era possible que les persones que venien d'una altra cultura, d'una altra llengua, desposseïdes del seu món rural i de la seva realitat convivencial s'integressin a unes xarxes a la terra d'adopció? Aquelles expressions comunitàries ja no existien. Què va continuar existint? En això hi ha una component de classe derivada dels guanyadors de la Guerra Civil. De la mateixa manera que es fa un sindicat barrejant treballadors i empresaris, les càmeres de comerç continuen existint. S'anorrea el teixit de sociabilitat popular catalanista d'esquerres, llibertari, republicà, però es deixa que es tornin a obrir els espais interclassistes o burgesos com ara l'Ateneu Barcelonès, estudiat per Cassasses,¹⁶ amb fórmules com la que, per exemple, pren la reobertura del Centre de Lectura de Reus.¹⁷ Hi ha una altra modalitat, com pot ser per exemple la Cooperativa Obrera Tarraconense¹⁸ que no la confisquen però s'hi ubicaran les activitats de *Educación y Descanso*, l'obra de lleure franquista. Per tant, simplement el que hi ha és una apropiació. És a dir, que la gran ruptura de 1939 implica que les persones i els espais de la sociabilitat informal estan colpides, estan absolutament ferides de mort. Hi ha un abans i un després i costarà molt no ja recuperar-ho sinó que la densitat associativa ja no es repararà fins a la transició democràtica. Seran noves expressions amb noves fórmules,

¹⁶ Jordi CASSASSAS (coord.) (2006), *L'Ateneu i Barcelona. 1 segle i 1/2 d'acció cultural*, Barcelona, La Magrana.

¹⁷ Montserrat DUCH (1996), *Reus sota el primer franquisme: 1939-1951*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs.

¹⁸ Montserrat DUCH (1993), *La Cooperativa Obrera Tarraconense: consum, treball i lleure a Tarragona (1904-1965)*, Tarragona, El Medol.

d'una altra manera, amb altres persones i sobre altres cultures polítiques que tiraran endavant, potser amb desmemòria històrica, fidels a noves necessitats generacionals. Les entitats seran expropiades, saquejades, les biblioteques cremades, altres desapareixeran, se'ls aplicarà la Llei de Responsabilitats Polítiques o passaran a formar part, en un acte d'humiliació profunda d'identitats vençudes, de les estructures del nou règim. On, per exemple, hi havia un espai de tradició com ara l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, al carrer Sant Pere Més Baix de Barcelona, —l'espai *Bonnemaison*— ho convertiran en l'espai de la *Sección Femenina*.¹⁹ O el sindicat agrícola del meu poble que es convertirà en l'espai de la *Hermandad de Labradores y Ganaderos*.²⁰ D'aquesta manera la humiliació és permanent, quotidiana. Aquell espai que els feia sentir propers i on havien desenvolupat pràctiques culturals, recreatives, d'aprenentatge, de lleure, ara serà ocupat pels altres per fer-hi altres coses. Amb la legitimitat d'origen que prové d'haver guanyat una guerra civil ocupen i confisquen béns i serveis que l'esforç comú i la continuïtat havia construït per possibilitar millores en les condicions de vida. No vull allargar-me més sobre això però penso que així com en altres dimensions de la repressió, del genocidi cultural sobre Catalunya hem treballat prou, coneixem prou bé les coses, com que en el camp rural l'abast de la repressió franquista va ser molt més forta que en el camp urbà ens cal encara estudiar els espais i la memòria de la societat popular a la Catalunya del segle xx.

1.2. El canvi estructural (1960-1973)

El gran desenvolupament, el canvi estructural,²¹ la millora del nivell de vida genera uns nous marcs per a la sociabilitat. Em pot agradar més o menys, després parlaré de guanyadors i perdedors del procés de modernització, però diria que hem d'explicar el que va passar al nostre país en aquesta dècada central. Així, entre el 1960 i el 1975 l'abast de creixement econòmic —que no es valora en termes d'índex de desenvolupament humà que és com caldria fer-ho sinó en termes de PIB que és el que li convé al sistema capitalista—, el ritme de creixement del producte interior brut anual acumulatiu fou del 7,9%. Hem de valorar el que això significa ja que només va ser superat per Japó que tenia un 9%. Mai en la història de Catalunya hi havia hagut aquest creixement econòmic. Això comporta molts canvis. Comporta, per resumir, fonamentalment quatre coses: industrialització, urbanització, provisió d'equipaments i l'inici del que serà soci-

¹⁹ Isabel SEGURA (2007), *Memòria d'un espai. Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, 1909-2003*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat.

²⁰ Montserrat DUCH i Josep FRANQUÈS (2006), *Viure de la terra: història i memòria del Sindicat Agrícola de Constantí*, Tarragona, Silva Editorial.

²¹ Borja DE RIQUER (2010), *La dictadura de Franco*, Col·lecció Historia de España, Barcelona, Crítica, p. 609-684. Glicerio SÁNCHEZ RECIO (2008), *Eppure si Muove: la percepció de los cambios en España (1959-1973)*, Madrid, Biblioteca Nueva.

etat de consum. Diguem que la rentadora domèstica va substituir al rentador públic. I ja tenim una esclatxa a la sociabilitat femenina, perquè, per exemple, les pràctiques als rentadors públics expliquen moltes coses. La qualitat dels serveis dels habitatges van millorar. Aquest dinamisme industrial —diríem que és la Catalunya més industrial— s'explica per uns factors de creixement, en bona part inversions estrangeres, increments de productivitat i increment de població. Va ser un creixement industrial, més que de serveis, enmig d'una gran carència de serveis públics. I el que va passar és que van créixer oportunitats de negoci en la construcció i la indústria de l'automòbil. Diversos indicadors faran palès el gran canvi estructural que modifica els hàbits. Les pautes de vida de la gent canvien i per tant els espais, aquells espais de sociabilitat que ja no existeixen, ja no es reconstruiran en part perquè la petjada que tot això té sobre les relacions d'experiència és d'individualisme.

La població de Catalunya entre el 1960 i el 1975 es va incrementar un 44% en habitants, i va passar de 4 a 5 milions i mig. Es dona un procés de concentració urbana molt important, concentració urbana que vol dir que el Camp de Tarragona més la regió de Barcelona apleguen tres quartes parts de la població del país. Què ens està dient això? Que hi ha hagut, no tan sols una migració peninsular, del sud al nord, del centre a la perifèria, sinó que hi ha hagut una migració interna al país. Són aquelles històries de vida dels pagesos que recorden la gelada dels garrofers i en definitiva del final d'una manera de viure de la terra que es va fent inviable quan l'agricultura comença a modernitzar-se. Un altre aspecte d'aquest canvi dels anys 1960, fins a la crisi del petroli del 1973, és l'evolució en els indicadors del nivell de vida, l'increment en renda per habitant. M'agrada comparar-ho amb la Xina avui dia, és a dir, creixement del nivell de vida, signes d'estatus, equipament, compra, producte, però manca de llibertats. Exactament així com a resultat de la Planificació indicativa dels «Planes de Desarrollo». La renda per habitant a Catalunya, la renda per assalariat va créixer de manera important. Amb un índex 100 a l'any 1960, hauria passat a 219 a l'any 1975. Això sobre la base de jornades que no baixaven de 44-48 hores, de pluriocupació i de treball femení submergit i no reconegut. És per això ara hi ha tantes dones amb pensions no contributives, perquè treballaven als serveis domèstics que era una feina per complementar d'ingrés familiar i pagar a terminis els electrodomèstics o el 600 que fabricava la SEAT. Aquests productes d'equipament de la llar es pagaven a terminis, la nevera fonamentalment —no calia anar a comprar cada dia—, la rentadora i, després, la televisió. La capacitat adquisitiva mitjana es duplica doncs en 15 anys i això necessàriament genera noves formes de vida, noves actituds. Aquest marc modernitzador capgira les condicions que, en llenguatges vells però que em semblen plenament vigents, en diríem les condicions objectives i les condicions subjectives d'existència i, per tant, d'«être ensemble» amb unes pràctiques socials, de necessitat i de pertinença, de relacionar-se amb altres persones. Anys amb una gran mobilitat social. Les velles classes mitjanes, que havien protagonitzat una part de la sociabilitat popular, canvien.

Canvia l'estructura comercial. Recordo d'aquells anys, concretament a principis dels setanta, llegint Erich Fromm *La por a la llibertat*, que parlava d'una cosa que per mi era desconeguda però que després és el que hem anat adoptant en el capitalisme de consum a Europa. Parlava de que la gent es trobava a les superfícies comercials sense establir cap mena de relació personal. Els súpors i els hipers van aparèixer a Catalunya aleshores al mateix ritme que desapareixen els rentadors públics. La botiga de barri encara es manté, però la tònica és irreversible i la perspectiva i l'impacte que això tindrà és molt important en les formes i relacions d'existència de les dones especialment.

En termes de mobilitat social apareixerà una aristocràcia obrera, sobretot en els sectors de les grans empreses del metall i de la química. Però el que queda molt clar és la consolidació d'una societat amb una composició socioprofessional capitalista, per tant amb predomini demogràfic obrer i amb evidències de desigualtats —per exemple comparades amb Europa. Desigualtats afavorides pel fet que en una dictadura no hi ha Estat de Benestar que valgui, no hi ha pactes de renda, els que han guanyat la Guerra continuen essent els beneficiaris d'aquesta fase de creixement, que deixarà una notable petjada ecològica. Estem en una insipient societat de consum, la renda s'incrementa en dos i mig per cent, es duplica en 15 anys, el confort de les llars canvia, la qual cosa vol dir que es fa menys vida al carrer també. És aquell espai privat que a més la ideologia dominant, no ja franquista sinó capitalista i individualista, anirà cultivant a través de les sèries americanes. L'índex, per exemple, de disponibilitat de telèfon o l'aigua potable, la base de petit equipament electrodomèstic, totes aquestes coses canviaran d'una manera molt important.

És un altre fet que té una incidència molt notable respecte de la formació de noves sociabilitats, de ruptures de relacions de veïnatge, de fer vida de poble, de tenir colla al poble. Probablement té fins i tot a veure, respecte on festeja la gent, de la provenença dels aparellaments, el grau de mobilitat que hi ha sobre això, que també és un signe interessant. A l'any 1960 a Catalunya només tenien automòbil el 4% de les llars. És una taxa de 1 sobre 55 habitants. A l'any 1974 era la meitat de les llars, és una taxa d'1 sobre 9. L'automòbil permet un canvi en els usos del temps de lleure i afecta la sociabilitat que es desenvolupa fonamentalment en els temps de lleure. Amb un cotxe es pot anar d'aquí i d'allà, es pot anar a veure partits de futbol, que serà un espai impersonal tanmateix, molt fomentat pel règim, es pot anar a la segona residència. De moment la segona residència no seria un component popular majoritari fins més tard, però pensem que l'any 1974 el 14% de catalans tenien segona residència. Hi ha una cosa d'abans de la transició que voldria recordar d'Ernest Luch, quan en preguntar-li: quina força política pot ser més determinant? respongué amb la seva lucidesa irònica, aquell que aconsegueixi representar tots aquells que tenen segona residència. Els espais tradicionals, els pobles, perden població, perquè una part dels seus habitants van a viure a ciutats mitjanes. Les ciutats mitjanes, que a la vegada reben població immigrada de les Espanyes, tenen altres formes de diversió, una diversió que està mercantilitzada,

perquè els antics balls de pobles se substitueixen per les *boites*, per les discoteques a les quals s'hi pot anar perquè hi ha cotxe. Però al mateix temps els joves creen altres espais no mercantilitzats en una sociabilitat jo penso que molt fecunda.

Noves formes de treballar i de viure. Hi ha un canvi molt important que afecta la vida de la gent, i és que, malgrat la dictadura, la majoria de la gent té un ingrés familiar regular, regular i incrementat. Apareixen noves actituds, costums i valors, units al desenvolupament econòmic i social i entren en descàrrec formes i valors del nacionalcatolicisme, reemplaçades des d'un punt de vista generacional per formes de vista més lliures i més pròpies. Aquí podríem parlar de moltes coses, podríem parlar de l'inici del procés de secularització, podríem parlar de les enquestes que l'any 1972 enregistren a un 50% de la gent favorable al divorci. Òbviament això estava prohibit per l'església i l'estat, pel concordat i per l'empremta patriarcal-catòlica del sistema institucional. Podríem dir que aquestes noves formes de desenvolupament econòmic i social, i aquesta em sembla que és una idea important, fan entrar en crisi la sociabilitat tradicional que ja ha tingut una primera gran mutació pels efectes del 1939. Una segona gran mutació és el desenvolupament econòmic i social que mina els fonaments de les relacions de veïnatge i de parròquia que era l'espai on tradicionalment s'havia donat aquesta sociabilitat forjant les xarxes, les cadenes i els protagonismes socials.²²

2. NOVES EXPRESSIONS DE SOCIABILITAT POPULAR

Des d'un punt de vista de les noves sociabilitats em sembla tan important parlar de continuïtats com de ruptures. A vegades, quan ens ho explica la gent en fer recerca oral, hi ha ruptura, a vegades hi ha crisi en les històries de vida. Fent estudis prosopogràfics veiem les continuïtats de les persones en els llocs. Amb la síntesi que requereix aquesta ponència voldria referir-me, des del punt de vista generacional, a l'escoltisme de l'Acció Catòlica, al Sindicat d'estudiants democràtic de la Universitat de Barcelona, a la JOC i la HOAC²³ i parlar dels *guateques*. Tot això són formes noves, noves sociabilitats a redós d'una universitat que deixa de ser elitista i comença a ser més de masses perquè el desenvolupament econòmic requereix una formació de capital humà i per tant la universitat es va obrint i la procedència social dels universitaris també és una altra. Aquests estudiants viuen en pisos i quan tornen el cap de setmana importen allò que han viscut en un espai urbà més gran i van entrant en unes xarxes que són nous espais de sociabilitats absolutament inexistents fins aleshores.

²² José LuÍs OYÓN (2008), *La quiebra de la ciudad popular: espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*, Barcelona, Ediciones Serbal.

²³ Fernando PUIG (2000), *Cristians i rebels. Història de l'HOAC a Catalunya durant el franquisme (1946-1975)*, Barcelona, Editorial Mediterrània.

Per tant a Catalunya entre el 1960 i el 1980, ja és evident que apareixen nous espais per trobar-se i reunir-se, noves estructures per associar-se, nous rituals per celebrar... en la lògica de l'avenç modernitzador. Per tot això és molta la tasca de recerca a fer. Dels espais de joves, em limitaré a donar dades per veure com reacciona el règim.

Tot i la repressió hi ha un increment de noves sociabilitats, per això em sembla que són significatives quatre dades, com ho és que el règim executa penes de mort fins al final, —això no ho podem oblidar—, com que el règim respon amb mesures repressives a aquests nous espais que es creen per exemple a l'empara de la llei d'associacions del 1964. Josep Maria Colomer ens ha explicat l'experiència del moviment estudiantil del 1968, en l'estat d'excepció de 1969: l'assalt al rectorat, el retrat de Franco que es llença pel balcó de la Universitat de Barcelona, les protestes il·legals contra la guerra de Vietnam i contra el consell de guerra de Burgos. Colomer²⁴ afirma que entre el 1968 i el 1975 entre 300 i 400 estudiants van ser detinguts i que entre el 1956 i el 1968 van ser-ne expulsats uns 300 i uns altres 600 foren identificats. Són 1.500 joves polititzats, socialitzats en unes altres circumstàncies, d'una generació que no ha viscut la Guerra que té unes altres coordenades, que és fruit del període de creixement. El febrer del 1972, els batxillers del Baix Llobregat irrompen, es mobilitzen a partir de les xarxes dels espais aula en contra de la Llei General d'Educació que fixa la Selectivitat. Jo sóc de les primeres generacions que van fer selectivitat i, per haver-hi participat, recordo aquestes mobilitzacions que es van estendre a Catalunya sota la influència de les Joventuts Comunistes i del PSUC.²⁵

Un altre exemple, que ens ha explicat Ysàs,²⁶ de com el règim reacciona amb repressió a la creixent dissensió són els *guateques*, les festes que proliferen a les ciutats, les trobades de joves que organitzaven a casa d'algú afavorits pels tocadiscs. Eren espais de llibertat —quan no havia els pares— situats fora d'una sala de ball normal. L'any 1966 el Ministeri de la Governació, va posar impediments legals per a la reunió de joves, prohibint l'entrada a sales de ball als menors de 18 anys i havent de demanar permís governatiu a la policia si volien fer festes a una casa particular. Per tant hem de valorar quines són les condicions imposades per a la reunió de persones, ni que fos per divertir-se. El marc institucional era realment molt difícil. És en aquest context que començaran a sortir dinàmiques que van a cavall de la nova cultura juvenil. En aquesta dècada de 1960 la condició jove apareix realment a nivell internacional, amb

²⁴ Josep Maria COLOMER (1987), «La joventut contra el franquisme», *La joventut a Catalunya al segle XX. Materials per una historia*, a: Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 388-411.

²⁵ C. CEBRIAN (1997), *Estimat PSUC*, Barcelona, Empúries. Carme MOLINERO i Pere Ysàs (2010). *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Barcelona, L'Avenç.

²⁶ Carme MOLINERO i Pere Ysàs (1987), «El fracàs de l'obra predilecta del règim», a: *La joventut a Catalunya al segle XX*, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 370-387.

altres experiències com la dels *hippies* i els *progres*. Les noves sociabilitats juvenils i l'irrupció de la condició jove.

Un altre front de sociabilitat popular en el tardofranquisme serà el procés de nacionalització, de catalanisme cultural, de sociabilitat catalanista antifranquista. Tenim la cronologia general; ens caldria tenir estudis de cas, caldria tenir, per exemple, la cartografia que comença l'any 1961 amb la creació Òmnium Cultural, entitat que es clausura al 1963, i que al 1968 endega una campanya pel català a l'escola. Hauríem de saber qui eren els activistes, perquè és evident que una campanya com aquesta té components de sociabilitat interclassista. No hi ha enlloc de les Espanyes un espai com el de l'Assemblea de Catalunya que aplegui la diversitat d'expressions plurals que aplega, unificades però amb algunes coses bàsiques: llengua, cultura i ànsies de llibertat. O per exemple la Nova Cançó. Sovint dels joves que estaven a l'escoltisme o del grup de joves més o menys d'influència comunista en podria sortir un festival. D'aquell concert —i ara també us explico la vida privada—, d'aquell festival se'n treien uns beneficis i amb aquells beneficis se'n editava un butlletí. La premsa és un altre espai de sociabilitat, aquella premsa autogestionada, impresa en òfset.

La Nova Cançó va ser un mitjà d'identificació comunitària molt gran, un instrument de socialització amb valors catalanistes revestits de modernitat i progressisme. Va ser un vehicle. Segurament en l'etapa de la Generalitat autònoma els principals vehicles de normalització lingüística han estat la immersió a l'escola i TV3. A mi em sembla que és clar, en un context d'un milió de persones que han nascut fora del país en aquells anys, que el principal vehicle de normalització lingüística i catalanització es troba en els circuits de la Nova Cançó,²⁷ que va influir arreu de la península. L'*Avui* no surt fins el 23 d'abril de 1976, però dos anys abans a 60 poblacions del país ja hi ha nuclis de gent que feien aquells grafitis de l'*Avui* pintats al formigó dels ponts i les tanques del país. Ens cal reconstruir aquell centenar d'entitats que van participar el 1971 a la creació de l'Assemblea de Catalunya.

És molt important l'expansió numèrica de l'escoltisme,²⁸ significativa de la seva influència social, progressiva, primer en dos espais clarament segregats per raó de gènere però després, com tantes coses en el context del catolicisme reformat del Vaticà II, entra en crisi i es converteix en mixt. L'any 1953 s'hi aplegaven de l'ordre de 2.000 nois, al 1961, 4.500, al 1966 quasi 8.000. Ha crescut en un 70% el nombre de joves que s'apleguen en l'escoltisme. És un fenomen cultural i pedagògic molt important. Seria més discutible saber fins a quin punt l'escoltisme té aquesta component tan popular, perquè és evident que com a mínim des del seu ideari té una clara vocació

²⁷ JAVIER DE CASTRO (ed.) (2011), *Ens calen cançons d'ara. Retrospectiva sobre la Nova Cançó a 50 anys vista*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Lleida. J. GARCIA (1996), *Crònica apassionada de la Nova Cançó, vint anys després*, Barcelona, Flor del Vent.

²⁸ A. BALCELLS i G. SAMPER (1993), *L'escoltisme català: 1911-1978*, Barcelona, Barcanova.

de formació d'elit. Això no impedeix, però, que joves de les classes populars i de classes mitjanes progressistes hi enviessin les seves criatures. Penso que si alguna cosa succeeix en aquest moment i durant la transició és que es trenca una lògica que és clarament classista de la sociabilitat en la història de Catalunya. Són moments en els que l'objectiu comú aplega a persones que tenen ocupació, estatus i renda molt diferent però objectius democràtics i catalanistes compartits. En històries de vida, algunes persones m'han explicat que van conèixer els qui els representaven a Comissions Obreres de la química de Tarragona a la trobada de Barcelona. Allà però, a Tarragona, no es coneixien. Fou a partir d'aquell moment que van començar a fer coses al centre social del barri de Torreforta.²⁹ Altres espais de llibertat a l'aixopluc del catolicisme catalanista foren l'Acció Catòlica especialitzada de la JOC o de la HOAC, de la revista *El Ciervo*, promogudes per les publicacions de *Nova Terra* que lidera Alfons C. Comín. La diacronia d'aquestes expressions, d'aquestes sociabilitats, acabaran portant, per exemple des del punt de vista de l'Església i de les persones que s'han format i s'han forjat com a militants, diguem-ne cristians, a abandonar o no l'Església o a crear per exemple Cristians pel Socialisme. El Vaticà II substitueix l'obediència pel diàleg. L'any 1967 el règim està absolutament desconcertat, perplex, no pot entendre que després dels grans avantatges que s'havien donat a l'Església catòlica haguessin hagut d'habilitar una presó per a capellans contestataris a Zamora i s'hagués produït la Caputxinada. No comprenien que l'Església, especialment la catalana, es convertís en espai d'aixopluc de moviments de contestació a la dictadura. Carrero Blanco va morir absolutament amargat perquè no podia entendre que després d'haver fet una guerra apel·lant a una croada religiosa l'Església es desmarqués d'aquella manera. És molt complicat el que està passant a l'Església catòlica, molt complicat. Un informe policial de 1967 a Barcelona ens servirà d'exemple: «no digamos ya los curas obreros pero hay curas que fomentan grupos de ambos sexos, insubordinados a sus propios padres y a toda autoridad». No podien ser ben bé els vents del maig de 1968 perquè hi havia la frontera, però és evident que estem en aquella lògica que ha reclamat sobretot el feminisme de la segona onada: «lo personal és polític».

Entre les noves sociabilitats n'hi ha una, a la qual també ens hi hem referit, que està prou estudiada, que fa referència a l'articulació del moviment veïnal i al procés de l'immigració. Des de la publicació de *Els altres catalans* de F. Candel irromp en la comprensió i problematització del paisatge humà aquest canvi estructural tan important, d'aquesta ruptura, d'aquest desenvolupament dels anys 1960. Les dimensions del canvi abasten les cadenes migratòries que són a l'origen d'una sociabilitat, d'uns espais comuns que després tenen continuïtat en la fàbrica, al barri. Espais segregats: les dones

²⁹ Montserrat DUCH i Meritxell FERRÉ (2009), *De súbdites a ciutadanes. Dones a Tarragona, 1939-1982*, Tarragona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver.

a la botiga, els homes a la barberia. Hi ha anuncis magnífics, expressions d'històries de vida que expliquen l'Ivan Bordetes o el Martí Marín que s'exposa al Museu de la Immigració de Sant Adrià de Besós. Al mateix temps que batallaven, que eren junts, que s'aplegaven, es reunien reivindicant uns determinats serveis i unes carències bàsiques, per tant és una sociabilitat que deriva en associació i en acció col·lectiva. Anaven forjant consciència i aprenentatge. Voldria dir que coneixem prou bé quines són les fronteres difoses però existents entre l'associacionisme i la sociabilitat en la història social del país fins al 1936. Tanmateix hem d'estudiar més la gran ruptura de 1939, hem d'estudiar més els efectes socials d'aquest canvi estructural i la millora del nivell de vida. I vull acabar amb algunes preguntes. D'aquest desenvolupament, d'aquest canvi estructural i millora del nivell de vida, qui hi guanya? Tots hi guanyen?

Hi ha perdedors i hi ha beneficiaris d'aquesta modernització. Em sembla que això és clar i probablement hi ha sociabilitats generades a l'entorn dels que hi guanyen i, a la recíproca, dels que hi perden. El que em sembla molt clar és que d'aquest procés de modernització, de canvi estructural se n'ha derivat desertització rural, petjada ecològica, desposseïció del mode de vida, desmemòria. En aquests espais vivencials, convivencials, els que van perdre la guerra, potser van perdre i van guanyar amb la modernització, o es van sentir doblement perduts, potser perquè en el fons el que discutien era la vigència i la raó del capitalisme, que no necessàriament és la raó democràtica. En qualsevol cas, aquestes noves sociabilitats van crear nous espais vivencials, convivencials, d'inclusió social que van servir per anar fent pràctica i acció col·lectiva socialitzant, tot vivint relacions «d'ètre ensemble», facilitant una fita prou ambiciosa en termes de cohesió social definida en la coneguda frase: «és català tot aquell qui viu i treballa a Catalunya». Si van servir per això ja van servir per molt.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3

Associacionisme i sociabilitat

Marc Andreu Acebal

Universitat de Barcelona, Grup de Recerca i Anàlisi del Món Actual (GRANMA)

Sota diferents realitats i formes organitzatives, el món associatiu d'arreu dels Països Catalans va viure i va ser protagonista destacat del procés de canvi social, polític i cultural viscut durant la darrera etapa de la dictadura franquista i al llarg de tota la transició democràtica espanyola, entre els anys 60 i els anys 80 del segle xx. De fet, aquest associacionisme —conjuntament amb una difosa sociabilitat popular i uns poderosos moviments socials, entre els quals exerceix de cordó umbilical— és qui protagonitzarà el que Jordi Borja defineix com la segona transició, que cronològicament cal situar abans de la transició política de 1976-1982.³⁰

L'associacionisme entès en aquest sentit ampli és el que va fer possible la transició en una societat que, ja abans del canvi polític i institucional, es va anar configurant, més enllà del que es coneix com a societat civil, en una veritable societat democràtica. Més difícil de trobar a la resta de l'Estat espanyol, aquesta *segona transició* sociopolítica i cultural cap a una societat democràtica, que en realitat és prèvia a la transició democràtica de caràcter politicoinstitucional, és una característica històrica singular del procés de canvi històric viscut a la Catalunya contemporània i, per extensió, als Països Catalans.

³⁰ Jordi BORJA (2011), *La ciutadania productora dels canvis i de les transicions*, conferència inaugural del VIII Congrés de la CCEPC.

Tot aquest procés de transicions i canvis va ser degut, en bona mesura, als moviments socials, conformatos a partir d'un teixit social plural i singular, tal i com l'ha definit Xavier Domènech.³¹ No obstant, en paral·lel o fins i tot prèviament a l'associacionisme formalitzat en entitats, partits, sindicats i moviments socials en general, en aquest procés de transicions i canvis també va jugar un paper molt important el que Montserrat Duch ha definit com a «sociabilitat popular urbana no franquista».³² Una sociabilitat popular que, en comarques rurals o pobles allunyats de la cobertura donada pels moviments socials —que són un fenomen essencialment urbà, com exemplifiquen els dos moviments socials claus d'aquell moment històric: l'obrer i el veïnal—, fins i tot va arribar a tenir, en origen, un paper preminent. I sovint de la mà de persones concretes, com ara capellans o gent d'Església i mecenes locals.

Així es desprèn, tot plegat, de les nou comunicacions presentades en l'àmbit 3 (*Associacionisme i sociabilitat*) del VIII Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, celebrat entre el 10 i el 12 de novembre de 2011 a Barcelona i a Cornellà de Llobregat sota el títol *1960-1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana*. Diverses i desiguals, tant en temàtica com en extensió i profunditat analítica, en tots els casos es tracta de comunicacions interessants que, fruit de treballs de recerca o d'anàlisi de fonts documentals, posen sobre la taula aspectes claus de les transicions i canvis, en plural, que van donar títol al congrés.

1. NOU COMUNICACIONS EN QUATRE BLOCS

En funció de la seva temàtica, les nou comunicacions d'aquest àmbit es poden dividir en quatre blocs. Un primer grup el formen dues comunicacions a quatre mans que comparteixen caràcter instrumental, en tant que analitzen arxius o fons documentals fins ara poc explorats pels investigadors i que, no obstant, s'endevinen veritables mines amb filons prometedors. Estem parlant del treball presentat per Àngels Barbero Garalut i Alexis Serrano Méndez sota el títol *El fons documental de la Magistratura de Barcelona, reflex dels canvis jurídics de la Transició en l'àmbit de la justícia laboral*, i del treball presentat per Neus González-Monfort i Arbaldo Gil-Albacete, de l'Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris, amb el títol *La preservació de la memòria històrica del moviment associatiu de Nou Barris (1969-1980)*.

El segon bloc de comunicacions l'integren dos treballs de recerca (en ambdós casos d'autoria individual) sobre associacions de veïns com a exemples de lluita i actors protagonistes efectius del canvi i transició a nivell local, tant en un barri de Barcelona com

³¹ Xavier DOMÈNECH (2011), *Moviments socials, societat civil i canvi política a Catalunya*, ponència al VIII Congrés de la CCEPC.

³² Montserrat DUCH (2011), *Sociabilitat popular a la Catalunya del segon franquisme: espais de llibertat en construcció*, ponència al VIII Congrés de la CCEPC.

en un municipi de l'Alt Penedès. Ens referim al treball de Pau Vinyes i Roig, membre del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias i del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals de la Universitat de Barcelona, titulat *Un barri en lluita. L'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar en els seus inicis (1971-1979)*, i al treball de Daniel Sancho París *L'Associació de Veïns Penyafel de Santa Margarida i els Monjos, exemple de la lluita veïnal a un municipi de l'Alt Penedès*.

El tercer bloc l'integren dues comunicacions molt diferents —tant per modalitat d'autoria com per àmbit territorial de la recerca— però que tenen en comú el fet d'analitzar realitats associatives que van actuar com a paraigües o com a incubadores del procés de canvi polític, social i cultural durant la transició. Es tracta del treball de Domènec Miquel i Jordi Casas, del Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès, titulat *La Festa de Tardor: el lloc d'encontre de l'associacionisme santcugatenc*, i del treball de Josep Miquel Vidal, de l'Institut Menorquí d'Estudis, que porta per títol *Obra Cultural Balear de Menorca. Un episodi de la transició cultural a Menorca*.

Finalment, el quart i darrer bloc consta de tres comunicacions vinculades al món rural i als canvis viscuts en zones de la Catalunya Nova, molt lligats a personalitats concretes amb forta ascendència en el món associatiu local: Lluís Carulla a l'Espluga de Francolí, Enric Benet a Vila-rodona i Joan Masip a les Terres de l'Ebre. Els treballs són el que signen Josep M. Vallès i Martí i Andreu Morta i Mora sota el títol *El Casal de l'Espluga, un assaig social en temps difícils*; el que signa Josep Santesmases i Ollé, del Centre d'Estudis del Gaià, amb el títol *La constitució i la construcció del Casal de Vila-rodona. Entre l'herència i la modernitat*, i el de Xavier Garcia Mossèn Joan Masip en l'*HOAC catalana a comarques: impulsor de moviments socials de base cristiana*.

2. FILONS PER EXPLORAR: EL MOVIMENT VEÏNAL I EL MOVIMENT OBRER

Del conjunt de les nou comunicacions se'n desprenen algunes idees que són transversals a tots als treballs i, de fet, també aplicables al conjunt del període abordat, els Països Catalans entre els anys 60 i 80 del segle xx. D'entrada, es pot constatar que els aspectes associatius dels canvis i transicions en aquell moment històric han estat fins ara molt poc estudiats. Molt menys dels que ens podem imaginar fins i tot a nivell local. Les recerques en aquest àmbit ens aporten i ens aportaran, de ben segur, força sorpreses i coneixements interessants. Així ho posen de manifest tant les set comunicacions dedicades a estudis de casos concrets com, especialment, les dues que prenen com a referència arxius per explotar: l'Arxiu Roquetes - Nou Barris i el fons documental de la Magistratura de Barcelona.

Els prop de 5.000 metres lineals de documentació que Àngels Barbero i Alexis Serrano *descobreixen* sobre la justícia laboral durant la transició i la gran oferta de documentació sobre el moviment associatiu i veïnal de Nou Barris (i, per extensió, de Barcelona) que Neus González-Monfort i Arnaldo Gil *ofereixen* en un context de

manca d'arxius potents i organitzats sobre els moviments socials³³ constitueixen un paquet doble digne de ser explorat amb atenció. S'hi pot trobar material per aproximar-se, per exemple, a la història més recent del treball infantil o als inicis de la malaltia col·lectiva causada per l'amiant fabricat per Uralita, o per revisitar la transició política a la llum dels efectes laborals de la crisi econòmica i de l'auge i la crisi del moviment veïnal. En tot cas, si aquestes comunicacions *instrumentals* són rellevants és, entre d'altres raons, perquè no podem oblidar —com han recalcat fa poc els autors de l'imprecindible llibre col·lectiu *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*³⁴ i la jove historiadora Nàdia Varo a la introducció del seu treball *Les llavors de la protesta*— allò que es resumeix per si sol en aquesta cita d'un informe oficial de principis de 1975: «La subversión en los barrios y en el ámbito laboral son las dos principales palancas que emplean los grupos de oposición para derrocar al Régimen actual español».³⁵

Més clar, l'aigua: l'única manera d'estudiar bé aquestes dues palanques d'oposició i canvi durant la transició, les de la conflictivitat als barris i en l'àmbit laboral, és buidar i analitzar fons documentals com els esmentats en les dues comunicacions presentades. Només així es podrà corroborar o no dues tesis d'historiografia molt recent i innovadora que van estretament lligades al que expressava l'informe oficial de 1975 abans citat. A saber: que el moviment obrer i el veïnal són difícilment separables en els seus orígens³⁶ i que, fins i tot, són difícilment separables, en determinats àmbits territorials i cronològics, com agents de canvi històric.³⁷

Que el moviment veïnal, especialment a Barcelona i la seva àrea metropolitana, va fer de locomotora del canvi i va actuar de referent a moltes comarques i fins i tot a les Illes Balears, amb una importància semblant a la de les Comissions Obreres, és un fet que algunes de les comunicacions presentades posen de manifest. La més clara és la que analitza els inicis de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar, des del 1971. Però n'hi ha d'altres que il·lustren també molt bé com, a través del procés d'extensió territorial de l'Assemblea de Catalunya i del Congrés de Cultura Catalana, així com de l'acció difusora d'algunes personalitats destacades en la lluita antifranquista (moltes d'elles vinculades al PSUC), la llavor del moviment associatiu va germinar en

³³ Vegeu Mercè RENOM (2011), *Moviments socials*, relatoria de les comunicacions de l'àmbit 2 del VIII Congrés de la CCEPC.

³⁴ Carme MOLINERO i Pere YSÀS (coord.) (2010), *Construint la ciutat democràtica. El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició*, Barcelona, Icaria i Memorial Democràtic.

³⁵ Nàdia VARO (2011), *Les llavors de la protesta. Els orígens dels moviments veïnals a l'àrea metropolitana de Barcelona (1964-1974)*, Barcelona, Fundació Cipriano García-Arxiu Històric de CCOO, Premi Àngel Rozas 2010.

³⁶ Vegeu Xavier DOMÈNECH (2010), «La reconstrucció de la raó democràtica. Del suburbi a la ciutat», a Carme MOLINERO i Pere YSÀS (coord.) (2010), *Construint la ciutat democràtica...*, p. 113-155.

³⁷ Vegeu Marc ANDREU (2011), «Història veïnal: en construcció i tapant forats», *Plecs d'Història Local*, núm. 141, p. 2-4.

comarques allunyades dels barris metropolitanos. Bé sota el mimetisme de la creació d'associacions de veïns —com en el cas de l'Associació de Veïns Penyafel de Santa Margarida i Els Monjos, el 1976— o bé articulants-se en coordinadores, plataformes o associacions paraigües. Aquest darrer supòsit seria el que englobaria casos aparentment tan diferents com el de la Coordinadora d'Entitats de Sant Cugat, que va organitzar la primera Festa de Tardor el 1976, i el de l'Obra Cultural Balear de Menorca, fundada el 1973 com a delegació de l'Obra Cultural Balear.

Un altre aspecte transversal que posen de manifest la majoria de les comunicacions és que el procés de transició i canvi, en l'àmbit associatiu, va començar abans de la promulgació de la llei d'associacions de 1964. I que, malgrat aquesta, els problemes de legalització d'associacions van continuar fins ben entrada la transició, el 1977. De forma similar a la llei de premsa de Manuel Fraga, la llei d'associacions era esgrimida fins ara com un punt d'inflexió clau que avui, a la llum d'aquestes comunicacions i d'altres treballs, podem dir que té una importància relativa: alta des de la vessant instrumental (que no és poca cosa) però menys des d'un punt de vista social, de sociabilitat. Montserrat Duch ho situa bé quan afirma que «els espais de llibertat» (i de legalitat) que van aconseguir les associacions de veïns i les Comissions Obreres no són altra cosa que «una gestió intel·ligent d'un marc d'oportunitats restrictiu»³⁸ com el que podien representar la llei d'associacions de 1964 i la legislació laboral franquista.

3. EL MOVIMENT ASSOCIATIU, A BARCELONA I A COMARQUES

Val la pena entretenir-se a assenyalar les vinculacions —no sempre evidents en les comunicacions per si soles però sí al descobert quan se'n fa una lectura entrecruada i contextualitzada— entre el moviment associatiu barceloní i el de comarques no metropolitanos i, fins i tot, el d'illes com Menorca. Així, es curiós observar que tant en el cas de l'Associació de Veïns Penyafel de Santa Margarida i Els Monjos com en el de la Coordinadora d'Entitats de Sant Cugat (que a mitjan dels anys 70 era encara més poble que ciutat), i fins i tot en el cas de l'Obra Cultural Balear de Menorca, l'empenta constitutiva del moviment associatiu organitzat, per bé que amb una base prèvia, no es produeix fins a dates tan *tardanes* com són els anys 1974, 1975 i 1976. I, en certa manera, a remolc del que està passant a Barcelona, on tant l'Assemblea de Catalunya creada el 1971 com el moviment de barris coordinat des de 1972 i organitzat des de 1974 a la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB) marquen la pauta de l'antifranquisme conjuntament amb CCOO i, des de la clandestinitat, el PSUC i altres partits polítics.

³⁸ Montserrat DUCH (2011), *Sociabilitat popular a la Catalunya del segon franquisme*.

Alguna cosa més que casualitat és que l'associacionisme santcugatenc, segons expliquen Domènec Miquel i Jordi Casas, no va començar «a tenir una certa projecció pública» fins després de la constitució formal de l'Assemblea Democràtica de Sant Cugat, el febrer de 1976, i de la presentació pública de la Coordinadora d'Entitats, el 14 de març del mateix any. És fàcil constatar que això es dona tot just després de l'èxit de les manifestacions per l'amnistia de l'1 i el 8 de febrer, convocades per l'Assemblea de Catalunya sota el paraigües de la FAVB i del moviment veïnal metropolità. A una altra escala, similar és el cas de Santa Margarida i els Monjos, ja que l'Associació de Veïns de Penyafel no va iniciar els tràmits per a la seva legalització fins el 14 de juliol de 1976. Una legalització que, no obstant, no arribarà fins el 22 de maig de l'any següent, just abans de les eleccions generals del 15 de juny de 1977 i un mes després de que el moviment veïnal barceloní posés el crit al cel pel nonat decret del 22 d'abril amb el que el Ministeri de Governació va intentar regular (sense èxit) de forma molt restrictiva l'autorització i el funcionament de les entitats veïnals.³⁹

També més que casualitat és que l'Obra Cultural Balear de Menorca, en la seva emblemàtica campanya de defensa de l'albufera des Grau, comptés l'any 1974 amb la col·laboració del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears que, a Barcelona, i conjuntament amb el Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics, també jugava un paper important en la xarxa de suport al moviment ciutadà encapçalat per les associacions de veïns. De la mateixa manera que alguns dels noms o perfils de persones que els anys 1974, 1975 i 1976 van participar en cicles de xerrades organitzades per l'Obra Cultural Balear de Menorca (en el darrer període, sota el paraigües del Congrés de Cultura Catalana) són els mateixos que podem trobar implicats en xerrades i actes associatius a Barcelona, al Sant Cugat de l'Associació de Veïns Barri Estació o arreu de Catalunya: Alexandre Cirici Pellicer, Joaquim Molas, Oriol Bohigas, Rafael Ribó, Mateu Seguí, Andreu Claret, Francesc Parcerisas, Josep Verdura, Jacint Ros Hombravella, Montserrat Roig, Jordi Solé Tura, Agustí de Semir...

«En cada lloc, sota plataformes diferents, es feien les mateixes coses», sosté gràficament Carles Santacana.⁴⁰ I, efectivament, les comunicacions ho evidencien prou bé. Si un dels desencadenants del moviment veïnal a Nou Barris va ser la denominada lluita dels semàfors a Prosperitat, veiem que també a Santa Margarida i els Monjos la consecució de semàfors al pas de la carretera N-340 per l'interior del municipi està entre les primeres reivindicacions de l'Associació de Veïns de Penyafel. I si a Menorca és l'Obra Cultural Balear qui, el 1974, endega una campanya per catalanitzar el nomenclàtor que el 1977 encara no haurà reeixit del tot (i que el 2011 revifarà per la polèmica amb el nom

³⁹ Josep M. HUERTAS i Marc ANDREU (1997), *Barcelona en lluita (el moviment urbà, 1965-1996)*, Barcelona, FAVB, p. 15.

⁴⁰ Carles SANTACANA (2011), *Noves idees i praxi cultural en una societat en canvi sota la dictadura*, ponència al VIII Congrés de la CCEPC.

de Maó!), a Sant Cugat seran les associacions de veïns i la Coordinadora d'Entitats qui faran el mateix els anys 1976 i 1977 sota el paraigües del Congrés de Cultura Catalana. Campanyes similars es repetiran aquells anys arreu dels Països Catalans, esperonades per denúncies tan sonades com la del moviment associatiu barceloní quan va criticar, el març de 1975, el vot de 18 regidors de la capital en contra de la llengua catalana.

Però no tan sols les lluites associatives són similars, sinó que també els mitjans pels quals s'hi arriba són els mateixos. Quan la primavera de 1978 l'associació de Santa Margarida i els Monjos fa una enquesta per detectar els principals problemes i dèficits d'equipaments i serveis de la població, no utilitza cap mètode sociològic i alhora reivindicatiu que, per exemple, el 1973, amb la campanya *Cop d'ull a Sants*, no hagués estat ja als orígens d'una part important del moviment veïnal barceloní. I quan, el 28 de novembre de 1976, la Coordinadora d'Entitats de Sant Cugat engega la primera Festa de Tardor sota el lema *Recuperem les institucions. Del poble per al poble*, que tancarà l'Orfeó de Sants entonant *Els Segadors* davant de milers de persones, no fa res més que copiar l'esperit lúdico-reivindicatiu de la campanya de la FAVB *Salvem Barcelona per la democràcia*, amb la que les associacions de veïns de la capital catalana, aquell mateix any 1976, van dur als barris multitudinaris recitals de Raimon i Joan Manuel Serrat.

4. UNA CRISI POLÍTICA MÉS PRECOÇ DEL QUE SEMBLA

Les interrelacions no acaben aquí. Tant per l'origen com pel final del període d'esplendor del moviment associatiu que va significar la transició, les comunicacions presentades corroboren el que des de fa poc comencen a posar de manifest també els primers treballs acadèmics seriosos sobre aquest àmbit, que defugen o matisen dos tòpics força ben instal·lats fins ara: el de la preeminència del factor polític partidista clandestí en l'impuls del moviment associatiu i el de la seva crisi iniciada a partir de les eleccions municipals de 1979. Sense menystenir el paper del PSUC i de CCOO ni les avantguardes d'altres forces d'esquerra com Bandera Roja, són persones concretes (militants o no, però abans que res amb noms i cognoms, amb una biografia i una xarxa de relacions socials concreta) i molta gent d'Església les que tenen un pes específic molt més important del que fins ara s'ha reconegut en la gènesi del moviment associatiu a Catalunya. I sense obviar el canvi d'escenari que va representar el 1979 l'elecció dels primers ajuntaments democràtics des de la Segona República, el 1977 ja comença a entrar en crisi aquest potent moviment associatiu que durant un curt però intens període de temps va marcar els processos de canvi i transició.

El treball de Pau Vinyes sobre els inicis de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar recull perfectament tots dos aspectes. La gestació de l'entitat es va produir el 1971 dins de la comissió de barri que s'aixoplugava al Casal Catòlic —presidit aleshores per Joan Vintró, pare de la futura dirigent i regidora del PSUC Eulàlia Vintró— i va tenir com a protagonistes el militant catòlic sense filiació política Francesc Porret, al

costat de dues persones sí políticament molt significades com Josep Maria Moratalla (POUM) i Carles Castellanos (PSAN), i en un context parroquial còmplice gràcies al paper militant del rector Josep Camps i del vicari Ignasi Pujades. Pel que fa a l'inici de la crisi associativa, Pau Vinyes sosté que va ser provocat per les primeres eleccions democràtiques, les generals de 1977, quan «molts càrrecs de la junta directiva es traslladen al món de la política». I precisa: «És a partir de 1977 que el paper de l'Associació va quedant en un segon pla, però el moment més àlgid del procés es produeix a partir de les eleccions municipals de 1979».

Des d'un altre angle, aquest darrer aspecte el reflecteixen també nítidament les comunicacions de Daniel Sancho i de Domènec Miquel i Jordi Casas. El cas de Santa Margarida i els Monjos és de manual: reflecteix el tòpic vigent fins ara, ja que la candidatura municipalista Independents pel Socialisme que s'imposa a les eleccions de 1979 sorgeix, en gran part, d'activistes de l'Associació de Veïns Penyafel i n'assumeix *de facto* el programa. Que el qui era secretari de l'entitat en la primera junta legal del 1977, Jordi Girona Alaiza, esdevingués l'alcalde entre 1979 i 2011 (des de 1983 aixoplugat per les sigles del PSC) difícilment es pot deslligar del fet que, com conclou la comunicació, «l'entrada en política d'un bon nombre de persones que estaven al davant de l'entitat va provocar que aquesta reduís la seva acció fins, pràcticament, organitzar únicament l'aplec de Penyafel pel dilluns de Pasqua».

El cas de Sant Cugat permet, en canvi, introduir els matisos als que abans s'han fet referència. Els autors de la comunicació constaten també que «la pràctica totalitat dels membres del primer consistori democràtic procedien del món associatiu i alguns havien exercit tasques de responsabilitat en la Coordinadora». I conclouen que aquesta, tot i mantenir la independència i el caràcter global, va acabar reduint la seva activitat «a l'organització de la Festa de Tardor i a la reivindicació de caràcter anual que conforma el seu lema». No obstant, posen de manifest símptomes de crisi previs a 1979. N'és un de ben clar que ja al gener de 1978 «les associacions de veïns Barri Estació i Sector Monestir feia mesos que no donaven senyals de vida». Però més interessant és encara la manca de lema en l'edició de la Festa de Tardor de 1977, en bona part fruit del precoç i «complicat» debat sobre la participació dels partits a la celebració: mai deixen d'acudir-hi malgrat que una votació de 1977 va donar un resultat contrari a la seva presència. L'argument *proteccionista* de l'assemblea d'entitats —que anuncia i s'avança (sense èxit) al *desencís* i a la davallada de militants que la comunicació xifra fins i tot en base a censos de partits i sindicats locals— fou que «s'havia arribat a una etapa de normalització democràtica dins la qual era bo distingir entre l'àmbit cívic de l'associacionisme cultural, esportiu, etc. i el polític».

Aquesta dicotomia i debat de fons entre associacionisme polític i associacionisme cívic que, per una data tan *primerenca* com 1977, posa sobre la taula la comunicació de Domènec Miquel i Jordi Casas dedicada a Sant Cugat portarà a conclusions o sentències prou rellevants. És el cas de la profecia que el 1979 va dictar Lluís Reverter,

dirigent veïnal de Sarrià i membre de la junta de la FAVB que esdevindrà regidor pel PSC i serà la mà dreta de Narcís Serra, primer a l'Ajuntament de Barcelona i, més tard, al Ministeri de Defensa, abans d'acabar com a màxim directiu de la Fundació La Caixa.⁴¹ En una entrevista a la revista de la seva associació de veïns, *Sarrià*, poc després de les primeres eleccions municipals democràtiques, Reverter afirmava: «El paper del moviment associatiu no és senzill. Fins ara havia estat el d'oposició, un paper constant de crítica al poder municipal. Jo crec que en aquest moment, a més de crític, el seu paper ha de ser de col·laboració [...]. El moviment associatiu, pel que sembla, no té la mateixa empenta que havia tingut. En certa manera és lògic. Però en canvi hi ha un moviment associatiu que va pujant: entitats d'altre tipus, culturals, recreatives, que també han de participar amb força en el moviment associatiu ciutadà».⁴²

Aquest diagnòstic reflectia en aquell moment el pensament del PSC, que mai va tenir un paper rellevant al si de les associacions de veïns i que, recent i còmodament instal·lat al nou poder municipal democràtic, les veia dominades pel PSUC i per l'esquerra extraparlamentària. En conseqüència, els socialistes (però també certs sectors del PSUC, que també havien assolit una quota important de poder municipal) van pretendre potenciar un associacionisme més *cívic* i menys *polític*, que fos més fàcil de controlar. En el transcurs del debat hi ha el fet que molts activistes veïnals del final del franquisme i la transició van lluitar pels seus barris i la seva ciutat o poble, sí; contra la dictadura i per les llibertats individuals, socials, nacionals i col·lectives, també. Però no explícitament per la democràcia sorgida del pacte i la correlació de forces de la transició, atès que en l'imaginari de molts militants socials urbans hi havia fixat un horitzó més revolucionari i unes expectatives que, en bona part, es van veure frustrades amb el pas dels anys.⁴³ Així ho va descriure Manuel Vázquez Montalbán: «Els moviments veïnals estaven contribuint a forçar el ritme de la Història, a forçar el ritme de la transició. La vitalitat d'aquestes lluites democràtiques mogudes per la *societat civil*, encara evidentment emparades i a vegades articulades per formacions polítiques clandestines, va suscitar l'esperança que una vegada arribada la democràcia, aquests moviments socials contribuirien a donar-li un caràcter de democràcia plenament participativa. No va ser així, en part per les regles del joc imposades per la Transició, en part per la covardia de les formacions polítiques d'esquerra que van témer el *basisme* desestabilitzador dels moviments socials i molt preferentment el dels veïns».⁴⁴

⁴¹ És curiós anotar, per si pogués tenir alguna relació o influència en el debat de fons plantejat per Lluís Reverter, que Narcís Serra va ser alcalde de Barcelona però residia a Sant Cugat.

⁴² Josep M. HUERTAS i Marc ANDREU (1997), *Barcelona en lluita*, p. 30.

⁴³ Vegeu Marc ANDREU (2010), «Veïnat, memòria històrica i ciutat democràtica», a Marc ANDREU, Elia HERRANZ i Andrés NAYA (coord.) (2010), *1970-2010. 40 anys d'acció veïnal*, Barcelona, FAVB.

⁴⁴ Manuel VÁZQUEZ MONTALBÁN (1997), «La lluita necessària», a Josep M. HUERTAS i Marc ANDREU (1997), *Barcelona en lluita*, p. 9.

Analitzar el procés de politització en el marc de la dictadura i la transició dels moviments veïnals o ciutadans requereix, com apunta Jordi Borja, deixar de banda dos prejudicis oposats i freqüents: «Un és considerar aquests moviments com el resultat de l'acció de grups ideològic-polítics, gairebé sempre d'esquerres, que pretenien impulsar l'acció contra la dictadura, reclutar militants per a la seva organització i en alguns casos considerar aquests moviments com a portadors d'un projecte revolucionari. L'altre prejudici és devaluar aquests moviments per considerar-los particularistes, d'horitzons molt limitats, fàcilment controlables mitjançant algunes concessions barrejades amb amenaces que no tenien efectes polítics o socials significatius. En ambdós *prejudicis* hi ha quelcom de cert, però com element explicatiu són molt insuficients.»⁴⁵

5. EL «FACTOR HUMÀ» I LA SOCIABILITAT POPULAR ANTIFRANQUISTA

També és insuficient com a element explicatiu del procés de canvi i transició abordar la dicotomia o el debat de fons entre associacionisme polític i associacionisme cívic només des de la perspectiva amb què ho fan Lluís Reverter, Manuel Vázquez Montalbán o Jordi Borja. Analitzada des d'un altre punt de vista, i a la llum de les comunicacions que aquí s'estan relatant, la mateixa dicotomia permet introduir un altre parell de conceptes d'estudi: el *factor humà* i la sociabilitat popular no franquista, tal i com la defineix Montserrat Duch i, fins i tot, encara més enllà de l'àmbit urbà al que ella la ceneix.

És cert, com exposa Xavier Domènech, que la capil·laritat *militància política-moviments socials-teixit social* portarà a «la crisi d'hegemonia final del franquisme als centres urbans de Catalunya»⁴⁶ a partir de finals dels anys 50. La vaga de tramvies de Barcelona del 1951 no acaba d'encaixar en aquesta cronologia i en la subjacent interpretació històrica que Domènech broda, per altra banda, a la seva tesi doctoral.⁴⁷ I és que, com argumenta Sebastian Balfour, la vaga de 1951 va ser l'expressió d'un vell antagonisme exacerbat per la postguerra i va renovar una forma de dissidència tradicional a Barcelona però, en el llindar d'un període de transició en la història del moviment obrer, aquella acció de masses espontània i, al mateix temps, basada en una aliança tàcita entre catòlics i comunistes sense precedents, contenia ja les llavors de les noves formes d'agitació social que caracteritzarien les tres dècades següents.⁴⁸ D'acord amb

⁴⁵ Vegeu Jordi BORJA (2009), «El día que se perdió el miedo», a *Carrer* (Barcelona), núm. 114 (novembre), p. 51.

⁴⁶ Xavier DOMÈNECH (2011), *Moviments socials, societat civil i canvi política a Catalunya*.

⁴⁷ Xavier DOMÈNECH (2008), *Clase obrera, antifranquismo y cambio político. Pequeños grandes cambios, 1956-1969*, Madrid, Los Libros de la Catarata.

⁴⁸ Sebastian BALFOUR (1994), *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*, València, Edicions Alfons el Magnànim, p. 47.

això, és un error no considerar la vaga de tramvies de 1951 com un dels precedents del fort moviment ciutadà, veïnal i urbà arrelat a Barcelona als anys 70. I precisament ho és per la rellevància del *factor humà*, de sociabilitat popular antifranquista, sense els quals no es pot explicar l'èxit de la vaga de tramvies de 1951.⁴⁹

És precisament la rellevància d'aquest *factor humà* i del concepte de sociabilitat popular antifranquista com a claus interpretatives molt presents en les comunicacions sobre les associacions de veïns de Sant Andreu i de Penyafel, i fins i tot en la de la Coordinadora d'Entitats de Sant Cugat, el que fa escaient haver-les inclòs en aquest àmbit 3 del congrés sota l'epígraf *Associacionisme i sociabilitat* enlloc de l'àmbit 2 sota l'epígraf *Moviments socials* que, a priori, podia semblar més idoni en tant que exemples concrets d'un moviment social tan important com el veïnal. En qualsevol cas, són les comunicacions centrades sobre aspectes de la Catalunya rural, i especialment les que analitzen detalladament els casos dels casals de l'Espluga de Francolí i de Vila-rodona, les que millor posen de manifest la importància del *factor humà* i de la sociabilitat popular en els processos de transició i canvi.

Per analitzar aquest aspecte, a les tres comunicacions classificades en el quart bloc temàtic —*El Casal de l'Espluga, un assaig social en temps difícils, La constitució i la construcció del Casal de Vila-rodona i Mossèn Joan Masip en l'HOAC catalana a comarques*— se'ls podria sumar també, circumstancialment, les comunicacions *L'Associació de Veïns Penyafel de Santa Margarida i els Monjos, La Festa de Tardor: el lloc d'encontre de l'associacionisme santcugatenc i Obra Cultural Balear de Menorca*. Perquè Menorca, l'Alt Penedès i fins i tot Sant Cugat, als anys 60 i 70 del segle xx, són realitats geogràfiques que en molts aspectes cal analitzar encara en clau rural o comarcal més que no pas en la clau urbana o metropolitana adquirides posteriorment o, com a molt, tot just en aquell precís moment històric. Sense anar més lluny, així ho reconeixen pel Sant Cugat de la segona meitat dels anys 70 Domènec Miquel i Jordi Casas quan expliquen que «reivindicar una identitat rural i agrària ja no respon a la realitat present i definir-ne una de nova dins la qual tothom pugui sentir-s'hi còmode, és complicat», per la preocupació de bona part del teixit associatiu i de la ciutadania per la possible suburbialització d'un municipi amb identitat més de poble que de barri dins del magma metropolità en creixement.⁵⁰

⁴⁹ Vegeu Fèlix FANÉS (1977), *La vaga de tramvies del 1951. Una crònica de Barcelona*, Barcelona, Laia; Hilari RAGUER (2001), *El quadern de Montjuïc: records de la vaga tramvies*, Barcelona, Claret; i Marc ANDREU [et al.] (1997), *La ciutat transportada. Dos segles de transport col·lectiu al servei de Barcelona*, Barcelona, TMB, p. 200-207.

⁵⁰ En la seva comunicació, Domènec Miquel i Jordi Casas il·lustren aquesta reflexió —que va dur a la petició del títol de ciutat per a Sant Cugat, assolit el 1979— amb un text del fulletó de l'edició de 1978 de la Festa de Tardor: «Veiem com Sant Cugat va perdent la imatge de poble; gosaríem dir que cada dia, un sector del poble canvia de fesomia [...]. És urgent que en aquests moments es prenguin mesures per a preservar Sant Cugat d'una total desfiguració; no es pot sacrificar tot només per un progrés que no sempre, ni de bon tros, està al servei de l'home».

Sigui com sigui, el que interessa ressaltar és que determinats ambients d'Església progressista i de sociabilitat local molt lligats a persones concretes en barris, pobles o comarques van oferir llocs de trobada i oportunitats d'impuls al procés de transicions i canvis. De fet, com afirma Andreu Mayayo «la ruptura catalana, abans d'electoral, fou civil i cultural» i es va aconseguir a les manifestacions i a les festes majors.⁵¹ És a dir, i com referma Montserrat Duch,⁵² el canvi es va fer abans al carrer, als barris i pobles, que no pas en l'àmbit polític i institucional. Això, que sembla evident en barris com Sant Andreu de Palomar, va arribar fins a l'extrem de que la reconciliació entre bàndols de la guerra civil i l'assentament de bases per a la futura societat democràtica van ser possibles, en ple franquisme, fins i tot en ambients rurals i contextos locals on això era inimaginable.

Els casos dels casals de Vila-rodonà i de l'Espluga de Francolí que de forma tan suggerent (i exhaustiva, en el primer cas) presenten les comunicacions de Josep Santesmases i de la parella Josep M. Vallès i Andreu Morta, respectivament, són potser singulars o aïllats, però molt significatius i especialment interessants. Entre d'altres motius, malgrat no ho explicitin les comunicacions, perquè aquestes experiències promogudes pels mecenes Enric Benet (Vila-rodonà) i Lluís Carulla (l'Espluga) —i també, en part, l'experiència viscuda per mossèn Joan Masip a les Terres de l'Ebre que narra Xavier Garcia— es van donar abans, en paral·lel o al marge de que la política de reconciliació nacional promoguda pels comunistes des del 1956 es transmetés a les comarques i pobles per la corretja de transmissió que (com en d'altres camps, però sense perdre la seva identitat i dinàmica pròpies) van jugar els moviments socials urbans —el moviment obrer, el moviment veïnal i també el moviment estudiantil— en interacció amb el catolicisme de base progressista.

6. RECONCILIACIÓ NACIONAL I DEMOCRATITZACIÓ LOCAL

En la conferència inaugural del congrés, Jordi Borja relata una anècdota personal viscuda el 1961 amb Rodolfo Martín Villa, quan el primer ja era membre clandestí del PSUC, infiltrat com a delegat del Sindicato Español Universitario (SEU), i el segon estava a punt de ser nomenat *jefe nacional* del falangista SEU. A rel d'un enfrontament a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona entre estudiants demòcrates i de l'Opus Dei, Martín Villa es va citar amb Borja per «parlar clar» i proposar-li una aliança universitària entre comunistes i falangistes contra els membres de l'Obra. A Borja, que es va fer l'orni per protegir la seva militància clandestina, l'anècdota li serveix per argumentar en primera persona com als anys 60 va començar a moure's a Catalunya

⁵¹ Andreu MAYAYO (2002), *La ruptura catalana*, Catarroja, Afers, p. 14.

⁵² Montserrat DUCH (2011), *Sociabilitat popular a la Catalunya del segon franquisme...*

una transició en base a una complexa societat civil o política, diferenciada de la resta de l'Estat, que es va plantejar avançar cap a la democràcia des de coses i reivindicacions d'entrada molt elementals.⁵³

Tant com això, de l'anècdota Borja-Martín Villa és significatiu aquest intent d'al·liança conjuntural entre un representant del franquisme i un de l'antifranquisme, que només s'entén per les circumstàncies concretes i el factor humà, personal, d'ambdós protagonistes. En certa manera, també són les circumstàncies en un lloc i moment concrets i els factors humà i de sociabilitat els que, per la mateixa època, a principis dels anys 60, van facilitar que a Vila-rodona i a l'Espluga de Francolí reeixissin els projectes dels casals respectius, també amb alguns elements d'implícita reconciliació nacional i de democratització *avant la lettre*. Sempre en base a una complexa societat civil i a partir de coses tan elementals com la reivindicació o necessitat, per exemple, d'una sala de ball o de cinema, d'uns espais recreatius o d'esplai per un municipi.

Ja ho resumeix bé Xavier Domènech quan afirma que «un grup d'esplai o una cooperativa són pura confrontació al franquisme» i que, fins la Llei d'Associacions de 1964, «l'Església serà l'únic paraigües de l'antifranquisme social».⁵⁴ L'exemple, recollit en la comunicació de Xavier Garcia, sobre l'apostolat que Joan Masip i altres capellans vinculats a la Hermandad Obrera de Acción Católica (HOAC) i a la Joventut d'Acció Rural Catòlica (JARC) faran des dels anys 50 a la diòcesi de Tortosa i, en concret, a les comarques del Priorat i la Ribera d'Ebre, és prou revelador. Entre d'altres coses, revela que existeix una petja revolucionària prèvia al Concili Vaticà II i a la Teologia de l'Alliberament en comarques tan remotes i encara avui titllades de conservadores com les Terres de l'Ebre. És a dir, molt més enllà dels barris metropolitans on els capellans obrers i la mateixa HOAC, l'Acció Catòlica Obrera (ACO) i la Joventut Obrera Cristiana (JOC) van contribuir a crear realitats de canvi tan decisives com les Comissions Obreres o el col·lectiu Cristians pel Socialisme, com molt bé relata fins i tot en primera persona Jaume Botey.⁵⁵

Tan reveladors, però més singulars encara, són els casos dels casals de l'Espluga de Francolí i de Vila-rodona. Pot semblar anecdòtic que l'assaig social del Casal de l'Espluga comencés, el juny de 1962, per la visita que quatre espluguins, comissionats per una assemblea de les forces vives locals, van fer a l'empresari nascut al poble i mecenes catalanista Lluís Carulla amb l'objectiu de demanar-li un tros de terra per fer

⁵³ Jordi Borja, que també posa d'exemple l'acceptació pragmàtica de l'empresari Pere Duran Farell de negociar amb les clandestines CCOO a finals dels anys 60, prefereix el concepte *societat política a societat civil* perquè aquest darrer terme, fins i tot en la seva accepció gramsciana, el troba confús. I ho il·lustra amb la *boutade* d'un sociòleg comunista italià que li va dir que no entenia el concepte gramscianista de societat civil fins que no l'havia vist a Catalunya. Vegeu Jordi BORJA (2011), *La ciutadania productora dels canvis i de les transicions*.

⁵⁴ Xavier DOMÈNECH (2011), *Moviments socials, societat civil i canvi política a Catalunya*.

⁵⁵ Jaume BOTEY (2011), *Església i moviments de resistència antifranquista a Catalunya*, ponència al VIII Congrés de la CCEPC.

una pista de ball per l'envelat de festa major. «*Era sorprendente y lamentable la falta de ambición de los espluguenses al proyectar como única obra colectiva una simple e inútil pista de baile*», s'escrivia al butlletí *Notícia del Casal* el 1965, quan el projecte que Carulla va decidir finançar havia esdevingut ja aleshores un centre amb instal·lacions de tota mena (teatre, sales d'exposicions, biblioteca, pista poliesportiva, piscina, bar...) i un cost proper als 30 milions de pessetes de l'època. Però res no és anecdòtic quan s'estudia un procés de canvi històric. I, si de cas, més *sorprenent* i *lamentable* és que una dècada llarga després, la matinada del 12 de juliol de 1977, en plena transició política i ja celebrades les primeres eleccions democràtiques, el manresà Roc Peralta morís per un tret de la Guàrdia Civil a Síria mentre protestava amb un centenar de persones... perquè s'obligava els homes a dur corbata i les dones, vestit llarg, per accedir al ball de festa major!⁵⁶

Una altra de les anècdotes de la història del Casal de l'Espluga que ho deixa de ser quan es contextualitza dins de la història més àmplia, encara molt desconeguda, de l'associacionisme i la transició a casa nostra és el fet que Lluís Carulla aconseguís que, el 23 de juliol de 1967, el Consell de Ministres de Franco declarés el casal Entitat d'Utilitat Pública. Aquest títol, que la comunicació aclareix que «s'esgrimia amb orgull però que mai no serví ni per obtenir un roseg de pa», és un reconeixement oficial (exempcions fiscals i ajudes públiques al marge) en certa manera equivalent per l'època al que —tot el contrari que partits, sindicats i agrupacions empresarials— les associacions de veïns no van aconseguir durant la transició, quan fins el 1977 van tenir problemes de legalització. Fins al punt que, malgrat reclamar-ho el senador aragonès independent Lorenzo Martín-Retortillo i també el grup comunista, el 1978 es va negar la inclusió de les associacions de veïns al Títol Preliminar de la Constitució que, en els seus articles 6 i 7, sí que protegeix i potencia, en canvi, com a actors clau de la democràcia, els partits, els sindicats i les organitzacions patronals. Aquesta exclusió que avui sembla tan òbvia, el 1978 no ho era gens.

Anècdotes que no ho són tant al marge, la importància de la recerca sobre el Casal de l'Espluga de Francolí és que informa de primera mà sobre un assaig social pioner que, potser per això, no va reeixir del tot. Una experiència associativa que, esllanguida en democràcia després d'haver fet tasques de suplència municipals abans de que això es generalitzés en molts ajuntaments catalans entre 1976 i 1979, no va perdurar com havia imaginat el seu mecenes, segons es desprèn de la comunicació de Josep M. Vallès i Andreu Morta.⁵⁷ En tot cas, el cas de l'Espluga sí demostra que una experiència de

⁵⁶ Andreu MAYAYO (2002), *La ruptura catalana*, p. 30.

⁵⁷ Quan estem parlant de sociabilitat i *factor humà*, val la pena remarcar —pel seu valor afegit com a font primària dins d'un marc d'acceptable distanciament objectiu— que els autors d'aquesta comunicació són part directament implicada i protagonista de la història: Andreu Morta i Mora va ser secretari particular de Lluís Carulla (1963-1990) i de la Fundació Lluís Carulla (1990-2003) i Josep M. Vallès i Martí va ser membre de

centre d'animació sociocultural pot ser «factor determinant en la modernització del poble i motor de canvis transcendentals en els costums vilatans». I que, malgrat no assolir-se tot allò que Lluís Carulla «anhelava per a l'Espluga perquè va menystenir la maledicència sorruda d'un poble ancorat en la malfiança i no va amidar la resistència política a acceptar-lo: les dretes, per catalanista, i les esquerres, per burgès», el Casal sí va constituir un intent de progrés i de reconciliació nacional a escala local. És el que Vallès i Morta defineixen com un intent «d'aglutinar tot el poble i forçar el girar pàgina al trist record de la guerra civil i la divisió ancestral dels espluguins».

Amb més detall i exhaustivitat, a la mateixa conclusió arriba Josep Santesmases quan argumenta que a Vila-rodona, gràcies al mecenatge de l'empresari emigrat Enric Benet i del treball voluntari i la passió de gairebé tot el poble, la construcció d'un nou casal a partir dels antics locals cooperatius agraris va contribuir a superar «els rancors entre les persones i famílies que amb anterioritat a la guerra formaven part d'un o altre sindicat agrícola, que era com dir els vençuts i els guanyadors». Al detonant del canvi que a l'Espluga va ser una sala de ball se li afegeix, a Vila-rodona, la gestió del cinema del poble i el cafè com a local social amb un televisor que el 1959 va costar 24.959 pessetes. Pel cas, tant se val. De la mateixa manera que no influeix massa en l'anàlisi històric comparat que Enric Benet donés 1,5 milions de pessetes de 1963 pel casal de Vila-rodona i morís poc després, impossibilitant d'emular el paper de Lluís Carulla a l'Espluga. Perquè, com conclou Santesmases, el debat i la participació generats al voltant dels objectius comuns del casal de Vila-rodona, tot «esquivant els condicionants que imposava el règim de fora vila estant, va esdevenir un procés ricament democràtic, sense que probablement mai ningú esmentés públicament la paraula democràcia».

És cert que el Casal de Vila-rodona va ser reconegut com a associació pel Govern Civil l'octubre de 1966 a l'empara de la llei de 1964. Però el seu impuls social i procés constituent venien de molt abans, cosa que demostra només el caràcter instrumental de la Llei d'Associacions i el seu aprofitament dins del que s'anomena un context d'oportunitats polítiques. Fins a l'extrem de que la tesi exposada per Santesmases segons la qual a Vila-rodona es visqué, *de facto*, un procés democràtic local en plena dictadura és, a banda d'agosarada, suggerent i ben argumentada, un reflex evident de que els canvis i transicions es van avançar una dècada a la transició política pròpiament dita.

Això, que la historiografia comença a tenir clar (però encara no en la seva justa mesura) pel que fa a l'associacionisme veïnal i la sociabilitat popular urbana, és fins i tot un fet real, encara que singular, en ambients no metropolitans i allunyats de la influència directa dels moviments socials. Precisament aquesta línia de treball, al costat de la de redimensionar a l'alça la importància del moviment associatiu i la sociabilitat

la junta del Casal (1964-1981), president de l'entitat (1981-1985), del seu consell social (1985-1991) i gerent (2006-2008). Una nota semblant valdria per la comunicació sobre els orígens de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar, l'autor de la qual, Pau Vinyes, hi està familiar i personalment vinculat.

MARC ANDREU

popular urbana en comparació amb el paper ja reconegut del moviment obrer com a agent de canvi i transició són les principals aportacions de la majoria de comunicacions d'aquest àmbit. Uns treballs que, en definitiva, a banda de reforçar el títol del congrés, amplien les perspectives historiogràfiques més difoses fins ara sobre els processos de canvi i transició als Països Catalans entre els anys 60 i 80.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3

El fons documental de la Magistratura de Barcelona, reflex dels canvis jurídics de la transició en l'àmbit de la justícia laboral

Àngels Barbero Garalut

*Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya*⁵⁸

Alexis Serrano Méndez

*Departament de Justícia, Generalitat de Catalunya*⁵⁹

RESUM

L'estudi de les matèries o tipus de procediments de la documentació de les Magistratures de Barcelona dut a terme fins a l'any 2009 pels tècnics de l'Arxiu Central dels Jutjats Socials Declaratius de Barcelona ha permès comprovar com la seva evolució i la seva complexitat creixent van en paral·lel a l'articulació del dret en l'àmbit laboral. En aquest sentit, pren un interès especial l'observació d'aquesta documentació en

⁵⁸ Llicenciada en Geografia i Història per la Universitat de Barcelona; Llicenciada en Documentació per la Universitat Autònoma de Barcelona; Màster en Arxivística i Gestió Documental per la Universitat Autònoma de Barcelona. Responsable de l'Arxiu Central dels Jutjats Socials Declaratius de Barcelona Servei de Documentació i Arxius Judicials de Catalunya. Departament de Justícia - Generalitat de Catalunya. Ronda de Sant Pere, 41, baixos, 08010 Barcelona (abarbero@xij.gencat.cat).

⁵⁹ Llicenciat en Història per la Universitat de Barcelona; Graduat en Arxivística per la Universitat Autònoma de Barcelona. Coordinador d'Arxius Judicials de la Ciutat de la Justícia de Barcelona i l'Hospitalet de Llobregat. Servei de Documentació i Arxius Judicials de Catalunya. Departament de Justícia - Generalitat de Catalunya. Gran Via, 111, planta 14, 08075 Barcelona (aserranome@xij.gencat.cat).

el període de la Transició, durant el qual apareixen nous tipus de procediments que reflecteixen l'ampliació dels drets dels treballadors. Són especialment significatius del canvi jurídic i polític del país en aquell temps, els procediments que neixen com a producte dels drets fonamentals que recull la Constitució espanyola.

Aquesta comunicació,⁶⁰ que glossa majoritàriament sobre l'enunciat anterior, es complementa amb una descripció breu de la documentació dels fons de les Magistratures de Barcelona i conclou amb alguns suggeriments referents a l'heurística laboral que podria ampliar les línies d'investigació per l'estudi de la història obrera del país.

A TALL DE PREMISSA

Catalunya, havent estat històricament un dels centres industrials d'Espanya, ha englobat i engloba encara avui dia, un gran nombre d'unitats judicials en matèria laboral, bona part de les quals es concentra entre Barcelona ciutat i la seva província, concretament a la zona que s'ha convingut d'anomenar anell industrial català. Així doncs, cal destacar que la planta judicial reflecteix en aquest cas, i segurament més que en cap altre de tot l'Estat espanyol, la geografia de la necessitat de l'administració de Justícia en aquesta branca del dret.⁶¹ D'aquesta manera, l'estudi de la ingent documentació jurídica laboral produïda pels òrgans judicials que dirimeixen sobre qüestions de treball pot oferir una bona mostra del batec industrial i econòmic del país, així com de les relacions entre els obrers, la patronal i les administracions.

Aquesta comunicació pretén abordar de manera sumària una qüestió poc tractada i d'índole estrictament arxivística: la classificació de les matèries laborals del fons històric de les Magistratures de Barcelona i la seva relació amb l'ampliació dels drets dels treballadors durant la Transició democràtica, així com també apuntar algunes de les possibilitats d'estudi que ofereix la riquíssima informació que conté aquest tipus de fonts documentals.

A priori, paga la pena comentar, per evitar confusions ulteriors, que tot i que sovint emprem l'expressió «fons de les Magistratures» o «fons de la Magistratura», cal advertir i precisar que, d'acord amb la identificació a nivell de fons descrita per Bernal i Duran,⁶² entenem que cada jutjat és un òrgan productor i, de retruc, que la documentació

⁶⁰ El present treball és una actualització i ampliació de: Àngels BARBERO GARALUT, Alexis SERRANO MÉNDEZ (2011), «Evolución de las materias laborales: El fondo documental de la Magistratura de Barcelona como reflejo de los cambios jurídicos de la Transición», *El trabajo y la memoria obrera: actas de las IX Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos*. Guadalajara. [en premsa].

⁶¹ Aquest mateix argument serviria també, tot i que en menor mesura, pels antics Tribunals Industrials (antecedents de les Magistratures) i els actuals Jutjats Mercantils que també, al seu torn, reflecteixen l'important teixit industrial i empresarial de l'àrea metropolitana de Barcelona.

⁶² Àngels BERNAL i CERCÓS, Anna DURAN (2001), «La identificació dels fons de l'Administració de l'Arxiu Nacional de Catalunya». *Lligall, Revista Catalana d'Arxivística*. (Barcelona), núm. 18, p. 179-202.

produïda per cadascun d'aquests jutjats s'ha de considerar com un fons concret. Així doncs, la numeració dels fons segueix l'ordre numèric administratiu que cada òrgan judicial ha rebut des de la seva creació. (Sobre les dates de creació, vegeu l'annex 1.)

L'interès d'aquest treball no rau a fer la descripció arxivística dels fons de les Magistratures.⁶³ Pot servir una aproximació per analogia el treball de Cociña i Villares amb el qual aquestes autores descriviren el fons de la Magistratura de Lugo durant el període comprès entre 1938 i 1960.⁶⁴ També Bibiana Palomar en la seva aproximació al quadre de classificació mitjançant de la succinta descripció de les matèries, els expedients i els documents, va oferir un retrat encertat de la documentació dels Jutjats Socials.⁶⁵ Així doncs, sense ànim de reincidir sobre aquesta qüestió, ens centrarem en les matèries o procediments situats cronològicament a cavall de la Dictadura franquista (estudiat per Cociña i Villares) i de l'actualitat (estudiat per Palomar).

1. L'ARXIU CENTRAL DELS JUTJATS SOCIALS DECLARATIUS DE BARCELONA. UN CENTRE DEL SISTEMA D'ARXIS JUDICIALS DE CATALUNYA

D'acord amb el traspàs de competències en matèria de Justícia, des de 1990,⁶⁶ el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya està desenvolupant a tot el Principat el seu propi sistema d'arxius al qual pertany l'Arxiu Central dels Jutjats Socials Declaratius de Barcelona (en endavant ACJSDB). Aquesta institució fou creada l'any 1994 i actualment presta el seus serveis als 30 Jutjats Socials de Declaratius de Barcelona, quedant al marge de la seva influència els Jutjats Socials d'altres demarcacions com per exemple els de Granollers, Mataró, Manresa i, no cal dir-ho, els de les altres províncies de Catalunya (Girona, Lleida i Tarragona), l'arxiu de les causes dels quals correspon als arxius centrals respectius de cada una de les demarcacions.

⁶³ Actualment s'està duent a terme la descripció dels fons de les magistratures en el marc del projecte de descripció de tots els fons judicials de Catalunya a partir de la norma catalana de descripció arxivística (NODAC).

⁶⁴ Carla COCIÑA IGLESIAS, Dulce María VILLARES CUBA (2000), «La jurisdicció social en el règim franquista: la Magistratura de Trabajo de la Provincia de Lugo». *Actas de las IV Jornadas de Castilla-La Mancha sobre Investigación en Archivos*. Vol. 1, p. 431-450. Tot i que les autores d'aquest estudi no entren en l'anàlisi de les matèries, el seu treball és recomanable a efectes de descripció i aproximació als fons de la magistratura.

⁶⁵ Bibiana PALOMAR BARÓ (1999), «Estudio de la Jurisdicció del Orden Social y proceso de elaboración e implantación del sistema de archivo en los Juzgados de lo Social de Barcelona», *La administración de justicia en la historia de España: actas de las III Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos*, (Guadalajara), p. 1121.

⁶⁶ El traspàs de competències deriva del RD 966/1990, de 20 de juliol i dels successius: RD1553/1994, de 8 de juliol; RD 1905/1994, de 23 de setembre i RD 409/1996 i 441/1996, de 1 de març. D'acord amb aquestes RRDD la Generalitat de Catalunya va incorporar les competències assignant les noves funcions al Departament de Justícia per mitjà dels decrets 217/1990, de 3 setembre; 308/1994, de 4 de novembre i 129/1996, de 16 d'abril.

Actualment, tampoc és de la competència de l'ACJSDB la documentació dels Jutjats Socials Executius (els jutjats números 5, 23 i 30) que, per qüestions operatives, tenen el seu propi arxiu central (ACJCASEB).⁶⁷

L'ACJSDB forma part de la xarxa d'arxius del Sistema d'Arxius Judicials de Catalunya (SAJC), depenent del Servei de Documentació i Arxius Judicials de la Direcció General de Modernització de l'Administració de Justícia (DGMAJ).⁶⁸ El Servei de Documentació i Arxius Judicials de la DGMAJ,⁶⁹ al seu torn depèn del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya i segons l'article 53 del Decret 333/2011, de 5 de maig, de reestructuració del Departament de Justícia, correspon al Servei de Documentació i Arxius Judicials, entre d'altres, planificar, dirigir i coordinar la política d'arxius judicials i de serveis de documentació i biblioteques.⁷⁰

El SAJC dóna servei a tots els òrgans judicials del Principat (jutjats, audiències provincials i Tribunal Superior de Justícia de Catalunya), així com també a d'altres unitats com fiscalies, deganats o l'Institut de Medicina Legal de Catalunya.

⁶⁷ L'Arxiu Central dels Jutjats Contenciosos Administratius i Socials Executius de Barcelona (ACJCASEB) es troba a la seu dels jutjats Contenciosos Administratius i Socials Executius al número 18 de la Ronda de la Universitat.

⁶⁸ Bibiana PALOMAR BARÓ, Ramon SABALL BALASCH, Julio QUÍLEZ MATA (2005), «Definició i implantació del Sistema d'Arxius Judicials de Catalunya (1991-2005)», *Lligall, Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), núm. 24, p. 285-320; Bibiana PALOMAR BARÓ, Ramon SABALL BALASCH, Julio QUÍLEZ MATA (2007), «El Sistema de Archivos Judiciales de Cataluña (SAJC)», *Actas del Congreso de Archivos Judiciales. Los Archivos Judiciales en la Modernización de la Administración de Justicia*. (Sevilla), p. 189-212.

⁶⁹ El Servei de Documentació, i Arxius Judicials, actualment adscrit a la Direcció General de Modernització de la Administració de Justícia en Catalunya, fou creat per mitjà del Decret 425/2004, de 9 de novembre, de reestructuració parcial del Departament de Justícia (DOGC núm. 4.258, 11 de novembre de 2004), amb les funcions de dissenyar i implantar la política d'arxius judicials i dels serveis de documentació i biblioteques i coordinar la avaluació de la seva gestió, assumint les funcions, ampliades, de la Secció de Suport Judicial de DGRAJ. Per bé que constituïda l'any 1997 (Decreto 13/1997, de 21 de gener, de reestructuració de la Direcció General de Relacions amb la Administració de Justícia), aquesta Secció no fou dotada d'un responsable especialitzat en arxius i de pressupost propi fins l'any 2001, moment en que s'inicià, de facto, el programa i las línies estratègiques de l'actual Servei de Documentació i Arxius Judicials. Tot i que quan es creà l'any 1997 va rebre el nom de Servei de Documentació, Biblioteques i Arxius Judicials de Catalunya, arran del recent decret 333/2011, de 3 de maig, de reestructuració del Departament de Justícia (DOGC núm. 5.872, 5 de maig de 2011) ha passat a ser anomenat com Servei de Documentació i Arxius Judicials de Catalunya i les seves funcions han quedat fixades a l'article 53 de l'esmentat decret de reestructuració de 2011.

⁷⁰ Segons el predit article: corresponen al Servei de Documentació i Arxius Judicials les funcions següents: a) Definir, implementar i desenvolupar els sistemes de gestió documental. b) Planificar, dirigir i coordinar la gestió dels arxius per tal d'organitzar i custodiar els documents que formen el patrimoni documental. c) Gestionar, coordinar i avaluar la política d'arxius judicials i dels serveis de documentació i biblioteques. d) Planificar la gestió i l'organització dels dipòsits judicials, dins de l'àmbit competencial de la Generalitat de Catalunya. e) Coordinar la gestió dels fons bibliogràfics jurídics i judicials i facilitar l'accés i consulta a la ciutadania en general. f) Impulsar i coordinar la Junta d'Expurgació de la Documentació Judicial de Catalunya. g) Coordinar i avaluar els sistemes i protocols de treball dels serveis territorials i gerències territorials en el seu àmbit de competències. h) Qualsevol altra funció de naturalesa anàloga que li sigui encomanada pels superiors jeràrquics.

Com els altres centres del Sistema d'Arxius Judicials de Catalunya (SAJC), l'ACJSDB duu a terme la gestió de la documentació de l'àmbit que li és competent. L'esmentat arxiu gestiona tres dipòsits en els quals es custodien els fons de la jurisdicció social de Barcelona dels darrers 10 anys (1995-2005), vetllant per la conservació òptima dels suports documentals i gestionant l'accés a la documentació per part dels seus productors mitjançant el servei de préstec i consulta, i per part de persones alienes a la institució, sempre sota la tutela de la fe pública judicial. Tanmateix, l'ACJSDB coordina l'accés a la documentació més antiga custodiada en altres seus arxivístiques, a saber: empreses de custòdia *ad hoc* (1984-1994), l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) (1976/77-1983) i el Dipòsit d'Arxius de Cervera (DAC) (1939-1975/76). Aquests dos últims centres, dependents del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, supleixen en part la mancança històrica d'un Arxiu Històric Provincial a Barcelona que contingui els fons documentals dels partits judicials de la Província de Barcelona.⁷¹ (Vegeu l'annex 2.)

2. LES MAGISTRATURES DEL TREBALL I ELS SEUS FONS DOCUMENTALS

El Decret de 13 de maig de 1938 va suprimir els jurats mixts i els tribunals industrials i va crear les Magistratures del Treball que, d'acord amb la VII declaració del *Fuero del Trabajo*, de 9 de març de 1938, des d'aleshores havien de dirimir sobre litigis d'índole laboral.

Ulteriorment, la *Ley Orgánica de las Magistraturas de Trabajo*, de 17 d'octubre de 1940 les va configurar definitivament i va crear el *Tribunal de Trabajo*. Les magistratures varen dependre del Ministeri de Treball⁷² fins a la reforma derivada de la Llei Orgànica 6/85, d'1 de juliol, del Poder Judicial, que va derogar tot el règim anterior, i que va vincular definitivament els òrgans judicials al Ministeri de Justícia. Arran d'aquesta darrera reforma de la llei, els nous Jutjats Socials van heretar les competències de les velles Magistratures.⁷³

D'acord amb la Llei Orgànica del Poder Judicial de 1985, que va modificar la nomenclatura i la vinculació orgànica de les velles magistratures, les agrupacions de fons dependents de la tutela del ACJSDB són dos, a saber:

- a) els de les Magistratures de Treball de Barcelona 1939-1989
- b) els dels Jutjats Socials Declaratius de Barcelona 1990-...⁷⁴

⁷¹ Pilar CUERVA CASTILLO (2007), «Despullant un mite: gènesi i gestió del Dipòsit d'Arxius de Cervera», *Lligall, Revista Catalana d'Arxivística* (Barcelona), núm. 27, p. 9-50.

⁷² Sobre l'origen i la regulació de la Magistratura de Treball vegeu: Juan MON PASCUAL (1967), *Nociones de derecho procesal*, Barcelona, Editorial Bayer, p. 22-25.

⁷³ *Ibidem*. Apèndix legislatiu.

⁷⁴ La Llei 38/88 (28-XII-88) de Demarcació i Planta Judicial (LDPJ), entre d'altres canvis va comportar la modificació de la nomenclatura dels òrgans, convertint la Magistratura de Trabajo Número 1 de Barcelona

L'esglaonada creació dels òrgans judicials entre els anys 1939 (el més reculat) i 2000 (el més recent), marca la disparitat cronològica de cada fons. (Vegeu l'annex 1, Quadre de creació dels òrgans judicials laborals de Barcelona.)

Les magistratures del Treball eren, com encara avui són els jutjats Socials, òrgans jurisdiccionals, l'element decisor de les quals, el magistrat, era de caràcter unipersonal i formava part del personal judicial de l'Estat. L'àmbit territorial de la jurisdicció de les Magistratures era la província; a cada província hi havia com a mínim un magistrat, tot i que a Barcelona, com en d'altres províncies com ara Madrid, Sevilla, València, Múrcia, etc., n'hi havia més d'un.⁷⁵ Tanmateix, actualment algunes localitats, malgrat no ser capitals de província, també acullen jutjats socials i actuen sobre la demarcació del seu partit judicial com són els casos dels de Granollers, Mataró, Manresa, Terrassa, Sabadell, Figueres, Tortosa... Així doncs, entre les seus d'Audiència Provincial (Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona) i els partits judicials dotats de jutjats socials, a Catalunya sumen 12 les demarcacions judicials laborals (vegeu l'annex 5).⁷⁶ No obstant, no era així en el període en el qual ara ens centrem. Fins a la Llei 38/88 de Demarcació i Planta Judicial, per raons especials i per facilitar la feina a l'administració de justícia, eventualment el personal de les magistratures es desplaçava a ciutats com Manresa i Sabadell per prendre declaració i celebrar judicis.⁷⁷

Atès que la Jurisdicció laboral no admet recurs d'apel·lació sinó tan sols els extraordinaris, les magistratures del treball eren competents per conèixer i resoldre en primera i única instància els conflictes sorgits en la branca social del Dret, així com per executar-ne les decisions.⁷⁸

Un punt i apart mereix el fons de la Magistratura Especial número 5 de Barcelona. Aquesta magistratura tingué des de l'Ordre del Ministeri de Treball de 22/4/1953, coneixement exclusiu de demandes executives governatives. Amb la Disposició Transitòria de la Llei 7/1989 de 12 d'abril, de Bases de Procediment Laboral,⁷⁹ s'extingí el concert subscrit per la Tresoreria General de la Seguretat Social amb les Magistratures de Treball, en data 8 de febrer de 1982, i es produí la consegüent assumptió, per part de la Tresoreria, dels expedients de recaptació executiva que se segueixen als òrgans judicials.

en el Jutjat Social número 1 de Barcelona, la Magistratura de Trabajo Número 2 de Barcelona en el Jutjat Social número 2 de Barcelona, i així successivament amb tots els òrgans.

⁷⁵ Alfredo MONTROYA MELGAR (1986), *Derecho del Trabajo*, Madrid, Tecnos, p. 243.

⁷⁶ Actualment segons el «Mapa judicial» del *Llibre verd de l'Administració de Justícia*, Document de treball 6, pg. 22, les 12 demarcacions socials de Catalunya són les següents: Barcelona (33 jutjats); Figueres (1 jutjat); Girona (3 jutjats); Granollers (2 jutjats); Lleida (2 jutjat); Manresa (1 jutjat); Mataró (2 jutjats); Reus (1 jutjat); Sabadell (3 jutjats); Tarragona (3 jutjats); Terrassa (2 jutjats) i Tortosa (1 jutjat).

⁷⁷ Juan MON PASCUAL (1967), *Nociones de derecho procesal*, Barcelona, Editorial Bayer, p. 22-25.

⁷⁸ Alfredo MONTROYA MELGAR: *Op. cit.*, p. 243.

⁷⁹ BOE del 13 d'abril de 1989.

En consonància amb aquest canvi competencial, l'Institut Nacional de Seguretat Social va emetre la circular número 27/1989 de 18 de desembre,⁸⁰ que permetia la destrucció dels expedients de recaptació executiva anteriors a 1980. En aquest estat de coses a dia d'avui, la documentació corresponent a la Magistratura Especial número 5 de Barcelona anterior a 1980 no s'ha localitzat (és possible que es destruís tot i que no n'hi ha cap constància documental que en doni fe) i la documentació posterior a aquesta data fou transferida a la Tresoreria General de la Seguretat Social, de manera que actualment a l'ACJSDB només hi queda la documentació administrativa i registral d'aquesta unitat.

La documentació de les antigues magistratures de Barcelona (1939-1989) suma un total de 44.930 unitats d'instal·lació que suposen un volum de 4.799 metres lineals ordenats de forma cronològica i numèrica. Actualment, la seu central de l'ACJSDB acull en els seus cinc dipòsits la documentació generada pels Jutjats Socials Declaratius de Barcelona dels darrers anys, tot i que segueix sota la seva tutela la documentació anterior generada per les magistratures que, com hem dit abans, es troba dipositada en d'altres seus arxivístiques per manca d'un arxiu històric provincial de titularitat estatal. (Vegeu l'annex 2.)

3. PRIMERA APROXIMACIÓ ALS TIPUS DE PROCEDIMENTS JUDICIALS DE LES MAGISTRATURES LABORALS DE BARCELONA, 1939-1984

El punt de partida per a l'estudi de la documentació de la jurisdicció laboral és el procediment laboral, atès que és la norma que estableix el procés, és a dir, les diferents accions o tràmits que s'han de seguir amb la finalitat de gestionar un assumpte o deixar constància d'un acte determinat. El conjunt de documents que es van generant durant la tramitació del procés laboral constitueixen les actuacions⁸¹ o expedients laborals.

El problema que planteja la documentació laboral és la classificació dels diferents tipus de procediments laborals. Si consultem la bibliografia que s'ha produït sobre els fons dels òrgans de la jurisdicció laboral, podem observar que la classificació dels procediments laborals és molt genèrica. La documentació es divideix en processos laborals declaratius, executius i governatius. La pràctica processal tampoc va més enllà d'aquesta distinció tan genèrica a causa de la gran complexitat que presenten. Hi ha un sistema de registre i repartiment únic (RIR) dels procediments que es tramiten a cada jutjat i com a resultat es genera una macrosèrie denominada *actuacions de causes laborals*.

La normativa legal, és a dir, la Llei del Procediment Laboral, distingeix entre el procediment ordinari i modalitats processals per raons juridicomaterials. Aquests dar-

⁸⁰ Titulada «Instrucciones sobre inutilización carente de vigencia administrativa».

⁸¹ En castellà *autos*.

rers són procediments de cognició regulats només per allò que ateny a llur especialitat, remuntant-se a la Llei en tots els altres aspectes al procediment ordinari.⁸² Així, les successives normatives que han anat regulant el Procediment Laboral citen una vintena de modalitats de processos laborals, però aquesta especialització es pot sistematitzar en funció de la competència, legitimació, iniciació, pretensió processal, recursos, etc. Totes les qüestions que no estan incloses en l'àmbit de les modalitats processals es regulen pel procés ordinari. D'aquesta forma, la llei resulta vaga i insuficient a l'hora d'establir els límits entre els diferents tipus de procediments, especialment els ordinaris. També podem trobar que un mateix procediment pot generar diferents processos i que aquests, al seu torn, desencadenin en diferents sèries documentals.

Com ja hem comentat, la informació que ens proporciona la classificació de procediments laborals en declaratius, executius i governatius resulta massa ambigua i genèrica. Necessitem baixar més de nivell per diversos motius:

- Per tenir identificada tota la diversitat laboral.
- Per establir els processos d'avaluació documental i expurgació que promou el Reial Decret 937/2003, de 18 de juliol, de modernització dels arxius judicials.
- Per facilitar l'accés als usuaris a la documentació.

La matèria de l'assumpte a dirimir constitueix un element clau per identificar els tipus procedimentals. És la naturalesa o l'objecte de la pretensió deduïda la que determina l'especialitat processal.⁸³ Segons l'art. 1 de la LPL,⁸⁴ constitueix objecte del procés laboral el coneixement pels òrgans jurisdiccionals de l'ordre social de les pretensions que es promouen dins de la branca social del dret en conflictes tan individuals com col·lectius, així com les reclamacions en matèria de Seguretat Social, o contra l'Estat quan li atribueixi responsabilitat la legislació laboral. Els articles 2 i 3 de la LPL desenvolupen les matèries que estan atribuïdes al coneixement de l'ordre jurisdiccional laboral.

Com ja va fer la comunitat autònoma d'Andalusia,⁸⁵ des de l'ACJSDB s'ha optat per emprar la pretensió com a paràmetre identificador del tipus de procés per assolir

⁸² Matilde VICENTE DÍAZ (1999), *Derecho procesal laboral*, Madrid, Centro de Estudios Financieros, p. 496.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ RD Legislatiu 2/1995, de 7 d'abril per mitjà del qual s'aprova el text de refosa de la Llei del Procediment Laboral.

⁸⁵ A Andalusia s'obté per: «[...] mantener la terminología procesal y para aquellos casos que pudieran llevar a la ambigüedad o la confusión, dada su falta de especificidad, o se tratara de un término muy amplio y dificultara la adopción de criterios lógicos de selección documental, [...] añadir al término procesal el nombre de la materia de que pueden ser objeto. Ej. Expedientes de procedimiento ordinario: reclamación de cantidad.» Francisca MACIAS RODRÍGUEZ (2007), «Aproximación a la elaboración de un cuadro de clasificación funcional para los fondos de los órganos judiciales de la Comunidad Autónoma de Andalucía». *Actas del Congreso de Archivos Judiciales. Los archivos judiciales en la modernización de la Administración de Justicia* (Sevilla, 2007), p. 476.

un nivell més en la classificació.⁸⁶ D'aquesta manera, podem especificar quina varietat de procediments es poden trobar sota els epígrafs més genèrics, per exemple en els procediments en matèria de Seguretat Social trobem els assumptes que fan referència a l'atur, la jubilació, la mort i supervivència, etc. La informació que obtenim és més completa de cara a establir el seu valor administratiu, legal, jurídic i històric.

En el transcórrer dels anys, els tipus d'assumpes que es poden trobar en la documentació laboral són múltiples i variables. De fet, són un reflex dels canvis econòmics, polítics i socials de qualsevol època. Per conèixer l'evolució dels assumptes laborals a través del temps, hem estudiat les classificacions dels procediments laborals que ha anat emprant el Jutjat Degà de Barcelona des de la seva creació l'any 1945.

Comparant breument les característiques del mercat laboral durant determinades èpoques, podem observar que hi ha una relació directa amb el tipus d'assumpes que apareixen al quadre que presentem tot seguit. Com que són molt nombrosos, els hem agrupat prèviament adaptant la classificació de Rafael Alcázar Carrillo⁸⁷ a les particularitats dels fons de les magistratures de Barcelona. Així, de les set agrupacions que cita aquest autor, nosaltres n'hem considerat sis. A saber:

1. Conflictes individuals de treball.
2. Conflictes col·lectius.
3. Conflictes en matèria electoral.
4. Conflictes en matèria sindical.
5. Conflictes de Seguretat Social.
6. Actes preparatoris.

El resultat de l'associació de cada procediment a cada agrupació és el següent:

⁸⁶ En aquest sentit, un grup de treball d'arxivers del Departament de Justícia de Catalunya encapçalà un projecte denominat *Matriu de Correspondència entre Classificacions* amb l'objectiu de definir una correspondència entre la classificació funcional de les aplicacions processals i la classificació arxivística.

⁸⁷ Rafael ALCÁZAR CARRILLO (1996), «La documentación de los Juzgados de lo Social», *Actas de las VI Jornadas de Archivos Aragoneses* (Saragossa), p. 16-20.

<p>1. Conflictes individuals de treball</p>	<p>Canvi d'horaris Categoria professional (classificació professional) Càrregues familiars Certificat de treball Danys i perjudicis Excedència Expedients disciplinaris Extinció de contracte Horaris Acomiadaments Incapacitat laboral Incapacitat laboral transitòria Incapacitat parcial Incompliment de contracte Mesures discriminatòries Pas de locomoció Plus distància Plus encariment de vida Premi de natalitat Premi de nupcialitat Proposta d'acomiadament Reclamació de quantitat Reconeixement de drets Reintegrament del lloc de treball Renovació de contracte Rescissió de contracte Revisió de contracte Salaris Sancions Suspensió de treball Trasllat de personal (mobilitat geogràfica) Vacances Vehicle (retorn) Habitatge (desocupació d'habitatge) (desnonament)</p>
<p>2. Conflictes col·lectius</p>	<p>Cessament d'indústria Conflicte col·lectiu Crisi de treball (reducció de treball) Indemnització Expedient de Regulació de Treball Regulació de treball (ERO)</p>

3. Conflictes en matèria electoral	Anul·lació del cens electoral Impugnació d'actes Matèria electoral
4. Conflictes en matèria sindical	Afilacions sindicals Conciliacions sindicals Eleccions sindicals Expedients enllaç sindical Matèria sindical
5. Conflictes de Seguretat Social	Accidents de treball Afilació mutualisme Afilació Seguretat Social Beneficis socials Concurrència de pensions Malaltia professional Inclusió del crèdit agrícola Infraccions lleis socials Invalidesa provisional per accident de treball Jubilació Llarga malaltia Mort Pensió d'incapacitat Pensió d'orfandat Pensió de vellesa Reintegrant de despeses mèdiques Responsabilitat d'empresa per falta de seguretat (Mesures de seguretat) Assegurança de malaltia Assegurança d'atur Assegurança Obligatòria (SOVI) Assegurances socials (quotes socials)
6. Actes preparatoris	Examen de llibres i comptes

Durant el període franquista, el mercat laboral passà de la pretesa autarquia dels anys 40 i 50 a l'intervencionisme governamental durant els anys 60 i 70. Com és sabut, els sindicats eren il·legals, per la qual cosa no existia la negociació col·lectiva. La vaga i el tancament patronal estaven prohibits. Els sindicats verticals integraven empresaris i treballadors. L'intervencionisme governamental arribava fins l'organització interna del treball de les empreses. Certament hi havia estabilitat laboral però els nivells salarials eren molt baixos. Les modalitats de contractació eren escadusseres

i molt rígides. L'acomiadament plantejava moltes dificultats, tant per les traves legals com pels alts costos de rescissió del contracte laboral.

Els assumptes que més abunden en la documentació social del període de la Dictadura són els relacionats amb les gratificacions i els complements salarials a causa del fet que en les èpoques d'expansió econòmica, la moderació salarial era compensada per diversos complements i per la utilització d'hores extraordinàries.

Alguns d'aquests complements són: Càrregues familiars, Plus distància, Plus encariament de vida, Premi de natalitat i Premi de nupcialitat, per citar-ne les més habituals. Aquesta situació arriba a la seva fi amb el Decret de 18 d'agost de 1973 i l'Ordre de Salaris de 29 de novembre de 1973, que posà punt i final a les múltiples primes i complements.

Durant els anys 50, hi hagué un increment del moviment mutualista atès que l'afiliació era obligatòria⁸⁸ i va arribar a constituir un sistema de Previsió Social obligatori gràcies al qual es derivaren assumptes relacionats amb l'afiliació a mútues, reclamacions de les mútues contra empreses, etc. En matèria d'higiene i seguretat en el treball s'articulà el *Plan Nacional de Higiene y Seguridad en el Trabajo* a partir de l'Ordenança General de 1971,⁸⁹ sobre la qual s'assentarà l'embrió de la prevenció de riscos laborals actual. A partir d'aquesta data tenim els *Expedients de responsabilitat de l'empresa per falta de mesures de seguretat*.

A partir dels anys 60 es produeix un gran avenç en el terreny assistencial a través del desenvolupament del sistema de la Seguretat Social (Llei de Bases de 1963, amb el text articulat de 1966). Per primera vegada, es passa d'un sistema d'assegurances disperses i heterogènies com ara el subsidi familiar, el subsidi de malaltia, el de vellesa o el d'invalidesa (SOVI) a un autèntic sistema de Seguretat Social, integrat i unitari.

Durant la Transició, els canvis més significatius en matèria laboral se centraren en la recuperació de les llibertats col·lectives a través de la legalització dels sindicats el maig de 1977⁹⁰ i el desmantellament dels sindicats verticals;⁹¹ la publicació del Decret Llei de Relacions de Treball, de 4 de març de 1977, per mitjà del qual es regulà la possibilitat de la vaga i la gestió dels conflictes col·lectius, o la Llei 46/1977, de 15 d'octubre, d'amnistia laboral, a través de la qual es restituïen les llibertats individuals de molts treballadors que durant el franquisme havien estat reprimits per manifestar desacords amb l'empresa o les autoritats laborals. Durant el període comprès entre 1979 i 1983, podem trobar expedients d'amnistia laboral de treballadors de l'empresa Hispano Olivetti, per citar un exemple famós.

⁸⁸ Ordre de 10 de desembre de 1954 per la qual s'aprova el Reglament General de Mutualisme Laboral.

⁸⁹ Ordre de 9 de març de 1971, per la qual s'aprova l'Ordenança General d'Higiene i Seguretat al Treball.

⁹⁰ Llei 19/1977, d'1 d'abril, sobre la regulació del dret d'associació sindical.

⁹¹ Com a conseqüència, la conciliació laboral es deixà de dur a terme a través dels sindicats verticals i passà als centres de mediació i arbitratge.

Si observem l'annex 3, podem veure com a partir de l'any 1975, hi ha un fort increment de les demandes tramitades a les magistratures de Barcelona. Sens cap dubte, la recuperació de les llibertats públiques produí un important moviment reivindicatiu entre la massa social que, al seu torn, coincideix amb la crisi iniciada l'any 1973.⁹² En aquest període es dispararen els assumptes de conflictes col·lectius (crisi de treball, regulació de treball, cessament d'indústria...) entre treballadors i empreses com SEAT, Hispano Olivetti, Gallina Blanca, La Seda de Barcelona o Tabacalera Española, per citar només alguns dels casos més sonats. La reconversió industrial per la crisi anteriorment citada va tenir un gran impacte en tot el mapa industrial de Barcelona. Els conflictes individuals que més representació tenen són els de vacances, reclamacions de quantitat, sancions, desnonaments d'habitatges, acomiadaments i reconeixement de drets.

La Constitució espanyola de 6 de desembre de 1978 va concebre Espanya com un Estat social que considera com a drets fonamentals la llibertat sindical i el dret a la vaga. Com a drets ciutadans no fonamentals inclou el dret al treball, la lliure elecció de la professió i ofici, la remuneració suficient i no discriminatòria, la negociació col·lectiva i el conflicte col·lectiu. El desenvolupament legislatiu d'aquests preceptes es dugué a terme a través de l'Estatut dels Treballadors de 10 de març de 1980 i de la Llei Bàsica del Treball, de 8 d'octubre de 1980, parcialment desenvolupada per el Decret de 24 d'abril de 1981, per la qual s'aprovà el Reglament de prestacions per atur.

El context econòmic des del qual es van plantejar les reformes del mercat laboral entre 1979 i 1984 fou de plena crisi. Aquestes reformes van anar encaminades vers la flexibilització del mercat de treball per tal d'ampliar la competitivitat empresarial i afavorir la negociació col·lectiva en detriment de la intervenció governamental. Segons Julio Segura,⁹³ aquesta reforma se sustenta sobre cinc punts clau:

1. Afavorir l'accés al treball dels col·lectius més afectats per l'atur.
2. Facilitar la rescissió de contractes laborals.
3. Flexibilitzar l'organització del treball dins de les empreses.
4. Ampliar el contingut i millorar l'estructura de la negociació col·lectiva.
5. Millorar el marc institucional públic de les institucions reguladores (INEM, Inspecció de Treball, òrgans judicials, etc.).

⁹² En aquest quadre i en el següent (annex 4) es pot observar com a la dècada dels setanta s'inicia una dinàmica que corre paral·lela als episodis de crisi econòmica que fa augmentar no només el nombre de demandes sinó també el seu volum calculat en metres lineals que és el que en arxivística és coneix com inflació documental. Que en el nostre cas no és només fruit de les noves tècniques de reprografia i informàtica sinó l'augment d'enjudiciament.

⁹³ Julio SEGURA (2001), «La reforma del mercado de trabajo español: un panorama», *Revista de Economía Aplicada*, núm. 25 (vol. IX), p. 137-190.

La realitat fou que les deficiències del mercat laboral no es van solucionar i l'any 1984, es va haver de plantejar un paquet de mesures per fer front, principalment, al problema de l'atur, que en aquella època assolí un màxim històric. Es va crear aleshores la modalitat del contracte temporal de foment de treball i els contractes de formació i de pràctiques.

Lògicament, totes aquestes transformacions que es produïren en el marc polític, en el teixit social o en l'estructura econòmica, incidiren directament en la jurisdicció laboral d'aquest període. La complexitat de les relacions laborals i el creixement de les demandes de justícia laboral (vegeu l'annex 3) requeriren un tractament dels conflictes cada vegada més tecnificat per part de les autoritats competents per resoldre'ls, la qual cosa dugué a una especialització de l'ordre jurídic laboral. S'ampliaren les competències en matèria electoral, sindical, Seguretat Social, etc. de la jurisdicció laboral i, consegüentment, els expedients laborals es van diversificar: classificació professional (anteriorment assignat a l'autoritat laboral, passarà a ser competència de la jurisdicció laboral); fixació d'indemnitzacions d'expedients de regulació d'ocupació o Crisis, eleccions sindicals, entre d'altres. Capítol a part mereixen els expedients en matèria de Seguretat Social, sens dubte els més nombrosos. Aquesta matèria és la que en davant s'anà diversificant i tecnificant cada cop més a causa del fet que els sistemes de cobertura i prestacions s'anaren ampliant amb el temps. En paraules de Juan Montero Aroca: «[...] estos procesos son los más enconados o, si se prefiere, aquellos en los que se pone más interés, porque las necesidades a las que atienden son más perentorias.»⁹⁴

4. LA DOCUMENTACIÓ JURÍDICA LABORAL, UNA FONT PER A LA HISTÒRIA OBRERA

Com hem vist al punt precedent, la proliferació dels tipus de demanda és un fidel reflex de l'ampliació dels drets que va comportar l'adveniment de la democràcia i la consolidació dels drets laborals dels ciutadans d'Espanya. Així mateix, la documentació generada d'acord al nou i ampliat corpus jurídic és una mostra de la història del país. També de resultes de la nova articulació dels organismes de conciliació, des de 1977 s'amplià el tipus de procediments. Per tots aquests motius i per molts altres, la documentació laboral de les magistratures és una excel·lent font històrica i és per això que l'hem donat a conèixer en aquesta seu.

A mode de recapitulació volem remarcar que són especialment interessants des del punt de vista històric, ja que poden obrir nous horitzons historiogràfics, els documents relatius a:

⁹⁴ JUAN MONTERO AROCA (1983), «Los Tribunales de Trabajo entre el pasado y el porvenir: especial referencia a la materia de Seguridad Social», *Revista de Seguridad Social*, Madrid, 1983, núm. 20.

- a) conflictes col·lectius (anys 70 i 80)
- b) amnistia laboral (anys 80)
- c) conflictes en matèria electoral (poc abundants, gairebé testimonials)

Altres temes que es podrien abordar des de la documentació judicial laboral podrien ser els vinculats amb la història econòmica del sector productiu. També la conflictivitat laboral obre una interessant via d'estudi a redós dels conflictes entre treballadors i patrons i entre treballadors. Un altre camí s'obre als estudis relatius a la diferenciació per motius de sexe sobretot presents en els expedients de reclamació de quantitat.

Al seu torn, els estudis referents al nombre de demandes i al volum de la documentació tenen molt a dir sobre els períodes de crisi i bonança econòmica ja que són en bona mesura el reflex de la litigiositat resultant dels processos massius d'acomiadament. Si prenem, per exemple la forquilla cronològica 1962-1995 observem com l'inflació documental reflecteix la crisi de 1973 i els alts i baixos de 1980 i 1986 i es denota el repunt de la crisi de 1993. (Vegeu els annexos 3 i 4.)

Les condicions dels empleats poden observar-se també a les actuacions judicials laborals. Amb relació a aquest últim apunt és remarcable que la documentació permet fer aproximacions a la història recent del treball infantil al país. Un punt interessant podria derivar-se també de la investigació sobre les mesures de seguretat de les empreses vers els seus treballadors. També les condicions higièniques en el treball podrien ser un tema d'estudi. Les malalties professionals i canvis i successions de les mateixes són un altre filó per a futures investigacions. Serveixi com exemple representatiu d'això que diem el cas de malaltia col·lectiva causada per amiant a les localitats de Cerdanyola del Vallès i Mollet de Vallès on la fàbrica Uralita de fibrociment va causar estralls especialment greus entre 1976 i 1977. Es sobrer dir que aquests estudis es podrien segmentar per sectors professionals i per àrees geogràfiques per tal de poder oferir comparacions, resums i estadístiques.

Per contra, el caràcter reservat de la documentació judicial i el respecte a la normativa de protecció de dades de caràcter personal, pot entrar en conflicte amb la necessitat de l'investigació, estudi i divulgació. Per salvar l'escull que pot suposar la dita normativa, els investigadors hauran d'atenir-se a les premisses que l'accés a aquest tipus de documentació requereix.⁹⁵

⁹⁵ Lliure accés o accés restringit, segons si se supera o no el període de 50 anys des de la data dels documents que regeix, com principi general, el termini límit de restricció d'accés a la documentació judicial, segons consta als articles 7 i 12 del Reial Decret 937/2003, de 18 de juliol, de Modernització dels Arxius Judicials; i, de forma genèrica, tant els articles 57.c de la Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol, com a l'article 36.1 de la Llei del Parlament de Catalunya 10/2001, de 13 de juliol, d'Arxius i Documents. En tot cas, tenint en consideració que la documentació conté dades personals amb un alt grau d'afectació a la preservació del honor i intimitat, cal prevencions pel que fa a l'ús de la informació obtinguda. En aquest sentit, és precís advertir que, en virtut de l'article 4 de la Llei Orgànica 1/1982, de 5 de maig, de Protecció Civil del Dret al

5. CONCLUSIONS

Per traçar unes línies conclusives ens ha semblat pertinent seguir l'estudi d'Antonio Martín Valverde.⁹⁶ Segons aquest autor la generalitat de la doctrina reconeix que en el període comprès entre 1976 i 1984 es van donar grans processos de canvi. Els canvis foren d'una part procedents de la nova organització política i de l'altra fruit de la conjuntura econòmica del període. El context polític i econòmic a cavall dels anys setanta i vuitanta va condicionar les transformacions del dret laboral.

La primera d'aquestes transformacions va consistir en l'adaptació de l'ordenament laboral a les exigències del estat democràtic i de dret dissenyat per la Constitució Espanyola de 1978. Les transformacions de la mateixa foren múltiples i diverses abraçant aspectes distints de les relacions de treball, que van des de la configuració de les representacions professionals fins la indicació de les administracions públiques amb atribucions en matèria laboral, passant per la regulació dels convenis i dels conflictes col·lectius.

Els canvis de major transcendència en l'ordenament laboral respecte al Dret del Treball del Franquisme⁹⁷ són segurament les que deriven de la situació de «corporativisme estatal» de la Dictadura per el pluralisme social i la llibertat sindical de la Constitució de 1978.⁹⁸ Aquestes transformacions van suposar una desaparició dels sindicats verticals, l'emergència de sindicats i associacions empresarials lliurement constituïts i la remodelació de les representacions dels treballadors a les empreses i centres de treball.

Honor, a la Intimitat Personal i Familiar i a la Pròpia Imatge, mentre no transcorrin 80 anys des de la mort de les persones afectades, és possible exercir en la seva defensa accions de protecció civil del honor, la intimitat i la imatge. S'emplenarà el corresponent formulari de declaració de compromís personal de manteniment de la confidencialitat.

⁹⁶ Antonio MARTÍN VALVERDE, Antonio (1985), «Las transformaciones del derecho del trabajo en España (1976-1984) y la Ley 32/1984 de reforma del Estatuto de los Trabajadores», *Comentarios a la nueva legislación laboral* (Madrid), p. 17-44.

⁹⁷ Compost bàsicament pel *Fuero del Trabajo* de 9 de març de 1938; fou ampliat i reformat ulteriorment per successius textos legals com per exemple la Llei de 16 d'octubre de 1942, *sobre Reglamentaciones de Trabajo*, la *Ley de Contrato de Trabajo*, text refós aprovat pels Decrets de 26 de gener i 31 de març de 1944; el capítol III del *Fuero de los Españoles* de 17 de juliol de 1945; la *Ley Orgánica del Estado* de 10 de gener de 1967, per la qual es modificà el *Fuero de los Trabajadores*; la Llei 38/1973, de 19 de desembre, de *Convenios Colectivos Sindicales de Trabajo*. Tot aquest aparell legal fou alterat per les reformes preconstitucionals del Decret Llei 5/1975, de 30 de maig, sobre regulació de la llibertat de reunió en l'àmbit sindical; la Llei 16/1976, de 8 d'abril, de *Relaciones Laborales*; El Reial Decret Llei 17/1977, de 4 de març, sobre relacions de treball, Vaga, Conflicte col·lectiu i Convenis Col·lectius. Finalment la Llei de Reforma Laboral de 1984 va donar uniformitat a la ampliació dels drets de tot el procés transicional.

⁹⁸ La llibertat sindical s'anà ampliat progressivament, s'inicià amb el Decret Llei 19/1976, de 8 d'octubre que va transformar la Organització Sindical Vertical en l'Administració Institucional de Serveis Socioprofessionals (AISS) i va culminar amb la Llei orgànica de Llibertat Sindical de 26 de juliol de 1984 i la reforma de l'Estatut dels Treballadors de 1984.

En aquest sentit és precís destacar que des de 1977 la Conciliació Laboral exerceix la mediació i arbitratge en substitució dels antics sindicats verticals franquistes.

El canvi polític va donar pas a nombroses modificacions fruit de la incorporació de determinades normes internacionals declaratives de drets, a la recuperació de l'espai del espai normatiu per part de la Llei, a la fixació d'un nou «programa legislatiu» d'acord amb la flamant constitució i a la subordinació de les relacions laborals a la potestat reglamentaria.

El període de la Transició per la seva coincidència cronològica amb la crisi econòmica de 1973 va suposar un segon procés de canvis l'objectiu de la qual fou l'ajustament de l'ordenament laboral que s'havia desenvolupat precedentment en una època d'expansió. En aquestes directrius informadores del «Dret del Treball de la crisi» s'ha de prendre en consideració el foment de l'ocupació, el repartiment o la distribució del treball,⁹⁹ la facilitació de la mobilitat de la força de treball en les organitzacions productives i la flexibilitat del mercat de treball. Mesures totes elles especialment visibles en la reforma del Estatut dels Treballadors de 1984.

La coincidència en el període 1976-1984 de tres molt importants processos de canvi normatiu (a nivell sindical, polític i econòmic) constitueix, sens dubte, la singularitat més acusada de l'evolució recent del Dret del Treball a Espanya. Així doncs, essent els expedients judicials de les velles magistratures el reflex en positiu dels canvis jurídics i del batec obrer del país, ens ha semblat oportú donar a conèixer ni que sigui somerament els fons de la Magistratura de Barcelona en aquesta seu per major engrandiment de l'heurística laboral.

6. ANNEXOS

Annex 1

QUADRE DE CREACIÓ DELS ÒRGANS JUDICIALS LABORALS DE BARCELONA¹⁰⁰

<i>Òrgan</i>	<i>Creació</i>
Magistratura 1	Ordre 6 febrer 1939 (BOE 9-II-39, núm. 40)
Magistratura 2	Ordre 2 gener 1950 (BOE 3-I-50)
Magistratura 3	Ordre 22 abril 1953 (BOE 11-V-53, núm. 131)
Magistratura 4	Ordre 22 abril 1953 (BOE 11-V-53, núm. 131)

⁹⁹ Decret Llei 18/1976, de mesures econòmiques de 8 d'octubre que va suposar l'acceptació de la contractació temporal en atenció a les circumstàncies econòmiques i la pròpia flexibilització de la normativa sobre forma i els efectes de l'acomiadament.

¹⁰⁰ Elaborat segons B. Palomar (1995).

ÀNGELS BARBERO I ALEXIS SERRANO

<i>Òrgan</i>	<i>Creació</i>
Magistratura 5 (executiu)	Ordre 22 abril 1953 (BOE 11-V-53, núm. 131)
Magistratura 6	Ordre 22 abril 1953 (BOE 11-V-53, núm. 131)
Magistratura 7	Ordre 15 juny 1957 (BOE 26-VI-57, núm. 165)
Magistratura 8	Ordre 8 agost 1966 (BOE 22-VIII-66, núm. 200)
Magistratura 9	Llei 9/1971 (30-III-71) Ordre 2 abril 1971 (BOE 22-VI-71, núm. 96)
Magistratura 10	Llei 46/1972 (22-XII-72) Ordre 4 gener 1973 (BOE 18-1-73, núm. 18)
Magistratura 11	Llei 46/1972 (22-XII-72) Ordre 4 gener 1973 (BOE 18-1-73, núm. 18)
Magistratura 12	Llei 46/1972 (22-XII-72) Ordre 4 gener 1973 (BOE 18-1-73, núm. 18)
Magistratura 13	Llei 46/1972 (22-XII-72) Ordre 4 gener 1973 (BOE 18-1-73, núm. 18)
Magistratura 14	Llei 46/1975 (30-XII-75) Ordre 8 gener 1976 (BOE 22-I-76, núm. 19)
Magistratura 15	Llei 46/1975 (30-XII-75) Ordre 8 gener 1976 (BOE 22-I-76, núm. 19)
Magistratura 16	Llei 46/1975 (30-XII-75) Ordre 8 gener 1976 (BOE 22-I-76, núm. 19)
Magistratura 17	Ordre 14 juny 1978 (BOE 06-07-78, núm. 160)
Magistratura 18	Ordre 25 maig 1982 (BOE 29-05-82, núm. 128)
Magistratura 19	R. Decret, 2 abril 1985 núm. 493/85
Magistratura 20	R. Decret, 2 abril 1985 núm. 493/85
Magistratura 21	R. Decret, 2 abril 1985 núm. 493/85
Magistratura 22	R. Decret, 2 abril 1985 núm. 493/85
Magistratura 23 (executiu)	R. Decret 988/86, 23-V-86 Ordre 14 setembre 1987 (BOE 16-IX-87)
Magistratura 24	R. Decret 988/86, 23-V-86 Ordre 14 setembre 1987 (BOE 16-IX-87)
Magistratura 25	R. Decret 988/86, 23-V-86 Ordre 14 setembre 1987 (BOE 16-IX-87)

EL FONS DOCUMENTAL DE LA MAGISTRATURA DE BARCELONA

<i>Òrgan</i>	<i>Creació</i>
Magistratura 26	R. Decret 988/86, 23-V-86 Ordre 14-IX-87) (BOE 16-IX-87)
Magistratura 27	R. Decret 988/86, 23-V-86 Ordre 14-IX-87 (BOE 16-IX-87)
Magistratura 28	R. Decret 988/86, 23-V-86 Ordre 14-IX-87 (BOE 16-IX-87)
Social 29	R. Decret 653/91, 22-IV-91 Ordre 14 gener 1992
Social 30 (executiu)	R. Decret 653/91, 22-IV-91 Ordre 14 gener 1992
Social 31	R. Decret 194/00, 11-II-00 Ordre 24 febrer 2000 (BOE del 25-IX-00)
Social 32	R. Decret 194/00, 11-II-00 Ordre 24 febrer 2000 (BOE del 25-IX-00)
Social 33	R. Decret 194/00, 11-II-00 Ordre 24 febrer 2000 (BOE del 25-IX-00)

Annex 2

QUADRE D'UBICACIÓ I VOLUMS DELS FONS DE LES MAGISTRATURES DE BARCELONA

<i>Centre d'arxiu</i>	<i>Abast cronològic</i>	<i>Volum en unitats d'instal·lació</i>	<i>Volum en m lineals</i>
Dipòsit d'Arxius de Cervera*	1939-1975/76	14.850 unitats d'instal·lació	1.485 m/l
Arxiu Nacional de Catalunya*	1976/77-1983	16.205 unitats d'instal·lació	1.474 m/l
Empresa de servei de custòdia externa**	1984-1989	13.875 unitats d'instal·lació	1.840 m/l

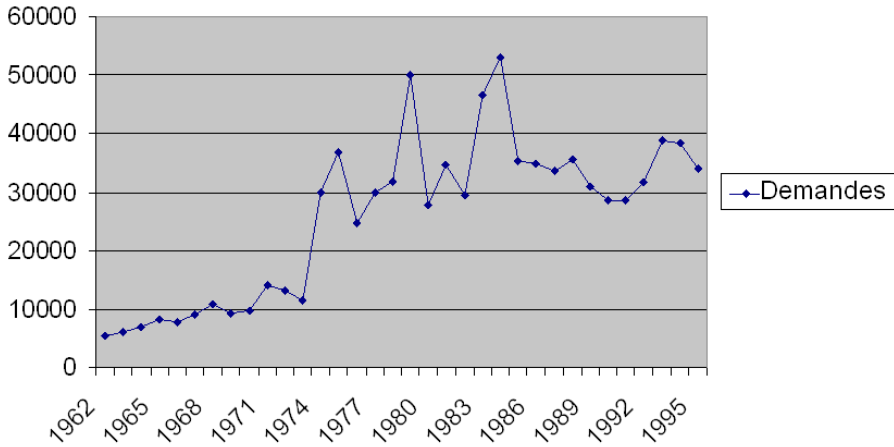
* Centres dependents del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

** Contractat pel Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

Annex 3

NOMBRE DE DEMANDES SOCIALES TRAMITADES A BARCELONA EN EL PERÍODE 1962-1995

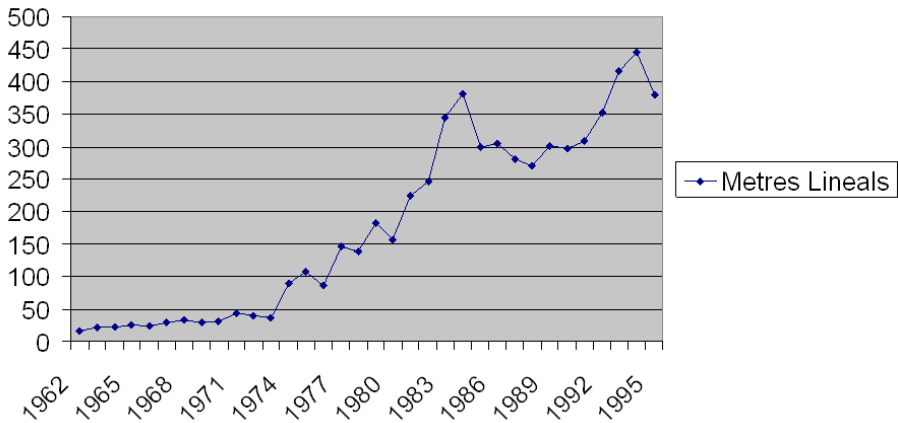
Demandes Tramitades (1962-1995)

Annex 4

VOLUM DE LA DOCUMENTACIÓ JURÍDICA LABORAL DE BARCELONA EN EL PERÍODE 1962 – 1995

Metres Lineals (1962-1995)

Annex 5

LES II DEMARCACIONS SOCIALS DE CATALUNYA AMB EXCEPCIÓ DELS DE BARCELONA

<i>Localitat</i>	<i>Núm. jutjats</i>	<i>Arxiu de custòdia</i>	<i>Any de creació</i>
Granollers	1	ACJGNL	Creació RD 194/2000 de 11 de febrer (BOE 12 de febrer 2000, núm. 37). Entrada en funcionament el 20 de desembre de 2000, Ordre 14105/2000 de 21 de juliol de 2000 (BOE 25 de juliol de 2000, núm. 177).
	2	ACJGNL	Creació RD 1161/2002 de 8 de novembre (BOE 9 de novembre de 2002, núm. 269). Entrada en funcionament el 18 de desembre de 2002, Ordre JUS/3004/2002 de 26 de novembre (BOE 29 de novembre 2002, núm. 286).
	3	ACJGNL	Creació RD 1197/2005 de 10 d'octubre (BOE 11 d'octubre 2005, núm. 243). Entrada en funcionament el 30 de desembre de 2005, Ordre JUS/3702/2005 de 24 de novembre (BOE 29 de novembre de 2005, núm. 285).
Mataró	1	ACJMAT	Creació RD 194/2000 de 11 de febrer (BOE 12 de febrer 2000, núm. 37). Entrada en funcionament el 20 de desembre de 2000, Ordre 14105/2000 de 21 de juliol de 2000 (BOE 25 de juliol de 2000, núm. 177).
	2	ACJMAT	Creació RD 1161/2002 de 8 de novembre (BOE 9 de novembre de 2002, núm. 269). Entrada en funcionament el 18 de desembre de 2002, Ordre JUS/3004/2002 de 26 de novembre (BOE 29 de novembre 2002, núm. 286).
Terrassa	1	ACJTRS	Creació RD 194/2000 de 11 de febrer (BOE 12 de febrer 2000, núm. 37). Entrada en funcionament el 20 de desembre de 2000, Ordre 14105/2000 de 21 de juliol de 2000 (BOE 25 de juliol de 2000, núm. 177).
	2	ACJTRS	Creació RD 1161/2002 de 8 de novembre (BOE 9 de novembre de 2002, núm. 269). Entrada en funcionament el 18 de desembre de 2002, Ordre JUS/3004/2002 de 26 de novembre (BOE 29 de novembre 2002, núm. 286).
Sabadell	1	ACSBD	Creació RD 194/2000 de 11 de febrer (BOE 12 de febrer 2000, núm. 37). Entrada en funcionament el 20 de desembre de 2000, Ordre 14105/2000 de 21 de juliol de 2000 (BOE 25 de juliol de 2000, núm. 177).
	2	ACSBD	Creació RD 1161/2002 de 8 de novembre (BOE 9 de novembre de 2002, núm. 269). Entrada en funcionament el 18 de desembre de 2002, Ordre JUS/3004/2002 de 26 de novembre (BOE 29 de novembre 2002, núm. 286).
	3	ACSBD	Creació RD 1197/2005 de 10 d'octubre (BOE 11 d'octubre 2005, núm. 243). Entrada en funcionament el 30 de desembre de 2005, Ordre JUS/3702/2005 de 24 de novembre (BOE 29 de novembre de 2005, núm. 285).

ÀNGELS BARBERO I ALEXIS SERRANO

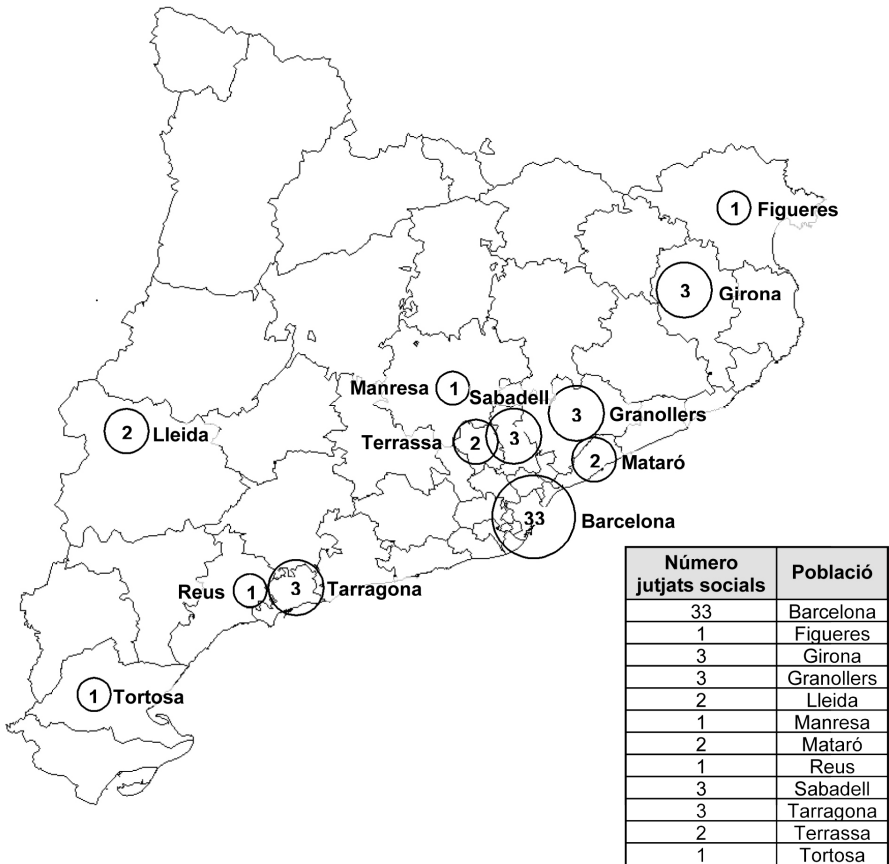
<i>Localitat</i>	<i>Núm. jutjats</i>	<i>Arxiu de custòdia</i>	<i>Any de creació</i>
Manresa	1	ACJMNR	Creació RD 194/2000 de 11 de febrer (BOE 12 de febrer 2000, núm. 37). Entrada en funcionament el 20 de desembre de 2000, Ordre 14105/2000 de 21 de juliol de 2000 (BOE 25 de juliol de 2000, núm. 177).
Lleida	1	ACJLLD	Creació Llei 38/88 de 28 desembre (BOE 31-12-1988; núm. 313). (Substitueix l'antiga Magistratura de Treball núm. 1.) La Magistratura de Treball núm. 1 neix amb el Decret 13-05-1938 (BOE 03-06-1938; núm. 589).
	2	ACJLLD	Creació RD 1197/2005 de 10 d'octubre (BOE 11 d'octubre 2005, núm. 243). Entrada en funcionament el 30 de desembre de 2005, Ordre JUS/3702/2005 de 24 de novembre (BOE 29 de novembre de 2005, núm. 285).
Girona	1	AHPG ACJG AJTG	Creació Llei 38/88 de 28 desembre (BOE 31-12-1988; núm. 313). (Substitueix l'antiga Magistratura de Treball núm. 1.) La Magistratura núm. 1 neix amb el Decret 13-05-1938 (BOE 03-06-1938; núm. 589).
	2	ACJG AJTG	Creació Llei 38/88 de 28 desembre (BOE 31-12-1988; núm. 313). (Substitueix l'antiga Magistratura de Treball núm. 2.) La Magistratura núm. 2 neix amb Reial Decret 493/1985, 02-04-1985 (BOE 16-04-1985; núm. 91) i entra en funcionament l'01-10-1985 amb l'Ordre 27-06-1985 (BOE 02-07-1985; núm. 157).
	3	ACJG AJTG	Creació Reial Decret 2037/1994, de 14-10-1994 (BOE 22-10-1994; núm. 253) i entra en funcionament el 15 de desembre de 1994, amb l'Ordre de 25-12-1994 (BOE 28-10-1994; núm. 258).
Figueres	1	ACJF	Creació Reial Decret 194/2000 de l'11-02-2000 (BOE 12-02-2000; núm. 37) i entra en funcionament el 20 de desembre de 2000, amb l'Ordre de 21-07-2000 (BOE 25-07-2000; núm. 177).
Tarragona	1	ACJT	Creació Llei 38/88 de 28 desembre (BOE 31-12-1988; núm. 313). Substitueix l'antiga Magistratura de Treball núm. 1, creada amb l'Ordre de 2 de gener 1950 (BOE 3 de gener de 1950, núm. 3).
	2	ACJT	Creació Llei 38/88 de 28 desembre. (Substitueix l'antiga Magistratura de Treball núm. 2.) La Magistratura núm. 2 neix amb l'Ordre de 14 de juny de 1978.
	3	ACJT	Creació RD 1207/2009 de 17 de juliol (BOE 01-08-2009, núm. 185). Entrada en funcionament el 30 de desembre de 2009, Ordre JUS/2674/2009 de 30 de setembre de 2009 (BOE 3 d'octubre de 2009, núm. 239).

EL FONS DOCUMENTAL DE LA MAGISTRATURA DE BARCELONA

<i>Localitat</i>	<i>Núm. jutjats</i>	<i>Arxiu de custòdia</i>	<i>Any de creació</i>
Reus	1	ACJR	Creació RD 194/2000 de 11 de febrer (BOE 12 de febrer 2000, núm. 37). Entrada en funcionament el 20 de desembre de 2000, Ordre 14105/2000 de 21 de juliol de 2000 (BOE 25 de juliol de 2000, núm. 177).
Tortosa	1	ACJTOR	Creació RD 194/2000 de 11 de febrer (BOE 12 de febrer 2000, núm. 37). Entrada en funcionament el 20 de desembre de 2000, Ordre 14105/2000 de 21 de juliol de 2000 (BOE 25 de juliol de 2000, núm. 177).

Annex 6

LES DEMARCACIONS SOCIALS EN EL MAPA DELS PARTITS JUDICIALS DE CATALUNYA 2011

PRINCIPALS ACRÒNIMS EMPRATS

ANC	Arxiu Nacional de Catalunya
AISS	Administració Institucional de Serveis Socioprofessionals
ACJSDB	Arxiu Central dels Jutjats Socials Declaratius de Barcelona
ACJCASEB	Arxiu Central dels Jutjats Contenciosos Administratius i Socials Executius de Barcelona
ACJGNL	Arxiu Central dels Jutjats de Granollers
ACJMAT	Arxiu Central dels Jutjats de Mataró
ACJTRS	Arxiu Central dels Jutjats de Terrassa
ACJSBD	Arxiu Central dels Jutjats de Sabadell
ACJMNR	Arxiu Central dels Jutjats de Manresa
ACJT	Arxiu Central dels Jutjats de Tarragona
ACJTOR	Arxiu Central dels Jutjats de Tortosa
ACJR	Arxiu Central dels Jutjats de Reus
ACJG	Arxiu Central dels Jutjats de Girona
AJTG	Arxiu Judicial Territorial de Girona
ACJLLD	Arxiu Central dels Jutjats de Lleida
AHPG	Arxiu Històric Provincial de Girona
ACJF	Arxiu Central dels Jutjats de Figueres
DAC	Dipòsit d'Arxius de Cervera
DGMAJ	Direcció General de Modernització de l'Administració de Justícia
DGRAJ	Direcció General de Relacions amb l'Administració de Justícia
LPL	Llei del Procediment Laboral
RIR	Sistema de Registre i Repartiment Únic
SAJC	Sistema Arxius Judicials de Catalunya
SOVI	Seguro Obligatorio de Vejez e Invalidez

BIBLIOGRAFIA

Llibre verd de l'Administració de Justícia (2006). Generalitat de Catalunya.

ALCÁZAR CARRILLO, Rafael (1996). «La documentación de los Juzgados de lo Social». *Actas de las VI Jornadas de Archivos Aragoneses*. Saragossa, p. 6-31.

BARBERO GARALUT, Àngels; SERRANO MÉNDEZ, Alexis (2011). «Evolución de las materias laborales: El fondo documental de la Magistratura de Barcelona como reflejo de los cambios jurídicos de la Transición». *El trabajo y la memoria obrera: Actas de las IX Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos*. Guadalajara. [en premsa].

- BERNAL I CERCÓS, Àngels; DURAN, Anna (2001). «La identificació dels fons de l'Administració de l'Arxiu Nacional de Catalunya». *Lligall, Revista Catalana d'Arxivística*. [Barcelona], núm. 18, p. 165-216.
- COCIÑA IGLESIAS, Carla; VILLARES CUBA, Dulce María (2000). «La jurisdicció social en el règim franquista: la Magistratura de Treball de la Província de Lugo». *El franquisme, el règim i la oposició: Actas de las IV Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos*. Guadalajara. Vol. 1, p. 431-450.
- CUERVA CASTILLO, Pilar (2007). «Despullant un mite: gènesi i gestió del Dipòsit d'Arxius de Cervera». *Lligall, Revista Catalana d'Arxivística*. [Barcelona], núm. 27, p. 9-50.
- DESDENTADO BONETE, Aurelio (coord.) (2005). «Memento Práctico Francis Lefebvre; Procedimiento Laboral 2006-2007». Madrid, p. 186-187.
- MACIAS RODRÍGUEZ, Francisca (2007). «Aproximación a la elaboración de un cuadro de clasificación funcional para los fondos de los órganos judiciales de la Comunidad Autónoma de Andalucía». *Actas del Congreso de Archivos Judiciales. Los archivos judiciales en la modernización de la Administración de Justicia*. Sevilla, p. 469-485.
- MARTÍN VALVERDE, Antonio (1985). «Las transformaciones del derecho del trabajo en España (1976-1984) y la Llei 32/1984 de reforma del Estatuto de los Trabajadores». *Comentarios a la nueva legislación laboral*. Madrid, p. 17-44.
- MON PASCUAL, Juan (1967). *Nociones de derecho procesal*. Barcelona: Editorial Bayer.
- MONTERO AROCA, Juan (1983). «Los Tribunales de Trabajo entre el pasado y el porvenir: especial referencia a la materia de Seguridad Social». *Revista de Seguridad Social*, [Madrid], núm. 20.
- MONTOYA MELGAR, Alfredo (1986). *Derecho del trabajo*. Madrid. Ed. Tecnos.
- PALOMAR BARÓ, Bibiana (1999). «Estudio de la jurisdicció del ordre social y proceso de elaboración e implantación del sistema de archivo en los Juzgados de lo Social de Barcelona». *La administración de justicia en la historia de España: Actas de las III Jornadas de Castilla-La Mancha sobre investigación en archivos*. Guadalajara, p. 1121.
- (1995). «Aproximació a l'estudi de la jurisdicció de l'ordre social i procés d'elaboració del sistema d'arxiu dels Jutjats Socials de Barcelona». *Lligall, Revista Catalana d'Arxivística*. [Barcelona], núm. 10, p. 45-74.
- PALOMAR BARÓ, Bibiana; QUÍLEZ MATA, Julio (2008). «El proceso de informatización y el proyecto de gestión integral del expediente judicial en la Administración de Justicia en Cataluña». *Actas de las VIII Jornadas de Archivos Aragoneses*. Osca, p. 344-361.
- PALOMAR BARÓ, Bibiana; SABALL BALASCH, Ramon, QUÍLEZ MATA, Julio (2005). «Definició i implantació del Sistema d'Arxius Judicials de Catalunya (1991-2005)». *Lligall, Revista Catalana d'Arxivística*. [Barcelona], núm. 24, p. 285-320.

- PALOMAR BARÓ, Bibiana; SABALL BALASCH, Ramon, QUÍLEZ MATA, Julio (2007). «El Sistema de Archivos Judiciales de Cataluña (SAJC)». *Actas del Congreso de Archivos Judiciales. Los Archivos Judiciales en la Modernización de la Administración de Justicia*. Sevilla, p. 189-212.
- SEGURA, Julio (2001). «La reforma del mercado de trabajo español: un panorama». *Revista de Economía Aplicada*. [Madrid], núm. 25, vol. IX, p. 137-190.
- VICENTE DIAZ, Matilde (1999). *Derecho procesal laboral*. Madrid: Centro de Estudios Financieros.

La preservació de la memòria històrica del moviment associatiu de Nou Barris, 1960-1980

Neus González-Monfort i Arnaldo Gil-Albacete
Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris (Barcelona, Catalunya)

Aquesta comunicació vol donar a conèixer algunes temàtiques vinculades al moviment associatiu que encara no s'han estudiat a Nou Barris, i que formen part del fons documental de l'Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris. Aquesta entitat està centrada en la recuperació, preservació i construcció de la memòria històrica del districte de Nou Barris (Barcelona), i més concretament en la memòria de l'anomenat «moviment associatiu».

L'Arxiu Històric es va crear el 1983 a iniciativa d'un grup de persones molt vinculades al moviment associatiu i veïnal dels diferents barris del districte. Els anys setanta del segle xx van suposar l'inici d'una gran quantitat d'iniciatives socials, veïnals i culturals que reivindicaven la dignificació de la vida en els barris amb diferents lluites: per l'enllumenat de carrers, construcció de places, parcs, escoles i instituts, o centres cívics, etc., i que a més suposava l'articulació implícita de la lluita antifranquista. A principis dels vuitanta, aquest grup de persones es va adonar que tota la documentació que s'havia generat, i que s'estava generant, s'estava perdent ràpidament: revistes, pamflets, cartells, dossiers, estudis, fotografies... i es va decidir iniciar el projecte de l'Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris, amb l'objectiu de buscar i guardar tota la documentació possible que associacions, entitats, grups, penyes, clubs, etc. produïen.

Aquesta iniciativa ha permès que avui dia existeixi un fons gens menyspreable i d'una gran riquesa documental sobre el moviment associatiu i veïnal de Nou Barris.

Les centenars de capçaleres de revista, el fons fotogràfic, els dossiers, les donacions, els cartells i els programes de les festes o la documentació de les associacions de veïns configuren «l'Arxiu Nou Barris», que ofereix una gran oportunitat per realitzar recerques d'àmbit local, amb vincles de diferents escales territorials.

1. PRESENTACIÓ DE L'ARXIU HISTÒRIC DE ROQUETES - NOU BARRIS I ELS ORÍGENS DEL DISTRICTE DE NOU BARRIS

1.1. L'Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris

El Centre d'Estudis Populars i Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris (AHRNB) és una entitat sense ànim de lucre fundada oficialment el 20 de novembre de 1983 a l'Escola d'Adults Freire, per un grup de persones sensibilitzades per recuperar, preservar, fomentar i difondre la memòria històrica de les barriades que conformen l'actual districte de Nou Barris. El fons documental va anar creixent gràcies a les aportacions de particulars. Actualment, AHRNB té uns 180 socis i sòcies que participen en el manteniment econòmic, mitjançant el pagament de quotes anuals.

El motor de l'AHRNB està format per la Junta i el Consell assessor, a més de les persones que hi col·laboren activament en el dia a dia. Actualment, les persones que hi treballen voluntàriament són una vintena.

Els principals objectius de l'AHRNB són: recollir i divulgar el passat del districte, oferir un servei de consulta pública (dimarts i dijous de 18 a 20 hores), arxivar i catalogar el fons documental, i possibilitar l'edició i publicació d'escrits (revistes, articles, llibres...) relacionats amb Nou Barris.

En aquests anys, una de les grans línies d'actuació ha estat la defensa del patrimoni, com a element de recuperació dels arrels i signes d'identitat. L'any 1993, amb motiu del 10è aniversari, es va realitzar l'exposició «Identitats», centrada en l'anàlisi de l'estat de conservació del patrimoni cultural de Nou Barris, a més de fer propostes d'actuació. Coincidint amb l'exposició, es va publicar el «Manifest pel patrimoni». També s'ha intervingut amb propostes concretes o peticions d'intervenció i catalogació de diversos elements del districte, i properament, volem editar una nova proposta de catalogació. Formem part de la Comissió de patrimoni històric i cultural del Districte Nou Barris.

L'Arxiu es caracteritza pel seu accés lliure i públic a tots els fons documentals. Des d'inicis del 2011, l'AHRNB es troba ubicat en uns nous locals (l'Espai Via Favència) que permeten disposar de més espais i millors condicions. Les principals activitats són: Passejades de Barri, Rutes per Collserola, Històries de Cafè (tertúlies), Sessió Continua (passi de documentals i pel·lícules), a més de conferències, seminaris, exposicions i col·laboracions amb altres entitats.

Periòdicament, l'AHRNB participa a la Coordinadora cultural de Nou Barris, La Cultura Va de Festa, la Festa Major de l'Ateneu Popular de Nou Barris, i a altres

instàncies. Es publiquen dos números de la revista *L'Arxiu* cada any, a més de múltiples articles per a diverses publicacions del districte.

1.2. BREUS APUNTS DELS ORÍGENS DEL DISTRICTE DE NOU BARRIS

Nou Barris, com a unitat administrativa, no existia com a tal en el període d'aquesta comunicació (1960-1980). Tot i així, el territori i la seva gent, sí.

Cal explicar, que *Nou Barris* («nueve barrios», en castellà) és el nom del butlletí que es va publicar per primera vegada el 1971, per l'associació de veïns del mateix nom, i que feia referència al número de barris que la configuraven: Torre Baró, Vallbona, Ciutat Meridiana, Trinitat Nova, Trinitat Vella, Verdum, Roquetes, Guineueta i Prosperitat. Tots els barris del nord de la ciutat de Barcelona.

L'actual territori de Nou Barris va formar part de l'antic Districte IX de Sant Andreu fins el 1979, quan es va dividir en dues parts: «Districto IX Sur» (Sant Andreu) i «Districto IX Norte (Nou Barris)». Fins que el 1984 es va dissenyar la nova divisió administrativa de la ciutat, amb deu districtes, on Nou Barris esdevenia el districte VIII.

2. TEMÀTIQUES DE LES LLUITES VEÏNALS I SOCIALS A NOU BARRIS DE 1960 A 1980

2.1. Algunes temàtiques per als anys 50: els polígons d'habitatges i l'anarcourbanisme

Al territori de Nou Barris, hi havien 4 nuclis històrics d'habitatges unifamiliars que corresponien als barris de Torre Baró - Vallbona, les dues Trinitats, la Guineueta i les Roquetes. De fet, existien associacions de «propietaris» que s'encarregaven de gestionar els diferents territoris a nivell social, polític, urbanístic, i també ideològicament:

El objetivo no era otro que «una España de propietarios, no una España de proletarios.
Diario El Pueblo, 19 de juny de 1959.

La dècada dels anys 50 serà molt important per a la configuració de les diferents barriades que existiran posteriorment, ja que les onades migratòries van anar ocupant els nous polígons d'habitatges que es van anar bastint de manera veloç i moltes vegades sense els serveis mínims (clavegueram o enllumenat dels carrers).

Per exemple, al barri de Verdum es van construir «las viviendas del Gobernador» i els habitatges de la «Organización Sindical del Hogar (OSH)». A la Trinitat Nova els polígons de l'OSH, de l'Instituto Nacional de la Vivienda i del Patronato Municipal de la Vivienda. I als barris de Torre Baró i de Roquetes es va produir l'anomenat «Anarco-urbanisme», ja que predominaven els habitatges d'autoconstrucció en mig de la muntanya, sense cap mena de planificació ni serveis públics. Tant en un tipus de construcció més oficial com en l'altre, les mancances eren evidents (falta d'asfaltatge

dels carrers, enllumenat, clavegueram, etc.) i moltes de les deficiències constructives van aparèixer posteriorment (aluminosi, carbonatosi, etc.):

Los propios vecinos del barrio fueron construyendo sus casas durante los años cincuenta y sesenta, por las noches, burlando la vigilancia policial. Gregoria se vino a vivir aquí en 1968, con sus padres y sus cuatro hermanos, cuando tenía trece años, y recuerda que todo eran carencias: que en casa de su tía, donde vivían, las camas estaban apoyadas en tochanas; que para buscar agua, tenían que ir a las fuentes que brotan de la montaña; que, en lugar de ir a la escuela, las clases se impartían en vagones de tranvía viejos. Entrevista a Gregoria García, vicepresidenta de la AV Torre Baró (AHRN, 2003).

2.2. Algunes temàtiques per als anys 60

2.2.1. Les promocions privades i les estafes

A la dècada dels anys 60, es construïren dos nous polígons: La Guineueta (1964) i Ciutat Meridiana (1968), aquest últim a iniciativa privada de la constructora Riva y García, que feia la següent propaganda al diari *La Vanguardia*:

CIUDAD MERIDIANA SITUADA SOBRE UN PLÁCIDO Y ONDULADO TERRENO DENTRO DE BARCELONA. DE UNA GRAN BELLEZA ESTRUCTURAL, DISPONE DE un amplio servicio de agua, luz, fuerza y gas ciudad. Parroquias, colegios, centros asistenciales, instalaciones deportivas, cine, teatro, y —en general—, todo cuanto tiende a hacer más cómoda y agradable la vida de sus habitantes. Compre hoy, ahora que puede escoger y asegúrese la ganancia de una plusvalía generosa en un próximo futuro. Este Polígono Residencial está situado al final de la Avenida Meridiana. *La Vanguardia*, anunci publicitari, 1968.

La realitat és que els terrenys on es va construir havien estat desestimats per construir un cementiri, ja que s'havia considerat que hi havia un excessiu grau d'humitat.

Mentrestant, continuaven les autoedificacions desordenades a Torre Baró i Roquetes, i es produïen les primeres estafes per part de diverses immobiliàries al barri de Prosperitat. Resseguint la premsa, ens trobem amb dues grans estafes immobiliàries: l'estafa de venda de pisos al Pla de Santa Engràcia (constructora Llobet, propietat de Antonio Llobet Torrents) i la del carrer de Santa Engràcia (constructora Saika, propietat de José Crespo). En cap de les dues estafes no hi va haver cap tipus de mobilització veïnal, tan sols una nota a la premsa de la parròquia de Santa Engràcia i de l'Asociación de Propietarios y Contribuyentes de Las Roquetas, denunciant la mala imatge que donaven els pisos a mig construir, i que ja estaven sent ocupats pels veïns, malgrat les precàries condicions d'habitabilitat.

En aquesta dècada es va acabar la construcció de l'avinguda Meridiana, cosa que va constituir una vertadera separació física, ja que a més hi havia molts pocs punts de pas: el pont del Dragó, el carrer Garrofers i el carrer Escòcia. De fet, la majoria dels

habitants no se sentien que formaven part de la ciutat de Barcelona, i la barrera mental va originar que es digués «baixar a Barcelona», quan es volia dir «anar al centre».

Com a anècdota, apuntar que fa uns anys es va posar un gran rètol de «Benvinguts a Barcelona» a Trinitat Vella, cosa que va originar les protestes dels barris de Torre Baró, Ciutat Meridiana i Vallbona, ja que s'al·legava que ells també són Barcelona. Aleshores, es va aconseguir que es posés d'un altre rètol a Ciutat Meridiana. D'aquí la doble benvinguda a la ciutat, pel costat nord.

2.2.2. *Les «asociaciones de propietarios»*

Al principi d'aquesta dècada, hi ha diverses «asociaciones de propietarios», que esdevenen els únics interlocutors del territori davant de l'administració. Al barri de Torre Baró, la «Asociación de Pequeños Propietarios de la Urbanización Torre del Baró», que ja havia legalitzat els seus estatuts el 29 de desembre de 1941. Segons aquests, la finalitat era establir un servei de guardes jurats, per qüestions de seguretat. Van gestionar una escola bressol, i van organitzar les primeres festes majors el 1946. Cal destacar, que el 1949 van construir l'abaixador del tren, pagat pels mateixos veïns. Al juliol de 1952, es van fusionar amb la «Sociedad Cooperativa Vallbona», formant «La Sociedad Cooperativa Torre Baró». Van arribar a editar un butlletí durant els anys 1954 i 1955.

Al barri de Les Roquetes, la «Asociación de Propietarios y Contribuyentes de Las Roquetas» és l'entitat degana, ja que va ser fundada el 1925. Va organitzar les festes majors, va liderar la instal·lació de l'enllumenat públic i l'asfaltatge de diversos carrers. Durant els anys setanta i vuitanta, al seu local es feien assemblees clandestines i avui en dia és la «Fundació Pro-Cat, Centre cultural Els Propis».

2.2.3. *Les «asociaciones de cabezas de familia»*

A mitjans dels anys seixanta, la vida associativa va canviar amb la nova llei de «Asociaciones de Cabeza de Familia» del 1964, impulsada per la Falange, amb l'objectiu de reactivar-se i tenir més presència al territori. Va ser aleshores, quan van constituir-se les de: Cerro Trinidad, Guineueta, Trinidad, Las Roquetes, Torre Baró, Vallbona, Verdum i Ciudad Meridiana.

Aquestes associacions —conegudes popularment com a «Los Cabezones»— van jugar un paper molt important als barris, ja que molt aviat van ser «ocupades» per veïns que militaven en moviments antifranquistes, i que les van aprofitar per reivindicar millores pel barri. Posteriorment, aquestes organitzacions van reconvertir-se per esdevenir líders dels moviments en contra del règim. Concretament a Vallbona i Torre Baró, trobem com a presidents a dos veïns líders de les lluites veïnals posteriors i cofundadors de la «AAVV Nueve Barrios»: en Cirilo Poblador a Vallbona i en Manuel Vital a Torre Baró. Ambdós van aprofitar la «cobertura legal» de les respectives «asociaciones» per demanar millores pels barris, i desenvolupar «implícitament» la seva militància antifranquista.

Desconfiad, desconfiad, de las autoridades, de los periodistas y de las encuestas.
La Vanguardia, 17 de febrer de 1970.

Aquest és l'inici d'un article escrit per M. Asunción Guardia, titulat «Que se vayan las excavadoras», on el signen conjuntament el Centro Social Trinidad Nueva, ACF Guineueta, Centro Social de Vida Comunitaria, ACF Ciutat Meridiana, Centro Social Roquetes, ACF Torre Barò i Vallbona, i Centro Social Trinidad Vieja,

Cal dir, que moltes vegades havien de participar en actes propis del règim, com ara l'adhesió a la bandera espanyola el 1969:

Atendiendo a la convocatoria ciudadana hecha por el alcalde, don José María de Porcioles, se celebrará hoy, a la una y cuarto de la tarde, en la plaza de la Universidad, un acto de homenaje a la bandera nacional, conmemorativo de la Liberación de Barcelona. Al referido acto han testimoniado sus adhesiones, entre otras entidades y asociaciones ciudadanas, las siguientes: [...] Cerro de la Trinidad, Guineueta, Trinidad, Las Roquetas, Torre Baró, Vallbona, Verdum y Ciudad Meridiana. *La Vanguardia*, 26 de gener de 1969.

2.2.4. Els «centros sociales» i la lluita antifranquista

D'aquestes associacions, van sorgir els «centros sociales». Un exemple va ser el «Centro social del Patronato de la Vivenda de la Trinidad», creat el 1961 en un barracot construït pels mateixos veïns. En el seu reglament s'establí que havia d'haver-hi un interventor del Patronato, però que també una assistenta social. Aquest centre va esdevenir el motor de la vida comunitària, i amb el temps va acabar sent la seu de l'Asociación de Vecinos de Nueve Barrios.

Un altre exemple és el «Centro Social de Las Roquetas» (1968) supeditat a Càritas. Aquesta és una de les entitats més singulars, ja que ha passat per diferents etapes. Al principi, aquest territori era considerat per l'Església com a «Tierra de Misiones», i duïen accions de caritat de caire paternalista. Per exemple, van venir un grup de jesuïtes —liderats per en Santiago Thió i l'església de Sant Sebastià— que van organitzar unes brigades de treball per fer les canalitzacions de l'aigua i el clavegueram aprofitant els dies festius (Urbanitzar en domingo, 1964). Aquesta acció ha quedat recollida amb l'exposició que va organitzar l'AHARNB el 1985, «Urbanitzar en diumenge». Quan els jesuïtes van marxar, la iniciativa va continuar de mans del capellà de la parròquia i de l'assistenta social, recolzats per Càritas.

Aquest centre social va organitzar l'Olimpíada Popular el 1973, al mig de la Via Favència (avui Ronda de Dalt), per reivindicar la creació de zones esportives per al barri. Això seria l'embrió de la posterior Asociación de Vecinos Verdum-Roquetes, que es va ubicar als locals de la parròquia de Sant Sebastià. Als locals també hi havia «La Peña flamenca Enrique Morente». Un exemple de la politització d'aquestes entitats i de la seva utilització per part dels moviments antifranquistes, es troba en els records de Luís Cabrera, president de la penya flamenca:

[...] A veure, a més a més, resulta que a Nou Barris, per exemple, ser del PSUC era ser dretes, perquè eren els que manaven a la clandestinitat, els que aglutinaven... La resta (Moviment Comunista, PCE(i), Bandera Roja, ORT, PORE...) estaven al Centre Social Roquetes. Curiosament a Verdum la majoria eren del PSUC!. Entrevista a Luís Cabrera, president de la Peña Flamenca Enrique Morente (AHRNB, anys noranta).

2.3. Algunes temàtiques per als anys 70

2.3.1. *Les «asociaciones de vecinos»*

Las AAVV, que impulsamos luchas populares, no hemos podido establecer nunca diálogo ni obtener ninguna solución a nuestros problemas, si no ha sido a través de la movilización y la lucha popular activa. Nos reafirmamos en que las AAVV y, por lo tanto su Federación, deben ser independientes, no sólo de los partidos políticos sino, fundamentalmente, de la administración, y actuar desde fuera del Ayuntamiento para modificar la actuación municipal e imponer soluciones reales a nuestros problemas. Entrevista a Maria Angeles Rivas Ureña, dirigent veïnal del barri de Canyelles (AHRN, anys noranta).

El «Plan de Ordenación Urbana del Sector de Torre Baró-Vallbona-Trinidad», va servir de revulsiu pel moviment veïnal, ja que es van haver d'unir per coordinar les diferents lluites en contra d'aquest pla. Així, l'11 d'abril de 1970 es va constituir «La Asociación de Vecinos 9 Barrios». Una associació unitària que va fer sentir la seva influència en tots els àmbits de la vida quotidiana.

Preguntemos al Ayuntamiento ¿Qué ha hecho para que nos sintamos satisfechos de vivir en Barcelona?. Butlletí *9 Barrios*, desembre 1971.

Aquest pla urbanístic preveia la construcció de diverses vies ràpides, la demolició de força edificis, i en canvi no incloïa cap construcció de serveis comunitaris (centres educatius i sanitaris, infraestructures bàsiques, etc.). A més, la seva aprovació va suposar l'inici d'un gran procés especulatiu a molts terrenys.

Les primeres demandes van ser bàsicament de serveis bàsics: la canalització d'aigua potable i el clavegueram, l'enllumenat i l'asfaltatge de carrers, la reparació dels edificis dels polígons de promoció pública amb grans dèficits estructurals, l'arribada del transport públic, o la defensa de zones verdes i places.

Hacemos política a partir de las necesidades y de los intereses del barrio. No hacemos política en función de ideologías, pues esto corresponde a los partidos políticos. Esta claro que diferenciamos la ASOCIACION DE VECINOS de los PARTIDOS POLITICOS. Revista *10 Años de Lucha*, AV 9 Barrios.

De fet, són associacions molt combatives, que malgrat públicament no poden fer política, en cap cas renunciïn a implicar-se en lluites contra la dictadura. De fet, van donar cobertura als partits polítics i centrals sindicals clandestines. Un exemple va

ser la seva implicació en la vaga de la Harry Walker (17/XII/1970-15/II/1971), on la solidaritat dels veïns va ser clau.

El moviment solidari es concretà sobretot en les aportacions econòmiques a la caixa de resistència que, segons las relacions publicades, procediren principalment de treballadors d'altres fàbriques, entre elles el restant de la caixa de Macosa, i també de comitès de solidaritat, parròquies, altres centres, col·lectius de professionals, barris etc., entre els quals cal comptar la parròquia de Sant Sebastià, la de Sant Mateu i els barris de Trinitat Nova i Trinitat Vella. Per a la recaptació de fons per els vaguistes organitzaren alguns actes i festes, com ara dos festivals de cançó (PUJOL, Francesc (2003), *Relligant Nou Barris*).

2.3.2. La coordinadora d'associació de veïns de Nou Barris

Aquestes associacions de veïns eren assembleàries, i s'estructuraven en vocalies temàtiques: habitatge, salut, joventut, educació, cultura, treball, dona... El juliol de 1972, es va crear la FAVB (Federación de Asociaciones de Vecinos de Barcelona). L'origen es troba en el fet que quatre associacions de carrers van unir-se per poder sol·licitar les subvencions que s'atorgaven per posar bombetes per les festes de Nadal. En contraposició a aquesta federació, es va constituir la «Coordinadora de Sant Antoni», formada per 17 associacions, entre elles la AV Nueve Barrios. Però, el 1974, 14 de les 17 associacions van decidir entrar a la FAVB, entre elles la AV Nueve Barrios, per canviar-ne l'orientació.

A pesar del carácter antagónico en cuanto a la concepción que poseían sobre la ciudad y sus problemas, los barrios y la Federación de calles, para encontrar un marco legal que nos protegiera de los continuos ataques del Franquismo, en julio de 1974 catorce asociaciones de barrio entramos en la misma, lo hicimos en bloque y con las siguientes condiciones: mantener la autonomía, unidad y coordinación de las asociaciones de barrios... Que la federación sirva para reforzar y apoyar las justas reivindicaciones de los barrios y... posibilitar la creación de nuevas asociaciones (Butlletí *Propuesta-manifiesto de 9 Barrios sobre la FAVB*, gener 1977).

Un any més tard, el 1978, la AV 9Barrios va organitzar una assemblea multitudinària al col·legi Cardenal Cisneros on s'havia de discutir i decidir sobre el futur funcionament de l'entitat. Al full de la convocatòria, ja s'explicitaven les dues opcions que es proposaven.

1. Los que mantienen que hay que continuar como hasta ahora, siendo una sola asociación, dando autonomía de funcionamiento y actuación a cada asociación.
2. La segunda postura plantea convertir «9 barrios» en 10 asociaciones autónomas. La unidad la concretan en una coordinadora estable y permanente de los barrios. Convocatoria de la reunión. Barcelona, junio de 1978.

La decisió final va ser la segona opció, que suposaria l'inici de l'estructura del moviment veïnal actual de Nou Barris: cada associació de veïns és independent, però es coordinen i es mantenen unides en la coordinadora d'AV de Nou Barris.

Una de les lluites més importants, va ser la creació de l'Ateneu Popular de Nou Barris a la planta asfàltica existent entre els barris de Roquetes i Trinitat. L'acte va prendre forma de festa reivindicativa amb l'organització de «La Festa de les 30 hores».

Al butlletí «9Barrios, 10 anys de lluita», es recull un resum d'unes 75 lluites liderades pels veïns, durant la dècada dels setanta. Reivindicacions unitàries de caire divers, a vegades amb final positiu, d'altres no tant. Algunes d'aquestes lluites van ser: «La lucha por la vivienda y en especial la de los barrios del PMV. y la OSH», «La lucha contra el Plan Comarcal y por la elaboración del Plan Popular», «La lucha contra el II Cinturón de Ronda», «La lucha contra la carestía de la vida», «La defensa del solar del Instituto Mental como hospital de zona», «La lucha por la planificación de los terrenos de Renfe-Meridiana», «La defensa del Ateneo Popular de Nou Barris», «La lucha contra las permanencias y la enseñanza gratuita», o «La participación en las campañas generales impulsadas por la FAVB».

Actualment, la «Coordinadora d'Associacions de Veïns i Entitats de Nou Barris», aglutina a la majoria d'entitats del districte VIII i segueix sent la interlocutora amb l'Administració en temàtiques de districte.

3. FONTS DOCUMENTALS QUE ESPEREN SER CONSULTATS I ANALITZATS

L'AHNRB conserva un ric i divers fons documental, gran part sense consultar ni analitzar. A continuació, es pretén fer una breu descripció dels fons més rellevants que pensem poden ajudar a aprofundir en les temàtiques anteriorment esmentades, i que esperem serveixin per atreure l'interès d'investigadors/es.

3.1. Fons audiovisual

3.1.1. Pel·lícules

Aquesta secció conté gravacions d'actes realitzats a Nou Barris, en format 8 mm, súper 8, 16 mm i vídeo (Beta i VHS). Hi ha més de 50 títols, entre els quals destaquem: l'Olimpíada Popular (1973), les 30 hores de l'Ateneu Popular de Nou Barris (1977), el barri de Verdum-Roquetes (anys 60), o La Guineueta (anys 60).

També hi ha l'enregistrament de les passejades dedicades al moviment associatiu portat a terme l'any 2010, en què van participar diferents líders veïnals.

Darrerament, han estat adquirits vídeos de reportatges relacionats amb Nou Barris, i emesos per Televisió de Catalunya (TV3) i Televisió de Nou Barris (BTV).

3.1.2. *Enregistraments sonors*

Les gravacions en casset existents són bàsicament xerrades, conferències i entrevistes que l'AHNRB ha anat efectuant des del 1983, tot i que també hi ha algunes donacions. Actualment, hi ha més de 90 enregistraments, on les Històries de Cafè són l'apartat més nombrosos. Alguns títols a destacar serien: L'ensenyament a Nou Barris, La premsa als barris, Festa Major de la Guineueta, Sindicalistes de barri, El Cas Scala, Viure a Santa Eulàlia, Viure a Ramon Albó, Vallbona històrica, Torre Baró, Nou Barris màgic, o El Pla Comunitari de Trinitat Nova.

3.1.3. *Fotografies*

El fons fotogràfic és una de les seccions més conegudes i consultades de l'entitat. Les fotografies procedeixen de donacions de particulars i entitats, i de les realitzades pel propi Arxiu com a entitat. Actualment, hi ha unes 15.000 fotografies, però no és una xifra definitiva, ja que creix contínuament. Entre les donacions destaca l'efectuada per en Kim Manresa i les col·leccions sobre el Mental, el II Cinturó, el barri de Porta, Santa Eulàlia, la Guineueta o Vallbona.

Les fotografies estan organitzades seguint dos criteris:

- les geogràfiques, que es caracteritzen pel predomini del paisatge (fotografies dels barris, Collserola...), ordenades per barris.
- les cronològiques, que mostren diferents activitats o actes puntuals (fotografies de trobades, conferències, manifestacions, festes, xerrades...).

3.1.4. *Audiovisuals*

Disposem d'una trentena. Aquests audiovisuals s'han confeccionat amb motiu de diverses xerrades i actes, i han servit per introduir, presentar, contextualitzar, situar... Cal destacar entre altres: *Lluites urbanes a Nou Barris*, *El barri del Turó*, *Destinació Nou Barris*, *Vivendes del Governador* o *La Zona Nord*.

3.2. **Hemeroteca**

Actualment, hi ha més de 400 entrades de capçaleres de revistes, classificades temàticament de la següent manera: entitats cíviques i culturals; entitats comercials; entitats culturals i artístiques; entitats ecologistes; entitats esportives; entitats educatives; entitats oficials; entitats pacifistes; entitats religioses; entitats solidàries; festes majors; moviment associatiu; moviment feminista; partits polítics; sindicats i altres entitats.

Cal destacar els butlletins de l'Associació de Veïns Nou Barris, així com el butlletí de les associacions de veïns del districte. Ambdues, aporten una quantitat d'informació incalculable.

3.3. Biblioteca

La col·lecció local de Nou Barris arriba gairebé ja als 180 exemplars, entre obres que tracten de barriades, d'entitats, de personatges o del districte en general. També s'inclourien aquells llibres que fan alguna referència important encara que estiguin centrats en altres àmbits territorials.

Cal destacar la consulta indispensable de llibres com els de: J.M. Huertas Claveria, el de la Vaga de la Harry Walker, J.L. Rodriquez Ocaña, F. Pujol, R. Fernández i Valentí, entre d'altres.

3.4. Fons documental

Aquest fons agrupa tot el material documental que editen directament les entitats, i les donacions particulars de veïns/es. Així s'hi poden trobar estatuts, projectes, correspondència, manifestos, tríptics... Per les seves característiques, aquest material és d'un valor incalculable, ja que recull la vida quotidiana de les diferents entitats de Nou Barris, des dels anys 30 del segle passat fins als nostres dies, cosa que permet fer la reconstrucció de la seva dinàmica i evolució.

A tall d'exemple, disposem actualment d'uns 500 dossiers, molts dels quals procedents dels mateixos usuaris de l'arxiu, que ens han deixat els treballs fets, a partir de documentar-se en els nostres fons. Cal destacar-hi: *Reflexions sobre cultura del període de Transició democràtica* (Rosa Siglès) o *Vivendes del Governador* (Fernando Pindado).

Pel que fa als cartells, la secció està constituïda per més de 2.000 exemplars. La majoria han estat donacions de particulars, que han permès poder crear un fons d'on en destaquen, pel seu especial atractiu, els de les Festes Majors, La Cultura Va de Festa, o els de l'Ateneu Popular de Nou Barris. El fons més complet és el de les activitats que al llarg dels anys setanta i vuitanta van realitzar les associacions de veïns (manifestacions, protestes, reivindicacions, celebracions, trobades...). L'objectiu immediat és poder fotografiar-los tots, per facilitar la seva consulta i garantir la seva conservació.

4. CONSIDERACIONS FINALS

Com ja s'ha dit a l'inici d'aquest escrit, la pretensió d'aquest text ha estat mostrar algunes de les potencialitats en qüestions de recerca històrica que alberga el passat de l'actual territori de Nou Barris i el fons documental de l'Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris. Considerem que ambdues entitats, encara no han estat, ni estudiades en profunditat l'una, ni aprofitada l'altra.

El passat de Nou Barris encara no ha estat analitzat en profunditat, ja que normalment ha quedat al marge dels grans estudis de ciutat, per la qual cosa encara no coneixem molts dels secrets amagats entre els racons dels seus carrers i places. Moltes d'aquestes històries, encara estan per descobrir, analitzar i publicar. I molts dels seus

protagonistes estan vius. Encoratgem a tothom que tingui un cert interès per la recerca històrica en general, o social en particular (historiadors, sociòlegs, antropòlegs, periodistes...) que s'apropi a Nou Barris i observi i pregunti.

El fons documental de l'AHRNB és d'una gran varietat. Està gestionat per persones que dediquen el seu temps a guardar i conservar tot allò que fa referència a Nou Barris, i ho fan de manera voluntària i desinteressada. Hi són totes les tardes dels dimarts i dijous, amb la il·lusió d'oferir un servei al públic el més encertat possible, i d'organitzar activitats que permetin un acostament tranquil i interessant al passat i al present de Nou Barris, amb l'objectiu de pensar el futur de cadascun dels barris, carrers o places.

Un barri en lluita. L'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar en els seus inicis (1971-1979)

Pau Vinyes i Roig

Centre d'Estudis Ignasi Iglésias

Tot Història Associació Cultural

Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals de la Universitat de Barcelona.

RESUM

Els orígens de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar cal cercar-los en la Comissió de Barri del Casal Catòlic d'aquest popular exmunicipi. En aquesta entitat, vinculada a la Parròquia de Sant Andreu, s'hi van aixoplugar una munió de veïns i veïnes amb la ferma voluntat d'encaminar-se cap a l'assoliment de millores polítiques, socials i culturals en un context de repressió i duresa dictatorial, a les acaballes d'un franquisme que es definia com hereu d'un món esmaperdut pels aires de canvi de la societat catalana.

És en aquest context històric que el 12 d'octubre de 1971 (aprofitant que era dia festiu) que un grup de persones es reuneixen per a elaborar els estatuts d'una nova entitat: l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar. Després d'un procés llarg de tràmits, el 23 de maig de 1972, es legalitzava l'entitat veïnal andreuena.

Sant Andreu de Palomar havia esdevingut un barri més de la ciutat de Barcelona en ser annexionat per Reial Decret el 20 d'abril de 1897. Des d'aleshores havia plogut molt, però el sentit de pertinença a una comunitat arrelada al seu passat històric era ben viu. Aquest desig s'enllaçava amb el fet d'assolir quotes de progrés urbà i de benestar social i cultural. L'esclat del moviment associatiu veïnal a finals dels seixanta i inicis dels setanta es referma en tota l'àrea metropolitana barcelonina, i Sant Andreu

no en podia estar al marge. Per tal de no aixecar sospites, els primers fundadors de l'Associació de Veïns estan desvinculats de la participació política clandestina. Són persones sense cap antecedent destacat en la lluita antifranquista —fet que els hagués comportat la possible il·legalització de l'entitat tot just creada—, i tot i això, per les seves venes vull sang democràtica.

Un exmunicipi que pateix, com molts d'altres barris perifèrics, una urgent reorganització urbanística així com la manca de serveis bàsics com un institut públic, escoles bressol i un centre sanitari en condicions, tot i això sumat al fet de no disposar de llibertats democràtiques, d'una nul·la defensa i d'un retrocés dels drets nacionals del poble català. El barri obtindrà de la nova entitat una constant pluja reivindicativa per tal d'assumir la plenitud democràtica i nacional tan desitjada. Són anys de pedra picada, d'esforços constants i de grans canvis. L'arribada dels primers ajuntaments democràtics farà que les associacions de veïns deixin de tenir aquest màxim protagonisme i entrin en un degoteig constant de pèrdua de rol reivindicatiu. Caldrà esperar a finals dels anys vuitanta i inicis dels noranta —en plena febre olímpica— perquè tornin a recuperar llur protagonisme ciutadà.

1. CONTEXT HISTÒRIC I SOCIAL

Per a poder parlar de la creació de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar ens cal situar, prèviament, el context històric i geogràfic on neix l'entitat veïnal. L'exmunicipi de Sant Andreu de Palomar va ésser annexionat, conjuntament amb d'altres 5 pobles del Pla de Barcelona, l'any 1897, després de seriosos intents precedents, a la ciutat de Barcelona. Catalunya com a motor d'Espanya —a nivell industrial, econòmic i demogràfic— maldava per a fer realitat la seva expansió econòmica i de progrés. Barcelona, com a capital d'aquest motor, necessitava eixamplar-se. És a dir, esborrar les muralles medievals que la tenien ofegada. Sant Andreu de Palomar en patirà les conseqüències annexionistes. Esdevindrà una part més d'aquesta gran Barcelona, a cavall del riu Besòs i la serra de Collserola (aleshores l'antic municipi andreuenc abraçava la major part de l'actual districte de Sant Andreu i el districte de Nou Barris). *L'Opinió de Catalunya*, l'any 1899, es feia ressò de Sant Andreu:

Una d'aquestes poblacions sobresurt per l'energia i per la constància en la defensa de la seva perduda autonomia: Sant Andreu de Palomar. La Reial Ordre recentment dictada [es refereix al Reial Decret d'Annexió de 1897] no ha acovardit aquells veïns i segons notícies, tenen empreses treballs nous per la desitjada sagregació. Per altra part aquests treballs han trobat eco en altres poblacions agregades, que s'acuiten a secundar-los.¹⁰¹

¹⁰¹ Referència extreta del llibre: Joan COSTA i Raimon BONAL (1979), *Sant Andreu de Palomar. De municipi independent a barri actual*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill i l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

De poble agrícola a barri industrial. De poble independent passa a ser el districte IX de Barcelona. Malgrat tot, l'esperit de poble encara es conserva de generació en generació. A dia d'avui encara hi ha qui diu: «Me'n vaig a Barcelona» o «El carrer Gran» —a seques i sense el Sant Andreu.

L'historiador local Mossèn Clapés esmenta, l'any 1930, en referència a la conversió en districte, a finals de segle XIX i principis del XX:

Cap de les barriades que constitueixen el districte IX, tenien quasi res del que ha de tenir tota ciutat mitjanament urbanitzada: ni empadrats, els carrers fets un munt de pols, sense regar a l'estiu o fets un munt de fang a l'hivern —cal tenir en compte que l'asfaltat en molts carrers no es va fer fins ben entrat el segle XX—; en tots temps, sots enormes, llum defectuosa i molts carrers a les fosques...¹⁰²

El creixement de la nova barriada anava lligat amb el creixement demogràfic. Les primeres onades migratòries es fan present amb l'arribada d'homes i de dones provinents del sud-est de la península i de l'Aragó. Homes i dones que treballaran en les obres del metro de Barcelona, a les fàbriques i en petits tallers.

L'esclatxa de la Generalitat republicana comporta la projecció de grans projectes i objectius —alguns no resolts per motius econòmics i del context bèl·lic posterior al 18 de juliol de 1936— com habitatges per a obrers a càrrec del GATCPAC, la Casa Bloc, així com l'obertura d'escoles d'educació infantil i primària —Escola Bressol Mar i Escola Ignasi Iglésias. D'altres actuacions republicanes foren la biblioteca infantil desmuntable de la plaça de les Palmeres, veritable foment de la lectura per a infants, i la creació de la Biblioteca Ignasi Iglésias, com a llegat pòstum de l'obra de l'insigne poeta i dramaturg andreuenc, l'any 1935-36. A això cal afegir el fort arrelament associatiu i de vida col·lectiva a Sant Andreu de Palomar, reflex de la vitalitat de tot un poble i el sentit de pertinença a una comunitat.

El llarg túnel del franquisme va deixar una forta petjada a nivell humà i urbanístic, però en sentit negatiu. En la *Guia de Sant Andreu de Palomar*¹⁰³ s'hi descriu força bé aquest període i llurs indicadors econòmics, socials, culturals...:

Aquest període ha estat la síntesi de l'aprofitament dels vencedors de totes les oportunitats que els ha ofert la seva posició privilegiada. Heus aquí els elements més importants que, com a indicadors, es poden llegir encara avui a Sant Andreu:

- Pas d'un barri de planta i un pis a grans blocs, i per tant, increment desbordant de població.
- Equipaments desfasats davant la problemàtica demogràfica.

¹⁰² Joan CLAPÉS i CORBERA (1930), *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Editorial Catalònia.

¹⁰³ Grup de Treball de l'Assemblea de la Parròquia de Sant Andreu de Palomar de 1983 (1984), *Guia de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona.

- Notable pol·lució atmosfèrica.
- Intensificació del trànsit pel fet que Sant Andreu és la porta de Barcelona i, per tant, lloc de pas.
- Problemes greus generats per una infraestructura urbanística força degradada, vella i descurada.
- Aquesta situació es concreta en la pavimentació i l'asfalt deficient i en la insuficiència de l'enllumenat.
- Finalment, atès l'increment desbordant de la ciutat de Barcelona, Sant Andreu cavalca entre el suburbi i la gran ciutat, amb el perill de convertir-se, en la dinàmica present, en una zona suburbial.

A tot això, cal afegir-hi un seguit de projectes urbanístics que feren reflectir encara més el desarrelament del que fins aleshores havia estat el nucli antic de Sant Andreu amb una realitat urbana, de característiques prou indicadores del mal anomenat «progrés urbanístic», que comportaren un gran canvi de vida per als andreuencs i per a les andreuenques.

L'arribada del metro el 1958, amb la creació de l'estació de Fabra i Puig, i el seu posterior perllongament fins al centre històric del barri i els afores, amb les estacions de Sant Andreu i Torras i Bages, ambdues inaugurades l'any 1968. Les obres de prolongació del ferrocarril suburbà, de Fabra i Puig a Sant Andreu, ocasionaren un seguit de desperfectes en moltes cases i en l'església parroquial. Algunes de les cases afectades foren enderrocades i llurs habitants traslladats a hotels a l'espera d'un nou habitatge. Però el fet més dramàtic fou la mort d'11 treballadors del metro en la seva construcció. A aquest fet cal afegir les greus inundacions dels anys 1966 i 1969.

A inicis de la dècada dels anys 70 es fa evident els efectes ocasionats per les obres del metro a l'edifici de la Parròquia de Sant Andreu de Palomar. Segons un article del diari barceloní *La Vanguardia*,¹⁰⁴ davant les esquerdes i del costós manteniment i reparació del temple:

Se han propuesto diferentes soluciones, y parece que la más lógica es que respetando el Plan Comarcal, que destina aquel solar a equipamientos, conseguir que el Ayuntamiento u otra entidad oficial o privada, adquiera una parte del terrero para servicios (escuelas, centro cívico, hogar de ancianos, etcétera) y esto permita una nueva edificación.

I més avall de l'esmentat article afegeix:

Parece que se han hecho algunos contactos informales, a nivel privado, incluso con comunidades de padres de familia que buscan terreno para una escuela y parece que este camino es viable.

¹⁰⁴ Article «Parte del templo de San Andrés de Palomar corre peligro de desplomarse», *La Vanguardia*, 6 de juny de 1975.

El sentit comú o pràctic va fer que anys després el temple parroquial fos reparat. Segurament, i això és una opinió de l'autor, si en comptes d'equipaments socials i culturals s'hagués plantejat la possibilitat de fer-hi habitatge privat, l'enderrocament de l'actual Parròquia hauria estat un fet consumat. Els interessos privats per davant dels públics.

I el fet més rellevant d'aquesta època és la destrucció de la *Rambla de Sant Andreu* per a convertir-la en una via ràpida, el passeig Fabra i Puig, l'octubre de 1969. L'alcalde de Barcelona José Maria de Porcioles i el regidor de la tinència d'alcaldia del districte IX Juan Antonio Sauqué en són els màxims responsables d'aquesta «destrucció».¹⁰⁵ Per a la majoria dels andreuencs i de les andreuencs aquell fet suposà un cop molt fort. Alguns veïns envalentits enviaren cartes de protesta a les autoritats municipals i estatals així com als principals mitjans de comunicació tot fent palès el seu malestar per la desafortunada decisió. No serà fins ben entrada la democràcia, després de molts estira i arronsa, que l'emblemàtic passeig retornarà de nou a la fisonomia dels seus orígens, al llarg dels anys 1991-1993.

2. EL NAIXEMENT D'UNA NOVA ENTITAT: «LA ASOCIACIÓN DE VECINOS DE SAN ANDRÉS DE PALOMA».

És en aquest context abans descrit que, el 12 d'octubre de 1971, un grup de veïns i veïnes es reuniren al Casal Catòlic de Sant Andreu per a fundar una nova entitat: l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar. Aprofitant que era un dia festiu, els reunits elaboraren uns estatuts, els quals foren presentats, com era preceptiu en aquell temps, al Govern Civil de Barcelona el 18 del mateix mes. Després de llargues gestions es va obtenir l'aprovació, la qual cosa significava la legalització, amb data de 23 de maig de 1972.¹⁰⁶

La nova entitat veïnal naixia amb presses. El regidor del districte, Josep Antoni Sauqué (1966-1973), que anys abans havia impulsat una «Asociación de Cabezas de Família», pretenia crear una Coordinadora d'Entitats. Per guanyar-li la partida, els fundadors de la nova associació veïnal van agafar el bou per les banyes i van ésser els impulsors d'aquesta nova coordinadora, per evitar així que aquesta fos controlada per l'administració municipal franquista.

Segons Joan Pallarès i Pau Vinyes:¹⁰⁷

¹⁰⁵ En Juan Antonio Sauqué, en una entrevista realitzada l'any 1988 per al periòdic mensual *Sant Andreu Esprés*, no se'n penedeix de la destrucció de la *Rambla de Sant Andreu*.

¹⁰⁶ Joan PALLARÈS-PERSONAT i Pau VINYES i Roig (1996), *La lluita d'un poble. 25 anys de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

¹⁰⁷ Joan PALLARÈS-PERSONAT i Pau VINYES i Roig (1996), *La lluita d'un poble. 25 anys de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

Els primers fundadors foren 14 o 15 i, malgrat el propòsit inicial de crear dins del Casal Catòlic (de Sant Andreu) una secció dedicada al barri i als seus problemes, o després de fer una Associació per sectors, s'adonaren que, en ambdós casos, seria difícil que funcionés i optaren pel camí d'un entitat única i independent.

La creació de la nova entitat va ser un compromís d'alguns veïns i veïnes per a la millora del barri. El primer president fou Francesc Porret i Gay.¹⁰⁸ Per a Pallarès i Vinyes:¹⁰⁹

El primer president fou Francesc Porret, ell no en volia ser però els companys li feren acceptar el càrrec, ja que d'entre la majoria era el més lliure del compromís que comportava pertànyer a un partit polític. De fet abans, com ara, ser president no era cap ganga, a més de la responsabilitat. En aquell temps s'hi afegien al càrrec els maldecaps d'anar sovint a comissaria a donar explicacions de tal o qual acte, o de qualsevulla activitat. Francesc Porret, en acceptar el càrrec era prou conscient de la responsabilitat, però segurament no ho era de la dificultat que seria anys després d'abandonar-lo i trobar substitut.

Entre els socis fundadors de l'Associació hi trobem destacats dirigents polítics com en Josep Moratalla¹¹⁰ i en Carles Castellanos,¹¹¹ que per la seva significació política no pogueren prendre part en la Junta Directiva fundacional. Els membres directius havien de ser persones allunyades de tot significat polític i sindical.

En l'entrevista que li feu el periodista andreuenc Borja María a en Francesc Porret, aquest li fa saber:¹¹²

Va néixer [l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar] al Casal Catòlic i es va anar estructurant. En veure que no teníem poder legislatiu ni podíem reivindicar res van idear l'Associació. Pensa que és l'any 71, que el franquisme està molt potenciat, estem molt controlats tots. Quan es fa l'Associació hi ha molta gent que no pot entrar perquè està marcada políticament. Ha estat sempre a la parròquia, perquè el casal Catòlic

¹⁰⁸ Actualment en Francesc Porret i Gay (Sant Andreu de Palomar, Barcelona, 1929) és president d'honor de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

¹⁰⁹ Joan PALLARÈS-PERSONAT i Pau VINYES i Roig (1996), *La lluita d'un poble. 25 anys de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

¹¹⁰ Josep Maria Moratalla, nascut el 1918, va ser soldat de l'exèrcit republicà, militant del BOC i del POUM durant la República i la Postguerra, membre de la Lògia maçònica Gran Oriente i fundador de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar. Arribada la democràcia, va ser conseller de Cultura del districte pel PSC, de 1987 a 1991. Des de 1991 presideix l'Associació en Defensa de la Gent Gran (ADEGG), el 1995 va rebre el Premi Sant Andreu per votació popular i el 2001 la Medalla d'Honor de Barcelona.

¹¹¹ Carles Castellanos i Llorens va néixer el 1942 a Sant Andreu en una família de farmacèutics. Estudià enginyeria industrial i lingüística i es doctorà en traducció a la UAB, on encara dóna classes. Es polititzà a la Universitat i l'any 1969 començà la seva militància al PSAN. El 1972 participà en la fundació de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar. La seva lluita uneix alliberament nacional i social (independentisme i marxisme). Ha estat empresonat i torturat i s'ha hagut d'exiliar en diverses ocasions, la darrera el 1992.

¹¹² Entrevista recollida a *Retrats per a la memòria. Persones i lluita antifranquista al districte de Sant Andreu (1939-1982)*, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, Barcelona, desembre de 2011.

estava molt vinculat amb l'Església. No com ara, que està bastant desvinculat. Perquè aquí a Sant Andreu cada entitat tenia les seves característiques. Perquè als Catalanistes no els deien Catalanistes perquè sí, sinó perquè tota la gent d'allà pensava en català.¹¹³

L'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar naixia amb la voluntat de corregir tot un seguit de mancances, tant a nivell urbanístic com social i cultural. Per a molts era l'única sortida viable d'expressió del sentiment popular de tot un poble, atès que els partits polítics i sindicats estaven il·legalitzats i els seus membres perseguits. Reflex d'aquesta situació és el següent paràgraf del *Sant Andreu de Cap a Peus*, número 100:¹¹⁴

Quan els partits polítics i les centrals sindicals no estaven legalitzats, l'Associació els feia de suplència. Moltes vegades havien donat suport a diverses campanyes i reivindicacions que més que de caire ciutadà eren de tipus polític: Campanya demanant l'Estatut, adhesió a l'Assemblea de Catalunya, petició d'alliberament per als patriotes empresonats, campanya per l'amnistia, etc., així com participació en alguns conflictes.

A diferència d'altres associacions veïnals que s'anaven creant en aquella època, com la de Roquetes, les de les dues Trinitats, la de Prosperitat... , per dir zones properes a Sant Andreu, on les reivindicacions més bàsiques tenien com a referent l'arribada i la canalització d'aigua, l'enllumenat públic, la manca de cap tipus de transport públic, les escoles, els mercats municipals o l'asfalt als carrers, l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar, en canvi, s'emmarca en la necessitat de recuperar espais industrials per a ús públic i en la necessitat de recuperar les llibertats democràtiques i nacionals dels catalans i les catalanes.

3. L'ASSOCIACIÓ DE VEÏNS COMENÇA UN LLARG I DIFICULTÓS CAMÍ

El període comprès entre la fundació de l'Associació de Veïns i les primeres eleccions municipals de 1979 és pobre pel que fa a documentació tant escrita com a gràfica. Les mancances econòmiques i estructurals de la nova entitat, així com la censura per part de l'ens governatiu de torn aboquen cap aquest abisme documental. És una etapa que l'hem de descriure a partir dels seus principals testimonis. També cal fer esment al poc estudi d'aquest període per part d'historiadors locals —salvant fets aïllats—¹¹⁵ que ajudin a comprendre i analitzar de forma prou clara aquesta etapa de la història dels barris de Barcelona. Per a l'historiador i professor de la UB, Carles Santacana:

¹¹³ Respecte al nom dels Catalanistes caldrà matitzar algun aspecte. No podem oblidar que en aquells moments el president era el pare de l'Eulàlia Vintró i el vicepresident en Leonci Carcassona i el seu tarannà no era especialment «demòcrata». El nom oficial de l'entitat era Centro Cultural Español.

¹¹⁴ Revista veïnal editada per l'Associació de Veïns i Veïnes de Sant Andreu de Palomar, des de l'any 1980.

¹¹⁵ En aquest cas cal esmentar els historiadors Jordi Rabassa, Joan Pallarès i Pau Vinyes que en els seus llibres publicats —col·lectivament o individualment— s'han fet ressò d'aquest període a nivell andreuenc.

Com bé diu Marc Andreu [...] el moviment veïnal no ha cridat prou l'atenció dels historiadors fins recentment. Segurament ha jugat en contra seu el fet que es tractava d'una forma d'associacionisme nova, molt adaptada a la conjuntura històrica en la qual va néixer, que en ocasions va costar d'encaixar en determinades anàlisis de la transició i encara més en l'explicació d'una «normalitat» democràtica en què es feia èmfasi en el paper de les institucions democràtiques [els ajuntaments].¹¹⁶

En no disposar de local propi, en els seus orígens, els membres de l'entitat veïnal andreuenca s'han de trobar en locals d'entitats centenàries de Sant Andreu. Entre aquestes, l'esmentat Casal Catòlic, Els Catalanistes, La Lira i Els Lluïsos. En molts casos, per la problemàtica a tractar, ho feien en cases particulars; sobretot a casa del president de l'Associació, en Francesc Porret, al carrer Josep Soldevila.

Segons Joan Pallarès i Pau Vinyes:¹¹⁷

No hem de creure que la legalització de l'entitat comportava una gran comoditat d'actuació. Els impediments legals continuaven existint, i de tota mena; per exemple, per a qualsevol reunió calia obtenir el preceptiu permís governatiu. En celebrar-se l'acte, de no presentar-s'hi el «delegado» calia, al final, anar a la Comissaria a donar fe de tot allò del que s'havia parlat i, segons l'humor del «comisario», sortir-ne a altes hores de la nit després d'haver estat interrogat, el president i algú de la junta que l'acompanyava, sobre els mil i un motius més inversemblants.

Evidentment, les actes no reflectien tot allò que s'havia parlat en la reunió. Els temes més punyents i significatius no eren esmentats. A voltes s'omplien amb comentaris sobrers per a omplir pàgines, per tal que semblés que la reunió havia tingut temes a tractar. Som a les acaballes del règim franquista i l'olla de la pressió ciutadana en vers unes millores socials i democràtiques està bullint. El barri en serà protagonista amb una sèrie de reivindicacions i d'accions de solidaritat:

- La solidaritat amb treballadors acomiadats de les fàbriques. Entre aquestes, el 1973, la vaga de Bas i Cugueró, els acomiadaments de la Fabra i Coats: 523 treballadors i treballadores, el gener de 1982. Però la més sonada de totes va ser la tancada de dones i fills a la Parròquia de Sant Andreu de Palomar, el juny de 1976, en solidaritat amb els seus marits acomiadats de Motor Ibérica. La tancada va rebre mostres de solidaritat veïnal, i la premsa internacional democràtica se'n feu ressò. Des de l'Associació de Veïns i els cristians de base de la Parròquia coordinaren l'ajut humanitari i de material i oferiren xerrades i activitats lúdiques per als infants. Qui escriu aquestes ratlles recorda com a casa seva, situada a pocs metres de l'església en qüestió, esdevingué la caserna general de

¹¹⁶ *Plecs d'Història Local*. Número 141. Suplement de la revista *L'Avenç*. Abril de 2011.

¹¹⁷ Joan PALLARÈS-PERSONAT i Pau VINYES i Roig (1996), *La lluita d'un poble. 25 anys de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

les tasques de solidaritat. Els fills de les dones tancades hi solien anar a dutxar-se. Es van fer reunions clandestines i, des del terrat de casa estant, el meu pare solia fer fotografies d'amagat per por de ser descobert pels famosos «grisos». Ma mare, Isabel Roig,¹¹⁸ va ser una de les capdavanteres en l'organització i la coordinació de l'ajuda humanitària.

- El març de 1974 moria executat pel franquisme sota el mètode del garrot vil Salvador Puig-Antich, jove militant del MIL. Els funerals en la seva memòria es van realitzar a la Parròquia de Sant Andreu de Palomar sota un desplegament policial mai vist. La missa fou oficiada per Mossèn Josep Camps amb el suport del vicari Ignasi Pujades, dues figures eclesiàstiques molt vinculades al moviment cristià de base i a l'Associació de Veïns.¹¹⁹
- L'any 1976, amb la campanya «Amnistia, llibertat i Estatut d'Autonomia» l'Associació de Veïns s'implica de valent. Des de la pròpia Associació s'organitzaven xerrades informatives i s'elaboraven pancartes per a utilitzar-les en les manifestacions pro-Estatut. També s'adhereix a les campanyes «Volem ajuntaments democràtics» i «Salvem Barcelona», en la qual es va demanar al nou rei d'Espanya la dimissió de l'Alcalde Viola i l'elecció democràtica dels consistoris.
- S'organitzen recitals de la Cançó. Entre els cantautors que hi participaren destaquen en Joan Manuel Serrat, en Raimon i Pere Tàpies. El recital d'en Raimon va comportar un seguit de maldecaps a llurs organitzadors, per la forta pressió de les autoritats governatives. Va anar d'un pèl que l'acte no fos suspès.
- A la dècada dels anys 70, una de les reivindicacions més sonades de l'Associació és la recuperació dels terrenys de l'antiga fàbrica Enasa —coneguda popularment per la Pegaso, en fabricar-s'hi aquests camions— per a usos com a equipaments i zona verda. Aquesta reivindicació es feu conjuntament amb l'Associació de Veïns de la Sagrera. L'activitat es va fer per evitar la massiva construcció de grans blocs

¹¹⁸ Maria Isabel Roig i Fransitorra va néixer l'any 1932 a l'Eixample barceloní i va morir l'any 2008. La seva joventut es va desenvolupar en un ambient conservador, de missa i comunió setmanal. A la facultat de filosofia, on estudià, s'apropà als moviments antifranquistes però en casar-se, el 1963, es va apartar d'aquest món i vingué a viure a Sant Andreu. Quatre anys més tard, al Col·legi d'Arquitectes, s'afilià al PSUC i es vinculà als moviments cristians d'esqueres. La seva activitat gairebé frenètica la va fer famosa entre la policia de Barcelona. És «la rubia de San Andrés».

¹¹⁹ Josep Camps i Aleu (1933-2003) va ser rector de la Parròquia de Sant Andreu de Palomar de 1972 a 1981. Abans havia estat fent de missioner per diversos països llatinoamericans. Cal destacar les seves cartes pastorals, que caldria publicar algun dia en format llibre pel seu alt valor històric i de pensament humanístic. Va ser el fundador de la revista de l'Associació de Veïns, el *Sant Andreu de Cap a Peus*, on hi efectuà una interessant labor periodística. Va néixer el 1938 a l'Eixample. Després d'estudiar filosofia i teologia, va estar nou anys a Xile i fou membre de Cristians pel Socialisme, agrupació que després va fundar a Catalunya. Va arribar a Sant Andreu el 1973 i col·laborà amb Mossèn Camps a la parròquia del barri, on dirigí el funeral de Puig-Antich (1974). Més tard va ser testimoni directe del tancament a la parròquia de les dones dels treballadors de Motor Ibèrica. Com a escriptor ha publicat diversos llibres: *Joan Alsina: Xile al Cor* (1976). Actualment prepara el tercer volum de les memòries de Miquel Martí i Pol.

d'habitatges. Finalment es construeixen en part de l'esmentat solar una escola i un institut de secundària i, ja en època d'ajuntaments democràtics, s'inaugura el Parc de la Pegaso. El president d'Honor de l'Associació de Veïns, en Francesc Porret, ens descriu d'aquesta manera la reivindicació de l'escola i el Parc de la Pegaso:¹²⁰

Sí, demanaven una escola i una zona verda als terrenys de la Pegaso. La CEBASA, la constructora, havia comprat els terrenys, i volia construir pisos a tot el terreny. Ells van dir: «Si l'ajuntament ens deixa construir en altura, no l'ocuparem tot.» Si t'hi has fixat, els pisos de l'Hipercor són molts alts. Però no havien de ser tan alts, havien de ser més baixos i repartits per tot el terreny. Llavors vam quedar amb l'Ajuntament que ells es quedaven la meitat, ho compensaven en altura, i ho regalaven a l'Ajuntament.

- La solidaritat amb presos polítics també va ser una raó de solidaritat per part de l'entitat veïnal. El 1974 va ser detingut el ja esmentat Carles Castellanos, membre i col·laborador actiu de l'Associació. Va ésser detingut per motius polítics i anys després, diverses vegades, el 1981 i el 1982, i l'Associació es mobilitzà en la seva defensa i per la seva posada en llibertat. Sempre que hi hagut una causa justa, i més en aquells primers anys predemocràtics, s'han organitzat actes solidaris i de recollida de signatures.
- El febrer de 1975 i el gener de 1976, el local de l'Associació fou assaltat per membres del GAS, grup d'extrema dreta, que van ocasionar desperfectes i van realitzar pintades amenaçadores. L'atemptat més greu, afortunadament sense danys personals, tingué lloc quan llançaren un artefacte incendiari en el moment que la junta realitzava una reunió a l'interior del local del carrer Rubén Darío.¹²¹ Els del GAS també assalten les parròquies de Sant Andreu de Palomar i de Sant Pacià, en aquesta darrera apallissen brutalment al rector, Mossèn Xavier Casas.

4. UN MITJÀ D'EXPRESSION PER A VEÏNS I VEÏNES

En ser legalitzada l'Associació de Veïns es cregué oportú difondre les reivindicacions de l'entitat als andreuencs i les andreuencques. El 1973, naixia el primer número del *Butlletí Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*. Per a Joan Pallarès i Pau Vinyes aquells butlletíns:¹²²

¹²⁰ Entrevista recollida a *Retrats per a la memòria. Persones i lluita antifranquista al districte de Sant Andreu (1939-1982)*. Centre d'Estudis Ignasi Iglésias. Barcelona, desembre de 2011.

¹²¹ El local del carrer Rubén Darío fou adquirit gràcies a les gestions realitzades pel soci de l'Associació Josep Moratalla, el qual tenia una perfumeria just davant.

¹²² Joan PALLARÈS-PERSONAT i Pau VINYES i Roig (1996), *La lluita d'un poble. 25 anys de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

[...] tenien una periodicitat d'allò més irregular, cada dos o tres mesos, amb sort i silencis trimestrals d'altres vegades. Fent la labor de «suplència» que feien aleshores les AAVV, recollien notícies que els diaris no podien publicar o, simplement, reproduïen plegades una mateixa notícia apareguda en dos diaris diferents, d'aquesta forma i pel creuament de la informació, hom podia deduir allò que no es podia publicar.

El butlletí feia reportatges atrevits, com els de 1974 titulats «La subida de los precios o el cuento de nunca acabar» o «Las asociaciones de vecinos en marcha». Servia de noticiari a d'altres entitats que no tenien publicació pròpia i, alguna vegada, hagué d'incloure la nota dient que per excés de material tal o qual article no es podia publicar.

El *Butlletí* de l'Associació, anys més tard es transformaria en l'actual *Sant Andreu de Cap a Peus*.¹²³

Per en Jaume Seda, historiador i president del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias de Sant Andreu de Palomar:

El primers exemplars del *Sant Andreu de Cap a Peus* aporten molt sobre la diversitat ideològica dels primers membres de l'Associació de Veïns de Sant Andreu en un moment complex. La pluralitat política dels seus membres és quelcom remarcable i molt important, acceptant gran quantitat d'ideologia de persones que després han format part de partits polítics diversos i enfrontats a les urnes i que avui en les noves generacions sembla que siguin gairebé enemics. Caldrà aprendre molt d'aquella gent.

5. ARRIBA LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA

Segons Marc Andreu, periodista i historiador del moviment veïnal:¹²⁴

La història del moviment veïnal és clau per analitzar el «model Barcelona». Hi ha qui sosté que el porciolisme com a model urbà tardocapitalista ha acabat imposant el seu esperit després de trenta anys de democràcia. D'altres no comparteixen aquesta visió i destaquen la petja que, combinant la protesta amb la proposta, el moviment veïnal ha deixat a la ciutat. En tot cas, el repte rau a pensar històricament si aquest moviment social va forçar a la Barcelona dels setanta una ruptura democràtica en la línia del que sosté Andreu Mayayo:¹²⁵ «el canvi, abans que electoral, va ser civil i cultural i es va aconseguir a les manifestacions i a les festes majors».

¹²³ El *Sant Andreu de Cap a Peus* va néixer l'11 d'octubre de 1980, com un suplement quinzenal de dos fulls del Butlletí de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar. Amb el pas dels anys deixà de ser un suplement per a esdevenir una revista, primer en blanc i negre i després a color, i amb un major nombre de pàgines. Actualment té un tiratge mensual i ha esdevingut una de les capçaleres històriques i de més tiratge de les publicacions veïnals de Barcelona.

¹²⁴ *Plecs d'Història Local*. Número 141. Suplement de la revista *L'Avenç*. Abril de 2011.

¹²⁵ Andreu Mayayo és professor d'Història Contemporània a la UB i autor del llibre *La ruptura catalana*, Afers, Catarroja, 2002.

En el cas de Sant Andreu de Palomar, i concretament en el de la seva associació de veïns, es va executar amb escreix la hipòtesi de l'Andreu Mayayo. Des de les manifestacions per a l'amnistia dels presos polítics i per a l'Estatut fins a la solidaritat amb els treballadors i les treballadores acomiadats, l'Associació se'n va fer ressò i participà activament en les seves conquestes i millores. Tampoc podem oblidar que l'actual Comissió de Festes de Sant Andreu de Palomar, l'entitat encarregada d'organitzar i coordinar el sarau festiu al voltant de la diada del sant Andreu, va ésser engegada, de forma majoritària, per l'Associació de Veïns. El nou tomb festiu esgrimit per l'entitat veïnal, on el carrer tornava agafar protagonisme i els veïns eren els seus principals actors, va comportar un canvi en les mentalitats festives fins aleshores imperants. D'una festa encerclada dins del «orden y mando» de les autoritats franquistes, on el regust de naftalina feia una pudor insuportable, es passava a una festa de caire popular, on les entitats i associacions del barri podien elegir democràticament quin tipus de festa volien.

Tanmateix, arriben les primeres eleccions democràtiques a l'Estat espanyol, el juny de 1977, i les associacions de veïns comencen a refredar-se, atès que molts dels seus principals dirigents passen al combat polític de primera línia. És aleshores quan el moviment veïnal pateix una de les primeres sotragades i se'n ressent molt. Aquells quadres dirigents que havien dirigit les associacions de veïns en els darrers anys del franquisme, que n'havien estat els motors de la seva dinàmica i obertura cap a la resta de veïns i veïnes del barri del qual formaven part, van deixar les associacions orfes i calgué, després d'un llarg període de reflexió, fer un nou tomb per a encarrilar de nou l'entitat en els seus objectius i propostes.

6. CONCLUSIONS

L'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar és fruit d'un context geogràfic i històric on es conjuguen una sèrie de factors que la fan viable. La realitat andreuenc, com a exmunicipi del Pla de Barcelona i de perifèria de la nova ciutat que annexionat a Barcelona es fa patent al llarg dels orígens del moviment veïnal. Una realitat que la fa capdavantera del moviment associatiu andreuenc. Aixoplugant diverses iniciatives de solidaritat i d'expressió política, en els seus inicis, és el cau de polítics i sindicalistes que aprofitaran aquesta plataforma per a expressar llurs reivindicacions. Les demandes democràtiques i nacionals, els actes de solidaritat i el rebrot d'una nova concepció de la cultura de carrer en són una bona mostra.

Per al membre del Centre d'Estudis de L'Hospitalet de Llobregat, Manuel Domínguez López:¹²⁶

¹²⁶ *Plecs d'Història Local*. Número 141. Suplement de la revista *L'Avenç*. Abril de 2011.

L'ASSOCIACIÓ DE VEÏNS DE SANT ANDREU DE PALOMAR EN ELS SEUS INICIS

Un altre dels tòpics relacionats amb les AAVV és que van patir una crisi quan van quedar buides amb les eleccions municipals de l'abril de 1979.

El *buidatge*, com ja s'esmentat, va ser provocat per les primeres eleccions democràtiques, i en el cas de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar és prou significatiu. Molts càrrecs de la Junta Directiva es traslladen al món de la política. És a partir de 1977 que el paper de l'Associació va quedant en un segon pla, però el moment més àlgid del procés es produeix a partir de les eleccions municipals de 1979. Hi ha qui qüestiona el paper de les associacions de veïns davant el nou repte dels ajuntaments democràtics; per a aquests, les associacions de veïns ja havien acomplert el seu paper i ja no tenien sentit de pervivència. El temps transcorregut des d'aquell 1979 ha demostrat que el paper jugat, i que han de jugar les associacions de veïns, ha estat una peça clau en el procés democratitzador de les ciutats i dels seus barris. Sense el paper jugat per l'Associació de Veïns de Sant Andreu al llarg dels seus 40 anys de vida, i sobretot d'ençà la constitució dels primers ajuntaments democràtics, no podríem entendre l'assoliment del Parc de la Pegaso, de la Rambla, de la salvaguarda de l'edifici modernista de Can Guardiola i de la fàbrica Fabra i Coats... entre d'altres. I a aquest fet cal afegir que l'Associació ha jugat el rol de conductor d'aquest llarg tren aixoplugant diverses entitats i plataformes andreuenques en el camí de les reivindicacions veïnals.

BIBLIOGRAFIA

Revistes

Plecs d'Història Local. Número 141. Suplement de la revista *L'Avenç*. Abril de 2011.

Llibres

AA.DD. (1984). *Guia de Sant Andreu de Palomar*. Grup de Treball de l'Assemblea de la Parròquia de Sant Andreu de Palomar de 1983. Barcelona: Parròquia de Sant Andreu de Palomar.

AA.DD. (2011). *Retrats per a la memòria. Persones i lluita antifranquista al districte de Sant Andreu (1939-1982)*. BARCELONA: CENTRE D'ESTUDIS IGNASI IGLÉSIAS.

COSTA, JOAN; BONAL, RAIMON (1979). *Sant Andreu de Palomar. Del municipi independent al barri actual*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill i l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar.

PALLARÈS-PERSONAT, JOAN; VINYES I ROIG, PAU (1996). *La lluita d'un poble. 25 anys de l'Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar*. Associació de Veïns de Sant Andreu de Palomar. Barcelona.

L'Associació de Veïns Penyafel de Santa Margarida i els Monjos, exemple de la lluita veïnal a un municipi de l'Alt Penedès

Daniel Sancho París

Institut d'Estudis Penedesencs

1. INTRODUCCIÓ

En els darrers anys del franquisme i als principis de la transició democràtica les associacions de veïns juguen un paper important com espai de relació veïnal però també com a contrapès per a les accions municipals realitzades pels ajuntaments. A Santa Margarida i els Monjos es va crear —en el marc creixent de les associacions de veïns— l'Associació de Veïns Penyafel com moviment cívic, de contrapoder a l'ajuntament d'aquells temps, tot intentant involucrar al veïnat en el dia a dia i en el futur del municipi, estant vigilants amb els temes urbanístics —especulació, ciutat dormitori—, la creació i adequació d'espais públics com places i carrers i l'obtenció de serveis.

Santa Margarida i els Monjos és un municipi situat a la comarca de l'Alt Penedès (Barcelona) amb un alt índex d'industrialització que ha generat un increment poblacional procedent d'altres llocs de Catalunya, de l'Estat i de l'estranger.¹²⁷ Aquest fet

¹²⁷ Per a més informació sobre les onades migratòries vinculades amb el procés d'industrialització del municipi: Daniel SANCHO PARÍS (2009), «La immigració contemporània a Santa Margarida i els Monjos del 1919 al 2008», *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat. Actes del VII Congrés de la CCEPC*, Valls, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner, Federació d'Instituts d'Estudis Comarcals del País Valencià, Universitat de València, Acció Cultural del País Valencià, Cossetània Edicions, p. 523-531.

forma part del transfons d'algunes de les reivindicacions que l'Associació de Veïns Penyafel va realitzar al llarg de la seva història.

Aquesta comunicació no hauria estat possible sense la col·laboració desinteressada —i sempre molt atenta— de Jordi Girona Alaiza i de Jaume Girona Galimany. Un agraïment molt sincer a tots dos.

2. LES ASSOCIACIONS DE VEÏNS A CATALUNYA

El moviment veïnal —i el seu associacionisme— va començar a Catalunya a finals dels anys 1960 i principis dels anys 1970. Gràcies a la Llei d'Associacions de l'any 1964 es donà cobertura legal per a tots els moviments veïnals que sorgien a molts barris de pobles, viles i ciutats. Malgrat el marc legal favorable, el procés de legalització d'una entitat havia de passar per moltes fronteres, ja què, el Govern Civil, l'organisme que reconeixia l'estatus d'associació, donava respostes lentes i, tot sovint, esmenava els estatuts o invalidava algun paper o informe. Per una altra banda, la via legal dificultosa va fer optar a ciutadans per crear comissions de barris clandestines. En molts casos, les associacions de veïns, sobretot en les grans ciutats, van participar clandestinament en la vida política donant suport a l'Assemblea de Catalunya i a les manifestacions de l'Onze de Setembre en bona part de les ciutats de Catalunya.¹²⁸

3. ELS INICIS DE L'ASSOCIACIÓ DE VEÏNS PENYAFEL

L'Associació de Veïns Penyafel va començar el seu camí amb l'inici de la tramitació de la documentació —fet indispensable en aquells temps per a la legalització d'una entitat— el 14 de juliol de 1976. L'origen de l'associacionisme al municipi de Santa Margarida i els Monjos el trobem vinculat fins aquells moments en els moviments esportius d'hoquei i de bàsquet. La Junta Gestora que va tramitar tota la documentació va estar formada per: Joan Girona Almirall, Joan Santacana Vendrell, Francisco Muela Delgado, Joan Sendra Palau, Francisco Muela Torres, Luis Osuna Pérez i Jordi Ferrer Cots. Aquesta va ser l'encarregada de dur a terme tota la documentació davant del Govern Civil i de la redacció dels Estatuts de l'entitat. Aquests exposen clarament quins van ser els fins de l'entitat:

- A) Canalizar y exponer las opiniones, criterios y aspiraciones de los vecinos asociados, respecto a los siguientes problemas:
- Urbanísticos de reforma interior de la población, de ensanche y de extensión del casco de población.

¹²⁸ FRANCISCO MARTÍNEZ (2006), «L'associacionisme veïnal», *El franquisme a Catalunya (1939-1977)*. Vol. 4. *La lluita per la democràcia i l'autogovern (1939-1980)*, Barcelona, Edicions 62, p. 100-101.

L'ASSOCIACIÓ DE VEÏNS PENYAFEL DE SANTA MARGARIDA I ELS MONJOS

- Infraestructura de saneamiento, entendiendo por tales las que se refieren al mejoramiento de las condiciones higiénicas de la población, tanto en la superficie como en el subsuelo, así respecto de la prestación de tales servicios.
- Prestación de servicios municipales, dispensados por el Municipio directamente o por medio de concesión o arrendamiento, tales como alumbrado, parques y jardines, abastecimiento de agua potable, depuración y alcantarillado de aguas residuales, cementerios y servicios fúnebres, casas de socorro y sanidad local, limpieza de vías públicas, recogida y tratamiento de basuras y policía de abastos.
- Prestación de servicios municipales de transportes urbanos, servicios contra incendios, campos deportivos escolares, beneficencia municipal, policía urbana y rural, mercados municipales de abastos y cualquier otro servicio cuya competencia corresponda al municipio.
- Prestación de servicios o ejecución de obras que correspondan a la Diputación Provincial en su función de asistencia técnica o económica a los Municipios, o de cooperación entre los mismos.

B) La formación e información de los vecinos asociados mediante un boletín periódico de las finalidades, proyectos y resultados de la Asociación de Vecinos, asó como temas de interés general.

C) Colaborar estrechamente con las Autoridades locales y provinciales, en la consecución de los fines asociativos antes enumerados.¹²⁹

L'associació va tenir una doble vessant: la primera, la reivindicació social i, la segona, la cultural i lúdica.

La primera junta directiva va ser formada per: Joan Girona Almirall (president), Joan Santacana Vendrell (vicepresident), Jordi Girona Alaiza (secretari), Josep Agut Gatell (tresorer), Àngel Vendrell Farré, Eugeni Escribano Almazan, Rosa Fàbregas Calaf, Josep Sendra Gabaldà, Montserrat Sánchez Rovira, Fernando Aguarales Anovo, Josep Salvador Miras i Francisco Muela Torres (vocals).

La presentació pública de l'associació es va realitzar el 22 de maig de 1977 davant de dues-centes persones. Primerament, va intervenir Rosa Fàbregas que va presentar els fins i l'organització de l'entitat. En segon lloc, va intervenir Fulgenci Mestres, en representació de l'Associació de Veïns de Sant Julià de Vilafranca qui va exposar la tasca que realitzen les associacions de veïns posant d'exemple la que ell en formava part. La tercera intervenció pública va ser realitzada per Jordi Girona qui va relatar els problemes existents al municipi, destacant els de la pol·lució de la fàbrica de ciment Uniland, la manca d'asfaltat i la necessitat d'un segon metge al municipi. Al finalitzar la darrera intervenció, tots els assistents van debatre la necessitat de l'associació de veïns

¹²⁹ Associació de Veïns Penyafel. *Estatuts*.

i de treballar conjuntament amb les associacions de Vilafranca per reduir la pol·lució de la fàbrica de ciment.¹³⁰

4. ACCIONS REIVINDICATIVES PER UN MUNICIPI MILLOR

L'associació va treballar en diferents punts de reivindicacions socials. El municipi de Santa Margarida i els Monjos, tal i com hem comentat anteriorment, patia unes greus mancances heretades dels ajuntaments franquistes i què, en el temps que va des de la mort del general Francisco Franco fins a la celebració de les eleccions municipals, es va començar a fer oposició veïnal a molts dels problemes que existien en aquells temps.

D'entre les reivindicacions que va fer l'Associació de Veïns Penyafel citarem les més importants: l'asfaltat dels carrers; contra la pol·lució de l'empresa cimentera Uniland; males olors a l'alcoholera de La Múnia, nucli de Castellví de la Marca, que estava a tocar del nucli de la Ràpita, de Santa Margarida i els Monjos; aconseguir un segon metge de capçalera; la consecució de semàfors al pas de la carretera Nacional 340 per l'interior del municipi; i contra la instal·lació de la depuradora de Vilafranca.

Per conèixer quins eren els problemes que més preocupaven als veïns del municipi en els àmbits de l'urbanisme, els serveis i els culturals, l'associació va realitzar una enquesta a la primavera de l'any 1978. L'enquesta va servir per a detectar els principals problemes que afectaven a la població. D'aquesta manera, els membres de l'associació de veïns van aconseguir una fotografia real dels problemes per àmbits. Els problemes urbanístics que els veïns van detectar i votar van ser, la manca d'asfaltat de carrers (72%), la falta de zones verdes (61%), problemes de pol·lució de les fàbriques Uniland i Sin-Res (60%), necessitat de semàfors (60%), més il·luminació (24%) i en menor percentatge, millores en places, voreres, clavegueram, parcs infantils, construcció de passos subterranis per creuar la carretera, eixample Álvarez Cuevas, senyalització de carrers, tanca de protecció al passeig Fluvial, canvis en la manera de pavimentar... En quan a serveis, es va constatar que la necessitat d'una farmàcia al poble era la qüestió social més demanada amb un 61%; també preocupaven als veïns la necessitat de tenir un dispensari mèdic (48%), una llar d'infants (45%), millorar el servei de recollida d'escombraries (24%), millorar els horaris de transport d'autobús amb Vilafranca (19%), necessitats d'aigua corrent en algunes zones del municipi (18%), la manca d'habitatges, una llar d'avis i, en menor petició, la neteja del clavegueram, un local per a joves, millorar el serveis dels guàrdies i de la vigilància nocturna, millorar el servei de cementiri, assolir una ambulància al municipi i un circuit de motos. En quan necessitats culturals, els veïns del municipi reclamaven una biblioteca en un 55%. També, millorar els esports (36%), les escoles (31%), manca de conferències (31%), millorar l'ensenyament (26%) i, en

¹³⁰ *Tothom* [Vilafranca del Penedès] núm. 430, 21 de maig de 1977.

un menor percentatge, la realització de cursets per la llar, necessitats envers les fonts, el poliesportiu, el camp de futbol a l'escola, tenir un cine fòrum...

L'associació, per expressar els seus neguits i opinions, va publicar un Butlletí, fet en base a fotocòpies, d'unes 10-12 pàgines. A la primera plana, l'editorial, i en pàgines interiors es presentaven informacions generals d'afectació del dia a dia dels municipis i també d'àmbit local, així com també hi podien tenir espai informacions d'àmbit comarcal i una secció a l'estil de cartes al director. En el número 0 del butlletí, informava així de la seva necessitat:

Este boletín, que hoy llega a sus manos servirá para informar a todos los vecinos de Monjos de la marcha, fines, proyectos, de la Asociación de Vecinos «Penyafel». Creemos que la ASOCIACIÓN, ha de dar la máxima formación e información a todos los vecinos; para que todos podamos opinar sobre cualquier problema, y sobre las medidas necesarias a tomar para solucionarlo; por esto creemos necesario la aparición periódica de este boletín, como Organo Informativo de la Asociación.

4.1. ELS ACCIDENTS A LA N-340 AL SEU PAS PEL MUNICIPI

El pas de la carretera Nacional 340 per l'interior del municipi va provocar greus problemes, des d'accidents a problemes de circulació interior. La reivindicació es va considerar històrica i fins, primer, la instal·lació dels semàfors, i segon, la construcció de la variant de la carretera, el municipi de Santa Margarida i els Monjos va tenir una hipoteca molt elevada. El problema del pas era important. Molts atropellaments d'ençà la normalització dels vehicles a motor per les carreteres i vies urbanes.¹³¹

L'associació de veïns, en el seu butlletí número 6, va exposar a l'editorial el greu problema del pas de la carretera N-340 i la necessitat urgent d'instal·lar semàfors. En el text es feia balanç de víctimes en els darrers quatre anys amb 13 morts i 28 ferits. Com que la carretera era propietat de l'Estat i, malgrat que passava per l'interior del municipi, havia de ser el Ministeri d'Obres Públiques qui autoritzés la col·locació de la senyalització semafòrica.

Arran d'aquesta situació, el diumenge 24 de febrer de 1980 (els diumenges eren un dia significatiu ja que la carretera era molt utilitzada per persones que es desplaçaven a les urbanitzacions de la Costa Daurada) l'associació de veïns va tallar el trànsit a dos quarts de deu del matí. També van col·locar dues pancartes a les entrades del poble per mostrar el seu malestar. De fet, no van tallar completament la circulació sinó que deixaven passar els cotxes i camions de mica en mica. Una hora i mitja més tard, unes dues-centes persones, sota la pluja, es manifestaven per la instal·lació de semàfors o el desviament de la carretera; alhora va arribar la Guàrdia Civil i va regular el trànsit.

¹³¹ Per posar tan sols un exemple, el setmanari *Panadés* recull, a l'edició del 19 de juliol de 1947, l'atropellament mortal d'una veïna.

Al migdia, els veïns van fer una assemblea al mig de la carretera. Abans de finalitzar l'assemblea, l'alcalde, Jordi Girona, component de la primera junta directiva i membre actiu de l'associació, va manifestar les passes realitzades i les que es pensaven fer.¹³²

A l'abril de 1980, membres de l'associació van aconseguir entrevistar-se amb el delegat provincial del ministeri. Aquest, va rebre les peticions dels veïns dels Monjos i estava al cas del número de morts i «se le informo del corte de trafico que se hizo el 24 de febrero de la cual ya estaba enterado y le dijimos que volveria a ocurrir si no se soluciona el permiso para la instalación de semáforos». A la reunió, se'ls mostrà la petició formal de l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos i s'informà que estaven pendents de rebre el projecte per a instal·lar els semàfors. El delegat però els va alertar del cost de l'obra: «Se nos dijo también que el problema mas grave una vez conseguido el permiso es el como se paga esto, pues se calcula que ascenderá de 4 a 4,5 millones de ptas, aproximadamente».¹³³

Els semàfors finalment es van instal·lar poc temps més tard, produint unes llargues cues de vehicles, però els veïns podien creuar sense tants riscos. La variant de la carretera va tardar encara uns anys més, es va inaugurar al maig de 1999.

4.2. La construcció de la depuradora de Vilafranca

Els rumors que circulaven des de feia unes setmanes, s'havien fet oficials. Vilafranca que aboca les aigües residuals a la riera que passava per Canyelles, Sant Pere de Ribes i que desemboca a Sitges provocava males olors en aquesta darrera població turística. Els empresaris turístics s'havien entrevistat amb l'alcalde de Vilafranca per manifestar el seu malestar. Van demanar a Pere Martí, alcalde de Vilafranca, que si no és soluciona el problema, els establiments sitgetans farien boicot als productes vilafranquins. Per solucionar aquest problema no quedava més remei que construir una depuradora d'aigües residuals per a Vilafranca. L'emplaçament va localitzar-se a un dels extrems del terme municipal, a tocar amb el terme municipal de Santa Margarida i els Monjos. De fet, estava més a prop del nucli dels Monjos que de la pròpia Vilafranca. Els veïns dels Monjos, van preveure els problemes que això ocasionaria —sobretot de males olors.

Al febrer de 1978 van començar les mobilitzacions. El diumenge 5 es va realitzar la primera manifestació i es van repartir uns adhesius per tot el poble. Des de l'associació se'n van imprimir dos models per fer palès el malestar dels veïns de Santa Margarida i els Monjos.¹³⁴ El primer model tenia aquest text: «Si a la depuració LLUNY de la població. El poble dels Monjos dels Monjos contra la col·locació inadequada de la depuradora d'aigües residuals de Vilafranca» i s'acompanyava d'un dibuix d'una bassa

¹³² *Tothom* [Vilafranca del Penedès] núm. 570, 1 de març de 1980.

¹³³ *Butlletí Associació de Veïns Penyafer* [Santa Margarida i els Monjos] núm. 6.

¹³⁴ *La Voz del Penedès* núm. 43, 18 de febrer de 1978.

i una cara que es tapa el nas. El segon model, que també incorpora el mateix dibuix que l'anterior, presenta el text següent: «Vecino únete ahora LEJOS la depuradora.»

El diumenge 19 d'aquell mes, a l'emplaçament on es volia construir la depurada, a dos quarts d'onze del matí va començar un acte popular organitzat per la Comissió de Joves de l'associació de veïns. L'acte va consistir en un esmorzar popular amb coca i moscatell, jocs per a la mainada, recital popular i ballada de sardanes.¹³⁵

L'associació va publicar un full informatiu per comunicar als veïns en quin estat es trobava l'afer de la depuradora de Vilafranca. L'entitat no es mostrava contrària a l'existència d'una depuradora: «La queremos, sí, pero en otro lugar no molesto.» Informaven de les accions envers l'administració que havien realitzat: Consorcio de Infraestructura Sanitaria, Confederación Hidrográfica del Pirineo, lliurament d'una carta amb tres-centes signatures de suport al subgovernador civil de Barcelona i una carta a l'alcalde de Vilafranca. La resposta que van rebre va ser: «Nos han dicho que, hace 2 años, nuestro Ayuntamiento de Els Monjos, se tenía que oponer oficialmente, para trasladar la depuradora a otro lugar. PERO NO HIZO NADA.»¹³⁶

L'associació havia fet una proposta de construir la depuradora prop de l'embassament del riu Foix perquè les aigües residuals recollides de Vilafranca, Santa Margarida i els Monjos, Castellví de la Marca i Castellet i la Gornal anessin canalitzades en unes canonades. D'aquesta manera, s'aprofitaria millor la infraestructura i s'evitarien els problemes de les males olors. La proposta, però, no va prosperar.

Al mes de setembre d'aquell mateix any 1978 les obres ja havien començat. L'entitat es mostrava decebuda perquè totes les gestions realitzades no havien tingut efecte, ja que políticament no va interessar. Això sí, «técnicamente y urbanísticamente, la solución que nosotros aportábamos, conjuntamente con Ingenieros y Técnicos, y apoyada por la Consejería de Urbanismo de la Generalitat, era mucho mejor, reconocida asimismo por los Ingenieros del Consorcio y de la Confederación Hidrográfica del Pirineo».¹³⁷

4.3. La Comissió Supervisora Municipal

Seguint l'estol del que passava a molts municipis catalans, a Santa Margarida i els Monjos es va constituir també una comissió de seguiment a l'Ajuntament per tal de controlar l'acció de govern fins a la celebració d'eleccions municipals. La Comissió Supervisora Municipal va ser formada a Santa Margarida i els Monjos per l'Associació de Veïns Penyafel i la secció local de la Unió Sindical Obrera (USO). La Comissió va demanar a l'Ajuntament tot un seguit de qüestions, sobretot les de caràcter urbanístic:

¹³⁵ *Asociación de Vecinos Sta. Margarita y Monjos*. Full informatiu sobre la depuradora de Vilafranca emès per la Comissió de Joves.

¹³⁶ *Asociación de Vecinos Sta. Margarita y Monjos*. Full informatiu sobre la depuradora de Vilafranca.

¹³⁷ *Butlletí Associació de Veïns Penyafel* [Santa Margarida i els Monjos] (1978) núm. 4, setembre de 1978.

En primer término se ha solicitado al Consistorio actual la paralización de tramitación de expedientes que puedan comprometer el futuro del pueblo y la actuación del Ayuntamiento Democrático, resultante de las próximas elecciones Municipales, y congelar aquellas medidas que por su carácter resulten antipopulares; sin que tal cosa suponga la detención de la actividad normal y ordinaria de la Corporación Municipal. También solicitamos que el Ayuntamiento conjuntamente con la Comisión Supervisora, inicie un estudio de la revisión del Plan de Urbanismo, y que se ponga en práctica un plan urgente de actuación Municipal.¹³⁸

4.4. L'urbanisme

La qüestió urbanística va preocupar enormement a l'associació en els primers anys de la seva existència. Li preocupava sobretot el creixement desmesurat. Quan l'associació havia nascut, ja s'havia construït el bloc de pisos de Mas Catarro, d'onze plantes. El 1978, la promotora dels terrenys, Compañía Agrícola Penyafort, volia fer un pla parcial per construir vuit-cents habitatges, per a un total de 3.500 persones:

Es decir un nuevo pueblo de Monjos, en sólo aquel espacio de terreno, que va desde el bloque existente a la Diagonal de Cal Salinas, y estaría compuesto por unos bloques de igual altura al actual, pero que a medida que van alejándose, van disminuyendo de altura de forma escalonada.

L'associació va entrevistar-se amb els promotors, l'ajuntament i d'altres, i van aconseguir dels promotors la possibilitat de treballar conjuntament per a fer modificacions del projecte.¹³⁹ Finalment, no va prosperar la construcció dels altres blocs de pisos a Mas Catarro eliminant-se uns anys després la possibilitat de fer-ho al redactar-se un nou Pla General.

Al març de 1979, l'associació va realitzar un acurat informe sobre la situació urbanística al municipi, analitzant minuciosament el Pla General d'Ordenació Urbana de 1966, el grau de compliment i la realitat constructiva. Es finalitza l'informe presentant set propostes de modificació del pla general.¹⁴⁰

Quatre anys més tard, l'associació va realitzar un altre informe de valoració del Pla General d'Ordenació Urbana, que el primer ajuntament democràtic del municipi, governat per membres de l'associació de veïns en la candidatura Independents pel Socialisme, va redactar. La valoració feia memòria de l'informe publicat feia quatre anys, el contingut del nou pla general, el procés de revisió del pla i les conclusions que n'extreien:

¹³⁸ *Asociación de Vecinos Sta. Margarita y Monjos*. Full informatiu sobre la constitució de la Comissió Supervisora Municipal.

¹³⁹ *Butlletí Associació de Veïns Penyafel* [Santa Margarida i els Monjos] núm. 4, setembre de 1978.

¹⁴⁰ ASOCIACIÓN DE VECINOS PENYAFEL (1979). *La situación urbanística en Santa Margarida i Monjos*.

La conclusió bàsica és que el nou Pla General es un Pla positiu, que busca donar sortida en les seves propostes als problemes urbanístics immediats, i que més enllà, ordena un creixement racional tant industrial com residencial, amb les previsions necessàries de zones verdes i equipaments, a la vegada que soluciona els dèficits actualment existents.¹⁴¹

4.5. La pol·lució i les olors de les fàbriques

La tradició industrial a Santa Margarida i els Monjos ve de lluny. A l'any 1900 es va instal·lar la primera empresa cimentera, la Fàbrica Miret. Un any més tard, Antoni Freixa Coma, va instal·lar l'empresa Cementos y Cales Freixa.¹⁴² A principis dels anys 1972, s'urbanitzen noves zones industrials, la més important, el polígon Casa Nova, en què s'instal·laran un bon nombre de fàbriques.

El problema de la pol·lució al municipi no era nou. La instal·lació de la fàbrica de ciment comportava aquest greuge de difícil solució. Aquest problema va ser una de les reivindicacions més importants de l'AVV Penyafel que en els anys 1977 i 1978 s'havia agreujat per culpa de la fàbrica Uniland: «Es por todos conocida la gran polución de polvillo negro, que hemos tenido que soportar de UNILAND estos últimos meses, y que nos estaba perjudicando en gran manera a todos nosotros.» Com que la pol·lució arribava més enllà del terme municipal, l'associació de veïns va reunir-se amb el director de la fàbrica, acompanyada per les quatre associacions de veïns de Vilafranca, de Moja (Olèrdola) i de l'Arboç. El director els hi va dir que en quinze dies estaria resolt. Van passar i la situació es trobava igual. Van reunir-se una altra vegada. El director els va anunciar que s'havia tornat a col·locar un peça que s'havia tret per realitzar uns mesuraments i que en quinze dies ja estaria arreglat el problema. Aquest problema es va solucionar, però no ha estat l'últim vinculat amb l'empresa. Un dels altres problemes és el de les olors. La alcoholera situada al terme municipal de Castellví de la Marca, però a tocar del nucli de la Ràpita, també provocava males olors ja que abocava residus a la riera de la Múnia. A primers de l'any 1979, un industrial va voler instal·lar una fàbrica de lleixiu al nucli urbà de Cal Rubió, sense oposició de l'Ajuntament. L'associació creia més adient que s'instal·lés en un dels polígons industrials existents al municipi que no pas a dins d'un nucli urbà.¹⁴³ Finalment, es va poder aturar el projecte i, per tant, no es va dur a terme la instal·lació de la fàbrica dins del nucli de Cal Rubió.

4.6. La necessitat d'un segon metge

Santa Margarida i els Monjos és un municipi amb diferents nuclis de població (els Monjos, la Ràpita, cal Rubió, cal Salinas, Sardinyola...). Aquest fet, provoca que

¹⁴¹ ASOCIACIÓN DE VECINOS PENYAFEL (1983). *Valoració del Pla General de Sta. Margarida i els Monjos*.

¹⁴² Daniel SANCHO PARÍS (2011), «El ciment als Monjos, motor econòmic de la població», *Penedès Econòmic* [Vilafranca del Penedès] núm. 1, maig de 2011.

¹⁴³ *La Voz del Penedès* [Vilafranca del Penedès] núm. 95, 24 de febrer de 1979.

els veïns del municipi estiguin realment molt repartits, sobretot, entre els dos nuclis principals: els Monjos i la Ràpita. A més, arran del creixement urbanístic experimentat des de finals dels anys 1960 fins aquell moment (1977) amb nous polígons industrials i residencials, la població havia crescut considerablement. Així, el 1965, Santa Margarida i els Monjos tenia 2.227 habitants i, deu anys més tard, el 1975, 2.807 habitants. Encara que no tenim dades poblacionals de l'any 1977, deduïm que s'havia incrementat uns dos-cents habitants i que estaria al voltant de les 3.000 persones, ja que, en les dades de 1981, el municipi tenia 3.325 habitants.¹⁴⁴ Segons els veïns, amb aquesta població tan elevada, es considerava necessari tenir dos metges amb consulta.

El 17 de setembre de 1977, l'Associació va convocar una assemblea, amb l'assistència de més de 150 persones, per tractar la necessitat de tenir un segon metge. Els assistents a l'assemblea van exposar la necessitat arran de «la preocupació que supone la inseguridad de una efectiva actuación médica. No se quiere en este caso, discutir la valía del actual encargado de velar por la salud de los convecinos sino que el municipio ha crecido y necesita más médicos».¹⁴⁵

La necessitat de tenir al municipi un segon metge es prova en aquesta carta d'un veí del nucli de La Ràpita publicada al butlletí de l'associació veïnal:

Quisiera hacer pública mi protesta por el cierre del Consultorio de La Rápita del Dr. Elizalde a los no IGUALADOS obligando con ello a tener que desplazarse a Monjos para la consulta. A mi modo de entender el cierre o no visita a los no IGUALADOS nos perjudica a todos, a los mayores porque cuantas personas habrán que no tendrán un transporte propio para trasladarse a Monjos, a los niños en edad escolar tendrán que perder un día de escuela para poder acudir a la consulta a las tres y media de la tarde.¹⁴⁶

Finalment, el municipi de Santa Margarida i els Monjos va aconseguir tenir un segon metge.

4.7. Accions lúdiques

L'associació va organitzar, al llarg dels anys de la seva existència, l'Aplec de Penyafel, a l'ermita del mateix nom. L'aplec, que encara se celebra el dilluns de Pasqua, consistia en la celebració de la missa, la cantada de caramelles, audicions de sardanes i un concurs de paelles.

La comissió de Cultura de l'entitat també organitzava actes per a la diada de Sant Jordi, cinema infantil, gimcanes, festivals infantils, actuacions musicals i ball.

¹⁴⁴ Dades extretes de la pàgina web de l'Idescat relatives a Santa Margarida i els Monjos.

¹⁴⁵ *La Voz del Penedès* [Vilafranca del Penedès] núm. 23, 1 d'octubre de 1977.

¹⁴⁶ *Butlletí Associació de Veïns Penyafel* [Santa Margarida i els Monjos] núm. 6.

5. CONCLUSIONS

La professora de la Universitat de Granada, Teresa María Ortega, va publicar en un article que, segons Hunt, Benford i Snow, existeixen tres tasques que realitzen les organitzacions dels moviments socials en la construcció de marcs per a la mobilització de les persones de manera conjunta. Aquests són el marc de diagnòstic, el de pronòstic i el de motivació.¹⁴⁷ El marc de diagnòstic és aquell que identifica canvi; així, el naixement de l'entitat és el 1976, moment en què el dictador Franco ja ha mort i comencen a obrir-se nous camins de democràcia, hi ha la sensació que els ajuntaments vigents des del 20 de novembre de 1975 tenen poc a fer. El marc de pronòstic es realitzar un pla per a corregir la situació adversa; així que, tal i com hem comentat fa un moment, fins que es convoquessin eleccions municipals, la vida política local i el futur del poble podia veure's hipotecat. Amb els marcs de pronòstic i diagnòstic s'ha creat una identitat col·lectiva. D'aquesta manera, el marc de motivació és la conscienciació dels veïns del poble per a que aquests passin a l'acció per a resoldre un problema. En aquest cas, els problemes són els greuges envers el poble amb la carretera N-340, les olors de les fàbriques, la depuradora de Vilafranca, per posar tant sols alguns exemples.

Els moviments veïnals van servir, en molts casos, com a pedreres per furnir candidatures municipals a les eleccions del 3 d'abril de 1979. Aquest fet, el trobem en molts municipis de Catalunya, entre ells el de Santa Margarida i els Monjos, en què persones destacades de l'associació van formar part de la primera candidatura de «*Independents pel Socialisme*» el 1979. En les eleccions posteriors de 1983, la candidatura ja comptaria amb les sigles del PSC – Partit dels Socialistes de Catalunya. Aquest fet, l'entrada en política d'un bon nombre de persones que estaven al davant de l'entitat, va provocar que aquesta reduís la seva acció fins, pràcticament, organitzar únicament l'aplec de Penyafel pel dilluns de Pasqua.

6. BIBLIOGRAFIA

- ANDREU, Marc (2008). «El moviment veïnal, pedrera dels partits i pedra a la sabata del poder». A: *La transició a Catalunya (1975-1984)*. Volum 1. *Mor la Dictadura, neix una il·lusió (1975-1979)*. Barcelona: Edicions 62, p. 98-101.
- MARTÍNEZ, Francisco (2006). «L'associacionisme veïnal». A: *El franquisme a Catalunya (1939-1977)*. Volum 4. *La lluita per la democràcia i l'autogovern (1939-1980)*. Barcelona: Edicions 62, p. 100-101.

¹⁴⁷ María Teresa ORTEGA LÓPEZ (2009), «La “otra” transición política a la democracia. Nuevos enfoques teóricos, metodológicos e interpretativos para el estudio de la movilización social» A: Mery NASH, Gemma TORRES, *Feminismos en transición*, Barcelona, Grup de Recerca Consolidat Multiculturalisme i Gènere, Universitat de Barcelona, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, Ministerio de Cultura, p. 28.

- ORTEGA LÓPEZ, María Teresa (2009). «La “otra” transición política a la democracia. Nuevos enfoques teóricos, metodológicos e interpretativos para el estudio de la movilización social». A: NASH, Mery; TORRES, Gemma. *Feminismos en transición*. Barcelona: Grup de Recerca Consolidat Multiculturalisme i Gènere, Universitat de Barcelona, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, Ministerio de Cultura, p. 28.
- RISQUES, Manuel (dir.) (1999). *Història de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Pòrtic.
- SANCHO PARÍS, Daniel (2009). «La immigració contemporània a Santa Margarida i els Monjos del 1919 al 2008». A: *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat. Actes del VII Congrés de la CCEPC*. Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut Ramon Muntaner, Federació d'Instituts d'Estudis Comarcal del País Valencià, Universitat de València, Acció Cultural del País Valencià, Cossetània Edicions, p. 523-531.
- SANCHO PARÍS, Daniel (2011). «El ciment als Monjos, motor econòmic de la població». A: *Penedès Econòmic* [Vilafranca del Penedès] núm. 1, maig de 2011.

La Festa de la Tardor, el lloc d'encontre de l'associacionisme santcugatenc

Domènec Miquel Serra i Jordi Casas Roca

Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès

Com en altres ciutats, a Sant Cugat del Vallès l'època de la transició democràtica (1975-1980), són anys de forta promiscuïtat política, social i cultural. En aquest context, el novembre de 1976 neix la Festa de Tardor, un temps de trobada de les entitats i associacions locals, durant el qual es donen a conèixer al conjunt de la ciutadania i, a més, uneixen esforços per manifestar-se sobre una temàtica d'actualitat i d'ordre local. El lema de la festa serà el millor baròmetre per mesurar l'empenta reivindicativa i, de pas, la vitalitat de l'associacionisme. Producte, en gran part, de la dinàmica que hi ha darrera de la Festa, serà la creació, l'any 1980, del Consell Municipal de Cultura. Però quan aquest es constitueixi, la vivacitat política, sindical i associativa dels primers anys de la transició ja haurà minvat considerablement. La Festa, amb els seus alts i baixos, seguirà fins avui (enguany se celebra la 35a edició), però aquí ens limitarem al seu primer període.

1. EL CONTEXT POLÍTIC, SINDICAL I CULTURAL DELS PRIMERS ANYS DE LA TRANSICIÓ

La creació de la Festa de Tardor i de l'òrgan de caràcter unitari que li donà vida, vingué precedit d'una munió d'iniciatives que ho facilità. La política, la cultura i la vida veïnal durant aquesta etapa esdevingueren un tot indestriable. La política es feia des

de la clandestinitat, però també i sobretot, a través de les entitats, ja fossin merament culturals o reivindicatives. És per això que, al final del període estudiat, quan la política esdevingué plenament pública i institucionalitzada, el moviment associatiu se'n ressentí, especialment el de caràcter més reivindicatiu i en concret les associacions de veïns.

L'esclat de la vida política organitzada santcugatena pot datar-se el 1974. Aquell any es crea un nucli del PSUC i la Comissió local de l'Assemblea de Catalunya. També o, si més no, durant 1975, es formen els nuclis del PSC-Reagrupament, PSC-Congrés, PTE i UDC i d'un molt actiu de les JCC. A la primera meitat de l'any 1976 tot plegat comença a tenir una certa projecció pública. El febrer de 1976 es constitueix formalment l'Assemblea Democràtica de Sant Cugat i fa una crida als vilatans perquè s'hi incorporin. Entre el 6 de maig i el 19 de juny s'organitzen una espècie de «terceres vies local», on, significatius representants de les diferents forces polítiques, fan una exposició una mica el·líptica, això sí, i per raons òbvies, del seu projecte: Josep Solé Barberà (PSUC), Josep Pallach (PSC-R), Narcís Serra (PSC-C), J.A. Sánchez Carreté (PTE) i Santiago Guillén (UDC). Però allà on els militants dels partits, uns, més que altres, posaran l'esforç, juntament amb molts altres ciutadans aliens a la militància orgànica, serà en l'associacionisme sindical, veïnal i cultural.

Sant Cugat arriba a la transició partint, encara en bona part, de la petita pagesia i poca indústria, sense un moviment obrer organitzat, si exceptuem l'empresa d'automoció Condiesel, la qual havia viscut el 1973 un conflicte que costà vint-i-un acomiadaments, posteriorment readmesos al llarg de l'any 1976, gràcies a la pressió dels treballadors. El primer sindicat en constituir-se fou CCOO, formalment ho fa el 27 de gener de 1977, però venia reunint-se des d'octubre de 1976. En aquests primers anys assolirà una forta hegemonia local, completada amb la presència de la UGT i la CNT. Així, doncs, 1976 és l'any de l'arrencada de l'organització sindical, però sobretot és l'any de les noves associacions de veïns del nucli urbà, que venien reunint-se des de l'any anterior. L'1 de juny de 1975 es constitueix formalment l'Associació de Veïns «Barri Estació» (AVBE) i, nou mesos després, l'Associació de Veïns «Sector Monestir». La col·laboració serà immediata, publicaran un butlletí conjunt i entre finals de 1975 i mitjan 1977 seran un element clau de la vida associativa local. Aquest darrer any es funda l'Associació de Veïns de Sant Joan de Mira-sol. És un període de forta empena reivindicativa: campanya per la millora del servei del ferrocarril, escoles bressol i institut de secundària, impugnació de projectes urbanístics... Però, les AV no defugiran la implicació política pura i dura. Així, el 24 de gener de 1976, en el marc d'unes Jornades de Cultura Catalana impulsades per onze entitats, l'AVBE organitza al seu local una taula rodona amb el títol «Perspectives de Catalunya» (ponents: Josep M. Cadena, Jacint Ros Hombravella, Montserrat Roig, Jordi Solé Tura i Agustí de Semir). El butlletí de l'associació dirà: «hom pot dir que vàrem assistir al renaixement de l'activitat política *no subterrània*». I l'AV «Sector Monestir», el desembre de 1976, en una

assemblea d'unes 150 persones, acorda fer una campanya a favor de l'abstenció en el referèndum de reforma política.

Les noves AV del nucli de Sant Cugat no tenen res a veure amb les històriques existents als districtes residencials i d'estiueig. Aquestes darreres es formaren entorn de 1920 com associacions de propietaris de parcel·les, els quals, per tenir més força, admeteren a «veïns» llogaters, fins i tot en la seva denominació. La seva finalitat bàsica era solucionar els problemes no resolts pels promotors, essencialment mancances en obres d'urbanització, serveis i subministraments bàsics. Tot i això, també tingueren, i tenen, un destacat vessant cultural que els portà a participar en la Coordinadora, un xic allunyades, però, del joc reivindicatiu més genèric i polític de les del centre.

No cal dir que la vida cultural no quedarà al marge d'aquesta embranzida. La presència i l'arrelament d'entitats cíviques de tot tipus era anterior i major que la dels recents creats partits, sindicats i associacions de veïns; una altra cosa és que durant aquests primers anys de transició cedissin bona part del protagonisme local als segons. Una munió d'entitats, entre les quals les de caràcter cultural hi tenen un pes molt important, animen la vida local: el Club Muntanyenc (entitat de la qual, quatre anys després, sortirà una candidatura independent a les eleccions municipals; és allò que dèiem de la promiscuïtat entre la cultura i la política), el Cine Club Borja, l'Agrupació Teatral Maragall, l'associació Amics de Sant Cugat, l'Agrupació sardanista... Per la seva part, la Unió Santcugatena, l'entitat degana de la vila, viurà una revifada protagonitzada per un molt actiu Grup de Jovent. Entre mitjan 1974 i finals de 1975 organitzaran un reguitzell d'activitats de tot tipus: conferències sobre l'ensenyament o sobre l'estat del català, cursets de català, un cicle sobre sexualitat, excursions, sessions de cinema-fòrum, una xerrada contra la pena de mort (suspena per la Guàrdia Civil)... I la Comissió de Cultura de la mateixa entitat, en el marc del seu 75è aniversari, el 24 de maig de 1975 muntarà dues representacions de l'obra *La setmana tràgica* (Grup de l'Escola de Teatre de l'Orfeó de Sants), amb un èxit espectacular.

2. EL NAIXEMENT DE LA FESTA DE TARDOR

En el context suara esmentat, neix el novembre de 1975 la Coordinadora d'Entitats, organisme que havia vingut precedit d'una Permanent d'entitats, de la qual en formen part una trentena: set associacions de pares d'escola (el terme mares encara no s'havia incorporat), quatre associacions de veïns (històriques i noves), set esportives i nou de cíviques i culturals. El seus objectius eren clars: coordinar-se, donar-se a conèixer mútuament les activitats i posicionar-se conjuntament davant els problemes ciutadans. El calendari d'activitats de març i abril de 1976, dóna una idea de l'efervescència del moment: onze projeccions de pel·lícules, sis taules rodones, sis funcions teatrals i nou activitats més d'índole divers. A finals de febrer, representants de la Coordinadora eren rebuts oficialment pel darrer alcalde franquista, Francesc Llatjós, nomenat un mes abans

de la mort del dictador, que els estimula a fer una labor positiva. Malgrat les bones paraules, té por que no els pugui controlar i dos mesos després crearà una alternativa Junta Municipal de Cultura, presidida per ell mateix, i formada per dos regidors i catorze entitats «convidades», amb idèntiques finalitats que l'esmentada Coordinadora i el clar objectiu de trencar la seva unitat, marginant les associacions més reivindicatives i polititzades. Aquestes qualificaren públicament el fet «d'actitud antidemocràtica» i apostaren per la continuïtat del col·lectiu cívic. Cal recordar que, en el mateix Ple Municipal que aprovava dita Junta, el 7 d'abril, per iniciativa personal de l'alcalde acordava erigir un monument al *Caudillo*, que els esdeveniments posteriors feren inviable. A desgrat de la destitució del govern d'Arias Navarro i que Suárez ja havia pronunciat el seu discurs «La Ley de asociaciones políticas», davant les Corts franquistes, el mes de setembre l'alcalde inaugura la remodelació de la sala de Plens municipals, col·locant un bust de Franco i un de José Antonio. Amb aquests gests intenta d'una banda mostrar fidelitat a les autoritats que l'han nomenat, i, d'altra, transmet el missatge a la població que la mort del dictador no implica la del seu règim. Tanmateix, la dinàmica social i política el desbordarà i obligarà a resituar-se. La Junta de Cultura resultarà iniqua i serà incapaç de contrarestar l'empenta de l'associacionisme organitzat. Front aquest fracàs, l'alcalde optarà per una política de clientelisme basada en la concessió de subvencions.

Fins aquell moment, les entitats entenien que les activitats que desenvolupaven havien de ser sufragades per elles mateixes o pels usuaris que hi participessin. Quan tenien un caire extraordinari i de ciutat, gratuïtes o amb un ingrés molt baix, se solia recórrer al patrocini del comerç local i d'alguna Caixa d'Estalvis. L'Ajuntament s'havia limitat a donar ajudes molt puntuals i sobretot a concedir trofeus a les proves esportives. La política municipal de subvencions comença essencialment en l'àmbit de la festa popular: les cavalcades de reis i Sant Antoni o la Festa Major. És a dir, activitats considerades un espectacle obert a tota la ciutadania. El 1975, i dins el programa de Festa Major, Amics de Sant Cugat organitzà un cicle de música de cambra al Monestir, finançat en dues terceres parts pel municipi. Aquest és el darrer gest de l'alcalde Josep Barnils, abans de la seva dimissió. Al cap i a la fi no deixava de ser un acte «d'alta cultura» el prestigi del qual enaltia a la ciutat i al governant-mecenes. Possiblement per idèntiques raons, el nou alcalde Llatjós, just estrenat i amb poca experiència, només uns dies després de la mort del dictador, al desembre, subvenciona amb 10.000 ptes. unes *Jornades de Cultura Catalana* que organitzen la AVBE i La Unió, mentre als cursos de català que la Coordinadora feia a la biblioteca de Caixa, els dota 17.200 ptes. Algú li fa notar que la seva bona fe pot ser aprofitada amb finalitats polítiques i que hauria de ser més curós. La reacció no és fa esperar: quan a continuació es demana que patrocini l'ensenyament del català a les escoles, el no és rotund.

El 14 de març de 1976 la Coordinadora d'Entitats fa la seva presentació pública, que esdevé un èxit esclatant. Un acte que, sense amagar-se'n, defineix com «la presentació de l'alternativa democràtica de Sant Cugat». El títol: «Present i futur de Sant

Cugat». Els continguts: sanitat, encariment de la vida, cultura, ensenyament, urbanisme i joventut. El local, el teatre de la Unió Santcugatenca, que s'omple de gom a gom. *TeleleXprés* dirà l'endemà: «Cerca de 1.000 personas protagonizaron en la mañana del domingo en Sant Cugat el más importante acto cívico que recuerda la población.» Les autoritats municipals es neguitegen pel caire que prenen els esdeveniments, però no s'atreveixen a adoptar cap mesura que resulti impopular. La millor solució que troben és reconduir la situació integrant un grup d'entitats prèviament seleccionades a un organisme municipal alternatiu, la citada Junta Municipal de Cultura. L'oposició de la Coordinadora impedeix el seu funcionament i, front el fracàs, el darrer alcalde franquista fa esforços per congraciar-se amb la població. Un mes i escaig després, quan set entitats volgueren presentar les activitats locals realitzades en el marc del Congrés de Cultura Catalana, l'Ajuntament acorda donar-los suport i envia a un regidor com a representant institucional.

Amb aquest petit, però significatiu bagatge, la Coordinadora se sotmeté a una nova prova de foc. El 23 de setembre la seva Permanent aprova organitzar una festa de les entitats. Es tractaria de «un acte al carrer, protagonitzat per les Entitats, per tal que Sant Cugat conegui millor quines són les Entitats que treballen en el poble i quines són les seves activitats [...]. La idea de l'acte és que totes les Entitats puguin manifestar-se fora dels seus locals, a l'aire lliure, al carrer [...]. Volem que sigui un començament de curs amb participació popular i que aquesta FESTA posi els fonaments perquè aquesta participació sigui permanent». L'obtenció del permís no fou fàcil. El mes d'agost s'havia produït una altra relliscada municipal: un tinent d'alcalde, Busquets, autoritza una concentració de la Marxa de la Llibertat davant el Monestir, immediatament prohibida per Governació i dissolta per la Guàrdia Civil. Calgué donar garanties que la festa de les entitats seria un simple aplec festiu per donar-se a conèixer a la població i captar nous socis. El 28 de novembre d'aquell any engegava la primera Festa de Tardor, a l'entorn del Monestir. El lema no admetia dubtes interpretatius: «Recuperem les institucions. Del poble per al poble.» La idea és combinar continguts lúdics —un festival infantil o una castanyada—, amb mostres clarament reivindicatives, d'acord amb la idiosincràsia de cada entitat, que aquesta ocasió demanaven més ambuladoris, trens més barats i segurs, més qualitat de vida... El finançament s'assolí amb una subhasta d'obres d'art donades per 77 artistes locals. La participació en la festa de la recent inaugurada Escola de formació de professorat d'EGB, ubicada en l'edifici que havia de ser Casa de Cultura, tingué una gran transcendència. En primer lloc, perquè no deixava de ser un organisme institucional que representava al món universitari, i, en segon, perquè el seu ideari enllaçava amb la pedagogia activa catalana del temps de la Generalitat republicana. La festa acabà la nit d'aquell diumenge amb un recital de l'Orfeó de Sants, el qual es clausurà amb el públic a peu dret i entonant *Els segadors*. Les cròniques parlen d'una assistència d'entre cinc mil i set mil persones, molt remarcable, si tenim en compte que la vila tenia uns trenta mil habitants.

La reacció de l'Ajuntament no resta recollida en cap font documental. Per testimonis se sap que l'alcalde se sentí burlat, al matí pel lema que convertia la festa en reivindicativa, trencant el compromís de ser purament lúdica; al vespre, pel cant dels Segadors. En realitat, però, el consistori municipal no formava un bloc monolític i alguns dels seus membres es mostraven favorables a les afirmacions de catalanitat i a les demandes populars, fins i tot hi hagué dues dimissions per discrepància amb l'alcalde durant el mandat. Dins aquest context i possiblement per refermar la seva autoritat, l'alcalde tingué el mal encert de manar a la Guàrdia Civil que desmantellés les parades del dia de Sant Jordi de 1977, amb l'excusa que la presència d'algunes de partits polítics anul·laven el caràcter cultural del Dia del llibre. Si el que volia era posar-se la població en contra, ho va aconseguir.

3. LA CONSOLIDACIÓ DE LA FESTA (1977-1980)

Els anys següents la Festa s'anà consolidant i adquirint característiques que es mantindran fins avui. El consistori, conscient dels canvis polítics que s'estaven produint en el país (oberturisme de Suárez, legalització dels partits polítics) optà per donar suport a la Festa i a partir de l'any 1977, no sols li facilita infraestructura logística, sinó que també li atorga una subvenció de 25.000 peses., negant-se, però, a fer-se càrrec del dèficit. En el 1979, un cop constituït el primer Ajuntament democràtic, la subvenció s'apuja a 32.000 pessetes (el pressupost de l'any era de 103.000). Organitzativament també s'avança: el 1980 es constitueix una nova Comissió Gestora, formada per cinc entitats, que garantirà la seva continuïtat. La Festa amplia el seu abast temporal i a partir de 1980 dura de divendres al vespre al diumenge tarda i des d'aleshores es farà el primer o segon cap de setmana de novembre. Aquell mateix any es decideix que les entitats no puguin vendre ni loteria de Nadal, ni racions de pastissos casolans, a fi que els participants no es trobin constantment assetjats pels venedors. Però, els ingressos d'aquestes vendes majorment estaven destinats a finançar viatges escolars de final de curs i això fa que, en la posterior reunió de valoració, es reconsideri la decisió, al·legant que l'acte havia perdut vivacitat.

Més complicat i interessant fou el debat sobre la presència dels partits polítics a la Festa de Tardor. L'Assemblea d'entitats participants va entendre que s'havia arribat a una etapa de normalització democràtica dins la qual era bo distingir entre l'àmbit cívic de l'associacionisme cultural, esportiu, etc. i el polític, molt més quan aquest darrer ja ocupava les institucions de govern i tenien els seus propis canals de comunicació. Sotmesa la qüestió a votació el resultat fou contrari a la seva presència. Tanmateix, insistiren en què també eren entitats ciutadanes i que no tenia igual projecció pública el partit que estava en el govern, que els de l'oposició, els quals trobaven les mateixes dificultats per donar-se a conèixer, que qualsevol altra de les associacions locals. Aquestes

consideracions forçaren una nova reunió i votació la setmana següent, que, amb menys marge, altra volta els fou negativa. La seva reacció s'ha de qualificar com a mínim de sorprenent, ja que acordaren no acatar la decisió assembleària i ser-hi presents de totes formes, ja fos dins el recinte de la Festa, ja en un espai públic al seu costat. Amics de Sant Cugat, en aquell moment l'entitat capdavantera en l'organització de l'acte, va emetre un comunicat adreçat a tots els participants on insistia en l'obligació de portar a la pràctica les resolucions aprovades col·lectivament i titllava la situació creada de «manca de maduresa democràtica». La carta, però, acabava amb una ambigua declaració de respecte personal vers els partits polítics que deixava una escletxa oberta. Finalment, com havia succeït en edicions anteriors, participaren en la festa i continuaren fent-ho fins avui. Tot i això, la discussió sobre el tema segueix viva i cada cert nombre d'anys es repeteix, en bona part coincidint en moments de relleu generacional.

L'edició de 1977 no tingué lema, ni reivindicatiu, ni de cap mena. Resulta un fet curiós, molt més si es té en compte la voluntat popular de revenja envers l'Ajuntament, per la desgraciada gestió municipal el dia de Sant Jordi, en el que la Guàrdia Civil desmantellà les parades, la qual cosa va motivar una reacció ciutadana en forma de manifestació, amb el crit contra a l'alcalde de «Llatjós, toca el dos». No sembla, però, que la causa de la manca de lema en la segona Festa pogués ser la por a una repressió semblant, ja que aquell any s'havien produït les primeres eleccions democràtiques al Congrés i al Senat, autoritzat l'acte de l'11 de setembre, el 22 d'igual mes l'alcalde rebia oficialment al seu despatx als representants dels partits polítics locals i el Ple del 5 d'octubre aprovava una moció expressant la seva satisfacció pel restabliment de la Generalitat. És a dir, en aquest mig any entre Sant Jordi i la Festa de Tardor havien succeït una sèrie d'esdeveniments que obligaren a la primera autoritat local a perdre tics de la dictadura i adoptar postures més flexibles i obertes. Una bona mostra és la col·laboració municipal prestada a la Festa en forma d'infraestructures, entarimats, tanques, etc., així com la subvenció de 25.000 ptes. atorgada al Congrés de Cultura Catalana, pel Ple del 28 d'octubre, per tal que s'organitzessin actes a la vila. Possiblement per tot plegat, el primer cronista de la Festa a posteriori trobà un lema: «Congrés de Cultura Catalana. Catalanització del nomenclàtor», ja que ambdós fets van coincidir aquell any. Respecte el segon algunes entitats van aprofitar per fer mofa de la grotesca traducció dels noms dels carrers que havia impulsat l'Ajuntament (c. Josep Antoni; c. Monastir; c. Sant Estebe; c. Abad Escarre...) i fins i tot en Vladimir de Semir publicà un article de pàgina sencera a *La Vanguardia* sobre el cas. En l'edició de l'any anterior, les AV havien impulsat una consulta sobre nous noms per als carrers i les ànsies de canvi no admeten dubtes: Pau Casals, Generalitat, Llibertat, Pompeu Fabra, Països Catalans...

El lema de 1978 fou: «Preservació de Sant Cugat. Preservació del nostre medi.» Sortí a la llum la preocupació d'una bona part del teixit associatiu i, per extensió, de la ciutadania per la possible suburbialització del municipi dins el magma metropolità.

Cal tenir en compte que el PGM de 1976 preveia un sostre demogràfic absolutament desmesurat, cosa que va provocar la impugnació a la seva totalitat per part de les AV. L'any anterior, en un fulletó repartit durant la Festa, es deia: «Volem que des d'ara es deixi de dir que Sant Cugat ha perdut la seva identitat, que ens manquen moltes coses, que som un barri.» A l'edició de 1978 la preocupació pujava de to: «Veiem com Sant Cugat va perdent la imatge de poble; gosaríem dir que cada dia, un sector del poble canvia de fesomia [...]. És urgent que en aquests moments es prenguin mesures per a preservar Sant Cugat d'una total desfiguració; no es pot sacrificar tot només per un progrés que no sempre, ni de bon tros, està al servei de l'home.» I això es deia en uns moments que el creixement de la ciutat estava pràcticament estancat i l'anterior no tenia res a veure amb el que viurà a partir de la segona meitat dels anys vuitanta. Tot i així, en aquesta dècada es passa dels 20.000 habitants de 1970 als 30.000 de 1980. Alhora que la pressió urbanística ocupa antics camps de conreu, la humana malmet els més propers al nucli de la vila i els mercats agraris mundials fan que per la seva petitesa no resultin competitius. L'agricultura local està tocada de mort. Reivindicar una identitat rural i agrària ja no respon a la realitat present i definir-ne una de nova dins la qual tothom pugui sentir-s'hi còmode, és complicat. El temor difús que el Pla General Metropolità propiciés una altra onada d'absorcions de les viles properes per part de Barcelona i que Sant Cugat esdevingués un barri més de la capital, fa que l'alcalde sol·licités el títol de ciutat per la població. S'assolirà el juliol de 1979.

El lema de 1979 traurà a la llum un tema que a partir d'aleshores serà recurrent, la preocupació per la integració dels nousvinguts a la vida santcugatena. En realitat és la lògica segona part del lema anterior, que, en l'estrena del títol de ciutat, reivindica: «Un poble, una cultura.» La preocupació i la solució apuntada, són clares: «La Festa de Tardor ha esdevingut des de fa quatre anys un procés integrador dels santcugatencs nousvinguts a totes les entitats del Poble, que fan un esforç per dur endavant una tasca cultural d'arrelament i difusió.» L'any 1980 encetarà l'aposta per demandes concretes, el lema ho deixava ben clar: «Auditori-Casal de cultura.» Efectivament, era una reivindicació sentida que l'edifici on s'aixoplugava l'Escola de mestres es convertís d'una vegada en Casa de Cultura, ja que aquesta era la seva destinació original. El director general de Programació del Ministeri d'Educació, en una visita a la vila, el 20 de gener de 1977, va prometre que l'ocupació de l'edifici seria temporal i que de seguida que fos possible revertiria a ciutat. Un dels primers acords del nou Ajuntament democràtic va ser recordar-ho a la UAB, però encara tardarà tres anys. Per altra part, la necessitat d'un auditori, on també s'hi pogués fer teatre, era una altra reivindicació que venia de lluny, i en ella destacà l'Agrupació Teatral Maragall que no tenia sala on actuar. L'Auditori s'aconseguí uns deu anys més tard.

4. LA COORDINADORA D'ENTITATS I LA FESTA DE TARDOR, VEHICLE DE LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

Al llarg del present estudi s'ha pogut veure com la Coordinadora d'Entitats jugà el rol d'oposició al darrer Ajuntament nomenat pel franquisme i prolongat en la Transició, tant en els moments de la clandestinitat política i sindical, com durant la seva emergència a la llum pública. En aquest sentit fou una vertadera escola de democràcia i participació ciutadana en els problemes i reivindicacions col·lectives i, de forma més limitada, segueix essent-ho. La seva força essencial era la capacitat de convocatòria i mobilització popular, que, per desbordament de la situació, obligà a l'alcalde a rectificar en algunes de les seves actituds. La Festa de Tardor esdevé, fins el present, la seva manifestació pública anual. El Consistori intentà, en un primer moment, neutralitzar la Coordinadora organitzant els mateixos actes que ella, com ara cicles de conferències o l'esmentada Junta Municipal de Cultura. El 1977, a la vista que amb l'autoritarisme no aconseguia trencar la unió dels seus membres, optà per una via paternalista i clientelar, basada en les subvencions a les entitats, especialment als sardanistes, corals, esbart, ateneu, fins i tot a les associacions de veïns que organitzen festes majors de barri. Quan alguna d'elles es mostrava díscola, rebia un comunicat lamentant l'exhauriment de la partida pressupostària, cas del Club Muntanyenc el 1978. La manifestació contra l'alcalde, «Lletjós, toca el dos», posterior als fets del dia de Sant Jordi de 1977, afectà directament la seva imatge. Front la petició popular de dimissió, encetà un joc de seducció consistent en concedir medalles de la ciutat. La primera, al rei, d'or, com no podia ser altrament (el Caudillo ja l'havia rebut el 1942). Les següents, d'argent, a les entitats més històriques: els dos cors de Clavé —La Lira i La Unió— l'Agrupació de Veterans i el Club Muntanyenc i, un mes més tard, a la Creu Roja, que s'havia queixat de l'oblit. Evidentment, cap elles qüestionà l'oportunitat i totes consideraren que tenien prou mèrits acumulats en la seva trajectòria per rebre la distinció. La jugada li sortí rodona i alguns dels que uns mesos enrere cridaven contra ell, ara li adreçaven públics discursos d'agraïment. L'èxit el porta a repartir-ne més, a altres entitats i a persones individuals, fet que, acompanyat d'un cert gir catalanista, dissimulà el seu nomenament per la dictadura.

1980 és un moment de crisi de creixement. La presència d'entitats i associacions venia marcada pels canvis que s'estaven produint des de feia un o dos anys. S'havia entrat en l'etapa de governs democràtics i l'associacionisme en general, i el polític, sindical i veïnal en particular, ja no era el d'un temps abans. Es vivia allò que es definí com a «desencís». Quatre dades ho palesen. El gener de 1978 les associacions de veïns «barri estació» i «sector Monestir» feia mesos que no donaven senyals de vida i el novembre de 1980 se'n constituïria una de nova que rebria el nom d'AV Sant Cugat-casç, omplint el forat deixat per les anteriors. Els sindicats havien perdut afiliació a passes

agegantades, la Unió Local de CCOO havia passat dels 1.200 cotitzants de mitjan 1978, als 900 de finals de 1979; data en la qual, segons un informe intern, l'estructura organitzativa era molt dèbil. Pel que fa als partits, sabem les dades del PSUC, que tingué l'organització més forta durant els primers anys de la transició. El juny de 1980 un informe reconeixia que era «necesario hacer participar el máximo de militantes en las diferentes tareas, de tal manera que el Comité no sea el órgano que asume todas las tareas, porque de otra forma no se hacen»; havia passat de 200 militants (1977) a 94 (finals 1980). La normalització democràtica qüestiona si els partits polítics han de ser presents en la Festa de les entitats o ja tenen els seus propis canals d'expressió. De fet, encara que assisteixin a la jornada, no formen part de la Coordinadora pròpiament dita. La qüestió de fons és si s'ha de mantenir una via estrictament cívica de diàleg i participació amb el govern municipal i es demana a les associacions que facin activitats relacionades amb el lema, per tal de reforçar el to reivindicatiu de la Festa, i que presentin un recull escrit de les seves demandes a l'Ajuntament.

La pràctica totalitat dels membres del primer consistori democràtic procedien del món associatiu i alguns havien exercit tasques de responsabilitat en la Coordinadora. Calia que l'experiència de la participació ciutadana fos recollida d'alguna manera i aviat s'institucionalitzà en forma de consells sectorials vinculats a regidories concretes: cultura, joventut, esport, ensenyament, en cada un dels quals participaven les entitats d'aquell àmbit, entenent que el ciutadà interessat és el que s'associa amb altres i que les demandes i opinions d'associacions no representen a individualitats, sinó a col·lectius. Per la seva banda, la Coordinadora ha mantingut la seva independència i caràcter global agrupant a tot tipus d'entitats, malgrat que la seva activitat s'ha reduït a l'organització de la Festa de Tardor i a la reivindicació anual de caire ciutadà, que conforma el seu lema.

5. BIBLIOGRAFIA

Arxiu de la Festa de Tardor

Informativo Municipal Sant Cugat del Vallès (1976-1979)

La Veu de Sant Cugat (1979-1980)

Vallepolis (1976-1980)

CASAS I ROCA, Jordi (1996). «La transició democràtica a Sant Cugat: una lectura», *Gausac*, [Sant Cugat del Vallès] número 9 (desembre), p. 121-136.

TORTOSA I SAPERAS, Joan; BOSCH I CASTELLVÍ, Elena (1995). *Festa de Tardor. Sant Cugat del Vallès, 1976-1994*. Sant Cugat del Vallès: Festa de Tardor.

Obra Cultural Balear de Menorca: un episodi de la transició cultural a Menorca

Josep M. Vidal Hernández
Institut Menorquí d'Estudis

1. CREACIÓ DE LA DELEGACIÓ MENORQUINA D'OBRA CULTURAL BALEAR

El 29 d'agost de 1973 es va fundar a Maó una delegació de l'Obra Cultural Balear, associació creada a Palma de Mallorca tot just tres anys abans. La nova institució menorquina no tenia entitat jurídica pròpia a causa de les dificultats que a l'època hi havia per aprovar noves entitats ciutadanes per part dels governs civils: els estatuts i els membres d'aquestes entitats eren examinats exhaustivament abans de ser admeses i, encara així, la seva legalització moltes vegades era denegada en base a qualsevol motiu insignificant o la seva aprovació es demorava durant mesos o fins i tot anys amb l'objectiu de desanimar els fundadors en la consecució del projecte. Per aquesta causa, una solució freqüent a l'època per crear noves entitats que evités tots aquests entrebancs era l'establiment de delegacions d'entitats ja legalitzades que tinguessin en els seus estatuts aprovats la facultat de crear sucursals a altres indrets de la província on estaven inscrites o, eventualment, de tot l'Estat.

Un document que figura als arxius de la societat signat per Joan Febrer sense data i sense identificar el seu destinatari o destinataris explica que les finalitats d'Obra Cultural Balear de Menorca s'identificaven plenament amb els objectius fonamentals de l'entitat mare, és a dir, «impulsar el desplegament d'una cultura autènticament popular, arrelada a la nostra història però, al mateix temps, viva, moderna i amb participació de tothom». Febrer continuava el seu escrit observant que la nova entitat no pretenia

rivalitzar amb altres entitats culturals que ja existien a l'illa, com les Joventuts Musicals, el Cine Club de l'Ateneu de Maó, les companyies teatrals de Ciutadella —una de les quals havia de representar amb gran èxit *El retaule del flautista* els darrers mesos de l'any 1973—, sinó que, al contrari, volia acomplir «la seva tasca amb la col·laboració de tots i arribar a aquells camps que no siguin atesos per cap de les entitats ja existents». A més, observa com «el fet de ser [...] una associació d'àmbit interinsular li dóna l'avantatge de poder comptar amb mitjans i recursos dels quals a Menorca no en podríem dispondre amb igual facilitat». Amb aquesta frase volia destacar les possibilitats quant a l'organització de cicles de conferències aprofitant els que es duïen a terme des d'Obra Cultural Balear a l'illa gran, els quals, sens dubte, no s'haurien pogut muntar exclusivament per a Menorca. Veurem tot seguit com aquest transvasament de conferencians o altres activitats de Mallorca a Menorca fou una constant en aquests primers anys de funcionament de la entitat.

2. ATENEU DE MAÓ

La manca de recursos de la nova institució li impedí comptar amb un local propi en un primer moment i, per aquest motiu, fou acollida a la seu de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, que en aquells moments iniciava una tímida obertura cap als nous corrents polítics i culturals. Per poder utilitzar l'Ateneu com a local social fou necessari que, tal com establien els estatuts d'aquesta institució, l'Obra Cultural Balear de Menorca entràs a formar part d'alguna de les vocalies de l'entitat, que fou la de Filologia i Cultura regional (en aquells temps es defugia l'adjectiu popular) dirigida per l'historiador Andreu Murillo, de marcades tendències nacionalistes.

En els seus inicis, l'Ateneu de Maó, per bé que en els seus estatuts manifestava la determinació de ser centre de discussió i estudi de totes les ideologies tret de les polítiques i les religioses, havia estat, sens dubte, una entitat progressista i liberal amb una voluntat modernitzadora en totes les seves actuacions. La Guerra Civil i la postguerra havien acabat amb aquests plantejaments i la institució havia sobreviscut, però, com tantes altres, dominada per elements feixistes que l'havien utilitzada com a plataforma de la ideologia dominant o, en el millor dels casos, no havien fet res més que deixar que la institució vegetés, sense fer altra cosa que alguna activitat esporàdica i anodina.

La situació va començar a canviar a final dels anys seixanta, quan van entrar a la Junta de l'Ateneu alguns personatges que més tard tindrien el seu paper en la transició política de Menorca, la majoria de caire conservador, però tots ells disconformes amb el règim franquista amb major o menor grau. Aquests personatges havien permès la creació al si de l'Ateneu d'un Cine Club que durant molts d'anys fou l'única finestra oberta al diàleg ciutadà amb una certa llibertat gràcies als col·loquis del final de la pel·lícula de torn on es tractava de tot el diví i l'humà, sempre amb l'oïda atenta d'un inspector de policia que vetllava per tal que les intervencions no sortissin de mare.

També es va acollir a l'aixopluc de l'Ateneu un grup de joves naturalistes que, al voltant de les valuoses col·leccions d'història natural que guardava la institució, fou, a la vegada, el germen del moviment ecologista a l'illa i, anys més tard, donà lloc a la delegació menorquina del GOB (Grup Ornitològic Balear), l'entitat ecologista de referència de les illes. D'aquesta manera, la delegació menorquina de l'Obra Cultural Balear (a partir d'ara OCBM) va coincidir a l'edifici de l'Ateneu amb aquests dos altres grups renovadors i progressistes.

3. INICI POC BRILLANT I PRIMERA ACTIVITAT

Els inicis de la nova entitat no foren gaire brillants, perquè l'autoritat governativa prohibí totes les activitats projectades. Així, fou suspès un recital de Raimon, una conferència de Manuel Vázquez Montalban sobre *La informació i els seus mitjans* va seguir el mateix camí i, finalment, també fou prohibit un cicle de conferències seguides de col·loqui sobre *Teatre popular i contemporani* que s'havia de fer a Ciutadella. Es dona la circumstància que el recital de Raimon, que havia de tenir lloc els dies 18 i 20 de setembre a Maó i Ciutadella respectivament, havia obtingut el permís previ quant a contingut, és a dir, quant a les cançons que s'havien d'interpretar, per part de la Delegació d'Informació i Turisme a Menorca, que era la autoritat competent en aquests temes, i la prohibició, en canvi, provingué de la Delegació del Govern a l'illa.

La cadena de prohibicions es va rompre amb l'autorització d'una conferència de Francesc de Borja Moll el dia 7 de desembre de 1973 —només dues setmanes abans de la mort violenta de Carrero Blanco. La conferència tenia per títol *Problemática actual del idioma en las Baleares* i es va fer a la sala d'actes de l'Ateneu de Maó. En el transcurs de la conferència, impartida en català, Borja Moll es va fer ressò de la polèmica sobre aquest tema que havia tingut lloc mesos abans a Mallorca, on un personatge que signava amb el pseudònim de Pep Gonella havia defensat el mallorquí com a llengua independent del català.

4. DEFENSA DE L'ALBUFERA DES GRAU

Un dels motius de la creació d'OCBM fou la defensa de l'albufera des Grau, un important espai natural de l'illa amenaçat aleshores per una urbanització il·legal promoguda per inversors forans contra la qual les autoritats illenques no prenién cap determinació, ans al contrari, deixaven fer enlluernats per les promeses d'elevats ingressos per a les arques municipals gràcies a la recaptació d'impostos i de feina sense aturada per a la societat menorquina si es duia endavant el que havia de ser una urbanització de gran luxe.

Les primeres actuacions en relació amb aquest problema, segons figura en una memòria d'activitats manuscrita d'OCBM del curs 1973-1974, fou establir una col·laboració amb el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears per organitzar una campanya adreçada a

l'opinió pública per la protecció de l'albufera des Grau. En un principi, aquesta campanya va comptar amb pocs actes públics i es va sustentar en impugnacions per via administrativa, a més d'implicar en el tema personatges de gran talla científica, com Raimon Margalef, o mediàtica, com Félix Rodríguez de la Fuente, amb els quals es va contactar per aconseguir el seu suport en les actuacions destinades a salvaguardar l'albufera des Grau i, en concret, per recaptar la seva opinió quant a la gran vàlua naturalística d'aquest espai.

Una altra actuació d'aquests primers temps que no figura a la memòria però sí en una carta escrita a Román de Madariaga, director de Relacions públiques d'ADENA, és la presentació d'una impugnació al Pla d'Urbanització de l'albufera, en relació amb la qual no hem trobat cap document, i l'establiment d'un contacte amb l'equip que mantenia una secció titulada *Defensa de la Naturaleza* al *Diari Mallorca*, que es va fer ressò immediatament del problema.

Altres activitats d'aquests primers anys per sensibilitzar l'opinió pública en relació amb el problema fou muntar una exposició a l'Ateneu amb una col·lecció de pintures d'aus realitzades a Menorca l'any 1846 per Llorenç Llorens Jaumet, exposició que es va completar amb una selecció del fons d'aus dissecades de Mir i Mir del Museu de l'Ateneu i una sèrie de fotografies on es mostrava com l'entorn de l'albufera es començava a urbanitzar malgrat la manca de permisos administratius. La cloenda de l'exposició va tenir lloc el mes de febrer i va anar a càrrec de Miquel Rayó i Jesús Jurado, que eren els responsables de la secció periodística *Defensa de la Naturaleza* esmentada més amunt, i que van dissertar sobre aquest tema. A l'estiu van continuar les activitats de denúncia amb una exposició de fotografies titulada *La destrucció del paisaje en Menorca*, fruit d'un concurs fotogràfic sobre aquest tema convocat per OCBM mesos abans.

Una de les estratègies més utilitzades per mobilitzar l'opinió pública en defensa de l'espai natural amenaçat fou la d'enviar cartes i articles d'opinió al diari *Menorca* posant de manifest algun fet puntual relacionat amb el tema, cartes que no sempre es publicaven, perquè havien de passar per la censura de la Delegació del Ministeri d'Informació i Turisme i, a més a més, abans havien passat per la censura del diari, que decidia sobre l'oportunitat de la seva publicació. Així i tot, el comportament del diari menorquí fou prou favorable a la campanya de defensa de l'indret natural amenaçat.

Com a reflex de l'interès que es tenia fora de Menorca pel tema tenim una carta de Pere Llabrés, cap de redacció de la revista *Lluc*, aleshores publicació portaveu d'Obra Cultural Balear, on es demanava que des de Menorca es fes arribar un reportatge sobre l'albufera des Grau. La carta, datada el 25 de febrer de 1974, diu que en el número del mes de març s'havia de publicar una nota del Col·legi d'Arquitectes, però que el mes següent es volia completar amb un reportatge més ampli amb prou il·lustracions i escrit de manera divulgativa. També hi ha una carta, sense data, però aproximadament de la mateixa època, signada per Francesc Moll, secretari de l'entitat mare d'OCBM, on anuncia la tramesa d'un taló de 8.000 ptes. per ajudar a eixugar les despeses ocasionades per la campanya de protecció de l'albufera des Grau.

5. CURS 1974-1975

5.1. Conferències i cicles de conferències

Aquest segon curs de la delegació d'OCB es va obrir amb una conferència que va generar problemes tant a les forces conservadores com a l'esquerra nacionalista. Es tractava d'una xerrada sobre *La premsa en el moment actual* que va pronunciar Antoni Alemany, director del *Diari de Mallorca*, diari que passava en aquell temps per ser un dels més progressistes i independents del país, fins al punt que les seves informacions eren reproduïdes moltes vegades per mitjans de comunicació estatals. Precisament per aquest motiu, Antoni Alemany va voler fer una conferència reivindicativa de la manca de llibertat de la premsa en aquells moments i, per tal que tingués més ressò, va voler parlar en castellà, perquè així seria recollida pels mitjans estatals. L'excusa no era prou creïble —a la conferència no va assistir cap corresponsal castellà— i va provocar la dimissió irrevocable d'algun membre d'OCBM com a protesta.

A aquesta conferència seguiren dos cicles de xerrades que es desenvoluparen a final de 1974 i principi de 1975 respectivament. El primer, sobre *La revolució industrial a Espanya*, impartit per Jordi Nadal, Alenxandre Cirici Pellicer i Joaquím Molas, que desenvoluparen els aspectes econòmics, artístics i literaris de la qüestió; i el segon, sobre *La premsa en España*, que havien de desenvolupar Fèlix Santos, director de la prestigiosa revista *Cuadernos para el Diálogo*, Andreu Claret, corresponsal de *Cambio 16* a Catalunya, i Andreu Ferrer, redactor del *Diari Mallorca*. Aquest cicle de tres conferències es va veure reduït a dues pel fet que el delegat del govern a Menorca desautoritzà la intervenció d'Andreu Claret.

S'ha de dir que aquests cicles, o les conferències soltes, s'organitzaven per dos camins diferents i algunes vegades complementaris: en ocasions eren cicles compartits amb l'entitat mare, és a dir, conferenciants que anaven a Mallorca i després passaven a Menorca, i d'altres vegades eren organitzats des de la mateixa Menorca a partir de coneixences d'alguns membres de l'entitat menorquina o de personatges que passaven els estius a Menorca, que en aquell temps s'havia convertit en una de les destinacions preferides per les forces progressistes, especialment catalanes, i que volien col·laborar d'alguna manera amb la tasca duta a terme per OCBM.

També en aquest curs, però ja dins el 1975, va tenir lloc una setmana dedicada a Eivissa, activitat de gran càrrega simbòlica, perquè el desconeixement mutu de les dues illes menors era i és encara molt gran per diferents motius històrics i socials. Per açò, la delegació menorquina d'OCB va voler contribuir a la coneixença mútua entre les dues illes amb una sèrie de xerrades que versaren sobre la història, a càrrec de Joan Marí Cardona, la literatura eivissenca, que impartí Francesc Parcerisas, la vida i els costums de la pagesia eivissenca, a càrrec de Joan Calvera, que també va projectar una pel·lícula sobre el tema, i, finalment, l'arquitecte Torres i el sociòleg Eduard Mira exposaren el Pla General de la ciutat d'Eivissa, un pla prou polèmic en aquell temps.

Pel que fa a la resta de conferències realitzades en aquesta curs, val la pena ressenyar-ne dues pel fet que en elles van concórrer diverses circumstàncies que exemplifiquen el tema de la censura en aquella època. La primera fou una conferència de l'editor català Josep Verdura, director literari de l'editorial Laia, sobre *El libro y la cultura popular* seguida de col·loqui —a les sol·licituds de realització de conferències s'havia de fer constar sempre si es volia fer col·loqui— moderat pel polític mallorquí Josep Melià, aleshores procurador a Corts però ja arrengherat amb els grups reformistes. A darrera hora, però, es va prohibir el col·loqui —aquests canvis de parer de les autoritats eren freqüents segons la situació del país. Davant d'aquesta contingència, Josep Melià va idear un sistema per eludir la prohibició consistent en el fet que la gent fes les preguntes per escrit. És a dir, després de la conferència es van repartir unes paperetes entre els assistents on cadascú escrigué el que volia demanar i les van passar al conferenciant, que les va anar contestant d'una en una. El sistema fou acceptat per l'inspector de policia present a l'acte i encarregat de vigilar que tot transcorregués d'acord amb els permisos pertinents o potser s'havia absentat abans d'acabar l'acte, encara que açò no consta als documents.

El segon fet significatiu va tenir lloc amb motiu d'un minicicle sobre temes de sexualitat que es va realitzar el mes d'abril d'aquell curs. La primera conferència, *Fisiología de la reproducción y planificación familiar*, impartida per Asunción Villatoro, va passar sense més problemes i les dues intervencions següents, sobre *Conducta sexual*, una a càrrec de Josep Ferrer i l'altre a càrrec de Frederic Boix, també foren autoritzades per la Delegació del Govern a Menorca, però l'assistència només era permesa a «mayores de 18 años», subratllant d'una manera clara aquesta condició.

5.2. Albufera des Grau

Durant aquest curs també van continuar les campanyes de defensa de l'albufera des Grau, encara que no es van organitzar ni conferències ni taules rodones, que segurament no s'haurien autoritzat, sinó que es va treballar, juntament amb altres institucions, en la campanya de recerca de suport de científics i comunicadors d'àmbit estatal per la defensa de la llacuna litoral amenaçada. Totes aquestes gestions moltes vegades duien aparellades despeses de desplaçaments, ja fos per fer venir persones de fora de Menorca per mostrar-los in situ la realitat de l'albufera o anar a Barcelona o a Palma per discutir amb entitats afins les estratègies legals a seguir per aturar l'urbanització començada.

A final de maig, la delegació menorquina d'OCB va enviar una circular als socis on explicava els darrers resultats obtinguts en la campanya per a la defensa de l'albufera des Grau. Segons aquesta circular, la Comissió Provincial d'Urbanisme havia acceptat l'informe conservador presentat per ICONA i havia pres mesures concretes per tal que la zona de l'albufera des Grau fos preservada de la destrucció. En el document no s'especifica quines foren aquestes mesures, però, sens dubte, no van ser definitives, sinó l'inici d'una llarga marxa que va culminar l'any 1994 amb la declaració de l'albufera

des Grau nucli de la Reserva de Biosfera de Menorca i, sobretot, l'any 1995 quan l'albufera va obtenir la figura legal de Parc Natural.

En el document d'OCBM es fa constar que l'èxit s'havia aconseguit gràcies a la cooperació anònima de moltes persones que s'havien «sentit solidàries en la defensa d'una cosa pròpia i en la reivindicació d'un dret popular». Al final s'agraïa molt especialment l'esforç de gestió i divulgació fet per diferents organismes¹⁴⁸ i mitjans de comunicació¹⁴⁹ en relació amb el tema de l'albufera, que també havia estat determinat per tal que les reivindicacions dels ciutadans anònims no caiguessin en l'oblit.

L'estiu de l'any 1974, un grup de 22 artistes catalans i menorquins, entre els quals hi havia Artigau, Miquel Vilà, Josep Vives, etc., van donar 22 obres a OCBM que foren exposades la segona quinzena d'agost al saló d'exposicions de l'Ateneu de Maó en el que fou la primera exposició important d'art contemporani de la postguerra a Menorca. Les obres estaven a la venda i l'import recollit havia de servir per finançar les despeses corrents d'OCB, però, sobretot, les ocasionades per la campanya de defensa de l'albufera.

5.3. Obra Cultural i la llengua

Com no podia ser d'altra manera, un dels objectius principals d'OCBM, igual que l'entitat mare, fou la defensa de la llengua catalana i, sobretot, la difusió del seu ensenyament en una època en què la majoria de la població era analfabeta en el seu idioma nadiu i l'administració no feia res per redreçar aquesta situació.

Així, hi ha una petició conjunta entre l'Ateneu de Maó i OCBM a l'Ajuntament de Maó informant que han organitzat conjuntament un curs de llengua catalana a la seu de la primera institució, amb una durada de desembre a maig, seguint el temari i els textos proposats a Mallorca per Francesc de B. Moll. Les classes havien d'anar a càrrec de Josep M. Quintana Petrus, llicenciat en filologia catalana, i a final de curs s'havia de desplaçar de Mallorca un tribunal examinador que expediria un certificat de català elemental als aspirants que arovesin les proves. Un curs similar a aquest s'havia de fer a Ciutadella organitzat per Joventuts Musicals i impartit per Joan López Casasnovas.

En aquesta petició a l'Ajuntament —escrita en castellà i en forma d'instància, com corresponia en aquell temps— es feia constar que aquest curs, a més d'anar dirigit al públic general, estava pensat molt especialment per als professors d'Educació General

¹⁴⁸ Aquestes entitats, segons apareixen esmentades a la circular, són: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Balears; Museu de Zoologia de Barcelona; Institució Catalana d'Història Natural; Secció de Biologia del Departament de Zoologia i Botànica de la Universitat de Barcelona; Departament de Botànica del CSIC; Museu d'Història Natural de Balears; Grup Ornitològic Balear (GOB); Agrupació d'Història Natural de l'Ateneu de Maó; estudiants de Geografia i Història de Palma de Mallorca i delegat provincial de Belles Arts (Guillem Rosselló Bordoy).

¹⁴⁹ *Giravolt*, programa en català de TVE a Barcelona i l'Agència Europa Press (delegació de Barcelona); els diaris *Menorca*, *Diario de Mallorca*, *Correo Catalán*, *TeleXprés*, *Noticiero Universal*, *Abc*, *Informaciones*, *Diario de Barcelona* i *Dayly Telegraph* i les revistes *Triunfo*, *Sábado Gráfico*, *Lluc*, *Editur*, *Destino* i *Última Hora*.

Bàsica i es feia notar que, amb açò darrer, se seguïen «las previsiones de la Ley de Educacion» i s'atenia a les «declaraciones alentadoras en este sentido formuladas por el Sr. Martínez Esteruelas», el ministre d'Educació Nacional del gabinet Arias. Aquestes declaracions «alentadoras» eren, sens dubte, fruit de la tímida obertura política iniciada amb l'anomenat «espíritu del 12 de febrero» de Carlos Arias.

El contingut de la petició que feien l'Ateneu de Maó i l'OCBM era, en primer lloc, demanar el patrocini moral de l'Ajuntament al curs, amb la qual cosa s'evitaven suspicàcies entre aquelles persones amb bona fe que en aquell temps encara podien veure les classes de català com un projecte exclusivament d'esquerres. Però, tanmateix, aquest patrocini no bastava per canviar la percepció d'aquelles persones, encara nombroses, que, amb Ajuntament o sense, opinaven que es tractava d'una activitat organitzada pels grups separatistes que amenaçaven la unitat de la pàtria.

Després d'aquesta petició de suport moral, es passava a dues de més concretes. La primera, que fos el mateix Ajuntament qui notifiqués l'existència del curs als centres d'Ensenyament General Bàsic, la qual cosa podia incentivar l'assistència dels professors; i la segona, que l'Ajuntament concedís 6.000 ptes. per a les despeses de dos conferencians que es desplaçarien des de Palma a principi de curs per explicar-ne el context i el contingut, i, eventualment, per cobrir les despeses del tribunal examinador.

Una altra activitat iniciada aquell any en relació amb la llengua fou una campanya per aconseguir que l'Ajuntament normalitzàs els noms dels carrers i les places de Maó en els nombrosos casos en què tenien nom popular proposant una doble retolació mantenint el nom oficial juntament amb el popular. Aquesta campanya va rebre el suport de 17 entitats maoneses, tant culturals com esportives i religioses, i va conduir a presentar una sol·licitud a l'Ajuntament de Maó el 9 d'agost demanant aquests canvis de denominació recordant que una actuació semblant s'havia dut a terme en alguns carrers de Palma.¹⁵⁰ La proposta fou acceptada pel consistori, que va sol·licitar una llista completa dels carrers que tenien un nom popular suficientment arrelat entre la població avalada per coneixedors del tema. La feina fou realitzada per Joan Hernández Mora, Carles Mir i Andreu Murillo i lliurada tot seguit a l'Ajuntament. Aquest fet va tenir prou ressò fora de l'illa, perquè, tot i la cooficialitat dels noms oficial i popular proposada, era una iniciativa encara molt rara en aquella època, especialment si es té en compte que es proposava

¹⁵⁰ Les entitats signants, segons l'ordre en què apareixen en el document lliurat al consistori són, les següents: Obra Cultural Balear, delegació de Menorca; Colònies d'Estiu; Societat Motorista Maonesa; Joventuts Musicals Espanyoles, delegació de Maó; Orfeó Maonès; Diari *Menorca*; Foment del Turisme; Cine Club Ateneu; Sporting Maonès; Federació de Patinatge de Balears, delegació de Menorca; Parròquia Ntra. Sra. del Carme; Atlètic Maonès; Col·legi Oficial d'Arquitectes; Penya Ciclista Maonesa; Església Evangèlica Espanyola; Escola Diocesana de Teologia i Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes de Balears, delegació de Menorca. La traducció dels noms de les entitats és de l'autor, perquè tots els noms oficials apareixen en castellà, tal com era preceptiu a l'època. En canvi, la instància està escrita en català i és el primer document oficial que hem trobat escrit en aquest idioma a l'arxiu d'OCB de Menorca.

cooficialitat a carrers dedicats a significats franquistes, com Sanjurjo (camí des Castell), Godet (carrer Nou) i Mola (plaça de s'Arravaleta), i fins i tot al mateix Franco, com la plaça del Generalíssim que va coexistir amb el pla de la Parròquia.

Tanmateix, l'Ajuntament no va reaccionar immediatament al projecte i degué posar algun entrebanc, perquè el febrer de 1977 les plaques encara no estaven col·locades i, davant les protestes d'OCBM, trameté un ofici a l'entitat on feia constar que, tot just rebuda «el 22 de noviembre de 1976 la lista corregida de los nombres populares de las calles y plazas de esta Ciudad se encargaron las correspondientes placas», és a dir, per algun motiu, la primera llista no va valer i se'n va haver de fer una altra que, no sabem per què, va trigar gairebé un any a ser lliurada a l'Ajuntament. A l'ofici, el consistori afirma que, tot just va rebre la llista, encarregà les plaques, que van estar llestes a principi de febrer, i la seva col·locació estava pendent de que la brigada d'obres finalitzàs les feines que estava fent aquells dies.

6. CURS 1975-1976

6.1. Congrés de Cultura Catalana

El mes d'agost de 1975 s'havia rebut una carta de J. Pi-Sunyer i Cuberta en la qual donava raó de la constitució dels òrgans rectors del Congrés de Cultura Catalana que s'havia de celebrar properament. S'anunciava, també, que a final de setembre o principi d'octubre s'organitzaria una reunió amb totes les entitats adherides, entre les quals hi havia OCBM, per escollir les persones que havien de formar part de cadascun dels òrgans rectors del Congrés i, a la vegada, es donaria compte de totes les activitats realitzades fins aquell moment. Acompanyava aquesta carta un document, que no s'ha conservat, on s'especificaven les 17 sessions en què s'havia d'estructurar el Congrés.

No sabem si cap membre d'OCBM va assistir a la reunió, encara que és molt probable que així fos, però sí que hem trobat una carta de 17 d'octubre dirigida a Pi-Sunyer i Cuberta on se li demanava que presidís l'obertura de curs de l'OCBM i, a la vegada, pronunciés una conferència donant a conèixer les característiques del Congrés de Cultura Catalana projectat. Pi-Sunyer va respondre amb celeritat acceptant l'ofertament i especificant que es traslladaria a Menorca acompanyat d'un altre membre de la Comissió Organitzadora del Congrés en una data que concretaria en un proper escrit.

La conferència, tanmateix, no va tenir lloc els dies projectats, perquè l'OCB va rebre una carta de Pi-Sunyer, datada el 13 de novembre, on manifestava que «degut als aconteixements [*sic*] d'aquests dies i a la facilitat en què són suspesos els actes [...] m'inclino de moment de no venir a visitar-vos tota vegada queestic temerós que per qualsevol causa [...] en el últim moment fos suspesa». Continuava raonant que, si açò passava a Barcelona, tenia una importància relativa, però, si s'havien de fer una sèrie de despeses pel trasllat de dues persones a Maó sense que finalment poguessin oferir cap conferència, la cosa era més greu. Encara que aquest motiu ens sembla prou vàlid, potser

també va influir en la decisió que la fi de Franco es veïés cada vegada més pròxima i era convenient que una persona amb un càrrec important al Col·legi d'Advocats, com era el cas de Pi-Sunyer, es mantingués al seu lloc de responsabilitat atent als esdeveniments. Tanmateix, el 29 de novembre fou autoritzada una conferència de Rafael Ribó sobre el Congrés de Cultura Catalana, no sabem si organitzada des del grup promotor de Catalunya o si estava pensada amb anterioritat per OCBM com a complement a la que havia de fer Pi-Sunyer. L'aprovació del contingut d'aquest acte, el va donar la Delegació insular del Ministerio de Información y Turismo el 19 de novembre, la vetlla de la mort de Franco, i l'autorització del delegat del Govern a Menorca per la seva realització, el 24 de novembre, amb Joan Carles I ja entronitzat rei d'Espanya.

El darrer mes de l'any 1975 i els primers del 1976, com no podia ser d'altra manera, van estar plens de conferències aprofitant el canvi polític accelerat que s'estava produint al país, canvi que va tenir una primera manifestació en el fet que a partir del febrer de l'any 1976 ja no fou necessari demanar permís per a la realització d'actes, simplement es comunicaven les activitats previstes a la Delegació del Govern a Menorca. Tanmateix, aquest canvi era més cap a la galeria que real, perquè només suposava que no feia falta disposar d'una autorització prèvia per realitzar una activitat pública, però encara es podia prohibir en qualsevol moment si el delegat del Govern a Menorca ho considerava oportú. En el terreny administratiu, el canvi suposava la fi de les pòlisses i de les taxes de totes les instàncies, símbol d'una burocràcia vuitcentista.

Ometrem aquí la relació de les conferències realitzades fins a final de curs, moltes dintre de la mateixa tònica de donar a conèixer el que podia suposar per a Menorca i per al país el canvi que s'apropava. A la vegada, però, aquestes xerrades alternaven amb d'altres o amb taules rodones on es tractaven temes menorquins que preocupaven la ciutadania. Així, entre les primeres trobam *Proyección urbanística planificada*, a càrrec d'Oriol Bohigas, *La economía en el futuro democrático*, per Ramón Tamames, i *Democracia y comunidad*, per Antonio Canyellas, i entre les segones trobam una taula rodona sobre la *Situació sanitària a Menorca i el nou ambulatori* i una conferència de Mateu Seguí sobre *El futuro de la medicina social a Menorca*.

6.2. Banderes

Una altra actuació d'aquest curs 1975-1976 va estar destinada un altre cop a posar nerviós al consistori maonès amb peticions que no eren prou del seu gust. En aquest cas, demanaren que hissàs la bandera de Menorca a la façana de l'Ajuntament juntament amb l'espanyola, com havien fet els ajuntaments de Barcelona, Tarragona, Lleida, València, etc. La instància, que estava datada el 18 de novembre de 1975, acabava ressaltant la importància de la bandera pel seu valor simbòlic per tot «poble o grup social viu [sic]» i, per aquest motiu, el consistori entendria la petició i posaria «la nostra bandera sempre al seu puesto [sic] com orgull i dignitat del nostre poble de

Menorca». En aquest cas, però, l'Ajuntament va poder esquivar la qüestió pel fet que en aquells moments la bandera de Menorca no estava definida d'una manera clara.

6.3. Conferències

L'afermament de la democràcia a l'Estat espanyol, contra el que s'hauria pogut pensar de bell antuvi, no fou un revulsiu per a les activats d'OCBM, ans al contrari. Els motius són evidents: quan l'associació es creà com a delegació de l'entitat mallorquina, es pensà com una entitat que agrupés persones interessades en temes molt diferents, atès que era molt difícil la creació d'associacions específiques per a cada àrea d'interès i més si es té en compte que la majoria eren reivindicatives front a la situació del moment. Aquest fou el motiu pel qual OCBM s'implicà en temes tan diferents com la defensa de l'albufera des Grau, las classes de català i les conferències de pedagogia política.

Però, quan la situació política va canviar i el nou estat de coses va permetre legalitzar tots els partits polítics i la creació de tot tipus d'associacions, el paraigua legal d'OCBM ja no va fer falta. No era necessària cap entitat que organitzés conferències on homes de partits venien a explicar l'ideari de les seves organitzacions no legalitzades disfressades de xerrades culturals. A més, i açò fou el cop més important, les seves dues principals branques d'activitat, la defensa de l'albufera des Grau i les classes de llengua, passaren a mans del GOB-Menorca, el grup ecologista balear que va crear una delegació a l'illa, la primera, i al Consell Insular preautonòmic, la segona, de la mà dels consellers Andreu Murillo i Joan López Casanovas, membres rellevants d'OCBM.

Tot i això, la tardor de l'any 1976 va tenir lloc una sèrie de conferències relacionades amb l'autonomia administrativa que es desitjava per a Menorca en el si de l'Espanya de les autonomies que s'anava dibuixant en el projecte de Constitució del nou règim polític. Així, es va organitzar un cicle sobre *Alternatives autonòmiques per a Menorca*, que va ser impartit per tres conferenciants de diferents àmbits polítics: Andreu Murillo del corrent nacionalista, Josep Casals, de la democràcia cristiana, i Josep M. Casanovas, de l'àmbit comunista. Aquest tema ja havia estat tractat en una taula rodona titulada *Cabildos insulares* el desembre de 1974, on, encara enfora de les possibilitats que la nova situació política espanyola havia de donar en aquest camp, s'intentava, cosa que venia de lluny, estudiar la possibilitat d'establir a les Balears un règim de *cabildos* similar al de les illes Canàries.

6.4. Final de la primera època

En aquestes circumstàncies, el final d'OCBM semblava inexorable, sobretot si es té en compte que, durant la transició, el moviment associatiu a Menorca fou molt fort i no només en el camp de la política, sinó també en el terreny de la vida ciutadana i, sobretot, en el món de les associacions de veïns, que proliferaven a tots els pobles i que tenien una incidència notable en la vida quotidiana dels llocs on desplegaven les

seves activitats. La OCBM es veia cada vegada més minvada de camps d'actuació on desplegar les seves activitats, perquè el seu paper d'omplir les feines que ningú no feia per manca de cobertura legal ja no era necessari en una nova situació on tothom podia expressar-se amb llibertat.

Així les coses, li fou ofert un nou projecte per dur endavant. Es tractava de la realització d'una enciclopèdia temàtica de Menorca on es recollissin els principals coneixements sobre l'illa, el territori més estudiat de les terres catalanes, segons Josep Pla. El primer projecte consistia en una enciclopèdia escolar per tal que els estudiants poguessin conèixer la realitat de la seva terra, però dificultats de finançament el convertiren en una enciclopèdia en fascicles per a adults o estudiants de batxillerat i universitaris.

La idea es va començar a gestar a final de 1977, el primer fascicle va aparèixer l'any 1979 i el primer tom, dedicat a la geografia física, es va poder relligar l'any 1981. Des d'aquella època, tots els esforços d'OCBM es van dedicar únicament a l'edició de l'*Enciclopèdia de Menorca*, encara que també es van organitzar cicles de conferències i excursions relacionades amb els temes i els autors de l'obra. També es van continuar fent activitats de denúncia, com la campanya per donar a conèixer la situació precària d'emmagatzemament dels documents i els llibres de l'Arxiu municipal a l'espera del final d'unes obres interminables de la seva nova ubicació. Finalment, però, les dificultats econòmiques obligaren a reduir les activitats d'OCBM a les estrictament necessàries per a l'edició de l'*Enciclopèdia*, operació que es va completar amb la creació d'una nova entitat per poder gestionar amb independència les despeses del projecte editorial, Obra Cultural de Menorca, dirigida per les mateixes persones que havien endegat el projecte i havien creat la delegació menorquina d'Obra Cultural Balear. Actualment, aquesta mateixa entitat continua amb l'edició de l'*Enciclopèdia de Menorca*, que a hores d'ara ja compta amb catorze volums.

BIBLIOGRAFIA

- ELORDUY, Juan *et. al.* (2002). *Imatges. La vida a Menorca durant la transició*. 1a ed. Maó: Consell Insular de Menorca; Palma de Mallorca: Obra cultural i Social de Sa Nostra; Maó: Institut Menorquí d'Estudis.
- PIRIS COLL, Laura (2010). *Els inicis del moviment social per la defensa del territori. El cas de salbufera des Grau, anys 1974-1975*, Treball per la obtenció del grau de suficiència investigadora (DEA), Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona. [inèdit]
- PORTELLA COLL, Josep (2009). *Episodis exemplars. Memòries de la transició*. 1a ed. Ciutadella: Col·lectiu Folklòric de Ciutadella. [*Menorca Segle XX*, 11]
- SALORT, Joan Pau; PIRIS, Laura; CLADERA, Ester (2011). *La imatge de Menorca. Canvis en el paisatge durant el segle XX*. 1a ed. Maó: Consell Insular de Menorca.

OBRA CULTURAL BALEAR DE MENORCA

VIDAL HERNÁNDEZ, Josep Miquel (2004). «Enciclopèdia de Menorca: testimoni d'una illa». 1a ed. A: Diversos autors: *Pregons de la diada del poble de Menorca (1995-2005)*. Maó: Consell Insular de Menorca, p. 107-118.

VIDAL HERNÁNDEZ, Josep Miquel (2007). *Imatges de vida viscuda*. 1a ed. Maó: Obra Cultural de Menorca.

El Casal de l'Espluga de Francolí: un assaig social, 1962-2010

Andreu Morta i Mora

*Secretari particular de Lluís Carulla (1963-1990) i de la Fundació Jaume I,
avui Lluís Carulla (1990-2003)*

Josep M. Vallès i Martí

*Membre de la Junta del Casal (1964-1981), president de l'entitat entre 1981 i 1985,
president del Consell Social (1985-1991) i gerent del Casal (2006-2008)*

«Els pobles prenen ufana entorn de les obres, grans o petites, però nobles.»

Lluís Carulla. El Francolí, 15 de març de 1925

1. LLUÍS CARULLA I CANALS

Lluís Carulla i Canals (L'Espluga de Francolí, 1904 – Barcelona, 1990) fou un industrial i creador d'un conglomerat d'empreses multinacionals que inicià amb la Gallina Blanca l'any 1937. Mecenès catalanista, és un dels noms clau en la resistència per la supervivència de la llengua, la cultura i la identitat nacional de Catalunya durant la llarga nit de la dictadura franquista.

Fill d'apotecari, advocat i catalanista fins al moll de l'os, ja havia participat de ben jove en diversos moviments impulsats pels homes de la Renaixença. Va ser vocal de la Junta de l'Orfeó Català i, l'any 1961, participà en la fundació d'Òmnium Cultural. Va assumir personalment el finançament del bibliobús Cultura en Ruta (1970-1978). El 1973 va crear la *Fundació Jaume I* perquè continués la seva tasca un cop ell no hi fos.

«Reconeixereu el tremp de corredor de fons de Carulla [escriu Emili Boix a l'extraordinari que *El Francolí* dedicà a Lluís Carulla arran de la mort d'aquest] a les primeres juntes d'Òmnium Cultural o del Fòrum Musical, eixugant els deutes del Teatre Romea, salvant *Cavall Fort...*»

Lluís Carulla també va llegar a la seva vila nadiua tres iniciatives remarcables per l'envergadura arquitectònica i la transcendència social: el *Casal* (1965), la *Residència Jaume I* per la gent gran (1977) i el modern *Museu de la Vida Rural*, al qual va dedicar la casa pairal familiar (1988). Així acomplia el desig de la seva mare que, al llit de mort, va demanar-li que mai no abandonés la vila. I a fe que ho féu, a desgrat que alguns espluguins mai no hagin comprès aquella fidelitat. Estem segurs que dia vindrà que uns joves més instruïts se n'adonaran.

Quant al Casal de l'Espluga, objecte d'aquesta comunicació, és una associació social, cultural i esportiva singular: per l'època que va ser creat —en opressió ofensiva franquista contra qualsevol expressió cultural catalana—, per la gosadia del projecte i perquè l'obra neix i es desenvolupa en l'àmbit d'un poble rural que tan sols en la dècada anterior havia perdut fins a nou-cents habitants. Ho recorda, a la revista *El Francolí*, l'editorial «Noces d'argent»:

No podem eludir una referència a la situació deprimida, de poble minvant, en què es trobava l'Espluga al començ de la dècada dels 60, semblant a la d'altres pobles de l'àmbit rural.

2. ULLADA A LA HISTÒRIA

L'any 1959 Carulla havia comprat una finca rústega a ponent de la seva vila nadiua amb la finalitat que no s'hi construïssin granges avícoles. Donà a cultivar la vinya a la Coral Espluguina, a la qual cedí el rendiment que se'n tragués. El 17 de juny de 1962 quatre espluguins, comissionats per una assemblea de les forces vives locals el visitaren per demanar-li un tros de terra per fer una pista de ball per l'envelat de la Festa Major.

—«Molt poques aspiracions per l'Espluga», els contestà. I, premonició del que vindria després, els feu veure que allò que projectaven era poc ambiciós.¹⁵¹

Ho explica la *Notícia del Casal* publicada l'any 1965 —en castellà és clar, per imposició del règim polític dictatorial vigent:

Era sorprendente y lamentable la falta de ambición de los espluguenses al proyectar como única obra colectiva una simple e inútil pista de baile. Este mínimo hecho demostraba hasta la evidencia que era urgente hacer algo para elevar el nivel cultural de la Espluga. Así, con toda crudeza y clarividencia quedó planteada, por parte del propietario de la finca del Bou, la necesidad de una entidad cultural que agrupara a todos los espluguenses y que allí mismo tomó el nombre de Casal de la Espluga.¹⁵²

¹⁵¹ Andreu MORTA I MORA, «Apunts per a una història del Casal de l'Espluga de Francolí en el 25è aniversari de la seva inauguració (1965-1990)», *El Francolí*, 2a època, núm. 78, p. I-XXXVI.

¹⁵² *Notícia del Casal*. Número 5, agost de 1965, (pàgines sense numerar). «Datos para la historia del Casal». Convocatòries, programes i la *Notícia* havien d'estar escrits en castellà per imperatiu del règim.

El 29 de juliol de 1962 en Lluís Carulla convocava el poble a la plaça de l'església i presentava el projecte, rodejat de les autoritats vilatanes. Un primer pressupost per la construcció dels edificis sumava quatre milions quatre-cents mil pessetes. Ell hi posaria la mateixa quantitat que es recollís entre els espluguins, els quals l'aclamaren entusiàsticament.¹⁵³

La majoria d'espluguins van respondre positivament a la crida en funció de les seves possibilitats amb una aportació inicial que els atorgava el títol de soci fundador. Seria soci el cap de casa i beneficiaris aquells familiars que visquessin sota el mateix sostre.

Foren convocats a la sala de l'Hospital els prop de cent cinquanta comerciants i industrials de la vila, els quals acceptaren llurs quotes i aportacions immediatament a tall d'exemple per la resta de convilatans.¹⁵⁴

El projecte s'anà engrandint amb un teatre de mil dues-cents localitats, sales d'exposicions i gran saló de ball, biblioteca, pista poliesportiva, piscina, enjardinament de més d'una hectàrea al voltant de l'edifici social, bar cafeteria, etc.

La singularitat del projecte era que els socis no pagarien quota periòdica i que per al manteniment es dissenyaren unes explotacions econòmiques que produirien beneficis: restaurant i cinema, primer, hotel i discoteca més endavant.

Amb la fundació del Casal Lluís Carulla cercava encara aglutinar tot el poble i forçar el girar pàgina al trist record de la guerra civil i la divisió ancestral dels espluguins. Es constituí una comissió gestora que va començar a treballar en la convocatòria de l'assemblea pel 29 de juliol.¹⁵⁵

El 15 de setembre Lluís Carulla i la Comissió Gestora convocaven els pagesos espluguins a l'Església Vella. En el mateix acte el Casal es constituïa en associació i es nomenaven ponents per redactar-ne els Estatuts.

S'encarregà el projecte d'edifici a Lluís Bonet Garí. La primera pedra es col·locava el 29 de juliol de 1963. Durant els primers mesos d'aquell any un cert desencís s'havia deixat sentir tant a la Junta del Casal com al poble. No es veia moviment de cap mena i l'entusiasme es refredava. Tan bon punt es mogué la primera palada de terra, el primer de desembre, tot retornà al seu lloc. Les instal·lacions, amb un cost que ja s'apropava als trenta milions de pessetes es van inaugurar el 28 d'agost de 1965.

A partir d'aquella data el Casal de l'Espuga esdevindria un mirall per la comarca i el país, gràcies a una rica activitat cultural que va comptar amb el bo i millor de la intel·lectualitat catalana.

¹⁵³ Una cronologia de les diferents reunions que es tingueren entre el 17 de juny i el 29 de juliol es pot seguir en l'article esmentat d'Andreu Morta a *El Francolí*, núm. 78, talment com altres dades sobre els seus inicis, construcció i primers vint-i-cinc anys de vida.

¹⁵⁴ MORTA, article citat, p. VIII.

¹⁵⁵ El parlament de Lluís Carulla està transcrit a la pàgina VII del citat número 78 d'*El Francolí*. Una còpia del document sonor i una versió digitalitzada es conserva al Museu de la Vida Rural de l'Espuga de Francolí.

[...] vistes les coses amb perspectiva [escrivíem l'any 1990], crec que podem afirmar que el Casal ha propiciat un canvi profund en les formes de vida, en l'economia i en els propis costums de la vila, a la qual ha ajudat a donar un salt endavant fins a situar-la en un primer pla de la realitat comarcal.¹⁵⁶

3. AL SERVEI DEL PAÍS

Les autoritats locals, amb una actitud en general d'oposició descarada, hi posaren tants pals a les rodes com van poder. Els falangistes locals, que coneixien sobradament el tarannà del seu il·lustre convilatà —i que ja havien actuat contra ell el 1957 arran de la inauguració del monument a Josep M. Rendé, un fet que li costà a Carulla una molt dura sanció governativa— temien —amb tota la raó, és clar— que el Casal esdevingués un fogar de catalanisme.

I tant que ho era! La fidelitat al país era el primer tret diferencial de la nova entitat. Per això tot un símbol de la resistència catalana, Pau Casals, en conèixer la iniciativa, pogué afirmar:

El Casal de l'Espluga de Francolí és un exemple per les nostres comarques, que mereix bé de la Pàtria i ens ensenya el camí d'una segona i definitiva renaixença.

El Casal propicià un important salt qualitatiu en la vida social de la vila: va impulsar el turisme; va ser ferment d'iniciatives culturals i educatives (escoles, cursos i conferències, biblioteca, certamen literari, elenc teatral, Centre d'Estudis Locals, publicacions, Escola de Música, etc.); va promoure l'esport; originà entitats noves i n'aglutinà d'altres, com el Centre Cultural; va impulsar l'expansió urbanística i propicià el creixement demogràfic de l'Espluga, que recuperà en segona residència molts espluguins dels que s'havien vist forçats a deixar el poble; promogué les festes tradicionals i el folklore... Conseqüència lògica dels nous temps i de l'empenta de lleves noves més preparades, han derivat del Casal els diversos museus que fan de la vila una veritable potència museística: Museu de la Vida Rural, Cova-Museu de la Font Major; Celler modernista, Fassina Balanyà...

El 23 de juliol de 1967 el Casal de l'Espluga era declarat pel Consell de Ministres Entitat d'Utilitat Pública. Un títol que s'esgrimia amb orgull, però que mai no serví ni per obtenir un rosegó de pa.

¹⁵⁶ MORTA, article citat, p. III.

4. UN ITINERARI CURULL D'ACCIÓ

L'activitat del Casal es desenvolupava mitjançant seccions formades i dirigides per grups de joves amb inquietuds que hi trobaven recer i la possibilitat d'un desenvolupament humà que fins llavors els havia estat negada. Una de les seccions més duradores en el temps i més constants ha sigut des del 1978 la Formació Permanent. De bon començament amb el nom de Formació Permanent de la Dona, organitza encara avui tres cicles de conferències a l'any, alguna sortida col·lectiva i celebracions diverses.¹⁵⁷

El projecte anà prenent embranzida mentre protagonitzava la vida cultural de la comarca i de la vila. Es promogué una urbanització, es cediren els terrenys per un nou col·legi de les Germanes Carmelites, es construïren unes pistes de tennis i sobre tot el *Casalet Infantil*, un edifici separat del principal on encabir-hi un cinema per infants i sales d'esbarjo.

El Casalet va ser patrocinat pels *Espluguins de Fora Vila*, una agrupació vinculada al Casal, però que actuava autònomament, formada per aquells que havien hagut de deixar la vila a la recerca d'un futur més esperançador. A tocar s'hi construï un Parc Infantil de considerables dimensions.¹⁵⁸

Aquells que tenien més blana la sensibilitat catalana, però, trobaran que hauria hagut de construir alguna fàbrica i influir en la creació de riquesa econòmica. El desenvolupament econòmic també formava part dels seus projectes, però la mesquinesa d'un alcalde per una banda i l'oposició política impedí que es promogués un polígon industrial, en el moment de la naixença d'aquelles zones arreu. Molts espluguins han intentat oblidar quina fou la veritable raó que anorrea l'intent: la negativa a expropiar en interès públic uns terrenys que cinquanta anys després continuen tan erms com el 1965.

El 1973 es construïa l'Hostal del Senglar amb una setantena de places i uns menjadors capaços per uns sis-cents comensals. El 1978 s'inaugurava una discoteca amb capacitat per a 1.500 persones. Aquell mateix anys es fundava l'Escola de Música, naturalment amb finançament privat a càrrec del Casal, que aviat fou reconeguda pel Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. Calgué esperar més de vint anys perquè l'Ajuntament l'assumís i l'hi donés el caràcter de Municipal.

La promoció de festes de caire local i comarcal fou una constant que seguia la moda dels temps o s'hi avançava. La Festa de la Primavera estaria entre la primera opció i tingué una durada minsa. Entre les altres cal destacar la Festa de la Verema. Iniciada el 1970 i convertida l'any següent en festa comarcal amb la participació dels cellers cooperatius de la Conca de Barberà i alguns de les Garrigues. Amb l'empenta

¹⁵⁷ Sobre les Seccions i els seus responsables vegeu MORTA, article citat, p. XI.

¹⁵⁸ Simbòlicament el Casalet Infantil era fruit de l'acord de fusió de l'antic Centre Cultural amb la nova entitat.

que portava s'inclogué entre els actes que ja eren tradicionals: pregó, pubilla, la Fira de Vins i Productes del Camp, etc.

Des del Casal es promogué el nomenament de l'Espluga *Ciutat Pubilla de la Sardana 1969*. Quan Òmnium Cultural va endegar l'homenatge nacional a Pompeu Fabra, en Lluís Carulla distribuí 150 medallons de bronze arreu de Catalunya. L'Espluga s'hi afegí i també en va clavar un a la façana del Casal. Sengles monuments ubicats als jardins recorden els homenatges a Pau Casals, Ramon Muntanyola, Montserrat Canals —la seva mare—, a la Sardana, als molins de la vila, etc. El 1974 el Casal es bolcà en l'organització de la *XVIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, les actes de la qual foren editades en dos volums de la col·lecció *Arrels*.

En una tasca d'evident suplència d'un Ajuntament inoperant, des del 1963 el Casal es feu càrrec dels pressupostos de la Festa Major i tingué cura de l'organització dels actes fins que, entrada la dècada dels 90, n'agafà el relleu l'Ajuntament.

Seguint la seva preocupació pels més menuts el 1979 s'organitzà el Grup *Rialles* que avui actua sota el nom *Xarxa*. Dins dels actes commemoratius del Novè centenari de la Carta de Població de la Vila, el desembre d'aquell any, es creà l'*Agrupació Filatèlica*. Es promogué la creació del *Centre d'Estudis Locals* i el *Certamen Literari*. S'inicià l'edició de la revista *Arrels* per publicar treballs de recerca local i s'instituí el *Premi Bernat Morgades* d'història, dotat amb les aportacions particulars de dotze espluguins.

Quan Lluís Carulla va fundar els *Premis Baldiri Reixac* de la seva *Fundació Jaume I* (avui *Lluís Carulla*) per incentivar l'escola catalana decidí, a proposta de la Junta del Casal, que els premis a alumnes es lliurarien a l'Espluga de Francolí. L'esdeveniment ha assolit un èxit aclaparador.

L'any 1983 es reedità en facsímil la revista quinzenal *El Francolí* (1921-1926) i se'n prengué la publicació en segona època convertint-la en un document molt valuós per la història de l'Espluga. Des d'aleshores ençà ha publicat prop de tres-cents números. Aquell mateix any el Casal acollí la Primera trobada de *Centres d'Estudis Locals* de Catalunya, organitzada pel Servei d'Arxius de la Generalitat.

Un altre aspecte a considerar és la inquietud pels estudis. És propi del tarannà pagès pensar que els llibres no serveixen per a res. El 1969 el Casal va facilitar la construcció d'un nou Col·legi de les Germanes Carmelites malgrat l'oposició activa de l'Ajuntament de l'època, que va estar a punt de deixar el poble sense una de les seves dues escoles.

Quant a l'ensenyament secundari, l'Espluga de Francolí al llarg de la història no havia tingut mai centre d'aquest nivell. El 1985 el Casal cedí el Casalet a l'Ajuntament —i aquest a la Generalitat— per a ubicar-hi l'*IES Joan Amigó*. Més endavant se'n construï un de nou. Ara els espluguins i les espluguines hi poden estudiar fins al batxillerat. A poc a poc la població universitària d'espluguins ha anat creixent. Això no fóra cap mèrit perquè passà arreu, però cal tenir en compte que el 1961 no hi havia més enllà de quatre o cinc fills del poble a la universitat. Poc més nombrosa era la joventut amb estudis mitjans, que calia seguir a Montblanc o Valls.

Altres esdeveniments extraordinaris foren dues visites de l'Orfeó Català, actuacions d'orquestrs simfòniques o de cambra, teatre professional —a part de l'amateur, amb més d'una cinquantena d'obres— cicles de conferències com el de *Forjadors de la Catalunya Contemporània*, i altres.

Personalitats de la cultura i la política nacionals han passat per les seves dependències i hi han parlat als espluguins: Jordi Pujol, Miquel Coll i Alentorn, Heribert Barrera, Josep Tarradellas, Josep M. Ainaud de Lasarte, Josep Benet, Albert Manent, etc.

Malgrat tan intensa trajectòria, fins ara el Casal ha rebut un únic reconeixement honorífic: el *Premi de Cinematografia* de la Generalitat de Catalunya, per la constància en projectar al cinema de l'entitat tots els films doblats al català que produïa el mercat.

Veiem com el Casal, doncs, ha estat factor determinant en la modernització del poble i motor de canvis transcendentals en els costums vilatans. El comerç ha experimentat una forta embranzida, esperonant i creant inèrcies. La bonança econòmica que, al mon rural, sol arribar amb retard; per contra fa que les crisis no hi siguin tan agudes, i l'Espluga de Francolí té en el Casal un esperó per apuntalar un futur esperançat.

5. TEMPS D'INCERTESA

Quina és la situació actual? Certament, no tan brillant com la que hem exposat fins ara. La crisi econòmica de 1992 originà l'inici de la davallada de l'entitat. Les explotacions ja no eren suficients per mantenir-lo. La discoteca *Sínia* no es recuperà després de l'incendi en el Pavelló d'Esports la nit de la Festa Major de 1983, que la destruï en bona part. El cinema s'hagué de tancar per manca d'espectadors. Malgrat tot, va aguantar algunes temporades més com a servei social no lucratiu.

Les instal·lacions de l'Hostal del Senglar envelliren, tot i que mantenia l'extraordinària qualitat de la seva cuina. També es veritat que faltava en Lluís Carulla, l'ànima inspiradora i promotor, que havia mort l'any 1990. Moltes seccions no suportaren el pas dels anys. Això no afectava, però, a la vida cultural del Casal, inspirada des de bon començament pel propi Lluís Carulla i un dels seus més fidels col·laboradors, Josep Tremoleda i Roca.¹⁵⁹

L'assaig social que portà l'Espluga de Francolí al desenvolupament turístic i de serveis durant trenta anys s'anà esllanguint. Les Juntes directives no trobaven el camí de sortida a tot plegat. Amb l'arribada de la democràcia al país i les institucions catalanes recuperades, tot feia esperar un suport que reconegués tant la feina feta com

¹⁵⁹ Sobre Josep Tremoleda podeu veure: referit a la seva incorporació a les ordres de Lluís Carulla, la pàgina IX de l'article citat d'Andreu Morta, pel que fa a la seva col·laboració amb el Casal encara a la pàgina XVIII del mateix text i publicació. En *El Francolí*, núm. 43, 95, 98, 172, 173, 175 (suplement extraordinari amb motiu del seu traspàs i 179). També, Joaquim FERRER (2008), *Josep Tremoleda. Plantar cara a la por*, Barcelona, Editorial Pòrtic.

la garantia de futur. Esportivament encara avui tenen una vida prou activa l'Hoquei sobre patins, el Patinatge artístic, el Ioga i l'Aeròbic, etc. Per altra part havien sorgit a l'Espluga noves generacions que impulsaven activitats fora de l'òrbita del Casal: diables, bastoners, geganters, escacs, etc.

El Casal no va saber o no va poder adaptar-se a les noves necessitats de la vila i el municipi poc va ocupar el lloc que li corresponia en les iniciatives locals, tants anys abandonades. L'exemple més clar és la museïtzació de la *Cova de la Font Major* a càrrec de d'historiador local Antoni Carreras i Casanovas, coautor amb Jordi Roca dels sis volums de la *Història de l'Espluga* editada recentment, per iniciativa del Casal. A aquella iniciativa seguí la del *Museu del Vi*, ubicat en el Celler Cooperatiu —fundat per Josep Maria Rendé i Ventosa als primers anys del segle xx— i, més recentment la destil·leria o fassina *del Balanyà*. Per altra banda la creació d'una emissora local de ràdio també ha dinamitzat la vida de la població i ha facilitat la difusió informativa.

El Casal de l'Espluga el 2009 ha venut recentment les instal·lacions de l'Hostal del Senglar i ha traspassat a l'Ajuntament tota la resta del patrimoni, que el destina a Hotel d'Entitats. La *Fundació Lluís Carulla* presidida per la seva filla Montserrat Carulla Font va condonar el deute. El Casal de l'Espluga ara és dels espluguins més que mai, i l'associació continua com a tal l'activitat, reduïda, però present encara en la vida local.

6. ES VA EQUIVOCAR EN LLUÍS CARULLA?

Vist com s'ha desenvolupat la història és lògic que avui qüestionem si la vila podia mantenir una institució d'aquella envergadura. Estava l'Espluga de Francolí preparada per assimilar un projecte de la magnitud del que va rebre? Es mereixia una institució d'aquesta mena, tan gran i tan potent? Podem assegurar que si més no la necessitava. Només en Lluís Carulla sabé intuir-ho i, tot i conèixer la mentalitat pagesa dels espluguins, gasiva i malpensada, volia canviar-ne el tarannà. Tot un desafiament. En moltes converses que al llarg d'anys vam tenir l'oportunitat de mantenir-hi copsàrem l'existència d'aquell desig així com la consciència del desafiament que comportava.

La tenacitat que li havia permès de bastir un imperi industrial i comercial no es feia present, però, quan l'aplicava a l'Espluga, on sempre es va veure arrossegat per un deix d'utopia envers aquest poble que estimava «fins a la follia» —com va escriure d'ell Ramon Muntayola— i que el menava a pensar en el millor per als espluguins, i a actuar sense aturar-se en entrebancs i trencacolls.

Perquè en Lluís Carulla, que volia la unitat de tot el poble, hagué de lluitar contra la incomprensió de molts espluguins —i en especial contra l'Ajuntament— per tal que la vila no fos coneguda només per les legions de mosques de les granges. Però, si el Casal empenia iniciatives d'alta volada, el vol dels espluguins continuava sent rasant. La història jutjarà, doncs, l'eficàcia de l'obra social més ambiciosa aixecada a la vila després del Celler i que avui es converteix en Casal d'Entitats. Els espluguins

universitaris, que hauran estudiat a l'Institut propiciat per l'entitat, un dia reflexionaran, llegiran la història local i de l'associació i s'adonaran que han heretat quelcom més que un edifici: el somni d'un prohom clarividenc.

En certa manera Carulla es va equivocar perquè mentre posava totxos als edificis, mosaic romà a la façana, arbres als jardins o un enllumenat majestuós —en el seu moment ho era— el distraigué de fer la campanya personalitzada que, amb les seves dots de convenciment, potser hauria assolit un millor èxit. Donava per fet, sobretot els primers anys, que la resposta entusiasta de la nit de Festa Major de 1962 a la plaça de l'església mouria els cors. Ell, que quan s'ho proposava aconseguia allò que volia, no va assolir tot allò que anhelava per a l'Espluga perquè va menystenir la maledicència sorruda d'un poble ancorat en la malfiança i no va amidar la resistència política a acceptar-lo: les dretes, per catalanista, i les esquerres, per burgès.

Comptava i preveia un futur turístic diferent del que havia viscut el poble a finals del segle XIX i començaments del XX amb les aigües i el monestir de Poblet. Promogué la urbanització per tal d'oferir segona residència als forasters que havien de transformar el poble. L'urbanisme, que Lluís Carulla va impulsar fou un bon motor que s'avançà uns anys al boom dels anys setanta i a l'onada que es desenvolupà en altres viles de la Conca de Barberà.

No ho és menys els canvis de costums que s'operaren en els vilatans, fossin o no socis del Casal. El comerç va tenir una embranzida, tot i que minsa en el temps. L'Espluga en una vintena d'anys va recuperar la població d'abans de la guerra i superà els tres mil habitants. L'obertura de l'accés des del Passeig Cañellas a la plaça de l'església, amb l'enderroc de la casa Forçó—una altra proposta d'en Carulla— creà un nou eix de circulació a la vila, encarat al Casal i camí de Poblet. Molts carrers foren pavimentats i la vila pagesa presentà una nova imatge.

Per contra, hi ha qui considera que l'Espluga es va enfonsar, senzillament pel fet que el Casal va acaparar el protagonisme de la vida social, cultural i cívica. Els joves havien de sortir de la vila per trobar feina i el camp s'anava abandonant. Però aquest aspecte és tan general al país que l'única cosa que passà fou que s'avançà en el temps. Els desplaçaments pel treball, tan normals a la ciutat, aquí eren excepcionals: cadascú volia la fàbrica al capdavant del carrer.

La concurrència de forasters amb un altre vestit, un altre comportament social, un altre nivell en definitiva desvetllaren de l'engorroniment un poble no només rural, sinó molt pagès. Aquells Espluguins de Fora Vila —alguns dels quals si que es construïren la seva segona residència a la urbanització del Casal o a la que promogueren particularment la família Carreras Arimany al sud-est del casc urbà, a tocar del camí de l'Ermita— traspuaven una altra mena de viure.

Els capvespres d'estiu la pèrgola del bar del Casal era un model de tertúlies que avui enyora bona part d'espluguins. Però cal tenir present un altre aspecte: els canvis generacionals. Els socis fundadors del Casal eren aquells espluguins que provenien d'una

etapa de misèria econòmica i mental. Dels vells anatemes de la guerra. Els seus fills ja no conegueren l'Espluga sense el Casal i per a ells no té res d'extraordinari trobar-se una vila endreçada, polida, acollidora.

Després es van desenvolupar les comunicacions amb l'autopista que ens acostava a les grans ciutats. L'automòbil facilitaria els desplaçaments i les vacances, però això també es produïa arreu. L'únic diferent era que a l'Espluga alguns dels canvis s'havien produït abans i la causa determinant fou el Casal de l'Espluga. Una institució envejable i envejada per pobles i ciutats d'una demografia molt superior.

7. INTENT DE VALORACIÓ

El Casal és un exemple dels canvis que pot operar en una societat una iniciativa d'aquesta mena i això és el que hem intentat de presentar a la consideració d'aquest Congrés. Altres canvis que s'han succeït al poble d'ençà dels anys noranta, sobretot amb la irrupció d'immigració procedent de països molt diferents, reclamaria altra mena d'estudi que no estem en condicions d'abordar.

A l'Espluga d'avui, amb un cens que supera els tres mil cinc-cents habitants, el paisatge urbà i l'associacionisme, tant juvenil com d'altres caires, s'hi desenvolupen amb empenta. I l'autoritat civil es mostra amatent a les noves demandes. Una situació social certament diferent de la que ofería el poble, l'any 1962, on el que preocupava era poc menys que cantar la cançó del règim.

Polítics catalans s'han omplert la boca d'elogis envers l'entitat. Els d'un color o els d'un altre, els joves o els més antics, però d'això no s'omple el cistell. I allò que els sociòlegs moderns definirien com a «centre d'animació sociocultural» es mostra com una idea bona i de categoria. Un bon dia Lluís Carulla va dir als espluguins que allò seria el que ells volguessin que fos. Els espluguins han demostrat que no sabien què fer-ne. S'ho estimen, ho ensenyen amb orgull, talment un temple que no s'omple de fidels ni hi convencen els sermons que s'hi prediquen. Per això podem dubtar si el Casal de l'Espluga ha estat, o no, un assaig social reeixit en el temps.

L'any 2012 se'n compleixen cinquanta d'aquella magna assemblea en que Lluís Carulla presentà un projecte que va entusiasmar els espluguins. Què en queda dels llargs aplaudiments que escalfaren les mans i els cors de tots, aquella nit de Festa Major? Que en queda, d'aquell esperit? En resta l'obra de fàbrica. El que es paga amb diners. Una obra que cal omplir de contingut de bell nou

Potser el Casal no ha aconseguit plenament aquell seu propòsit fonamental de sensibilitzar i catalanitzar l'Espluga, però s'hi ha acostat força. Cursos, conferències, trobades i el treball de cada dia de les juntes i responsables de seccions malden en aquest sentit. El resultat podria haver estat més satisfactori, però l'exemple és vàlid. Cal confiar que arribarà el dia que els espluguins que hauran estudiat a l'Institut, que hauran cursat carrera universitària, reflexionaran, llegiran la història de la vila i de l'associació

i s'adonaran que la seva vida té més d'una cosa que els cal agrair a qui va inspirar la idea del Casal. I prendran el relleu dels seus pares amb més sentit i consciència de país, amb més ànsies de servir al poble i d'enriquiment personal. Cal que l'Espluga recuperi l'esperit que va inspirar el Casal.

El Casal de L'Espluga, així anomenat, ha provocat una veritable renaixença d'un poble estrictament agrícola, que menava una vida; precària, sense ideal, sense vibració, sense gairebé cap esperança, que tenia una població emigratòria, com tantíssimes viles de la nostra terra.

El Casal, obra digna d'ésser visitada i coneguda, fou construït en els anys 1962-1965, en un gegantí esforç col·lectiu, gràcies al lliurament absolut de tota la vila, amorosament despertada, ajudada per un exemplar fill absent, al qual no em puc estar de fer aquesta lacònica referència, malgrat la prohibició per ell imposada.¹⁶⁰

BIBLIOGRAFIA

El Francolí. Primera època. 1921-1926.

Noticia del Casal. 1963-1965.

Circular d'informació als socis. 1974-1979.

Noticia. 1979-1982.

El Francolí. Segona època, 1983-2010.

Arrels. Miscel·lània d'aportacions històriques i documentals de l'Espluga de Francolí. 1979-1997.

MUNTANYOLA I LLORACH, Ramon (1970). *Montserrat Canals de Carulla, 1879-1952. Esbós biogràfic*. L'Espluga de Francolí.

SOLDEVILA, Ferran (1967). «Cloenda». A: SOLDEVILA, Carles. *Obres completes*. Barcelona: Ed. Selecta.

— (1974). *Mossèn Ramon Muntanyola i Llorach. «Mestre en Gai Saber» (1917-1973)*. Barcelona.

PANYELLA, August; MORTA, Andreu (1989). *Museu de la Vida Rural. L'Espluga de Francolí*. Nadala de la Fundació Jaume I.

¹⁶⁰ Ferran SOLDEVILA (1967), «Cloenda», *Carles Soldevila. Obres Completes*, Barcelona, p. 1631-1633.

La constitució i la construcció del Casal de Vila-rodona. Entre l'herència i la modernitat.

Josep Santesmases i Ollé
Centre d'Estudis del Gaià

1. ELS ANTECEDENTS. L'HERÈNCIA DELS SINDICATS AGRÍCOLES.

Cap als inicis dels anys 60 gairebé tots els locals recreatius que existien a Vila-rodona procedien dels antics sindicats agrícoles del primer terç del segle xx: el Sindicat Agrícola de Vila-rodona, el de les esquerres i el més potent, i el Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Vila-rodona, el de les dretes. Tots dos tenien els corresponents edificis recreatius: «la Societat» el primer i «el Molí» el segon, amb un cafè i una sala de ball tots dos.¹⁶¹ La duplicitat de sindicats agrícoles per raons ideològiques, amb els seus corresponents cellers i espais recreatius, va ser un model freqüent a altres poblacions vitivinícoles del nord del Camp de Tarragona i de la Conca de Barberà.

Finalitzada la guerra es confirmava la unificació forçosa dels dos sindicats agrícoles, decretada ja durant el període revolucionari de 1936. El local del «Molí», es va continuar utilitzant com a cafè i sala de ball i el local de «la Societat» va passar a mans administratives de la Falange. El seu cafè va esdevenir la seu de la «jefatura local» i del Frente de Juventudes i la sala de ball es va convertir en el cinema, administrat per la

¹⁶¹ Informació procedent de: Josep SANTESMASES I OLLÉ (1996), *El cooperativisme agrari a Vila-rodona (1893-1939). Un exemple d'estructura econòmica, social i política en la Catalunya vitivinícola*. Vila-rodona, Centre d'Estudis del Gaià.

Falange.¹⁶² Per tant aquests espais quedaven al marge del seu legítim propietari que era el Sindicat Agrícola de Vila-rodona, sorgit de la fusió.¹⁶³ Fins a finals dels anys 60 el Frente de Juventudes i la OJE hi van tenir el seu espai d'esbarjo de la canalla i el jovent.

2. LA RECUPERACIÓ DE LA PROPIETAT DE LA SOCIETAT I DE L'ADMINISTRACIÓ DEL CINEMA

Cap a finals dels anys cinquanta el Sindicat Agrícola de Vila-rodona, ja denominat Cooperativa Agrícola,¹⁶⁴ va reclamar i va aconseguir recuperar la propietat i l'administració del cinema, fet que en d'altres llocs fou impossible.¹⁶⁵ Els dirigents de la Cooperativa Agrícola van tenir una clara voluntat de recuperar la gestió perduda de la propietat de l'edifici de «la Societat» i de l'administració del cinema, convençuts que els hi pertanyia per la unificació dels dos sindicats i les seves propietats. És un exemple de la força que tingueren els sindicats agrícoles en l'estructura econòmica, social i representativa de la societat local.¹⁶⁶

¹⁶² Vegeu el meu treball: (2001) «L'encaix dels sindicats agrícoles en el nou règim franquista», *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut d'Estudis Balearics, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, Cossetània Edicions, p. 349-358.

¹⁶³ «Excepto algunas dependencias que se confíaron a la cooperativa Agrícola, todo el resto del local y de sus instalaciones pasaron a la jurisdicción de la Jefatura Local, incluyendo el salón-cine, máquina proyectora y demás elementos complementarios y afines a su propio uso, así como todas las atribuciones administrativas y especulativas de tal actividad». Esborrany de carta de Joan Robert Ollé, president de la Cooperativa Agrícola a l'alcalde i «Jefe Local de FET i de las JONS», Josep Barril Miquel. Anys 50. Còpia guardada a l'Arxiu Santesmases-Rabadà.

¹⁶⁴ El canvi nominal va haver d'haver d'efectuar-se a raó de les disposicions de la «Ley de Cooperación» promulgada el 2 de gener de 1942.

¹⁶⁵ Un cas proper estudiat és el de la població de Nulles a la mateixa comarca de l'Alt Camp. L'antic local recreatiu de les esquerres del Sindicat Agrícola Popular va passar a mans de la Central Nacional Sindicalista (CNS) i posteriorment va ser administrat per la «Hermandad de Labradores y Ganaderos». Malgrat haver-ho intentat, la Cooperativa Agrícola de Nulles mai va poder recuperar el patrimoni. Vegeu: Antoni GAVALDÀ; Josep SANTESMASES (1992), *Història econòmico-social de la cooperatives agrícoles de Nulles*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs. Vegeu també: (1984) *Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939*, Generalitat de Catalunya, Departament de Treball, Direcció General de Cooperatives.

¹⁶⁶ És convenient constatar que durant el franquisme va ser molt difícil que una persona procedent d'una antiga família d'esquerres hagués pogut ser regidor de l'ajuntament. En canvi sí que li va ser possible ser membre de la junta directiva de la cooperativa. Sembla que hi havia un pacte no escrit segons el qual el president de la Cooperativa Agrícola havia de recaure sempre en una persona de dretes i el president del celler —la secció més important— en una de les procedents de l'antic sindicat agrícola de les esquerres. Al cap d'un any de la fi de la guerra la junta del Sindicat Agrícola proposava la trobada entre homes dels dos sindicats anteriors a la guerra per formar la nova junta. Vegeu el meu treball: (2001) «L'encaix dels sindicats agrícoles en el nou règim franquista», *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Institut d'Estudis Balearics, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, Cossetània Edicions, p. 349-358.

Joan Robert Ollé, president de la Cooperativa va adreçar una carta a l'alcalde Josep Barril¹⁶⁷ en la que expressava «el unànime sentir de los asociados» fent palès que en el fons eren tant o més importants les herències, els valors i les realitats locals que la integració en les estructures del règim. El «Sindicat» pesava molt en l'economia però també en els sentiments. Hi havia un problema que calia resoldre:

[...] en el marco de los problemas a los que hay que dar o intentar hallar una justa solución, existe el de la total integración de los bienes sociales completos de las dos antiguas Cooperativas Agrícolas radicadas en la localidad, cuya fusión administrativa e igualdad de derechos viene registrándose a partir de la Liberación de la Villa [...].

La segona cosa que es remarcava era el valor de cohesió social altament positiva que s'havia produït amb la fusió dels dos sindicats:

Esta fusión ha sido completa en el más amplio sentido de la palabra y sinceramente expreso mi opinión de que ha sido uno de los factores que más ha contribuido a la concordia de la vida social de la población, el conseguir llevar aunados los intereses de la mayor parte de los agricultores el quedar integrados en el seno de una sola Cooperativa.

La Cooperativa mai va deixar de considerar com a propi el local de «la Societat» i va pagar «las reparaciones más imprescindibles» i la «Contribución Urbana del mismo, así como de otros gravámenes tanto relativos al local como a sus instalaciones, inclusive s/ el cine, a pesar de su exclusión administrativa del mismo».

Cal destacar que a partir d'una teòrica concepció de representació democràtica —l'elecció de les juntes directives per l'assemblea general— es considerava que la Cooperativa tenia el dret de reclamar el retorn:

[...] posee todas las condiciones y garantías y todos los derechos para pasar a solicitar el cese de un criterio de segregación de unos bienes inventariados de acuerdo con las aportaciones sociales de las Entidades fusionadas libremente.¹⁶⁸

Finalment en la carta apareixien dos temes cabdals per entendre el present i el futur proper. El primer, l'estat del cinema:

[...] que la administración del cine ha venido manteniendo en el mismo un criterio de precariedad. Han pasado muchos años y el local no ha sido mejorado en nada a resultas de las actividades desarrolladas.

Consegüentment el segon tema era la necessitat de fer-hi millors:

¹⁶⁷ Esborrany de carta de Joan Robert Ollé, president de la Cooperativa Agrícola a l'alcalde i «Jefe Local de FET i de las JONS», Josep Barril Miquel. Tor i que la carta no té data cal situar-la entre els anys 1957 i 1959, període en el qual Joan Robert va ser president de la Cooperativa. Còpia guardada a l'Arxiu Santesmeses-Rabadà. L'alcalde Josep Barril anteriorment havia estat president de la Cooperativa.

¹⁶⁸ Les fusions dels sindicats agrícoles, tant durant com després de la guerra van ser forçades, i obligatòries.

Es preciso acondicionarlo y dotarlo de lo más imprescindible dentro de la categoría de la población. Es un problema al que hay que dar solución. ¿Quién hará inversiones, en tal sentido, en dicho local, ante la actual situación?

Si s'aconsegua la plena recuperació de la propietat —amb tota la predisposició per col·laborar amb els organismes del règim—¹⁶⁹ Joan Robert entenia que aleshores:

[...] podría crearse un estado de opinión favorable a emprender unas mejoras en dicho local, que ya van siendo inexcusables.

La recuperació definitiva va produir-se l'any 1959. El governador civil enviava un comunicat en el qual s'atorgava «el pleno reconocimiento de integración a los bienes sociales de la Entidad, del local sito en Avda. José Antonio, núm 4,¹⁷⁰ incluida la administración del cine».¹⁷¹

Arran del traspàs de l'administració del cinema a la Cooperativa es va crear un conflicte amb les tres persones que havien gestionat el cinema durant l'època de la Falange, les quals efectuaren reclamacions laborals.¹⁷² Si bé tot feia pensar que a finals de 1959¹⁷³ el tema havia quedat tancat, de fet va cuejar fins nou mesos més tard. Dues d'aquestes persones van retirar la demanda i en la intervenció decisòria del «delegado provincial de sindicatos» aquest va resoldre que Josep Güell Torredemer —que no havia retirat la demanda— havia de rebre 700 ptes. de la Cooperativa «por considerarse trabajador de la antigua empresa de cine FET». En l'acte de l'entrega dels diners «se advirtió al Sr. Güell que podía cobrar o renunciar a ello, decidiendo cobrar». L'afer va sortir encara en les dues assemblees generals de 1960. En la del mes de març, Josep Llorca Saumell, un dels altres responsables del cinema en època de Falange, va manifestar que ell havia efectuat la demanda contra «el cine, no contra la Cooperativa, expresando que se hubiera dado vergüenza de intentar ninguna acción contra esta». El president de la Cooperativa va manifestar que «toda acción relativa al cine habría de hallar forzosamente a la Cooperativa».¹⁷⁴ Aquesta història es va tancar, votant favorablement en assemblea general la «inhabilitación de todo cargo en la Entidad a perpetuidad por insultos a la Junta Rectora» de Josep Güell Torredemer. Aquest afer fou un tema que

¹⁶⁹ El cinema per exemple posat dins o amb co-administració de l'Obra Sindical de Educación y Descanso i deixar a consideració de l'alcalde i al mateix temps «jefe local de FET y las JONS» la disponibilitat de l'espai que ocupava la Falange i el Frente de Juventudes.

¹⁷⁰ El local de l'antiga «Societat».

¹⁷¹ Acta de l'assemblea general de la Cooperativa Agrícola del 15.3.1959.

¹⁷² Aquestes persones cobraven per la dedicació. En assumir la Cooperativa l'administració del cinema, en principi, fou una activitat voluntària no remunerada.

¹⁷³ L'acta de l'assemblea general de la Cooperativa Agrícola del 29.11.1959 ho recull d'aquesta manera: «Se refiere a la pretendida cuestión laboral que se había iniciado contra la Cooperativa y que posteriormente fué retirada, obteniendo una solución favorable a la Entidad y que a su entender debía dejarse cerrada esta cuestión, perdonando la Entidad a sus promotores.»

¹⁷⁴ Acta de l'assemblea general de la Cooperativa del 27.3.1960.

aixecà polseguera per qüestions molt diverses que s'hi barrejaren. Per damunt de tot la idea força és la preeminència de la voluntat de la Cooperativa —juntes rectores i assemblea de socis— de disposar de la propietat de tots els locals.

3. LA NECESSITAT DE REFORMAR I REORGANITZAR ELS ESPAIS RECREATIUS.

La recuperació de l'antic edifici de la Societat i de la gestió del cinema, plantejava el repte d'enfocar la seva administració i d'afrontar les reformes necessàries. En la mateixa assemblea general de la Cooperativa en la qual es va informar de la recuperació, el president Joan Robert va plantejar la necessitat de la «renovación y mejora de los locales sociales destinados a funciones recreativas». És a dir dels dos locals. El president proposava la creació d'una entitat recreativa que contemplés totes aquestes activitats. Tot indica que el tema s'havia debatut amb «varios socios significados» i junt amb les orientacions de la «Autoridad Provincial» s'havia arribat a la conclusió que la millor forma seria la constitució d'un «Grupo de Educación y Descanso local». D'aquesta manera la Cooperativa quedaria alliberada de la responsabilitat de la gestió dels locals recreatius. En aquesta reunió es van nomenar les persones que formarien part del «Grupo Local de Educación y Descanso».¹⁷⁵

Aconseguida la recuperació de la propietat de la Societat, es va convocar una reunió amb la junta directiva, la comissió assessora de la Cooperativa, les persones designades per constituir la secció de Educación y Descanso i una vintena de socis significatius dels dos antics sindicats, alguns d'ells fundadors. En la reunió es presentava l'informe de l'arquitecte Adell¹⁷⁶ sobre els locals socials, el qual havia manifestat que sense un estudi aprofundit no podria fer números del cost de les reformes. En visitar el celler de dins del poble, va trobar que els dos patis del seu costat, que eren propietat de la Cooperativa, eren idonis per a la construcció de tots els locals recreatius.¹⁷⁷ Va ser aquesta una proposta que en principi no va fer fortuna, però que va rebrotar anys després.

La reforma dels locals socials i la reorganització de la seva gestió va ser un tema recurrent des de 1959. El novembre de 1959¹⁷⁸ les activitats recreatives tornaven a ser a l'ordre del dia de l'assemblea general. Per una part s'informava que el cafè s'inde-

¹⁷⁵ Eren les següents: serien vocals nats el president de la Hermandad de Labradores y Ganaderos local, el president de la Cooperativa, el «Jefe Local de FET y de las JONS»; el secretari seria un funcionari sindical; per part de la Cooperativa es proposava a Joan Domingo Farrerons, Joan Andreu Oliva, Joan Galofré Recasens i Pere Robert Pons; per part de la «Jefatura Local de FET y de las JONS» a Andreu Domingo Miquel, Josep Rabadà Marcet, Llorenç Rañé Galofré; per part de la Hermandad a Josep Güell Esbert i Frederic Vives Robert.

¹⁷⁶ Es podria tractar de l'arquitecte Francesc Adell Ferré (Riudecanyes 1909 – Madrid 1979). Entre altres coses fou arquitecte escolar de la província de Tarragona i més endavant a nivell de Catalunya. Posteriorment fou nomenat assessor del Ministeri d'Educació a Madrid.

¹⁷⁷ Acta de la junta rectora del 17.5.1959.

¹⁷⁸ Acta de l'assemblea general del 28.11.1959

penditzava econòmicament de la Cooperativa deixant de ser una càrrega. I per altra que el televisor adquirit s'anava amortitzant segons la forma ideada.¹⁷⁹ En relació amb l'administració del cinema es constata el bon funcionament de l'activitat de la que en tenien la responsabilitat quatre persones nomenades per la Cooperativa, que invertien els beneficis en millores. En aquesta mateixa assemblea s'insistia en la necessitat de crear el grup d'Educación y Descanso, senyal que la proposta de vuit mesos abans encara no havia fructificat.

L'any 1960 la junta ho tornava a debatre valorant positivament les propostes de l'arquitecte Adell, remarcant les dificultats econòmiques;¹⁸⁰ el 1961 l'aparellador Lluís Porta va fer un estudi de les reformes.¹⁸¹ Les propostes i debats s'encadenaren mentre continuava la inseguretat dels locals, sobretot dels trespols de la sala del ball i del cafè. En l'assemblea general del desembre de 1961 s'acordava nomenar una comissió que amb la major unanimitat de criteris, fes una proposta.

En l'assemblea general del 8 d'abril de 1962 es presentaven i es debatrien les conclusions de la comissió assessora nomenada per estudiar el tema de la reforma dels locals socials, sobretot el del «Molí». La comissió¹⁸² després de considerar que les reformes al cafè i la sala del ball del «Molí» no baixarien de 900.000 ptes. van presentar l'informe de l'arquitecte Adell per construir de nou un cafè i una sala de ball als patis del celler que la Cooperativa tenia dins del poble. Segons estimacions fetes, la seva construcció es valorava en 1.600.000 ptes. Si se li sumava incloure un cinema, tot plegat ascendia a 2.500.000 ptes. La comissió es mostrava partidària de la construcció d'uns nous locals amb el convenciment que un nou local «eliminaría las apasionadas viejas afiliaciones partidistas que dividen la Entidad». El plantejament va suscitar un llarg debat amb postures de rebuig per l'elevat cost, per les dificultats econòmiques de moltes famílies, per l'ocupació d'un espai on s'havia parlat de fer-hi el magatzem d'adobs, el molí d'oli, la destil·leria d'alcohol o un molí de pinsos i també per la ubicació. També n'hi hagueren de favorables, que consideraven que sempre era millor una casa nova que una de vella reformada. I alguna com la que raonava el constructor Josep Busquets Alegret: «[...] ya que sería el local de toda la población y no de ningun partidista, con lo que podría significar para vivir todos en una mayor armonía que tanto necesita la población».¹⁸³

¹⁷⁹ La forma plantejada en l'anterior assemblea del 15.5.1959 era: l'aportació de 0,50 ptes. per consumició. El televisor s'instal·lava en període de prova amb el benentès que «tal adelanto nunca habremos de obtenerlo por adquisición particular y en cambio si podríamos hacerlo en nuestro local social». L'adquisició del televisió va revitalitzar en gran mesura l'activitat del cafè. El seu cost fou de 24.959 ptes.

¹⁸⁰ Acta de la junta rectora de 4.2.1960.

¹⁸¹ Acta de la junta rectora de 25.6.1961

¹⁸² Estava formada per Andreu Domingo Miquel, Joan Robert Ollé, Joan Domingo Farrerons, Joan Pié Ballart, Ramon Pié Iglesias i Josep M. Busquets Alegret.

¹⁸³ Acta de l'assemblea general de la Cooperativa Agrícola del 8.4.1962.

A la següent assemblea general es presentava una proposta de la comissió delegada per l'estudi de la millora dels locals recreatius, que es limitava a l'edifici del «Molí». La proposta era canviar el trespòl del cafè i la sala del ball,¹⁸⁴ que era on patia més l'edifici. Els constructors Josep Gavaldà i Josep Busquets ho valoraven en 300.000 ptes. Per fer front a les despeses es buscava un crèdit que s'amortitzaria amb quotes anuals dels socis.¹⁸⁵ S'acordà posar-ho a votació en la següent assemblea general, amb uns impresos adequats.

En la següent assemblea, ja de 1963¹⁸⁶ s'efectuaren les votacions. L'acta corresponent en recull els resultats, però paradoxalment no n'esmenta les propostes a votar que anaven en la convocatòria. Els resultats a la proposta de la comissió foren els següents: dret a vot, 324 socis; vots emesos, 165; vots afirmatius, 28; vots en contra, 133; en blanc, 3.

Amb la papereta del vot se n'ajuntava una altra amb una enquesta amb tres suggeriments que només es tindria en compte en cas d'un resultat negatiu, com així va ser. No ens ha estat possible localitzar el document de la convocatòria de l'assemblea on hi anaven incloses les propostes posades a votació, com els suggeriments de l'enquesta. Per tant ens quedem sense saber exactament què es votava. Tanmateix tot apunta que la proposta de la comissió era fer uns nous locals i els suggeriments deuriem anar per veure quin tipus de reformes s'havien de procurar als vells. En la següent assemblea¹⁸⁷ sorgia la imperiosa necessitat de estudiar les reformes necessàries per evitar els perills que presentaven determinades zones de l'edifici del «Molí», cosa que ens confirma que la proposta perdedora va ser la de fer uns nous locals.

4. LA DONACIÓ D'ENRIC BENET

Enric Benet Arnavat era un vila-rodoní nascut l'any 1898 que l'any 1927 havia emigrat a Mèxic,¹⁸⁸ on va desenvolupar amb èxit determinats negocis. L'any 1963 en un viatge a Barcelona, va fer una estada al seu poble natal on es va trobar amb amics de la infància, sobretot amb Joan Girona Roig i Josep Miró Gavaldà que li expressaren el mal estat dels locals recreatius. A partir de les converses amb els seus amics va sorgir la possibilitat d'efectuar una donació per tal d'ajudar a les reformes dels locals recreatius. Es per això que Enric Benet:

[...] va demanar al Sr. Alcalde, al president de la Cooperativa Agrícola, a dos amics seus (Joan Girona i Josep Miró), al Sr. Rector de la parròquia i al contractista d'obres

¹⁸⁴ Estaven situats al primer pis. La planta baixa estava destinada a magatzem d'adobs.

¹⁸⁵ Es considerava que tota la població havia de ser-ne soci, no només els socis de la Cooperativa, fins i tot els «asistentes comunes de fuera de ella». Acta de l'assemblea general de la Cooperativa del 21.10.1962.

¹⁸⁶ Acta de l'assemblea general de la Cooperativa del 3.3.1963.

¹⁸⁷ Acta de l'assemblea general de la Cooperativa del 26.5.1963.

¹⁸⁸ Dades extretes de la web del Ministerio de Cultura. «Movimientos Migratorios Iberoamericanos».

Sr. Josep Gavaldà, a una reunió a l'Ajuntament perquè tenia intenció de fer un donatiu al poble destinat al millorament dels locals recreatius que estaven gairebé igual com quan ell va emigrar a Amèrica [...].¹⁸⁹

Possiblement en aquesta reunió va quedar definida l'aportació a realitzar i el doble destí: reforma dels locals i cinema parroquial. Segons l'alcalde, Josep Barril Miquel, la intenció de l'Enric Benet era poder dotar el poble d'uns locals en els quals tant hi poguessin entrar els que pensin cap a la dreta, com els que pensin cap a l'esquerra, com aquell que va a missa com el que no hi va». ¹⁹⁰

El dia 26 d'agost Enric Benet, des de Barcelona abans de marxar a Mèxic, va realitzar una transferència de 1.500.000 pessetes. El dia següent enviava una carta a l'alcalde i una còpia de la mateixa al president de la Cooperativa Agrícola Josep Rabadà Marcet en la qual els hi comunicava l'import transferit a nom seu a la Caixa de Pensions. Al mateix temps concretava algunes de les seves voluntats en l'aplicació del donatiu:

Esta cantidad, como ya le manifesté, tiene que emplearse en la construcción de un cine parroquial infantil, arreglo del Casino y renovación del cine de adultos.¹⁹¹

Al mateix temps nomenava les persones que considerava que havien de formar part d'una junta encarregada de distribuir els diners, formada per l'alcalde, el president de la Cooperativa, el rector Joan Serradell, el constructor Josep Gavaldà Codinachs i els seus amics de joventut Josep Miró Gavaldà i Joan Girona Roig.

Enric Benet va retornar a Mèxic i el dia 24 de setembre de 1963 moria repentinament a l'edat de 63 anys, al cap de menys d'un mes d'haver efectuat la donació. La mort de l'Enric Benet deixava la decisió de les inversions en mans exclusives del poble, la comissió nomenada per ell, la Cooperativa i els seus socis i l'Ajuntament. La junta rectora de la Cooperativa reconeixia que el donatiu de l'Enric Benet produiria un «nuevo enfoque y posibilidades al grave problema que se tiene planteado sobre mejora de los locales sociales», mentre el proposava com a fill predilecte de la vila i soci d'honor de la Cooperativa.¹⁹²

5. CAP A LA CONCRECIÓ D'UN NOU PROJECTE.

El repartiment entre els dos objectius fixats per l'Enric Benet en la seva donació va ser de 450.000 pessetes per la construcció del cinema parroquial i 1.050.000 per

¹⁸⁹ «El nostre Casal compleix 10 anys. 1966-1976», *Caliu*, núm. 11, juliol-octubre 1976.

¹⁹⁰ «El Casal de Vila-rodona: orígens, construcció i inauguració». *Caliu, revista de Vila-rodona*, (segona època) núm. 13, Fira 1991, p. 12-13.

¹⁹¹ Còpia de la carta d'Enric Benet Arnavat a l'alcalde de Vila-rodona, 27.8.1963. Arxiu Santesmasas-Rabadà.

¹⁹² Acta de la junta directiva de la Cooperativa del 24.9.1963.

l'arranjament dels locals. El cinema parroquial va ser construït a l'hort de les religioses filipenses i es va inaugurar el novembre de 1965.

Fent recapitulació ens cal tenir present:

1. L'existència d'uns espais recreatius situats en els edificis dels locals socials dels dos sindicats agrícoles anteriors a la guerra.
2. La unificació forçada dels dos sindicats, primer en temps de guerra, i després definitivament el 1939. La consideració positiva de la unificació. La repartició de les funcions recreatives entre els dos locals.
3. L'ocupació per la Falange de l'antic edifici de la Societat i l'administració del cinema.
4. La voluntat de la Cooperativa de recuperar la plena disposició de l'edifici de la Societat i l'administració del cinema. S'aconsegueix l'any 1959.
5. La necessitat de reformar els locals recreatius. Un seguit de propostes sense arribar a cap concreció. Dificultats econòmiques per portar-les endavant i per posar-se d'acord.
6. Propostes per implicar a tot el poble i no només als socis de la cooperativa la responsabilitat dels locals recreatius. Proposta de crear una nova entitat que aglutinés tota l'activitat recreativa, més o menys vinculada amb la Cooperativa. Primer es plantejava adherida a Educación y Descanso i més endavant sense esmentar cap vinculació amb organismes del règim.
7. Proposta descartada de construir uns locals nous al pati del celler del poble de la Cooperativa, com alternativa a la reforma dels vells i com a superació de les antigues pertinences a un sindicat o altre dels anteriors a la guerra.

Totes aquestes consideracions són necessàries per saber d'on es partia en el moment de la donació d'Enric Benet. Poc després de rebre la transferència es convocava una assemblea general de la Cooperativa per encarrilar la inversió del donatiu.¹⁹³ El constructor Josep Gavaldà plantejava les reformes al «Molí», consistents en ubicar el cafè a la planta baixa i la sala del ball i les oficines de la Cooperativa al primer pis. Diversos socis van manifestar la conveniència de no «limitarse a la inversión sola del donativo buscando una colaboración general de toda la población en una reunión de todos los cabezas de familia [...]». L'alcalde Josep Barril parlava ja clarament d'una «nueva Entidad Recreativa en razón del indudable beneficio que reportaría a los locales de la Cooperativa [...]». Barril s'adonava que tenien entre mans una oportunitat extraordinària per encarrilar definitivament el tema.

Durant l'any 1964 es va teixir la proposta de la definitiva ubicació dels nous locals. Gràcies a les actes de les reunions de la junta rectora i de les assemblees generals de la

¹⁹³ Assemblea general de la Cooperativa del dia 15.9.1963.

Cooperativa Agrícola sabem que a primers d'any s'havia rebut una visita de l'arquitecte Adell, o que l'advocat Sr. Aragonès¹⁹⁴ va fer arribar a la Cooperativa un model imprès de constitució d'una entitat recreativa local «que pueda servir de orientación para las gestiones de constitución en esta localidad».¹⁹⁵ Per part de la junta rectora de la Cooperativa semblava clar que calia encarrilar les activitats recreatives de la població sota el paraigües d'una nova entitat. Aquesta entitat era la que havia de assumir el donatiu de l'Enric Benet, més les aportacions voluntàries o els crèdits o hipoteques que es poguessin contraure. Així ho expressaven a finals d'agost i vist el que succeiria a posteriori tot sembla indicar que d'una manera o altra s'havia avançat en la idea conceptual de la futura entitat.¹⁹⁶

Faltava decidir si reformar els locals existents «el Molí» i «la Societat» o construir-los de nou al pati del celler del poble que pertanyia a la Cooperativa. En una participada assemblea general del 29 de novembre es posava a debat i aprovació la constitució d'una nova entitat recreativa i a votació cedir-li o els locals existents o el pati sud del celler del poble. La convocatòria es va fer amb uns fulls impresos en els que s'exposaven els punts de l'ordre del dia i s'inseria un annex on expressar el vot en les qüestions posades a votació. Els dos punts que ens interessa considerar són els següents:

3º. Debatar y en su caso aprobar se constituya una entidad recreativa de ámbito local, filial de la Cooperativa, integrando en la misma todas las actividades recreativas.

4º. Debatar y en su caso acordar la cesión a la entidad recreativa a que se hace referencia en el apartado anterior, mediante constancia en el Reglamento de la misma, de reversión de bienes a la Coopertiva en caso de disolución, tanto de los edificios sitios en c/. Dr. Ferrer, 16 y c/. José Antonio, 4 y material instalado, como del patio S. de la bodega núm. 2 «Molí» incluyendo la parte edificada que comprende la almazara, andén de descarga y sala de màquines, actualmente en desuso, al objeto de permitir la elección entre dichos lugares, para desarrollar el plan de obras definitivo que habrá de decidir en su día la asamblea general de vecinos que se convoque a tal fin. Los acuerdos podrán tomarse por aclamación y de ser necesario se procederá a decidirlo por mayoría, mediante votación.

En el debat previ a les votacions van sorgir diverses opinions d'alguns socis:

- Que si es cedien els bens a una entitat filial ja no serien de la Cooperativa i que per això calia anar amb compte.
- Que el pati del celler en el futur podia ser de molta utilitat a la Cooperativa.
- Que el nou local havia de fer-se en uns terrenys que no fossin de la Cooperativa, apostant per un projecte de més envergadura.

¹⁹⁴ Suposem que es tractava de Manuel M. Aragonès Virgili, que va ser advocat de la Unió de Cooperatives.

¹⁹⁵ Acta de la junta rectora de la Cooperativa del 28.4.1964.

¹⁹⁶ Acta de la junta rectora del 28.8.1964.

- Que la Cooperativa no havia de desprendre's de res.
- Que s'havia de respectar el criteri de tothom i atendre's a les resolucions per majoria.
- Que era lògica la creació d'una entitat recreativa local davant d'una desorganització eternitzada.

L'alcalde Josep Barril interpretava que la correcta aplicació del donatiu de l'Enric Benet era fer possible «que lo disfruten todos los hijos de la Villa, sin distinción de clases ni maneras de pensar i que este pensamiento por tanto solo puede caber en una entidad de àmbito local nueva». Barril va donar peu a noves opinions reticents que probablement no eren les majoritàries. La major part d'aquestes opinions desfavorables les van emetre persones de l'antic sindicat agrícola de les dretes, molt vinculades al seu espai social «el Molí» i a més a més veïnes o properes del carrer Major.

Es va aprovar per aclamació permetre la cessió dels edificis socials existents. I en el cas de la cessió del pati del celler del poble va caler efectuar la pertinent votació. Els vots favorables foren 106, els negatius 35 i els nuls 7. Els vots emesos representaven gairebé la meitat dels associats a la Cooperativa. Amb aquests resultats els socis de la Cooperativa deixaven obertes les dues possibilitats a la decisió dels veïns.

Els resultats de l'assemblea de la Cooperativa van accelerar les coses. L'alcalde convocava pel 20 de desembre de 1964 una assemblea general de veïns en la qual es va escollir l'opció de construir un nou edifici socio-recreatiu, al qual la Cooperativa havia d'aportar-hi el pati del celler del poble. Segons sembla l'alcalde va manifestar que «si un sol fill de Vila-rodona havia fet una aportació tan considerable, ben bé 1.250 habitants restants podien ajudar a augmentar aquesta col·laboració».¹⁹⁷ En aquesta reunió es va nomenar una àmplia junta gestora que fou l'encarregada de tirar endavant tant l'estructuració de la nova entitat com la gestió i direcció de les obres.¹⁹⁸ Per presidir la junta es va fer confiança a Enric Solé i Gondolbeu.¹⁹⁹

L'any 1965 la junta gestora va anar «convocant els caps de família en grups de deu per explicar el projecte que es pensava realitzar i se'ls proposa la seva participació com a socis».²⁰⁰ Es va establir una quota mínima de soci de 2.000 ptes. que es podia pagar en terminis o en aportacions de treball. La majoria de famílies es varen fer socis. També molts vila-rodonins residents a fora. Un nombre important de socis varen fer

¹⁹⁷ «El nostre Casal compleix 10 anys. 1966-1976», *Calíu*, núm. 11, juliol-octubre 1976.

¹⁹⁸ Ho trobem referit a l'acta de l'assemblea general del Casal de Vila-rodona de l'1 de novembre de 1966.

¹⁹⁹ Era d'una família d'esquerres moderada, que tenia els estudis de magisteri i que professionalment es dedicava amb altres membres de la seva família a la ramaderia avícola, que en aquell temps donava feina a diverses persones del poble. Va ser president del Casal durant deu anys, comptats des de la seva inauguració.

²⁰⁰ «El Casal de Vila-rodona: orígens, construcció i inauguració». *Calíu, revista de Vila-rodona*, (segona època) núm. 13, Fira 1991, p. 12-13. El full de convocatòria ho expressava d'aquesta manera: «para tratar de su aportación personal en la construcción de los locales recreativos».

aportacions superiors al mínim establert. En total es recolliren 850.000 ptes.²⁰¹ Només unes poques famílies no volgueren associar-se, en part per desavinences originades per haver escollit la construcció d'uns nous locals i no la reforma dels vells. Aquest fet va generar molta controvèrsia.

6. LES OBRES. LES MODERNES I NOVES INSTAL·LACIONS.

El terreny del pati del celler va resultar insuficient i va servir només pel cafè.²⁰² Per tenir l'amplitud necessària es va comprar una horta de 1.900 m² pel preu de 200.000 ptes. en la que s'hi va edificar el cinema i la sala del ball.

Les obres van començar a finals de juliol de 1965 i foren acabades el dia mateix de la inauguració del Casal, el 5 de novembre de 1966. Les van realitzar els constructors locals, paletes, lampistes, fusters. La singularitat del procés de construcció va consistir en les aportacions de treball voluntari que es realitzaren. Es va treballar durant molts diumenges al matí i també durant moltes nits havent plegat de les jornades particulars de cadascú. Jornals de paleta, de peó o de transport amb els remolcs dels pagesos que varen contribuir a alleugerir el cost de l'obra. El procés de construcció va despertar una mena d'eufòria, d'il·lusió col·lectiva.

Per sufragar tot el projecte l'any 1966 es va haver de demanar un crèdit agrícola avalat per molts propietaris. El crèdit demanat al Banco de Crédito Agrícola va obligar a muntar tota una estratagema per aconseguir. El dia 1 de maig de 1966 es va constituir una secció de crèdit agrícola de la Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de Vila-rodona²⁰³ amb l'objectiu «inmediat» de demanar un milió quatre-centes mil pessetes que teòricament s'havien de destinar «para la adquisición de útiles y elementos mecánicos y desarrollar trabajos de mejora en los terrenos y cultivos de sus fincas agrícolas»,²⁰⁴ tot i que on realment es destinaren fou a la construcció del Casal. Els destinataris del crèdit eren quaranta tres sol·licitants, amb quantitats que oscil·laven entre les 10.000 i les 50.000 ptes. El crèdit va ser concedit el 26 de juliol de 1966, tot i que no va ser disponible fins un mes abans de la inauguració del Casal.

El Casal es va construir seguint els paràmetres dels tres espais bàsics existents en els locals socials de la Cooperativa: el cafè, el cinema i la sala del ball. És reproduïa el model generat en el llarg caminar de tot el segle xx sota una nova dinàmica associa-

²⁰¹ Informació extreta de «El Casal de Vila-rodona: orígens, construcció i inauguració»...

²⁰² Utilitzem la paraula cafè i no bar, perquè és així com s'ha denominat sempre, tant el del Casal com els dels antics sindicats agrícoles. Bar és de fet una denominació més moderna.

²⁰³ La junta directiva de la secció de crèdit de la Hermandad estava formada per Josep Galofré Mercadé, president; Josep Roig Llenas, vicepresident; Josep Virgili Urpí, tesorero; i Enric Solé Gondolbeu, secretari. Persones totes elles molt vinculades al naixent Casal. El secretari, com veiem, era el mateix president de la junta gestora del Casal.

²⁰⁴ Documentació conservada a l'arxiu del Casal de Vila-rodona.

tiva, seguint models propers que s'havien anat concretant en d'altres poblacions, el més paradigmàtic dels quals seria el del Casal de l'Espluga de Francolí. Les activitats doncs van seguir un ritme semblant: espaiós cafè obert tot el dia, cinema dissabtes i diumenges (dues pel·lícules) i ball amb discos pel jovent els diumenges i amb músics en festes assenyalades. El cinema molts diumenges es quedava petit, havent d'ampliar l'aforament de 480 butaques amb cadires suplementàries.²⁰⁵

El Casal de Vila-rodonà va ser reconegut pel govern civil el 10 d'octubre de 1966 com a associació constituïda legalment. El dia 1 de novembre de 1966 se celebrava la primera l'assemblea general registrada en el llibre d'actes del Casal. Es nomenaven els membres que havien de formar la junta directiva, tots ells procedents de la junta gestora.²⁰⁶ Es crearen les tres seccions corresponents als àmbits construïts del Casal: cafè, ball i cinema, i se'n nomenaren els seus responsables.²⁰⁷

El Casal va es va inaugurar durant la Fira²⁰⁸ de 1966 amb la presència del governador civil de la província, Rafael Fernández Martínez. S'organitzà una participada cavalcada presidida per una reina i dues dames d'honor i un seguici format per la representació de totes les entitats del poble. El carrer on s'havia ubicat el Casal es va dedicar a l'Enric Benet Arnavat²⁰⁹ en la voluntat d'homenatjar a qui va fer el donatiu que va servir per impulsar la construcció del Casal.²¹⁰

7. LA CONSTRUCCIÓ D'UN IDEAL

En la memòria guardada i tramesa de la construcció del Casal n'ha quedat la noció de l'Enric Benet, l'elecció de construir uns nous locals, el treball voluntari, la inauguració del Casal i l'èxit de públic sobretot en el cinema. Com hem vist, tot és sempre molt més complex. Una altra cosa que n'ha quedat és la superació dels rancors entre les persones i famílies que amb anterioritat a la guerra formaven part d'un o altre sindicat agrícola, que era com dir els vençuts i els guanyadors. Segurament en la major part de la població hi havia ganes de passar full, a nivell local, és clar, i en aquells espais

²⁰⁵ Posteriorment es van afegir més butaques posant files a la part davantera de la sala i als passadissos.

²⁰⁶ Eren els següents: Enric Solé Gondolbeu, president; Bonaventura Cunillera Majó, vicepresident primer; Joan Girona Roig, vicepresident segon; Josep Barril Miquel, tresorer; Josep Vives Solanes, vicetresorer; Josep Rabadà Marcet, secretari; Francesc Andreu Gavaldà, vicesecretari; Joan Saumell Pallarès, Jaume Buixens Figueras, Josep Galofré Mercadé, Rodolfo Rañé Castells, Josep Gavaldà Codinachs i Josep Busquets Iglésias, vocals.

²⁰⁷ Respectivament Jaume Buixens, Josep Galofré i Joan M. Saumell.

²⁰⁸ La fira, amb origen a finals del segle XIV se celebra el diumenge després de Tot Sants i té una llarga tradició en tota la contornada.

²⁰⁹ La vídua d'Enric Benet enviava un telegrama manifestant que: «En este día mi corazón està con vosotros. Dios os bendiga».

²¹⁰ La nova retolació del carrer fins aleshores oficialment denominat «Ingeniero Nicolau» es va acordar en sessió de l'Ajuntament del 27.9.1966. Actes Municipals.

de vida que no depenien del funcionament estricte de l'administració franquista.²¹¹ D'alguna manera fou una transició avançada, a nivell local. Hem de pensar, a més a més, que durant els anys que s'escolaren entre la recuperació de la Societat, l'any 1959, i l'inauguració del Casal, l'any 1966, el país havia canviat. S'havien posat llums d'esperança en l'horitzó i això naturalment repercutia en les maneres de fer i de ser locals.

El treballar, colze a colze i voluntàriament, per un objectiu comú va desfer o dissipar rancúnies i va establir amistats o relacions normals. D'aquest fet que hem intentat apuntar contemplant un llarg procés d'una comunitat local, com la de Vila-rodona, caldria destacar-ne el gran valor del debat i la participació en els objectius comuns. Debat i participació que, esquivant els condicionants que imposava el règim de fora vila estant, va esdevenir un procés ricament democràtic, sense que probablement mai ningú esmentés públicament la paraula democràcia.

I en el fons de tot hi hem de veure el pòsit de les riques herències organitzatives dels sindicats agrícoles, els que van crear a primers de segle uns espais i unes formes de lleure societari, una sociabilitat nova que mai havia existit. D'això el Casal n'esdevenia un hereu enriquit.

²¹¹ Diferents eren les coses a Casa de la Vila, on durant aquests anys, a part d'ocupar-se de l'administració pròpia d'un ajuntament, se seguia amb les dinàmiques pròpies dels temps vinculades amb el règim franquista com per exemple nomenar al general Franco alcalde honorari i perpetu, amb motiu dels «XXV años de paz» o decidint que el nou carrer que s'obria on s'hi construïren les noves escoles es denominaria «Calle de la paz de Franco - XXV Aniversario, 1 d'abril 1964», nom que mai va ser utilitzat, ni escrit en cap placa o retolació.

Mossèn Joan Masip en l'HOAC catalana a comarques

Xavier Garcia

Periodista, escriptor, membre del Centre d'Estudis del Priorat i la Ribera d'Ebre

1. INTRODUCCIÓ

Per detallar el títol d'aquesta comunicació, dic d'entrada que Joan Masip i Franch (Cabacés, Priorat, 1927 – Benissanet, Ribera d'Ebre, 1990) va ser un sacerdot que actuà, bàsicament, a les comarques rurals del Priorat i la Ribera d'Ebre i que ho féu impel·lit pel guiatge apostòlic —cristià i obrer— de l'HOAC (Hermandad Obrera de Acción Católica), organització laica de l'Església, creada el 1946, a Madrid, per Guillem Rovirosa i Albet (Vilanova i la Geltrú, 1897 – Madrid, 1964), amb la voluntat de fer participar el món obrer espanyol en les realitats eclesials i que aquestes s'acostessin a les necessitats i demandes del món del treball.

La figura i l'obra de Guillem Rovirosa va ser estudiada pel meu pare, Xavier Garcia i Soler (Vilanova, 1919 – 1998) en el seu llibre *Rovirosa. Comunitarisme integral. La Revolució cristiana dintre el poble* (Editorial Pòrtic, 1977) i és aquí on, llargament, el lector interessat podrà fer-se càrrec del que representà, dintre el *nacional-catolicismo* espanyol franquista, l'aparició i desplegament d'una organització catòlica i obrera com l'HOAC, formada per laics i sacerdots, i que, com es pot suposar, des del primer moment, pel coratge del seu testimoni humà i religiós, aviat va tenir conflictes amb la jerarquia eclesiàstica i política, tan unides en el mateix Règim dictatorial.

2. DE SEMINARISTA A DIRIGENT DE L'HOAC A L'EBRE

En aquest context de postguerra —dura, ja no cal dir-ho, i més vigilada, encara, en l'àmbit rural— és quan es forma, els anys quaranta al Seminari Menor de Tortosa, aquell qui, el juny de 1953, serà ordenat sacerdot, exercint la seva primera missió com a vicari a la parròquia de Riba-roja d'Ebre.

Ja feia alguns anys, per tant, que la HOAC havia estat fundada, però, aviat, el 1949, quan encara era seminarista i «un xicot il·lusionat i ple de fe» (com el va recordar el meu pare, el 27 de març de 1990, arran del seu enterrament), Masip s'hi va posar en contacte, perquè les notícies de la fundació d'aquesta organització obrera catòlica havien arribat al Seminari de Tortosa, perquè en aquesta ciutat hi vivia i hi ensenyava el teòleg doctor Joan-Baptista Manyà i Alcoverro (Gandesa, 1884 – Tortosa, 1976) —a qui des de 1921 havia estat prohibit el magisteri al Seminari per la seva catalanitat i defensa de la justícia social— i perquè aquell mateix any 1949, a la Cova de Sant Ignasi, a Manresa, van celebrar-se les Primeres Jornades de l'HOAC a Catalunya, a les quals assistiren —i on es van conèixer— Joan Masip i el meu pare.

Rovirosa i mossèn Manyà van ser dos dels homes més importants, segurament els que més, en la vida de fe i d'apostolat social de mossèn Joan Masip, el qual, des que va poder assistir als encontres amb els primers grups de militants de l'HOAC catalana, ja mai va deixar d'actuar en el doble sentit unitari que s'havia proposat: acostar l'Evangelí al món obrer i dignificar la vida obrera a través del missatge de Crist.

De fet, l'aparició de l'HOAC, en aquells anys en què Masip es formava al Seminari, en contacte amb altres nois com ell, que hi havien arribat provinents dels molts indrets de l'àmplia diòcesi de Tortosa, pot dir-se que fou un regal de la Providència, perquè, certament, en funció de com havia quedat el país després de la guerra i, sobretot, de com actuava la jerarquia eclesiàstica i politicomilitar, era el que molts d'aquells joves seminaristes desitjaven.

Així va anar formant-se aquella generació de sacerdots vora els marges de l'Ebre, fills de vençuts, sorgits de l'entranya del poble, al qual honoraren i dignificaren pel que havien hagut de passar i amb el que combatrien pels embats posteriors que el franquisme —en les seves diverses variants: falangista, *caudillista* i tecnocráticoopus-deista— continuaria infligint contra aquest mateix poble.

Entre aquests sacerdots, al costat de Masip, i fent pinya pels mateixos ideals de fe compromesa, de justícia social, de defensa del món rural i de catalanitat compartida, cal destacar els noms de Miquel Redorat, de Benicarló (ben conegut per la seva denúncia de la nuclearització de la Ribera d'Ebre), Josep Gonell, de Xodos, al País Valencià (consiliari diocesà, professor, periodista i sociòleg), Josep M. Sáez, de Miranda de Ebro (ben actiu a Miravet, també en aquest sentit antinuclear), Cristòfol Suñé, de Batea, a la Terra Alta (actiu, des de Benifallet, contra el pantà de Xerta), Joan Rebull, de l'Ametlla de Mar (vicari a Móra la Nova, líder, amb el seu pare, del rebuig nuclear al seu poble) i, en fi, seglars d'aquestes comarques, com Francesc Vernet i Joan Asens,

del Masroig (Priorat) i Carmel Biarnés, d'Ascó (Ribera d'Ebre), homes de cultura, de defensa comarcal i de religiositat igualment compromesa, els dos darrers dels quals havien estudiat també al seminari i que s'afegiren al testimoni públic donat per aquest grup inicial de capellans de poble.

3. PIONERS DE LA TEOLOGIA DE L'ALLIBERAMENT

Abans que el teòleg peruà Gustavo Gutiérrez, el 1964, donés el tret de sortida a la Teologia de l'Alliberament, que s'escampà ràpidament per tota l'Amèrica del Sud i arribà a Europa i Espanya en el format de la generació de sacerdots obrers (poc després secularitzats), Masip i el Grup de Capellans motivats per l'HOAC ja feia ben bé deu anys que la practicaven.

L'anomenada «mística de l'HOAC», consistent a portar el missatge cristià entre els laics i, sobretot, entre els sectors obrers més desfavorits, indiferents o alienats/seduïts per la «pràctica capitalista», la de la «possessió», topà amb una altra «mística», la comunista, que Rovirosa, en el seu «Manifiesto Comunitarista» (1948), qualificà de «capitalisme de posició».

Mossèn Joan Masip, en la solitud de les parròquies rurals, s'empapà d'aquest «comunitarisme integral», realment renovador en l'època de màxima tensió militant de les dues grans abstraccions ideològiques (capitalisme-comunisme), i afrontà —tot veient clara la falsa dialèctica global— la dramàtica problemàtica de les comunitats més pròximes, totalment desassistides d'uns i altres.

I, així, arrelat en una fe transcendent, plenament lligada i compromesa amb el destí terrenal dels homes, escampà entre els seus pròxims el seu testimoni de plenitud vital i d'esperança encarnada. Així ho han testimoniat, també, tots aquells, molts, que el van conèixer i col·laborar amb ell.

4. UNA SÍNTESE DE LA SEVA ACCIÓ APOSTÒLICA I SOCIAL

La meua relació personal amb mossèn Masip arrenca el 1956 (jo només amb sis anys), arran d'una estada estiuenca familiar als Guiamets (Priorat), d'on ell era rector, i es consolida l'estiu de 1969, quan passa a la parròquia de la Torre de l'Espanyol (Ribera d'Ebre), on em convida deu o dotze dies a conèixer els pobles i la comarca. Llavors estudiava periodisme i tot allò va ser, per a mi, un descobriment.

La seva acció anterior, els anys cinquanta, va consistir en formar grups humans (de joves i adults), disposats a, a través de la JARC (Joventut d'Acció Rural Catòlica) i l'HOAC, a ser capdavaners de la transformació social i testimonis de la fe en Crist. Es pot dir que a cada poble del Priorat i la Ribera d'Ebre hi hagué aquests nuclis de dinamització espiritual, social i cultural, formats en cursets i setmanes de convivència a partir dels mètodes d'acció i pensament que Rovirosa havia anat escampant per tot

Espanya: el mètode d'enquesta, el Pla Cíclic i els Grups d'Obrers d'Estudis Socials (GOES), les peces mestres per a formar adults catòlics obrers.

Durant els primers anys seixanta —i sobretot després de la sacsejada que representà el Concili Vaticà II, amb la figura senyera de Joan XXIII al capdavant—, tot aquest moviment d'apostolat rural per al jovent es consolidà a la diòcesi de Tortosa, durant ben bé deu anys (1964-1974), tal com ha recollit mossèn Josep Gonell, que en fou consiliari diocesà, en el seu llibre *Cròniques de joventut en lletra menuda* (Tortosa, 2002).

Mossèn Masip participà àmpliament en aquest desplegament, des dels pobles en què exercí el seu ministeri: els anys cinquanta a Riba-roja d'Ebre i als Guiamets, gairebé tots els seixanta a la Torre de l'Espanyol i la Figuera; de 1972 a 1985 al Masroig i d'aquell any a 1990 (el de la seva mort) a Benissanet i Miravet.

Del conjunt d'activitats que impulsà destaquen les següents:

- Aplecs de sardanes als Guiamets i a les ermites de Sant Pau, de la Figuera, i de les Pinyeres, al Masroig.
- El Dia del Llibre al Masroig i a Móra la Nova.
- La Festa de l'Arbre, també al Masroig.
- Recitals de cançó al Masroig, etc.
- Impulsor de la revista *Tres Comarques* (Terra Alta, Ribera d'Ebre i Priorat), dirigida des del Masroig per Ramon Bargalló.
- Col·laborador de la recerca arqueològica del poblament protoibèric del Puig Roig del Roget, al Masroig.
- Impulsor de les tasques del Congrés de Cultura Catalana (Móra d'Ebre, 1976-77).
- Organitzador de cicles de conferències (amb escriptors socials com Francesc Candel, Àngel Carmona, Llorenç i Joan Gomis, etc.), exposicions d'artistes (com els prioratins Jaume Sabaté i Marcel·lí Giné, etc.) i cursets de l'HOAC (amb Manuel Hernández, a Móra d'Ebre, i Rosalia Perpinyà, als Guiamets), etc.
- Signant de la Carta de 400 sacerdots a la Conferència Episcopal per a tenir bisbes catalans a Catalunya.
- Cofundador, el 1975, del Centre Jeroni de Moragas (per a discapacitats), a Móra d'Ebre.
- Professor de religió al Col·legi Sant Pau, de Falset.
- Divulgador radiofònic, amb mossèn Josep M. Sáez, de Miravet, a Ràdio Móra d'Ebre, amb el programa «Pobles Solidaris».
- Col·laborador, des de la seva creació el 1974, del sindicat agrari Unió de Pagesos.
- Signant, també en 1974, com a membre del citat Grup de Capellans, del Manifest dels sacerdots de la Ribera d'Ebre davant dels problemes plantejats pel transvasament de les aigües de l'Ebre.
- Integrant, aquell mateix any, del Grup Antinuclear d'Ascó, al costat de Joan Carranza, els mossens Miquel Redorat, Josep M. Sáez i Joan Rebull, i Carmel

Biarnés, els quals es reuniren sovint a la Casa Rectoral del Masroig, oberta per mossèn Masip.

- Organitzador de viatges i excursions culturals a tot Espanya i pels Països Catalans.
- Col·laborador i seguidor del doctor Manyà, a qui visitava sovint a la Muntanyeta, de Tortosa, marginat —com el mateix Masip— pels diversos bisbes de la diòcesi, sobretot pel doctor Moll, d'estricta obediència franquista.

En moltes d'aquestes accions vaig ser al seu costat, des d'aquell estiu de 1969 en què m'obrí les portes d'aquestes terres de l'Ebre, i vaig poder anar comprovant la seva radical fidelitat a Déu, a l'Església i als homes. Sense presumpcions, rialler i senzill, com un cep més del seu Priorat natal —primer amb sotana i després com un altre qualsevol— va saber passar per la vida deixant una forta empremta en tots aquells, tots, que tractà com a germans.

COMITÈ CIENTÍFIC I ORGANITZADOR DEL CONGRÉS

Agustí Alcoberro (MHC)
Ramon Arnabat (URV, Institut d'Estudis Penedesencs)
Jaume Botey (UAB, Centre d'Estudis de l'Hospitalet)
David Cao Costoya (UB, Patronat d'Estudis Osonencs)
Joan Fernández Trabal (arxiver i tècnic de Cultura de Cornellà)
Narcís Figueras (UOC, Centre d'Estudis Selvatans)
Neus González Monfort (UAB, Arxiu Històric de Roquetes - Nou Barris)
Esther Hachuel (CECBLL)
M. Carme Jiménez (IRMU)
Lourdes Plans (Centre d'Estudis Històrics de Terrassa)
Santi Ponce (UVic, Patronat d'Estudis Osonencs)
Joaquim M. Puigvert (UdG, Associació d'Història Rural)
Neus Ribas (CECBLL)
Enric Saguer (UdG, Associació d'Història Rural)
Carme Sanmartí (UVic, CECBLL)
Carles Santacana (Centre d'Estudis de l'Hospitalet, UAB)
Josep Santesmases (CCEPC-IRMU)
Núria Sauch (IRMU)
Sebastià Serra (UIB)
Josep M. Solé i Sabaté (UAB, Institut d'Estudis Comarcals Pla d'Urgell)
Francesc Viso (CCEPC)

El VIII Congrés de la CCEPC va ser organitzat per la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, l'Institut Ramon Muntaner, el Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat i el Museu d'Història de Catalunya, amb el suport de l'Ajuntament de Cornellà de Llobregat, la Diputació de Barcelona, l'Institut d'Estudis Ilerdencs, la Diputació de Girona, la Diputació Tarragona, l'Institut d'Estudis Catalans, la Fundació Mútua Catalana, el Citilab de Cornellà de Llobregat, la Fundació Josep Irla, la Fundació Nous Horitzons i El Punt Avui.

PUBLICACIONS DE LA CCEPC

1. Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana
2. Fonts orals. La investigació a les terres de parla catalana
3. Església, societat i poder a les terres de parla catalana
4. Paisatge, territori i societat a les terres de parla catalana
5. Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana
6. Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat
7. 1960-1980. Transicions i canvis a les terres de parla catalana

